מקרא כפשוטו

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/mikrakipheschuto0000arno_l6g9

מקרא כפשוטו

והוא

מקרא מפורש ושום שכל

ומשם יפרד והיה לשלשה ראשים.

הראש השלישי

החברת האחת

דברי נבואה.

אמרתים מתוך כתבי הקדש בלי משא פני הקדש וכמי שאינו נוגע בדבריו

אני

שבתי בן יום טוב אבן בודד.

מי שהאמת אתו הוא הרבים, ואפילו הוא לבדו.
(אבן מסעוד.)

ברלין.

מ. פאפפעלויער'ס בוכהאנדלונג.

תרס"א.

נדפס מחדש, ירושלים תשכ"ט

Mikrâ ki-Pheschutô

(Die Schrift nach ihrem Wortlaut).

Scholien und kritische Bemerkungen

zu den

heiligen Schriften der Hebräer.

Dritter Theil

Die Propheten.

Von

Arnold B. Ehrlich.

من كان معه الحقّ فهو الجماعة
وإن كان وحده *

(Ibn Mas'ud.)

Berlin.

M. Poppelauer's Buchhandlung.

1901.

הקדמה.

משפט ספרי זה ומעשהו והדברים אשר שמתי לי לחוק בקרבי אל המלאכה הזאת הלא נודעים הם למדי לכל אשר קראו שני חלקיו הראשונים והקדמותם. על כן יהיו הפעם דברי מעטים.

בתחלה אמרתי להלק הספר כלו לשלשה, כחלֻקה אשר לכתבי הקדש מימי קדם, תורה נביאים וכתובים. ואחרי כן, בראותי שדברי החלק השני רבים מהיות אחד, שבתי וחלקתי את החלק ההוא לשנים, והיו נביאים ראשונים אחד ונביאים אחרונים אחר[1]. ויען כי אמרתי בשער שיפרד ספרי והיה לשלשה ראשים, חברתי נביאים אחרונים עם תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, קינות וקהלת אשר כמוהם אמרי שפר הם, והיה הראש השלישי לשתי חוברות, החוברת האחת החוברת הזאת, היא דברי נבואה, והחוברת השנית דברי שיר שעתידים לבוא. ובכן הוספתי על אשר אמרתי בתחלה, ומי יודע יקרא דבָרי אחד מאלף ויחזיק לי טובה על התוספת שהוספתי, והיה שכרי.

עוד אחת ראיתי להזכיר פה. בשני החלקים הראשונים כמעט העלמתי עיני מן המפרשים אשר לא מבני ישראל הם, ולא מקרה הוא היה לי. וכאשר הובאה ראשית ספרי במשפט לפני חכמי הגוים נחשב לי הדבר הזה לעון, ויש אשר אמרו שנקלה חכמת חכמי הגוים בעיני, והמה מצאו את עוני. כי אמת אגיד ולא אכחד שבעיני חכמת חכמי הגוים במקצוע זה לא רבה היא, כי ערֵלה אזנם משמוע לשון המקרא לאמתה, ורוחה זרה להם, כמו שהראיתי פעמים רבות. ובכל זאת אמרתי הפעם להסיר ממני עקשות פה ולזות שפתים, ובחלק הזה מזכיר אני מבחר החדושים שחדשו בביאור המקרא חכמים אשר לא מבני ישראל הם. ומן החדושים ההם הנזכרים לשבח

[1]) ובאמת טובה חלוקה זו וישרה מן האחרת. כי נביאים ראשונים דברי הימים ונביאים אחרונים חזיונות, ולא משם אחד הם.

חזון ישעיהו.

א

(א) **חזון ישעיהו** נשוא המאמר, ונושאו למד מענינו, ופירוש הדברים זה חזון ישעיה. והדברים אמורים כנגד כל הספר, ולא כנגד החזון הראשון לבדו. כי זה הדבר שבין חזון לחזיון. חזיון מראה אחת, וחזון שנוטה לשם מופשט יכלול חזיונות הרבה, ובגלל הדבר הזה יש לחזיון רבוי ולא לחזון.

וכל המקרא הזה לא ישעיהו אמרו. והוא הדין לכל שכמותו בכתבי הקדש הראשונים שלא אמרו סופר הספר עצמו. כי אין דרך סופרי העברים הראשונים לקרוא שם לספריהם או להגיד בראשם מה דבריהם. וְעֵד בדבר לענין הספר הזה מה שנקרא כאן בן יותם עזיהו, ולא עזריה או עזריהו. וראה מה שאמרתי מ״ב ט״ו ל׳ בסוף דברי.

בימי עזיהו בשנה האחרונה למלכות עזיהו, ככתוב בשנת מות המלך עזיהו ואראה (למטה ו׳ א׳), והחזיון ההוא החזיון הראשון שחזה ישעיהו ואז נתחנך לנביא.

ודע שאין חזיונות שבספר הזה ערוכים כסדר ימי המלכים האלה, ואין בהם מוקדם ומאוחר. תדע לך שכן, שהרי לא נכתב החזיון הראשון שבו נתחנך ישעיהו בראש ספרו, ותכף ומיד אחר החזיון ההוא שחזה הנביא בשנת מות המלך עזיהו נאמר ויהי בימי אחז בן יותם (למטה ז׳ א׳), ולא תאמר שלא חזה ישעיה כל חזיון בימי יותם והימים שש עשרה שנה (מ״ב ט״ו ל״ג). וישעיה עצמו לא סדר חזיונותיו, אף לא נסדר הסדר הזה על ידי איש אחד פעם אחת, כי מסדרים רבים עסקו בו זה אחר זה, ובין מסדר למסדר ימים רבים. והספר הזה אך כחציו דברי ישעיהו, והשאר דברי נביאים אחרים, ומן הנביאים ההם אחד או שנים שהיו לפני ישעיהו, ויתרם כלם היו אחריו. והנביאים האחרונים שנכנסו דבריהם בספר ישעיהו זמנם ממאה וחמשים שנה עד כשלש מאות שנה אחריו. וחזיונות הנביאים ההם, הראשונים והאחרונים גם יחד, נכנסו אל ספר ישעיהו מפני שלא היו המסדרים יודעים מי אמרם.

(ב) **והם פשעו בי.** לא כחוטא הפושע. החוטא יחטא לכל אדם, ולא יפשע הפושע כי אם בגדול ממנו שחייב בכבודו. והשם פֶשע, אף על פי שהורחב גבול משמעו מעט, עדיין הוא כפעל לדבר הזה במקראות הרבה. וכמו שנאמר ביוסף בקטנותו אל תחטאו בילד (בראשית מ״ב כ״ב), ובגדולתו בהתחנן אחיו אליו על נפשם נאמר שא נא פשע אחיך (שם נ׳ י״ז).

(ג) **ישראל לא ידע** וגו׳. חכמי הגוים אומרים שזה הדבר שאמר הנביא: ישראל חסר דעת ועם לא בינות. וטועים האומרים כן, לפי שלא הוא משמע

אך מעט, ויתרם נזכרים למען אשר לא יִזָכרו ולא יפקדו עוד. ובהזכירי דברי חכמי הגוים להוכיח שלא טובים וישרים הם יש אשר שפכתי חמתי על אומריהם, ונפשי יודעת מאד שהוא מעשה אשר לא יֵעשה. ואולם ברבות הדברים שהזכרתי מתוך ספרי חכמי הגוים למען הכחישם, ובזכרם היה ספרי כפלים כבתחלה, חם לבי בקרבי וחייבתי את בעליהם בנזקי ואריב עמהם בחזקה, וכאשר חרה אפי בם לא שמרתי פתחי פי, ודברתי בחמתי אשר לא כדת. ועתה אמנם חטאתי בדבר הזה, והלא התודיתי, ויהי נא ודויי כפרתי.

נו-יורק רבה, בחדש האביב בשנת מאה ועשרים וחמש לחרות ארצות הברית.

המחבר.

זה טעות סופר שנכנסה מחמת הטעות שטעו בפירוש כמהפכת זרים, ועקרו וְשָׁמָה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: והם עושים בה כאדם העושה בתוך שלו, כי רואים הם את הארץ כאלו נהפכה להם. ויתורגם ללועזים und sie verfahren damit (mit dem Lande), als wäre es bereits in fremden (d. h. ihren) Besitz übergegangen.

(ח) **בעיר נצורה.** שבאה במצור שאין מביאים לה צרכיה מחוצה לה, כן היתה ירושלים, כי כל הערים סביבותיה חרבות ולא מספיקות לעצמן צרכיהן, וכל שכן שלא מספיקות לירושלים מזון ומחיה.

(ט) **שריד כמעט.** כבר אמרו חכמים לפני שכאן הופסק בין הדבקים, כי דין האתנח בשריד, וכמעט נדרש לאחריו, והלשון ככתוב כמעט שכנה דומה נפשי (תהלים צ״ד י״ז).

(י) **האזינו תורת אלהינו.** לא נמצא אזן פעל הוין לדברי נבואה ודברי שיר כי אם ארבע פעמים (שמות ט״ו כ״ו, דברים א׳ מ״ה, נחמיה ט׳ ל׳, ודה״ב כ״ד י״ט), והוא משמש שם עם מלה (אל, למ״ד ועד) תמיד, והוא בדברי נבואה ודברי שיר מרביתו פעל יוצא בפני עצמו, כמו כאן.

(יא) **וכבשים.** בתרגום השבעים הסרה תיבה זו, וחסרונה נראה לי העקר, כי בו משביח סדר המקרא הזה שבח רב, לפי שכשאתה מדלג עליו יש בסוף הפסוק זכר שני מיני בהמות כנגד השנים שבראשו.

(יב) **לראות פני.** ראה מה שאמרתי בביאור ונראה את פני ה׳ (ש״א א׳ כ״ב). **רמס חצרי.** אין רמיסה בכל המקרא כי אם לשון בזיון. וזה הדבר שאומר ה׳ כאן: בבאכם אל הבית אשר נקרא שמי עליו ואתם אינכם יראים את שמי לעשות מצותי, מעלה אני עליכם כאלו עשיתם חצרי מרמס לרגליכם. כי הבא אל מקום קדוש שלא ביראת אלהים הנקדש בו בוזה קדושתו והוא כאלו עשהו מרמס לרגליו. ויתורגם ללועזים dass ihr trampelt in meinen Höfen.

(יג) **לא אוכל און ועצרה.** ראה מה שאמרתי בביאור גם יכולתי (בראשית ל׳ ח׳). ואף כאן זה פירוש הדברים לא אוכל לשאת און ועצרה יחד, כי הפוכים הם זה מזה.

(טו) **גם כי תרבו תפלה.** רבוי זה נראה לי שהוא רבוי הכוונה ולא רבוי דברים. וכן יאמר לתפלה בכוונה בלשון יוני πολλὰ εὔχεσθαι ויתורגם ללועזים und wenn ihr noch so inbrünstig betet.

(יח) **לכו נא ונוכחה.** החכמים כלם מפרשים לשון וכוח, ואין וכוח בכל נבואה זו. ואומר אני שונוכחה זה כמו שפירשתי ואת כל ונוכחת (בראשית כ׳ ט״ז), ומשמעו מה שאין הפה יכול לדבר, כי זה הדבר שאומר ה׳. עד הנה הייתם אתם חוטאים והולכים בשרירות לבכם ואני מסתיר פני מכם בחטאותיכם, ומה יהיה בסופנו. לכו נא ונבינה במה שהיה בינותינו, ולעתיד לבא נוסיף לקח אני ואתם, ואני יכבשו רחמי את כעסי וחטאותיכם הראשונות לא תזכרנה, ואתם תאבו ושמעתם ולא תוסיפו לחטוא עוד, וטוב לכם. וראה מה שאמרתי בביאור דרכיו ראיתי וארפאהו (למטה נ״ז י״ח). ויתורגם ללועזים kommt, lasset uns aus der Erfahrung Nutzen ziehen.

אם יהיו חטאיכם כשנים וגו׳. לא הבינו המפרשים את המקרא הזה. כלם אומרים שהנביא רוצה לאמר שאם יהיו חטאיהם אדומים כשנים וכתולע יהפכו

התבוננות. כי המתבונן שם עיניו ולבו אל אשר לפניו לדרוש לדעת מה הוא ולהכיר בינו ובין דבר אחר; וכמו שאמרה אם הילד החי כנגד רעהו המת ואתבונן אליו בבקר והנה לא היה בני (מ״א ג׳ כ״א). ועל פי הדברים האלה אין בסוף הכתוב הזה כפל דברים במלות שונות, כי לא זו אף זו אמר, וזה פירוש הדברים: ישראל לא ידע את קונהו, ולא זו בלבד, כי לא יגע ולא עשה דבר מן הדברים שיביאוהו לידי הדעת אותו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Israel hat solche Kenntnis nicht, mein Volk hat sich nicht bemüht, zur Erkenntnis zu gelangen.

(ד) **נזרו אחור.** השבעים לא מתרגמים המאמר הזה, והסרונו נראה לי העקר, כי אין לדבריו טעם. ובחסרונו משביח סדר המקרא הזה שבח רב, בהיות מאמריו שלשה זוגות.

(ו) **מתם.** שרשו תמם. ומפני שכל השמות שכמותו הגזורים מן הכפולים ולא מביאים סימני נקבה אין מי״ם הנוספת בראשם בלא תנועה, ותנועתה לא תשתנה לשבא לעולם, כמו מגן ומעוז, אומר אני שמתם זה בתהלה מֹתֶם, על משקל מֹרֶךְ מן רכך, ואחר שנפלה התנועה הקלה של תי״ו עברה תנועת מי״ם ונכנסה תחתיה להקל מעל׳ המבטא.

פצע וגו׳. מכאן ועד האתנח הנושא, וסוף הפסוק הנשוא, ושלשת הפעלים שבנשוא כנגד שלשת השמות שבנושא, וראשון ראשון אמור כנגד ראשון ראשון.

לא זרו וגו׳. לא נעשה להם דבר מכל הדברים האלה מפני שאמרו למכתם נואש ואין לה רפואה.

(ז) **ושממה כמהפכת זרים.** לא יפורש המקרא הזה ככתבו. כי שממה כבר אמורה בראש הפסוק ולמה נשנית? ואם תאמר ששממה אחת לארץ ואחת לאדמה, לא צדקת, כי כבר תשם הארץ מיושביה ובה מכל טוב הארץ, והאדמה כי תשם לא תתן את כחה, כי לא זרועה היא, ואיך נאמר כנגדה זרים אוכלים אותה, ובה אין כל מאכל? והשנית שאחר שאמר הכתוב זרים אוכלים אותה, והפסיק בין אדמתכם ובין שממה בכל אלה, לא יהיה אדמתכם הנושא ושממה הנשוא, והיה בדין שיאמר והיא שממה. ואף לא יפורש כמהפכת זרים כפירוש המקובל, מפני שלא ישמש הפך לשון חרבן בכל המקרא כי אם בדבר החרב בידי שמים, כמהפכת סדום ועמורה, וזרים אלה בני אדם. ורב סעדיה גאון הרגיש בדבר הזה, ועל כן תרגם זרים כמו זֶרֶם, ועליו הראיה שזה כזה. ואפילו נאמר שזרים כמו זרם, עדיין אין לדברים טעם, כי למה יבחר הנביא בזרם מכל צרה שלא תבא?

ואיבלד וכל הנשבעים בו משבשים זרים ומגיהים קְדֹם, ולא זכרו שהנביא הזה אומר אחרי כן לולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו לעמורה דמינו (למטה פסוק ט׳), ואיך ידמה כאן שממת הארץ למהפכת סדום, והלא דבריו סותרים זה את זה?

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שמהפכת זרים ככתוב נחלתנו נהפכה[1] לזרים (איכה ה׳ ב׳); ומשמע הדבור דבר שיצא מרשות בעליו לרשות זרים. ושממה

---

[1]) וחכם אחד מחכמי הגוים אומר שבמקרא ההוא תיבת נהפכה מיותרת, והוא דבריו מיותרים, ואתה אל תאבה ואל תשמע לו. כי נאמר שם ככתוב כמו שנאמר במקום אחר ונסבו בתיהם לאחרים (ירמיה ו׳ י״ב) לפי שהסבה והפכה אחת הן.

(כט) **כי יבשו מאילים** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור בושש משה (שמות ל״ב א׳). ואף בשת זו בשת הבויש משברו, כי המקדישים האלים והגנות לעבודה זרה יבושו משברם בראותם שאין בהם תועלת.

ותחפרו מהגנות. הכתוב הזה פתח בפרצוף השלישי ומסיים בשני, וכאלה רבות בדברי נבואה ודברי שיר, כי היה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור ויפי בלשון.

(לא) **ופעלו** כמו וּפָעֳלוֹ, כי נשתנית תנועה קטנה לגדולה ונשתנה אף החטף אחריה. וכדבר הזה הראיתיך בביאור זועמה (במדבר כ״ג ז׳).

ואיש אחד מחכמי גרמניא, בוזה ישראל והכמיו, התחכם במקרא הזה ושבש ופעלו והגיה וּבַעֲלוֹ[1]), ותלמידו ישל גניוס השית על שרשיו נוספות כרוך אחריו ומשבח דבריו, ובכן שניהם מראינו לדעת מה הכמתם, כי טועים הם בדבר תינוקות של בית רבן, ולא ידעו שכל בעל הוין מבעל אשה לא יתוסף עליו כנוי עד שירבה והיה לבעלים[2]).

ב

(א) **הדבר אשר חזה** וגו׳. הלא כבר נאמר בראש הספר כנגד כל חזיונותיו „אשר חזה על יהודה וירושלים״ (למעלה א׳ א׳), ולמה נשנו הדברים במקום הזה? לכן אומר אני שהפסוק הזה תוספת מאוחרת, והמסדר הסדר האחרון הוסיפו להוציא מדעת האומרים שנבואה זו לא ישעיהו אמרה כי אם נביא שקדם לו. וטעם הדעת הזאת יתברר לך בביאור הפסוק האחר.

(ב) **נכון יהיה הר בית ה׳** וגו׳. הרים וגבעות שנאמר כאן בתי המקדש אשר לגוים, כי כל הגוים היו עובדים את אלהיהם בהרים וגבעות, כנודע לנו מתוכחות הנביאים שהוכיחו את ישראל על מעשים באלה, ואם כן, כל עצמו של הכתוב הזה לא בא כי אם להשמיענו שבאחרית הימים יהיה בית ה׳ אשר בירושלים נכבד ורם ונשא מבתי המקדש אשר לכל הגוים. והדברים עתיקים אמרם נביא שהיה לפני ישעיהו ימים רבים. והנביא ההוא אמר כן, מפני שזו היתה דעתו שכל אלהי הגוים אלהים וה׳ אלהי ישראל גדול על כלם, והוא היה מצפה ומחכה שיבא היום ויהיו כל הגוים מודים בגדולת ה׳ אלהי ישראל על אלהיהם. ולא עלתה מחשבת הנביא הראשון למעלה מזו, ולא תקותו למעלה ממנה. וישעיהו שם הדברים העתיקים האלה על ספרו, מפני שאף הוא דעתו כדעת הנביא ההוא ותקותו כתקותו. כי ירמיהו הוא הנביא הראשון שמצא את לבבו לאמר שאלילי הגוים הבל המה וה׳ אלהי ישראל הוא האלהים, אין עוד מלבדו.

ונראה שמשום כבודו של ישעיהו היו מהרהרים אחרי נבואה זו באחרית הימים ואומרים שלא הוא אומרה, והמסדר שהיה חפץ לתלותה בישעיהו לשום לה שם ושארית בישראל כיום הזה הוסיף דברי הפסוק הראשון שבפרשה להוציא מדעת המהרהרים אחריה, כמו שאמרתי.

---

[1]) ראה Lagarde, Semitica, 1, 5.

[2]) ראה דברי הכתוב דברים כ״ד ד׳, ש״ב י״א כ״ו, משלי י״ב ד׳, ול״א י״א וכ״ג וכ״ח; וראה כנגדם שמות כ״א כ״ט, ומשלי א׳ י״ט, ואיוב ל״א ל״ט, וקהלת ז׳ י״ב. וכהנה רבות בכתבי הקדש.

על ידי כבוס להיות לבן כשלג וכצמר. ושלש תשובות בדבר. האחת שנאמר לפני מזה כנגד תשובת ישראל הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני, ומשמע מכאן שיהיה הדבר ההוא בהשנות חטאיהם מאדום ללבן, ולא יהיה כן לפירוש המקובל, כי בין האדימו חטאיהם ובין הלבינו עדיין לא הוסרו מנגד עיני ה׳. והשנית שלא מצאנו בכל המקרא צד דמיון בין החטא למראה מן המראים; ואפילו הלועזים ללשונותם המשתמשים בדמיון כדמיון הזה מדמים החטא למראה השחור, ולא למראה האדום. והשלישית שהשָׁני לעולם לא יתכבס ויהי לבן.

ובאמת פירוש הכתוב הזה כמו שהוכחתי בראשית ל״ח כ״ח, שהראשונים היה דרכם לסמן בשני ובכל שמראהו אדום, מפני שמראה אדום לא במהרה יהיה סמוי מן העין. וזה הדבר שאומר הנביא אם יהיו חטאיכם נגד עיני כאלו נסמנים בשנים לא אשגיח עליהם כמו שלא יושגח במה שמראהו לבן. ולבן שאמר לאו דוקא, ובלבד שמדבר הכתוב בהוה, לפי שמראה לבן מצוי יותר מכל המראים. ואין הדברים האלה שאלה או תמיהה, כי בנחת אמורים, וה׳ רוצה לאמר שאם ישוב ישראל ולא יחטא עוד מעתה לא יחשוב לו עונות ראשונים וכל חטאותיו לא תזכרנה. ויתורגם כשנים ללועזים wie mit Purpur gekennzeichnet.

כצמר יהיו. גם בארצותינו הצמר בעקרו ובריאתו מרביתו לבן, ואף כי בארצות המזרח. ובגלל הדבר הזה, כשהתנה יעקב עם לבן שיהא כל נקוד וטלוא וחום שכרו והלבנים ללבן אמר לו לבן לו יהי כדברך (בראשית ל׳ ל״ד), כסבור שיהיה שכר יעקב אך מעט, מפני שהיה יודע שהכבשים והעזים כלם לבנים חוץ מאחד מאלף.

(כב) **כספך היה לסגים.** הדברים משל, ופירושם טוביך וצדיקיך ספו תמו ובא דור עקש ופתלתל תחתיהם, וכמו שנאמר אחרי כן ואצרוף כבור סגיך (למטה פסוק כ״ה). וכן נביא אחר אומר יען היות כלכם לסגים (יחזקאל כ״ב י״ט).

מהול במים. בעלי הלשון אומרים שמהול זה לשון מילה, ואתה אל תשמע ואל תאבה להם. ומהול כמו مهل בלשון ערבי, ופירושו נשתה בנחת, כי היין המזוג במים ישתוהו שותיו בנחת, כי לא ימהר שכרונם לבא כשותי יין חי.

(כג) **כלו אהב שחד** וגו׳. אמר הכתוב כלו אוהב, ולא אמר כלם אוהבים, וכן דרכו בכל כמו אלה. ולא בא הנביא להגיד לנו שאין בהם אחד שלא יאהב שחד, כי זה הדבר שהוא מגיד לנו שהעם כל עצמו אוהב שחד, כלומר אוהב שחד בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו. ויתורגם ללועזים der Bestechung ganz hingegeben.

(כה) **ואשיבה ידי עליך.** המשיב ידו על דבר שם ידו עליו וחוזר ושם וממשמש בו ולא ירפה ממנו עד שעשה בו כרצונו.

(כו) **ואשיבה שפטיך.** השבה זו היא המביאה לידי שיבה שפירשתיה בביאור שבה כבשרו (שמות ד׳ ז׳), ופירושה החזרת הדבר לישנו ולא החזרתו למקומו הראשון.

עיר הצדק וגו׳. כשמותיה הראשונים שבהם נקראת קודם לכשלונה, שכן נאמר בה כנגד דרכיה הראשונים קריה נאמנה וגו׳ צדק ילין בה (למעלה פסוק כ״א).

(כח) **ושבר פשעים** וגו׳. יש בדברים כדי מאמר שלם, ופירושם ושבר פושעים ושבר חטאים יהיה יחדו. וכיוצא בלשון הזה ואנחנו יחדו (מ״א ג׳ י״ח).

ובילדי נכרים ישפיקו. מחכמי הגוים יש משבשים ובילדי ומגיהים וּבְיָדֵי, ומפרשים כורתים ברית עם נכרים. והם אומרים כן מפני שמצאו במקרא ישפוק עלימו כפימו (איוב כ״ז כ״ג), וכורתי ברית תוקעים כפיהם איש לרעהו. ואין דברי החכמים ההם ראויים לזכרון. ואחרים אומרים שפירוש ילדי נכרים בני אדם נולדים בארץ נכריה וגרים בארץ ישראל. ואם כדבריהם היה הנביא אומר בני נכר.

ולי בפירוש המקרא הזה שטה אחרת. כי הנה נאמר מי הוליד אגלי טל מבטן מי יצא הקרח וכפור שמים מי ילדו (איוב ל״ח כ״ח וכ״ט), הרי שמוּצָא הדבר מולידו ויולדו. ומן הלשון הזה ילדי נכרים שנאמר כאן, ופירושו חקים ומנהגים שארץ נכריה מוצאם, וכאלו לא נולדו על ברכי עם ישראל. ויתורגם ללועזים und von fremden Sitten wimmelt es bei ihnen.

(ז) **ותמלא ארצו סוסים.** הסוסים בארץ ישראל אף הם מילדי נכרים, כי העברים הראשונים היו להם הסוסים תועבה, כמו שהוכחתי לך במקום אחר. ובגלל הדבר הזה מזכיר הנביא רוב הסוסים בישראל כשנוי מנהג אבותיהם, כמו שהוא מזכיר עבודת האלילים בפסוק האחר. **ואין קצה.** יש ספרים שבהם נקוד קְצֵה, ובאחרים הנקוד קֵצֶה, ושניהם טעמם למעלה. ובעלי הלשון כלם אומרים ששרשו קצה. ואני לא כן אחשוב. כי ממה שראיתי שבכל מקום שנמצא השם הזה במקרא נסמך אליו „אין״[1]) אומר אני שהוא קֵץ וה״א הנוספת סימן המקום השני הראוי לו מחמת סמיכות אין, על פי מה שאמרתי בראשית ב׳ ג׳ בציון שבגליון. וה״א זו שלפניה סגול ולא קמץ כיוצא בה גובה (ש״א כ״א ב׳). ועל דבר חסרון הדגוש וטעם התיבה שהוא למעלה דוגמתה סלה ששרשו סלל לדברי רוב החכמים.

(ט) **ואל תשא להם.** אין זה צווי, כי אין נביא מצוה את אלהיו, ואף לא בקשה, כי עסקו של הנביא לבקש רחמים על עמו ולא יבקש מאליו בקשה כזאת. והלשון גלוי דברים בלבד, והכתוב המאיין באל ולא מאיין בלא בא להגיד לנו שמוטל על הפועל לחדול מהפעולה, כמי שאומר לא תוכל לשאת להם, כי צדיק אתה ומדת הדין תובעת פורענותם מידך. וראה מה שאמרתי בביאור אל תשמח ישראל (הושע ט׳ א׳).

והרודפים בכל המקרא אחר קדושה לבדה מקדישים אף הדברים האלה ונותנים אותם ענין לנשיאת עון. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שמפני שהכתוב הזה פתח בכשלון ומפלה ומסיים כן, נשיאה זו כמשמעה לשון הגבהה, ולמ״ד של להם מסמן הפעול, וזה פירוש הדברים: ולא תוכל להקימם ממפלתם. ויתורגם ללועזים und du darfst sie nicht emporheben.

(י) **בוא בצור** וגו׳. בוא והטמן שמות הפעל ולא צוויים. והפסוק הזה שהוא קצור דברי פסוק י״ט כלו השוד בעיני ביתור, ואפשר שהיה כתוב בתחלה בגליון להגיד תמצית הדברים מכאן ועד סוף הפרשה, ומשם נכנס בטעות סופר אל גוף הספר.

(טז) **שכיות.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ספינות או שפינות בשי״ן שמאלית, ואין תרגומם ראוי לזכרון, ובלבד שיש מחכמי הגוים כרוכים אחריו. ואמרתי שאין תרגום השבעים במקום הזה ראוי לזכרון, מפני שהעברים לא היה חילם בים, ולא היו להם ספינות הרבה. ואף האניה שירד בה יונה ללכת מיפו תרשישה (יונה

---

[1]) ראה נחום ב׳ י׳, ג׳ ג׳ וט׳.

ונהרו אליו כל הגוים. ימשכו אחריו על שם גדולתו כנהרות ההולכים אל הים הגדול מפני שלכך נוצרו.

(ג) **והלכו עמים רבים.** אין הליכה זו כמשמעה, לפי שכנגד הליכת הדרך נאמר אחרי כן לכו ונעלה. והיא הליכה שפירשתיה כל צרכה בביאור וילך דוד (ש״ב כ״א י״ב). ומפני שלפנים היו העמים קוראים איש בשם אלהיו לבדם, עכשו כשישנו ממנהגם לעלות אל הר ה׳ אלהי ישראל יפול במעשיהם הלשון הזה. ויתורגם ללועזים und viele Völker werden anderen Sinnes werden.

ויורנו מדרכיו. לא יעלו העמים להשתחות לה׳ אלהי ישראל למען גבורתו ועוזו כי אם למען דרכיו שהם צדק ומשפט חסד ואמת. והדבר למד מענינו שלא תהיה כזאת עד שתהיינה המדות האלה יקרות בעיני הגוים מכל גבורה ועוז.

כי מציון תצא תורה. דברי הנביא שהוא חוזר לדבר בשמו, ולא מן הדברים ששם בפי העמים, והם נותנים טעם לשלפניהם, וזה פירושם: ילכו עמים רבים לעלות אל הר בית ה׳, כי תפרוץ תורה ותצא אל מחוץ לציון וישמעו הגוים שמעה. ואלו כפירוש המקובל מה החדוש, וכי עד היום ההוא לא מציון יצאה תורה? ויתורגם ללועזים denn über die Grenzen Zion's hinaus wird die Lehre gehen. וכעין זה פירוש סוף הפסוק.

(ד) **לא ישא וגו׳.** לא לשון הרמה הוא זה, כי להרמת החרב נאמר חרבך הנפת (שמות כ׳ כ״ה), והשנית שאם כן היה הכתוב אומר גוי על גוי, ולא אל גוי. ופירוש לא ישא לא יאחז בידו (ergreifen). וטעם הדבר שכשיהיה ה׳ השופט ביניהם, וכמשפטו יעשו, יהיו העמים כלם שלמים איש את אחיו, ולא יצטרכו למלחמה, ואם אין מלחמה, כלי מלחמה למה.

(ו) **כי נטשתה עמך וגו׳.** הפירוש המקובל לרבים שהדבור כנגד ה׳, ובית יעקב מפרש עמך. והפירוש הזה לא יעמוד בפני הלשון ואף לא בפני הענין. לא יעמוד בפני הלשון, לפי שעד כאן אין דבור כנגד ה׳, ואלו דבר הנביא את הדברים האלה כנגד ה׳ היה מזכיר שם ה׳ עמהם; ולפי שבתורה ה׳ מדבר ואומר עמי בני ישראל, וחוץ לתורה עמי ישראל, וכן המדבר כנגד ה׳ אומר עמך ישראל, ולא תמצא עמי בית יעקב או עמך בית יעקב בכל המקרא. ובפני הענין לא יעמוד הפירוש המקובל, בשביל שממנו שתי תשובות בדבר. כי אחר שאמר הנביא בית יעקב לכו ונלכה באור ה׳ בדין הוא שיהא מדבר והולך בעזיבת בית יעקב את ה׳ אלהיו ולא בעזיבת ה׳ את בית יעקב עמו. והשנית שבעזוב ה׳ את ישראל ירד ישראל פלאים והנביא הזה מסיים ואומר ותמלא ארצו כסף וזהב ואין קצה לאוצרותיו ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו, ועם שככה לו מצליח דרכיו ולא נעזב הוא.

ובגלל הדברים האלה משבח אני את פירוש רבי משה הכהן שמזכירו אבן עזרא במקרא הזה. ולפי הפירוש ההוא הדבור כנגד בית יעקב[1]) ועמך לבדו הפעול, ופירוש עמך דרכי עמך ומנהגיו אשר בהם נבדל הוא מכל גויי הארץ. וראה מה שאמרתי בביאור עמך כלנו (למטה ס״ד ח׳). ויתורגם ללועזים du hast dein Volksthum Preis gegeben, Haus Jacob.

---

[1]) ואף לתרגום יונתן הדברים אמורים אל בית יעקב, ובלבד שבפירוש עמך דרכו בקדש, ואף על פי כן קרובים דברי המתרגם לפירוש רבי משה הכהן.

יונקי שדים כי אם ריקים העושים כמעללי נער. ויתורגם ללועזים ich will ihre Fürsten zu Knaben machen und die über sie herrschen, zu Buben.

(ה) **ואיש ברעהו.** אחר שנאמר איש באיש רעהו זה אוהבו, ולא כל איש זולתו.

(ז) **ישא.** ישא קולו ויאמר. ואין הלשון לשון שבועה, לפי שאם כן לא יתישב עליו מה שאחריו. **לא אהיה חבש.** מלשון ולא חבשו (למעלה א׳ ו׳), ופירושו לא אהיה רופא מכת הארץ ויושביה. וכן נאמר לפני מזה ונבון לחש (למעלה פסוק ג׳) ודמה את החכם היועץ לעמו בצר להם לחובר הרופא את מי שנשכו נחש על ידי לחש. והאיש ימאן להיות מושל מפני שהארץ כלה אין בה מתום ומושליה לא ינחלו כבוד, כי אין לאל ידם לרפאותה ולהשיבה כבראשונה.

ובביתי אין לחם ואין שמלה. ראה מה שאמרתי בביאור משען לחם (למעלה פסוק א׳). ונראה לי שאף הדברים האלה אמורים על צד השאלה, ופירושם אין בבית אבי אנשים גבורים וחכמים שיתמכו בידי.

(ח) **לשונם ומעלליהם אל ה׳.** כלו הנושא, וסוף הפסוק הוא הנשוא. **למרות עיני כבודו** הפך מן „למצוא חן בעיני כבודו", ופירוש הדברים בחבורם דבריהם ומעשיהם אשר המה מדברים ועושים כנגד ה׳ מכוונים הם למרות עיני כבודו. ויתורגם ללועזים ihre Sprache und ihre Handlungsweise JHVHen gegenüber sind berechnet, das Missfallen seiner Majestät zu erregen.

(יב) **ונשים משלו בו.** אין משמעו שמלכיו המושלים בו כנשים הם, כי הדברים כפשוטם וכמשמעם, וזה הדבר שאומר הנביא נשים משלו אשה בבית אישה, ולב כל איש מן העם ברשות אשתו. וסמך לפירושי זה תוכחת הנשים מפסוק ט״ז ועד סוף פסוק כ״ד. ויונתן המתרגם וכמרי חובא שליטו ביה היה קורא וְנֹשִׁים, בחולם. ולא צריך לאמר שטעות היא בידו.

ודרך ארחתיך בלעו. ראה מה שאמרתי בביאור כבלע את הקדש (במדבר ד׳ כ׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן מפני שדרך ישראל מימות עולם ה׳ אלהיו אחד ומקדשו אחד, כשמאשריו מתעים אותו לבנות במות הרבה לאלהים אחרים יפול בהם הלשון הזה. ויתורגם ללועזים und haben in deine Institutionen Uneinheit gebracht.

(יד) **ואתם.** לא יֵאמר כן בתחלת דברים. לכן אומר אני שעקרו אתם, כי בטעות סופר נשנית וא״ו שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

(טו) **מה לכם תדכאו עמי.** העברי יאמר „מה לפלוני" ואחריו משרת ומלמד על טיבו של פלוני אצל דבר השאלה. והמשרת מאמר שלם או שם הפועל לבדו. משל הראשון כאן, ומה לך כי נזעקת (שופטים י״ח כ״ג), ומה לך הים כי תנוס (תהלים קי״ד ה׳); ומשל האחרון מה לך נרדם (יונה א׳ ו׳), ומה לעני יודע (קהלת ו׳ ח׳). ובין כך ובין כך מקום המשרת המקום השני, כמו שנראה מלשון הערבי שאף בו שגורים שני הדרכים, ובלבד שבערבית כשהמשרת מאמר שלם אין הפעל כי אם יפעל, ולא פָעַל, ובלא מלת הטעם (أن) לפניו תמיד, כמו שנאמר כאן תדכאו בלא „כי" לפני הפעל. ומשני הדרכים האלה הלשון הקצר שאין במשרת כי אם שם

א׳ ג׳) נכריה היא, שכן אמר לו רב החובל קרא אל אלהיך (שם פסוק ו׳) ודבר כמי שאין אלהי יונה אלהיו. ואם אין ספינות ממעוזי ישראל, מה מקום לזכרון כאן?

(יט) **ובאו במערות צרים.** האלילים יבאו במערות צורים, כי ישליכם האדם במקומות ההם בברחו להטמן שם, כאמור בפסוק האחר.

לערץ הארץ. פעל ערץ בתחלה פעל עומד ולא יוצא ממנו כי אם הבנין הכבד הנוסף, ואף על פי כן היו נוהגין להשתמש בו כיוצא כשיש עמו זכר לארץ, כמו כאן ולמטה פסוק כ״א ובכתוב לערוץ אנוש מן הארץ (תהלים י׳ י״ח), ועשו הדבר הזה בשביל לשון נופל על לשון, ומתוך כן באו להשתמש בו פעל יוצא מכל מקום, כמו שנאמר אולי תערוצי (למטה מ״ז י״ב) והוא לא יפורש כי אם יוצא לשני. וכבר הראיתיך כדבר הזה בפעל אחר בביאור ושב ה׳ אלהיך את שבותך (דברים ל׳ ג׳).

(כ) **להפר פרות** נדרש לפני פניו, ולא לפניו. ומפני שמחלות עפר משכנות חפר פרות ועטלפים ישליך להם הבא שמה להטמן את אליליו שלא עמדו לו בצרתו.

(כב) **הדלו לכם** וגו׳. השבעים לא מתרגמים את כל דברי הפסוק הזה. והדברים כשהם לעצמם נכוחים למבין, אבל אין להם כל חבור אל הקודם להם. ונראה לי שהדברים האלה כאן חוץ למקומם, לפי שאף אל ראש הפרשה האחרת לא יחוברו כי אם בדוחק.

ג

(א) **כי הנה האדון** וגו׳. ראה מה שאמרתי בסוף הפרשה הקודמת. ואם יחוברו הדברים ההם לכאן הם תחלת חזיון אחר, ופירושם בחבורם חדלו לכם מבטוח באדם ומהשען עליו כי הנה ה׳ מסיר משען ומשענה; ואם לא, הדברים האלה נדרשים לפני פניהם, כלומר ביום ההוא ישליך האדם וגו׳ כי הנה האדון וגו׳, ומה שבינתים חוץ למקומו, כמו שאמרתי.

כל משען לחם. אף על פי שנאמר מִשְׁעָן לי (ש״ב כ״ב י״ט), ונאמר למִשְׁעָן לי (תהלים י״ח י״ט), לא נראה לי שיש בלשון המקרא מַשְׁעֵן ואף מִשְׁעָן. ואומר אני שאין השם הנפרד כי אם מַשְׁעֵן וממנו נאמר כאן הנסמך מִשְׁעַן, כמו שנאמר בנסמך מִשְׁבַּר מן מַשְׁבֵּר ונאמר מִרְזַח מן מַרְזֵחַ. ועל פי הדברים האלה משען לי שבשני המקראות שהזכרתי דינו מַשְׁעֵן לי או משעַן לי. וראה מה שאמרתי בביאור מפתח בית דוד (למטה כ״ב כ״ב).

ועל דבר הענין, יש דורשים וחוקרים אומרים שמכאן ועד סוף הפסוק תוספת מאוחרת, והם אומרים כן מפני שברור להם שכל הנזכרים בשני פסוקים האחרים המה משען ומשענה שנאמר לפני מזה, ולכן נדמה להם סוף הפסוק הזה כתוספת נוספת על ידי מי שלא עמד על טעם המקרא הזה. ובאמת הדברים האלה דברי ישעיהו, ובלבד שאין לחם ומים שנאמר כאן דברים כמשמעם, כי זה פירושם אנשים שגופו של העם עומד וקיים עליהם כגופו של אדם הניזון מלחם ומים. והדברים מפורשים במה שלאחריהם, כי גבור ואיש מלחמה שבראש הפסוק האחר המה הלחם, ושאר אנשים של צורה המים. וראה מה שאמרתי בביאור דגן בחורים (זכריה ט׳ י״ז).

(ד) **ונתתי נערים שריהם** אעשה שריהם כנערים בלי עצה ותבונה. **ותעלולים ימשלו בם** והמושלים בהם אעשה כעוללים. ועוללים שאמרתי לא

לקדשה ליום אחד וממחרתו יגרשנה, ובכן תאסף חרפתה. ולא מן השמועה ידעתי את הדבר הזה, כי בעיני ראיתי בארץ ההיא נשואי שוטה אחת שהיה החתן שכור לה בהון רב לעשותה אשת איש ליום אחד.

(ב) **ביום ההוא.** כשיֵהפך לבב בנות ציון מן הבטלה ואהבת תכשיטין וכלי יקר לעבוד עבודה בבית ובשדה ולהסתפק במועט.

צמח ה׳ פרי האדמה שמצמיחו ה׳, והנביא קוראו כן כנגד תכשיטין וכלי יקר ומלבושי כבוד שנזכרים לפני מזה והם כלם מעשי ידי אדם. ועד בדבר פרי הארץ שנאמר אחרי כן. וזה הדבר שאומר הכתוב: תחת אשר לפנים בימי התכשיטין הרבים וכלי היקר היתה עבודת אדמה גבוה ונקלה תשוב להיות לגאון ולתפארת לפליטת ישראל בשוב הנשים מדרכיהן ותסירנה התכשיטין והן נוטות שכמן לסבול עול העבודה ולשאת עם בעליהן במשאם לעשות לביתם[1]).

(ג) **לחיים.** חיים זה שכנגדו מתים, כי אלו היה שכנגדו מות, היה נקוד לְחיים, בשבא הלמ״ד.

(ד) **צאת בנות ציון.** הרהורי הלב של בנות ציון שהסירו תכשיטיהן והמעיטו צרכיהן שלא בטובתן, ולא שבו מבטלה למלאכה כי אם מתוך דחקן כדי להנשא, ועדנה לבן הולך אחרי דרכיהן הראשונים.

דמי ירושלם. אין במשמע הלשון הזה שפיכות דמים דוקא, כי אם כל העשק והעול הנעשים בעיר גדולה אשר אנשיה הולכים אחרי בצע ויקחוהו מאשר ימצאו, במשפט ושלא במשפט, מפני שנשיהם המתפנקות והמתקשטות וצרכיהן מרובים קוראות הב הב.

ברוח משפט שב אל דמי ירושלם. **וברוה בער** שפירושו רוח מבער את הרע מקרב הטוב שב אל צאת בנות ציון, והכתוב מבאר האחרון ראשון והראשון אחרון. וזה הדבר שאומר הנביא: תשובת הנשים שהתחילו הן עצמן שלא לשמה יגמור אותה ה׳, והוא יצרף ויטהר את בנות ציון להסר מלבן הרהורי המעשים הראשונים, ולא יזכרו ולא יפקדו עוד, ותהיינה הנשים מסתפקות במועט ומסייעות לבעליהן בלבב שלם, ובהיות העושים לבית מרובים וצרכיו מעטים תשיג יד בעלי הבתים לשלם את הגזלה ולהשב את האשם לאשר אשם לו.

(ה) **מקראה.** יש בכללו מועד ועצרה בבית ה׳ ואף ועד העדה לכל דבר שבקדושה ולפקח על עסקי רבים. **ענן יומם ועשן.** הענן והעשן שניהם סימני גלוי שכינה, שכן בהגלות ה׳ על ישעיהו ראשונה נאמר והבית ימלא עשן (למטה ו׳ ד׳), ובמתן תורה נאמר וענן כבד על ההר וגו׳ והר סיני עשן כלו (שמות י״ט, ט״ז וי״ח). ונתן הכתוב יומם בין ענן ובין עשן להשמיענו על ידי סדר הדברים שתהא שכינה מגינה על כל מכון הר ציון מסביב.

כי על כל כבוד חפה. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, וכבר היה בהם מי שעשה חפה פעל ולא שם, והנקדן הטעם.

ודע שכי זה כי המוסיף המדרגה העליונה כשאומר הכתוב לא זו אף זו. וכבוד זה לא נקוד כדין, ודינו כְּבוֹד, כי נסמך הוא אל חופה. ופירוש כבוד חופה המון

---

[1]) הפירוש הזה שמעתי מפי איש יהודי מפליטי רוסיא אשר בארצי, והוא עושה מקנה וקנין ואין חכמתו אומנתו. ובחרתי בפירוש האיש הזה מכל דברי החכמים המחוכמים, מפני שמתישב הוא על סדר דברי הנבואה הזאת.

הפועל צעיר לימים מן הארוך, ועל כן נמצא כמותו גם בלשון המשנה, כמו שנאמר מה לזה מביא שני אשמות (כריתות ה׳ ב׳), ונאמר עוד מה לך מקיף לשמאל (מדות ב׳ ב׳). ויש עוד דרך לעברים במה לפלוני שאין כמותו לערבים, ואותו תמצא מפורש בביאור מה לך פה (למטה כ״ב ט״ז).

וממה שנאמר כאן מה לכם תדכאו עמי ופני עניים תטחנו ואחריו תוכחת בנות ציון המרבות בתכשיטיהן נראה בעליל שזו בזה תלויה, כי היו האנשים עושקים מפני שנשיהם תובעות מהם תכשיטין וכלי יקר ואומרות הב הב, וכשאין יד האיש משגת עשה עול ודכא את עניי הארץ ובגזלת העני עשה קורת רוח לאשתו להביא לה תאותה. והוא שאמר הנביא ונשים משלו בו (למעלה פסוק י״ב).

(יז) **ושפח** וגו׳. יכה את קדקדן בספחת לתת קרחה בראשן. והקרחה משחיתה מראה האיש, ואף כי האשה.

(יט) **הנטפות.** תכשיטין תחובים בבדל האזן ואבן יקרה יורדת למטה. וכן נקרא התכשיט הזה בערבי ובלשון יוני על שם נטיפה. וכמו כן יקרא לו האנגלי drops.

(כה) **מתיך בחרב יפלו.** תרגם יונתן מתיך שפר גבריך, וטעה, כי לא ידע מה הוא, כמו שלא יודעים אנשי המדע היום הזה. ואני הלא אמרתי לך פעמים ושלש שאין מתים בכל המקרא כי אם לשון גנאי לאנשים חלשים ובעלי מומין, ובהם יאמר הנביא שיפלו בחרב שלא במלחמה, כמו שפירשתי בביאור ונופל בחרב (ש״ב ג׳ כ״ט), והגבורים יפלו במלחמה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים deine Schwächlinge werden mit dem Schwerte niedergemacht werden.

(כו) **ונקתה לארץ תשב.** אין רוח הלשון נוחה מן הפירוש המקובל. ואומר אני שנקתה זה לא נקוד כדין, ודינו נְקָתָהּ, כלומר נָקָה שלה, והוא הפועל של תשב. ונקה שם והוא כמו نقاوة שבלשון ערבי, ופירושו מיטב הדבר המנוקה. ומקביל ונקתה אל פתחיה על פי מה שאמרתי בדלת ומזוזה שבעבר נרצע (שמות כ״א ו׳). ופירוש הכתוב וטוביה לארץ ישבו ויתורגם ללועזים und ihre Besten werden zur Erde niedersitzen.

ד

(א) **והחזיקו שבע נשים** וגו׳. הנה דבר לפני מזה בתכשיטי הנשים הרבים והיקרים. ומפני שהורגלו הנשים בתכשיטין הרבה ומלבושי כבוד, ורכוש האנשים דל מאוד מרב מלחמות וצרות ואין ידם משגת די כל אלה, ייראו האנשים מקחת להם נשים, ותהיינה שבע נשים רודפות אחר איש אחד.

לחמנו נאכל וגו׳. תחת אשר לפנים היינו מתפנקות ומעונגות ויושבות בטלות נהיה עתה עושות בבית ובשדה להכין לחמנו, ואף שמלותינו לא נקח עוד מן השוק, כי אנחנו בעצמנו נעשה לנו לבוש וידינו העושות במלאכתו.

אסף חרפתנו. מן הדברים האלה אנחנו שומעים שגם בימים הראשונים ההם חרפה לבת ישראל לשבת גלמודה לבלתי היות לאיש. ואצל היהודים היושבים ברוסיא כן הדבר עד היום הזה, ובנותיהן נבחר להן מות מחיים בבתוליהן, והבת השוטה ורעת המראה שלא יחפוץ בה איש לקחתה לו ישכור לה אביה איש עני

ועתה מה הדבר שדברו כל הנביאים בתוכחותיהם תמיד? הלא זאת, שה׳ אלהי ישראל הרבה חסדו לעמו וישראל לא זכר את כל הטובה שעשה לו אלהיו, ועזבו ושכחו. ולכן כשבא ישעיהו להזכיר אל ישראל את הדבר הזה אמר אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו, כמו שאומר אחי לא חדשות אגיד לכם הפעם, כי אחזור על דברים עתיקים שאמרם כל נביא מן הנביאים שהיו לפני מדור דור. וכדי שלא ליתן מקום לטעות ולאמר שבשירה ממש הוא מדבר, הנביא משנה במשל הזה מסגנון לשון דברי נבואה ומדבר דבריו כמדבר איש אל רעהו. ויתורגם שירת דודי לכרמו ללועזים das alte Lied von seinem Weinberg.

(ב) **וגם יקב חצב בו** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור וגם הולך (בראשית ל״ב ז׳). משם תראה שמשמש וגם בין הסבה ובין המסובב. ואף כאן אין היקב מן הדברים שעל ידם משביח הכרם, וכל עצמו לא מלמד הוא כי אם על תקות בעל הכרם שקוה שיעשה הכרם ענבים, ומה הביא את בעל הכרם לידי התקוה הזאת, הלא הדבר הזה שעשה לכרמו כל צרכיו ועזקהו וסקלהו ונטעהו שורק ובנה מגדול בתוכו. ועל כן יפול בתוספת יקב על כל הנאמר לפני מזה לשון וגם. ויתורגם ללועזים und er hieb denn auch eine Kelter in ihm aus, denn er hoffte u. s. w.

(ו) **ועלה שמיר ושית.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור עלתה נצה (בראשית מ׳ י׳).

(ח) **עד אפס מקום** לאחרים לשבת בו, וכמו שהוא מסיים ואומר **והושבתם לבדכם** וגו׳, ואתם אומרים לשבת לבדכם בקרב הארץ.

(ט) **באזני ה׳ צבאות.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים והמתרגם הסורסי היו קוראים באזְנַי, ודבריהם דברי רוח. ואומר אני אל תקרא באזני כי אם בְּאדֹנָי, והדברים שבועה, כלומר באדני ה׳ צבאות נשבעתי, ועל כן אמר אחריו „אם לא״, ככל הנשבע לקיים. ועד בדבר קמץ שבתיבה זו בטפחא. כי הלא אמרתי לך במקום אחר שלא נולד סדר הניקוד פעם אחת, ויש מן הנקודות שקודמות לחברותיהן. ואלו היו הספרים בלא כל סימני הקריאה עד ימי סדר הנקודות כמות שהוא לפנינו עד היום הזה, לא היו הנקדנים מוצאים את ידיהם ואת רגליהם לעשות מלאכתם. ובאזני זה שנקוד קמץ מלמדנו שמימי קדם נו״ן של אדני שהוא שם ה׳ היה נסמן להבדיל בין קדש לחול. ובגלל הדבר הזה היתה מסורת בידי הנקדנים שנו״ן שבכאן קמוצה גם אחר שנפלה טעות בתיבה ונתחלף דל״ת בזי״ן. וראה מה שאמרתי למטה כ״ב י״ד, ומשם יתברר לך הדבר עוד. ויתורגם ללועזים bei dem Herrn u. s. w.!

(י) **וזרע חמר.** בית חמר זרע או שדה שזורעים בו חמר, וכמו שנאמר לפניו צמדי כרם והוא שיעור אדמת הכרם. וכן תרגם יונתן בית כור זרע, כי כור וחמר אחד הם (יחזקאל מ״ה י״ד). וקללת שדה זרע לא קשה כקללת הכרם, מפני שאפשר לאדם בלא יין ואי אפשר לו בלא לחם, וה׳ במקום כעסו אתה מוצא את רחמיו, כי אלו היתה קללת הלחם כקללת היין לא היתה למקוללים תקומה. וכעין הדבר הזה תמצא בקללה אחרת בדברי הכתוב למטה ז׳, כ״ג—כ״ה.

(יא) **יין ידליקם.** כן הנוסח בכל כתבי יד. ואף על פי כן מצאתי את לבבי לאמר שידליקם זה המקביל אל ירדופו טעות סופר, ועקרו יִדְלָקֵם, והלשון ככתוב על

אנשים שנאספו לשמח חתן וכלה, כי כבוד כמו המון. ככתוב וכבודו מתי רעב והמונו צחה צמא (למטה ה׳ י״ג), ומקביל כבודו אל המונו. והלא עקר נבואה זו תשובת בנות ציון שתשובנה מדרכיהן הרעות והזורת הדברים שבין איש לאשתו ליושנם, כמו שפירשתי. והנה הפסיק הכתוב הענין לדבר במכון הר ציון שתהא שכינה מגינה עליהם מסביב, ועכשו הוא חוזר לענין ראשון לאמר שלא על מכון הר ציון ומקראיה בלבד תגין שכינה כי על כל כבוד חופה, וכל מקום שיאספו יושבי ציון לשמח חתן וכלה שם שכינה ביניהם. וכל זאת בגלל תשובת הנשים שתהא שלמה וגמורה. יען כי לפנים, בהיות הנשים להוטות אחר בולמוס של תכשיטין וכלי יקר ובטלות ממלאכה, הלוקח לו אשה כנותן רחים בצוארו, והיתה החתונה כקבורה. ועתה כשתשובנה בנות ציון מדרכיהן להיות אשה עטרת בעלה ועזר כנגדו, כימי קדם יאמר לחתונה מצא אשה מצא טוב ויפק רצון מה׳ (משלי י״ח כ״ב). ויתורגם סוף המקרא הזה ללועזים .ja über jeder Hochzeitsfeier

(ו) **וסכה תהיה לצל יומם.** ותחת אשר לפנים היו רודפים אחר עושר וכבוד בית, יהיה עתה די לאיש ואשתו בסוכה לבדה לצל יומם מחרב ולמחסה מזרם וממטר. וכעין זה אמר הפייטן הגרמני

Raum ist in der kleinsten Hütte
Für ein glücklich liebend Paar.

ה

(א) **אשירה נא לידידי וגו׳.** אחר פירושו לכל, והוא ידוע לכל. ושתי תשובות בדבר. למה אמר הנביא שירת דודי, ולא אמר שירתו; ואם בחר הנביא בכפל השם משוב אליו בכנוין, למה לא אמר שירת ידידי כמו שאמר בראש דבריו אשירה נא לידידי? והשנית, איך אמר הנביא אשירה ואין דבריו דברי שיר, כי מה שהוא אומר בכרם פשוט הוא מכל דברי ישעיהו, והוא כדבר איש אל רעהו, ואפילו מסגנון לשון דברי נבואה אין בו, וכל שכן שרחוק דרכו מדרכי שיר. והאומרים שהנביא אמר אשירה מפני שדבריו משל טועים, כי אף על פי שבכתבי הקדש נקרא השיר משל, לא נמצא שנקרא המשל שיר.

ועתה דע שעקרו של דוד אחי האב, והוא בלשון רומי patruus. ובלשון רומי יש במשמע patruus איש מוכיח אחרים ומחמיר עליהם (-strenger Sitten richter). והרומים באו להשתמש כן בשם הזה מפני שדרך ארץ דודו של אדם גדול ממנו בשנים ועיניו פקוחות עליו להדריכו בדרך הישרה. ואם אצל הרומים כן, אצל העברים על אחת כמה וכמה. לפי שבכל בני קדם היו העברים נושאים בנות דודם לנשים, והיה בדין שיוכיח העברי את בן אחיו לוקח בתו. ומן העמים ללשונותם יש משתמשים בשם שמשמעו שירה לקרוא שם לדברי מוסר שנשמעים וחוזרים ונשמעים פעמים הרבה, לפי שבהשנות הדברים פעמים רבות נקבע סדרם והסדר הקבוע נותן להם ריח כשיר. וכן יאמר הגרמני das alte Lied, והפרנקי la même chanson. והעברי נראה מכאן שהיה מוציא את הדבר הזה בלשון „שירת דודי" מן הטעם שאמרתי שדודו של העברי היה שם עינו על דרכיו והוכיחו על כל מעשה שלא ישר בעיניו.

שרשם — כמק יהיה. ופירוש והשש להבה וכאכול חשש להבה. ויתורגם ללועזים wie des Feuers Zunge Stoppeln frisst und dürre Halme die Flamme, .soll ihre Wurzel vernichtet etc

(כה) ויט ידו עליו וגו׳. מדבר במעשה שהיה שנעשתה ארץ יהודה שממה מפני חרב ארם ואפרים. ותהי נבלתם כסוחה וגו׳. כי נהרג בהם הרג רב, מאה ועשרים אלף איש ביום אחד (דה״ב כ״ח ו׳).

(כו) לגוים מרחוק. הלשון הזה לא מתישב על הדברים שמכאן ועד סוף החזיון הזה, כי בהם הכנויים השבים לכאן כלם לשון יחיד, ולא לשון רבים, ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא לגוים כי אם לַגוֹי, כי בטעות סופר נשנית מ״ם שבסופו מראש התיבה שלאחריה. וכן נאמר בתוכחה במקום אחר ישא ה׳ עליך גוי מרחוק (דברים כ״ח מ״ט) ונאמר עוד הנני מביא עליכם גוי ממרחק (ירמיה ה׳ ט״ו), ובשניהם נאמר גוי לשון יחיד. ובכל שלשה המקראות האלה נאמר שהגוי שיביא ה׳ על עמו יהיה מרחוק, לפי שבעלות שכן משכני ישראל עליו למלחמה יאמר ישראל שלא יד ה׳ עשתה זאת, כי דרך העמים להלחם בשכניהם; ובבא על ישראל גוי מרחוק שלא ידעוהו אבותיו, ומעולם לא היתה קנאה ביניהם, ולא התגרה בו ישראל מימיו, ידעו הכל שאצבע אלהים היא.

(כח) בצר נחשבו. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם כצר כטנרא היה קורא כַּצֻּר, צד״י קבוצה, וכן העקר. וגלגליו. החכמים כלם אומרים שמשמעו אופניו. ואם כדבריהם, היה הכתוב מיחסו לרכב הגוי ולא לגוי עצמו. ואומר אני שגלגליו עמוד העפר העולה ממדרך כף רגלו ומתגלגל לפני הרוח, וכיוצא בו וכגלגל לפני סופה (למטה י״ז י״ג). ויתורגם ללועזים und der Staub, den sie .aufwerfen

(ל) ונבט לשון נפעל, וכיוצא בו נשקף, ולא הבנין הכבד הדגוש, כמו שאומרים בעלי הלשון.

והנה וגו׳. הדברים האלה קשה לפרשם. ונראה לי שבעל הטעמים והנקדן הפסיק כאן בין הדבקים, והדברים בעקרם זה דינם והנה חשך צר — וְאור חשך בעריפיה. וחשך צר השך מוחשך, ועריפיה כמו غريف או غريفة בלשון ערבי שמשמעו יער שענפי עציו מסובכים. והנביא מדמה אליו צרת יהודה מפני שיער כיער הזה לא יכנס בו אור השמש, ולא יכנס בו אדם, כי אין מבוא, ומי שקרה מקרהו להכנס בו לא ימצא לו מוצא. ויתורגם ללועזים und siehe, dichte Finsternis .und das Licht ausgeschlossen, in ihrem Wirrwar

ו

(א) בשנת מות המלך עזיהו. רבים תמהים למה נכתב החזיון הזה שבו נתחנך ישעיהו לנביא כאן ולא נכתב בראש הספר כעין החזיון הראשון שבספר ירמיהו. וזו תשובתם. כל דברי החזיון הזה כעין הקדמה לדברי החזיון שבפרשה האחרת. כי בחזיון הזה נאמר לנביא השמן לב העם הזה ואזניו הכבד וגו׳ (למטה פסוק י׳), והדבר הזה נתקיים באחז שמאן לשאול אות מאת ה׳ כאשר צוהו הנביא (למטה ז׳, י׳—י״ג), ואף לא בטח בדבר ה׳ שאמר להושיעו מיד ארם ואפרים, והלך ושכר את מלך אשור ונתן לו מדרך כף רגל בארצו.

ההרים דלקנו (איכה ד׳ י״ט), ופירוש הדברים יין ירדפם. ולא יקשה לך שנוי הסדר שבראש הפסוק היין הנרדף ובסופו הוא הרודף, כי כן דרך ארץ משכימי בבקר צמאים ורודפים אחר יין, ומאחרי בנשף רוים ולא חפצים לשתות עוד, ובלבד שהיין כרודף אחריהם והם שותים לאנסם. ויתורגם ללועזים vom Weine gebannt.

(יג) **גלה עמי.** אין גלות זו גלות מארץ אל ארץ כי אם ירידה ממדרגה למדרגה, והדברים אמורים לעתיד לבא ולא לשעבר.

מתי רעב. חכמי הגוים מרביתם נלאו לפרשו ככתבו, והם משבשים מתי ומגיהים מְזֵי על פי הכתוב בדברים ל״ב כ״ד, והם עושים כן מפני שלא יודעים מה מתים. ועל פי מה שאמרתי אני למעלה ג׳ כ״ה מתי זה מקביל היטב אל כבודו. ויונתן המתרגם מיתו בכפנא היה קורא מֵתֵי, ולא צריך לאמר שטעות היא בידו.

(יד) **הרחיבה שאול נפשה.** נפש זו הנפש המתאוה, והמרחיב נפשו מתאוה ומצפה להרבה, ולו יאמר רחב נפש (משלי כ״ח כ״ה). וראה מה שאמרתי בביאור הרחבת משכבך (למטה נ״ז ח׳).

(יז) **ורעו כבשים.** טעו השבעים בכבשים זה כמו שטעה בו הנקדן, ומתוך טעות זו ראו לשבש גרים שבסוף הפסוק ולקראות גדים תחתיו. ואחריהם כל אדם ימשוך מחכמי הגוים. ובאמת כבשים זה דינו כְּבֻשִׁים, ומשמעו העניים המדוכאים וכבושים לעבדים. **כדברם.** כאלו היה הַדֹּבֶר דברם. ודבר כמדבר, מקום שנוהגים שמה הצאן לרעות.

מחים. פירושו לכל שמֵנים. ואם כן, היה נמצא בכתבי הקדש חוץ מכאן, ובפרט בדברי נבואה ודברי שיר ששמות נרדפים מקבילים זה אל זה. ואומר אני שפירוש מחים יונקי מוח, והנביא מדבר במדכאי העניים כמו ששוברים עצמותיהם לאכול מוחם.

גרים. האביונים הגרים בבתי אחרים אחר שלקחו את בתיהם מגיעי בית בבית (למעלה פסוק ח׳). ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים und es weiden die Geknechteten wie auf eigener Trift, und die verlassenen Güter der Blutsauger werden die verzehren, welche ihrer eigenen Wohnstätten beraubt waren.

(יח) **בחבלי השוא.** לא יפורש ככתבו, לפי שאין וכעבות העגלה מקביל אליו כמות שהוא בספרים. ואומר אני ששוא זה טעות סופר, ועקרו שׁוֹר. ואמר הנביא כן, מפני שהשור רב כח ולא יִמָּשֵׁךְ כי אם בחבלים עבים וחזקים. והמשל מבואר באר היטב בפסוק האחר.

(יט) **האמרים ימהר** וגו׳. דבורם זה עון הוא, ומה בצע להם בו, ובכל זאת מדברים כן, כמי שהעון עצמו הנאה להם והם מושכים אותו אליהם בכל כחם, והוא שנאמר בפסוק הקודם מושכי העון וגו׳.

(כג) **וצדקת צדיקים יסירו ממנו.** אף על פי שבדברי נבואה ודברי שיר יש שלא יובחן בין לשון יחיד ללשון רבים, נראה לי שצדיקים זה עקרו צדיק, והלבלר טעה והוסיף עליו י״ם בשביל י״ם של יסירו שאחריו. ואם כן, נפלה טעות זו באחרית הימים אחר שנתתקנו מנצפ״ך.

(כד) **לכן** וגו׳. כאן מפסיקים כל המפרשים בין הדבקים, ובעל הטעמים הטעם. והנביא הפסיק כזה: לכן כאכול קש לשון אש — וחשש להבה — ירפה

ז

(א) **עלה רצין מלך ארם** וגו׳. אמר לעלות והכין חילו לכך ועדיין לא עלה. וראה מה שאמרתי בביאור אז יעלה (מ״ב ט״ז ה׳).

(ב) **נחה ארם על אפרים.** חכם אחד מחכמי הגוים מתחכם לאמר שנחה זה קצור נַאֲחָה ושרשו אחה ופירושו נעשה ארם אח לאפרים. ודבריו דברי רוח, כי ממה שנאמר בסוף הפסוק וינע לבבו, והדבור הזה לא נשנה בכל המקרא, הדבר ברור שנחה זה לשון מנוחה ולמענו נאמר אחרי כן וינע לבבו להקביל תגועת לב אחז אל מנוחת ארם[1]). ובלבד שאין מנוחה זו מנוחה מן הדרך או לשון מַחֲנֶה כי אם מנוחה מצר ואויב, ופירוש הדברים היתה לארם מנוחה על אודות אפרים, כלומר מנוחה מאפרים. כי איש מלחמות אפרים ארם מעולם, ומימי יהואחז בן יהואחז מלך ישראל יד אפרים גוברת על ארם (מ״ב י״ג, ה׳ וכ״ה). ובימי אחז עשה אפרים שלום עם ארם, והיתה לארם מנוחה ממנו. וכאשר שמע אחז מנחת ארם כן נע לבבו, כי ידע שלא עשה אפרים שלום עם ארם כי אם להתחבר עמו להלחם שניהם יחדו ביהודה.

(ג) **ושאר ישוב בנך.** מן המצוה הזאת למדנו שבתחלה נזכר שאר ישוב בן ישעיהו לאות ולמופת לפני מזה, ובאחרית הימים נשמטו הדברים מן הספר, לפי שאין לאמר שיזכיר הנביא את בנו זה ואנחנו עדיין לא ידענו מה הוא.

(ד) **האלה.** בעל הטעמים שהפסיק כאן עקם עלינו את דברי הכתוב הזה, כי דין האתנח באף, וסוף הפסוק מפרש שני זנבות האודים.

(ו) **ונקיצנה.** שרשו קוץ, והוא משמש כאן פעל יוצא. והמשבשים את המקרא הזה ומגיהים ונציקנה לא זכרו את הכתוב האומר אשר אתה „קץ" מפני שני מלכיה (למטה פסוק ט״ז), והוא מלמד על ונקיצנה זה שהוא כתוב כבתחלה.

(ח) **ובעוד ששים וחמש שנה** וגו׳. הדברים דברי נביא שקדם לישעיהו וישעיהו חוזר עליהם. וכעין זה פירש אבן עזרא. ועל כרחנו נאמר כן. כי ישעיהו עומד בימי אחז (למעלה פסוק א׳), ואין הימים מתחלת מלכות אחז ועד גלות שמרון כי אם עשרים שנה; כי אחז מלך שש עשרה שנה (מ״ב ט״ז ב׳), ובשנה הרביעית לחזקיהו בנו גלתה שמרון (שם י״ח ט׳). וחכמי הגוים אומרים שסוף הפסוק הזה כאן חוץ למקומו והוא מיותר. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שלפי שבא ישעיהו לאמר וראש אפרים שמרון הוא מקדים כאן דברי הנביא הראשון, כמי שאומר ושמרון לא ראויה לזכרון, כי לא יארכו הימים והיא תחת מעט כדבר ה׳ ביד הנביא אשר היה לפני, ואף על פי כן אזכרנה. ותכלית כל הדברים האלה להגיד לנו שלא לארם ואפרים להמליך מלך ביהודה. ואין צרך לאמר שהכתוב הזה לקה בחסרון, כמו שיש מחכמי הגוים אומרים.

(ט) **אם לא תאמינו כִּי לא תאמנו.** כל היגעים לפרש הדברים האלה כניקודם יגעים לריק. וחכם יהודי אחד משבש כי ומגיה בִּי, ואין דבריו נכוחים למבין. ואומר אני שתאמנו דינו אף הוא תַּאֲמִינוּ, והלשון ככתוב אם ישמעו ואם יחדלו כי בית מרי

---

[1]) כי מנוחה שכנגדה תנועה. וכן יסד הפייטן בפיוטו לראש השנה מי ינוח ומי ינוע.

(ב) **בשתים יכסה פניו.** בא וראה מה בין נביא לנביא. יחזקאל מתאר את חיות המרכבה מכף רגלן ועד קדקדן וחוזר ומתאר אותן עד שקצה נפשנו בתאריו, וישעיהו השכיל לכסות פני השרפים האלה ורגליהם, ובכן פטור הוא מלתאר אותם.

ובשתים יעופף. כל בעלי הלשון אומרים שהמרובע הזה משמעו כמשמע הבנין הקל, ולא כן הדבר. ועוף אצל עופף כמו הָלך אצל הִלך, כי המרובע כח הבנין הכבד הדגוש כחו. ובשני הפעלים האלה הבנין הקל מלמד על שנוי מקום, והבנין המרובע והדגוש מלמדים על תנועה בלבד. ובכן המטייל בגן לו תאמר מהלך ולא הולך, לפי שאין כאן שנוי מקום, כמו שנאמר שם אניות יהלכון (תהלים ק״ד כ״ו) מפני שרק בתנועת האניות הכתוב ההוא מדבר, ולא במקום שהן הולכות שמה. והוא הדין לעוף ועופף. ולכן נאמר ועוף יעופף על הארץ (בראשית א׳ כ׳), ונאמר בספר הזה שרף מעופף (למטה י״ד כ״ט, ל׳ ו׳), ללמד על התנועה לבדה, ונאמר בפרשה זו ויעף אלי (למטה פסוק ו׳), ולא נאמר שם ויעופף אלי, לפי שהכתוב ההוא מדבר בשנוי המקום שהיה מחמת התנועה. והלועזים ללשונותם יש שמבדילים בין כמו אלה על ידי תשמיש שני פעלים אחד לזה ואחד לזה, כמו שיאמר האנגלי להליכה to go, ולהלוך יאמר to walk. וראה מה שאמרתי בביאור מי אלה כעב תעופינה (למטה ס׳ ח׳).

(ד) **והבית ימלא עשן.** מחכמי הגוים יש טועים ואומרים שעשן זה עשן עולה מהאש אשר על המזבח. ומזבח העולָה בחצר הבית, ולא ימלא הבית מעשנו. ולך מפורש העשן הזה כל צרכו בביאור ענן יומם ועשן (למעלה ד׳ ה׳).

(ו) **ויעף אלי וגו׳.** נפלאת הוא בעיני שהשרף הזה עושה ככתוב והוא לא נצטוה. והשבעים היו מרגישים בדבר הזה, ולכן תרגמו ויעף וישָלח, ואין זה במשמע הכתוב. ואני ממה שראיתי שיש שפתח הכתוב במלאך ומסיים בה׳ עצמו, כמו שנקרא המלאך המבשר את אברהם ה׳ (בראשית י״ח י״ג), וכעין זה תמצא בגדעון שבתחלה נאמר וירא אליו מלאך ה׳ (שופטים ו׳ י״ב), ואחרי כן נאמר ויפן אליו ה׳ (שם פסוק י״ד), וכאלה רבות בכתבי הקדש, אומר אני שזו היתה דעת ישעיהו, שה׳ ומלאכו אחד, כי אין מלאך ה׳ כי אם רצונו, ובגלל הדבר הזה אין כאן מצוה אל השרף.

במלקחים לקח וגו׳. גם זאת נפלאת היא, שהשרף הצטרך למלקחים לקחת בהם את הרצפה, והיא נגעה אל שפתי הנביא ולא נזק. והמשכיל הלא יבין שכל הדברים האלה מראה, ולא מעשים שהיו, וישעיהו בא להגיד לנו שבמקום שנביאי אמת עומדים אין מלאכי השרת יכולים לעמוד שם.

(ח) **ומי ילך לנו.** חכמי הגוים טועים בלמ״ד זה, כסבורים שהוא מלמד על מי שהפעולה נעשית בשבילו, ולא כן הדבר ופירוש הכתוב כמו שפירשתי מי יעלה לנו (שופטים א׳ א׳).

(יג) **ושבה והיתה לבער.** חכמי הגוים כלם אומרים שלשון שרפת אש היא זו, וחכם יהודי אחד עמד לנגדם להוכיח שלא כן הדבר, וטעה אף הוא, כסבור שלבער זה ככתוב והיה לבער (למעלה ה׳ ו׳). ובאמת לבער שנאמר כאן מלשון ובערת הרע מקרבך (דברים י״ג ו׳), ושיבה זו חזרת הפועל על פעולתו לעשותה שנית, ופירוש הדברים והעשירית שתשאר בה אחר שרחק ה׳ את האדם מן הארץ ורבה העזובה בה אף היא תהא זקוקה לבדיקה לבער מתוכה כל רע. ויתורגם ללועזים so wird das noch einer Sichtung unterworfen.

חיל מלך ארם ואפרים ישחיתו מיטב האדמה. ואין הדברים האלה סותרים דברי הפסוק הקודם, כי לא על פרי הגפן יחיו הבקר והצאן, והכרם אפילו כשהוא נעזב ואין גפניו עושים פרי הלא יש בו מרעה לבהמה.

(כה) **וכל ההרים** וגו׳. והמה ההרים שהם שדה זרע ולא כרם, ושמה לא תבא יראת שמיר ושית מרחמי ה׳ הנותן לחם לכל בשר אפילו כשהוא מכה את הגפנים. וכעין הדבר הזה הראיתיך בקללה שלמעלה ה׳ י׳.

ח

(א) **בחרט אנוש.** מפורש לכל באר היטב למען ירוץ כל הקורא בו מעם הארץ. ולא יתישב על הפירוש הזה גליון גדול שנצטוה הנביא לקחת לו לדבר, כי כל המכתב ארבע תיבות, והן תכתבנה באר היטב אפילו בגליון קטן. לכן אומר אני שזה פירוש בחרט אנוש באותיות גדולות כקומת איש. ולכתב ככתב הזה צריך גליון גדול.

למהר שלל וגו׳. אין הלשון הזה מתישב היטב, כי ברור הדבר שמהר וחש שנאמר אחריו משם אחד, ואין חש מקור. לכן אומר אני אל תקרא למהר כי אם לְמַהֵר, והוא ככתוב מְהִר צדק (למטה ט״ז ה׳). ומפני למ״ד שבראש תיבה זו טעו בה, כסבורים שהיא שם הפעל. ובאמת למ״ד זה מלמד על מהר שלל שמקומו המקום השני מפני שהוא הפעול. ודוגמת למ״ד זה המסמן הפעול של פעל כתב למ״ד של וכתוב עליו ליהודה (יחזקאל ל״ז ט״ז).

(ב) **ואעידה לי.** השבעים ויונתן ותרגום הסורסי מתרגמין כאלו היה כתוב והעידה, לשון צווי מפי ה׳, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחריהם. ולי נראה לשון המקרא כבתבו העקר, מפני הצוויים שבפסוק הקודם שאין להם תוספת ה״א, ומפני שאין העדים האלה כי אם עדי ראיה, ואם כן לא לה׳ מועדים הם. וכל עצמה של עדות זו לא ידעתי מה היא.

את אוריה הכהן. היה האיש הזה בעיני ישעיה עד נאמן, והוא אשר שמע בקול אחז ועשה ככל אשר צוהו לשנות בבית ה׳, והסיר מזבח הנחשת אשר לפני ה׳ והקים תחתיו מזבח כתבנית המזבח אשר בדמשק (מ״ב ט״ז, י״א—י״ח). ולמדנו מכאן שלא חש הנביא על השנוי בבנין בית ה׳ ושנוי מקום המזבח, כי מה לנביאים ולזבחים, וכבר אמר אחד מהם בשם ה׳ חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו׳ ו׳).

(ג) **הנביאה.** קראה הכתוב כן, אף על פי שהיא הדיוטית, על שם שהיא אשת נביא. וכדבר הזה יֵעשה בכל עם ולשון. **מהר שלל.** מפורש לך כל צרכו למעלה פסוק א׳.

(ו) **מאס** וגו׳. משמש הפעל הזה כאן ככתוב הלא זה העם אשר מאסתה בו (שופטים ט׳ ל״ח), והדברים משל להגיד לנו שהיה חיל רצין ורמליהו נקלים בעיני בני יהודה ולא היו יראים ממנו ואף על פי שנאמר בראש הפרשה וינע לבבו ולבב עמו (למעלה פסוק ב׳), זו היתה בתחלת המלחמה, ואחרי כן היה חיל צריהם נבזה בעיניהם.

לאט. נמסר עליו פתח באתנח. והמסורת ללא צרך, כי איך ישתנה פתח זה לקמץ והשם בכנוי לְאִטִּי (בראשית ל״ג י״ד)? וראה מה שאמרתי בביאור רועה צאן (שם מ״ו ל״ד).

המה (יחזקאל ב׳ ה׳). וסוף הדברים מאמר בתוך מאמר, ותכליתם ליתן טעם לתנאי שלפניהם, כמי שאומר ואם לא תאמינו, כי זה דרככם לבלתי האמין. ויתורגם ללועזים und wenn Ihr nicht glaubt — denn Ihr wollt einmal nicht glauben.

(י) **ויוסף ה׳ דבר** וגו׳. כל דברי הפסוק הזה כאן שלא במקומם. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י״ז.

(יד) **אדני הוא.** בא „הוא" לחזק אדני, והחזוק לחלק בין ה׳ שחפץ לתת להם אות בשאלתם ובינו הנותן להם האות מאליו. וראה מה שאמרתי בביאור בני ישראל המה (ירמיה ג׳ ד׳).

העלמה עלמה אחת שבדור הזה. **וילדת בן** אם תלד בן. **וקראת** רשות ולא מצוה. וזה פירוש הדברים: אחת העלמות שבדור הזה ההרה ללדת אם תלד בן תוכל לקראות שמו עמנואל ולא תהיה תוחלתה נכזבה. ויתורגם ללועזים wann ein junges Weib jetzt schwanger wird und einen Sohn gebiert, so mag sie ihn getrost Immanuel heissen.

(יז) **יביא ה׳ עליך** וגו׳. לפני הפסוק הזה מקום הדברים שאמרתי שהם חוץ למקומם בפסוק י׳. ונאמר כאן ויוסף ה׳ דבר אל אחז לאמר להפסיק ולחלק בין שני הדבורים, כי מה שלפני מזה דברי נחמה ומה שאחרי כן דברי תוכחה. והנחמה נאמר לאחז בראשית מלחמתו עם ארם ואפרים, והתוכחה אחרי כן כששכר את מלך אשור וה׳ אלהיו לא צוהו ובכן נתן למלך אשור מדרך כף רגל בארץ יהודה (מ״ב י״ז, ז׳—י״ט).

למיום סור אפרים וגו׳. במקום אחר אמרתי שהנביאים לא היתה קבלה בידם שאפרים ויהודה ראשיתם ממלכה אחת. ואין דברי ישעיהו אלה סותרים דברי ההם. כי באחרית הימים כשהתחילה הגדה לספר בראשית המחלוקת כמות שהיא אמורה בספר מלכים היה בדין שיאחז בה בית דוד בשתי ידיו, כי כבוד היא לו ותפארת מאפרים אחיו, מפני שלפיה הוא הבכור ואפרים משנהו. והנביא הזה המדבר אל מלך יהודה לשטת המלך הוא מדבר אליו, ואף כי נאה הדבור הזה לשעתו ולענינו. כי באו על יהודה הצרות האחרונות על ידי אפרים שהתחבר אל ארם להלחם יחדו ביהודה, ולא היה כדבר הזה אלו היו יהודה ואפרים ממלכה אחת בימים ההם; ועל כן ישעיהו החפץ לאמר לאחז שתבא עליו ועל עמו צרה שכל הצרות הבאות עליו על ידי אפרים תהיינה כאין נגדה מזכיר סור אפרים מעל יהודה כהגדת בית דוד.

(כ) **בתער השכירה** ביד מלך אשור ששכרו אז להושיעו מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הנלחמים עליו (מ״ב ט״ז, ז׳—ט׳). ומחכמי הגוים יש אומרים שה׳ הוא השוכר את אשור לעלות על יהודה, ולא זכרו שבה׳ נאמר כנגד אשור ושרק לו מקצה הארץ (למעלה ה׳ כ״ו), ואין זה מעשה שוכר.

(כא) **והיה ביום ההוא** וגו׳. כבר אמרתי לך שכל הדברים מפסוק י״ז ועד סוף הפסוק הקודם דברי תוכחה שדבר ישעיהו אחר ששכר אחז את מלך אשור להושיעו מיד ארם ומיד אפרים. ועתה חוזר הוא לענין ראשון, לדברי הנחמה.

(כג) **אשר יהיה וגו׳ לשמיר ושית יהיה.** נשנה יהיה בסוף הפסוק מפני שהופסק בין הראשון ובין לשמיר ושית בכל אלה. **ושמיר ושית יעלה בכרמים,** כי

(כא) **ועבר בה נקשה ורעב.** נלאו החכמים לפרש את המקרא הזה, מפני שמשמש פעל עבר כאן שלא כפשוטו ומשמעו, והם לא יודעים.

ודע שבלשון ערבי عبر ואף اعتبر יש במשמעם לשון בדיקה ודרישה והקירה. וכמוהם משמש עבר העברי במקראות הרבה[1]), והוא משמש כן במקרא הזה, וכנוי של בה שב אל הענין, ופירוש הדברים והנקשה והרעב יתבוננו במעשיהם שעשו לדרוש אל האובות והידעונים ולא דרשו בה אלהיהם. ויתורגם ללועזים und gedrückt und verhungert, wird man darüber nachdenken.

ובאלהיו ובאלהי מלכו. ואם לא תאמר כן, אין לזכר מלכו טעם. ולפירושי יקלל המקלל את מלכו שעזב את ה׳ אלהי אבותיו ואת אלהיו שהלך אחריהם גם יחד. **ופנה למעלה** אל ה׳ אלהי ישראל.

(כב) **ואל ארץ יביט.** כאן הופרד בין הדבקים, כי הדברים האלה מחוברים אל שלפניהם. **והנה צרה וחשכה,** כי לא יבא עזרו לא מלמעלה ולא מלמטה.

(כג) **כי לא מועף** וגו׳. כי לא ייעף מי שהוקם לאויב לה. **כעת הראשון** וגו׳. עוד חילים יגבר אשור, כי בראשונה בא במתי מעט אל ארץ זבלון וארץ נפתלי והפעם יבא בחיל כבד דרך הים וגו׳. כן פירש חכם יהודי אחד, ויפה פירש.

ט

(א) **ראו אור גדול.** הדברים האלה וכל החזיון הזה מעשים שהיו, ולא לעתיד לבא אמורים, ונראה לי שנאמרו הדברים אחר מפלת חיל סנחריב (למטה ל״ז ל״ו).

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ותפשקי את רגליך לכל עובר (יחזקאל ט״ז כ״ה), כי הכתוב בנין אב לכל שכמותו.

והנה פה מקום אתי לחזור על פירוש חמשה מקראות, לתקן ולשית נוספות. הכתוב האחד עובר לסוחר (בראשית כ״ג ט״ז). ואודה ולא אבוש שלא אמת דברתי בו, כי לא ידעתי אז פירוש „עובר״. ועתה דע שבלשון ערבי משמש عبر ביחוד לשון בדיקת מעות שיבדוק אותן מקבלן לדעת טיבן ומשקלן. ואף עובר שבכתוב ההוא זה משמעו, ותיבת לסוחר אין עקרה בכתוב, והיא נתוספה על ידי מי שלא עמד על טעמו של עובר להשלים הענין. ופירוש כסף עובר כשאתה מדלג על לסוחר כסף של עובר, כלומר כסף „שנותן הקונה למוכר המדקדק במעות שנותנים לו ובודקן לדעת טיבן ומשקלן. ויתורגם כסף עובר ללועזים Silber, das keine Prüfung scheut.

וכעין זה כסף עובר איש כסף נפשות ערכו (מ״ב י״ב ה׳) והוא הכתוב השני. כי אין פירוש כסף עובר כפירוש רש״י שהודיתי לו שם, כי אם כסף מלא שיקבלו אפילו הבודק במעותיו. ונאמר שם כן לחלק בין הכסף הראשון שהוא חובה, כמו שמפרשו הכתוב עצמו באמרו כסף נפשות ערכו, ובין הכסף האחר שהוא נדבה, והוא נזכר בסוף הפסוק האומר כל כסף אשר יעלה על לב איש להביא בית ה׳. וחלק הכתוב ביניהם החלוק הזה, לפי שכסף חובה יש לו קצבה ככסף ערכין הקצוב בתורה (ויקרא כ״ז, ג׳—ז׳), וגבאי הקדש בודקו לדעת אם כסף מלא הוא, לא כן כסף נדבה שאין לו קצבה, כי איש כל הישר בעיניו יתנדב ליתן, ולכן אין לו בדיקה.

והכתוב השלישי והרביעי כל עובר עליו ישום (מ״א ט׳ ח׳), ולכל עובר עליו ישום (דה״ב ז׳ כ״א). ושני אלה מפורשים לך כל צרכם במה שאמרתי במקרא הזה שאנחנו עוסקים בו. ותרגומם ללועזים jeder, der über sein Schicksal nachdenken wird.

והכתוב החמישי והוא עובר על החומה (מ״ב ו׳ ל׳) שלא אמרתי בו דבר מפני שנראו לי הדברים כפשוטם, ועתה נוכחתי לדעת שאף עובר שנאמר שם לשון בדיקה, כי בימים ההם היתה שמרון במצור מפני חיל מלך ארם, ומלך ישראל היה בודק בחומה וחוקר ודורש לדעת היש בה פרץ אם אין, ויתורגם המקרא ההוא ללועזים und da er eben die Mauer untersuchte.

ומשוש את רצין. המפרשים משוש משושו של העם הזה ואומרים שהיו ביהודה בימים ההם אנשים שמחים לקראת רצין ובן רמליהו משנאתם את בית דוד או את מלכות אחז, לא זכרו שהעם הזה כל העם במשמע ולא חלק מן העם. ואומר אני שהופסק כאן שלא כדין, כי דין האתנח במשוש, והוא נפרד ולא נסמך. ופירוש הדברים יען מאס העם הזה במי השלח ההולכים לאט ושש על הדבר הזה משוש. **את רצין** וגו׳ מפרש מי השלח. ובשביל שהיו הצרים האלה נבזים בעיני יהודה ואמר שידו תושיע לו מהם אמר ה׳ להביא עליהם צר גבור ועצום מהם.

(ז) **ולכן.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן והעקר לכן, כי בטעות סופר נשנית וא״ו מסוף התיבה שלפניה.

ואת כל כבודו. ראה מה שאמרתי בביאור ועל כל כבוד חופה (למעלה ד׳ ה׳). ואף כבודו זה המונו.

על כל גדותיו. הוא וכל הנחלים והנהרות הקטנים ההולכים אליו ונותנים לו מימיהם, כמו שפירשתי במקום האחר (יהושע ג׳ ט״ו). והדברים משל, ועם אשור הוא הנהר הגדול, והעמים האחרים העובדים את מלך אשור ויוצאים עמו במלחמה המה גדותיו.

(ט) **רעו.** לא יפורש ככתבו, כי לא מתישב עליו לשון והאזינו המקביל אליו. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב דְּעוּ, והוא העקר. וחתו הראשון כבר אמר חכם יהודי אחד שהוא מיותר, כי נשנה בטעות סופר מסוף הפסוק. והדברים דברי נחם. והנביא מגיד מראש כי בפעם הזאת לא תלכד ירושלים על ידי מלך אשור והעמים אשר בעוזריו.

(יב) **לא תאמרון קשר.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. וכבר קדמני מי שאומר שקשר שנאמר כאן שתי פעמים טעות סופר ועקרו קֹדֶש, ודברי הפסוק האחר מסייעים לו.

(טז) **צור תעודה.** עקרה של תעודה מנהג רגיל, ככתוב וזאת התעודה בישראל (רות ד׳ ז׳), והיא כאן מנהג ישעיהו שהוא נוהג להתנבא לעם באשר הוא נביא. ונצטוה ישעיהו לצור את מנהגו כמי שצורר מעות שלא להשתמש בהן. **חתום תורה בלמודי.** אל תורה כי אם את למודי, וכאלו המה חותם התורה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים stelle ein die Ausübung deines Berufes, beschränke die Lehre auf meine Jünger.

(יט) **הלוא עם אל אלהיו ידרש** מן הדברים ששם הנביא בפי האומרים, ולא תשובה לדבריהם. והדברים טעם למה ידרשו אל האבות והידעונים. **בעד החיים אל המתים.** ראה מה שאמרתי בביאור התחת אלהים אנכי (בראשית ל׳ ב׳). ואף כאן מלמד בעד שאין החיים הפועל כי אם מגיד טיבו של הפועל אצל הפעול, ופירוש הכתוב בחבורו הלא עם שהוא המון בני אדם חיים ידרוש אל אלהיו שהם כמתים, ואם כן הלא תדרשו אל האובות והידעונים. ויתורגם ללועזים befragt nicht ein Volk seinen Gott — die Lebenden die Toten!

(כ) **לתורה ולתעודה.** שבועה, ולמ״ד שבראש שני השמות לסימן בלבד, כמו שפירשתי בדברי תורה צד 116 בציון שבגליון. ויתורגם המקרא הזה ללועזים bei der Lehre und meinem heiligen Berufe!

בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה והוא אמור ושנוי ומשלש כאן (למטה פסוק י״א וט״ז וכ׳). וקרובים דבריהם בעיני להיות אמת.

והשבעים היו קוראים דֶּבֶר יִשְׁלַח, ונראה לי שכן העקר, ובלבד שפועלו של נפל סתום ולא דבר, ופירוש הכתוב ונפלו הנופלים מישראל. וסמך לפירוש הזה לבנים נפלו שנאמר אחרי כן (פסוק ט׳).

(י) **צרי רצין.** נואשו חכמי הגוים מלפרש הדברים האלה ככתבם. ויש מגיהים וקוראים צריו ומוחקים רצין, ואחרים מקיימים רצין ומוחקים צרי. ועוד אחרים קוראים שָׂרֵי. והמקרא ככתבו העקר. וצרי רצין מלך אשור וחילו, וכנוי של עליו שב אל ישראל. וקרא הכתוב כאן למלך אשור צרי רצין, מפני שעשה מלך אשור עם רצין ועם ארצו באכזריות חמה והגלה את דמשק קירה ואת רצין המית (מ״ב ט״ז ט׳), ולא עשה כן לישראל בימים ההם, ומגיד לנו הנביא הזה שה׳ ישגב את מלך אשור על ישראל ויעשה בהם ובארצם כאשר עשה לרצין ולארצו.

ואת איביו יסכסך ואת יתר אויב ישראל יסיתנו בו, והאויבים ההם פלשתים הנזכרים בפסוק האחר.

(יד) **זקן ונשוא פנים** וגו׳. כבר קדמני מי שאומר שכל הפסוק הזה מיותר, והוא תוספת ביאור לדברי הפסוק הקודם לו.

(יח) **נעתם הארץ.** רבה היגיעה בפירוש המקרא הזה, וכל היגעים לפרשו בכתבו יגעים לריק. השבעים ויונתן מתרגמים נעתם לשון שרפה, והסורסי לשון רעש ורעדה, והיוני לשון מבוכה ומהומה, וכלם אומרים מאומד. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ונעתם זה עקרו נֶעֶרְתַּם, וארץ הפועל, והכנוי שב לבעלי הרשעה שבפסוק הקודם, והלשון ככתוב יאחז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה (איוב ל״ח י״ג). ויהיה הדבר הזה ברעש שתרעש הארץ ממקומה.

כמאכלת אש. למאכלת לא נאמר כי אם כמאכלת, והוא כמו כבמאכלת[1]) ופירוש הדברים הנגערים מתוך הארץ יהיו נבוכים ובמהומה גדולה כמהומת בני אדם שנפלה איש בעירם, שכל אחד ינוס אל נפשו ולא ידאג לרעהו, ולא זאת בלבד, כי יציל את נפשו בנפש רעהו[2]), וכמו שמסיים הכתוב ואומר איש אל אחיו לא יחמולו. ויתורגם ללועזים und die Leute werden sich geberden wie in Feuersgefahr, sich um einander nicht kümmernd.

(יט) **ויגזר.** זה שהוא בהולם אין לו עסק עם תגזר אמר (איוב כ״ב כ״ח) שהוא בפתח. כי הלשון ההיא לשון חתוך וגזר דין, וזה לשון בליעה, ולכן מקביל אליו ויאכל שבסוף הפסוק.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ולא היה כיום ההוא (יהושע י׳ י״ד).

[2]) והכתוב הזה פתח ברעש ומסיים בשרפת אש, מפני שרעש דבר שאינו מצוי, שכן בכל המקרא לא נזכר כי אם רעש אחד שהיה בימי עזיהו (עמוס א׳ א׳ וזכריה י״ד ה׳); ועל כן כשבא הנביא לספר במהומת השעה ההיא ומבוכתה מדמה לשרפת אש שהיא מעשים בכל יום, והכל יודעים מה נוראה היא.

(ב) **הרבית הגוי** וגו׳. הלשון הזה לא מתישב היטב. וכבר אמר חכם יהודי אחד שטעות סופר יש כאן, ושתי התיבות „הגוי לו״ עקרן הַגִּילָה, תיבה אחת.

(ג) **מטה שכמו.** מטה זה פעל, כמו שפירש רש״י, ולא שם, ופירוש הדברים האויב שהיה מטה את שכמם לסבול עולו. והלשון ככתוב ויט שכמו לסבול (בראשית מ״ט ט״ו), ובלבד שנטית השכם מעשה בעליו והטיתו מעשה איש אחר. וכעין ההפרש הזה הלא הראיתיך בין פשט להפשיט ש״א ל״א ט׳.

שבט הנגש בו. הדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנתוספה לבאר מטה שכמו על ידי מי שלא עמד על טעמו.

(ד) **כי כל סאון** וגו׳. „כי״ זה כרעהו שפירשתיו למעלה ה׳ ה׳. ואין סאון וסואן לשון סואה או מלחמה, כי סאון סנדל או נעל שהיו אנשי מלחמה לובשים, וסואן הוא הלבוש הסנדל ההוא.

מגוללה. אין ספק שטעות הוא כי שמלה מגוללה בדם לבוש הרוגים, ובענין זה לא מדבר הכתוב כאן. וחכם אחד מחכמי הגוים אומר שעקרה של תיבה זו מְגֹאָלָה, ולי נראה שהוא מְגאלה, ככתוב וכל מלבושי אגאלתי (למטה ס״ג ג׳), והוא הבנין הכבד הנוסף.

ועל דבר הענין, אמרו חכמי הגוים כלם שסאון ושמלה אלה מלבושי האויב שפרק יהודה את עולו מעל צוארו, כאמור בפסוק הקודם. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כדבריהם מה בא הכתוב הזה להשמיענו, כי אחר שהיתה מפלת האויבים כיום מדין מה לנו מה יֵעשה במלבושיהם אם ימכרו בבית דין או יהיו למאכלת אש. והשנית שאין דרך אנשי מלחמה לשרוף שלל אויביהם באש. לכן אומר אני שהמלבושים האלה מלבושי איש יהודה, והם יהיו לשרפת אש מפני שמעתה לא ישמשו עוד תשמישם, לפי שאין צרך בהם. כי סאון כבר אמרתי לך שהוא מלבוש שלובשים אנשי מלחמה ברגליהם, והשמלה המוגאלה בדם אויב לא היו מכבסים את דמה מעליה למען תהיה לעדה בלובשה שהרג באויבי עמו הרג רב. ושתי אלה ללא צרך בימים אשר עליהם מתנבא הנביא נבואה זו; כי בימים ההם יהיה המלך שר שלום (למטה פסוק ה׳) ולשלום אין קץ (פסוק ו׳), ולא יצטרכו עוד לכלי מלחמה, ושמלה מעידה על הרג רב לא תהיה עוד לגאון ולתפארת לבעליה, ובגלל הדבר הזה יהיו כל סאון סואן ברעש ושמלה מוגאלה בדם למאכלת אש.

והענין הזה יתברר לך בירור גמור בזכרך מה שאמרתי בביאור בשלם הבשר (מ״א י״ט כ״א). כי כמו שאלישע הפורש מחול אל הקדש שחט אֶת צמד הבקר שהיה חורש בו ושרף את כלי הבקר באש, כמי שאמר מעתה אין לי חפץ באלה עוד, כן הדבר הזה, ויהודה הפורש מימי מלחמה לימי שלום לשמוח בברכת שלום כל ימי מלך אחד ישרוף באש כל לבוש מלחמה וכל דבר שהוא זכרון מלחמה.

(ו) **למרבה.** וכתיב מ״ם סתומה. ואומר אני ששתי האותיות הראשונות של תיבה זו תוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון, ובתוספת מ״ם סתומה העקר, והכותב בגליון ל״ם כיוון להגיה שלום לכתבו חסר וא״ו. וכשאתה מדלג על ל״מ של למרבה דינו רַבָּה, והוא מתאר משרה. ותאר שאמרתי תאר שמתואר על ידי הנשוא.

(ז) **דבר שלח ה׳ וגו׳.** ענין אחר, ולא מחובר אל הקודם לו. ויש מחברים הדברים האלה אל שלמעלה ה׳ כ״ה, והם עושים כן בשביל סוף הפסוק ההוא האומר

(כ) **להשען על מכהו.** אין מכהו זה אשור, כמו שאומרים החכמים כלם, כי אם ה׳ שהיו ישראל חוטאים לו והוא מכה אותם ובצרתם הם נשענים על רחמיו, וכמו שנאמר בישראל כנגד ה׳ והעם לא שב עד המכהו (למעלה ט׳ י״ב). ועד בדבר קדוש ישראל באמת שמקביל אל הדברים האלה בסוף הפסוק, לפי שאלו נאמר כן כנגד אשור, באמת זה אין לו טעם. וכשמכהו שבראש הפסוק ה׳ שהיו נשענים עליו בצרה לבדה ושלא באמת, יפול בסופו לשון באמת.

(כה) **וכלה זעם.** נראה לי שזעם זה טעות סופר ועקרו ועמו. ובין כך ובין כך אין זעם זה זעם ה׳ שזעם בישראל, ואין וכלה זעם כמו עבר זעם כמו שאומרים המפרשים. ווזעם שנאמר כאן זעם ה׳ שיזעום באשור צורר ישראל עמו, וכליון הזעם הזה כמו שנאמר וכלה אפי ומקביל אליו והניחותי חמתי (יחזקאל ה׳ י״ג).

על תבליתם. אין לפרשו ככתוב. ואף חכם יהודי אחד שיגע בכל כחו לפרש המקראות ככתבם מצא את לבבו לאמר שתבליתם זה טעות סופר והוא בתחלה שתי תיבות תֶּבֶל יִתַּם. ומה הועיל בתקנתו? והשנית שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא שמשמש פעל תמם עם זעף ואף כתשמישו של כלה. ואומר אני אל תקרא על תבליתם כי אם עד־תַּכְלִיתָם, והלשון ככתוב אם עד תכלית שדי תמצא (איוב י״א ז׳). וטעות זו מחמת הראשונה שטעו בפירוש וכלה זעם. ופירוש הכתוב בחבורו עוד מעט יכלו זעמי ואפי באשור עד תכליתם. ויתורגם ללועזים und ich lasse meinen .Grimm und meinen Zorn vollends aus

(כו) **ועורר עליו.** מלשון והוא עורר את חניתו (ש״ב כ״ג י״ח); ושרשו עור או ערר, ובנינו המרובע.

ומטהו על הים נושא, וסוף הפסוק הוא הנשוא, ובראש הנשוא וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי.

(כז) **וחבל על מפני שמן.** המקרא הזה לא יפורש ככתבו. ולא קשה לי „וחבל" כמו שקשה לחכם אחד המשבש וקורא תחתיו יֶחְדַּל, כי הלא טוב הוא ממנו, ושמן קשה לי, כי מה הוא ענין לכאן? והאומרים שישָּׁבר עול מלך אשור ממשמן צואר ישראל לא זכרו שלא היה ולא יהיה כדבר הזה. ולא טובים מדבריהם דברי איבלד האומר שעל זה כמו עול, ומפרש יש שיחובל הנער, כלומר ישחית דרכו, מפני שמן, והדברים משל כאשר יאמר משל הקדמוני בבן מלך מה יעשה הנער שלא יחטא, והנער אשור. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ושמן זה עקרו שְׁמִי, ופירוש הכתוב לא בכח ישראל ולא בחילו יסור עול מלך אשור מעל צוארו, כי מפני שם ה׳ ישבר. ויתורגם ללועזים und vor meinem blossen Namen .wird das Joch bersten

(ל) **עניה ענתות.** מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים עֲנִיָּה, וכן העקר, והכנוי שב אל בת גלים, והצווי לענתות לענות את בת גלים הצוהלה, כמו שנצטוית ליש להקשיב אליה.

(לב) **עוד היום בנב לעמד.** האומרים שהיום כמו היום הזה לא זכרו שביום שעתיד לבא הנביא מדבר. והשנית שאם כן אין בדברים כדי מאמר שלם, והשלישית שלא יאמר העברי „עוד" בכמו אלה. ובאמת הלשון הזה ככתוב עוד היום גדול (בראשית כ״ט ז׳), ופירוש הדברים מה שנותר מן היום עודנו די לעמוד

י

(א) **הוי החקקים וגו׳.** מכאן ועד סוף פסוק ד׳ סוף הנבואה הקודמת. ועד בדבר מה שנאמר בסוף הדברים בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה, והוא מסגנון החזיון ההוא (למעלה ט׳ י״א וט״ז וכ׳).

(ג) **ואנה תעזבו כבודכם.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי אנה מלמד על מסע ואין במשמע תעזבו לשון מסע ממקום אל מקום. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא תעזבו כי אם תָעִזוּ, והלשון ככתוב העזו בני בנימין (ירמיה ו׳ א׳) שגם הוא כתוב חסר יו״ד. ובכן תעזו מקביל היטב אל תנוסו.

(ד) **תחת אסיר.** ראה מה שאמרתי בביאור בעד החיים (למעלה ח׳ י״ט), ומשמע תחת זה כמו בעד שפירשתי שם.

(ה) **ומטה הוא בידם זעמי.** לא מצאו החכמים את ידיהם ואת רגליהם לפרש את המקרא הזה, ויש שמוחקים „הוא" לתת לו טעם כל שהוא. והדברים ככתבם העקר, ובלבד שומטה זה לא נקוד כדין, ודינו ומַטֵּה, כי נסמך הוא אל שלאחריו, וסמיכותו ככתוב פי הוא (למטה ל״ד ט״ז), ובשניהם נכנס שם הפרצוף במלואו תחת כנוי לחזוק. והחכמים טועים בוא״ו זה, כסבורים שהוא מוסיף, והוא אינו כי אם מחלק, וזה דבר החלוק: ה׳ הכין את אשור להיות שבט אפו, ואשור לא כן ידמה, כי היה זעם ה׳ בידו למטה לו. והנביא מגיד לנו שה׳ חפץ לעשות אפו בישראל ולהשתמש בו ככלי למעשהו, ואשור הפך הסדר ועשה לו זעם ה׳ ככלי למעשהו הוא, לעשות בו חפצו ולא חפצי שמים, וכמו שמפרש הנביא את דבריו אלה בשני הפסוקים האחרים. וגזרת המאמר הזה תמצא דוגמתה מפורשת לך למטה כ״ח א׳. ויתורגם ללועזים dem aber mein Grimm zur Geissel in seiner Hand geworden.

(י) **לממלכת האליל.** אין אליל זה ענין לאלהים ועבודתם. כי הלא מגוי הארץ אשור, ואיך יקרא לעובדי אלהים אחרים ממלכות אליל על שם אלהיהם ועבודתם לא חרפה היא להם ממנו? ואליל זה ככתוב רופאי אליל (איוב י״ג ד׳). ופירוש לממלכות האליל לממלכות חסרות כח שלא תעמודנה מפני אשור החזק מהן. ויתורגם ללועזים nach den nichtsvermögenden Reichen.

ופסיליהם מירושלים וגו׳. ופסיליהם רבים מפסילי ירושלים ושמרון.

(יג) **ואסיר גבולת עמים.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הכתוב הזה. ולכן אומר אני אל תקרא ואסיר כי אם ואַסִּיג. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבלר גמ״ל של ואסיג מפני שהיה לו רעהו שבראש התיבה האחרת עולה ויורד; ואחרי כן כשבאו להגיה ואסי׳ נדמה להם שעקרו ואסיר, והגיהו כן. ועוד תוסיף תראה כדבר הזה בביאור ויבא סגנים (למטה מ״א כ״ה).

ועתודתיהם שושתי. וכתיב ועתידותיהם, ביו״ד, וכן נראה לי העקר. ובין כך ובין כך אין פירושו אוצרות כמו שאומרים המפרשים כלם, כי זה פירושו חלקם וגורלם שעתיד להיות להם והם מחכים לו. ויתורגם ללועזים und vernichtete ihre Zukunft.

(טו) **כהניף.** כאלו הניף. **לא עץ** מי שלא עץ הוא, וכנגד האדם המרים את המטה נאמר כן.

(ז) **ופרה ודב תרעינה.** ראה מה שאמרתי בביאור אשר רעה לו (שופטים י״ד כ׳). ועל פי הדברים ההם פירוש תרעינה תהיינה רעיות זו לזו או רועות במרעה אחד. ויתורגם ללועזים werden Weidegenossen sein.

(ט) **בכל הר קדשי.** וביתר הארצות עולם כמנהגו נוהג. כי על כרחנו נאמר שהדברים משל לשלום הארץ; ואם יהיה השלום ההוא בארצות כל הגוים, איך אמר הנביא הזה ועפו בכתף פלשתים ימה יחדו יבוזו את בני קדם (למטה פסוק י״ד)?

(י) **והיתה מנחתו כבוד.** אמר הכתוב כן מפני שהמלכים כלם גבורתם במלחמה היא כבודם ואין מנוחתם תפארת להם, והמלך ההוא תהיה מנוחתו לכבוד לו, כי ישלימו לו הגוים מיראתם אותו ובכן תהיה לו מנוחה.

(טו) **והחרים.** הלשון הזה לא מתישב כלל. ויונתן המתרגם וייבש היה לפניו בספרים והחריב. בבי״ת, ואין ספק שכן העקר. **על הנהר** נהר פרת, וכן כל הנהר שאין עמו שם לווי.

בעים רוחו. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב בְּעֹצֶם רוחו, ונראה לי שכן העקר לאותיות[1]), ולא לנקודות. ואומר אני שדין תיבה זו בְּעֶצֶם, ובעצם רוחו כמו בעצם תומו (איוב כ״א כ״ג), וכעצם השמים (שמות כ״ד י׳), ופירוש הדברים ברוחו כאשר הוא בתחלה קודם שמרשלו בהרים ומשברו בגבעות שלא יזיק לבריותיו (בראשית רבה פרשה כ״ד).

(טז) **והיתה מסלה** וגו׳. המפרשים דברים כסדרם ומחברים מאשור אל ישאר שמים בפי הנביא דברים שלא כלשון עמו. ואתה סרס המקרא וכן תפרשהו והיתה לשאר עמו אשר ישאר מסלה מאשור.

יב

(א) **ואמרת ביום ההוא** וגו׳. אין השירה הזאת או השירות האלה (כי שירות שתים בפרשה זו) מדברי ישעיהו שהוא נביא ולא שר בשירים. וראשית הדברים שנאמר ואמרת ביום ההוא עד בדבר. כי הדברים האלה כעין חבור שבו חוברו דברי שיר אלה על ידי המסדר המוסיף אותם על דברי הנביא. ודברי השירה קול להם כקול דברים שנאמרו אחר גלות בבל.

כי אנפת בי. לא על אף ה׳ מודה המודה כי אם על הנחמה שאחריו, ופירוש הכתוב אודך ה׳ כי שבת ותנחמני אחר שאנפת בי.

(ג) **ושאבתם מים.** אין הלשון הזה מתישב היטב על ואמרת שבתחלת הדברים. לכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ושאבתם זה עקרו ושאבת, כי נשנית מי״ם שבסופו מראש התיבה האחרת. וסמיכות ואמרתם שבראש הפסוק האחר גרמה לטעות זו שתעמוד עד היום הזה.

ועל דבר הענין, הקורא היושב בביתו וממלא כליו מים קרים נוזלים דרך צנורות אל ישכח שלא היה כדבר הזה לעברים הראשונים, כי המה מים יקרים להם

---

[1]) וטעות זו נפלה בספרינו מחמת הדמיון שבין יו״ד ובין צד״י בכתב השמרונים שהיו גם העברים משתמשים בו בימי קדם, שאין בין זו ⲙ לזו ⲙ כי אם קו אחד קטן שמצד רגל צד״י השמאלית ואין כמותו ליו״ד. ועוד תוסיף תראה כדבר הזה בביאור כי בא (ירמיה ל״ז ט״ז).

בנוב. ויתורגם ללועזים es ist noch früh genug am Tage, sich in Nob einzustellen.

(לד) **והלבנון באדיר יפול.** מה שאומרים חכמי ישראל במקרא הזה לא ראוי לזכרון. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים האומרים שאדיר שנאמר כאן שם ה׳, ופירוש הכתוב והלבנון יפול על ידי ה׳. כי מה ההדוש? והלא כל אויבי ישראל נופלים על ידי ה׳ אלהיהם? ועוד שאם כדבריהם, הלא מקביל באדיר אל בברזל שנאמר לפני מזה, ואין הדמיון עולה יפה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאדיר זה מתאר הלבנון, ובי״ת שבראשו כבתוב תפול לכם בנחלה (במדבר ל״ד ב׳). וריח לה בבית של בכל זאת (למעלה ט׳ י״א). ופירוש הכתוב והלבנון יפול כמות שהוא אדיר, כלומר יפול אף על פי שאדיר הוא. והדבר למד מענינו שלבנון זה אשור וכל כבודו. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und der Libanon, mächtig wie er ist, wird dennoch fallen.

יא

(א) **ויצא חטר מגזע ישי.** לא נזכר החטר הזה בשמו. כי הדברים האלה אמורים לימות המשיח, ואף על פי שמנו הראשונים שמו של משיח בין הדברים שנבראו קודם שנברא העולם (פסחים נ״ד ע״א), לא היו הנביאים יודעים אתו. ובאמת מן המקרא אין לישראל כי אם ימות המשיח, ולא משיח[1]) כי הטובה שנבאו הנביאים לישראל לעתיד לבא יש שלא תלוה בבל אדם, וכשתלו אותה באיש לבית דוד, כמו כאן, לא באיש עצמו הטובה תלויה כי אם במעשיו שממנו יראו וכן יעשה כל העם. לפי שבימי קדם היו כל העם הולכים אחרי מלכם לטובה ולרעה, ועל כן נענש העם בחטאת מלכם מפני שהיה המלך חוטא ומחטיא את עמו. וכן נאמר בכל כתבי הקדש שהיטיב ה׳ לישראל בימי מלכיהם הטובים והרע להם בימי הרעים.

(ג) **והריחו ביראת ה׳.** פירשו חכמי הגוים שביראת ה׳ ישאף רוח, כלומר יתלה נשמת אפו ביראת ה׳. וכן מדברים הלועזים ללשונותם, ולא העברים. והשנית שאם כן אין חבור בין ראש הפסוק הזה לסופו. ובגלל הדברים האלה אומר אני שהפעל משמש כאן פעל יוצא לשני, שכן מתרגמו יונתן פעל יוצא, ובלבד שהמתרגם לא עמד על משמעו. וחסר הפעול לפי שמשמש הפעל דרך כלל. והרחה זו הרגשת הדבר ומקומו על ידי חוש הריח. וכן משמע أراح בלשון ערבי. והריחו הנושא וביראת ה׳ הנשוא. וזה פירוש הדברים הרחתו תהיה ביראת ה׳, כי על ידי יראת ה׳ יריח כל דבר לאמתו, ולא יצטרך למראה עיניו ולמשמע אזניו. ויתורגם ללועזים und er wird in der Furcht JHVHes eine Spürkraft haben.

(ד) **והכה ארץ.** כבר קדמני מי שאומר שארץ זה טעות סופר ועקרו עריץ, וכן הוא, כי אליו מקביל היטב רשע שנאמר בסוף הפסוק.

(ו) **ועגל וכפיר ומריא.** השכיל הנביא לתת בהמה מזה ובהמה מזה והחיה הרעה בתֹוך, והסדר הזה מרבה לספר בשלומן.

---

[1]) מדעת האומרים שיש משיח לישראל אני אומר כן, ורצוני לאמר שמן המקרא יש לישראל ימי טובה כימים שמחכים להם המחכים למשיח, ואין איש מיוחד שעל ידו תבא הטובה ההיא לישראל.

(יא) **ופקדתי על תבל רעה.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ונראה לי שרעה זה לא נקוד כדין, ודינו רוֹעֶה, והוא שם הפעל והכנוי שב אל תבל. ובכן מקביל אליו היטב עונם שבסוף הפסוק.

(יב) **אוקיר אנוש מפז.** הצר אשר אביא על בבל לא יחוש כי אם להרוג יושביה ולא לשלול שלל ולבוז בז וכמו שנאמר אחרי כן הנני מעיר עליהם את מדי אשר כסף לא יחשובו וזהב לא יחפצו בו (למטה פסוק י״ז).

(יד) **כצבי מדח.** יהיה היל בבל כעדת צבאים שנדחו וברחו כל אחד לעצמו. **וכצאן** מודחות. **ואין מקבץ** כמו ואין לקבץ, כלומר ואין איש יכול לקבצם יחד אל מקום אחד כבראשונה, כי מיראה ופחד לא תשמע אליו החיה והבהמה ולא תאבה לו להאסף יחד. כן ינוסו אנשי הצבא אשר לבבל מפחד אויביה ולא ישמעו בקול פקידיהם לשוב ולהאסף יחד, וכמו שמסיים הכתוב ואומר **איש אל עמו יפנו** וגו׳, ואמר כן, מפני שחיל מלך בבל מאוסף מעמים רבים אשר יעבדוהו.

(טו) **כל הנמצא** כל אשר לא ינוס. ידקר תוכה בו מכה, ומכה שאמרתי מכה שאין בה כדי להמית ולא יפורש ידקר כי אם כן, בשביל הנספה המקביל אליו. ויתורגם ללועזים wird verwundet.

וכל הנספה יפל בחרב. וכל אשר ימות יפול בחרב האויבים אחר שנצחו, שלא בשעת המלחמה. וראה מה שאמרתי בביאור ונופל בחרב (ש״ב ג׳ כ״ט).

(יח) **וקשתות נערים תרטשנה.** נתן לנערים מיתה זו, כי הנערים קלים ברגליהם ובבא עליהם האויב ימהרו וינוסו אל נפשם, ומפני שלא תשיגם חרב יורו אחריהם תופשי קשת חציהם וימיתום.

יד

(א) **כי ירחם** וגו׳. מדברי הנבואה שבפרשה הקודמת, ולא ענין חדש. **והניחם על אדמתם** ויביאם מבבל ומשאר הארצות וישיבם אל אדמתם. והלשון כבתוב ויניחהו בגן עדן (בראשית ב׳ ט״ו).

(ב) **ולקחום עמים רבים.** הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולא אמת הוא. ובית ישראל הוא הפועל של ולקחום ושל שני רעיו הפעלים שאחריו והכנויים כלם שבים אל הגר הנזכר לפני מזה ויש במשמעו לשון רבים, כמו שנאמר אחריו בסוף הפסוק הקודם ונספחו, לשון רבים. ועמים מפרש הכנוי. והנה יש כאן שלשה פעלים, ולקחום, והביאום, והתנחלום, והכתוב חשך הפועל עד השלישי, כמו שנאמר ויקרא אל משה וידבר ה׳ אליו (ויקרא א׳ א׳) והדברים ההם כדבר איש אל רעהו, ואף כי ידבר הנביא כן. ועד בפירוש הזה סוף הפסוק. כי לפירוש המקובל העמים יקחו את בני ישראל ויביאום אל מקומם, ואם כן, אין העמים ההם שבויים ביד בני ישראל, כי מאליהם באו אל ארץ ישראל, ולא יאמר כנגדם בבני ישראל והיו שובים לשוביהם. ולפירושי מתישבים הדברים היטב, כי ולקחום שאמר הכתוב מלשון מלקוח, וכשבני ישראל לוקחים את העמים ומביאים אותם אל מקומם ומתנחלים אותם נעשים בני ישראל שובים לשוביהם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und das Haus Jsrael wird sich ihrer bemächtigen, vieler Stämme.

(ג) **אשר עבד בך.** אמר רד״ק אף על פי שמלת העבודה לשון נקבה אמר עבד בך לשון זכר. וטעה הרב, כסבור שאשר נושא עֻבַּד, ולא כן הדבר. כי נושא

כמו שהם בארצות המזרח, עד היום הזה. ובכן לא נפלאת היא בעינינו שהנביא מדמה הטובה הבאה לרגלי הישועה למים ואוכליה לשואבי מים ממעיניה.

(ד) **ואמרתם ביום ההוא.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק א׳. ואף הדברים האלה הקדמה לשירה השניה המתחלת כאן.

(ה) **מודעת,** וכתיב מידעת שדינו מְיֻדַּעַת וכן העקר, והוא כמו מיודע, ובלבד שהוא לשון נקבה, ופירושו ענין חביב שאוהבים בני אדם לדבר בו. ויתורגם ללועזים beliebter Gegenstand des Gesprächs.

יג

(א) **משא בבל אשר חזה** וגו׳. ראה מה שאמרתי בראש פרשה ב׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן, כי כנבואה ההיא כן זו לא לישעיהו היא, ובלבד שהנבואה ההיא דברי נביא שהיה קודם לישעיהו וזו נבואת נביא שהיה אחריו. וכל ענין הנבואה הזאת עד בדבר. כי החזון הזה כלו מדבר במפלת בבל, ובימי ישעיהו בבל ממלכה שפלה, ועדיין לא עלתה על לב הנביא שתצר ליהודה, ואם כן, מה השמחה במפלתה.

(ג) **קראתי גבורי לאפי.** אין למ״ד של לאפי משמש עם קראתי, לפי שאם כן, הלא הדברים ככתוב קרא ה׳ לשלשת המלכים האלה לתת[1]) אותם ביד מואב (מ״ב ג׳ י׳) ופירושם קראתי גבורי לכלות אפי בהם, והדבר ברור שלא זה חֵפֶץ ה׳. ולאפי מפרש גבורים ומגיד לנו דבר גבורתם, והלשון ככתוב גבורים לשתות יין (למעלה ה׳ כ״ב), ובלבד שהכתוב ההוא מפרש בשם הפעל וזה בשם דבר. ופירוש גבורי לאפי גבורים לעשות אפי. ומשמע הדברים ללועזים meine Helden, welche für die Ausübung meines Zornes sich eignen.

(ה) **ה׳ וכלי זעמו.** האומרים שוכלי זעמו נוסף על שם ה׳ ושניהם יחדו מפרשים באים להגיד לנו מי המה הבאים, פוגעים בכבוד ה׳ ומראים לדעת שלא עמדו על טעם מפקד צבא מלחמה שבסוף הפסוק הקודם. כי פירוש מפקד צבא מלחמה מעביר צבא מלחמה לפניו לבדקו, ואלו בא ה׳ עם אנשי הצבא יחדו, מה לו בבדיקה זו? ואף נאמר לפני מזה כנגד הצבא הזה קראתי למקודשי, ולא תאמר שהלך ה׳ בעצמו ובכבודו לקראותו ועל כרחנו נאמר שקריאה זו ככתוב ונשא נס לגוים מרחוק ושרק לו מקצה הארץ (למעלה ה׳ כ״ו), ואם כן, לא בא ה׳ עם הצבא יחדו, כי המה לבדם באו, ומפני שלא היה ה׳ עמהם עד באם הוא מפקד אותם לראות מה טיבם ועוזם ולצותם את מצותיו.

והדברים מאמר בתוך מאמר, ושם ה׳ הנושא, וכלי זעמו הנשוא, ובראש הנשוא וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי. וזה פירוש הכתוב ה׳ המה כלי זעמו es sind die Werkzeuge für JHVHes Grimm.

(ח) **צירים וחבלים יאחזון.** צירים וחבלים הפעול, והפועל הדבר למד מענינו שהוא הכשדים וכתוב אחר אומר צירים אחזוני (למטה כ״א ג׳), והפך הסדר. הסדר שלמטה ראשון, וזה צעיר ממנו לימים.

---

[1]) ממה שאמרתי בביאור למ״ד השמוש בראשית ב׳ ג׳ הלא תדע שלמ״ד של לתת בכתוב ההוא ולמ״ד של לאפי האמור כאן אחד תשמישם.

עודם בחיים, לפי שאם לא כן, והם לא ראוהו מעולם, איך יכירוהו? ובזכרנו את הדבר הזה לא נפרש ראיה זו כי אם לשעבר[1]), ופירוש רואיך מי שראוך ואתה חי; ורק המה ישגיחו ויתבוננו אליו. ויתורגם ללועזים die dich je sahen.

ישגיחו פעל שעדיין לא היו העברים משתמשים בו בימי ישעיהו, ותשמישו במקום הזה די לנו להוכיח שלא דבר ישעיהו את דברי המשל הזה על מלך בבל.

יתבוננו. ראה מה שאמרתי בבאור לא התבונן (למעלה א׳ ג׳). ואף כאן יתבוננו אליך זה פירושו: ישימו עיניהם ולבם עליך להכירך ולדעת האתה האיש שראוך מרגיז ארץ בחייך.

(יז) **ועריו הרס.** על כרחנו נאמר שכנוי של ועריו שב אל תבל, ואין תבל בכל המקרא לשון זכר. ואפשר שטעות היא, והעקר ועריה, ואפשר שכן כתב הנביא בתחלה. כי הלא ידעת שהדובר דברי נבואה ודברי שיר מותר לו בלשון מה שאסור לזולתו. ובכן אפשר שאמר הנביא ועריו, אף על פי שתבל לשון נקבה, כדי להשוות לשונו אל לשון אסוריו שבסוף הפסוק, כי היה להם שווי הלשון הדור ויופי.

לא פתח ביתה. טעה הנקדן בפירוש הדברים האלה ולכן לא נקד פתח כדין, כי דינו פִּתַּח, לפי שלא ישמש אצל אסירים כי אם הבנין הכבד הדגוש. ומפני שהמתיר אסיר נותנו ללכת אל ביתו נאמר כאן ביתה בתוספת ה״א בשביל שיש במשמע פתח לשון שִׁלוח.

(יט) **ואתה השלכת מקברך.** מי שלא נפתה לבו אחרי דברי הראשונים לאמר שהושלך נבוכדנאצר מקברו להראות לאויל מרודך בנו שמת אביו ולא יירא לשבת על כסאו (ויקרא רבה פרשה י״ח) הלא על כרחו יאמר שזה פירוש הדברים האלה אתה השלכת ארצה ולא נעשה לך כמו שעושים עם המתים, כלומר לא היתה לך קבורה. כי זה משמעה של השלכה אצל מתים, כמו שנאמר בספר הזה וחלליהם יושלכו ופגריהם יעלה באשם (למטה ל״ד ג׳). ואם כן, אין לשון הכתוב הזה מתישב על ענינו. ולכן אומר אני אל תקרא מקברך כי אם מִקֶּבֶר, כי בטעות סופר נשנית כ״ף שבסופו מראש התיבה האחרת. ויתורגם ללועזים du aber bist hingeworfen, ohne Grab.

כנצר נתעב. אף על פי שנקרא למלך נצר משרשי אבותיו, כמו שנאמר ונצר משרשיו יפרה (למעלה י״א א׳), אין הדמיון הזה כשהוא לעצמו עולה יפה במקום הזה, כי אין לנצר קבורה ואפילו לא נתעב הוא. ובכל זאת בחר בו הנביא בעבור שמו של נבוכדנאצר, כי כרת ראשו (נבוכד) שהכרת פניו ענתה בו שנכרי הוא והעמידו על סופו שקול לו כקול שם עברי, והוא נצר. כי הנה אמת הדבר שלא מזכיר הנביא כאן שם מלך בבל שעליו נאמר המשל הזה, ואף לא נפלה בבל בימי נבוכדנאצר כי אם בימי בן בנו. ואף על פי כן, מכל דברי המשל דעת לנבון נקל שמלך בבל זה נבוכדנאצר, והנביא תולה בו מפלתה של בבל מפני שהוא הנותן לה גאונה בתחלה, ובמותו החלה לרדת מכבודה.

יורדי אל אבני בור וגו׳. מחכמי הגוים יש מסרסים הדברים האלה ועושים סופם סוף הפסוק הזה וראשם ראש הפסוק האחר. והם עושים כן, מפני שלסדר

---

[1]) בכל לשונות בני שם משמש שם הפועל (בינוני פועל) לכל זמן מן הזמנים. וכן בלשון המקרא מת משמעו אדם שכבר מת, או גוסס, או עומד למות.

עבד הפעולה עצמה, ואשר מקומו המקום השני על פי מה שאמרתי בבאור חרדה גדולה (בראשית כ״ז ל״ג). ומתוך האמור שם הלא תדע שאין חרדה הפעול של ויחרד; וכן לא יהיה אשר זה השב אל העבודה נושא עבד. והרוצה לתרגם ללועזים דברים כמאמרם יתרגם und von der harten Knechtung, womit man dich geknechtet.

(ד) **מדהבה.** לא ידעתי מה היא, ואין יודע. ומתרגום השבעים ויונתן והסורסי שמענו שהיה לפניהם בספרים **מרהבה** ברי״ש, ואף נמצא כן בכתב יד אחר. ומשמע מרהבה עוֹשָׂה בגאוה וגאון.

(ו) **רדה באף גוים מרדף** וגו׳. תרגם יונתן מפלח בתקוף עממין מפלח ולא מנע. וכעין זה מתרגמים השבעים, וחכמי הגוים משבשים על פיהם ומגיהים מרדת, כסבורים שכן היה לפני המתרגמים. ובאמת הנוסח שהיה לפני המתרגמים רֹדֶה או מֻרְדֶּה תחת מרדף. ולי נראה שמרדף זה כתוב לפנינו כעקרו, ורדה שנאמר לפניו טעות סופר, ועקרו רֹדֵף, ובכן סוף הפסוק הזה מקביל היטב אל ראשו, והלשון כבתוב תרדוף באף (איכה ג׳ ס״ו), ואלו כלשון המקרא הזה ככתבו וכתקונו על ידי החכמים שהזכרתי לא נמצא בכל כתבי הקדש.

(ט) **הקים מכסאותם** וגו׳. כי מלך בבל יורד שאולה והוא ראוי לבא במדור שיושביו כלם מלכים כמוהו, והמה יושבים על כסאות לפי כבודם, כמו שפירשתי בביאור אל תיראו (בראשית ל״ה י״ז).

(י) **חלית.** שרשו חלל, ולא חלה, והוא כמו חֻלַּלְתָּ, מלשון חלל חרב, וכדי להקל מעל המבטא נכנסה יו״ד תחת למ״ד הפעל ונעשה חֻלַּיְתָּ ואחרי כן חֻלֵּיתָ. ואף הערבים יש שיעשו כן בפעלים הכפולים ויאמרו قصّيت תחת قصّصت[1]

(יא) **המית נבליך** חלופי גאנך ותמורתו, ופירוש הדברים גאנך אשר נבליך היו הומים אותו. ויתורגם ללועזים welche das Thema deiner Sänger zur Harfe war.

(יב) **בן שחר** בן מלך גדול. ואמר הכתוב כן מפני שהיו כוכבי השמים בעיני העברים כמושלים, שכן נאמר בשמש וירח את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה (בראשית א׳ ט״ז).

(יג) **ואשב בהר מועד.** מחכמי ישראל יש אומרים שהר זה הר ציון, ויש אומרים שהוא בבל, ושתי הכתות טועות. כי הדבר ברור שהר זה הוא שאמר מלך בבל לעלות בו ולא עלתה בידו ולא עלה מעולם, ואם כן אין צריך לאמר שאין הר זה בבל ואף לא הר ציון הוא, מפני שעלה מלך בבל על הר ציון. והר מועד הר שבו נֵעד אלהי הגוים והוא בירכתי צפון, מקום לא שזפתהו עין אדם, למען אשר לא יבא בן אדם בסוד אלהים. וראה מה שאמרתי ביתרון שנתן לצפון בשחיטת קדשים מכל ארבע רוחות השמים ויקרא א׳ י״א.

(טז) **ראיך** החכמים כלם טועים בראיה זו כסבורים שהיא ראית עכשו שרואים אותו בשאול, ולא זכרו שהיא בכלל ישגיחו ויתבוננו. ואנחנו על כרחנו נאמר שהמשגיחים ומתבוננים אל מלך בבל שאולה להכירו המה אשר ראוהו והוא והם

---

[1] ראה كتاب المفصّل סוף פצל תרצ״ה, ואף كتاب سيبويه חלק ב׳ סוף באב תקמ״ב.

אחר קדושה אומרים שהנביא מזהיר את פלשתים מלשמוח על אשר פרקו מעל צוארם את עול יהודה ועמו עול מלכות שמים שמלך בהם ה׳ והגין עליהם כל ימי הִכָּנעם ליהודה. והאומרים כן הלא חסידותם מרובה מחכמתם ומאהבתם את האמת. כי עול מלכות שמים לא ידמהו הנביא לנחש; והשנית שלדבריהם אין הצפע יוצא משרש הנחש; והשלישית שאנחנו ידענו שלא הגינה מלכות שמים על העמים שכבש יהודה, כי דוד הכניע את מואב וימדדם בחבל שני חבלים להמית וחבל אחד להחיות (ש״ב ח׳ ב׳).

ובאמת נאמר בראש החזיון הזה בשנת מות המלך אחז, מפני שכל מנינם למלכיהם היו מונים, ולא בשביל שבא הנביא לדבר במה שהיה לפלשתים מחמת מות המלך אחז. ועקר הנבואה הזאת מעשה שהיה בשנת מות אחז, והנביא מזהיר את פלשתים משמוח עליו, וממקום אחר נודע לנו מה המעשה ההוא. כי מזכרונות מלכי אשור שבאו לידינו מקרוב שמענו שתגלת פלאסר מלך אשור כבדה ידו על פלשתים, וסרני עזה היו משיבים לו מנחה. ואף ידענו מן הזכרונות ההם שתגלת פלאסר זה מת בשנת מות המלך אחז. ועל פי הדברים האלה תגלת פלאסר הוא אשר היה לפלשתים כנחש, והם עתה שמחים במותו, והצפע שיצא משרשו המלך אשר ימלוך תחתיו.

(ל) **ורעו בכורי דלים.** יש דורשים וחוקרים משבשים בכורי ומגיהים בְּכָרִי, והוא להם מלשון לבשו כרים הצאן (תהלים ס״ה י״ד), כלומר מקומות מרעה. והם עושים כן, מפני שלא נראה להם שאמר הכתוב בכורי דלים ואמר אחריו ואביונים סתם. והם טועים, ובעל הטעמים שהפסיק כאן בין הדבקים הוא הטעם. כי באמת ואביונים נדרש לפניו ולא לאחריו, ואם כן, הלא ישמש „בכורי" לשניהם. ואחרים ובתוכם כל חכמי ישראל, מקיימים המקרא ככתבו, ובלבד שהם הולכים אחרי הטעמים וטועים בטעם בכורי דלים כסבורים שפירושו דלי דלים או הדלים שבדלים. ואף אני מקיים המקרא הזה ככתבו, ואני אומר שדלים ואביונים שנאמר כאן כל יושבי תבל חוץ מאשור שכל הגוים יראים מפניו; ובכורי דלים ואביונים המה ישראל שאף על פי שגם הוא לא יתיצב לפני מלך אשור הלא ה׳ אל גדול על כל אלהים, וישראל בנו בכורו, ובעזרת ה׳ אלהיו ישכון ישראל לבטח מפני אשור. וכן היה באמת. כי חזקיהו שבימים ההם לא בא בברית עם הגוים האלה שכניו. היה לו שלום מאשור כל ימי שלמנאסר וסרגון מלכי אשור. ועל פי הדברים האלה יתורגם ובכורי דלים ואביונים ללועזים und die Bevorzugten unter den Armen und Hilflosen.

(לב) **ומה יענה מלאכי גוי.** המחברים את הדברים אל שלאחריהם ועושים סוף הפסוק המענה לא זכרו שאם כן לא היה הכתוב אומר „כי", והיה אומר „הלא". והדברים נדרשים לפני פניהם. ומה שנאמר כאן כמו לא, וכבר הראיתיך כיוצא בו שתים ושלש פעמים. ופועלו של יענה אשור שכבר נאמר בו בסוף הפסוק הקודם ואין בודד במועדיו. ופירוש הכתוב לא יענה אשור את מלאכי כל גוי שלום, כי לבו למלחמה. וסוף הפסוק נותן טעם לדברי פסוק ל׳ ומגיד לנו למה ירעו בכורי דלים ואביונים שהם ישראל לבטח. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und nicht wird er die Gesandten irgend eines Volkes erhören.

הדברים ככתבם לא ידעו להיכן ישוב כנוי של לא תחד אתם. ואנחנו נמצא לכנוי ההוא מקום שלא בסירוס, אבל קשה לנו אבני בור. והחכמים אומרים כלם שבור זה הקבר והכתוב אומר אבני בור מפני שקברי הראשונים חצובים בסלע. ובאמת אין בור בכל כמו אלה כי אם שחת או שאול; ואם כן, אין אבני בור כי אם אבני שאול. ולא ידעתי לכוון טעם האבנים האלה. ואולם ממה שראיתי שלא נמצא הדבור „אבני בור" בכל המקרא חוץ מכאן אמרתי שאפשר שמשמש אבן כאן כמו اُبْنٌ לשון ערבי, והוא כל דבר רע ומבוער. וכבר אמרתי לך במקום אחר ששאול מדורות מדורות, וכל מדור כבבוד שוכניו. ובגלל הדבר הזה כל בעלי מומין וכל אדם שיש בו דבר מבוער שוכנים במדור אחד לבדם, והם נקראים אבני בור. ומלך בבל היורד שאולה לבוש הרוגים כפגר מובס יורד אל אבני בור, ולא אל מדור יתר המלכים, כדי שלא יהיה להם לגועל נפש כל הימים. ויתורגם ללועזים zu dem garstigen Gesindel der Unterwelt.

(כ) **לא תחד אתם בקבורה.** כנוי של אתם שב אל מלכי הגוים הנזכרים לפני מזה בפסוק י"ז, כמו שפירשו רש"י ורד"ק.

(כא) **ומלאו פני תבל ערים.** תרגם יונתן ערים זה בעל דבבו, ואחריו ימשוך כל אדם מישראל. ואני כבר אמרתי לך שאין ער שונא בכל המקרא חוץ מדניאל ד' ט"ז והמקרא ההוא מתורגם ארמית. וחכמי הגוים כלם משבשים ערים זה ויש מגיהים עיים ויש מגיהים עריצים, אבל פני תבל שנאמר לפניו לא יהיה מלואם כי אם מקומות, ולא בני אדם אף לא עיים. לכן אומר אני שוא"ו של ומלאו מחלק ולא מוסיף, ופירוש הדברים כי אם ימלאו פני תבל ערים בהכן לבניו מטבח, והם לא ימלאו כאשר יקומו בניו ויירשו ארץ, כי יחריבו הארץ וישרפו עריה, כמו שעושים כל העמים בערים הנלכדות. ויתורגם ללועזים sondern die Fläche des Erdkreises mit Städten sich fülle.

(כד) **נשבע ה' וגו'.** מכאן ועד סוף פסוק כ"ז ענין חדש, והדברים שיורי נבואה על מפלת אשור. ואני לא מצאתי לדברים האלה בכל הספר הזה כי אם חבור מעט אל הנבואה שבסוף פרשה י'. ובשביל פסוק כ"ו המדבר בכל הגוים יש מחברים הדברים אל הנבואה שבסוף פרשה י"ח. והבוחר יבחר.

וכאשר יעצתי היא תקום. הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שוכאשר זה עקרו ואשר, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחר כאשר שלפניו והוסיף כ"ף.

(כט) **אל תשמחי פלשת כלך.** כבר אמרתי לך שבכתבי הקדש אין לה' כי אם ישראל עמו, וכל מעשי ה' לישראל המה או למען ישראל. ובגלל הדבר הזה הנביא הנבא על הגוים נבא למען ישראל. ותכלית הנבואות האלה על פלשתים ומואב ודמשק ומצרים להחריד את יהודה מבוא בברית את העמים ההם להלחם יחדו באשור.

משרש נחש יצא צפע. מפני שנאמר בראש החזיון בשנת מות המלך אחז היה המשא הזה טעו החכמים בפירוש נחש שנאמר כאן ואמרו שהוא אחז. ואחז לא היה לפלשתים כנחש, כי בימיו פרקו פלשתים מעל צוארם את עול יהודה, ואף באו בגבולו ולקחו הרים הרבה (דה"ב כ"ח י"ח), והם היו נכנעים ליהודה מימי עזיהו אבי יותם אבי אחז (שם כ"ו ו'). והחסידים שבחכמי הגוים הרודפים בכל המקרא

והדברים מאמר בפני עצמו, ובלבד שאין אריה שנאמר כאן כמשמעו. כי האריה פגיעתו רעה מכל פגע, ובגלל הדבר הזה היה האריה למשל ולדוגמא לכל צרה שלא יעמוד האדם בפניה. וראה מה שאמרתי בביאור ויקרא אריה (למטה כ״א ח׳). ועל פי הדברים האלה תרגום המקרא הזה ללועזים und den Rest Moabs wird der Teufel holen und was ihm noch zurückbleibt von seinem Gebiet.

טז

(ב) **כעוף נודד קן משלח.** כעוף המשלח מקנו והוא נודד. ומן המקרא הזה אנחנו שומעים שבימי הנביא היו הזה העברים מחזיקים במצות שלוח הקן (דברים כ״ב ו׳ וז׳). כי הכתוב הזה מדבר בבנות מואב הנסות אל נפשן אחר שנהרגו בניהן במלחמה, והוא מדמה אותן לצפור שבא אדם על קנה ושלח את האם והבנים לקח לו, והמשל הזה נאה מאד, והרודפים במקרא אחר קדושה לבדה טחו עיניהם מראות יפיו וחין ערכו, אף על פי שריה קדושה לו. ומפני שלא הבינו את הדברים אמרו שבנות מואב עריה ולא כן הדבר, כי בבנות ממש הכתוב מדבר.

תהיינה בנות מואב נדרש לפניו ולא לאחריו, ופירוש הדברים כעוף נודד וגו׳ כן תהיינה בנות מואב.

מעברות לארנון. הדברים האלה נדרשים לראש הפסוק האחר, ובעל הטעמים הפסיק כאן בין הדבקים.

(ג) **הביאי עצה עשי פלילה.** וכתיב הביאו, עשו, שניהם לשון רבים, וכן העקר. ונוסח הקרי מחמת הטעות שטעו כאן בפיסוק טעמים. והדברים אמורים כנגד מעברות לארנון הנדרש לכאן כמו שאמרתי בפסוק הקודם. ואמר הכתוב הביאו ועשו לשון זכר, מפני שמעברות רבויו של מעבר ולא של מעברה, כמו שהוכחתי שופטים ג׳ כ״ח. ופלילה אפשר שפלילים רבויה, ואפשר שהוא שם בפני עצמו, ובין כך ובין כך יש במשמעה מה שמוטל על העושה לעשות. ובנות מואב כשתבאנה אל מעברות ארנון תהיינה מתחננות אליהם להביא להן עצה ולעשות להן כאשר מוטל עליהם, כלומר להעבירן אל ארץ ישראל, כי זו חובת המעברות להעביר את העובר. ויתורגם ללועזים ihr Furthen des Arnon, schaffet Rath, thut eure Schuldigkeit.

שיתי כליל צלך. מכאן ועד סוף פסוק ה׳ דברים שמדברים פליטי מואב אל בת ציון אשר באו לחסות בצל כנפיה מן השודד.

(ד) **יגורו בך נדחי** וגו׳. אין הלשון הזה מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים נִדְחֵי, סמוך אל מואב, וכן העקר.

כי אפס המץ וגו׳. אפס המיץ וכלה שוד מארץ יהודה. והמואבים השואלים מחסה מאת יהודה יאמרו כן להצטדק על אשר פשעו בה לפנים, כמו שאומרים פשענו בך מפני שמלכיך שהיו בימים ההם הקשו את עולם עלינו ונלאינו נשוא, לא כן המלך היושב על כסא דוד היום הזה, כי מלך חסד הוא, כאמור בפסוק האחר. והוא שנאמר אחרי כן שמענו גאון מואב גיא מאוד (למטה פסוק ו׳), כי מה שאמר מואב כנגד מלכי יהודה הראשונים אפס המץ חרפה היא להם, והמחרף מלכי הגוי באזניו עושה בגאוה וגאון.

טו

(א) **משא מואב וגו׳.** גם הנבואה הזאת נראה לי שלא דברי ישעיהו היא, כי אומרה בתחלה נביא שקדם לו, וישעיהו אמרה אחריו, כמו שעשה ירמיהו אחרי ישעיהו, ובלבד שירמיהו נהג בה מנהג בן חורין ושנה בה והוסיף וגרע[1]).

(ד) **חלצי מואב יריעו.** לא מתישבים הדברים האלה כּכתבם על לשון על כן שלפניהם. כי מה סדר הוא זה, וכי מפני שתזעק חשבון ואלעלה יריעו חלוצי מואב? והלא הפוך הסדר כי החלוץ העובר במלחמה לפני כל הצבא, כמו שהראיתיך לדעת פעמים ושלש, הוא הראשון לזעוק זעקת שבר ולהריע. ובגלל הדבר הזה נראים לי דברי האומר לפני שאין חלצי זה נקוד כדין, ודינו חַלְצֵי, מלשון חלצים. ויריעו אומר אני ישטעות סופר הוא ועקרו יָנוּעוּ. ופירוש הדברים מלאו מתני מואב חלחלה. וראה מה שאמרתי בביאור יצא הפורץ לפניהם (מיכה ב׳ י״ג), כי משם יתברר לך שאין חלוצי שנאמר כאן נקוד כדין.

(ה) **עגלת שלשיה.** החכמים כּלם מפרשים זה שם מקום נוסף בלא וא״ו על צער, ולא זכרו שאם כדבריהם היה נשנה „עד״ לפניו, כי כן הדין. ואומר אני שהוא חלופי צער ותמורתו. ומשמע עגלת שלשיה עגלה אחת משלש עגלות. ועגלה כאשר היא שם חבה לאשה[2]), כמו שאמרתי במקום אחר, כן היא לעיר. והדבר למד מענינו ששלש ערים חשובות היו בארץ מואב וצער אחת מהן. וכן ידובר בתורה בחשיבות צער, כמו שנאמר כגן ה׳ כארץ מצרים באכה צער (בראשית י״ג י׳).

(ז) **על נהל הערבים ישאום.** נחלקו החכמים בנחל הערבים זה. יש אומרים שהוא נחל הערבה הנזכר בעמוס ו׳ י״ד, ויש אומר שנחל אחר הוא. ואני אין לי עסק במחלקותם, אבל קשה לי כל עצמו של הנחל הזה למה נזכר שמו כאן, כי מה לנו אנה ישאו פקודתם? וממה שנאמר במקום אחר על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו (תהלים קל״ז ב׳), והכתוב נותן טעם לדבר בפסוק האחר האומר כי שם שאלונו שובינו דברי שיר, ואין בדברים בנותן טעם כי אם באמרנו שהכנורות התלויות בערבים אין להורידם משם, אמרתי שבלשון המקרא העוזב דבר ולא יהיה לו עסק בו עוד לו יֵאמר תולה הדבר על הערבים, כעין מה שיאמר הגרמני etwas an den Nagel hängen. ועל פי הדברים האלה גולי בבל התולים כנורותיהם על ערבים בתוכה משליכים ועוזבים כנורותיהם כמי שאומרים מן היום הזה והלאה לא נשיר עוד. ובכן יפורש לנו גם המקרא הזה אשר לפנינו, כי זכר הנביא נחל הערבים ולא בשביל שהוא שם מקום כי אם בשביל הערבים שבו, והוא מגיד לנו שהמואבים נשאו את היתרה שעשו ואת פקודתם אל הנחל להגיסן מפני השודד כתולים אותן על הערבים, כי השודד יקח את כל מטמוניהם מאשר הן שם, ולא ישובו עוד לבעליהם.

(ט) **לפליטת מואב אריה וגו׳.** החכמים מחברים הדברים אל ראש הפסוק ועושים אריה מן הפעול של אשית, ולא זכרו שלא יפול לשון הפעל הזה על אריה.

---

[1]) ראה ירמיה פרשה מ״ח.

[2]) וכן בלשון יוני יקרא לאשה דרך חבה δάμαλις, μόσχος, πῶλος, ושלשתם משמעם עגלה.

ושאר. נראה לי שתיבה זו לא נקודה כדין, ודינה וְיִשָּׁאֶר. והבנין הקל, אף על פי שלא רגיל במקרא, הלא נמצא חוץ מכאן בכתוב עוד שאר הקטן (ש״א ט״ז י״א).

יז

(א) **והיתה מעי מפלה.** כל היגעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגעים לריק, כי יש עי ואין מעי בלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא מעי כי אם מֵעִיר, והלשון ככתוב שמת מעיר לגל קריה בצורה למפלה (למטה כ״ה ב׳). ויתורגם ללועזים und aus einer Stadt zu Trümmern werden.

(ד) **ידל כבוד יעקב.** סוף הפסוק המקביל אל הדברים האלה מגיד לנו שכבוד זה בתחלה בריאות הגוף וְכֹבֶד אבריו (embonpoint), שכן נאמר באיש בריא זקן האיש וכבד (ש״א ד׳ י״ח), ומשם נשאל לכח היד וחזקתה. וכן נאמר לאשור ותחת כבודו יקד יקוד (למעלה י׳ ט״ז), ומקביל כבודו שם אל משמניו שנאמר לפניו.

ומשמן בשרו. לא נמצא משמן יחיד בכל המקרא חוץ מכאן. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאף במקום הזה טעות היא, ואל תקרא ומשמן כי אם וּמִשֶּׁמֶן, ומן מן המפרש את הסתום, והלשון ככתוב ובשרי כחש משמן (תהלים ק״ט כ״ד). ויתורגם ללועזים und sein Leib wird an Fett abnehmen.

(ה) **והיה כאסף** וגו׳ **והיה כמלקט** וגו׳. לא ידעו אנשי מדע את פירוש הכתוב הזה. ואתה הלא ידעת שכ״ף הדמיון כשם דבר לכל משפטיו. ואף כאן כ״ף הראשונה וכל הנלוה אליה נושא המאמר, והאחרונה וכל תחומה הנשוא. ונשנה „והיה" בראש הנשוא מפני שהנושא דברים ארוכים, ודוגמת הלשון הזה והיו המים אשר תקח מן היאר והיו לדם (שמות ד׳ ט׳). והנה דבר בפסוק הקודם ברזון שישלח ה׳ ביעקב, ועתה הוא מפרש הרזון ומגיד לנו כמה יהיה. וזה פירוש הכתוב: יעקב שהיה לפנים כקוצר האוסף קמה בידו אחת ובאחת שבלים יקצור יהיה כשֶׁיֵרזה כעני המלקט שבלים אחרי הקוצרים בעמק רפאים. ובחר בעמק רפאים בשביל שהיתה אדמתו רזה, כאשר יגיד עליו שמו, ולא יקצור בו הרבה הקוצר, ואף כי העני המלקט שבלים אחריו לא ילקט די מחיתו. ויתורגם ללועזים und was ehedem war, wie wenn der Schnitter u. s. w., wird nunmehr sein, wie wenn u. s. w.

(ו) **פריה.** אין לפרשו. ואומר אני שתיבה זו מיותרת. ואלה תולדותיה. בתחלה נשנה פי״ה מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו פריה ליתן בתוספת טעם כל שהוא.

(ט) **כעזובת החרש והאמיר.** חכמי הגוים משבשים החרש והאמיר ומגיהים על פי תרגום השבעים האמרי וְהַחִוִּי. ואני אלו היה כתוב לפנינו בספרים האמיר והחרש אפשר הייתי אומר כדבריהם, וכשכתוב החרש ראשונה ואחריו והאמיר, הדבר ברור שגם לפני השבעים היה הנוסח הזה, והם הגיהו מדעתם, והפכו הסדר להשוותו אל לשון כל המקראות שיש בהם זכר לשני העמים האלה ומזכירים אמורי ראשון והחוי אחרון[1]. ועל כרחנו נאמר שהמקרא ככתבו העקר, ופירוש כעזובת החרש והאמיר עזובה

[1]) ראה שמות ג׳, ח׳ וי״ז; וי״ג ה׳; וכ״ג כ״ג; ול״ג ב׳; ול״ד י״א; דברים ז׳ א׳; וכ׳ י״ז; יהושע ג׳ י׳; וי״ב ח׳; וכ״ד י״א.

(ז) **לכן ייליל מואב למואב**. יען כי יתגאה מואב וידבר עתק לחרף מלכנו באזנינו ייליל מואב למואב ולא נייליל אנחנו לו. **אך נכאים** אך אתם המוכים, ויתורגם ללועזים nur Ihr, die Betroffenen.

(ח) **גפן שבמה** אף היא אומללה ופירוש גפן שבמה שהיא חביבה כגפן. ובמקום עצמו מדבר הכתוב ולא בגפניו. וראה מה שאמרתי ירמיהו מ״ח ל״ב. וכל הדברים עד סוף הפסוק מתארים גפן זו. **בעלי גוים** שם מקום, והוא נקרא בשם לווי (גוים) להבדיל בינו ובין בעלי יהודה (ש״ב ו׳ ב׳). **הלמו שרוקיה** שרוקיה הפועל, ובעלי גוים הוא הפעול, ופירוש הלמו נגעו. והלם עקרו לשון הכאה וממנה נשאל למגע, וכענין הדבר הזה הראיתיך בפעל אחר בביאור ומחה על כתף (במדבר ל״ד י״א) ופירוש הכתוב הזה אומללה גפן שבמה אשר שרוקיה באו עד בעלי גוים. ויתורגם ללועזים dessen edle Reben an Ba'ale-Goim stiessen.

(ט) **אבכה בבכי יעזר** וגו׳. הלועזים ללשונותם יאמרו כבתוב הזה, ולא יֵאמר בלשון המקרא כי אם אבכה בְּכי יעזר, ואומר אני שכן העקר, כי נשנית בי״ת בטעות סופר.

ועל דבר הענין, לא ידעו החכמים פירוש הכתוב הזה. כי המה מפרשים ומתרגמים בכי יעזר בכי של יעזר, ומה טעם יש בדמיון הזה שמדמה הנביא את בכיו על גפן שבמה לבכי שבכה הוא או אדם אחר על יעזר, ואנחנו לא ידענו הבכי ההוא מה היה. ואחרים המפרשים אבכה בבכי יעזר אבכה עם יעזר יחד אין דבריהם ראויים לזכרון. ובאמת אמר הכתוב בכי יעזר כמו שנאמר מי מתנים (יחזקאל מ״ז ד׳) שפירושו מים מגיעים עד מתנים, ואף כאן בכי יעזר זה פירושו בכי שישמע קולו עד יעזר. וזה הדבר שאומר הנביא אל גפן שבמה: כאשר נגעו שרוקיה עד יעזר כן אבכה עליה בכי שיִשָּׁמע קולו עד יעזר. והנביא הזה העומד בארץ יהודה כשיבכה וישמע קולו עד יעזר שהיא בנחלת מטה גד, בקצה גבול בני עמון, בכיו גדול מאוד. ויתורגם ללועזים darum will ich über den Weinstock Sibma weinen, dass man in Jaaser es höre.

(יב) **כי נראה**, שתי התיבות האלה מיותרות. ואלה תולדות יתור זה. בתחלה נשנה „כי נלאה״ בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו הראשון ככתוב לפנינו ליתן בדברים טעם כל שהוא. **על הבמה** על שדה המלחמה במערכה[1]). ופירוש הדברים כשלא יגבר מואב במלחמה יבא אל מקדשו להתפלל.

ולא יוכל. אין פירושו שלא יוכל לבכות, כמו שאומרים החסידים שבחכמי הגוים, כי הדבר הזה שלא יכול המתפלל להתפלל מעולם לא עלה על לב העברים הראשונים. וזה פירוש הדברים ובא מואב אל מקדשו להתפלל ואף על פי כן לא יוכל לאויביו, כי לא תועיל לו תפלתו.

(יג) **מאז** מימי הנביא הראשון שכתב ישעיהו את המשא מעל ספרו. ובכן ישעיהו עצמו משמיענו שלא דבריו הדברים האלה עד כאן.

(יד) **ונקלה כבוד מואב** ויצער עם מואב הכבד. **בכל ההמון הרב**. בי״ת זו כבי״ת של בכל זאת (למעלה ט׳ י״א). ויתורגם ללועזים trotz der grossen Menge.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ועל במותי יעמידני (ש״ב כ״ב ל״ד) ותמצא טעם לדבר למה נקרא שדה המלחמה במה.

אל נכון פירוש ממושך. וגוי ממושך ומורט נאמר כנגד כוש שאליו שולח ה׳ הצירים. וכוש מבעלי ברית מצרים, וה׳ שולח מלאכים אל כוש להשמיעה מפלת מצרים האמורה בפרשה האחרת. **אל עם נורא** וגו׳ מצרים. ואל שנאמר כאן ככתוב ואל חמיה ואישה (ש״א ד׳ כ״א), ופירוש הדברים לכו אל עם ממושך ומורט להשמיעו השמועה אל עם נורא. ויתורגם ללועזים .mit der Kunde vom Volke etc.

(ד) **ואביטה במכוני.** האומרים שזה פירוש הדברים ואביטה ואני יושב במכון שבתי השמים לא יודעים בטיב לשון המקרא, לפי שאלו רצה הנביא לדבר כדבר הזה היה אומר ממכוני. ועל כרחנו נאמר שמכוני זה.מכון הר ציון (למעלה ד׳ ה׳), ובי״ת שבראשו משמש עם ואביטה תשמישו שפירשתיו כל צרכו בביאור במות הילד (בראשית כ״א ט״ז). ויתורגם ללועזים und dareinschauen in meine Wohnstätte.

כחם צח עלי אור. זה לרעה, והוא יהיה מכטו של ה׳ במכונו בתחלה, וסופו **כעב טל בחם קציר.** והוא לטובה.

(ז) **עם ממשך.** לא יפוריש ככתוב, וטעות סופר הוא, ועקרו מֵעם, כמו שנאמר אחריו ומעם נורא. וכל דברי הפרשה הזאת לא ידעתי חבורם. ונראה לי שהם שירי נבואות ואין ביניהם חבור.

יט

(א) **ובא מצרים.** ה׳ בעצמו ובכבודו יבא מצרימה, ובבאו **ונעו אלילי מצרים מפניו.** ולא יהיה הדבר הזה כי אם בבא ה׳ בעצמו שמה. תדע לך שכן, שהרי הכה ה׳ את מצרים תשע המכות הראשונות על ידי שליח, ובמכה האחרונה כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים (שמות י״א ד׳), ויצא ה׳ בעצמו בשביל השפטים שנעשו אז באלהי מצרים, ככתוב והכיתי כל בכור בארץ מצרים וגו׳ ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שם י״ב י״ב). כי זו דעת העברים שיעשה ה׳ משפטו בבני אדם על ידי מלאך ועל ידי שליח, ולא יעשה שפטים באלהים כי אם האלהים עצמו.

(ג) **ודרשו אל האלילים** וגו׳. כל החכמים אומרים שסוף הפסוק הזה נוסף על ראשו, והכתוב בא להגיד לנו שאחר שיבלע ה׳ את עצת מצרים ידרשו אל האלילים ואל האובות ואל הידעונים. ואם כן אמר הנביא, אין דבריו דברים של טעם. כי מצרים עובדי אלילים, וזהו דרכם לדרוש אל האלילים ואל כל הנלוים אליהם, ואיך יהיו המעשים שהם עושים בכל יום ענשם.

ובאמת הדברים האלה מאמר משרת לראש הפסוק, והדרישה באלילים ובאובות וידעונים קודמת בזמן לשתי הפעולות הנזכרות לפניה[1], וזה פירוש הכתוב ונבקה רוח מצרים בקרבו ועצתו אבלע אף על פי שדרשו באלילים וגו׳, והכתוב בא להגיד לנו שבכל יגיעתם שיגעו מצרים לבקש עצה בדרוש באליליהם וכל הנלוים אליהם תאבד

[1]) והכותב הזה מדבר כלשון עמו. ועוד בימי המשנה היו מדברים כן, כמו שנאמר והשביעוהו ונפטרו והלכו להם ואמרו לו אישי כהן גדול (יומא א׳ ה׳) ועל כרחך תאמר שדבורם שדברו ואמרו אישי כהן גדול קודם לפטירתם והליכתם ממנו. ואף על פי כן נזכרו הן ראשונה והיא אחרונה.

שלמה וגמורה. והלשון הזה יתברר לנו בזכרנו שארץ בבא אליה עם עצום ורב שלא יוכלו יושביה להתיצב לפניו וברחו מן הערים אל היערים ועולים בראשי האילָנות להחבא אם יאמרו שעבור יעבור האויב. ובראותם שבא העם הנכרי לרשת את ארצם יעזבו היערים וראשי האילנות וילכו לנוע מרחוק לבקש להם מנוס בארץ אחרת. וכן אמר הכתוב הזה בערי המעוז אשר לישראל שיהיו עזובות כחריש והאמיר אשר עזבו יושבי הראשונים מפני בני ישראל ונסו לנפשם אל ארץ מרחקים. ויתורגם ללועזים verlassen sammt Wald und Baumwipfel wie weiland vor den .Kindern Jsrael

(י) **נטעי נעמנים וגו'.** לא יפורשו הדברים האלה כבתבם, כי לא מקביל זר אל נעמנים, ולא יפול בזמורה לשון זריעה. ואומר אני אל תקרא נעמנים כי אם נֶאֱמָנִים, ואל תקרא תזרענו כי אם תְּזַמְּרֶנּוּ. ונטעי נאמנים ככתוב זרע אמת (ירמיה ב׳ כ״א), ופירושו נטעים דרושים לחפצך שתטעם ויהיו גדוליהם המין שאתה רוצה לגדל. והנביא מדמה את ישראל אשר כל מעשיו לא יושיעוהו מיד צר ואויב, אף על פי שדרך ארץ המעשים ההם עזרתם בם, למי שנטע נטעי נאמנים וכשהוא בא לזמור יזמרם זמורה שלא כמין אשר נטע. ויתורגם ללועזים darum pflanzest du .echte Schösslinge und schneidest eine Abart von Rebe

(יא) **נד קציר וגו'.** לא יפורש המקרא הזה כבתבו. והשבעים מתרגמים „נד" כאלו היה כתוב עַד, וכן נראה לי העקר. ונחלה זו שם, והיא במקום הזה אסיפת הקציר וההנאה שנהנה בעליו ממנו. ועל פי הדברים האלה וא״ו של וכאב כפ״א בלשון ערבי, ופירוש הדברים ובבקר זרעך תפריחי עד עת הקציר ואז כשאתה בא להנות ממנו והנה כאב אנוש. ולפירוש הזה הנביא במשלו עומד מסוף הפסוק הקודם ועד סוף הפסוק הזה. ויתורגם ללועזים bis zur Ernte; am Tage des Ge- .nusses, da giebt es unheilbaren Schmerz

(יב) **הוי המון עמים רבים.** עיין רש״י. ודברי הרב אמת כשהם לעצמם, והוא שאמרתי אני שדרך ה׳ אלהי ישראל לשבור כלי זעמו אחר שעשו חפצו. אבל הדבר ברור שמכאן ועד סוף הפרשה ענין חדש, שיירי נבואה שאין להם חבור בכל הספר הזה.

(יג) **ונס ממרחק** סוף המנוסה ולא ראשיתה. וכיוצא בו מרחוק ברחו (למטה כ״ב ג׳).

(יד) **וגורל לבוזינו.** ראה מה שאמרתי בביאור גבול לדביר (יהושע י״ג כ״ו), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

יח

(ב) **השלח בים צירים.** מה שחכמי ישראל אומרים במקרא הזה לא ראוי לזכרון. וחכמי הגוים כלם אומרים שכוש הוא השולח מלאכיו ירושלימה והוא האומר לכו מלאכים קלים וגו׳, ואף המה שקר בימינם, וכחשם בפניהם יענה הנביא האומר בשם ה׳ ביום ההוא יצאו מלאכים מלפני בצים להחריד את כוש (יחזקאל ל׳ ט׳), והרי שה׳ אלהי ישראל הוא השולח הצירים האלה אל כוש.

לכו וגו'. השולח בים צירים הוא מצום לאמר לכו וגו׳. **ממשך ומורט.** מורט זה שרשו ירט והוא בנין הֻפעל, וקשה לאמר מה משמעו, כמו שאין אתנו יודע

ביד נביא המדברו אל אדם אחר. והדבור הזה אמור כאן כנגד הנבואה עצמה, והיא מתחלת בפסוק האחר וסופה סוף הפרשה הזאת.

(ד) **ערות מצרים** אשר ערוה היא למצרים, וכנגד גלוי השת נאמר כן. ויתורגם ללועזים was den Ägyptern Anstoss ist.

כא

(א) **משא מדבר ים.** השבעים לא מתרגמים ים. ואפשר שמדבר ים תהלתו תיבה אחת, מִדַּבְּרִים, ונקרא משא זה משא מדברים כנגד המשא האחר שנקרא משא דומה (למטה פסוק י״א). ובשביל שנאמר בסוף הפסוק ממדבר בא, טעו כאן והפרידו בין הדבקים לעשות מדבר משֵׁם המשא. וכל כמו אלה אין אתנו היום הזה לדעת פירושם, והם חידות לנו כראשי דברים של מזמורי תהלים הרבה.

(ב) **הבוגד בוגד וגו׳.** כל החפץ לבגוד יבגוד ולשדוד ישדוד, וכיוצא בו השמע ישמע והחדל יחדל (יחזקאל ג׳ כ״ז). ויתורגם ללועזים es raube, wer rauben, plündere, wer plündern mag.

כל אנחתה השבתי. לא יפוריש אנחתה משרש אנח, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי כשהבוגד בוגד והשודד שודד רבה האנחה ולא תשבות. ואומר אני שאנחתה שנאמר כאן שרשו נחת, ומשקלו משקל אזכרה. ואל נתמה על משקלו בזכרנו שהחזיון הזה יש בו מפלת בבל, ואם כן לא נאמר קודם לגלות יהודה, ואז הפריחה לשון הקדש בנינים ומשקלים הרבה מריח לשון אחותה הארמית. ואנחתה מלשון ונחת זרועו (למטה ל׳ ל׳), וכשהיא אמורה בעיר נצורה יש במשמע חזקת יד הבאים במצור שילחמו בעד עירם לכוף את צריה לעלות מעליה. והנביא אחר שאמר עלי עילם צורי מדי מבטיח את העמים האלה שהשבית ה׳ מבבל כל גבורה ולא יתיצבו יושביה לפניהם. ויתורגם ללועזים ich habe jeden kräftigen Widerstand unmöglich gemacht.

(ז) **וראה רכב.** מצוה אל המצפה לצפות עד אשר יראה רכב. ויתורגם ללועזים bis er Reiter etc. erblickt.

והקשיב לפעולה שאינה שלמה וגמורה. וסוף הפסוק ספור מעשים שהיו אחר המצוה, כי כבר העמיד הנביא המצפה, והוא מגיד לנו שהמצפה היה מקשיב רב קשב.

(ח) **אריה.** חכמי הגוים אומרים שתיבה זו מיותרת מפני שנלאו לפרשה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור לפליטת מואב אריה (למעלה ט״ו ט׳). ועל פי הדברים ההם אריה זה קול קורא (Interjektion) בלבד, והוא מלמד על קוראו שקצרה נפשו במלאכתו. והמצפה הזה קצרה נפשו בעבודתו, כי היה עומד ומצפה ימים רבים ולא ראה רכב צמד פרשים כמצוה, אף על פי שהקשיב רב קשב, וכמו שהוא מסיים ואומר אנכי עומד תמיד יומם ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות. ויתורגם אריה זה ללועזים zum Geier!

(ט) **והנה זה.** בא זה לחזק הנה, להגיד לנו שכשקצרה נפש המצפה במשמרתו וקרא אריה תכף ומיד ראה רכב איש צמד פרשים. ולשון הכתוב הזה דוגמתו והנה זה מלאך נוגע בו (מ״א י״ט ה׳). וכבר הראיתיך כעין החווק במלת עתה שמחוקה „זה".

עצה מהם. ויתורגם ללועזים und mögen sie auch ihre Götzen u. s. w. befragt haben.

(ו) **והאזניחו.** אין כבנין הזה בלשון המקרא. ואומר אני שעקרו ואֶזניחו, והוא כמו שנאמר אגאלתי (למטה ס״ג ג׳). וסופר אחד בימי קדם הגיה בגליון וכתב ה״א, והוא כוון להחליף אל״ף בה״א, ולבסוף נוסף ה״א על התיבה כעקרה ונעשית ככתוב לפנינו. וכבר הראיתיך כדבר הזה בביאור תיעשה (שמות כ״ה ל״א).

(ט) **והיו שתותיה.** השבעים מתרגמים שתותיה מלשון בשתי או בערב (ויקרא י״ג מ״ח), ומחכמי הגוים יש כרוכים אחריהם, וטועים הם, לפי שבעוסקים במעשה אורג כבר דבר הכתוב בפסוק הקודם, ולמה יכפיל כאן דבריו. ואחרים אומרים ששתותיה מלשון וחשופי שת (למטה כ׳ ד׳), וכן העקר, ובלבד שאין משמעו יסודות הממשלה כמו שאומרים החכמים ההם, כי באומניות הכתוב מדבר כאן, ולא בממשלה, ואף סוף הפסוק המסיים ואומר כל עושי שכר אגמי נפש מגיד לנו שעדיין בענינו הראשון הוא עומד. ושת עקרו בית מושב בגופו של אדם, ומפני שבית מושב זה רוב גופו של היושב נשען עליו, נשאל השם לשמש בלשון משען לחם ומחיה שממנה לחיים תוצאות. וראה מה שאמרתי בביאור השתות יהרסון. ויתורגם ללועזים ihre Lebenszweige werden vernichtet werden.

(יא) **חכמי יעצי פרעה עצה נבערה.** דבור כנגד החכמים, כמו שמגיד עליו סוף הפסוק האומר איך תאמרו אל פרעה, ופירוש הדברים אתם החכמים אשר יעצתם לפרעה, עצה נבערה איך תאמרו. וחכמי הגוים לא כן מפרשים, וטועים.

בן חכמים אני. אין בן זה כמשמעו, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי החכמה מתת אלהים היא ולא נחלת אבות. ובן חכמים כבן הרקחים (נחמיה ג׳ ח׳), ופירושו איש מקהל החכמים. ויתורגם ללועזים aus der Weisen Zunft bin ich.

(יג) **פנת.** נראה לי שדינו פִּנֹּת, לשון רבים. ובין כך ובין כך פנת שבטיה הוא הפועל של והתעו.

(טו) **אשר יעשה ראש וגו׳.** ראש וזנב כפה ואגמון הפועל של יעשה, ואשר הוא הפעול.

(יז) **כל אשר יזכיר אתה אליו.** תרגמו השבעים כל אשר כמו כל איש אשר, וטועים הם וכל הכרוכים אחריהם. וכל אשר כמו كُلَّما בלשון ערבי, ופועלו של יזכיר מצרים עצמו, וזה פירוש הכתוב מדי יזכיר מצרים את יהודה אליו.

(יח) **שפת כנען** לשון הקדש. **ונשבעות לה׳** נשבעות לעבוד את ה׳ ולשמור מצותיו.

עיר ההרס. בכתבי יד הרבה ובמקצת ספרים הנוסח החרס, בחי״ת, ונוסח השבעים עיר הצדק[1]). וסוף הפסוק הזה תוספת מאוחרת לדעת כל הדורשים והחוקרים.

כ

(ב) **ביד ישעיהו.** לא נאמר כן כנגד המצוה שהיתה אל ישעיהו לפתוח השק אשר על מתניו ולחלוץ נעלו מעל רגלו, כי לא יֵאמר כלשון הזה כי אם בדבר ה׳

[1]) ועל נוסח השבעים אין לסמוך, לפי שהמתרגמים היו יושבים במצרים ועל כן נוגעים הם בעדות זו.

(ח) **ויגל את מסך יהודה.** גלה את הוילון שהיה מכסה פני יהודה, והיא נראית כאשר היה. ופירוש הדברים שבבא האויב אל הארץ אז נודעו חולשת יהודה ורפיון ידיה.

אל נשק בית היער. בית היער או בית יער הלבנון מושב מלכי יהודה בימי הקיץ. והנשק אשר שם לנוי הוא ולתפארת, ולא למלחמה, כי הוא כלי מלחמה של זהב משלל האויבים, והם נתונים שם לזכרון ולפאר את בית המלך. וביום ההוא בבוא אשור בארץ, ויהודה לא מוכן ומזומן להלחם בו, ואף די נשק אין לו, הביט אל נשק בית היער לראות היכול להשתמש בו במלחמה זו.

(י) **ואת בתי ירושלם ספרתם.** אין מספר זה כמשמעו, כי לא די במספר לבדו ללכוד הבתים אשר יותצו, והיה בדין שיאמר ועל בתי ירושלם הפלתם גורל. ומספר זה ככתוב סופר שר הצבא המצביא את עם הארץ (ירמיה נ״ב כ״ה), ופירוש הדברים ואת בתי ירושלים הצבאתם. ויתורגם ללועזים und liesset auch die Häuser Jerusalems Kriegsdienste thun.

(יא) **עשיה ויצרה מרחוק** עושה הצרה הזאת ויוצרה ימים רבים לפני מזה. ובמקום אחר יתבאר לך הלשון הזה באר היטב. ורש״י ורד״ק המפרשים עושיה ויוצרה עושה ירושלים ויוצרה להישרות שבינתו בה לא ירדו לעמק הדברים האלה. כי זה הדבר שאמר הנביא: אתם אומרים שבאה עליכם הצרה כדרך ארץ, ועל כן תחשבו להמלט ממנה כדרך ארץ בבצר החומה, ובאמת ה׳ אלהיכם הוא אשר יצר והכין לכם הצרה הזאת לפני ימים רבים, ולא תמלטו ממנה כי אם בעזרתו, ואתם נבערים מדעת זאת, ולכן לא הבטתם אל עושיה.

(יג) **כי מחר נמות.** כאן הופסק בין הדבקים, כי תיבת ונגלה שבראש הפסוק האחר סוף הדברים האלה, והדבר למד מענינו שאם כן לא נקודה התיבה כדין, ודינה וְנִגְלֶה, וקל בנינה ולא נפעל. ופירוש הכתוב מחר נמות בחרב אויבינו או נלך בגולה לפניהם, ובין כך ובין כך אין משתה מחר. וכדי שלא ליתן מקום לטעות ולאמר שיש כאן פעולה נוספת על פעולה, נזכרת מיתה ראשונה וגלות אחרונה, ועל ידי כן נודע הדבר שזו או זו אומר המדבר ולא זו אחר זו. וכסדר הזה ומן הטעם הזה נאמר בשתי אלה במקום אחר להמית אותנו ולהגלות אותנו בבל (ירמיה מ״ג ג׳), ובלבד ששם הפעלים הבנין הכבד הנוסף ויוצאים וכאן קל ועומדים.

והנביא שם בפי בני עמו את הדברים האלה להשמיעם שריקים הם ופוחזים, ועל כן לא ידאגו דאגת מחר וכל מעינם בשעה, ובחיי שעה אחת יתנו כל עתידותיהם.

(יד) **באזני ה׳ צבאות.** כשאתה מדלג על תיבה שלפני מזה שהיא סוף הפסוק הקודם, כמו שפירשתי, הדברים האלה ממש כדברי הכתוב למעלה ה׳ ט׳, וכל האמור בהם תנהו ענין לאלה, ואף באזני שנאמר כאן טעות סופר הוא, ועקרו באדֹנָי, והדברים שבועה. ועד בדבר ראש הפסוק האחר האומר כה אמר אדני ה׳ צבאות והנביא אומר כן מפני שהוא לשון השבועה שהוא פורש ממנה[1]).

אמר ה׳ ה׳ צבאות. סוף הפסוק הזה כלו מיותר, והוא נתוסף באחרית הימים כשטעו בראשו.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור באיי הים (למטה כ״ד ט״ו).

(יא) משא דומה. ראה מה שאמרתי בביאור משא מדבר ים (למעלה פסוק א׳). והמשא הזה נראה שנקרא משא דומה מפני שהנביא כמחריש ולא משיב שואליו דבר כי אם מצום לשוב ולשאול שנית (פסוק י״ב).

(יד) בלחמו בלחם הראוי לו ושהוא צריך לו, כי רעב הוא. זהו כחו של הכנוי כאן.

(טו) חרב נטושה. הלשון הזה לא מתישב היטב כמשמעו, ואף לא מקביל אליו היטב קשת דרוכה שנאמר אחריו. וכבר קדמני מי שאומר שנטושה זה כמו לטושה, כי למ״ד ונו״ן מתחלפות זו בזו, ואפשר שטעות סופר היא, והעקר לטושה, בלמ״ד.

כב

(א) משא גיא חזיון. ראה מה שאמרתי למעלה כ״א א׳. מה לך וגו׳. מכל דברי החזיון הזה שמענו שבימים ההם עלה אשור על יהודה והקריב לבא אל ירושלים, ויצא חיל יהודה לקראתו ולא יכלו להלחם, כי אחזום חיל ורעדה מפני אויבם כי עז, ולא התיצבו בפניו ונתנו ערף. ובראות מלך יהודה כי כן, השלים לאשור ונכנע מפניו. ובשוב חיל הצבא ירושלימה עשו היהודים יום טוב לאכול ולשתות ולשמוח על שלומם. וישעיהו לא כן יחשוב, כי בעיניו השלום ההוא כחרפה לעמו ולארצו; ובשמעו את קול הקריה הומה וירושלים צהלה ושמחה והעם עולים על הגגות לראות בשמחת ההמון חוגג, חרה אפו וידבר דברי התוכחה הזאת.

(ב) חלליך לא חללי חרב וגו׳. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, והם יתבארו לך בפסוק האחר.

(ג) כל קציניך וגו׳. כאן הפסיק בעל הטעמים בין הדבקים. והפסוק הזה ארבעה מאמרים, ואלה הם: כל קציניך נדדו יחד — מאמר אחד; מקשת אסרו כל נמצאיך — מאמר אחד; אסרו יחדו — מאמר אחד; מרחוק ברחו — מאמר אחד. והמאמר הראשון לא צריך פירוש. ודברי המאמר השני אמורים כנגד דברי הפסוק הקודם, ומקביל קשת כאן אל חרב האמורה שם. ותתברר לך הקבלה זו בזכרך שחללי חרב נופלים בתוך ארבע אמות של מכיהם, ולא כן מוכי קשת וחצים, כי הם נופלים מרחוק. והוא שאמר הכתוב למעלה חלליך לא חללי חרב, כי לא מצאו אנשי הצבא את לבבם לגשת אל תוך ארבע אמות של אויביהם, ולא השיגתם חרבם. והכתוב הזה משמיענו שקציני העם פנו ערף לנוס בקרבם אל האויב כמלוא קשתו, ומהם נסו ונמלטו, ומהם הוכו בקשת וחצים, ומהם נתפשו ואוסרו ואחרי כן נהרגו בחרב. ומפני שהמתים מתו במנוסתם או נהרגו בחרב אחר שנאסרו נאמר למעלה ולא מתי מלחמה. כי בלשון המקרא אין מתי מלחמה כי אם הנופלים בהלחמם במערכה. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. כי אסרו יחדו שב אל המאמר השני, וסוף הפסוק שב אל המאמר הראשון.

(ה) מקרקר קיר וגו׳. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. וכל הנאמר בו מאומד נאמר ואין בו ממש.

(ו) ועילם נשא אשפה. נתן הכתוב לעילם אשפה מפני שיושביה תופשי קשת, כמו שנאמר קשת עילם ראשית גבורתם (ירמיה מ״ט ל״ה).

ביאה כנגד חוף הים, כמו שנאמר אניה באה תרשיש (יונה א׳ ג׳). ויתורגם ללועזים sie ist zerstört und kein Landungsplatz mehr.

מארץ כתים נגלה למו. כשעברו אניות תרשיש על ארץ כתים נודע להם מה שהיה לצור.

(ד) **לא חלתי ולא ילדתי.** אמרו שזה פירוש הכתוב הייתי כלא הלה ולא ילדה. ולא נראה לי, לפי שאין במקרא דבר מלמד על הדמיון. ואומר אני שלא הראשון אין נקודו כדין, ודינו לֻא. ואם כן, וא״ו של ולא גדלתי כפ״א בלשון ערבי, והוא מלמד על מה שהיה עתה אלו הלה ולא ילדה. וזה פירוש הדברים: מי יתן והלתי ולא ילדתי בנים כי אם רוח (למטה כ״ו י״ח), כי עתה לא גדלתי בחורים ולא רוממתי בתולות למות. ובענין זה, ולא כמוהו ממש, תרגם יונתן. ויתורגם ללועזים o dass ich gekreisst, ohne zu gebären! Dann hätte ich keine Jünglinge gross gezogen etc.

(ח) **כנעניה.** רבוי של כנען ולא של כנעני כמו שאומרים בעלי הלשון. ואל תתמה, כי אחר שיצא כנען מכלל שם עצם פרטי ובא לשמש בלשון סוחר נהג בו הנביא מנהג בן חורין ודבר ברבויו.

(י) **עברי ארצך כיאר** וגו׳. בת תרשיש שהיתה צור מושלת בך ואת נכנעת לה הנך עתה בת חורין ממנה ויכולה לעבור כל ארצך כיאור מצרים העולה עליה ואין מונע. **אין מזח עוד.** אין עוד ההל התלול לעצור במי הנהר, והדברים משל לצור החרבה ודל כחה.

(יא) **מעזניה.** אין כמשקל הזה בכל המקרא. ואני ממה שראיתי שקרא הנביא כאן לצור כנען אמרתי שלא חנם עשה הדבר הזה, והוא קוראה כן מפני שהשם הזה נאה לדבריו אלה, הוא ולא אחר. ועל כן אומר אני אל תקרא מעזניה כי אם מְאֹזְנֶיהָ, והם מאזני מרמה אשר ביד כנען (הושע י״ב ח׳) ואותם צוה ה׳ להשמיד. ונראה שהיו מאזני כנען למשל. ויתורגם ללועזים seine Krämerkniffe.

(יב) **המעשקה** טעמו כטעם שדוד שפירשתיו שופטים ה׳ כ״ז, ובלבד שמביא סימן נקבה, וכן נאמר בת בבל השדודה (תהלים קל״ז ח׳). וכמוהו יתורגם du elende.

(יג) **הן ארץ כשדים** וגו׳. הנה ארץ כשדים עמו איננו עוד. **אשור יסדה לציים** אשור החריב את ארץ כשדים ויסדה להיות מעתה משכנות ציים ואוחים. **הקימו בחוניו.** אשור הקים בחוניו לצור על בבל.

זה פירוש הדברים כשהם לעצמם, ובחבורם בפרשה קשה מאוד לפרש. כי מה מפלת בבל ענין לכאן? והשנית שלא נפלה בבל על ידי אשור, ונהפך הדבר, כי בבל החריבה את אשור. ויש לפרש ברוחק לאמר שהנביא מזכיר מפלת בבל להראות את צור שלא קצרה יד ה׳ להפיל ממלכות גדולות ועצומות. ועל דבר אשור שנאמר כאן על כרחנו נאמר שהוא אשור של ימי הנבואה הזאת, כלומר המושלים באשור ויושבים בארצו בימי הנביא הזה, והמה הפרסים מחריבי בבל ויושבים בה ובארץ אשור החרבה על ידי בבל, שכן נקראים הפרסים אשור במקום אחר שנאמר והסב לב מלך אשור עליהם (עזרא ו׳ כ״ב), ואין המלך ההוא כי אם מלך פרס.

ועל פי הדברים האלה החזון הזה שיש בו זכר לחרבן בבל שנחרבה על ידי הפרסים לא נאמר עד ששבו בני יהודה מגלות בבל.

(יז) **ועטך עטה** וילבישך שמלתך שהיא מעטה לך. וטעם הדבר יתבאר לך באר היטב בביאור הפסוק האחר.

(יח) **צנוף יצנפך צנפה** וגם מצנפתך יצנוף בראשך. ואמר ה׳ לטלטל את שבנא ומלבושי כבודו עליו כמו שנאמר אחרי כן ושמה מרכבות כבודך, כי איש נכרי זה שבנא האיש, כמו שאמרתי במקום אחר, ולא עברי מלדה ומבטן, ובעלותו לגדולה בארץ יהודה ממנו ראו וכן עשו אנשי יהודה ולבשו מלבוש נכרי, והשרים כמוהו עשו להם מרכבות וסוסים, שלא כדרכי אבותיהם שהיו הסוסים תועבה להם. ובגלל הדבר הזה אמר ה׳ לטלטל את שבנא במלבושי כבודו, ומרכבות כבודו עמו, להשבית מלבוש נכרי מן הארץ ומן הסוסים לא תשאר פרסה. ויתורגמו הדברים האלה בחבורם אל סוף הפסוק הקודם und er wird dich in deinen Mantel hüllen und dir deinen Turban umwickeln.

כן נראה לי פירוש המקרא הזה, וחכמי הגוים מפרשים פירוש אחר, ואין רוח הלשון והענין נוחה מפירושם. ואין מה שנאמר כנגד אליקים והלבשתיו כתנתך ואבנטך אחזקנו (למטה פסוק כ״א) סותרים דברי. כי כתנת ואבנט בגדי המשרה ואותם יניח שבנא לממלא מקומו, ומעטהו ומצנפתו המה אשר הביאם עמו מארץ מולדתו, ובהם יטולטל.

כדור אל ארץ וגו׳. נדרש לפני פניו, ולא לפניו, ופירוש הדברים יטלטלך טלטלה גבר כדור אל ארץ רחבת ידים.

(כב) **מפתח בית דוד.** ראה מה שאמרתי בביאור משען לחם (למעלה ג׳ א׳). ועל פי הדברים ההם אף מפתח זה לא נקוד כדין, כי דינו מְפַתֵּחַ. ונראה שנקדו מפתח זו כן להבדיל בינו ובין מפתח שפתי (משלי ח׳ ו׳), והם באמת אחד המה, כי אין מְפְתָּח בלשון.

(כד) **כל כבוד בית אביו** הוא הפועל של ותלו ואף הוא הפעול, אף על פי שלא נאמר כן בפירוש. ואמר הכתוב ותלו, לשון רבים, מפני שיש במשמע כבוד המון, כמו שאמרתי לפני מזה. **הצאצאים והצפעות** מפרש כל כבוד בית אביו.

כל כלי הקטן. פירוש איבלד קטן זה ענין לנוי, ואין נוי ענין לכאן. וחכמי הגוים המחדשים עוד הרעו ממנו ליתן קטן ענין לדמים, והיה להם כלי הקטן כלים שאין דמיהם יקרים. וכחשם בפניהם יענה כל ענין נבואה זו. כי הנביא בא לפאר ולרומם כבוד היתד הזאת, ומה שבחה וכבודה שיתלו עליה כל הכלים הפחותים? ובאמת כלי נסמך אל הקטן, והקטן הוא הקטן מאליקים בבית אביו שאין לו גדולה כגדולתו, והוא אשר יתלו כל כליו על היתד התקועה במקום נאמן. והדברים משל להגיד לנו שיהיה אליקים בן חלקיהו תפארת לכל בית אביו ויתכבדו כלם בכבודו. וגם מן הדברים האלה ראיה שהיה שבנא איש נכרי, וכבודו לו לבדו, כי אין לו בית אב בישראל, וכנגד הדבר הזה נאמר באליקים הממלא את מקומו שיהיה כבודו כבוד כל בית אביו. ויתורגם כל כלי הקטן ללועזים all die Gefässe des Geringeren.

כג

(א) **שדד מבית מבוא.** אין בית זה כמשמעו, כי מה לאניות בבתים? ומשמע בית זה מקום לאניות לבא שמה, והכתוב מגיד לנו שחרב הנמל. ובאניות יפול לשון

ובגלל הדבר הזה בכל מקום פרי הגפן ופרי הזית נזכרים יחד נאמר תירוש ויצהר או יין ושמן, ולא יתחלפו הזוגות לאמר תירוש ושמן או יין ויצהר.

(י) סגר כל בית מבוא. סגור זה כהסגר מצורע והסגר הבית המנוגע שפירשתי ויקרא י״ג ד׳, וי״ד ל״ח, ובלבד שאין סכנת הבית מחמת חולים שבתוכו כי אם מחמת הרבנו, כמו שנאמר בראש הפסוק נשברה קרית תהו; ומפני שכתלי הבית רעועים מחמת חרבנו אין לבא אל תוכו מישום סכנה. ולא יפורש המקרא הזה כי אם כן, לפי שאלו סגור ממש, מי יסגור הבתים, ולמה יסגרו על מסגר? ויתורגם ללועזים gefährlich ist jedes Haus, will man es betreten.

(יא) צוחה על היין בחוצות. על זה כבתוב על לא חמס בכפי (איוב ט״ז י״ז), ופירוש הדברים תהיה צוחה אף על פי שישתו יין, כי ישתו ממרת נפשם, ולא משמחה, ככתוב לפני מזה ימר שכר לשותיו. וישתו יינם בחוצות מפני שאין לבא אל תוך הבתים משום סכנת נפשות, כמו שנאמר בפסוק הקודם. ויתורגם על היין trotz des Weines.

(יד) צהלו מים. חכמי הגוים אומרים שים זה מערב, ומי״ם מלמד על מקום שמשם יצהלו. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כדבריהם היה הכתוב מזכיר עוד רוח מארבע רוחות השמים. ואומר אני שים זה כמשמעו, ומי״ם שבראשו ליתרון, ופירוש הדברים יצהלו קול גדול מקול הים. ויתורגם ללועזים jauchzen stürmischer als das Meer.

(טו) באיי הים. מפני שנאמר בסוף הפסוק הקודם צהלו מים אמר כאן כן, כי כן דרך נבואה דבור הולך אחר דבור שכמותו ולשון גוררת לשון דומה לה, כמו שנאמר בספר הזה כסדום היינו לעמורה דמינו — שמעו דבר ה׳ קציני סדום (למעלה א׳, ט׳ וי׳); ונאמר במקום אחר ודמיתי אמך — נדמו עמי (הושע ד׳, ה׳ וו׳); ונאמר עוד אולי יעשה זרים יבלעוהו — נבלע ישראל (שם ח׳, ז׳ וח׳); ונאמר ולגבעות נפלו עלינו — מימי הגבעה חטאת (שם י׳ ח׳ וט׳); ונאמר עוד חרב תאכלך כילק — התכבדי כילק (נחום ג׳ ט״ו), וכאלה רבות בדברי הנביאים.

(טז) צבי לצדיק ארץ ישראל שהיא צבי לכל הארץ (יחזקאל כ׳ ו׳) ירשנה ישראל שהוא גוי צדיק (למטה כ״ו ב׳).

רזי לי. לא נראה לי שרזי זה נקוד כדין, ואומר אני שדינו רָזִי, ומקביל אליו رزء בלשון ערבי, והוא נזק וצרה. ובגד. תיבה זו חשודה בעיני ביתור.

(יח) והעולה מתוך הפחת ואשר לא יפול אל תוך הפחת, והוא עליתו על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג). ויתורגם ללועזים und wer nicht in die Grube fällt.

ארבות ממרום נפתחו. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בראשית ז׳ י״א.

(יט) רעה התרעעה. נראה לי שרעה זה עקר רעֹ, כי נשנית ה״א שבסופו בטעות סופר מראש התיבה האחרת.

(כ) כשכור. אף תיבה זו שמקביל אליה כמלונה שנאמר אחריה חשודה בעיני בטעות סופר, ונראה לי שעקרה כַּשְׂכָה שהוא כמו כַּסֻּכָּה. והקבלת מלונה אל סוכה ככתוב כסוכה בכרם כמלונה במקשה (למעלה א׳ ח׳).

(טו) **כשירת הזונה** כשירה ששרים על דבר הזונה ומעשיה, ואין הזונה עצמה השרה.

(יח) **ואתננה קדש לה׳.** אמר הנביא כן, ובמקום אחר השוה הכתוב אתנן זונה למחיר כלב ואסר להביאם בית אלהים (דברים כ״ג י״ט). ולמדנו אף מכאן שאין לנביא עסק עם סדר קרבנות וחקותיהם, לפי שאלו חש הנביא על החוק שבמשנה תורה לא היה אומר דבריו אלה אף על פי שהם משל בלבד.

כד

(א) **ועוה פניה.** ראה מה שאמרתי בביאור ויתן פני הצאן (בראשית ל׳ מ׳) ובביאור הנגע ועוה (מ״ב י״ח ל״ד) ועל פי הדברים ההם ועוה פניה זה פירושו פזר גדולי הארץ והשוביה. ויתורגם ללועזים und ihre Vornehmen auseinander-stieben lassen.

(ב) **כעם ככהן** וגו׳. ראש הפסוק הזה וסופו שלשה שלשה זוגות, ובלבד שבכל אחד מהזוגות שבראש הפסוק נזכר החשוב אחרון והגרוע ממנו ראשון, ובסוף הפסוק נהפך הסדר.

(ג) **את הדבר הזה.** שלש תיבות אלה חשודות בעיני ביתור, לפי שבכל המקראות הכתוב אומר כי ה׳ דבר ודי לו בכך.

(ה) **הפרו ברית עולם** הפרו הברית הכרותה לבני אדם מעולם, והברית הזאת היא התורה הכתובה על לוח לב האדם.

(ו) **חרו ישבי ארץ.** גלאו אנשי מדע לפרש חרו זה, ועשו בו שקר ואמרו שטעמו למעלה ושרשו חרר. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור ויחר אף יעקב (בראשית ל׳ ב׳), ומשם יתבאר ויתברר לך שחרו שנאמר כאן טעמו למטה כדין, כי שרשו חרה, ופירוש הדברים נתמעטו יושבי ארץ. ויתורגם ללועזים ist die Bevölkerung des Landes zusammengeschrumpft.

(ז) **תירוש.** אין אדם יודע שרשו, ולא יודעים אנשי מדע מה הוא. החכמים כלם אומרים שתירוש יין בן שנתו שאינו משכר. ולא כן הדבר. ותירוש אצל יין כיצהר אצל שמן. וההפרש שבין תירוש ליין ויצהר לשמן קצרה ממני לשון הקדש מבאר אותו כל צרכו, ואף על פי כן לא בן חורין אני להפטר מביאורו. וכפי כחי אנסה לבארו.

ודע שאלהי הארץ המברך פרי הגפן ופרי הזית נותן תירוש ויצהר, ולא יין ושמן (דברים ז׳ י״ג); והיקבים משיקים תירוש ויצהר, ולא יין ושמן (יואל ב׳ כ״ד); ואין אדם שותה תירוש[1]) כי אם יין (דברים כ״ח ל״ט), ולא סך יצהר כי אם שמן (שם פסוק מ׳). ומשלש אלה אמרתי שזה הכלל: פרי הגפן בגפן וכל ימי הבציר תירוש, ומאז והלאה יין; וכן פרי הזית בזית וכל ימי אסיפתו יצהר, ומאז והלאה שמן. תירוש und יצהר bezeichnen die Wein- resp. Ölernte, während יין und שמן den Artikel für den Markt und für den Gebrauch ausdrücken.

---

[1]) ואם תשיבני מן הכתוב האומר ישתו בני נכר תירושך (למטה ס״ב ח׳), תמצא תשובתך בצדו.

עמו משרתים ועבדים, והם יהיו זקני ביתו ושומרים משמרתו לדבר מלכות. ולזקנים ההם מזומן כבוד, כלומר יהיו זקני בית ה׳ מזומנים לכבוד. ויתורגם ללועזים und für die, so an seiner Statt walten, ist hohe Ehre bestimmt.

כה

(א) **עצות מרחוק אמונה אמן.** מאמר בפני עצמו, ועצות מרחוק הנושא ומה שלאחריו הנשוא. ואמונה אצל עצות משמעה דבר שהיה באמת ולא עצה יעוצה בלבד. ופירוש הדברים עצות מקדם היו למעשים שנעשו. ויתורגם ללועזים die Beschlüsse, vor langer Zeit gefasst, sind nun vollendete Thatsache.

(ב) **כי שמת מעיר לגל.** בעל הטעמים הפסיק בפסוק הזה ועקמו עלינו שלא כדין מראשו ועד סופו, כי הוא עשה את הדברים ארבעה מאמרים, ובאמת אין כאן כי אם שלשה, ואלה הם: כי שמת מעיר לגל קריה בצורה — מאמר אחד; למפלה ארמון זרים מעיר — מאמר אחד; לעולם לא יבנה — מאמר אחד; הרי שלשה. ובכל אחד משני המאמרים הראשונים שלשה שמות, השם שבו נודע המקום דרך כלל, ושם הכבוד שהיה לו קודם שנהפך, ושם המהפכה הראוי לו אחר שנהפך. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב קריה בצורה שהיתה עיר אותה שמת לגל, ולמפלה שמת ארמון זרים ושבת מעיר, כי לעולם לא יבנה. ולפסוק טעמים כאשר הוא לפנינו על כרחנו נאמר שהמאמר ארמון זרים מעיר שאין בו פעל ישמש עמו „שמת" שבראש הפסוק, והאומר שמת ארמון זרים מעיר לא מדבר כלישון המקרא.

וזרים בכל כמו אלה גבורים שאין גבורתם מעשים בכל יום, והיא גבורה שאינה מצויה. ויתורגם ללועזים die befestigte Stadt hast du aus einem Gemeinwesen in einen Schutthaufen, in Trümmer die Burg grosser Helden verwandelt, dass sie nicht mehr Gemeinwesen ist.

(ד) **כזרם קיר.** קשה מאד לפרשו. וגדולי חכמי הגוים משבשים ומגיהים קר, ומפרשים כזרם קר כגשם קר כקרח. ולא זכרו החכמים ההם שנאמר לפני מזה צל מחרב, ואחר שדמה את הצר לחרב איך יחזור עכשו ויאמר שרוחו כקרח? ובגלל הדבר הזה אומר אני שקיר שנאמר כאן כתוב לפנינו כתחלתו, ובלבד שהוא מלשון כהקיר ביר מימיה (ירמיה ו׳ ז׳). ופירוש כזרם קיר כזרם חזק ומתגבר אשר מימיו נובעים ולא במהרה יכרתו. ויתורגם ללועזים wie ein sich selbst vermehrender Strom.

(ה) **חרב בצל עב** וגו׳. החכמים אומרים שבהכנעת זמיר עריצים מדבר הכתוב, והוא מדמה הכנעתו להכנעת חרב על ידי צל עב. והפירוש הזה דוחק, כי לפיו יהיה יענה שבסוף הפסוק פעל יוצא ומשמש לשון ענוי, והבנין הקל לא משמש כן בכל המקרא. והשנית שאחר שדמה הכתוב הכנעת הזרים לחרב שמכניע כל עובר בציון, לא יחזור עכשו וידמה הכנעת זמיר עריצים לצל עב שמכניע החרב ההוא, כי העושה כן סותר את בנינו, לפי שהוא משתמש בשני דמיונות וזה מתיש כחו של זה. ועל כן אומר אני שבצל עב תאר המקום, כמו בציון שנאמר בראש הפסוק, וענִיה זו היא שפירשתיה כל צרכה בביאור ותען להם מרים (שמות ט״ו כ״א),

(כא) **על צבא המרום במרום.** די בדברים האלה להגיד לנו שלא נאמרה נבואה זו קודם לגלות בבל, לפי שאין צבא המרום כאן צבא השמים, השמש והירח והכוכבים, כי אם מלכי השמים שהם שרי הגוים אשר בארץ, ואבותינו לא היו אומרים שיש לגויי הארץ שרים בשמים עד שובם מבבל.

(כב) **ומרב ימים יפקדו** ועונות ימים רבים יפקדו עליהם, כלומר יהיו זקוקים ליתן דין וחשבון על מעשיהם שעשו בימים הרבים שהיו. ויתורגם ללועזים und sie werden zur Rechenschaft gezogen werden für diese lange Zeit.

(כג) **והפרה הלבנה ובושה החמה.** חכמי ישראל אומרים שלבנה וחמה כמו עובדי לבנה ועובדי החמה, ואין דבריהם נכוחים למבין. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים. ואיבלד המתרגם und erröthen wird der Bleiche und erblassen die Glühende, אומר לכסות ערות תרגומו בפרוש עליו כנף השיר, וצחוק עשה לנו[1]).

ועתה הנה הָראית לדעת פעמים ושלש שמי שנכזבה תוחלתו תאֹמר לו בוש. ומן המקרא הזה שמענו שכמו שיֵאמר בוש למי שהיה לו למטה מתוחלתו, כן יש בשת של שמחה שישמח השמח בהלקו שהיה לו למעלה מתוחלתו (Ueberraschung); והצד השוה שבהם ששניהם הכרת פניהם ענתה בהם שתפעם רוחם מתוך שהיה להם שלא כתוחלתם. וזה הדבר שאומר הנביא: הלבנה והחמה אשר ממסלותן השקיפו על ציון יום יום וראו כל הנעשה בה עד הנה, תועבות יושביה והרעה אשר באה עליהם בגללן גם יחד, ביום ההוא יביטו ממרום וישתוממו ממראה עיניהן שתראינה בציון את אשר לא קוו לה, רוח חדשה וסדר חדש, כי ה׳ צבאות מלך בציון. ויתורגם ללועזים und stutzen wird der Mond und staunen die Sonne.

כי מלך וגו׳. יש במשמע הדברים האלה שימלוך ה׳ לבדו בציון, ולא ימלוך עמו מלך בשר ודם; שכן נאמר במקום אחר ושמתי כסאי בעילם, ונאמר אחריו והאבדתי משם מלך (ירמיה מ״ט ל״ח); הרי שבמקום שה׳ יושב על כסא מלכות אין מלך זולתו. ועוד יתברר לך הענין הזה בסמוך.

ונגד זקניו כבוד. נגד זה ככתוב רעה נגד פניכם (שמות י׳ י׳)[2]), וזקניו כמו שפירשתי זקן ביתו (בראשית כ״ד ב׳), והכנוי לשם ה׳. כי אף על פי שימלוך ה׳ בציון, הלא אל מסתתר הוא ולא יתהלך כמלך בגדוד, ועל כן יבחר לו מקרב

---

[1]) ואף טעה בתרגום חמה שתרגם Glühende. כי בכל המקרא נאמֹר כנגד שני המאורות הגדולים יחד או שמש וירח או לבנה וחמה, ולא נתן של זוג זה בזה לאמר חמה וירח או לבנה ושמש; וחמה ולבנה נזכרו שתיהן יחד שלש פעמים (כאן ולמטה ל׳ כ״ו ושה״ש ו׳ י׳). ולא נמצאת לבנה לבדה בכל המקרא, וחמה לבדה רק פעם אחת בכתוב קודר הלכתי בלא חמה (איוב ל׳ כ״ח). ובשמנה עשר מקראות שיש בהם זכר לשמש וירח יחדו נזכר השמש ראשון והירח אחרון, ולא נזכר הירח ראשון כי אם פעם אחת (תהלים ק״ד י״ט), ושמותם האחרים נהפך הסדר תמיד ונאמרה בכל מקום לבנה ראשונה וחמה אחרונה. ומכל אלה הלא ברור הדבר שכלבנה כן חמה ענין למראה ולא לחמימות. כי חמם שמקביל אליו حَمّ בלשון ערבי משמעו מראה שחרחור וקרוב לו שה חום (בראשית ל׳ ל״ב). ונקראת השמש חמה, לפי שהיא כהה בפני הלבנה.

[2]) וראה מה שאמרתי בביאור כי טוב נגד חסידיך (תהלים נ״ב י״א).

כו

(א) **ישועה ישית** וגו'. תרגם יונתן פורקן יתשם על שורהא ורחמין, והוא לשטת הקבלה הולך, כסבור שכל דברי הספר הזה ישעיהו אמרם. ואולם מענין השירה הזאת נראה בעליל שהיא נאמרה אחר שהחזיקו חומת ירושלים בשובם מן הגולה. וסרס המקרא וכן תפרשהו חומות וחל ישיתו ישועה. ויונתן המתרגם חל זה רחמין לא ידעתי מה ראה על ככה.

(ב) **שמר אמנים** ככתוב ואביו שמר את הדבר (בראשית ל"ז י"א). ופירוש הדברים מחכה להבטחות שהבטיחו ה' אלהיו אמונת אמן.

(ג) **יצר סמוך** וגו'. „בך" שנאמר בסוף הפסוק משמש אף לכאן; ואף על פי שבכל מקום משמש „על" עם פעל סמך, נאמר כאן כן, על פי מה שאמרתי בביאור ולא גרה (דברים י"ד ח'). ופירוש הכתוב היצר הסמוך בך תצור לשלום.

(ד) **כי ביה ה'** וגו'. לא עמדו חכמי הגוים על פירוש המקרא הזה. איבלד מפרש ביה ה' תאר המקום ומתרגם in Jah JHVH ist ewiger Fels, וטעה טעות גדולה, לפי שלא כאלה הגיון העברים ודבורם. ושאר החכמים לא מתרגמים בי"ת של ביה. וכלם מודים שכי זה נותן טעם לשלפניו. ולא כן הדבר. וכי זה כאחיו שפירשתיו למעלה ד' ה', ובי"ת של ביה משמש עם בטחו שבראש הפסוק והוא נדרש אף לסופו. ויתורגם ללועזים ja, auf Jah JHVH, den ewigen Felsen.

(ז) **ארח לצדיק.** למ"ד זו לקנין. מישרים חול ולא קדש, והוא כמו שפירשתי דרך ישרה (עזרא ח' כ"א). וכמוהו ישר. וסוף הפסוק זה פירושו תפלס מעגל צדיק שיהא ישר.

(ח) **אף ארח משפטיך** וגו'. שם ה' אשר הם מקוים לו (והוא הכנוי של משפטיך) ושם דבר התקוה מקום שניהם המקום השני. וגזרת הכתוב הזה תמצא דוגמתה מפורשת לך תהלים נ"ב י"א. ויתורגם ללועזים auch des Fortgangs deiner Gerichte versehen wir uns zu dir.

תאות נפש. נפש זו נראה לי שהיא מיותרת, והיא מרבית התיבה האחרת שנשנית בטעות סופר, והתיבה ההיא סוף הפסוק הזה. ואף על פי שנאמר בראש הפסוק קוינוך, לשון רבים, נאמר כאן תאות נפשי. וכאלה רבות במקרא. וכן בפסוק האחר הלשון לשון יחיד.

(ט) **נפשי אויתך.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. **אף רוחי** וגו'. בתחלה הדברים האלה כסותרים דברי שאמרתי למעלה, מפני שרוחי שנאמר כאן נראה כמקביל אל נפשי שהסירותיו מראש הפסוק הזה. ואם תעיין בלשון הדברים תמצא שנאמר כאן אף רוחי בקרבי כנגד בלילה שנאמר לפניו. כי העברים נדמה להם שֵׁנה כשעה שאין רוח האדם בקרבו, וכנגד הדבר הזה אמר אף רוחי בקרבי, כלומר ומן השעה שרוחי בקרבי אשחרך. ואשחרך שעקרו השם שחר מקביל אל בלילה שבראש הפסוק.

כי כאשר משפטיך לארץ וגו'. לא יפורש המקרא הזה ככתבו, ואומר אני אל תקרא לארץ כי אם לָאוֹר, כי נשנית צד"י בטעות סופר מראש התיבה

ובלבד שהנביא נוהג בה מנהג בן חורין ועושה זמיר הפועל. וזה פירוש המקרא: „חרב בצל עבן" הוא גופו של זמיר עריצים. ויהיה הוא גופו של זמירם מפני שהוכו מכה שלא ראויה לגבורתם, והיה להם שלא כדרך ארץ, כחרב בצל עב שהוא חוץ למקומו. ויתורגם ללועזים — „Drückende Hitze in der Wolke Schatten!" das ist nunmehr der Kehrsatz im Liede der Gewaltigen.

(ו) **ועשה** וגו׳. מחובר אל סוף הפרשה הקודמת, והשירה שנכנסה בינתים אין לה חבור, **ובלבד** שהיא מעין הענין. **משתה שמנים** וגו׳. הדברים חול, ולא קדש כמו שאומרים החסידים שבחכמי הגוים, והם נחמה ולא דברי פורענות כמו שאומרים חכמי ישראל. ולא בא הנביא כאן כי אם להגיד לנו שבזכות ישראל היתה תשועה לכל הגוים, כי למען ישראל נפל מלך בבל הרודף באף גוים (למעלה י״ד ו׳), והיתה גם לגוים מנוחה ממנו, והוא משתה שמנים אשר בהר ציון. ועוד תוסיף תראה כי כן מפירוש הפסוק האחר.

שמנים ממחים וגו׳. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרם בכתוב, והם תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בגליון להגיד לנו ששמנים שאמר הנביא פירושו ממוחיים ושמרים שאמר פירושו מזוקקים, כלומר מיני בשר ממוחה ומיני יין מזוקק. ויש בתוספת שני מאמרים, המאמר הראשון שמנים הנושא וממוחים הנשוא, והאחרון שמרים הנושא ומזוקקים הנשוא. וראה מה שאמרתי בבאור דם זה (מ״ב ג׳ כ״ג), ובביאור הנער נביא (שם ט׳ ד׳).

(ז) **הלוט הלוט** שני שרשים שאין להם עסק זה עם זה, ולא נתחברו כי אם בשביל לשון נופל על לשון. והלוט הראשון כמו ܠܘܛܐ בלשון סורסי, ומשמעו מארה וקללה, והאחרון מלשון לוטה בשמלה (ש״א כ״א י׳); והמסכה כעין מה שאמרתי בביאור נסיכי סיחון (יהושע י״ג כ״א), ויש במשמעה עבדות העם היושב על אדמתו והוא עבד לעם אחר; ואף הנסוכה מן הלשון הזה. ופירוש הדברים בלע ה׳ את הקללה הרובצת על כל העמים והעבוד שֶׁעבד בכל הגוים. ויתורגם ללועזים לשון נופל על לשון und JHVH wird verflüchtigen den Fluch, der auf allen Völkern lastet, und die Abhängigkeit, die über alle Nationen verhängt war.

(ח) **בלע המות לנצח**. מפני שכל החזון הזה לגאולת ישראל מבבל, ולא לימות המשיח, על כרחנו נאמר שזה פירוש הדברים האלה: בלע ה׳ את מלך בבל שהיה מר לעמים כמות לנצח.

(י) **כי תנוח** וגו׳. בהר ציון תנוח יד ה׳ מכל המכות שיכה ברשעי הגוים. תחתיו. הכנוי שב אל מואב עצמו. **במו**, וכתיב במי שדינו בְּמֵי, וטובים הדברים ככתבם מתקונם, לפי שבפסוק האחר נאמר כאשר יפרש השוחה לשחות, ולא נאה המשל ההוא כשאין לפניו זכר למים.

(יא) **ארבות ידיו**. קשה לפרשו, ואף נחלקו בפירושו חכמי הגוים וזה אומר בכה וזה בכה. ובלשון ערבי פעל أرب יש במשמעו רפיון ידים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאין ארבות נקוד כדין, ודינו אִרְבּוֹת על משקל מלכות או אֲרֵבוֹת על משקל כבדות, ופירוש הדברים בחבורם מואב יפרוש ידיו כאשר יפרש השוחה לשחות, וכאשר תרפינה ידיו, כי ילאה לשחות, אז תשפל גאותו. ויתורגם ללועזים wenn ihm die Hände kraftlos geworden.

אלה סותרים מה שנאמר אחריו חלנו כמו ילדנו רוח וגו׳ יחיו מתיך נבלתי יקומון (למטה פסוק י״ח וי״ט), כי אין הדברים ההם כי אם דברי מתאונן באזני ה׳ על יושבי הארץ כי מעט הם, כמו שתראה בסמוך, ואיה תוספת הגוי?

ובגלל הדברים האלה אומר אני שיספת משמש עם נכבדת כתאר הפעל לו, ככתוב אם יוספים אנחנו לשמוע (דברים ה׳ כ״ב)[1]; ולמ״ד של לגוי משמש עם נכבדת, ופירוש לגוי למען הגוי; ופירוש רחקת מאסת, וישבנגדו אשר תבחר ותקרב (תהלים ס״ה ה׳); וקצוי ארץ שנאמר בסוף הפסוק מקביל אל לגוי שבראשו, וקצוי ארץ כמו נכבדי ארץ, כלומר גויי הארץ הגדולים והחשובים[2]). וזה פירוש המקרא בחבורו: הוספת למען הגוי, הוספת להכבד למען הגוי, מאסת בכל גויי הארץ הרבים והעצומים, כלומר נכבד ה׳ למען ישראל עמו בגאולתו ועל ידי כן הראה לדעת שבחר בו מכל גויי הארץ הרבים והעצומים. ויתורגם ללועזים du hast dich wiederum deinem Volke, wiederum deinem Volke verherrlicht, verworfen alle hervorragenden Nationen der Welt.

(טז) **צקון לחש** וגו׳. אין רוחי נוחה מן הפירוש המקובל במקרא הזה, ואני לא ידעתי לחדש בו דבר. ונראה לי שאין הדברים כתובים לפנינו כבתחלה.

(יח) **הרינו חלנו** וגו׳. מדמה צער הגלות להריון והגאולה ללדה. ואמר ילדנו רוח, לפי שלא נתקיימו להם ההבטחות שהבטיחו להם נביאי הגולה עד החצי, כי בשובם על אדמתם היו יושבי הארץ מתי מספר והם דלות העם, מפני שהעשירים בחרו לשבת בארץ בבל משוב אל חרבות ירושלים.

ובל יפלו ישבי תבל. חכמי הגוים אומרים שנפילה זו מלשון נֵפל ומשמעה לדה, ואין הענין מתישב על דבריהם. ואומר אני שמקרא קצר הוא זה, ומלואו ובל יפלו עלינו יושבי תבל, והלשון ככתוב וממנשה נפלו על דוד (דה״א י״ב י״ט). ואחר שהתאונן על יושבי ארץ יהודה כי מעט הם הוא מסיים ואומר ומשאר יושבי תבל, כלומר מגויי הארץ, לא יבאו להתחבר אלינו כמו שנבא אחד מנביאי הגולה ודבר לאמר ונלוה הגר עליהם (למעלה י״ד א׳).

(יט) **יחיו מתיך** וגו׳. הדבור אל ה׳, ופירוש מתיך מתי עמך. כי הנה התאונן לפני מזה על מעוט יושבי הארץ, ועל אשר לא נלוה עליהם מן הגוים לשבת אתם; ואם כן, לא נשאר לפניהם כי אם לקוות לתחית המתים שיעלו המתים משאול וישובו לשבת בארץ למען אשר לא תהיה שממה מאין יושב. והדברים משל.

הקיצו ורננו שבני עפר. נראה לי שהמקרא הזה מטיח דברים השמימה, וזה הדבר שאומר הנביא במר נפשו: שוכני עפר אלו הקיצו ושבו על הארץ להיות בה כמונו היום הזה, היו שמחים ומרננים מטוב לב, כי כל מקום בארץ החיים טוב משאול, וטובים ריש ועמל בתוך יושבי תבל מכל כבוד רפאים בשאול[3]), ואנחנו איך נשמח בחלקנו.

---

[1]) ואל יקשה לך שנאמר כאן יספת נכבדת, ולא נאמר יספת להכבד, כי הדברים האלה דברי שיר.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ״ז ב׳), ובביאור מקצות הארץ (למטה מ״א ט׳).

[3]) כאשר שם הפיטן היוני בפי אחד הגבורים אשר בשאול את הדברים האלה לאמר:
Βουλοίμην κ' ἐπάρουρος ἐὼν θητευέμεν ἄλλῳ

האחרת. והכתוב נתקנו כמו שנאמר משפטו יתן לאור (צפניה ג׳ ה׳). והדברים נדרשים לפני פניהם לראש הפסוק הקודם ונותנים טעם למה מקוים למשפטי ה׳.

(י) **יחן רשע** וגו׳. כאשר תהיה לרשע חנינה שיחנהו ה׳ לא ילמד צדק, כי לא יִוָּסר הרשע כי אם על ידי פורענות.

(יא) **רמה ידך בל יחזיון.** צריך שבסוף הפסוק פועלו של יחזיון, וקנאת עם הוא הפעול, וזה פירוש הכתוב כשרמה ידך ונשמדה בבל לא חזו הגוים צריך קנאתך לעמך, כי עד עכשו ישראל בשפל המדרגה ועדיין לא נודע לכל שלמען עמך ישראל הפלת את בבל.

יחזו ויבשו קנאת עם. סרס המקרא וכן תפרשהו יחזו קנאת עם ויבושו, כלומר פאר ורומם עמך ישראל למען ידעו כלם שלמענו עשית נוראות בבבל ויבושו.

אף אש צריך. לא נסמך אש אל צריך כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אף המקרא הזה צריך סירוס, ופירושו אף צריך אש תאכלם. וסוף הפסוק אמור כסדר הזה, מפני שצריך הפועל של הפעל שבראש הפסוק כמו שאמרתי, ובשביל כן לא היה יכול לאמר אף צריך אש תאכלם, כי אלו אמר כן היה מוסיף „צריך״ ובאמת הוא בא להוסיף „אש״; וגם לא אמר אף אש תאכל צריך, לפי שאלו אמר כן לא היה יכול לעשות צריך הפועל של שלשת הפעלים שלפני מזה, כי לא יהיה מקום השם המקום הראשון והמקום השני גם יחד, כמו שאמרתי במקום אחר. ובמקרא ככתבו מקום צריך המקום הראשון.

(יג) **לבד בך נזכיר שמך.** האומרים שהדברים האלה מקבילים אל ראש הפסוק הזה, והנביא רוצה לאמר שאף על פי שבעלום אדנים מבלעדי ד׳ אלהיהם לא יזכירו כי אם בשמו, לא זכר שהאדנים ההם בני אדם והמה איבי ישראל ושוביהם שמשלו בהם, ואפילו הגוים השטופים בעבודה זרה מעולם לא ירדו כירידה זו שיעבדו את שוביהם המושלים בהם עבודת אלהים, ואם כן מה שבח הוא זה לישראל שלא ירד למטה מכל גויי הארץ? והדברים האלה לא יפורשו כי אם בחבור אל הפסוק האחר האומר:

(יד) **מתים בל יחיו.** ועל פי הדברים האלה „לבד״ כמו אך, ושמך משלים ומבאר „בך״, והכתוב בתשלומיו כמו שנאמר בשם ה׳ אלהינו נזכיר (תהלים כ׳ ח׳). ושני מקראות האלה בחבורם זה פירושם: ה׳ אלהינו בעלונו אדנים זולתך, ויהי אך נזכיר בשמך והנה מתים בל יחיו רפאים בל יקומו. ויתורגמו ללועזים JHVH unser Gott, Herren ausser dir hatten uns in ihre Macht bekommen; aber wir riefen nur dich, deinen Namen, an, und sie sind todt und leben nimmer, Schatten, die nie wieder aufstehen.

לכן מחזק את שלאחריו, ולא עושה את שלפניו טעמו. ויתורגם ללועזים wahrlich. **ותאבד כל זכר למו.** המאמר הזה מקביל אל „לבד בך נזכיר שמך״, לפי שהזכירם בשם ה׳ הוא שגרם להם שאבד כל זכר לאדנים זולתו.

(טו) **יספת לגוי** וגו׳. כל המפרשים עושים הגוי הפעול של יספת, ופירושם נופל מפני הלשון ומפני הענין. מפני הלשון, לפי שעליו לא יתישב לשון נכבדת, ולפי שהמפרשים ראש הפסוק הזה כן כשהם באים לפרש סופו נזקקים הם לאמר שפירוש רחקת כל קצוי ארץ עשית ארצנו רחבת ידים, ואין הדבר הזה במשמע לשון הכתוב. ומפני הענין, לפי שאם כדברי המפרשים אין דברי הנביא אמת, ודבריו

(ו) **הבאים ישרש יעקב** וגו׳. הפירוש המקובל ידוע לכל, והוא פירוש חכמי ישראל הראשונים רש״י ואבן עזרא ורד״ק, וכל חכמי הגוים כרובים אחריהם מבלי דעת פירוש טוב והגון ממנו. ואני לא נראה לי שהבאים זה כמו בימים הבאים, לפי שכן לא יֵאמר בכל לשון, ולא תמצא דוגמתו בכל כתבי הקדש. והשנית שאם כן, אין טעם לסוף הפסוק, כי היה בדין שיאמר ומלאה ארצו תנובה, כנגד יעקב וישראל, או ומלאה ארצי, או ומלאו הרי, כנגד ה׳, מה פני תבל שאמר, וכי אין בעולם כי אם ישראל וכשישריש הוא ויפרח ימלאו פני תבל תנובה? ועוד מה ישריש, כי אם לא היה ישראל ציץ ופורח בשעה שנאמרה נבואה זו, משריש ודאי היה, לפי שבאין שרש אין תקומה.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שהבאים זה לא נקוד כדין, ודינו הַבָּאִים, ובי״ת מלמד על מקום ההשרשה, ככתוב בל שורש בארץ גזעם (למטה מ׳ כ״ד). ואיים בתחלה ארצות הים ומשם נשאל למרחקי ארץ, והוא משמעו כאן. והדברים שאלה, כדברי הפסוק האחר, וזה פירושם: הישריש יעקב וישראל ויציץ ופרח באיים אשר הם נפוצים שם, ולא ישוב לארצו עוד, למען ימלאו פני תבל דעת ה׳. ואמר הנביא כן, מפני שכשנפוצים ישראל עובדי ה׳ בגוים ילמדו הגוים מדרכיהם וישובו לעבוד ה׳ גם המה.

ואם תאמר שלפירוש הזה אין לדברים חבור אל מה שלפניהם ואחריהם, הן זאת צדקת; ואולם גם לפירוש המקובל אין לענין הזה חבור. ולא אחד הוא הפסוק הזה, כי כמוהו הרבה בדברי הנביאים. לפי שהמסדרים כתבי הקדש מצאו שיירי נבואות ואין ביניהם חבור, וחלקום על פני כל ספרי הנביאים, איש איש במקומו שנדמה להם ראוי לו. ובכן באו הדברים האלה במקום הזה מפני שהם שאלה כמו שמה שאחריו שאלה, והדבר הזה הוא הצד השוה שבהם.

והאומר את הדברים האלה, אף על פי שלא עשם כי אם שאלה, נביא גדול היה וחכם מאוד ורואה את הנולד לימים רבים, ובלבד שלא ראה באספקלריא המאירה. כי לתכלית זו ישראל נפוצים היום הזה בכל קצוי ארץ למלאות פני תבל תבונה ודעת ה׳, כמו שאמרתי במקום אחר[1]. ויתורגם המקרא הזה ללועזים soll in fernen Ländern Jacob Wurzel schlagen, Israel blühen, auf dass die Welt, so weit sie ist, voll Erkenntnis werde?

(ז) **אם כהרג הרגיו.** הלשון הזה לא מקביל היטב אל ראש הפסוק. וכבר קדמני מי שאומר שאין הרגיו זה נקוד כדין, ודינו הֹרְגָיו.

(ח) **בסאסאה בשלחה תריבנה.** לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שזה פירושם כשאתה משלח רוח זועה בארץ קודם שתשלחה אתה משברה ומפרקה שלא תזיק הרבה. וראה מה שאמרתי בביאור בעים רוחו (למעלה י״א ט״ו).

הגה **ברוחו הקשה.** אמרו החכמים כלם שהגה כמו הגו סיגים (משלי כ״ה ד׳), ורוחו רוח מארבע רוחות הנושבות. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שתתואר רוח נושבת כתאר הזה. אבל נאמר אשה קשת רוח (ש״א א׳ ט״ו). ואומר אני שהיא רוח זו, והגה כמו תהגו אך נכאים (למעלה ט״ז ז׳), והוא לשון נהם

---

[1] ראה מה שאמרתי בביאור ונברכו בך כל משפחות האדמה (בראשית י״ב ג׳) בראש דברי.

כי טל אורת טלך. הדברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק לא ידעתי לפרשם, ונראה לי שחלו בהם ידים כדי להכנים רמז לתחית המתים.

(כ) **לך עמי בא בחדריך** וגו׳. וכן נאמר בגאולה הראשונה ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שמות י״ב כ״ב).

כז

(א) **נחש ברח.** בריה זה כמשמעו בריח בנין ודלת, ופירוש נחש בריח כפירוש רש״י פשוט כבריח. וכלשון הזה יאמר האנגלי bolt erect, bolt upright. ולכן מקביל אליו נחש עקלתון. והנחשים האלה אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה הם.

(ב) **כרם חמר.** בכתבי יד הרבה ובספרים אחרים הנוסח חמד, בדל״ת, וכן נראה לי העקר.

ענו לה. כנוי של לה שב אל ציון, ואף על פי שלא נזכרת לפני מזה, ולא אל כרם כמו שאומרים חכמי הגוים. וראה מה שאמרתי בביאור זמיר עריצים יענה (למעלה כ״ה ה׳). ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה: שירו לה שיר שגופו כרם חמד. ויתורגם ללועזים Singt ein Lied von ihr mit dem Kehrreim „lieblicher Weinberg".

(ג) **פן יפקד עליה** פן יפקוד הפוקד על ציון. והפועל אף על פי שהוא סתום בלשון מיוחד הוא בענין, כי לפי הענין ה׳ הפועל, והוא נוצרה לילה ויום מכף עצמו פן יפקוד הוא עצמו עליה, כלומר רחמיו כובשים את כעסו שלא תשלוט בה מדת הדין ותאבדה. וראה מה שאמרתי בביאור או יחזיק במעוזי (למטה פסוק ה׳).

(ד) **חמה אין לי.** אין לי חמה כדי לעשות בכרם חמד אשר לי כמשפט. **מי יתנני** וגו׳. הלואי שהיו לי שמיר ושית להלחם בהם, ולא כרם חמד שהוא ישראל. **אפשעה בה** וגו׳ כן אעשה אלו היתה מלחמתי את שמיר ושית. והכתוב מדבר במרד ישראל המורד בה׳ אלהיו וממאן לעשות מצותיו כמלחמה. ויתורגם ללועזים ich habe das Herz nicht. O dass ich (statt meines lieblichen Weinbergs) Dornen und Disteln gegen mich im Kriege hätte! Da wollte ich dareinschreiten etc.

(ה) **או יחזיק במעזי.** או יחזיק ישראל הנלחם עמי במעוזי כמחזיק בקרנות המזבח (מ״א א׳ נ׳), וינוס מפני אלי, מכעסי אל רחמי[1]). וראה מה שאמרתי בביאור פן יפקוד עליה (למעלה פסוק ג׳).

Ἀνδρὶ παρ᾽ ἀκλήρῳ, ᾧ μὴ βίοτος πολὺς εἴη,
Ἢ πᾶσιν νεκύεσσι καταφθιμένοισιν ἀνάσσειν. Odyss. XI. 488 – 490.

[1]) וממה שאמר מוחמד. لا ملجأ من الله الّا اليه (קוראן ט׳ קי״ט) כלומר אין מנוס מפני האלהים כי אם האלהים, נראה לי שכן פירשו חכמי היהודים הראשונים את המקרא הזה, ומפיהם שמע מוחמד וכתב דבריו ההם, ומשם נכנס הרעיון הזה אל שירת ר׳ יהודה הלוי. ולא לקח מוחמד את דבריו מעל ספר אוגוסטינוס כמו שאומרים חכמי הגוים המתפארים בקדושם, כי בין זה לזה כמאתים שנה ולא יותר, ובימים ההם לא באו דברי חכם מחכמי רומא באזני איש ערבי אשר לא ידע ספר בזמן מעט כזה.

כח

(א) **הוי עטרת גאות וגו׳.** ענין חדש. והדברים האלה דברי ישעיהו שנבא בטרם תגלה שמרון. ועד בדבר זכר אפרים ותוכחת שכוריו.

והמקרא הזה לא ידעו החכמים פירושו. כי וציץ נובל צבי תפארתו יש בו כדי מאמר שלם, והוא לא נוסף על ראש הפסוק להיות כמותו, כי אם משרת המאמר ההוא ומלמד על שלפניו, וזהו פירוש הכתוב בחבורו: אוי לעטרת ששכורי אפרים מתגאים בה ובאמת אך ציץ נובל צבי תפארתו. ואף על פי שאין במאמר העקר פעל, יש משרת לו, כי ענין הקריאה כפעל לדבר הזה[1]). וגזרת המאמר כלו ככתוב הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי (למעלה י׳ ה׳). ויתורגם המקרא ללועזים O über die Krone, auf welche die Trunkenen Ephraims stolz sind, während ihr herrlicher Schmuck nur eine welke Blume ist.

(ב) **לאדני** למ״ד זו למ״ד המחזקת שדברתי בה פעמים הרבה לאמר שהוא כאין לתרגום, וכל עצמה להזק הענין. ושם ה׳ הנושא, וחזק ואמיץ הנשוא.

הניח לארץ ביד. ראה מה שאמרתי בביאור ברגלי אעבורה (במדבר כ׳ י״ט). ועל פי הדברים ההם אף כאן נזכרה יד ככלי למעשה הפועל להגיד לנו שהדברים כמאמרם ומשמעם, וה׳ אומר להניח עטרת תפארת אפרים לארץ ממש, ולא מפליג הוא ומפריז על המדה. ויתורגם ביד ללועזים לפי הענין buchstäblich.

(ג) **ברגלים תרמסנה.** אמר תרמסנה כנגד עטרת, והיא יחידה. ראה מה שאמרתי בביאור ידה ליתד תשלחנה (שופטים ה׳ כ״ו). ועתה ממה שראיתי שכאן אין לפרש כפירוש ההוא, ומפני שהנביא האומר בתחלה התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה מסיים ואומר גם אלה תשכחנה (למטה מ״ט ט״ו), לרבות, ואין שם כי אם יחידה והיא אשה, הוזרתי בי מדברי ההם. והיום הזה רואה אני לקיים את המקרא ההוא ככתבו, כי ברור הדבר מן המקרא הזה ומרעהו שלמטה שהזכרתי שהעברים יש שדברו בנקבה אחת לשון רבות, והיה להם הסגנון הזה הדור ויפי בדבורם. וכן נאמר במקום אחר כי תקראנה מלחמה (שמות א׳ י׳). וכבר נאמר לזכר אחד כן, כמו שנאמר ואל תשלחנה בחילו (עובדיה י״ג).

(ד) **ציצת נבל צבי תפארתו.** אין בלשון המקרא ציצה כי אם ציץ, ונאמר כאן ציצת מפני שבא המדבר לסמוך ציץ נובל אל צבי תפארתו ונתן בציץ סימן נראה לעין, למען יִוָּדע שסמוך הוא, ואף על פי שציץ לשון זכר ות״ו סימן נקבה[2]).

ועל דבר ענין סמיכות זו ראה מה שאמרתי בביאור מבית אל לוזה (יהושע ט״ז ב׳), ובביאור ירובעל גדעון (שופטים ח׳ ל״ה). משם תראה שכשיש שני שמות

---

[1]) קצרה ממני לשון הקדש מבאר דיני המשרת הזה, ואלו הייתי מדבר אליך ערבית אמרתי ومعنى النداء هو العامل فى الحال.

[2]) וכדבר הזה יעשו הלועזים ללשונותם. ואציגה נא עמך משל מלשון הגרמנים שבהם אין s סימן הרבוי. ואף על פי כן נכנס בסוף שמות בשעת הדחק ללמד על רבוים (Sofas, Papas u. s. w.). ואם במה שאין כמותו בלשון כלל כן, כל שכן שישתמש העברי בשעת הדחק בתי״ו לסימן הסמיכות אפילו בשם שהוא משמש לשון זכר.

ואנחה. כי הנה נאמר לפני מזה שלא יכה ה׳ את ישראל עמו כמכת מכהו, ונאמר עוד איך הוא משבר ומפרק רוח זועה בטרם ישלחנה; ועתה הוא מסיים ואומר שה׳ יהגה מנהמת לבו כשהוא זקוק לשלח בישראל רוח קדים, כאב המכה את בנו ומכאוב המוכה מכאוב מכהו. ויתורגם ללועזים er ächzt in seinem schweren Gemüthe.

(ט) **בזאת יכפר עון יעקב.** על מנת כן יכופר עון יעקב, וכיוצא בו בזאת נאות לכם (בראשית ל״ד ט״ו).

וזה כל פרי הסר חטאתו וזה כל פרי שמבקש לו ה׳ בהסרת חטאת ישראל, כלומר זה שכר הסרת חטאת ישראל אשר לו, כי לא חפץ ה׳ בפורענות ישראל שתבא עליו בגלל חטאתו, ודי לו בתשובה שישוב ישראל אליו בכל לבו וישמיד מקרבו אלהים אחרים וכל דבר שמביא לידי עבודתם. ויתורגם ללועזים und das ist all der Lohn für die Tilgung seiner Sünde.

בשומו. שימה זו דבור ולא מעשה, ודוגמתה שמים חשך לאור (למעלה ה׳ כ׳). וראיתי לאמר כן, מפני שאמר הכתוב כל אבני מזבח, ואלו מעשה לא יספיקו לו כל ימי חייו. ויתורגם ללועזים dass er ansehe.

כאבני גר מנפצות. כאבנים העומדות לשרפה לעשותן סיד, והן מנופצות, ולא כן אבני בנין. ועל כן מתנה ה׳ עם ישראל שיראה כל אבני מזבח כאבני גיר שלא ראויות לבנין. וראה מה שאמרתי בביאור והגרתי לגי אבניה (מיכה א׳ ו׳).

וממה שאמר הכתוב „כל״ אבני המזבח, הדבר ברור שמזבח שנאמר כאן כל מזבח במשמע, ואפילו מזבח לה׳. והנביא הזה מואס בכל מזבח מפני שריח עבודה זרה לו, ובעיניו עבודת המזבח תחלתה מונעת דעת ה׳ ודרכיו וסופה מביאה לידי עבודת אלילים, וכמו שהוא מסיים ואומר לא יקומו האשרים וחמנים. הרי שהיה הנביא מצפה ומחכה שיסורו האלילים מקרב ישראל באין כל מזבח.

(י) **כי עיר בצורה בדד.** לא ידעו אנשי המדע פירוש המקרא הזה. כי החכמים כלם אומרים שהדברים האלה מאמר שלם, ועיר בצורה הנושא ובדד הנשוא, ובאמת בדד, בין יש למ״ד בראשו ובין אין, מקומו המקום השני כדין תאר הפעל, ומה שבכה לו לא יהיה נשוא המאמר. ועתה ראה מה שאמרתי דברים ל״ג כ״ח. ועל פי האמור שם כל הדבור הזה נושא המאמר, כי בדד מתאר בצורה, ומה שאחריו עד האתנח הנשוא. וזה פירוש הכתוב העיר שהיתה בצורה מבא צר ואויב בשעריה היתה לנוה משולה ונעזב כמדבר. ויתורגם ללועזים die Stadt, die bis zur Unnahbarkeit befestigt war, ist nun eine entvölkerte Wohnstätte und verlassen wie die Steppe.

(יב) **יחבט ה׳ משבלת הנהר** וגו׳. כחובט שבלים שיזרה המוץ לרוח וגרגרי הדגן ישארו וילוקטו לאחד אחד. ולמען המשל הזה אמר הכתוב משבלת הנהר.

(יג) **האבדים וגו׳ והנדחים.** ראה מה שאמרתי בביאור ארמי אובד אבי (דברים כ״ו ה׳), ובביאור נדחים (שם כ״ב א׳). ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה: העברים אשר גלו אשורה ומצרימה בעוד הגוי כלו יושב על אדמתו. ובכמו אלה מדבר הכתוב הזה, כי גולי בבל כבר שבו בימי הנבואה הזאת, וגולי אשור ומצרים עודם בארץ שבים.

מי שהפעולה נפעלה למענו ולטוב לו. ויתבאר לך הענין הזה באר היטב בזכרך שהנביא מדבר בשכרון שכורים, ואין שכורים עמלים, וכנגד הדבר הזה הוא אומר להם הניחו המנוחה הזאת שאתם נחים ולא עוסקים בישובו של עולם למי שהוא עיף וצריך למנוחה, כי אתם לא צריכים לה, מפני שלא עיפים אתם ממלאכה. ויתורגם ללועזים diese Unthätigkeit lasset den Ermüdeten und dieses Faulenzen.

(יד) **משלי העם הזה.** תרגם יונתן שלטוני עמא הדין, וכעין זה מתרגמים השבעים, ואחריהם כרוכים כל חכמי הגוים. ורש"י פירש מושלי לשון מישל, ולא לשון ממשלה. וחכם יהודי אחד בדור הזה אף על פי שנפקחו עיניו לראות שהדין עם רש"י[1], הלא טעה בדבריו, כמו שנראה מתרגומו שהוא מתרגם מושלי כפשוטו Gleichnisredner. ובאמת מפני שהיה לראשונים המשל הדור ויפי בלשונם קרא הנביא ללצני הדור היגעים לתת לליצנותם חן ויפי מושלים. ויתורגם משלי ללועזים die Witzlinge.

(טו) **כי יעבר,** וכתיב עבר, כי בטעות סופר נשמטה יו"ד מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה, ככל כמו אלה שפירשתי לך הרבה מאוד בטעיות שלא החזירו אנשי המסורה.

(טז) **הנני יסד.** לא יפורש כנקודו, כי לא יֵאמר כן בלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא יסד כי אם יֹסֵד.

אבן בחן פנת יקרת. חכמי ישראל אומרים שבחן זה לשון מבצר וחזק, הוא מלך המשיח או חזקיהו, וחכמי הגוים מפרשים אבן בחן אבן בדוקה ומנוסה והיא בית ה' אשר בירושלים, ואלה ואלה מודים שפנת יקרת כמו אבן הראשה. ומה טעם יש בדבריהם? הלא הנביא הזה מדבר בפורענות הרשעים, ומה לנו כאן זכר המקדש או זכר המלך המשיח? ואלו חפץ הנביא להזכיר זה או זה למען צדיקי הדור שיגן עליהם היה מזכירו בסוף התוכחה, כעין מה שנאמר בסוף התוכחה שבראש הספר הזה ביום ההוא וגו' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו (למעלה ד' ב' וג'). ואף כי לאומרים שאבן בחן אבן בדוקה ומנוסה עדיין לא הגיד לנו מה כחה של האבן הזאת.

ואומר אני שאבן בחן כמשמעו אבן שבו בוחנים כסף וזהב לדעת אם יש בהם סיגים וכמה יש. ובחן נסמך אל פנת, ופנת לא נקוד כדין ודינו פִּנַּת, והוא כמו שפירשתי פנות העם (ש"א י"ד ל"ח)[2]; ויקרת מלשון אשר יקרתי מעליהם (זכריה י"א י"ג). ופנות יקרת מחלקות העם לערכם. ופירוש הדברים בחבורם, הנני יוסד בציון אבן לבחן בה פנות עמה איש לערכו לדעת הצדיק הוא אם רשע. ויתורגם ללועזים siehe, ich gründe in Zion einen Stein, einen Probierstein zur Prüfung der Volksschichten auf ihren Werth.

המאמין לא יחיש. אף על פי שיתמהמה הדבר הזה, המאמין לדברי לא יאמר ימהר יחישה מעשהו, כי עת רעה היא. וכעין זה פירש רש"י.

---

[1]) ראה Barth, Beiträge zur Erklärung des Jesaja, צד 23.

[2]) פנה זו דוגמתה בלשון ערבי השם فِئَة.

לדבר, אחר שבו נקרא מעודו ואחר שנקרא לו לאחר זמן, כשיקרא בשניהם יחד יסמך השם החדש אל השם הראשון. ועתה הנה בלוז ובגדעון כשבא המדבר לדבר בהם כבר היו השמות ישנים שנים והם שגורים בפי כל אדם. לא כן הדבר בישמעאל שנאמר בו פרא אדם כי ישמעאל אדם אצל כל אדם, והמדבר לבדו קוראו פרא לפי שהוא רואהו כפרא מפני שידו בכל ויד כל בו (בראשית ט״ז י״ב). וממה שנקרא לישמעאל פרא אדם למדנו שאף בכמו אלה יסמך השם החדש שיקראהו המדבר אל השם שהוא שמו אצל זולתו. וכעין זו סמיכות שבמקרא הזה. כי הלא אמר הנביא לפני מזה הוי עטרת גאות וגו׳, והבדיל בין עטרת שהיא גאות שבורי אפרים למה שהיא באמת, כמו שפירשתי בראש הפרשה. ועתה כשבא לכלול שתיהן יחד סמך השם המלמד על עטרת אפרים כמות שהנביא רואה אותה אל השם המלמד עליה כמות שאפרים רואה אותה. ופירוש הדברים צבי תפארתו שהיא באמת ציץ נובל. ויתורגם ללועזים seine welke Blume von herrlichem Schmucke.

(ה) **ביום ההוא** וגו׳. שתנוח עטרת תפארת אפרים לארץ אז יהיה ה׳ לצבי תפארת לשאר עמו.

(ז) **וגם אלה.** אמר רש״י יושבי משפט ומשיבי מלחמה שבדור הזה. וטעה הרב ולא עמד על סדר הדברים האלה.

ועתה זכור שבראש נבואות הושע ועמוס נאמר ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל (הושע א׳ א׳ ועמוס א׳ א׳), ובראש נבואות מיכה נאמר על שמרון וירושלים (מיכה א׳ א׳); ובראש הספר הזה לא נאמר כן, מפני שישעיהו נבא על יהודה לבדה ולא על שמרון. וזכר אפרים בספר ישעיה כזכר כל גויי הארץ אשר בו שלמען יהודה הוא. ואף כאן כשבא ישעיהו להוכיח את גדולי יהודה ושריה התוכחה הזאת, והשעה להם שעת שמחה ומשתה, כמו שנראה בעליל מכל דבריו אלה, היה ירא שלא ישמעו אליו ולא יקשיבו לדבריו. על כן עשה הנביא בערמה והתחיל להוכיח באזניהם שכורי אפרים, מפני שאף על פי שיהודה ואפרים אחים הלא היתה קנאה ביניהם והם כצוררים זה לזה (למעלה י״א י״ג), וחזקה לאנשי יהודה שישמעו לדברי המחרף את אפרים צורר יהודה. ועתה, אחר שדבר הנביא בחרפת אפרים וגדולי יהודה מקשיבים לדבריו, הוא פונה אליהם, כי להם גופי תוכחתו, כמי שאומר ואתם הטובים אתם מהם.

שגו בראה. בעלי הלשון אומרים שרואה זה משמעו ראיה. ומי ישמע להם לדבר הזה? ואני לא ידעתי לפרשו.

(ט) **את מי יורה דעה** דברי שרי יהודה וגדוליה שמדברים אל הנביא המוכיח אותם.

(י) **כי צו לצו.** כל היגע לפרש הדברים האלה יגע לריק. וכבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שקולות יש כאן ולא דברים, והם קולות שכורי יהודה שלא יכולים לדבר משכרונם, וכל עצמם אך נותנים קולות שאין במשמעם דבר ואין להם פירוש.

(יב) **זאת המנוחה** וגו׳. אין רוח הלשון נוחה מן הפירוש המקובל, לפי שאם כן, היה הנביא מסיים ואומר והיא המרגעה; וכשהוא אומר ככתוב אין בסוף הדברים כדי מאמר שלם, ומה תשלומיהם? ועוד שלא בעשק ולחץ עניים הכתוב מדבר ומה המצוה הזאת ענין לכאן? ואומר אני שהניחו זה לא נקוד כדין, ודינו הַנִּיחוּ, וזאת המנוחה הוא הפעול, וכמוהו וזאת המרגעה, ולמ״ד של לעיף מלמד על

עליך מצב, ונהפך הסדר ונתן של זה בזה מפני שנדמה לנביא הסדר ההפוך הדור ויפי. ומפני שישעיהו לא נסה בכמו אלה נראה לי שנבואה זו אשר מראש הפרשה ועד פסוק ח׳ לא ישעיהו אמרה. וסמך לדברי אריאל שנקראת בו ירושלים ואין זכר לו בכל הספר הזה חוץ מכאן, ואף לא בכל דברי הנביאים חוץ מספר יחזקאל.

(ה) **והיה כאבק דק.** וא״ו זה כפ״א בלשון ערבי, והוא מלמד על סדר דברים. והכתוב בא להשמיענו שבשעה שתגיע צרת ירושלים עד צווארה אז יבא עזרה, ולא קודם לכן ולא אחרי כן, וכמו שנאמר בסוף הפסוק והיה לפתע פתאום.

(ז) **צביה ומצדתה.** חכמי הגוים אומרים שצביה זה כמו צובאיה, ויש מקיימים אותו ככתבו ויש מוחקים אותו, וכלם מודים שמצדתה ככתוב יביאוהו במצודות (יחזקאל י״ט ט׳) ושכחו שמצודות מגינות ולא מצירות ומה לצרים על ירושלים במצודות?

ואומר אני שטעות נפלה כאן בכל אחת משתי התיבות האלה, והן כעקרן מְצָבָהּ וּמְצֻרָתָהּ, והם מצב ומצורות שנזכרות למעלה פסוק ג׳. וכן נאמר בסוף הפסוק הזה והמציקים עליה כנגד והציקותי שבראש הדברים (פסוק ב׳), ובכן יש בנחמה מכל הלשונות שבתוכחה.

(ח) **שוקקה.** שקק אחי ישוק, ובשניהם טעו בעלי הלשון. ולמשל אציגה נא בזה ראשית דברי תלמידו של גזניוס השת נוספות על שרשיו. וזה לשונו בשרש שוק: arabisch ساق antreiben, daher laufen (wie שקק); davon שוק antreiben, וצחוק עשה לנו האיש באמרו, wahrscheinlich ישוק, aram. שוקא. daher laufen. כי אלו נאמרו כדברים האלה בכל מקצוע שבמדע, היה אומרם בעיני השומע כמתעתע. ובתחומו של פירוש המקרא ולשונו הכל מותר, כי עלובה החכמה הזאת, עזובה בעליה, והיתה לזרים, והרי היא הפקר לכל.

ועתה דע שהפעל הערבי ساق הוא עצמו נגזר מן השם ساق, ולא נגזר השם ממנו. כי מסגולת לשון ערבי לגזור פעל מכל שם שמשמעו אבר מאברי הגוף. והפעל הנגזר פעל עומד או יוצא. וכשהפעל עומד הוא מלמד על כאב ומיחוש שיחוש החי באבר ההוא; וכשהוא יוצא יש במשמעו כאב שיכאיב המכאיב את האבר. ובכן הפעל ساق עקרו שיכה המכה את הבהמה על שוקיה, ומפני שהבהמה המוכה על שוקיה תמהר לרוץ, יש במשמע הפעל לשון הֲרצה. והשם ساق ואחיו העברי שוק משמעם משמע השרש בתחלה. כי בתחלה בלשונות בני שם ש״ק או ש״כ, השי״ן ימנית או שמאלית, יש במשמעם לשון בקיעה וחלוקה, כמו שנראה מן השרשים הערבים شق, شك, شرك שתמציתם شق شك. ועל פי הדברים האלה שוק משמעו בתחלה מקום בגופו של החי שמשם יתחיל לחצות ולהֵחלק, וכן שוק העיר מקום ששם תחצה העיר והיו בתיה מזה ומזה והחוץ בינתים. והפעל شاق עקרו לשון צמאון שיצמא החי מחמת זעה, כי זעה ליחות שתצא מבשר החי דרך בקיעי גופו, ומשם נשאל הפעל הזה להשק ואהבה[1]). ומן הפעל הזה תשוקה. ומן הענין הזה שוקקה שבכתוב אשר לפנינו.

(ט) **התמהמהו ותמהו וגו׳.** ענין חדש, ואין לו כל חבור אל מה שלפניו. ומחכמי הגוים יש משבש התמהמהו ומגיה התמהו, ומה שלפנינו העקר, כמו שמלמד

---

[1]) וכן בגרמנית lechzen לשון צמאון הרבה וחשק, ושרשו lech שהוא כמו leck.

(יז) **ושמתי משפט לקו** וגו׳. מפרש ענין אבן בחן, להגיד לנו שכל פנה ופנה לפי המשפט והצדקה שהיא עושה תהיה ערכה, אם לשבט ואם לחסד.

(יח) **וכפר בריתכם.** אין כלשון הזה בכל המקרא. ואף יש מישבשים ומגיהים ותֻפר, ונראים לי דבריהם.

(יט) **והיה רק זועה הבין שמועה.** כבר אמר גזניוס בשרשיו שרק זה מגביל הבין שמועה, ואף על פי שהופסק ביניהם בזועה. ואני הלא הראיתיך רבות כאלה.

(כ) **והמסכה צרה כהתכנס.** מכל חכמי ישראל לא ראויים לזכרון כי אם דברי רד״ק המפרש כהתכנס כשירצה להתכנס תחתיה, ואחריו כרוכים כל חכמי הגוים. ולא כן פירוש המקרא.

ואתה דע שהערבי יאמר למי שאוסף רגליו אליו כדי לקצר גופו تقبّص או انقبص, כלומר התקבין או נקבין, וקבוין וכנוס משמעם אחד. ועל כן כהתכנס זה מקביל אל מהשתרע שבראש הפסוק, והוא הפך ממנו. וזה פירוש המקרא כלו: קצר המצע משכב השוכב עליה והוא שרוע מלוא ארכו, והבגד המכסה אין ברחבו די כסות אותו כשהוא בא לקבין רגליו אליו לקצר גופו, לפי שבאשר יקצרו מרגלותיו כן ירחבו, כי השוכב והוא שרוע בגד שאמה והצי רחבו יכסה רגליו, והשוכב ורגליו נאספות אפילו בגד שרחבו שלש אמות צר מכסות אותן כל צרכן. והדברים משל שגור בפי העם, והנמשל צרה גדולה שאין לנתון בה תשועה ממנה, בין כך יעשה ובין כך. ויתורגם ללועזים und die Decke zu eng, will man sich zusammenziehen.

(כא) **כי כהר פרצים יקום ה׳.** ראה מה שאמרתי בביאור וישאם דוד ואנשיו (ש״ב ה׳ כ״א) בגוף הספר ובציון שבגליון.

(כג) **האזינו** וגו׳. ענין חדש, ולא יחובר אל שלפניו כי אם חבור מעט. והדברים משל, והנמשל אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה הוא.

כט

(א) **אריאל** ירושלים. ואין לומר למה נקראת העיר כן. **קרית חנה דוד.** זכר שם דוד על העיר להגיד לנו מראש שלמען דוד אשר חנה בה יקרה ירושלים בעיני ה׳ ולא יתננה ביד הצרים עליה.

הגים מועדים שבהם עולים לרגל, ולא קרבנות כמו שפירש רד״ק. **ינקפו** לא נקוד כדין, ודינו יִנָּקְפוּ או יֻקְּפוּ, מלשון ונקף סבכי היער (למעלה י׳ ל״ד), ופירושו יכָּרתו, כמו שמתרגם יונתן יבטלון. וזה פירוש המקרא הוסיפו שנה על שנה והן השנים שבהן יבטלו החגים, כי תהיה העיר במצור ואין יוצא ואין בא, ולא יעלו לירושלים לרגל. ויתורגם ללועזים Fügt Jahr zu Jahr während der eingestellten Wallfahrten.

(ב) **והיתה תאניה ואניה** כשהיא לעצמה תהיה תאניה ואניה. **והיתה לי כאריאל** ולי תהיה כאריאל, כי לא אעזבנה מאשר יקרה בעיני מאוד.

(ג) **מצרת** רבוי של מצור. והיה בדין שישמש עם כל אחד משני השמות שבסוף הפסוק הפעל אשר משרשו או מענינו ויאמר וצרתי עליך מצורות והקימותי

יעקב את שם אביהם למען ריח חרפה אשר לו, כמו שהוכחתי בביאור גאון יעקב כגאון ישראל (נחום ב׳ ג׳), ובביאור ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג׳ ו׳). והכתוב הזה מדבר ביעקב כאלו אסף בתשובתו את חרפת אברהם אביו. כי עד הנה היה אברהם בוש בפני ה׳ אלהיו מבנו שלא היה נוהג כישורה, וכמו שנאמר כאן ביעקב עצמו כנגד בניו לא עתה יבוש יעקב. והדברים משל, ובשת זו כבכי רחל המבכה על בניה בקברה (ירמיה ל״א ט״ו).

ועתה הלא תדע מה התאר הזה שמתאר הנביא את יעקב ועל ידו גם את בית יעקב. כי ישראל המתואר ביעקב זה הוא ישראל ששב אל ה׳ אלהיו ואסף את חרפת יעקב אביו מכשלונו כאסוף יעקב את חרפת אברהם אביו ממעשיו הראשונים.

ועל פי הדברים האלה לא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס, כדי שלא ליתן מקום לטעות.

ל

(א) **ולנסך מסכה.** פירשו רד״ק לשון עצה, וחכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שהוא לשון כריתות ברית ונאמר לה כן על שם הנסכים שהיו כורתי הברית מנסכים לאלהיהם, ומביאים ראיה מלשון יוני, ולא זכרו שלא כמצריות העבריות; כי בברית בין הבתרים אין זכר לנסכים, אף על פי שיש קרבנות (בראשית ט״ו ט׳).

ואתה ראה מה שאמרתי בביאור המסכה הנסוכה (למעלה כ״ה ז׳). ומן הענין ההוא הלשון הזה, ופירוש לנסוך מסכה להכנע לפני מלך מצרים ולהיות נסיך לו. ויתורגם ללועזים und in ein Vasallenverhältnis treten.

(ה) **כל הבאיש** מאמר בתוך מאמר, ויתורגם ללועזים Alles wird fruchtlos sein. **על עם** נדרש לפני פניו אל יגיעו שבסוף הפסוק הקודם.

(ו) **משא בהמות נגב.** החכמים כלם רואים את הדברים האלה כשם חזיון, וטועים הם, כי אין כאן חזיון חדש, לפי שעדיין במלאכי יהודה היורדים מצרימה הכתוב מדבר. ומשא זה כמשמעו, ונגב אפריקא או מצרים שבאפריקא, וכן נאמר ורועות הנגב (דניאל י״א ט״ו) כנגד מלכות מצרים. ומשא בהמות נגב המשא שנושאות הבהמות נגבה, כמו שנאמר אחרי כן ישאו על כתף עירים חיליהם. ומשא מקומו המקום השני לפי שהוא הפעול של הגיעו שבסוף פסוק ד׳, ופירוש הדברים בחבורם ומלאכיו חנס יגיעו על עם לא יועילו למו וגו׳ את המשא שנושאות הבהמות נגבה, ומפני ההפסק בכל הדברים שבינתים נשנה בסוף הפסוק הזה **על עם לא יועילו.**

(ז) **רהב הם שבת** יש בו כדי מאמר שלם, ופירוש הדברים מצרים המה אשר ירהבו לדבר גדולות וישבותו, כלומר אומרים הרבה ולא עושים דבר.

(ח) **לעד עד עולם.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הוא עד הוא עד עולם ושניהם למה לנו. ומתרגום יונתן המתרגם לעד לסהדו שמענו שהוא היה קורא לְעֵד, וכן העיקר.

(ט) **כי עם מרי הוא.** אין כי זה נותן טעם לשלפניו, וכל המאמר הזה מקומו המקום השני, לפי שהוא עדות העד הנזכר בסוף הפסוק הקודם, והלשון ככתוב עדים אתם היום כי קניתי (רות ד׳ ט׳). ויתורגם כי ללועזים dass, ולא denn.

עליו בנין השתעשע. ותמהו שנאמר כאן מלשון תמהון לב (דברים כ״ח כ״ח), ושעו מלשון ועיניו השע (למעלה ו׳ י׳). ויתורגם ללועזים verharret und erstarret, habt euere Augenweide und erblindet. ואמר הנביא כן מפני שהיו קלי הדעת, שמחים בשעה ולא דואגים דאגת מחר ולא יראים מן הצרה העתידה לבא עליהם. שכרו וגו׳ אתם השכורים ולא מיין. ואמר שכרו, הפרצוף השלישי, כמו שנאמר שמעו עמים כלם (מיכה א׳ ב׳). וראה מה שאמרתי בביאור עם בציון ישב (למטה ל׳ י״ט).

(י) **הנביאים וגו׳ החזים.** כבר קדמני מי שאומר ששני אלה מיותרים, ואין עקרם בכתוב ונתוספו לאחר זמן לבאר ראשיכם ועיניכם.

(יא) **חזות הכל** חזות כל אדם, כלומר מה שהכל יכולים לראות, כי ברור הוא. ויתורגם ללועזים was jedermann in die Augen fallen muss.

אל יודע ספר. וכנגדו בנמשל הנביאים והחוזים שקראם הנביא ראשי העם ועיניו.

(יב) **על אשר לא ידע ספר.** וכנגדו בנמשל עם הארץ שהפיל עליהם ה׳ תרדמה, בכתוב למעלה פסוק י׳.

(יג) **בפיו.** כבר יש בחכמי הגוים מי שאמר שבפיו זה נדרש לפניו ולא לאחריו, שלא כטעמי המקרא, והדין עמו.

(יד) **ואבדה חכמת חכמיו.** אבדה זו כאחותה שפירשתיה בביאור ויאבדו כלי מלחמה (ש״ב א׳ כ״ז). וכעין זו פירוש תסתתר.

(כב) **אשר פדה את אברהם.** לפירוש המקובל המאמר הזה נדרש לפני פניו אל שם ה׳. והרבה תשובות בדבר. כי לא זה סדר הדברים השגור במקרא בכמו אלה, והיה בדין שיאמר הכתוב כה אמר ה׳ אשר פדה את אברהם אל בית יעקב. והשנית שאם כן, היה הכתוב מזכיר הצרה שממנה נפדה אברהם, כמו שנאמר במקום אחר המלאך הגואל אותי מכל רע (בראשית מ״ח ט״ז), ונאמר עוד חי ה׳ אשר פדה את נפשי מכל צרה (מ״א א׳ כ״ט), ובשניהם נזכרה הצרה דרך כלל. והשלישית שמכתבי הקדש לא נודעת לנו כל צרה שממנה פדה ה׳ את אברהם, ואין לאמר שמכוון הנביא להצלת אברהם מכבשן האש, לפי שהיא הגדה של אחרית הימים, ואין לה זכר בספר בראשית אשר עליו כתובים תולדות אברהם. והעולה על שלשתן ששם ה׳ אין כאן מקום לתאר אותו, והתאר הזה אם לו הוא לא מוסיף לנו דבר. וכשהנביא הזה פורש מבית יעקב כמות שהוא עכשו לדבר בבית יעקב כמות שהוא עתיד להיות אחר ששב אל ה׳ אלהיו בדין הוא שיתאר בית יעקב בדבר מלמד על תשובתו; ואם המאמר שאנחנו דנים עליו נדרש לפני פניו, איך יאמר הנביא לא עתה יבוש יעקב ועדיין לא הזכיר דבר על אודות תשובת ישראל?

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שיעקב הוא אשר פדה את אברהם, ופדיון זה כמו שנאמר בציון בטרם ילכו בניה ובנותיה בגולה ציון במשפט תפדה (למעלה א׳ כ״ז), ובלבד שהפדיון ההוא פדיון מצרה ושפלת המדרגה ופדיון זה אסיפת חרפה. ויתברר לך הענין הזה בזכרך שבנעוריו היה יעקב איש מלא ערמה ומרמה וכל מעשיו בעקבה, כאשר יגיד עליו שמו. ואחרי כן נהפך לאיש אחר ושב להיות ישר הולך כאבותיו אברהם ויצחק, וכדי שלא יהא לו שמו כמזכיר עון נאמר לו אז לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (בראשית ל״ב כ״ט). והנביאים יש שמזכירים לזרע

אחרים בספר הזה (למעלה ג׳ י״ב וט׳ ט״ו); ואזניך תשמענה על כרחנו נאמר שהוא מוציא שמועה מן השמועה; ואם מאחריך זה עקרו מאשריך, והמאשרים בני אדם, אין הדבר כדאי לזכרון, כי לא דבר גדול הוא זה שתשמענה אזני העם דבר מאשרין שהם בני אדם כמותם. ועל כן אומר אני שהמקרא ככתבו העקר, ודבר זה דבר ה׳. וזה פירוש הכתוב בחבורו אל הקודם לו: לפנים כשחטאת הסתיר ה׳ פניו ממך. ומעתה לא יוסיף עוד לעשות כדבר הזה, כי לא יכנף עוד את מוריך, וכשאתה תפנה לסור מאחריו תשמענה אזניך דברו מאחריך לאמר שובו בנים שובבים, זה הדרך לכו בו. והדברים מליצה נאה מאוד, ותכליתה להגיד לנו שידבק ישראל בה׳ אלהיו, וכשיתגבר עליו יצרו להסירו מאחריו ידמה לו כאלו רואה הוא את מראה ה׳ אלהיו ושומע את קולו הקורא אליו להשיבו. וכעין זה אמרו הראשונים ביוסף שהיה מבקש לחטוא ונראתה לו דמות דיוקנו של אביו וחזר בו (סוטה ל״ו ע״ב).

(כב) **וטמאתם** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור וטמא את התפת (מ״ב כ״ג י׳). ועל פי הדברים ההם המטמא את פסיליו פוסלם מעבודה זרה.

(כג) **ולחם תבואת אדמה** הנושא. **והיה דשן ושמן** הנישוא. וכראש הנשוא וא״ו שהוא כפ״א בלשון ערבי.

כר נרחב. אין נרחב כמו רחב. ופירוש כר נרהב כר שתרחיב אתה למקניך, כי מרוב ברכה לא תרעה את מקניך בכר צר כדי שיאכלו ויחזרו ויאכלו את העשבים עד תומם.

(כד) **עבדי האדמה.** נאמר באלפים ועירים כן אחר שנאמר בפסוק הקודם מקניך ויש בכלל מקנה שור, ולמדנו מן המקרא הזה שאין מקנה כי אם בהמה שמטפל בה בעליה בשביל ולדות וחלב וגזה, ולא יעבוד בה עבודת אדמה.

(כו) **כאור שבעת הימים.** כבר יש בחכמי הגוים מי שאומר שהדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנתוספו לפרש שבעתים. ואין פירוש המוסיף פירוש, כי פירוש שבעתים כמו שפירשתי בראשית ד׳ כ״ד.

(כז) **שם ה׳** ה׳ עצמו. והעברים שהיה להם ה׳ אל מסתתר אשר לא יֵראה לו כל תמונה, כשבאו לדבר כנגדו במעשים כמעשי בשר ודם וכמעשים שיֵעשו לבשר ודם יש שאמרו שם ה׳ ושם אלהים תחת ה׳ ואלהים, ולשון כבוד היא זו בכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור ותפשתי שם אלהי (משלי ל׳ ט׳).

בא ממרחק הולך למרחקים, והלשון ככתוב הלך בדרך מרחוק (משלי ז׳ י״ט). ואם לא תאמר כן, מהיכן בא? ויתורגם ממרחק ללועזים weithin.

(כח) **להנפה גוים בנפת שוא.** הדברים האלה לא נוחים לפרשם. ונראה לי שנפת שוא נפה שאינה נקובה, והיא לא עשויה לנקות בה התבואה מפסלת כי אם להניעה כדי שיפרדו הגרגרים המתלכדים ודבקים זה בזה. והנמשל שיעיר ה׳ את הגוים למלחמה זה בזה ולא לטוב להם. וראה מה שאמרתי בביאור כאשר ינוע בכברה (עמוס ט׳ ט׳).

(לא) **כי מקול ה׳** וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו מקול ה׳ בשבט יכה יחת אשור, והלשון ככתוב קול רגליה באה (מ״א י״ד ו׳), ובלבד ששָם הפעל פועל וכאן יפעל, ושניהם שגורים במאמר משרת, כמו שהראיתיך לדעת בביאור מה לכם תדכאו עמי (למעלה ג׳ ט״ו). וטעם הסירוס הזה חָפֵץ הכתוב ליתן מאמר שלם בראש הפסוק ובסופו, לפי שהדברים כסדר הרגיל לא יֵחלקו לשני מאמרים שלמים.

(יא) **השביתו מפנינו** וגו׳. השביתו את קדוש ישראל לפנות מקום לנו. כי כשה׳ הוא קדוש ישראל מי יגור לנו אש אוכלה (למטה ל״ג י״ד), לפי שבה׳ נאמר לא יגורך רע (תהלים ה׳ ה׳).

(יד) **במכתתו.** הכנוי שב אל פועלו של ושברה שהוא שם ה׳, ופירושו במכתתה שיכתת. **לחתות איש** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה כ״ח כ׳. ואף כאן אש ומים הפוכים, ובזכר הדבר הזה שלא ימצא במכתתו חרש יצלח לשניהם משביח טעם המשל הזה שבח רב.

(טו) **בשובה.** אין זו לשון תשובה שישוב ישראל אל ה׳ אלהיו כי אם לשון מנוחה שישב ישראל בארצו ולא ירד מצרימה לעזרה, והוא על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג).

(יח) **ירום לרחמכם.** אין קץ ליגיעה שיגעים חכמי ישראל לפרש הדברים האלה. ומי שלו אזן לבחן מלין הלא ירגיש שטעות סופר יש כאן וירום עקרו יִדֹּם. וכבר קדמני חכם מהכמי הגוים להחזיר טעות זו, ובלבד שהוא מפרש ידום לשון שתיקה כמשמעו, ולא כן פירושו. ודמם משמש עם למ״ד ומשמעו לשון תקוה, ככתוב דום להʼ (תהלים ל״ז ז׳). ואם כן, ידום זה המשמיש בלמ״ד[1]) מקביל אל יחכה שנאמר בראש הפסוק, ומשמע שניהם במקום הזה לשון התרשלות המתרשל בדבר ולא ימהר לעשותו.

אשרי כל חבי לו. הדבר ברור שנאמר המאמר הזה בסוף הפסוק כנגד מה שנאמר בראשו יחכה ה׳ לחננכם. ואם כן, מכללו נאמר: יחכה ה׳ לחננכם תחת אשר לא חכיתם לו. והדברים לשון נופל על לשון, אף על פי שזה מקוים וזה מאוין. וכבר ידעת כמה היו העברים הראשונים רודפים אחר לשון נופל על לשון, וכמה ערב להם אפילו טעמו ולא ממשו.

(יט) **כי עם בציון ישב.** מפני בכו לא תבכה שנאמר אחריו על כרחנו נאמר שיש כאן דבור אל יושב ציון וירושלים, ואף על פי כן אמר ישב, הפרצוף השלישי, כי כן הדין בכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור שכרו ולא יין (למעלה כ״ט ט׳).

(כ) **ונתן לכם** וגו׳. יהיה הדבר הזה בשמעו קול זעקתם, קודם למעשים האמורים בפסוק כ״ב, ואחרי כן יתן להם לחם בשפע, כאמור שם בפסוק האחר. והלחם הצר הזה כעין ערבון.

ולא יכנף עוד מוריך. ולא יסתיר עוד מוריך פניו ממך. ומוריך לשון יחיד, אף על פי שכתוב ביו״ד, וכמוהו ונתתי לרעיך, שהוא יחיד, כמו שנראה בעליל ממה שנאמר אחריו כנגדו ושכב עם נשיך (ש״ב י״ב י״א). והמורה הוא ה׳. ועל כרחנו נאמר כן, כי אלו מורה בשר ודם, מהו והיו עיניך רואות את מוריך שנאמר בסוף הפסוק? ובשביל שהמורה הוא ה׳ יש בדברים ההם לשון כבוד וגדולה כנגד ישראל שיחזו את ה׳ אלהיהם.

(כא) **דבר מאחריך.** חכם אחד מחכמי ישראל משבש את המקרא הזה ומגיה דָּבָר מְאַשְּׁרֶיךָ. ולא נראים לי דבריו. לפי שאם כן, אין לדברי הכתוב הזה טעם, מפני שאין מאשריך כי אם בני אדם, כי הוא משמעו של מאשרי העם במקומות

---

[1]) כי למ״ד של ידום לרחמכם כלמ״ד של דום לה׳ כמו שהוכחתי בביאור אשר ברא אלהים לעשות (בראשית ב׳ ג׳).

דבריו אשר דבר על אשור להפילו, וכמו שנאמר בסוף הפרשה הזאת ונפל אשור בחרב לא איש (למטה פסוק ח׳). והיא חכמת ה׳. כי בעשותו את הדבר הזה הלא יראה ישראל שמצרים הבל וריק יעזורו, ורק בה׳ אלהיו תשועת עולמים, ושב ורפא לו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים aber auch weise ist er und wird den Tyrannen wohl herbeibringen, jedoch nicht zugleich seine Verheissing zurücknehmen.

(ד) **אשר יקרא עליו** וגו׳. אשר וכנוי של עליו שבים אל טרפו, ולא אל האריה וכפיר, לפי שאם לא כן, היה הכתוב אומר והוא מקולם וגו׳. ואין יקרא נדרש אל מלוא, כי הקריאה עצמה הנפעל, ואין מלוא ענין למספר הרועים כי אם לקולם, ופירוש הדברים אשר יקראו עליו רועים כל מלוא קולם. וראה מה שאמרתי בביאור וימלא אחרי (במדבר י״ד כ״ד). ויתורגם ללועזים über welche (Beute) Hirten ein Zetergeschrei erheben; wörtlich schreien so laut sie nur können.

ומהמונם לא יענה. גם המון זה ענין לקול, והוא ככתוב המון שיריך (עמוס ה׳ כ״ג). ויענה כמשמעו לשון תשובה שמשיב הנשאל לשואל. ודע שהערבי יאמר اجابه عن الشيء, כלומר ענה את פלוני על הדבר והוא ממש לשון הכתוב הזה. כי במקרא „מן״ משמש לשון من ולשון عن גם יחד. ופירוש הדברים ולא יענה אותם דבר על המון קולם, כלומר לא ישגיח על המון קולם. וראה מה שאמרתי בביאור ומקרני רמים עניתני (תהלים כ״ב כ״ב). ויתורגם ללועזים und achtet nicht auf ihren Lärm.

(ה) **כצפרים עפות.** ראה מה שאמרתי בביאור ובשתים יעופף (למעלה ו׳ ב׳). ועל פי הדברים ההם יש במשמע עפות מסע ממקום אל מקום, ויתורגם כצפרים עפות ללועזים gleich herbeigeflogenen Vögeln.

(ו) **לאשר העמיקו.** אלו הזכיר בני ישראל שאליהם הדבור קודם המאמר הזה, היה אומר לאשר העמקתם, ועתה כשהקדים הפעל אחד דינו לאמר ככתוב. וראה מה שאמרתי בביאור שכרו ולא יין (למעלה כ״ט ט׳).

(ט) **וסלעו ממגור יעבר.** כל היגעים לפרש את הדברים האלה כבתכם יגעים לריק. ואומר אני אל תקרא מגור כי אם מָצוֹר, ואל תקרא מנס כי אם מֶחָנֵם. ומצור כמו מצרים, ככתוב כל יאורי מצור (למטה ל״ז כ״ה), ויעבור ככתוב כמוץ עובר (למעלה כ״ט ה׳), וככתוב וימי הפורים האלה לא יעברו (אסתר ט׳ כ״ח). והדברים שבים ליהודה ולא לאשור, וזה הדבר שאמר הנביא מצרים שאמר לו יהודה סלעי אתה יעבור ויסוף זכרו מקרב יהודה, ושרי יהודה שהגיעו לחנם לבקש עזרה (למעלה ל׳ ד׳) יבושו ממנו, כי המה לא יושיעוהו, וישועתו מאת ה׳, שתבער נשמתו בתפת כנחל גפרית ויפול אשור בתפתה שערוך לו מאתמול (למעלה ל׳ ל״ג). ובגלל הדבר הזה הכתוב מסיים ואומר **אשר אור לו בציון** וגו׳ להגיד לנו שעל ידו יפול אשור בעלותו על ירושלים, ולא על ידי מצרים. ויתורגם ללועזים und der Hort, den es an Egypten hatte, wird verschwinden etc.

לב

(א) **ולשרים** למ״ד זו למ״ד המחזקת, והוא כאין לתרגום, ובלבד שמחזקת הענין.

(ב) **והיה איש** וגו׳. והיה כל אחד מן השרים כמחבא רוח.

ואם יקשה בעיניך שבט זה כשה׳ המכה בו, הרי אף בפסוק האחר לא נזכר כי אם מטה, ושם אין ספק שהוא מטה ה׳. ולא נזכרה חרב לה׳ בכל נבואה זו. ואל תתמה על הדבר, כי כגבורת ה׳ מטהו, ויש בו כדי להמית עם רב.

(לב) **והיה כל מעבר** וגו׳. והיה כל המקום אשר יעבור בו מטה ה׳ אשר יסדו להניחו בו יהללוהו יושביו ויזמרו לו בתוף וכנור.

ובמלחמות תנופה וגו׳. הנה נאמר לפני מזה שמקול ה׳ אשר בשבט יכה יחת אשור, וישמח ישראל למכתו. ועתה מוסיף דבר קשה משבט, והוא מלחמות תנופה. ומלחמת תנופה מלחמה שנלחם גוי באויביו על מנת להניף אותם תנופה לפני אלהיו, כלומר להחרים את שבויי חרבו לאלהיו הנותן לו תשועה. וכמו שמסיים הנביא ואומר כי ערוך מאתמול תפתה, ותפת המקום שהיו מקריבים בני אדם. וראה מה שאמרתי בביאור לפני ה׳ בגלגל (ש״א ט״ו ל״ג).

(לג) **גם היא למלך הוכן**, וכתיב הוא, וכן העקר. ולא שב שם הפרצוף אל תפתה (לפי שאם כן מיותר הוא), והוא שב אל אשור, ועליו יֵאמר שהוכן למלך. ומלך זה הוא שלו היו העברים מעבירים את בניהם, והוא הנקרא מֹלֶךְ[1]) בכל המקרא חוץ מכאן שטעה בו הנקדן ונקדו כדין. ומן המקרא הזה למדנו שבימי קדם היו העברים מקריבים משבויי חרבם למלך, שכן הנביא הזה מגיד לנו שאשור יֻעבר באש למֹלֶךְ.

לא

(ב) **וגם הוא חכם.** לא ידעו החכמים חכמה זו מה היא, מפני שלא עמדו על טעם המאמר „ואת דבריו לא הסיר״. החכמים כלם אומרים שהמאמר ההוא נוסף על ויבא רע, וכל אחד משני המאמרים עומד בפני עצמו. וכדי שלא יחסרו דברי המקרא הזה כל טעם יש אומרים שויבא רע כמו והוא מגיד רעה, כלומר אומר להביא רעה. ואין רע כמו רעה, כי אין רע צרה בכל כתבי הקדש. ובין כך ובין כך אין כאן חכמה, והכתוב אומר וגם הוא חכם.

ועתה זכור שהנביא פורש מנחמה ומפלת אשור לתוכחה, להוכיח את עמו על רדתם מצרימה לעזרה ועל ה׳ לא ישענו. ובשעה ההיא לפני ה׳ שתים. להביא על עמו רעה אשר לא ימישו משם צוארותיהם, היא האחת. והשנית לענשם בחכמה ענש שיביאם לידי דעת ה׳ וידו החזקה אשר מפניו לא יעמדו גם בעזרת מצרים וסוסיהם. וה׳ בחר בדרך האחרונה, והוא שאמר הנביא וגם הוא חכם ויבֹא רע ואת דבריו לא הסיר. כי „וגם״ מוסיף חכם ולא הוא[1]); ומחלק וא״ו של ואת דבריו, ולא מוסיף. ורע שאמר הוא אשור הרע הזה, והלשון ככתוב ומכרתי את הארץ ביד רעים (יחזקאל ל׳ י״ב). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: לא גבור בלבד ה׳ כי גם חכם הוא, ובחכמתו יביא את מלך אשור על עמו לענותו, אבל לא יסיר את

---

[1]) וכבר אמרו אחרים לפני שמולך ומלך אחד הם, ואנשי המסורה הסבו מלך למֹלֶךְ על משקל בֹּשֶׁת לגנאי.

[2]) וכבר הראיתיך כעין הדבר הזה במלת רק שיש שיופסק בינה ובין המוגבל בה בתיבה אחת או שתים. ודוגמתה בגם חוץ מכאן גם הנה עבדך יעקב אחרינו (בראשית ל״ב כ״א) שמפסיק „הנה״ בין גם ובין עבדך הנוסף בו.

(יב) **על שדים ספדים.** משמש כאן ספר כעקרו לשון הכאה שמכה המכה על גופו מתוך צער. ובשביל המכה הזאת נצטוו הנשים לפשוט את בגדיהן כדי שיהא מכאוב המכה גדול. ולחכמי הגוים המפרשים וחגורה וחגורנה שק לאבל, ואף כי לאחיהם המשבשים כאן שדים ומגיהים שָׂדִים ומפרשים סופדים כמשמעו, קשה המצוה ההיא. כי אף על פי שהראשונים היו קורעים בגדיהם מתוך צער, לא מצאנו בכל המקרא שהיו מפשיטים את עצמם ערומים באבלם. ולדעת המשבשים שדים קשה כל עצמה של המצוה הזאת למה נתנה לנשים ולא לאנשים. ולמקרא ככתבו לא קשה, לפי שבשביל הַשָּׁדַיִם הללו היתה המצוה לנשים.

(יג) **על אדמת עמי** וגו׳. לא עמדו חכמי הגוים על טעם הדברים האלה, כי הם עושים „על אדמת עמי" תאר המקום ופועלו של תעלה קוץ שמיר. ולדבריהם קשה תעלה שהיא לשון נקבה יחידה, ואף קשה סוף הפסוק, כי לא יעלו קוץ ושמיר על הבתים. ובאמת המאמר הזה נוסף בלא וא״ו על סוף הפסוק הקודם, ועל משמש עם סופדים כשני אחיו שלפניו ושלאחריו, ואדמת עמי הוא הפועל של תעלה, והלשון ככתוב עלה כלו קמשונים (משלי כ״ד ל״א), ופירוש הדברים בחבורם תהיינה סופדות על שדה חמד ואף על אדמת עמי שתעלה כלה קוץ ושמיר. וכן פירש רד״ק.

כי על כל וגו׳. כי זה כרעהו שפירשתיו בביאור כי על כל כבוד חופה (למעלה ד׳ ה׳).

(יד) **היה בעד מערות.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור התחת אלהים אנכי (בראשית ל׳ ב׳).

(טו) **ליער יחשב.** יער זה לשבח, והנביא מבטיח שיעלה הכרמל כלו קמה גבוהה כעצי היער.

(יח) **ובמשכנות מבטחים** וגו׳. נאמר כאן כן כנגד נשים שאננות ובנות בוטחות שבראש החזיון הזה (למעלה פסוק ט׳), והנביא משמש בנחמה בלשון התוכחה. וראה מה שאמרתי בביאור צביה ומצודתה (למעלה כ״ט ז׳) בסוף דברי.

(יט) **וברד ברדת היער.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי אין ברד פעל. ואף לדברי האומרים שברדת שרשו ירד קשה, לפי שאין ברד ענין לכאן. ואומר אני שהמקרא הזה משובש, והדברים כעקרם וברדת הָעִיר, כי נשנו אותיות בר״ד בטעות סופר ואף נכנסו ע״י של העיר זו במקום זו. והלשון ככתוב רדי ושבי על עפר (למטה מ״ז א׳), ולא כמו שנאמר עד רדתה (דברים כ׳ כ׳), כי לא בחרבן ירושלים הכתוב מדבר.

ובשפלה תשפל העיר נוסף על ראש הפסוק, ונוסף יפעל על שם הפעל, וכן דרך המקראות לדבר. וכל דברי הפסוק הזה אין בהם כדי מאמר שלם, והם תאר הזמן לדברי הפסוק האחר.

(כ) **אשריכם זרעי על כל מים.** מחובר אל שלפניו, כמו שאמרתי בביאור הפסוק הקודם. והדברים בחבורם זה פירושם: כשתרד העיר מכבודה וגאונה ותהיה בשפל המדרגה אשרי העושים כפי כחם לעמוד בארץ עד יעבור זעם. והלשון כעין הכתוב האומר יגיע כפיך כי תאכל אשריך (תהלים קכ״ח ב׳). ואמר זורעי על כל מים, כי בשנת בצרת כשאין גשם לא יצמח כי אם הזרע הנזרע על נחלי מים, והכתוב מדמה יגיעת יושבי ירושלים שייגעו בימי הרעה לעמוד בארץ לתחבולות האכר הזורע על מים מפני הבצרת.

(ג) **תשעינה** אין זה כנקודו כי אם משרש שעה, ולשונו לא יפול על הענין. לכן אומר אני אל תקרא תשעינה כי תְּשְׁעֶינָה, ושרשו שעע ובנינו קל על משקל תסֻבינה (בראשית ל״ז ז׳), והוא פעל עומד (למעלה כ״ט ט׳).

(ד) **ולשון עלגים** וגו׳. זה אחד מן המקראות שלא נחלקו בו החכמים, כי אחד פירושו לכל שהמגמגם בלשונו ימהר לדבר באר היטב. ואלו נאמר בחבורו לפניו או לאחריו כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר אז תפקחנה עיני עורים ואזני חרשים תפתחנה (למטה ל״ה ה׳), או כדומה לו מן הלשונות, הייתי אומר כדבריהם. ועתה הנה נאמר לפניו ולא תשעינה עיני רואים ואזני שומעים תקשבנה, ולא מעשה נסים הדבר הזה, כי מדרך ארץ לא תשעינה עיני רואים ואזני שומעים תקשבנה ברצון בעליהן, וכל שכן שאין האמור בפסוק האחר מעשה נסים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאין בנבואה זו מעשי נסים כלל.

ועלג שלא נשנה בכל המקרא הדבר ברור שקרוב לו שרש לעג, ומתוך בנינו משמעו בעל מום, ומתוך קרבתו ללעג לא רחוק בעיני שמומו בלשון, ואפשר שמשמעו בתחלה מגמגם בלשונו. אבל במקרא הזה אומר אני שעלג מדבר חוטא בלשונו ומוציא דברים ממשמעם. וצחות רבוי של צח, והוא כמו صحيح בלשון ערבי, ומשמעו דברים אמורים כדת וכדין, כלומר כמשפט הלשון. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאומר הנביא: המדבר ומוציא דברים ממשמעם יהיה מהיר לקרוא לכל אחד בשם הראוי לו. והוא שנאמר בסוף הפסוק האחר לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע. ויתורגם ללועזים und die Zunge derer, die die Begriffe verdrehen, wird sich hübsch richtig ausdrücken.

(ז) **ובדבר אביון משפט** ואפילו כשהאביון מדבר משפט, כלומר אפילו כשלטענת האביון הדין עמו והוא הזכאי.

(י) **כלה בציר** בא קץ על בציר, כלומר לא יהיה עוד בציר. וסוף הפסוק עד בדבר שכן הוא.

(יא) **רגזה.** הוא וכל אחיו הפעלים שלאחריו צוויים. וערה שרשו עור והוא משמש לשון עריה.

וחגרה על חלצים. אמרו חכמי הגוים שמקרא קצר הוא זה ומלואו וחגורה שק, ואף על פי שיעמוד פירושם בפני הלשון, שכן נאמר במקום אחר חגרו וספדו הכהנים (יואל א׳ י״ג), ונאמר עוד שארית חמות תחגור (תהלים ע״ו י״א) ושניהם לא יפורשו כי אם לשון קצר, לא יעמוד בפני הענין, כמו שתראה מביאור הכתוב האחר. ואומר אני שאחר שנאמר פשוטה ועורה לא תפורש המצוה הזאת כי אם כן: והשארנה חגורות על חלצים לבדם, כמי שאומר פשוטה ועורה שאמרתי כל גופכן יהיה ערום חוץ מן החלצים שישארו חגורים. והנביא אמר כן משום ערוה. וכן אמרו הראשונים ביוצא להסקל „מפשיטין אותו את בגדיו. האיש מכסין אותו מלפניו, והאשה מלפניה ומלאחריה" (משנה סנהדרין ו׳ ג׳). ומדבריהם סמך לדברי אלה ללשון ולענין. ללשון שגם בדבריהם פירוש „מכסין" לא מפשיטין, כלומר מניחים כמות שהוא מכוסה, כמו שפירשתי חגורה שבכאן; ולענין, לפי שגם הם לא היו מפשיטים אשה מלפניה משום ערוה. ואף יש שם חכמים אומרים שאין האשה נסקלת ערומה. ויתורגם ללועזים nur um die Lenden bleibt gegürtet.

הגדול והעצום שבנהריה קטן מאוד), באו במשעול צר והוזקקו לפרש מקום זה כמו תחת, ובכל זאת לא השביח טעם הדברים. כי מה טעם יש בדברי האומר ששם אדיר ה׳ להם תחת נהרות רחבי ידים? ויש עוד פירושים אחרים, וזה אומר בכה וזה בכה, ואין רוח הלשון והענין נוחה מהם.

והדברים נכוחים למפסיק בין כי לאם ועֲשׂה „אם שם אדיר ה׳ לנו״ תנאי ומה שלאחריו תשובתו, ורואה למ״ד של לנו כלמ״ד של ה׳ לי לא אירא (תהלים קי״ח ו׳). ובתשובת התנאי מקום נהרות הנושא, ומה שאחריו הנשוא. ואין בראיש תשובת התנאי וא״ו שהוא כפ״א בלשון ערבי, מפני שיש בה איון, וכשתשובת התנאי מאוינת לא ישמש אתה וא״ו זה, כמו שהוכחתי במקום אחר. ואדיר שמתואר בו צי בסוף הפסוק מקביל אל אדיר שמתואר בו שם ה׳ בראשו. וכדי שישמע השומע וידע הקבלה זו נכנס אדיר ראשון בראש הדברים לפני שם ה׳. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו אל שלפניו: עיניך תראינה ירושלים נוה שאנן וגו׳ כי אם לנו ה׳ האדיר השוכן שם, כל מקום נהרות רחבי ידים בל תלך בו אני שיט וצי אדיר, כלומר לא לעזר ולא להועיל תהיה לאויבינו ראשית גבורתם, וכי יקום עלינו גוי שראשית גבורתו אני שיט וצי אדיר, יחריב ה׳ את מימי נהרותיו וייבשו מעבור בהם אניות. וראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר, ומשם יתבאר לך הענין הזה באר היטב.

(כג) **נטשו חבליך** וגו׳. חכמי הגוים אומרים שהדברים האלה אמורים כנגד ציון. ולא נראים לי דבריהם. כי בנבואה זו נדמית ציון לאהל באמרו אהל בל יצען (למעלה פסוק כ׳), ואיך יחזור הנביא וידמֶה לאניה תוך כדי דבור? ואם נאמר לתרץ על פי מה שאמרתי בביאור באיי הים (למעלה כ״ד ט״ו) באמרנו שזכר אני שיט וצי אדיר שבסוף הפסוק הקודם הוא שהביא את הנביא לידי הדמיון הזה שמדמה את ציון לאניה, הלא הוא עצמו קשה, כי הנביא הזה כשבא לדבר בראשית גבורת הגוי הצורר את יהודה למה אחז בנהרות ויאורים רחבי ידים ואני שיט וצי אדיר?

ובגלל הדברים האלה אומר אני ששתי נבואות בפרשה זו, האחת מראש הפרשה ועד סוף פסוק י״א, והיא מדברת באשור; והאחרת מפסוק י״ב ועד סוף הפרשה, והיא לא באשור מדברת כי אם בגוי מן הגוים שעלה על יהודה מארץ מרחק ובא עליהם מעבר לים[1]. ומפני שהיה הגוי ההוא מיורדי הים באניות והים מעוזו, כשבא הנביא לדבר בראשית גבורתו אחז באני שיט וצי אדיר, ומן הטעם הזה גם הדברים שאנחנו נדונים עליהם אמורים כנגד הגוי ההוא הצורר את ישראל. ופירוש הדברים כאשר נטשו חבליך ולא חזקו כן תרנם אז חלק עד שלל מרבה.

ובין כך ובין בך אין „חבליך״ זה נקוד כדין, ואין „כן״ זה שם דבר; כי בקינת צור שמדמה הנביא לאניה אין זכר לכן התרן ואף לא לחבָלים בתוך כלי האניה (יחזקאל כ״ז ה׳—ז׳), ואף על פי שנזכרים חבלים חבושים בתוך סחורת צור (שם פסוק כ״ד), ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא זכר לחבלים אצל אניה, מפני

[1]) ונראה שלא מבני שם היה הגוי ההוא, ולכן נאמר כנגדו עם עמקי שפה משמוע נלעג לשון (למעלה פסוק י״ט), ואלו בני שם לא יתוארו כתואר הזה, כי בימי הנביאים עדיין היו כל בני שם שומעים איש את שפת רעהו, ועל כן לא תמצא במקרא מליץ בין ישראל ובין עם אחר, חוץ מן המליץ שבין יוסף ובין אחיו (בראשית מ״ב כ״ג), והוא לא מלמד דבר כי יציר הגדה הוא, ועוד שאין לשון מצרים מלשונות בני שם.

משלחי רגל השור והחמור משלחים השור והחמור שילכו לנפשם, לפי שאם אין מחיה לאדם כי אם הנזרע על כל מים, מאין יחַיו את הבהמה. והדברים משל להגיד להם שהעת תהיה עת רעה, ודים שיחַיו את נפשותם ואת נפשות נשיהם ובניהם וטפם, ולא ידאגו דאגת בהמתם. כן נראה לי פירוש הדברים האלה.

לג

(א) **כהתימך שודד.** שודד זה שם הפעל, ובנינו המרובע, לפי שאם לא כן, והוא שם הפועל, היה הכתוב אומר כְּתֻמְּךָ, לשון קל. והנביא בחר בבנין המרובע בשביל שווי לשונו אל לשון שודד שבראש הכתוב.

כנלותך. תיבה זו כתבה אין שרשה כי אם נלה, והוא לא נמצא בכל המקרא. וכבר אמרו אחרים לפני שטעות סופר יש כאן והעקר ככלותך, בכ״ף.

(ב) **זרעם.** ואחריו נאמר ישועתנו, ואף על פי שהיה להם הדלוג מפרצוף אל פרצוף הדור ויפי בלשון, נראה לי שטעות סופר יש כאן וזרועם זה עקרו זרוענו. ונפלה טעות זו בימי קדם קודם שנאמרו מנצפ״ך וכל מי״ם פתוחה. וכעין טעות זו עוד תוסיף תראה בביאור ענוי הארץ (צפניה ב׳ ג׳).

(ד) **במשק גבים.** אמרו חכמי הגוים שמשק זה לשון מרוצה, וטעו בו הטעות שהוכחתי להם בשרש שוק למעלה כ״ט ח׳. ושקק עקרו לשון המון כהמון שרץ עוף ומן הענין הזה משק גבים. ומבטא השרש כקול ההמון שהוא שק שק.

(ז) **הן אראלם צעקו חצה.** זה אחד מן המקראות שפירושם מונח עד שיבוא אליהו, כי אין לאמר מה אראלם.

(ח) **הפר ברית.** לא נראה לי שברית זו ברית כרותה בין אשור ויהודה כי אם חקות הגוים אשר מעולם. ומפני שהיה אשור עושה את יהודה בפעם ההיא בשטף אף ובאכזריות חמה, ולא עשה כמוהו לפניו גוי לגוי נאמר בו כן.

(יג) **שמעו רחוקים** וגו׳. נראה לי שענין חדש הוא זה, ולא מן הנבואה הקודמת. וראה מה שאמרתי למטה פסוק כ״ב בסוף דברי.

(טו) **מתמך בשחד** מקחת שחד, והלשון ככתוב וכפיה תמכו פלך (משלי ל״א י״ט), כי הלוקח דבר בידו תומכו.

(יז) **מלך ביפיו.** לא נראה לי שיפי זה כמשמעו, כי מה הוא ענין לכאן? ואומר אני שיפיו זה משמש כעקרו, והוא כמו وفاء בלשון ערבי. ומשמע הדברים מלך בכל כבודו והודו כבתחלה וכראוי לו. ויתורגם ביפיו ללועזים in seiner unverkürzten Macht und Würde.

(יח) **איה ספר** מפורש בסוף הפסוק. והאומרים שמספר זה מנין מעות לא זכרו שאין כספם של העברים הראשונים מטבעות, והוא דבר שבמשקל ולא דבר שבמנין. **איה ספר את המגדלים** מפרש ראש הפסוק כמו שאמרתי. ואפשר שעקרו בכתוב.

(כ) **חזה ציון.** אין הצווי מתישב כאן היטב. ונראה לי שחזה שם הפעל על משקל למען היה לה ברק (יחזקאל י״א ט״ו).

(כא) **כי אם שם אדיר ה׳ לנו.** לא מצאו החכמים ידיהם ורגליהם לפרש את המקרא הזה, ומפני שאין ארץ יהודה מקום נהרות רחבי ידים (כי הירדן שהוא

היושב בה נשוא עון. ויתורגם ללועזים und nicht sagt irgend ein Nachbar, mich aergert es, dass dem Volke, das drüben wohnt, die Schuld vergeben ist.

לד

(ב) **על כל צבאם** אשר במרום, והצבא הזה הוא אשר נקרא צבא השמים בפסוק ד׳. וראה מה שאמרתי בביאור רותה בשמים הרבי (למטה פסוק ה׳).

(ה) **כי רותה בשמים חרבי** מצבא השמים שהם שרי הגוים, כמו שאמרתי למעלה. ומן הדברים האלה למדנו שלא נאמרה נבואה זו קודם לגלות בבל[1].

(ז) **וירדו ראמים עמם** וירדו עם אדום יחד גוים גדולים ועצומים מהם, כי כן נאמר בראש החזיון הזה כי קצף לה׳ על כל הגוים (למעלה פסוק ב׳), ובלבד שגופו מפלת אדום.

(ח) **לריב ציון.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי ריב שם דבר ולא יֵאמר כן לאדום שהוא גוי. לכן נראה לי שטעות סופר יש כאן ולריב זה עקרו לְיָרִיב. ונקרא לאדום יְרִיב ציון כמו שנאמר בספר הזה ואת יריבך אנכי אריב (למטה מ״ט כ״ה).

(יב) **חריה** שרשו חרר. וכבר אמרתי לך בביאור וגבלה שם שפתם (בראשית י״א ז׳) שהשרש הזה נגזרו ממנו בלשון הכושים הקרובה ללשון המקרא שמות למלחמה ואיש מלחמה וכלי מלחמה. וכל העמים הסלבים ללשונותם יאמרו לנכבדי ארץ (Adel) shlahta, szlachta וחכמיהם נבוכו בביאור השם הזה, והוא באמת השם הגרמני Schlacht; ומפני שנכבדי ארץ עקר כבודם שבני חורין הם לא ארונים להם; ומפני שעמי הסלבים מעולם לא נעזרו בעבדיהם במלחמה, כי חרפה היא להם, לכן קוראים לנכבדיהם שם שעקרו יוצאי מלחמה. והוא הדין לעברים הראשונים שמימיהם לא יצאו עבדיהם עמהם למלחמה, ועל כן היו גם הם קוראים לנכבדיהם חורים, כלומר יוצאי צבא למלחמה. וראה מה שאמרתי בביאור לישלח איש את עבדו (ירמיה ל״ד ט׳).

(יג) **חציר לבנות יענה.** חציר זה שמקביל אל נוה על כרחנו נאמר שהוא כמו חצר ומשמעו משכן. וכבר אמרו אחרים כן לפני.

(טו) **אך שם וגו׳.** אך זה מגביל לילית ולא שם. וכעין זה תמצא בפסוק האחר שמגביל אך דיות והופסק ביניהם בפעל. וכמו אלה הראיתיך עד כה הרבה מאוד.

(טז) **דרשו מעל ספר ה׳.** דרשו מעל ספר ה׳ וראו הבריות הנזכרות בכמו אלה ודעו שאחת מהנה לא נעדרה. והנביא מכוון לנבואת בבל הכתובה למעלה פרשה י״ג והבריות נזכרות בסופה. וממה שאמר דרשו מעל ספר ה׳ שמענו שבימי הנביא הזה כבר היה קבוץ דברי נביאים ולו היו קוראים ספר ה׳. ואם כן, והנבואה ההיא שלה מכוון הנביא כאן היא עצמה לא נאמרה קודם ששבו גולי בבל לארצם, נבואה זו לאחרית ימי הנביאים.

פי הוא. ראה מה שאמרתי בביאור ומטה הוא (למעלה י׳ ה׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן פי הוא כמו פיהו, ובלבד שהדבור כשהוא שתי תיבות עולה

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור על צבא המרום במרום (למעלה כ״ד כ״א).

שאניות הראשונים היו אניות שיט, אין קלעים, ואם אין קלעים אין חבלים. ואומר אני שכן זה תאר הפעל, וחבליך זה דינו חָבְלַיִךְ, והחובלים המה המחזקים את התרן ביתדות חזקות ומסמרות. והדבור אל הגוי הצורר יהודה ופירוש נטשו חובליך ככתוב נטשו על אדמתה אין מקימה (עמוס ה׳ ב׳). ומפני שהחובלים נפלו ולא יספו קום לכן אין מחזק את התרן כראוי וכהגן ואין פורש נס לאות שהם פורשים לים, והאניה לא תזוז ממקומה ואז יחולק שלל. ויתורגם ללועזים deine Schiffsmannschaft liegt danieder, man befestigt den Mast nicht u. s. w.

פסחים בזזו בז. נתן הכתוב לפסחים בזה ולא נתן להם שלל, וטעם הדבר מפורש לך כל צרכו במדבר ל״א י״ב. כי לפי שהשלל יחולק לכל העם, ואפילו אשר לא יצאו במלחמה יש להם חלק בו, בדין הוא שלא יצא הפסח מן הכלל. ובזה מה שבוזזים אנשי המלחמה איש לו וכל הקודם זכה בו, ועל כן לא יבוז הפסח בזה כי אם בזמן שיש בה די לכל והותיר.

(כד) **ובל יאמר שכן חליתי** וגו׳. החכמים אומרים שראש הפסוק הזה מאמר בפני עצמו, וסופו מאמר בפני עצמו, ומפרשים ראש הפסוק לא יאמר יושב ציון חולה אני, והוא להם כל דברי השכן, וסוף הפסוק דברים שמדבר הנביא בשם ה׳. ושתי תשובות בדבר. כאן נאמר שָׁכֵן, ואם כדברי חחכמים היה אומר שֹׁכֵן, כי לא נאמר לאדם שָׁכֵן כתאר לו בכל המקרא כי אם כנגד מקום קרוב אל מקומו, ולא כנגד מושבו[1]). ועוד שאין הנבואה הזאת לימות המשיח, ואין בה מעשי נסים, ואיך יהיה הדבר הזה שיוסר מציון כל מחלה וכל מדוה? והלא נאמר בסוף הפסוק הקודם כנגד הימים ההם גם פסחים בזזו בז והפסח חולה את רגליו?

ועתה זכור שהחזיון הזה נאמר אחר מעשה שהיה, כמו שנאמר בראשו שמעו רחוקים את אשר עשיתי ודעו קרובים גבורתי (למעלה פסוק י״ג), ולא יפורשו הדברים כי אם לשעבר. והנבואה מתחלת בתוכחה, כמו שנאמר שם בפסוק האחר פחדו בציון חטאים אחזה רעדה חנפים. כי בבא הגוי ההוא על יהודה מעבר לים היו יושבית יראים מפניו. והנביא רואה את יראתם כפרי חטאתם שלפי שהיו יודעים בעצמם שהם חטאים לה׳ אלהיהם נואשו מתשועתו. ואחרי כן כשהיתה התשועה, ככל הנביאים גם הנביא הזה מדבר בה כתשועת ה׳ וכאות מאת ה׳ שהעביר את עון עמו והוא יהיה להם כבראשונה אם לא ישובו לסור מאחריו. ובהִוָּשַׁע יהודה מיד הגוי ההוא הצורר אותו היו גם העמים שכניו שמחים, כי היו יראים לנפשם ממנו, לפי שאלו גבר הגוי ההוא על יהודה היה נלחם אחרי כן אף בעמים הקרובים אליו. וכאומן בקי באומנותו גם שמחת השכנים ההיא הנביא יודע לדרוש דרש נאה ומועיל לתורת אלהיו, ולכן הוא מגיד לעמו שאף על פי שמקנאת עמים כל עם ועם ישמח בחרות אף אלהי שכניו בהם לענותם ברעב ובדבר וכדומה להם ממשלחת מלאכי רעים, הפעם לא יקנאו שכני יהודה בתשועתו, וגם כי אות היא לו מאת אלהיו כי העביר את עונו, והם לא יקנאו בו מפני שבתשועתו להם תשועה. והנביא מגיד לנו כל אלה באמרו ובל יאמר שכן וגו׳. כי שכן זה כפשוטו וכמשמעו עם שארצו קרובה אל ארץ יהודה, וחליתי ככתוב ואין חולה מכם עלי (ש״א כ״ב ח׳). וסוף הפסוק הזה תלוי בחליתי, וזה פירוש הדברים: ואל יאמר שכן משכני יהודה צער הוא לי הדבר הזה שהעם

---

[1]) ואם תשיבני מן הכתוב האומר יגורו שכן שמרון (הושע י׳ ה׳) תמצא תשובתך בצדו.

(ח) **מסלול ודרך.** מחכמי הגוים יש אומרים שודרך זה מיותר והוא משנה התיבה האחרת שנשנית בטעות סופר. ואם כדבריהם, מפני שמסלול לשון זכר, היה הכתוב אומר אחריו יקרא „לו", ולא לה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהמקרא הזה כתוב כבתחלה, ושתים דבר הכתוב, מסלול ודרך, אחת זו שמענו: דרך סלולה.

ודרך הקדש כמו דרך ארץ פלשתים (שמות י"ג י"ז). ופירוש דרך הקדש הדרך שבו ילך ההולך ויבא אל עיר הקדש. ויתורגם ללועזים der Weg zum Heiligthum.

והוא למו. מחכמי הגוים יש כרוכים אחר רד"ק האומר לישראל לבדם יהיה אותו הדרך, ואם כדבריו היה הכתוב אומר למו לבדם, כמו שנאמר יהיו לך לבדך (משלי ה' י"ז), ונאמר להם לבדם נתנה הארץ (איוב ט"ו י"ט). ויש רודפים אחר חדשות ומתחכמים ומחברים הדברים אל שלאחריהם ומפרשים והוא למו הולך דרך וה' יהיה לישראל מורה דרך. ולא יודעים האומרים כן בטיב לשון המקרא. ובאמת למ"ד של למו כלמ"ד של הלנו אתה אם לצרינו (יהושע ה' י"ג), והדברים מאמר משרת מלמד על טמא שהוא הפועל במאמר הקודם. וזה פירוש הכתוב בחבורו: לא יעבור טמא את הדרך ההיא אף על פי שהוא בעל בריתם, וכל שכן שלא יעברנו והוא להם צר ואויב. ויתורגם והוא למו ללועזים und wäre er selbst ihr Freund.

הלך דרך ואוילים וגו'. אוילים זה אוילים לדבר אחד והוא הדרך, ופירוש הכתוב בין הרגיל בדרך ובין לא רגיל בה לא יתעו.

לו

(א) פרשה זו ושלש אחיותיה שאחריה פירשתי לך במקום האחר (מ"ב פרשה י"ח—כ') כפי אשר ידעתי לפרשן בעת ההיא. ועתה אשוב עליהן ואשית על דברי נוספות מעט לתקן ולחדש, כרוח למודי הטובה עלי מאז ועד היום.

(ב) **בתעלת הברכה העליונה.** ממה שאמרו מלאכי חזקיהו אל רבשקה ואל תדבר אלינו יהודית באזני העם אשר על החומה (למטה פסוק י"א) אנחנו שומעים שתעלת הברכה העליונה מחוץ לחומת ירושלים וקרובה אליה, והעומד שם ומדבר נשמע קולו עד לחומה. ועל כן מצא ישעיה את אחז מלך יהודה אצל תעלת הברכה ההיא (למעלה ז' ג'), כי מפני שבעת ההיא היו ארם ואפרים אומרים לעלות על ירושלים להביאה במצור, יצא מלכה אל מחוץ לעיר להתבונן אל חומתה לדעת היש לחזק בדקה. ולכן עמד רבשקה על הברכה ההיא, כי לא יכול לעלות משם והלאה והעיר מסוגרת.

(ה) **אמרתי.** כל היגעים לפרשו ככתבו יגעים לריק, כי אין לדברים טעם כשרבשקה אומר אמירה זו. ובמקום האחר נאמר תחתיו אמרת (מ"ב י"ח כ') הפרצוף השני, כנגד חזקיהו שאליו הדבור, וכבר אמרתי לך שם שכן העקר.

(ו) **הנה בטחת** וגו'. על כרחנו נאמר שלא היה רבשקה יודע אל נכון מה הבטחון שהיה חזקיהו בוטח, כי מזכיר הוא שני בטחונות, מצרים וה' אלהי חזקיהו (למטה פסוק ז'). ואם כן, הלא היה לו ספק בדבר. ועל פי הדברים האלה לא יפורש הנה שנאמר כאן כפשוטו. ואומר אני שריח לו כאחיו שפירשתיו בביאור

בחזק הוראתו על רעהו בן תיבה אחת כי פי הוא כמעט כמו פיו הוא, כאמור בסוף הפסוק ורוחו הוא קבצן.

לה

(א) **ישׂשׂום.** אפשר שמ״ם שבסוף תיבה זו נשנה בטעות סופר מראש התיבה האחרת, ואפשר שישושום כמו ישושון, והנביא כתב מ״ם תחת נו״ן מפני שכן היו עתידים לדברו בשביל מ״ם שלאחריו, כמו שאמרתי בביאור סתמום פלשתים (בראשית כ״ו ט״ו).

כחבצלת. לא נשנה השם הזה בכל המקרא חוץ מכאן כי אם פעם אחת בשיר השירים ב׳ א׳. ובימי קדם לא היו העברים יודעים לא את הפרח הזה ולא את שמו.

(ב) **המה** שב אל מדבר וציה וערבה שבפסוק הקודם. והדברים פירוש לשלפניהם להגיד לנו שמפני שיראו מדבר וצוה וערבה כבוד ה׳ ישמחו, וכדי שישמחו וירננו מטוב לב נתן להם כבוד הלבנון והדר הכרמל.

כבוד ה׳ וגו׳ בשוב גאולי ה׳ מבבל אל ארצם דרך מדבר וציה וערבה.

(ז) **בנוה תנים רבצה.** הדברים האלה לא נוחים לפרשם. הסורסי מתרגם כאלו היה כתוב יצמח תחת רבצה, ואף מחכמי הגוים יש מישב ומגיה רָבְצָה עדריכם, ומפרש בנוה תנים ירבצו עדריכם. לאכול קנה וגמא. ושכח שאין עדרים רובצים לאכול כי אם לנוח ולהעלות גרה; והשנית שאין קנה וגמא מאכל עדרים; ועוד שכל נבואה זו בדרך השבים מגלות בבל היא מדברת ולא בארצם, ואם כן, אין לשון הכתוב מתישב על הענין. ואחרים מקיימים המקרא ככתבו ומפרשים חציר לקנה וגמא מקום גדור בשביל קנה וגמא, כלומר מקום גדור למען קנה וגמא שיגדלו שם, ומסתייעים מן „חציר״ לבנות יענה שלמעלה ל״ד י״ג, ולא זכרו שלא ראי זה כראי זה, כי בנות יענה בעלות חיים והכתוב קורא למקום שהן מקננות חציר, כלומר גדרה; וקנה וגמא מי יגדור להם גדרה במדבר?

ואנחנו נעמוד על טעם הדברים האלה בזכרנו שתכלית כל הנבואה הזאת להקטין טרח הדרך בעיני הגאולים, להגיד להם שלא תקצר נפשם במהלך הרב, כי יהפך להם המדבר ללבנון וכרמל (למעלה פסוק ב׳) ויהי להם דרכם ענג ולא צער. ובפסוק הזה בא להגיד להם שלא יחסר להם מים בדרך המדבר. ואם כן, כל המקרא הזה ככתבו העקר, וחציר כמשמעו, ובלבד שלמ״ד של לקנה יש לו סגולה מיוחדת, ופירוש חציר לקנה וגמא חציר גדול הקומה שיצמח ויגבה ויעלה בגבהו אל ראש קנה וגמא, ויראהו הרואה ויאמר קנה וגמא הוא. ולמ״ד זו לא ידעתי דוגמתה בכל כתבי הקדש, וקרובים לה על של על עץ רענן (ירמיה י״ז ב׳) ואל של אל שבטי מושלים (יחזקאל י״ט י״א). ראה מה שאמרתי בשני המקראות ההם. וזה פירוש הדברים האלה בנוה שהיה לתנים רבצם שם יצמח חציר גדול הקומה כקנה וגמא, כי משפעת מים יפריח החציר ותהיה קומתו גדולה מאוד. ויתורגם ללועזים in dem Landstrich, wo die Schakale ihr Lager hatten, da giebt es Gras, das für Schilf und Rohr angeht, das heisst, Gras von Schilfes und Rohres Höhe.

זכרים שאין דרכם בכך, כדי שישמע השומע ותצלנה שתי אזניו, כמו שנביא אחר אומר שאלו נא וראו אם ילד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה (ירמיה ל׳ ו׳). והדבר למד מענינו שאין כח שנאמר כאן כמשמעו, כי לא יֵלד זכר אף על פי שהוא גבור כשמשון. וכח זה ככתוב ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א׳ ד׳), ובלבד שהכח ההוא כח לב וזה כח הגוף לעשות מלאכה על ידי אבריו המכשירים אותו לה (organische Anlage). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: הגיעו זכרים למקום אשה שבאה לה אחרית חבלי לדה והם לא עשויים ללדת. ורצה חזקיהו לאמר שבאה עליהם צרה אשר קצרה ידם מהמיש צוארותיהם משם. ויתורגם ללועזים Männer sind gekommen in die Lage eines Weibes in den letzten Geburtswehen und sind doch nicht angethan, zu gebären. וראה מה שאמרתי בביאור לא יעמוד במשבר בנים (הושע י״ג י״ד), ומשם יתבאר לך המקרא הזה תוספת ביאור.

(ד) **והוכיח בדברים אשר שמע** וגו׳. במקום האחר חטאתי גם במקרא הזה, ובלבד שלא עשיתי מעשה, כי לא אמרתי בו דבר. ולא פירשתי את המקרא הזה שם, מפני שנראו לי הדברים נכוחים למבין, ולא עלתה על לבי שיטעה בפירושם יודע ספר ולשון המקרא. ועתה רואה אני שטועים בו החכמים כלם, ולא עמד אחד מהם על טעמו.

ומה שחכמי הגוים המחדשים אומרים כאן לא ראוי לזכרון, כי המה מפסיקים בין הדברים האלה ובין האמור לפניהם, ומפרשים והוכיח בדברים ויענוש על הדברים[1], ואין פירושם במשמע לשון הכתוב. ואף לא תמצא בכל המקרא שתשמש הוכחה בבי״ת כנגד הדבר אשר עליו יוכיח המוכיח[2]. וחכמי ישראל וחכמי הגוים הראשונים כלם פה אחד אומרים שנוסף „והוכיח" על „אשר שלחו" ומפרשים הפירוש הזה: והוכיח מלך אשור על ידי רבשקה את חזקיהו ואת אלהיו בדברים אשר שמע ה׳ אלהיך. ולא אמת דבריהם. לפי שאם כן, הכתוב הזה האומר בראשו אולי ישמע ובסופו אשר שמע פתח בספק ומסיים בודאי. והשנית, הדי לחזקיהו בשמועה ששאל, ומה יהיה בסופה? ובמה ידע חזקיהו ששמע ה׳ את דברי רבשקה? הלא על כרחך תאמר ששאל חזקיהו מאת ה׳ שתים, לשמוע את דברי רבשקה ולתת לו אות כי שמע. ולפירוש המקובל אין כאן זכר לאות כאות הזה. ועוד שאין בהוכחה זו כדי דבור, כי העקר חסר מן הספר, שהרי אמר הכתוב והוכיח, ולא הגיד לנו מה הוכחה זו ואת מי הוכיח המוכיח. והעולה על הכל שעל פי חקי לשון המקרא לא יתוסף „והוכיח" זה על „אשר שלחו". ולמען תדע כי כן אזכיר אליך שנים ושלשה כללים בדרכי הלשון ללמד על זמני הפעל הנוסף על חברו. ויהי נא לבך בטוח כי שלא אוגיעך בדקדוקים יותר מכדי צרכי. כי לא אוהב דקדוקים אני ולא מרבה דברים בכמו אלה.

---

[1]) כן מתרגם Prof. Kautzsch, ותרגומו מקובל לכל אחיו, כי מאסף הוא מיטב חכמת חכמי הגוים אשר בדור האחרון ובדור הזה.

[2]) כי הנה נאמר פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל׳ ו׳), אבל אין התוכחה ההיא כתוכחה זו שאנחנו דנים עליה, כי זו לדעת חכמי הגוים ענש ולא כן רעותה; ואף היא משמשת בבי״ת כנגד האדם שמוכיח אותו המוכיח, ולא כנגד הדבר אשר עליו יוכיחהו.

הנה אנכי בא (שמות ג׳ י״ג), ובלבד שרעהו קודם לשאלה והוא השאלה קודמת לו. כי אחר שאמר רבשקה בראש דבריו מה הבטחון הזה, עתה הוא משיב לעצמו ואומר הנה בטחת, כמי שאומר אם נאמר שבטחת על משענת הקנה הרצוץ. וראה מה שאמרתי בביאור הנה אשור (יחזקאל ל״א ב׳). ויתורגם ללועזים sagen wir, du vertrauest.

משענת הקנה הרצוץ. סמיכות זו כסמיכות שבנְהר פרת, ופירוש הדברים המשענת שהיא קנה רצוץ.

(ח) **ואתנה.** ה״א הנוספת מלמדת שתהא הפעולה ברצון הפועל וכחפצו. ויתורגם ללועזים und gern gebe ich dir.

(י) **ה׳ אמר אלי** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור נתן ה׳ תשועה לארם (מ״ב ה׳ א׳). ועל פי האמור שם לא כוון רבשקה כאן לדבר דברים כמשמעם, כי מי יאמין לו שה׳ אלהי ישראל דבר אליו. וזה הדבר שאומר רבשקה הנה עליתי על הארץ הזאת ותפשתי כל עריה הבצורות (למעלה פסוק א׳) ואין מונע, ובה הלא נודע הדבר שעזבכם ה׳ אלהיכם וקורא אל מלך אשור לעלות על ארצכם. וממה שאמר רבשקה כאן כן, ולא אמר אל חזקיהו אל ישיאך אלהיך עד שליחותו האחרונה (למטה ל״ז י׳) למדנו שהיה יודע יצר לב האדם. כי בשביל מלחמות אחרות כמלחמת מלך כוש (שם פסוק ט׳) שהרגיש רבשקה בביאתן היה חפץ להחזיר את חזקיהו ממרדו שלא במלחמה, לפי שהיתה השעה דוחקתו ולא היה לו פנאי לצור על ירושלים, ובגלל הדבר הזה לא פגם רבשקה בתחלה בכבוד ה׳ אלהי חזקיהו, כי נפשו יודעת שלא יקח לב העם המחרף אלהי העם באזניו, ולא חרף את ה׳ עד אשר ראה כי נכזבה תוחלתו וחזקיהו עומד במרדו.

לז

(ג) **באו בנים עד משבר** וגו׳. במקום האחר (מ״ב י״ט ג׳) פירשתי לך את המקרא הזה פירוש דוחק, כי אז לא הייתי יודע פירוש האמת. וחכמי הלשון המה הטעוני. כי חכמי הלשון אומרים שמשבר מקום בבטן האשה והוא פי הרחם, וכדבריהם אמרתי גם אני בביאור האבנים (שמות א׳ ט״ז), ואף את המקרא הזה פירשתי לפנים כפירושם שהבנים העומדים להוָלד באו עד פי הרחם. והיום נוכחתי לדעת שאין הוא משמע משבר, ולא כן פירוש הדברים האלה. והדבר המוכיח רבוי של בנים שנאמר כאן. לפי שעל כרחנו נאמר שלא ביחידים יולדים הכתוב מְדבר, כי נדמה לו יהודה כלו כיולדה, ואם כן מה בנים, והלא די לנו בבן אחד, כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר בטרם תחיל ילדה בטרם יבא חבל לה והמליטה זכר (למטה ס״ו ז׳), הרי שציון היולדה המליטה זכר ולא זכרים או בנים.

ועתה אומר אני שאין משבר פי הרחם כי אם צער לדה או צער שיולדה נתונה בו. וזה הדבר שבינו ובין חבלי לדה, שחבלי לדה הצירים שיבאו ליולדה כשעה ושתי שעות או יום או יומים לפני לדתה, ומשבר צער לדה בשעתה או סוף חבלי לדה. ואין בנים שאמר הכתוב בנים עומדים להוָלד, כי אם זכרים העומדים ללדת, והיולדים אנשי יהודה. ונאמר בנים לשון רבים על שם המין כלו, כמו שנאמר כמשפט הבנות (שמות כ״א ט׳). ובחר הכתוב לאמר כלשון הזה ולדבר בלדה כנגד

שבנביאים שהן דברי הימים ולא חזיונות, כי כל כמו אלה לא כתבום הנביאים עצמם, והם נתוספו על ידי המסדרים כתבי הקדש באחרית הימים.

(יב) **ההצילו אותם אלהי הגוים.** כנוי של אותם מקדם את השם שהוא שב אליו, והוא הגוים. והדבר הזה שלא כדין. ויש לדון את הכתוב לכף זכות ולאמר שמפני שעלו במחשבתו הארצות הנזכרות בפסוק הקודם אמר כן, כי הארצות המה הגוים. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י״ח.

(יח) **את כל הארצות.** בכתבי יד הרבה כתוב כאן הגוים תחת הארצות, ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים על פיהם. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, ופירוש הארצות ממלכות, וארצם שנאמר אחריו כמשמעו. וראה מה שאמרתי בביאור ההצילו אותם (למעלה פסוק י״ב). ויתורגם ללועזים alle Reiche und ihre Gebiete.

(כ) **כי אתה ה׳ לבדך.** חכמי הגוים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון ומוסיפים „אלהים״. ואין המקרא הזה חסר דבר, ויש בו כדי מאמר שלם, והלשון ככתוב מדוע אתה לבדך (ש״א כ״א ב׳); ובלבד ששם נאמר לבדך כנגד מקום אחר, והוא נוב עיר הכהנים ששם היו אחימלך ודוד נדברים איש אל רעהו, ולבדך זה שנאמר בה׳ כנגד כל העולם כלו, ופירוש הדברים כי אתה ה׳ יחיד ואין בלתך בעולם. ויתורגם ללועזים dass du JHVH einzig bist.

(כא) **אשר התפללת** וגו׳. השבעים מוסיפים „שמעתי״ על הדברים האלה כדי לתת בהם טעם, וגדולי חכמי הגוים כרוכים אחריהם. ואני אומר טובים הדברים ככתבם ולא צריכים לתוספת. והמאמר הזה הנושא, ודברי הפסוק האחר הנשוא, וזה פירוש הכתוב: על דבר תפלתך אלי על׳ אודות סנחריב זה הדבר אשר דבר ה׳ עליו. וכעין סגנון הלשון הזה תמצא בדברי האשה התקועית אשר דברה לאמר אשר באתי לדבר אל המלך אדני את הדבר הזה כי יראוני העם (ש״ב י״ד ט״ו).

(כב) **זה הדבר** וגו׳. מכאן ועד סוף פסוק כ״ט עקר נחמת השעה, ולדברים כדברים האלה היה חזקיהו מחכה בשלחו אל ישעיהו לאמר אולי ישמע ה׳ אלהיך וגו׳ והוכיח בדברים, כמו שפירשתי הענין במקומו. ולא נאמרו הדברים האלה עד שהתפלל חזקיהו עצמו, ולא נתנה שאלתו בתפלת ישעיהו (למעלה פסוק ד׳), כי כן נאמר בפסוק הקודם בפירוש אשר התפללת אלי. והוא שאמרו הראשונים יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל.

אחריך ראש הניעה. כאן הוא אומר אחריך, לפי שהוא לשחוק, ובמקום אחר נאמר אניע עליכם במו ראשי (איוב ט״ז ד׳). והלשון ההוא לשון רחמים.

(כג) **את מי חרפת** וגו׳. חכמי הגוים המחדשים עושים הדברים האלה שאלה וסוף הפסוק האומר אל קדוש ישראל תשובתה. ובאמת כמו שנאמר מה רבו מעשיך (תהלים קכ״ד ד׳) והדברים תמיהה, כן המקרא הזה, ופירושו מה גדול ונעלה על חרופיך וגדופיך מי שחרפת וגדפת אותו וקדוש ישראל אשר אליו נשאת מרום עיניך. וראה מה שאמרתי בביאור מה האות (למטה ל״ח כ״ב).

(כד) **ביד עבדיך חרפת אדני.** במקום האחר נאמר ביד מלאכיך חרפת (מ״ב י״ט כ״ג), ובספר הזה יש שמנה כתבי יד שכתוב בהם כאן שם הויה תחת אדני, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר; כי המנסח ההוא וסופר ספר מלכים שניהם לא עמדו על טעם הדברים האלה. ולא נאמר כאן מלאכיך כי אם עבדיך, ולא נאמר שם

ודע שהפעל שהוא לשעבר מרביתו ויפעל, וא״ו פתוחה ואות שאחריה דגושה[1]. ויש שיֵאמר פָּעַל. וכשיתוסף פעל שהוא לשעבר על פעל שכמותו לזמן יכנס בראש הנוסף וא״ו ההמשך, בין יש בראש הראשון וא״ו זה ובין אין. דוגמת הלשון הראשון ויאכל וישת ויקם וילך (בראשית כ״ה ל״ד), ודוגמת הלשון האחרון שלחתו וילך (ש״ב ג׳ כ״ד). והפעל שהוא לעתיד מרביתו יפעל, וחברו שכמותו לזמן הנוסף עליו פָּעַל ובראשו וא״ו ההפוך, כמו שנאמר ימצא הגנב והוכה ומת (שמות כ״ב א׳)[2]. הרי לך עד בלשון עד בלשון, וכמוהם בכתבי הקדש הרבה מאד.

ואחרי הודעתיך את כל זאת הלא ידעת שלא נוסף והוכיח על „שלחו" שנאמר לפניו כי אם על ישמע שלפני פניו בראש הפסוק, והוא כמותו לעתיד; לפי שאלו בא הכתוב להוסיף פעל זה על „שלחו" אחת דתו לאמר וַיּוֹכַח. ואם כן, אין הוכחה זו לשון מוסר וענש כי אם גלוי דעת והכחת אמתו של דבר, ודוגמתה בפעל ומה יוכיח הוכח מכם (איוב ו׳ כ״ה), ובשם שמעו נא תוכחתי (שם י״ג ו׳). ואשר שנאמר כאן כמו כי המשמש עם הפעול כשהוא מאמר שלם, וכיוצא בו והשבעתיך בה׳ וגו׳ אשר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני (בראשית כ״ד ג׳), וכאלה רבות במקרא. וזה הדבר שאמר חזקיהו אולי ישמע ה׳ אלהיך את דברי רבשקה וגו׳ והשיב דבר אשר בו יָדַע ששמע. ונשנה „ה׳ אלהיך" בסוף הדברים מפני שרב ההפסק בין הראשון ובין הפעל הזה. ולפי הענין שב „ה׳ אלהיך" שבסוף הדברים אל והוכיח, והוא נחשך עד כאן, לפי שאלו אמר והוכיח ה׳ אלהיך אחר שנאמר „ה׳ אלהיך" עם ישמע היה עושה כל אחת מהפעולות פעולה בפני עצמה ואין לאשה עסק בחברתה, והכתוב הזה בא להגיד לנו שתהא הוכחה מחמת שמועה, ובכמו אלה אין לאמר כי אם ככתוב.

ועל פי הדברים האלה המקרא אשר לפנינו זה תרגומו ללועזים villeicht merkt JHVH dein Gott auf die Worte Rabschake's u. s. w., und thut durch eine Gegenrede kund, dass gemerkt habe JHVH dein Gott.

וכמעט שכחתי להוסיף לאמר שאין „בדברים" נקוד כדין, כי טעה הנקדן טעות המפרשים, כסבור שהדברים דברי רבשקה, ולכן היו לו ידועים. ולפירושי דין תיבה זו בִּדְבָרִים, כי עדיין לא נודעים לנו דברים אלה, והדברים שהיה חזקיהו מחכה להוכיח בהם ה׳ ששמע את דברי רבשקה דברים כדברי ישעיהו המדבר אל מלך אשור בשם ה׳ ואומר יען התרגזך ושאננך עלה באזני (למטה פסוק כ״ט), בוזה לך לעגה לך בתולת בת ציון (למעלה ממנו פסוק כ״ב).

(ח) **וימצא את מלך אשור נלחם.** הסגנון הזה לאחרית ימי המקרא, ובימי הלשון הטובים היה הכתוב אומר תחתיו וישב רבשקה והנה מלך אשור נלחם. והדבר ברור שלא דבר ישעיהו כלשון הכתוב הזה אשר לפנינו. והוא הדין לכל פרשיות

---

[1]) ואל תטעה לאמר שוא״ו זה לחבור, שהרי נמצא ויפעל זה בתחלת ספר ויקרא במדבר, יהושע, שופטים, שמואל, יחזקאל, רות, אסתר, ובתחלת ספרים מה החבור?

[2]) ואל תשיבני מן הכתוב האומר ואם לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה לה (שמות כ״א ט׳), כי שם „יעשה" למצוה. ואף על פי כן, אלו אמר הכתוב ההוא ועשה לה כמשפט הבנות היה מדבר כלשון עמו, וכלבד שהסדר הזה שתים במשמעו, צווי והגדת מעשה שהיה, ומפני שהדברים ההם חוק מחקות התורה בחר הכתוב בסדר שאין לטעות בו.

ולא לזכירה בלבד הסגולה הזאת, כי הוא הדין לשמיעה שיש בהפרש הזה במאמר הפעול שלה כפי אשר ישמש עמה כי או אשר. ראה דברי הכתוב יהושע ב׳ י׳.

(ה) **אלהי דוד אביך.** ראה מה שאמרתי בביאור אנכי אלהי אברהם אביך בראשית כ״ו כ״ד), ובביאור וימצא את מלך אשור נלחם (למעלה ל״ז ח׳), בסוף דברי.

(ח) **הנני משיב** וגו׳. ראש הפסוק הזה משובש, וכענין זה עקרו: הנני משיב את צל השמש המעלות אשר ירדה במעלות אחז עשר מעלות. ועשר מעלות מפרש המעלות, ושניהם מקומם המקום השני כדין תאר המקום.

(ט) **מכתב.** כבר אמרו אחרים לפני שמכתב זה טעות סופר ועקרו מכתם, במי״ם. ונראים לי דבריהם.

(י) **בדמי ימי.** עיין רש״י הרואה את הדברים האלה כתאר הזמן לאמרתי. ואין דבריו דברים של טעם. ולא טובים מהם דברי החכמים האחרים, הראשונים והאחרונים גם יחד. השבעים מתרגמים דמי לשון גבה, וחכמי הגוים המחדשים מפרשים לשון מנוחה, ואין פירושם מתישב על הענין.

והנה נאמר יום ליום יביע אומר (תהלים י״ט ג׳), ונאמר עוד ימים ידברו (איוב ל״ב ז׳). ואם נתן לימים דבור, למה לא תהיה לימים שתיקה? ואף אמנם יש ויש, וימי אדם שותקים כשלא עשה לו שם גדולות ואין למעשיו קול. ומן הענין הזה בדמי ימי שנאמר כאן, ופירוש הכתוב אני אמרתי אלכה בשערי שאול בטרם יצא לי שם בגוים. והיה חזקיהו מצטער על זאת לפי שיורדי שאול מתכבדים בשאול ככבוד אשר היה להם בארץ החיים, כמו שראינו במלך בבל שלפי שמלך גדול הוא וגדול שמו בגוים במותו רגזה לו שאול מתחת והקים מכסאותם כל מלכי גוים לקבל פניו (למעלה י״ד ט׳). וחזקיהו שעד הנה לא עשה לו שם גדולות היה ירא שאם ימות בעת ההיא ירד שאולה ולא ירד אחריו כבוד. ויתורגם ללועזים in meinen ruhmlosen Tagen

(יב) **דורי.** אין דור זה שמקביל אליו אהל בסוף הפסוק כפשוטו וכמשמעו, והוא כמו دار בלשון ערבי, וכמוהו פירושו משכן ומושב.

ונגלה. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הוא ענין התגלות ולא גלות בכל המקרא. ונראה לי שאף כאן טעות הוא, ועקרה וְנָלָה, כי נמשכה קולמוסו של הלבלר אחר נסע שלפני מזה וכתבו כמתכונתו.

רעי. חכמי הגוים המחדשים משבשים אותו ומגיהים רֹעִים. ואני פירשתיו לך כבתבו בביאור בקר רעי (מ״א ה׳ ג׳).

(יג) **שויתי** אין לו טעם במקרא הזה. ויונתן המתרגם נהמת, היה לפניו שִׁוַּעְתִּי ואין ספק שכן העקר, כי כן נאמר בפסוק האחר כסוס עגור כן אצפצף.

(יד) **דלו עיני למרום.** לא יפורש ככתבו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שדלו זה טעות סופר, ועקרו דָּלְפוּ, והכתוב האומר אל אלוה דלפה עיני (איוב ט״ז כ׳) מסייע לו.

עשקה לי ערבני. לא ידעתי לפרש את הדברים האלה, וכל אשר אמרו חחכמים במקרא הזה מאומר נאמר, ואין בו ממש.

הויה כי אם שם אדנות, כדי שיקביל אדני אל עבדיך. ויש בדברים תוכחה יתירה. כי אינו דומה מלך מחרף לעבד מחרף, וכאן עבדים מחרפים את ארון כל!

(כה) **אני קרתי.** השבעים מתרגמים אני בניתי גשרים, כי היה להם קרתי מלשון קורה. ודבריהם דברי רוח.

(כו) **להשאות גלים נצים** וגו׳. במקום האחר (מ״ב י״ב כ״ה) הוכחתי שטעות סופר יש כאן. ראה שם דברי.

(כז) **ושדמה לפני קמה.** במקום האחר (מ״ב י״ט כ״ו) נאמר שדפה תחת שדמה, ויש הרבה כתבי יד שבהם כתוב אף כאן כן. והוא נראה לי העקר. והרוצה לקיים המקרא ככתבו יפרש כזרע תבואת השדה קודם שבאה לכלל קמה, שאז גדוליה רכים ונוחים להיות אבודים.

לח

(א) **מת אתה ולא תחיה.** הראשונים אומרים למצוא במקרא הזה רמז לעולם הבא (ברכות י׳ ע״א), מפני שאחר שנאמר מת אתה נדמה להם לא תחיה מיותר כשהדברים כלם אמורים כנגד העולם הזה. ואנחנו הלא ידענו שיֵאמר בלשון המקרא מת למי שנטוי למות[1]). ועל דבר ולא תחיה, הלא נאמר בבאי הארץ הנמולים כנגד הכאב שהיו כואבים ממילתם וישבו תחתם במחנה עד חיותם (יהושע ה׳ ה׳). ואם כן, יש במשמע חיה שיבת החולה לבריאותו. ועל פי הדברים האלה הפעל שבמאמר הראשון לפעולת עכשו, ורעהו שבמאמר האחרון לפעולת מחר. והדברים כפשוטם נכוחים למבין, כי זה פירושם: הנך נטוי למות ולא תחיה מחליך. ויתורגם ללועזים du bist sterblich krank und wirst nicht aufkommen.

(ג) **זכר נא את אשר** וגו׳. וכן נאמר זכור אל תשכח את אשר הקצפת (דברים ט׳ ז׳), ומשמש אשר עם פעל זכר בשניהם. ונאמר כנגדם וזכרתם כי עצמכם ובשרכם אני (שופטים ט׳ ב׳), ונאמר עוד זכור כי רוח חיי (איוב ז׳ ז׳). ורבות במקרא כאלה וגם כאלה. ואם תחזור על כל זכירה שפעול שלה מאמר שלם תמצא שמאמר הפעול (Objectsatz) שמשמש עמו „כי" מרביתו בן בלי פעל, ולא משמש „אשר" עם זכר כשאין פעל במאמר הפעול. ומאמר הפעול שיש בו פעל יש הפרש כפי אשר ישמש עם זכר כי או אשר. וההפריש אשר ביניהם יתבאר לך בשני המאמרים שאציגה בזה למשל. הנה נאמר וזכרת כי עבד היית במצרים (דברים ה׳ ט״ו), ולפי שמשמש כי נעשה מאמר הפעול כשם דבר לכל משפטיו, וכאלו נאמר וזכרת עבדותך במצרים, ומשמע הדברים מעשה שהיה בלבד (blosse Thatsache). ונאמר כנגדו הכתוב שבמשנה תורה שהזכרתי בראש דברי אלה, ובשביל שמשמש שם „אשר", אף על פי שהמאמר „אשר הקצפת את ה׳ אלהיך" דין שם דבר עליו, כי הוא הפעול של וזכרת, עדיין כח הפעל שבו עומד וקיים, ולא זאת בלבד, כי הוא כאלו היה הפעל מתואר דרך כלל. והנה קצרה ממני לשון הקדש מבאר הענין הדק הזה באר היטב, ויתברר לך הדבר באמרי שהמקרא הזה תרגומו ללועזים gedenke, wie ich mit ungetheiltem Herzen vor dir gewandelt.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור רואיך (למעלה י״ד ט״ז) בציון שבגליון.

כי מלאה צבאה נותן טעם לשלפניו, כמו שאומר הפין ה׳ קרבת ירושלים כי מלאו ימי שלוחיה, ועתה ישוב אליה ה׳ אלהיה והיה לה כימי קדם.

לקחה מיד ה׳. דבור חדש מקרוב בא בימי הגולה, ומשמעו כעין „לקח פלוני את שלו מתחת ידי פלוני" שהוא דבור שגור בלשון התלמוד.

בכל חטאתיה. לא עמדו החכמים על טעם בי״ת זו. והיא כבי״ת של בכל זאת (למעלה ה׳ כ״ה), ופירוש הדברים לקחה כפלים אף על פי שבכל אלה חטאותיה ויתורגם ללועזים bei all ihren Sünden.

(ג) **פנו דרך ה׳.** אמרו בעלי הלשון שפנוי זה הכנת הדרך בהרם כל מכשול ממנו. ולא כן הדבר. ופנוי זה מעשה שיעשה המכין הדרך בטרם יקרב אל המלאכה, והמעשה הזה שיעשה הדרך פָּנוי מעוברים ושבים על ידי גדר שיגדור בעדם והוא עושה כן, מפני שבעבור עוברי דרך תכבד המלאכה על העושים בה. ועל דבר הלשון שנקרא המעשה הזה פנוי הדרך, ראה מה שאמרתי בביאור פרעהו אל תעבור בו (משלי ד׳ ט״ו). ויתורגם ללועזים sperret den weg JHVHes.

(ד) **כל גיא ינשא.** גמ״ל של גיא סגולה. ואם קבלה נקבל. וטעם הנקוד הזה יו״ד שבראש התיבה האחרת. כי המדבר גיא בצר״י ויו״ד ואל״ף נחים לא משמיע אחריהם יו״ד של ינשא, כי לא יכין לדבר כן. ובגלל הדבר הזה גמ״ל סגולה ויו״ד שאחריה נחה ולא נחה, ועל ידי כן יקל מבטא יו״ד של ינשא. ולא נעשה כדבר הזה בבני ישראל ובכל שכמותו, וכעין זו תמצא בכל לשון.

(ו) **וכל חסדו כציץ השדה.** השבעים היו קוראים כְּבוֹדוֹ תחת חסדו. ומי שלו אזן לבחן מלין הלא יראה שכן העקר, כי לא יפול לשון חסד על בשר. וכנגד מה שנאמר בפסוק הקודם ונגלה כבוד ה׳ נאמר כאן כן בכבוד כל בשר. וראה מה שאמרתי בפסוק האחר.

(ז) **חציר העם.** על כרחנו נאמר שאין עם זה כי אם עם הכשדים. ואם כן, מכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם, כי עם הכשדים מה חסדם? אבל כבוד ודאי היה לכשדים, והוא היה כציץ השדה, כי כמוהו חלף ואיננו.

(ט) **מבשרת ציון** מחכמי הגוים יש אומרים שסמיכות יש כאן והיא סמיכות המפורש אל מפרשו, ומבשרת ציון המבשרת שהיא ציון או ציון המבשרת. וכעין זה מפרשים מבשרת ירושלים. וציון וירושלים הנה המבשרות לשאר ערי יהודה. ודבריהם דברי רוח. כי ציון היא עצמה הר ולא תצטוה לעלות על הר גבוה. והשנית איך תבשר ציון את ערי יהודה וערי יהודה הנה הראשונות שתראינה את אלהיהן. כי הנה אלהיכם שנאמר בסוף הפסוק זה פירושו הנה אלהיכם השב מבבל ועמו בני יהודה הגולים, כמו שתראה בביאור הפסוק האחר, והשבים מן הגולה עוברים בערי יהודה טרם יבאו ציונה.

ופירוש מבשרת ציון מבשרת את ציון. ואמר הכתוב מבשרת, לשון נקבה, כמו שנאמר המבשרות צבא רב (תהלים ס״ח י״ב). וכן יֵאמר בלשון ערבי.

(י) **אדני ה׳ בחזק יבא וגו׳.** זה אחד מן המקראות שהם מליצה נשגבה, והיא נשחתה על ידי הרודפים בכתבי הקדש אחר קדושה לבדה. ויש מן החכמים שלא עושים מחסידות כי אם מחסרון דעת ותבונה, והם מקדישים את אשר לא ידעו ולא יבינו, לכסות בכנף הקדש את ערות חכמתם. כי, אם קדש הוא המקרא שצריך פירוש, מי יבא אל הקדש פנימה לחקור על כל שרש דבר נמצא בו, ומי חכם יגש

(טו) **ואמר.** לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדין, ואומר אני שדינה וְאָמַר, והיא נוספה על ואדבר. ומכאן ועד חיי רוחי שבפסוק האחר הדברים משובשים עד לאין מרפא, ולא ידעתי לשער עקרם.

(כב) **מה אות** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור את מי חרפת (למעלה ל״ז כ״ג). ואף זו תמיהה ולא שאלה. ופירוש הדברים מה אמת האות הזה שאעלה בית ה׳! וחזקיהו אמר כן כנגד רפואתו ולא כנגד השמש שירדה עשר מעלות אחורנית. כי במקום האחר נאמר שאמר חזקיהו אל ישעיהו מה האות כי ירפא ה׳ לי ועליתי ביום השלישי בית ה׳, ונתן לו ישעיהו אות ירידת השמש (מ״ב כ׳ ט׳—י״א). ונראה מכאן שלא נתקררה רוח חזקיהו באות שנתן לו הנביא. ואחר שמרחו דבלת תאנים על השחין ורפא לו, היתה לו רפואתו אות שיעלה בית ה׳, ואז נשא קולו וקרא את הקריאה הזאת.

לט

(א) **וישמע.** הפעל לפעולת שלשום, והמאמר משרת לפניו, ופירוש הדברים שלח מראדך בלאדן ספרים ומנחה אל חזקיהו והוא כבר שמע כי חלה ויחזק. וכן נאמר במקום האחר בעת ההיא שלח וגו׳ כי שמע וגו׳ (מ״ב כ׳ י״ב). וראה מה שאמרתי בביאור ודרשו אל האלילים (למעלה י״ט ג׳), בסוף הספר ובציון שבגליון.

(ב) **ובכל ממשלתו.** אין ממשלה זו ארץ שהיה חזקיה מושל בה, כי לא יעלה על לב בן דעת לאמר שהעביר חזקיהו את מלאכי מלך בבל בְּכל ארצו. וממשלתו זה משפט ממשלתו. ויתורגם ללועזים und in seiner ganzen Reichsverwaltung.

(ז) **אשר יצאו ממך.** מן הלשון הזה שמענו שביום שדבר הנביא את הדברים האלה עדיין אין בנים לחזקיהו, ובניו נולדו לו בחמש עשרה השנה שנוספו לו על ימיו (למעלה ל״ח ה׳). וכן תמצא שמנשה בן חזקיהו לא היה במלכו כי אם בן שתים עשרה שנה, וחזקה לו שהוא בכור אביו.

אשר תוליד. הדברים האלה מיותרים ואין עקרם בכתוב, והם בתחלה תוספת כתובה בגליון לפרש אשר יצאו ממך, ומשם נכנסו בטעות סופר אל גוף הספר.

מ

(ב) **וקראו אליה.** לא הבינו חכמי הגוים קריאה זו, כסבורים שקרא כאן פעל יוצא והפעול כי מלאה צבאה וכל הדברים עד סוף הפסוק. ואם כדבריהם, היה הנביא אומר וקראו אליה לאמר כה אמר ה׳ מלאת צבאך, וכמו כן הדברים כלם. ובאמת וקראו אליה שנאמר כאן והוא מקביל אל דברו על ירושלים שלפני מזה ככתוב ויקרא אליהם משה (שמות ל״ד ל״א), והדברים אמורים שם כנגד אהרן וכל בני ישראל היראים מגשת אל משה, וקרא אליהם משה להוציא יראתו מלבם ולקרבם אליו. ואף כאן ירושלים מנודה מאלהיה כל ימי גלות בבל, והיא בושה בפניו ויראה מגשת אליו, לכן צוה ה׳ את נביאיו לדבר על לבה ולקרוא אליה למען תדע שחפץ ה׳ קרבתה.

ואם עדיין אין הענין הזה ברור לך כל צרכו, ראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר ובביאור וקראו להם עם הקדש גאולי ה׳ (למטה ס״ב י״ב) ותסתלק מכל ספק.

ועתה הנה פירשתי לך את המקרא הזה, ובפירושי פקעה ממנו הקדושה שהחכמים כלם מקדישים אותו; ואם לך אזן לבחן מלין הלא תשכיל ותדע שנכנסו תחתיה חן ויפי שאין כמותם בכל כתבי הקדש. ואם כן, הלא יצא הפסדו בשכרו, ואף כי ההפסד מדומה והשכר אמת.

(יא) **כרעה עדרו ירעה.** על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם יתבארו לך הדברים האלה באר היטב. כי דרך כל גבור המנצח השב מן המלחמה לעשות בשכרו, והוא השבי אשר לפניו, באכזריות חמה, ואם ייגעו מעמל הדרך ולא ימהרו להלוך, נוגשיהם אצים בהם ומכים אותם. ולא יעשה כן ה׳ השב מארץ בבל ושכרו אתו ופעולתו לפניו. כי שכרו ופעולתו המה גאוליו ועם סגולתו, ולכן ינהג בהם מנהג רועה נאמן אשר בזרועו יקבץ טלאים וישא בחיקו ועלות ינהל. וכמו שהפסוק הקודם מפרש את זה, כן זה מפרש אותו, כי מגיד הוא לנו מי הם שכר ה׳ אשר אתו ופעולתו אשר לפניו.

(יב) **מי מדד בשעלו מים** וגו׳. שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, וכאלו נאמר השמעת מימיך שמדד המודד בשעלו מים. ודוגמת הלשון הזה מי עלה שמים וירד מי אסף רוח בחפניו מי צרר שמים בשמלה (משלי ל׳ ד׳). ועל כרחך תאמר שלא בא הכתוב הזה להגיד לנו שה׳ הוא העושה כל אלה, כי לא אותו עינים ה׳ המפליא לעשות מה שאין בו תועלת, ולמה ימוד בשעלו מים ויתכן בזרת שמים? ודברי הפסוק הזה אמורים בשביל הפסוק האחר האומר:

(יג) **מי תכן את רוח ה׳.** וזה פירוש שני המקראות האלה בחבורם, כמו שאין מודד בשעלו מים ומתכן בזרת שמים, כן אין מתכן רוח ה׳.

(טו) **כמר מדלי.** יש מדמים מן של מדלי למן של גלשו מן הגלעד (שה״ש ו׳ ה׳) ומפרשים כמר מדלי כטפה התלויה בשולי הדלי. ואחרים מפרשים פירושים אחרים וזה אומר בכה וזה בכה. ובאמת אין מן זה מלמד על מוצא הדבר, אף לא על הכל שממנו החלק, והוא מן המפרש את הסתום, והוא מה שקוראים לו הערביים من البيان. ופירוש הדברים כטפה בפני הדלי (wie ein Tropfen im Vergleich zum Inhalt des Eimers). ובמקרא קרוב לו מן של לא נופל אנכי מכם (איוב י״ב ג׳), ובלשון התלמוד מן של מה אני מפלוני (ויקרא רבה ל״א)[1]. ואמר הכתוב כן, ולא אמר כמר מָיִם. כלומר כטפה מן הים, מפני שיש בני אדם הרבה שלא ראו את הים מימיהם, ואת הדלי הכל רואים בכל יום, והסופר המהיר בוחר לדמות את הנעלם למה שנודע ומפורסם לכל[2], ואף כי יש בדלי כדי דמיון, כי כשהיו כל גוי הארץ לעבר אחד, וה׳ אחד לעבר אחד, ונאמר לך שהם בעיניו כטפה בפני מלוא הדלי, ובדלי ששים רבוא טפות, הלא תדע שהגוים כלם כאין נגדו.

כדק יטול. אין דק גרגר עפר כמו שאומרים המפרשים כי אם עפר דק דרך כלל, ובמקום הזה הדבר למר מענינו שהוא עפר המאזנים[3]). ופועלו של יטול איים, ולא שם ה׳ כמו שיש אומרים, ואף על פי שאיים לשון רבים והוא לשון יחיד, כי

---

[1]) שתרגומו ללועזים .was bin ich im Vergleich zu jenem dort?

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור וויושביה כחגבים (למטה פסוק כ״ב).

[3]) ראה מה שאמרתי בביאור משקה מלך מצרים והאופה (בראשית מ׳ א׳).

לרדת לעמק הדברים? הלא יירא לנפשו, ויעמוד מנגד וישא עיניו השמימה, ויפריש המקרא מבלי הבין, כי מרום משפטיו מנגדו, והיא תפארתו ותפארת הקדש.

ובכן מקדישים החכמים כלם השכר והפעולה הנזכרים במקרא הזה ואומרים שהם שכר מצוות שיתן ה׳ לעובדיו ויראיו. ולא זכרו שעל הפירוש הזה לא מתישב לשון יבא ולשון וזרועו מושלה לו, כי מאין יבא ה׳, ומה ענין בחזק[1]) וזרוע המושלת לשכר יראי ה׳ ופעולתם? והעולה על כל אלה שאין שכרו בכל המקרא כי אם השכר הראוי לו או שכר שהשתכר הוא, ולא השכר שהוא נותן לאחר. צא והזור על כל המקרא ותמצא שכן הדבר. ואם כן, אין שכרו שנאמר כאן כי אם השכר שהשתכר ה׳, והוא הדין לפעולתו, כי ענין שניהם אחד. ואולם היש שכר לה׳, שכר כשכר שאמרתי? יש ויש. ועתה שמע דברי.

בי״ת של בחזק כבי״ת של תפול לכם בנחלה (במדבר ל״ד ב׳), וחזק עצמו דבר למד מענינו שהוא חזק מאחר. ומשמע חזק זה אף הוא למד מענינו, מפני שיבא שאמר הכתוב לשון שיבת הגבור המנצח מן המלחמה, והוא כמו שנאמר בשיבת דוד מהכות את גלית הפלשתי ויהי בבואם (ש״א י״ח ו׳); ולכן כשנעשה חזק פועלו של יבא זה, הדבר למד מענינו שמתואר ה׳ בחזק כנגד האויב אשר נלחם בו ה׳ ונצחו. וזרועו מושלה לו כמו ותושע לו זרועו (למטה נ״ט ט״ז), והוא מגיד לנו שנלחם ה׳ לבדו באויבו ואין עוזר לו. ושכר זה ופעולה זו הלא פירשתים לך בביאור שברך הרבה מאוד (בראשית ט״ו א׳) והעידותי לי המקראות שביחזקאל כ״ט, י״ח וכ׳ להוכיח ששכר ופעולה לשון שניהם יפול במה שמשתכר הגבור המנצח בנצחונו. ועל דבר אתו ולפניו המשמשים כאן עם שכרו ופעולתו, דע שהגבור המנצח השב מן המלחמה היו נושאים לפניו השלל והשבי שהם שכרו ופעולתו, כמו שנאמר ישא את חיל דמשק ואת שלל שמרון לפני מלך אשור (למעלה ח׳ ד׳); ואף משמע כן מן הכתוב בש״א ל׳ כ׳, כמו שפירשתי במקומו.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב הזה: אדני ה׳ שב מבבל כגבור מנצח במלחמה, והוא נלחם באויביו ואין עוזר לו, ושכרו ופעולתו שהשתכר במלחמה המה לפניו. ומה שכר ה׳ ופעולתו? הכסף וזהב שכרו, והוא אשר לו הכסף ולו הזהב (חגי ב׳ ח׳)? אם שבי כשדים הערלים? מה לה׳ חפץ בהם? הלא דעת לנבון נקל ששכר ופעולה אלה המה בני הגולה אשר למענם שלח ה׳ בבלה (למטה מ״ג י״ד) והכם מכת בלתי סרה, ובני הגולה המה עתה גאוליו שהיו לשלל לו והולכים לפניו בשובו מן המלחמה לגאון לו ולתפארת. והוא שנאמר בראש הדברים ונגלה כבוד ה׳ (למעלה פסוק ה׳).

ומעתה הלא תבין כל הדברים האלה, ולא יקשה לך „וזרועו מושלה לו“. כי הכתוב מזכיר את הדבר הזה להגיד לנו שנלחם ה׳ בכשדים ונצחם הוא לבדו ואין עוזר לו, ובגלל הדבר הזה שכרו, ופעולתו לו לבדו, ואין לזולתו חלק בהם, לפי שאם לא כן, היה לעוזרו טענת שותפות בהם והיא הָיֹה לא תהיה, כי עם סגולתו הם.

[1]) איבלד אומר שהשכיל הכתוב הזה השכלה נפלאה מאוד והוציא יד חזקה (שמות י״ג ט׳) בלשון בחזק. ודבריו דברי שטות. העיני רואים ינקר? כי אם כדבריו, כל אשר לו עינים ועיניו לנכח יביטו לא Kunst יראה כאן ולא Zartheit כי אם פטפוטי מלין. אבל כן דרך החכם הזה וכל שכמותו ליפות דבריהם כשאין להם טעם. וכבר הראיתיך אותו עושה כדבר הזה בביאור וחפרה הלבנה [למעלה כ״ד כ״ג].

צבא השמים ברב אונים ואמיץ כח, כי בעיני העברים היו כוכבי השמים כמושלים, כמו שאמרתי בביאור הילל בן שחר (למעלה י״ד י״ב).

וחכמי הגוים המחדשים הכרוכים אחר פירוש הראשונים משבשים ואמיץ ומגיהים ואַמִּץ, כדי שיקביל אל מרב שבראש הפסוק. ובאמת ואמיץ העקר, ומרב לא נקוד כדין, כי דינו מֵרֹב. ויתורגם ללועזים von den Gewaltigsten und Mächtigsten wird keines vermisst.

(לא) **יעלו אבר כנשרים.** אמר תלמיד גזניוס השת גוספות על שרשיו שיעלו זה הבנין הכבד הנוסף והוא מחברו אל ותעל אחד מגוריה (יחזקאל י״ט ג׳), ומפריש יעלו אבר יגדלו אבר. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שקל הוא וחברו עלה כלו קמשונים (משלי כ״ד ל״א). כי כמו שתשוב צמיחת גדולי השדה אליו ובשביל הקמשונים הצומחים בו תאמר כנגדו עלה קמשונים, כן שבה כאן צמיחת האבר אל הגוף, וקוי ה׳ אשר להם יעלה אבר נאמרו כנגדם יעלו אבר.

מא

(א) **החרישו אלי איים** החרישו איים למען תוכלו לשמוע אלי. ראה מה שאמרתי בביאור והחריש לה אביה (במדבר ל׳ ה׳).

ולאמים יחליפו כח. כן היו קוראים כל המתרגמים העתיקים וכן הנוסח בכל כתבי יד. ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שאין ולאמים זה נקוד כדין, לפי שקשה לי הלשון וקשה הענין. הלשון, כי למה נאמר יחליפו ולא נאמר הַחליפו כמו שנאמר הקשיבו. והענין, כי הנותן לה׳ אלהי ישראל כבוד שמו לא יאמר שהוא קורא לאיים ולאומים לקרוב עמו יחדו למשפט. ויתבאר לנו הדבר הזה בזכרנו מה המפשט. כי המשפט הזה הלא תשובת השאלה מי העיר ממזרח צדק. ואיך ידעו האיים והלאומים להשיב דבר לשואל כשאלה הזאת? והשנית שבסוף הדברים אחר נחמת ישראל בשחוור הנביא לענין ראשון אין זכר לאיים ולאומים; ואף משמע מסגנון לשונו שלא לגוים הוא מדבר כי אם לאלהיהם, שכן הוא אומר ויגידו לנו את אשר תקרינה (למטה פסוק כ״ב) וכן לא יֵאמר כנגד בשר ודם, כי איך ידע את אשר תקרינה? ואף אמר הנביא שם בפסוק האחר בפירוש הגידו האותיות לאחור ונדע כי אלהים אתם. הרי שהמשפט לאלהי הגוים, ולא לגוים. ואם כן, בדין הוא שיהא זכר לאלילים בראש הפרשה הזאת, ובדברים כנקודם אין להם כל זכר.

ובגלל הדברים האלה אומר אני אל תקרא ולאמים כי אם וּלְאֵמִים[1]). ומשמעו כמו שנאמר ובאימים יתהללו. ולמ״ד של לאמים למ״ד המפרש את הסתום או למ״ד המחזקת שהיא לתרגום כאין, ובין כך ובין כך הוסב הדבור על ידי למ״ד זו מהוות אל האימים, ולכן אמר יחליפו, הפרצוף השלישי. ואימים יש במשמעו אלילים, ובלבד שאינו לשון גנאי כמוהו, ועל כן כשבא לאמר יחדו למשפט נקרבה אמר אימים ולא אמר אלילים, כי אין לקרוב למשפט את אלילים. וכן נאמר במקום אחר ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים (שמות י״ב י״ב), ולא נאמר שם אלילי מצרים, לפי שאין אלילים נשפטים.

---

[1]) כי אֵימִים רבוי של אימה. ויש שהוא חסר יו״ד, ככתוב נשאתי אמיך (תהלים פ״ח ט״ז).

כאלה בדברי הנביאים רבות מאוד. ויטול זה פעל עומד ולא יוצא, והוא מלשון ונטל החול (משלי כ״ז ג׳). ופירוש הדברים איים משקלם כעפר דק של מאזנים. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים und Inselländer fallen bei ihm in's Gewicht wie deren (der Wagschalen) bischen Staub.

(יט) **וצרף בזהב ירקענו.** המחברים בזהב אל ירקענו, והמה החכמים כלם מישראל ומן הגוים יחד, טועים; לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר זהב ירקענו, בלא בי״ת, כי כן הדין בכמו אלה, כמו שנאמר במקרא צפה זהב כארבעים פעמים, ולא תמצא צפה בזהב בכל מקום בכתבי הקדש. ובזהב מחובר אל שלפניו, ופירוש צורף בזהב וצורף עושה בזהב, והלשון ככתוב לעשות בזהב ובכסף ובנחשת (דה״ב ב׳ ו׳). ולא אמר הכתוב במה ירקענו, כי מאחר שנאמר שהצורף בזהב מרקעו הדבר למד מענינו שרקועו זהב. ויתורגם ללועזים und der Goldschmied beschlägt es.

ורתוקות כסף צרף. אף בו טעו החכמים. כי רתוקות נפרד ולא נסמך, וכסף הוא הפעול של צורף. לפי שצורף שם הפועל ודין פעל לו לצאת לשני. ופירוש כסף צורף צורף בכסף או צורף כסף. ואף כאן הדבר למד מענינו שהרתוקות העשויות על ידי צורף בכסף של כסף הן.

וראיתי להזהירך מלאמר שמפני שהלועזים ללשונותם לא יתרגמו כמו אלה כי אם בהשלם פעל המקרא הזה מקרא קצר. כי לא כן הדבר, והמקרא מקרא מלא, ורתוקות הנושא וכסף צורף הנשוא. וראה מה שאמרתי בביאור והארץ היתה (בראשית א׳ ב׳). ומשמע הדברים ללועזים und die Kettchen, dafür ist ein Silberschmied da.

(כ) **המסכן תרומה וגו׳.** הפירוש המקובל ידוע, והוא על פי נקודו של מסכן כמות שהוא לפנינו בספרים. ואני, אף על פי שמתרגום הירונמוס הרומי נודע לנו שכן היו קוראים בימי קדם, מלאני לבי לאמר שאין תיבה זו נקודה כדין, ודינה הַמְּסֻכָּן. ואם כן, אין תרומה דבוק במסכן, והוא מחובר אל שלאחריו ומפרש תשמישו של עץ לא ירקב, וזה פירוש הכתוב: המסכן יבחר לו לתרומה עץ לא ירקב, ויתורגם ללועזים wer arm ist, wählt zur Widmung ein Holz, das nicht fault.

(כב) **וישביה כחגבים.** וכן אמרו המרגלים בעצמם כנגד הנפילים בני ענק ונהי בעינינו כחגבים וכן היינו בעיניהם (במדבר י״ג ל״ג). ולא ברח הנביא מן הדמיון הזה כאן מן הטעם שאמרתי בביאור כמר מדלי (למעלה פסוק ט״ו). כי החגב קטן מאוד, וכשיאמר האומר שיושבי הארץ בפני ה׳ כחגבים יש בדמיון הזה די הגד לנו גדולת ה׳. ובחר בחגב מפני שהוא נודע לכל וקטנותו מפורסמת.

(כג) **שפטי ארץ.** אין שופטי ארץ שמקביל אל רוזנים שבראש הפסוק דייני ארץ כי אם מושליה, כמו שנקראו מושלי ישראל בטרם ימלוך בו מלך שופטים.

(כו) **מרב אונים ואמיץ כח.** אמרו החכמים כלם שזה פירוש הדברים: מפני שה׳ רב אונים ואמיץ כח איש לא נעדר. ומה טעם יש בפירוש הזה? ובאמת מרב אונים ואמיץ כח כלל והוא שב אל צבאם שנאמר לפניו, ואיש לא נעדר פרט וזה פירוש הכתוב: לא נעדר איש מצבאם מרוב אונים ועד אמיץ כח. והכתוב מתאר

מדבר, ואין ארם נהרים לנביא הזה קצות הארץ וירכתיה, בין שהוא עומד בבבל ובין עומד בארץ יהודה.

ועתה ראה מה שאמרתי ומקצה אחיו (בראשית מ״ז ב׳). ועל פי הדברים ההם מקצות הארץ זה משמעו מגויי הארץ הגדולים והעצומים, וכמוהו משמע ומאציליה, כי כן נקראו החשובים שבבני ישראל אצילי בני ישראל (שמות כ״ד י״א); והחזיק זה לשון בחירה, והוא משמש כאן כמו שמשמשים בספרי התלמוד חבריו נקט, ותפס[1]). ומי״ם של מקצות ושל ומאציליה מן היתרון, וזהו פירוש הכתוב אשר בחרתי בך מגויי הארץ הגדולים והעצומים וקראתיך מכל נכבדיה. ועד בדבר סוף הפסוק האומר בחרתיך ולא מאסתיך, ולא יפורשו הדברים כי אם על פי מה שאמרתי. לפי שבשעה שבחר ה׳ באברהם וזרעו אחריו כבר היו בארץ גוים רבים ועצומים, וכשלא בחר ה׳ בהם בכל גדולתם, ובחר בישראל אף על פי שהיה שפל ונבזה ובן בלי תרבות, יפול בו לשון בחרתיך ולא מאסתיך. ויתורגם ללועזים du, den ich vor den Vornehmsten der Erde wählte und vor ihren Edlen berief.

(י) **אל תשתע** שרשו שעה, ופירושו אל תפן הנה והנה כעם אובד עצות ומבקש עזרה מכל אשר ימצא.

בימין צדקי. צדק זה חול ולא קדש, ומשמעו כמשמע רעהו שפירשתיו למעלה פסוק ב׳, לשון נצחון. ופירוש בימין צדקי בימיני אשר היא רבה להושיע. ויתורגם ללועזים mit meiner siegreichen Rechten.

(יד) **מתי ישראל.** חכמי הגוים מרביתם מתרגמים אנשי ישראל ונפלאת היא בעיני איך עושים המה כן והוא מקביל אל תולעת יעקב. והחכמים המחוכמים שבהם, ובראשם איבלד שלא היה כמוהו לדעת המקרא כפשוטו ולשמוע לשונו בכל חכמי הגוים שהיו לפניו ולאחריו עד היום הזה, משבשים מתי ומגיהים רִמַּת. ולא זכרו שקשה לאמר מה ראה הלבלר על ככה לחסר רי״ש מראשו ולהוסיף יו״ד בסופו, ואיך היה הדבר שלקתה תיבה זו בחסר ויתיר גם יחד.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור מתי רעב (למעלה ה׳ י״ג). ועל פי הדברים ההם גם מתי האמור כאן לשון שפלות[2]). ויתורגם מתי ישראל ללועזים לפי ענינו לשון יחיד du armer Tropf Israel.

(יט) **ועץ שמן.** אמרו החכמים שהוא עץ הזית אשר ביער (wilder Ölbaum). ואם תחזור על כל העצים האלה לא תמצא בהם עץ מאכל, וחזקה לזה שהוא כיתר אחיו. ולכן אומר אני שעץ שמן אילן שעצו שָׁמֵן (harzhaltig). וכל העצים האלה מהם נזכרים בשביל צלם שהוא מחסה מחרב, ומהם בשביל ריחם הטוב, ומהם בשביל יֶרֶק העָלֶה שהוא נחמד למראה, ואף כי במדבר.

(כ) **וישימו** לשון קצר, ומלואו וישימו לבם, או וישימו אל לבם. וראה מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד׳ ה׳).

---

[1]) וראה מה שאמרתי בביאור עבדי אתמוך בו (למטה מ״ב א׳).

[2]) וגם ממה שנאמר בסוף הפסוק אני עזרתיך, הכנוי לנקבה יחידה, אף על פי שהפעל קרוב למתי ישראל מן תולעת ומתי ישראל לשון רבים, נראה בעליל שפלות מתי ישראל שכוללם הכתוב יחד מבלי להשגיח על יחידיהם ומדבר כנגדם לשון נקבה. וראה מה שאמרתי בביאור בקרבה (בראשית י״ח כ״ד).

והמשפט לאימים, כמו שאמרתי, ואף על פי כן נאמר הקשיבו אלי איים, למען יהיו הגוים עדים במשפט שבין ה׳ אלהי ישראל ובין אלהי הגוים, וכנגד הגוים הוא אומר בסוף הנבואה הזאת ועדיהם המה (למטה מ״ד ט׳).

יחליפו כח יכינו את עצמם לעצור כח לדבר לפני. **יגשו אז ידברו.** „אז״ מגביל יגשו, ופירוש הדברים כשהכינו את עצמם למשפט וסדרו טענותיהם אז יגשו וידברו. **יחדו למשפט נקרבה.** יחדו זה מתאר משפט, ולא נקרבה, והוא מתארו בפעולת איש אחיו (Reciprocität), וכאלו אמר הכתוב נקרבה למשפט איש את רעהו.

(ב) **מי העיר ממזרח.** מי העיר את כורש לבא ממזרח. **צדק יקראהו לרגלו.** צדק מי יקראהו לבא בכל מדרך כף רגל כורש. וצדק זה ישע, כמו שהוכחתי בביאור זבחי צדק (דברים ל״ג י״ט). **יתן לפניו גוים** יכניע גוים וישימם לפניו לעשות בהם כרצונו. וראה מה שאמרתי בביאור כל הארץ לפניך (בראשית י״ג ט׳).

יתן כעפר חרבו. חכמי הגוים המחדשים משבשים ומגיהים חרבם וקשתם תחת חרבו וקשתו, ועושים מי הפועל של יתן. ולדבריהם אין המשל הזה שמדמה הנביא חרב לעפר עולה יפה. ועוד שאין לשבש את המקראות כי אם בזמן שאי אפשר לפרשם ככתבם. ולכן אומר אני שפועלו של יתן חרבו וקשתו, ואף על פי שיתן לשון זכר והן לשון נקבה, כי הלא ידעת שכשיוקדם הפעל על הפועל אין המדבר חייב להבחין בו בין זכר לנקבה ויחיד ורבים, ואף כי בדברי נבואה ודברי שיר. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב ירד לפניו גוים שתעשם חרבו כעפר וקשתו כקש נדף. וסוף הפסוק לשון נופל על לשון.

(ג) **ארח ברגליו לא יבוא.** פירשו איבלד לא נגע כורש ברגליו אל קרקע הדרך אשר ירדפם, ואחריו כרוכים כל חכמי הגוים. ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ועוד שאם כן, יעבור שלום מיותר, כי הרודף אחרי אויביו והוא כעוף יעופף ולא יגע ברגליו אל הארץ אך למותר לאמר בו שהוא יעבור שלום. ופירוש הדברים כפשוטם וכמשמעם שיעבור כורש שלום אף על פי שמימיו לא באה רגלו בדרך ההיא.

(ז) **ויחזק חרש את צרף.** החרש והצורף האלה לא במלאכת אלהים חדשים הם עסוקים, והם מחזקים ברקי אלהיהם שהיו להם ומתקנים אותם בטרם ידרשו בהם לעת כזאת. **ויחזקהו במסמרים** אחר שחזקהו במסמרים. ראה מה שאמרתי בביאור וישמע כי חלה (למעלה ל״ט א׳.)

(ח) **ואתה ישראל עבדי.** עד שהאיים מחליפים כח ומחזקים בדקי אלהיהם אלהי ישראל פונה אל עמו לדבר על לבו. ובכן השכיל הכתוב הזה להגיד לנו מה בין אלהי ישראל לאלהי הגוים, כי בשעה שעובדי אלהים אחרים מחזקים את אלהיהם ה׳ אלהי ישראל מחזק את עובדיו.

(ט) **החזקתיך מקצות הארץ** וגו׳. לא ירדו החכמים לעמק פשוטו של המקרא הזה. החכמים כלם מפרשים מקצות הארץ כמשמעו ואומרים שמאציליה כמו מקרנותיה, כלומר ממרחקי ארץ וירכתיה, והחזקתיך כמו החזקתי בך והבאתיך. ואין דבר מכל דבריהם אמת, כי אין אציל קרן בכל לשונות בני שם, ואף לא בלשון המקרא, ולא משמש החזיק בלשון שהם אומרים. ועל דבר מקצות הארץ, אם כדבריהם, הלא על כרחך תאמר שביציאת אברם הוא אברהם מארם נהרים הכתוב

(כט) **כלם און.** און זה ככל און הנאמר באלילים ועבודתם. לשון דבר שאין בו ממש, ולכן מקביל אליו אפס ורוח ותהו שנאמרים אחריו. וכיוצא בו בית און שהוסב אליו שם בית אל על שם חטאת ירבעם בן נבט.

מב

(א) **הן עבדי אתמך בו** וגו׳. בישראל מדבר. וכן נאמר בנבואה זו בפירוש יעקב עבדי וישראל בחרתי בו (למטה מ״ד א׳), ונאמר עוד עבדי יעקב וישרון בחרתי בו (שם פסוק ב׳). ואין אתמוך בו שנאמר כאן לשון חזוק ידים שמחזק המחזק את ידי החלש כי אם ככתוב מתמוך בשחר (למעלה ל״ג ט״ו), והוא לשון אחיזה, ואחיזה שאמרתי היא שפירשתיה בביאור החזקתיך מקצות הארץ (למעלה מ״א ט׳). ומפני שהדבור הזה משמש כאן לשון בחירה כהחזקה שבכתוב ההוא מקביל אליו רצתה נפשי בו. ויתורגם אתמוך בו ללועזים den ich auserkoren habe.

משפט לגוים יוציא ילמד לגוים משפטי למען ידעו ויעבדוני. והנביא הזה רואה את ישראל כמלאך ה׳ אלהיו[1]) והוא שלוח לגוים ללמדם דעת ה׳ ויראתו.

(ב) **לא יצעק ולא ישא** וגו׳. קולו שבסוף הפסוק משמש אף לכאן כפעול של ישא. והרוצה להבין את הדברים האלה על ברים יזכור מעשי צבא הנוצרים אשר יקרא לו חיל צבא ישע (Heilsarmee) ומעשי כל הקנאים שבמותם המהלכים בחוצות ומרימים קולם ומשבחים ומהללים את תורתם כאשר ישבח ויהלל הרוכל את סחורתו ברחובות העיר. והנביא הזה משמיענו שלא זו הדרך, ולא כן יעשה ישראל. והוא מגיד לנו דרך ישראל באמרו:

(ג) **קנה רצוץ לא ישבור** וגו׳. ופירוש הדברים קנה רצוץ לא יניחנו להשבר ופשתה כהה לא יתנגה לכְבות, כי את הקנה הרצוץ ירפא שברו ופשתה כהה יערוך נרה להעלותו. והדברים משל, להגיד לנו שיהיה מעשה ישראל חסד ורחמים ועזרה לכל כושל, ובכן **לאמת יוציא משפט.** ומשפט זה ככתוב לא ידעו את משפט אלהי הארץ (מ״ב י״ז כ״ו), וזה פירוש הדברים על ידי מעשיו הטובים יוציא ישראל משפט אלהיו משפט אמת ותורתו תורת אמת, כי בראות הגוים את חסדי ישראל ואמתם יאמרו אך צדיק הגוי הזה, והעם שככה לו אלהיו אלהי אמת ותורתו תורת אמת. ולמ״ד של לאמת לקנין והוא דבוק בענין עם משפט. ועל דבר גזרת המאמר הזה ראה מה שאמרתי בביאור למטר השמים תשתה מים (דברים י״א י״א). ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים er wird die wahre Religion zum Ausdruck bringen.

(ד) **ולתורתו איים ייחלו.** גם הוא תלוי בפעל ישים, ופירוש הדברים עד אשר ישים בארץ משפט ויעשה את אשר לתורתו איים ייחלו.

(ו) **אני ה׳ קראתיך בצדק.** אף צדק זה נצחון, ככל אחיו שפירשתים עד הנה. וכאן הדבור שב אל כורש, ופירוש קראתיך בצדק קראתיך על ידי התשועות שנתתי לך. ומחכמי הגוים יש דורשים נבואה זו על ישראל, ולדבריהם לא מתישב כל האמור אחרי כן עד סוף פסוק ט׳.

[1]) שכן הנביא מדבר בשם אלהיו ואומר לישראל מלאכי (למטה פסוק י״ח).

(כג) **לאחור** לעתיד, ושכנגדו לפנים שהוא לשעבר. ומפני שהאותיות שם הפועל ומשמעו העתידות לבא ואף הבאות כבר[1]) הוסיף הכתוב לאחור שלא ליתן מקום לטעות.

(כד) **מאפע.** כבר קדמני מחכמי הגוים מי שאומר שטעות סופר הוא ועקרו מאפס, בסמ״ך, והוא מקביל אל מאין שלפניו.

תועבה יבחר בכם. מקרא קצר הוא זה, ומלואו תועבה יבחר הבוחר בכם.

(כה) **העירותי מצפון ויאת.** מאחר שדבר ה׳ אל עמו ישראל כל הדברים האלה ליתן לאלהי הגוים זמן להחליף כח, ואף על פי כן אין בהם מגיד, ה׳ עצמו מגיד להם ומשיב שאלתו. ואולם אין זכר לשם ה׳ ואף לא יאמר כנגדו אנכי או אני בכל הדברים האלה עד סוף הפרשה, כי קטנו אלהי הגוים ואינם כדאי שיזכר אליהם שם ה׳ או כנויו.

וצפון שנאמר כאן לא יפורש כמשמעו, כי לא יבא הבא מצפון וממזרח שמש פעם אחת. ואומר אני שצפון זה ארץ לא ידעוה העברים, והיא פרס ומדי שלא שמעו את שמעה עד הנה. ונקראת ארץ פרס ומדי כן על פי מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א׳ י״א) ובביאור מצפון ומים (למטה מ״ט י״א). ויתורגם מצפון זה ללועזים in unbekannter Ferne.

ויבא סגנים. אין הלשון הזה מתישב היטב על ירמס שמקביל אליו בסוף הפסוק. וכבר יש אומרים שויבא זה טעות סופר ועקרו ויָבֻס, בסמ״ך. ואומר אני שאלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר והשמיט סמ״ך של ויבס, כי היה לו רעהו שבראש התיבה האחרת עולה ויורד, ואחרי כן הגיה המגיה וטעה ומלא החסרון שלא כדין. וכבר הראיתיך כדבר הזה בביאור ואסיר גבולות עמים (למעלה י׳ י״ג).

(כו) **ונאמר צדיק.** יש בצדיק זה כדי מאמר שלם, והוא משרת למאמר שהוא למד מעניננו. וזה פירוש צדיק בחבורו אל המאמר הלמד מעניננו: הגיד המגיד והוא צדיק בהגדתו. וכמוהו בארמית שבמקרא יציבא (דניאל ג׳ כ״ד), וכן יאמר הערבי בכמו אלה صادقا, ושניהם איש איש מאמר שלם.

(כז) **ראשון לציון הנה הנם** וגו׳. הדברים האלה קשה פירושם. ומחכמי הגוים יש אומרים שראשון מתאר את ה׳, והכתוב בא להגיד לנו שה׳ יהיה הראשון שיבשר את ציון, ויש אומרים שלציון כמו אל ציון, ופירוש הכתוב בראשונה אלך אל ציון. ולא נראים לי דבריהם, לא אלה ולא אלה. ואומר אני שראשון זה תאר הפעל, והוא משמש כנגד הדבר שהוא עקר הפרשה הזאת, והוא המשפט שבין ה׳ אלהי ישראל ובין אלהי הגוים. כי מאחר שדבר ה׳ אל עמו ישראל כל דברי הנחמה ליתן לאלהי הגוים זמן להכין את עצמם, והם עדיין לא נגשו למשפט, ואחר שאמר ה׳ שנית קרבו ריבכם הגישו עצמותיכם (למעלה פסוק כ״א) ועדנה לא באו, הוא מסיים ואומר בטרם יבאו אלה אבשר לציון לאמר הנה בניך הנם.

(כח) **וארא ואין איש** וגו׳. על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם וא״ו של וארא נותן טעם לשלפניו, ככל אחיו שפירשתי עד כה. וזה פירוש הדברים בחבורם: טוב תתי לציון ולירושלים מבשר מן המשפט הזה, כי הנה ראיתי ואין איש וגו׳.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור רואיך (למעלה י״ד ט״ז),

הראיתיך כעין זה בזאת שאלה רבויו בביאור הטובה הזאת (ש״ב ב׳ ו׳). ואין דברים דברי שפתים כי אם מעשים, והמעשים המה הנזכרים לפני מזה, החרבת הרים וגבעות והולכת עורים בדרך לא ידעו וגו׳, ככל דברי פסוק ט״ו וט״ז, ושני הפעלים לשעבר ולא לעתיד. ועזבתים שנאמר כאן היא עזיבה שפירשתיה בביאור אשר לא עזב חסדו (בראשית כ״ד כ״ז) ואמרתי שהיא תפול במי שחדל מדבר שהיה רגיל בעשיתו. ומפני שיש במשמע עזיבה הענין הזה נאמר במקום אחר הרף מאף ועזוב חמה (תהלים ל״ז ח׳), ומקביל שם הרף אל עזוב. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: דברים כדברים האלה עשיתי לפני מזה ולא הרפיתי מהם, כלומר לא חדלתי מעשותם, כי עושם אני יום יום. ויתורגם ללועזים solch Dinge habe ich schon früher gethan und bin nicht aus der Übung gekommen.

(יז) **נסגו אחור.** הפעל הזה ורעהו שלאחריו שניהם לפעולת עכשו, ולא לפעולת מחר, ואין בשת זו שיבושו הגוים מפני האותות והמופתים הגדולים והנוראים שאמר ה׳ לעשות, כי אם בשת שיבושו מאלהיהם מבלתי יכלתם לעמוד במשפט עם ה׳ אלהי ישראל להשיב על שאלתו ששאל לאמר מי העיר ממזרח וגו׳ (למעלה מ״א ב׳). כי ה׳ שאל שאלתו ההיא כמי שאומר מי המעיר את כורש אני או אחד מכם, ומפני שאין אחד מהם המעיר, הגוים עובדיהם בושים. והנה אחר ששאל ה׳ השאלה ההיא פנה אל ישראל עמו ליתן לגוים ולאימהים זמן להחליף כח ולהכין את עצמם למשפט. ואף על פי שכבר נאמר לפני מזה כנגד הגוים ואליליהם וארא ואין איש (שם פסוק כ״ח), כי עדיין לא עמדו למשפט, וגם לא עמדו אחרי כן, עתה כשבא ה׳ לדבר קשות אל עמו ישראל ולאמר להם החרשים שמעו והעורים הביטו לראות, וכל דברי התוכחה עד תֻּמה, הוא פונה הנה והנה כחָפץ לראות הנגשים הגוים המה ואליליהם, וכשהוא רואה שאין קול ואין עונה הוא מסיים ואומר נסוגו אחור וגו׳ עד סוף הפסוק, כמי שאומר אין מהערלים שומע תוכחתי שאני מוכיח אתכם בני, כי נסוגו אחור. ופירוש נסוגו אחור לא נגשו, והוא על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג). ויתורגם ללועזים es sind weggeblieben.

יבשו בשת. ראה מה שאמרתי בביאור ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ״ז ל״ג). ועל פי הדברים ההם לא יֵאמר בלשון המקרא יבושו בשת כשאין תאר לבשת. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא יבושו כי אם יִלְבְּשׁוּ. והכתוב כתקונו כמו שנאמר ילבשו בשת וכלמה (תהלים ל״ה כ״ו), ונאמר עוד שונאיך ילבשו בשת (איוב ח׳ כ״ב).

אתם אלהינו אמר אתם, לשון רבים, אף על פי שהדבור אל מסכה והיא יחידה, על שם אלהינו שהוא הנשוא ולשון רבים. וכדבר הזה יֵעשה בכל לשון.

(יט) **מי עור כמשלם.** הדברים האלה קשה לפרשם. מחכמי הגוים יש אומרים שמשולם זה שמקביל אליו עבד בסוף הפסוק נקרא כן מפני שהוא ועבד אחד הם, לפי שהעבד ישולם לו שכר עבודתו. ואם בעל נפש אתה, שמח בדבריהם. ואחרים אומרים שפירוש משולם מי שנכנע לה׳, ואם כדבריהם היה נקוד כמְשֻׁלָּם, הבנין הכבד הנוסף. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, וכמשלם זה עקרו כִּמְשֻׁלָּח[1],

---

[1]) והנקדן נקד התיבה כדין, אף על פי שנפלה טעות בסופה, מפני שמצא בה סימן שבו נודע לו בנין הפעל. וכבר אמרתי לך אחת ושתים שגם קודם שנתתקנו הנקודות כמות שהם

לברית עם. הדבור הזה האמור כאן ושנוי למטה מ״ט ח׳ לא יפורש לי נקודו. כי מה לכורש ולברית? ואף לדברי האומרים שכנגד ישראל הדברים אמורים קשה, לפי שאין ברית עם כמו עם ברית. והאומרים שברית עם מי שמביא את העמים בברית עליהם הראיה שכן יֵאמר בלשון המקרא. ונראה לי שברית מקביל כאן אל אור, ועם מקביל אל גוים. ואם כן, עם זה כמו עמים, ואין לברית זה נקוד כדין, ודינו לְבָרִית. ובורית ששרשו ברר משמש כאן לשון אור בהיר, והכתוב הזה מגיד לנו שקרא ה׳ לכורש להושיע לעמים, כי בלשון המקרא חשך צרה ואור ישועה, כמו שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול (למעלה ט׳ א׳), ונאמר עוד ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר (אסתר ח׳ ט״ז).

(ז) **לפקח עינים עורות.** עיני עורים לא נאמר כי אם עינים עורות, מפני שבעיני רואים היושבים בחשך הכתוב מדבר, והם אסירי בבל הנתונים בבור ואור השמש חשך בעדם, וכמו שנאמר בסוף הפסוק להוציא ממסגר אסיר מבית כלא יושבי חשך.

(ח) **וכבודי לאחר לא אתן** וגו׳. אני הוא שהעירותי את כורש והחזקתיו בימין צדקי ונתתי לו תשועות למען גאולת עמי וגאולת עמים אחרים, ולא אתן את כבודי ותהלתי לפסילים שיאמרו הגוים שנגאלו גם הם על ידי כורש אלהינו עשו זאת.

(יא) **חצרים תשב קדר.** קדר הפועל, ולכן נאמר תשב, לשון נקבה, וחצרים תאר המקום, ולא הפעול; כי אין ישב פעל יוצא לשני.

(יג) **יעיר קנאה.** האומרים שיעיר זה כמשמעו לא זכרו שלא יעורר המעורר קנאת עצמו כי אם קנאת חברו, וה׳ לא חבר ולא עוזר לו שיעורר את קנאתו. ויעיר זה כחברו שפירשתיו בביאור כנשר יעיר קנו (דברים ל״ב י״א), ובלבד שהוא הֵרקה כמשמעה וזה על צד השאלה והוא לשון העברה שמעביר המעביר דבר לפני רואיו, כמריק שקו להראות מה שבתוכו. ויתורגם יעיר קנאה ללועזים wird er Eifer entfalten.

(יד) **החשיתי מעולם** החרשתי זה ימים רבים. **כיולדה אפעה** ועתה כיולדה אפעה. ופעם אחת נזדווג לי אפיקורוס אחד ואמר לי הלא מתפארים אתם בנביאיכם וצחות לשונם ויפי דבריהם וחנם, ומה יפי המשל הזה אשר בו ידמה ה׳ היוצא כגבור ליולדה, ולא נאה דמיון הגבור לאשה, ואף כי ליולדה פועה? אמרתי לו, שוטה, לא כמשלנו משל הקדמוני. אנחנו היום הזה נמשול משל והוא לא ימצא חן בעיני שומעיו עד שיהא דומה לנמשל לכל משפטיו. לא כן המושלים בימי קדם, כי המה די להם בדמיון כל שהוא בין המשל ובין הנמשל[1]). ואף כאן אין הצד השוה כי אם אחד. וזה הוא: הלא תשעה ירחי לדה, וההרה תחשה כל ימי הריונה ולא תפעה עד שימלאו ימיה ללדת. כן ה׳ החריש התאפק כל הימים ההם, ועתה מלאו ימיו לגאלם. וזהו שאמר החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה.

(טז) **אלה הדברים עשיתם ולא עזבתים.** אין בחכמים יודע פירוש המקרא הזה. ואיבלד המתרגם diese Worte — ich thue sie und lasse sie nicht טעה יותר מכלם, כי הבטחה בלשון המקרא דבר, ולא דברים. ובאמת אין אלה זה לעצם הדברים כי אם למינם, ופירוש אלה הדברים דברים כדברים האלה. וכבר

[1]) ראה מה שאמרתי בענין הזה במשלו של יותם שופטים ט׳ ט״ו.

י״ח כ״ו, וירמיה ל״ז, ט״ו וי״ח) או מלך (מ״ב י״ז ד׳; וכ״ה, כ״ז וכ״ט), ולא איש מעם הארץ[1]). ואם כן, אין המוחבאים בבתי כלאים כי אם החורים, כמו שאמרתי.

ובתי כלאים רבויו של בית כלא, כמו שירבה שר חיל והיה לשרי חילים. והוא כלשון הימים האחרונים, ובימי הלשון הטובים ודאי היו אומרים בתי כלא.

משסה. הלשון הזה לא מתישב היטב על לשון לבז שנאמר לפניו והוא מקביל אליו. וכבר אמרו אחרים לפני שהעקר למשסה, כי נשמטה למ״ד בטעות סופר מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

השב. תמה אני שלא מסרו עליו אנשי המסורה פתח בסוף פסוק, כמו שעשו ברבות כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור ויגמל (בראשית כ״א ח׳).

(כה) **חמה אפו.** השבעים מתרגמים „חמת אפו״, ומחכמי הגוים יש מגיהים על פיהם. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא חמה סמוכה אל אף. וחמה מלמדים עליה וישפך[2]) ותלהטהו ותבער שעקרה בכתוב. ואם כן, על כרחנו נאמר שאפו זה מיותר, והוא תוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון לבאר חמה.

מג

(א) **קראתי בשמך** וגו׳. פעל יוצא לשני, ובלבד שחסר הפעול מפני שהדבר למד מענינו שהוא הפועל עצמו. וכיוצא בו כסותך אשר תכסה בה (דברים כ״ב י״ב), ופירוש הדברים קראתי את עצמי בשמך אלהי ישראל כי לי אתה. וראה מה שאמרתי בביאור יקרא בשם יעקב (למטה מ״ד ה׳). ויתורגם ללועזים ich nenne mich nach deinem Namen, denn du bist mein.

(ד) **מאשר יקרת בעיני נכבדת.** אמרו החכמים כלם שאין בדברים עד האתנח כדי מאמר שלם, ואין כאן כי אם טעם לסוף הפסוק, ומפרשים מאשר יקרת מפני שיקרת, ודורשים בעיני לפניו אל יקרת. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא מאשר משמש בלשון הזה. ואומר אני שמן של מאשר מן היתרון, ומאשר יקרת בעין הכתוב האומר מאשר ישמח האדם במעשיו (קהלת ג׳ כ״ב). ובעיני נדרש לאחריו, וכאלו נאמר נכבדת בעיני מאשר יקרת[3]), ופירוש הדברים נכבדת בעיני למעלה מן הכבוד הראוי לך. והנביא מבאר דבריו אלה באמרו:

ואני אהבתיך. כי וא״ו של ואני נותן טעם, ופירוש הכתוב לפי שאני אהבתיך ייקר כבודך בעיני מאשר הוא. כי על כל פשעים תכסה אהבה, והאוהב יראה בכל מעשי אהובו רק טוב. ולא יפלא בעיניך שמדבר ה׳ בישראל כן בזכרך שהנביא פורש מתוכחה לנחמה, שכן קראם לפני מזה חרשים ועורים (למעלה מ״ב י״ח), ועתה הוא אומר להם קראתי בשמך לי אתה כי תעבור במים אתך אני (למעלה פסוק א׳ וב׳). וכדי שלא יקשה לך איך היה הדבר הזה, ולא תאמר שמשנה ה׳ מדבריו

[1]) ונראה מן ההפרש הזה שיושבי בית כלא לא היו אסורים בשלשלאות ידיהם ורגליהם, וכל ענשם שהיו כלואים מלכת לנפשם.

[2]) אמרתי שאף הוא מלמד שחמה עקרה בכתוב, לפי שתאמר בלשון המקרא שפך פלוני חמתו ושפך פלוני חרון אפו, ולא תאמר שפך פלוני אפו. וטעם הדבר עקר משמעו של אף שהוא החוטם.

[3]) ובגזרת המאמר הזה נהג הנביא מנהג בן חורין. ראה מה שאמרתי בביאור שמוע מזבח טוב (ש״א ט״ו כ״ב).

ופירושו המלאך השלוח הנאמר לפני מזה. ומפני שהמלאך שלוח אל גוים רבים נאמר הבנין הכבד הדגש, ככתוב וציר בגוים שֻׁלח (עובדיה א׳). וראה מה שאמרתי בביאור ללקוט (רות ב׳ ח׳).

(כ) **ראות רבות** וכתיב ראית, והוא העקר, כי בכן משביח סדר הדברים שבח רב, והדברים ראשם הפרצוף השני וסופם הפרצוף השלישי בשביל פקוח שהוא סתום ולא מיוחד, והפועל הסתום מרביתו הפרצוף השלישי. וכבר ידעת שהעברים היה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור ויפי בלשון. וחכמי הגוים לא יזכרו זאת, ועל כן יש מהם משבשים ישמע שבסוף הפסוק ומגיהים תִּשְׁמָע, הפרצוף השני. ומה יאמרו החכמים ההם לכתוב האומר חטאנו לו ולא אבו בדרכיו הלוך (למטה פסוק כ״ד)?

ודע שבכל כמו אלה הפרצוף השני הוא העקר, והפעל הנוסף עליו פרצוף השלישי ופועל שניהם אחד על פי מה שאמרתי לך בביאור הנולד (בראשית כ״א ג׳). כי לפי שהפרצוף השלישי בפעל שם יתוסף גם על שאינו מינו.

(כא) **יגדיל תורה ויאדיר** שני הפעלים משמשים כאן עומדים ולא יוצאים, ופירוש הכתוב יגדל ישראל על ידי התורה ויהא נאדר.

(כב) **והוא עם בזוז.** משרת מלמד על שלפניו, וזה פירוש הדברים בחבורם: ה׳ חפץ שיגדל ישראל ויהא נאדר והוא עם בזוז ושסוי, שלא כרצון ה׳ אלהיו.

הפח בחורים כלם. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי מה בחורים ענין לכאן? וחכמי הגוים משבשים ומגיהים בְּחֹרִים ואומרים שהפח מלשון פח, ומפרשים כלם הושמו בפחים בבתי אסירים. ואין היושב בבית האסירים מושם בפח, ולא כגרמני העברי לאמר לבית האסירים חור.

ואף אני אומר אל תקרא בחורים כי אם בְּחֹרִים, אבל לי אין חורים זה מלשון חור שהוא נקב, כי אם מלשון חורי יהודה (ירמיה כ״ז כ׳). והפח שנאמר כאן מלשון כל צורריו יפיח בהם (תהלים י׳ ה׳), וכמוהו משמש בבי״ת, והוא לשון בזיון שהיו שובי יהודה מבזים חוריה. ויתורגם ללועזים schnöde Behandlung ist seinen Edlen geworden allzumal.

ועל פי הדברים האלה, ולא לפירוש חכמי הגוים שהזכרתי, ואף לא לפירוש המקובל על פי המקרא כנקודו, מתישב היטב מה שנאמר אחריו **ובבתי כלאים החבאו**; מפני שלפי המקרא כנקודו המוחבאים בבתי כלאים כל בחורי ישראל, ולפירוש חכמי הגוים ישראל כלו, ומאין לכשדים בתי כלאים די כלם? ולמה יעשו הכשדים כדבר הזה לשום במשמר עם רב ולכלכלם בלחם כל הימים? ולפירושי לא קשה. כי לדברי לא החבאו בבתי כלאים כי אם החורים, והם מתי מעט. ואף מסכים הדבר הזה למנהג מלכי קדם לשום בבית כלא נכבדי השבויים, ולא כל הגולה. וגם מספר יחזקאל משמע שלא היו בני הגולה יושבים בבתי אסירים, שכן באו אל הנביא כל אימת שהיו רוצים (יחזקאל י״ד א׳, וכ׳ א׳). ואם עדיין יש לך ספק בדבר, צא וחזור על כל כלא שבמקרא ותמצא שאין הנתון בו כי אם נביא (מ״א כ״ב כ״ז, ודה״ב

לפנינו לא היה המקרא חסר סימני הקריאה מעט. כמו כאן שדי לנו בסימן אחד המסמן שו״ן של כמשׁלח ליודיענו בנינו.

ויתברר לך הפירוש הזה בירור גמור בזכרך שאחר שנאמר הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ הגביל הכתוב את הכלל בכלל אחר שהוא פרט אצלו באמרו כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו; כמי שאומר לא כל בני ולא כל בנותי, כי אם כל כמו אלה אשר אומר אליך. וכדי שלא תטעה צפון ותימן בדברי ה׳ הוא מוציא כאן מן הכלל העם העור והחרשים אף על פי שלהם עינים ואזנים, והם רשעים גמורים, ובהם לא חפץ ה׳.

ואם תאמר שאין פירושי זה מסכים למה שאמרתי למעלה פסוק ד׳, זכור שאין לשון הכתוב הזה כלשון רעהו שלמעלה מ״ב י״ח. כי שם נאמר חרשים ועורים סתם, ואלה גרועים מהם, לפי שבהם נאמר עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו, ויש במשמע הדברים רשעים שלא ישובו ואפילו נפתח להם פתח תשובה. ובכמו אלה לא חפץ ה׳, ואף על פי שישראל הם. כי צדיק ה׳ אלהי ישראל, ולא ישגה באהבתו לאהב רשעי ישראל שאין כל תקוה לתשובתם.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים ausgenommen solches Volk, das blind ist, obgleich es Augen, und taub, obgleich es Ohren hat.

(ט) **כל הגוים נקבצו** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והמתחכמים לאמר שנקבצו צווי, לא עמדה להם חכמתם. כי בנין נפעל ה״א בראש צוויו, והיא לא תפול לעולם, ונו״ן בשבא, ופ״א הפעל קמוצה. ואומר אני שנקבצו כמשמעו, והוא לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ונאמר כן, מפני שבאמת לא נקבצו הגוים, ובלבד שיכולים הם להאסף, ולפי שראויים לאספה אין אספה מעכבת בהם. והיה בדין שיאמר הכתוב יקבצו, ואמר נקבצו, להבדיל בינו ובין ויאספו שנאמר אחריו. ולאמים זה טעות סופר ועקרו אֻמים שפירושו כמו שאמרתי למעלה. וכנגד האימים האלה אמר ויאספו לצווי. ומפני שיאספו זה לצווי נאמר לפניו נקבצו, ולא יקבצו, כדי שלא תטעה למוד שניהם בחבל אחד.

ולפירוש הזה, ולא לפירוש המקרא ככתבו, יתישב היטב לשון יתנו עדיהם. לפי שאם ככתוב, אין כאן כי אם גוים ולאומים, ומי עדיהם? ולדברי יש כאן אלילים ועובדיהם, וכנגד האלילים הוא אומר מי בהם יגיד זאת וגו׳ יתנו עדיהם, והגוים עובדי האלילים המה עדיהם, וכמו שה׳ אומר אל ישראל כנגד עצמו:

(י) **אתם עדי** וגו׳ **ועבדי** וגו׳. אין עבד זה כורש, כמו שיש אומרים, כי אם עבד ה׳ אשר בו דבר הנביא למעלה מ״ב, א׳—ד׳.

(יא) **אנכי אנכי ה׳**. אין בדברים האלה כדי מאמר שלם. ומושיע שבסוף הפסוק משמש גם עם ראשו, ופירוש הדברים אנכי אנכי ה׳ מושיע ואין מבלעדי. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס ich, ich JHVH bin der Heiland, und ausser mir ist es Keiner.

(יג) **גם מיום אני הוא**. יש חכמים משבשים מיום ומגיהים מעולם. ואחרים מקיימים המקרא ככתבו ומפרשים מיום מן היום הזה והלאה, ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ואומר אני שמיום נסמך, ותיבת הוא שבה אֵל אֵל שבסוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים גם מיום אשר אני אל. והדבר למד מענינו שאין כאן כדי מאמר שלם כי אם תאר הזמן למה שלאחריו. ויתורגם ללועזים und seit dem Tage, da ich es bin.

תוך כדי דבור, נאמרו כאן הדברים האלה להגיד לנו שאמת הדבר שישראל חרשים ועורים וככל הנאמר בהם לפני מזה בתוכחה, ואף על פי כן אמת ידבר ה׳ בנחמה, והוא יעשה ככל אשר הוא מבטיח להם מפני שאהבם והם יקרים בעיניו מאד כאשר הם, ובאהבתו ייטיב להם טובה שלא ראויים לה. ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים höher, als in Wirklichkeit, ist dein Werth in meinen Augen; denn ich liebe dich.

ואתן אדם תחתיך. מקביל אדם כאן אל ישראל, וכן נאמר במקום אחר ובישראל ובאדם (ירמיה ל״ב כ׳). ואל תאמר כדברי חכמי ישראל האומרים שיש במשמע אדם שפלות, ואל ישיאך אחד מבעלי הלשון המגיד לנו שבשפת הצידונים מקביל אדם אל מלכים ושרים[1]) והוא טועה, כסבור שיחיד הוא השם הזה לסגולה זו. כי לא כן הדבר. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור ימותו אנשים (ש״א ב׳ ל״ג). משם תראה שכשמקביל שם מן השמות אל רעהו יש שישמיע מה שאין במשמעו כשהוא לעצמו, ומשמעו זה נתחדש לו על ידי הקבלתו אל חברו. ואף כאן אדם זה שמקביל אל ישראל היקר בעיני ה׳ מאוד יש במשמעו בני אדם אחרים שאינם יקרים בעיני ה׳ כישראל, או בני אדם שדן אותם ה׳ לפי מעשיהם, ולא כישראל שהוא עושה עמהם לפנים משורת הדין. ויתורגם אדם זה ללועזים mir gleichgiltige Menschen.

(ו) **אמר לצפון תני** וגו׳. מדבר בצפון ותימן לשון נקבה על שם רוח שמרביתו משמש בלשון נקבה. וכמו כן שמות של מקומות מרביתם לשון נקבה על שם ארץ ועיר שהן נקבות. וכדבר הזה תמצא בכל לשון.

(ח) **הוציא עם עור ועינים יש** וגו׳. לא עמדו המפרשים על פירוש המקרא הזה. יש מפרשים הדברים כפשוטם, ואם כן, אין להם טעם, כי מה ענינם בנחמה זו, ולמה יתאר הנביא את גאולי ה׳ בתאר עם עורים ועינים יש וחרשים ואזנים למו, ולא לכבוד הוא הדבר הזה לא להם ולא לה׳ אלהיהם הגואלם? ואף קשה הלשון, כי לא מתישב הוציא על הביאי ותני שנאמר לפניו. ואיבלד המשבש הוציא ומגיה אוציא, כנגד ה׳ המדבר, ומפרש „ועינים יש״ למען תפקחנה להם עינים, וכמו כן „ואזנים למו״ למען תפתחנה להם אזנים, מעקם את המקרא הזה מראשו ועד סופו.

ואומר אני שהמקרא הזה סוף המצוה אל צפון ותימן, והוא כלו משרת לפניו, כי הוציא שם הפעל, והוא משמש במאמר משרת ככתוב ויכו את כל הנפש אשר בה לפי חרב החרם (יהושע י״א י״א). והוצאה זו תולדה של יציאה שפירשתיה בביאור חמה יצאה (ירמיה כ״ג י״ט), והיא הוצאה מן הכלל. וכן מוציא הערבי הוצאה מן הכלל בלשון اخرج שהוא כמו הוצאה בעברית. ובספרי התלמוד שגור הלשון הזה הרבה, ואף במקרא תראה דוגמתו בביאור והיא מעמים הוצאה (יחזקאל ל״ח ח׳). והמאמר „ועינים יש״ ורעהו „ואזנים למו״ שניהם משרתי המשרת, וזה פירוש הכתוב בחבורו אל סוף פסוק ו׳: הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה הארץ ואת מוציאה מן הכלל בני אדם שהם עורים אף על פי שיש להם עינים, וחרשים אף על פי שאזנים להם.

---

[1]) ראה Hoffmann, Phönicisches Glossar בשרש אדם.

וקריאה זו קריאה בקהל רב. ומלת כי שבראש דברי סוף הפסוק לחזוק, והחזוק כמו שפירשתי למעלה ד׳ ה׳. כי הנה נאמר לפני מזה עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו, ומשמע הדברים היה בדין שתהלתי יספרו, ועתה הוא מסיים ואומר ואתה יעקב לא כן עשית, כי לא הודעת תהלתי בקהל רב, ולא זאת בלבד, כי אתה בעצמך שבעת אותי, וכמו אהיה עליך למשא. וזה תרגום המקרא ללועזים doch hast du mich nicht gepredigt, Jacob; ja du bist sogar selber meiner überdrüssig geworden.

(כד) **לא קנית לי בכסף קנה.** לשון נופל על לשון, ולמענו נפתה הנביא הזה לדבר הדברים האלה, ואף על פי שנביא אחר מעיד לישראל שהקטיר לה׳ אלהיו הקנה הטוב הבא מארץ מרחק (ירמיה ו׳ כ׳), והנביא הראשון שבימיו עדיין בית המקדש קיים חזקה לו שהיה יודע מה המוגש והמוקטר לאלהי ישראל.

(כה) **אנכי אנכי וגו׳.** ראה מה שאמרתי בביאור אדני הוא (למעלה ז׳ י״ד), וכעין החזוק ההוא כפל אנכי זה, ופירוש הדברים בחבורם אל הקודם להם לא הבאת לי שה עולותיך, ולא קנית לי בכסף קנה שלמענם אמחה את פשעיכם, ואני מאלי ומעצמי מוחה פשעיכם. ויתורגם ללועזים ich bin es, der aus freien Stücken um meiner selbst willen tilgt u. s. w.

(כו) **הזכירני.** לא עמדו בעלי הלשון על טעם הזכרה זו. והיא מעשה המזכיר את חברו הטועה ומחזיר טעותו. והלשון הזה לא ידעתי דוגמתו בכל המקרא, ומצאתיה בקראן ב׳ רפ״ב שנאמר أن تضلّ احداهما فتذكّر احداهما الاخرى, למען תשגה אחת משתיהן והזכירה האחת מהן את רעותה, כלומר כדי שאם תטעה האחת תחזיר חברתה את טעותה. ואף כאן זה פירוש הכתוב אם טעיתי בדבר מדברי החזר אתה טעותי. ויתורגם ללועזים komm’ doch meinem Gedächtnis zu Hilfe.

(כז) **אביך הראשון.** אין אב זה יעקב אבינו, כמו שיש מחכמי הגוים אומרים, והדברים כמו אבותיכם הראשונים, כלומר הדורות שהיו בימי קדם.

מד

(א) **וישראל בחרתי בו.** אמר בו ולא אמר בך, והוא ככתוב שמעו עמים כלם הקשיבי ארץ ומלואה (מיכה א׳ ב׳), וכן הדין, כמו שהוכחתי במקום אחר.

(ג) **כי אצק.** כי זה כמו כ״ף בלבד, ופירוש כי אצק כאשר אצק. וכן משמש כי בלשון התלמוד.

על צמא. חכמי הגוים הראשונים אומרים שצמא זה ארץ, ואם כדבריהם היה הכתוב אומר צמאה, לשון נקבה, על שם ארץ המתואר בו. והמחדשים אומרים שצמא בני אדם צמאים, ולא זכרו שאם כן אין הדמיון עולה יפה, כי לא יחדל הצמא מצמאו בצקת עליו מים. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, וצמא זה עקרו צמאון, כי טעה הלבלר וכתב צמא מפני שהיה לו ראש התיבה האחרת (ו״נ של ונוזלים) עולה ויורד. וצמאון מדבר שאין בו מים, ככתוב והיה השרב לאגם וצמאון למבועי מים (למעלה ל״ה ז׳).

(ד) **בבין חציר.** מחכמי הגוים יש משבשים בבין ומגיהים כְּמוֹ, ויש מוסיפים ומשבשים על פי תרגום השבעים וקוראים כבין מים חציר, ובכן מראים לדעת שאין

ואין מידי מציל. וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי. ואין מציל שנאמר כאן מושיע כי אם כמו שנאמר ויצל אלהים את מקנה אביכם (בראשית ל״א ט׳), ונאמר עוד והצלתי צמרי ופשתי (הושע ב׳ י״א), ופירוש מציל לוקח בחזקה, ובלבד שהדבור משמש כאן על צד השאלה, כי נאמר למוחה ביד פלוני מציל מידו, כאלו לוקח המוחה את המעשה שפלוני הולך לעשות מידו בחזקה. ובכן מקביל אליו סוף הפסוק האומר אפעל ומי ישיבנה. ויתורגם ללועזים und niemand kann meiner Hand (die That) wehren.

(יד) **למענכם שלחתי בבלה** וגו׳. לא מצאו החכמים את ידיהם ואת רגליהם לפרש את המקרא הזה ככתבו, ויש שנואשו מלפרשו, ויש שמשבשים ומגיהים בְּצָרִיחִים כִּנֹּרָם תחת בריחים כלם, ומפרשים והורדתי בצריחים כנורם והפכתי כנורם לזעקת שבר, וכעין זה מפרשים באניות רנתם בקראם בַּאֲנִיּוֹת, מלשון תאניה ואניה (למעלה כ״ט ב׳). ומשבח אני את הכת הראשונה מן האחרונה, כי שתיקתה יפה לנו מדבורה של אחותה שדבריה דברים של שטות.

ולי נראים הדברים ככתבם העקר. וכשדים מקביל אל בבלה, ובאניות מקביל אל בריחים. ואם כן, הדבר למד מענינו שאין בי״ת של בריחים שרש, וריחים ריבוי של רִיחַ, והוא ספינה שאין לה משוט, או ספינה שלא במשוט בלבד הֲלוכה תלוי, כי הרוח בעזרתה, ועל שמו נקראת כן. והפעול של והורדתי ושל שלחתי הוא כלם, והם הפרסים והמדים, ולא הזכירם הכתוב בשמם משום כבודם וגדולתם, כמו שמדבר הנביא בכורש ואומר מי העיר ממזרח וגו׳ (למעלה מ״א ב׳ וג׳), ואין בכל הדברים זכר לשמו, והדבר הזה לגאון לו ולתפארת. ואמר הכתוב והורדתים מפני שהעברי יאמר לפורשים בים יורדי הים (תהלים ק״ז כ״ג), ואף יאמר להולך מן הספינה אל היבשה יורד, כמו שנאמר וירדו מאניותיהם (יחזקאל כ״ז כ״ט). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אני הוא אשר שלחתי כלם אל בבל והורדתים שמה בספינות והורדתים כשדימה באניותם. ואמר באניות רנתם, על שם שהחובלים עושים מעשיהם ברנה. ויתורגם ללועזים euretwegen entbiete ich sie alle nach Babylon und bringe sie in Seglern dorthin, zu den Chaldäern in ihren lustigen Schiffen.

(טז) **הנתן בים דרך.** הכתוב הזה ורעהו שאחריו מדברים בנסי ים סוף, שנקרע לישראל הים וְנטבעו בו מצרים.

(יח) **אל תזכרו ראשנות.** אל תזכרו אותות ומופתים שעשיתי במצרים ועל ים סוף, כי עוד אוסיף אעשה לכם גדולות מהם, והאחרונות משכחות את הראשונות, וכמו שהוא מסיים ואומר בפסוק האחר הנני עושה חדשה.

(כא) **עם זו יצרתי לי** עם בני ישראל, ולא חית השדה הנזכרת בפסוק הקודם כמו שיש אומרים. **תהלתי יספרו** היה בדין שיספרו, והמה לא כן עשו, כמו שנאמר אחרי כן ולא אותי קראת יעקב. והלשון ככתוב הידוע נדע (בראשית מ״ג ז׳). ויתורגם ללועזים hätten meinen Ruhm verkünden sollen.

(כב) **ולא אתי קראת יעקב** וגו׳. לא עמדו חכמים על טעם המקרא הזה. כי אין קריאה זו קריאה בשם ה׳, לפי שאלו אמר הנביא הזה שישראל לא קרא בשם ה׳ אלהיו לא אמת דבריו. והמפרשים סוף הפסוק „וכל שכן שלא יגעת בי ישראל" מלבם הם בודאים את פירושם, לפי שאין דבריהם במשמע לשון הכתוב.

המדמה נוהג בדמיון מנהג בן חורין בדמותו פעולה לפועל, כמו שנאמר קול כחולה שמעתי (ירמיה ד׳ ל״א), ונאמר טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז׳ ה׳). ועל פי הדברים האלה זה פירוש ויערכה לי: וידמה הגדתו להגדתי שהגדתי עתידות. ויקרא שנאמר כאן זה משמעו יקרא ויאמר הנני. וסוף הדברים תאר הזמן להגדת ה׳. ואין ומי כמוני שאלה, כי זה פירוש הדברים בחבורם ואם יש כמוני, יקרא וגו׳. ומשמע הדברים ללועזים denn wenn jemand mir gleicht, so melde er sich und sage was im Voraus, wie ich es that, seitdem ich das Volk der Urzeit eingesetzt.

ואשר תבאנה. נראה לי שאין עקרו בכתוב, והיא תוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון לפרש ואותיות ומשם נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר.

יגידו למו. חכמי הגוים משבשים למו ומגיהים מתוך תרגום השבעים לכם. והעקר כבתוב לפנינו בספרים. ויתברר לך הדבר הזה בזכרך שבנגד האלילים אמר הכתוב בראשו מי כמוני, ואם כן, למו שנאמר כאן אמור כנגד הגוים עובדי האלילים, ופירוש יגידו למו יגידו האלילים לעובדיהם העתידות כמו שהגדתי אני לישראל עמי.

(ח) **ואל תרהו.** תרהו זה כשהוא שלא במתג אין שרשו כי אם רהה, ואין כשרש הזה בלשון המקרא. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים תרהבו, ואין לדבריהם טעם. והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, והעקר תִּֽרְאוּ.

ואין צור בל ידעתי. לא יפורשו הדברים ככתבם. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואין זה עקרו **ואם**. ושאלה כפולה יש כאן, ומקביל „ואם" שבסופה אל ה״א השאלה שבראשה, ככתוב האף שונא משפט יחבוש ואם צדיק כביר תרשיע (איוב ל״ד י״ז). ויתורגם ללועזים oder einen Hort, den ich nicht kenne.

(ט) **ועדיהם המה.** נקוד על המה לפי שנחשד להם ביתור. והוא חזוק לכנוי של עדיהם. ומפני שכנוי של עדיהם שב אל חמודיהם, והדבור כלו מקביל אל ואתם עדי שבפסוק הקודם, בא המה לחזקו, והחזוק לחלק.

בל יראו ובל ידעו בל יראו ובל ידעו שחמודיהם לא יועילו. ויתורגם ללועזים sehen und merken es nicht.

למען יבשו. לא שזו כוונתם, ובלבד שבשתם באה להם מתוך מעשיהם. וכן דרך המדבר לדבר כשדבריו התולים, כמו שנאמר כספם וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת (הושע ח׳ ד׳), ואין אדם חפץ בהכרת כספו וזהבו וכל שכן בהכרת נפשו שתאמר שלמען יכרת כוונת עושי העצבים, ובלבד שהם מכבדים אליליהם לעשות כספם וזהבם עצבים כדי שירבו האלילים כספם וזהבם או יאריכו ימיהם, וכשמביאם המעשה אשר יעשו לידי הפך הדבר הזה הנביא מהתל בהם ואומר למען יכרת.

(י) **מי יצר אל.** אין הדברים האלה שאלה, כי פירוש מי יצר אשר יצר או מי שיצר. ואין בכל הפסוק הזה כדי מאמר שלם. והדברים כלם הנושא, ומה שאחריהם הנשוא.

(יא) **הן כל חבריו יבשו** וגו׳. מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש המקרא הזה. וטעם הדבר מפני שגזרתו אין דוגמתה ללועזים ללשונותם. ולא אנסה להזכיר פה את פירושי המפרשים הראשונים והאחרונים, מישראל ומהגוים גם יחד, כי רבו כחול הים ואין בהם ממש. ואני בטוח שהשומע פירושי ישמע ויאמר נכרים דברי אמת.

דעתם את לשון המקרא רחבה מדעת השבעים[1]. לפי שמצאנו שהאחרונים הכניסו בי"ת השמוש בראש תארי הפעל ואמרו בכן (קהלת ח' י' ואסתר ד' ט"ז), ביומם (נחמיה ט' י"ט), ולא מצאנום עושים כדבר הזה במלות היחס. ועוד שאם כתרגום השבעים היה הנביא אומר כחציר בין מים, ולא כבין מים חציר, לפי שלא יֵאמר כן בלשון המקרא.

ואומר אני שבין זה שנכנס בראשו בי"ת השמוש משמש כאן שם דבר, ומשמעו הֶרוח שבין דבר לרעהו. וכן משמש بَيْن בלשון ערבי שם שהוא משמעו. ועל פי הדברים האלה וצמחו בבין חציר זה פירושו: ויצמחו והֶרוח שבין איש לרעהו כרוח שבין עשבי השדה הצומחים והם קרובים זה לזה, כי רב מספרם. ויתורגם ללועזים לפי הענין: dicht an einander wie Gras.

כערבים על יבלי מים. ראש הכתוב הזה מתארם למנין וסופו לגדולה, ומשניהם יחד למדנו שירבו ויגדלו מאוד.

(ה) **וזה יקרא בשם יעקב.** מחכמי הגוים יש משבשים יקרא ויכנה שבסוף הפסוק ומגיהים יְקֻרא, יְכֻנה. ואתה ממה שאמרתי בביאור קראתי בשמך (למעלה מ"ג א') הלא תדע שטובים הדברים האלה כנקודם. כי הפעול של שני הפעלים האלה הוא הפועל עצמו. **יכתב ידו.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור יש לאל ידי (בראשית ל"א כ"ט).

(ו) **אני ראשון ואני אחרון.** אין פירוש הדברים האלה שה' ראשון ואחרון לכל באי עולם, לפי שאם כן אין כאן חדוש, כי כן היו כל הגוים אומרים באלהיהם. ועוד שאם כן, ראש הכתוב הזה לא מוציא אלהים אחרים, כי ראשון ואחרון אפשר שיש ביניהם תיכונים או אמצעים. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור טוב ורע (בראשית ב' ט'). ועל פי הדברים ההם ראשון ואחרון שני הקצוות והכונה לכל מה שביניהם. וזה הדבר שהוא בא להגיד לנו שה' הוא הכל. ויתורגם ללועזים ich bin der Anfang und das Ende, או ich bin A und Z.

(ז) **מי כמוני יקרא** וגו'. מחכמי הגוים יש מוסיפים מתוך תרגום השבעים ומגיהים וקוראים מי כמוני יעמוד ויקרא. ואין צרך לתוספתם, כי הדברים ככתבם הוא משמעם.

ויערכה לי משומי עם עולם. אין בחכמים יודע פירוש הדברים האלה. חכמי הגוים טועים בראש הדברים, כסבורים שויערכה לי כמו בקר אערך לך (תהלים ה' ד'), כלומר יסדרה לפני, ומחמת טעות זו נלאו לפרש משומי עם עולם, כי לא ימצאו חבור בין ראש הדברים לסופם.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שתי אלה. יש במשמע ערך לשון דמיון, כמו שנאמר מה דמות תערכו לו (למעלה מ' י"ח), ונאמר עוד מי בשחק יערך לה' (תהלים פ"ט ז'), ובשניהם משמש הפעל בלמ"ד. היא האחת. והשנית שהעברי

---

[1]) השבעים המתרגמים לא עשו את מלאכתם פעם אחת, ולא נשלמה המלאכה עד תומה קודם שעברו כמאה שנה לתחלתה. וראשון ראשון שבתרגומם משובח ומעולה. הטוב שבתרגומם חמשה חומשי תורה, והגרוע חזון ישעיהו שאנחנו עוסקים בו. והקורא בתרגום השבעים בהשכל ודעת יראה שלא היו המתרגמים יודעים את לשון המקרא על בריה. ואף על פי כן לא נמנעו מלשבש המקראות ולהגיה מדעת (Auch die LXX haben, trotz ihrer geringen Kenntnis des Hebräischen, Texkritik geübt).

טהר לב חן שפתיו רעהו מלך (משלי כ״ב י״א), ובלבד ששם אין וא״ו בראש הנשוא האחרון. ופירוש המקרא הזה אשר לפנינו חרש ברזל יפעל מעצד בפחם.

גם רעב. רעב זה פעל ולא תאר, אף לא שם הפועל (בינוני פועל). והדבר הזה נזכר להוסיף על היגיעה, להגיד לנו מה רבה היגיעה במלאכת הפסל, שהרי עמל ויגע חרש ברזל ורעב ויעף להוציא הכלי למעשה הפסל.

(יג) **לשבת בית.** אמר כן, מפני שאלילים צעוד לא יצעדו, ולא יכול הפסל לצאת מן הבית החוצה.

(יד) **לכרת לו ארזים.** הדברים האלה קשה לפרשם. ומחכמי הגוים יש משבשים לכרת ומגיהים יכרת, ויש מוסיפים שלח לפני לכרות ומפרשים שלח לכרות בעל הפסל כשבא לעשותו שלח שליח לכרות לו ארזים, ולא זכרו שאם כן היה הכתוב אומר כרת או ויכרות, כי בכל כמו אלה המצוה ומצותו נעשית הוא הפועל. ואחרים אומרים שלמ״ד של לכרות כלמד שבראש יפעל בארמית שבמקרא ובארמית שבתלמוד, ונעלם מהם שלא תשמש למ״ד זו כי אם לצווי ומה שקרוב לו, ולא לפעולה שאינה שלמה וגמורה ואף לא לעתיד מוחלט[1].

ולי נראה לקיים המקרא ככתבו. ואומר אני שלמ״ד של לכרת למ״ד המפרש את הסתום. ואין ארזים שנאמר כאן ארזים דוקא כי אם כל אילנות גדולים וחזקים, וקראם הכתוב כן, מפני שהארזים בעיני העברים הגדולים שבאילנות. וכל הפעלים שבפסוק הזה חוץ מן לכרות לפעולת שלשום. ולכרות כמשמעו, ולא לשון הבדלה ובחירה כמו שיש אומרים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ועל דבר כריתת עצים גדולים כבר היה לוקח לו תרזה וגו׳. ויתורגם ללועזים als es zum Fällen mächtiger Bäume kam, da hatte er sich gewählt u. s. w.

ויאמץ לו ויגדל לו. וכיוצא בו בן אדם אמצת לך (תהלים פ׳ י״ח).

(טו) **והיה לאדם לבער.** ראה מה שאמרתי בביאור הן כל חבריו יבושו (למעלה פסוק י״א). ואף כאן מקביל אדם אל חרש עצים שבפסוק י״ג, ובלבד שאדם זה אצלו הדיוט גמור. והכתוב הזה מבחין שנים בעושה הפסל עצמו כנגד מעשהו שהוא עושה בעצים, החרש והאדם, האדם לו היה חצי העצים לבער, והחרש יעשה יתרו לאל. ויתורגם ללועזים das diente ihm daun als Menschen zur Feuerung.

(טז) **על חציו בשר יאכל** וגו׳. הנקדן שנקד צלי צד״י קמוצה בא להגיד לנו שאין וישבע נוסף על יצלה כי אם על יאכל. ולא הועיל מאומה, לפי שעדיין לא יפורשו הדברים כסדרם. וברור הדבר שהמקרא הזה צריך סירוס, והוא כאלו היה כתוב על חציו יצלה בשר יאכל צלי. ומחכמי הגוים יש משבשים הדברים ומגיהים בסירוס הזה, כסבורים שכן כתב הנביא בתחלה, ואין צרך לשבש. והנביא כתב הדברים בתחלה כמות שהם לפנינו בספרים מפני שהראשונים היה להם הסירוס הדור ויפי בלשון. וראה מה שאמרתי בביאור מושיע חוסים ממתקוממים בימינך (תהלים י״ז י״ז).

---

[1]) ואין הכתוב האומר מה די להוא אחרי דנא (דניאל ב׳ כ״ט) יוצא מן הכלל, כמו שאפרש במקומו.

וכבר אמרתי לך שאין הדברים האלה ענין חדש, כי המה הנשוא לדברי הפסוק הקודם. ועתה דע שמאדם נדרש לפני פניו אל יבושו, ולא לפניו אל המה. ומי״ם של מאדם משמש עם יבושו, כי בלשון המקרא הבוש בוש מן המביאו לידי בשת, כמו שנאמר גם ממצרים תבושי כאשר בושת מאשור (ירמיה ב׳ ל״ו). והדברים שבין יבושו ובין מאדם מאמר בתוך מאמר והוא משרת. ועל פי מה שאמרתי בביאור ואתן אדם תחתיך (למעלה מ״ג ד׳) אדם זה המקביל אל חרשים אדם שאינו חרש; ולא שהוא הדיוט גמור, ובלבד שהוא לא מומחה כחבריו החרשים. ונקרא החרש העֹשה הפסל הדיוט אצל חבריו החרשים העושים כלי מעשה ולא פסל, מפני שהם עושים מה שאומרים לעשות, והוא אומר ולא עושה, כי אומר לעשות אֵל ומעשהו לא אל. ואף על פי כן קרא הכתוב ליתר החרשים חבריו של החרש העושה הפסל דרך כלל, מפני שבן אומנותם הוא. ויבושו שאמר לא למעשה שהיה או יהיה כי אם למה שבדין הוא שיהיה. ועל פי הדברים האלה הכתוב הזה ורעהו הקודם לו זה פירושם בחבורם: מי שעשה פסל וגו׳ הן כל חבריו מפני שהם חרשים באמת בדין שיבושו ממנו הוא ההדיוט, לפי שאין מעשהו משמש תשמישו, כי אמר לעשות אל ועשה לא אל, וחרש שככה לו הלא יבושו ממנו חבריו אשר מעשיהם כדברם. ויתורגם ללועזים wer einen Gott gebildet u. s. w. — siehe, alle seine Berufsgenossen, sind sie wirklich Künstler, sollten sich schämen des Pfuschers.

ולא יפורשו הדברים כי אם כן, לפי שלכל פירוש מפירושי המפרשים קשה למה נתנה בשת זו לחבריו של העושה הפסל ואין הוא עצמו בכללם לבוש. ולדברי לא קשה, כי העושה הפסל לא ידע בשת זו, כמו שלא יבוש כל אומן שאינו בקי באומנותו, וחבריו האומנים הבקיאים והמומחים המה הבושים שבן אומנותם יִקָרא לו, וחרפה הוא להם ולאומנותם[1]).

(יב) **חרש ברזל מעצד** וגו׳. אין החרש הזה עוסק במלאכת הפסל, כי מעצד שמקביל אליו معضد בלשון ערבי משמעו גרזן, ואם חרש הברזל עוסק במעשה הפסל ואין ברזל נכרת בגרזן, מה לו ולגרזן? וחרש הברזל הזה עוסק במלאכת הגרזן, והכתוב בא להגיד לנו כמה יגעים בני אדם בעשותם פסל. כי הבא לכרות עץ לפסלו צריך לגרזן, ובמלאכת הגרזן ייגע חרש ברזל. ועל פי הדברים האלה כנוי של יצרהו ושל ויפעלהו שבים אל מעצד שהוא לשון זכר[2]).

ועל דבר לשון הכתוב הזה חכמי הגוים אומרים שחסר פעל בראש הדברים, והפעל החד או יחד משרש חדד ומעצד הפעול לפעל ההוא. ולא כן הדבר, והמקרא הזה לא חסר כל, ובלבד שגזרתו אין כמוה ללועזים ללשונותם, ועל כן טועים בה. וזו גזרת המאמר הזה: חרש ברזל הנושא, מעצד ופעל בפחם הנשוא; והנשוא הזה מאמר שלם, וכו מעצד הנושא ופעל בפחם הנשוא, ובראש הנשוא האחרון וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי. ודוגמת גזרה זו תמצא דוגמתה מפורשת לך בביאור אוהב

---

[1]) ולא תאמר שחבריו המה הנזכרים אחרי כן (פסוק י״ב וי״ג), כי המה רק שנים, חרש ברזל וחרש עצים, ולא יאמר לשנים „כל״ חבריו, כמו שנאמר כאן.

[2]) ומעתה הלא תשכיל ותבין מה שאמרתו בציון הקודם שאין חרש הברזל הזה מחברי עושה הפסל ומן המסייעים אותו במלאכתו ועל כן פטור הוא מבשתו. כי הוא עשה הגרזן העשוי למלאכה טובה ומועילה, ולמה יבוש הוא מפני שעושה הפסל השתמש בו למלאכת פסלו?

(כב) **מחיתי כעב פשעיך** וגו׳. מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש הדברים האלה. השבעים מתרגמים מחיתי כעב *ἀπήλειψα ὡς νεφέλην*, ואחריהם כרובים החכמים כלם, כסבורים שמגיד לנו הכתוב שה׳ מחה פשעי ישראל כמחותו את העב והענן. ואם כדבריהם המשל הזה אין לו טעם, ואף אין לו חבר בכל כתבי הקדש.

ואני ברוכים שני מקראות אחרים שהיו בעזרתי להשכיל ולהבין את המקרא הזה. המקרא האחד על כל פשעים תכסה אהבה (משלי י׳ י״ב). ורעהו סכות בענן לך מעבור תפלה (איכה ג׳ מ״ד). ולמדנו מתוכם שתים, שהמוחל פשעים מכסם, היא האחת, והשנית שה׳ המתעלם עושה ענן מחיצה בינו ובין הדבר שהוא מתעלם ממנו. ואם לא תעבור תפלה אל ה׳ כשענן חוצץ בינו ובינה, כל שכן לפשעים המכוסים בענן שאין ה׳ רואם. ועל פי הדברים האלה כעב וכענן שנאמר כאן כמו כבעב וכבענן[1]), ופירוש הכתוב כסיתי פשעיך ככסות בעב והטאותיך כמו בענן. וקרא הכתוב הזה לכסוי מחיה על שם סופו, כי המכוסה לא נראה לעין רואה והוא כמחוי. ותרגום המקרא הזה ליונים *ἠφάνισα ὡς νεφέλη*.

(כד) **נטה שמים** וגו׳. על פי מה שאמרתי בביאור ויט שמים וירד (ש״ב כ״ב י׳) זה פירוש הדברים האלה: אני לבדי נוטה שמים לרדת בהם כיורד בהר ורוקע ברגלי ארצה. וראיתי לאמר כן, מפני שאין הארץ כרקיע. הוא פירוש נוטה שמים ורוקע הארץ בתחלה. ובכתוב האומר בורא שמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה (למעלה מ״ב ה׳) ובכל כמו אלה נשתנה טעם הדבור מעקרו. ולמען סדר הדברים זה לעומת זה (Rhithmus) נעשו שני מאמרים, ונאמר בסוף האחרון מאתי להקביל אל לבדי שבסוף הראשון. ועל דבר מאתי שנאמר כאן ראה מה שאמרתי בביאור מאת המלך (ש״ב ט״ו ג׳).

(ח) **רעי.** יש בו כדי מאמר שלם, ופירושו רועי אתה או רועי הוא. **ולאמר** שב אל כורש והוא האומר לירושלים תבנה. והדברים מפורשים לנו בקול שהעביר כורש בכל מלכותו על אודות בנין ירושלים (עזרא א׳, א׳—ג׳).

מה

(א) **אשר החזקתי בימינו.** נראה לי שטעות סופר יש כאן, ובימינו זה עקרו בימיני, בכנוי כנגד ה׳ המדבר. והלשון ככתוב תמכתיך בימין צדקי (למעלה מ״א י׳).

(ב) **והדורים.** לא נתברר לי מה הוא. והשבעים והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב וְהָרִים, ואפשר שכן העקר.

דרכנו היום הזה לעשות ספרים הרבה אין קץ, ובימי קדם קב ונקי. ראה נא דברי נביאי ישראל והם אך כלם יחד כמלוא חפנים, והמרובה שבספריהם יכתבנו היום הזה סופר מהיר בשלשת ימים, ויש מן הנביאים שנבאו כחמשים שנה; ואפילו תאמר שמה שבידינו היום הזה רק בעשיריה מכל אשר כתב הנביא ההוא, עדיין לא דחקה עליו השעה, והספיק לדקדק בדבריו כחוט השערה ולחזור עליהם מאה פעמים ואחת לתקן ולצרף וללבן. ואם תאמר שלא עשו הנביאים כפי כחם לתקן דבריהם וליפותם למען ימצאו חן בעיני שומעם ויכנסו אל לבו, נמצאת חושד בכשרים לאמר שלא יצאו ידי חובתם.

[1]) ראה מה שאמרתי בבי״ת השמוש הנופלת מפני כ״ף רעותה בביאור כיום הזה (יהושע י׳ י״ד).

(יז) **לפסלו.** כבר אמרתי לך פעמים ושלש שבדבר המדבר בדָבר שנתחדש ונהפך מכמות שהיה בתחלה דְבר ההרוש תמיד סתום, ולא מיוחד או ידוע. ובגלל הדבר הזה, אומר אני שטעות סופר יש כאן, כי הופרד בין הדבקים, והדברים בעקרם לְפָסֶל וְיִסְגֹּד. ואף נראה שבוון הנביא להכנים וא"ו החבור בראש כל יפעל שבכתוב הזה, שכן אמר וישתחו, ויתפלל, ויאמר.

(יח) **לבתם.** לא שייש בלשון לבה[1]) שתרבה והיתה ללבות, ובלבד שבאחרית הימים הצטרכו לרבוי של לב ועשוהו לבות. וכן כשהצטרכו בעלי התלמוד לרבוי של אלוה וזדון, ורבוי של זדון לא מצאוהו במקרא כלל ושל אלוה לא מוגבל, כי כל אלהים הול שבמקרא יחיד או רבים, אמרו אלוהות וזדונות, ועוד רבים כמוהם. וזה טעם הדבר. סימן רבוי הזכר (י"ם) קודם בזמן לסימן רבוי הנקבה (ו"ת). כי עד שהתחילו להבחין בלשון בין זכר לנקבה היה י"ם סימן הרבוי לכל השמות. ובגלל הדבר הזה השמות שלא היה להם רבוי בתחלה כשירבו באחרית הימים סימן רבוים ו"ת ולא י"ם. כי כן דרך הלשון, כל הנוסף עליה באחרית הימים נוסף על פי מנהג של אחרית הימים. ואציגה נא כזה משל מלשון הגרמנים. הלא ידעת שלגרמנים שני מיני פעלים, המין האחד ישנה תנועת השרש בהשתנות הזמן שבפעל, והמין האחר לא ישנה, כי יסמן זמני הפעל בתוספת שבסופו. וכל הפעלים המתחדשים בלשון הגרמנים באחרית הימים נוהגים מנהג בעלי התוספת שהוא אחרון בזמן, לפי שברבות הימים ידל כח הלשון מעשות כימי קדם. וראה מה שאמרתי בביאור לבבהן (נחום ב׳ ח׳).

(יט) **ויתרו לתועבה אעשה.** ראה מה שאמרתי בביאור וישאר אך נח (בראשית ז׳ כ"ר). מישם תראה שבתחלה יש הפרש בין יתר לשארית ושאר, אף על פי שבאחרית הימים לא הובדל ביניהם תמיד. ובתחלה נאמר שארית ושאר כנגד החלק הגרוע שכלה ואיננו, ויתר כנגד החלק הטוב והמובחר שהמותר אצלו כנותרת מן המנחה אצל המנחה. והנה נאמר לפני מזה ושאריתו לאל עשה (למעלה פסוק י"ז), ועתה הוא אומר ויתרו לתועבה אעשה. ונראה לי שהנביא הזה מדקדק בשניהם. ובתחלה כשהוא מדבר במעשה אמר לעצי הפסל שארית, לפי שברור הדבר שבחר עושה הפסל מן עציו החלק הטוב והמובחר למלאכת פסלו, והגרוע נתן לבערה. ועתה כשהוא בא להוכיח את עושה הפסל על מעשהו ולדבר במה שהיה בדין שישים אל לבו נהפך לו הסדר ונתן של זה בזה, והוא רואה עכשו העצים הגרועים שהיו לבערה כחלק המובחר, לפי שהיתה בהם תועלת, כי נצלה עליהם צלי ואכל בן אדם ושבע, ואף עמד לנגדם כשהיו בוערים באש וחם לו; ואת החלק האחר שעשהו לאל, אף על פי שהוא המובחר באמת, הנביא רואה עכשו כחלק הגרוע על שם סופו, מפני שסופו אליל, דבר שאין בו ממש. כן אחזה לי אני את הדברים האלה, והשומע ישמע והחדל יחדל[2]).

[1]) ואם תשיבני מן הכתוב האומר מה אמולה לבתך (יחזקאל ט"ז ל׳), תמצא תשובתך בצדו.

[2]) והנה ידעתי גם ידעתי שיש קוראים בספרי כל כמו אלה ואומרים להם דברי חלומות, מפני שנראים להם הדברים דקים מן הסופרים הראשונים, כסבורים שלא עלתה על לבם לדקדק בדבריהם ככל הדקדוקים ההם. ואני כל המאמין שדברי המקרא נאמרו ברוח הקדש והוא אומר כן, לו אומר אני היפלא מה׳ דבר? וללא מאמין זו תשובתי: לא כימים האלה הימים הראשונים.

תפעל ופעלך אין ידים לו. ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים wie du schaffst, dass dein Werk weder Hand noch Fuss hat!.

(י) **מה תוליד.** העושים הדברים האלה שאלה טועים. כי על כרחנו נאמר שנאמרו הדברים כנגד הגאולה. ואם שאלה הם, לא חפצים השואלים בגאולה כלל, והגולים היו חפצים בגאולה, ובלבד שהיו מואסים בגאולתם על ידי כורש. ובאמת מה תוליד תמיהה כמה תעשה שפירשתי לפני מזה. ויתורגם ללועזים wie du zeugst! וכעין זה פירש מה תחילין שבסוף הפסוק.

(יא) **שאלוני.** הלשון הזה לא מתיישב היטב, כי לא מקביל אליו תצוני שבסוף הפסוק. ומי שלא הוכה בעורון הלא יראה ששאלוני זה לקה בחסרון, ומלואו תִּשְׁאָלוּנִי, כי בטעות סופר נשמטה תי״ו שבראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(יג) **לא במחיר ולא בשחד.** כבר ידעת שכל דברי הנחמה הזאת אמורים כנגד אנשים מן הגולה שהיו מואסים בגאולתם על ידי כורש בשביל שהיו מחכים להגאל על ידי אחד מאחיהם. ולקרר דעת האנשים ההם נאמר כאן שתהא גאולת ישראל לא במחיר ולא בשחד, וגאולה כגאולה הזאת הלא כבוד היא לו, ואף על פי שתהיה על ידי כורש.

(יד) **עליך יעברו.** יצאו מרשות בעליהם לרשותך. והלשון ככתוב והעברתם את נחלתו לבתו (במדבר כ״ז ח׳), ובלבד שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא וזה קל ועומד, והוא משמש בלמ״ד וזה בעל, ושניהם אחד. ואמר הנביא הלשון הזה, מפני שלא חפץ לאמר שגולי יהודה יבוזו יגיע מצרים וסחר כוש, כי איך יהיה הדבר הזה ולא בכחו נגאל ישראל, וזה הדבר שהוא מגיד לנו שכורש יתמוך בידי ישראל השבים מן הגולה ויתן להם כסף וזהב לבנין העיר ובית ה׳, והכסף והזהב ההוא משלל מצרים וכוש וסבאים אשר שלל כורש, ובעשות כורש כן הלא יעביר יגיע הגוים ההם על גולי יהודה.

ולך יהיו. אין הפעל הזה ושני רעיו שאחריו למעשים שעתידים להיות באמת, כי איך יפול דבר ויהיו מצרים כוש וסבאים אסירי ישראל? והפעלים האלה שלשתם לפעולה שאינה שלמה וגמורה, וכבר ידעת שבלשון המקרא תחלת הפעולה גלוי דעת הפועל (im sinne des Imperfectums fängt die Handlung an mit der ersten leisesten Kundgebung der Absicht). וזה פירוש הכתוב יתאוו להיות לך ללכת אחריך ולעבור אפילו בזקים ששם כורש שאסיריו הם ברגליהם. ויתורגם ללועזים und sie selber würden sich dir gern anschliessen, dir folgen, so wie sie in Ketten einhergehen.

יתפללו. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור התפאר עלי (שמות ח׳ ה׳).

(טו) **אל מסתתר.** לפנים אמרתי שזה פירושו אל רואה ואינו נראה. ועתה חזרתי בי, מפני שאם כן, הגוים האלה מדברים כדבר אחד התיולוגין שבזמננו, ומפני מושיע שמקביל אל מסתתר. והיום הזה נראה לי שאל מסתתר אל שהסתיר פניו מעמו. ואמרו הגוים כן ומסיימים ואומרים אלהי ישראל מושיע בשביל שהיו יודעים שהסתיר ה׳ פניו מישראל עד הנה ועתה ראו תשועתו שהושיעם. ועל פי הדברים האלה משמע הכתוב הזה ללועזים du bist ein Gott, der bis jetzt sich ihnen entzogen, nunmehr aber als der hilfreiche Gott Israels zeigt.

(ו) **למען ידעו** וגו׳. החכמים כלם אומרים שממזרח שמש וממערבה יש במשמעו יושבי מזרח ומערב, והם אשר ידעו. ולא נראה לי כן, מפני שנאמר לפני מזה למען עבדי יעקב וישראל בחירי ואקרא לך בשמך (למעלה פסוק ד׳). ואם כן, כל מעשי ה׳ שעשה עם כורש למען ישראל נעשו, ואיך יכנים הכתוב הזה תכלית אחרת למעשים ההם? ובגלל הדבר הזה אומר אני שפועלו של ידעו ישראל הנזכר בראש הדברים, ואין מי״ם של ממערבה כמי״ם של ממזרח כי אם כמי״ם של וגם ממרחק (למעלה י״ז י״ג), ופירוש ממזרח שמש וממערבה ממזרח שמש ועד מערבה. ולא מגביל הדבור הזה ידעו, והוא מגביל אפס בלעדי. ופירוש הכתוב בחבורו למען ידעו עבדי יעקב וישראל בחירי כי אפס בלעדי ממזרח שמש ועד מערבה. ואל יקשה לך הסירוס הזה, כי הלא הָראית לדעת כמוהו בביאור ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון (דברים ל״א כ״ט), ובביאור ביום צאתך וגו׳ ידוע תדע כי מות תמות (מ״א ב׳ ל״ז).

(ז) **אני ה׳ עשה כל אלה.** לא ישוב „כל אלה״ אל אור וחשך ושלום ורע הנזכרים לפני מזה, כי לא ישוב אלה לפניו בכגון זו. ועוד שבמקום אחר נאמר כי אתה עשית כל אלה (ירמיה י״ד כ״ב), ושם לא נזכר לפניו דבר מכל הדברים האלה, אף לא כל דבר ממעשה בראשית שתאמר ראה זה הוא ששב אליו אלה.

ודע שבלשון המקרא „כל אלה״ משמעו כל העולם כלו, כמו שיאמר הרומי לדבר זה universum, והגרמני All. וכדבור הזה מורה אלה אל יצורי תבל שלפני המדַבר. והוא משמע הדבור הזה אף כאן. וכבר ישמש כל אלה תאר המקום ויהא משמעו בכל העולם, כמו שהוכחתי בביאור כי על כל אלה (ירמיה ב׳ ל״ד) ובביאור ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז׳ כ׳). וירמיהו הוא הראשון המשתמש בכל אלה להשמיע „כל העולם כלו״. ונראה שבימיו נולד הדבור הזה ולא היו יודעים אותו קודם לכן.

(ח) **ויפרו ישע** וגו׳. חכמי הגוים משבשים ויפרו ומגיהים ותִפר. וטובים הדברים ככתבם, ובלבד שזה פיסוק המאמרים ויפרו ישע וצדקה — תצמיח יחד.

(ט) **חרש את חרשי אדמה.** לא עמדו חכמים על טעם הדברים האלה. החכמים כלם אומרים שהדבור הזה חלופי „רב״ ותמורתו, ומפרשים חרש בין חרשי האדמה. ואחרים אומרים שהדבור כלו מקביל אל „רב את יוצרו״ ועל כן מגיהים חָרַש אדמה. ואני אומר שהדברים ככתבם העקר, והדבור כלו מקומו המקום השני, כי דין משרת לו, וזה פירוש הכתוב הוי רב את יוצרו כאשר יריב חרש את חרשי האדמה, כלומר רב את אלהיו כאלו היה בשר ודם כמוהו, ושוכח שהוא עצמו החמר ואלהיו יוצרו. ויתורגם ללועזים O über den, der mit seinem Bildner hadert wie eine Scherbe mit andern irdenen Scherben.

והמריבה הזאת על דבר כורש שקראהו ה׳ משיחו בראש דבריו (למעלה פסוק א׳) ואמר לגאול בידו את עמו, והיו בגולה אנשים שלא נתקררה דעתם בגאולה ובמשיח ההם, כי הם היו מחכים למשיח וגואל שיצא מקרבם, וכנגדם נאמר הוי רב את יוצרו.

מה תעשה. לא שאלה היא זו כי אם תמיהה. והלשון ככתוב לא נדע מה נעבוד (שמות י׳ כ״ו), ובלבד שהדברים ההם אמורים בנחת ולא אלה. **ופעלך אין ידים לו.** אין זה נוסף על מה תעשה כי אם מאמר משרת לו, וכאלו נאמר מה

מלך גדול על כלם (תהלים צ״ה ג׳) היו המה תהו והבל והוא האלהים לבדו. כי בימי קדם, בהיות אלהי העמים אלהי ארצותם לבדן, כאשר שבת עם מהיות ממלכה והלך בגולה שבת אלהי ארצו מהיות אלהיו ונכנסו תחתיו אלהי ארץ שביו להיות לאלהים לו. ולמען אשר לא יהיה חלק ה׳ אלהי ישראל כחלק אלהי כל גוי שהגיע למקומו התחילו נביאי הגולה לאמר שה׳ אלהי כל הארץ, ולא אלהי ארץ ישראל לבדה, כי הוא לבדו האלהים וכל אלהי הגוים כאפס וכאין. וראה מה שאמרתי בביאור חסדי דוד (למטה נ״ה ג׳).

(כג) **מפי צדקה.** פי זה בכנוי, ואף על פי כן יש סמיכות בינו ובין צדקה, ופירוש הדברים מפי צדקה אשר לי (aus meinem wahren Munde), והלשון ככתוב מדו בד (ויקרא ו׳ ג׳).

(כד) **אך בה׳ לי אמר** וגו׳. כאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדין. כי לפי הטעמים לי נדרש לאחריו, ופירוש הכתוב ה׳ אמר לי אני הנביא שאך בה׳ צדקות ועוז, ואין זה פירוש הדברים באמת. ופועלו של אמר למד מענינו. כי הלא נאמר לפני מזה לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, והכורע והנשבע לה׳ הוא אשר יאמר אך בה׳ לי צדקות ועוז. ונכנס „אמר״ בתוך הדברים כמאמר בתוך מאמר, ודוגמתו בכתוב נהיה אמר שדוד נשדונו (מיכה ב׳ ד׳).

יבוא ויבשו. החכמים כלם מודים שטעות סופר יש כאן, ויבוא זה עקרו יבואו, כי השמיט הלבלר וא״ו מסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

מו

(א) **נשאתיכם.** תיבה זו בנקודה משהיתה טעם המקרא הזה. כי הדברים התולים[1]), ואם קרא הנביא בל ונבו נשואות יצא חצי התוליו, כי כן דרך הנשוא להיות עמוס. ועל כן אומר אני שנשאתיכם זה דינו נְשֻׂאֹתֵיכֶם, ופירושו אלהיכם שבדין הוא שיהיו נושאים אתכם, או שאתם אומרים שהם נושאים אתכם. ואמר הכתוב נושאותיכם, ולא אמר נושאיכם, לשון גנאי, כאשר ידובר בלשון המקרא במה שאין בו רוח חיים לאמר גדולות נוראות קשות, רבוי נקבה. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי זה הדבר שמדבר הנביא אל עובדי בל ונבו: אלהיכם שמוטל עליהם לשאת אתכם לא די להם שאתכם לא נושאים כי אף את עצמם לא ישאו, והם עמוסים על החיה והבהמה. וראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר. ויתורגם נשאתיכם ללועזים die euch tragen sollten.

(ב) **לא יכלו מלט משא** וגו׳. לא יוכלו למלט את עובדיהם שהם משאם, כי בדין הוא שישא אלהים את עובדיו ויראיו, ולא זאת בלבד כי אף הם עצמם הלכו בשבי. ומכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם. ויתורגם משא זה ללועזים die, welche von ihnen getragen werden sollten.

(ג) **העמסים מני בטן** וגו׳. ועומסם ונושאם ה׳, לא כבל ונבו שהם עצמם עמוסים ונשואים. ופירוש מני בטן כשהוא אמור בישראל כלו מיום היותו לגוי.

[1]) אף הראשונים הרגישו בדבר, כאמרם כל ליצנותא אסירא חוץ מליצנותא דעבודה זרה דשרי דכתיב כרע בל קורס נבו וגו׳ (סנהדרין ס״ג ב׳). הרי שהיו להם הדברים התולים שמהתל הנביא בעובדי בל ונבו.

(טז) **חרשי צירים.** אמרו בעלי הלשון שצירים שרשו צור ופירושו פסילים, ומעידים להם וצירם לבלת שאול (תהלים מ״ט ט״ו) שצורם קרי וכתיב צירם. אבל וצירם שכתוב שם הוא עצמו ספק, ואין הספק עד. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, ותיבה זו עקרה יְצִירִים, ושרשה יצר, כי טעה הלבלר והשמיט יו״ד שבראשה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. וסמך לדברי ממה שנאמר אחרי כן כנגד ה׳ יוצר הארץ (למטה פסוק י״ח) להגיד לנו שהפסילים הם עצמם נוצָרים, וה׳ הוא יוצר הכל.

(יח) **לא תהו בראה לשבת יצרה** ולא יחפוץ ה׳ באבוד עמים רבים מעל פני הארץ ותהי תהו. והדברים האלה אמורים כנגד גויי הארץ העובדים אלילים שקוראם ה׳ אליו לעזוב את אליליהם וללכת אחריו, כי אם לא יעשו כן יִכָּרתו מן הארץ.

(כ) **התנגשו יחדו פליטי הגוים.** אתם הגוים אשר נמלטתם מפני חרב היונה ונסתם איש אל עבר פניו גשו זה אל זה להועץ יחדו, וכמו שנאמר כנגד הגוים ההם בפסוק האחר הגידו והגישו אף יועצו יחדו.

(כב) **פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ.** לא דבר כדברים האלה כל אלהים מאלהי הגוים חוץ מה׳ אלהי ישראל, וגם הוא לא דבר כן בעוד ישראל ויהודה יושבים על אדמתם. כי אף על פי שבדִברי הנביאים שנבאו לפני גלות ישראל ויהודה יש זכר מעט לימים יבאו ועבדו הגוים את ה׳ כישראל עמו, לימים רחוקים נבאו הנביאים ההם, ולא דברו דבריהם בפה מלא, כי לא היו דורותם כדי להם, וגם הם עצמם לא ראו את המראה באספקלריא המאירה. והנביא הזה אומר בפירוש שכבר בא היום הגדול לכל הגוים, ועד שהוא מדבר דבריו אם יפנו הגוים אל ה׳ יִוָּשעו.

אמנם כי כן, תורת הנביאים הראשונים תורה מורשה לקהלת יעקב ואין לגוים חלק בה, ומטעם שאין אתנו היום הזה לדעת אותו אל נכון שנו נביאי הגולה את דעתם זו שהיתה להם ירושה מאשר לפניהם והתחילו לאמר שאין ה׳ אלהי ישראל מואס בגויי הארץ, ואם יפנו אליו יושעו, אף על פי שלא מזרע ישראל הם. ונראה לי ששנוי דעת זה תלוי בגאולת ישראל על ידי כורש. כי בהיות גאולת ישראל על ידי כורש הוזקקו הנביאים לפאר ולרומם את כורש בעיני ישראל, ואף עשו כן וקראוהו רועה ה׳ (למעלה מ״ד כ״ח), ומשיחו (פרשה זו פסוק א׳). וכורש ערל. ואם בערלתו יהיה האדם בחיר ה׳ ומשיחו, הלא נפל קיר הברזל המבדיל בין ישראל ובין גויי הארץ לעבודת ה׳, ומעתה ה׳ אלהי כל עובדיו, ישראל וגוים יחדו.

ומתוך שנוי דעת זה נתגלגל הדבר והוסרה עבודה זרה מקרב ישראל בשובם מן הגולה. כי לפנים בהיות ה׳ אלהי ישראל לבדו ולא חֵפץ לו בגויי הארץ, ואין גוי בלא אלהים, כמו שאין בן בלא אב, על כרחם היו אבותינו אומרים שאלהי הגוים יש בהם ממש, אף על פי שה׳ אלהיהם גדול על כל אלהים. ומתוך שהיו בעיניהם אלהי הגוים גם המה אלהים יש שנטה לבבם ללכת אחריהם לעבדם. ולבסוף, אחר שהתחילו לאמר שה׳ אלהי ישראל אלהים לכל העובדים אותו, בין ישראל ובין הגוים, גדל כבוד ה׳ וכחו בעיניהם, וכאשר יגדל כבוד ה׳ וכחו כן ידל כבוד אלהים אחרים וכן יֵצר כחם. ובכן הלך כבוד אלהים אחרים וכחם הלוך וחסור עד שעמדו על כלום.

ויש עוד טעם לדבר הזה למה הורחב אז גבול ה׳ אלהי ישראל והוגדל כבודו מאשר היה בתחלה, ותחת היותו אלהי ישראל וארץ ישראל היה לאלהים לכל העובדים אותו מכל עמי הארצות, ותחת אשר לפנים היו כל אלהי העמים אלהים וה׳

ואולם אם אין כיס זה כיס של זהב מה הוא? כן ישאל השואל בטרם יזכור שיש כיס אחר והוא הכיס שבו אבני המשקל, כמו שנאמר אבני כיס (משלי ט״ז א׳), ונאמר לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן (דברים כ״ה י״ג). ואומר אני שהוא כיס זה שאנחנו דנים עליו. וכמו שנאמר במקום אחר האזכה במאזני רשע ובכיס אבני מרמה (מיכה ו׳ י״א), ומקביל כיס אל מאזנים, אף כאן אחר שנאמר הזלים זהב מכיס אמר הכתוב:

וכסף בקנה ישקלו, ומקביל קנה אל כיס, לפי ששניהם ענין למשקל. ועל פי הדברים האלה אין מי״ם של מכיס מלמד על מוצא הזהב, כי הוא מן היתרון, ופירוש הזלים זהב מכיס השוקלים זהב רב ממשקל אבני הכיס, כלומר לא ישקל הזהב פעם אחת, כי רב משקלו מאבני הכיס. ושוקלו שוקל וחוזר ושוקל.

וכדי שלא יקשה לך סדר הדברים שנזכר זהב ראשון ואחריו כסף, שלא כסדר המרובה שבמקרא, צריך שתדע שאין קנה זה כמו שמפרשים אותו בעלי הלשון. החכמים כלם אומרים שקנה שנאמר כאן הוא בתחלה הקורה שבה תלויות כפות המאזנים אחת מקצה מזה ואחת מקצה מזה, והוא משמש בכתוב הזה בלשון מאזנים. וטועים. כי מה נשתנה המקרא הזה להוציא מאזנים בלשון קנה?

ודע שקנה שנאמר כאן הוא הנקרא בלשון המשנה קנה מאזנים (כלים י״ח ט״ז), והא לך פירוש רבי עקיבא מברטנורא שפירש קנה מאזנים של סרוקות (שם י״ב ב׳) וזה לשונו: „סוחרי צמר ופשתים ומוכרין אותו במנין לטראות כשרוצין לשקול יש להם מקל ארוך של עץ, ותלוי בראשו כמין טבעת מלמעלה, ואונקליות של ברזל תלויין מלמטה בשלשלת עשויין כמין ווין וראשיהם כפופים מלמעלה. ויש לאותו מקל טבעת אחרת שמהלכת על פני כל המקל, ואינה יכולה לצאת ממנו, וכמין עשת של ברזל או של נחשת עב וכבד תלוי באותה טבעת. וכשבא לשקול שק של צמר או של מטוה תוחב את האונקלי בשק ואוחז בטבעת שכנגדו למעלה ומעלהו באויר. והטבעת שבו העשת של ברזל תלוי מרחיקה מטבעת שאחז בה, ומכבדת על הקנה עד שיבא בישר, שלא יכריע לשום צד יותר, ולפי הרחקת הטבעת שבה העשת של ברזל יודע חשבון המשקל, עד כאן ליטרא אחת, עד כאן עשר, עד כאן מאה״.

ואמת דברי הרב. וכמעשה הקנה שהוא מגיד לנו עוד יש בארצותינו היום הזה, ובלבד שהקנה שאנחנו משתמשים בו ברזל ולא של עץ. ומסגולת הקנה הזה שמשקל העשת של ברזל התלוי בו תשקול כנגדו פעם אחת כחמש עשרה ידות, כלומר אם יהיה משקל העשת עשר לטראות תשקול כנגדו משקל מאה וחמשים לטראות בבת אחת, ולא כן מאזנים שלא תשקול בהם פעם אחת כי אם ככבד אבני המשקל. ובגלל הדבר הזה הסוחרים העוברים ממקום אל מקום נבחר להם קנה ממאזנים. ואף בגלל הדבר הזה היו שוקלים הזהב במאזנים, לפי שהזהב דמיו יקרים, ומועטו שקול כנגד דמים הרבה, וכשבאים לשקול כסף שדמיו מעטים ועל כן שוקלים ממנו הרבה השתמשו בקנה. ואף עושי הפסל שמדבר בהם המקרא הזה השתמשו במאזנים ואבני משקול לשקול זהבם המעט, וכספם הרב שקלו בקנה. ונזכר זהב ראשון וכסף אחרון, שלא כסדר המרובה במקרא, מפני שהכתוב הזה בא להפליג במשקל הזהב והכסף, ולענין הזה לא זו אף זו אמר.

ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים die Gold abwägen, wofür die Gewichte im Beutel nicht ausreichen, und Silber sogar mit dem Besemer wägen.

(ד) **ועד זקנה** וגו׳ מקביל אל מני רחם שבפסוק הקודם, ופירוש הדברים עד סוף כל הדורות.

(ה) **למי תדמיוני ותשוו.** לא ידעו המפרשים פירוש המקרא הזה. החכמים כלם אומרים שותשוו נוסף על תדמיוני, ולא כן הדבר, לפי שאם כדבריהם, למה נוסף? ואלו ידעו החכמים מה בין דמוי להשואה, לא היו טועים במקרא הזה.

וזה ההפרש שבין שני הפעלים האלה. המדמה שני דברים זה לזה אומר שזה כזה, ואפשר שכן, ואפשר שטועה הוא. והמשוה דבר לדבר מדמה ביניהם דמיון כראוי וכהגן, דמיון אמת. ובגלל הדבר הזה המשתמש בשני הפעלים יחד אמר מה אדמה לך הבת ירושלים מה אשוה לך (איכה ב׳ י״ג), ואמר כסדר הזה, כמי שאומר מה אדמה לך ויהי דמיוני דמיון אמת. ואף בגללו נאמר כפיר גוים נדמית (יחזקאל ל״ב ב׳), ונאמר שם נדמית, ולא נאמר נשוית או הֻשוית, לפי שהנביא מכחיש הדמיון באמרו ואתה כתנים בים (ראה שם דברי), ואלו השואה אין להכחישה.

ועל פי הדברים האלה ותשוו מקביל אל ונדמה שבסוף הפסוק, ושניהם לא נוספים איש איש על הפעל הקודם לו כי אם תלויים בו ומלמדים על הבא מחמתו. וזה פירוש הכתוב למי תדמיוני ויהי דמיונכם דמיון אמת וצדק, ולמי תמשילוני ונהי אני והוא דומים איש לרעהו. ויתורגם ללועזים ,wem wollt Ihr mich vergleichen dass Ihr einen richtigen Vergleich anstelltet etc.?

(ו) **הזלים.** כנקוד אשר לפנינו אין שרשו כי אם זול, ואין הוא ענין לכאן. וחכם יהודי אחד משבש וקורא הַסֹּלים, מלשון לא תסולה בכתם אופיר (איוב כ״ח ט״ז). ונראים לי דבריו, ואף על פי שבאיוב בא הפעל הבנין הכבד הדגוש וכאן קל, כי שֵׁם הפועל יש שישמש קל תחת הכבד, כדובר וכוזב ורבים כמוהם. ובכן מקביל אליו היטב ישקולו שנאמר אחריו.

מכים. מימי קדם ועד עצם היום הזה טועים החכמים בכים זה. המפרשים כלם אומרים שכים זה הוא אשר הזהב נתון בו; ואתה אל תשמע ואל תאבה להם, כי לא אמת ידברו. לפי שאם כים זה הכים שאומרים החכמים ההם, מה עסקו לכאן. ומה בא הכתוב הזה להשמיענו, וכי אין אנו יודעים שיוקח זהב מאשר הוא שם? והשנית שאם כן איך מקביל „וכסף בקנה ישקולו" אל „הזלים זהב מכים"? ומה טעם לסדר הדברים, ולמה לא נאמר הזלים כסף מכים וזהב בקנה ישקולו, כסף ראשון ואחריו זהב, כסדר המרובה שבמקרא, והוא הנאה והמשובח[1]) והעולה על שלש אלה שאין כים בכל כתבי הקדש השק שמונח בו הכסף או הזהב[2]). כי השק ההוא נקרא צרור סתם, ככתוב והמשתכר משתכר אל צרור נקוב (חגי א׳ ו׳), ויש שנקרא בשם לווי צרור הכסף, כמו שנאמר איש צרור כספו בשקו (בראשית מ״ב ל״ה), ונאמר עוד צרור הכסף לקח בידו (משלי ז׳ כ׳). ואם תאמר ששק של כסף נקרא צרור ושק של זהב נקרא כים, נמצאת מעקש הישרה. כי הדבר ברור ששם אחד לשניהם, ובלבד שלא נמצא במקרא צרור הזהב מפני שמאחר שכסף שהיא הפחותה משתי המתכות והוא שגור מזהב היה לשם כולל למעות (Geld), היו אומרים צרור הכסף לכל שק של מעות, בין שמעותיו כסף ובין שהן זהב.

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור זהב וכסף (שמות כ״ה ג׳).

[2]) ואם תשיבני מן הכתוב האומר כים אחד יהיה לכלנו (משלי א׳ י״ד) תמצא תשובתך בצדו.

הפסוק שני מאמרים, לעולם אהיה גברת עד, ומפרשים גברת עד כמו אבי עד (למעלה ט׳ ה׳) ושוכן עד (למטה נ״ז ט״ו). והעקר כהפסק שהפסיק בעל הטעמים, לפי שלעולם אהיה כשהוא מאמר בפני עצמו אין לו טעם.

לא זכרת אחריתה. כנוי של אחריתה שב אל הענין, ואף על פי שנאמר כנגדו לפני מזה אלה, לשון רבים. ואין כלשון הזה הרבה במקרא, ובספרי הערביים יש ויש.

(ח) **אני ואפסי עוד.** הדבור הזה אמור כאן, ושנוי למטה פסוק י׳, ומשלש בצפניה ב׳ ט״ו. ואם כן, אין לאמר שמשובש הוא. ואני לא ידעתי לפרשו.

(ט) **שתי אלה.** והם שכול ואלמון, ושניהם לשון זכר, ואף על פי כן אמר „שתי״, לשון נקבה, מפני שעדיין לא נזכרו הדברים בשמם, וכל שכמותם אחד דינם לאמר כנגדם לשון נקבה. וראה מה שאמרתי בביאור שלשה המה נפלאו ממני (משלי ל׳ י״ח).

כתמם באו עליך. נתקשו החכמים בפירוש הדברים האלה. מרביתם משבשים כתמם, ויש שמגיהים פתאום, ויש שמגיהים כְּתֻמִּים, שהוא להם כתאמים ובלבד שהוא חסר אל״ף. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, והוא מפורש לי על פי שני מקראות שהם בעוזרי. המקרא האחד כהניף שבט את מרימיו (למעלה י׳ ט״ו), שמשמע כהניף כאלו הניף; והמקרא האחר תם הכסף וגו׳ אל אדני (בראשית מ״ז י״ח) שפירושו תם הכסף ממני ועבר אל אדני. ועל פי הדברים האלה כתומם באו עליך זהו פירושו באו עליך שכול ואלמון כאלו תמו מכל גוי לעבור אליך, כלומר שכול ואלמון של כל העולם כלו באו עליך. ויתורגם ללועזים als wie wenn sie sich an dir erschöpfen sollten, sind sie über dich gekommen.

(י) **היא שובבתך.** זה לרעה. ונאמר לשובב יעקב אליו (למטה מ״ט ה׳), והוא לטובה. ולא עמדו בעלי הלשון על טעמו של הבנין המרובע הזה בפעל שוב, ולא פירשו איך היה הדבר שהוא משמש לטובה ולרעה.

ודע שהבנין המרובע סגולתו חזוק הפעולה, ועל כן שובב שהוא מן הלשונות שלא נמצאו במקרא חוץ לדברי נבואה ודברי שיר עקרו השבה בחזקת היד, כמו שנאמר בגוג ושובבתיך ונתתי חחים בלחייך (יחזקאל ל״ח ד׳), ואמר הנביא בגוג כן על שם סופו, וכאלו יאמר לו לבו שסופו לפול על הרי ישראל, ולכן ימאן לעלות, וה׳ ישובבהו ויעלהו שמה שלא בטובתו. ומשם נשאל שובב להשבת המשיב מן הדרך הטובה לרעה ומן הרעה לטובה, מפני שלא יהיה הדבר הזה כי אם במלחמה שנלחמים יצר טוב ויצר הרע זה עם זה.

ועל פי הדברים האלה הלא תדע למה לא משמש שובב אצל דבר שאין בו רוח חיים, כי אם פעם אחת בכתוב לשובב שדינו יחלק (מיכה ב׳ ד׳), ואותו אפרש לך במקומו. וראה מה שאמרתי בביאור נפשי ישובב (תהלים כ״ג ג׳) שלא יודעים החכמים פירושו.

(יא) **לא תדעי שחרה.** אמרו חכמי הגוים שטעות סופר יש כאן, ושחרה זה עקרו שחדה, בדל״ת, ופירוש הדברים לא תדעי להִוָּשע ממנה בשחד. ואני לא נתקררה דעתי בפירוש הזה, אבל לא ידעתי פירוש טוב ממנה. **כפרה** להנצל ממנה על ידי כפר.

(ח) **זכרו זאת.** לא שב זאת אל הנאמר לפניו, כי לא כן דינו, כמו שאמרתי פעמים הרבה שלא ישובו זה וזאת כי אם לאחריו. וזאת שנאמר כאן מפורש בפסוק האחר האומר זכרו ראשונות מעולם.

והתאששו. אין כמותו בכל המקרא. ויש אומרים שהוא מלשון ואושיא יהיטו (עזרא ד׳ י״ב), ומפרשים לשון חזוק שיתחזקו. ואחרים אומרים שהוא נגזר מן השם איש ופירושו הֱיו לאנשים. ושתי הכתות דבריהן דברי חלומות, כי שני הפירושים לא מתישבים על סוף הפסוק האומר השיבו חטאים על לב. ונוסף על הטעם הזה עוד טעם לענין הפירוש השני, כי אלו היה לעברים פעל נגזר מן איש ומשמעו כַמשמע הנזכר למעלה, לא היה הכתוב אומר היו לאנשים (ש״א ד׳ ט״ו), והיה נאמר תחתיו התאוששו, ככתוב כאן. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, והתאוש׳שו זה עקרו וְהִתְבּׂשְׁשׁוּ. והתבוששות זו בשת איש מרעהו שיבושו המואסים בגאולתם על ידי כורש ויריבו אל ה׳ אשר בחר בו, והם יבושו בשת זו בזכרם שה׳ אל ואין עוד מגיד מראשית אחרית, והוא האומר עצתי תקום.

(יב) **אבירי לב.** מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים אָבְדֵי לב. ובעיני טוב המקרא הזה ככתבו מתקונו, והמתקנים לא עמדו על טעם הדברים, כי לא ידעו כנגד מי אמורים, אף לא צדקה זו מה היא. ואבירי לב כמשמעו גבורים, וצדקה זו ישועה ונצחון, כמו שבפסוק האחר מקביל צדקתי אל וישועתי. והדברים התולים כנגד האנשים מבני הגולה שהיו מואסים בגאולתם על ידי כורש ומתאוים לגאולה ביד חזקה במלחמה, ואותם קרא הנביא אבירי לב הרחוקים מצדקה, כלומר גבורים שאין בגבורתם די גאולה.

מז

(א) **לא תוסיפי יקראו לך** וגו׳. לא תוסיפי להיות ראויה שיקראו לך רכה וענוגה. וגזרת המאמר הזה מפורשת לך כל צרכה בביאור הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל״א מ׳).

(ב) **קחי רחים וטחני קמח.** רדי מגבירה ועשי מלאכת רחים כאחת השפחות, כמו שנאמר עד בכור השבי אשר אחר הרחים (שמות י״א ה׳).

גלי צמתך חשפי שבל. אף זו מדרגת שפחה, כי בנות חורין מתכסות ולא שפחות, כמו שלא מתכסות בנות חורין בפני עבדים, כאשר הוכחתי בביאור ותתכס (בראשית כ״ד ס״ה). ולמדנו מן המקרא הזה שבימי קדם היה השבל משום צניעות לכסות הרגלים, ולא לנוי ויפי כאשר היא לבנותינו היום הזה.

(ג) **ולא אפגע אדם.** כל היגעים לפרש את המאמר הזה יגעים לריק. כי משובשים הדברים עד לאין מרפא. וברור הדבר שהמקרא הזה לקה בחסרון, ואני לא אדע למלאות חסרונו. ואך זאת ידעתי שחסרה כאן תיבת אמר, וגואלנו שבראש הפסוק האחר פועל הפעל ההוא.

(ו) **על זקן הכבדת עלך מאד.** כנגד הגוי כלו הכתוב אומר כן, ולא כנגד יחידיו.

(ז) **לעולם אהיה גברת.** מחכמי הגוים יש אומרים שהופסק כאן בין הדבקים, והם שמים האתנח בתיבה האחרת, ומחברים עד אל שלפניו לעשות ראש

ובריאה אחת הן. ועל פי הדברים האלה יתורגם עתה נבראו ללועזים jetzt ist .es erdacht

ולפני יום. יש מחברים אותו אל ולא מאז ומשחיתים סדר הדברים. והוא באמת נוסף על עתה שבראש הפסוק, ופירוש ולפני יום ולפני יום אחד, כלומר אמש. וכן בכל לשונות בני שם תאמר יום ליום אחד. וכן נאמר במקרא אם יום או יומים יעמוד (שמות כ״א כ״א). ויתורגם ללועזים und Tags zuvor.

(ט) אחטם לך. הפעל הזה עקרו שישים האדם טבעת בחטם בהמה להוליכה אל אשר יחפץ ולא תלך לנפשה. וחכמי הגוים יודעים זאת, ובלבד שהם טועים בפירוש לך. החכמים כלם עושים אפי הפעול של אחטם, ורואים למ״ד המשמשת עמו כלמ״ד של זכות, ומפרשים למענך ולטובתך אכבוש את כעסי כמי ששם טבעת בחטם בהמה לכבשה. ולא נאה הדמיון הזה אצל אף שהוא עצמו עקרו חטם. ואומר אני שלמ״ד של לך למ״ד שהוא אות הפעול, וכמוהו במקרא הרבה מאוד, ופירוש הדברים ולמען תהלתי כבשתיך ולא עשיתי לך כלה להכריתך. ויתבאר לך הענין הזה כל צרכו בביאור הפסוק האחר. ויתורגם ללועזים habe ich dich gebändigt, .nicht vernichtet

(י) צרפתיך ולא בכסף. בי״ת של בכסף כבי״ת של בקדש הקדשים תאכלנו (במדבר י״ח י׳), שפירושו כאכול קדש הקדשים תאכלנו, ואף כאן זה פירוש הדברים צרפתיך ולא כצרוף כסף, כי הכסף צרוף באש ואני צרפתיך בכור עני. והכתוב הזה מפרש סוף הפסוק הקודם האומר אחטם לך לבלתי הכריתך. ויתורגם ולא בכסף ללועזים לפי הענין doch nicht wie Silber.

בחרתיך. יש אומרים שמשמעו משמע בחנתיך ומעידים להם הכתוב שבאיוב ל״ד ד׳. ומשם אין סמך לדבריהם. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, והעקר בחנתיך, בנו״ן.

(יא) איך יחל. אמרו החכמים כלם שהנושא של יחל שם ה׳ הנזכר בפסוק ט׳, והמאמר האחר נוסף על זה. ולא נראים דבריהם בעיני, לפי שאחר שהופסק הענין, ונאמר בראש הפסוק הזה למעני למעני אעשה, לא יהיה שם ה׳ שלפני מזה הנושא של יחל. והשנית שלא תתוסף על שאלה כי אם שאלה.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שיחל זה טעות סופר ועקרו אחדל, והוא מקביל אל אעשה כמו שמקביל נחדל אל אלך באמרו הנלך וגו׳ אם נחדל (מ״א כ״ב ט״ו). וסוף הפסוק לא נוסף על ראשו כי משרת הוא לו. ופירוש הכתוב כי איך אחדל מעשות כן מבלי אשר אתן כבודי לאחר. ויתורגם ללועזים denn wie kann .ich anders, ohne meine Ehre einem Anderen zu lassen

(יג) קרא אני אליהם יעמדו יחדו. המפרשים הדברים האלה כפשוטם, והם החכמים כלם שנודעים לי ספריהם, לא עמדו על טעמם. לפי שעל כרחך תאמר שלא במעשה בראשית הכתוב הזה מדבר, כי לא יקרא ה׳ לנבראים בטרם יבראו. ואם כן, אין הדברים האלה אמורים כי אם על תנאי, כלומר אלו קראתי אליהם כל אימת שארצה יעמדו יחדו. ומה עמידה זו שעתיד לעמוד מה שהוא עומד וקיים עכשו? התאמר שכוון הנביא לאמר שבמצות ה׳ יבאו שמים וארץ ויעמדו אליו?

ואומר אני שעמידה זו ככתוב ויעמוד השמן (מ״ב ד׳ ו׳), וכמו שנאמר לשמן עומד בשחרל מעשות מעשהו כדבר איש אלהים, כן יפול בשמים וארץ לשון עמידה

(יג) **נלאית ברב עצתיך.** החכמים כלם אומרים שבי״ת של ברב כבי״ת של יגעת בי (למעלה מ״ג כ״ב). ואתה אל תשמע ואל תאבה להם. ודע שאין הנלאה כינע, כי היגע עיף מרב עבודה והנלאה יצר כחו מעבודה מפני שהיא כבדה ממנו, ואין עצות עבודה, ובפרט עצות כעצות אלה שהן דברים מוכנים ומזומנים לעזרה, ולא דבר שפתים. ובי״ת של ברב כבי״ת של בכל זאת (למעלה ט׳ י״א). ויתורגם המאמר הזה ללועזים du bist machtlos, bei aller Fülle deiner Mittel.

מודיעים לחדשים מודיעים מתוך מראה החדש (מולד הלבנה) הנראה להם בשמים. **מאשר.** נראה שעקרו אשר, כי בטעות סופר נשנית מי״ם מסוף התיבה שלפניה, ואשר זה הוא הפעול של מודיעים. והרוצה לקיים המקרא הזה ככתבו יפרשהו פירוש רד״ק המחבר סוף הפסוק אל ויושיעך שבראשו. והשאר שריר וקיים כמו שפירשתי אני.

(יד) **לחמם** שם הפעל, ושרשו חמם. והשת נוספות על שרשי גוניוס הרודף אחר חדשות משבש ומגיה לְחֻמָּם בכנוי שב אל הוברי שמים החוזים בכוכבים. ושכח שאם כן, היה הכתוב אומר לָחֹם לָהֶם, כמו שנאמר וחם לאדני המלך (מ״א א׳ ב׳). והשנית שהוברי שמים הלא היו כקש אש שרפתם ולא יחם להם עוד. ופירוש הדברים אש תאכלם ולא כאכול את העצים שיש בשרפתם גחלת ואור לשבת בו כי אם כאכול קש שאין בשרפתו תועלת. ואיבלד טעה הרבה בפירוש המקרא הזה והחליף אין בלא, מבלי דעת מה ביניהם.

מח

(א) **וממי יהודה יצאו.** יש אומרים שממי יהודה משמעו מזרע יהודה, ודבריהם דברי שטות, כי בכל המקרא בנים זרע אביהם ולא יוצאים מזרעו. ואחרים אמרו שטעות סופר יש כאן וממי זה עקרו מִמְּעֵי, ולא זכרו שבכל כתבי הקדש אבות ישראל אברהם יצחק ויעקב ולא יֵאמר לישראל כנגד בן מבניהם יוצאי חלציו. ובכתבי יד הרבה הנוסח מִימֵי, וכן נראה לי העקר. ופירוש מימי יהודה יצאו ומימי יהודה הטובים יצאו, כלומר רחוקים דרכיהם מדרכי יהודה הטובים והראשונים. וראה מה שאמרתי בביאור בימי פלשתים (שופטים ט״ו כ״א).

והרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור מה שאמרתי בביאור אשר פדה את אברהם (למעלה כ״ט כ״ב). כי על פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה שמעו זאת אתם העושים מעשי יעקב ורוצים שכר כישראל, אף על פי שעזבתם דרכי אבותיכם הראשונים והטובים.

(ו) **חדשות מעתה ונצרות.** ובמקום אחר נאמר גדולות ובצורות (ירמיה ל״ג ג׳), וברור הדבר שטעות נפלה באחד משני המקראות האלה. ונראה לי ששם העקר, ובצורות כמו שנאמר לא יבצר מהם (בראשית י״א ו׳), ופירושו נמנעות (Unmögliches).

(ז) **עתה נבראו.** בלשון המקרא מחשבת המעשה בלב עושהו היא בריאתו. וכן ה׳ אומר אל סנחריב מלך אשור כנגד חרבן הארצות שנתנו להחריב למרחוק אותה עשיתי, מימי קדם ויצרתיה עתה הבאתיה (למעלה ל״ז כ״ו); הרי שנאמר כנגד המחשבה לשון עשיה ויצירה, וכנגד המעשה עצמו לשון הבאה; ויצירה

(ה) **ואלהי היה עזי.** אחר שנאמר ואכבד בעיני ה׳ אין עוז זה גבורה כי אם תפארת, והוא הדין לכל עוז המשמש עם כבוד יחדו. וראה מה שאמרתי בביאור והוריד ממך עזך (עמוס ג׳ י״א).

(ו) **נקל מהיותך לי עבד.** עיין רד״ק שעושה הדברים תמיהה, והם בנחת אמורים. וטובים מדבריו דברי רש״י. ועד האמת לא בא אף הוא. וחכמי הגוים טועים, כסבורים שהיות הנביא עבד לה׳ הוא הדבר הנקל, ומה שלאחריו עד האתנח הוא אשר יעשה הנביא ויהי עבד ה׳, ולדבריהם מן האתנח ועד סוף הפסוק מעשים אשר יעשה הנביא ויעלה למדרגה למעלה ממדרגת עבד ה׳. ואתה הָראית לדעת לפני מזה שעבד ה׳ מופת ומדרגה שאין למעלה ממנה. והשנית שלדברי החכמים ההם היה הכתוב אומר נקל היותך, בלא מ״ם, כמו שנאמר ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם (מ״א ט״ז ל״א). וכשהוא אומר מהיותך הכנוי הנסתר שבנקל מקדם (anticipiert) להקים את שבטי ישראל וגו׳ עד האתנח.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: לא די לעבד ה׳ בהקמת שבטי יעקב והשבת משפחות ישראל, כלומר העושה הדברים האלה עדיין לא יקרא לו עבד ה׳ עד שהיה לאור גוים. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי אין כאן תוספת על מדרגת עבד ה׳ שהוא המופת המרומה במחשבה כי אם על עבד ה׳ ששגור שמו בפי העם. לפי שעבד ה׳ ששגור שמו בפי הכל הוא צדיק בעמו ומשיב עמו מעון, ועבד ה׳ שהוא המופת יוצא אל מחוץ לגבולות עמו, כי תחומו כל הארץ, והוא אור גם לגויי הארץ.

ונצירי או ונצורי זה שמקביל אל שבטי ישראל טעות סופר מימי קדם, ועקרו וְנִצְרֵי, והוא הרבוי של נצר משרשיו (למעלה י״א א׳). ויתורגם המקרא הזה ללועזים um mir Diener zu sein, ist nicht genug, dass du Jacobs Stämme wiederherstellest und Israels Sprösslinge zurückführest, weshalb ich dich mache zum Lichte der Heiden.

ואמרתי שנצורי טעות סופר, לפי שנצורי ישראל אין משמעו כי אם הנשמרים והנצלים שבישראל, ולא הם ענין לכאן, והוא דבר למד מענינו שלא יושב כי אם הנשמר והנמלט. ואולם נצרי ישראל ענין לכאן, כי הוא מקביל אל שבטי ישראל, ושניהם יחדו כוללים כל יוצאי ירך ישראל[1]), ומוציאים הגר הנלוה עליהם וכל בן הנכר. והוא שאמר הנביא שלא די לעבד ה׳ בהשיבו יוצאי ירך ישראל לבדם, כי המשיב אותם ומוציא הגוים עדיין לא הגיע למדרגת עבד ה׳ אשר כלבבו.

(ז) **לבזה נפש** וגו׳. לא ידעו החכמים נפש זו מה היא, וטעו בה כמו שטעה הנקדן וטעותו גרמה לו לנקד לִבְזֹה, שלא כדין. וחכם יהודי אחד מגיה לִבְזֶה ואומר שהוא משקל ארמי כמשקל שרא (דניאל ב׳ כ״ג). וכשהוא נסמך אל נפש משמעו בְּזוּי. ומחכמי הגוים יש קוראים לבְזוּי, ואחרים קוראים לנבוה, וכלם מודים שנפש זו נשמה. ואני לא כן אחשוב. כי לי הדבר ברור שנפש של לבזה נפש מקביל אליה גוי של למתעב גוי, ומה לגוי ולנשמה?

ועתה דע שבלשון המקרא יש במשמע נפש יחיד או אדם אחד, ככתוב שש עשרה נפש (בראשית מ״ו י״ח), שבעים נפש (שמות א׳ ה׳). וכאלה רבות במקרא,

[1]) יזכור נא הקורא שעקרו של שבט נצר משרשי עץ, ומשם נשאל למשפחה ממשפחות עם.

כשיחדלו לעשות כאשר צוה עליהם בוראם בימי בראשית. ויחדו תאר הזמן, והוא מלמד שתכף לקריאה עמידה, אין רֶוח ביניהן. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אלו קראתי עליהם חדלו פתאום מעשות תפקידם. ויתורגם ללועזים rufe ich ihnen zu, gleich stellen sie ihre Funktionen ein.

וראה מה שאמרתי בביאור הוא צוה ויעמוד (תהלים ל״ג ט׳).

(טז) **מעת היותה שם אני** וגו׳. החכמים אומרים שהדברים האלה דברי ה׳ וכנוי של היותה שב אל ארץ שנזכרת לפני מזה (פסוק י״ב). ואם כן, קשה למה לא נאמר היותם, כנגד ארץ ושמים, כי שניהם נזכרים שם. ואף אין לדברים סדר לפירוש המקובל. ואומר אני שועתה זה מקביל אל מעת שנאמר לפניו, ואם כן, בשם עצמו אומר הנביא מעת היותה שם אני. וכנוי של היותה שב אל הענין, והוא דבורו של ה׳ שדבר מראש שלא בסתר. והנביא הזה מגיד לנו שאליו דבר ה׳ אז ועתה הוא שלוח להשמיע לישראל דבר אלהיו.

ורוחו עם רוחו, כלומר שלח אותי ורוחו עמי. ולא יפורש כי אם כן, לפי שאם נוסף ורוחו על שם ה׳ ושלחני מפריד ביניהם היה הכתוב אומר שלחני הוא ורוחו. וכשנוסף ורוחו על כנוי הפעלֿ של שלחני לא צריך חזוק, כמו שהוכחתי במקום אחר.

(יח) **לוא הקשבת למצותי** וגו׳. הדברים האלה אמורים לעתיד, ולא לשעבר. **וצדקתך כגלי הים.** צדקה זו שמקביל אליה שלום לשון חזק, ויתורגם וצדקתך ללועזים und deine Unüberwindlichkeit.

(יט) **כמעותיו** כמעותיו של החול והן גרגריו, כי זה פירוש מעה גרגר קטן (כתרגום השבעים ויונתן והרומי), ומשם נשאל מעה בלשון המשנה למטבע קטן. ותפס הנביא כאן בשם הזה משום מעיך שלשון זה נופל על לשון זה.

(כב) **אין שלום אמר ה׳ לרשעים.** הרשעים האלה רשעי ישראל. וראה מה שאמרתי בביאור הוציא עם עור (למעלה מ״ג ח׳).

מט

(ג) **עבדי אתה ישראל** וגו׳. הדברים האלה אמורים אל הנביא כנגד עצמו, ואף על פי כן קוראו ה׳ ישראל, כאלו היה הוא ישראל כלו, והדבר הזה צריך פירוש.

ודע שבנבואה זו ובכל אחיותיה שאחריה בספר הזה כל „עבד ה׳״ ישראל העובד את ה׳ בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו והוא דבק באלהיו כאשר תדבק נפשו בגופו. ולא שכן היה דרך ישראל בימים ההם, ולא שכן דרך ישראל מימיו, ובלבד שהנביא מדמה ישראל כישראל זה במחשבתו, ישראל כלבב ה׳ אלהיו. ואף על פי שישראל המדומה הזה מעולם לא היה ולא נברא, כי מעולם לא היה ישראל הגוי כלו כלבב ה׳ אלהיו, לא אלמן ישראל מצדיקים גמורים בכל דור ודור, ואנשי מופת שבדור המה מופת ישראל ההוא שהוא עבד ה׳[1]). ומעתה הלא תשכיל ותבין דברי ה׳ המדבר אל הנביא ואומר אליו עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר, כי הנביא מופת לישראל, וכאלו הוא הגוי כלו.

---

[1]) וכמו כן חכמי התלמוד מדברים בצדיקי הדור שעליהם העולם עומד. ראה סוכה מ״ז ע״ב וסנהדרין צ״ז ע״ב.

(כג) **ושרותיהם** נשיהם השרות, כי כן יקראו לנשי המלכים להבדיל ביניהן ובין הפילגשים, ככתוב בנשי שלמה שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות (מ״א י״א ג׳).

ואני מדי קראי את המקרא הזה זכור אזכור ספור מעשה שהיה והוא כתוב ביד שלמה בן מימון, על ספר תולדותיו שכתב גרמנית. לאבי שלמה מלון אורחים, ופעם אחת סר שר וגדול משרי פולניא וגדוליה הוא וביתו אל המלון ללון. ושלמה נער קטן, והוא מתפלא על גדולת השר וכבוד עשרו. ואביו רואה את הנער מתקנא בערלים, והיה ירא שתעשה קנאת הגוים רושם בלב הנער, ומיראתו לחש לו באזניו כדברים האלה לאמר: הלא תראה את השר הזה ובניו ובנותיו, והמה לימות המשיח כלם יהיו עבדים לנו ומשרתי תנור וכרים בבתינו! ומימון מי יפקוד עליו דרכו? הלא ירא לשלמה בנו, ולחזק לבו ולנחמו דבר אליו ככל אשר יצא מפיו. ומי ידרוש לדעת ההאמין הזקן בדבריו אשר דבר אל הנער?

ואף הנביא הזה היה רואה שרבים מבני הגולה מואסים בגאולה על ידי כורש ויראים שבשובם על אדמתם ירע להם אז מעתה, ולכן הבטיחם אל הימים הבאים והפליג על מדת הטובה העתידה לבא, ודבר כדברים האלה שמעולם לא היו ולא יהיו. ומי יהרהר אחרי הנביא והוא יודע שכוונתו רצויה?

(כד) **ואם שבי צדיק ימלט.** מחכמי הגוים יש משבשים ותחת צדיק מגיהים עריץ, ככתוב בפסוק האחר. ואני כבר אמרתי לך במקום אחר שצדיק זה משמעו גבור מנצח במלחמה. ועוד אוסיף אראך כמו אלה.

נ

(א) **אי זה.** לא הוקף אי אל זה מפני שאין הדבור הזה כאן כרעהו שפירשתיו בביאור אי מזה (בראשית ט״ז ח׳). כי הוא תיבה מורכבת, ולא כן זה, לפי שכאן „זה״ מחזק „אי״ כחזקו מי ומה, כמו שהוכחתי בביאור מה זאת עשית (בראשית ג׳ י״ג). והלשון הזה לשון אחרית הימים. ויתורגם אי זה שבכאן ללועזים wo ist denn.

ובפשעיכם שלחה אמכם. כן הנוסח בכל הספרים והתרגומים העתיקים ובכל כתבי יד. ובכל זאת לא נראה לי שהדברים האלה כתובים כבתחלה, לפי שלא תְשֻׁלח האם בפשעי בניה, ואף על פי שהדברים משל, משלי הנביאים מדברים בהוה, ולא במה שלא היה ולא יהיה כמוהו. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ובפשעיכם זה עקרו וּבְפִשְׁעֵיהָ, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחר כנוי של בעונותיכם וכתב כמתכונתו.

ועל דבר הענין, לא עמדו החכמים על טעם הכתוב הזה. ודע שמודה ה׳ שמכר את בניו ושלח אמם, וזה הדבר שהוא מכחיש שמכר את הבנים כדי לפרוע חובו, ושנתן לאמם ספר כריתות בשלחו אותה. וכל היגע לפרש את הדברים האלה על פי דיני גטין שבתלמוד ייגע לריק, כי על פי הדינים ההם אין שלוחים בלא גט שהוא ספר כריתות. ואתה הראית לדעת במקום אחר[1]) שמן התורה אין ספר כריתות כורת, כי רצונו של הבעל הוא הכורת, ואין ספר כריתות כי אם לראיה ביד

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור וכתב לה ספר כריתות (דברים כ״ד א׳).

ובנין אב לכלן ואם נפש אחת תחטא וגו׳ (ויקרא ד׳ כ״ז), שפירושו יחיד כי יחטא, ונאמר שם כן לחלק בין חטאת איש מעם הארץ ובין יתר החטאות שבפרשה שהן חטאת הכהן המשיח לאשמת העם (שם פסוק ג׳), וחטאת כל עדת ישראל (שם פסוק י״ג), וחטאת הנשיא (שם פסוק כ״ב) השקול כנגד כל שבטו. ואומר אני שהיא נפש האמורה כאן. ואם כן, לבזה זה דינו לְבֹזֶה או לְבֻזֶּה[1], ופירוש לבזה נפש למי שהיחיד מבזה אותו, והוא מקביל אל מתעב גוי שפירושו מי שהגוי כלו מתעב אותו, ושניהם הלא הראיתיך כיוצא בהם בביאור ומגרת ביתה (שמות ג׳ כ״ב). ואין למ״ד של לבזה נפש ושני רעיו שאחריו משמשים עם אמר שבראש הפסוק כמו שאומרים חכמי הגוים, והם משמשים עם וקמו וביחוד עם וישתחוו שבסופו.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: מי שהיה היחיד בוזה והגוי מתעב אותו, מי שהיה עבד למושלים אותו יראו מלכים וקמו ולו שרים ישתחוו. ויתורגם ללועזים Vor dem, den der Einzelne verachtete, den das gesammte Volk verabscheute, vor dem Knechte der Tyrannen werden Könige, seiner ansiehtig, aufstehen und Fürsten sich bücken.

(טו) **גם אלה תשכחנה**, אמר כן כנגד אשה אחת. ראה מה שאמרתי בביאור ברגלים תרמסנה (למעלה כ״ח ג׳).

(יז) **מהרו בניך**. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי בניך לא יקביל אליו מהרסיך שנאמר אחריו. וכבר אמרו חכמי הגוים שבניך זה דינו בֹּנַיִךְ, בחולם, ונראים לי דבריהם.

(יט) **כי חרבתיך** וגו׳. שלש אלה הנושא, ומה שאחריהן הנשוא. **כי עתה.** אין זה דבור אחר, אף אין כי זה לחזוק שיתורגם ללועזים ja, כמו שיש מתרגמים, וכי זה נשנה מראש הפסוק, והוא נשנה כאן מפני שהנושא דברים ארוכים.

ורחקו מבלעיך. ראה מה שאמרתי בביאור כבלע את הקדש (במדבר ד׳ כ׳). משם תראה שיפול לשון בלוע בהשחתת הסדר הנאה שבאחדות האחד. ואף כאן זה פירוש מבלעיך השובים בניך ומפיצים צפונה וימה וארץ הסינים (למעלה פסוק י״ב) ומשביתים מעם יושב על אדמתו. ומפני שאמר לפני מזה עתה תצרי מיושב הוא מסיים ואומר הלשון הזה, כי תצר ציון מיושב מפני שיקבצו אליה כל בניה, ואין מפיץ עוד. ואין פירוש ורחקו שבשעה שתצר ציון מיושב ילכו וירחקו מעליה מבלעיה, כמו שמפרשים החכמים כלם, כי כל זמן שמבלעיה בתוכה היא חרבה ובניה בגולה, וזה פירוש ורחקו יעמדו מרחוק אחר שהלכו ולא יגשו עוד אליך לעשות לך כבראשונה. ויתורגם ללועזים und fern bleiben alle, die dein Gemeinwesen auflösten.

(כא) **אלה איפה הם**. כבר אמרתי לך שכל מיני תארי הפעל משמשים זה במקום זה. ובכן גדעון אומר איפה האנשים אשר הרגתם בתבור (שופטים ח׳ י״ח), והוא שואל לדעת טיבם של האנשים ולא מקומם. וכן איפה זה, ופירוש אלה איפה הם אלה מה טיבם ויתורגם ללועזים was für Bewandtnis hat es mit diesen.

---

[1]) ואמרתי ששניהם כאחד טובים, מפני שנפש כנפש שבכאן משמש לשון זכר ולשון נקבה, כמו שנאמר בכתוב שהזכרתי ואם נפש אחת תחטא, ונאמר במקום אחר לנפש לא יטמא בעמיו. (ויקרא כ״א א׳) ונפש פועלו של יטמא, כמו שהוכחתי במקומו

להאיר חשכת גלותם בנגה כבודם אשר יעשו להם במשאם ומתנם. והנביא קורא לאנשים ההם קודחי אש ומאירי זיקות מפני שסוף כבודם להיות להם למשחית, כי יקנאו בהם הפרסים ויֵהפך לבבם לשנוא אותם תחת אשר עתה ירחמו עליהם לתת להם חנינה.

מידי היתה זאת לכם. לא ישוב זאת לשלפניו כי אם אל שלאחריו, אל „למעצבה תשכבון".

נא

(א) **ואל מקבת בור נקרתם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי מקבת פטיש, ואין הוא ענין לכאן. ואף בור זה שאין תיבה מקבילה אליו במאמר הקודם מבלע סדר הדברים.

ולכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ומקבת זה עקרו מֶקֶרֶת[1]), ושרשו נקר וקרוב לו בלשון ערבי منقر, ומשמעו מקור. ובור זה אין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לבאר מקרת, ובטעות סופר נכנס בגוף הספר ברבות הימים.

ואף על פי שבפסוק האחר יש זכר לאברהם ושרה, אל תטעה לאמר שאף המאמרים האלה אחד מרמז לאב ואחד לאם, כי לא כן הדבר, ושניהם נאמרים דרך כלל.

(ב) **כי אחד קראתיו ואברכהו.** מן הדברים האלה שמענו טעם זכר אברהם ושרה בנבואה זו. כי בני הגולה מרביתם אמרו להשתקע בארץ בבל, ומאנו לשוב על אדמתם, ויתרם המעט שהשתוקקו לשוב היו יראים שבשובם והם מתי מספר, אפילו יתחזקו ויעצרו כח ליסד ממלכה, לא יהיו כי אם ממלכה שפלה, ובגלל הדבר הזה מזכיר הנביא אל העם ראשיתו שהיתה מצער ובברכת ה׳ פרו ורבו והיו לגוי גדול בשעתו, ולא תקצר יד ה׳ מעשות להם כאשר עשה לאברהם ושרה אבותם.

(ג) **וישם מדברה כעדן.** אף הדברים האלה מגלים על מחשבות הגולים היראים לשוב אל ארצם. כי היתה ארץ ישראל שממה וחרבה כל הימים ההם, ועלתה אדמתה שמיר ושית, ולכן היו דואגים שלא תשוב תת כחה לעובדיה כבראשונה. והנביא מבטיחם אל נחמת ה׳ שנחם את ציון ואמר לשום מדברה כעדן.

(ד) **ולאומי אלי האזינו.** יש כעשרה כתבי יד שבהם כתוב לאומים תחת לאומי. ואף מחכמי הגוים יש אומרים שלאומי טעות סופר, והם אומרים כן מפני שלא נמצא בכל המקרא שיקרא ישראל לאום ה׳. ולא זכרו שאף על פי שלא נאמר לישראל גוי ה׳, הנביא המדבר בשם ה׳ אומר כנגדו ויתר גויי (צפניה ב׳ ט׳). ואם כן, הלא טוב המקרא הזה ככתבו, ואין לשבש אותו.

ומשפטי לאור עמים ארגיע. אין קץ ליגיעה שיגעים החכמים לפרש הדברים האלה, ובעל הטעמים שחבר עמים אל שלפניו הוא הטעה אותם. ובאמת שני מאמרים יש כאן, ומשפטי לאור — עמים ארגיע. ותצא שנאמר לפני מזה משמש עם משפטי, והלשון ככתוב משפטו יתן לאור (צפניה ג׳ ה׳), וכמו שפירשתי

---

[1]) וטעות זו מימי קדם מחמת הדמיון שבין בי"ת (ב) לרי"ש (ר) בכתב השמרונים שהיה העברים הראשונים משתמשים בו. וכדבר הזה הראיתיך בשני מקומות אחרים בכתבי קדש.

האשה שהיא משֻׁלחת ומותרת להנשא לכל מי שתרצה. ומן המקרא הזה האומר בראשו אי זה ספר כריתות אמכם ומסיים ואומר ובפשעיה שלחה אמכם למדנו שהאשה המשלחת בפשעיה לא נתן לה ספר כריתות, כי לא חפץ בעלה שתנשא לאחר, והסכימה תורת לדעת הבעל, לפי שאם לא כן, הלא תזנה אשה תחת בעלה ושלחה מביתו ונתן לה ספר כריתות, והלכה והיתה לנואף לאשה, וכלל גדול בדין שלא יהא חוטא נשכר. ובגלל הדבר הזה כנסת ישראל ששלחה ה׳ אלהיה בפשעיה לא נתן לה ספר כריתות, והדבר הזה שלא היה בידה ספר כריתות מוכיח ששֻׁלחה בפשעיה. וראה מה שאמרתי בביאור ואתן את ספר כריתותיה אליה.

(ב) **מדוע באתי ואין איש** וגו׳. אלו נתתי לאמכם ספר כריתות בשלחי אותה אמרתי שבעלוה אדנים זולתי, ועתה מדוע אקרא ואין עונה. הקצור קצרה ידי וגו׳. אלו מכרתי אתכם לפרוע חובי, היה בדין שתהיו נואשים מגאולה, ועכשו שאתם נמכרתם בפשעיכם, מה היאוש הזה שאתם נואשים, הלא תשובו מפשעיכם ונגאלתם.

(ד) **לדעת לעות את יעף דבר.** מימי קדם ועד עצם היום הזה נתקשו החכמים בפירוש המקרא הזה. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לְעִתּוֹ תחת לעות. וחכמי הגוים הראשונים אומרים שלעות זה שרשו עות והוא כמו غاث (غيث) בערבי, ופירושו להשקות ולהרוות כגשם המרוה את האדמה. והמחדשים משבשים ומגיהים לְרְעוֹת. וכלם מודים שלמ״ד של לעות למ״ד השמוש. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שלמ״ד של לעות יסוד, ולא למ״ד השמוש, ואין תיבה זו נקודה כדין, ודינה לָעוּת, כי שרשה לעה וקרוב לו لغا בערבי, ומשמעו רבוי דברים. ובערבי יש שישמש הפעל הזה לגנאי, והוא לא משמש כן במקרא הזה. כי כאן משמעו לשון דבור כדבור איש דברים, ולא כמי שחפץ לדַבר ואין מלה בלשונו. ואת כמו עם, ולא סימן הפעול, וזה פירוש הכתוב ה׳ נתן לי לשון למודים למען אדע לדבר דבר את יעף כדַבר איש דברים.

וסמך לפירושי שבכל דברי הנביאים שם הפעל כשהוא הפעול של ידע לא ישמש עמו למ״ד, כמו שנאמר לא ידעתי דבר (ירמיה א׳ ו׳), ונאמר הכלם לא ידעו (שם ו׳ ט״ו) ונאמר עוד ולא ידעו עשות נכוחה (עמוס ג׳ י׳), ולא משמש למ״ד בכמו אלה כי אם שתי פעמים בקהלת ד׳ י״ג וי׳ ט״ו. והדבר הזה מלמדנו שלמ״ד של לעות זה יסוד ולא למ״ד השמוש. ואם כן, אין פירוש הדברים כי אם כמו שפירשתי. ויתורגם המקרא הזה ללועזים auf dass ich verstünde, zu dem Schmachtenden ein beredtes Wort zu sprechen.

(ח) **נעמדה יחד.** נעמדה איש לעומת רעהו להתוכח. זה כחו של יחד והוא עושה הפעולה פעולת איש אחיו. ויחדו אחיו שותף עמו בסגולה זו.

(י) **אשר הלך חשכים** שב לפני פניו, ולא לפניו. וחשכים רבוי של חשכה והיא תרבה כרבות הזכרים על פי מה שאמרתי בביאור ועץ החיים (בראשית ב׳ ט׳).

(יא) **מאזרי זיקות.** לא יפורשו הדברים ככתבם, כי מה אזור ענין לכאן? והסורסי מתרגם כאלו היה כתוב מְאִירֵי, ואין ספק שכן העקר.

והדברים האלה שכנגדם אשר הלך חשכים ואין נוגה לו שנאמר בפסוק הקודם. כי הנביא מדבר דבריו כנגד כת הגולים שהיו עוסקים במשא ומתן ועושים מקנה וקנין ורכוש, ולא מחכים לגאולה, וכל חפצם להשתקע בבבל אחרי אשר נלכדה, ואומרים

כאשר כונן להשחית. ופירושו כחמת מי שכוננן להשחית, כלומר כחמת מי שמכוון להשחיתכם. ויתורגם סוף הדברים ללועזים als hätte er es auf euer Verderben abgesehen.

ואיה חמת המציק. ואין כאן חמת המציק, כי אין כורש חפץ להציק לכם, ולא בחמה יבא עליכם.

(יד) **מהר צעה להפתח.** כל החכמים היגעים לפרש המקרא הזה דברים כסדרם אין פירושם כי אם פירוש דוחק. ואלו זכרו שהדברים דברי נבואה, ודברי נבואה כדברי שיר, לא היו נדחקים לפרשם כסדרם.

ועתה דע שלא כשירי הגוים שירי ישראל. שירי הגוים משקלם סדר תנועות ארוכות בצד קצרות במספר, ושירי ישראל משקלם מאמרים מקבילים זה לזה בארכם ובענינם. ואין לסדר כלל, כי ישתנה תמיד לפי מין השיר וחלק השירה. והמקרא הזה שאנחנו עוסקים בו מראשו ועד סופו שלשה מאמרים של שלש שלש תיבות. ולמען הסדר הזה המקרא מסורס. ואלו דבר הנביא כדבר איש אל רעהו, היה אומר צועה לשחת מהר להפתח ולא ימות. וצועה משמעו נוטה או נטוי לארץ והולך שחוח. וצועה זה נטוי לשחת מכבד משא מוסרותיו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא: ישראל הנטוי לשחת, כי כבד עליו משא מוסרותיו, במהרה יתפתח מוסרי צוארו, ולא ימות. ויתורגם ללועזים die zur Gruft gebeugt sind werden bald ihrer Bande los, dass sie nicht sterben.

(טז) **לנטע שמים וליסד ארץ וגו'.** אין בחכמים יודע פירוש המקרא הזה, ואף אין בהם אומר בפירוש מי הפועל של הפעלים האלה. והדבר ברור שאין הנביא הפועל, כי לא יטע הוא את השמים. ועל כרחנו נאמר שה' הוא הפועל, ואין שני הפעלים הראשונים לעתיד כי אם לשעבר, לפי שהשמים והארץ נטועים ומיוסדים ועומדים בשעת הדבור. ואם כן, מה פירוש הדברים?

ועתה זכור שנאמר בנבואה זו לה' נוטה (נוטע) שמים ויוסד ארץ (למעלה פסוק י"ג). ובראש הפסוק הזה נאמר ואשים דברי בפיך, ונאמר אחריו ובצל ידי כסיתיך, והוא מאמר בתוך מאמר, ועכשו מפרש מה „דברי" שאמר, כמי שאומר „דברי" שאמרתי הוא הדבר שדברתי על אדות נטיעת שמים ויסוד הארץ, כלומר שאני נוטע שמים ויוסד ארץ, ואני הוא האומר עתה לציון עמי עתה. ואל תתמה על גזרת המאמר הזה בזכרך מה שאמרתי בביאור לעשות (בראשית ב' ג'). שם הָראית לדעת שלמ"ד המשמש עם שם הפעל כלמ"ד המשמש עם שם דבר לכל משפטיו. ואם כן הדבר, רשאי אתה לאמר דָבר לנטוע כמו שנאמר הצופים לשאול (ש"א י"ד ט"ז), ורשאי אתה לאמר דברִי לנטוע כמו שנאמר מדו בד (ויקרא ו' ג'). וראה מה שאמרתי בביאור דבר ה' עליכם כנען (צפניה ב' ה'). ולאמר שנוסף על שני שמות הפעל שלפניו והוא אינו מינם לא בזמן ולא בערכו אצל המאמר כלו, בו נהג הנביא מנהג בן חורין. ויתורגם המקרא הזה ללועזים בשנוי מעט כפי לשונם ich legte mein Wort in deinen Mund und barg dich im Schatten meiner Hand — mein Wort vom Pflanzer des Himmels und Gründer der Erde, der nun Zion zuruft „Mein Volk bist du".

(יח) **ילדה וגו' גדלה.** לא אמר הכתוב סתם מכל בניה, ואמר בנים ילדה, ובנים גדלה, להזכיר צער לדה וצער גדול בנים. ואתה תשכיל ותבין יפי הדברים

יוציאני לאור (מיכה ז׳ ט׳). ועמים ארגיע, אפשר שטעות סופר והעקר עמי; ובין כך ובין כך הלשון ככתוב הלך להרגיעו ישראל (ירמיה ל״א ב׳). ופירוש הדברים אשיב עמי אל מנוחתו, או אשיב עמים אל מנוחתם. כי הרגיזה בבל כל ממלכות הארץ (למעלה י״ד ט״ז), ובמפלתה ישובו העמים למנוחתם.

ומחכמי הגוים יש עושים ומשפטי לאור עמים מאמר אחד, ומחברים ארגיע אל ראש הפסוק האחר. ומפרשים ארגיע כמו ועד ארגיעה לשון שקר (משלי י״ב י״ט) כלומר בעוד רגע. ושתי תשובות בדבר. כי האומר ומשפטי לאור פלוני יצא אין לדבריו טעם, היא האחת; והשנית שאם כן היה הכתוב אומר ארגיעה בתוספת ה״א, ככתוב שבמשלי שהזכרתי וכמו שנאמר בירמיה מ״ט י״ט ונ׳ מ״ד. ויש עוד תשובות, ודי לנו בשתי אלה.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים von mir kommt Lehre und mein Gericht an's Licht. Den Völkern will ich Ruhe schaffen.

(ה) **ואל זרועי.** נראה לי שאין זרועי זה נקוד כדין, ודינו זרעַי, לשון רבים כמו שנאמר בראש הפסוק.

(ו) **שאו לשמים עיניכם** וגו׳. כשבא המלאך לקרוא ליעקב שם אחר אמר לו בראשונה מה שמך (בראשית ל״ב כ״ח). וכן כשבא ה׳ להפוך את המטה שביד משה לנחש אמר לו מה זה בידך (שמות ד׳ ב׳). וכמו אלה המצוה הזאת, כי לפי שבא לאמר שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה הוא מצום להביט ולראות שמים וארץ כאשר הם בשעתו.

וישביה כמו כן ימותון. יש מפרשים כן זה כנם או כנים, ולי נראה לפרשו כמשמעו. ופירוש הדברים ויושביה ימותו כמו שהכל יודעים שכן הדבר, ויתורגם ללועזים und ihre Bewohner werden, wie fest steht, dahinsterben.

וצדקתי לא תחת. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם לא תתעכב היה קורא תֵחָר, מלשון ואחר עד עתה (בראשית ל״ב ה׳). וטוב ממנו נוסח השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב תֶחְדָל.

(יג) **נוטה שמים ויסד ארץ.** ובפסוק ט״ז נאמר לנטוע שמים, והדברים אמורים שם כנגד הדברים האלה, כמו שאראך לדעת במקומם. ואם כן, הדבר ברור שאחד משני המקראות האלה משובש. ומפני שלא מקביל נוטה היטב אל יוסד, ראיתי לאמר ששם העקר וכאן טעות סופר. ונוטה זה עקרו נֹטֵעַ או נֹטַע.

מפני חמת המציק. יש משיבים הדברים אל מלך בבל, ומפרשים ואיה חמת המציק שבסוף הפסוק כאלו אמר הנביא כן מפני שבשעת דבורו כבר נפלה בבל. ואני, ממה שנאמר בפסוק הקודם מי את ותיראי מאנוש ימות שמעתי שיראה זו יראת אדם חי והוא בעצם תומו, ולא יראת מי שהוא חשוב כמת. ואם כן, לא במלך בבל שנפל הכתוב מדבר. ולמה יהיו בני הגולה יראים מבבל והיא נפלה ולא תוסיף קום? ועל כרחנו נאמר שלשעתו מדבר הנביא הדברים האלה, וחמת המציק הזה חמת כורש, ואותה היו הגולים יראים, כמו שאמרתי למעלה. ולא שהיה כורש מציק את גולי יהודה, ובלבד שהנביא הזה הבא להוציא מדעת העם שהיו יראים מכורש מדבר מלבם, ומתוך דעתם קורא לו מציק, ומסיים ואומר:

בכמו אלה. ומן הכתוב הזה אשר לפנינו למדנו שיש בהם לעברים עוד דרך שאין כמותו לערבים. כי אצל הערבים הפועל או הנושא שבמאמר המשרת המלמד על פלוני הוא פלוני תמיד ולא אחר. כי לא יֵאמר ערבית ما لى تقوم, כי אם תאמר תחתיו ما لى اراك تقوم. והעברי לא חש, כמו שנאמר כאן מה לי כי לקח עמי.

ועל דבר „פה" שנאמר כאן, ראה מה שאמרתי בביאור הלום (שופטים כ׳ ז׳). ועל פי הנאמר שם אף כאן פירוש פה בדבר הזה, כלומר לענין גלות בבל שאנחנו עוסקים בו.

חנם בלא טענה; לא כמצרים שהיתה להם טענת שכר, ולא כאשור שהיה מטה זעמי. ואף על פי שאף לבבל גלו ישראל בחטאתם, וה׳ הגיד מראש שיביא עליהם את נבוכדנאצר, אמר הנביא הזה „חנם", מפני שהדברים מליצה, ואין משיבין על כל כמו אלה.

ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים nun aber wie ist mir in diesem Falle, dass mein Volk so mir nichts dir nichts hinweggenommen ist.

(ו) **כי אני וגו׳** נוסף על שמי, והמאמר כלו פעול של ידע. **הנני.** החכמים מרביתם אומרים שהנני זה דבורו של המדבר. וטועים. כי זה פירוש הדברים אני הוא המדבר הִנני למעשה, כלומר אני שהבטחתי לכם גאולה זו הריני מוכן ומזומן לקיים הבטחתי.

(יא) **הברו נשאי כלי ה׳.** כלי ה׳ אלה המה אשר לקח נבוכדנאצר מבית ה׳ ויביאם בבלה (דה״ב ל״ו ז׳), וכורש השיבם על ידי זרובבל (עזרא א׳ ח׳). ומן המקרא הזה שמענו שלא נאמרה נבואה זו קודם שעלה זרובבל מן הגולה.

(יב) **כי לא בחפזון תצאו** נותן טעם למצוה שבפסוק הקודם, לפי שאם לא יצאו בחפזון לא תהא השעה דוחקתם, ויהיה להם פנאי להטהר מכל טומאה.

כי הלך לפניכם ה׳, כחלוץ העובר לפני הצבא. ואמר כן, ומסיים ואומר **ומאספכם אלהי ישראל** להזכיר שני קצות החיל, החלוץ והמאסף, והכונה לכל מה שביניהם. והנביא רוצה לאמר שה׳ יגין עליהם כחיל גדול. והדברים טעם לשלפניהם, כי לא יצאו בחפזון כי אם היראים מפני רודפים, והעם שה׳ הולך לפניו והוא מאספו מה לו לצאת בחפזון. וזה סוף נבואה זו, ומה שאחריו תחלת נבואה אחרת.

(יד) **כן משחת.** נראה לי שכן זה עקרו כֵּי, ומשחת לא נקוד כדין ודינו מָשחת.

נג

(א) **וזרוע ה׳ על מי נגלתה.** נגלתה זה שמקביל אליו האמין שבראש הפסוק אין משמעו לשון גלוי שכינה ודעת שידע היודע ברוח הקדש, כי אם לשון שיִוָּדע הדבר ידיעה שלמה וברורה ולא יהא בו שום ספק. ויתורגם ללועזים und JHVHes Arm — wem wurde es klar, was er leisten kann?

(ב) **ויעל כיונק לפניו.** לא מצאו החכמים את ידיהם ואת רגליהם לפרש לפניו זה, ויש משבשים ומגיהים לפנינו. והעקר ככתוב בספרים, וכמו שנאמר ונדחתם איש

האלה וחין ערכם בזכרך שהילד המנסה ראשונה להציג כפות רגליו על הארץ להלוך תחזיק אמו בידו ותנהלהו, ודרך ארץ אדם שזָקנה אמו ישלם לה כגמולה, ויעשה לה בזקנתה כאשר עשתה לו בילדותו. וציון שילדה וגדלה בנים הרבה ועשתה להם כמעשה אם לבנים, עתה בזקנתה שהיא חולה מחמת כל המכות שהכוה אויביה ואין בה כח להלוך, אין מנהל לה מכל בניה, ואין מחזיק בידה, כי בניה גם הם חסרי כח, כמו שנאמר אחרי כן בניך עֻלפו שכבו בראש כל חוצות (למטה פסוק כ׳).

(כ) **בניך עלפו** וגו׳. הנה נאמר לפני מזה אין מנהל לה מכל בנים ילדה, ועתה מוסיף הדברים האלה להצדיק הבנים בפני אמם, ולהגיד לנו שאף על פי שחוטאים בני ציון לה׳ אלהיהם לא חוטאים הם לָה, ואלו יכלו היו עושים חובתם ממנה.

(כג) **ביד מוניך.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שמוגיך זה טעות סופר, ועקרו מוניך, בנו״ן, ככתוב למעלה מ״ט כ״ו, ופירושו המונים אותך בדברים. כי „שחי ונעבורה״ הונאת דברים לבד מענוי מעשה.

נב

(א) **לבשי עזך ציון.** בזרוע ה׳ נאמר לבשי עוז (למעלה נ״א ט׳), וכאן הוא אומר עזך, מפני שאין עוז זה כעוז שנאמר שם. ראה מה שאמרתי בביאור ואלהי היה עזי (למעלה מ״ט ה׳). ואף עזך זה שמקביל אליו תפארתך בסוף הפסוק לשון הוד והדר, ולא לשון גבורה.

(ב) **התפתחי מוסרי צוארך.** מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים ממוסרי ויש נדחקים לפרש התפתחי כבנין הממוצע (Medium) אשר ליונים. ואין כאן צרך לשבוש ודוחק. כי בנין התפעל אף על פי שהוא יוצא לפועל עצמו יש שיצא לשני לבד ממנו, ובפרט כשהפעל ענין למלבוש והשני לבוש שעל גופו של הפועל כמו שנאמר ויתפשט יהונתן את המעיל (ש״א י״ח ד׳). וכן לשון הכתוב הזה, כי מוסרות כעין מלבוש.

(ד) **מצרים ירד עמי** וגו׳. לא עמדו החכמים כלם על טעם המקרא הזה שתכלית דבריו לצדק מצרים ואשור מבבל. והוא מצדק מצרים מבבל באמרו מצרים ירד עמי בראשונה לגור שם, כמי שאומר אין עבדות מצרים כעבדות בבל, לפי שמצרים לא הגלו את בני ישראל מארצם, כי ישראל מאליהם באו שמה, ואינו דומה המחזיק במי שבא אליו מאליו ולא מניחו ללכת לנפשו למי ששובה את חברו ומגלהו מארצו. והוסיף הכתוב ואמר לגור שם, ואף הדבר הזה זכות למצרים, כי אחר שהיו ישראל גרים בארץ מצרים נעשו עבדים להם, ועבדותם כעין שכר למצרים חלף מגוריהם שנתנום מצרים לגור בארצם ימים רבים.

ואשור באפס עשקו. לא יפרושו הדברים האלה ככתבם. ואומר אני שאפס זה טעות סופר, ועקרו בְּאַפִּי. ופירוש הדברים אשור עשקם מפני שחרה בהם אפי ואני עשיתיו לשבט אפי להנקם מהם, כמו שנאמר הוי אשור שבט אפי (למעלה י׳ ה׳). והיא התנצלות אשור.

(ה) **ועתה.** מקביל הוא אל בראשונה שנאמר במצרים בפסוק הקודם.

מה לי פה. חכמי הגוים המחלקים בין זה ובין מה לכם תדכאו עמי (למעלה ג׳ ט״ו) טועים. בביאור הכתוב ההוא הָראית לדעת הדרכים השוים לעברים וגם לערבים

אם תשים אשם נפשו. אף תשים זה אומר אני שלא כתוב כבתחלה, והעקר תָּשׁוּב ופועלו נפשו, והלשון כבתוב תשיבו לו אשם (ש"א ו' ג') ובלבד שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא, וזה קל ועומד. ומעתה השביח טעם הכתוב הזה שבח רב, כי חפץ ה' האמור בסוף הפסוק מקביל אל חפץ דכאו שבראשו, וזה פירוש הדברים: וה' החליף חפץ עבדו המוכה ומעונה על ידו; כי באשר הוא אדם היה עבד ה' חפץ בשלום וה' הביא עליו צרות, וה' עשה את הדבר הזה לטובת עבדו שאם יתן את נפשו להיות אשם לה' לכפר על כל עמו אז יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח. כן נראה לי פירוש המקרא הזה. ויתורגם ראשו ללועזים setzte die Sache seines Duldners hintan.

(יא) **מעמל נפשו.** מ"ם זה משמש עם ישבע. **צדיק עבדי** צדיק שהוא עבדי.

(יב) **אחלק לו ברבים.** מחלוקת בין החכמים. יש אומרים שהרבים המה אשר עמהם יהיו חלק הצדיק, ויש אומרים שהמה אשר מהם יהיה חלקו. ונראים לי דברי האחרונים מן הראשונים, לפי שאם כדברי הראשונים היה הכתוב אומר אחלק לו עם הרבים, כמו שנאמר חלק ונחלה עם אחיו (דברים י' ט'), ואם בא להשתמש בבי"ת היה אומר בתוך הרבים, כמו שנאמר וחלק לא יהיה לך בתוכם (במדבר י"ח כ'). והלשון ככתוב חלק ברוד (ש"ב כ' א').

ואת עצומים יחלק שלל. על פי מה שאמרתי בראש הפסוק אף זה פירושו ואת עצומים יקח ויהיו חלקו מן השלל.

נד

(א) **בני שממה.** ראה מה שאמרתי בביאור ושוממה (ש"ב י"ג כ'). משם תראה שבלשון המקרא שוממה שכנגדה בעולת בעל, ויש במשמעה אשה שלא היתה לאיש מימיה או היתה לאיש והוא עזבה. ואף כאן מקביל שוממה אל בעולה, ונקראת ירושלים שוממה כנגד הימים שהסתיר ה' אלהיה פניו ממנה, והיא נקראת בעולה כנגד הימים הקודמים לכן.

(ב) **מקום אהלך** הקרקע שבה נטוע אהלך. **ויריעות משכנותיך יטו.** כשתורחב קרקע האהל ומדות יריעותיו נשארות כמות שהיו בתחלה צריך למעט בשפוע היריעות שתהיינה כשוכבות ולא כעומדות, והדבר הזה הוא הטייתן.

(ג) **וערים נשמות יושיבו.** בלשון המקרא תאמר לעיר יושבת כשיש בה יושב והיא לא חרבה, ככתוב וישבה העיר הזאת לעולם (ירמיה י"ז כ"ה). ובגלל הדבר הזה הבונה ערים נשמות לשבת בהן כבראשונה מושיבן.

(ד) **אלמנותיך** ימי אלמנותך, ונאמר ככתוב כמו שנאמר בשלותיך (ירמיה כ"ב כ"א) שפירושו בימי שלותך. וזה הכלל: שם דבר שהוא יחיד ואין שני לו, כשירבה יהיה רבויו לחלקיו, כמו שנאמר יאורים (שמות ח' א') ללשונות היאור שהוא נילוס, וכהונות (ש"א ב' ל"ו) לעבודות כהונה שהיא אחת בישראל. ובכן אלמנות ושלוה שהן שמות מופשטים, והמופשט יחיד בעולמו, כשתרבינה תרבינה לחלקיהן והם ימים. וכן תאמר מן צדקה צדקות ומשמעו מעשי הצדקה, וכמו כן **כלם לפי ענינם.**

לפניו (ירמיה מ״ט ה׳) ומשמע הדברים שינוסו אל כל מקום שהוא ולא יבקשו הרבה למצוא להם מנוס, כן לפניו זה. ופירוש ויעל לפניו עלה פתאום פעם אחת ולא שהה הרבה בעלותו כי עלה אל אשר עלה. ויתורגם לפניו ללועזים ohne weiteres.

(ג) **וחדל אישים**. אמרו בעלי הלשון שהוא מי שלא יבא בחברת אנשים או מי שאנשים חדלים ממנו. ואני לא כן אחשוב, כי אין הדבר הזה במשמע הדבור. ואומר אני שזה משמעו החֲדל שבאישים, וחדל ככתוב מה חדל אני (תהלים ל״ט ה׳), ופירושו איש חסר כח וחולה מאוד שקרובים ימיו למות. ואישים דבור חדש מקרוב בא בימי הנבואה הזאת, והוא לא נמצא חוץ מכאן כי אם שתי פעמים בכל המקרא, תהלים קמ״א ד׳ ומשלי ח׳ ד׳.

וידוע חלי ומי שהכרת פניו ענתה בו שהוא יודע חלי. ראה מה שאמרתי בביאור שתום העין (במדבר כ״ד ג׳).

וכמסתר פנים ממנו וכמי שרואהו מסתיר פניו ממנו. וכעין הדבור הזה כבר הראית לדעת בביאור למתעב גוי (למעלה מ״ט ז׳).

(ד) **נגוע**. לא נראה לי שזה נקוד כדין, ואומר אני שדינו נְגוּעַ, לפי שאף הוא נסמך אל אלהים כמוכה, וסמיכות שניהם מותרת לפי שהמתואר בהם אחד, והלשון ככתוב נושקי רומי קשת (תהלים ע״ח ט׳). ומפני ששניהם סמוכים לא נאמר ומוכה, בוא״ו החבור, לפי שאין לאמר כן בכמו אלה, כמו שאמרתי בביאור בארות בארות חמר (בראשית י״ד י׳).

ומענה על ידי אלהים, והלשון ככתוב משקה מלך מצרים והאופה (בראשית מ׳ א׳).

(ז) **והוא נענה** מאמר משרת לנגש. **ולא יפתח פיו** משרת למשרת. והדבור הזה נשנה בסוף הפסוק בטעות סופר. וכל הדברים האלה שכנגדם במשל מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו (למעלה פסוק ה׳). כי השה יובל לטבח למען ישבעו בני אדם מבשרו, וגזת רחל למלבושם. והראשון במשל מקביל אל האחרון בנמשל, והאחרון אל הראשון, כי הרעבון חלי והמאכל רפואתו, והמלבוש המחמם את לובשו למען שלומו (Gesundheit) הוא.

(ח) **ואת דורו** נושא המאמר, ומה שאחריו הנשוא. וישוחח מלשון שיחי וכעסי (ש״א ט׳ ט״ז). **מפשע עמי** וגו׳ מאמר משרת לפניו, ומ״ם של מפשע משמש אף עם נגע, וזה פירוש הדברים: ואנשי דורו מי מהם תאבל עליו נפשו שנגזר עבד ה׳ מארץ החיים ולא בפשעו, כי אם מפשע עמי ומנגע ראוי להם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und von seinen Zeitgenossen wem ging es an Herz, dass er gerissen ward aus dem Lande der Lebendigen ob der Schuld meines Volkes, ob der Strafe, die sie treffen sollte.

(ט) **ואת עשיר**. לא יפורש ככתבו. וכבר נאמר לפני שעשיר זה טעות סופר ועקרו עֹשֵׂי רע, ונראה לי שכן כתב הנביא בתחלה. **במתיו**. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב במותו, לשון יחיד, ואין ספק שכן העקר.

(י) **חפץ דכאו החלי**. כל היגעים לפרש המקרא הזה ככתבו יגעים לריק. ולי נראה שחפץ שם דבר ולא פעל, ודינו חֵפֶץ, והוא נסמך אל דכאו, ודכאו אף הוא תאר ולא שם הפעל, ודינו דַּכָּאוֹ, והחלי זה טעות סופר ועקרו וְהֶחֱלִיף.

מכתבי הקדש מתי נאמר ונכתב, אף על פי שאין אות, ולא לדעת קרוא מקרא לאמתו, אף על פי שיש אותיות מחכימות. איבלד משיב כנוי של מעשהו לחרש, ומתרגם למעשהו als sein Werk, ולא ידע שלא יאמר כן לדבר הזה בלשון המקרא, כמו שהוכחתי בביאור לפסלו (למעלה מ״ד י״ז). ואין בכל החכמים מי שעמד על טעם „נופח באש פחם״, ועל כרחך תאמר שיש לדברים טעם ולא חנם אמר הנביא את המאמר הזה.

ועתה דע שבלשון המקרא עשיה שכנגדה השחתה, כמו שנאמר ונפלאות ישחית והצליח ועשה (דניאל ח׳ כ״ד). וכן „כלי מעשה״ משמעו כלי שתשמישו שלום לעולם, והוא מוציא כל כלי מלחמה שהם כלי משחית. ובגלל הדבר הזה נאמר בכלים שהקריבו שרי האלפים ושרי המאות קרבן לה׳ לכפר על נפשותיהם כל כלי מעשה (במדבר ל״א נ״א), ונאמר שם כן משום חרבך הנפת עליה ותחללה (שמות כ׳ כ״ב), להגיד לנו שלא הוקרב כלי משחית קרבן לה׳ לכפרת חטא, שכן הוא מונה את הכלים המוקרבים בפרוטרוט והם אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז (במדבר ל״א נ׳), ואין בכל אלה כלי מלחמה[1]). ומן הלשון הזה כלי למעשהו שנאמר כאן, ובלבד שלמעשהו זה עקרו למעשה, כי בטעות סופר נשנית וא״ו שבסופו מראש התיבה שלאחריה. וכלי למעשה כמו כלי מעשה, והנביא משתמש בלמ״ד תחת סמיכות השם כדי להשוות לשון כלי למעשה ללשון משחית לחבל המקביל אליו בסוף הפסוק. ותכלית „נופח באש פחם״ להזכיר מעין יגיעת החרש היגע להוציא כלי מעשה, ולהגיד לנו שביגיעתו בלבד יוציא כלי מעשה, מה שאין כן במשחית לחבל, וכמו שהוא מסיים ואומר ואנכי בראתי משחית לחבל, כמי שאומר ולא יעשהו החרש ביגיעתו,

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אנכי בראתי חרש, וכל זמן שהחרש עוסק במלאכת כלי שתשמישו שלום ותועלת לעולם אני מעמידו על דרך ארץ, והוא יגע ונופח באש פחם ומוציא הכלי; אבל כשהוא בא להוציא חרב שהיא משחית לחבל, לא די לו בדרך ארץ, כי אנכי הוא אשר בראתי משחית לחבל, כלומר אני העושה החרב לכלי מות, ומבלעדי יפח החרש באש פחם עד שתכלה נשמתו ולא יוציא חרב שהיא משחית לחבל, כי אתן כעפר חרבו. ומשמע המקרא הזה ללועזים wohl habe ich den Schmied geschaffen, der in's Kohlenfeuer blasen und ein harmlos Ding hervorbringen mag; doch ich .allein mache die Waffe zum Mordwerkzeug

נה

(א) **לכו למים**. אין למים תאר המקום, כי למ״ד שבראשו כלמ״ד של שלח אלי לנשי (מ״א כ׳ ז׳), והוא מלמד על תכלית הליכה. ודוגמת הלשון הזה תמצא מפורש בביאור והלכו גוים לאורך (למטה ס׳ ג׳). ויתורגם ללועזים Kommt nach .Wasser

ואשר אין לו כסף ואפילו מי שאין לו כסף. והדברים מחוברים אל שלפניהם. וחכמי הגוים משבשים כסף ומגיהים לחם ללא צורך.

---

[1]) קוטש מתרגם כל כלי מעשה allerlei Kunstwerke, ואם כתרגומו היה הכתוב אומר כל־כלי, וכשלא הוקף כל נדרש הוא לפניו אל הזהב, ופירוש הדברים הזהב היה כלו כלי מעשה. ויתורגם ללועזים lauter harmloses Zeug.

(ה) **וגאלך קדוש ישראל.** גואלך זה שמקביל אל בועליך ריח לו כפלוני אלמוני הגואל (רות ד׳ א׳), ומפני שה׳ גואלה הוא בועליה כמשפט הגאולה.

(ו) **כי כאשה עזובה ועצובת רוח** וגו׳. טעו בפירוש המקרא הזה גדולי חכמי הגוים והלכו ארחות עקלקלות. ושני הפעלים קראך ואמר הם הטעום. ואתה הלא תדע שנאמר אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא (משלי ז׳ ד׳) ופירוש הדברים הוֶה רואה את החכמה כאחותך ואת הבינה כאלו היא מודע לך. וכן קריאה ואמירה שבמקרא הזה, ובלבד שהן משמשות כאן בכ״ף תחת למ״ד, ונתחלף כאן למ״ד בכ״ף כמו שכתוב אחד אומר והכרמל ליער יחשב (למעלה כ״ט י״ז) וכתוב אחד אומר מדוע נחשבנו כבהמה (איוב י״ח ג׳).

ועל דבר גזרת ראש הדברים, דע שאין ועצובת רוח נוסף על שלפניו כי אם משרת הוא לו, כלומר כאשה עזובה והיא נעצבת על אשר ככה לה. ואמר הכתוב כן מפני שהעזובה כשהיא לא כשרה תשכח את בעלה ותקח זרים, ורק כשהיא כשרה תהיה עצובת רוח ומגנעגת על בעלה בפרישותה. והעזובה שהיא עצובת רוח לא יעזבנה בעלה לעולם, כי יראה עצבון רוחה וידע שלבה אליו וירחם עליה וישיבה. וכן אשת נעורים, והיא אשה שלְקחה בעלה בנעוריו, גם היא לא במהרה ימאס בה בעלה לנצח, וכשתפול קטטה בינה ובינו וימאס בה בעלה לא יעזבנה כי אם לשעה קלה, כי ישבה תחתיו ימים רבים ונפשו קשורה בנפשה. וזה שאמר הנביא: ה׳ רואה אותך כאשה עזובה שנעצבת על פרישותה, וכאשת נעורים שמאס בה בעלה לשעה קלה שסופו להחזירה. ומשמע הדברים ללועזים denn als Eheweib, das verlassen und deswegen seelenbetrübt ist, sieht dich JHVH an und als Jugendweib, das abgewiesen, betrachtet dich dein Gott.

(ז) **וברחמים גדולים אקבצך.** המפרשים אקבצך זה כפשוטו טועים. כי הוא מקביל כאן אל עזבתיך, ועל כן שכנגדו הוא. ודע שבתחלה המקבץ דבר מחזיק ידו בו, והוא משמע قبض בלשון ערבי. והפעל משמש כאן כתחלתו, ובגלל הדבר הזה מקביל אקבצך אל עזבתיך. וכן נאמר במשנה או כ נ ו ס או פטור (כתובות י״ג ה׳).

(ט) **כי מי נח.** כי זה כח כ״ף השמוש כחו. וכבר הראיתיך כאלה רבות עד כה.

(יד) **בצדקה תכונני.** צדקה זו משמשת כתחלתה והיא לשון חזק. **רחקי מעשק.** רחקי הבנין הכבד הדגוש, וחסר הפעול כמו שחסר הפעול של ויגלח (בראשית מ״א י״ד), מפני שהדבר למד מעניננו שהוא הפועל עצמו. ורחקי זה ככתוב וטהר אותו הכהן (ויקרא י״ג ל״ד) שפירושו הכהן יאמר לו טהור אתה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא: תכונני התכוננות חזקה, אמרי לנפשך רחוקה מעשק. ויתורגם ללועזים du wirst auf fester Grundlage aufgerichtet werden; wisse dich fern von (das heisst, sicher vor) Gewaltthat u. s. w.

(טו) **הן גור יגור** וגו׳. הדברים האלה קשה מאוד לפרשם. ונראה לי שגור זה קרוב לגרה, והן זה לשאלה שהיא תמיהה, וכיוצא בו הן היתה כזאת (ירמיה ב׳ י׳); ופירוש הדברים היתגרה עם בעם מלחמה חוץ מדעתי.

מי גר אתך וגו׳. אף גר זה כגור שלפניו. ופירוש הכתוב המתגרה בך מלחמה סופו שילוה אליך.

(טז) **הן אנכי בראתי** וגו׳. אין בכל המפרשים יודע פירוש המקרא הזה, וחכמי הגוים טועים בו טעות גדולה, ומראים לדעת שחכמים הם להגיד ימי ספר

שעדות ההיא תורת ה׳, ולכן אין עד זה כשריח לו כמוה כי אם ה׳, ולא כן הוא. ואחרים משבשים לאומים ומגיהים לעמים, ולא הועילו בתקנתם, כי עדיין קשה עד.

ואומר אני שעד זה טעות סופר, ועקרו עַל, ופירוש הכתוב עַל לאומים הפקדתיו. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר והשמיט למ״ד של על מפני אתותה שבראש התיבה האחרת, ולאחר זמן כשבאו למלאות החסרון נדמה להם שהתיבה תחלתה עד, ובכן השלימוה שלא כעקרה. וכבר הראיתיך כמו אלה רבות.

(ט) **כי גבהו** וגו׳. „כי״ זה שמקביל אליו „כן״ כרעהו שפירשתיו למעלה נ״ד ט׳.

(י) **ושמה לא ישוב** וגו׳. מן הדברים האלה שומעים אנחנו שהיה הנביא יודע שהגשם והשלג היורדים על הארץ נהפכים לקיטור שישוב מעליה השמימה.

(יא) **לא ישוב אלי** וגו׳. מכאן אנו למדים שמוצא פי ה׳ מלאכו, והוא ישוב אליו אחר שעשה חפצו להשיב שולחו דבר.

(יב) **כי בשמחה תצאו** כדבר אשר יצא מפי ה׳ אלהיכם. זה נראה לי החבור בין הדברים האלה ובין הנאמר קודם לכן.

נו

(ב) **שמר שבת מחללו** וגו׳. האומר שמדבר הנביא כדבר העומד בראש חברת שומרי שבת הסידותו מרובה מהכמתו. כי הלא ידעת שתורה לעצמה ונבואה לעצמה, ואף יש בנבואה זו מה שלא כתורה, כמו שארך לדעת; ואפילו תאמר שהנביא הזה מדבר בשבחה של תורה, מה נשתנה שבת מכל המצות שבתורה שתפס בה הנביא?

ודע שבימי גלות בבל, והם ימי הנביא הזה, היו ראשי הכהנים מרבים תורה בישראל, וכאשר תרבה תורה כן ימעט מעשה משפט וצדקה, כי החלו העם לעשות כמו שבעונותינו הרבים יש בנו עושים היום הזה לשמור המצוות שבין אדם למקום ולא המצוות שבין אדם לחברו. והנביא הזה המתחיל נבואה זו ואומר שמרו משפט ועשו צדקה מוכיח העושים כן באמרו שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע, שדבריו אלה שני מאמרים, ואין האחרון נוסף על הראשון כי אם משרת לו, וזה פירוש הכתוב אשרי שומרי שבת מחללו כשהוא שומר גם ידו מעשות כל רע. ועל פי הדברים האלה לא מאשר הנביא שומר שבת, כי שומר ידו מעשות כל רע אותו הוא מאשר. ויתורגם המקרא הזה ללועזים der den Sabbath hütet, dass er ihn nicht entweihe, aber zugleich auch seine Hand wahrt, nichts Böses zu thun.

(ג) **הנלוה אל ה׳**. אמר גזניוס בשרשיו בפירוש לוה שעקרו בערבי לשון קשירה, ולא אמת דבריו. כי לוה עקרו לשון כריכה ויפול בנטע הרך הנכרך על העץ החזק ממנו להשען עליו. ומשם נשאל הפעל להזוק שמתחזק האדם בחברו הנותן לו מחסורו, לא במתנה כי אם על מנת להחזיר. ויש עוד חזוק כחזוק הזה ולו יֵאמר שאלה, ולא מלוה, במקרא ובמשנה. וההפרש שבין מלוה לשאלה שמענו מדברי אחד הראשונים האומר מלוה להוצאה נתנה (קדושין מ״ז ע״א), כלומר לא תאמר מלוה כי אם בדבר הנתון לשעה ונותנו מרשה את מקבלו לאכלו או להוציאו, וכל חפצו שיחזיר לו דבר שכמותו. ומכלל דבריו שמענו ששאלה חוזרת בעינה (שם

שברו ואכלו. ראה מה שאמרתי בביאור שבר (בראשית מ״ב א׳). ועל פי הדברים ההם אמר הנביא הזה שברו, כי השעה שעת הדחק, לפי שאין להם במה ישברו רעבונם וצמאם. ומן הטעם הזה יפול לשון שבר במי שלוקח בלא כסף ובלא מחיר. והלחם והמים האלה צרכי הגוי כלו באשר הוא גוי, והמה גאולה וחרות, והם נתונים בלא כסף ובלא מחיר לפי שאין לגוי זכות שבשבילה יִגָּאֵל.

(ב) **בלא לחם.** הדבור הזה ככל אחיו שפירשתים בביאור לא בניו (דברים ל״ב ה׳), ומשמעו לחם שלא כשמו כן הוא, או לחם שלא ראוי לו שמו. וכמו כן לא לשבעה שנאמר אחריו, ואין במשמעו דבר שאין בו די שבעה, כי זה פירושו דבר שלא נִתן לשבעה, כלומר דבר שלא מאכל הוא ואוכלו לא ישבע, ואפילו ימלא כרשו ממנו.

ונראה שהדברים האלה אמורים כנגד עבודת אלילים. ועל פי מה שאמרתי בפסוק הקודם זה פירושם: למה תשקלו כסף ותתנו יגיעכם לעשות לכם פסילים שאין בהם ממש ולא תהיה לכם על ידיהם גאולה וחרות כימי קדם.

(ג) **חסדי דוד** חסדי ה׳ אשר עשה עם דוד. וחסדי דוד אף הוא הפעול של ואכרתה. ואף על פי שכשהמאמר בפני עצמו לא יֵאמר בלשון המקרא כרת פלוני חסד, אמר כאן כלשון הזה אחר שנאמר ואכרתה לכם ברית. וכדבר הזה הלא הראיתיך לדעת בביאור ולא גרה (דברים י״ד ח׳). ואם בתורה כן, בדברי נבואה על אחת כמה וכמה.

ועל דבר הענין, אל ישיאך זכר דוד במקום הזה לאמר שהנביא הזה מבטיח לעמו מלך לבית דוד שיחדש לו ה׳ חסדי דוד אביו. יחזקאל שלא ראה באספקלריא המאירה, אף על פי שראה מרכבות כבוד אלהיו, הוא מתנבא ואומר והבאתי אותם אל אדמתם וגו׳ ומלך אחד יהיה לכלם וגו׳ ועבדי דוד מלך עליהם (יחזקאל ל״ז, כ״א—כ״ד). לא כן נביאי הגולה שכתובים דבריהם על הספר הזה. כי אם תחזור על כל חזיונותם מפרשה מ׳ ועד סוף הספר לא תמצא בהם זכר למלך שימלוך בציון בשוב בניה מארץ שבים, כי המה היו אומרים שמעתה ימלוך ה׳ לבדו בישראל, ככתוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך (למעלה נ״ב ז׳). והנביאים האלה נמנעו מלבשר לציון מלך בשר ודם, לפי שהעברים בימי מלכותם היתה להם מלכות שמים כמלכות הארץ, ותלו כבוד אלהי הארץ בארץ כמו שכבוד המלך תלוי בארצו, ומתוך דעה זו באו תורת ישראל ומשפט אלהיו לידי סכנה בלכתו בגולה. לפי שאם מלכות שמים כמלכות הארץ, בהלכד הארץ וילכו יושביה בגולה איה מלכה ואיה אלהיה? ובגלל הדבר הזה נמנעו נביאי הגולה האלה מלבשר לציון מלך בשר ודם, להוציא מלב העם, שלא יאמרו עוד שבמלכותם תלויה עבודת אלהיהם. וראה מה שאמרתי בביאור פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ (למעלה מ״ה כ״ב) בסוף דברי.

ועל פי הדברים האלה לא נזכרו חסדי דוד כאן כי אם למשל, להגיד לנו שתהא הברית שאמר ה׳ לכרות עם ישראל לארך ימים, כברית הכרותה לדוד ולביתו שלא נכרת לו איש יושב על כסא יהודה כל ימי המלכות.

(ד) **עד לאומים נתתיו.** עד זה קשה לפרשו, כי הדבר ברור שלא יפורש כפשוטו ומשמעו עד מעיד בדבר. ומחכמי הגוים יש אומרים שעד זה מלשון עדות שהן לוחות הברית ומשמע עד לאומם שָׂם ללאומים חוק ומשפט, ושכחו האומרים כן

(ט) **כל חיתו שדי** וגו׳. לא מחוברים הדברים האלה אל שלפניהם, כי זו תחלת נבואה אחרת, והיא אמורה קודם לגלות בבל. וראיתי לאמר כן מפני שהחזיון הזה תוכחה לרועי ישראל אשר לא ירעו את צאנם כראוי וכהגן, ובבבל היו כל העם עבדים ואין רועים. ואף על פי שיחזקאל ראה חזיון לרועי ישראל והוא בבבל (יחזקאל פרשה ל״ד), לא ראי זה כראי זה, כי יחזקאל היה בבבל מימי גלות יהויכין (שם א׳ ב׳) והחזיון על רועי ישראל ראה בגלות כל העם ובאו הם ורועיהם בבלה, ודבריו תוכחה לרועים ונחמה לצאן, וזו כלה תוכחה, וכל שכלו תוכחה לא נאמר בבבל. וראה מה שאמרתי בביאור אדם אתם (יחזקאל ל״ד ל״א).

והמקרא הזה פשוט חבורו מאוד, ונפלאת היא בעיני שטעה בעל הטעמים בפירושו, כי הוא עושה „כל חיתו ביער" הפעול של לאכול, ולא כן הדבר, כי זה פירוש הדברים: כל חיתו שדי אתיו לאכול, ואף אתן כל חיתו ביער אתיו. ושתי הכתות קרואות לאכול, והמאכל הדבר למד מעניננו שהוא ישראל. ולא מכוון הנביא לקרוא את החיות שתבואנה לאכול את ישראל, כי הדברים משל, והקדימם הנביא לנבואה זו שבה מוכיח את רועי ישראל, כמי שאומר הלא ישראל כצאן בלא רועה והם נתונים לחית השדה לאכלה.

(י) **לא ידעו.** אין דעת זו כמשמעה, לפי שאם כן, איך יאמר הנביא כדברים האלה, והלא אף העור לב לו לדעת, כי אין דעת הלב תלויה בראות העינים? ודעת זו אשר מרביתה משמשת עם ראיה יחדו וקודמת לה, בכתוב דעו נא וראו (מ״א כ׳ ז׳), ויש שמשמשת בפני עצמה ומקבילה אליה ראיה, כמו שנאמר ענינו נפשנו ולא תדע, והוא מקביל אל צמנו ולא ראית (למטה נ״ח ג׳); והיא תחלת ראיה או הדעת המביאה לידי ראיה שלמה וברורה, והעור אין לו דעת זו. ויתורגם ללועזים sie passen nicht auf.

כלבים אלמים וגו׳. הנה דמה הנביא את רועי ישראל לעורים שלא ידעו הדעת המביאה לידי ראיה שלמה וברורה, כמו שפירשתי; ועתה הוא מדמם לכלבים אלמים, להגיד לנו שאפילו ירגישו הרועים בסכנת צאנם מפני החיות הרעות הבאות עליהן הרי הם ככלבים אלמים שלא יוכלו לנבוח ולהבריח את החיות ולהזהיר את צאנם מן הסכנה.

(יא) **והמה רעים לא ידעו הבין.** לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה. מחכמי הגוים יש מחלקים כאן בין הכלבים שבראש הפסוק הזה ובין והמה, ואומרים שהכלבים האלה המתוארים בעזות נפש כלבי עולם, כלומר עדת הכלבים שבעולם, ותיבת והמה שבה אל רועי ישראל שמדמה אותם הנביא לכלבים, ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן אין סדר לדברי הכתוב הזה ואין כל חבור בין שני המאמרים האלה. ואחרים אומרים שהכלבים המה רועי ישראל ומעקמים את המקרא בפירושם.

והדבר ברור שהכלבים האלה כלבי עולם, ותיבת והמה שבה אל כלבים, אבל אין „והמה רועים" מאמר שלם שמפורש הנשוא אשר לו בלא ידעו הבין, לפי שאלו בא הנביא הזה לאמר שהכלבים רועים שלא ידעו הבין, אין צרך לו בתיבת והמה כלל, והיה אומר והכלבים עזי נפש ורועים לא ידעו הבין, ואפילו אז לא היה מדבר כהגן על פי חקי ההגיון, לפי שאין כלבי עולם רועים, או אין כל כלבי עולם רועים. ותיבת המה פועלו של לא ידעו, ורועים משרת מלמד על הפועל, ופירוש הדברים והכלבים עזי הנפש כשהם רועים לא ידעו הבין. ועל דבר הבין זה, הלא

מ״ז ע״ב), והדבר השאול אין שואלו יכול להוציאו וליתן אחר תחתיו[1]). ומפני שמלוה להוצאה נתנה והיא מושלכת על קרן הצבי, לפי שאפשר שיוציאה הלוה ולא יוכל להחזירה, בדין הוא שיהא הלוה מחזיק טובה למלוה וישימהו לאדון לו, והיה משפט המלוה את הלוה בקרב העברים כמשפט patronus את cliens בקרב הרומים. וכן נאמר בפירוש עבד לוה לאיש מלוה (משלי כ״ב ז׳). ומשם נשאל פעל לוה ויפול לשונו בכל המסתפח אל חברו ונעזר על ידו ותחת הטובה שייטיב לו מיטיבו מוכן הוא ומזומן לשרתו ולשמוע בקולו לכל אשר יצוהו. והוא שנאמר והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה (דברים כ״ח י״ב).

ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב ובן הנכר אשר יעוז במעוז ה׳ ויקבל עליו לעבדו חלף עזרתו. ויתורגם ללועזים der sich in JHVHes Schutz begibt.

(ד) **לסריסים** וגו׳. תפס בסריסים לפי שמן התורה אסורים הם לבא בקהל, כמו שנאמר לא יבא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה׳ (דברים כ״ג ב׳), ואפילו נאמר שעדיין לא הושם החוק ההוא בימי גלות בבל, הדבר ברור שהיו סריסים נבזים בעיני העם גם בימים ההם, לפי שאם לא כן לא היו נאסרים לבא בקהל ישראל לאחר זמן; והנביא כמו שמקרב הגוים אל ישראל כן מתיר לסריסים הנבזים לבא בקהל; ולא זאת בלבד, כי מבטיח הוא להם בבית ה׳ ובחומותיו יד ושם על מנת שלא יעסקו בשמירת שבת לבדה כי אם יבחרו באשר חפץ ה׳ ויחזיקו בבריתו.

וגזרת הדברים האלה כאחותה שפירשתי למעלה פסוק ב׳, כי המאמר ובחרו וגו׳ משרת לפניו. ולמ״ד של לסריסים לא משמשת עם פעל אמר שלפניה, והיא למ״ד המחוקת שדברתי בה פעמים הרבה לפני מזה ואמרתי שהיא כאין לתרגום. ועד בדבר וא״ו של ונתתי שהיא כפ״א בלשון ערבי, לפי שאלו היתה למ״ד זו משמשת עם אמר אין מקום לוא״ו זו שם.

(ו) **לשרתו** לעבדו. ומפני שאין בני הנכר חיבים לעבוד את ה׳ כישראל שהוא מושבע ועומד מימי אבותיו הראשונים נאמר כנגדם לשרתו, ולא נאמר לעבדו. כי אף על פי שברבות הימים נכנסו שרות ועבודה זה תחת זו, בתחלה זה הדבר שביניהם שהמשרת עושה מעשהו לרצונו והעובד בעל כרחו.

להיות לו לעבדים תוספת שאין עקרה בכתוב, והיא היתה כתובה בתחלה בגליון לפרש לשרתו, ולבסוף נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר. ותכלית התוספת להשמיענו שאין שרות שנאמר כאן כשרות הלוים משרתי ה׳ (ירמיה ל״ג כ״ב). ואף על פי שיפה פירש המוסיף „לשרתו״ זה, אם כוון להגיד לנו שאי אפשר שבני נכר יהיו משרתי ה׳ כבני לוי העומדים לפניו לשרת בקדש, טעה ושכח מקרא מלא האומר בגוים וגם מהם אקח לכהנים ללוים (למטה ס״ו כ״א).

(ז) **כי ביתי וגו׳**. סרס המקרא וכן תפרשהו כי ביתי יקרא בית תפלה לכל העמים.

(ח) **לנקבציו** מפרש „עליו״, ודוגמת למ״ד זו שבראש המפרש כנוי תמצא בביאור לשתי עונותם (הושע י׳ י׳). ופירוש הדברים עוד אקבץ גרים מבתי הנכר שילוו על נדחי ישראל הנקבצים.

---

[1]) במקרא נאמר אם כסף תלוה (שמות כ״ב כ״ד). לוינו כסף (נחמיה ה׳ ד׳); ונאמר כנגד שמואל השאלתיהו לה׳ (ש״א א׳ כ״ח) וכנגד כלי כסף וכלי זהב ושאלה אשה משכנתה (שמות ג׳ כ״א) וכנגד הברזל כי שאול הוא (מ״ב ו׳ ה׳). ובספרי התלמוד לוה בכסף ובחטים ובזמן (לוה אדם תעניתו, שבת י״א ע״א), ושאל בעבד ובבהמה ובכל דבר שחוזר לבעליו בעינו.

למשחק לשומעי דבריו ועליו היו מתענגים. ואמרתי שטועים חכמי הגוים בזאת, מפני שבכל נבואה זו לא מזכיר הנביא את עצמו לאמר אנכי או אני, ואיך יזכיר כאן דבר שנוגע לנפשו? והשנית שהתוכחות שמדבר הנביא אחרי כן בנבואה זו קשות ונוראות מאד, וכמו אלה לא ידבר הנביא על עמו בשביל שהיו פוגעים בכבודו ומלעיגים עליו. ועל כרחנו נאמר שדבר הנביא התוכחות הקשות האלה למען ה׳ אלהיו ולא למענו.

ואומר אני שהמשחק הזה משחק לרע מן הרע ממנו, והוא התענוג שיתענג האדם הרע על כשלון הרע ממנו. וכן אמר נביא אחר לירושלים כנגד סדום ולא היתה סדום אחותך לשמועה בפיך ביום גאוניך בטרם תגלה רעתך (יחזקאל ט״ז נ״ו ונ״ז). הרי שירושלים הרעה בטרם תגלה רעתה היתה סדום שכבר נגלתה רעתה למשל ולשנינה בפיה. ואין משחק זה מעשה שהיה, והמדבר מדבר בו כדבר שלא יהיה, כי זה הדבר שאמר הנביא לעמו: היש מי שכשלונו רב מכשלונכם ועליו תתענגו, הלא אתם הרעים שאין כמוכם לרוע.

ואף בפירוש תרחיבו פה תאריכו לשון טועים חכמי הגוים, כסבורים שתרחיבו פה משמעו עקמימות השפתים ותאריכו לשון היא הוצאת הלשון אל מחוץ לפה, ושניהם מעשי המלעיג על חבירו. ובאמת פה ולשון שבכאן שניהם מוצא הדברים שמדבר המדבר, והמרחיב פיו ומאריך לשון מדבר עתק וגבוהה. ואמר בפה תרחיבו פה לפי שהפה בית קבול ויפול בו הלשון הזה, כמו שנאמר בנפש המתאוה שהיתה בעיני העברים כמה שיש לו בית קבול שבכן נדמתה להם כריקה (למעלה כ״ט ח׳) ומלאה (משלי ו׳ ל׳), הרחיבה שאול נפשה (למעלה ה׳ י״ד). וכנגד הלשון שאין לו בית קבול אמר תאריכו לשון.

ועל פי הדברים האלה זה משמע המקרא ללועזים: giebt es noch jemand, über den Ihr euch lustig machen, jemand, über den Ihr den Mund voll nehmen, lose Zunge haben könnt?.

ועד נאמן בפירושי זה סוף הפסוק האומר הלא אתם ילדי פשע וגו׳ לפי שאם כדברי המפרשים האומרים שהנביא הוא אשר היו שומעי דבריו מלעיגים עליו לא היה אומר „הלא אתם״, כי כן היה אומר על מי תרחיבו פה תאריכו לשון ילדי פשע. ולדברי, מפני שבא הנביא לאמר שהם הרעים שברעים ואין רעים מהם שיהיו בכשלונם ללעג להם, יפול בדבריו הלשון הזה, הוא ולא האחר.

ילדי פשע נולדים בפשע אמכם, כי זנתה אמכם תחת אישה וילדתכם לזנונים. **זרע שקר.** ממזרים חשובים בשקר לבני מי שהיתה אמכם לו לאשה, כי לא אביכם הוא. וראה מה שאמרתי בביאור זרע אמת (ירמיה ב׳ כ״א). ויתורגם ללועזים Kinder der Untreue, unechter Same.

(ה) **הנחמים באלים.** אמרו החכמים כלם שאלים זה רבוי של אלָה, ולדבריהם הצי דבר מגיד לנו הנביא כאן, כי עדיין לא ידענו מה המעשה הזה אשר באלים. והשבעים מתרגמים אלים רבוי של אל, וכן מתרגם יונתן. ונראה לי תרגומם, ופירוש הדברים יחמו באלילים, כלומר תבער כאש בקרבם תאות האלילים. וקרא הכתוב לאלילים אלים כמו שנאמר מי כמוך באלים (שמות ט״ו י״א).

(ו) **הם הם גורלך.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה. לפי שכפל „הם״ חזוק לעשות חלקי הנחל עקר הגורל, ולא מתישב עליו מה שנאמר

אמרתי לך במקום אחר שעקרה של בינה הבדלה והעידותי לי עד נאמן „ביני ובינך". והיא בינה שבכאן. כי הנה נאמר לפני מזה בכלבים שהם עזי נפש לא ידעו שבעה, ועתה הוא מסיים ואומר שהכלבים ההם אף כשהם רועים בצאן לא ידעו להבדיל בין שעה לשעה לאמר שיש לרועים שעת שבע כדרך כל הארץ ויש שעה שלא ידאג הרועה הנאמן לשבע נפשו, והיא שעת סכנה כשיסתכנו הצאן מחיות השדה, כי לעת כזאת ישמור את צאנו ולא יזוז מהן למלאות נפשו הריקה, וכמו שהנביא מסיים ואומר כלם לדרכם פנו איש לבצעו, כי באין בצע אין שבעה, והשעה שעת סכנה. ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא ללועזים die Hunde sind frecher Gier, wissen nicht, wann sie genug haben, und wissen auch als Hirten keinen Unterschied zu machen.

מקצהו. ראה מה שאמרתי בביאור מקצה (בראשית י"ט ד'). ולמען האמת אודה ולא אבוש שכל הדברים ההם בטלים ומבוטלים, כי לא ידעתי אז פירוש הדבור הזה. ועתה נודע לי פירושו אל נכון, והקורא המבין יקראהו ויאמר נכרים דברי אמת.

ודע שמקצה כמו כאיש אחד, אלא שתאמר כאיש אחד לרבים העושים כלם יחדו, ותאמר מקצה לרבים העושים בין יחדו ובין זה אחר זה, ובלבד שכלם עושים, אין איש שלא יעשה. ומקצה ומקצהו שניהם אחד, אין ביניהם דבר. וכן יאמר הערבי عن آخر ואף عن آخره, והלשון אחד והענין האחד, כי آخر בערבי כמו קצה בעברית, ומן משמש בעברית לשון من ולשון عن בערבית.

(יב) **כזה** כיום הזה. כי אלו שב אל הענין, כמו שמפרשים החכמים, היה הכתוב אומר כזאת, כדרכו בכל כמו אלה. **גדול.** יום גדול.

נז

(ב) **יבוא שלום** יבוא הצדיק המת אל מקום שלום, והוא הקבר או שאול אשר שם יחד אסירים שאננו (איוב ג' י"ז). ולא שהצדיק הנאסף יודע בשלומו, כי ימים רבים אחר ימי הנביא הזה היו אומרים שהמתים אינם יודעים מאומה (קהלת ט' ה'); ובלבד שהנביא אומר כן ודבריו משל, כמו שנאמר במקום אחר במת מתקו לוֹ רגבי נחל (איוב כ"א ל"ג).

הלך נכחו. אין קץ ליגיעה שיגעים החכמים לפרש הדבור הזה, כי לא יֵאמר בלשון המקרא ככתוב. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים נְכֹחוֹת. ואני לא כן אחשוב. לפי שאין כלשון הזה בכל כתבי הקדש, ואומר אני שנכחו זה עקר נָכֹחַ, כי בטעות סופר נשנית וא"ו שבסופו מראש התיבה האחרת, והולך נכוח הלא תמצא דוגמתו בכתוב דברי ייטיבו עם הישר הולך (מיכה ב' ז'), כי ישר ונכוח אחד משמעם.

(ג) **זרע מנאף ותזנה.** יש משבש ומגיה מנאפת וזֹנָה. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו. ופירוש זרע מנאף ותזנה זרע של מי שהיה הוא מנאף והיא זונה.

(ד) **על מי תתענגו** וגו'. חכמי ישראל לא יודעים פירוש המקרא הזה כל עקר, וחכמי הגוים לא יודעים אותו כי אם לחצאין. כי תענוג שנאמר כאן הוא תענוג של שחוק שמתענג האדם על רעהו שהיה למשחק לו. הוא הדבר שידעוהו חכמי הגוים, והם טועים במשחק, כסבורים שהוא מעשה שהיה ואומרים שהנביא הוא שהיה

ישראל בירידה הזאת שתשים זכרונה אחר הדלת, ובלבד שהנביא מדבר כמי שאומר הנה כל מעשיך מעשי אשה זונה אשר לא תדע בשת, והלא תוכלי לעשות גם המעשה הזה שעושות הנשים אשר זנוניהן אומנותן.

כי מאתי גלית ותעלי. מאתי משמש עם ותעלי, אף על פי שנכנס גלית בינתים. ועל דבר הענין, בטרם אחל לפרש המקרא הזה הנני מגיד מראש שיהיה פירושו דברים שאין הפה יכול לדבר, ואף כי כנגד ה׳. ואולם הלא דבר הנביא הדברים האלה בשער עמו וכתבם על ספר לדור אחרון, ועל המבאר לבארם.

ועתה ראה פירוש רש״י. ואף על פי שלא ירד הרב לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא הרגיש שהנביא מדבר כאן בה׳ ועמו כמי ששוכבים במטה אחת. והנביא מדבר כן, מפני שהנביאים כלם מדברים בברית שבין ה׳ ובין ישראל עמו כברית שבין איש לאשתו, כמו שנאמר כנגד עם ה׳ ביום ההוא נאם ה׳ תקראי אישי (הושע ב׳ י״ח), ונאמר ביהודה וישראל כנגד ה׳ ותהיינה לי ותלדנה בנים ובנות (יחזקאל כ״ג ד׳), ואין לדה בלא זיווג. וזיווג ה׳ עם עמו שכינתו שהוא משרה בתוכם.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש מאתי גלית ותעלי גלית הכסות אשר בה היינו מתכסים אני ואת יחדו ועלית מאצלי.

הרחבת משכבך. אין משכב זה המטה כי אם תאות הזיווג, וכמו שנאמר בנפש המתאוה הרחיבה שאול נפשה (למעלה ה׳ י״ד) כן הלשון הזה, ומשמע הדברים אחר שעלית מאתי שמחת לקראת מאהביך, כי חכית להתעלם אתם באהבים ולרוות דודים כאות נפשך.

ותכרת לך מהם. חכמי הגוים מרביתם כרוכים אחר תרגום יונתן ואומרים שכריתות ברית יש כאן. ולדבריהם קשה הלשון וקשה הענין. קשה הלשון, לפי שאם כן, היה אומר ותכרות להם, ולא לך. וקשה הענין, מפני שאם יש במשמע הדברים כריתות ברית מיותרים הם, כי האשה הקמה מאצל בעלה מן המטה והולכת אחרי מאהביה עושה על פי ברית כרותה בינה וביניהם, והברית קודמת לשעה ההיא. ויש משבש ומגיה וַתִּכְרִי, ואין לדבריו טעם. ואיבלד אומר שכריתה האמורה כאן לשון בחירה, ודבריו דברי חלומות.

ואומר אני שכריתה זו כאחותה שפירשתיה בביאור ונכרתו לעיני בני עמם (ויקרא כ׳ י״ז), ובלבד שהיא לשון סירוס ממש וזו על צד השאלה ומשמעה פרישות[1]. ולשון סירוס זה אין לו רע בכתבי קדשנו, ואח לו בתורת הנוצרים שנאמר שם ויש סריסים המסרסים את עצמם למען מלכות שמים (מתי י״ט י״ב), ואף על פי שבקדושי הנוצרים הראשונים היה מי שטעה בדברי מושיעם אלה ועשה בעצמו מעשה כפשוטם וכמשמעם, הלא ברור הדבר שהדברים ההם משל. וכן בספר הזהר פרשת יתרו בפסוק זכור את יום השבת (שמות כ׳ ח׳) דרש הדורש לסריסים אשר ישמרו את שבתותי (למעלה נ״ו ה׳) ואמר מאן סריסים אלין אנון חבריא דמשתדלי באורייתא ומסרסי גרמייהו כל שתין יומין דשבתא ולעאן באורייתא, ובליליא דשבתא מזרזי גרמייהו בזווגא דלהון. הרי שנשאל סירוס לפרישות. ואם כן, זה פירוש ותכרות לך מהם: ואת פרשת ממני שלא אזדווג לך בשבילם. והנביא מדבר בישראל כאשה הזונה תחת

---

[1] ומפני שסירוס זה על צד השאלה, הוא נאמר כאן כנגד ישראל הנדמה לאשה, אף על פי שהעברים הראשונים וחכמי התלמוד אשר אחריהם לא היו יודעים שיש סירוס בנקבה.

אחרי כן גם להם שפכת נסך, כי הוא מוסיף חלקי הנחל לשפיכת נסך, וכל הנוסף טפל ולא עקר. ואף אין לאמר שחלקי הנחל אשר אין זכר להם אצל עבודת אלילים בכל המקרא חוץ מכאן היו לאבותינו עקר בעבודת אליליהם. ובגלל הדברים האלה אומר אני שהם הראשון טעות סופר, והכתוב בעקרו גם הם גורלך. וכעין זה מתרגם יונתן. ועל הלשון הזה מתישב היטב מה שנאמר אחריו גם להם שפכת נסך.

(ז) **גם שם עלית.** סרס המקרא וכן תפרשהו גם עלית שם, כי מוסיף גם עלית על שמת שנאמר לפניו, ולא מוסיף שם (שפירושו במקום הר גבוה) על מקום אחר. וראיתי לאמר כן מפני שהר וגבעה עקר בעבודת אלילים, ואין הנוסף כי אם טפל, כמו שאמרתי לפני מזה.

(ח) **ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך.** אמר רד״ק אני נתתי לך מצות מזוזה שתזכרי עבודתי ואת הנחת עבודתי בעבור עבודת אלהים אחרים ושמת להם זכרון אחר הדלת והמזוזה והנחת הזכרון שנתתי לך לזכרני תמיד. עד כאן לשון הרב, ועליו הראיה שהיתה מצות מזוזה נהוגה בישראל בימי הנבואה הזאת. ועוד שלא יתישב על הפירוש הזה סוף הפסוק הנותן טעם לשלפניו, כי מה טעם הוא זה? ורש״י אמר לפי שהוא מדמה אותה לאשה מנאפת אשר נואפיה צופים וממתינים לפני פתח ביתה והיא בשכבה אצל בעלה לבה וזכרונה אל הדלת והמזוזה איך תפתח ותצא אליהם. וטובים דברי רש״י מדברי רד״ק, ועד האמת לא בא גם הוא. כי היודע תשמישו של זכרון בלשון המקרא הוא ידע שזכרונך משמעו הדבר המזכיר אותך, ולא הדבר שאת זוכרת, ואף לא זָכרך. ומחכמי הגוים יש אומרים שזכרון האמור כאן התרפים או אלהי הבית (Penaten). ואני לא זכיתי לראות מנין לזכרון משמע כמשמע הזה. ולא זכרו האומרים כן שהזכרון הזה הושם אחרי הדלת, מחוץ לבית, ואלהי הבית בתוך הבית.

ובאמת זכרון זה דבר שיראהו הרואה וידע טיבו של בעל הזכרון ומלאכתו או עסקו ואומנותו. ובקרב הערביים הזונות היו שמות תקות חוט שני (rothe Fahne) אחרי דלתות בתיהן למען יראנה כל עובר וידע שהבית מושב זונה[1]). ומתקות חוט השני של רחב הזונה (יהושע ב׳ י״ח) למדנו שאף הזונות העבריות היו עושות כן[2]). והוא הזכרון שנאמר כאן, כי הדבר למד מענינו שרק הרעה שבזונות שלא תדע בשת תשים זכרונה אחר דלתה, ולזונה כזאת מדמה הנביא הזה את עמו. ושמת שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ודוגמתו תמצא מפורש בביאור למדת את דרכיך (ירמיה ב׳ ל״ג), ובביאור נבער כל אדם מדעת (שם י׳ י״ד). כי עדיין לא ירדה כנסת

---

[1]) ראה Rob. Smith, Kinship und Marriage in early Arabia צד 141.

[2]) ביהושע ב׳ י״ח נדחקתי לפרש תיבת „הזה״ שבדבור תקות חוט השני הזה, ואמרתי שהמרגלים היו מושיטים לרחב את תקות החוט ובשביל כן אמרו „הזה״. ועל פי מה שאמרתי כאן תבין „הזה״ שנאמר שם על בריו. כי רחב הזונה היתה תקות חוט קשורה אחרי דלתה, והמרגלים היו רואים אותה במקומה ומראים באצבעותיהם, ולכן אמרו הזה. ועל פי הדברים האלה לא חדשו המרגלים בתקות חוט השני כי אם שנוי מקומה מאחר הדלת אל החלון שהורידתם רחב בו. ובכן משביח טעם המקרא ההוא שבח רב. לפי שלפירוש המקובל תקות חוט השני חדוש גמור והוא בהתחדשו הלא יראוהו אנשי העיר ויאמרו מה זאת, ובפרט אחר שנודע בעיר שבאו מרגלים שמה. ולפרושי לא קשה דבר, לפי שלא היה שם כי אם שנוי מקום תקות החוט, ואליו לא ישימו לב כי סמוי הוא מן העין, או אפשר שזונות אחרות יש שישנו אף הן מקום הסימן.

שהזכרתי קשה מה למולך בשמן? והשנית שעבודת המולך בגיא בן הנום, והיא קרובה מאוד לירושלים, ומה הליכה יש כאן?

ובגלל הדברים האלה אומר אני שותשורי זה טעות סופר, ועקרו וַתְּשׁוּכִי, והוא כמו ותסוכי בסמ״ך, והמכתב כבתוב אתה שכת בעדו (איוב א׳ י׳), ובלבד שהוא לשון גדר, וזה לשון סיכה. ופירוש הכתוב ותסוכי שמן לכבוד המולך. ועל הענין הזה מתישב היטב ותרבי רקוחיך שנאמר אחריו. ואף על פי שלפירוש הזה עדיין קשה שבזכר מולך נתערב הנמשל במשל, אפשר שבסוף הדברים מזכיר הנביא שם המולך והוא מגלה טפח ומכסה טפחים במשלו. ויתורגם ללועזים und du salbtest dich mit Öl für den Moloch.

ותשלחי צריך עד מרחק לבקש לך מאהביך. **ותשפילי עד שאול.** הדברים משל, להגיד לנו כמה יגעו שליחי ישראל בלכתם לבקש לה מאהביה.

(י) **חית ידך מצאת.** פירושי המקרא הזה רבים, ואין אחד מהם ראוי לזכרון. וחיה זו כחית פלשתים (ש״ב כ״ג י״ג), ויד זו היא היד שפירשתיה כל צרכה בביאור יש לאל ידי (בראשית ל״א כ״ט). ופירוש חית ידך חֶבר מאהביך, ויתורגם ללועזים deine Lieblingsgesellschaft.

לא חלית. חלית זה ריח לו כחליתי שפירשתי למעלה ל״ג כ״ד. ראה שם דברי.

(יא) **ואת מי דאגת ותיראי** וגו׳. חוזר לענין ראשון. כי הנה נאמר לפני מזה בראש הדברים ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך, להגיד שהגיעה כנסת ישראל למדרגת זונה גמורה וכמוה יכולה היא להכריז זנוניה ברבים, והיא לא תעשה כן, כמו שפירשתי למעלה. ועתה אחר שהגיד כל מעשיה הרעים הוא מסיים ואומר הדברים האלה, והוא רוצה לאמר: הלא אלה מעשיך, והם מעשי אשה זונה שלטת, ומדוע לא תעשי כמוה גם לדבר הזה, לשום אחר הדלת והמזוזה זכרונך. את מי דאגת ותיראי מהכריז זנוניך בחוץ, ולמי תכזבי לכחד ממנו מעשיך.

ואותי לא זכרת מאמר משרת לשלפניו, כלומר את מי דאגת ותיראי מאחר שאותי לא זכרת; כי בעולת בעל כי תהיה לזונה בעלה הוא הראשון שיעלה על לבה לירוא ממנו, ואת הלא אותי לא זכרת ולא שמת על לבך. ולא יפורשו הדברים האלה כי אם כן.

הלא אני מחשה וגו׳. הלא מחשה אני, ואף החשיתי זה ימים רבים, מפני שאותי לא תיראי, ומה יראה זו שאת יראה לשום אחר הדלת והמזוזה זכרונך כמעשה זונה שלטת.

(יב) **אני אגיד צדקתך.** צדקה זו משמעה ישועה, והיא עתידה להיות, ולא מעשה שהיה. ופירוש הדברים אני מגיד לך מה תעשי ותִּוָשעי. ויתורגם ללועזים ich thue dir kund die Bedingungen des Heiles.

ואת מעשיך נושא המאמר, והנשוא ולא יועילוך. ומעשים אלה מעשים שהיו, והם המעשים שעשתה כנסת ישראל לשלוח ציריה עד מרחוק לזנות אל מאהביה. והדברים משל, להגיד לנו שלא בטח ישראל באלהיו, כי שלח ציריו אל מלכי הגוים, אשור ומצרים, לעזרה, והמה הבל וריק יעזורו.

(יג) **קבוציך.** חכמי הגוים מרביתם משבשים ומגיהים ולא מועילים. ולי נראה לקיים המקרא הזה ככתבו. ואומר אני שקבוציך זה כמו שפירשתי ברחמים גדולים

בעלה וכשהוא בא להזדווג אליה היא נשמטת ממנו ואומרת חולה אני, או כדומה לו מן הדברים, כדי שתהא צמאה לדודים בהתעלסה באהבים עם מאהביה.

אהבת משכבם. אף משכב זה לא מטה, והוא כרעהו שפירשתיו לפני מזה, ובלבד שהוא תאות הזיווג וזה הזיווג עצמו.

יד חזית. החכמים מרביתם אומרים ישיד זו מקום, ולא זכרו שאין השעה ההיא זמן לבחור המקום, כי האשה הקמה מאצל בעלה והולכת לקראת מאהביה לזנות עמהם כבר בחרה לה המקום קודם לכן. והמחדשים אומרים שיד שנאמר כאן משמעו אבר חי (ἰθύφαλλος), והם נבאים ולא ידעו מה נבאים.

והרוצה לדעת טעמה של יד זו יזכור שבלשון התלמוד נאמר לגיד האמה אצבע, כמו שאמרו לא כל האצבעות שוות (נדה ס״ו ע״א). והנביא הזה הרוצה לאמר שראתה כנסת ישראל הזונה שמאהביה גדלי בשר המה אומר כלשון הזה, והוא מדבר כאלו היו אבריהם אצל אברי כל אדם כיד בפני האצבע. ונראה שכן היו קוראים לאבר גדול, בין חי ובין מת, כמו שקוראים הפרסים לאבר חמור יד.

והמאמר הזה נותן טעם לשלפניו, והוא בא להגיד לנו שאהבת ישראל את מאהביה לא תלויה בחן ויפי שהיו להם כי אם מפני שהיו גדלי בשר[1]. וכל זאת להשמיענו שעשתה כנסת ישראל במעשה אשה זונה שלטת שאין כמוה לרוע. כי האשה אשר תזנה תחת בעלה ללכת אחרי איש זר למען חנו ויפיו, אף על פי שרעים מעשיה גם היא, הלא אין רעתה כרעת חברתה המנאפת למען גדל בשר.

והמתרגם המקרא הזה ללועזים יתרגם דברים ככתבם, או ילביש צלם אפולון שבמוזיון עירו מכנסים. כי המקרא מקרא קדש, וכבר אמרו הראשונים אין דברי תורה מקבלים טומאה (ברכות כ״ב ע״א), ואשר לא יטמא לא מטמא. וזה תרגום המקרא הזה ללועזים du kannst eben so gut an die Aussenseite der Thüre und der Pfosten dein Zeichen hinthun. Lüftetest du doch an meiner Seite die Decke und machtest dich davon; erwartetest einen hohen Liebesgenuss, weshalb du dich ihretwegen mir entzogst; theiltest entzückt das Lager mit ihnen, da dir eine üppigere Umarmung in Aussicht stand.

ותכלית כל הדברים האלה לאמר שכנסת ישראל העושה ככל המעשים האלה זונה גמורה, ולמה תיבוש לשום זכרונה אחרי הדלת והמזוזה כמעשה הזונות שזנוניהן אומנותן.

(ט) **ותשרי למלך בשמן.** הדברים האלה קשים מאוד לפרשם, ופירושם מחלוקת בין החכמים. יש אומרים שמלך זה מלך בשר ודם, ויש אומרים שהוא כמו מֹלֶךְ, וכלם מודים שתשורי זה לשון הלוך, ומפרשים הדברים הֵבֵאת שמן למלך או למולך. ולדברי הראשונים אין המאמר הזה מתישב על הלשון שלפניו ועל הלשון שלאחריו, כי לפני מזה משל לזונה, ואחריו נאמר ותרבי רקוחיך, ומשמע שעדיין במשלו הכתוב עומד ומדבר בזונה המרבה רקוחיה למצוא חן בעיני מאהביה, ומה למלך בשר ודם בינתים? ולדברי האומרים שמלך זה המולך ומפרשים ותשורי הפירוש

[1]) ואל יפלא בעיניך שמדבר הנביא הזה בישראל ככל הגנות הזאת, כי גם נביא אחר מדבר בישראל ואומר ותזני אל בני מצרים שכניך גדלי בשר (יחזקאל ט״ז כ״ו).

ודע שהמגדל בנים ומלמדם להועיל שתים הנה בעזרתו, שבט לגו סורר ומורה ודבר שפתים יקח לב. הדרך הראשונה מימי קדם, כאשר יאמר משל הקדמוני חושך שבטו שונא בנו (משלי י״ג כ״ד), והיא דרך חכמי התלמוד שאמרו אומרים לו טול לולב ואינו נוטל עשה סוכה ואינו עושה מכין אותו עד שתצא נפשו (חולין קל״ב ע״ב), ואף היא דרך מלמדי תינוקות בישראל עד היום הזה[1]. והדרך האחרונה הדשה מקרוב באה לנו. כי זה אך מעט בשנים שנפקחו עינינו לראות שטוב דבר דבור על הלב מהכות מאה. וכמגדל בנים המדריך אנשים לטוב, להורותם הדרך הישרה, שניהם אך בחסד ורחמים חפצם בידם יצלח.

ועתה, את אשר לא מצאנו אנחנו עד למקרוב אותו מצא הנביא הזה לפני אלפים וחמש מאות שנה. כי זה הדבר שהוא אומר בשם אלהיו: כראותי דרכי ישראל ההולך שובב בדרך לבו[2]) אחר שהכיתיו הסתר ואקצוף, אמרתי לא זו הדרך להחזירו למוטב, ועל כן הדלתי מהכות אותו. כי זה משמע וארפאהו, והוא על פי מה שאמרתי בביאור וירפא את העם (דה״ב ל׳ כ׳). וראה מה שאמרתי בביאור לכו נא ונוכחה (למעלה א׳ י״ח).

ואנחהו. לא יפורש ככתוב, כי אין משמעו ענין לכאן. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שדין תיבה זו וַאֲנִיחֵהוּ, ופירושו נתתי לו מנוחה. ולי נראה שדינה וְאַנְחֵהוּ, ופירושו הרפיתי ממנו מיסרו.

ואשלם נחומים לו. שִׁלּוּם זה לשון מתן דבר ראוי למקבלו, ופירוש הדברים נתתי לו נחומים ראויים לו והוא צריך להם.

(יט) **בורא ניב שפתים.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם, כמו שאין בחכמים יודע עד היום הזה. החכמים כלם מבינים כאן דברים כפשוטם וכמשמעם, ואומרים שניב שפתים שבח ותהלה, ומפרשים בורא ניב שפתים שיברא ה׳ חרשה להיטיב את ישראל והם ישבחו ויהללו אותו על הטובה. ומי יאמין להם לדבר הזה, והלא ניב שפתים כל דבר שפתים במשמע, שבח ותהלה ואף חרופים וגדופים, ומנין להם שבמקרא הזה הוא מרבה אלה ומוציא אלה?

ורש״י אמר בורא אני לו ניב שפתים חדש, כלפי שבאתהו צרה עד עתה והכל קראו עליו תגר יקראו לו שלום שלום. ואף על פי שלא ירד הרב לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא הרגיש שסוף הפסוק האומר שלום שלום לרחוק ולקרוב וגו׳ הוא ניב שפתים שנאמר בראשו. וטעה רש״י בפירוש בורא, כסבור שהוא משמש כאן כמשמעו. ופירוש בורא שכַּוָּנתו מלמדת עליו, כי ממה שנאמר בסוף הפסוק הקודם ואשלם נחומים לו ולאבליו הדבר ברור שבורא זה יש לו עסק בסעודת הבראה.

---

[1]) בכתבי את הדברים האלה על ספר יעלה ויבא לפני זכרון ימי שבתי בחדר ותסמר שערת בשרי, כי יבא מרך בלבבי ושבר רוח בקרבי לזכר המלמד הנצב עלי ומקל חובלים בידו, נהם לו כדוב ופני אכזר פניו, וכל אשר לא יבינני שכל מלתו מקלו יגיד לי.

[2]) מלשון וילך שובב בדרך לבו שומע אני דרך רעה מן הדרך שהיה ישראל הולך בה קודם למכתו. וכן דרך ארץ. כי לא יבטח לב המוכה במכהו לאמר שמכותיו פצעי אוהב, ויחשבהו לשונא לו, ועל כן עוד יוסיף למרות את פיהו מבראשונה. וכן הראיתיך לדעת בביאור זאת הרעה מאת ה׳ (מ״ב ו׳ ל״ג), שבתחלה לא שמע מלך ישראל בקול אלישע ולהמיתו לא נתן נפשו, ואחרי כן כשכלה ה׳ בו ובעמו כל חמתו עד אשר אכלו נשים בניהן במצור ובמצוק אמר נואש והלך שובב בדרך לבו ובקש להרוג נביא ה׳ אלהיו.

אקבצך (למעלה נ״ד ז׳), ופירושו אליליך שהחזקת ידך בהם מבלי הרפות. ויתורגם ללועזים die, an denen du fest hältst.

ועד כאן דברי הנביא הראשון. וממה שנאמר בנבואה זו הלא אני מחשה ומעולם וגו׳ (למעלה פסוק י״א) שומע אני שהיא נאמרה בסוף ימי מנשה, שכמעט פסקה עבודת ה׳ מישראל, וכל נביאי ה׳ מחשים כי אין שומע להם. ולא נראה לי שנביא הגולה בעצמו כתב כאן הדברים האלה מעל ספר הנביא הראשון, לפי שאם כן היה נותן חבור ביניהם ובין דבריו, ואין חבור. והמסדרים כתבי הקדש הראשונים המה הכניסו כאן מגלה זו משיירי נבואות עתיקות שהיו להם, לפי שמטעם שאין אתנו היום הזה לדעת אותו נדמה להם שדבריה ענין לכאן.

(טו) **כי כה אמר** וגו׳ **וקדוש שמו.** לא נדרש שמו אל קדוש לבדו כי אם אל כל התארים אשר לפניו, והמתואר בכל אלה פועלו של אמר, ופירוש הדברים כה אמר מי שרם ונשא שוכן עד וקדוש שמו, ויתורגם ללועזים denn so spricht der, des Namen ist Hoher und Erhabener, ewig Thronender und Heiliger.

ואת דכא ושפל רוח, אף על פי שאנכי מרום וקדוש אשכון, את דכא ושפל רוח אני.

(טז) **כי רוח מלפני יעטוף.** כשיחלש רוח אדם ויגוע, מלפני הרצון שיהי כן. **ונשמות אני עשיתי.** יש בדברים כדי מאמר שלם בפני עצמם, ולא משמש עמהם יעטוף שבמאמר הקודם. ונשמות נשמת אפו של כל החי. ועשיה זו לשון הזמנה, ודוגמתה תמצא מפורש בביאור כלה יעשה מקומה (נחום א׳ ח׳). ופירוש הדברים בחבורם לא לעולם אריב כי רוח האדם תלוי ברצוני, וברצותי יחלש ויגוע, ואני הוא המזמין לו נשמות אפו, ואם כן, איך יעמוד אדם במשפט עמי. ויתורגם ללועזים denn, wenn der Geist erschwacht, so geht dies von mir aus, und ich bin es, der seine Athemzüge bestimmt.

(יז) **בעון בצעו.** לא נראה לי שבצע זה כפשוטו וכמשמעו, כי מה הוא ענין לכאן, וכי גדול עון בצע מכל עונות? ואף כי במקום אחר הראית לדעת שבצע כשהוא לעצמו אין רע[1]). ועתה הנה הראית לדעת במקום ההוא שעקרו של בצע קץ. ואומר אני שבצע האמור כאן משמש כעקרו, וכמו שנאמר חטא מות (דברים כ״ב כ״ו) ומשמעו חטא שענשו מות, כן נאמר כאן עון בצעו ומשמע הדברים העון אשר בגללו יבא קצו. ודוגמת הלשון הזה ממש עון קץ (יחזקאל כ״א ל׳). ויתורגם ללועזים ob der Sünde, die sein Ende herbeiführen sollte.

(יח) **דרכיו ראיתי וארפאהו.** החכמים כלם אומרים שדרכיו שנאמר כאן דרכיו הטובים והם דרכי עבד ה׳ וענוייו הנאמרים למעלה פרשה נ״ג. והחכמים הולכים לחפש „דרכיו" ככל המרחק הזה מפני שדרכיו שפורש הנביא מלדבר בהם המה הדרכים האמורים בפסוק הקודם שנאמר וילך שובב בדרך לבו וגו׳, והדרכים ההם רעים מאוד, ולא יודעים החכמים איך יתן ה׳ למענם רפואה. ובאמת הדרכים הרעים ההם המה אשר למענם אמר ה׳ לרפאות ההולכים בהם. וישרים דרכי ה׳, והשומע שפת נביאיו הוא ידע.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור שונאי בצע (שמות י״ח כ״א).

בביכם, כי מרום זה חול, וקול זה לא קול בכי הצמים כי אם קול הריב והמצה וקול המכה באגרוף רשע; וזה פירוש הכתוב אל נא תצומו כיום לריב ומצה וגו׳ להשמיע קול גדול שיעלה השמים. והלשון כמו שנאמר בזעקת העקרונים ותעל שועת העיר השמימה (ש״א ה׳ י״ב). וסמך לפירושי זה שדברי הצום שיבחרהו ה׳ כמו שהנביא הולך ומונה אותם בפרוטרוט מפסוק ו׳ עד פסוק י׳ כלם דברים שאין להם קול, כי אין תפלה וזעקה בתוכם. וכיום שנאמר כאן תאר הפעל, ולא, כעין „כאשר אתם עושים היום הזה", כמו שאומרים החכמים. ואני כבר מלתי אמורה במקום אחר שלא נתברר לי פירוש הדבור הזה בכל כמו אלה. וכל הלמדי״ן שבמקרא הזה מלמדים על סביבות הפעולה, ולא על תכליתה. ויתורגם ללועזים Ihr sollt eben nicht fasten und dabei einen Lärm machen, den man im Himmel hören kann.

(ה) **הכזה יהיה צום אבחרהו.** כל החכמים טועים בפירוש המקרא הזה. וחכמי ישראל יום הכפורים הוא הטעם. וחכמי הגוים לא ידעתי מה ראו ללכת פה ארחות עקלקלות, ודברי הנביא נכוחים למבין. החכמים כלם אומרים שכזה שב לפניו ופירושו הכצום הזה שאתם תצומו לריב ומצה וגו׳, ואומרים שיום ענות אדם נפשו מפרש צום אבחרהו, ולדבריהם הנביא הזה בא להגיד לנו שיום ענות אדם נפשו הוא הצום שיבחרהו ה׳. ולפירושם קשה הלשון וקשה הענין. קשה הלשון, מפני שזה מרביתו שב לאחריו ורק במקראות מעט ישוב לפניו, וכזה לעולם לא ישוב לפניו. וקשה הענין, כי עוד מעט ותראה שבנבואה זו הנביא אומר בפירוש שאין חפץ לה׳ בענות אדם נפשו[1]).

ובגלל הדברים האלה אומר אני שכזה שב לאחריו, והוא מקדם (anticipiert) יום ענות אדם נפשו, ונפש זו הדבר למד מענינו שהיא הנפש המתאוה, וזה פירוש הכתוב: יום ענות אדם נפשו הכמוהו יהיה קום אבחרהו. וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם אף ללועזים בסירוס: ein Tag, wo man seine Esslust unterdrückt — soll das etwa der Fasttag sein, an dem ich Gefallen hätte?

(ו) **הלא זה צום** וגו׳. צום זה יתורגם ללועזים Busstag, ולא Fasttag, מפני שלא יום ענות אדם נפשו הוא, כמו שתראה בקרוב.

(ז) **הלוא פרס לרעב לחמך.** ובמקום אחר נאמר נתן מלחמו לדל (משלי כ״ב ט׳). וזה הדבר שבין שתי הלשונות. הנותן מלחמו לדל נותן לו לשום בסלו ליום מחר, ואין הפורס לחם נותן כי אם לרעב לאכלו תכף ומיד; כמו שנאמר עוללים שאלו לחם פורס אין להם (איכה ד׳ ד׳), ואין עוללים שואלים לחם כי אם לשעה לאכלו מיד. ואם כן, ודבר המקרא הזה מעשה בצום שיבחרהו ה׳, והעני הזה שהלחם פרוס לו איש עברי כפורס הלחם, על כרחנו נאמר שאין צום אשר יבחרהו ה׳ יום ענות אדם נפשו.

[1]) ובדין הוא. כי בני ישראל בנים לה׳, כמו שנאמר בהם בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים י״ד א׳), ומי האב החפץ בענות בניו נפשם? הלא טוב לאב באכול בניו וישתו וייטב לבם? וכן נאמר בתירוש שמשמח אלהים ואנשים (שופטים ט׳ י״ג), ובלבד שהחכמים השחיתו טעם המקרא ההוא והחליפו קדש בחול לתרגם אלהים שנאמר שם Götter, כי לא השכילו לדעת איך ישמח יין את אלהי אמת. ואלהים אשר תירוש משמחו קדש, ובלבד שהתירוש משקה עובדיו ולא משקהו, וכאשר ישתו המה וייטב לבם וישמרו ייטב לבו וישמח גם הוא בשמחתם.

ועתה, בביאור להברות את דוד (ש״ב ג׳ נ״ה) הלא הראיתיך שיש במשמע ברה לשון סעודת הבראה, ואף נוכחת לדעת שסעודת הבראה היתה נוהגת בישראל בימי המקרא. ואומר אני שכמו שמשמש קרא בלשון קרה כן משמש כאן ברא בלשון ברה. ובורא משרת מלמד על כנוי של לו ולאבליו, ושרות שאמרתי הוא מה שקוראים לו הערבים حال مقدر, ובורא ניב שפתים אוכל סעודת הבראה של ניב שפתים. וזה פירוש הדברים בחבורם אל סוף הפסוק הקודם אתן נחומים לו ולאבליו, לאכול סעודת הבראה של פרי שפתים: — שלום שלום לרחוק ולקרוב. ויתורגם המקרא הזה הוא ורעהו הקודם לו ללועזים als ich aber die Wirkung auf sein Betragen sah, da hörte ich mit seiner Züchtigung auf und liess ihn in Ruhe; gab ihm und seinen Leidtragenden auch gebührenden Trost, zur Labung an der Lippen Frucht: — Friede, Friede u. s. w.

נח

(ב) **ואותי יום יום ידרשון.** מאמר משרת לפניו, ופירוש הדברים בחבורם אל סוף הפסוק הקודם והגד לעמי פשעם וגו׳ אף על פי שאותי יום יום ידרשון, כלומר הגד להם שאף על פי כן פושעים הם וחטאים, והגד להם פשעם וחטאותם.

כגוי אשר צדקה עשה וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו ישאלוני משפטי צדק קרבת אלהים יחפצון כגוי אשר צדקה עשה ומשפט אלהיו לא עזב. ומשפטי זה לא נראה לי שהוא נקוד כדין, ואומר אני שדינו מִשְׁפָּטִי, ופירוש משפטי צדק משפטי בצדק.

(ג) **ולא תדע** ולא תשגיח על צומנו. וכיוצא בלשון הזה הראיתיך בביאור לא ידעו (למעלה נ״ו ט׳).

תמצאו חפץ יגעים אתם למצוא חפצכם, ויתורגם ללועזים verfolgt Ihr euer (irdisches) Interesse.

וכל עצביכם תנגשו. נתקשו המפרשים בפירוש הדברים האלה. ומחכמי הגוים יש אומרים שעצביכם זה רבוי של עָצֵב או עַצָּב ומשמעו עובד עבודה קשה, ויש משבש ומגיה עֲבוֹט בֶּיֶדְכֶם, ולא זכיתי לראות מה מקום לתקון זה. ואני אומר שהשם הזה שם דבר ולא תאר, והיחיד עֶצֶב, ומשמעו מלאכה שנעשית בעצבון; ונאמר עצביהם צד״י דגושה כמו שנאמר ענבי ראש (דברים ל״ב ל״ב) נו״ן דגושה. וכמו שיפול לשון הֲרָקָה בכלי ובמה שבתוכו, ולשון גלוי במכוסה ובמכסה, ולשון פתוח באזור ובמי שהגור בו, וכדומים להם הרבה מאוד, כן יפול לשון נגש בעובד ובעבודה, והוא משמש כאן הלשון האחרון, ופירוש וכל עצביכם תנגושו וכל מלאכה כבדה תֵעשה לכם שלא בטובת עושיה. ויתורגם ללועזים und ihr erzwingt euch jede mühevolle Arbeit.

(ד) **לא תצומו כיום** וגו׳. לא נראה לי שהמאמר הזה נוסף על תצומו שנאמר לפני מזה, לפי שאם כן היה הכתוב אומר ולא, בוא״ו. ואם לא נוסף הוא על שלפניו, על כרחנו נאמר שהוא מצות לא תעשה כלא תגנוב (שמות כ׳ י״ד). ועל פי הדברים האלה אין פירוש להשמיע במרום קולכם למען ישמע אלהים בשמים את קול

פסוק ה׳). והכתוב הזה מגיד לנו בפירוש שאין חפץ לה׳ בענות אדם נפשו, כי המצוה ליום צום שיבחרהו ה׳ (למעלה פסוק ו׳), והאביון המענה את נפשו ביום ההוא מחסר לחם ככל הימים אותו אנו מצוים כאן להשביע ביום צומנו. והוא שאמרתי שדברי נבואה זו סותרים דברי תורה.

(יב) **משובב נתיבות לשבת.** תרגם איבלד נתיבות לשבת wohnbarer Pfade, ולא זכר שנתיבות להלוך בהן הולכי דרך ולא לשבת. וקוטש מתרגם הדבור כלו Wiederhersteller von Pfaden, dass man wohnen könne. ולא טוב תרגומו מן התרגום הראשון. ושני המתרגמים שכחו שפריץ שנאמר לפני מזה ענינו נודע על ידי עצמו, ולא כן נתיבות המקביל אליו, ועל כן בדין הוא שיתואר נתיבות תאר המלמד על ענינו, ולדבריהם אין כאן תאר.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שלמ״ד של לשבת לקנין, ושבת עצמו שם דבר ושרשו שבת, ולא ישב, ומשמע נתיבות לשבת נתיבות ששבתו, כלומר חדלו מלשמש תשמישן. ובכן מקביל הדבור הזה היטב אל גודר פרץ, ויתורגם ללועזים Wiederhersteller verfallener Pfade.

(יג) **ודבר דבר** על אדות חפצך. ועל כרחך תאמר כן, לפי שאם אסור כל דבור, איך תהיה השבת ענג?

ומן הטעם שהזכרתי בביאור שומר שבת מחללו (למעלה נ״ו ב׳) ראיתי לאמר כאן שכל דברי הפסוק הזה ודברי הפסוק האחר לא נאמרו בנבואה זו בתחלה, והם תוספת שנתוספה לאחר זמן לפאר ולרומם את השבת, והיא כתובה בסוף נבואה זו בשביל שיש בראשה זכר לשבת.

נט

(ד) **אין קרא בצדק.** חכמי הגוים אומרים שקריאה זו כקריאת יונה (יונה א׳ ב׳, וג׳ ב׳), ומפרשים אין מגיד לעמו דבר ה׳ בצדק. ואם כן, איה הנביא הזה? הלא דבריו צדק? ובאמת זה פירוש הכתוב אין התובע את חברו לדין תובעו בצדק. וכמוהו ואין נשפט באמונה. כי זה פירושו ואין הנתבע לדין מסדר דבריו באמונה להכחיש טענות הטוען עליו. ובכן מקבילים היטב שני המאמרים האלה זה לזה. ויתורגם ללועזים es giebt keinen gerechten Kläger, noch verteidigt man sich der Wahrheit gemäss.

(י) **באשמנים כמתים.** חכמי ישראל אומרים שאשמנים שרשו אשם ומשמעו מקום חשך, ואף על פי שאם כן לא מקבילים הדברים אל המאמר הקודם להם. ועד למקרוב היו כל חכמי הגוים כרוכים אחריהם. ואף היום הזה אחר שנפקחו עיניהם לראות ששרש אשמן שמן, והוא על משקל אכזר, ופירושו איש בריא וחזק בעצם תומו, עדיין טועים בפירוש בי״ת שבראש אשמנים זה, ומפרשים בקרב אנשים בריאים וחזקים אנחנו כמתים. ואמרתי שטועים האומרים כן, כי מה טעם לדברים אם זה משמעם? לפי שנאמר לפני מזה כשלנו בצהרים כנשף, והדבר הזה שלא כדרך ארץ, ועל כרחנו נאמר שסוף הפסוק המקביל אל המאמר שלפנינו גם הוא מדבר ביוצא מכלל מעשים שבכל יום, והיות כושלים בתוך אנשים בריאים וחזקים דרך ארץ הוא.

ועניים מרודים. במקום אחר נאמר ימי מרודיה (איכה א׳ ז׳). ואם כן, מרודים שם דבר ולא תאר, ועליו לא יתיישב היטב לשון המקרא הזה ככתבו. ולכן נראה לי שועניים זה עקרו וַעֲנִיֵּ, נסמך, כי נשנית בטעות סופר מ״ם שבסופו מראש התיבה האחרת. ומרודים רבוי, והיחיד מָרוֹד והוא ירבה כרבות מָגוֹר (בראשית ל״ז א׳). ומרוד ששרשו רוד משמעו הפך מנוח, ועניי מרודים עניים שאין להם בית לשבת, והם תועים הנה והנה לבקש להם מנוח באשר ימצאו.

ומבשרך לא תתעלם. כל המפרשים אומרים שמבשרך זה כמו קרובך, ולא אמת ידברו. כי לא תמצא בכל כתבי הקדש מצוה לאדם שיתן מלחמו לקרובו, מפני שהעברים לא היו צריכים לה, כי כל בני המזרח קרוביהם להם כנפשם, וכל בני שבט אחד יתנו איש נפשו תחת נפש רעהו, ובני אדם שככה להם לא יצום מחוקקם לתת מלחמם לקרוביהם, כאשר לא יצוה כל מחוקק לעמו לאכול כי ירעבו. והשנית שקרובו של אדם שארו הקרוב אליו (ויקרא כ״א ב׳), או עצמו ובשרו (בראשית כ״ט י״ד), או אחיו ובשרו (שם ל״ז כ״ז), ואין בשרו לבדו קרובו של אדם בכל המקרא. אבל מצאנו בשר שמשמעו גוף והוא מקביל אל נפש או לב שמשמעו משמע נפש, כמו שנאמר לבי ובשרי ירננו אל אל חי (תהלים פ״ד ג׳) ליחד הנפש והגוף לעבודת אלהים, ונאמר בספר הזה מנפש ועד בשר יכלה (למעלה י׳ י״ח), להגיד שיהיה הכליון כליון חרוץ, כליון הגוף והנפש גם יחד. ואומר אני שהוא בשר שבמקרא הזה.

ועל פי הדברים האלה אחר שהזכיר הנביא המתנות לעניים שיתן האדם ביום צומו הוא מסיים ואומר ומבשרך לא תתעלם, להגיד לנו שלא יתעלם האדם מגופו למנוע ממנו צרכיו ביום צום, כי אם יאכל וישתה הוא עצמו אחר שהטיב לעניים לתת להם אכל ומלבוש.

(ט) **שלח אצבע.** חכמי הגוים אומרים שדבור הזה ככתוב מורה באצבעותיו (משלי ו׳ י״ג), ואני לא כן אחשוב, כי אין שליחות כהוראה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור אצבע אלהים היא (שמות ח׳ י״ד). שם הראיתי שבלשון המקרא אצבע כיד עושה מלאכה, ובלבד שהיד עושה כל מלאכה ואפילו מלאכה גסה, ואין אצבע כי אם למלאכה דקה; ואף הוכחתי שעל צד השאלה יפול לשון אצבע אף בדבר שלא מלאכת עבודה הוא. ואומר אני שהיא אצבע זאת. כי הלא נאמר בפשיעת השומר אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (שמות כ״ב י׳), וכן נאמר כאן שלח אצבע ומשמעו שליחות יד שעמה ערמה ומרמה. ויתורגם שלח אצבע ללועזים schlauen Unterschleif.

(י) **ותפק לרעב נפשך.** כל היגעים לפרש את המקרא הזה ככתבו יגעים לריק, כי לא תפול לשון הפקה בנפש, והיא לא משמשת עמה בכל כתבי הקדש. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, ותפק זה עקרו וְתָרֵק, והלשון ככתוב להריק נפש רעבה (למעלה ל״ב ו׳), ולמ״ד של לרעב כלמ״ד של לקדוש ישראל המקביל אל למען ה׳ שנאמר לפניו (למעלה נ״ה ה׳), ופירוש הדברים ולא תאכל כנפשך ושבעך למען הרָעֵב, כלומר תחלק פתך עם הרעב, אף על פי שבתת לרעב חלקו לא ישאר לך כדי שבעך. ויתורגם ללועזים und lassest selbst deine Lust unbefriedigt ob des Hungrigen.

ונפש נענה תשביע. קוטש המתרגם נפש נענה den Gebeugten לא ידע פירושו. כי הלשון הזה מקביל אל ענות אדם נפשו שנאמר בראש הדברים (למעלה

כעל ישלם וגו'. בביאור הנולד (בראשית כ"א ג') הֲראית לדעת שהפרצוף השלישי בפעל תחלתו שם. ובכן „ישלם" זה משמש כשם, ועל שלפניו ריח לו כחברו שבראש הפסוק. ולמ"ד של לצריו ולאויביו לקנין חמה וגמול. ופירוש הדברים בחבורם ילבש ה' בגדי נקם ימים רבים כראוי וכהגן למשלם לצריו חמתם ולאויביו גמולם. והכתוב הזה המתחיל בגמולות ומסיים בבעל הגמולות ככתוב טוב לשמוע גערת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז' ה'). ויתורגם ללועזים wie zur Vergeltung, wie sich geziemt für ihn, der seinen Bedrängern ihre Wuth, seinen Feinden ihre That vergilt.

(כא) **ואני זאת בריתי אותם.** הקורא את המקרא הזה בהשכל ודעת יראה שאין סגנון לשונו סדר דברי נבואה, כי כלו מאמר אחד ארוך מאוד ואין חלקיו מקבילים זה אל זה. ובגלל הדבר הזה, ובשביל שלא יפול לשון הדברים האלה ככתבם על לשון עליך, פיך וזרעך שנאמר אחרי כן, ומפני שאם כרותה הברית הזאת לעם ישראל אין לפרש „רוחי אשר עליך", כי אין לאמר שמבטיח ה' את ישראל שיהיו כלם נביאים, אומר אני שטעות סופר יש כאן, ואותם זה עקרו אִתְּךָ, והברית כרותה לנביא, ואליו שבים כל כנויי הכפי"ן שבמקרא הזה. ומפני שהימים ימי צרה ומצוקה, וישראל בארץ שביו על אדמה טמאה, והוא נואש מראות טוב, וכל אלה לא טובים לנבואה, והנביא הזה הרהיב בנפשו עוז ומצא את לבבו בעת ההיא להגיד לעמם פשעם וחטאותם ולבשרם תשועת עולמים כי ישובו אל ה' אלהיהם, כרותה לו ולזרעו אחריו הברית הזאת, והיא כברית הכרותה לפינחס בן אלעזר בן אהרן הכהן (במדבר כ"ה י"ב—י"ג).

ומעתה הלא תבין למה נשתנה סגנון דברי הפסוק הזה מיתר דברי נבואה זו. כי בא הנביא לחלק בין הדברים האמורים לנפשו ובין הדברים האמורים לכל עם ישראל. ובדין הוא שיזכיר הנביא ברית זו שכרותה לו בסוף כל דבריו. ואם כן, נבואה זו סוף כל נבואותיו ויתר הנבואות שבסוף הספר הזה לא לו הנה.

ס

(ג) **והלכו גוים לאורך.** ובמקום אחר נאמר בספר הזה לכו ונלכה באור ה' (למעלה ב' ה'). ואין כמשמע הלשון ההיא הלשון הזאת. כי למ"ד של לאורך כלמ"ד שפירשתי בביאור לכו למים (למעלה נ"ה א'), וכמוה למ"ד של לנגה שנאמר אחריו. ופירוש המקרא הזה גוים ילכו לבקש אורך ומלכים למצוא נגה זרחך. ויתורגם ללועזים und es streben Völker nach deinem Lichte etc.

(ה) **יהפך עליך.** כל נחלה שיוצאת מרשות לרשות שלא בכסף יפול בה כנגד בעליה האחרון לשון הפכה, כמו שהוכחתי בביאור כמהפכת זרים (למעלה א' ז').

המון ים. המון זה הון רב, ככתוב טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים (תהלים ל"ז ט"ז). וים זה נראה לי שהוא טעות סופר, ועקרו אִיִּים או אִיִּם. וראיתי לאמר כן, מפני שמקביל אל ים זה גוים שבסוף הפסוק, ומפני שגמלים ובכרי מדין וזהב ולבונה וצאן קדר הנזכרים אחרי כן המון יבשה הם ואין להם עסק בים.

(ו) **שפעת גמלים תכסך.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור ויחפאו בני ישראל (מ"ב י"ז ט').

ובאמת בי"ת של באשמנים משמש עם כשלנו, ככתוב וכשלו איש באחיו (ויקרא כ"ו ל"ז), וכמתים כמו כבמתים[1]). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: באשמנים כשלנו כאשר יכשול איש במתים. ואמר הנביא כן, מפני שלא יכשול הכושל כי אם במה ששוכב על הארץ, ומתים שוכבים ולא יקומו. ולעת צרה חיל ורעדה יאחזו אנשים בריאים וחזקים והם יפלו ולא יקומו כמתים ואחיהם יכשלו בהם. ויתורגם ללועזים und über Menschen, die von Gesundheit strotzen, wie über Leichen.

(יב) **כי רבו פשעינו נגדך.** אל תטעה לאמר כדברי חכמי הגוים המחדשים המפרשים פשעינו נגדך פשעינו שפשענו לך. כי אם כוון הנביא לדבר הזה לא דבר כלשון עמו. ופירוש נגדך לפניך. והמאמר הזה נותן טעם לסוף הפסוק הקודם, להגיד לנו שרחקה הישועה מרב פשעיהם.

כי פשעינו אתנו וגו'. נותן טעם לראש הפסוק הקודם ומגיד למה הוגים והומים. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. והוא הסדר המרובה והמשובח בכתבי הקדש.

(יג) **פשע וכחש בה'** וגו'. הנה נאמר לפני מזה ועונותינו ידענום, ועתה הכתוב הולך ומונה העונות.

(טו) **וסר מרע משתולל.** החכמים כלם אומרים שמשתולל שרשו שלל, ופירושו הוָה לשלל. ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן אין לדברים טעם. כי למה יהיה הסר מרע לשלל יותר ממי שאיננו סר? ואומר אני שמשתולל משתפעל, ושרשו הלל, ונשתנית ה"א השרש והיתה לוא"ו. וכבר הראיתיך כדבר הזה במקום אחר[2]). ומשתולל כמתהולל, ופירושו נחשב לכסיל. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי בהיות האמת נעדרת, ובני אדם מרביתם עושי רע, האיש הסר מרע ככסיל הוא בעיניהם. ויתורגם משתולל ללועזים wird für einen Narren gehalten.

(יז) **וילבש בגדי נקם תלבשת.** נסה נא וחזור על כל החכמים והמפרשים וראה אם תמצא בהם איש יודע תשמישה של תלבשת זו.

וממה שאמרתי בביאור ואתן אדם תחתיך (למעלה מ"ג ד') הלא ידעת שבלשון המקרא מקביל שם אל רעהו בחבור דברים ומֵרֵיח הקבלתו ישמיע מה שאין במשמעו כשהוא לעצמו. ואף תלבשת זו כשהיא לעצמה משמעה מלבוש, ולא יותר, וכשהיא מקבילה אל בגדי נקם משמעה בגד שלא מבגדי נקם, כלומר בגד שילבשהו לובשו בכל יום, ואפילו שלא בשעת נקמה. ועל פי הדברים האלה הנביא הזה מגיד לנו שיארכו ימי נקמת ה', כי לא יום אחד ולא יומים ילבש בגדי נקם כי אם ימים רבים. ויתורגם תלבשת זו ללועזים zur täglichen Kleidung.

(יח) **כעל גמולות.** על זה כרעהו שפירשתיו בביאור על העולה (ויקרא ג' ה'), ופירוש הדברים ילבש ה' בגדי נקם תלבשת כראוי וכהגן לגמולות שיגמול לאויביו. והלשון הזה שמשמש כ"ף עם על לא נמצא בכל המקרא כי אם בחזיונות נביאי הגולה שבספר הזה, כאן ולמטה ס"ג ז'.

---

[1]) ראה מה שאמרתי במפלתה של בי"ת השמוש מפני כ"ף אחותה בביאור ולא היה כיום חזה (יהושע י' י"ד).

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור והוריתיך (שמות ד' י"ב).

(כב) **הקטן יהיה לאלף** מלשון אלפי הדל במנשה (שופטים ו׳ ט״ו). ובכן מקביל אליו היטב גוי עצום שנאמר אחרי כן.

סא

(א) **יען משח ה׳ אתי לבשר** וגו׳. הדבר ברור שהמאמר הזה נותן טעם לשלפניו, שכן נאמר בראשו „יען", ואם כן, על כרחנו נאמר שזה דבר הנביא: אלו שלחני ה׳ אלהי בימים הרעים האלה לדבר אליכם תוכחות ולהכותכם בשבט פי, הייתי מסרב ואומר שלח נא ביד תשלח, כי איך אוכל ואוסיף מכאוב על מכאובותיכם; ועתה כאשר שלחני ה׳ לבשר ולא להוכיח, לחבוש ולא להכות, אמרתי הנני והיתה עלי רוח ה׳.

דרור חרות. ונראה לי שהוא בתחלה מלשון כדרור לעוף (משלי כ״ו ב׳), ומפני שצפור בת חורין, נשאל השם לשמש בלשון חרות. וכעין זה יאמרו הגרמנים vogelfrei, ובלבד שבגרמנית הדבור משמש לטובה ולרעה, ואין דרור כי אם לטובה. ולקרוא לשבוים דרור בתחלה זה משמעו, לאמר לשבויים דרור אתם, כלומר הרי אתם בני חורין כצפור זו שבת חורין היא ללכת לנפשה.

(ג) **לשום לאבלי ציון.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, ולשום זה עקרו לְשַׁלֵּם, והלשון ככתוב ואשלם נחומים לו ולאבליו (למעלה נ״ז י״ח), ובלבד שכאן חסר הפעול מפני שאחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם לנחם כל אבליו הדבר למד מענינו שהוא נחומים.

שמן ששון תחת אבל. הדברים האלה נכוחים למבין הזוכר שהעברים לא היו סכים שמן בימי אבלם, כמו שנאמר ואל תסוכי שמן והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת (ש״ב י״ד ב׳).

מעטה תהלה מלבוש שלובשים ההולכים אל בית ה׳ להלל לו על ישועה ורב טובה וברכה.

אילי הצדק אילנות, ולא בהמות, שכן מקביל אליו מטע ה׳ שנאמר אחריו. והיחיד אילה, והוא ואלה אחד הם.

(ו) **ובכבודם תתימרו.** לא נמצא פעל ימר בכל המקרא חוץ מכאן, כי ההימיר (ירמיה ב׳ י״א) שרשו מור, ובלבד שהוא כתוב מלא יו״ד. ויונתן והמתרגם הרומי והסורסי מתרגמים לשון תפארת שיתפאר ישראל בכבוד הגוים; וחכמי הגוים המחדשים אומרים שימר כמו מור, ומפרשים ובכבודם תתימרו אתם תכנסו לכבוד הגוים תחתם. ושתי הכתות טועות. כי כבוד זה המקביל אל חיל משמעו המון רב ולא כבוד כפשוטו, ואם כן, לא יתישבו הדברים על לשון תפארת, ואף לא על לשון תמורה. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ותתימרו זה עקרו תתעמרו, בעי״ן, והלשון ככתוב לא תתעמר בה (דברים כ״א י״ד). ופירוש ובכבודם תתעמרו, ובהמונם תעשו כרצונכם. ויתורגם ללועזים und werdet über ihre Menge nach Belieben verfügen.

(ז) **ובלמה ירנו חלקם.** חכמי הגוים משבשים המקרא הזה ומגיהים זה בכה וזה בכה. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובלבד שכנוי של חלקם שב אל גוים שבפסוק הקודם. וזה פירוש הכתוב: ואשר ירונו כלמה חלקם, כלומר הגוים השמחים

(ז) **ישרתונך.** שרות זה אין כמוהו בכל המקרא, כי פירוש ישרתונך יהיו לפניך לעשות בהם כרצונך. ויתורגם ללועזים werden dir zur Verfügung stehen.

על רצון כמו לרצון. ועל זה יפורש לך כל צרכו בביאור על עץ רענן (ירמיה י״ז ב׳).

(ח) **מי אלה כעב תעופינה.** כעב זה שמקביל אליו כיונים בסוף הפסוק חשוד בעיני בטעות, ונראה לי שעקרו כָּעוֹף. וראיתי לאמר כן, מפני שהאניות הרבה, והיה בדין שידמה אותן הנביא לעבים. והמקרא כתקונו לא קשה, כי עוף רבים במשמעו תמיד.

ומן המשל הזה שמענו שהנביא רואה את האניות עם מפרשיהן וקלעיהן שהם ככנפים להן, והן נראות מרחוק כצפרים עפות. ואפשר שכן ראה לאניות בבבל.

ועל פי מה שאמרתי בביאור יעופף יש במשמע תעופינה שני מקום, והנביא אומר כלשון הזה מפני שהוא רואה את האניות הולכות הלוך וקרוב אל ארץ יהודה. ויתורגם כעוף תעופינה ללועזים die wie Vögel geflogen kommen.

(ט) **לי איים יקוו** ייחלו למצותי לעשות ככל אשר אצום. **בראשנה** משמעו כמשמע רעהו שפירשתיו עזרא ט׳ ב׳.

(יא) **ומלכיהם נהוגים.** הדברים האלה ככתבם זה פירושם ומלכיהם יהיו שבויי חרבך, ככתוב ותנהג את בנותי כשבויות חרב (בראשית ל״א כ״ו), ואי אפשר שאמר הנביא כן, לפי שאין זכר למלחמה ואין רמז לצר ואויב בנבואה זו, וכל הגוים האמורים בפרשה יעבדו את ישראל מיראתם את ה׳, כמו שנאמר לפני מזה לשם ה׳ אלהיך, ונאמר בפסוק האחר יאבדו וחרוב יחרבו שמשמעם פורענות בידי שמים ולא מלחמה, ואיך יהיו המלכים האלה שבויי חרב, ומי שוביהם?

ובגלל הדבר הזה אומר אני שנהוגים זה טעות סופר ועקרו נֹהֲגִים, ופירושו נוהגים את העגלות אשר בהן חיל הגוים, כמו שנאמר נוהגים את העגלה (ש״ב י׳ ג׳). והוא שנאמר בפסוק הקודם ומלכיהם ישרתונך. ויתורגם ללועזים und ihre Könige sollen sie (die Güter) fahren.

(טו) **ואין עובר** ואין משגיח עליך, והוא על פי מה שאמרתי בביאור ועבר בה (למעלה ח׳ כ״א).

(יח) **לא ישמע עוד חמס בארצך.** מפרש ונוגשיך צדקה. **שד ושבר בגבוליך** מפרש ופקודתך שלום, והסדר ככתוב למעלה נ״ט י״ב.

וקראת ישועה חומתיך וגו׳. אין ישראל פועלו של וקראת, כמו שיש אומרים, כי ישועה ותהלה הנה הפועל, וחומותיך ושעריך מקום הקריאה, ופירוש הדברים וחומותיך ושעריך כלם אומרים ישועה ותהלה, כלומר מגידים ישועתך ותהלתך. ותהלה זו הטובה שעליה מהלל הגוי את אלהיו. ויתורגם ללועזים und es spricht Heil aus deinen Mauern und Preis aus deinen Thoren.

(יט) **ולנגה הירח לא יאיר לך.** קשה למ״ד של לנגה, ואין לאמר שהיא למ״ד המחזקת, מפני שהיא לא תשמש במאוינות. ונראה לי שמיותרת היא, כי טעה הלבלר בשביל שנמשך קולמוסו אחר לאור, וכתב לנגה.

נ״ד א׳), ובלבד ששם הוא מדבר בכנסת ישראל וה׳ בועליה, וכאן כשהוא מדבר בארצה בועליה בוניה, כמו שתראה מן הפסוק האחר. ויתורגם שוממה זו ללועזים Vereinsamte.

(ה) **כי יבעל.** כי זה כמו כ״ף הדמיון, כאחיו הרבים שפירשתי עד כה. **יבעלוך בניך.** מי שמזרע ישראל הוא וכבוד נביאי אבותיו יקר בעיניו לא תעלה על דעתו לאמר שהנביא הזה עושה בני ירושלים בועליה, ואף על פי שדבריו משל. וכבר אמרו אחרים לפני שבניך זה נקוד שלא כדין, ודינו בֹּנָיִךְ.

(ו) **המזכירים את ה׳.** חכמי הגוים אומרים שהמזכירים האלה המה הצדיקים המתפללים ומזכירים בתפלתם חסדי ה׳ ותהלותיו. ואני לא כן אחשוב, לפי שלא יתישב על פירוש הזה לשון הפסוק האחר האומר ואל תתנו דמי לו, כי הצדיק המזכיר חסדי ה׳ מודה ולא שואל. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור הזכירני (למעלה מ״ג כ״ו). ואומר אני שהזכרה זו ריח לה כאחותה שפירשתי שם. והמזכירים האלה מלאכי השמים, וכמוהם בארץ המזכיר אשר למלכי יהודה (למעלה ל״ו ג׳), ובלבד שמלך ממלכי הארץ די לו במזכיר אחד ובמלכות שמים שהיא גדולה ורחבה מזכירים הרבה[1]. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Ihr vortragenden Räthe JHVHes.

(ח) **ואם ישתו בני נכר תירושך.** ראה מה שאמרתי בתירוש ויין למעלה כ״ד ז׳. ואם יש לך אזן לבחן מלין לא תאמר שהכתוב הזה סותר דברי ההם. כי מתוך דחקו אמר הנביא כאן כלשון הזה, לפי שאלו אמר כאן יינך תחת תירושך היינו שומעים מדבריו שלא ישתו בני נכר את יין יהודה בארצותם, והדבר הזה קללה, מפני שכשתבורך הארץ יִמָּכֵר מפרי גפנה לארצות אחרות; ועתה כשהוא אומר תירושך משמע הדברים שלא ישתו אויבי יהודה את יינו בארצו, והוא הדבר שחפץ הנביא הזה לאמר.

(ט) **כי מאספיו יאכלהו.** מלשון הכתוב הזה שמענו שגם בהיות דגן ישראל מאכל לאויביו, כאמור בפסוק הקודם, היה ישראל הוא מאספו, כי עבדו בו אויביו; וכנגד הדבר הזה הוא אומר עתה מאספיו יאכלוהו. **בחצרות קדשי** על זבחי שלמים שיזבחו ויאכלו בחצרות בית ה׳.

(י) **עברו עברו בשערים.** שערים האלה קשה לכוון פירושם, ונראה שהם שערי בבל, והעם מְצֻוים לעבור בשערים וימנו אותם הנצבים עליהם לדעת שלא יִפָּקֵד מהם איש.

(יב) **וקראו להם.** מה הכנוי הזה, ואל מי ישוב? הלא על כרחך תאמר שהכנוי נאמר כנגד שכרו ופעולתו הנזכרים בפסוק הקודם, לפי שאין זולתם אשר תאמר כי הוא זה אשר אליו ישוב. ועל פי הדברים האלה שכרו ופעולתו המה גאולי ה׳ ולהם יקרא עם הקדש. ואם כן, הלא סמך במקרא הזה למה שאמרתי למעלה מ״ב י״ד.

ולך יקרא דרושה. דרושה זו ככתוב ארץ אשר ה׳ אלהיך דורש אותה (דברים י״א י״ב).

---

[1] וכעין המזכירים האלה השטן המתיצב על ה׳ ויועץ לתת את איוב בידו (איוב ב׳ א׳—ה׳), ובלבד שהשטן מזכיר לרע והמזכירים האלה מזכירים לטוב.

לבשתכם המה תהיה כלמה חלקם. וכלמתם שיאכל ישראל חילם ויתעמר בכבודם, כאמור לפני מזה. ויתורגם ללועזים und die, so darüber frohlockten, deren Theil wird Schmach sein.

לכן בארצם משנה יירשו. לכן זה כרעהו שפירשתיו בראשית ד׳ ט״ו. ומכאן ועד סוף פסוק ט׳ לא מנבואה זו, והדברים תוספת שהוסיף נביא אחרון להוציא מדעת הראשון האומר חיל גוים תאכלו וגו׳ (סוף הפסוק הקודם). והנביא האחרון אומר שה׳ אלהי ישראל צדיק ולא יתן לעמו חיל גוים אחרים לאכלה, כי חמס הוא וגזל, ובגלל הדבר הזה הוא מוסיף ואומר לכן בארצם משנה יירשו, כמי שאומר לא כן הדבר כמו שדבר הנביא הראשון, כי בארצם ישלם ה׳ לעמו שכרם, וישלח ברכה במעשי ידיהם שלא יצטרכו לאכול חיל גוים. ויתורגמו הדברים ללועזים mit Nichten; in ihrem eigenen Lande u. s. w.

שמחת עולם תהיה להם. כי יאכלו משלהם, והם נהנים ואין מפסיד, ולא כעם האוכל חיל גוים אחרים שיש שיתגבר יצרו הטוב על תאות נפשו ואז תֵהפך לו שמחתו לצער שמצטער ולבו נוקפו על העשק שעשק את הגוים והיה לו חילם לאכלה.

(ח) **שנא גזל בעולה.** חכמי הגוים נלאו לפרש הדברים האלה כנקודם, וכלם אומרים שבעולה זה דינו בְּעַוְלָה. ואני לא כן אחשוב. לפי שאם כנקודם, אין לדברים כל חבור לא לפניהם ולא לאחריהם. והשנית מה גזל בְּעוֹלה, וכי יש גזל שלא בעולה? ואומר אני שעולה זו כנקודה ומשמעה קרבן עולה, וזה פירוש הדברים בחבורם לכאן ולכאן: כי אני ה׳ אוהב משפט, וכמו שאני שונא גזל בעולה שיעלה האדם לי, כן אתן לעמי פעולתם באמת, ולא אעשה שקר בגוים לתת חילם לעמי לאכלה. ותפס הנביא בעולה, מפני שחוץ לתורה כל הקרבנות זבה שלמים ועולה, אין חטאת ואין אשם, ובחר בעולה משתי אלה מפני שהיא כליל לה׳.

(ט) **כל ראיהם יכירום** וגו׳. בראות הגוים את ישראל יושבים ואוכלים יגיע כפיהם, ולא יוצאים במלחמה לשלול שלל ולבוז בז, יכירו וידעו שהם זרע ברך ה׳.

עד כאן דברי המוסיף בתחלה בגליון, ובאחרית הימים נכנסה תוספתו אל גוף הספר, כי לא עמדו המסדרים על טעם הדברים, ואלו עמדו לא היו מכניסים אותם. ואני אמרתי שהדברים האלה דברי נביא אחרון, לפי שגבהו מחשבות אומרם ממחשבות הראשונים כגבוה שמים על הארץ. ולא זאת בלבד, כי אף אנחנו היום בדור דעה זה עדיין לא עלינו למדרגה הרמה והנשאה הזאת בדעת אלהים ודרכיו, ואם לא יראה וישקף אלהים ממרומים וירחם עלינו להאיר עינינו לראות צדקתו ולהרחיב לבנו לדעת אמתו עוד תעבורנה רבות בשנים ולא תהיינה כאלה מחשבותינו.

(י) **יעטני** לא יפורש כנקודו. וכבר אמרו אחרים לפני שתיבה זו דינה יַעֲטֵנִי, ושרשה עטה. והנקדן טעה, כסבור שפעל לשעבר יש כאן, והלבישני שלפניו הוא הטעהו, ולכן נקדו כמות שהוא לפנינו.

כחתן יכהן פאר. כהונה זו אין לאמר מה היא, והדבר ברור שאין תיבת יכהן כתובה לפנינו כבתחלה, ואני נלאיתי לשער עקרה.

סב

(ד) **ולארצך לא יאמר עוד שממה.** אין שממה זו שמקבילה אליה בעולה נקודה כדין, כי דינה שֹׁמֵמָה, והלשון ככתוב רבים בני שוממה מבני בעולה (למעלה

מדבר בצדקה רב להושיע. אני הוא שלפני מזה דברתי בישועה, ולא די לי בדבר שפתים, כי הנה הראיתי לדעת שאני רב להושיע כיום הזה.

(ב) **מדוע אדם ללבושך.** למ״ד של ללבושך למ״ד המחזקת, והיא כאין לתרגום, ולבושך עצמו הנושא, ואדום הנשוא.

(ג) **פורה.** אמרו בעלי הלשון שהיא גת. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבתחלה אין פורה הגת עצמה כי אם מלואה, או הגת המלאה, כמו שכוס משמעו כוס מלא או המשקה אשר בתוכו. ולכן משמש פורה לשון מדה, כמו שנאמר לחשוף חמשים פורה (חגי ב׳ ט״ז).

(ו) **ואשכרם בחמתי.** הלשון הזה לא מתישב היטב על ענין הכתוב. וכבר אמרו חכמי הגוים שטעות סופר יש כאן, והעקר ואשברם, בבי״ת, ונראים לי דבריהם, ובלבד שדין התיבה בתקונה וָאֲשַׁבְּרֵם, ולא ואשְׁבְּרֵם כמו שאומרים החכמים ההם אשר בכל חכמתם לא ידעו מה בין שבירה לשבור. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא לשון שבור, הבנין הכבד הדגוש, כשהפעול בן אדם או אבר מאברי גופו. ראה מ״א י״ג כ״ו; למעלה י״ד כ״ה; ירמיה י״ז י״ח, ומ״ח ל״ח; תהלים י׳ ט״ו, וס״ט כ״א, וקמ״ז ג׳, ויחזקאל ל׳ כ״ב וכ״ד, ועוד רבות כאלה. ובעצמות ושנים ומתלעות נאמר הבנין הכבד הדגוש. ראה ישעיה ל״ח י״ג, איוב כ״ט י״ז, ואיכה ג׳ ד׳.

(ז) **חסדי ה׳** לעצמו נדרש, ולא מחובר אל שלאחריו, והוא שם נבואה זו. והנבואה אף היא לעצמה ואין לה חבור עם הקודם לה, כי הענין ענין חדש.

(ח) **אך עמי המה.** לא יודעים בעלי הלשון תשמישו של „אך" זה. והוא משמש בראש הודאה לדברי חברו כשיש למודה ספק באמתם, ובלבד שהוא מאמין להם מפני שלא יכול להעיז פניו בפני אומרם, או בשביל שהֵפך אמתם קשה עליו ממנה. ובכן יעקב אומר ללבן שבן רבקה אחותו הוא, ולבן אומר אליו אך עצמי ובשרי אתה (בראשית כ״ט י״ד), מפני שאין עדים בדבר, ולבן מודה לדברי יעקב כי לא יכול להעיז פניו לבלתי הכירו. וכמו כן דברי יעקב האומר אך טרף טרף (שם מ״ד כ״ח), מפני שיעקב לא ידע אל נכון מה היה ליוסף, והוא בחר לאמר טרף טרף על פי עדות הכתונת שהביאו לו בניו מאמור שנהרג בידי אדם, לפי שאם כן אפשר שחטא להורגו והיה רשע למות, ואין אדם עושה את בנו רשע. ואף כאן מדבר ה׳ כמודה לדברי ישראל האומר עמך אנחנו, וה׳ בוחר לאמר עמי המה בנים לא ישקרו, מפני שהדבר הזה נחת רוח לו מן ההפך. ויתורגם ללועזים sie sind doch wohl mein Volk.

(ט) **ומלאך פניו.** נבוכו החכמים בפירוש הדבור הזה. ואתה הלא ידעת שנאמר ופניך הולכים בקרב (ש״ב י״ז י״א), ומשמע פניך אתה בעצמך (du persönlich). ואומר אני שכן פניו שנאמר כאן, ופירוש מלאך פניו מלאך שלוח והוא לדבר השליחות כמותו, כי פיו כפיו וידו כידו לדבר ולעשות. ויתורגם ללועזים und der Engel, welcher ihn vertritt.

(יא) **ויזכר ימי עולם משה עמו** עמו הוא הפועל, ותיבת ימי משמשת עם עולם ועם משה גם יחד, ופירוש הדברים ויזכור עמו ימי עולם ימי משה.

איה המעלם מים. ה״א הדעת הזאת למין ולא לעצם המעלם, וזה פירוש הכתוב איה איש כמעלם מים. וכעין הדבר הזה, ואף הוא בשאלה, הראיתיך לדעת בביאור ואיה כל נפלאותיו (שופטים ו׳ י״ג).

סג

(א) **הדור בלבושו.** נפלאת היא בעיני איך תעלה על דעת המפרשים כלם לפרש הדברים האלה כפשוטם וכמשמעם. כי השואל השאלה הזאת הלא יודע שהבא מאדום גבור, שכן הוא אומר כנגדו צועה ברב כחו, ואם כן איך יתארהו בהדרת לבושו, והלא הדרת הגבור זרועו החשופה, ולא לבושו? והשנית שאם כדברי המפרשים אין שאלת השואל נאה לתשובת המשיב האומר וכל מלבושי אגאלתי (למטה פסוק ג׳), כי מה הדרת מלבושים מגואלים בדם?

ובגלל הדברים האלה על כרחנו נאמר שהדבור הזה תקון סופרים, ופירוש הדור מגואל, והוא לשון כבוד נגד ה׳.

ואם ישאל השואל למה נאמר אחרי כן וכל מלבושי אגאלתי, ולא חש הכתוב ההוא לדבר לשון כבוד, זו תשובתי: מדקדק הכתוב כאן שלא להוציא מפיו דבר מגונה מפני שה׳ עצמו הוא המתואר, ולא דקדק שם, כי שם מלבושי ה׳ המה המתוארים, ולא ראי זה כראי זה. ועוד ששם ה׳ עצמו המדבר, והוא מדבר בעצמו כרצונו, וכאן הכתוב הוא המדבר בה׳, ולא נאה לו לדבר בו לשון מגונה. ויתורגם ללועזים so fein zugerichtet am Gewande.

צעה ברב כחו. אמרו חכמי הגוים הראשונים שפירוש צועה זה מי שראשו שוכן בין כתפיו והוא הולך נְטוי גרון בגאוה וגאון. והאומרים כן לא הבינו את הענין כלו. לפי שעל כרחך תאמר שאין שאלת השואל הזה שאלת דברים בלבד למצוא טעם מעשים בכל יום. כי המראה שהשואל רואה זר הוא ולא כדרך ארץ, ועל כן הוא שואל לדעת טעמו. וגבור הולך נטוי גרון בגאוה וגאון לא זר מעשהו, כי גבור הוא ומתגאה בגבורתו. וחכמי הגוים המחדשים משבשים צועה ומגיהים צועד, ברל״ת, על פי תרגום הרומי, ודבריהם דברי רוח, כי אין הצועד צועד בכל כחו.

והרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור שהשאלה השניה שבפסוק האחר שאלה כפולה, מדוע אדום ללבושך, ובגדיך כדורך בגת, והשואל שואל שתים, למראה הלבוש שהוא אדום, וללחליחותו שהוא מלוחלח כבגדי הדורך בגת שהם מלוחלחים בדם ענב. ועתה הלא ידעת שבגדים מלוחלחים כבדים מיבשים, ואפילו הגבור כשבגדיו מלוחלחים ונוטפים יכבדו עליו ויהיו למשא, ובהליכתו והם עליו ילך שחוח כנושא משא כבד, כי לחליחותם קשה עליו ממשאם.

ועל פי הדברים האלה צועה זה ככתוב מהר צועה להפתח (למעלה נ״א י״ד), ובלבד שהצועה ההוא הולך שחוח ממוסרי צוארו הכבדים עליו, וזה מכבֵּד משא בגדיו המלוחלחים בדמי הרוגיו. ובי״ת של ברב כחו נותן טעם שלא יושגח עליו[1], וזה פירוש צועה ברב כחו: הולך שחוח אף על פי שכחו רב, ויתורגם ללועזים gebückt, trotz der Fülle seiner Kraft.

ומעתה הלא השבית טעם המקרא הזה שבח רב, לפי שלא ישאל השואל לדעת מעשים שבכל יום, מפני שהמראה שעיניו רואות זר מאוד, כי הוא רואה גבור ורב כח הולך שחוח, ואין עליו משא כי אם בגדיו לבדם, ועל כן הוא שואל לדעת מה המראה הזה.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ברב עצתיך (למעלה מ״ז י״ג).

נקרא שמך עלינו. והנביא מתאונן על ירידה שירד עמו באשר הוא עם ובאשר הוא עם ה׳ (der Prophet klagt über den nationalen und regligiösen Verfall) והוא אומר הנה כן היה לנו בימי מעט אלה, ואם יארכו הימים ולא תשים קץ למעשי צרינו שלא יירשו עוד את עם קדשך ולא יבוססו את מקדשך, אנחנו מה יהיה בסופנו?

ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי כנגד הירושה שירשו הצרים את עם הקדש נאמר היינו מעולם לא משלת בם, לפי שמשלו בהם יורשיהם, וכנגד תבוסת המקדש נאמר לא נקרא שמך עליהם, כי באין מקדש אין עבודה, ואם אין עבודה אין קריאת שם ה׳ על עובדיו.

ויתורגמו הדברים ללועזים כסדרם: seit kurzer Zeit erst haben sie dein heiliges Volk in ihrer Macht, treten unsere Feinde dein Heiligthum mit Füssen, und schon ist es um uns bestellt, als hättest du nie über uns geherrscht, schon als wäre dein Name nie über uns genannt worden.

(יט) **לוא קרעת שמים ירדת** וגו׳. כבר אמרתי לך פעמים ושלש שלדעת העברים הראשונים ה׳ יורד מן השמים ארצה כשהוא בא לעשות גדולות ונוראות מאוד, כמו כאן שנזלו הרים מפניו. ובביאור ויט שמים וירד (ש״ב כ״ב י׳) מפורש לך איך יֵרד ה׳ ארצה.

והדברים האלה תחלת נבואה אחרת, ואין להם חבור עם הקודם להם, והופסק ביניהם ובין ראש הפרשה האחרת שלא כדין.

סד

(א) **בקדח אש המסים.** האומרים שהמסים הוא הפעול של בקרוח לא ידעו או לא זכרו שכשמשמש קדח פעל יוצא לא יהיה הפעול כי אם האש, ולא מה שבוער באש, כמו שנאמר כלכם קודחי אש (למעלה נ׳ י״א), ונאמר אש קדחתם באפי (ירמיה י״ז ד׳). ובאמת אש נסמך אל המסים, ואש הפועל. ופירוש אש המסים אש שבוערים בה המסים, והלשון ככתוב באש פחם (למעלה נ״ד ט״ז). והמסים לא ידעתי מה הוא, ולפי ענינו הוא דבר שבמהרה תאחז בו אש ותדלק. ולדברי האומרים שהמסים קנים יבשים יתורגם המקרא ללועזים wie ein Reisigfeuer auflodert.

להודיע שמך לצריך. נדרש לפני פניו אל לוא קרעת שמים ירדת, כי היא תכלית ירידת ה׳ ארצה.

(ג) **ומעולם לא שמעו.** כל הפסוק הזה משרת לשלפניו. **לא האזינו** לא הטו אזנם לשמוע. וכן נאמר במקום אחר ולא שמעתם ולא הטיתם אזנכם לשמוע (ירמיה כ״ה ד׳), ובלבד ששם לא הוטתה האזן מפני שאין לבעליה חפץ בשמוע, וכאן מפני שאיננו מחכה לשמוע.

יעשה למחכה לו וגו׳. אין בחכמים יודע פירוש הדברים האלה, כי כלם טועים בגזרתם. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור לבזה נפש (למעלה מ״ט ז׳). ואף כאן מחכה לו זה פירושו אשר מחכה לו המחכה, ולמ״ד שבראשו מלמד על הפעול,

את רעה צאנו. ראה מה שאמרתי בביאור ואת צפחת המים (ש״א כ״ו י״ז), ששבשתי את המקרא ואמרתי להגיה ואי תחת ואת, כנוסח של כתב יד אחד. ומן המקרא הזה אשר לפנינו נוכחתי לדעת שהמקרא ההוא עקרו ככתבו, כי לא במהרה תפול טעות בתיבה אחת בשני ספרים. ונוסף שם את על אי, לפי שאי או איה (כי שניהם אחד הם) כח פעל לו. וכן הכתוב הזה, ובלבד ששם נוסף את בוא״ו וכאן בלא וא״ו.

איה השם בקרבו וגו׳. איה ה׳ אלהים השם בקרב משה את רוח קדשו.

(יד) **תניחנו.** הלשון הזה לא מתישב כלל על לשון נהגת שמקביל אליו. וכבר אמר חכם אחד לפני שתניחנו זה טעות סופר ועקרו תַּנְחֶנּוּ, ושרשו נחה, ולא נוח. ונראים לי דבריו.

(טז) **אברהם לא ידענו** וגו׳. כי אברהם וישראל מתים, והמתים אינם יודעים מאומה (קהלת ט׳ ה׳).

(יז) **למה תתענו ה׳ מדרכיך** וגו׳. כי כאשר אנחנו קוראים אליך בצר לנו ולא תעננו הלא באנו להרהר אחרי דרכיך ומדותיך, ובכן תופר יראתך.

(יח) **למצער ירשו עם קדשך.** לא הבינו החכמים במאמר הזה אפילו תיבה אחת על בריה, ובכן טעו בפירוש כל הדברים מכאן ועד האתנח שבפסוק האחר.

החכמים כלם אומרים שעם קדשך הוא הפועל של ירשו, ומפרשים עם קדשך ירשו נחלתם זמן מעט. ואם כן, העקר חסר מן הספר, כי אין במאמר הזה זכר לנחלה ואף לא ביתר הדברים המחוברים אליו. והשנית שאם כדברי המפרשים לא אמת דבר הנביא הזה. לפי שאם באנו לחשבון נמצא שמביאת הארץ ועד גלות בבל יותר משמנה מאות שנה, ולא זמן מעט הוא זה.

ובאמת עם קדשך הוא הפעול של ירשו, ולא פועלו, וצרינו שנאמר בראש המאמר האחרון משמש אף לכאן והוא הפועל[1]), והלשון ככתוב ויירש ישראל את יורשיו (ירמיה מ״ט ב׳), שהפעול בני אדם, ולא ארץ. ולמצער משמש גם עם סוף הפסוק. ומפני שדברי הפסוק הזה וראש הפסוק האחר תקועים אלה באלה, הנני מגיד לך מראש שבפסוק האחר „היינו מעולם״ כמו היינו כמעולם, ונפלה כ״ף הדמיון מפני שהיא לעולם לא תשמש לפני „מן״. והיינו מעולם משמש גם לפני „לא נקרא שמך עליהם״. והמאמר „היינו מעולם לא משלת בם״ מקביל אל ,למצער ירשו עם קדשך״, ומה שאחריו עד האתנח מקביל אל „צרינו בוססו מקדשך״. וזה סדר הדברים לפי ענינם:

למצער ירשו [צרינו] עם קדשך
היינו מעולם לא משלת בם
[למצער] צרינו בוססו מקדשך
[היינו מעולם] לא נקרא שמך עליהם.

וזה פירוש הדברים אך ימי מעט ירשו צרינו את עם קדשך, וכבר היינו כמי שמעולם לא משלת בנו; רק זמן מעט בוססו צרינו מקדשך, וכבר היינו כמי שמעולם לא

---

[1]) וחשך הכתוב את הפועל במאמר הראשון ולא הזכירו כי אם באחרון מפני שהוא משמש לשניהם, וכן דרך המקראות לדבר בדברי נבואה ודברי שיר. ודוגמת הדבר הזה תמצא בכתוב ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברונהו (ירמיה ה׳ כ״ב). וראה מה שאמרתי בביאור ללא שאלו (למטה ס״ה א׳).

כראי זה, כי עדים שבכאן שרשו עדד ועל כן דל״ת דגושה, ועדים שבמשנה שרשו עוד, כמו שנאמר עד שהוא נתון תחת הכר (שם ח׳ ד׳), והוא עד מֵעיד. ועדים זה כבר פירשו גזניוס בשרשיו ואמר שהוא רבוי של עִדָּה ועדה כמו عدّة בלשון ערבי והיא וסתה של האשה. ופירוש כבגד עדים כבגד שתחגור בו האשה בשעת וסתה, והוא מלוכלך בדם נדתה וטמא טומאה חמורה.

ועוננו כרוח ישאנו. נקד הנקדן ישאנו בקבוץ מפני שנדמה לו ועוננו חסר יו״ד ככתוב דָּרְבֶךָ (שמות ל״ג י״ג) נזירָך (במדבר ל׳ ח׳) וכמוהם הרבה במקרא, והוא בחר כאן בלשון רבים מלשון יחיד, מפני שמדברי הנביא משמע שהעוה ישראל הרבה מאוד. ובאמת אין צרך לאמר שעוננו זה חסר יו״ד, כי אפשר לאמר שהוא יחיד כולל רבים, כעין מה שפירשתי בביאור אתם ימקו (ויקרא ט״ו ל״ט). ובין כך ובין כך הנקדן הזה אלו היתה לו אזן לבחן מלין לא היה נוקד ישאנו כמו שהוא לפנינו. כי הנקוד הראוי לתיבה זו לפי טעם הדברים וסדרם יִשָּׂאֵנוּ, והפועל הרוח, והכנוי שב אל העלה הנובל שמדמה הנביא אליו את ישראל. וזה פירוש הכתוב כתקונו: ועוננו היה (או היו) לנו כרוח אשר ישא את העלה הנובל. ויתורגם ועוננו כרוח ישאנו ללועזים und unsere Verschuldung ward uns wie der Wind, der es verweht.

ובכן הלא משביח טעם המקרא הזה וסדר דבריו שבח רב, כי ראשו משל אחד, משל הטומאה, וסופו משל אחד, משל העלה הנובל; ובהיות המאמר האחרון מענין הקודם לו, ועדיין הנביא במשלו עומד, כל אחד משני המשלים משל כפול. ומשל הטומאה ובגד העדים, אף על פי שקצה בו נפשנו אנחנו, יפה היה בעיני אבותינו השומעים אותו מפי הנביא. לפי שלא כמערב המזרח, וכמרחק הרב אשר ביניהם רחוקים יושביה לדעות אלה מאלה. כי מושלי מערב לא יגעו בכל טמא, ומושלי מזרח יבחרו ויקרבו כל משל, וגם יוציאו טהור מטמא. ומשל העלה הנובל מה יפיו ומה חין ערכו אף בעינינו היום הזה! כי זה דמיונו: כמו שהעלה אחר שנבל לא ישאר עוד בעצו, כי יפול והרוח ישאנו, כן אחר שהעוה ישראל ועשה נבלה נפל והלך מעל אדמתו, ועונו נשאו אל ארץ שביו.

(ו) **ותמוגנו ביד עוננו.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי פעל מוג בבנין הקל עומד ולא יוצא. ולפי תרגום יונתן והסורסי הנוסח נתְּמַגְּנֵנוּ, מלשון מגן צריך בידך (בראשית י״ד כ׳), ואין ספק בדבר שכן העקר.

(ז) **אנחנו החמר ואתה יצרנו.** אין לדברי הפסוק הזה חבור בפרשה כי אם באמרנו שהנביא מלמד זכות על ישראל לאמר מה חרון האף הזה אשר תשפוך עלינו בגלל עונותינו, הלא בוראנו אתה ולמה בראתנו עלולים לחטא.

ומעשה ידך כלנו. על פי מה שאמרתי בראש הפסוק אין כלנו זה מרבה כל יחיד מיחידי ישראל כי אם כל מדה ממדות הגוי כלו, וזה פירוש הכתוב וכל עצמנו אין אנחנו כי אם מעשה ידך, וגם יצר הרע אשר בקרבנו אתה בראת אותו ומידך היה לנו. ויתורגם ללועזים und so ganz wie wir sind, sind wir deiner Hände Werk.

(ח) **הבט נא עמך כלנו.** העושים עמך כלנו מאמר שלם ומפרשים ראה נא כי אנחנו כלנו עמך לא יודעים בטיב לשון המקרא. כי אם תחזור על כל המקרא לא תמצא מאמר שלם תלוי בפעל הביט כפעול לו. והשנית שאם כדברי המפרשים

והוא הפעול של יעשה. והדברים מקבילים אל נוראות לא נקוה שנאמר בסוף הפסוק הקודם. והנביא רוצה לאמר שה׳ אלהי ישראל יעשה נוראות שלא יקוו להן עובדיו ויראיו, כלומר נוראות מאוד שלא תעלה על לב אדם לקוות להן, ואלהים זולתו עין לא ראתה שיעשה אפילו מה שמחכים לו. ויתורגם למחכה לו ללועזים etwas, das man (von ihm) sollte erwarten können.

ועד כאן תחומו של לוא שנאמר בסוף הפרשה הקודמת, וכל הדברים משם ועד כאן תאות נפש הנביא, ומכאן והילך מעשים שהיו.

(ד) **פגעת את שש ועשה צדק.** חכמי הגוים מכניסים אף הדברים האלה בתאות נפש הנביא שאמרתי שסוף הפסוק הקודם סופה, ואומרים שפגיעה זו לשון רצון שירצה ה׳ את השש ועושה צדק וה׳ שמח לקראתו כאדם ההולך לקראת חברו לקבל פניו. והם אומרים כן, מפני שבלשון גרמני יֵאמר למעשה הזה entgegen-kommen, והוא תרגומה של פגיעה. ולא זכרו החכמים ההם שלשון גרמני לעצמו ולשון עברי לעצמו, והעברי לא משתמש בפעל פגע בכמו אלה.

ובאמת פגיעה זו פגיעה רעה שמשמשת עמה בי״ת, ככתוב פן יפגענו בדבר (שמות ה׳ ג׳), וריח לה כפגיעת בן זומא שהציץ ונפגע (חגיגה י״ד ע״ב), ובי״ת שאמרתי שמשמשת עם פגיעה בי״ת של בדרכיך יזכרוך. והדרכים האלה המה דרכי ה׳ ששאל משה לדעת ואמר הודיעני נא את דרכיך (שמות ל״ג י״ג), כלומר שלש עשרה מדותיו של ה׳. ויזכרוך זה לא נקוד כדין, ודינו יַזְכִּרוּךָ, והוא לשון שבח ותהלה.

ועתה הרוצה להבין את הדברים האלה על ברים יזכור שתים. האחת שהנביא הזה אמר בנבואה הקודמת למה תתענו ה׳ מדרכיך (למעלה ס״ג י״ג). והשנית דברי הראשונים האומרים ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם (ראש השנה י״ז ע״ב); ונראה מכאן שהיה הנביא הזה יודע בברית ההיא. ולכן, אחר שסיים דברי תאותו שהוא מתאוה לעשות ה׳ נוראות כימי קדם, הוא חוזר לענין ראשון ואומר: ועתה הנה פגעת את השש ועושה צדק בדרכיך אשר בהם יזכירוך, כלומר עשית את אשר תהיינה שלש עשרה מדותיך למכשול למי שישיש לעשות צדק, לפי שכשיתפלל ויזכיר שלש עשרה מדותיך והן חוזרות ריקם יהרהר אחרי מדותיך ויבא לידי חטא וענש.

ויתורגם המקרא הזה ללועזים לפי הענין nun aber machst du die, so frohen Muthes frommen Werken obliegen, irre an deinen Wegen, für welche sie in ihren Gebeten dich preisen.

הן אתה קצפת ונחטא וגו׳. הנה כל זמן שהיית קוצף עלינו מפני שחטאנו לך מעולם היינו נושעים בדרכיך ההם שהזכרנו בתפלתנו, כי מעולם לא שבו שלש עשרה מדותיך ריקם.

(ה) **ונהי כטמא כלנו** וגו׳. וא״ו של ונהי כפ״א בלשון ערבי, והוא מלמד על סדר הדברים שזה בזה תלוי, כלומר מפני שאנחנו קוראים לך ואתה לא תושיענו, ואפילו שלש עשרה מדותיך חוזרות ריקם, היינו כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו. וכן הוא אומר בפסוק האחר ואין קורא בשמך וגו׳ כי הסתרת פניך ממנו.

ועדים טעו בו כל חכמי ישראל לאמר שהוא לשון הסרה והרחקה, ויש מהם מביאים ראיה מלשון המשנה שנאמר המשמשת בעדים (נדה א׳ א׳), ולא ראי זה

(ז) **ומדתי פעלתם ראשונה.** ראשונה זה כרעהו שפירשתיו עזרא ט׳ ב׳, ופירושו בפרט. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בביאור אתם ימקו (ויקרא כ״ו ל״ט). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שנאמר לפני מזה עונותיכם ועונות אבותיכם יחדו, הוא מסיים ואומר שהוא ימוד פעולתם ראשונה ופעולת אבותם אחרונה.

(ט) **והוצאתי מיעקב זרע וגו׳.** סרס המקרא וכן תפרשהו והוצאתי מיעקב ומיהודה זרע יורש הרי. וטעם הסירוס הזה חפץ הנביא לדבר דבורים מקבילים זה אל זה. ואתה שים לבך עליו והיה לך לאות ולמופת לכל כמו אלה. וראה מה שאמרתי בביאור הזכירו לגוים הנה (ירמיה ד׳ ט״ז).

(טו) **והמיתך** וגו׳. הפעל לפעולת שלשום, והמאמר הזה משרת לשלפניו, וזה פירוש הדברים בחבורם: אחר שהמיתך ה׳ תניחו שמכם לשבועה.

ולעבדיו יקרא שם אחר. לא נראה לי שיקרא זה נקוד כדין, לפי שאין ביתר נבואה זו זכר לשם אחר אשר יקרא ה׳ לעבדיו. אבל יש זכר לשם חדש שיִקָרא לה׳ והוא „אלהי אמן״ שבפסוק האחר. ואומר אני שיקרא זה דינו יִקָּרֵא, ולמ״ד של לעבדיו כלמ״ד של לא יראה לך חמץ (שמות י״ג ז׳). וזה פירוש הכתוב: ובפי עבדיו יִקָּרא הוא (אדני ה׳) בשם אחר, והשם האחר אלהי אמן. ויתורגם ללועזים und von seinen Dienern wird er (der Herr JHVH) mit einem andern Namen benannt werden.

(טז) **המתברך בארץ.** ראה מה שאמרתי בביאור ואין מכלים דבר בארץ (שופטים י״ח ז׳). ועל פי הדברים ההם אף בארץ שנאמר כאן מרבה סתימות המתברך[1].

כי נשכחו הצרות הראשונות וגו׳. אין כי זה ורעהו שאחריו נותנים טעם, ומאמריהם תארי הזמן. ופירוש הצרות הראשונות עונות ראשונים אשר בגללם היו הצרות הראשונות. ועונות ראשונים האלילים והפסילים. ועד בפירושי זה וכי נסתרו מעיני, כי מה לצרות הראשונות ולעיני ה׳? וזה דבר הנביא: כשיבא היום ונשמדה עבודה זרה מקרב ישראל, והאלילים כליל יחלופו, אז יקראו עובדי ה׳ לו שם אחר, והשם האחר אלהי אמן (der wahre Gott). ודי לענין הזה כאן במעט הדברים האלה, והוא יתבאר לך כל צרכו בביאור ההימיר גוי אלהים (ירמי׳ ג׳ י״א), ויתורגם הצרות הראשונות ללועזים die alten Gehässigkeiten.

(כ) **כי הנער בן מאה שנה ימות** וגו׳. המת בן מאה שנה לו יאמרו שמת והוא נער, ובן מאה שנה כשיקולל בחלי ומדוה יאמרו עליו שבחטאו היתה לו זאת ואין חליין חליי זקנה.

(כג) **זרע ברוכי ה׳.** הלשון הזה לא מתישב היטב. וכמדומה אני שברוכי זה עקרו בְּרוּךְ, כי בטעות סופר נשנית יו״ד שבסופו מראש התיבה האחרת.

וצאצאיהם אתם. את זה כעם קרובו שבכתוב חטאנו עם אבותינו (תהלים ק״ו ו׳), וזה פירוש הכתוב וצאציהם יהיו זרע ברוך ה׳ כמוהם, ויתורגם אתם ללועזים gleich ihnen.

סו

(א) **אי זה בית אשר תבנו לי.** מן הדברים האלה שמענו שנאמרה נבואה זו אחר ששבו הגולים, ובטרם יבנה בית ה׳, והדברים נאמרים כנגד אנשים מקהל

[1]) כי אף על פי שיש ה״א הדעת בראש המתברך הלא באמת סתום הוא ופירושו כל אשר יתברך.

מה חדוש יש כאן, וכי תעלה על דעתנו לאמר שיש בבני ישראל אנשים שלא מעם ה׳ המה? ואם תאמר שפירוש עמך צדיקים ראויים להקרא עמך, לא צדקת, כי הנביא הזה המתודה על חטאות עמו ואומר ונהי כטמא כלנו וכבגד עדים כל צדקותינו וגו׳ (למעלה פסוק ה׳) איך יסיים דבריו ויאמר כלנו צדיקים?

ובאמת אין בעמך כלנו די מאמר שלם, כי עמך הפעול וכלנו חזוק לו, והלשון ככתוב וידעו העם כלו (למעלה ט׳ ח׳). ועמך זה ריח לו כרעהו שפירשתיו למעלה ב׳ ו׳. ומשמע עמך כלנו כל מחמדינו אשר היו לנו באשר עמך אנחנו, ואשר בהם נודע שאנחנו עמך. והיה בדין שיאמר עמך כלו, והוא אומר כלנו לפי שהמדבר הוא העם, כלומר הנביא המדבר בשם העם, וכבר תמצא כדבר הזה במדבר אל הגדול ממנו ואומר לעצמו כנגדו עבדך ותוך כדי דבור תשוב לשונו אל הפרצוף הראשון, כמו שנאמר אם יטעם עבדך את אשר אוכל (ש״ב י״ט ל״ו). וזה פירוש הכתוב הבט נא וראה מה היה לכל מחמדינו שבהם נודע כי עמך אנחנו, והוא הולך ומגיד מה היה להם באמרו בסוף הפרשה ערי קדשך היו מדבר וגו׳, והוא רוצה לאמר שערי הקדש וציון וירושלים ובית ה׳ אשר בירושלים המה מחמדיהם והמה מתנות ה׳ אשר בהם היה ישראל לעם לו, ובאין המחמדים ההם היו כמי שלא משל בהם ה׳ ולא נקרא שמו עליהם (למעלה ס״ג י״ט).

ויתורגם המאמר הזה ללועזים בהרחב הדברים לפי הענין siehe doch, wie es bestellt ist um Alles, wodurch wir als dein Volk ausgezeichnet waren.

סה

(א) **נדרשתי.** הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, למעשה שנעשה ועושהו לא בא על ידו עד תכליתו. והוא הדין לנמצאתי. והעד ראש הפסוק האחר.

ללא שאלו. ראה מה שאמרתי בביאור למצער ירשו עם קדשך (למעלה ס״ג י״ח) בציון שבגליון. ואף כאן אמר שאלו, וחשך הפעול ואמר אחר כן בקשוני, והדבר למד מענינו שכנוי של בקשוני הוא הפעול גם במאמר הראשון.

לא קרא בשמי. המקרא הזה כנקודו מחפא על ישראל דברים אשר לא כן. ולכן אומר אני אל תקרא קֹרָא כי אם קָרָא.

(ג) **בגנות.** מחכמי הגוים יש משבשים וקוראים בַּגַּנּוֹת. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, שכן נאמר בספר הזה ותחפרו מהגנות אשר בחרתם (למעלה א׳ כ״ט); הרי שהיו עובדים את אליליהם בגנות. ואלו אמר הנביא כאן גנות היה אומר על הגנות, ולא בגנות.

(ד) **הישבים בקברים** וגו׳, כדרכי האמורי (aus Aberglauben). **האכלים בשר חזיר.** לא על אכילתו בלבד מוכיחם הנביא, כי היו זובחים ומקריבים חזיר לאליליהם[1].

(ה) **אלה עשן באפי** אלה עשוים להעלות עשן באפי. ועשן חמה. ויתורגם ללועזים diese Dinge sind Rauch für meine Nase.

---

[1] ראה Rob. Smith, Religion of the Semites, צד 272.

ההתולים ההם ה׳ אומר כאן גם אני אבחר בתעלוליהם ואעשה להם כאשר דברו, ויראו בשמחתכם והם יבושו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים so werde auch ich das Verfahren wählen, welches sie muthwillig herbeiwünschen.

(ה) **יכבד.** הלשון הזה כנקודו לא מתישב כלל, וכבר נאמר לפני שדין תיבה זו יִכָּבֵד, בנין נפעל, וכן העקר.

והם יבשו. החכמים כלם אומרים שהמאמר הזה דברי ה׳ שמדבר בשם עצמו, והם אומרים כן מפני שלא יודעים להיכן ישוב „והם" אם הדברים מחוברים אל שלפניהם. ובאמת המאמר הזה סוף דברי שונאיהם ומנדיהם למען שם ה׳, והוא משרת לפניו, וכנוי של והם שב אל השונאים והמנדים עצמם, והם מדברים כמי שתולה קללתו בחברו, ופירוש הדברים בחבורם ונראה בשמחתם ואנחנו נבוש.

(ז) **והמליטה זכר.** לא ידעו החכמים זכר זה מה הוא. ואתה הלא הָראית לדעת במקום אחר שיש במשמע זכר בעל כח[1]). והוא הזכר הזה, ופירושו בן קיימא או ילד שנולד לחיים ולא למות. והנה המשיל הנביא את גאולת ישראל שהיתה שלא במלחמה ללדה שאין עמה חבלי לדה, ועדיין במשלו עומד ומסיים ואומר שיהיה הבן הילוד חי וקיים, וכנגדו בנמשל שתהא תשועת ישראל תשועת עולמים. וראה מה שאמרתי בביאור בן זכר (ירמיה כ׳ י״ד), ובביאור ויש בעדרו זכר (מלאכי א׳ י״ד). ויתורגם זכר זה ללועזים ein kräftiges Kind.

(ט) **האני אשביר ולא אוליד.** ראה מה שאמרתי בביאור משבר למעלה ל״ז ג׳. ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים האלה האני אביא ליולדה סוף חבלי לדה ולא אעשה את אשר תלד.

(יא) **למען תינקו ושבעתם** וגו׳. סרס המקרא ראשו וסופו, וכן תפרשהו: למען תינקו משוד תנחומיה ושבעתם למען תמוצו מזיז כבודה והתענגתם. ועל דבר ראשו, פעל שבע יש שמשמש עמו מן, אבל לא משמש מן עם התענג בכל המקרא; ומפני שסוף הדברים צריך סירוס, אמרתי שגם בראשם לסירוס מכוון הנביא.

(יב) **וינקתם.** כאן הפסיק בעל הטעמים בין הדבקים, כי מקום האתנח בתיבה שלפניה, ולא בזו. וראיתי לאמר כן מפני שלא יפול לשון יניקה כי אם במה שצריך מציצה, ולא במה שהוא כמים יזובו, כי אשר יזוב תפצה פיך והוא יבא אל תוכו מבלי אשר תינק. ויניקה זו כשמחובר וינקתם אל סוף הפסוק אין לה פעול, והיא משמשת תשמיש מוחלט (absolut), ופירוש וינקתם תהיו כיונקים על שדי אמם, כתינוקות שהכל מחבבים ומנשקים אותם; וכמו שמסיים הנביא ואומר על צד תנשאו ועל ברכים תשעשעו. ויתורגם וינקתם ללועזים und ihr werdet fahren wie zarte Kinder.

(טו) **להשיב בחמה אפו.** לא ידעו החכמים פירוש המקרא הזה. קוטש מתרגם dass er in Glut seinen Zorn heimzahle, וכעין זה תרגם איבלד, לכלות אפו בחמה. וכול בנוספות ששת על שרשי גזניוס מתרגם dass er durch einen Strafact befriedige. ולא זכיתי לראות איך יפורש המקרא הזה כן, ובכל כתבי הקדש המשיב אפו מתאפק שלא יכלה אפו, כמו שהמשיב דבר משיבו ולא יעשהו.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אזכיר את שמי (שמות כ׳ כ״א) ובביאור כל זכורך (שם כ״ג י״ז).

הגולה שהיו עובדים אלילים עוד. ומדברי הנביא האומר אוכלי בשר חזיר והשקץ והעכבר (למטה פסוק י״ז) שמענו שהיתה עבודת אלילים אשר להם גסה מכל עבודה זרה שיש לה זכר בכתבי הקדש. ואל תתמה על הדבר הזה, כי הימים ההם סוף ימי אלילים בישראל, וכבר יאמר משל התלמודי סוף הקיץ קשה מן הקיץ[1]).

והנביא הזה האומר בשם ה׳ איזה בית אשר תבנו לי, ומשמע מדבריו שאין חפץ לה׳ בבית, כי מלא כל הארץ כבודו, גדול מחגי המוכיח את אנשי דורו מפני שהיו מתרשלים בבנין הבית (חגי א׳, ב׳—י״א).

(ב) **ואת כל אלה ידי עשתה.** כבר אמרתי לך שבלשון המקרא יש במשמע „כל אלה״ תבל ומלואה או כל העולם כולו (das Weltall). והמאמר הזה משרת לפניו, ווה פירוש הדברים בחבורם אי זה בית אשר תבנו לי מאחר שידעתם כי את כל אלה ידי עשתה.

ואל זה אביט וגו׳. אף זה משרת לשלפניו, וזה הדבר שאומר ה׳: הנה היו כל אלה, ובהם גדולים וגאים. ואף על פי כן אני אך אל זה אביט אל עני ונכה רוח וגו׳. ועני ונכה רוח וחרד על דברי שלשה תארים, והמתואר בהם אחד, כלומר אדם אחד ששלש אלה לו, לפי שאם לא כן, היה נשנה „אל״ עם השנים האחרונים. והדבר למר מענינו שבמין הנביא מדבר כאן ולא ביחיד מיחידיו. ובחר הלשון הזה, ולא אמר עניים ונכי רוח וחרדים על דברי, מפני שאלו תפס בלשון רבים היה צריך לאמר „אלה״, ובו לא חפץ אחר שאמר לפני מזה כל אלה כנגד העולם ומלואו. ועתה כשהוא מדבר כדבר במין לשון יחיד הוא האומר „זה״. ותיבת זה מקבילה אל אלה שלפניה, ובכן משביח טעם הדברים וסדרים שבח רב, כי יש מצד האחד רבים ואליהם לא יביט ה׳, ומצד האחד יחיד ואליו יביט. ויתורגמו הדברים ללועזים und so besteht sie nun, die ganze Welt, doch habe ich es nur auf den abgesehen, der duldend und demüthigen Geistes ist und meinem Worte zitternd entgegenkommt.

(ג) **שוחט השור** וגו׳. על פי הכלל הגדול שהזכרתי פעמים הרבה בשם שמקביל אל רעהו ומשמיע חרשות מתוך הקבלתו שוחט השור שנאמר כאן והוא מקביל אל המתואר בשלשת התארים שבפסוק הקודם זה משמעו אדם שוחט השור והוא לא עני ונכה רוח וחרד על דבר ה׳. ושוחט השור שחיטה זו מעלה עליו ה׳ כאלו הכה איש[2]). וכן זובח השה ואין בו שלש אלה הרי הוא כאלו ערף כלב, וכן השנים האחרים. ויתורגם שוחט השור ללועזים wer sonst einen Ochsen schlachtet.

(ד) **גם אני** מקביל אל גם המה שבפסוק הקודם. **אבחר בתעלוליהם.** חכמי הגוים אומרים שתעלוליהם כמו להתעולל בהם, והדבר הזה אי אפשר על פי הקי לשון המקרא. ואומר אני שתעלוליהם המה ההתולים שהתלו האנשים ההם בדברם לאמר יכבד ה׳ וגו׳, ככל דברי סוף הפסוק האחר (ראה שם דברי); וכנגד

---

[1]) שלהי דקייטא קשה מקייטא (יומא כ״ט ע״א).

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור דם יחשב לאיש ההוא (ויקרא י״ז ד׳). וכמו שהאיש הזובח שור ואל פתח אהל מועד לא הביאו דם יחשב לו, כן שוחט השור לזבוח לה׳ וה׳ לא ירצנו מפני מעשיו הרעים נחשבה לו שחיטתו לשפיכות דמים. כל כך מחמיר ה׳ בשפיכות דמים, ואפילו בשפיכות דם בהמה.

כאלו בא הכתוב להגיד לנו שיקח ה׳ מן הגוים משרתים לשרת את הכהנים כשרות הנתינים או לשרתם חוץ לקדש. ולא כן הדבר. ודין שני הלמדי״ן האלה הראשון בשבא והאחרון בחירק, ופירוש לכהנים ללוים להיות כהנים ולוים. וטעם הדבר יתבאר בביאור הפסוק האחר.

(כב) **כי כאשר** וגו׳. הדבר ברור שהמאמר הזה נותן טעם בשלפניו. ואם כן, ועקר המאמר הזה סוף הפסוק האומר כן יעמוד שמכם וזרעכם, זה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: לפי שנגמרתי בדעתי שיעמוד זרעכם ושמכם, ואתם עם לא רב ואומה שפלה, ילוה הגר עליכם. וגם מן הגוים אקח להיות כהנים ולוים, ובכן ירבה מספרכם ותרחב תרבותכם להעמיד זרעכם ולהקים שמכם.

ועתה בא וראה מה גבהו מחשבות הנביא הזה, ומה רבה חכמתו לראות את הנולד. כי זה חלק כל עם ולשון, כי יזקן יחלש ויחסר כח, ואם לא ילוה הגר אליו למלאות חסרונו יחלוף ואיננו. ועל כן יעץ הנביא הזה ככל נביאי הגולה להביא גרים בקהל ישראל, והוא מוסיף על כלם לאמר שיוקחו מן הגוים לכהנים וללוים, והדבר למד מענינו שלא יוקח מהגרים לכהנים וללוים עד שיהיה כל איש מישראל ראוי לכבוד הזה, אף על פי שלא בן לוי הוא. כי עם שככה לו קופצים אליו גרים וחפצים לבא בקהלו.

ואלו הלכו עזרא וסיעתו בעקבות הנביא הזה ובעקבות כל אחיו נביאי הגולה, להפיל קיר הברזל המבדיל בין שבט לשבט בישראל ובין ישראל לכל גויי הארץ, כי אז באו בקהל ישראל חסידי אומות העולם וחכמיהם וגבוריהם בכל דור ודור ועמהם הטוב והישר בחקות הגוים ודרכיהם ומחשבותם והגיונם, והיתה התורה מחליפה כח, ויצאה מישראל תורה לכל העמים ודעת אלהים לכל יושבי תבל. ומי יודע אם לעת כזאת שבת ישראל מגוי וממלכה. ואולם עזרא וסיעתו לא כן עשו, כי המה חזקו את קיר הברזל המבדיל, ומאז ועד עתה ישראל עם מפוזר ומפורד כיום הזה, אין כהן ואין נביא, אין כל כי אם תורה, והתורה כבתחלה, ואין אדם מבקש תורה כיום הנתנה. כי מתהלך הוא לרוח היום, ומה לו ולתורה שבמקומה הראשון עומדת אם לא מושבע ועומד הוא מימי אבותיו? ובכן תורת ישראל בקרן זוית מונחת, וכבודה נתון לאחרת.

ובאמת הדברים כפשוטם וכמשמעם בכל המקרא, וזה פירוש הכתוב להשיב אפו ולשלח חמה תחתיו ולהשיב גערתו בשלחו להבי אש תחתיה. ואם יש לך אזן לבחן מלין הלא תראה יפי הדברים האלה וחין ערכם בזכרך שחמה רעה מאף ולהבי אש גרועים מגערה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים dass er seinen Zorn ablöse durch Zornglut und seine Drohung durch Feuerflammen.

(יז) **אחר אחת בתוך.** וכתיב אחד תחת אחת, ושניהם כאחד קשה לפרשם. וכמדומה אני שהמקרא הזה משוכש, וזה עקרו אֶחָד אֶחָד בְּתוֹךְ, ופירוש הדברים שכל אחד מהם מתקדש ומטהר לבדו והוא בתוך אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר. והדברים התולים, כי האוכל כל אלה מה יועיל לו שמתקדש ומטהר הוא לפני אכלו אותם, והרי הוא כטובל ועלה שרץ בידו?

(יח) **ואנכי מעשיהם ומחשבותיהם באה** וגו׳. נתקשו חכמים בפירוש המקרא הזה, וביחוד היתה להם תיבת באה לאבן נגף. והיא מפורשת לך על פי מה שאמרתי בביאור בנות צעדה (בראשית מ״ט נ״ב), והכתוב אמר באה לשון נקבה, מפני שקרוב הפעל אל מחשבותיהם. ופירוש הדברים מעשיהם ומחשבותיהם הגיעו למדרגה זו שאקבץ את כל הגוים והלשונות ובאו וראו כבודי. והמעשים המה הנזכרים בפסוק הקודם, ומחשבותיהם המה הדברים אשר דברו לאמר יכבד ה׳ ונראה בשמחתכם והם יבושו (למעלה פסוק ה׳). ויתורגם ללועזים ich aber — sie sind in ihrem Thun und Denken so weit gegangen, dass ich u. s. w.

(יט) **ושמתי בהם אות.** ושמתי ברשעי ישראל אות, כלומר אענשם ענש שיהיה לאות לכל העושים כמעשיהם. ויתורגם ללועזים und ich will an ihnen ein Exempel statuiren.

ושלחתי מהם פליטים וגו׳. ופליטים מהם אשלח אל הגוים להגיד בהם כבודי. ואמר הכתוב ושלחתי הבנין הכבד הדגוש על פי מה שאמרתי בביאור וישלח את העורב (בראשית ח׳ ז׳), כי הפליטים משולחים מארצם לבלתי שוב שמה עוד. ויתורגם ללועזים und ich werde aus ihnen etliche Entronnenen zu den Völkern verweisen.

לא שמעו את שמעי. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב שְׁמִי תחת שמעי, ומחכמי הגוים המחדשים יש כרוכים אחריהם. והמקרא ככתבו בספר יפה מן הנוסח ההוא.

(כ) **והביאו.** הגוים הנזכרים בפסוק הקודם המה יביאו. **את כל אחיכם** אשר עדנה לא שבו אל ארצם, ורשעי ישראל המשולחים אל ארצות הגוים לא ישובו עמהם, ויראו בשמחתם והם יבושו כמו שאמרו בהתוליהם (למעלה פסוק ה׳).

ובכרכרות פירשו רד״ק גמלים שבמהלכם נראים כמרקדים, וחכמי הגוים כרוכים אחריו ומחזקים דבריו בראיות שאינן מוכיחות. ולי נראה פירוש ברכרות רקודים כמשמעם. ובכן משביח טעם המקרא שבח רב בהשמיעו אותנו שכמו שדוד המשיב את ארון ה׳ למקומו היה מכרכר לפניו (ש״ב ו׳ י״ד), כן הגוים ההם המשיבים את נדחי ישראל אל ארצם ואל מקומם יכרכרו לפניהם. וכן מתרגם יונתן בתושבחן, וכן פירש רש״י.

(כא) **וגם מהם** וגו׳. וגם מן הגוים ההם אקח **לכהנים ללוים.** הנקדן הזה קשה לו איך יהיה הדבר הזה שערלים יהיו כהני ה׳, ולכן נקד שני הלמדי״ן בפתח,

(טז) **ודברתי משפטי אתם.** כן הנוסח בכל הספרים ובכל כתבי יד, ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שאין הדברים האלה כתובים לפנינו כעקרם, והעקר משפטים שכן משמש בדבור הזה משפטים בלא כנוי בכל המקרא. ראה למטה ד׳ י״ב, ל״ט ה׳, נ״ב ט׳, ומ״ב כ״ה ו׳.

(יח) **ואני הנה נתתיך** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור ואת כי שטית (במדבר ה׳ כ״ה). ועל פי הדברים ההם אף כאן לא מקביל ואני אל ואתה שבראש הפסוק הקודם, ובלבד שמפני שנאמר לפני מזה אל תחת מפניהם פן אחתך לפניהם, עתה כשהוא בא לדבר במה שיעשה לו כשלא יחת נופל בראש דבורו לשון ואני.

ב

(ב) **זכרתי לך חסד נעוריך** וגו׳. חכמי הגוים מפרשים החסד שעשיתי לך בנעוריך ואהבתי שאהבתיך ואת כלה. ולא זכרו שנאמר זכרתי „לך", ואין למ״ד זו כי אם למ״ד של זכות, ואיך יהיה הדבר הזה זכות לכנסת ישראל שה׳ אלהיה אֲהבה ועשה עמה חסד. ובאמת חסד שנאמר כאן ככתוב דברי יאשיהו וחסדיו (דה״ב ל״ה כ״ו), ופירוש חסד נעוריך החסד שעשית לי בנעוריך, וכן אהבת כלולותיך זה פירושו אהבה שאהבתיני ואת כלה. ואתה תבין הדברים על ברים בזכרך שהאיש הנושא אשה פרנסתה עליו, והוא חייב לפרנסה וליתן לה צרכיה בישוב, וכנסת ישראל שהלכה אחר ה׳ שהוא בועליה במדבר מעשיה חבה וחסד אצלו וזכות לה. וכן תרגם יונתן את המקרא הזה.

(ה) **מה מצאו** וגו׳. מה משמש עם עול, והופרד ביניהם ככתוב מה יהיה רעה (קהלת י״א ב׳).

כי רחקו מעלי נותן טעם לשלפניו, ולא מתוך דעת המדבר כי אם מתוך דעת האבות אשר בהם ידובר. ופירוש הדברים מה העול אשר מצאו בי אבותיכם ואשר בגללו רחקו מעלי. וכלשון הזה ממש וגם פה לא עשיתי מאומה כי שמו אותי בבור (בראשית מ׳ ט״ו).

(ט) **לכן עוד אריב אתכם.** לכן זה כרעהו שפירשתיו בביאור לכן כל הורג קין (בראשית ד׳ ט״ו), וזה פירוש המקרא: לא כן אדבר, כי למה אשחת דברי לדבר במעשי אבותיכם הרעים, הלא עוד אריב אתכם. ואמר הנביא כן דרך מליצה, ואף על פי שלא חנם הזכיר מעשי אבותם, כי הזכירם למען סוף הפסוק האומר ואת בני בניכם אריב, וזה הדבר שהוא בא להגיד להם כאשר לא טובים אתם מאבותיכם כן בניכם לא יהיו טובים מכם, ואף לא בניהם מהם.

(י) **והתבוננו מאד.** ראה מה שאמרתי בביאור עמי לא התבונן (ישעי׳ א׳ ג׳). ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים האלה ודרשו מאוד לדעת.

הן היתה כזאת. מחכמי הגוים המחדשים יש משבשים הן היתה ומגיהים הֲנִהְיְתָה, תיבה אחת. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, והן כמו אם לשאלה.

(יא) **ההימיר גוי אלהים** וגו׳. שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, והנביא רוצה לאמר שמעולם לא המיר גוי את אלהיו חוץ מישראל. ואמת דבר הנביא. כי כן ראינו בפלשתים אשר בהנגפם הם ואלהיהם על דבר ארון ה׳ שהיה בקרבם יעצו

דברי ירמיהו.

א

(א) **בענתות.** נזכרת עיר הנביא בראש ספרו מפני שיש לה זכר בתוך נבואותיו (למטה י״א כ״א).

(ג) **ויהי בימי יהויקים.** ודבר ה׳ שהיה אליו בתחלה בימי יאשיהו יסף להיות אליו אחרי כן בימי יהויקים בנו וגו׳.

(ט) **נתתי נותן אני.** והוא הדין לכל פעולה שבשעת הדבור הפעל לפעולה שלמה וגמורה, כמו שהוכחתי בביאור הרמותי ידי (בראשית י״ד כ״ב).

(יא) **מקל שקד.** חכמי הגוים אומרים שמקל זה ענף, ואני אומר שהוא מקל ממש, כלומר שבט שאין בו עלה. ועד בדבר מה שאמר ה׳ היטבת לראות, כי מפני שהעצים נוחים להכיר בעָליהם וקשים להכיר כשנטלו עליהם, לכן משבח ה׳ את הנביא שהכיר את המקל כאשר הוא בלא עליו לאמר היטבת לראות.

(יב) **כי שקד.** לא נותן טעם לדברי ה׳ שאמר היטבת לראות, כי אם לכל עצמו של המראה. ופירוש הדברים הראיתך מקל שקד כי שוקד אני וגו׳.

(יג) **סיר נפוח.** חכמי ישראל אומרים שסיר נפוח סיר רותח, ועליהם הראיה. וחכמי הגוים אומרים שסיר נפוח סיר שנֻפח אש תחתיו. ונראים לי דברי חכמי הגוים מדברי חכמי ישראל, שכן נמצא כור נפוח בספר בן סירא מ״ג ד׳. ואני מוסיף נפך משלי לאמר שאף סיר זה טעות סופר, ועקרו כּוּר, כי כור רמז לצרה בכל המקרא, ולא סיר, והכתוב בא לאמר מצפון תפתח הרעה.

מפני צפונה. נראה לי שאף זו טעות סופר, ומפני עקרו מְפָנִים, והלשון ככתוב מפנה צפונה (יחזקאל ט׳ ב׳).

(טו) **כי הנני קרא** וגו׳. יש אומרים שה׳ יקרא לכל ממלכות צפונה להיות עדים בדברים אשר ידבר אל עמו. ודבריהם דברי רוח, כי אין כעדות זו בכל כתבי הקדש. ואף אין לאמר שממלכות צפון נקראות להלחם בירושלים תכף אחר בואן, כי לא יפול על הענין הזה ונתנו איש כסאו פתח שערו ירושלים, לפי שלא ילחמו הנלחמים והם יושבים על כסאותם. לכן נראה לי שהממלכות האלה נקראות להיות עומדות בשעת המשפט אשר ישפט ה׳ את עמו, ואם לא ישמע ישראל וישוב, תהיינה הממלכות ההן מוכנות ומזומנות למלחמה עמו בדבר ה׳. ומעשה ה׳ הקורא לממלכות ההן לעמוד על משפטו כאב המניף שבטו על בנו בשעה שהוא מוכיחו בדברים, אשר אם לא ישמע לדבריו יכהו בשבט.

ואם כן הדבר, עובדי הבעל היו אבותינו כל ימי לכתם במדבר[1]. וכאשר נלחמו בני ישראל בכנעני יושב הארץ והשמידום וירשו את נחלתם, נתחייבו בעבודת אלהי הארץ, כמוטל על כל הבא לגור בארץ נכריה בימים ההם, וכמו שישלח ה׳ אלהי ישראל אריות בעמים שהושיב מלך אשור בשמרון והרגו בהם האריות עד שלמדו הגרים משפט אלהי הארץ ועבדוהו (מ״ב י״ז, כ״ד—כ״ח). ואלהי הכנעני ההוא שמו הראשון אין אתנו היום הזה לדעת אותו. ואולם בכתבי קדשנו ה׳ שמו. וימים רבים היו בני ישראל עובדים את אלהי הארץ ואת הבעל אלהי אבותם גם יחד, כמעשה הגוים שהיו עושים גוי גוי אלהיו (שם פסוק כ״ט), ואת ה׳ היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים (שם למטה ממנו פסוק ל״ג). ויש שעזבו ישראל את האחד ועבדו את האחר לבדו. אבל לא כמו שנאמר במקרא בדבר הזה כן הוא, כי בכתבי הקדש נאמר שבעזוב ישראל את ה׳ ללכת אחרי הבעל באו עליו ימי רעה ומלחמה מאת ה׳; ובאמת הפוך הסדר, כי בבוא על ישראל רעה עזב את ה׳ שהיה לו בתחלה אל נכר ועבד את הבעל, כי אמר שבאה עליו הרעה מפני שעזב את הבעל אלהי אבותיו[2]). ובאחרית הימים היה בדין שיגבר ה׳ אלהי הארץ על הבעל אלהי הנכר, כי כן ידענו בשמרונים בני הגוים שהושיב מלך אשור בשמרון שלבסוף חזרו לעבוד את ה׳ לבדו, ואם בשמרונים כן, ישראל על אחת כמה וכמה. כי השמרונים היו זרע עמים רבים מבבל ומכותה ומעוא ומחמת וספרוים (שם פסוק כ״ד), והמה בתחלה עושים איש איש אלהיו, וישראל עם אחד והבעל אלהי אבותיו אחד, ונקל לעם אחד מעמים רבים להיות פה אחד ולב אחד, ונקל לעזוב אֵל אחד מעזוב אלהים רבים.

ועתה הלא תראה שלא כדבר הנביא הזה כן היה בישראל, כי לא היתה עבודה זרה בקרב ישראל תמורה שהמירו את אלהי אבותם באלהים אחרים, ונהפך הדבר, כי בעבוד ישראל את ה׳ היו ממירים את אלהי אבותם באל אחר, ובשובם לעבוד את הבעל שבו לקדמתם. ובעבוד ישראל את אלהים אחרים לבד מן הבעל עשה כן מפני שכל עבודה זרה קרובה לעבודת הבעל אלהי אבותיו הראשונים מעבודת ה׳ אלהי ארצו.

והקורא במקרא בהשכל ודעת ימצא שעשרת השבטים היו דבקים בחטאת ירבעם לבדה ולא עובדים אלהים זולתה, וביהודה דור אחרון אחרון גרועה לעבודה זרה מאשר לפניו. כי בימי ירמיהו היו בני יהודה שטופים בעבודה זרה מכל אשר לפניהם, כמו שמעיד בהם הנביא הזה האומר לבני דורו בשם ה׳ עזבו אבותיכם אותי נאום ה׳ וילכו אחרי אלהים אחרים ויעבדום וישתחוו להם וגו׳ ואתם הרעותם לעשות מאבותיכם (למטה ט״ז, י״ז וי״א). ואם נשאל לדעת טעם הדבר הזה, צריכים אנחנו לחזור לענינו ולדרוש ולחקור על עבודת ה׳ כמות שהיתה בתחלה.

---

[1]) דעתי במהלך ישראל במדבר מפורשת לך כל צרכה במדבר י״ג ט״ז בסוף דברי.

[2]) וכן נאמר בספר הזה שאמרו העם כי עשה נעשה את כל הדבר אשר יצא מפינו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים כאשר עשינו אנחנו ואבותינו מלכינו ושרינו בערי יהודה ובחוצות ירושלים ונשבע לחם ונהיה טובים ורעה לא ראינו, ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים והסך לה נסכים חסרנו כל ובחרב וברעב תמנו (למטה מ״ד, י״ז וי״ח), והדברים ההם נאמרו בסוף ימי ירמיהו כשמנה מאות שנה לתחלת ימי השופטים.

כהניהם וקוסמיהם להשיב הארון ואמרו כנגד ה׳ אלהי ישראל אולי יקל את ידו מעליכם ומעל אלהיכם (ש״א ו׳ ה׳); ושמענו מדבריהם שהיו מודים שה׳ אלהי ישראל גדול מדגון אלהיהם, כי מי שתכבד ידו על חברו הלא גדול הוא וחזק ממנו, ואף על פי כן לא עלתה על לבם לעזוב את דגון אלהי אבותם ללכת אחרי ה׳ אלהי ישראל. ולא שהיו פלשתים דבקים באלהיהם מכל גויי הארץ, ובלבד שכן היו כל הגוים עושים לדבקה באלהיהם כאשר הם, ולא יעזבום למען אלהי נכר, אף על פי שגדולים מהם, כאשר לא יעזוב איש את אביו ויחליפנו באבי רעהו לאמר אבי אתה, אף על פי שאבי רעהו גדול מאביו וחזק ממנו ויכול להכותו.

ואם כן, הלא נשאל לדעת איך היה הדבר הזה שכל הגוים שכני ישראל נאמנה רוחם את אלהיהם לדבקה בהם, וישראל לבדו עזב את ה׳ אלהיו פעמים רבות וימים רבים? ההיו אבותינו רעים וחטאים לאלהיהם מכל הגוים שכניהם?

ירמיהו תמה על הדבר ואין מלה בלשונו לפרשו, מפני שככל אחיו הנביאים גם הוא רואה את הברית שבין ישראל לה׳ אלהיו כמסורת אשר בידו מאבותיו, ולא כאשר היתה באמת. והרואה את הברית ההיא לאורם של דברי הימים, והם מעשים שהיו, יראה ויאמר שמעשה ישראל העוזב את ה׳ ללכת לעבוד אלהים אחרים כמעשה כל הגוים הדבקים באלהיהם, כי טעם אחד לשני המעשים.

כי לפי המסורת והקבלה שבכתבי הקדש הברית שבין ה׳ ובין ישראל כרותה לאברהם אביו, בטרם היה ישראל לגוי, ואם כן הדבר, ה׳ הוא אלהי ישראל מיום הולדו. והדורש וחוקר הדברים לאמתם ומתבונן במה שאמרו סופרי כתבי הקדש כמסיחים לפי תומם[1]), הוא ימצא שאין דבר הברית שבין ה׳ ובין ישראל עמו כמסורת והקבלה.

ספר שופטים מרביתו מקדמוניות כתבי הקדש, ואצבע הכהן המסדרו ושת עליו נוספות נראה בו רק זעיר שם וזעיר שם. ומספר שופטים שמענו שבימי השופטים עדיין לא היתה עבודת ה׳ נכונה בישראל, וכאשר עזב ישראל את ה׳ עבד אלהים אחרים, ועקר עבודה זרה אשר לו עבודת הבעל. ועוד בימי אליהו הנביא כן הדבר, שכן הוא אומר לעמו עד מתי אתם פוסחים על שתי הסעפים אם ה׳ האלהים לכו אחריו ואם הבעל לכו אחריו (מ״א י״ח כ״א). הרי שבימי אליהו עבודת ה׳ רפויה ביד ישראל ועקר עבודת זרה עבודת הבעל. ועבודת הבעל כמו שהיתה עקר עבודה זרה בישראל כן היתה רעה בעיני ה׳ מעבודת כל אלהים אחרים. כי שלמה היה עובד אלהי נכר הרבה, את עשתרת אלהי צידונים, ואת מלכום שקוץ עמונים, ואת כמוש שקוץ מואב, ואת המולך שקוץ בני עמון (מ״א י״א ד׳ וה׳); ומפני שלא עבד את הבעל לא נענש כי אם ענש מעט, ולא אמר ה׳ להשמיד את ביתו כמו שהשמיד את בית אחאב, ואחאב לא עבד כי אם את הבעל לבדו, והבעל האחד העיר קנאת ה׳ מעבודת כל האלהים אחרים שעבד שלמה. ואם נדרוש לדעת מה נשתנה הבעל מכל אלהים אחרים להעיר קנאת ה׳, אחד טעמו של הדבר אשר נאמר כי הוא זה. הבעל הוא אלהי ישראל מימי קדם, ועבודתו בישראל קודמת לעבודת ה׳, ועל כן מקנא ה׳ בבעל מכל אלהים אחרים.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ויהי לנחש (שמות ד׳ ג׳) בציון שבגליון בסוף דברי.

שאסור להגות את ה׳ באותיותיו משום לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא. והשלישית שלא תשא משמעו דבור והאסור להגות את השם באותיותיו, והגיון משמע אפילו מחשבה. והרביעית שאמר אבא שאול במשנה ההוגה את ה׳ באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא (סנהדרין י׳ א׳), ואם משום לא תשא אין לנו כי אם לאו בלבד, ומעולם לא עלתה על לב חכם מחכמי ישראל לאמר שיש בחייבי לאוין מי שאין לו חלק לעולם הבא.

ואני, ממה שראיתי שבימי השבעים המתרגמים כבר היו נוהגים באסור שאנחנו דנין עליו, ואנו יודעים שבימי תרגום התורה שתרגמו השבעים עדיין לא נחתמו כתבי הקדש, כי עוד היו מוסיפים עליהם אחרי כן, אמרתי שכבר התחיל האסור בסוף ימי המקרא. ויהי לי הדבר הזה יסוד המחקר שאחקור בענין אשר לפנינו.

וקודם כל דע שמספרי כתבי הקדש יש משתמשים בשם הויה לבדו, ויש משתמשים בשם אלהות לבדו ואומרים תמיד אלהים, ויש משתמשים בשניהם יחד. והמשתמשים בשם הויה לבדו מהם ראשוני הראשונים ומהם אחרונים. והמשתמשים בה׳ אלהים ממוצעים בין שתי הכתות. והמשתמשים באלהים לבדו מאחרוני האחרונים. וכולם חוץ מהמשתמש באלהים לבדו משתמש באדני ה׳ זעיר שם זעיר שם, ויחזקאל הוא האחד בהם המרבה בתשמיש השם הכפול הזה. כי הדבור „אדני ה׳״ או „ה׳ אדני״ (כי שניהם אחד) לא נמצא בכל כתבי הקדש חוץ מיחזקאל כי אם כשבעים פעמים, והוא נמצא בספר יחזקאל לבדו כמאתים ועשרים פעמים. ולא מקרה כל כמו אלה, ואין ספק שטעם אחד לכלם.

ועתה הנה הָראית לדעת שהאלהים שהתחילו אבותינו לעבוד אותו שלא בטובתם בבואם אל ארץ כנען לא טוב מכל אלהי הגוים אשר היו בימים ההם. והנביאים הראשונים, אף על פי שלדבריהם ה׳ צדיק וחסיד מכמות שהוא על פי תורת הכהנים ודעת עם הארץ, עדיין לא עמדו על האמת, כי עודם מודים באלהים אחרים ואומרים שיש בהם ממש ובלבד שה׳ אלהיהם גדול בעיניהם מכל אלהים. ירמיה הוא הנביא הראשון המהתל באלילים, ואף ההתולים ההם חשודים בעיני בלא לו[1]). נביאי הגולה המה המדברים בפה מלא לאמר שאלהי הגוים כאפס וכאין. והנביאים הראשונים, אף על פי שהיתה דעתם את אלהים דעת רחבה מדעת ראשוני הראשונים, ודרכי אלהיהם רחקו מדרכי ה׳ הראשונים כרחוק מזרח ממערב, עוד היו קוראים לאלהיהם ה׳ כבתחלה; כי שנוי שם אלהים דבר שקשה לעשותו, והנביא אשר כל חפצו להדריך את עמו בדרכי אלהיו, כל זמן שחפצו בידו יצלח מה לו ולשם אלהיו? ובימים ההם היה אלהי הנביאים צריך לשם, כי מפני שהיו מודים שאלהי הגוים יש בהם ממש ובלבד שאלהיהם מלך על כל אלהים, אם אין למלך אשר על כל אלהים שם איך יובחן ויובדל בינו ובין אלהים אחרים עבדיו? ואולם בהגיע הנביאים האחרונים לדעת אלהים באמת, ונפקחו עיניהם לראות שאלהיהם ארון כל ואין עוד מלבדו, כי אלהים אחרים אין בהם ממש, הגיעה השעה שלא הצטרך אלהיהם לכל שם; ולא זאת בלבד, כי כל שם שינתן או יונח לאלהי אמת היה כעין הודאה באלהים אחרים, לפי שכל שם מלמד על בעליו שיש כמותו בעולם, כי לדבר הזה נתון לבעל השם שמו להבדיל בינו ובין כל מינו. ומאז התחילו החכמים

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור כתמר מקשה (למטה י׳ ה׳) בסוף דברי.

בתחלה, בבוא ישראל אל ארץ כנען, לא טוב ה׳ אלהי הארץ ההיא מכל אלהי הגוים, והוא נעבד בתבנית שור או עגל, ועובדיו מעבירים לו בכוריהם. וברבות הימים קמו נביאים מקרב ישראל ואמרו שה׳ אל מסתתר ולא יֵראה לו כל תמונה, והוא לא חפץ בהעביר לו כל פטר רחם. ומטעם שאין אתנו היום הזה לדעת אותו אל נכון, חוץ ממה שימים ילמדונו שבני אדם מרביתם לא אוהבים לעזוב את מעשי אבותיהם, עשרת השבטים לא שמעו בקול הנביאים ההם, ואחזו במעשי אבותיהם מבלי הרפות מהם, ודבקו בעגלי ירבעם, ויהודה ובנימין שמעו ונפרדו שניהם מעל אחיהם כל שבטי ישראל והיו לממלכה לבדה, כמו שאמרתי במקום אחר. ומפני שהיתה חטאת ירבעם עבודת ה׳ כבתחלה, והיא לא נשתנית הרבה מעבודת כל אלהי הגוים אשר בימים ההם, דבקו בה עשרת השבטים ולא עבדו עבודה זרה זולתה. ולא כן יהודה. לפי שביהודה היתה עבודת ה׳ משביחה והולכת, כי כל נביא אמת מוסיף על אשר היה לפניו, לטהר ולצרף וללבן, ומאדיר את ה׳ ומגדיל צדקתו ואמתו, וכאשר ירבו הימים כן תרחק עבודת ה׳ ממקומה הראשון עד שרחקה מכמות שהיתה בתחלה כרחוק מזרח ממערב, כי נגלה ה׳ לנביאיו אֵל קדוש וטהור אשר לא יגור באהליו כי אם הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (ישעיה ל״ג ט״ו). ומה רב המרחק בין האלהים שככה לו ובין אלהי עם הארץ וכהגיה המצוה ליוצאי מצרים בשאלה שלא על מנת להחזיר (שמות ג׳ כ״ב), ויועץ לנביאו לאמר עגלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה׳ באתי (ש״א ט״ז ב׳), והם דברים אשר לא כן, וקל וחמר לה׳ אלהי ישראל כמות שהוא נעבד בתחלה! וכאשר היתה דעת ה׳ ודרכיו משביחה והולכת ביד הנביאים כן תכבד עבודתו על עם הארץ וכן נלאו נשוא, כי נודע ה׳ לאלהים קדוש וטהור אשר לא יעמדו בפניו ולא יסבלו עבודתו שלא היו כדאי לה. ועל כן שבו מאחרי ה׳ תמיד לעבוד אלהים אחרים שאין לעבודתם קדושה וטהרה, ואחרון אחרון שבדורות הֵרע לעשות בדבר הזה מאשר לפניו.

ועל דבר שם ה׳ מה היה בתחלה מחלוקת בין חכמי הגוים, וזה אומר בכה וזה בכה, והכל מודים שאבותינו חדלו לדברו כבתחלה והתחילו לדברו „אדני" מפני שטעו בכתוב האומר לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא (שמות כ׳ ז׳). ואני כבר אמרתי בתוך דברי אלה שלדעתי אין לאמר היום הזה מה היה שם ה׳ בתחלה, ואף אין לאמר איך נקרא שם הויה שבכתבי הקדש, ולכן לא אשחת דברים בענין הזה. ואולם שנוי קריאת שם הויה מאשר היתה בתחלה לא נראה לי שהוא נשתנה מן הטעם שאומרים חכמי הגוים וחכמי ישראל האחרונים מסכימים להם באמרם שהאסור להגות את השם באותיותיו מן הכתוב שבתורה שהזכרתי למעלה, ובלבד שהם לא מודים להם לאמר שטעו אוסרי האסור בפירוש המקרא. ואני לא כן אחשוב. כי אלו היה האסור משום לא תשא את שם ה׳ אלהיך לשוא היתה נשיאת השם שלא לשוא מותרת, והיה המתפלל והקורא בתורה מותר להגות את השם באותיותיו, ולא כן הדבר. ולא זאת בלבד, כי בימי קדם היו מחמירים בדבר יותר ממנו, לפי שבספרינו אנחנו שם הויה כתוב באותיותיו, ובתרגום השבעים שהתחילו לתרגם את כתבי הקדש כארבע מאות וחמשים שנה קודם שנסדרה ונכתבה המשנה אין זכר לשם הויה כלל, כי בכל מקום כתוב תחתיו תרגומו של „אדני". והשנית שאם תחזור על כל ספרי התלמוד לא תמצא לאסור ההוא טעם, וכל שכן שלא אמר אחד מחכמי התלמוד

ומעתה הלא יתברר לך למה נחלקו סופרי כתבי הקדש בתשמישו של שם אלהים, שזה משתמש בשם הויה לבדו, וזה בשם אלהות לבדו, וזה בשניהם יחד, ולמה השתמש יחזקאל בארני ה׳. ואף יתבאר לך למה אסרו אפילו הגיון השם באותיותיו ולא דבורו בלבד, ולמה אמר אבא שאול שההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא, משום שהעושה כן לא עובר בלאו בלבד, כי הוא כמודה בעבודה זרה.

ועל דבר הזמן, נראה לי שנמנו וגמרו החכמים לאסור את האסור שאנחנו דנים עליו בימים שבין ספר קהלת לתרגום התורה שתרגמו השבעים. ולא אאריך דברים בזמן האסור, כי אניח לבאים אחרי מקום להתגדר בו. ואני די לי שבראיות נכוחות למבין הוכחתי שלא מחסרון דעת ולא מאמונה של שטות ולא מיראה כיראת שדים נמנעו אבותינו מלהגות את השם באותיותיו כי אם מדעת רחבה שידעו את אלהים ואת דרכיו, ומאמונה טהורה שהיו מאמינים בו, ומיראה שהיו יראים לפגוע בכבוד אמתו.

המיר כבודו, מפני שלא נקרא לה׳ אלהי ישראל כבוד ישראל בכל המקרא, נראים לי דברי האומרים שכבודו זה תקון סופרים והכנוי לישראל בלשון ולשם ה׳ בענין, וכאלו היה כתוב כבודי.

(יד) **העבד ישראל** וגו׳. האדם נלחם בעד בניו ובנותיו להצילם מיד אויב בנפשו, ולא יעשה כן להציל נפש עבדו, ולכן במהרה יהיה העבד לבז. וזהו שאמר הכתוב העבד ישראל עם אלהיו ועל כן נתנו אדניו לבז.

(יח) **בעת מולכך בדרך**. הלשון הזה לא מתישב היטב. ואומר אני שאין מולכך זה נקוד כדין, ודינו מוֹלֶכֵךְ, והנפרד מוֹלֵךְ על משקל מושב, והוא כמו מְהַלֵּךְ. ואל תתמה על הדבר בזכרך שמן הלך תאמר מוליך.

(יט) **תיסרך רעתך** וגו׳. אין רעתך זה מעשי ישראל הרעים כי אם הרעה שבאה עליו, ואין משובותיך המשובות עצמן כי אם ענשן, וכמו שנאמר גדול עוני מנשוא (בראשית ד׳ י״ג), שפירוש עוני ענש עוני. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: קחי מוסר מן הרעה הבאה עליך ותוכחה מענש משובותיך. ויתורגם ללועזים Lass dein Unglück dich witzigen, und mögen die Folgen deiner Verkehrtheiten zur Lehre dir sein.

כי רע ומר עזבך וגו׳. החכמים כלם מדברים בפירוש המקרא הזה כמי שלא טעמו טעם חטא מעולם. כי לדבריהם הפסוק הזה כלו בחטא הוא מדבר, והתארים שבראשו שניהם מתארים החטא, ובאמת החטא רע ולא מר[1]), ואלו היה החטא מר לא היו בני אדם חוטאים. ועל פי הדברים האלה, שתים יש כאן, חטא וענשו, ורע מתאר החטא ומר מתאר ענשו. ועל כרחנו נאמר שעזבך את ה׳ אלהיך הוא החטא, ומה שנאמר אחריו ענשו, וסדר הדברים הוא הסדר שקוראים לו הערבים صم ونشر, ואני אקרא לו מכאן והילך אגב״ד, כלומר אל״ף מקביל אל גמ״ל ובי״ת אל דל״ת. ואם כן, אין פירוש ולא פחדתי אליך כמו שאומרים החכמים, לפי שאם זה פירושו ולא יראתי על פניך, עדיין יש חטא ואין ענש.

---

[1]) מי שטעם טעם חטא מימיו הוא יודע שחטא תחלתו מתוק וסופו מר, והחוטאים לא חכמים המה לראות את הנולד.

בעם לחשוב מחשבות בדבר הזה, כי לא דבר ריק הוא מהם ולא דבר נקל להעביר שם אלהים שהיה שגור בפי עובדיו כתשע מאות שנה. והנביא הראשון שעלתה על דעתו שלא ראוי לה' כל שם שבו תקרא עצמותו הוא נביא הגולה האומר ולעבדיו יקרא שם אחר (ישעיה ס"ה ט"ו; ראה שם דברי) והשם האחר אלהי אמן, כמו שפירשתי במקומו. והנביא ההוא מרמז בלבד, כי עדיין לא מלאו לבו להעביר מתוך דבריו שם הויה, והוא עצמו הולך ומשתמש בו. והשנוי הראשון שנשתנה היה שנוי ולא שנוי, והמשנה יחזקאל, כי הוא התחיל להשתמש הרבה באדני ה', וכוון בשם אדנות לדבר שפתים ובשם הויה למראית עין בלבד, כמי שאומר אתה הקורא ראה שם הויה וקרא אדני. ומפני שסופרי כתבי הקדש הראשונים השתמשו גם הם באדני ה' לא בחרו בו יותר נביאי הגולה, אף על פי שכבר היו יודעים שאלהי אמת לא ראוי כל שם לעצמותו. והנביאים שהיו אחרי הגולה עדיין לא באו לידי הדעת הזאת. ואל יקלו בעיניך הנביאים האחרונים בגלל הדבר הזה, כי אנחנו בדור דעה זה הלא יש בנו קוראים לאלהים בשמו הראשון ולא יודעים שבעשותם כן כמודים הם בעבודה זרה. ואפשר שבאו הנביאים שהיו אחר הגולה לידי הדעת ההיא ולא מצאו את לבבם לשנות מן המנהג הנהוג בישראל מימי קדם, כי קשים כל כמו אלה, ואף כי בדבר אלהים. וחוץ לדברי נבואה נחלקו הסופרים, מהם אוחזים במנהג אבותיהם הראשונים, והסופרים ההם בעלי תורה, כמזמור קי"ט שבתהלים שכל דבריו שבח התורה והחקים והמצות, ויש בו עשרים ושלש אזכרות והן כלן שם הויה, חוץ מאחת שנאמר ואצרה מצות אלהי (פסוק קי"ט), וברור הדבר שכשגגה היא שיצאה מלפניו[1]). וסופרים אחרים שהיו חכמים מאחיהם השתמשו כלם בשם אלהות לבדו, כסופר ספר קהלת שהיה חכם ובספרו שלשים ושש אזכרות והן כלן אלהים. ועוד אחרים משתמשים בשניהם יחד ואומרים ה' אלהים, ולהם ריח דעת האמת ולא ממשה. וסופר מגלת אסתר נרחק ולא הזכיר כל אזכרה, ודחקו נראה עין בעין מן הכתוב האומר רֶוַח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד' י"ד); כי ברור הדבר שכוון לתשועת אלהים. והוא עשה כן, בשביל שהיה חפץ שתתקבל מגלתו לכל היהודים, ובגלל הדבר הזה חדל מהזכיר כל אזכרה, לפי שאלו הזכיר לא היה ספרו מתקבל על אחת משתי הכתות האוחזות בשני הקצות. כן נחלקו הדעות כמאתים שנה, ולבסוף הסכימו החכמים כלם שאלהי אמת שישראל מאמין בו ועובדו לא ראוי כל שם לעצמותו. ומפני שהיה שם הויה מצוי הרבה מאוד בכל המקרא חוץ מספר אחד ושנים, ולא יוכלו להעבירו מן הכתב, גמרו להעביר קריאתו ודבורו בקריאת שם אחר ודבורו. ולא בחרו באלהי אמן שאליו רמז אחד מנביאי הגולה, מפני שבו עדיין יש מקום לטעות, לפי שיש צד דמיון בין האמת והשקר, כמו שעד אמת ועד שקר לא יובחן ביניהם כי אם בדרישה וחקירה. ובחרו לקראות שם הויה שם אדנות, לאמר אדני שמשמעו אדון כל, והוא שם ראוי והגון באמת לאלהי אמת, והוא שם טיבו, ולא שם עצמותו כשם הויה. ובמקום שכתוב אדני ה' או ה' אדני התחילו לקראות שם הויה אלהים[2]).

---

[1]) וכמזמור הזה תמצא מזמורים אחרים שאזכרותיהם כלן או מרביתן שם הויה. ומפני שיש כמותם גם בקדמוניות שבתהלים שנאמרו קודם שהתחילו להרהר אחר שם הויה, אין לשפוט בין מזמור למזמור לאמר זה ראשון וזה אחרון על פי אזכרותיהם לבדן, וצריך למשפט הזה עוד עדים.

[2]) ולא כזה מנהג השבעים, כי המה מתרגמים שני השמות בכפל אדני.

יכתבו (למטה י״ז י״ג), וכתיב יסורי, שהוא העקר, אומר אני שכמו שטעו אנשי המסורה שם כן טעו כאן והפרידו בין הדבקים, ושתי התיבות לי סורי בעקרם לִיסוּרֵי, תיבה אחת. ולמ״ד של ליסורי משמש עם נהפכת, ככתוב ונהפכת לאיש אחר (ש״א י׳ ו׳). ופירוש יסורי הגפן נכריה דליות סרות מזרע אמתן אל גפן נכריה להיות כמוה. ואין גפן נכריה גפן היער, כמו שאומרים החכמים כלם, כי אם גפן שהיא נכריה לשורק ולזרע אמת. ויתורגם ללועזים wie bist du ausgeartet in ein Gewächs, das zu einem Weinstock neigt, welcher mit diesen Nichts gemein hat.

(כג) **ראי דרכך בגיא.** גיא זה גיא בן הנום ששם היו מעבירים בניהם. ראה דברי הכתוב למטה ז׳ ל״ב, ול״ב ל״ה. ומדברי הכתוב הזה משמע שעבודת גיא בן הנום היתה בעיני עם הארץ עבודה לה׳ אלהיהם, והנביא שבעיניו תועבה היא רואה אותה כעבודת הבעל. ואם לא תאמר כן, אי אפשר שמעולם עלתה על לב ישראל לאמר לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי.

בכרה קלה משרכת דרכיה. מכל הדברים האלה לא הבינו החכמים כי אם התיבה הראשונה שלא יכלו לטעות בה. כי אין קלה זה ענין למהירות, ולא משרכת לשון עקוש, ולא דְרכיה כמשמעו.

ודע שלשון ערבי قل וגם قلة לשון חרדה שיחרד החרד מפני שחרה אפו או מפני תאות נפשו שמתאוה. ומן הענין הזה קלה שנאמר כאן, ובלבד שהוא תאר ולא שם, ופירוש בכרה קלה בכרה חֲרֵדה מתוך תאות נפשה. וכעין הלשון הזה תמצא מפורש בביאור מקל זנותה (למטה ג׳ ט׳). ומשרכת אין לו חבר בלשון המקרא, וקרוב לשרשו בלשון ערבי شرك שמשמעו לשון שותפות. ועל דבר דרכיה דע שהעברי המדבר בנקבה יאמר כנגדה דרכה או דרכיה והוא מכוון לתאותה ולכל מעשיה אשר תעשה למלאות תאותה. ותאוה שאמרתי תאות הזיווג[1]). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בכרה חרדה מתוך תאותה ונותנת לזכר סימן שיבוא וישתתף בה עמה. ויתורגם ללועזים du geile Kameelstute, die ihre Brunst kundgibt.

(כה) **מנעי רגלך מיחף** וגו׳. במקרא הזה טעו כל החכמים טעות שעתידים ליתן עליה את הדין. כי החכמים כלם מפרשים מיחף כפשוטו וכמשמעו, ואפילו קוטש המתרגם לחכמי גרמניא ולא לעם הארץ מתרגם bewahre doch deinen Fuss, dass ihm nicht der Schuh verloren geht, ולא זוכרים שנמשלה כנסת ישראל כאן לבהמה, לפרא למוד מדבר, והכתוב עוד במשלו עומד, ובהמה לא נעלים ברגליה.

ובאמת יחף כמו حافٍ בערבי, והוא תאר למי שאין נעלים ברגליו, ואף למי שרגליו נגפות בהליכת הדרך, והתאר הערבי כשהוא משמש התשמיש האחרון המתואר בו מרביתו בהמה. והוא תשמישו של יחף זה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב השמרי שלא תגוף רגלך במהלכך הרב. ויתורגם ללועזים lauf' dir die Füsse nicht wund und die Kehle trocken.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בענין הזה בביאור מה תיטיבי דרכך (למטה פסוק ל״ב), ובביאור ותפזרי את דרכיך לזרים (למטה ממנו ג׳ י״ג).

ועתה, בביאור חרדת אלינו (מ״ב ד׳ י״ג) הראיתי לדעת שפעל פחד ישמש עמו אל ומשמעו לשון שמחה שישמח האדם לקראת רעהו ומצפה לראותו, כמו שנאמר ופחדו אל ה׳ ואל טובו (הושע ג׳ ה׳). ואומר אני שמן הלשון הזה ולא פחדתי אליך שנאמר כאן. ונקודו של פחדתי אם קבלה הוא נקבל, ואם לדין, ובכל המקרא חוץ מכאן נאמר פחד ולא פחדה, יש תשובה, ואומר אני אל תקרא פחדתי כי אם פַּחְדָתִי, והתיבה פעל ולא שם. ובין כך ובין כך ה׳ הוא הפועל, כי אף פחדה שם הפעולה ודין פעל לו. וזה פירוש הכתוב בחבורו: דעי נא וראי שרע עזבך את ה׳ אלהיך ומר שלא אפחד אליך עוד. ויתורגמו הדברים ללועזים בסירוס ולא כסדרם wisse denn und siehe ein, dass es böse war, JHVH deinen Gott zu verlassen, und wie bitter nun, da dir mein Herz nicht mehr entgegenpocht.

(כ) **שברתי עלך** וגו׳. שברתי זה כמו שברתְ ונתקתי כמו ונתקתְ, וכן נאמר שברו עול נתקו מוסרות (למטה ה׳ ה׳). ואנשי המסורה דרכם להגיה כל כמו אלה, וכאן לא הגיהו, כי טעו, כסבורים שה׳ אומר לעצמו שברתי ונתקתי.

לא אעבור. וכתיב אעבד, בדל״ת, והקרי עקר, ובלבד שלא יודעים החכמים פירושו. יונתן מתרגם לא נוסף עוד למעבר על מימרך, ואחריו כל אדם ימשוך. וחכמי ישראל טועים מפני שטעו בפירוש שברתי ונתקתי לאמר שה׳ הוא השובר העול, ואחר שנשבר העול על ידי ה׳ נתנה לו כנסת ישראל תודה ואמרה מעתה לא אעבור עוד. ואף חכמי הגוים המפרשים שברתי ונתקתי כנגד כנסת ישראל בפירוש לא אעבור כרוכים הם אחר תרגום יונתן, ובלבד שהם אומרים שוא״ו של ותאמרו לחלק, ומפרשים ותאמרי ואף על פי כן אמרת. ואין לדבריהם טעם. והמחדשים שבחכמי הגוים בחרו בכתיב, ובחירתם חדוש שאין בו תועלת.

ובאמת לא אעבור שנאמר כאן ככתוב אמור לנער ויעבור (ש״א ט׳ כ״ז), שפירוש ויעבור וילך מזה והלאה. כי הנה נמשלה כנסת ישראל לפרה סוררה שמשברת עולה ומנתקה מוסרותיה. ועוד הכתוב במשלו עומד, והוא מסיים ואומר וכפרה סוררה אמרת לא אזוז ממקומי ללכת מזה והלאה[1]. וכנסת ישראל אמרה כן כשהגיעה לגבעה גבוהה ולעץ רענן, מפני ששם היא צועה זונה, כלומר שוכבת ארצה ומוכנת לזנות. ויתורגם לא אעבור ללועזים ich rühre mich nicht von der Stelle.

(כא) **שורק** שם המין, וליחיד נאמר שורקה (בראשית מ״ט י״א). **זרע אמת.** כמו שנאמר דרך אמת (שם כ״ד כ״ח) לדרך הדרוש לחפץ ההולך, שבו ילך וימצא את אשר יבקש, כן נאמר כאן זרע אמת לזרע אשר יִזָרע ויצמח ויהיה למטע כלבב הזורע. וראה מה שאמרתי בביאור זרע שקר (ישעיה נ״ז ד׳).

נהפכת לי סורי הגפן נכריה לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי לא נמצא סור שם בכל המקרא. והשנית שאפילו נאמר שסור שם, היה בדין שיאמר נהפכת לי לסורי הגפן, בלמ״ד השם ככתוב ויהפך להם לאויב (ישעיה ס״ג י׳). ואני ממה שראיתי שיש יסור שהוא שם על משקל יָקוּם, כמו שנאמר וסורי בארץ

[1] ואל יקשה לך המשל הזה, שכן נביא אחר אומר בפרות הבשן האומרות לאדניהם הביאה ונשתה (עמוס ד׳ א׳). ואפילו במשנה שלשונה כדבר איש אל רעהו נאמר אמרה פרה זו הריני נזירה (נזיר ב׳ ב׳). הרי שלא נמנעו מתת לבהמה דבור.

יקחו מוסר מפני שרואים הם את מעשי אבותיהם וקשי ערפם שמאנו לשוב, ולא זאת בלבד, כי הרגו את נביאיהם המוכיחים אותם, והבנים יאחזו במעשי אבותיהם.

והמשל הזה שנמשלה חרב לאריה כשהוא לעצמו מבוער הוא, כי חרב לא תשחית כי אם ביד מניפה, והאריה טורף ואין עוזר לו; ובנביאים נאה המשל הזה מאוד, כי ענש הנביא החוטא לאלהיו אריה, כמו שהוכחתי בביאור לא אכל האריה את הנבלה (מ״א י״ג כ״ח). וזה הדבר שאומר הכתוב: הכיתם את נביאיכם כאלו היו המה החוטאים לה׳ ולא אתם.

(לא) **הדור אתם** בא אתם לחוק הדור, והחזוק לחלק בינו ובין בניכם שנאמר בפסוק הקודם.

המדבר הייתי לישראל. לא השכילו המפרשים לראות את יפי המשל הזה וחין ערכו, מפני שלא עמדו על טעם רדנו. ורדנו זה הכל יודעים שמשמעו בערבי לשון התהלך בארץ אנה ואנה. ואולם לא זכרו החכמים שיש במשמע راد לשון חפוש ובקוש שילך ההולך לחפש ולבקש חציר ומאכל לבהמתו; ובפרט שם הפועל משמעו עובר לפני עמו לבקש להם מקום מרעה ומים שיחנו שם. ומעין הענין הזה רדנו שנאמר כאן. ומעתה הלא תבין את הדברים האלה, כי זה הדבר שאמר ה׳: ההייתי לישראל כמדבר אין מרעה ואין מים שהם אומרים הולכים אנחנו לבקש לנו מקום אין מחסור למנוחה ולא נשוב עוד אליך, כלומר וכי בשביל שלא נתקיימתי על ישראל עמי לעשות חפצו עזבנו והלך לבקש לו אלהים אחרים אשר יעשו משפט עובדיהם ונותנים להם צרכיהם. וראה מה שאמרתי בביאור ויהודה עוד רד עם אל (הושע י״ב א׳). ועל פי הדברים האלה יתורגם רדנו זה ללועזים wir sind auf die Suche ausgegangen.

(לב) **התשכח בתולה** וגו׳ **קשוריה.** אין הקשורים הגורה, כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אם כלי מילת ארוכים ולא רחבים, והם משולבים ונדבקים אל שער הראש ועל הלב. ויתורגם קשוריה ללועזים ihre Schleifen.

והכתוב תפש במשל הזה והוא לו כעין הקדמה לדברי הפסוק האחר. כי לפי שהוא בא לדמות את כנסת ישראל לרעה שבזונות הוא אומר כן, להגיד לנו שאלו היתה כנסת ישראל צנועה וכשרה כבתולה וככלה המשתדלת למצוא חן בעיני בעלה לא היתה שוכחת את אלהיה שהוא עדיה וקשוריה, ומפני שזונה היא שכחתהו.

(לג) **מה תיטבי דרכך.** דרכך זה מפורש לך כל צרכו בביאור משרכת דרכיה (למעלה פסוק כ״ג). וכמוהו דרכיך שבסוף הפסוק.

גם את הרעות וגו׳. רעות זה תואר משמש תשמיש השם, וכיוצא בו ותדברנה הנצבות עליה (ש״א ג׳ כ׳), ופירושו הרעות שבזונות. וכל דברי הפסוק הזה תמיהה ולא שאלה, וזה פירושם בחבורם: מה ידעת להיטיב תחבולות לבקש מאהבים; גם את הרעות שבזונות תלמדי את דרכיך, כלומר רעה את וגרועה מהן, ואף הן בכל רעתן יכולות הן ללמוד ממך דרכי זנונים. ויתורגם ללועזים wie fein du es anstellst, Liebhaber zu gewinnen! Wahrlich, selbst die Schlimmsten (deiner Zunft) können von dir Buhlerkünste lernen.

(לד) **כי על כל אלה.** חזרתי על כל המפרשים, מישראל ומן הגוים יחדו, ולא מצאתי להם דברים של טעם במקרא הזה. השבעים מתרגמים כאלו היו קוראים אֱלָה שהיא מין עץ, ואין צרך לאמר שטעות היא בידם. ורש״י מפרש על כל אלה

ואמרתי שטעות זו שטעו החכמים עתידים הם ליתן עליה את הדין, מפני שהם אצלה כשוגגים קרובים למזידים. כי הלא יש בחכמי הגוים אנשים הרבה שהם בקיאים בלשון ערבי ממני, והמה אלו יגעו אך מעט היו מוצאים פירוש האמת. והם לא כן עשו, כי אלה לא ישימו לב על מקראות שלא נאמרו לימות המשיח, כמקרא הזה אשר לפנינו, ואלה עוסקים בפירוש כתבי קדשנו כמי שכפאם שד, לפי שצריכים כתבי קדשנו לכתבי קדשם, וכלם ממהרים במלאכתם, כי השעה דוחקת, ומתי יעשו ספרים אין קץ!

לוא. לא אמנע רגלי מיחף וגרוני מצמאה. **ואחריהם אלך**, וגם כי תגוף רגלי בדרך ויצמא גרוני. וכן אמר נביא אחר חית ידך מצאת על כן לא חלית (ישעיה נ״ז י׳, ראה שם דברי). וכנגד הדבר הזה בנמשל שבחר ישראל לרדת מצרים ואשור לעזרה מבטוח בה׳ אלהיו הפודה אותה מכל צרה.

(כו) **כבשת גנב כי ימצא.** תרגמו יונתן כבהתת גבר דמתחשב מהימן ומשתכח גניב, והחכמים שאחריו מפרשים גנב כמשמעו מי שגְנֵבה אומנותו, והכל מודים שבשת זו בשת שיבוש האדם ממעשיו הרעים. וליונתן קשות שתים ולשאר החכמים שלש. כי הרגיל בגנבה לא ידע בשת ממנה. והשנית שנאמר אחרי כן בנמשל כן הובישו בית ישראל, ואין במשמע „הובישו" הבשת ההיא. והשלישית שבכל הספר הזה הנביא מדבר בכנסת ישראל כמי שלא תדע בשת, כמו שנאמר מאנת הִכָּלם (למטה ג׳ ג׳), ונאמר עוד גם בוש לא יבושו והכלם לא ידעו (למטה ממנו ח׳ י״ב).

ובאמת בשת זו בשת הבוש משברו ותוחלתו, והיא בשת גנב כי ימצא. לפי שהגנב ההולך לגנוב מצפה ומחכה שחפצו בידו יצלח, וכשימָצא בין קודם הגנבה ובין אחריה תוחלתו נכזבה, כי בהמצאו אף אחר שגנב ישיב את הגנבה, ולא זאת בלבד כי שנים ישלם (שמות כ״ב ו׳). ואף היא בשת ישראל העובדים עבודה זרה ואין לה הנאה ממנה, כי אליליהם עץ ואבן שלא יועילו להם, ולא די לעובדיהם שלא ישתכרו בעבודתם כי גם מפסידים, לפי שבעת צרתם יקראו אל ה׳ הפודה אותם מכל צרה, ואחר שהכעיסוהו באליליהם יזעקו אליו ולא יענם (למטה פסוק כ״ז—כ״ט). ויתורגם כבשת גנב ללועזים wie der Dieb enttäuscht ist. והדבר למד מענינו שאף הובישו שנאמר בנמשל כמו כן תרגומו.

(ל) **לשוא הכיתי את בניכם** וגו׳. לא נראה לי שהכתוב הזה מדבר במעשה שהיה, לפי שאם כן, מה החלוק הזה שמחלק בין אבות לבנים, ודרך הנביא המדבר אל עמו לכלול תמיד אבות ובנים יחדו? ואומר אני שהדברים האלה אמורים על תנאי, וחסר התנאי מפני שהמקום ימלא חסרונו. וזה הדבר שאומר הנביא בשם ה׳: אם לא תשובו אתם היום הזה, אלו אמרתי להכות את בניכם לשוא הכיתים, כי לא יקחו מוסר. והוא הדבר שנאמר לפני מזה עוד אריב אתכם ואת בני בניכם אריב (למעלה פסוק ט׳). כי עם חוטא יוצא מרעה אל רעה, וכאשר תרבה חטאתו כן ירחק מתשובה, ומן הדורות אחרון אחרון גרוע. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים vergeblich züchtigte ich euere Kinder; sie würden sich doch keine Lehre nehmen.

אכלה חרבכם נביאיכם וגו׳. הדבר הזה מעשה שהיה בימים שנאמרו הדברים האלה או קודם לכן, והנביא רוצה לאמר שהבנים לא תועיל להם מכה ולא

ועתה הנה הראית לדעת שיאמר העברי כי אמרתי או אם אמרתי כשאמירתו תנאי שלא יֵעשה[1]). ואומר אני שהיא אמירה זו, ובלבד שתנאה מעשה ממעשים בכל יום, ומפני שאין המדבר מדבר במעשה ידוע לו ולשומעי דבריו הוא אומר כן. ואמר הנביא בתנאי לאמר, כמו שנאמר להכות (מ״ב י״ג י״ט) והוא תנאי. והן כעין חזוק ללאמר על פי מה שאמרתי שמות ג׳ י״ג. ויתורגם הדבור הזה ללועזים angenommen או wir wollen einmal sagen.

הישוב אליה עוד. מכאן אין ראיה שהיה הנביא יודע בחוק שבמשנה תורה (דברים כ״ד, א׳—ב׳), כי הכתוב הזה מדבר בשלא שלחה האיש האחר והוא חי, לפי שאין זכר למותו או לשלוחיה מביתו. וכנגד הדבר הזה בנמשל שאלהים אחרים שזנתה כנסת ישראל אליהם מעל ה׳ אלהיה בהויתם הוים ונעבדים אף על פי שלא אלהים המה.

ואת זנית רעים רבים. יש כאן שתים לרעה, כי האשה שבמשל משולחת מבעלה הראשון, ואחרי שלוחיה לא נזדוג לה כי אם איש אחד בהיתר, וכנסת ישראל זנתה מעל אלהיה, וזנתה אל רעים רבים.

ושוב אלי. חכמי הגוים עושים הדברים האלה שאלה שהיא לתמיהה, ואני אומר שבנחת נאמרים, והם מאמר משרת לפניו, ופירוש הכתוב בחבורו ואת זנית רעים רבים ובכל זאת יכולה את לשוב אלי. ולדברי העושים הדברים תמיהה תשובת ישראל היו לא תהיה, ולמה משחית הנביא הזה את דבריו?

(ד) **מעתה.** הנה פעמים רבות הראיתי לדעת שתארי הפעל והם תארי המקום ותארי הזמן ותארי סביבות הפעולה מתחלפים ומשמשים זה תחת זה. ואף מעתה זה שהוא בתחלה תאר הזמן מתאר סביבות הפעולה, ופירושו מתוך מה שאת נתונה בו, שאת מחנפת ארץ בזנותיך וברעתך, מתוך מעשיך אלה קראת לי אבי אתה וגו׳. והוא שנאמר בסוף הפסוק הקודם מאנת הכלם, כי כנסת ישראל שזנתה מעל ה׳ אלהיה ומתוך תזנותיה קוראת לו אבי ואלוף נעורי לא תדע בשת. ויתורגם ללועזים unter diesen Umständen.

(ה) **הנה דברת** לאמר אבי אלוף נעורי אתה. **ותעשי הרעות ותוכל.** במקום אחר הוכחתי לך שפעל יכול כשהוא לעצמו, כלומר כשלא תלוי בו שֵׁם פעל אחר, יפול בעושה שני מעשים הפוכים זה מזה[2]). ואף כאן האומר לאלהיו אבי אתה והולך ועובד אלהים אחרים דבורו ומעשהו הפוכים זה מזה, ועל כן נאמר כנגד שניהם ותוכל. ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים so sprachst du und thatst dabei alles Böse und brachtest beides fertig.

(ו) **בימי יאשיהו המלך.** הדברים האלה חשודים בעיני ביתור. והם על כל פנים חוץ למקומם במקרא הזה.

(ז) **ולא שבה** מאמר בתוך מאמר, וכיוצא בו יחזו ויבושו קנאת עם (ישעיה כ״ו י״א).

ותרא. וכתיב ותראה ישדינו וַתִּרְאֶה. ואומר אני שהכתיב הוא העקר, והוא נוסף על אלי תשוב, ונכנס המאמר „ולא שבה״ בינתים, לפי שאלו נתנו הכתוב במקומו

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אם אמרנו נבא העיר (מ״ב ז׳ ד׳).

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור וגם יכולתי (בראשית ל׳ ח׳).

שהיו מוכיחים אותך על כל אלה. והדבר ברור שעל משמש עם מצאתים ולא עם פעל אחר שלא נזכר. ורד״ק מחבר הדברים אל הפסוק האחר, ואין זיווגו עולה יפה. ומחכמי הגוים יש אומרים שפועלו של מצאתים הוא ה׳, ומשיבים אלה אל בכנפיך, ודבריהם דברי רוח, לפי שקשה „כל״ שלא יפול לשונו על לשון כנפיך. ועוד מה חלוק הוא זה שמחלק הכתוב בין מחתרת לכנפים?

ואני לפנים הייתי אומר שעל כל אלה כמו על מעשים כמעשיך, והכתוב הזה בא להגיד לנו שירושלים שהומתו בה על פי בית דין נואפים ונואפות (ויקרא כ׳ י׳) והיא עצמה זונה ומנאפת, מעלה עליה ה׳ אלהיה שזנתה מעליו כאלו שפכה דם נקיים. כי עדה שכלה זונה לא לה לשפוט משפט זונות. ועתה נראה לי הפירוש הזה דוחק, מפני שלבי אומר לי שלא יֵאמר בלשון המקרא מצא אדם את חברו על מעשהו ויהא משמעו מצא את חברו עסוק במעשהו, ועל פי מה שאמרתי אין פירוש מצאתים כי אם כעין זה. והיום הזה אומר אני שכל אלה שנאמר כאן כרעהו שפירשתיו ישעיה מ״ה ז׳, והדבור כלו „על כל אלה״ משמש תאר המקום, וזה פירוש הכתוב לא במחתרת מצאת אותם כי אם בכל מקום שבעולם[1]), כלומר לא שפכת דמם מפני שמצאת אותם בגנבה במחתרת, כי אם בכל מקום שמצאתים הרגת אותם ואף על פי שהיו זכאים. וראה מה שאמרתי בביאור ואשה בכל אלה (קהלת ז׳ כ״ח). ויתורגם על כל אלה ללועזים wo immer.

(לו) **מה תזלי מאד** וגו׳. השבעים מתרגמים תולי לשון ולזול, וכן מפרש רש״י, ולדבריהם צריך לקראות תֵּזְלִי. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שתזלי שרשו אזל. ועד כאן דבריהם אמת, ולא כן מה שאומרים שפירושו תמהרי ללכת, כי מנין לשרש אזל משמע זה? ואני אומר שתזלי שנאמר כאן כמו שנאמר אזלת יד (דברים ל״ב ו׳) ונאמר הלחם אזל (ש״א ט׳ ז׳), ששניהם לשון כליון שיכלה הדבר ואיננו, ופירוש הכתוב הזה מה תכלי כחך לשנות דרכך, והדברים תמיהה ולא שאלה, ויתורגמו ללועזים wie du dich erschöpfst im Wechsel deines Weges!.

(לז) **מאם ה׳ במבטחיך**. אין משמע מבטחיך מצרים ואשור שהיה ישראל בטוח בהם, כי כנגדם לא יֵאמר שמאס ה׳ בהם, לפי שמאס שכנגדו בחר, ומפני שלא תעלה על דעתך לאמר שיבחר ה׳ בגוים האלה, אין צרך לאמר שמאס בהם. ופירוש מבטחיך בטחונותיך שבטחת במצרים ואשור. וכנוי של להם שב אל מבטחיך, ולמ״ד זו משמשת עם הצליח כמו שתשמש עם השכיל בכתוב לכל דרכיו משכיל (ש״א י״ח י״ד).

ג

(א) **לאמר הן** וגו׳. רבים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ככתוב הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה׳ לאמר (למטה ז׳ א׳) או כדומה לו מן הלשונות שבראש חזיונות הנביאים. ולי כלל גדול: אין לשבש המקרא המפורש ככתבו, ואפילו בדוחק מעט.

[1]) וכן בלשון ארמי שבתלמוד „בעלמא״ זה משמעו כל מקום שבעולם חוץ מן המקום האחד הנידון.

ותנאף. וא״ו זה נותן טעם לשלפניו, והפעל לפעולת שלשום, והמאמר משרת. וזה פירוש הדברים חנפה הארץ מקל זנותה כי כבר נאפה ישראל וגו׳.

את האבן ואת העץ. הסדר המרובה במקרא, והוא הראשון והמשובח, עץ תחלה ואחריו אבן. וסדר הכתוב הזה נוהג מימי ירמיה והלאה. וראה מה שאמרתי בביאור זהב וכסף (שמות כ״ה ג׳).

(י) **וגם בכל זאת** וגו׳. ולא שבה אלי אחותה יהודה בכל לבה כי אם בשקר אף על פי ששבתי אני אליה אחר שעשתה כל זאת.

(יב) **צפונה.** ה״א הנוספת ללמד על מסע, ולא תלויה היא בפעל הלך שבראש הפסוק, כי לא תעלה על דעתך שנצטוה הנביא כאן ללכת צפונה ולקרוא שם את קריאתו. וה״א זו תלויה בוקראת, והמצוה לקראות ופני הקורא צפונה. וכבר הראיתיך כעין הדבר הזה בביאור הגנה (ש״א ט׳ כ״ו).

(יג) **ותפזרי את דרכיך לזרים.** איבלד מתרגם דברים כמשמעם und deine Schritte umherwarfst nach den Fremden. וכעין זה מתרגמים כל אנשי מדע חוץ מקוטש המתרגם dass du Kreuz- und Querwege eingeschlagen hast, um dich den Fremden hinzugeben] והוא בתוספות שמוסיף הלא מראנו לדעת שהוא עצמו הרגיש בדבר שאין תרגומו במשמע לשון הכתוב. ובאמת איך יהיה פזור דרכים Kreuz- und Querwege einschlagen? ושאר אנשי המדע גם הם מראים לדעת שבכל מדעם לא ידעו בטיב לשון המקרא. ואם כדברי החכמים ההם, ודרכיך כמשמעו או כמו פעמיך, יש כאן מסע ממקום אל מקום, ותחת כל עץ רענן תואר המקום למנוח ולא למסע. והשנית למה יפרש הכתוב „עונך" שנאמר בראש דבריו בהליכת הדרך למען העון, ולא בעון עצמו? ועוד שלא כגרמנית העברית. הגרמני יאמר der Weg zur Stadt, והעברי יאמר דרך העיר, ולא יאמר דרך לעיר. ואם כן, לא יתורגם דרכיך לזרים deine Schritte nach den Fremden.

ועתה דע שבלשון המקרא תאמר לנותן בעין יפה מפזר, כמו שנאמר פזר נתן לאביונים (תהלים קי״ב ט׳) ונאמר יש מפזר ונוסף עוד (משלי י״א כ״ד). והוא פזור שבכאן. ודרכיך כמו דודיך, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור משרכת דרכיה (למעלה ב׳ כ״ג). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: נתת דודיך לזרים בשפע. ויתורגם ללועזים dass du mit deiner Liebe verschwenderisch warst gegen die Fremden.

ומעתה הלא השביח טעם הכתוב הזה שבח רב, כי הוא כלו כלשון המקרא, ולא עושה הטפל עקר והעקר טפל, לפי שבעון עצמו הוא מדבר ולא בהליכת הדרך שילך עושהו לעשותו. ומעתה הלא תראה את יפי סוף הפסוק הזה וחין ערכו, האומר:

ובקולי לא שמעתם. כי המאמר הזה מקביל אל ותפזרי דרכיך לזרים שנאמר לפניו, כמי שאומר ראי כמה הבדלת ביני ובין הזרים, כי להם נתת דודיך בשפע, יותר מכדי צרכם, ואני אפילו בקולי לא שמעת, אף על פי שאני בעלתי בך. ושמעתם זה נראה לי טעות סופר, והיא נכנסה כאן בשביל ראש הפסוק האחר האומר שובו בנים, לשון רבים, והעקר שמעתְּ. ויתורגם ללועזים während du nicht einmal auf meine Stimme hörtest.

הראוי לו ואמר אלי תשוב ותראה בגודה אחותה יהודה ולא שבה, היה נותן מקום לטעות בפועלו של שבה. וזה הדבר שמדבר ה׳ לאמר: אני אמרתי שאחרי עשותה כל אלה אלי תשוב, ותראה אחותה יהודה בתשובתה ותקח מוסר, כי תדע ששב ישראל אל ה׳ אלהיו אחר שעבד אלהים אחרים מפני שטוב לו בתשובתו מאז, אבל לא שב ישראל.

(ח) **וארא.** חכמי הגוים משבשים ומגיהים ותרא, וטעות היא בידם. וטעו במקרא הזה מפני שטעו בקודם לו, כי טעות גוררת טעות, והעקר ככתוב לפנינו בספרים.

והרוצה להבין את כל הדברים מכאן ועד סוף נבואה זו על ברים יזכור את כל הנאמר למעלה, שאמר ה׳ שאחרי עשותה את כל אלה תשוב ישראל אליו, ותראה אחותה יהודה בתשובתה ותקח מוסר ותשוב גם היא אחריה. ועתה חוזר הכתוב לדבר במעשה שהיה, כי בראות ה׳ שלא שב ישראל אליו מאליו, ומעשה ישראל הפסד לישראל והפסד ליהודה, יעץ ה׳ למען שניהם לקרוא אל ישראל ולפתוח לו פתח תשובה. והוא שנאמר אחרי כן הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת שובה משובה ישראל (למטה פסוק י״ג).

ואתן את ספר כריתותיה אליה. ראה מה שאמרתי בביאור איזה ספר כריתות אמכם (ישעיה נ׳ א׳). ואין דברי המקרא הזה סותרים דברי ההם. כי בביאור החוק שבתורה (דברים כ״ד א׳) אמרתי לך שאין ספר כריתות כורת, כי רצון הבעל המשלח את אשתו הוא הכורת, וספר כריתות לראיה ביד האשה שהיא משולחת ומותרת לכל אדם. והמגרש את אשתו משום זנות מתן ספר כריתות רשות בידו, ברצותו יתן וברצותו לא יתן, ומרביתו לא יתן כדי שלא תנשא לאחר, וכשהוא חס עליה או בדעתו למחול לה ולהחזירה יתן לה ספר כריתות שבה תדע האשה שלא שְׁפטה משפט זונה, אף על פי שבגדה בו, ותשוב אליו בהשיבו אותה. ומעתה הלא תשכיל ותדע את טעם המקרא הזה. כי מפני שבא ה׳ לקרוא אל ישראל לאמר שובה משובה ישראל (למטה פסוק י״ג) הוא אומר כאן ואתן את ספר כריתותיה אליה, להגיד לנו מראש שאף על פי שזנתה כנסת ישראל מעליו והיא משולחת, אין שלוחיה שלוחי זונה, והוא מוכן ומזומן להחזירה.

(ט) **והיה מקל זנותה.** כל האומרים שקל זה קול דברים טועים, כי מה הוא ענין לכאן? והעקר כמו שמתרגם יונתן לשון קלות משרש קלל; ובלבד שהמתרגם לא עמד על טעמו. וקלות זו האמורה בזנות מפורשת לך כל צרכה בביאור בכרה קלה (למעלה ב׳ כ״ג). ועל פי הדברים האלה זה פירוש מקל זנותה מחרדתה הגדולה אשר תחרד אל תזנותיה, כלומר מפני שהיתה שטופה בזנות.

ונקודו של מקל זה אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה. ואומר אני אל תקרא מקל כי אם מִקַּל על משקל قَلّ השם הערבי, והוא בבנוי קִלוֹ. ובין כך ובין כך יתורגם המקרא ללועזים und es geschah, weil sie als Buhlerin so brünstig war, dass u. s. w.

ותחנף את הארץ. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי אין פעל חנף בבנין הקל יוצא לשני. וחכמי הגוים קוראים ותַּחנף, הבנין הכבד הנוסף. ולי נראה לקיים נקוד תיבה זו כמות שהוא, ואומר אני שאת זה מיותר, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחר שני אתי״ן שבסוף הפסוק וכתבו.

ועתה נחזור לענינינו. בהיות הכהנים המה תופשי התורה, והמה לבדם המורים, היתה התורה מונחת בארון, והכהנים שומרים על ארונה כאדם השומר על רשותו. ובאחרית הימים כשהיתה התורה כעין רשות הרבים וכל יודעי תורה תופשיה, מה לה בארון? ועל כן קבלה ביד הראשונים שבבית שני לא היה ארון (יומא נ״ב ע״ב). ומעתה הלא תבין את דברי המקרא הזה. כי אחר שנאמר בפסוק הקודם ונתתי לכם רועים כלבי ורעו אתכם דעת והשכל הוא מסיים ואומר כאן שבימים ההם ברבות דעה והשכל בישראל לא יזכר עוד ארון ברית ה׳ ולא יפקד, כי לא תהיה התורה עוד ביד משפחה אחת השומרת עליה מפני כל זר, ותהיה רשות לכל אדם מישראל ומספר תופשיה בחכמי ישראל.

ואני לשטתי הולך שהנביא איש חכם ונבון ומבין דבר מתוך דבר, ואף יגיד הנביא אחרית דבר מראשיתו, ואין נביא רואה את הנולד בימים רחוקים כמרחק הרב הזה. ולכן אומר אני שהדברים האלה על אודות ארון ברית ה׳ לא אמרם ירמיהו, והם נאמרו בימי עזרא, לאחר המעשה. וסמך מעט לדברי מה שלא נזכר ארון ברית ה׳ בכל דברי הנביאים חוץ מן המקרא הזה.

(יט) **אֵיךְ אֲשִׁיתֵךְ בַּבָּנִים.** בתחלה אמרתי שהדברים האלה אמורים על פי חוק אחד שבכל לשונות בני שם, שכמו שנאמר ה׳ לי בעוזרי (תהלים קי״ח ז׳), לשון רבים, אף על פי שה׳ הוא העוזר ואין עוד מלבדו, כן אמר הנביא הזה איך אשיתך בבנים והוא לא מרבה בנים אחרים חוץ מישראל. ועתה חזרתי בי מפני מה שנאמר אחרי כן ואתן לך ארץ חמדה ומשמע הדברים שעל ידי מתנה זו נעשו ישראל בנים, ואם כן, אין בנים זה בנים לה׳, כי ישראל בנים לה׳ בכל מקום שהם. ואומר אני היום הזה שכמו שנאמר או בן יגח או בת יגח (שמות כ״א ל״א), ומקביל אליו בפסוק האחר אם עבד יגח השור או אמה, כן בנים שבמקרא הזה בני חורין, והכתוב אומר כן כנגד מצרים שהיו בני ישראל שם עבדים, ופירוש איך אשיתך בבנים איך אתן לך מקום בתוך עמים בני חורין. ויתורגם ללועזים wie ich dich freien Völkern gleichstellte.

נחלת צבי צבאות גוים. לא יפורשו הדברים האלה כי אם באמרנו שצבאות זה רבוי של צבי, ונאמר צבי צבאות כמו שנאמר קדש קדשים. ויתורגם ללועזים einen Erbsitz, der die Zier der Zierden der Völker ist.

(כ) **בגדה אשה מרעה.** רע זה לא נשאת לו האשה ואין מזונותיה עליו, ועל כן יכולה היא למאן בו כל אימת שתרצה. ונמשלה כנסת ישראל לאשה זו להגיד לנו שאחר שעשה אותה ה׳ אלהיה בת חורין ונתן לה ארץ צבי לנחלה ועשה

לדבר, כי לא היו יודעים טעמו. ורש״י נותן טעם מן הכתוב האומר בפר הבא על כל המצות ואם הכהן המשיח יחטא (ויקרא ד׳ ג׳). ורש״י איש תם ודי לו בטעמו, ואנחנו ידענו שטעם כל כמו אלה דבר מדברי הימים ולא דבר תורה. ועל פי מה שאמרתי טעם החוק הזה שבמשנה שנוי גורל התורה מימי עזרא והילך. כי בימי הכהן המשיח, כלומר בימי בית ראשון, היתה תפישת התורה לכהנים לבדם, והיא להם זכות יתירה. וכנגד הזכות היתירה הכהן אשר שגה בדבר תורה לאשמת העם הביא פר הבא על כל המצוות; ובימי בית שני שאין כהן כי אם מרובה בגדים, אחר שנטלה מן הכהן תפישת התורה והיא הזכות היתירה לו, היה בדין שלא תהא אחריות התורה עליו אלא אם כן תהיה אחריותה על כל מורה הוראה בישראל, בין כהן ובין לא כהן.

(טז) **לא יאמרו עוד ארון ברית ה׳. אנשי לבב הלא יראו ויתמהו, כי מה הדבר הזה שהנביא מדבר בנחמה ובימים הטובים לישראל והוא מסיים ואומר שבימים ההם לא יהיה עוד ארון ברית ה׳, ולא יזכר ולא יפקד? ומה טובה היא זו, ומה נחמה?**

ומכל חכמי ישראל הראשונים לא ראויים לזכרון כי אם דברי רש״י האומר שתהיה כל כניסתם קדש כארון הברית. וכעין זה אומרים חכמי הגוים הראשונים, ובלבד שהם מוסיפים נפך משלהם לאמר שהדברים האלה אמורים כנגד אלהי עץ ואבן שהיו בני ישראל עובדים, והנביא הזה מגיד לנו שיבא יום ולא יאמרו עוד לעץ ואבן קדש, ואף לא לארון ברית ה׳, וקל וחמר לאלילים. ואחיהם המחדשים אומרים שבימי ירמיהו כבר אבד ארון הברית והעם מצטערים על האבדה, ועל כן מנחמם הנביא לאמר שימים באים ולא יזכר ארון ה׳ ולא יפקד. וחכם יהודי אחד מחכמי גרמניא שתחומו דרישה וחקירה על דבר נפשות גויי הארץ יצא אל מחוץ לתחומו ונסה את כחו בחקר נפש אחת מנביאי ישראל, וכתב מגלה קצרה על אדות ירמיהו, ובה יאמר שדבר ירמיהו בארון הברית כדברים האלה מפני שהיו אנשי דורו עובדים את הארון עבודת אלהים. ואני אחוה דעתי מבלי אשר אנסה להוכיח בדברים שטועים כל החכמים ההם, כי נכון לבי בטוח שישמע השומע ויאמר דעת אמת היא.

ועתה זכור שארון ברית ה׳ כלי מחזיק תורה. והתורה הכהנים תופשיה. וגם הנביא הדורש לדעת דבר תורה ישמעהו מפי הכהן, כי כן אמר ה׳ לנביא אחד שאל נא את הכהנים תורה (חגי ב׳ י״א). והדבר הזה היה בהויתו כל ימי היות זאת התורה בישראל אך מעט, ואף היא בקרן זוית מונחת. ובהשתנות העתים בימי עזרא נשתנה גורל התורה. כי מלוא חפנים תורה שהיה לישראל מימי קדם פרה ורבה בימים ההם, וכאשר תפרה ותרבה תורה כן תכנס תחת עבודת בית ה׳. והיתה היא עקר וקרבנות טפל. וכראות עזרא שהכהנים תופשי התורה בימים הראשונים לא עשו את מלאכתם באמונה, שכן מעידים עליהם הנביאים לאמר שהיו חומסים תורה (יחזקאל כ״ב כ״ו וצפניה ג׳ ד׳)[1], לא אמר להניח בידם את התורה אחר שגדלה והצליחה והיתה הכל לכל. וכדי שלא להעיר קנאת הכהנים לא לקח עזרא את התורה מידם לתתה ביד משפחה אחרת ממשפחות ישראל, כי גמר בדעתו לתת אותה ביד כל יודע תורה בישראל. ובחכמה רבה עשה עזרא את הדבר הזה. כי עזרא היה כהן (עזרא ז׳ י״א), ואלו חפץ בכהונה גדולה היה מגיע לה, אף על פי שלא בן כהן גדול הוא, כי אין כדבר הזה מעצור לאיש כמוהו. והוא לא כן עשה, כי הניח כהונה גדולה לאיש אחר, והוא עצמו עמד בראש העם כסופר מהיר בתורת ה׳ (עזרא ז׳ ו׳), והוא כל כבודו. ובכן עשה עזרא את חפצו. כי מן היום ההוא והלאה כל אדם מישראל שהיה סופר מהיר בתורת ה׳ כמוהו הורה תורה בישראל. ועל ידי המעשה הזה נסע ונטל היתרון שהיה לכהנים מן אחיהם כל בית ישראל לתורה. כי מעתה אם היה הכהן בן תורה הורה הוראה ככל סופר בישראל, אבל אין הוראה זכותו לבדו[2].

---

[1]) ולא שהיו כהני ישראל רשעים מאוד, ובלבד שזה כל אדם כשתנתן משמרת כזכות יתירה לו לבדו, והיא משמרת עולם לו ולזרעו אחריו, וכל זר לא יקרב אליה, כאשר יתחזק בזכותו כן יהיה לבו גס במשמרתו וימעל בה ולא ישמרנה כמוטל עליו.

[2]) ועל פי הדברים האלה תשכיל ותבין מה שאמרו במשנה אין בין כהן משוח בשמן המשחה למרובה בגדים אלא פר הבא על כל המצות (מגלה א׳ ט׳). ובגמרא לא נאמר טעם

השא השאת. המקרא הזה מפורש לך על פי מה שאמרתי בביאור הוא אשר דבר ה׳ (ויקרא י׳ ג׳). כי מפני שעד הנה היה אך שלום, והימים כלם אומרים שלום, יאמר האומר ככתוב והוא רואה את שלות הימים כהבטחת ה׳ האומר שלום שלום.

(יא) **יאמר לעם זה.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים כלם בפירוש הדברים האלה, והם פשוטים מאוד. החכמים מפרשים אמירה זו כמשמעה, וזה אומר בכה וזה בכה, ודברי כלם פירוש דוחק לא ראוי לזכרון. ובאמת אמירה זו לשון צווי, והיא משמשת בלמ״ד ככתוב ולחם אמר לו (מ״א י״א י״ח), ופירוש הכתוב רוח צח שפים במדבר יצטוה לנפול על העם הזה. ויתורגם ללועזים wird bestellt werden für dieses Volk.

(יב) **רוח מלא מאלה.** השבעים לא מתרגמים „מאלה״, כי לא היו יודעים מה הוא. ונראה שחשבוהו לטעות שנפלה מחמת כפל „מלא״ שנכפל בתחלה והוגה אחרי כן ונעשה „מאלה״ ליתן בו טעם כל שהוא. ומכל חכמי ישראל שאחריהם לא ראויים לזכרון כי אם דברי רד״ק המשיב מאלה אל לזרות ולהבר שבסוף הפסוק הקודם ומפרש רוח מלא מאלה רוח חזק מן הרוחות אשר לזרות ולהבר. וחכמי הגוים אומרים שמאלה זה תואר המקום והוא שב אל שפים במדבר ששם מוצא הרוח הבא. ולשתי הכתות קשה „מלא״, לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא שיאמר לרוח חזק רוח מלא.

ואני, ממה שראיתי שמשמש פעל מלא עם מן ללמד על מלואו של המָלֵא, כמו שנאמר מלאו מקדם (ישעיה ב׳ ו׳), אמרתי שאף כאן מלא מאלה כמו מלא אלה, ואלה שב אל לזרות ולהבר הנזכרים לפני מזה. ועל פי הדברים האלה, אחר שאמר הנביא שלא יהיה הרוח הבא לזרות ולהבר, הוא אומר כאן רוח מלא מאלה, כמי שאומר לא יהיה הרוח לזרות ולהבר תבואת השדה, ואף על פי כן יהיה הרוח הבא מלא ככח הרוח אשר לזרות ולהבר, ויהיה בו מעין הרוח ההוא, כי הוא יבא להבר ירושלים ולזרות יושביה. כן נראה לי פירוש הכתוב הזה. ויתורגם ללועזים doch ein Wind voll der nämlichen Kraft.

יבוא לי. כמו שנאמר ברוכים אתם לה׳ (ש״א כ״ג כ״א) ולמ״ד מלמד על מי שמאתו הברכה, אף על פי שהפעל בינוני פעול ואין פועל, כן משמש למ״ד עם פעל עומד ללמד על מה שעל ידו היתה הפעולה, אף על פי שהוא איננו הפועל, כמו שנאמר עצמו לי אלמנותיו (למטה ט״ו ח׳), שפירושו על ידי היו אלמנותיו עצומות. ואף כאן יבא לי זה פירושו יבא במצותי. ויתורגם ללועזים wird kommen auf mein Geheiss.

(טז) **הזכירו לגוים** וגו׳. גוים אלה משפחות יהודה ובנימין. וסרס המקרא וכן תפרשהו הזכירו לגוים והשמיעו על ירושלים הנה נוצרים באים, כי למען הקבלת המאמרים נחלקה השמועה בין שניהם וכבר הראיתיך כעין הדבר הזה בביאור והוצאתי מיעקב זרע (ישעיה ס״ה ט׳).

(יח) **זאת רעתך כי מר** וגו׳. „זאת״ מַקדם כי מר וגו׳ עד סוף הפסוק, ופירוש הדברים כי מר כי נגע עד לבך רעתך הוא הדבר הזה, כלומר ענש רעתך הוא. ואמר זאת רעתך, כמו שנאמר באיזבל שלא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים

לה כל צרכיה בגדה בו כאשר תבגוד אשה ברעה ואין לבה נוקפה מפני שאין לו עליה טענה.

(כב) **ארפא משובתיכם.** הרופא רופא את החולה או את החלי, ומשובות שנאמר כאן הנה החלאים. ורפואה זו כאחותה שפירשתיה בביאור דרכיו ראיתי וארפאהו (ישעיה נ״ז י״ח), ופירוש הדברים לא אכה אתכם על משובותיכם. ויתורגם ללועזים .ich will euch die Strafe für euere Verkehrtheiten erlassen והדבר למד מענינו שלא תהא רפואה זו כי אם בתשובה שלמה, וערבונה ודוי השבים שמתודים על חטאותם, והודוי מכאן ועד סוף הפרשה.

(כג) **אכן לשקר** וגו׳. למ״ד זו למ״ד המחוקת והיא כאין לתרגום המקרא, ופירוש הדברים אך שקר כל הבא מגבעות ושקר המון הרים. והרים וגבעות המה הבמות ששם היו עובדים את גלוליהם.

(כה) **נשכבה בבשתנו** וגו׳. נתכסה בבשתנו כבסות לילה המכסה את כל הגוף, כלומר כסתה כלמה פנינו תמיד יומם ולילה.

ד

(א) **אלי תשוב.** „אם״ שבראש הדברים משמש אף לכאן. **ולא תנוד** תשובת התנאי, ונכנסה ואו״ו בראשה, והיא לא משמשת כשתשובת התנאי מאוינת בכל המקרא חוץ מכאן, כמו שהוכחתי בביאור ולא יסגירו (יהושע כ׳ ה׳), והנביא נוהג כאן בחוק הלשון מנהג בן חורין. ופירוש ולא תנודו ולא תהיו כמי שהוא נע ונד אחת הנה ואחת הנה, כלומר אל תעשו תשובה לחצאין, לעמוד ורגליכם האחת בדרך הראשונה והאחת באחרונה, וכמו שנאמר אחרי כן נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים (למטה פסוק ג׳). וראה מה שאמרתי בביאור נודי ספרתה אתה (תהלים נ״ו ט׳). ויתורגם ללועזים .so musst du nicht schwanken

(ב) **ונשבעת חי ה׳ באמת** וגו׳. אמת זו כאחותה שפירשתי בביאור זרע אמת (למעלה ב׳ כ״א). ומשפט זה ככתוב משפט המלך (ש״א ה׳ ט׳). וצדקה זו מפורשת לך בביאור חלק וצדקה וזכרון (נחמיה ב׳ כ׳). ועל פי הדברים האלה לא בא הכתוב הזה להוציא שבועת שקר בשם ה׳, כי הוא מוציא כל שבועה בשם ה׳ כשאין הנשבע עובדו באמת ולא לו המשפט והצדקה להשבע בו. וראה מה שאמרתי בביאור מגישי מנחה בצדקה (מלאכי ג׳ ג׳). ויתורגם ללועזים sondern schwören „bei JHVH!“ als sein echter Diener und mit Anrecht und .Anspruch

(ה) **קראו מלאו.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור וימלא אחרי (במדבר י״ד כ״ד) בסוף דברי.

(ט) **והנביאים יתמהו.** יתמהו זה המקביל אל נשמו משמעו תמהון לבב שבקללות (דברים כ״ח כ״ח).

(י) **ואמר.** הלשון הזה לא מתישב היטב, לפי שאלו היה הנביא עצמו הוא האומר אדני ה׳ וגו׳, היה מזכיר אחרי כן מה שהשיב לו ה׳ על דבריו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שואמר זה לא נקוד כדין ודינו וְאָמַר, ופירושו ואמר האומר.

(ל) **ואת שדוד.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור שם נפל שדוד (שופטים ה׳ כ״ז). **מה תעשי כי** וגו׳. כמו מה לך כי, אין ביניהם דבר. ופירוש הכתוב מה לך כי תעשה כל אלה להתיפות, ויפיך ללא הועיל, כי מאסו בך עוגבים. ויתורגם המקרא ללועזים du Ärmste, was hast du vor, dass .u. s. w.

(לא) **תפרש כפיה.** אין הלשון הזה כבתוב פרשתי ידי (ישעיה ס״ה ב׳), כי הוא לסימן בלבד שיתן הקורא אל חברו, וזה מעשה שיעשה המתחנן.

כי עיפה נפשי להרגים. למ״ד של להורגים מפרש עיפות ומגיד לְמה היא. ויתורגם המאמר הזה ללועזים denn ich bin den Würgern nicht .gewachsen

ה

(א) **אם תמצאו איש** וגו׳. ואנחנו ידענו שני אנשים עושי משפט וצדקה בימי הנביא הזה והם נקובים בשמותם, אחיקם בן שפן שהיתה ידו את ירמיהו לבלתי תת אותו ביד העם להמיתו (למטה כ״ו כ״ד) ועבד מלך הכושי שהוציא את ירמיהו מן הבור (ל״ח ז׳—י״ג), מלבד השרים שיעצו לברוך ולירמיהו להסתר מפני חמת המלך (ל״ו י״ט). ומן הסתם היו בירושלים עוד אנשים כמו אלה בימים ההם, והנביא מפליג ומפריז על המדה בתוכחתו. וכן היו כל הנביאים עושים, ומפני שהם היו צדיקים מאוד היתה בעיניהם צדקת בני אדם שלא עלו למדרגתם כאפס וכאין.

(ה) **אך המה יחדו** וגו׳. יחדו זה לא מחבר הגדולים זה אל זה כי אם עדתם על עדת הדלים הנזכרים בפסוק הקודם, ויתורגם ללועזים ebenfalls.

(ז) **אי לזאת.** הדבור הזה שנכנס בו למ״ד בינתים מפורש לך כל צרכו בביאור אי מזה (בראשית ט״ז ח׳).

ואשבע אותם וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה כנקודם, כי מה שבועה שהשביעם ה׳ ענין לכאן? ומתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא ואשבע בשי״ן שמאלית, וכן העקר, ופירוש הדברים ואף על פי שאנכי הוא הנותן להם לחמם לשבעה לא זכרו שאני בעלתי בהם וזנו מעלי. ומקביל ואשביע אותם אל בלא אלהים שנאמר לפניו.

(ח) **משכים.** פירושיו רבים, ואין אחד מהם מתישב על לשון הכתוב ועניננו. ואומר אני ששרשו שכה שממנו נגזר השם אשך, והוא הבנין הכבד הנוסף, ופירוש סוסים משכים סוסים שפחדיהם גדולים ועל כן לנקבה תאות נפשם תמיד. וראה מה שאמרתי בביאור האריכו ימים (יהושע כ״ד ל״א).

(יג) **כה יעשה להם** מן הדברים אשר שם הכתוב בפי המכחשים בה׳, והכנוי לנביאים. ועל דבר הענין, ראה מה שאמרתי בביאור כה יעשה לך אלהים (ש״א ג׳ י״ז). ואף כאן המדבר את הדברים האלה היה מדבר ומניף ידו כמי שהולך להכות את רעהו, לאמר כה יעשה להם. ויתורגם ללועזים so sollte man mit .ihnen machen

(טז) **אשפתו כקבר פתוח.** לא נתברר לי טעם המשל הזה. ואפשר שזה פירושו: כמו שכל קבר פתוח עומד לקבל מת אל תוכו, והרואה קבר פתוח יודע שמת בעיר, כן כל חץ שבאשפת העם ההוא עתיד להמית.

וכפות הידים „דבר ה׳ הוא״ (מ״ב ט׳ ל״ה), שפירושו מעשה שנתקיים בו דבר ה׳ ובלבד ששם במעשה שנזכר נאמר הוא, וכאן במעשה העומד להזכר נאמר זאת.

(יט) מכאן ועד סוף פסוק כ״א (ועד בכלל) דברי כנסת ישראל מתאוננת כי מר לה ונגע עד לבה, ולא מדברי הנביא שמדבר בשם עצמו. ועד בדבר מה שנאמר בסוף הפסוק האחר שודדו אהלי רגע יריעותי. ומכל דברי הפסוק הזה לא הבינו החכמים אפילו תיבה אחת על בריה. והנקדן ובעל הטעמים המה הטעום, ונוספה עליהם טעות קלה שנפלה באחת התיבות.

מעי מעי יש בו כדי מאמר שלם, והוא קול קורא ממכאובות לבו. כי מעים בלשון המקרא כלב וקרב וכליות שכלם מושב הרוח אשר באדם.

אוחילה הוא העקר, ולא אָחוּלָה, כמו שמגיהים חכמי הגוים המחדשים, ואין בו כדי מאמר שלם. כי מכאן ועד סוף הפסוק ששה מאמרים: אוחילה קירות לבי — מאמר אחד; הומה לי — מאמר אחד; לבי לא אחריש — מאמר אחד; כי קול שופר שמעתי — מאמר אחד; נפשי — מאמר אחד; תרועת מלחמה — מאמר אחד; הרי ששה. והא לך ביאור המאמרים איש איש לבדו.

אוחילה קירות לבי הומה לי. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי אין ללב קירות, ואף לא מתישב על קירות לשון הומה שהוא יחיד והם רבים. ואומר אני שקירות זה טעות סופר ועקרו קְרִירוּת על משקל מרירות, ומשמע קרירות לבי שֶׁקֶט לבי ושובו למנוחתו וכמו כן משמש قَرَّ בלשון ערבי. והומה מתאר לב, והלשון ככתוב קול הקריה הומה (מ״א א׳ י״ג) והמאמר „הומה לי״ משרת, ופירוש אוחילה קירות לבי הומה לי מיחל אני לקרירות לבי, והוא הומה לי ולא יתקרר.

לבי לא אחריש. יונתן מתרגם כאלו כתוב יחריש, והעקר כמות שהוא לפנינו בספרים, ובלבד שאחריש זה פעל יוצא ולא עומד, והוא משמש ככתוב בדיך מתים יחרישו (איוב י״א ג׳), והפועל לבי ופירוש הדברים לא אוכל להשתיק את לבי ההומה לי.

כי קול שופר שמעת. וכתיב שמעתי, הפרצוף הראשון, והוא העקר, לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא נפש שומעת. והדברים טעם למה יהמה לו לבו והוא לא יכול להשתיק אותו.

נפשי. אף בו כדי מאמר שלם, כמו שאמרתי, ומקרא קצר הוא זה, ומלואו נפשי ההומה[1]) עלי לא אחריש.

תרועת מלחמה. כי שמעתי שנאמר לפני מזה בקול שופר משמש אף לכאן, ובכן יש בדברים כדי מאמר שלם. כמו שאמרתי למעלה. והדברים טעם לדברי המאמר הקודם.

ועל פי הדברים האלה זה תרגום המקרא בחבורו ללועזים Mein Inneres, mein Inneres! Ich harre der Beruhigung meines Herzens, das mir so tobt. Ich varmag mein Herz nicht zu stillen, denn ich höre Trompetenschall, meine Seele nicht, [denn ich höre] Kriegslärm. וראה מה שאמרתי בביאור אם ישוב ולא ישוב (למטה ח׳ ד׳) בסוף דברי.

---

[1]) כי גם בנפש יפול לשון המיה, כמו שנאמר מה תשתוחחי נפשי ומה תהמי עלי (תהלים מ״ב י״ב).

ו

(ב) **הנוה והמענגה דמיתי בת ציון.** חכמי הגוים מפרשים דמיתי לשון השחתה, ולא נראה לי כן. ואומר אני אל תקרא דָמיתי כי אם דִמיתי ופירוש הדברים כמדומה אני שבת ציון הנוה והמעונגה שבכל הערים. והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור השאלה ששאל ה׳ למשה לאמר מה זה בידך בטרם יהפך מטהו לנחש (שמות ד׳ ב׳), כדי שיַעור משה וישים לבו על השנוי שישתנה לעיניו. כי אף הכתוב הזה מקדים שבח ירושלים לפורענותה כמי שאומר ראו זאת העיר המהוללה וזה סופה[1]). והוא מסגנון לשון ירמיהו, שכן הוא אומר אל בית מלך דוד גלעד אתה לי ראש הלבנון אם לא אשיתך מדבר (למטה כ״ב ו׳). ויתורגם המקרא ללועזים .die Schönste und Geschonteste dünckt mich die Tochter Zion

(ד) **אוי לנו כי פנה היום.** הושמו הדברים האלה בפי אויבי ירושלים להגיד לנו איך יתאוו להשחיתה, ומן הטעם הזה נאמר בפסוק האחר

(ה) **קומו ונעלה בלילה,** והוא נאמר כנגד המתאוננים שפנה היום וחבריהם משיבים להם כן, כמי שאומרים לא הפסדנו בפנות היום, כי גם בלילה יכולים אנחנו לעלות עליה.

(ו) **עצה.** אמרו החכמים שהיא בת זוגו של עץ, ועץ ליחיד והיא לכלל. ואתה הראית לדעת שבכל זוגות כמו אלה כשאין במשמע השם דבר שיש בו רוח חיים הנקבה ליחיד והזכר לכלל[2]). ואני ממה שראיתי שלא נמצא עצה לשון עץ בכל המקרא חוץ מכאן, ומפני שלא אראה לדבר טעם למה נאמר כרתו עצה ואנחנו ידענו שאין לשפוך סוללה בלא עצים, משבח אני את בני המזרח הקוראים כאן עֵצָהּ, ה״א במפיק. ומפיק זה נותן טעם לשבח, כי מעתה המצוה להכרית עצי ירושלים לשפכם סוללה עליה, והדבר הזה מגדיל שברה ויגונה וחרפתה, כמו שתגדל חרפת המוכה כשיוכה בכלי מלחמתו, כמו שהוכחתי בביאור ויכרת בה (ש״א י״ז נ״א), ובביאור בחנית ובארץ (שם כ״ו ח׳). ודוגמת דבר המקרא הזה ממש מצות דריוש המלך אשר צוה לאמר יתנסח עא מן ביתה וזקיף יתמחא עלוהי (עזרא ו׳ י״א).

היא העיר הפקד כלה וגו׳. נואלו החכמים ואנשי המדע בפירוש המקרא הזה, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ודברי הכתוב פשוטים ונכוחים למבין. כי הפקד זה מלשון פקדון שמונח למשמרת, והוא ככתוב למכמש יפקיד כליו (ישעיה י׳ כ״ח). וכלה מקומו המקום השני כדין תאר המקום. ועשק זה שהוא הנושא של הפקד משמעו ממון העשוקים, וכיוצא בו העשק אשר עשק (ויקרא ה׳ כ״ג). וכל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק מאמר אחד, וזה פירושו: היא העיר אשר בכל מקום שבה מונח ממון עשוקים, כי רבים העושקים בקרבה. וכן אמר נביא אחר כנגד שמרון האוצרים חמס ושוד בארמנותם (עמוס ג׳ י׳). והפסוק הזה סופו נותן טעם לראשו, והוא מגיד לנו שמפני שירושלים מלאה עשק, ראויה היא לענש החמור הזה שישפכו עליה סוללה ועצי הסוללה עציה. ויתורגם ללועזים das ist die Stadt, in .welcher allenthalben ungerechtes Gut lagert

---

[1]) וכעין הדבר הזה תמצא למטה י״א ט״ז.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור בדגת הים (בראשית א׳ כ״ו).

(כג) **סרו וילכו.** הליכה זו שאין עמה זכר למקום קשה לפרשה. וחכם יהודי אחד אמר שפירוש סרו וילכו סרו הלוך וסור, ואין דבריו במשמע לשון הכתוב. ואני ממה שראיתי שהנביא הזה אומר בנטעים הצומחים והולכים הלוך וגדול ילכו גם עשו פרי (למטה י״ב ב׳) אמרתי שכן הליכה זו, ומשמעה הצלחה. ויש בוילכו כדי מאמר שלם והוא משרת. והקדים הנביא להגיד לנו שסרו ישראל מתוך הצלחתם, מפני שהוא בא לאמר ולא אמרו בלבבם נירא נא את ה׳ אלהינו הנותן לנו גשם ויורה ומלקוש בעתו, שהיה בדין שבימים הטובים יהללו את ה׳ אלהיהם על הטובה, והם לא כן עשו ועזבוהו לעת כזאת, והדבר הזה מוסיף רעה על רעתם. ויתורגם וילכו ללועזים mitten im Wohlstande.

(כד) **שבעת חקות קציר ישמר לנו.** החכמים כלם אומרים ששבועות זה מלשון שבוע. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כן, חקות מיותר, ואלו בא הנביא לאמר חקות אף על פי כן, היה אומר חקות שבועות קציר, ולא כסדר הכתוב. ואומר אני ששבועות רבוי של שבועה, ואמר הכתוב לשון רבים ללמד על חומרה של השבועה, ופירוש הדברים כאשר ישמור הנשבע את השבועה החמורה כן ישמור ה׳ לנו חקות קציר. ויתורגם ללועזים wie man einen heiligen Eid hält, uns einhält die Erntezeit.

(כו) **ישור כשך יקושים.** אין המשל הזה עולה יפה, כי בכל כמו אלה שני הפעלים משרש אחד. ועל כן אומר אני שישור זה טעות סופר ועקרו יָשֹׁךְ או יָשֹׁךְ, ושרשו כשם הפעל שלאחריו. ויתורגם ללועזים man duckt sich, wie Vogelsteller es thun.

(כז) **ויעשירו.** המקרא הזה לקה בחסרון, וחסרונו יִמָּלֵא לך בביאור סוף הפסוק האחר.

(כח) **גם עברו דברי רע.** כל היגעים לפרש דברי רע דבר שפתים או מעשה יגעים לריק. ולי אין ספק שבמקרא הזה דברי רע כנוי לחזירים[1]), כמו שבלשון התלמוד נקרא החזיר דבר אחר. ועל פי הדברים האלה, אחר שאמר הנביא שמנו עשתו הוא מסיים ואומר עברו דבר רע והוא מגיד לנו ששמנו ועשתו יותר מחזירים. ויתורגם המקרא ללועזים sie sind fett und feist geworden, übersteigend die garstigen Dinger.

ויצליחו. תיבה זו כאן חוץ למקומה, ומקומה בסוף הפסוק הקודם אחר ויעשירו, וכמוה דינה וַיַּצְלִיחוּ ומפני שיש מסוף הפסוק הקודם ועד כאן כדי שורה אחת, נראה שבתחלה השמיט הלבלר „ויצליחו״ מסוף השורה, וכשבא המגיה להגיה נתחלף לו סוף שורתו בסוף השורה האחרת, ובכן נכנסה התיבה שלא במקומה.

דין לא דנו. אין בו כדי מאמר שלם, לפי שאין דין זה שם דבר כמו שאומרים החכמים כלם, כי אם שם הפעל והוא ככתוב לדין עמו (תהלים נ׳ ד׳) והוא משמש כאן חזוק הפעל, ודין האחרון הוא הפעול. ויתורגם ללועזים die Sache der Waisen führen sie keineswegs.

---

[1]) ואמר הכתוב לבעלי חיים דברים כמו שנאמר ולא ימות מכל לבני ישראל דבר (שמות ט׳ ד׳).

שהיא רואה כל מעשי יושביה. ויתורגם המקרא ללועזים und merke du, die du gegen sie Zeugin bist.

(כ) **לא לרצון.** לי שבסוף הכתוב משמש אף לכאן. וכן דרך המקראות לדבר, ואף הראיתיך כדבר הזה בפעל ישעיה ס״ג י״ח.

(כג) **קולם כים יהמה.** אין קולם הפועל של יהמה, כמו שאומרים גדולי חכמי הגוים, כי לא תמצא קול הומה בכל המקרא. וקול הנושא, וכים הנשוא, ויהמה מאמר משרת מלמד על ים. וסבת המשרת שקוראים לה הערביים عامل الحال הוא ענין הדמיון (معنى التمثيل). ופירוש הדברים כתרגום יונתן קלהון כימא באתרגושיה ויתורגם ללועזים ihr Lärmen ist wie das Meer, wenn es braust.

(כז) **בחון** וגו׳. עד למקרוב היו חכמי הגוים טועים בפירוש בחון ומבצר טעות חכמי ישראל האומרים שבחון כמו בחן ומבצר מלשון עיר מבצר. ומקרוב נפקחו עיניהם לראות שבחון לשון בחינה ומשמעו בוחן כסף וזהב ומבצר מלשון בצר (איוב כ״ב כ״ד); ועוד טועים במבצר זה לקראו מְבַצֵּר, והוא עקרו כנקוד לפנינו, והוא שם כלי כמלקחים ומאזנים שיש בראשם מ״ם. ומבצר בתחלה הכלי שבו ישתמש הבוחן בצר, ומשם נשאל לבוחן עצמו.

(כח) **סרי סוררים.** הלשון הזה כמו שפירשתי סר וזעף (מ״א כ׳ מ״ג), ובלבד שהוא ענין לרעת פנים וזה לרעת הלב. ויתורגם סרי סוררים ללועזים die Schlechtesten unter den Schlechten.

הלכי רכיל נחשת וברזל. במקום אחר אמרתי לך שרכיל עקרו רוכל, ובתחלה הולך רכיל משמעו סוחר הולך מבית לבית וסחורתו בידו; ומפני שהרכיל, הוא הרוכל, חפץ להטות לב הקונים אל סחורתו מגיד הוא לנשים בבית אחד מה ששמע בבית אחר. ומשם נשאל הדבור הולך רכיל לאיש מגלה סוד ומחרחר ריב. ובמקרא הזה משמע הדבור כעקרו וכתחלתו, וכמו שנאמר אשיב שולחי דבר (ש״ב כ״ד י״ג), אף על פי שאין השיב יוצא לשלישי, ונאמר כן מפני שנעשה „השיב דבר״ כמו „ענה״, אף כאן נעשה „הולכי רכיל״ הדבור כלו כמו מוכרים, והפעול נחשת וברזל, אף על פי שהלך כשהוא לעצמו פועל עומד הוא ולא יוצא.

כלם משחיתים המה. מוכרים נחשת וברזל ואומרים שכסף וזהב הם והממכר מָשחת ביד הקונים. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים was sie feil bieten ist Erz und Eisen; alle sind sie Verfälscher.

(כט) **נחר מפוח** וגו׳. בפירוש המקרא הזה יהיו דברי קב ולא נקי, והקורא ימחול לי. כי הנביא המוכיח את ישראל על מעשיהם המכוערים משתמש כאן בלשון כיעור, ואלו אמרתי לפרש דבריו בשיחה נאה יראתי שלא אצא חובת ביאור.

ודע שנחר זה אין שרשו חרר, כמו שיש אומרים, כי אם נחר שממנו נגזרו נחירים ונחרה, ומשמעו נפיחה ושאיפת רוח. ומפוח פי הטבעת עד סוף הקנה שבו. והדבור „מאש תם״ עקרו תיבה אחת ודינה מֵאֶשְׁתָּם, ומשמעה מבינות לעגבותם. והשם שת, ובלשון ערבי נוסף בראשו אל״ף ונעשה است בעבור שי״ן שהיא בשבא והערבי לא מתחיל תיבה בשבא. ובלשון המקרא נאמר בנפרד שֵׁת, אבל כשבא המדבר להוסיף עליו כנוי שעל ידו תפול תנועת שי״ן, הצטרך אף הוא להוסיף אל״ף בראש התיבה להקל מעל המבטא. ופירוש המקרא מה שיפיח המפוח מבינות לעגבותם עפרת היא, ולא כסף וזהב. והדברים דברי חרופים וגדופים, ובהם מעין התוכחה.

(ז) **כהקיר ביר מימיה** וגו׳. גם כל אלה מן הדברים שמדבר ה׳ אל הגוים אשר הוא מצום לכרות עצה ולשפוך על ירושלים סוללה. וטעם זכר כל חטאות ירושלים האלה מפורש לך בביאור הפסוק הקודם. ונוסף עליו עוד טעם כטפל לו. כי הגוים ההם אשר ה׳ קורא על ירושלים יודעים שהיא העיר אשר בחר לשכן את שמו שם, ובגלל הדבר הזה יראים הם לגשת לנגוע בה לרעה. ולכן מעוררם ה׳ לעשות מצותו ומודיעם שחרה אפו בירושלים על כל חטאותיה, וכל מחריביה לא יקרם עון.

(ט) **השב ידך** וגו׳. הלשון הזה לא מתישב על ראש הפסוק. ומי שלא הוכה בעורון הלא יראה שידך זה עקרו יָד, כי בטעות סופר נשנית כ״ף שבסופו מראש התיבה האחרת. ועל פי הדברים האלה „השב״ שם הפעל ולא צווי, והמאמר כלו משרת לשלפניו. וכמדומה אני שכבר היו בחכמי הגוים מפרשים הפירוש הזה, כלו או לחצאין. והשבת יד שמשמש עמה „על״ מפורשת לך כל צרכה בביאור ואשיבה ידי עליך (ישעיה א׳ כ״ה).

(י) **ערלה אזנם** אזניהם כאזני ערלים שלא ישמעו דברי איש עברי המדבר אליהם כלשון עמו.

(יא) **שפך** לא יפורש כניקודו, ואומר אני שדינו שְׁפֹךְ. וכל הדברים מכאן ועד האתנח מאמר משרת לשלפניו.

איש עם אשה. עם זה מחבר שניהם זה אל זה לענין הפעולה ולא לזמנה ומקומה, וכמוהו רעהו שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים Mann so wohl als Weib.

זקן עם מלא ימים. מלא ימים מי שלא יתוספו ימים על ימיו, והוא ככלי המלא ולא יחזיק יותר ממלואו. וזקן מי שרבים ימיו, ולא כמלא ימים. ועל כן נאמר במקום אחר וזקן אשר לא ימלא את ימיו (ישעיה ס״ה כ׳).

(יג) **כלו בוצע בצע.** אין כל זה מרבה יחידים כי אם מרבה כל אבר מאברי הגוף שבכל אחד מן היחידים, ופירוש הדברים כל עצמותיו תאמרנה איה בצע. וכענין זה רעהו שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים so wohl der kleine als der Grosse unter ihnen ist ganz der Gewinnsucht ergeben.

(טו) **גם הכלים לא ידעו.** גם זה מוסיף לא ידעו, ולא הכלים, והופסק בינו ובין הנוסף, וכדבר הזה הראיתיך עד כה הרבה מאוד.

ויש משבשים הכלים ומגיהים הַכָּלֵם, והשבוש ללא צרך. כי הכלים כאן פעל עומד, אף על פי שהוא הבנין הכבד הנוסף, וכיוצא בו הוביש והחפיר שזה עומד תמיד וזה יש שהוא עומד, כמו שנאמר החפיר לבנון (ישעיה ל״ג ט׳). וטעם שלשתם מפני שבשת וכלמה בפנים, והבנין הכבד הנוסף יש במשמעו תאר שעל פני המתואר, כמו שהוכחתי בביאור האריכו ימים (יהושע כ״ד ל״א).

(יח) **ודעי עדה את אשר בם.** חכמי הגוים המחדשים נלאו לפרש המקרא הזה, ואומרים שמשובש הוא עד לאין מרפא. ולי נראה שהדברים כתובים לפנינו כבתחלה, ועדה זו עדה מעידה, והדבור כנגד הארץ שבראש הפסוק האחר, ובשביל כן נאמר עדה ולא עד, כי ארץ לשון נקבה. ובי״ת של בם משמש עם עדה, ככתוב עדים אתם בכם (יהושע כ״ד כ״ב). ואין את אשר בם הפעול של שמעי ודעי, כי הפעול של שמעי הארץ שבראש הפסוק האחר הוא אף להם, והדבור את אשר בם מפרש עדה. ופירוש הדברים ודעי עדה המוכנת להעיד בם. והארץ עדה לפי

(יב) **מפני רעת עמי ישראל.** ולא כן הקבלה שהיתה ביד סופר ספר שמואל, כי על פי האמור שם נחרב משכן שילו בחטאת בני עלי, והם משפחה אחת ממשפחות ישראל.

(כב) **כי לא דברתי את אבותיכם** וגו׳. מי שלו אזנים לשמוע הלא ישמע מן הדברים האלה שהנביא הזה לא היה יודע בכל דיני קרבנות שבתורת כהנים.

(לא) **אשר לא צויתי** וגו׳. מן המקרא הזה משמע שהשורפים את בניהם ואת בנותיהם בגיא בן הנום היו אומרים להעבירם לה׳ אלהיהם, ועל כן ה׳ מכחיש דבריהם לאמר שמעולם לא צום כמצוה הזאת.

ח

(א) **יוציאו את עצמות** וגו׳. האויבים יעשו הדבר הזה בהלכד העיר ויבאו לשלול שלל ולבוז בז בקברי המלכים בעבור הכסף והזהב שבתכריכיהם.

(ד) **אם ישוב ולא ישוב.** פירושי המקרא הזה רבו משערות ראשי, וכלם אין בהם דבר ראוי לזכרון. והנה נאמר לפני מזה היפלו ולא יקומו, ופירוש הדברים היפול הנופל והוא לא יתאמץ לקום; וכשהוא מסיים ואומר ככתוב, הדבר למד מענינו שזה פירושו; אם ישוב ויפול הנופל ולא ישוב ויתאמץ לקום; ואם כן, וכל נופל מתאמץ לקום, וכל נופל ושונה מדי נפלו יתאמץ לקום, מה לכם כי נפלתם ואין את נפשכם לקום ממפלתכם עוד, וכמו שנאמר בפסוק האחר מדוע שובבה העם הזה משובה נצחת. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים fällt man denn und will nicht aufstehen, und hat man jenes noch einmal gethan, .will man dies nicht wieder?

ואני מדי קראי במקרא כמו אלה אתפלא איך שמעו השומעים את הדברים וידעו מה הם. והנה אמת שאינו דומה שומע דברים מפי אומרם לקוראם מעל הספר. כי לשומע מרמז המדבר בעיניו ומורה באצבעותיו ומרים קולו או משפילו, כדרוש לחפצו, ודברים כתובים על ספר שוכנים דומה; ואף על פי כן לא נראה לי שדברים סתומים וחתומים כדברי המקרא הזה נאמרו בחוצות ירושלים והמון העם שומע ומבין. ואומר אני שבתחלה דבר הנביא דבריו באר היטב כדבר איש אל רעהו, למען ישמע העם וידע, ואחרי כן בהעלותו אותם על ספר שנה סגנון לשונו וסדרם כסדר אשר הם לפנינו היום הזה.

(ה) **שובבה.** הלשון הזה לא מתישב על העם כלל. ואומר אני ששובבה זה עקרו שובב, לשון זכר, כי בטעות סופר נשנה ה״א שבסופו מראש התיבה האחרת.

(ו) **כל ה.** ריח לו כרעהו שפירשתי בביאור כלו בוצע בצע (למעלה ו׳ י״ג).
שב במרוצתם וגו׳. כל היגעים לפרש הדברים האלה ככתבם לא רואים פרי בעמלם. כי האומרים שפירוש שב במרוצתם שב למרוצתם לא ידעו בטיב לשון המקרא שבו נאמר בכמו אלה ככלב שב על קיאו (משלי כ״ו י״א), ונאמר בספר הזה שבו על עונות אבותם (למטה י״א י׳), ובשניהם משמש „על" עם הפעל, ולא בי״ת. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, כי הופרד בין הדבקים, ושב במרוצתו עקרו יִשֹׁבַב מרוצתם, וכלה שובב מאמר בפני עצמו, ומרוצתם מחובר אל סוף הפסוק. ולשון סוף הפסוק המדמה מרוצתם אל סוס ככתוב משוה רגלי כאילות (תהלים

ויתורגם המקרא הזה ללועזים was ihnen durch's Luftloch zum St—ss hinausfährt, ist Blei.

ז

(ג) **ואשכנה אתכם.** ראה מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג). ואף כאן זה פירוש הכתוב ואתנכם לשכון במקום הזה ולא תגלו ממנו.

(ד) **אל דברי השקר.** לא מתישב הלשון הזה על לאמר שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני אל תקרא דברי כי אם דְּבְרֵי, דל״ת בחולם.

היכל ה׳ המה. הדברים האלה קשה מאוד לפרשׁ. ונראה לי שאין המה זה נקוד כדין, ודינו הֹמֶה, והלשון ככתוב קול הקריה הומה (מ״א א׳ מ״א), שנאמר שם כן בהמון חוגג בהמשח שלמה למלך. ופירוש הכתוב הזה הלא היכל ה׳ עומד וקיים והוא הומה מקול הכהנים בעבודתם והלוים במשמרתם. והיה בהם אומרים כן, מפני שהיו סומכים על הדבר הזה שלמען בית ה׳ ולמען ריח הניחוח העולה משם לה׳ לא תחרב ירושלים. ויתורגם ללועזים der Tempel JHVHes ist ja voller Leben!.

(ז) **למן עולם** נדרש לפניו, אל אשר נתתי לפניכם. **ועד עולם** נדרש לפני פניו, אל ושכנתי אתכם.

(ח) **דברי השקר.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ד׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(י) **נצלנו.** לא ידעו החכמים פירוש נצלנו זה. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים נַצְּלֶנוּ, ודבריהם דברי רוח. ופירוש נצלנו נצלנו מענש, כי לא נתפס על עונותינו. ראה מה שאמרתי בביאור אמלטה נא (ש״א כ׳ כ״ט), בגוף הספר ובציון שבגליון. ויתורגם נצלנו ללועזים wir gehen straflos aus.

(יא) **גם אנכי הנה ראיתי.** אם תחזור על כל המפרשים לא תמצא להם במקרא הזה דברים של טעם, מפני שלא יודעים תשמישו של „גם״ זה.

ואתה דע שבדברי נבואה ודברי שיר ישאל השואל שאלה במה שנפשו יודעת מאוד כי היו לא יהיה, ועל שאלתו זאת יוסיף לאמר „גם״ כן וכן, והוא רוצה לאמר שכמו שדבר השאלה הזאת אי אפשר כן הדבר הזה; כמו שנאמר בספר הזה היהפוך כושי עורו ונמר חברברותיו — גם אתם תוכלו להיטיב (למטה י״ג כ״ג), ופירוש הדברים כמו שאין ספק בדבר שלא יהפך כושי עורו ונמר חברבורותיו, כן אתם ודאי לא תוכלו להיטיב.

והוא סגנון לשון המקרא הזה. כי הנה נאמר בראש הפסוק המערת פריצים היה הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם, ולמדבר אין ספק שלא כן הדבר, כי אין גוי בארץ שיהיה בית אלהיו בעיניו כמערת פריצים; ועכשו הוא מסיים ואומר גם אנכי הנה ראיתי, והוא רוצה לאמר הרי אתם אי אפשר שיהיה ביתי בעיניכם כמערת פריצים, כל שכן שלא אראה, אני את ביתי כראיה הזאת. ונאמר כאן „הנה״ והוא לא נאמר בכתוב שלמטה שהזכרתי, מפני שכאן יש קל וחמר מה שאין כן שם. ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים viel weniger kann ich es (mein Haus) so ansehen.

בין הדבקים נפלה טעות גם בראש הפסוק הזה, כי עלי זה דינו עָלַי, כרעהו שאחריו. ויתורגם עלי יגון ללועזים mich erfasst ein Jammer.

ט

(א) **מי יתנני במדבר** וגו׳. אמרו החכמים כלם שיתנני כמו תתן לי, ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שכנוי של יתנני כנוי הפעול, ומה שאחריו משרת מלמד עליו, וגזרת המאמר הזה כגזרת הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל״א מ; ראה שם דברי), ופירוש הכתוב מי יתנני כאדם אשר לו במדבר מלון אורחים, כלומר מי יתן והיה לי במדבר מלון אורחים.

ועל דבר הענין, אמר הנביא כדברים האלה, לפי שאלו חפץ לעזוב את עמו וללכת לישוב לא יכול, מפני שכל ארץ נושבת חוץ מארץ ישראל היא טמאה ויושביה טמאים, וכל עברי היושב בארץ נכריה כעובד אלהים אחרים, כמו שהוכחתי במקום אחר. ואם כן, אין מנוס לנביא הזה כי אם במדבר. ואנחנו למדים מכאן שארץ ישראל כאשר היא ויושביה כאשר הם עדיין טובים הם בעיני הנביא מכל ארץ נכריה ויושביה.

עצרת בגדים. בוגדים זה שמקביל אל מנאפים משמעו אנשים בוגדים בנשיהם לאהב נכריות ולזנות אליהן. וראה מה שאמרתי בביאור אנשי בוגדות (צפניה ג׳ ד׳).

(ג) **כל אח עקב יעקב.** הקורא המבין יקרא את המקרא הזה וישמע מתוכו קול דברים ככתוב האומר כנגד יעקב בבטן עקב את אחיו (הושע י״א ד׳). וכן דרך הנביאים בתוכחותיהם לדרוש את שם יעקב לגנאי לזרעו אחריו, ויש שדורשים כן ברמז בלבד. ראה מה שאמרתי בביאור ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג׳ ו׳).

(ד) העוה נוסף בלא וא״ו על שקר, והוא כמוהו הפעול של דבר. **נלאו.** כאן הופרד בין הדבקים, כי מן התיבה שבראש הפסוק האחר שב״ת סוף הפסוק הזה ודינו שָׁבֶת, והוא כמו שבת מריב (משלי כ׳ ג׳). ופירוש נלאו שבת לא יוכלו שבת מדבר שקר כאשר למדו לשונם. ויתורגם ללועזים sie können es nicht lassen.

(ה) **שבתך בתוך** וגו׳. כבר הָראית לדעת לפני מזה שמתיבת שבתך זו שב״ת סוף הפסוק הקודם. ואם כן, לא נשאר ממנה לכאן כי אם כך, וכ״ף זו עקרה תּךְ, כי בטעות סופר נשמטה תי״ו מראשה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ואמר הכתוב תוך בתוך כמו שנאמר אחריו מרמה במרמה, כלומר תוך בתוך נגע ומרמה נגעה במרמה[1]). ויתורגם ללועזים Tücke und abermals Tücke, Trug und wieder Trug.

(ו) **כי איך אעשה מפני** וגו׳. מחכמי הגוים יש אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון, והדברים כעקרם מפני רעת בת עמי. ואומר אני שהמקרא הזה לא הסר דבר, ובלבד שהדבור איך אעשה שנאמר כאן כרעהו שבכתוב איך אעשה וכבודי לאחר לא

[1]) אמרתי כן, כדי לשבר את אזנך. ובאמת תוך בתוך ומרמה במרמה כמו יום ביום (נחמיה ח׳ י״ח ודה״ב ל׳ כ״א) שפירושו כל יום, ואף כאן זה פירוש הדברים מעשיהם תוך תוך ומרמה מרמה, כלומר כל מעשיהם תוך ומרמה.

י״ח ל״ד). ויתורגם ללועזים sie sind ganz unbändig; ihr Jagen ist wie des Rosses, das wild dahinstürmt in der Schlacht.

(ח) **ותורת ה׳ אתנו.** יש „את״ שמלמד על קנין, ובפרט קנין דעת, ככתוב ואת מי אין כמו אלה (איוב י״ב ג׳). וכמוהו את זה. ודוגמתו בלשון ארמי שבמקרא בדת אלהא די בידך (עזרא (ז׳ י״ד).

לשקר עשה וגו׳. עם שקר הוא הפועל של עשה, והפעול תורת ה׳ שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים עט שקר של סופרים עשה בתורת ה׳ שקר, כי זייפו הכהנים הסופרים את התורה, וכמו שנאמר בכהנים במקום אחר כהניה חללו קדש חמסו תורה (צפניה ג׳ ד׳).

(ט) **וחכמת מה להם.** כי ראשית חכמה יראת ה׳ (תהלים קי״א י״א), והאנשים האלה אשר לא יראים את ה׳ ומואסים בדברו מה חכמתם, הלא כאפס וכאין.

(יב) **בעת פקדתם.** יונתן מתרגם בעדן דאסער עליהון, ואף על פי כן אין ראיה שהיה קורא פְּקֻדָּתִם, מפני שאפשר שתרגם בפעל ולא בשם כדי להקל מעל תרגומו.

(יג) **ואתן להם יעברום.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא ידעו מה הם. ורד״ק פירש מה שנתתי להם רוב הפירות וברכתי פרי אדמתם יעברו מהם שיאכלום האויבים. ושכח הרב שלא בפרי הארץ הכתוב מדבר, כי הדברים כלם משל ליהודה וירושלים שאין בהם איש עושה טוב. ורש״י אמר כל זאת תהיה להם על כי נתתי להם חקים ועברו עליהם; ואחריו כל אדם מחכמי הגוים ימשוך, ועושים הדברים האלה טעם לראש הפסוק האומר אסוף אסיפם, ובאמת אין ענבים בגפן וגו׳ הוא הטעם כי מגיד הוא לנו שיסיפם ה׳ מפני שאין בהם כל טוב, כמו שאמרתי.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ויעברום זה עקרו יעבדום, ברל״ת, והמאמר כלו משרת לשלפניו, ופירוש הכתוב אין ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה, אף על פי שנתתי להם מי שיעבדו ויצרו את הגפן ואת התאנה[1] ועל פי הדברים האלה המקרא הזה כלו משל מראשו ועד סופו, וכנגד סופו בנמשל שה׳ נתן לעמו נביאים לדבר אליהם דברו ולהורותם הדרך הטוב. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und ich habe doch Leute bestellt, sie zu pflegen.

(טו) **מדן נשמע.** תפס הכתוב בדן מפני שהוא בקצה גבול ישראל צפונה, והאויב בא מבבל שהיא מצפונה.

(יז) **ונשכו אתכם נאם ה׳.** כל אשר לו אזן לבחן מלין הלא ירגיש שהמקרא הזה לקה בחסרון, כי אין בסוף הדברים דבר מקביל אל „אשר אין להם לחש״ שנאמר לפני מזה. ועל כן אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים אחר שנפלה טעות במבליגיתי ולא ידעו מה הוא. ומבליגיתי עקרו מִבְּלִי גְהוֹת, וגהות מלשון לא יגהה מכם מזור (הושע ה׳ י״ג), ופירוש הדברים בחבורם ונשכו אתכם מבלי אשר תהיה רפואה לנשיכתם. והדבור נאום ה׳ נכנס כאן בינתים כמו שנכנס לתוך הדברים במקראות הרבה. ויתורגם מבלי גהות ללועזים unheilbar.

(יח) **מבליגיתי עלי יגון.** תיבת מבליגיתי מפורשת לך לפני מזה, ומשם ידעת שהיא בתחלה סוף הפסוק הקודם, והכתוב הזה מתחיל עלי יגון. ומפני שהופרד

---

[1]) על דבר לשון עבודה זו ראה דברי הכתוב דברים כ״ח כ״ט.

שדברי הכתוב הזה הקללה הנמרצת מכל הקללות שבדברי ירמיהו האמורים עד הנה אמר הנביא בשם ה׳ דבר כה, כאלו היה ה׳ ירא שיחדל הנביא מהוציא הדברים מפיו. ויתורגם ללועזים sprich genau so, spricht Gott.

(כב) **ואל יתהלל הגבור.** בא גבור בה״א הדעת מפני שהוא ענין לכאן, כי הגבור ידמה בנפשו שינצח את האויב ההוא שמדבר בו הנביא, לא כן שני רעיו חכם ועשיר שהם לא נזכרים כי אם להשלים המליצה. והושם העקר בתָוֶך, והטפלים מזה אחד ומזה אחד.

(כג) **השכל וידע אותי כי אני** וגו׳. באמת אין כאן כי אם מאמר אחד, וגזרתו ככתוב וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א׳ ד׳; ראה שם דברי), והדברים כאלו נאמר השכל וידוע כי אני ה׳ עושה חסד וגו׳. **כי באלה חפצתי** נוסף בלא וא״ו על „כי אני ה׳״, ולא נותן טעם לשלפניו. ויתורגם ללועזים der Einsicht und Erkenntnis, dass ich JHVH Recht und Gerechtigkeit übe auf Erden, dass ich an dergleichen Gefallen habe.

(כד) **מול בערלה** נמול ואף על פי כן לו ערלה. והדברים מפורשים בפסוק האחר, כי כל הגוים הנזכרים שם מולים ולא מולים, לפי שלא היו נמולים כי אם לחצאין ואין מילתם שלמה. וכנגד ישראל נאמר כן על שם ערלת לבבם.

(כה) **על מצרים.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ועל פי הדברים ההם מכאן ראיה למה שאמרתי במקום אחר שמצרים נמולים[1].

קצוצי פאה. פירשו חכמי ישראל השוכנים בקצה הפאה. ובאמת קצוצי פאה שבטים משבטי הערבים, והם נקראים כן על שם תגלחתם שהיו מגלחים ומקצצים פאת ראשם, כמו שמעיד עליהם הרודטוס הסופר היוני. ואפשר שבשביל מנהג עמי הערבים ההם נאמר בתורה לא תקיפו פאת ראשכם (ויקרא י״ט כ״ז).

י

(ב) **אל דרך הגוים** וגו׳. אל תרגילו את עצמכם בדרך הגוים, ומפני שכן משמע הדברים משמש הפעל באל. **כי יחתו** וגו׳ נותן טעם לשלפניו, והטעם מדעת ישראל ולא מדעת הנביא, ופירוש הדברים בחבורם ומאותות השמים אל תחתו בראותכם שהגוים יחתו מהמה.

(ג) **חקות העמים** הדברים שבין העמים לאלהיהם, ויתורגם ללועזים die Religionen der Völker.

(ד) **ייפהו.** תרגם יונתן חפי לה, ומתרגומו אנחנו שומעים שהיה לפניו יְצַפֵּהוּ, וכן נראה לי העקר.

(ה) **כתמר מקשה** וגו׳. השבעים משנים כאן ומחסרים, ושלשה הפסוקים האחרים לא נמצאים בתרגומם כלל. ותמר מקשה אמרו החכמים כלם שהוא פסל מעשה מקשה כמעשה המנורה. ואם כדבריהם, מה טעם למשל הזה שנמשל הדבר לעצמו? ובאמת תמר זה דבר שמתמר ועולה ועומד בקומה זקופה, כעץ תקוע בקרקע. ומקשה זה ככתוב כמלונה במקשה (ישעיה א׳ ח׳). ופירוש כתמר מקשה

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור שמות ב׳ ו׳ ויהושע ה׳ ט׳.

אתן (ישעיה מ״ב ח׳), ושאלה זו שאלה שישאל העושה מתוך דחקו, כמי שאומר לולא אמרתי לעשות כן, איך אעשה. ונשאלה השאלה בכתוב ההוא, מפני שלא היו אבותינו ראויים להגאל מבבל, וה׳ גאלם מתוך דחקו כי לא יכול לתת כבודו לאחר; והיא נשאלה כאן אחר שנאמר הנני צורפם ובחנתים, כמי שאומר כן אעשה לצרוף ולבחן אותם, וכלה לא אעשה, כי איך אעשה והם בת עמי. ויתורגם הכתוב ללועזים denn wie könnte ich auch anders wegen meines Volkes, das heisst, wegen der Thatsache, dass sie mein Volk sind.

(ז) **חץ שחוט.** וכתיב שוחט, ואומר אני שהכתיב העקר, כי הקרי אין לו טעם. ופירוש חץ שוחט חץ ממית או חץ שיש בו כדי להמית.

(יא) **ויגידה.** הגדה זו כהגדת החידה (שופטים י״ד י״ב ומ״א י׳ ג׳), ופירוש הכתוב מי האיש אשר דבר פי ה׳ אליו ויבאר ויפרש לנו למה דבר ה׳ ככה על יהודה וירושלים. ולא יפורש הכתוב הזה כי אם כן. ועד בדבר מה שנאמר לפניו מי האיש החכם ויבין את זאת. והדברים התולים, כי באמת הנביא רוצה לאמר שאפילו הסכל שבסכלים וגם מי שלא היה אליו דבר ה׳ מעולם ידע למה דבר ה׳ ככה, כי חטאת יהודה גדולה מאוד וה׳ צדיק. ויתורגם ללועזים dass er es errathe.

(יב) **ויאמר ה׳.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם בסוף דברי. ועל פי הדברים ההם המאמר הזה חשוד בעיני ביתור. ויש לפרשו בדוחק שאף על פי שנקל לכל אדם לאמר טעם הדבר אמרו ה׳, ולא אמרו הנביא מלבו, כדי שיהיו כל דבריו מפי ה׳ ולא יהרהרו שומעיהם אחריהם.

אשר נתתי לפניהם. ראה מה שאמרתי בביאור אשר תשים לפניהם (שמות כ״א א׳).

(יז) **ותמהרנה** וגו׳. ותמהרנה זה ריח לו כמהיר צדק (ישעיה ט״ז ה׳) וסופר מהיר (עזרא ז׳ ו׳), וכיוצא בו בפעל עד ממהר (מלאכי ג׳ ה׳), והוא ענין לבקיאות ודקדוק במעשה, ולא למהירות. ופירוש הכתוב ותשאנה עלינו נהי כבקיאותן וכראוי לנו. ועד בדבר סוף הפסוק. כי רק בהיות הנושאות נהי מקוננות חכמות ובקיאות במלאכתן תרדנה עיני השומעים דמעה ועפעפיהם יזלו מים. ויתורגם ללועזים dass sie treffend über uns wehe rufen.

(יח) **כי השליכו משכנותינו.** כבר קדמני מי שמפרש השליכו אותנו משכנותינו, כמו שנאמר ולא תקא הארץ אתכם (ויקרא י״א כ״ח).

(כ) **להכרית עולל מחוץ** וגו׳. מ״ם של מחוץ ושל מרחובות משמש עם להכרית כמ״ם של ואיש לא אכרית לך מעם מזבחי (ש״א ב׳ ל״ג). ואם כן, אין עולל מחוץ כמו שפוך על עולל בחוץ שנאמר למעלה ו׳ י״א; כי שם החמה שפוכה על העולל כשהוא משחק בחוץ, וכאן המות בא הביתה ומכרית את העולל מצאת החוצה.

וחוץ כל מקום בעיר שאין שם בית, ואפילו פתח הבית נקרא חוץ, ושם משחקים העוללים, ואין רחוב כי אם מקום רחב ידים בתוך העיר, ושם משחקים הבחורים.

(כא) **דבר כה נאם ה׳.** הדברים האלה לא נמצאים בתרגום השבעים. וכבר אמרו חכמי הגוים שהם מיותרים, ואף על פי כן נסו לפרשם ביתורם, ואמרו שכה מחובר אל שלאחריו. ולא נראים לי דבריהם. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא „כה נאום ה׳“. ואומר אני שכה מחובר אל שלפניו, ופירוש דבר כה דבר ככל הדברים אשר אומר אליך ואל תכחד דבר. ואין הדברים מיותרים, כי לפי

(יג) **לקול תתו** וגו׳. הדברים מכאן ועד סוף הפסוק נדרשים לאחריהם להגיד לנו למה נבער כל אדם כמו שנאמר בפסוק האחר. ולמ״ד של לקול ככתוב נסו לקולם (במדבר ט״ז ל״ד). ויעלה נוסף על תתו. וכן דרך המקראות להוסיף יפעל על שם הפעל.

(יד) **נבער כל אדם מדעת.** חכמי הגוים משבשים אדם ומגיהים חכם, ולא מחכמה עושים כן, ולא זכרו שכאן נאמר נבער, ולא יבער כמו שנאמר למעלה פסוק ח׳ יבערו; אף לא עמדו על טעם מ״ם של מדעת, ולא על טעם של דעת זו עצמה. כי החכמים מפרשים נבער מדעת נבער ואין בו דעת, ומי שלו מוח בקדקדו לא אדע איך תעלה על לבו לאמר שלקול תת ה׳ מים בשמים וגו׳ יבער האדם מהיות לו דעת, כי הפך הדבר הזה הוא האמת, לפי שגבורות ה׳ ונפלאותיו הנה מחכימות פתי ומביאות אותו לידי דעת ה׳ ודרכיו.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור מאדם (ישעיה מ״ד י״א). ועל פי הדברים ההם אף כאן אמר הכתוב בראשו כל אדם ומקביל אליו אחרי כן כל צורף, ופירוש כל אדם כל הדיוט שאינו צורף. ואמר הכתוב כן כדי להזכיר שני המינים, חרשים עושי הפסל והדיוטים עובדים אותו. ונבער שנאמר כאן שונה משמעו ממשמע יבער, כי מי שיבער בער הוא, ונבער שנאמר כאן הוא הפועל והנפעל גם יחד, ומשמעו נעשה בעיניו כבער, והוא נעשה כן אחר שנפקחו עיניו לראות והשכיל לבבו לדעת, והוא יראה וידע שלפני מזה היה בער. ומ״ם של מדעת כמ״ם של מדעתי כי קשה אתה (ישעיה מ״ח ד׳). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו אל הקודם לו: לקול תת ה׳ המון מים בשמים וגו׳ יהיה כל אדם כבער בעיניו מפני הדעת שנודעה לו עתה כי שקר נסכו ולא רוח בם, לפי שגבורות ה׳ ונפלאותיו מביאות אותו לידי הדעת שה׳ הוא האלהים, ומאירות את עיניו לראות שהוא עושה מעשה בער ללכת אחרי אלהים אחרים.

הביש כל צורף מפסל נוסף בלא וא״ו על שלפניו, וכמוהו תלוי הוא בלקול תתו. ומדעת שנאמר במאמר הקודם משמש אף לכאן, וסוף הפסוק הוא הפעול של מדעת. ונבער והוביש שניהם לפעולה שאינה שלמה וגמורה[1]), והכתוב הזה מדבר במה שהיה בדין שיהיה, ולא במעשה שהיה או הוה ויהיה. ויתורגם המקרא הזה בחבור הדברים שלפניו ללועזים bei dem Donnergekrach womit er eine Menge Wasser gen Himmel schafft u. s. w., sollte jeder Laie seine Dummheit einsehen, jeder Meister sich des Bildes schämen, aus Erkenntnis, dass Trug ist sein Gusswerk, und kein Geist darin.

(טו) **בעת פקדתם יאבדו.** בפקוד ה׳ על הגוים יאבדו גם אלהיהם, כי יעשה בהם שפטים, כמו שעשה באלהי מצרים (שמות י״ב י״ב). וראה מה שאמרתי בביאור חרב אל מימיה (למטה נ׳ ל״ח).

(יז) **אספי מארץ כנעתך.** תרגם יונתן כנעתך סחורתך, ואחריו כל אדם ימשוך מחכמי הגוים, ודבריהם דברי רוח, כי לא יפול הלשון הזה ביהודה שיושביה עובדי האדמה ולא סוחרים. ורש״י פירש שחי והשפילי יותר משפלות הארץ את

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אז ישיר (שמות ט״ו א׳) בסוף דברי. ובביאור נפשי יצאה בדברו (שה״ש ה׳) יתברר לך שאף פעל ישמש לפעולה שאינה שלמה וגמורה.

כעץ הלבוש בגדים כדמות אדם והוא מָעמד בשדה של קשואים להחריד כל צפור כנף מבוא לאכול הזרע בטרם יצמח ויעלה.

ומעתה הלא השביח טעם המשל הזה שבח רב. כי לא נמשל הפסל למעשה חכמים וחרשים שיש לו חן ויפי, וכל עובר עליו יזון עיניו ממנו, והוא נמשל למעשה הדיוטים שהוא משחק לכל רואהו. ויתורגם כתמר מקשה ללועזים wie eine Vogelscheuche.

ואמת אגיד ולא אכחד שכל נבואה זו חשודה בעיני בלא לנביא הזה. כי בימי ירמיהו עוד לא מצאו הנביאים את לבבם להתל באלהי הגוים כהתולים האלה. ונראה לי שנבואה זו נאמרה ונכתבה אחר גלות בבל. וסמך לדברי פסוק י״א המתורגם ארמית.

(ו) **מאין כמוך.** כבר אמרתי לך שבתרגום השבעים חסרים כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק ח׳. ובאמת נראים הדברים כאן חוץ למקומם.

(ז) **מי לא יראך מלך הגוים.** החכמים כלם אומרים שיראך זה כנקודו ושרשו ירא. ולא נראה לי כן, לפי שעדיין לא השמיענו הנביא שה׳ מלך הגוים, ואיך יקראהו פתאום מלך הגוים וישאל לאמר מי לא יראך? ואומר אני שיראך זה שרשו ראה, ודינו יִרְאֲךָ. והנה נאמר במקום אחר רואה אני את מרוצת הראשון כמרוצת אחימעץ (ש״ב י״ח כ״ג), וכדברים ההם לשון הכתוב הזה, ובלבד שהדברים האלה דברי נבואה ובהם נפלה כ״ף הדמיון, ונעשה „מלך הגוים״ משרת מלמד על כנוי הפעול של יראך, ופירוש הכתוב מי לא יראך כמלך הגוים. ועוד תוסיף תראה כי כן מביאור סוף הפסוק. ויתורגם ללועזים wer sollte dich nicht ansehen als den König der Völker.

כי לך יאתה נותן טעם לשלפניו. כי השאלה שבראש הפסוק שאלה שאין לשואל ספק בה, והנביא מדבר כמי שאומר אתה מלך הגוים ודאי, ועכשו הוא נותן טעם לדבריו ומסיים ואומר כי לך יאתה להיות מלך הגוים.

כי בכל חכמי הגוים וגו׳. מפרש למה נאה לה׳ להיות מלך הגוים. **ובכל מלכותם.** מלכות זו מלכות שמים, והיא ומלך שנאמר בראש הפסוק שניהם ריח להם בכתוב ולקדוש ישראל מלכנו (תהלים פ״ט י״ט), והוא המלך שהסבוהו אנשי המסורה למולך, כמו שאמרתי במקום אחר. ופירוש ובכל מלכותם ובכל אלהיהם.

(ח) **ובאחת יבערו ויכסלו.** באחת זה כמו יהדו, ויחדו שאמרתי הוא שפירשתיו למעלה ה׳ ה׳, כי כמוהו מחבר הוא שני הפוכים, לפי שכמו ששם מחוברים הגדולים היודעים את דרך ה׳ אל הדלים אשר לא ידעו, כן כאן אחר שהוכיח הנביא שבדין הוא שיראו הכל את ה׳ כמלך הגוים הוא מוסיף על הדין ההוא המעשה כאשר הוא, שאף על פי כן יבערו הגוים ויכסלו, ולא יראו את ה׳ כמלכם, כי מוסר הבלים עץ הוא. ויתורגם ובאחת ללועזים gleichwohl.

(ט) **מאופז.** אין לפרשו ככתוב. ובתרגום השבעים אין לו תרגום. ויונתן והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב מֵאוֹפִיר, וכן נראה לי העקר.

(יא) **כדנא תאמרון להום** וגו׳. אף מי שלא רגיל בדרישה וחקירה הלא נקל לו לדעת שאין הדברים האלה המתורגמים ארמית מדברי ירמיהו. וראה מה שאמרתי בביאור כתמר מקשה (למעלה פסוק ה׳) בסוף דברי.

כי לא לאדם דרכו. לא ביד האדם לבחור דרכו. **לא לאיש הלך** וגו׳. לא נקוד הלך זה כדין, ודינו הָלֹךְ, וגזרת המאמר הזה כרעהו אשר לפניו, ובלבד ששם הנושא שם דבר וכאן שם הפעל. ושם הפעל שאמרתי הוא הכין, והלך משמש עמו ללמד על הפעולה שהיא פעולת תמיד ונותן מכחו אף למאמר שלפניו. והכין שנאמר כאן היא הכנה שפירשתיה כל צרכה בביאור בתוך הירדן הכן (יהושע ג׳ י״ז). ופירוש הדברים לא תמיד יכול האיש להכין את צעדו, כי יש שיתגבר עליו יצרו הרע וִיַצרו צעדיו תחתיו ויכשול בעונו. ויתורגם המקרא כלו ללועזים du, JHVH, weisst, dass der Mensch nicht Herr ist seines Weges, dass es dem Manne nicht gegeben, immer seine Schritte abzumessen.

יא

(ב) **שמעו.** וכן נאמר אחרי כן **ודברתם**, ולא יפורשו הדברים ככתבם, כי מי המה אשר אליהם המצוה לדבר את דברי הברית הזאת אל איש יהודה ויושבי ירושלים? ועוד שאלו היתה המצוה הזאת לאחרים ולא לנביא עצמו היה נאמר בראשה כה אמר ה׳. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעה הלבלר ואף שנה בדברים האלה, ושמעו זה עקרו שָׁמוֹעַ, שם הפעל לצווי, ודברתם זה דינו וְדִבַּרְתָּם, וכנוי של ודברתם שב אל דברי הברית. וגזרת המאמר הזה ככתוב הלוך וקראת את הדברים האלה (למעלה ג׳ י״ב).

(ג) **ואמרת.** חכמי הגוים המקיימים את דברי הפסוק הקודם ככתבם ונקודם משבשים כאן ומגיהים ואמרתם לשון רבים, ולדבריהם כל הדברים האלה לא לירמיהו נאמרו. ואם כן, מה להם בספרו, ומה לו לענות אמן על הקללה (למטה פסוק ה׳)? והעקר כמו שהגהתי בפסוק הקודם והמקרא הזה ככתוב לפנינו בספרים.

(ד) **ועשיתם אותם.** הלשון הזה לא מתישב כלל, כי להיכן ישוב כנוי של אותם? ואומר אני שתיבת אותם מיותרת. ואלה תולדות יתור זה. בתחלה טעה הלבלר והכפיל ית״ם מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו וכתבו אותם.

(ח) **את כל דברי הברית** וגו׳. דברי הברית המה תנאי הברית, ובתנאים פורענות ישראל שיפרע ה׳ ממנו בעברו עליהם. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ואביא עליהם ככל תנאי הברית אשר התניתי עמהם.

(י) **והמה** נדרש לפני פניו אל איש יהודה ויושבי ירושלים שבסוף הפסוק הקודם, ולא לפניו אל אבותיו שנאמר בראש הפסוק הזה.

(יד) **בעד רעתם.** לא יפורש ככתוב, כי אין משמע הדברים כי אם לטובת רעתם, ולא מפני רעתם כמו שיש אומרים, ואם כן אין לדברים טעם במקרא הזה. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב בעת תחת בעד. ולי נראה שבעד העקר, ובלבד שלא נקוד כדין, ודינו בְּעֹד, ופירוש בעוד רעתם כל זמן שהם עומדים במעשיהם הרעים. ויתורגם ללועזים so lange sie in ihrer Gottlosigkeit verharren.

(טו) **מה לידידי.** קרא הכתוב לגוי חוטא ידידי כמו שקוראים לעור סגי נהור. וכן בלשון גרמני mein Lieber קול התולים לו. **עשתה המזמתה הרבים.** ה״א של עשותה אפשר שהיא כתובה מתחלתה[1]) ואפשר שנשנית בטעות סופר מראש

[1]) ואמרתי שהדבר הזה אפשר מפני שהנביא הזה אוהב להשתמש בשם ובכנויו גם יחד, כמו שנאמר הנני מאכילם את העם הזה (למעלה ט׳ י״ד).

הכנעתך את ירושלים. וכעין זה אמר אבן גנאח בשרשיו. ודבריהם אמת לחצאין, כי משמע כנעתך הכנעתך כמו שאומרים המה, אבל אין אספי מארץ והענין כלו כפירושם. ופירוש הכתוב את ירושלים המשתחוָה ארצה כמבקשת רחמים עמדי מארץ ואספי הכנעתך אשר לא להועיל היא לך, כי עושה אני לך כאשר זממתי, ולא זאת בלבד כי אני הוא המביאך במצור ואני הנלחם לך, כמו שנאמר בפסוק האחר. ולא שהיתה ירושלים נכנעת בשעה ההיא, כי הדברים משל להגיד לנו שאפילו תשפל ירושלים עד לארץ תקח את כוסה מיד ה׳. ויתורגם ללועזים erhebe dich von der Erde aus deiner demütigen Stellung.

(יח) **והצרתי להם** נוסף על הנני קולע. ופירוש הדברים בחבורם אני הקולע ואני המצר.

למען ימצאו. אין בחכמים יודע מציאה זו מה היא, ואף אני לא ידעתיה עד למקרוב, וכמוה במקרא הרבה.

ודע שבתחלה מצא כמו מטא בארמית ועקרו לשון שרבוב והגעה ממקום אל מקום, והמוצא דבר מגיע אליו. וכן יאמרו לדבר הזה כל עמי הסלבים. ומשם נשאלה מציאה להכרת תוכו של הדבר כשאין ברו סמוי מן העין. כמו שנאמר אדם אחד מאלף מצאתי ואשה בכל אלה לא מצאתי (קהלת ז׳ כ״ח), שעל כרחך תאמר שאין מציאה ההיא כפשוטה וכמשמעה, כי לא מתוארים האדם והאשה ההם[1], ואם כן הם סתם אדם ואשה, ובהם לא יֵאמר ככתוב שם. ומציאה ההיא מציאה שאנחנו עוסקים בה, ופירוש הדברים האיש אחד מאלף חקרתי את לבו וידעתיו כלו, והאשה אין בכל העולם כלו אחת שבאתי עד תכליתה. כי „בכל אלה" יש במשמעו תבל ומלואו כמו שאמרתי במקום אחר אחת ושתים. ודברי קהלת ההם עולים בקנה אחד עם מה שאמר באשה לפני מזה אשר היא מצודים וחרמים לבה (שם פסוק כ״ו).

ואומר אני שהיא מציאה שבכאן, והפעול למד מענינו. ופירוש המקרא הזה אני קולע את יושבי הארץ ואני המצר להם למען ידעו שנהפכתי לאויב להם[2]. ויתורגם למען ימצאו ללועזים auf das sie wissen, woran sie sind.

(כג) **ידעתי.** כמדומה אני שטעות סופר הוא והעקר ידעתָ, כי נשנית יו״ד שבסוף התיבה מראש שם ה׳ שאחריה. ובכן משביח חבור הדברים שבח רב, ואִלו ככתוּב, לא אראה לדעת הזאת טעם.

---

[1]) הקורא המבין הלא יראת כמה ברח הכתוב ההוא מכל תאר ומן הדומה לו, שהרי מקביל שם אדם אל אשה, וכן לא יֵעשה בכל המקרא חוץ משם, ובחר באדם להקביל אל אשה, לפי שאלו אמר איש היה נותן מקום לטעות ולאמר שהאיש שלא מצא כי אם אחד מאלף ככתוב והיו לאנשים פלשתים (ש״א ד׳ ט׳) ומשמעו איש ודאי (un homme comme il faut).

[2]) והנה פה מקום אתי לתקן את המעוות בביאור האלהים מצא את עון עבדיך (בראשית מ״ד ט״ז). ואני אמרתי בכתוב ההוא מה שאמרתי מפני שלא הייתי יודע אז לאמר בו דבר טוב ממנו. ועתה דברי ההם בטלים ומבוטלים. כי היום הזה אומר אני שגם היא מציאה זו, ועון שנאמר שם עון לדעת הטוען ולא לדעת הנטען, וזה פירוש הכתוב ההוא: למראה עיני בן אדם הלא אשמים אנחנו, והאלהים הרואה ללב הוא לבדו בא עד תכלית העון הזה שאתה טוען עלינו, והוא יודע שלא כן הדבר. ויתורגם ללועזים Gott allein weiss, was da ist an der Beschuldigung deiner Knechte.

כבש למוד אצל בני אדם, וכבש שככה לו ילך אל כל אשר יובילהו בעליו, ועל כן תפס בו הכתוב.

נשחיתה עץ בלחמו. יונתן תרגם נרמי סמא דמותא במיכליה, ואין תרגומו ראוי לזכרון, אף על פי שגם השבעים מתרגמים כמו כן. וחכמי הגוים אומרים שבלחמו כמו עם פריו, וטועים אף הם, כי מה טעם יש בדברי האומר כאלה, וכי אין אנו יודעים שהמשחית עץ משחית פריו אתו?

ובאמת בי״ת של בלחמו כבי״ת של בחטאתו ימות (יחזקאל ג׳ כ׳), ופירוש הדברים נשחיתה עץ בגלל פריו. והם אמרו כן מפני שפרי הנביא ניב שפתיו, וניב ירמיהו תוכחות שלא ערבו להם. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי דרך ארץ פרי העץ מגין על העץ, כאמור בתורה כנגד עץ פרי לא תשחית את עצה (דברים כ׳ י״ט), ושנוי בנביאים לאמר כאשר ימצא התירוש באשכול ואמר אל תשחיתהו כי ברכה בו (ישעיה ס״ה ח׳); ואלה אמרו להשחית העץ בגלל פריו שתחלתו מר וסופו מתוק. וכמדומה אני שאין עץ כתוב לפנינו כבתחלה, ואומר אני שעקרו ה ע ץ, כי בטעות סופר נשמטה ה״א מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ויתורגם בלחמו ללועזים ob seiner Frucht.

ונכרתנו מארץ חיים. עוד במשלו עומד הכתוב, ולכן אמר ונכרתנו, הבנין הקל, כי הוא הלשון הנופל בעץ, ככתוב כרתו עצה (למעלה ו׳ ו׳); ואלו שב לדבר בנמשל, והנמשל בן אדם, היה אומר ונכריתנו, הבנין הכבד הנוסף, כי לא יֵאמר בכל החי כי אם כן. ונקודו של ונכרתנו מלמדנו שלא פירש הנקדן את ראש הפסוק הזה כתרגום יונתן ותרגום השבעים שהזכרתי.

(כ) **אליך גליתי את ריבי.** ריב זה טענות שטוען בעל דין על חברו הנטען, ופירוש הדברים לך אני מוסר דיני.

(כא) **על אנשי ענתות.** ענתות עיר ירמיהו, והיא עיר הכהנים (למעלה א׳ א׳ ויהושע כ״א י״ג וי״ח). ומפני שירמיהו רב את הכהנים ומגיד להם פשעם היו כהני ענתות מבקשים את נפשו.

יב

(א) **צדיק אתה ה׳** וגו׳. צדיק זה בכתוב ה׳ הצדיק ואני ועמי הרשעים (שמות ט׳ כ״ז), כלומר צדיק בדין, ופירוש הדברים אם אמרתי לריב אליך תצא אתה צדיק בהשפטך. **אך** אף על פי כן.

(ב) **ילכו.** השבעים מתרגמים כאלו כתוב ילדו, בדל״ת, ולא שכן היה לפניהם בספרים, ובלבד שהגיהו מלבם מפני שלא היו יודעים הליכה זו מה היא. ודבריהם דברי רוח. כי בביאור ונכרתנו מארץ החיים (למעלה י״א י״ט) הָראית לדעת כמה מקפיד הכתוב הממשל שלא יתערבו בדבורו לשונות המשל והנמשל גם יחד, ואיך תעלה על דעתנו לאמר שאמר הכתוב הזה כנגד הרשעים ילדו והוא מדמם לנטעים שנטעו ושורשו.

והליכה זו עליה ממדרגה למדרגה[1]), ולשונה יפול בנטע ההולך הלוך וגדל, ויתורגם ילכו זה ללועזים entwickeln sich.

[1]) והיא הליכה שתשמש עם פעל אחר, והוא מקור או שם הפועל, ותעשה את הפעולה

התיבה האחרת. ובין כך ובין כך הרבים מקומו המקום הראשון, כי הוא הפועל, ונזרת המאמר הזה ככתוב כאכול קש לשון אש (ישעיה ה׳ כ״ד). והרבים כמו מרביתם או רֻבם, כי זה כחה של ה״א הדעת שבראשו, כמו שנאמר אתם הרבים (מ״א י״ח כ״ה).

(טו) **ובשר קדש** וגו׳. מכאן ועד סוף הפסוק משובשים הדברים הרבה. השבעים משבשים גם „הרבים״ שנאמר לפני מזה ומגיהים הַנְּדָרִים ומחברים אותו אל שלאחריו, ומתרגמים הנדרים ובשר קדש יעבירו מעליך את רעתך אם אז תעלוזי. ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם, והוא דברי רוח. כי בלשון המקרא אין בשר קדש כי אם בשר שלמים שנאכל לבעליהם, ובכל כתבי הקדש הקטר חלבים ואימרים מכפר. ואין אכילת קדשים מכפרת. ואם כן, למה ישחית הכתוב את דבריו?

ואומר אני שובשר קדש זה עקרו וּבְהַר קָדְשִׁי, כי נתחלף ה״א של ובהר לשי״ן, וי״ו ד׳ של קדשי הופרד מעליו בטעות סופר ונתן לתיבה האחרת, כי יעברו שנאמר אחריו עקרו עִבְרוּ, והוא צווי. ומעליך זה עקרו מֵעָלַי, כי בטעות סופר נשנית כ״ף שבסופו מראש התיבה שאחריו. ותעלזי עקרו תָּעַל, כי נשנו ז״י שבסופו מראש התיבה האחרת. ומקום האתנח בקדשי. ועל פי מה שאמרתי הדברים כעקרם וכפיסוק טעמיהם „ובהר קדשי — עברו מעלי — כי רעתכי אז תעל״. וזה פירוש הכתוב בחבורו: אחר שאמר מה לידידי בביתי, ונתן טעם לדבריו באמרו עשותה המזמתה הרבים, הוא אומר ובהר קדשי, והוא ככתוב מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א׳ ג׳), כלומר ובהר קדשי עושים הרבים המזמתה. ואחרי כן הוא מסיים ואומר עברו מעלי וגו׳, והדברים נזיפה וגערה. כמי שאומר צאו מעל פני, כי בבואכם אל ביתי ואתם עושים המזמתה בהר קדשי אראכם ותעלה רעתכם לפני. ולשון סוף הפסוק ככתוב עלתה רעתם לפני (יונה א׳ ב׳), ובלבד ששם נאמר לפני והלשון הזאת לשון קצרה. ומשמע המקרא כלו ללועזים was hat mein Lieber in meinem Hause zu thun, da die Meisten Unheil schaffen, und das auf meinem heiligen Berge? Geht mir aus den Augen, denn Ihr erinnert mich nur an euere Gottlosigkeit.

(טז) **זית רענן** וגו׳. שבח זה שבראש תוכחה מפורש לך טעמו כל צרכו בביאור הנוה והמעונגה דמיתי בת ציון (למעלה ו׳ ב׳).

(יז) **אשר עשו להם.** להם זה תקון סופרים, והוא כמו לה׳, וסוף הפסוק האומר „להכעיסני״ עד בדבר.

(יח) **וה׳ הודיעני ואדעה.** מעלליהם שנאמר בסוף הפסוק נדרש אף לפעלים האלה. **אז הראיתני מעלליהם.** אין מעלליהם זה דברים שביניהם לאלהיהם, אף לא דברים שבין איש מהם לרעהו דרך כלל, כי אם דברים שביניהם לנביא הזה, שהיו רודפים אותו על תוכחותיו. ופירוש מעלליהם מה שהם יכולים לעשות. וראה מה שאמרתי בביאור ומגיד לאדם מה שחו (עמוס ד׳ י״ג). ויתורגם ללועזים und JHVH liess mich's erfahren, und ich erfuhr es, da liessest du mich sehen, was die thun können.

(יט) **ככבש אלוף.** אמר דונש בן לברט שאלוף זה שור והוא נוסף בלא וא״ו על כבש, ואחריהם כרוכים חכמי ישראל כלם, ובראשם רד״ק המזכיר ככבש אלוף כבנין אב לכל כמו אלה. וטעות היא בידם, כי אלוף זה תאר, וכבש אלוף

כנגד מה שהיה בינו ובין אחיו אנשי ענתות שבגדו בו והיו מבקשים את נפשו, הוא אומרם דרך כלל, וכל הכנויים שבדבריו אלה סתומים, והכנויים לפרצוף השני על פי מה שאמרתי בביאור תורע את זרעך (דברים י״א י׳). ויתורגמו הדברים האלה ללועזים denn die eigenen Brüder und des eigenen Vaters Haus, auch die werden einem untreu. וכמו כן יתורגם הפסוק הזה עד סופו.

(ט) **העיט צבוע נחלתי.** כל החכמים אומרים שהדברים האלה אמורים כנגד מחריבי ירושלים אשר מראש יראם ה׳ סביבותיה. ולא כן הדבר. ובסמוך יפורש לך העיט הזה מי הוא.

(י) **רעים רבים שחתו כרמי.** אין הרועים האלה שרי ישראל ונביאי השקר אשר לו, כי אם העיט הצבוע אשר סביבותיו, כאמור בפסוק הקודם, והם שכניו הרעים שמדובר בהם בסוף נבואה זו. וכמו שהעיט סובב הפגר כן סבבו השכנים ההם את ישראל בכשלונו ואכלו זה כחו לאלהו בלמדם אותו להשבע בבעל (למטה פסוק ט״ז). וקרא הכתוב לשכנים ההם רועי ישראל מפני שהיו מלמדים את ישראל את דרכיהם, ומפני שבעשותם את הדבר הזה השחיתו את ישראל כרועים משחיתים כרם בשלחם שמה את צאנם, ולשתי אלה מכוון הנביא.

(יא) **שמה לשממה.** כמדומה אני שכאן הופרד בין הדבקים, והמאמר הזה סוף הפסוק הקודם. ובין כך ובין כך אין שמה זה נקוד כדין, כי דינו שָׁמָּה.

(יד) **הנגעים בנחלה.** תרגם יונתן דמנזקין באחסנתא, ואחריו כל אדם ימשוך לפרש נגיעה זו נגיעה לרעה. ולי נראה שנגיעה זו כמו שפירשתי ומחה על כתף (במדבר ל״ד י״א), ופירוש הנוגעים בנחלה אשר ארצותם נוגעות בנחלה. ויתורגם ללועזים die an den Erbsitz grenzen. ובסמוך יתברר לך יתרון הפירוש הזה מן הפירוש המקובל.

(יד) **אתוש מתוכם.** חכמי הגוים הטועים בפירוש הנוגעים בנחלה שבפסוק הקודם טעו אף כאן, כסבורים שהדברים האלה אמורים כנגד קבוץ גליות ומפרשים אתוש מתוכם בחזקת היד אסיע את ישראל מתוך הגוים אשר הם נפוצים בקרבם להשיבם על אדמתם. ואמרתי שטועים האומרים כן, מפני שאין נתישה בכל המקרא כי אם לרעה, והשנית שבפסוק האחר נאמר והיה אחרי נתשי אותם אשוב ורחמתים, הרי שלא מדבר הכתוב בקבוץ גליות עד הנה.

והדברים כפשוטם וכמשמעם כי בהנתש כל השכנים אשר ארצותם נוגעות בנחלת ישראל איש איש מעל אדמתו, וינתש גם ישראל מעל אדמתו, וישראל הולך בגולה בבלה ושכניו גולים אל ארץ אחרת, הלא ינתש ישראל מתוך שכניו, כי בגולה לא יהיו הגוים ההם שכניו.

והקורא את דברי הנבואה הזאת בהשכל ודעת יראה שנביאה נותן לגלות יהודה טעם אשר מעולם לא עלה על לב נביאי ישראל שהיו לפניו ולאחריו. כי לדברי הנביא הזה מעשה ה׳ בישראל עמו ובשכניו משל למלך בשר ודם שהיה לו בן יחיד ושפחות, וחשקה נפש הבן בשפחות וקלקל עמהן. מה עשה המלך? נתן את השפחות בבית האסירים, ואת בנו שלח עם פדגוג למדינה אחרת להיות שם ימים רבים, שלא יראה הבן את השפחות ועל ידי כן ישכח אותן ואת דרכיהן. והיה המלך אומר להחזיר את בנו ואת השפחות לאחר זמן. כי בשובם אולי תחזורנה השפחות למוטב, והבן אין לבו גם בהן עוד והוא חכם מכמות שהיה ולא יקלקל עמהן עוד כבתחלה,

(ג) **תראני ובחנת לבי אתך.** השבעים לא מתרגמים תראני, ובכן משחיתים יפי הדברים וחין ערכם. והעקר ככתוב לפנינו, ופירוש הכתוב אך תראני והנה לבי בחון לך ואתה יודע מה הוא אתך, כלומר בראיה בלבד תבחן לבי ותדע מה הוא אתך.

התקם כצאן לטבחה. גם המאמר הזה חסר בתרגום השבעים, והוא עקרו בכתוב. ולא נראה לי שהתקם זה כתוב כבתחלה, לפי שאם כן אין לדברים טעם. ואומר אני שטעות הוא ועקרו הַעְתִּקֵם; וכמו שנאמר כנגד משלים שמלקטים סופרים מעל ספרי הראשונים מזה אחד ומזה אחד אשר העתיקו אנשי חזקיהו (משלי כ״ה א׳), נאמר כאן כן מפני שרשעי ישראל מפוזרים ומפורדים בכל שבטיו, והם ילוקטו להרגה אחד אחד. ועל פי הדברים האלה אין למ״ד של לטבחה משמש עם הפעל, כי צאן לטבחה דבור אחד, ומשמעו צאן מזומנות למטבחה. ויתורגם ללועזים scheide sie aus, wie Schafe, die zum Schlachten bestimmt sind.

(ד) **לא יראה את אחריתנו.** השבעים מתרגמים כאלו כתוב ארחותינו, וכל חכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולי כלל גדול: אין לשבש המקרא המפורש ככתבו. ולכן אומר אני שמה שנאמר לפני מזה ספתה בהמות ועוף אין משמעו שמתו בהמות ועוף, כי אם שספו מארץ יהודה מפני שהלכו אל ארץ אחרת לבקש להם מחיה. כי זה כל החי כאשר יחסר לחמו במקומו ילך לבקשו במקום אחר, וכן אמר הנביא בספר הזה וכל עוף השמים נדדו (למעלה ד׳ כ״ה). וכי אמרו שנאמר לפניו אמירה שבלב, והבהמות והעוף המה האימרים לא יראה את אחריתנו[1]), ופועלו של יראה סתום, ופירושו יראה הרואה. וזה הדבר שאומרים הבהמות והעוף בלבבם: הנה יבש כל עשב השדה מפני רעת יושבי הארץ הזאת, וכאשר ירבו יושביה לחטוא כן ייבש עשב ארצם הלוך ויבוש. ואם כן, מי יודע מה אחריתנו, והלא סופנו למות ברעב. ומדאגה מן הדבר הזה נדדו והלכו. ויתורגם ללועזים nicht abzusehen ist unser Ende.

(ה) **ואיך תעשה בגאון הירדן.** המפרשים גאון הירדן מקום בירדן שיגאו שם מימיו ויהיו למים רבים אדירים טועים. וגאון הירדן יער על שפת הירדן והוא מקום חיות רעות, כמו שנאמר בספר הזה כאריה יעלה מגאון הירדן (למטה מ״ט י״ט). וכן תרגם יונתן כאן כל קבל חיות ברא דברום ירדנא. ומקביל בגאון הירדן אל ארץ שלום שפירושו ארץ שבה שלום מחיה רעה.

וכל דברי הפסוק הזה משל שגור בפי העם, והנביא משתמש בו מפני שהיו שומעי דבריו יודעים אותו. וכן אמר נביא אחר כי קצר המצע מהשתרע וגו׳ (ישעיה כ״ח כ׳), והדברים משל. ולריק יגעים כל היגעים למצוא בדברים האלה תשובת ה׳ שהשיב לנביא השואל לדעת מדוע דרך רשעים צלחה, כי אין ה׳ חייב להשיב על השאלה ההיא, ואף לא חכה הנביא לתשובתו. והדברים מדברי הנביא המדבר בשמו, ותכליתם להגיד מה רבה רעת הארץ.

(ו) **כי גם אחיך ובית אביך** וגו׳. גם אלה מדברי הנביא המדבר בשמו, ותכליתם כתכלית הדברים אשר לפניהם. ואף על פי שהנביא מדבר הדברים האלה

פעולת תמיד או פעולה שכל מה שתמשך יגדל כחה, כמו שנאמר הלוך ובכו ילכו (למטה נ׳ ד׳), ונאמר ודוד הולך וחזק ובית שאול הולכים ודלים (ש״ב ג׳ א׳), וכמוהם במקרא הרבה מאוד.

[1]) והדבר הזה שנתן הכתוב לבהמה אמירה הלא הראיתיך כמוהו בביאור לא אעבור (למעלה ב׳ כ׳).

וטמנהו שם בנקיק הסלע. לא צוהו לטמנו בתוך הנהר כי אם בנקיק הסלע אשר על שפתו, ונקיק הסלע מקום שיגיעו אליו מי הנהר ולא ישטפו מה שבתוכו. כי אלו שטפו המים את האזור לא היה הנביא יודע מה היה לו.

(ז) **ואחפר** לשון חפוש הוא זה, ולא לשון חפירה בקרקע שלא תפול בנקיק הסלע. ומפני שהיה האזור טמון, והוא טמון בנקיק סלע אחד, ונקיקי הסלעים שעל שפת הנהר רבים, נופל בחפושו הלשון הזה, ככתוב ויחפרוהו ממטמונים (איוב ג׳ כ״א).

(יב) **כל נבל ימלא יין.** המשל הזה כמפרש את משל האזור והמים, ובלבד שכאן נכנס יין תחת מים, כי כאשר נשחת האזור במים כן ישתה העם הרע הזה כוס התרעלה לשכרון, כנבל הזה המלא יין.

(יד) **והאבות והבנים יחדו.** במקראות הרבה פירשתי לך „יחדו" כמלמד על הפעל שהוא לפעולת איש אחיו (reciprok). וזה בנין אב לכל כמו אלה, כי הלא מקביל כאן „והאבות והבנים יחדו" אל „איש אל אחיו".

(טז) **תנו לה׳ אלהיכם כבוד.** דעו וראו כי חטאתם ותנו לה׳ אלהיכם כבוד והתודו על חטאותיכם. וכן אמר יהושע בדברו על לב עכן להתודות על חטאו שים נא כבוד לה׳ אלהי ישראל (יהושע ז׳ י״ט).

ושמה לצלמות. אור לשון זכר בכל המקרא חוץ מאיוב ל״ו ל״ב, ואף שם יש בו ספק. ועל כן אומר אני שושמה זה לא נקוד כדין, ודינו וְשָׂמָה, והמכתב ככתוב פרעה אהרן (שמות ל״ב כ״ה). **ושית,** וכתיב ישית שדינו יָשִׁית, וכן נראה לי העקר. והקרי שם הפעול, כמו שפירשתי ושים בסלע קנך (במדבר כ״ד כ״א).

(יז) **ואם לא תשמעוה** להתודות על חטאותיכם. **במסתרים תבכה נפשי.** לא בא הנביא להגיד לנו שיסתר במסתרים ושם יבכה, כי אם כן, אין לדבריו טעם. ופירוש הכתוב בסתר נפשי אבכה, כלומר לא אשא קולי לבכות, ואך נפשי בקרבי תאבל. לפי שהנושא קולו ובוכה אפשר שאין בכיו כי אם למראית עין, והמצטער בקרבו צערו צער ודאי. ויתורגם ללועזים so werde ich aus der tiefsten Seele weinen.

מפני גוה. אמר רש״י מפני הגדולה שלכם שתתבטל. ולא אמר יפה. ושכח הרב שהנביא הזה כשבא לדבר על לב עמו להתודות על חטאותיו ולשוב אל אלהיו הקדים ואמר שמעו והאזינו אל תגבהו (למעלה פסוק ט״ו). ועל פי הדברים ההם מפני גוה זה פירושו מפני גאותכם שלא תניחכם להתודות על חטאותיכם. ואמר הנביא כן, מפני שמכל דבור שבעולם קשה על אדם לאמר חטאתי, ולא יתודה המתודה עד אשר השפיל גאות לבו.

(יח) **כי ירד מראשותיכם.** מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים מְרָאשֵׁיכֶם. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ופירוש מראשותיכם פארכם החבוש על ראשכם. והוא מפורש בסוף הפסוק באמרו עטרת תפארתכם.

(יט) **ערי הנגב סגרו.** כי לכדון האויבים והם יושבים בהנה, והן סגורות על יושביהן הראשונים מבוא. **הגלת יהודה כלה.** הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים הֲרֵי יהודה כאלו הלכה כלה בגולה.

(כ) **שאו עיניכם וראו,** וכתיב שאי וראי, שניהם ביו״ד, והוא העקר, כי הדבור אל ציון, כמו שנאמר בסוף הפסוק איה העדר נתן לך. ותקון הקרי מחמת טעות שנפלה בתיבת עיניכם ועקרה „עֵינֵךְ".

ואם בקלקולן תעמודנה השפחות יהרגן. כן עשה ה׳ עם ישראל עמו ועם שכניו הרעים. ישראל למד משכניו דרכיהם הרעים ונשבע בבעל. מה עשה ה׳ אלהיו? נתש את השכנים מעל אדמתם, ונתש את ישראל מתוכם, למען אשר לא ילמד עוד מדרכיהם, ובשובם יחכם ישראל וייטיב לכת, וישובו שכניו ללמוד דרכיו, ואם לא ישובו, ינתשם ה׳ ויאבדם לנצח[1]).

ומפני הראיה הזאת שרואה הנביא את גלות בבל ואין כמותה בכל דברי הנביאים, ומפני שכל הדברים מפסוק ח׳ ועד סוף הפרשה מפסיקים הענין, ואין למצוא להם חבור עם מה שלפניהם ולאחריהם, אמרתי שנבואה זו לא ירמיהו אמרה כי אם נביא אחר שהיה באחרית הימים, והוא מדבר מתוך מעשים שהיו, כי בשוב ישראל מגלות בבל נכרתה עבודה זרה מקרבם, והיה מן הגוים מי שממנו ראה וכן עשה לשוב מאחרי אליליו ללכת אחרי אלהי אמת.

יג

(א) **הלוך וקנית לך.** הנביא הזה ודאי היה לו אזור במתניו כשדבר אליו ה׳ הדברים האלה, כי הראשונים כלם חגורים אזור, ואף על פי כן לא צוהו ה׳ לקחת האזור מעל מתניו, וצוהו לקנות אזור חדש. ואל תאמר שלא צוהו ה׳ לקחת האזור מעל מתניו מפני שהיה הנביא צריך לו, שהרי כן נאמר לנביא הזה הלוך וקנית בקבוק (למטה י״ט א׳), וכבר יהיה אדם ימים רבים בלא בקבוק. ועל כרחנו נאמר שנצטוה הנביא בקנין האזור והבקבוק מפני שהם עתידים להיות אות והקנין עושה רושם.

אזור פשתים. יודע ה׳ נפש צדיקיו שלא נהנים כי אם מיגיע כפיהם, ועל כן חביב עליהם ממונם יותר מגופם, ובגלל הדבר הזה צוה ה׳ את נביאו לקחת אזור פשתים שאין דמיו יקרים כאזור תכלת וארגמן, כדי שירקב במים ויאבד ולא יהא הפסדו הפסד מרובה.

ושמתו על מתניך. לא צוהו לטמון האזור בנקיק הסלע על פרת מיד אחר שקנהו, וצוהו לשומו על מתניו לשעה קלה, למען יהיה לאות ולמופת לישראל, כמו שנאמר אחרי כן כאשר ידבק האזור על מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל וגו׳ (למטה פסוק י״א).

ובמים לא תבאהו. מן המצוה הזאת שומע אני שזו דעת העברים הראשונים: כל הדבר הרגיל במים לא במהרה ירקב מחמת מים אפילו מונח בהם ימים רבים, ולא כן הדבר שלא הריח ריח מים מימיו.

(ד) **וקום לך פרתה.** מחכמי הגוים יש אומרים שפרת זה כל נהר שמימיו מתוקים ולא טעם מלח להם כמי הים, ואחרים אומרים שפרת אפרת או מקום אחר קרוב לירושלים. ולי נראה שהוא נהר פרת, ופרת מופת לגלות ישראל שיגלה מגבולותיו.

---

[1]) ואם תאמר מה בין הגוים ההם ובין הגוי אשר גלה ישראל אל ארצו, לא צדקת. כי בבל ארץ רחוקה (ישעיה ל״ט ג׳), ויושביה נכרים לישראל, ודרכיהם רחוקים מדרכיו כרחוק מזרח ממערב, לא כן הגוים ההם שכני ישראל שהם אחיו אדום ועמון ומואב, ולב אדם אל אחיו ללמוד ממנו וללכת בדרכיו.

(ד) **בעבור האדמה חתה.** ראה מה שאמרתי בביאור בעבור הילד חי (ש״ב י״ב כ״א) ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(ח) **מקוה ישראל.** אמרו הראשונים מה מקוה מטהר את הטמאים אף הקדוש ברוך הוא מטהר את ישראל (יומא פ״ה ע״ב), ודבריהם דרש. ואף על פי כן לא רחוק בעיני שיש למקוה שנאמר כאן עסק במים, ולא מטעמם של הראשונים. כי ירמיהו המתפלל למים בשנת בצרת (למעלה פסוק א׳) קורא לה׳ אלהיו מקוה ישראל לפי שיש במשמע מקוה שתים, תקוה ומקוה מים.

כגר בארץ אשר לא יצר לו בצָרת הארץ, כי בצר לה ילך לשבת בארץ אחרת, מפני שבין כך ובין כך גר הוא בארץ נכריה.

(י) **כן אהבו לנוע** וגו׳. מחכמי הגוים יש רואים את הדברים האלה כתמיהה, כאלו תמה ה׳ שבני יהודה נעים ובאים להתפלל אליו בצרתם. ואין לשון המקרא משמע כדבריהם, כי באמור הכתוב אהבו לנוע הוא מדבר במנהג שהיה אהוב להם והם נוהגים בו תמיד, ולא במעשה אחד. ואף לא יפול לשון לנוע במי שהולך אל מקום מיוחד כהולך אל בית ה׳ להתפלל פעם אחת או ילך הלוך ושוב, כי אם בהולך אל אשר הולך אנה ואנה. ועוד שלא יפול לשון רגליהם לא חשכו כי אם בהולך מהלך רב.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שצרת השעה שנת בצרת (למעלה פסוק א׳), ובעת ההיא אנשי יהודה מחזרים על מים (פסוק ג׳). ומן הסתם אף חציר לבהמתם היו הולכים לבקש ולוקחים מאשר ימצאו, כדבר שנעשה ברעב שהיה בימי אחאב (מ״א י״ח ה׳). ואנחנו ידענו שבני יהודה לא היו מונעים רגליהם מלכת למרחקים, כי אהבו זרים ואחריהם הלכו (למעלה ב׳ כ׳ וכ״ה). ומעתה זה פירוש הדברים: כן אהבו בני יהודה לנוע אחרי זרים ואותי עזבו ולא בטחו בי, לכן ינוע עתה אחר חציר ומים להשיב נפשם ולהחיות נפש בהמתם, מדה כנגד מדה.

וה׳ לא רצם לא רצה ה׳ את מעשיהם שעשו והלכו אל מצרים ואל אשור לבקש מהם עזרה.

(יז) **ואמרת אליהם את הדבר הזה.** הדברים האלה אמורים לחלק בין דברי התוכחה שמדבר הנביא בשם ה׳ ובין דברי רחמים ותפלה שמרחם הנביא את עמו בצרתו ומתפלל עליו.

(יח) **סחרו אל ארץ ולא ידעו.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם, ואין רוח הלשון ורוח הענין נוחה מכל מה שאומרים בהם החכמים. ולי נראה שסחרו זה מלשון סחורה ומסחר, ובלבד שהוא משמש על צד השאלה, ומשמעו כעין משא ומתן של הלכה שבלשון התלמוד. וכן מוציא הסורסי את הדבר הזה. ואם כן, זה פירוש הכתוב: גם כהן גם נביא שהם חכמי העם ומנהיגיו נושאים ונותנים על דבר הארץ לדעת את שברה ולמצוא לו מרפא, ולא ידעו. ויתורגם ללועזים stellen allerlei Speculationen an über das Land und werden nicht klug.

(כא) **אל תנאץ.** חשך הכתוב את הפעול שהוא כסא כבודך עד המאמר האחרון. וכבר הראיתיך כדבר הזה בפועל.

(כב) **היש בהבלי הגוים מגשמים.** אמר הנביא כן מפני שהיתה השעה שעת בצרת בהעצר השמים מתת מטר (למעלה פסוק א׳). כ̄ל אל̄ה̄ תבל כלה, כמו שפירשתי בספר ישעיה ובספר הזה למעלה.

(כא) **כי יפקד עליך** וגו׳. מזכיר רד״ק תרגום יונתן המתרגם ארי יסער עלך חובך להגיד לנו שפירושו נראה בעיניו מתרגום המתרגם, ופירוש הרב שיפקוד האויב עליה להגלותה ולהחריבה. ומחכמי הגוים יש כרוכים אחר פירוש רד״ק, ואין פירושו פירוש אמת. לפי שבהיות האויב פועלו של יפקוד אין משמע הדברים כי אם זה שהאויב יפקוד על יהודה עונו, והדבר ברור שאין זה פירוש המקרא, כי בימי הנבואה הזאת עדיין לא חטא יהודה לבבל.

ובאמת ה׳ הפועל של יפקוד, ולא מטעם יונתן. כי יפקוד כאן פעל יוצא, ואלופים לראש הוא הפעול, וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר, וזה פירוש המאמר הזה כשאתה מדלג על הדברים שבינתים: ומה תעשי כי ימנה ה׳ את הגוים שונית אליהם לראשים עליך. והדברים שבינתים להגיד ליהודה שהיא עצמה חייבת בדבר, שהרי הרגילה את הגוים עליה. ויתורגם ללועזים wenn er sie, die du daran gewöhnt, dir zu gebieten, zu Oberherren über dich einsetzt.

חבלים יאחזוך כאשת לדה. מי שלו אזן לבחן מלין הלא יראה יפי המשל הזה וחין ערכו במקרא הזה. ראה מה שאמרתי בביאור למען יאריכון ימיך (שמות כ׳ י״ב). ואף כאן אחר שהזכיר הנביא לציון לכתה אחר זרים לבקש אהבתם, ואף הגיד לה שבעשותה את הדבר הזה למדה את הזרים ההם למשול בה, הוא מסיים ואומר את המשל הזה, ומדמה אותה לאשת לדה שהיא עצמה חייבת בצערה, כי לולא ידעה איש לא היתה יודעת חבלי לדה.

(כג) **גם אתם תוכלו להיטיב** וגו׳. ערך המאמר הזה אצל הנאמר לפניו מפורש לך כל צרכו בביאור גם אנכי הנה ראיתי (למעלה ז׳ י״א).

(כה) **מנת מדיך** המנה שאני מודד לך. ומדיך רבוי של מדה, והיא תרבה כאן כרבות הזכר על פי מה שאמרתי בביאור ועץ החיים (בראשית ב׳ ט׳) בסוף דברי.

(כז) **לא תטהרי אחרי מתי עוד.** אין רוח הלשון נוחה מן הפירוש המקובל, לפי שתאמר בלשון המקרא עד מתי ולא תאמר אחרי מתי, כי אם תאמר תחתיו מתי לבדו ודי לך בו. ועל כן אומר אני שאין מתי זה נקוד כרין, ודינו מֵתַי, והוא ככתוב יחיו מתיך (ישעיה כ״ו י״ט), ופירושו המתים שאני ממית. וזה הדבר שאומר ה׳ לירושלים: את נטמאת טומאת זנות על גבעות בשדה ולא טהרת ממנה, ואני אפיל חללים בתוכך אשר לדמן על פני השדה יהיו ולא יקברו, ואטמאך טומאת מת אשר לא תטהרי ממנה עוד, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים du wirst nach meinen Leichen nimmer wieder rein.

יד

(ג) **ואדיריהם שלחו צעיריהם.** אדירי הצאן אשר בהם שלחו צעיריהם. ומה האדירים אצל הצעירים מפורש לך כל צרכו בביאור ואדיריהם (נחמיה ג׳ ה׳).

שבו כליהם ריקם. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי לא ידבר הכתוב בכלים ויחריש מנושאיהם. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן והדברים כעקרם שבו וכליהם רֵיקִים. כי בתחלה נשמטה וא״ו של וכליהם מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו המגיהים וכתבו ריקם תחת ריקים. ובמקרא כתקונו „וכליהם ריקים״ מאמר משרת מלמד על הפועל של שבו.

שם תחתיו ובעליה הפחתי נפשו. הלא תראה שבדבור הזה נפח פעל עומד ולא יוצא לשני, ובגלל הדבר הזה הבנין הכבד הנוסף שבכתוב שבאיוב לא יוצא לשלישי.

ואני ממה שראיתי שכתוב אחר אומר ותקותם מפח נפש (שם י״א כ׳), והדבר למד מענינו שמפח נפש הפך מתקוה, וכן בלשון המשנה משמע פחי נפש צער שמצטער מי שתוחלתו נכזבה[1]), אמרתי שנפיחת הנפש צער שמצטער הבוש משברו. וכבר דבר הפייטן הגרמני כעין הלשון הזה באמרו:

Dem längst vor böser Schadenlust
Die schwarze Seele schwoll

ובלבד שהוא מדבר בנפיחת נפש כנגד צער אחר. ועל פי הדברים האלה נפח כאן פעל עומד ומשמעו התנפחות הנפש, ונפשה הוא הפועל של נפחה, ולא יולדת השבעה. ופירוש נפחה נפשה הצטערה על תוחלתה שנכזבה והיתה לה למפח נפש. ויתורגם ללועזים ihr schwoll die Seele vor Kränkung.

(י) **לכל הארץ** לכל אדם, או לכל. וראה מה שאמרתי בלשון הזה בראשית מ״א נ״ז.

כלה מקללוני. לא יֵאמר בלשון המקרא כבתוב. וכבר אמרו חכמי הגוים שכאן הופרד בין הדבקים ואחרי כן נקדו שלא כדין, והדברים כעקרם וכדינם כֻּלְּהֶם קִלְלוּנִי.

(יא) **אם לא שריתך לטוב.** שרותך כתיב ושריתך קרי. ויונתן מתרגם לשון שארית, ואחריו כל אדם מישראל ימשוך, אף על פי שהנקדן לא כן יחשוב. ואני אוחז בכתיב ואמרתי שאין דינו שָׁרוֹתִךְ משרש שרר, כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אם שֵׁרוּתִךְ, ושרשו שרת. ופירוש שרותך לטוב עמדך לפני טוב לישראל, וה׳ מפרש דבריו ומביא ראיה באמרו.

אם לוא הפגעתי בך וגו׳. כי האיש אשר אויבו ישלים עמו ומתחנן אליו בעת צרתו להתפלל בעדו אל אלהיו הלא טוב שָׁרְתוֹ. ובדברים תוכחה לנביא, וה׳ רוצה לאמר שהאיש החפץ להיטיב את עמו צריך שיסבלם אף על פי שמצערים אותו. ויתורגם ללועזים sind doch deine Dienste segensreich.

(יב) **הירע ברזל** וגו׳ העם המה ברזל, והנביא ברזל מצפון ונחשת ולא יוכלו לו. וטעם הלשון הזה מפורש לך במקראות הרבה עד כה.

(יג) **חילך ואוצרתיך** וגו׳. אין כל דברי הפסוק הזה והפסוק האחר ענין לכאן, והם נשנו במקום הזה בשנוי מעט למטה י״ז ג׳ וד׳, וכאן נפלו בהם טעיות. **לא במחיר** וגו׳. ובמקום האחר נאמר תחתיו במותיך בחטאת בכל גבוליך, וכן נראה לי העקר, ואותו אפרש לך במקומו.

(יד) **והעברתי את איביך.** המאמר הזה לא יפורש ככתבו, ובמקום האחר נאמר והעבדתיך את איביך, והדברים כמות שהם שם נכוחים למבין ולא צריכים פירוש.

(טו) **אל לארך אפך תקחני.** מחכמי הגוים יש מפרשים תקחני כמו תקח נפשי, ואומרים שהנביא מתפלל אל ה׳ שלא יאריך להם אפו ויקח נפשו, או שלא יקח נפשו בהאריכו להם אפו. ולא זכיתי לראות איך יקח ה׳ נפש הנביא

---

[1]) שכן נאמר וכל שאר הזוגות שואלים אותם ראשי דברים. לא שהיו צריכין להם אלא כדי שלא יצאו בפחי נפש (ראש השנה ב׳ ו׳).

טז

(א) **שלח מעל פני.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ואומר אני אל תקרא שלח כי אם שַׁלְּחֵם, כי כן העקר, ובטעות סופר נשמטה מסופו מ״ם מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ד) **בגלל מנשה בן חזקיהו.** הדברים האלה ודאי חשודים בעיני ביתור, כי מה מקום לזכר חטאות מנשה אז אחר שקם יאשיהו בן אמון בנו ועשה הישר בעיני ה׳ וילך בכל דרך דוד אביו ולא סר ימין ושמאל (מ״ב כ״ב ב׳).

על אשר עשה בירושלים. גם המאמר הזה חשוד בעיני ביתור, ואין חשדו גדול כראש הפסוק. ואם עקרו בכתוב, בדלגנו על ראש הדברים פועלו של עשה סתום, ועשה כמו נעשה.

(ה) **ומי יסור לשאול לשלום לך.** כבר יפגע איש בחברו וישאל לשלום לו, אף על פי שהוא לא דורש שלומו, והוא עושה כן מפני שכן מנהג העולם ולא יעוה פניו בפני חברו לשנות ממנהג העולם. אבל הסר מדרכו והולך לשאול בשלום חברו עושה מאהבה וחבה. ולכן אמר הכתוב ומי יסור. ויתורגם ללועזים und wer wird eigens den Gang thun, um sich nach deinem Befinden zu erkundigen.

(ח) **עצמו לי אלמנותיו.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור יבא לי (למעלה ד׳ י״ב).

הבאתי להם על אם וגו׳. השבעים לא מתרגמים „להם״ ועושים בחור הפעול של הבאתי ושודד מפרשו. ויונתן המתרגם על אם בחור סיעת עולמיהון היה קורא אֹם ופירשו לשון גוי ואומה. ושניהם טועים, כי אֵם עקרו כנקודו והוא נסמך אל בחור, ופירוש על אם בחור בגלל אמות הבחורים. כי הנה נאמר בפסוק הקודם שכלתי אבדתי עמי, ונאמר אבדתי כנגד הבחורים ושכלתי כנגד אמותם, ולכן הוא אומר כאן שהביא להם השודד בגלל אמות הבחורים למען תהיינה שכולות. ויתורגם על אם בחור ללועזים ob der Mütter der jungen Mannschaft.

הפלתי עליה וגו׳. תרגם יונתן עיר זו משריין, ולא ידעתי מה ראה על ככה, והשבעים מתרגמים לשון פחד וחרדה, ואחריהם ימשכו החכמים כלם. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שעיר זו כמשמעה, ובהלות לא נוסף על עיר כי אם מלמד על סביבות הפעולה. ומפלת העיר רדתה על ידי האויבים, כמו שפירשתי מפלת החומה באפק (מ״א כ׳ ל׳). ופירוש הכתוב הזה פתאום הורדתי העיר בבהלות והם בתוכה. ויתורגם ללועזים ich liess über ihr die Stadt plötzlich fallen.

(ט) **נפחה נפשה.** כל החכמים ואנשי המדע מפרשים הדברים האלה כמשמעם, ולא שמים על לב לדעת שאם כן הנביא הזה מדבר כמי שלא ידע שלא יבוש הבוש אחר שיצאה נפשו. ואף בפני הלשון לא יעמוד הפירוש המקובל, לפי שאם נפח זה פעל יוצא, כמו שמפרשים המפרשים ועושים יולדת השבעה הפועל ונפשה הפעול, והדבר ברור שבהשנות הדבור הזה במקום אחר ישמש הפעל שם כמו שמשמש כאן, איך נאמר ונפש בעליה הפחתי (איוב ל״א ל״ט), כי היה בדין שיאמר

בעיניו מנביאותו ותכליתה. ובגלל הדבר הזה כשהוכיח ירמיהו את עמו והם רדפוהו על תוכחותיו קללם קללה נמרצת, והתפלל אל ה׳ ואמר התיקם כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה (למעלה י״ב ג׳), כאלו היה בעיני ה׳ הנביא העקר וישראל טפל לו, ובאמת אין הנביא בעולם כי אם למען ישראל, ואם אין ישראל נביא למה? ובסוף ימיו שם הנביא את לבו על הדבר הרע אשר בו, והצטער עליו והתחרט ויגע יגיעה רבה לשוב ממנו, ודברי המקרא הזה ודויו ותשובתו.

ועל פי הדברים האלה, אם תשוב ואשיבך. זה פירושו אם תשוב מן הרעה אשר בך, ואני אשיבך בנפש חפצה.

לפני תעמד לשרת. **ואם תוציא יקר מזולל** ואם מן הזולל אשר בך תעשה יקר. והזולל יקר נפשו בעיניו ושנאתו את שונאיה תכלית שנאה שיורד עמהם עד לחיים. **כפי תהיה** מקביל אל לפני תעמוד שבמאמר הקודם, וכמוהו אף הוא תשובת התנאי.

ישובו המה אליך וגו׳ מצוה, ופירוש הדברים ישובו המה לעשות כמעשיך הטובים ואל תשוב אתה אליהם לעשות כמעשיהם הרעים, כי עתה זה עשית כמעשיהם שקללתם ובקשת מאתי להנקם מהם ואל לארך אפי (למעלה פסוק ט״ו). ויתורגם ללועזים lass sie zu dir sich emporschwingen, doch sinke du nicht zu ihnen herab.

והדבר למד מענינו שתשובת הנביא היתה באחרית ימיו, כמו שאמרתי לפני מזה, ואם כן, כל נבואה שנמצאו בה דברים שמדבר הנביא מעצמו כנגד ישראל ומקללם קללות נמרצות, כמו שנאמר אחרי כן הבא עליהם יום רעה ומשנה שברון (למטה י״ז י״ח), ונאמר עוד תן את בניהם לרעב והגירם על ידי חרב (למטה ממנו י״ח כ״א) אמרה ירמיהו קודם לתשובתו ולא אחריה.

טז

(ב) **לא תקח לך אשה.** נאמרה נבואה זו בראשית ימי הנביא, בהיותו נער ואך היה לאיש והגיע זמנו לקחת לו אשה.

(ג) **הילודים.** הנולדים לא נאמר כי אם הילודים, מפני שבבנים הנולדים מקרוב הכתוב מדבר והוא משמעו של הילודים, כמו שאמרתי במקום אחר.

(ה) **בית מרזח.** פירש רד״ק מרזח בשם אביו על פי לשון ערבי פירוש יפה. כי מרזח כתרועה שהיא לטובה ולרעה, לפי שעקר שניהם קול גדול וצעקה, בין צעקת שבר בין קול שמחה. ובמקום הזה מרזח צעקת שבר ומספד על מת.

(ו) **ולא יתגדד** וגו׳ **להם.** מתוך דברי הכתוב הזה שמענו שירמיהו לא היה יודע בלאו של לא תתגודדו ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת (דברים י״ד א׳), לפי שאלו היה יודע אין לדברים האלה טעם.

(ז) **ולא יפרסו להם.** להם זה כרעהו שבפסוק הקודם שב אל המתים ולא אל החיים, כי כנגד האָבל נאמר אחרי כן „לנחמו", לשון יחיד, והכנוי סתום. ופירוש להם בשביל המתים, ויתורגם ללועזים ihretwegen.

כוס תנחומים על אביו ועל אמו. מלשון הכתוב הזה משמע שהיו פורסים לחם לאבל על כל מת, ולא משקים כוס תנחומים כי אם על אביו ועל אמו.

בהאריכו להם אפו. ואומר אני שלקיחה זו כאחותה שפירשתיה בשם חכם אחד בביאור ולקח בעליו (שמות כ״ב י׳), וזה הדבר שאמר הנביא אל תשמע צעקתי אל רודפי ותאריך להם אפך. והוא נותן טעם לדבריו באמרו:

דע שאתי עליך חרפה. כי מפני שהיה נושא על ה׳ חרפה הוא מבקש מאתו להנקם מרודפיו מיד, ולא יאריך להם אף ולו חרפתו. ויתורגם ללועזים erhöre mich, doch ohne Langmuth gegen sie zu üben.

(טז) **נמצאו דבריך.** החכמים כלם אומרים שזה פירושו היו אלי דבריך. ואני לא כן אחשוב, מפני שאף על פי שיש בכלל נמצא הויה, הוית הנמצא פעולה שאינה שלמה וגמורה, והיא פעולה קרובה לתאר, ולא כן הדבר שיהיה מאת ה׳ אל נביאו, כי הוא יוצא מפי ה׳ ומגיע אל הנביא, ואין במשמע נמצא הויה כהויה זו, ועל כן לא תמצא בכל המקרא שיֵאמר נמצא דבר ה׳ אל נביא פלוני. ואף לא נאמר כאן נמצאו **אלי דבריך.**

ובאמת מציאה זו כענין אחותה שפירשתיה בביאור למען ימצאו (למעלה י׳ י״ח), ופירוש נמצאו דבריך נמצאו לי דבריך, או מצאתי את דבריך, והדברים ככתוב בדברי חכמה חיים הם למוצאיהם (משלי ד׳ כ״ב), שפירוש למוצאיהם למבינים אותם ויודעים טעמם, ואף כאן נמצאו דבריך זה פירושו ירדתי לעמק דבריך ובאתי עד תכליתם[1]). ובביאור הפסוק האחר והסמוך לו יתברר לך למה אמר הנביא כן. ויתורגם ללועזים ich begriff den Inhalt deiner Worte in seinem ganzen Umfang.

ולשמחת לבבי. לבבי זה מגביל גם ששון, אף על פי שלא נסמך הוא אליו. ולא חנם נאמר כאן לבבי, כי הוא בא להגיד לנו שרק בלבבו היה הנביא שמח ולא גלה שמחתו, כמו שהוא אומר בפירוש בפסוק האחר. **כי נקרא שמך עלי** נותן טעם לשמחתו.

(יז) **לא ישבתי בסוד משחקים ואעלז.** אף על פי ששמחתי בהמצא לי דבריך לא עשיתי כמעשה השמחים ולא ישבתי בסוד משחקים לעלוז. לפי שכששמחתי בהמצא לי דבריך לא שמחתי כי אם בכבוד שכבדתני לקרוא שמך עלי ולדבר בי, ודבריך כשהם לעצמם לא היו לי לשמחה כי אם ליגון; כי איך אוכל ושמחתי על דבריך והם זעם לעמי. ומפני שדברי ה׳ היו לנביא לשמחה וליגון גם יחד נאמר כנגדם לפני מזה נמצאו דבריך, ללמד ששם הנביא לבו עליהם ובא עד תכליתם, ומצא בהם שמחתו ואף יגונו.

(יט) **אם תשוב ואשיבך** וגו׳. הרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור שירמיהו הנביא הזה איש צדיק תמים וירא ה׳ באמת וכאשר יאהב ויירא את אלהיו כן יקנא לו וישנא את שונאי ה׳ תכלית שנאה. ואת עמו ישראל הסר מאחרי ה׳ אוהב הוא ושונא גם יחד; יאהבם כי אחיו הם, וישנאם כשונאי אלהיו. ורגע תגבר אהבתו, ורגע שנאתו. ועוד אחת בירמיהו, והוא עקר הענין לכאן. בירמיהו האיש תעוז נפש בן האדם על נפש הנביא פעמים רבות. ואם תחזור על דברי הנביאים תמצא שלא דברו כלם יחד על עצמם ככל הדברים שדבר ירמיהו על עצמו והוא איש אחד. כי ירמיהו נפשו יקרה בעיניו מאד, ויש אשר ישמע השומע מתוך דבריו כאלו יקרה נפשו

---

[1]) וכענין מציאה זו ימצא המוצא חידה, ככתוב לא מצאתם חידתי (שופטים י״ד י״ח).

הפסוק האחר יתבאר לך הדבר הזה איך היתה חטאת יהודה לקרנות מזבחותם. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס כסירוס הזה: die Hauptsünde Juda's ist mit eisernem Griffel geschrieben auf ihres Herzens Täfelchen, sie ist vermittelst der Diamantenspitze des Künstlers zum Ausdruck gekommen an den Hörnern euerer Altäre.

(ב) **כזכר בניהם מזבחותם.** מימי השבעים וחכמי התלמוד היה המקרא הזה לחכמים לאבן נגף. בתרגום השבעים חסרים כל הדברים מתחלת הפרשה הזאת ועד סוף פסוק ד'. ולא שלא היו הדברים לפניהם בספרים, ובלבד שלא היו המתרגמים יודעים טעמם. ובפרט דברי הפסוק הזה והקודם לו לא היו יודעים מה הם. ומחכמי התלמוד רבי אלעזר מפרש כאדם שיש לו געגועין על בנו (סנהדרין ס"ג ע"ב), ואחריו כרוכים כל חכמי ישראל וחכמי הגוים הראשונים, חוץ מאיבלד שהיה יודע בטיב לשון המקרא ובקי בדרכיה מכל חכמי הגוים שהיו לפניו ולאחריו עד היום הזה. איבלד הרגיש בדבר שאין הפירוש המקובל במשמע לשון הכתוב. ולכן עשה איבלד בניהם הפועל ומזבחותם הפעול וחבר הדברים אל דברי הפסוק האחר, ופירש כמו שבניהם יזכרו את מזבחותם כן אתן אני חילך לבז, ופירושו דוחק. כי לדמיון כזה היה הכתוב אומר כאשר יזכרו בניהם מזבחותם, מפני שלא די בכ"ף הדמיון בכמו אלה. וחכמי הגוים המחדשים גם המה עושים בניהם הפועל ומזבחותם הפעול, ובלבד שלדבריהם הפסוק הזה נדרש לפניו, ולא לאחריו, ומגיד לנו שמפני שחטאת יהודה חרושה בצפרן שמיר לקרנות המזבחות יזכרו בניהם את מזבחותם, כמו שמתרגם קוטש wie sich denn ihre Söhne an ihre Altäre etc. erinnern. ולמחרשים קשה כ"ף זו המתורגמת wie denn שאין כמוה בכל המקרא, ולשני הפירושים קשה בניהם, כי למה יעבור הכתוב על האבות ויאחז בבנים במשל הזה?

ואנחנו הנה ראינו שנבואה זו מתחילה בחטאת יהודה העשויה מעשה חרשים לקרנות מזבחותיה. ואף נביא אחר אומר ביום פקדי פשעי ישראל עליו ופקדתי על מזבחות בית אל ונגדעו קרנות המזבח (עמוס ג' י"ד). והלא נדרוש לדעת מה קרנות המזבח ההם, ומה להם ולחטאת יהודה ולפשעי ישראל?

ועתה דע שבימי קדם היו הגוים מקדישים צורת גיד האמה. ואף היונים היו משתמשים בתבנית גיד האמה (φαλλός) לעבודת דיונסוס אלהיהם. ומדברי הפסוק הקודם ומדברי עמוס שהזכרתי נראה בעליל שאף אבותינו הראשונים היו אוחזים במעשה ההוא ועושים קרנות מזבחותם כתבנית גיד האמה. וראה מה שאמרתי בביאור צלמי זכר (יחזקאל ט"ז י"ז).

ועל פי הדברים האלה אין משמע „כזכור" זה זכרון, כי הוא מלשון מקנך תזכר (שמות ל"ד י"ט), ומלשון כל זכורך (שם פסוק כ"ג). ובניהם זה מוציא הבנות. וזה פירוש המקרא: כמו שיש לבניהם בגופם תבנית זכר כן יש למזבחותם. ונאמר במזבחות כן כנגד קרנותם. וראה מה שאמרתי בביאור יזכור אדיריו (נחום ב' ה'). ויתורגם המקרא הזה ללועזים männlich gestaltet, wie ihre Söhne, sind ihre Altäre.

ואשריהם על עץ רענן. אין בכל החכמים ואנשי המדע יודע פירוש המקרא הזה. רד"ק מחבר עץ רענן לפני פניו אל מזבחותם, ואם כן, אין לואשריהם כל טעם. ויונתן מתרגם תחות כל אילן עבוף, ושנה והוסיף, כי אין „על" תחות,

(יג) **ועבדתם שם את אלהים אחרים.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור דברים כ״ח ל״ו.

(יד) **לכן הנה ימים באים** וגו׳. דברי הפסוק הזה והפסוק האחר אין להם חבור בנבואה זו, והם לא היו כתובים כאן בתחלה, ונשנו מלמטה כ״ג, ז׳ וח׳ לאחר זמן.

(יח) **ראשונה** קודם כל, והוא שב „על חללם את ארצו״, כלומר קודם כל אשלם להם משנה עונם זה שחללו את ארצו, ואחרי כן אגמול להם כיתר עונותם.

(כ) **היעשה לו אדם אלהים.** גם אלה מדברי הגוים הבאים מאפסי ארץ, כאמור בפסוק הקודם.

והמה לא אלהים. כל החכמים אומרים שזה נדרש לפניו, ופירוש הדברים היעשה לו אדם אלהים והאלהים שהוא עושה לו לא אלהים המה. ומה טעם יש לדברים אם הוא פירושם? ואמר אני שהמאמר הזה נדרש לפני פניו, והמה שב אל שקר והבל שנחלו אבותיהם ואין בהם מועיל. וזה פירוש הדברים: המפני שהאלהים שנחלו אבותיו והנחילום אותו לא אלהים המה יעשה לו האדם אלהים חדשים? כי מה יועילו לו אלהים חדשים, והלא מעשה ידי אדם גם הם? ומתוך דברי הגוים האלה שמענו שהם פונים אל ה׳ אלהי ישראל שהוא אלהים חיים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים soll sich der Mensch eigene Götter machen, weil jene keine Götter sind?.

יז

(א) **חטאת יהודה.** כמו שבספרי התלמוד סתם עברה גלוי עריות, כן במקרא סתם חטאת החטאת שהיו הראשונים רגילים בה, והיא עבודה זרה. ועד בדבר חטאת ירבעם האמורה ושנויה פעמים הרבה בספר מלכים. ואף חטאת זו כן.

בצפרן שמיר נדרש לאחריו ולא לפניו, ומקום האתנח בתיבה האחרת. וסדר הדברים כלם עד סוף הפסוק הוא אשר נתתי לו סימנים אגב״ד.

חרושה. החכמים כלם אומרים שחרושה כמו חרותה. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שחרושה מלשון חָרָש, ופירושו עשויה מעשה חרשים. ובסמוך יתברר לך מה המעשה הזה.

על לוח לבם שב אל כתובה בעט ברזל. **ולקרנות מזבחותיכם** שב אל בצפרן שמיר חרושה, ובגלל הסדר הזה אין המלה המשמשת עם שני הפעלים אחת, כי עם כתובה משמש על, ועם חרושה משמש למ״ד. ולא נאמר לוח לבם על צד השאלה, כי על צד השאלה נאמר בספר הזה ועל לבם אכתבנה (למטה ל״א ל״ב), ולא על לוח לבם. ובמקום אחר נאמר קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך (משלי ג׳ ג׳), הרי שיש ללב אדם לוח ממש כמו שיש לאדם גרגרות ממש. ולמדנו מן הכתוב שבמשלי שהראשונים היו נושאים לוח על לבם, ועל לוח לבם כתוב הדבר היקר מאוד בעיני בעליו, למען יראהו תמיד ויזכרהו. ואף כאן חטאת יהודה שהיא עבודת אליליהם והיא חביבה עליהם מאד כתוב זכרון לה על לוח לבם. וגם עשויה היא מעשה חרשים לקרנות מזבחותיהם. כי למ״ד של קרנות מזבחותיכם מלמד על החדוש שנתחדש בחטאת יהודה על ידי מעשה החרש והיתה לקרנות מזבחותם. ובביאור

(ח) **ולא יראה**, וכתיב ירא שדינו יִרָא, ואומר אני שהוא העקר. כי נוסח הקרי טעמו תפל.

ובשנת בצרת לא ידאג. למען המאמר הזה נאמרו בנבואה זו כל דברי הברכה והקללה מפסוק ה׳ עד סוף הפסוק הזה. כי נבואה זו נאמרה בשנת בצרת, וכאומן בקי באומנותו הנביא הזה יודע להסתייע בשעה להגדיל ולהאדיר את אלהיו. כי בשנת בצרת, הלא יִוָּדַע לכל שאין מבטח כה׳ וכל אדם כוזב. לפי שהאדם יתן לך כסף וזהב, ואף יושיעך מיד חזק ממך, ולא יתן לך מטר בהעצר השמים כי אם האלהים.

(ט) **עקב הלב מכל** וגו׳. הפירוש המקובל לכל עקוב הלב מכל דבר. ולא נראה לי. לפי שאם כן, לא מקביל סוף הפסוק הזה אל ראשו, ואף אין חיבור בין כל דבריו ובין דברי הפסוק האחר. ואומר אני שמשמע „מכל" זה מכל בריה, ומי״ם שבראשו לא ליתרון כי אם כאחותה שפירשתיה בביאור וירא אלהים מרבים (נחמיה ז׳ ב׳), וקרובה לה מי״ם של כבד ממך הדבר (שמות י״ח י״ח) ושל כי ירבה ממך הדרך (דברים י״ד כ״ד). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב עקוב הלב אצל כל, כלומר עקוב יעקוב הלב את כל בריה, כי אין אדם יודע מה בלבו של חברו. ומעתה הלא משביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי מקביל היטב סופו אל ראשו, וכנגד כלו נאמר בפסוק האחר אני ה׳ חוקר לב, להגיד לנו שהלב העוקב כל אדם לא יעקוב את ה׳. **ואנש הוא** ואין לו רפואה מעקבתו. ויתורגם ללועזים trügend ist das Herz gegen jedermann und ein verzweifelt Ding.

(יא) **בחצי ימיו יעזבנו** וגו׳. עושה העשר ולא במשפט יעזוב את עשרו בחצי ימיו כי ימות בחטאו, ולא ימות עד שיִוָּדַע לכל כי נבל הוא.

(יב) **כסא כבוד** וגו׳. כל דברי הפסוק הזה שבועה, ולא השבועה עצמה כאשר היא ללועזים ללשונותם כי אם זֵכֶר החפץ שבו ישבע הנשבע. ובמקום אחר הָרְאֵית לדעת שכל שבועה שבמקרא כמו כן[1]. ויתורגם ללועזים, bei dem glorreichen, erhabenen Thron, der von Urzeit her, bei der Stätte unseres Heiligtums!

(יג) **מקוה ישראל ה׳.** הוא הדבר אשר עליו נשבע הנביא. והדבר למר מענינו שיש בדברים כדי מאמר שלם, ופירושם ה׳ הוא מקוה ישראל. ואל יקשה לך שנאמר אחרי כן כל עוזביך, ולא נאמר עוזביו, כי כדלוג הזה מפרצוף לפרצוף במקרא הרבה מאוד. ואף כאן אמר תוך כדי דבור וסורי, ושנה הפרצוף. ויתורגם ללועזים Israels Hoffnung ist JHVH.

כל עזביך יבשו וגו׳. החכמים כלם מפרשים מכאן ועד סוף הפסוק דברים כסדרם, ועל ידי כן באו במשעול צר, והוזקקו לשבש יכתבו ולהגיה יִכָּלְמוּ, אף על פי ששתי אותיות בתיבה זו שונות מחברתה ואין כל דמיון ביניהן, וגם בהגהתם זו לא מצאו כי אם פירוש שלא ראוי לזכרון. וטעות נפלה כאן בתיבת וסורי, ולא ביכתבו. כי וסורי זה עקרו וְיִסּוּרַי, והיחיד יִסּוּר, כמו שפירשתי בביאור סורי הגפן נכריה (למעלה ב׳ כ״א), ופירוש יסורי הסרים אלי לעבדני ולבטוח בי. ואת כמו עם, ולא מלמד על הפעול. וסדר הדברים סדר אגב״ד. וסרס המקרא וכן תסדרהו לך לשבר

---

[1] ראה מה שאמרתי בביאור חי פרעה (בראשית מ״ב ט״ו).

ובמקרא אין „כל". ובא יונתן לידי טעות זו, מפני שנמשך אחר לשון הכתוב השגור במקרא בכל כמו אלה, כי בכל מקום שנזכר עץ רענן אצל עבודת אלילים נאמר תחת כל עץ רענן[1]). ואף חכמי הגוים בפירושיהם ותרגומיהם לא שמו לב לדעת ששנה הכתוב כאן מן המטבע שטבע בכל שכמותו. ולא חנם נשתנה השנוי הזה. כי תחת כל עץ רענן האמור בכל המקרא תאר המקום, ולא כן על עץ רענן שנאמר כאן. כי במקרא הזה אשר לפנינו „ואשריהם על עץ רענן" מאמר משרת מלמד על שלפניו.

ודע שעץ רענן עץ גדול ונאה מחובר לקרקע, ואשרה עץ תלוש והוא תקוע בארץ אצל המזבח אחר שנתלש מן הקרקע. ולעובדי אלילים מצות המזבח בעץ רענן, וכשאין עץ רענן יוצאים באשרה שהיא כדמותו. ואשרה אשר אצל המזבח מקביל אל צלמי הגיד שבקרנותיו כי הצלם הזכר והאשרה בת זוגו. וזהו שאמר הכתוב ואשריהם על עץ רענן, ללמד על סביבות הפעולה הנזכרת בראש הפסוק הזה, כלומר כזכור בניהם מזבחותם בעוד שאשריהם תהיינה להם לצאת בהן ידי חובת עץ רענן[2]). כי „על" זה כמו „אל" קרובו שתמצאהו מפורש בביאור אל שבטי מושלים (יחזקאל י"ט י"א), וכמוהו מלמד על דבר שמשמש תשמישו של דבר אחר. ועוד קרוב לו על של על רצון (ישעיה ס׳ ז׳). ויתורגמו הדברים האלה ללועזים wobei ihre Kultuspfähle den grünen Baum ersetzen.

על גבעות הגבהות. הדברים האלה תאר המקום להגיד לנו היכן נעשה כל האמור לפני מזה.

(ג) **הררי בשדה.** חכמי הגוים כלם משבשים ויש מגיהים הַרְרֵי ואחרים מגיהים הָרִי, ואין רוח הלשון והענין נוחה מפירושיהם. ומה שאומרים חכמי ישראל לא ראוי לזכרון. והררי זה אומר אני שהוא כתוב כבתחלה ונקוד כדין, והוא תאר ומשמעו יושב בהר והוא נגזר מן הר כמו שנגזר עתי מן עת, ובלבד שמשקלו שונה ממנו. ושדה שנאמר כאן משמעו בקעה. ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שהרים מחסה מצר ואויב, כי היושבים בהרים לא במהרה יפול עליהם האויב כאשר יפול על היושבים בבקעה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אתה היושב בהר וירדת הבקעה. ומפני שעזב ישראל את ה׳ אלהי מעוזו והלך אחרי אלהים אחרים שאין בהם מועיל קוראו הנביא הררי שעזב את הרי מעוזו וירד אל הבקעה שאיננה מגינה עליו. וראה מה שאמרתי בביאור על ההרים כיוני הגיאות (יחזקאל ז׳ ט״ז). ויתורגם ללועזים du Gebirgsbewohner in der Ebene.

במתיך בחטאת בכל גבוליך. במקום האחר (למעלה ט״ו י״ג) נאמרו הדברים האלה בשנוי מעט, וכבר אמרתי שם שכאן נראה לי העקר. ופירוש הכתוב במותיך אתן לבז בחטאתך בכל גבוליך.

(ד) **ושמטתה ובך** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, וכבר קדמני חכם אחד מחכמי הגוים הראשונים לאמר שטעות סופר יש כאן, והעקר ושמטתה ידך. והדברים כתקונם לא צריכים פירוש.

---

[1]) ראה למעלה ב׳ כ׳, וג׳ ו׳ וי״ג, ודברים י״ב ב׳, ומ״ב ט״ז ד׳, וי״ז י׳, וישעיה נ״ז ה׳, ויחזקאל ו׳ י״ג, ודה״ב כ״ח ד׳.

[2]) ומדברי הנביא הזה אנחנו שומעים שבעיניו האשרה רעה מעץ רענן. וזה טעם הדבר. עץ רענן גדולו בידי שמים, והאשרה מעשה ידי אדם. העובד עבודתו תחת עץ רענן לא עשה בו מעשה, והמשתמש באשרה לעץ רענן ידיו עשוה.

יח

(ג) **על האבנים.** ראה מה שאמרתי בביאור שמות א׳ ט״ז. וכבר פירש אחד מן הראשונים הפירוש ההוא, והוא המפרש האבנים ואומר מקום שהולד נבנה[1]. הרי שהיה אבנים בעיני הדורש משרש בנה ולא משרש אבן. וגם ממה שדרש דורש אחר ואמר שלא קשה לפני הקדוש ברוך הוא לעשות את הנקבות זכרים ואת הזכרים נקבות, וכן מפורש על ידי ירמיהו וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים[2], נראה שזכר אבנים בכתוב הזה הביא את הדורש לדרוש דרשתו בזכרים ונקבות.

(ד) **כחמר ביד היוצר.** חכמי הגוים אומרים שהדברים האלה מיותרים כאן והם נשנו בכתוב הזה בטעות סופר מלמטה פסוק ו׳. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהמאמר הזה תאר הפעל והוא מתאר „ונשחת", וזה פירוש הדברים בחבורם ונשחת הכלי אשר הוא עושה כאשר יש שיהיה לחומר ביד היוצר שישָׁחת. ואפשר שמקרא קצר הוא זה, ומלואו כהשחת החומר ביד היוצר. ובין כך ובין כך זה תרגומם ללועזים wie es mit dem Lehme in den Händen des Töpfers manchmal geschieht.

(ח) **ושב הגוי ההוא מרעתו אשר** וגו׳. השבעים משנים כאן ומוסיפים, לפי שהדברים ככתבם לא היו יודעים להם טעם, וחכמי הגוים המחדשים מסרסים את המקרא הזה ומפרשים ושב הגוי ההוא אשר דברתי עליו מרעתו, וטועים. כי אחר שאחר הכתוב בראשו הגוי ההוא, כבר מתואר הגוי אשר ידובר בו כל צרכו, ולמה יתארהו שנית אשר דברתי עליו? והדברים כסדרם כמו שאומרים רש״י ורד״ק שהמאמר „אשר דברתי עליו" מתאר מרעתו, ופירושם ושב הגוי ההוא מרעתו אשר בגללה דברתי עליו כאמור לפני מזה. ויתורגם ללועזים und selbiges Volk bekehrt sich von seiner Bosheit, darob ich solches mit ihm vorgehabt.

(יא) **וחשב עליכם מחשבה.** כל מחשבה שבמקרא מעשה קודם שנעשה והוא בלב עושהו כעובר במעי אמו, ויתורגם ללועזים Absicht, ולא Gedanken. ומחשבה זו, אחר שנאמר לפניה הנה אנכי יוצר עליכם רעה, הדבר למד מענינו שהיא לרעה.

(יב) **אחרי מחשבותינו נלך** ולא נבטל מחשבותינו מפני מחשבת ה׳ אשר חושב עלינו.

(יג) **שערֻרת.** אמרו בעלי הלשון ששרשו שער. ולא נראים לי דבריהם, לפי שאם כן היה נקוד שי״ן שמאלית. ואומר אני שהוא שפעלית ושרשו ערר, והוא תאר משמש תשמיש שם, ופירושו חרפת עם, כלומר מעשה שעושהו חרפה לעמו[3].

---

[1]) ראה שמות רבה פרשה א׳. ובספרי המדרש אשר לפנינו הנוסח מקום שהולד נ פ נ ה, והדבר ברור שנפנה טעות סופר, והעקר נבנה כמו שכתבתי אני.

[2]) ראה מדרש תנחומא בפסוק ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל׳ כ״ב).

[3]) ראה מה שאמרתי בביאור ואנכי הולך ערירי (בראשית ט״ו ב׳). ופה מקום אתי לתקן טעות הדפוס שנפלה בדברים ההם, והמלה הערבית שנסתייעתי בה אל תקראנה عرورة כי אם عارورة.

את אזנך: כל עוזביך יבושו כי עזבו מקור מים חיים, ויסורי בארץ יכתבו את ה׳. וזה פירוש הכתוב בחבורו כל עוזביך יבושו כי עזבו מקור מים חיים, ויושבי הארץ הסרים אלי לעבדני ולבטוח בי יכתבו את ה׳, כלומר יכתבו לפניו זכרון בספרו. וראה מה שאמרתי בביאור יכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג׳ ט״ז). ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס כזה: die dich verlassen, werden zu Schanden, denn sie verlassen den Quell lebendigen Wassers; die aber im Lande, so bei mir einkehren, werden bei JHVH verschrieben.

ומעתה הלא השביח טעם המקרא מאוד, לפי שלא אחד ענינו כמות שהוא לפירוש החכמים, ולא כלו ברשעים ועוזבי ה׳ הוא מדבר, כי יש בו מענין הרעים והטובים גם יחד, והדברים מקבילים זה אל זה.

(טז) **ואני לא אצתי מרעה אחריך.** יונתן מתרגם לא עכבית על מימרך מלהתנבאה עליהון, ואחריו ימשוך כל אדם מישראל ומן הגוים גם יחד, חוץ מחכם אחד מחכמי ישראל האחרונים המשבש מרועה ומגיה יום רעה, והוא משבש ומעלה חרס בידו, וחוץ מרד״ק שנגע בקצה האמת ואליה לא הגיע, כי לא עמד על טעם מי״ם של מרועה. ומי״ם של מרועה כמי״ם של מה דודך מדוד (שה״ש ה׳ ט׳), שפירוש מדוד באשר הוא דוד (als Freund). ואצתי כמשמעו, ופירוש הכתוב אני לא רדפתי אחריך ולא אצתי בך שתעשני רועה עמך ונביא. וכמו שהנביא מסיים ואומר מוצא שפתי נגד פניך היה, והוא אומר כן כנגד מה שאמר אל ה׳ ביום המשחו לנביא הנה לא ידעתי דבר כי נער אנכי (למעלה א׳ ו׳), לפי שהאומר כן מראה לדעת שלא רודף הוא אחר כבוד נביא ורועה עמו.

ויום אנוש לא התאויתי. הטועים בפירוש ראש הדברים טועים אף בדברים האלה, כסבורים שיום אנוש לישראל, והוא לנביא עצמו, כמו שפירש רד״ק. וכנגד יום המשחו אמר ירמיהו כן, לפי שכל צרותיו באו עליו מתוך נביאותו, שנבא רעה על יהודה וירושלים ובגלל הדבר הזה היו העם רודפים אותו. ויתורגם המקרא ללועזים ich habe mich dir zum Hirten nicht aufgedrängt, noch habe ich den unglückseligen Tag herbeigewünscht.

(יט) **בשער בני עם.** וכתיב בשער בני העם, ולא זה ולא זה העקר, והעקר בשער בני בנימין, כי הלא מסיים הכתוב ואומר אשר יבאו בו מלכי יהודה ואשר יצאו בו, ואם כן אין השער שער בני העם. וסמך מעט לדברי מה שנאמר בספר הזה והמלך יושב בשער בנימין (למטה ל״ח ז׳).

(כ) **מלכי יהודה** המלך ובנו הבכור אשר ימלוך תחתיו, וכל אשר מזרע המלוכה המה.

(כא) **כה אמר ה׳.** מי שלו עינים לראות הלא יראה וידע שאין לדברים מכאן ועד סוף הפרשה כל חבור אל מה שלפניהם ואחריהם. ואומר אני שנבואה זו שתכליתה להגדיל ולהאדיר את השבת לא אמרה ירמיהו. כי מה לנביא כמוהו ולקדוש השבת? והדברים תוספת שנתוספה באחרית הימים.

ובאמת הדברים האלה מאמר בתוך מאמר, והם התולים בפי ירמיהו, והוא מדברם בשם עצמו. כי אחר ששם הנביא בפיהם הדברים שלפני מזה לאמר לכו ונחשבה על ירמיהו מחשבות, הוא חוזר לדבר בשמו, להגיד לנו שרבות מחשבות בלב משנאיו, כי מהם הכהן תופש תורה, ומהם החכם איש עצות, ומהם הנביא אשר אתו דבר ה׳, ובהתחבר שלשתם יחדו לחשוב מחשבות הלא יעוצו עצה טובה והגונה, כתורה ובחכמה וכדבר ה׳. והדברים התולים, כמו שאמרתי, וירמיהו רוצה לאמר שמחשבותם שלא כתורה, ולא מחכמה יעצו, ולא כדבר ה׳. ויתורגמו הדברים ללועזים denn nicht ist der Priester verlegen um Lehre, noch der Weise .um Rath, noch der Prophet um's Wort

לכו ונכהו בלשון. כאן הנביא חוזר לדבר בשם משנאיו ומבקשי נפשו. ואין פירוש הדברים לכו ונרגל בו אל המלך אדניו, כמו שאומרים החכמים כלם, כי בי״ת של בלשון כמו שפירשתי בי״ת של נשחיתה עץ בלחמו (למעלה י״א י״ט), והלשון לשון הנביא, ולא לשונם, וזה הדבר שהם אומרים לכו ונכהו בעבור לשונו, כלומר בשביל תוכחותיו הרבות והנוראות. ועד בפירוש הזה סוף הפסוק האומר:

ואל נקשיבה אל כל דבריו. וזה פירושו בחבורו אל הקודם לו: לכו ונכהו, ובמותו לא נקשיב עוד אל כל דבריו. הרי שבגלל לשונו אמרו להכותו. ויתורגם ללועזים wohlan, lasst uns ihn erschlagen ob seiner Zunge, .dass wir nicht mehr vernehmen alle seine Worte

(יט) **ושמע לקול יריבי.** לבי אומר לי שאין המקרא הזה כתוב לפנינו כבתחלה, לפי שאם כן קשה למ״ד של לקול. והשנית שאם כן, הדברים תפלת שוא, כי דבורם של שונאי ירמיהו מעשה שהיה, ובשעתו שָׁמעו ה׳ או לא שמעו, כרצונו, ומה מקום לתפלה זו? ואומר אני שיריבי טעות סופר, ועקרו רִיבִי, ואמר לקול ריבי כמו שנאמר קול תחנוני (תהלים כ״ח ב׳), ודברי ריבו דברי הפסוק האחר. ופירוש ריבי טענותי שאני טוען עליהם. ויתורגם ללועזים .Höre den Ruf meiner Klage

(כא) **הרגי מות** הרוגי דָבר. והוא הדין לסתם מות במקראות הרבה בכתבי הקדש שמשמעו דבר ומגפה.

(כג) **מכשלים לפניך.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הכתוב הזה, כי לא יֵאמר כן בלשון המקרא. ועל כן אומר אני שטעות נפלה כאן בספרים, והדברים כעקרם מֻשְׁלָכִים מִלְּפניך, כי טעה הלבלר וכתב כ״ף ושי״ן של משלכים זו במקום זו, ומפני מי״ם שבסופו השמיט מי״ם של מלפניך. והדברים כתקונם ככתוב אל תשליכני מלפניך (תהלים נ״א י״ג), ויתורגם ללועזים .verworfen vor deinem Angesichte

בעת אפך. הלשון הזה לא מתישב עליו לשון עשה בהם. ונראה לי שגם „בעת" זה טעות סופר, ועקר בְּעֹז, והלשון ככתוב מי יודע עוז אפך (תהלים צ׳ י״א). והדברים כתקונים נכוחים למבין ולא צריכים פירוש.

יח

(א) **יוצר חרש.** לא נראה לי שחרש זה עקרו בכתוב. ואומר אני שהוא תוספת ביאור שנכנסה אל גוף הספר באחרית הימים, והיא כתובה בתחלה בגליון להגיד לנו שבקבוק יוצרִ בקבוק חרש.

(יד) **היעזב מצור שדי וגו׳.** כל דברי הפסוק הזה פירשם רד״ק פירוש יפה, חוץ מזרים שלא ידע מה הוא. והמים מתוארים בזרים להגיד לנו שהם מים שכמותם לא מצויים. וכבר נאמר לגבורי חיל זרים על שם גבורתם שאינה מצויה, כמו שנאמר זרים קמים עלי ועריצים בקשו נפשי (תהלים נ״ד ה׳), ומקביל זרים אל עריצים. ויתורגם זרים כאן ללועזים wunderbares.

(טו) **ויכשלום בדרכיהם.** מחכמי הגוים יש אומרים ששבילי עולם הוא הפועל של ויכשילום, ובגלל הדבר הזה הוזקקו לאמר שפירוש שבילי עולם ארחות שקר אשר מעולם. ולא זכרו שמקביל אל שבילי עולם דרך לא סלולה, ואם כן שבילי עולם הדרך הישרה אשר מעולם. ובאמת שוא שנאמר לפניו הוא הפועל של ויכשילום, ואף אליו שב כנוי של בדרכיהם. ואמר לשון רבים מפני שיש במשמע שוא אלילים, ככתוב הבלי שוא (יונה ב׳ ט׳, ותהלים ל״א ז׳) ולא יפורש כי אם כן.

שבילי עולם מקומו המקום השני כי הוא הפעול, וחסר הפעל מפני שהוא למד מענינו אחר שנאמר לפני מזה שכחוני עמי לשוא יקטרו. וסדר הדברים סדר אגב״ד, וזה פירושם עזבו אותי שאני שבילי עולם ללכת אחרי אלהים אחרים שהם דרך לא סלולה.

(טז) **כל עובר עליה.** משמש עבר במקרא הזה התשמיש שפירשתיו כל צרכו בביאור ועבר בה (ישעיה ה׳ כ״א).

(יז) **ערף ולא פנים אראם.** מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים אַרְאֵם, הבנין הכבד הנוסף, וחכמי הגוים המחדשים כרוכים אחריהם. והם עושים כן מפני שטועים בפירוש המקרא כנקודו טעות רד״ק, כסבורים שזה פירושו בערפי ולא בפני אראה אותם ביום אידם. ובאמת ערף ופנים ערפם ופניהם, וזה הדבר שאמר ה׳ ביום אידם, בבוא אליהם האויב. אראה אותם פונים אליו ערף ולא פנים, כי ינוסו ולא יפנו[1]. והמחדשים נותנים לה׳ ערף ולא מצאנו לו כן בכל המקרא, ונותנים לערף ולפנים ראיה, ומי יאמין להם לדבר הזה? ויתורגם ללועזים ihren Rücken nicht ihr Antlitz werde ich zu sehen bekommen am Tage ihrer Niederlage.

(יח) **כי לא תאבד תורה מכהן** וגו׳. אמר רד״ק „כלומר מה אנו חסרים אם ימות, כי לא תאבד בעבור זה התורה, כי שאר הכהנים יודעים אותה, וכן יש אתנו חכמים בעלי עצה, וכן יש אתנו נביאים״, ואחריו, כל אדם ימשוך. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כדברי הרב היו הדברים האלה אמורים אחר „לכו ונכהו״, ולא קודם לכן. והשנית שלפירוש המקובל טעם הדברים תפל, והם כלם מיותרים, כי הכל יודעים שבמות איש אחד, ואפילו הוא כהן ונביא וחכם גם יחד, לא עמו תאבד תורה ותמות חכמה ויִסָּתֵם כל חזון. ועוד שירמיהו, אף על פי שהיה מן הַכֹּהנים, אין ספק שלא שִׁמֵּשׁ בכהונה, כי הנביאים מריבי כהן, ולא יאחז אדם כהונה ונבואה והיו לאחדים בידו, לפי ששני הפוכים הן.

---

[1]) ואמר כן כדי לשבר את האזן, כאלו עובר ה׳ לפני מחנה האויב לעזרו, וישראל הנס מפני האויב יראהו ה׳ אלהיו ערף ולא פנים. וראיתי להזהירך שלא תאמר שערף ופנים מן הפעול, כי המה מקומם המקום השני כדין מפרש הסתום, ואחר שאמר אראם הוא מוסיף ואומר ערף ולא פנים להגיד לנו האבר שבגופם שיראה. והלשון הזה דוגמתו הכית את כל אויבי לחי (תהלים ג׳ ח׳).

(ד) **למגור.** כמו שנאמר מוצא שפתי (למעלה י״ז ט״ז) והוא כמו היוצא משפתי, כן מגור זה מי שיגור.

לך ולכל אהביך. עיין רד״ק שנבא ולא ידע מה נבא. וחכמי הגוים המפרשים מגור שם מופשט אומרים שיאמר ה׳ לתת את פשחור למגור לו ולכל אוהביו. ואף על פי שהלועזים ללשונותם מדברים כן, לא כמצריות העבריות, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא כדבר הזה שיהא האדם מגור לנפשו. ובאמת שני למדיי״ן אלה מלמדים על הפעול, ולמ״ד של לך כעין חזוק לכנוי של נותנך, והכתוב מחזקו החזוק הזה מפני שהוא בא להוסיף עליו אוהביך, ולמ״ד ראשונה גוררת אחרונה, ופירוש הדברים אותך ואת אוהביך. ויתורגם המקרא הזה ללועזים ich will dich in Schrecken setzen, dich und alle deine Freunde.

ונפלו בחרב איביהם. עיין רד״ק שנדמה לו הכתוב הזה והכתוב האומר ובבל תבא ושם תקבר אתה וכל אוהביך (למטה פסוק ו׳) כשני כתובים המכחישים זה את זה, ויגע לתרץ ביניהם. והוא יגע ולא מצא. ובאמת ונפלו זה אין אוהביך פועלו, כי פועלו סתום, ופירוש הדברים יפלו הנופלים.

ועיניך ראות. כן הנוסח בכל הספרים ובכל כתבי יד. ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שטעות היא, והעקר ועיניכם, בכנוי רבים. וטעות שאמרתי לא טעות סופר שחפץ הלבלר לכתוב ועיניכם וטעה וכתב תחתיו ועיניך, כי אם טעות מגיה אחר שטעה בפירוש ונפלו טעות רד״ק, כסבור שפועלו אוהביך, ועל כן לא נראה לו שאמר הנביא ועיניכם רואות אחר שנאמר שיפלו אוהבי פשחור בחרב אויב והוא יתום מהם. וענין ונפלו בחרב מפורש לך כל צרכו מ״א ג׳ כ״ט. וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם הכתוב הזה ללועזים und man wird mit Feindes Schwert niedergemacht werden vor eueren Augen.

ומעתה הלא תבין מה המגור שאמר הנביא. כי הרואה בנפול אָחיו בחרב אויב ירא לנפשו כל שעה לאמר כמקרה אלה גם אני יקרני, והוא משבח את המתים שכבר מתו, כי המה לא יודעים עוד מאומה, והוא יודע אימת מות.

(ו) **ואתה פשחור** וגו׳. הדבר ברור שכשנאת פשחור את ירמיהו כן מדתו שמודד לו הנביא. ואם כן, ענש פשחור ויושבי ביתו חמור מענש הנופלים בחרב בארצם, ולמדנו מזה שהראשונים נבחר להם לנפול בחרב בארצם ממות בגולה כמות כל אדם. וכל זאת מפני שהמת בגולה נקבר בארץ נכריה, באדמה טמאה (עמוס ז׳ י״ז).

(ח) **היה דבר ה׳ לי לחרפה.** כאן נאמר כן, ובמקום אחר נשתנה סדר הדברים ונאמר דבר ה׳ היה להם לחרפה (למעלה ו׳ י׳). ושנוי הסדר מפני שלא ראי זה כראי זה. כי שם היה להם דבר ה׳ עצמו לחרפה, וכאן היתה לו חרפה בגלל דבר ה׳. ואני צר לי כי קצרה ממני לשון הקדש מלפרש לך איך ישתנה משמע הדברים האלה בהשתנות סדרם, כי דק הענין מאוד ואין מלה בלשוני לבארו כל צרכו, וטובה שתיקה מדבור שאין בו די באר. ומשמע הדברים ללועזים JHVHes Wort bringt mir stets nur Spott und Schande ein.

(י) **מגור מסביב הגידו ונגידנו.** חכמי ישראל מפרשים מגור זה לשון אסיפה, והוא לא משמש כן בכל המקרא. וכל החכמים מודים שהגידו ונגידנו לשון עדות שקר שהיו אומרים להעיד בירמיהו לפני המלך. ואתה קָראית לדעת

(ג) **מלכי יהודה.** הלשון הזה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה י״ז כ׳.

(ד) **וינכרו את המקום הזה** נהגו בו מנהג נכרים ועשו בו מעשים שלא כחקות אבותיהם יושבי הארץ.

(ה) **במות הבעל.** לא שהיו הבמות ההן בנויות לבעל, שהרי נאמר אחרי כן אשר לא צויתי, ואלו בנין במות לבעל אין צריך לאמר שלא צוה ה׳; והבמות ההן בנויות לה׳, ובלבד שתבניתן תבנית במות הבעל והקרבנות הקרבים עליהן כקרבנותיו.

עלות לבעל. לא נמצא הדבור הזה בתרגום השבעים, ואומר אני שאין עקרו בכתוב. ואמרתי כן מן הטעם שהזכרתי לפני מזה. והדבור תוספת שנתוספה על ידי חסיד אחד בימי קדם, והוא לשם שמים נתכון, להסיר מן ה׳ עקשות פה ולזות שפתים. ותוספתו תוספת חנם, כי ה׳ עצמו מעיד ואומר אשר לא צויתי.

(ז) **ובקתי את עצת יהודה.** לא נמצא כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן, כי בכל מקום העושה שלא תקום עצת רעהו מפירה, ובמקום הזה בחר בו הנביא מפני שלשונו נופל על לשון בקבוק שהוא בא לשברו. וכן פירש רש״י.

(ח) **כל עבר עליה.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם ישעיה ח׳ כ״א.

(יא) **אשר לא יוכל להרפה.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו כאשר ישבור את כלי היוצר יְשֻׁבַּר אשר לא יוכל להרפא. והוא הדין לכל כמו אלה.

ובתפת יקברו. והדבר למר מענינו שבימים ההם בהיות התפת בית קברות לא יקריבו שם לאליליהם עוד. וראה מה שאמרתי בביאור וטמא את התֹּפת (מ״ב כ״ג י׳).

(יב) **ולתת את העיר** וגו׳. הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף על פי שכבר אמר הנביא הזה כעין סדר הדברים האלה באמרו בוחן כליות ולב ולתת לאיש כדרכיו (למעלה י״ז י׳), אין הסדר ההוא ראוי לכאן. ובגלל הדבר הזה אומר אני שכן שנאמר בראש הפסוק מקדם את סופו, ואם כן, ולתת טעות סופר, ועקרו לתת, כי נשנית וא״ו שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

(יג) **לכל הבתים.** למ״ד זה למ״ד מפרש את הסתום, והמפורש „בתי ירושלים״; כי מפני שהיו בירושלים בתי כשרים הוזקק הכתוב לפרוט לך את הפרט הזה. ודוגמת למ״ד זו בפרט שלפניו כלל למ״ד של וינהלום בחמורים לכל כושל (דה״ב כ״ח ט״ו), וכמוה במקרא הרבה מאד.

(טו) **מביא אל העיר.** וכתיב מבי, חסר אל״ף, כי בטעות סופר נשמטה אל״ף שבסוף תיבה זו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. והמקרא הזה בונה אב לכל כמו אלה שפירשתים לך עד כה ועוד אוסיף אפרש.

כ

(ג) **לא פשחור** וגו׳. סגנון הלשון הזה ככתוב אל תקראנה לי נעמי קראן לי מרא (רות א׳ כ׳), ואם כן, הלא ברור הדבר שפשחור משמעו הפך מן מגור מסביב, אבל אין אתנו לדעת אל נכון עקרו של השם הזה. וכבר יגע איבלד ולא מצא. ואפשר שפשחור מורכב מן פש סחור, ונבלעת סמ״ך במבטא מפני שכֵנות שי״ן הקרובה לה.

בנך בבטן אמו, כי מרחם זה כמו שפירשתי ממעיך יפרדו (בראשית כ״ה כ״ג). ויתרון הפירוש הזה מן הפירוש המקובל כיתרון האור מן החשך. כי על פיו יתישב היטב לשון כל הדברים האלה, ולא קשה דבר, ואף יתבאר לנו למה נאמר לפני מזה בן זכר, כי מפני שסופו לדבר בנפל אמר בראש דבריו בן זכר להוציא הנפל, כמו שפירשתי. ויתורגם אשר לא מותתני מרחם ללועזים dass er mich nicht tot vom Mutterleibe berichtete.

כא

(ד) **הנני מסב** וגו׳. אין בחכמים יודע הסבה זו מה היא. רד״ק אמר כאלו כלי המלחמה אשר בידכם יהיו בידם. ואף על פי שאין דברי הרב דברים של טעם, כי אין חללי שתי חרבות אשר ביד איש אחד רבים מחללי אחת, הלא טובים הם מדברי כל חכמי הגוים. ומפני שטעו בראש הפסוק הזה טעו גם בסופו, כסבורים שכנוי של אותם שב אל כלי המלחמה, כי טעות גוררת טעות. ואם כדברי המפרשים היה הנביא אומר ואקח את כלי המלחמה מידכם, וכשהוא אומר ככתוב ה׳ אומר להניח כלי המלחמה בידם, ובלבד שהוא יָסֵב אותם מאשר הם מכוננים אותם אליהם, וכלי המלחמה המוסבים ביד בעליהם יכו באויר ולא יכו בעליהם איש את אישו. וכנוי של אותם שב אל הכשדים, כמו שפירש רד״ק, וכמו שמתרגמים השבעים *αὐτοὺς*, ואלו כנגד כלי המלחמה (*ὅπλα*) היו אומרים *αὐτὰ*. ואסיפת הכשדים אל תוך העיר תהיה מחמת הסבת כלי המלחמה. כי כאשר יחטיאו כלי המלחמה את המטרה, אין מעצור לכשדים מגשת אל החומה לפרוץ בה פריץ ולבא אל תוך העיר[1]). ועל דבר הסבת כלי המלחמה האמורה כאן ראה מה שאמרתי בביאור ואנכי בראתי משחית לחבל (ישעיה נ״ד ט״ז). ויתורגם הנני מסב ללועזים siehe, ich lenke ab vom Ziele, ויתורגם ואספתי אותם וגו׳ und lasse sie einziehen in diese Stadt.

מחוץ לחומה נדרש לפני פניו אל „נלחמים בם״ ולא לפניו אל „הצרים עליכם״, לפי שאם כן, הדבור הזה מיותר הוא, מפני שכל הצרים צרים מחוץ לחומה. וכששב הדבור הזה לפני פניו אמר הכתוב כן מפני שדרך הבאים במצור בראשית המצור כשימצאו שעת הכשר יצאו מן העיר בסתר ויתנפלו פתאום על אויביהם הצרים עליהם. וכן היו יושבי ירושלים עושים עם הכשדים. ואם כן, נאמרה נבואה זו בראשית ימי המצור.

(ח) **דרך החיים** הדרך אשר בו ילך ההולך ויגיע לחיים, כלומר הדבר אשר תעשו וחיתה נפשכם בגללו. וכענין זה פירוש דרך המות. ושני הדרכים מפורשים בפסוק האחר.

(ט) **הישב בעיר הזאת ימות.** והוא דרך המות שנאמר בפסוק הקודם. **והיוצא** וגו׳ **וחיה.** והוא דרך החיים. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון.

---

[1]) ואסיפה זו כמו שנאמר במרים המצורעת ואחר תאסף (במדבר י״ב י״ד). כי כמו שהמצורע הנסגר מחוץ למחנה כשיבוא אל המחנה אחר טהרתו תאמר לו נאסף, כן הכשדים אשר מסוגרת עליהם העיר מבא כשיתנם ה׳ להפיל את חומת העיר ולבוא אל תוכה יפול במעשהו אשר יעשה אתם לשון אסיפה.

במקום אחר שאין הגדה כי אם למעשה שהיה, ועל כן לא יפול לשונה בעדות שקר. ואף קשה כנוי של ונגידנו לשתי הכתות.

ואומר אני שטעות נפלה בדברים האלה, והם כבתחלה הַגֵּד נגידנו, וכנוי של נגידנו שב אל מגור מסביב. ומגור מסביב מדבת הרבים, והרבים אומרים אותו מפי ירמיהו, כי שגור הרבה היה בפיו הדבור מגור מסביב[1]). והגדה שנאמרה כאן הגדה על ידי מעשה ולא הגדה על ידי דבור. וזה הדבר שאומרים שונאי ירמיהו: הוא אומר לנו תמיד מגור מסביב, ואנחנו נקום עליו ונַראהו לדעת מגור מסביב. ויתורגם ללועזים „„Schrecken ringsherum!““ „wir wollen ihm gründlich zeigen, was das ist!“.

כל אנוש שלומי שמרי צלעי. אין צלעי זה שוד ושבר כי אם כמשמעו. וכבר פירשו כן חכם נכרי אחד, ובלבד שהוא לא עמד על טעמה של שמירה זו. ושמירה שנאמרה כאן ככתוב דרכו שמרתי ולא אט (איוב כ״ג י״א), ופירוש שומרי צלעי אוהבי הנמצאים אתי תמיד ודבקים בי. ואם כן, אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, והמה מפרשים מי הרבים שזו דבתם. ויתורגם שומרי צלעי ללועזים die mir von der Seite nicht weichen.

(יא) **כלמת עולם.** ראה מה שאמרתי בביאור ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ״ז ל״ג). ועל פי הדברים ההם כלמת עולם מקומו המקום השני, כי זה פירושו בחבורו אל הקודם לו בושו כלמת עולם. ואף על פי שאין כלמה משרש הפעל, הלא מענינו היא, ובגלל הדבר הזה רשאי הכתוב לאמר כן.

(טו) **בן זכר.** ראה מה שאמרתי בביאור והמליטה זכר (ישעיה ס״ו ז׳). וכזכר ההוא זכר זה מוציא נפל. ואם לא תאמר כן, וזכר מוציא נקבה, הלא מיותר הוא, כי בן לבדו מוציא בת. ובסמוך יתברר לך טעם הוצאה זו במקום הזה.

(יז) **אשר לא מותתני מרחם.** החכמים כלם מפרשים הדברים כפשוטם וכמשמעם. ולא עמדו העושים כן על טעם המקרא הזה, ולא שמו לבם לדעת למה יקולל האיש המבשר בקללה כמהפכת סדום ולא בקללה אחרת, ולמה נאמר בסוף פסוק ט״ו שמח שמחהו. ולא זכרו שמי שהומת מרחם, כלומר מי שהומת אחר שיצא מרחם, לא יֵאמר בו שהיתה לו אמו קברו ורחמה הרת עולם כמו שנאמר כאן. והשם לבו על שלש אלה יראה אור בהיר בפירוש המקרא הזה. כי הלא ברור הדבר שמפני שעשה האיש המבשר הפך ממה שרוצה בו הנביא הוא מקללו בהפכה כמהפכת סדום. ומה מעשה האיש? הלא בשורה טובה. ואם כן, שמועה רעה היא אשר חפץ בה הנביא, ומפני שלא השמיע האיש את אבי ירמיהו שמועה רעה כי אם שמחו בבשורה טובה הוא יקולל. ועל פי הדברים האלה, הפירוש אשר לפיו יהיה „אשר לא מותתני מרחם״ שמועה רעה, לא פחות ולא יותר, הוא פירוש אמת, הוא ולא אחר, והממית ילד בצאתו מבטן רוצח הוא ולא משמיע שמועה רעה בלבד.

ועתה הלא ידעת שהבנין המרובע כח הבנין הכבד הדגוש כחו. והבנין הכבד הדגוש יש שמשמעו הוראת דברים ולא פעולה ממש, כמו שנאמר וטמא אותו הכהן (ויקרא י״ג כ״ה), ונאמר וטהר אותו הכהן (שם פסוק ל״ד), שפירושם הכהן יאמר לו טמא וטהור. ואף כאן כן, ופירוש לא מותתני מרחם לא השמיע את אבי לאמר מת

[1]) ראה למעלה ו׳ כ״ה, ופרשה זו פסוק ג׳ וי׳, ולמטה מ״ו ה׳, ומ״ט כ״ט.

כב

(א) **כה אמר ה׳.** ענין חדש ואין לו כל חבור אל מה שלפניו. ונבואה זו לא נאמרה בימי המצור.

(ד) **רכבים ברכב ובסוסים.** הוא השכר אשר הבטיח הנביא לשומרי שבת (למעלה י״ז כ״ה), ובלבד שזה מוסיף עליו, כי הוא למלכי יהודה ולשריהם שהם עבדיהם לבדם, וכאן נאמר הוא ועבדיו ועמו. וכבר אמרתי לך פעמים הרבה שהעברים הראשונים משקצים ומתעבים הסוסים, ועל ידי כן לא היו רגילים בהם ולא יודעים לרכוב עליהם. ובאחרית הימים כשגברו עליהם הגוים הנלחמים ברכב וסוס, ואף חרפום הגוים על הדבר הזה, כמו שאמר רבשקה אל חזקיהו מלך יהודה התערב נא את אדני המלך אשור ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לתת לך רוכבים עליהם (ישעיה ל״ו ח׳), היו בני יהודה מקנאים בגויי הארץ ומתאוים לחיל רכב וסוס כחיל אשר להם. ולכן הנביא הזה ונביא השבת שהזכרתי הבאים לדבר בימי טובה הרבה חלף מעשה הטוב שניהם מבטיחים לעמם רכב וסוס.

(ה) **הבית הזה** בית מלכי יהודה, כי אליו הדבור וכנגדו (למעלה פסוק א׳ וד׳).

(ו) **גלעד אתה לי** וגו׳. הזכיר שבח הבית בגלל סופו. ראה מה שאמרתי בכמו אלה למעלה ו׳ ב׳.

(ח) **ועברו גוים רבים.** למה יעברו עליה גוים רבים והיא חרבה, ולהיכן יעברו? והנה כל אשר עינים לו לראות הלא יראה שעבר משמש כאן התשמיש שפירשתי בביאור ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א). ופירוש יעברו עליה יתבוננו בה ויתפלאו. ורבים שנאמר כאן ככתוב שבעה גוים רבים (דברים ז׳ א׳), שהוא ענין לגדולה ולא למספר, ואליו מקביל „גדולה״ המתאר העיר בסוף הפסוק, ושניהם יחד מגידים לנו שלפי שירושלים עיר גדולה יתפלאו על מפלתה וחרבנה עמים גדולים. וראה מה שאמרתי למטה כ״ה י״ד בסוף דברי. ויתורגם ללועזים und grosse Völker werden Betrachtungen anstellen über das Schicksal dieser Stadt.

(ט) **ואמרו על אשר עזבו** וגו׳. ולא מפני שה׳ הוא אלהי ישראל יאמרו הגוים כן, כי אם מפני שהיו הגוים דבקים איש באלהיו ואומרים שכל הגוי העוזב את אלהי אבותיו יהיה לו כאשר היה לירושלים בחרבנה. וראה מה שאמרתי בביאור ההמיר גוי אלהים (למעלה ב׳ י״א) בראש דברי.

(יא) **אל שלם בן יאשיהו.** עיין רש״י ורד״ק. והעקר כפירוש אבן עזרא ששלום יהואחז. ונראה לי שהשם הזה נתן לדרוש, ונקרא יהואחז שלום על שם שמלכותו סוף כבוד בית דוד, לפי שהוא האחרון שבמלכי בית דוד למשיחה, כי מלכי יהודה שהיו אחריו כלם מלכו מרצון מלך ממלכי הגוים, ולא מרצון עם יהודה. ואם כן, פירוש שלום מי שבמלכותו נשלם כבוד בית אביו מלכי יהודה.

(יד) **חלוני.** אמרו חכמים שנכרי הוא ולא מלשון המקרא. **וספון.** נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו וספוֹן, בחולם, והוא שם הפעל כרעהו הנוסף עליו.

(טו) **התמלך.** הדברים האלה אמורים כנגד יהויקים. **בארז.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב כְּאָחָז, ואף על פי שמסכים תרגומם זה למה שנאמר באחז שהיה

(יב) **דינו לבקר משפט** וגו׳. נפלאת היא בעיני איך ידרש המקרא הזה לזמן הנאמר בראש נבואה זו ויפורש לכל דברים כפשוטם וכמשמעם, והימים ימי מצור ואין משא ומתן בעיר, ואין גזל ועשק, כי צרה אחת לכל יושביה וצרת כלם מביאתם לידי מנהג שלום ואחוה איש את רעהו. ואם כן, מה המצוה הזאת שמצוה הנביא לדין משפט? והשנית, התאמר שהנביא מבטיח להם אשר אם יחלו היום לעשות משפט יעלה מעליהם נבוכדנאצר ממחרת? העיני האנשים ההם ינקר? ועוד שהרי נאמר לפני מזה הנני נותן לפניכם את דרך החיים ואת דרך המות היושב בעיר הזאת ימות בחרב וברעב ובדבר והיוצא אל הכשדים הצרים עליכם וחיה (למעלה פסוק ח׳ וט׳), ומשמע שכבר נגמר הדין ואחת דתם למות אם לא יפלו על הכשדים, ואם כן, הנביא הזה המבטיח את עמו תוך כדי דבור אל מעשה המשפט לאמר הוא יושיעכם כמתעתע הוא. ועוד שאם כן, למה המצוה הזאת אל בית המלך לבדו (כי הוא משמע בית דוד), והלא כל העם חייב במעשה המשפט? והעולה על כל אלה שלמעשה המשפט כפשוטו וכמשמעו לא יֵאמר בלשון המקרא דינו משפט, כי אם תחזור על כל כתבי הקדש לא תמצא כלשון הזה.

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שאין המקרא הזה כפשוטו וכמשמעו. ודין זה דין בין דבר לדבר, ולא בין איש לרעהו, וכיוצא בו בלשון המשנה הרבה מאוד, וקרוב לו בלשון המקרא אין דן דינך למזור (למטה ל׳ י״ג). ומשפט זה ככתוב אשר אין משפטם לשתות הכוס (למטה מ״ט י״ב), והוא משפט בית המלך או הדבר שהשעה דורשת מאתו לעשותו. ולבקר שנאמר כאן זה פירושו תכף ומיד, כמו שנאמר והביאו לבקר זבחיכם (עמוס ד׳ ד׳), ונאמר וירדו בם ישרים לבקר (תהלים מ״ט ט״ו), ונאמר עוד וארנן לבקר חסדך (שם נ״ט י״ז). ובא בקר לשמש בלשון תכיפות, מפני שהוא השעה הראשונה שביום.

ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר הנביא: הנה עתה זה בא נבוכדנאצר לצור עליכם, ואתם אומרים להלחם בו. ואני אומר לכם אל תלחמו בו, כי אם תכף ומיד בראשית המצור דינו על מה שאתם נתונים בו לעשות ככל אשר מוטל עליכם לעת כזאת. ונפלם על הכשדים הוא הדבר אשר אליו מכוון הנביא. ויתורגם ללועזים beurteilt richtig die Sachlage so bald als möglich.

והצילו גזול מיד עושק. על כרחנו נפרש את הדברים האלה לפי הנאמר למעלה, וזה פירושם: דינו דינכם לנפול על הכשדים ובכן תצילו גזול מיד עושק, כלומר תמנעו את הכשדים הצרים עליכם מעשק וגזל בעיר. כי עיר אשר נלחמים יושביה בצרים עליה עד רדתה האויבים באים בה והם מרי נפש ועושים באכזריות חמה לענות נשים ולהרוג זקן וטף, ולשום מקדשי העיר מרמס לרגליהם, וישאו כל מחמדיה ויציגוה ריקה מכל. לא כן כאשר תשלים העיר לצריה ויפלו עליהם יושביה בראשית ימי המצור.

מפני רע מעלליכם. השבעים לא מתרגמים את הדברים האלה. ולי נראה שלא המה לבדם כי אם כל הדברים מן והצילו גזול ועד סוף הפסוק הזה מיותרים. והמאמר שלפני האתנח הנה פירשתיו פירוש דוחק, וכל מה שאחר האתנח אין לו טעם במקום הזה כלל.

ירושלים משמע שהרג נבוכדנאצר את יהויקים בארץ יהודה במקום רחוק משערי ירושלים ובמצותו לא נתנו לו קבורה עם קברות אבותיו. ונבוכדנאצר צוה כן מאכזריות חמה על אשר מרד בו יהויקים (מ״ב כ״ד א׳).

(כב) **כל רעיך.** רעיך זה שמקביל אליו מאהביך לא נקוד כדין, וכבר אמרו אחרים לפני שדינו רֵעַיִךְ.

תרעה רוח. יחיד הוא הלשון הזה בכל המקרא, ונביא אחר אומר אפרים רועה רוח (הושע י״ב ב׳), ועושה רוח הפעול.

(כג) **מקֻננת.** כן נקוד בכל הספרים ובכל כתבי יד, ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שלא כדין הוא. כי בכל המקרא כשמשמש פעל זה בבנין הכבד הדגוש נזכר שם הפועל ושם הפעול לא נזכר[1], והדבר למד מענינו שהוא הקן. ואם כן, אין משמע מקֻננת כי אם נבנָה כקן, וכשנקודו כדין הכתוב הזה מדבר בירושלים כדבר בקן, ואיך יאמר בסופו בבוא לך חבלים חיל כיולדה, ואין המשל דומה לנמשל? ועל כן אומר אני שדין תיבה זו מְקַננת, והכתוב מדבר בירושלים כדבר בצפור, ועל הדבור הזה מתישב היטב סוף הדברים, כי לממשל משל אך כפשע בין דבר שיש בו רוח חיים לאשת לדה.

מה נחנת. יונתן תרגם מה תעבדין, ולא ידעתי מה ראה על ככה. וחכמי ישראל שאחריו מפרשים לשון חן, ולא הוא ענין לכאן. וחכמי הגוים כרוכים אחרי השבעים המתרגמים כאלו כתוב נֶאֱנַחְתְּ, ולא שטעות סופר הוא, ובלבד שכן כתוב כדין אשר בודאים מלבם. ולא זכרו החכמים כלם שאם נחנת לשון אנחה, אין לראש הכתוב הזה טעם.

ואני ממה שראיתי שנאמר בראש הכתוב יושבת בלבנון מקננת בארזים ברור לי שלא חנם קרא לירושלים כן, והוא קראה כן בראשו מפני שהוא בא להזכיר בסופו הפך הדבר הזה. ואם כן נחנת זה שרשו נחת, והוא נפעל, ונו״ן אחרונה תחת דגוש שלתשלומי תי״ו השרש הנופלת מלפני תי״ו הכנוי[2]. ונזקק להכנים נו״ן זו מפני שבימי ירמיהו לא היו מניעים עוד תי״ו הכנוי אף על פי שיש שכתבו אחריה יו״ד לנקבה, וכשאין לתי״ו תנועה והיא בסוף התיבה אין לדגוש אותה דגש חזק. ופירוש הדברים בחבורם היושבת בלבנון ומקננת בארזיו איך תרדי בבוא לך חבלים. והלשון כעין הכתוב למטה מ״ט ט״ז ועובדיה ד׳. ויתורגם ללועזים wie wirst du herabsteigen.

(כה) **וביד נבוכדראצר** וגו׳. נוסף על שלפניו תוספת המפרש על המפורש. וכיוצא בו מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א׳ ג׳). ויתורגם וביד ללועזים das heisst, in die Hand.

(כח) **העצב נבזה נפוץ** וגו׳. במקרא הזה טעו כל החכמים ואנשי המדע, בני ענק כלם. כי כל קהל עדת החכמים אומרים שנפוץ זה לשון שבירה, ופירוש עצב נפוץ כלי שעומד להשבר, ולא זכרו שלא משמש נפץ הבנין הקל לשון שבירה בכל

---

[1]) ראה למטה מ״ח כ״ח, וישעיה ל״ד ט״ו, ויחזקאל ל״א ו׳, ותהלים ק״ד י״ז.

[2]) ונו״ן זו הנכנסת תחת דגוש הלא תמצא דוגמתה בלשון ארמי שבמקרא שנאמר להנעלה (דניאל ד׳ ג׳) ושרשו עלל.

עוסק בבנין, ושנה והוסיף בבית ה׳ ובנה בו מזבח חדש (מ״ב ט״ז, י׳—י״ב), לא נראה לי שכן אמר הנביא. לפי שאם כן, ואביך שנאמר אחריו אין ספק שהוא יאשיהו ולא אחז, כי אחז לא היה עושה משפט וצדקה, היה הנביא מזכיר את יאשיהו בשמו כדי שלא ליתן מקום לטעות. והדברים ככתבם זה פירושם התאמר להתחזק במלכותך על ידי הדבר הזה שאתה בונה בארזים הרבה מכל הבונים.

אביך הלא אכל ושתה וגו׳. לא ירדו המפרשים לעמק פשוטו של המקרא הזה, ולא שמו לב לדעת מה אכילה ושתיה זו. והאומרים שאמר הנביא כן להגיד לנו שיאשיהו אכל ושתה וגם עשה משפט וצדקה, ואחז בזה וגם מזה לא הניח ידו, צחוק עשו לנו. כי מעולם לא עלתה על לב בן דעת לדבר כדברים האלה.

ועתה דע שבדברי נבואה ודברי שיר די לממשל משל בחִברו המשל והנמשל יחד, והוא יאמר אל״ף ובי״ת ומשמע דבריו כאל״ף כן בי״ת, כמו שנאמר מים קרים על נפש עיפה ושמועה טובה מארץ מרחק (משלי כ״ה כ״ה). וכן המקרא הזה, כי דמיון יש כאן, וזה הדבר שאמר הנביא אביך הלא כאשר אכל ושתה כן עשה משפט וצדקה, כלומר כאכילה ושתיה כן היה לו מעשה משפט וצדקה, כי היה אומר שלא יחדל האדם מעשות משפט וחי כאשר לא יחיה בלא מאכל ומשתה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים dein Vater, ja der, wie er ass und trank, so übte er Recht und Gerechtikeit, das heisst, das Eine war ihm ebenso Lebensbedürfnis wie das Andere.

(טז) **הלא היא הדעת אתי.** בביאור עץ הדעת טוב ורע הסתייעתי במקרא הזה כמות שהוא מפורש לכל לפרש את הדברים ההם. ואף על פי שבין כך ובין כך פירוש המקרא ההוא במקומו עומד, כי אין לפרשו פירוש אחר, אומר אני היום הזה שמכאן אין ראיה לשם. כי המקרא הזה אין פירושו כפירוש המקובל, לפי שתיבת היא שבה אל כל הנאמר לפניה ביאשיהו אבי יהואחז; ואם אותי הוא הפעול של הדעת, יהיה זה פירוש הדברים המעשים ההם מעשי מי שבא לידי הדעת אותי והוא יודע שאלה מעשי, ואין כל המעשים ההם מעשי ה׳, כי ה׳ עושה משפט וצדקה ולא אוכל ושותה.

ובגלל הדבר הזה אומר אני שדעת זו סתם דעת והיא משמשת כאן דרך כלל, ואותי זה לא מלמד על הפעול, כי הוא מלת היחס, ורבים כמוהו בספר הזה, ומשמעו בעיני ולפני, כלומר כלבי וכנפשי, וקרוב לו „את״ האלהים התהלך נח (בראשית ו׳ ט׳). ועתה סרס המקרא וכן תפרשהו היא אתי הדעת, כלומר מעשים כמעשים האלה הם בעיני מעשי איש שמצא דעת. וראה מה שאמרתי בביאור בריתי היתה אתו (מלאכי ב׳ ה׳). ויתורגם ללועזים wahrlich, das heisse ich eine vernünftige Lebensanschauung.

(יח) **לא יספדו לו** וגו׳. המקרא הזה מפורש ומתורגם ללועזים בביאור ויספדו לו הוי אחי (מ״א י״ג ל׳).

(יט) **מהלאה לשערי ירושלם.** מ״ם זו מורה על סוף המסע, ככתוב ויעמוד מאחריהם (שמות י״ד י״ט). ועל דבר הענין, לא נאמר בכתבי הקדש היכן נקבר יהויקים. כתוב אחד אומר וישכב יהויקים עם אבותיו (מ״ב כ״ד ו׳), ולא מזכיר מקום מותו, וכתוב אחר אומר כנגדו ויאסרהו בנחשתים להוליכו בבלה (דה״ב ל״ו ו׳), ולא מזכיר מותו וקבורתו. ומן הכתוב הזה האומר סחוב והשלך מהלאה לשערי

עושים מאומה, ויש שהביאו סחורתם אל ארץ שאין יושביה צריכים לה כלל, ואז השליכוה ושבו לארצם בפחי נפש.

ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר ירמיהו: ההיה האיש הזה כניהו כמעשה ידים שמצוי הרבה ואין דמיו יקרים בארצו או כדבר שאין דורש לו במקומו מטעם אחר[1], ועל כן הוטל אל ארץ אחרת אשר לא ידע, להרבות שם במחירו. ואם יש לך אזן לבחן מלין, הלא תדע יפי ההתולים האלה וחין ערכם. כי לא כמעשה ידי אדם האדם. לפי שהאדם לא תיקר נפשו בארץ נכריה שאין יושביה מכירים אותו, וכאשר תרחק הארץ הנכריה כן ימעט ערכו של הגולה שמה. ואם בהדיוט כן, מלך על אחת כמה וכמה. ומשמע המקרא הזה ללועזים ist dieser Mann Konjahu etwa ein wohlfeiles, überproducirters Fabricat oder sonst ein Ding, wonach keine Nachfrage ist? Warum denn sind er und seine Nachkommenschaft in ein ihnen unbekanntes Land getragen und daselbst weggeworfen worden?.

(ל) **כתבו את האיש הזה ערירי.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור ואנכי הולך ערירי (בראשית ט״ו ב׳).

כג

(א) **מאבדים.** ראה מה שאמרתי בביאור ארמי אבד אבי (דברים כ״ו ה׳). ועל פי הדברים ההם אין אבוד זה לשון השחתה כי אם מעשה אשר על ידו תפרדנה הצאן מעל עדרן.

ומפצים. נוסף זה, להגיד לנו שאין הנפרדות מתוך עדרן כת אחת או כתות כתות כי אם יחידות מפוזרות אחת הנה ואחת הנה.

(ב) **ותדחום.** גם הלשון הזה יפול בצאן, כמו שהוכחתי דברים כ״ב א׳. וכאן נוסף לפעל הזה ריח כצבי מודח (ישעיה י״ג י״ד), ופירוש ותדיחום עשיתם שלא תשובנה הנפוצות לעדרן עוד. ויתורגם ללועזים und ihr habt sie verscheucht.

(ג) **ואני אקבץ.** ראה מה שאמרתי בביאור ואנחנו (במדבר ל״ב י״ז). ואף ואני זה מחלק בין פעולות של פועל אחד, כי אחר שהגיד ה׳ מעשהו עם הרועים, כשהוא בא לדבר במה שיעשה לצאן נופל בו כנגדן לשון ואני.

(ד) **ולא יפקדו.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים ולא יפחדו. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, ובלבד שאין פירושם ככתוב ולא נפקד ממנו איש (במדבר ל״א מ״ט), כמו שיש מפרשים, כי אם כמו שפירשתי ומרוב ימים יפקדו (ישעיה כ״ד כ״ב), ופירוש הדברים לא ארד עמהם לדין וחשבון על חטאותם, כי אמחול להם. ואמר בצאן כן כנגד מה שנאמר ברועים הנני פוקד עליכם את רוע מעלליכם (למעלה פסוק ב׳). ויתורגם ללועזים denn sie sollen nicht zur Rechenschaft gezogen werden.

---

[1]) כמו שנאמר הירוע ברזל ברזל מצפון (למעלה ט״ו י״ב), ואצל ברזל מצפון סתם ברזל שאינו מצפון, אף כאן כשאמר הכתוב נבזה והוסיף נפוץ כטעם לדבר, באמרו אחרי כן כלי אין חפץ בו הדבר למד מענינו שאין חסרון חפץ בכלי מן הטעם הראשון כי אם מטעם אחר שלא חש הכתוב להזכירו.

המקרא[1]), ואף נאמר בענין זה שברתי את מואב ככלי אין חפץ בו (למטה מ״ח ל״ח), ואמר הכתוב שברתי ולא אמר נפצתי. ועוד שמלשון הכתוב משמע שעצב נפוץ מטילים אותו אל ארץ נכריה, ואם עצב נפוץ כלי עומד להשבר, והדבר העומד להשבר כשבור הוא, מה יעשו יושבי הארץ הנכריה בשברי העצב ההוא? ומי מטיל את העצב העומד להשבר אל ארץ אחרת, והלא שברי כלים דמיהם מעטים בכל מקום, והמסע והמשא יגיעה רבה ואין שכרם שוה ביגיעתם? ואל תדמה בנפשך לתרץ כל אלה באמרך שהדברים משל בלבד. לפי שאפילו הממשל משל והוא בן דעת לא ידבר דבר שמעולם לא היה ולא יהיה. ואולם כן דרך חכמי הגוים המקדישים כתבי קדשנו כמי שכפאם שד, מפני שהם דרושים לחפצם בעבור מושיעם וישעו שאומרים למצוא להם מקור נפתח בדבורי הנביאים, ובאמת נבזים בעיניהם הספרים האלה וסופריהם גם יחד כמונו אנחנו זרעם אחריהם, ועל כן לא יחדלו מלפרש המקראות פירוש מלמד על אומריהם שלא היו בני דעת. כי מתי נאמרו הדברים? הלא לפני אלפים וחמש מאות שנה. ומי אמרם? הלא אנשים יהודים. ומה חכמת היהודי היום הזה, ואף כי בימים ההם!

כן אומרים חכמי הגוים. ואני לא כן אחשוב. כי אני נוכחתי לדעת שכתבי הקדש, ובפרט דברי נבואה ודברי שיר, כתובים בעט סופר מהיר, ולהם חן ויפי, ואף על פי שיש שחנם ויפים נסתרים מנגד עינינו מפני שלא ידענו את לשונם ידיעה שלמה וברורה, ויש שזרים הם לנו מפני שאין מחשבותינו כמחשבות סופריהם ולא הגיוננו כהגיונם. ולבי נכון ובטוח שהנביא הזה בשומו דבריו על ספר חזר עליהם מאה פעמים ואחת, לצרף וללבן, והוא אזן וחקר ותקן משליו, ולא הוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן כמשל הזה אשר חכמי הגוים שמים בפיו. ובגלל הדברים האלה נזקקתי לפרש המקרא הזה שלא כפירוש המקובל לכל.

ואומר אני שעצב זה שעקרו עמל משמעו כל דבר הנעשה בידי אדם, והוא מוציא פרי האדמה וכל הנעשה בידי שמים. ונבזה שנאמר כאן לא לשון בזיון הוא כי אם תאר למה שאין דמיו יקרים, וקרוב לו וכל המלאכה נמבזה (ש״א ט״ו ט׳). ונפוץ זה מלשון נפצה כל הארץ (בראשית ט׳ י״ט)[2]), ופירושו מצוי הרבה בכל מקום. ועתה זכור שכאשר ימעט הדבר בארץ כן דמיו יקרים, וכל המצוי מחברו דמיו מעטים מדמי חברו. ועל כן כשרואים יושבי ארץ אחת שמעשה אחד ממעשי ידיהם נפוץ ומצוי הרבה, ודמיו מעטים במקומו, ישאוהו ויטילוהו אל ארץ אחרת שאינו מצוי שם כל כך, ועל ידי כן ירבו במחירו. ואם תהיה הארץ ההיא רחוקה מאוד, ואין הדבר המוטל אליה מצוי בה כל עקר, יקנוהו יושביה בהון רב. והנה אנחנו היום הזה סוחרינו כל הארץ לפניהם כמגלה פרושה והם יודעים צרכי כל עם ועם היושב עליה, ולא מכניסים סחורתם כי אם בארץ הצריכה לה. ולא כן הסוחרים שבימי קדם. כי בימים ההם אין דעת הארץ ויושביה נפרצה, ומכניסי סחורה מארצם אל ארץ אחרת מרביתם

---

[1]) וממה שנאמר ונפוץ הכדים (שופטים ז׳ י״ט) אין סתירה, לפי שגזרת פעול משמשת לכל הבנינים.

[2]) תחלתו שרש פוץ, כי פרה ורבה בנין נפעל והוליד נפץ זה, ונעשה בו גו״ן הבנין יסוד. וכעין הדבר הזה תמצא בשרש התל שיסודו תלל בבנין הכבד הנוסף. וכמו כן נעשה בלשון ערבי نقى משרש وقى בבנין אחד מבניניו שיש בו תוספת ت. וכן יעשה בכל לשון.

היה אומר עד עשותו והָקים וגו׳. והשבעים המתרגמים עד עשותו ἕως ποιήσῃ αὐτὸ היו מרגישים שיש לעשותו פעול שהוא לו לבדו, אף על פי שלא ידעו מה הוא. והפעול של עשותו למד מאף שנאמר לפניו. והלשון ככתוב לא אעשה חרון אפי (הושע י״א ט׳). ויתורגם ללועזים bis er ihn ausgelassen.

(כו) **היש בלב הנבאים** וגו׳. אין בדברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק כדי מאמר שלם. ותשלומי המאמר בפסוק האחר, וזה פירוש הדברים בחבורם היש בלב הנביאים וגו׳ להשכיח את עמי שמי. ומחכמי הגוים יש טועים בפירוש המקרא הזה ומעקמים עלינו דבריו לעשותם מאמר בפני עצמו.

(כז) **החשבים** וגו׳. הטועים בפסוק הקודם טועים אף בזה, כסבורים שה״א זו ה״א הדעת, והיא ה״א השאלה, והיא פתוחה ולא חטופה מפני חי״ת שבראש התיבה.

בבעל. בי״ת זה מלמד על הדבר שמשתמש בו הפועל ככלי למעשהו, ופירוש הדברים להביא את עמי לידי שכחת שמי על ידי עבודת הבעל. וללועזים יתורגם über Baal.

(כט) **הלא כה דברי כאש** וגו׳. הדברים האלה אמורים כנגד חולמי חלומות, שלא יהא להם פתחון פה לאמר כשגגה היא היה לנו שחלמנו ונדמה לנו שה׳ דבר בנו בחלום. ומעתה לא יוכלו לדבר כדברים האלה, לפי שבהיות דבר ה׳ כאש וכפטיש יפוציץ סלע הלא נקל להבדיל בין החלום אשר ידבר בו ה׳ ובין דברי חלומות שלא מעלין ולא מורידין.

(לא) **הלקחים לשונם.** לקיחה זו לשון גנבה, ככתוב בכסף הגנוב הכסף אשר לקח לך (שופטים י״ז ב׳). ולשון זו הלשון המדוברת ולא הלשון המדברת. ופירוש הדברים הגונבים סגנון לשונם. ויתורגם ללועזים die ihren Ausdruck entlehnen.

(לג) **את מה משא.** כל היגעים לפרש את הדברים האלה ככתבם יגעים לריק. והשבעים המתרגמים ὑμεῖς ἐστε τὸ λῆμμα היו קוראים אַתֶּם הַמַּשָּׂא, וכן העקר, כי בספרינו הופרד בין הדבקים, ונסתם הפתוח, ונעשו שתי התיבות שלש שלא כדין. ואתה שים לבך על טעות זו, והיה לך מעשה המסורה במקרא הזה לאות ולמופת לכל כמו אלה שהראיתיך עד כה ועוד אוסיף אראך. כי במקום הזה אפילו מי שלא רגיל בדרישה וחקירה הלא יראה שנוסח השבעים העקר ואנשי המסורה טועים.

(לד) **ועל ביתו.** כי כן דרך ה׳ לפקוד על בנים עון אבותם, כמו שהוכחתי בביאור ובמשפחתו (ויקרא כ׳ ה׳) וכן נאמר בפירוש בשלשה עשרה מדות פוקד עון אבות על בנים (שמות כ׳ ה׳), והראשונים האומרים שהמקרא ההוא נאמר כנגד האוחזים מעשי אבותיהם בידיהם (סנהדרין כ״ז ע״ב) מוציאם הדברים ממשמעם. ועוד בימי גלות בבל היו העם אומרים שכן דרך ה׳, ושימה היתה בפיהם האבות יאכלו בוסר ושני הבנים תקהינה, עד שבא יחזקאל וכחש דבריהם ואמר הנפש החוטאת היא תמות (יחזקאל י״ח, ב׳—ד׳).

(לו) **המשא יהיה לאיש דברו.** חכמי הגוים המחדשים אומרים שזה פירוש הדברים האיש אשר יאמר „משא ה׳״ יהיה לו דבורו זה למשא, כי יפקוד ה׳ עליו ועל ביתו (למעלה פסוק ל״ד). ולא נראה לי כן, לפי שאם כדבריהם היה הנביא אומר יהיה לכֶם דברכֶם, וכשהוא אומר לאִישׁ דברו, ואחרי כן נאמר אלהים חיים, אומר

(ו) **ה׳ צדקנו.** צדק זה אם תפרשהו כפשוטו לא יפול לשונו על ראש הכתוב המדבר בישועה ובטחון. ולכן אומר אני שמשמעו ישע. וכבר הראיתיך לדעת הרבה כיוצא בו. ובשם הזה כדי מאמר שלם, כי זה פירוש הדברים ה׳ הוא ישענו. ויתורגם ללועזים JHVH ist unser Heil.

(ז) **לכן הנה ימים באים וגו׳.** בתרגום השבעים הפסוק הזה והפסוק האחר נכנסים בסוף הפרשה ולא כאן. ורואה אני את הסדר ההוא מן הסדר הזה אשר לפנינו בספרים.

(ט) **לנבאים** שם נבואה זו ולא ממנה, ופירושו הנבואה הזאת על הנביאים. וראה מה שאמרתי בביאור לאילים ולעתודים (יחזקאל ל״ד י״ז).

(י) **ותהי מרוצתם רעה.** אין מרוצה זו כי אם לשון יגיעה, וכמו שאמר אחד מן הראשונים בתפלתו אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת (ברכות כ״ח ע״ב). וראה מה שאמרתי בביאור רצים איש לביתו (מלאכי א׳ ט׳).

וגבורתם לא כן. לא גבורת איש מלחמה היא זו כי אם לשון דבקות שידבק האדם במעשהו בכל כחו ולא ינוח עד אם כלה אותו. ופירוש הדברים וגבורתם הוץ למקומה היא, כי לא ראוי והגון להם שידבקו במעשיהם. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים ihr Streben ist gottlos, und ihre Ausdauer nicht am Platze.

(יג) **ובנביאי שמרון וגו׳.** מזכיר נביאי שמרון שהלכו ואינם למוד בעונם עון נביאי יהודה אחיהם, להגיד לנו שנביאי יהודה רעים מהם; כי שערורה שנאמרה בפסוק האחר רעה מתפלה האמורה כאן.

(יח) **כי מי עמד בסוד ה׳.** מי מן הנביאים ההם עמד בסוד ה׳. **את דברו.** אין זה סתם דברו כי אם דבר מיוחד, והוא מפורש בדברי הפסוק האחר.

(יט) **הנה סערת ה׳.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כעקרם, כי סערה זו מפורשת בסער בסוף הפסוק, ומה פירוש הוא זה, והלא סער וסערה ענינם אחד? ואומר אני שטעות סופר יש כאן, וסערת זה עקרו גַּעֲרַת. וכן מתרגם יונתן מזופיתא, והוא תרגום גערה, ותרגום סערה עלעול.

חמה. אף היא סמך למה שאמרתי לפני מזה בסערת ה׳. כי חמה זו לשון חמימות ולא לשון אף, ומתוארת כאן גערת ה׳ בחמימות ככתוב וגערתו בלהבי אש (ישעיה ס״ו ט״ו).

יצאה. לא ידעו החכמים יציאה זו מה היא. והיא ריח לה כהוצאה שפירשתי בביאור הוציא עם עור (ישעיה מ״ג ח׳). ויצאה לא נקוד כדין, ודינו יְצָאָה, כמו שמקביל אליו מתחולל והוא שם הפועל. ופירוש חמה יוצאה חמה יוצאת מכלל חמות, כלומר חמה שאינה מצויה. וכן יאמר הערבי خارج לתאר הזה. ויתורגם ראש הפסוק הזה ללועזים siehe, die Drohung JHVHes ist eine ausserordentliche Glut.

וסער מתחולל. ובמקום האחר נאמר תחתיו מתגורר (למטה ל׳ כ״ג), ומחכמי הגוים משבשים שם ומגיהים ככתוב הזה. ואני אומר ששם העקר וכאן טעות. ומתגורר יפורש לך במקומו.

(כ) **עד עשתו.** בעל הטעמים שחבר הדברים אל שלאחריהם עושה „מזמות לבו״ הפעול של שני הפעלים. וכן מפרשים כל החכמים, וטועים, לפי שאם כדבריהם

לא תאכלנה מרוע. ואלו אף על פי כן בחר ה׳ להראות את נביאו בכורי תאנים או מעשר תאנים כאלה, היה אומר בנמשל דבר מקביל אל רעת האיש העושה הנבלה הזאת במשל.

(ב) **הדוד אחד תאנים טובות.** הדוד האחד מועד תאנים טובות. וכעין זה פירוש סוף הפסוק. **כתאני הבכרות.** הלשון כנהר פרת, ופירוש הדברים כתאנים שהן בכורות, והסמיכות סמיכות המפורש אל מפרשו.

(ה) **כן אכיר.** הכרה זו לשון הבדלה[1]), והיא תפורש לך כל צרכה בביאור כי יכיר בלהות צלמות (איוב כ״ד י״ז), ופירוש הכתוב כאשר הובדל בין התאנים הטובות האלה ובין אחיותיהן הרעות בלוחות העדות אשר מצד הדודאים, כן אבדיל אני וגו׳.

כה

(א) **הדבר אשר היה וגו׳.** ראה מה שאמרתי למעלה ח׳ ד׳ בסוף דברי. וסמך לדברי ההם סגנון לשון כל הנבואות מכאן ועד פרשה כ״ט (ועד בכלל), שמרביתו כאשר ידבר איש אל רעהו. ונראה לי שלא הספיק הנביא לשנות הנבואות האלה והניחן כאשר בתחלה, כמטבע אשר טבע בדבריו בדברו אותם באזני העם.

היא השנה הראשנית וגו׳. השבעים לא מתרגמים כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק הזה, וחסרונם נראה לי עקר.

(ד) **ושלח ה׳ וגו׳.** ואף קודם שדברתי אני אליהם שלח ה׳ אליכם את כל הנביאים אשר היו לפני.

(ט) **ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי.** השבעים לא מתרגמים את הדברים האלה, והם נראים אף לי כתוספת שנתוספה לאחר זמן.

(י) **קול רחים.** השבעים לא מתרגמים קול זה, והם מתרגמים רחים כאלו היה כתוב רֵיחַ מֹר. ולא נראה לי הנוסח ההוא, מפני אור נר שבסוף הפסוק. כי הדבר ברור ששלשה זוגות יש כאן, קול ששון וקול שמחה, קול חתן וקול כלה, והזוג שבסוף הפסוק, ואין זיווגם של ריח מור ואור נר עולה יפה; כי ריח מור ענג ואור נר מצרכי האדם. ועם קול רחים יזדווג היטב אור נר, כי כזה כן זה דבר שוה לכל נפש.

(יב) **ושמתי אתו לשממות עולם.** הלשון הזה לא מתישב כלל, כי כנוי של אותו לא ישוב כי אם אל „הגוי ההוא״ והוא לא יהיה לשממות. ועל כן נראה לי

---

[1]) בכתוב האומר הכר לך מה עמדי (בראשית ל״א ל״ב) לא אמרתי דבר, מפני שנראו לי הדברים נכוחים למבין. ועתה רואה אני שטעה בהם בול, החכם המחוכם השת נוספות על שרשי גזניוס רבו, כי הוא מתרגם .siehe dir genau an, was bei mir ist. וכעין זה מתרגם קוטש. ושניהם טועים, לפי שאם כתרגומם, יעקב המסיים ואומר וקח לך נותן רשות ללבן לקחת מה עמו, וברור הדבר שלא עשה יעקב כן. קוטש הרגיש בזה, ולכן הוא מתרגם כאלו היה כתוב וקח לך את אשר לך (was dir gehört), והוא מוסיף משלו שלא כדין. ושני המתרגמים האלה טעו בלמ״ד של הכר לך, כסבורים שהיא משמשת שמוש ותרן כלמ״ד של לך לך (בראשית י״ב א׳), ולא כן הדבר. כי למד של הכר לך לקנין, וריח לה כלמ״ד של לטובה שבסוף הפסוק הזה אשר לפנינו והכרה ההיא כעין זו, ופירוש הדברים הכר והבדל את אשר לך מתוך אשר עמדי וקח לך, ויתורגם ללועזים erkenne irgend etwas in meinem .Besitze als dein und nimm dir's

אני שמקביל אלהים חיים אל איש, ומשמע איש בשר ודם. ואם כן, זה פירוש הדברים בני האדם יש שיהיה דבריהם למשא זה על זה, אבל דבר ה' לא יהיה למשא לעולם, לפי שתוכחת ה' טובה אם ישמענה השומע ויקח מוסר. ומיתרון הפירוש הזה שלפיו ירמיהו מבאר דבריו ומגיד לנו למה ימאס בדבור משא ה', ואלו לפירוש החכמים הנביא הזה אוסר אסור ולא נותן לו טעם. ויתורגם ללועזים der Menschen Wort nur kann ihnen zur Last werden.

והפכתם את דברי אלהים וגו'. השבעים לא מתרגמים כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק, ואף בעיני חשודים הם ביתור. והרוצה לקיימם יפרש שהנביא אומר כן מפני שהמדבר בדבר אלהים כדבר בדבר בן אדם הופכו.

(לז) **כה תאמר אל הנביא.** לשבעים אף כאן ובפסוק האחר נוסח אחר, כעין זה: „ועל מה דבר ה' אלהינו", והוא להם כל דברי הפסוק הזה ומתחילים הפסוק האחר „לכן כה אמר ה' אלהינו". ומה שלפנינו בספרים נראה לי העקר.

(לט) **ונשיתי אתכם נשא.** לא ידעתי לפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו. ויש חמשה כתבי יד שבהם כתוב ונשיתי בשי"ן שמאלית, ועוד הרבה מהם ששי"ן של נשא שמאלית, וכן נמצא גם בקצת ספרים.

כד

(א) **שני דודאי תאנים מועדים.** נחלקו החכמים בשרש מועדים, יש אומרים שהוא יעד ויש אומרים שהוא מעד. ואני אומר ששתי הכתות טועות.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שירמיהו מגיד לה' טיבן של התאנים שבכל אחד מהדודאים (למטה פסוק ג'), והוא לא טעם מהן, כי לא נאמר בכתוב שטעם. ולא תאמר שדן הנביא ממראה התאנים על טיבן, לפי שבמראה הראשונה שראה ירמיהו ביום המשחו אמר לו ה' היטבת לראות (למעלה א' י"ב) מפני שראה המקל וידע כי מקל שקד הוא, ואלו ראה הפעם תאנים וידע מה טיבן, ראיה זו כל שכן שראויה לשבח, לפי שקשה היא מן הראשונה. ומה שאין ה' משבח את הנביא על ראיה זו על כרחנו נאמר שהיה הדבר נוח לראות, וכל אדם הרואה דודאי התאנים ההן ידע טיבן של התאנים. ואם כן, מועדים זה שרשו עוד, והוא ככתוב והועד בבעליו (שמות כ"א כ"ט), ופירוש דודאי תאנים מועדים דודאי תאנים שהועד בהן להגיד מה טיבן, והעדות דברים כתובים על לוח מצד כל אחד מהדודאים. וירמיהו הראהו ה' את הדודאים כמראה הזה לפי שטוב ה' ליראיו ולא יתן את נביאו לטעום תאנים רעות מאוד אשר לא תאכלנה מרוע (למטה פסוק ב'). ובהיות הדודאים מועדים, קבל ירמיהו עדות לוחותם וידע מה טיבן של התאנים אשר בתוכם מבלי אשר טעם מהן. ויתורגמו הדברים ללועזים zwei bezeugte (das heisst, mit Etiquetten versehene) Körbe Feigen.

לפני היכל ה'. אומר אני שהדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנכנסה מן הגליון אל גוף הספר, והיא נתוספה בימי קדם על ידי מי שלא עמד על טעמו של „מועדים", ואמר שהיו דודאי התאנים בכורים או מעשר והם מועדים להיכל ה', כמו שמפרשים החכמים כלם עד היום הזה. וצחוק עשו לנו, כי לא תעלה על לב בן דעת לאמר שמעולם הביא אדם בכורים או מעשר תאנים רעות מאוד אשר

(כי מי ימצא את לבבו לגרשהו ממקומו?), כן עזב ה׳ את ירושלים ונתנה ביד אויביה מפני שמאס בה, ולא מבלתי יכלתו להצילה. והוא שהכתוב מסיים ואומר כי היתה ארצו לשמה מפני חרב היונה ומפני חרון אפו, כמי שאומר מפני חרב היונה הגוברת בחרון אפו, כי אלולי חרון אפו שבה חרב היונה ריקם.

כו

(ה) **היה הדבר הזה מאת ה׳.** נראה לי שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו היה הדבר הזה אל ירמיהו מאת ה׳. ואמרתי כן, מפני שאם תחזור על כל דברי הספר הזה לא תמצא נבואה שנזכר בראשה שם השנה ושם אומרה לא נזכר.

(יא) **כי נבא** וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו כי נבא על העיר הזאת באזניכם כאשר שמעתם. וכנוי של באזניכם שב אל העם ולא אל שרי יהודה, כי שרי יהודה לא שמעו נבואה זו מפי ירמיהו, ושמעוה מן השמועה, ככתוב בפסוק הקודם. ואמרתי שמשמש באזניכם עם נבא ולא עם שמעתם מן הטעם המפורש לך כל צרכו בביאור ברגלי אעבורה (במדבר כ׳ י״ט). ויתורגם ללועזים denn er hat geweissagt über diese Stadt in euerer Gegenwart wie Ihr gehört.

(טו) **כי דם נקי** וגו׳. נשנית כי מפני שהופסק בין הראשונה ובין תחומה במאמר של תנאי. וכמו אלה הראיתיך הרבה עד כה.

(יז) **אנשים מזקני הארץ.** על כרחנו נאמר שהאנשים ההם אזניהם שמעו את דברי מיכה, לפי שאם לא כן, לא היה הכתוב מזכיר זקנתם. ושמענו מכאן שגם נערים היו בתוך הבאים לשמוע את דברי נביאי ישראל. כי מסוף ימי חזקיהו עד העת ההיא כשמנים וחמש שנה; ואם היו הזקנים האלה בני מאה ביום נבואה זו שמעו את דברי מיכה והם כבני חמש עשרה שנה.

(יח) **נבא.** השבעים לא מתרגמים תיבה זו. ולי נראה שעקרה בכתוב, והלשון ככתוב בפסוק האחר איש היה מתנבא.

(יט) **ואנחנו עושים** וגו׳. סוף דברי האנשים מזקני הארץ, ובראש הפסוק האחר הכתוב חוזר לדבר בשם עצמו.

(כ) **וגם איש היה מתנבא.** ראה מה שאמרתי בביאור מתנבאים (ש״א י׳ ה׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן במיכה שהיה נאמן לנביא ונבואותיו קבע נאמר נבא, ובאיש הזה נאמר מתנבא מפני שהיו נבואותיו עראי. ועל דבר הענין, נזכר מעשה האיש הזה ומה שהיה לו מחמתו להגיד לנו כמה היה ירמיהו מסתכן בנפשו מפני העם השומעים את דבריו; וכמו שנאמר בסוף הדברים אך יד אחיקם בן שפן היתה את ירמיהו (למטה פסוק כ״ד), שאלולי כן היו העם הורגים אותו.

(כג) **אל קברי בני העם.** ראה מה שאמרתי בקברים האלה מ״ב כ״ג ו׳. ועתה אין רוחי נוחה מן הפירוש שפירשתי שם, לפי שלא נראה לי שבני העם משמעו דלות העם. כי ברור הדבר שנבלת האיש הושלכה אל הקברים לבזיון לשמו ולזכרו, ואם הקברים קברי דלות העם, ואין עניות חרפה לבעליה, מה הבזיון הזה?

ובגלל הדבר הזה אומר אני היום שבדבור הזה משמע בני העם אסופי מן מן השוק שלא נודע מי הולידם[1]), אבל חזקה להם שהיו אבותיהם עברים, ועל כן

[1]) והערביים יקראו לכמו אלה مجاهيل והיחיד مجهول.

שטעות סופר יש כאן, כי הופרד בין הדבקים, ואתו לשממות עקרו את וּלְשממות, ופירוש הדברים ושמתי את הגוי ההוא לאות ולמופת ואת ארץ כשדים לשממות עולם. והסדר סדר אגב״ד. והדבור ושמתי אות ככתוב בקללות והיו בך לאות (דברים כ״ח מ״ו). ויתורגם ללועזים und ich werde aus ihm ein Exempel und es zur ewigen Wildnis machen.

(יד) **כי עבדו.** הדבר ברור שהדברים האלה אמורים לעתיד לבוא, ואין „עבדו" שלפניו „כי" לעתיד. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן, והמקרא כבתחלה יַעַבְדוּ, כי טעה הלבלר והשמיט יו״ד מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

גם המה מַחֲזק כנוי של „בם", והחזוק לרבות, והרבוי כנגד יהודה ושאר העמים שהיו עבדים לבבל, ופירוש הדברים גם בהם יעבדו גוים רבים כמו שעבדו המה ביהודה ויתר העמים. ורבים שאמר לגדולה, ולא למספר. וכבר הראיתיך כדבר הזה למעלה כ״ב ח׳. ועד בפירוש רבים זה גדולים שנאמר אחריו במלכים.

(כ) **ואת שארית אשדוד.** מפני שכבר היה מלך אשור נלחם באשדוד ולכדה והחריבה והגלה מרבית יושביה, כמו שידענו מזכרונות מלכי אשור, אמר הנביא כנגד יתר אשדוד שהיה עומד וקיים בימיו שארית אשדוד.

(כה) **זמרי.** זכר העם הזה יחיד בכל המקרא, ואין אתנו יודע אל נכון מי הוא. ויש משבשים ומגיהים נִמְרִי, ואחרים קוראים גֹמְרִי מן גֹמֶר (ולא זוכרים שמן גֹּמֶר תאמר גֻּמְרִי, בתנועה קטנה), וכלם אומרים מאומד.

(לד) **הרעים** המה צעירי הצאן, וכנגדם נאמר בגדוליהם אדירי הצאן. ושניהם מפורשים לך כל צרכם בביאור ואדיריהם (נחמיה ג׳ ה׳). וחכמי הגוים מפרשים אדירי הצאן האדירים שבצאן, כלומר מיטב העדר, ולא זכרו שאחרי כן נאמר כנגד אדירי הצאן שודד ה׳ את מרעיתם (למטה פסוק ל״ו), ומרעית בכל המקרא עבודת רועה צאן, ולא המרעה, ואם כדבריהם, איך נהפכו שם הצאן והיו לרועי צאן? ויתורגם אדירי הצאן ללועזים die Oberschäfer.

ותפוצותיכם. ובספרים אחרים נקוד חירק תחת צירי. ואין לפרש לא זה ולא זה. והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, ואנכי לא ידעתי לשער מה העקר.

ככלי חמדה. אף זו טעות, והעקר בִּבְלִי חמדה, ופירושו כעין מה שפירשתי בלא חמדה (דה״ב כ״א כ׳). והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב כְּכָרֵי חמדה, ולא נראה לי הנוסח ההוא.

(לח) **עזב ככפיר סכו.** תרגם יונתן גלא מלכא מכרכיה, ואין דבריו דברים של טעם. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים האומרים שחרון אף ה׳ הנזכר בסוף הפסוק הוא העוזב ככפיר סכו. וכבר הרגיש רד״ק ששם ה׳ הוא הפועל של עזב, ובלבד שטעה הרב בטעם הדברים לאמר שפירושם „כמו שהכפיר עוזב סכו מפני שאינו מוצא שם טרפו. כן עזב האל יתברך בית המקדש מפני שלא מצא שם רצונו". ולא הוא טעם הדברים.

ודע שבימי קדם היו כל העמים אומרים שבהלכד עיר יעזבוה אלהיה. ואף ירושלים עזבה ה׳ כאשר נלכדה. ולהגיד לנו שלא נלכדה ירושלים מפני שקצרה יד ה׳ אלהיה מהושיע לה הנביא ממשל לנו המשל הזה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המשל: כאשר לא יעזוב הכפיר את סכו כי אם מאליו, כשלא יחפוץ בו עוד

(ח) **עד תמי אתם בידו.** לא יֵאמר כן בלשון המקרא. כי תמם בבנין הקל פעל עומד ולא יוצא, ואף לא מתישב היטב לשון בידו על הדברים ככתבם. ויונתן המתרגם עד דאמסר היה קורא תַּתִּי תחת תמי, ואין ספק שכן העקר.

(ט) **חלמתיכם.** נביאים וקוסמים ועוננים וכשפים האמורים במקרא הזה כלם שמות בני אדם ולא שמות דברים, ועל כרחנו נאמר שגם זה כמוהם. ואם כן, טעות סופר הוא והעקר חֹלְמֵיכֶם, וכתרגום יונתן חָלמי חלמיכון. והמקרא ככתבו אין לקיימו כי אם באמרנו שחלמותיכם זה דינו חָלְמֹתֵיכֶם והוא רבוי של חָלוֹם על משקל בחון (למעלה ו׳ כ״ז) ועשוק (למעלה כ״ב ג׳), והוא ירבה רבוי נקבות כמו שנאמר בלשון המשנה דָרוכות לָקוחות גָמושות והרבה כמוהם.

(י) **למען הרחיק אתכם** וגו׳. לא שאמר ה׳ שזו היתה כוונתם, כי מה בצע לנביאים ולקוסמים ההם בהרחיקם את עמיהם איש איש מעל אדמתו והם חיים על מתנותיהם, הלא יכרתו אכל מפיהם? וזהו פירוש הכתוב אם תשמעו אל דברי נביאיכם וקוסמיכם סופכם שתתרחקו מעל אדמתכם. והוציא הכתוב את הדבר הזה בלשון למען, להגיד שעל ידי מעשי הנביאים והקוסמים יהיה הדבר הזה, והנביאים והקוסמים הלא בדין הוא שיחפצו בהפך ממנו. והלשון הזה לשון התולים כנגד הנביאים והקוסמים, והוא נשנה למטה פסוק ט״ו כנגד נביאי ירושלים.

וכל הדברים האלה אשר צוה ה׳ את ירמיהו לדבר אל מלאכי המלכים הבאים אל צדקיהו מעולם לא דברם הנביא אליהם, כי אלו דבר, היה מורד במלכו ומת. וכל המצוה הזאת שנצטוה הנביא לדבר אל המלאכים משל בלבד, כעין מה שפרשתי בש״א ט״ו א׳ משיחת חזאל על ידי אלישע, ותכלית המשל להשמיע את איש יהודה שה׳ עוזר לנבוכדנאצר, ובו יגבר על כל הגוים ועל יהודה.

(יב) **דברתי.** הפעל לפעולת שלשום. ואם לא כן, היה אומר ואדבר אל צדקיהו מלך יהודה. והוא, ככל דברי הפרשה הזאת, כעין תאר הזמן לנבואה האחרת, להשמיענו שהיתה הנבואה ההיא אחר הדברים האלה. ומפני שיש בנבואה ההיא זכר למוטה אשר בצואר ירמיהו (לממה כ״ח י׳), הקדים כאן את כל הדברים האלה להגיד לנו מה לה בצואר הנביא.

ועמו. תיבה זו חשודה בעיני ביתור, ואלו היתה מדברי הכתוב כבתחלה, היה נאמר ואת עמו, כי כן הדין בלשון המקרא, כמו שהוכחתי במקום אחר.

(טז) **מבבלה.** ה״א שבסופו מלמד על מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו בשביל מי״ם שבראשו. על פי מה שאמרתי בראשית ב׳ ג׳ בציון שבגליון.

(יח) **לבלתי באו.** לא יֵאמר כן בלשון המקרא, ותינוקות של בית רבן יודעים זאת. ואף יש כתבי יד שכתוב בהם בֹּא בלא וא״ו. ואני, מפני שקשה לי איך נתוסף וא״ו זה, בחרתי לאמר שהעקר יָבֹאוּ, כי טעה הלבלר והשמיט יו״ד מראש תיבה זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. והדברים כתקונם ככתוב לבלתי תחטאו (שמות כ׳ כ׳).

(כב) **עד יום פקדי אתם** וגו׳. כנוי של אותם שב אל חורי יהודה וירושלים, וכמוהו כנוי של והעליתים; וכנוי של והשיבותים שב אל הכלים. וכן אמר חנניה בן עזור הנביא אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה׳ (למטה כ״ח ג׳), ואלו העלאה לא הזכיר חנניה כנגד הכלים.

נקראו בני העם. ומפני שהעברים הראשונים היו נקברים איש בקברות אבותיו, ואבות בני העם לא נודעו, ולהם אין נחלה בישראל, הכין להם הקהל בית קברות, והוא נקרא קברי בני העם. ומעתה תבין את הבזיון הנעשה לשם האיש ולזכרו כשהושלכה נבלתו על הקברים ההם[1]). והפירוש הזה יפורש גם הכתוב שבספר מלכים שהזכרתי.

כז

(א) **בראשית ממלכת יהויקים.** טעות סופר יש כאן, ויהויקים זה עקרו צדקיהו, שכן נאמר אחרי כן בנבואה זו ואל צדקיה מלך יהודה דברתי (למטה פסוק י״ב), ואף בנבואה האחרת נאמר בשנת נבואה זו ויהי בשנה ההיא בראשית ממלכת צדקיה (למטה ממנו כ״ח א׳).

(ב) **ונתתם** ונתת מן המוסרות ומן המוטות על צואריך. ובסמוך תראה שזה פירוש הדברים, הוא ולא אחר.

(ג) **ושלחתם.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ועל פי הדברים ההם זה פירוש המקרא הזה: ויתר המוסרות והמוטות תשלח אל מלך אדום ואל מלך מואב וגו׳. וראיתי לאמר כן, ולא אמרתי שצוה ה׳ את ירמיהו לשום המוסרות והמוטות על צוארו זו אחר זו לשעה קלה לאות ולמופת בלבד ואחרי כן ישלח אותן אל המלכים האמורים בפרשה, מפני שלעת אחרת בשנה ההיא עוד היתה המוטה על צואר הנביא (למטה כ״ח י׳).

(ה) **ובזרועי הנטויה.** חכמי הגוים אומרים שהיא כמו היד הנטויה. ולא כן הדבר. כי ביד הלא נאמר ויט ידו (ישעיה ה׳ כ״ה וצפניה ב׳ י״ג) ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנטה פלוני את זרועו, ובכל מקום שנמצא הדבור הזה הפעל שם הפעול והוא תאר לזרוע. ואם כן זרוע נטויה מוציא זרוע תלויה ברפיון מצד בעליה, ומשמעו זרוע חזקה, ויתורגם „נטויה" המתאר זרוע ללועזים stramm.

(ז) **ואת בנו ואת בן בנו.** המשכיל לא ישמע מן הדברים האלה שהיה הנביא יודע אל נכון שבימי בן בנו של נבוכדנאצר תחת בבל ממלוכה, כי לא תמצא כדעת הזאת לכל נביא בישראל, חוץ מן הנביא שקרא על המזבח בבית אל בימי ירבעם בן נבט (מ״א י״ג ב׳). ואף גם הוא כלא היה, כמו שאמרתי במקומו. וירמיהו אמר ואת בנו ואת בן בנו כמו שאמר איש ישראל אל גדעון משל בנו גם אתה גם בנך גם בן בנך (שופטים ח׳ כ״ב), ושניהם מכוונים לימים רבים דרך כלל, ולא לשלשה דורות בצמצום.

---

[1]) וכעין הדבר הזה תמצא בתורת הנוצרים שנאמר בכסף שהשליך יהודה איש קריות אל ראשי הכהנים ויועציו ויקנו בו את שדה היוצר לקברות גרים (מתי כ״ז ז׳). וראשי הכהנים עשו השדה שקנו קברות גרים ולא קברות אזרחי הארץ, מפני שלא רצו להשתמש בכסף ההוא לדבר שבקדושה, כי אמרו ממקום טמא בא למקום טמא ילך (עבודה זרה י״א ע״א), והקבר אף על פי שמקום טמא הוא, הלא קדוש הוא לקרובי המת קדושת אהבה וחבה, כמו שהוכחתי בביאור קח ממני (בראשית כ״ג י״ג). וקבר הגר שאין לו קרוב וגואל בישראל אין לו קדושה זו ויש לו טומאת מת. הרי שהכסף שהיה נבזה בעיני ראשי הכהנים נפל לקברות גרים שאין להם קרוב וגואל בישראל. וכעין הבזיון הזה נעשה לשם אוריה ולזכרו שהושלכה נבלתו אל קברי אסופי מן השוק.

שיש מזקני הגולה ההיא שדבר נבוכדנאצר אתם משפטים והמיתם בבבל, כמו שמגיד לנו הנביא הזה עצמו באחאב בן קליה וצדקיהו בן מעשיה שקלם מלך בבל באש (למטה פסוק כ״ב).

(ח) **חלמתיכם.** ראה מה שאמרתי לפני מזה כ״ז ט׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן. והמפרשים חלמתיכם בנקודו משבשים מחלמים שבסוף הפסוק ומגיהים חֹלְמִים, כי אומרים שבטעות סופר נשנית מ״ם שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

(י) **כי לפי.** נשנית כי שבראש הפסוק מפני שהופסק בינה ובין תחומה בכה אמר ה׳. ואפשר שאין כי זה משנה הראשון כי אם כאחיו שפירשתיו יהושע ב׳ כ״ד.

(יד) **שבותכם**, וכתיב שביתכם, ומה שבין שניהם מפורש לך כל צרכו דברים ל׳ ג׳. ובמקרא הזה אין לאמר איזה מהם העקר, כי שניהם כאחד טובים, מפני שיש כאן החזרת הגולים והחזרת העטרה לישנה.

(טז) **כי כה אמר ה׳.** כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק כ׳ אין להם זכר בתרגום השבעים, וחסרונם נראה לי העקר. וראה מה שאמרתי בפסוק האחר.

(יז) **כתאנים השערים.** אמרו ששוערים תאר הוא, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא תאר על משקלו. ואף קשה כל עצמו של המשל הזה שמדמה הכתוב את בני אדם לתאנים. ועל כרחנו נאמר שהכתוב הזה חוזר על משל התאנים שבמראה דודאי התאנים (למעלה כ״ד, ב׳ וח׳). ואם כן השערים האלה טעות סופר, והעקר כתאנים הרָעִים. ואף מכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם, לפי שאין דרך הנביאים לחזור על משליהם.

(כב) **אשר קלם מלך בבל באש.** לא משמש הדבור הזה בלשון מיתת בני אדם בשרפה חוץ מכאן, וכל עצמה של קליה לא נמצאת עוד בכל המקרא כי אם פעם אחת בכתוב קלוי באש (ויקרא ב׳ י״ד), והנביא אומר כאן קלם מפני שלשונו נופל על שם קללה שבראש הפסוק. וכבר הראיתיך לדעת במקום אחר כמה היו העברים רודפים אחר לשון נופל על לשון ולמענו יעברו חוק.

(כג) **וינאפו.** אין נאופים ענין לכאן, ואף קשה לאמר שזקני הגולה שומעים לדברי נביאים מנאפים את נשי רעיהם. אבל כן דרך הראשונים, מישראל ומן הגוים גם יחד, כשהם מדברים בשונאיהם ישפכו עליהם כל חמתם לפגום בהם ובמשפחתם. וכן קיקרון המדבר באוני זקני רומא להוכיח בדברים שקטלינא דורש לארצו לרעה ולא לטובה פוגם בו ובמשפחתו לאמר שהוא ממזר ורועה זונות.

(כו) **לכל איש משגע.** למ״ד זו למד המחזקת שדברתי בה פעמים הרבה ואמרתי שהיא כאין לתרגום.

ל

(ג) **כי הנה ימים באים.** נותן טעם למצות ה׳ שבפסוק הקודם. כי אלו עזב ה׳ את עמו ישראל לנצח, למי יִכָּתבו דברי הנביא בספר? ועתה כשעתיד ה׳ להשיב שבות ישראל תהיינה הנבואות והתוכחות הזהרה לדור אחר, למען ישמעו וייראו ולא יעשו כאבותיהם דור סורר ומורה.

(ה) **פַּחַד** סכנה. וכן משמש خوف בלשון ערבי, ועקרו פחד. וכיוצא בו במקרא הנס מפני הפחד (למטה מ״ח מ״ד).

כח

(א) **מגבעון.** גבעון גם היא מערי הכהנים (יהושע כ״א י״ז), וממנה יצא חנניה בן עזור נביא השקר הזה. ולא רחוק בעיני שברבות הימים והריב שבין הכהנים ובין הנביאים הולך הלוך וגדל, הקימו הכהנים מקרבם נביאים כלבבם, כזה חנניה האיש.

(ה) **ויאמר ירמיה הנביא.** נשנה המאמר הזה מפני שהופסק בין הראשון ובין תחומו בכל אלה.

(ו) **דבריך אשר נבאת להשיב** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור לנטוע שמים (ישעיה נ״א ט״ז). ואף כאן נדרש להשיב אל דבריך, ופירוש הכתוב דבריך אשר נבאת על אודות השבת כלי בית ה׳ וגו׳. ויתורגם ללועזים die Worte, welche du geweissagt hast über die Zurückführung u. s. w.

(ח) **הנביאים אשר היו לפני** וגו׳. אין במקרא הזה כדי מאמר שלם, כי „והנביאים" וכל תאריו הנושא, ודברי הפסוק האחר המה הנשוא. וראה מה שאמרתי רות ב׳ א׳ בגוף הספר ובציון שבגליון.

ולרעה. כבר קדמני חכם אחד מחכמי הגוים לאמר שולרעה זה טעות סופר והעקר ולרעב, בבי״ת. ומשבח אני את דבריו.

(י) **וישברהו.** מחכמי הגוים יש אומרים שאמר הכתוב וישברהו, לשון זכר, ואף על פי שמוטה לשון נקבה, מפני שבדבֵר המדבר עלה „על" במחשבתו. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שאין תיבה זו כתובה לפנינו כבתחלה, ועקרה וישברה, כי בטעות סופר נשנית וא״ו שבסופה מראש התיבה האחרת.

(טז) **השנה.** השנה הזאת. וזהו כחה של ה״א הדעת בכל כמו אלה. וכן נאמר היום, הלילה, הפעם, ופירושם היום הזה, הלילה הזה, הפעם הזאת.

(יז) **וימת חנניה הנביא** וגו׳. הדברים האלה חשודים בעיני בתוספת שנתוספה לאחר זמן. ואף אם הדבר הזה מעשה שהיה כדבר ירמיהו, לא יפלא בעינינו מאוד. לפי שאפשר שמפני שירמיהו נאמן לנביא לה׳ אשר כל אשר ידבר בוא יבא, וחנניה נפשו יודעת ששקר דבר בשם ה׳, אחזוהו חיל ורעדה בדבֵּר ירמיהו אליו על דבר מותו שימות בשנה ההיא, ומיראה ופחד נשבר לבו בקרבו ומת.

כט

(א) **אל יתר זקני הגולה.** לא אמר הכתוב יתר זקני הגולה להוציא זקני הגולה המתים בבבל כמות כל ארם, כי כל הימים שבין גלות יהויכין ובין הספר הזה ששלח ירמיהו מירושלים בבלה אך ארבע שנים[1]). והכתוב אומר כלשון הזה מפני

---

[1]) ואמרתי כן, מפני שירמיהו נתן את ספרו זה ביד אלעשה וחלקיה ששלח צדקיהו בבלה, ואנחנו יודעים שבשנה הרביעית למלכו הלך צדקיהו בבלה (למטה נ״א נ״ט), וחזקה לצדקיהו שלא הלך הוא עצמו אל בבל קודם ששלח שמה את אלעשה וחלקיה שליחיו. כי זה סדר המעשים: כאשר באו מלאכי הגוים שכני יהודה ירושלימה לכרות ברית עם צדקיהו מלך יהודה לעמוד יחדו נגד נבוכדנאצר (למעלה כ״ז ג׳), שמע נבוכדנאצר את הדבר ובקש מאת צדקיהו דין וחשבון עליו. אז שלח צדקיהו את שליחיו להתנצל על ידם לפני מלך בבל. ונבוכדנאצר לא נתקררה רוחו בשליחותם, וצום אל אדניהם לבא אל בבל בעצמו ובכבודו.

(כא) **והקרבתיו ונגש אלי.** כנגד הגוי כלו נאמרו הדברים האלה, ולא כנגד אדירו ומושלו לבדו.

כי מי הוא זה ערב את לבו וגו'. המאמר הזה נותן טעם לשלפניו, וזה פירוש הדברים: מי זה ערב את לבו לגשת אלי ואני לא קֵרבתיו, וכל שכן ישראל אחר כל הפורענות שנפרעתי ממנו וסלקתי שכינתי מתוכו, הלא יבוש מגשת אלי, ועל כן אקרבהו.

(כב) **והייתם לי לעם** וגו'. השבעים לא מתרגמים כל דברי הפסוק הזה. ואף נראה לי חסרונם העקר.

(כג) **סערת ה' חמה יצאה.** הדברים האלה מפורשים לך כל צרכם לפני מזה כ"ג י"ט.

מתגורר. לא ידעו חכמי הגוים פירושו, ולכן יש מהם משבשים ומגיהים מתחולל, ככתוב במקום האחר. ואני כבר אמרתי לך ששם טעות וכאן הדברים כתובים כבתחלה. וסער מתגורר סער שהוא גֵר בארץ, כלומר סער שאינו מצוי ורגיל (ein seltener Sturm, der am Orte seiner Bestimmung nicht heimisch ist). ובכן סער מתגורר מקביל היטב אל חמה יצאה, כפירוש שפירשתי במקום האחר.

לא

(ב) **מצא חן במדבר.** מחכמי הגוים הראשונים יש אומרים שמדבר זה מדבר מצרים ובדור המדבר הכתוב מדבר, ולא זכרו שהדור נקרא כאן עם שרידי חרב, ודור המדבר לא ידע חרב. ומחכמי הגוים המחדשים זה אומר בכה וזה בכה, וכלם נלאו לפרש מדבר זה.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור רדנו (למעלה ב' ל"א). ועל פי הדברים ההם אף כאן אין מדבר זה מדבר ממש כי אם הצרה שהיו בני הגולה נתונים בה, שהם עיפים לרעות הרבות, ואין מושיע להם, ואין כל, כהולכי מדבר. וכן נביא אחר אומר בכעין זו והצגתיה כמדבר (הושע ב' ה'). והנביא אומר הלשון הזה לדמות גאולה אחרונה לגאולה ראשונה, כי גם בראשונה נאמר ימצאהו בארץ מדבר (דברים ל"ב י'), ונביא אחר מטיב לדבר במציאה הראשונה ההיא וממשל משל נאה להגיד לנו איך מצאה כנסת ישראל חן בעיני ה' במדבר וארשה לו וכרת עמה הברית (יחזקאל ט"ז, ג'—י"ד).

והקורא דברי הנבואה הזאת בהשכל ודעת יראה שלא סגנון לשון ירמיהו הוא. וכמדומה אני שנבואה זו נאמרה קודם לימי ירמיהו ואחר גלות שמרון.

הלוך להרגיעו ישראל. ישראל זה מפרש „עם שרידי חרב" שנאמר בראש הפסוק, והלוך כעין צווי למדבר עצמו, ופירושו אלכה נא להרגיעו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים בסירוס es hat Gnade gefunden in seinem hilflosen Zustande das Volk, das dem Schwerte entronnen, Israel; nun gilt es, hinzugehen und ihm Ruhe zu verschaffen.

(ג) **מרחוק ה' נראה לי יאמר ישראל. ואהבת עולם אהבתיך.** יאמר ה' אלהיו. **משכתיך חסד.** אין הלשון הזה כבתוב אל יהי לו מושך חסד (תהלים

(ט) **ואת דוד מלכם.** ראה מה שאמרתי בביאור חסדי דוד (ישעיה נ״ה ג׳). וטעה ירמיהו כמו שטעה יחזקאל, וטעות הנביא הזה יש לה מחילה, כי הוא דבר למרחוק, ובתוך עמו הוא יושב על אדמת ישראל, בימי המלכות. לא כן יחזקאל היושב בגולה וארץ ישראל חרבה.

(י) **מושיעך מרחוק.** הנני מושיעך ואתה רחוק מארצך. ומי״ם זו כמי״ם של מנגד וממעל ומתחת. ועד בדבר מארץ שבים שמקביל אל מרחוק.

ושב יעקב וגו׳. חכמי הגוים עושים שיבה זו פעל משמש בפני עצמו, ומפרשים אותה כנגד שיבת הגולים אל ארצם. ואם כדבריהם היה הכתוב אומר ושב יעקב על אדמתו, כלשון השגורה בכל כמו אלה. ושיבה זו משמשת תאר הפעל לשני הפעלים שאחריה, ופירוש הדברים וישוב יעקב להיות בשלום ושלוה. ויתורגם ללועזים dass Jacob wieder ruhig wohne und sicher lebe.

ובתרגום השבעים חסרים כל דברי הפסוק הזה והפסוק האחר, וחסרונם נראה לי העקר.

(יב) **אנוש לשברך.** ראה מה שאמרתי למעלה כ״ו, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(יג) **אין דן דינך למזור.** אין דן דין מכתך לאמר שמכת מזור היא, כי רעה היא ממנה. ומזור מכה קלה שיזורוה ותעלה לה ארוכה. ועל דבר משמעו של דין זה ראה מה שאמרתי בביאור דינו לבקר משפט (למעלה כ״א י״ב). וגזרת המאמר הזה כענין מה שנאמר במשנה והוי דן את כל האדם לכף זכות (אבות א׳ ו׳).

רפאות תעלה אין לך. כנקוד לפנינו רפאות זה רבוי, והיחיד רפואה. וכל בעלי הלשון קוראים ומחרישים, אין פוצה פה ומצפצף. והשבעים מתרגמים רפאות בכל מקום שהוא בפעל או בשם שהוא לשון יחיד. ואני, ממה שראיתי שרפאות זה ושני רעיו שלמטה מ״ו י״א ויחזקאל ל׳ כ״א כלם חסרים וא״ו, ולא נמצא רפואה בכל המקרא, אמרתי שהשם רפואה לא היה ולא נברא מעולם קודם ללשון המשנה, ורפאות זה בכל שלשה המקראות לא נקוד כדין, ודינו רִפְאוּת, וכיוצא בו רפאות תהי לשריך (משלי ג׳ ח׳). וברוך המקום שהציל רפאות שבמשלי שלמה על ידי הפעל שאחריו המלמד על יחודו, שאלולי כן, אף בו הנחילוני הנקדנים ואנשי המסורה שקר.

(יד) **כי מכת אויב הכיתיך** והיא רעה ממכת מזור, ובראות מאהביך שזועמת אלהים את רחקו ממך ולא יחפצו קרבתך עוד.

(טז) **לכן** לא כן, או אף על פי כן. ובתרגום השבעים חסרים כל הדברים האלה עד האתנח, והם עקרם בכתוב.

כלם בשבי ילכו. מחכמי הגוים יש משבש ומגיה כֻּלָּם בשרם יאכלו, ואומר שכלם זה כמו כלום שבלשון התלמוד. ולא אמר כלום. והוא אומר כן מפני שלא עמד על טעם המקרא הזה. ובאמת מפני שכל ההולך בשבי ילך לפני צר (איכה א׳ ה׳), נאמר כאן ככתוב להגיד לנו שצרי ירושלים השובים אותה הם עצמם ילכו בשבי, ויֵעשה להם כאשר עשו לה. ומעתה הלא מקבילים הדברים היטב אל מה שנאמר לפני מזה כל אוכליך יאכלו, כי שניהם מדה כנגד מדה.

(יז) **ציון היא,** לא יפורש ככתוב. והשבעים המתרגמים *Θήρεμα ὑμῶν ἐστιν* היו קוראים צֵידֵנוּ הִיא. ואומר אני שכן העקר, והוא כמו שנאמר בכנעני כנגד ישראל לחמנו הם (במדבר י״ד ט׳). ויתורגם ללועזים unsere Speise ist sie.

ומפני שדעה זו חדשה, לא נתקבלה בישראל פעם אחת, ובראשית ימי בית שני עוד היתה מפוקפקת בידם, שכן הנביא שהיה בימים ההם פוסח על שתי הסעיפים באמרו בשם ה׳ אלהיו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי (מלאכי א׳ ו׳).

(טו) **כה אמר ה׳.** מכאן ועד ושנתי ערבה לי (סוף פסוק כ״ו) דברים שאין כמוהם לחן ולמתוק בכל כתבי הקדש, והם ודאי לא אמרם ירמיהו.

רחל מבכה על בניה. השבעים לא מתרגמים „מבכה על בניה״, והוא עקרו בכתוב, כלומר בתוספת זו שנתוספה על דברי ירמיהו ונכתבה מעל ספר שקדם לו.

כי איננו. הפירוש המקובל ידוע. ואני לא נראה לי שכנוי של איננו שב אל בניה, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי מה באים ללמדנו, והלא אם היו הבנים במקומם לא היתה רחל צריכה לתנחומין. ואומר אני שכנוי של איננו שב אל הענין, והענין להנחם, ופירוש הדברים מאנה להנחם על בניה כי אין להנחם, כלומר אֶם שככה לה לא תדע נחם. והלשון במלואו ככתוב אין ערוך אליך (תהלים מ׳ ו׳). ויתורגם ללועזים denn es ist ihr nicht möglich.

(יז) **ואוסר כעגל לא למד.** מכל החכמים לא עמד על טעם הדברים האלה חוץ מיונתן המתרגם ואוסר ולא אלפנא, אף על פי שאין הפעל מאוין. ויונתן תרגם כן מפני שפירש ואוסר לפעולה שאינה שלמה וגמורה. והדין עמו. ואנחנו לא נעמוד על טעם המקרא הזה עד שנדע אל נכון מה הפעולה שאינה שלמה וגמורה. ומפני שמספרי הדקדוק הכתובים על ידי חכמי גרמניא אין לדעת אל נכון מה הפעולה ההיא, כי הם עצמם לא יודעים אותה, לפי שאין להם כמותה בלשונותם, ראיתי לבאר לך פה ענינה באר היטב.

ואני כבר אמרתי לך שהפעולה שאינה שלמה וגמורה תחלתה מחשבתה בכל לשונות בני קדם. ועתה הנני מוסיף על דברי לאמר שמכל העמים ללשונותם היושבים באברופא היום הזה עמי הסלבים לבדם מוציאים בפעל פעולה כפעולה ההיא. ונקחה נא למשל פעולת הנותן. הסלבים מוציאים פעולה זו כשהיא שלמה וגמורה בפעל אחד (dać), וכשאינה שלמה וגמורה בפעל אחר (dawać). והנתינה השלמה והגמורה נתינה שסופה לקיחה, ושאינה שלמה וגמורה נתינה שאין סופה לקיחה. ובכן כשיאמר הסלבי נתן פלוני והוא מוציא הנתינה בפעל של פעולה שאינה שלמה וגמורה, יש שהוא רוצה לאמר שאמר פלוני לתת, או היה מוכן ומזומן לתת, ואין לוקח. והוא הדין לפעל יסר, אם יאמר הסלבי יסר המיסר את פלוני, והוא משמש בפעל שלפעולה שאינה שלמה וגמורה יש שמשמע דבריו שיגע המיסר ליסר את פלוני ופלוני לא לקח מוסר. והוא הדין ללשון המקרא, ובלבד שבה הפעל אחד לשתי הפעולות, ואין ללמוד כי אם מענינו איזו מהן הוא.

ואחרי הודעתיך את כל זאת דע שאוסר שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה משמעו יסורין שאין להם רושם בלב בעליהם, כי לא יקח בהם מוסר. והוא שהכתוב מסיים ואומר כעגל לא לומד, כי השור המלומד היסורין שמיסרו בעליו יביאוהו לידי דעת רצונו, לא כן עגל לא לומד, כי הוא לא ידע למה מיסרו בעליו ומה הוא דורש ממנו, ועל כן יהיו יסוריו ללא יועיל, כי לא ייטיב דרכו גם אחר שנוסר. וישראל אומר כן כנגד הימים שהיו קודם ששב, שאז הכהו ה׳ ללא יועיל, כי לא לקח מוסר. והוא שמתרגם יונתן ולא אלפנא. ויתורגם המקרא הזה ללועזים

ק״ט י״ב), כי חסד שנאמר כאן תאר הפעל, ומשיכה זו יגיעה של אהבה שיגע הזכר בשביל הנקבה, ככתוב משכני אחריך נרוצה (שה״ש א׳ ד׳), ופירוש הדברים משכתיך אחרי בחסד. ויתורגם ללועזים liebevoll zog ich dich an mich.

(ו) **הושע** וגו׳. השבעים מתרגמים כאלו היו כתוב הוֹשִׁיַע ה׳ את עַמּוֹ, ואני רואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

(ז) **בם עור ופסח** וגו׳. מה בא הכתוב הזה ללמדנו? וכי תעלה על דעתנו לאמר שיקבץ ה׳ את נדחי ישראל ויניח כל אשר מום בו והרותיהם ויולדותיהם בארץ שבים? עיין רד״ק שיגע לפרש הדברים האלה בשתים, וּבְחר באחת מהן, או שמח בשתיהן, אם בעל נפש אתה.

ואני, ממה שראיתי שאמר הכתוב „בם״, ואלו לא בא כי אם להגיד לנו שלא ישארו אלה בגולה היה די לו בלא כן, אמרתי שזה הדבר שמשמיענו שיהיו העור והפסח וההרות והיולדות הולכות בתוך שְׁבי הגולה ועמהם יחדו. כי דרך ארץ העם הנוסע על דרכו לא יתערב בו כל כושל, כי הנחשלים מהלכים כלם לבדם ומתי מעט מאחיהם שומרים עליהם, והנחשלים לא מהלכים בקרב כלם למען אשר לא יכשלו בהם יתר העם כי תקרה מלחמה בדרך. והנביא הזה מבטיח את קהל הגולה שהמה בשובם לא יעשו כדבר הזה, כי ישובו ובקרבם עור ופסח הרה ויולדת, עמהם יחדו, כי ה׳ מושיעם והוא הולך לפניהם, ומי זה ימצא את לבבו להתנפל עליהם בדרך? ויתורגם בם זה ללועזים mitten unter ihnen.

(ט) **בבכי יבאו** וגו׳. מן החכמים יש טועים במקרא הזה ומפרידים בין הדבקים. והמאמר „אוליכם אל נחלי מים״ חשוד בעיני ביתור. ואמרתי כן, מפני שהדברים האלה בודדים, ואין כמוהם בכל הנבואה הזאת, כי אין זכר לכל דבר מצרכי הדרך, חוץ ממה שנאמר בדרך ישר לא יכשלו, והוא נאמר להגיד לנו שלא תקרה אותם מלחמה בדרך[1]) ולא יכשלו בנחשליהם. והדברים תוספת לבאר „אובילם״ שפירשו המוסיף מלשון על יובל ישלח שרשיו (למעלה י״ז ח׳), ואין פירושו פירוש. והמקרא הזה כשאתה מדלג על הדברים הנוספים זה פְּסוק טעמיו: בבכי יבאו ובתחנונים — אובילם בדרך ישר — לא יכשלו בה.

כי הייתי לישראל לאב. דעה חדשה היא זו, והיא לא נודעת בישראל עד ימי הנביא הזה[2]). כי הנביאים הראשונים כלם מדברים בברית שבין ה׳ ובין ישראל עמו כברית אשר בין איש לאשתו. ומה הברית הזאת, ובפרט בארץ קדם, הלא יגרש האיש את אשתו והברית איננה. והנביא הזה מגיד לנו שמעתה היה ה׳ לאב ישראל ולא יעזבנו עוד, כי האב לא יגרש את בנו לעולם, ואפילו לא מצא חן בעיניו. וכן אמר ה׳ אל דוד על אודות שלמה בנו אני אהיה לו לאב והוא יהיה לי לבן, ומוסיף ואומר אשר בהעותו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו (ש״ב ז׳, י״ד וט׳).

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור דרך ישרה (נחמיה ח׳ כ״א).

[2]) ואף הנביא מדבר בדבר הזה כדבר חדוש, ואם לא כן היה אומר כי אב אני לישראל, וכשהוא אומר ככתוב רצונו לאמר שהדבר דבר חדש. ואל תשיבני מן הכתוב האומר וממצרים קראתי לבני (הושע י״א א׳), וכדומה לו מן המקראות, כי כבר יאמר הגדול לקטן בני והוא לא יהיה לאב לו, כמו שבמשלי שלמה יאמר החכם לשומע מוסרו בני. ולא כן הכתוב הזה האומר אב הייתי לישראל.

ותובעה; לפי שאז היתה כשרה, ועתה אחר שמצא בה ערות דבר ושלחה, בדין הוא שתפתה היא את אדניה, למען ידע שמתחרטת היא על מעשיה. והוא שאמר עד מתי תתחמקין, כמי שאומר עד מתי תתראי כבושה ולא מעיזה פניך לגשת אלי לבקש מאתי שאתרצה לך. ויתורגם המקרא הזה ללועזים wie lange willst du blöde thun u. s. w.? Das Weib soll den Mann zu gewinnen suchen!.

(כה) **על זאת הקיצתי** על כל הדברים האלה האמורים לפני מזה בה' וישראל עמו. ועוד במשלו עומד הנביא. וכמו שיחלום האדם והנה משיב אשת נעוריו אחר שלוחיה, והיא שבה אליו בכל לבה והיתה לו כבתחלה, והקיץ וחלומו ערב לו, כן דברי המקרא הזה. ואין צרך לאמר שְׁנָה חלום בלשון המקרא, כמו שיאמר הערבי לחלום نوم והוא בעברית שנה. והלשון מתישב היטב על שנה כמשמעה, כי אין חלום בלא שנה, והחולם חלום טוב ערבה לו שנתו בגלל חלומו. ויתורגם ראש המקרא הזה ללועזים darüber erwachte ich.

ואראה וגו'. ואראה הדברים כהוייתם, שעדיין לא שבה כנסת ישראל ואשר ראיתי עד הנה אך חלום הוא, ואף על פי כן ערב לי החלום. ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים und sah die Wirklichkeit; gleichwohl war u. s. w..

וזהו סוף הנבואה שאמרתי שהיא כתובה כאן מתוך דברי נביא אחר שהיה קודם לירמיהו, ימים מעט אחר שגלתה שומרון.

(לא) **ואנכי בעלתי בכם.** יש מחכמי הגוים משבשים ומגיהים געלתי, בגמ"ל, ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובעל זה כמו בחל.

(לב) **נתתי את תורתי.** לא יאמר כן בלשון המקרא אחר שנאמר לפני מזה זאת הברית אשר אכרות. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא נתתי כי אם בָּתַתִּי.

(לו) **על כל אשר עשו.** על זה כעל של על לא חמס עשה (ישעיה נ"ג ט'), והוא מלמד על טעם שלא יושגח עליו, ופירוש הדברים אף על פי שעשו כל אשר עשו להכעיסני. ויתורגם כל אשר ללועזים trotz alledem.

(לז) **ממגדל חננאל** וגו'. הדבר ברור שגבול העיר ככתוב כאן רחב הרבה מכמות שהיה בימי ירמיהו. ויורחב גבול העיר לעתיד לבא למען אפרים אשר יעלה גם הוא ירושלימה להשתחות לה' אלהיו, כמו שנאמר בראשית נבואה זו קראו נוצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון אל ה' אלהינו (למעלה פסוק ה').

(לט) **הפגרים והדשן.** אמר גזניוס באוצר שרשיו שדשן זה כמו אפר והוא אפר שרפת מתים שנשרפו גויותם. ואמר עוד שאין אפר בכל מקום אפר שרפת בשר. ואתה הראית לדעת שאין דשן בכל המקרא כי אם אפר שרפת קדשים שלא נשרפו כל צרכם ואפרם דשֶׁן, ובפרה אדומה שנשרפה כל צרכה נאמר אפר (במדבר י"ט ט') ולא דשן. ואף דשן זה דשן שהורם מעל המזבח.

עד נחל קדרון. שם הנחל הזה ותשמישו מפורשים לך כל צרכם ש"ב ט"ו כ"ג, ומקום הנחל מפורש מ"א א' ל"ז.

לב

(ד) **ודבר פיו עם פיו** וגו'. הראשון פי מלך בבל והאחרון פי צדקיהו, ובכנוים שבסוף הפסוק הפוך הסדר, כמו שנאמר אל צדקיהו עצמו ועיניך את עיני מלך בבל תראינה ופיהו את פיך ידבר (למטה ל"ד ג').

und die Züchtigung war an mir wirkungslos wie an einem .uneingeübten jungen Rind

(יח) **אחרי שובי נחמתי.** השבעים מתרגמים כאלו כתוב שִׁבְיִי, ולא שכן היה כתוב לפניהם, ובלבד שהדברים ככתבם לפנינו לא היו יודעים מה הם, כמו שלא יודעים החכמים היום הזה. כי אין שיבה זו שיבת ישראל אל ה׳ (ועל כרחך תאמר כן, לפי שהשב חרטתו קודמת לתשובתו), והיא משמשת עם הודעי כתאר הפעל לו, ומשמעה כאחותה שפירשתיה בביאור ושבת וכסית (דברים כ״ג י״ד). כי הנה נאמר לפני מזה שהיה ישראל כעגל לא לומד, ויסוריו לא עשו בו רושם, וכנגד הדבר הזה הוא אומר כאן כן, ופירוש הדברים ואחרי כן, כשהיה לי הפך הדבר ההוא ובאתי לידי הדעת, נחמתי וספקתי על ירך. ואלו דבר הכתוב כדבֵר איש אל רעהו, היה אומר אחרי שובי ואִוָּדע נחמתי ואספוק על ירך, והנביא מחלק הדברים להקביל אלה אל אלה כדרך דברי נבואה ודברי שיר. ויתורגם אחרי שובי ללועזים .nachdem ich anders geworden

(יט) **כי מדי דברי בו** וגו׳. מחכמי הגוים יש אומרים שדבור זה מלשון דָבֶר, ופירוש מדי דברי בו מדי הכותי אותו. ודבריהם דברי רוח. והדברים ככתוב דברנו בה׳ ובך (במדבר כ״א ז׳), ובלבד שהדבור ההוא לשון הרע, וזה דברים קשים. ופירוש הכתוב אף בשעת כעסי עליו ודברי אליו קשות זכור אזכרנו עוד. וכנוי של אזכרנו שב אל הענין, ולא אל אפרים, והענין היות אפרים בן יקיר לה׳ וילד שעשועים. ויתורגם ללועזים dass, selbst wenn ich drohend von ihm spreche, ich doch immer .wieder das beherzigen muss

(כא) **עד מתי תתחמקין.** חכמי הגוים אומרים שזה פירושו עד מתי תפני אנה ואנה, ומביאים ראיה מדברי השולמית שאמרה דודי חמק עבר (שה״ש ה׳ ו׳), ובכן מראים לדעת שלא עמדו על טעם שני המקראות האלה, זה ורעהו שבשיר השירים.

ועתה דע שפעל חמק משמעו כרעהו הערבי حمق לשון פתיות וכסילות, והוא משמש במקרא לשון בשת שיבוש האדם ולא יעוז פניו בפני חברו, כמו שמשמש התאר הגרמני blöde תשמיש זה[1]). ופירוש תתחמקין תתראי כאשה בושה ולא מעיזה פניה.

נקבה תסובב גבר. תסובבהו בדברים של חבה לקחת לבו, כמו שאמרתי בביאור יסובבנהו (דברים ל״ב י׳). והנביא הזה מדבר בדברים שבין ה׳ ובין ישראל עמו כדברים שבין איש לאשה. משל לאדם שכעס על אשתו, כי מצא בה ערות דבר, ושלחה מביתו. ואחר שלוחיה זכר אותה ואת אשר נעשה לה, ורחם עליה ואמר להשיבה על מנת שתשוב היא אליו ראשונה ואחרי כן ישוב הוא אליה. והיא בושה לקרוב אליו מדעתה שחטאה לו, ואף מדרך ארץ, לפי שדרך ארץ זכר תובע נקבה ואין נקבה תובעת. וכן ה׳ כעס על כנסת ישראל ונְתנה בשבי. ועתה כשהוא בא לגאלה הוא מתנה עמה שתשוב היא אליו ראשונה, והוא אליה אחרונה, ועל מנת כן יגאלנה, ולא כבתחלה שהיה ה׳ מפתה אותה כדרך ארץ שזכר חוזר על נקבה

---

[1]) ואם תשיבני מן חמוקי ירכיך (שה״ש ז׳ ב׳) שלא יפורש לשון פתיות וסכלות תמצא תשובתך בצדו.

(כ) **בישראל ובאדם** בישראל ובעמים אחרים שלא ישראל הם, והוא על פי הכלל הגדול שאמרתי ושניתי פעמים הרבה לאמר שמשמיע השם חדשות בהריחו שם אחר המקביל אליו.

(כג) **ותקרא.** לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדין, ואומר אני שדינה וַתִּקְרָא, הבנין הקל, וכל הרעה הפועל, אף על פי שמשמש עמו את. וראה מה שאמרתי בביאור כי ייטב אל אבי את הרעה (ש״א כ׳ י״ג).

(ל) **אך עשים הרע.** סרס המקרא וכן תפרשהו עושים אך הרע. וכעין הסירוס הזה הראיתיך במלת אך עד כה הרבה מאוד. מנערתיהם. מתרגומו של קוטש שמעתי שהוא מפרש מנעורותיהם כנגד היחידים שבאומה. ולא כן הדבר, והוא נאמר כנגד הגוי כלו, והלשון ככתוב כי נער ישראל ואהבהו (הושע י״א א׳). וראה מה שאמרתי בביאור מנעוריו (בראשית ח׳ כ״א).

(לה) **לעשות התועבה הזאת** וגו׳. הדברים האלה משחיתים סדר לשון המקרא הזה, והם חשודים בעיני ביתור. וכשאתה מדלג עליהם, הלשון ככתוב למעלה י״ט ה׳.

(לט) **ודרך אחד.** לא כימים הראשונים שהיו ליראי ה׳ הדרכים שתים, אלה עובדים אותו בדמות ענל ואלה לא נותנים לו כל דמות, כי ה׳ יהיה לכלם אל מסתתר ורב להושיע.

לג

(ב) **ה׳ עשה.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב עשֵׂה אֶרֶץ, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחר תרגומם. והעקר ככתוב לפנינו בספרים, וכנוי של עושה שב אל פורענות יהודה, ועשיה זו מחשבתה, וככר אמרתי לך שבמחשבה יפול לשון יצירה ועשיה, וכן נאמר למרחוק אותה עשיתי מימי קדם ויצרתיה עתה הבאתיה (ישעיה ל״ז כ״ו), והוציא הכתוב המחשבה בלשון עשיה ויצירה, ומעשה המחשבה הוציא בלשון הבאה.

(ג) **גדולות ובצרות.** ובמקום אחר נאמר חדשות ונצורות (ישעיה מ״ח ו׳), וכבר אמרתי לך שם שהלשון שבכאן הוא העקר ופירשתיו לך כל צרכו.

(ד) **הנתצים אל הסללות ואל החרב.** לא יפורש המקרא הזה ככתבו, ואף נואשו המחדשים מלפרשו. ואני, ממה שהשבעים מתרגמים החרב לשון רבים, ותיבה שבראש הפסוק האחר לא מתרגמים כלל, נראים לי דברי איבלד המשבש החרב באים ומגיה הֶחֳרָבִים, תיבה אחת, ומפרש חרבים כלי מלחמה, והמה במקום הזה של עץ ואבן, ולא של ברזל, כמו שתראה בסמוך, ואני מוסיף נסף משלי לאמר שרבוי חרב כאן כרבוי הזכרים על פי מה שאמרתי בביאור ועץ החיים (בראשית ב׳ ט׳). ותמה אני על איבלד שנגע פה בקצה האמת ועבר מעליה. כי הוא מפרש הדברים תאר המקום, כאלו היו הסוללות והחרבים של הכשדים והכתוב מגיד לנו שבהלחם אנשי ירושלים את הכשדים הֻתצו בתי העיר ובתי מלכי יהודה הקרובים אל הסוללות ואל החרבים על ידי הכשדים שהיו קולעים אותם באבנים. ואין הדבר כן. כי סוללה עקרה תל, והיא נעשית על ידי הצרים על העיר, ככתוב הסוללות באו העיר ללכדה

(ו) **ויאמר ירמיהו וגו׳.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים ואל ירמיהו היה דבר ה׳ לאמר, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

(ז) **לך משפט הגאלה לקנות.** טעו החכמים בפירוש גאולה זו, כסבורים שהיא גאולת שדה. ואמרתי שטועים. מפני שהכתוב הזה בקנין מדבר ולא בגאולה. וגאולה זו שם כולל לכל אשר יֵעשה לאיש מישראל על ידי שארו הקרוב אליו ממשפחתו באשר הוא גואלו. וכן נאמר אנשי גאולתך (יחזקאל י״א ט״ו) ופירשוהו האנשים אשר הם קרוביך. וגואל עצמו מלואו גואל הדם, והוא נקרא כן מפני שמוטל עליו לנקום נקמת קרובו המת מיד מכהו נפש (במדבר ל״ה י״ט). ונקרא הקרוב מן המשפחה על שם המעשה הזה, מפני שהוא הדבר החמור מכל אשר מוטל על אדם לעשות לקרובו[1]. וברבות הימים נקצר השם ואמרו לגואל הדם גואל סתם, ואחר שהיה סתם גואל כגואל הדם התחילו לאמר גאולה או משפט גאולה לכל אשר מוטל על הגואל לעשות.

ועל פי הדברים האלה משפט זה חובה ולא זכות, והוא ככתוב אשר אין משפטם לשתות (למטה מ״ט י״ב), וזה הדבר שאמר חנמאל חייב אתה לקנות מפני שגואלי אתה. ויתורגם ללועזים dir als nächstem Verwandten (Go'el) fällt die Pflicht zu, es zu kaufen.

ואין המקרא הזה כתורה. כי בתורה נאמר כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו ובא גואלו הקרוב אליו ממשפחתו וגאל את ממכר אחיו (ויקרא כ״ה כ״ה). ולפי הכתוב ההוא לא זקוק הגואל לשדה קרובו עד שמכרו קרובו לאיש נכרי, ואז בא הוא וגואלו מידו. ומן המקרא אשר לפנינו אנו שומעים שהיה ירמיהו חייב לקנות את השדה מאת חנמאל קרובו עצמו. ומשפט גאולה זה ראשון, והחוק שבתורת כהנים הצדיק ממנו אחרון. כי לפי משפט הגאולה כמות שהוא אמור כאן הלא יבא כל אדם על קרובו בעלילה וימכור לו את שדהו שלא צריך הוא לו בדמים יקרים. לכן נשתנה הדין בימי תורת כהנים כשהיתה תרבות הדור מרובה, ואז לא היה הגואל זקוק לשדה קרובו עד שנמכר תחלה לאיש זר והוא גואלו בדמיו. וכעין הדבר הזה שברבות הימים ותרבה הדעת תרבה צדקת החוק מכמות שהיה בימים הראשונים כבר הראיתיך בביאור וישימה לחוק (ש״א ל׳ כ״ה).

(יא) **המצוה והחקים ואת הגלוי.** בתרגום השבעים חסרים כל הדברים האלה. ואני לא נתברר לי ענין הספרים האלה. ובגלל הדבר הזה לא ידעתי הטוב הנוסח אשר לפנינו בספרים אם האחר. והמצוה והחקים נראה לי שהם תנאי המכר הכתובים בספר המקנה.

(יב) **הכתבים.** בכתבי יד הרבה כתוב הַכְּתֻבִים, וכן נראה לי העקר. ובין כך ובין כך פירוש הדברים העדים החתומים על השטר.

(יד) **ואת החתום.** גם הדבור הזה חסר בתרגום השבעים.

---

[1]) ועקרו של הדבור גואל הדם אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה הוא. ולי נראה שהעברים הראשונים היו אומרים שלא יבא הנרצח אל מנוחתו בשאול עד שנקם אחד מקרוביו את נקמת דמו מיד הרוצח, וכשנעשה הדבר הזה נגאל הנרצח על ידי דם הרוצח השפוך בדמו. ואם כן, גאולת גואל הדם כעין הפריון שפירשתי בביאור אשר פדה את אברהם (ישעיה כ״ט כ״ב).

(כד) **שתי המשפחות.** כל החכמים אומרים שהן יהודה וישראל, ולא יתישב פירושם על הנאמר לפני מזה בזרע דוד ובלוים משרתי ה׳, ואף לא על הפסוק האחר שיש בו זכר לזרע דוד. ועוד שלדבריהם „העם הזה״ אחת משתי המשפחות, ולא יתכן שהם נאצו את עצמם. ועל כן אומר אני ששתי המשפחות האלה בית דוד ובית הלוי. מהיות עוד פועלו „העם הזה״. **גוי לפניהם** גוי שומע בקולם לכל אשר יצוו אותם. ולפניהם זה חלא הראיתיך דוגמתו פעמים רבות. ופירוש הדברים בחבורם העם הזה ינאצו את בית דוד ואת בית הלוי לאמר שמאס בם ה׳ ועל כן סטורים הם מהיות גוי שומע בקול שתי המשפחות האלה. ויתורגם ללועזים und meine Leute verwerfen sie, so dass sie nicht gedenken, fürderhin ihnen als Volk zu gehorchen.

לד

(ה) **ובמשרפות אבותיך.** לא יֵאמר כן בלשון המקרא, ואף יש כתבי יד הרבה שבהם כתוב וכמשרפות, בכ״ף תחת בי״ת, והנוסח ההוא העקר. ועד בכ״ף הדמיון הזה „כן״ המקביל אליו בסוף הדברים.

(ז) **ערי יהודה הנותרות** ערי יהודה אשר לא נלכדו עדנה על ידי הכשדים העולים על כל הארץ.

(ח) **לקרא להם דרור.** פועלו של לקרוא „העם״, וכנוי של להם עושה הקריאה פעולת איש אחיו, ופירוש הדברים לקרוא כל העם דרור זה אל זה, וכן נאמר אחרי כן בפירוש לקרוא דרור איש אל רעהו. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שלהם כמו לעבדיהם, ואין זכר לעבדים עד הנה. ויתורגם להם ללועזים unter sich.

(ט) **לשלח איש את עבדו** וגו׳. מתוך דחקו כרת צדקיהו את הברית הזאת, כי ככל בני המזרח העברים מימיהם לא שמו עבדיהם בחיל צבאם, כמו שהוכחתי במקום אחר[1]). וכאשר באה ירושלים במצור ראה המלך שאין בבני חורין אשר בעיר הנצורה די צבא להלחם את אויביהם. ובגלל הדבר הזה כרת ברית את העם לשלח עבדיהם לחפשי, כדי שיתוספו העבדים המשוחררים על אנשי הצבא. ובזכות העבדים נשתחררו השפחות, כי לעת כזאת אין להבדיל בין איש לאשה.

שפחתו. נקראת זו שפחה, ולא אמה, אף על פי שעבריה היא, מפני שקנינה קנין עולם. תדע לך שכן, שהרי אף אחר ששלחו העם את עבדיהם ואת שפחותיהם לחפשי שבו וכבשום (למטה פסוק י״א).

העברי והעבריה. סדר הדברים סדר אגב״ד, כי העברי מתאר עבדו והעבריה שפחתו.

(יא) **וישובו אחרי כן** וגו׳. נעשה הדבר הזה אחרי שעלו הכשדים הצרים על ירושלים מעליה לשעה (למטה פסוק כ״א) מפני השמועה ששמעו כי חיל פרעה מלך מצרים יצא לעזור את צדקיהו מלך יהודה בעל בריתו (למטה ממנו ל״ז, ה׳—ז׳). כי כל עצמם של העם לא שלחו את עבדיהם לחפשי כי אם מפני מלחמתם את הכשדים, כמו שאמרתי לפני מזה, וכראות העם שעלו מעליהם הכשדים טעו, כסבורים שלא ישובו עוד, ועל כן כשסר טעמם שבשבילו שחררו את עבדיהם שבו וכבשום.

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור תוריה (ישעיה ל״ד ג״ב).

(למעלה ל״ב כ״ד), או על ידי אנשי העיר הבאה במצור שעושים תל להגן עליה[1]), והיא סוללה האמורה כאן. והוא הדין לחרבים שהן של אנשי ירושלים. ואל שנאמר כאן כעין מה שפירשתי ואשריהם על עץ רענן (למעלה י״ז ב׳). ועל פי הדברים האלה זה תרגום הכתוב הזה die niedergerissen wurden, um Material zu liefern für Wälle und Bollwehr.

(ה) **באים.** כבר אמרתי לך בפסוק הקודם שתיבה זו ספק וכבר קדמני מי שאומר שהיא סוף התיבה שלפניה שנחלקה בטעות סופר. וכשאתה מדלג על תיבה זו יתר דברי הפסוק הזה נכוחים למבין על פי מה שאמרתי למעלה.

ולמלאם. הכנוי שב אל הסוללות והחרבים, ואף על פי שהוא לשון זכר והן נקבה. וכדבר הזה הרבה במקרא. וכן נאמ׳ בספר הזה כתאנים השוערים (למעלה כ״ט י״ז), ותאנים לשון נקבה. ועל דבר הענין, לא שוו היתה כוונת אנשי ירושלים למלאות הסוללות והחרבים פגרים, ובלבד שלמ״ד של למלאם כמו למען שפירשתיו כל צרכו למעלה כ״ז י״.

(ו) **וגליתי להם** וגו׳. השבעים משנים כאן ומוסיפים, ואין תרגומם ראוי לזכרון. ועתרת אומרים כל בעלי הלשון שהוא לשון עשר, ומפרשים עתרת שלום שלום הרבה. ולא נראה לי, מפני שלא יפול לשון עשר על שלום. ואני ממה שראיתי שגלה הוא הפעל המשמש עם השם הזה אמרתי שעתרת דבר סתר שצריך גלוי. ועל כן אומר אני שעתרת כמו عِثْر ואף عَثِير ששניהם משמשים בלשון ערבי עם أثَر יחד ומשמעם דרך פעמים הסמוי מן העין, או עקבות הולך בסתר. ושלום ואמת כבר נאמר כן ישעיה ל״ט ח׳. ושתים דבר הכתוב אחת זו שמענו שלום אמת, כלומר שלום עומד וקיים לעד. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב וגליתי להם עקבות שלום אמת, כלומר אגלה להם אי זה הדרך ילכו ויהיה להם שלום עומד וקיים לעד. ועתרת נראה לי שדינו עֲתָרֹת, לשון רבים, ובין כך ובין כך יתורגם ללועזים לשון רבים und ich will ihnen offenbaren die geheimen Spuren dauernden Friedens.

(ט) **והיתה לי לשם** וגו׳. מפני שהלשון לשון נקבה אומרים חכמי הגוים המחדשים שפועלו של והיתה ירושלים, והם מוחקים „לשם״ ומגיהים לששון, בלמ״ד. ואנכי לא כן אחשוב. ואומר אני שפועלו של והיתה הכנוי הנסתר שבו, והוא מקדם כל סוף הפסוק; וזה פירוש הכתוב: והיה לי הדבר הזה שישמעו גויי הארץ את כל הטובה וגו׳ לשם ששון ולתהלה ולתפארת אצלם. ושם ששון שם שהוא ששון לבעליו. ויתורגם ללועזים und es soll mir zum wonnigen Ruhme, zum Preise und zur Verherrlichung gereichen bei allen Völkern der Erde, dass u. s. w.

(י) **עוד ישמע** וגו׳. אין בכל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק כדי מאמר שלם, כי חסר הנושא, והנושא כל הקולות האמורים בפסוק האחר.

(יג) **עוד תעברנה הצאן** וגו׳. עוד תהיינה הצאן רבות ואין מספר, וכאשר יבא המונה למנותן לא יוכל, כי תעבורנה מעליו. ועל ידי שאמר תאר המקום בלבד. ויתורגם ללועזים noch werden die Schafe dem Zähler sich entziehen.

---

[1]) וכעין הזה תמצא בשם הגרמני Bollwerk שבתחלה שני משמעות האלה לו, והיום הזה לא ישמש כי אם בלשון האחרון.

להם, וה׳ חפץ שלא ישתו, למען יראו העם ויקחו מוסר. ואם כן, אף זה בונה אב לכל כמו אלה שמשמש בהם פעל ופעלת ופעלתם לפעולה שאינה שלמה וגמורה. וראה מה שאמרתי בענין הזה בביאור גבער כל אדם (למעלה י׳ י״ד).

(ה) **גבעים מלאים יין וכסות**. מן המקרא הזה שמענו שהגביע כלי גדול ובו כל היין, וממנו יתן השותה אל תוך הכוס אשר ישתה בה, ולא ישתה בגביע. ובמקום אחר נאמר כנגד הגביע הלא זה אשר ישתה אדני בו (בראשית מ״ד ה׳). ויש כאן שני כתובים מכחישים זה את זה, והכתוב אשר לפנינו הוא הראוי לסמוך עליו, לפי שהוא הראשון. והרוצה להכריע בין שני המקראות האלה יאמר שההפרש שביניהם המרחק הרב אשר בין זה לזה, שבימי ספר בראשית, ובפרט בימי תולדות יוסף שהן המגלה האחרונה שבכל מגלותיו[1]), כבר הורחב גבול משמעו של גביע, והיו קוראים גביע לכל כלי שמשתמשים בו לשתות יין.

(ו) **לא נשתה יין**. אלו באו הרכבים לאמר שלא ישתו יין בשעה ההיא, היו אומרים לא נשתה, ודי להם בכן. ועתה כשהם אומרים לא נשתה יין, זה משמע דבריהם: אין דרכנו לשתות יין.

צוה עלינו לאמר וגו׳. טעם כל מצוה הזאת מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי מ״ב י׳ ט״ז בציון שבגליון.

(יא) **ויהי בעלות** וגו׳. מחכמי הגוים יש אומרים שהרכבים האלה היו יושבים באהלים גם בימים ההם בשבתם בירושלים מפני חיל הכשדים. ולא כן הדבר. לפי שאם כן, למה מוסיפים בני הרכב את הדברים האלה ולא ענין הם לדבר היין. ומפני שמאנו לשתות יין כמצות אביהם, ובבתים היו יושבים בירושלים שלא כמצותו, נזקקו להוסיף הדברים האלה לפרש מעשיהם, כמי שאומרים ישבנו באהלים כל ימי חיינו, ורק בעלות נבוכדנאצר חדלנו משבת באהלים, ונשב בבתי ירושלים מתוך דחקנו, כי אין לשבת באהלים בירושלים. ועל פי הדברים האלה יתורגם ויהי זה ללועזים es geschah nur.

(יד) **הוקם את דברי יהונדב**. הפעל הָפעל ונאמר „את״ דברי, והפעל לשון יחיד ודברי יהונדב לשון רבים. ולפנים אמרתי שבכל כמו אלה „את״ משמש כשם דבר והוא הנושא[2]). והיום הזה לא כן אחשוב מפני שיש שחסר את. ועתה אומר אני שהפעולה עצמה היא הנושא, ואת מלמד על הפעול. וכבר יאמר הערבי سِيتِرَ והרומי itur, אף על פי שהפעלים עומדים ולא יוצאים, ומוסיף עליהם העברי לעשות כדבר הזה בפעל יוצא והוא מוציאו לשני. ולא יתמה על הדבר הזה כל השומע לשונות הסבלים אשר מהם אומרים tu się szyje koszule והדברים כמאמרם משמעם לגרמנים hier näht sich Hemden, ונזרת מאמרם כעין גזרת המאמר הזה אשר לפנינו. והפעל בכמו אלה מרביתו הָפעל ומועטו נפעל. וכשהָפעל נפעל יש שמגיהים בעלי המסורה וקוראים הָפעל, כמו שנאמר יֻתן לנו שבעה אנשים, וכתיב יִנָּתן (ש״ב כ״א ו׳), ויש שלא מַגִיהִים, כמו שנאמר ולא תנתן את העיר (מ״ב י״ח ל׳) והוא כתיב וקרי. ובכל כמו אלה הפעל לעולם לפני הפעול, ולא לאחריו, בין שהוא הָפעל ובין נפעל.

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אברך (בראשית מ״א מ״ג).

[2]) הנושא שאמרתי כאן הוא מה שקוראים לו הערבים قائم مقام الفاعل, כלומר השם הנכנס תחת הפועל.

(יד) **מקץ שבע שנים**. קרוב לקץ שבע שנים. ומשמע מן הלשון הזה שבתורה היו העבד והשפחה העברים עובדים אף בשנה השביעית, ובלבד שלא הוציאוה בעבדותם. והיה הדבר הזה מפני ששבעה מספר מסוים, ולא כן ששה.

(טו) **ותעשו את הישר בעיני**. מן הדברים האלה שומע אני שצדקיהו צבוע היה, ובכרתו את הברית לקרוא דרור דבר אל העם כמי שחרד לעשות כתורה למען יראה ה׳ בצדקתו ויושיעהו מיד הכשדים. ונראה שטעה אף ירמיהו במעשה צדקיהו, כסבור שלשם שמים הוא עושה.

(יח) **העגל אשר כרתו** וגו׳. החכמים כלם אומרים שהעגל חלופי הברית ותמורתו (Apposition), ומהם מסתייעים מן המקרא הזה לאמר שעקרה של ברית לשון מאכל. ודבריהם דברי רוח, לפי שאם כן, מה תועלת בחלופין האלה? ועוד שאם העגל חלופי הברית, הנביא הזה כאומר „דברי העגל", ומי שלו מוח בקדקדו לא יעלה על דעתו שאמר ירמיהו כן אפילו במחשבתו[1].

ואומר אני שהעגל שנאמר כאן טעות סופר והעקר כְּעֵגֶל, ופירוש הדברים ונתתי את האנשים העוברים וגו׳ כעגל, כלומר אעשה שיהא סופם כסוף העגל אשר כרתו, כי תהיה נבלתם מאכל לעוף השמים ולבהמת ארץ (למטה פסוק כ׳). ובדוחק יפורש המקרא כן והעגל ככתבו, ובלבד שסגנון הלשון כתקונו יפה ונאה ממנו. ומעתה הלא השביח סדר המקרא הזה שבח רב, כי כל דבר מדבריו מדה כנגד מדה, לפי שו־יעברו שבסוף הפסוק מקביל אל העוברים שבראשו, והעגל אשר כרתו מקביל אל הברית אשר כרתו, וכן מקביל והיתה נבלתם וגו׳ שבסוף פסוק כ׳ אל בתריו שבסוף הפסוק הזה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und ich will mit den Männern, die meinen Bund überschritten u.' s. w. verfahren, wie sie es mit dem Kalbe gethan, das sie u. s. w.

(כא) **ואת צדקיהו** וגו׳. כורתי הברית שנים, ובברית הזאת המה כתות שתים, צדקיהו המלך ושריו מצד אחד וכל עמו מצד אחד. וממה שנזכר ענשו של צדקיהו ושריו לבד מענש כל העם אנו שומעים שאף המלך ושריו עברו את הברית והרשו לעם להשיב את עבדיהם ואת שפחותיהם לכבשם כבראשונה.

(כב) **הנני מצוה וגו׳ והשבתים**. סגנון הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור מצוה והכה (עמוס ו׳ י״א).

לה

(ב) **ודברת אותם** תסביר להם כוונתך להגיד להם שלטוב לכל העם אתה מביאם בית ה׳, למען אשר לא ימאנו ללכת אתך.

והבאותם בית ה׳. כל דבר צבור נעשה בבית ה׳ באחת הלשכות, וכפי הדבר קדושת הלשכה. והעסק הזה שהיה בדבר ה׳ נעשה בלשכת בני חנן בן יגדליהו איש האלהים (למטה פסוק ד׳).

והשקית אותם יין. הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים תן להם יין לשתות. ועל כרחך תאמר כן, כי האנשים האלה לא שתו היין הַנִּתן

---

[1] קוטש המתרגם העגל die Versprechungen bei der Schlachtung des Kalbes אין תרגומו תרגום, כי ברור הדבר שאין במשמע העגל כל הדברים האלה.

(טז) **פחדו איש אל רעהו.** לא שהיו להם הדברים חדשים לא שמעום עד הנה, ובלבד שקודם לכן שמעום אחד אחד ועתה כל הדברים פעם אחת, ואינו דומה השותה כוס רפואה טפה ליום טפה לשותה כלה בבת אחת. והוא שאמר ה׳ אל ירמיהו במצוה אולי ישמעו בית יהודה את „כל" הרעה (למעלה פסוק ג׳).

(יז) **ואת ברוך שאלו** ברוך זה הנתון בראש הדברים מחלק בינו ובין אחר, ואין כאן אחר, כי אף דברי הפסוק הקודם אל ברוך נאמרו. ואף על פי כן נאה הסדר הזה כאן, הוא ולא האחר. כי דברי הפסוק הקודם אמורים אל ברוך והם שלוחים בידו אל ירמיהו להודיעו שחפצו בידו יצלח, ודברי הפסוק הזה אמורים אל ברוך בשביל עצמו. כי היו השרים חושדים את ברוך כחשד שחשדוהו האחרים האומרים אל ירמיהו ברוך בן נריה מסית אותך בנו (למטה מ״ג ג׳), כסבורים שלא יצא מפי ירמיהו ככל הדברים אשר קרא באזניהם, ועל כן שאלוהו השאלה הזאת לדעת איך כתב את דברי המגלה. ומפני שדברי הפסוק הקודם אמורים אל ברוך בשביל ירמיהו והשאלה הזאת נשאלה מאת ברוך בשביל עצמו נאה לשאלה סדר הדברים כמות שהוא לפנינו. וכבר הראיתך כדבר הזה במקום אחר[1]).

מפיו. השבעים לא מתרגמים תיבה זו, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים לאמר שמיותרת היא. ולא כן הדבר, כי „מפיו" מדברי הכתוב כבתחלה, ובלבד שלא כתוב בעקרו, ועקרו המפיו, כי טעה הלבלר והשמיט ה״א השאלה מפני ה״א שבסוף התיבה שלפניה. והמפיו יש בו כדי מאמר שלם, ופירושו המפיו כתבת את כל הדברים האלה, ולא הוספת עליהם דבר מלבך. והוא החשד שהיו השרים חושדים את ברוך ששת על דברי ירמיהו נוספות. ויתורגם המפיו ללועזים ?nach Diktat.

(יח) **בדיו.** למה נזכר הדבר הזה, ומה בא להשמיענו? ואף לדברי חכם אחד מחכמי הגוים האומר שבדיו זה טעות סופר ועקרו בְּיָדִי הלא נשאל לדעת למה נזכרה יד זו, וכי אין אנו יודעים שהכותב כותב בידו?

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור ברגלי אעבורה (במדבר כ י״ט). משם תראה שהעברי מזכיר האבר שבו משתמש הפועל ככלי למעשהו ללמד על הפעולה שהיא כפשוטה וכמשמעה ולא הורחב גבול הפעל לשמש על צד השאלה. ומן המקרא הזה למדנו שהוא הדין לזכר הכלי ממש. כי אף כאן מזכיר ברוך את הדיו שבו כתב את המגלה כמי שאומר אין מלאכתי במגלה הזאת כי אם מלאכת לבלר, ומלאכת סופרים של ירמיהו היא, כי לא שניתי דבריו אף לא הוספתי עליהם ולא גרעתי מהם. ואין צרך לשבש בדיו ולהגיה בידי, כי טובים הדברים ככתבם אפילו לפירוש הזה. ומשמע בדיו ללועזים nur wie ein Amanuensis.

(כ) **חצרה.** על כרחנו נאמר שחצר זו חצר מיוחדת ואנחנו אין אתנו לדעת אל נכון מה היא. ואפשר שהיא חצר המטרה. וראה מה שאמרתי למטה ל״ז כ״א.

(כא) **העמדים מעל המלך.** במקום אחר נאמר שרפים עומדים ממעל לו (ישעי׳ ו׳ ב׳), ואלו ככתוב הזה אשר לפנינו לא נאמר בכל כתבי הקדש, כי לא יֵאָמר כן בלשון המקרא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמעל שנאמר כאן עקרו „על", כי בטעות סופר נשנית מ״ם שבראשו מסוף התיבה שלפניה.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ואל משה אמר (שמות כ״ד א׳).

(טו) **ושבו אל האדמה.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הזה, כי באדמה משמש על עם ישב תמיד, ולא אל. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור והשבותם אל האדמה (מ"א ח' ל"ד). ועל פי הדברים ההם אין ושבו זה נקוד כדין, ודינו וְשָׁבוּ. וכמשמע זה משמע זה, ובלבד ששָׁבוּ מוציא שכיבה ועמידה, וישְׁבוּ מוציא ביחוד לכתם בגולה.

(יט) **כי הקימו.** נותן טעם לדברי הפסוק האחר, וכיוצא בו כי שמעת לקול אשתך וגו' (בראשית ג' י"ז).

(יט) **עמד לפני** תרגם יונתן משמש לפני, ואין לאמר מה השמוש שאמר. ופירוש עומד לפני חי וקיים ועושה רצוני. וכן דעת השבעים המתרגמים *κατὰ τὸν* עני *προσωπόν μου* ולא עני *ἐναντίον μου* שהוא להם תרגום לפני בכל מקום. ויתורגם ללועזים die nach meinem Sinne leben.

לו

(ד) **ויקרא ירמיהו** וגו'. מן המקרא הזה אנחנו שומעים שעד הנה היה ירמיהו בעצמו כותב את חזיונותיו דבר דבר בשעתו, ועתה כאשר צוהו ה' לשוב ולכתוב כל דבריו במגלת ספר כבדה ממנו המלאכה, וקרא לברוך בן נריה לעזרה.

מפי ירמיהו. לא שלא היו הדברים בכתב עד היום ההוא, ובלבד שעתה לא נאמרו ככתבם בתחלה, כי ירמיהו שנה בהם והוסיף וגרע לצרף וללבן, כדרך הסופרים.

(ה) **אני עצור.** לא שהיה עצור בחצר המטרה, כי הדבר מעשה בימי יהויקים (למעלה פסוק א'), ואז לא היה ירמיהו במשמר; והשנית שבימים ההם נאמר לברוך הסתר אתה וירמיהו (למטה פסוק י"ט), ונאמר אחרי כן כנגד שניהם ויסתירם ה' (למטה ממנו פסוק כ"ו), ואין ליושב בבית הכלא סתר ממבקשיו. ופירוש אני עצור אני עלי אסרים שאסרו עלי השרים, ולא אוכל לעשות כרצוני. והדבר למד מענינו שבתוך אסריו אף האסר הזה שאסרו עליו לבא בית ה' לדבר אל העם. ונראה שאסרו עליו· האסר הזה אחר שהביא בני הרכב בבית ה', ככתוב בפרשה הקודמת, כי היו השרים בושים מדברי הרכבים ומתוכחות ירמיהו שדבר אליהם בשעה ההיא. ויתורגם אני עצור ללועזים meiene Bewegungen sind eingeschränkt.

(ח) **ויעש ברוך.** ראה מה שאמרתי בביאור ותקשור את תקות השני (יהושע ב' כ"א). ואף כאן אמר ברוך לעשות הדבר בשעתו, ביום צום כאשר צוהו ירמיהו, ויום הצום לא היה עד השנה החמשית, ככתוב בפסוק האחר.

(ט) **בשנה החמשית** וגו' **בחדש התשיעי.** ומצות ה' אל ירמיהו ומצות ירמיהו אל ברוך היו בשנה הרביעית, כאמור בראש הפרשה, ומאז ועד היום ההוא לא היה צום, ואף על פי שיום הכפורים בינתים.

(טו) **שב נא וקראנה.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי מה לנו לדעת איך צוהו לקראות אם עומד או יושב? ואם בחרו השרים באחת מן האחרת הלא בחרו בעמידתו, שכן דרך הדיוט לעמוד לפני שרים. והשבעים מתרגמים כאלו היו קוראים שֵׁב, וכן מתרגם יונתן תוב, וכן העקר. ופירוש הדברים קראנה שנית. והם אמרו כן כנגד הפעם הראשונה שקרא ברוך את המגלה בבית ה'.

והשנית שלא תעלה על לב בן דעת לאמר שירמיהו שהיו צרכיו מעטים, כי לא היה נשוי אשה (למעלה ט״ז ב׳) הסתכן בנפשו לשוב אל עירו למען מתנות כהונה והוא יודע שכהני ענתות כורים לו שוחה ומבקשים את נפשו. והעולה על הכל שאלו חפץ ירמיהו במתנות כהונה היה מקבלן בירושלים, כי אין בעל הבית חייב ליתן תרומתו לכהן היושב בתוך שבטו, והרשות בידו ליתנה לכל כהן שירצה.

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שלחלק זה טעות סופר, ועקרו לַחֲלֹף, ותיבת משם שבה אל ירושלים, והלשון ככתוב וחלפת משם (ש״א י׳ ג׳), ובתוך העם משמש עם ויצא שבראש הפסוק, שכן נאמר לפני מזה וירמיהו בא ויוצא בתוך העם (למעלה פסוק ד׳). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ירמיהו יצא מירושלים בתוך העם היוצאים ללכת אל ארץ בנימין למען יחלוף מירושלים. וירמיהו בקש לחלוף מירושלים מפני שהרגיש בדבר שלא יארכו לו הימים ויושם בבית הכלא. ולא אמר ירמיהו לשוב אל עירו, כי גם שם היו שונאים לו ומבקשי נפשו, כי אם אל עיר אחרת מערי בנימין. ולכן אמר הכתוב ללכת ארץ בנימין, ולא נאמר אל ענתות עירו. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס und Jeremia ging mitten unter dem Volke aus Jerusalem weg, auf dass er in's Land Benjamin käme und von dort (Jerusalem) verschwände

(טז) **כי בא** הלשון הזה לא מתישב כלל. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וַיָּבֹא, תיבה אחת, וכן העקר. וטעות זו נפלה בספרים על ידי הדמיון שבין וא״ו לכ״ף בכתב אשר מימי קדם, כי וא״ו צ וכ״ף צ׳[1]), ואחר שנתחלף וא״ו בכ״ף חלקו המגיהים את התיבה לשתים למצא לה טעם כל שהוא.

החניות. אף תחתיו יש נוסח אחר בתרגום השבעים. הם היו קוראים החרת שלא ידעו מה הוא וכתבוהו יונית ולא תרגמוהו. ונפלאת היא בעיני שהיה להם שם זה שלא ידעו פירושו לשון נקבה.

(יט) **ואיה נביאיכם.** וכתיב ואיו, בוא״ו, והוא מפורש לך במקום אחר. וזה הדבר שאמר ירמיהו ואיה נביאיכם אשר נבאו לכם וגו׳, המה אשר יותנו בבית הכלא תחתי, ואתם לא כן עשיתם, ופטרתם את הנביאים ההם כי שקר נבאו לכם כאשר אהבתם, ואותי נתתם בבית הכלא על אשר דברתי אליכם אמת בשם ה׳.

(כ) **אדני המלך.** במקום אחר אמרתי שלא יאמר נביא מדבר אל המלך אדני המלך בכל כתבי הקדש. ועתה אודה ולא אבוש שנעלם ממני אז המקרא הזה. והוא יחיד, אין עוד מלבדו. וירמיהו האומר כן ונכנע לצדקיהו יותר מכל נביא מדבר אל מלך הלא נמחול לו בזכרנו שהיה ירא לנפשו מאד בשעה ההיא, כמו שהוא מסיים ואומר אל תשיבני בית יהונתן הסופר ולא אמות שם, וקשה אימת מות שמעבירה את האדם על דעת קונו, וכל שכן על דעת עצמו. ואף על פי כן לא אמר ירמיהו כנגד המלך לעצמו עבדך, ולא השתחוה לו אפים ארצה כמו שעשה נתן בדברו אל דוד בפעם ההיא[2]) ואין שעתו כשעת ירמיהו.

(כא) **בחצר המטרה.** לא נראה לי שחצר המטרה בית האסירים, כמו שאומרים המפרשים. ואומר אני שהוא משמר שיושבים בו אנשי החיל השומרים על

---

[1]) וכבר הראיתיך לדעת כדבר הזה בביאור בעים רוחו (ישעיה י״א ט״ו) בציון שבגליון.
[2]) ראה מה שאמרתי בביאור מ״א א׳ כ״ג.

(כב) **בחדש התשיעי.** תאר הזמן הזה חשוד בעיני ביתור, כי כבר נאמר בראש הספור הזה בחדש התשיעי (למעלה פסוק ט׳).

(כג) **שלש דלתות וארבעה.** אלו שמש דלת בכתבי הקדש לשון זכר ולשון נקבה כמו שהוא משמש במשנה[1]), הייתי אומר כדברי רד״ק שה״א של וארבעה זה ה״א הנוסף על שם המספר לעשותו לשון זכר, ואף על פי שנאמר לפניו שלש, והייתי אומר כן על פי מה שפירשתי בביאור כד הקמח לא כלתה (מ״א י״ז י״ח) בסוף דברי. ועכשו כשלא משמש דלת בכל המקרא כי אם לשון נקבה אין לאמר כן. וממה שראיתי ששנה הכתוב הזה מסגנון הלשון השגור בכל כמו אלה, כי בכמו אלה נאמר שנים עדים או שלשה (דברים י״ז ו׳), ונאמר עוד לשון אחר שנים שלשה סריסים (מ״ב ט׳ ל״ב), וכלשון המקרא הזה לא נאמר בכל מקום, אמרתי שהכתוב הזה מדבר במספר הדלתות כאלו נסע מן שלש וחנה בארבע, וארבעה זה דינו טעמו למעלה, לפי שעקרו ארבע וה״א נוסף עליו לעשותו סוף המסע, ופירוש הדברים משלש דלתות ועד ארבע. ודוגמת וא״ו וה״א אלה מתימן ודדנה (יחזקאל כ״ה י״ג), שאין פירושו כי אם מתימן ועד דדן.

יקרעה. הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, לפי שפעולה זו הולכת והוה, כי כן יֵעשה בכל המגלה מדי יקרא שלש וארבע דלתות.

(כו) **לקחת.** אין לקיחה זו כמשמעה, והיא ריח לה כמלקוח. ויתורגם לקחת זה ללועזים in Verhaft zu nehmen.

(לב) **נוסף עליהם דברים.** נוסף זה מפורש לך במה שאמרתי בביאור הוקם את דברי יהונדב (למעלה ל״ה י״ד). ועל פי האמור שם דברים שנאמר כאן מקומו המקום השני כדין הפעול.

לז

(ה) **ויעלו.** וכן נאמר בהעלות חיל כשדים (פסוק י״א), והפעל נפעל בשניהם לפי שעלו הכשדים שלא בטובתם מפני שֵׁמע חיל פרעה אשר שמעו, ובכן נעשו כנפעלים על ידי השמועה. ויתורגם ללועזים und mussten abziehen.

(ז) **היצא לכם לעזרה.** משמש לכם עם לעזרה ולא עם היוצא. **שב לארצו.** מכאן משמע שלא נלחם פרעה עם מלך בבל בפעם ההיא, כי בשמעו שעלה חיל כשדים מעל ירושלים ויצא לקראתו השיב את חילו וחדל מהלחם.

(י) **מדקרים איש באהלו.** נראה לי שבאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדין, ודין האתנח בתיבת באהלו. ואיש באהלו לא נדרש לאחריו, אף לא לפניו, והוא נדרש לפני פניו אל ונשארו. ובין כך ובין כך זכר האהל להגיד לנו שהאנשים מדוקרים מאוד ומחמת מכתם כבד מהם הדבר לצאת מאהליהם, ואף על פי כן יקומו ויצאו לשרוף את העיר כדבר ה׳.

(יב) **לחלק משם בתוך העם.** אין רוח הלשון והענין נוחה מן הפירוש המקובל, כי אין לחלק או להחליק כמו לקחת חלק, ואין עָם סתם משפחות הכהנים; ואף לא יתישב על הפירוש הזה לשון משם, כי היה בדין שיאמר שם, בלא מ״ם.

---

[1]) שכן נאמר אמר חדלת הזה חריני נזיר אם נפתח אני (נזיר ב׳ ב׳).

שנעלו הכשדים מעל ירושלים, ואף על פי שאין העיר מסוגרת עדיין לא הביאו לה לחם מן החוץ.

(י) **מזה** משער בנימין, כי עבדי המלך אשר בחצר המטרה מצוים ועומדים על ידי השרים לבלתי העלות את ירמיהו מן הבור. לכן צוהו המלך לקחת אנשים ממקום אחר.

שלשים אנשים. למה לו כל אלה, ובמעשה כמעשה הזה כאשר ירבו העוזרים כן תמעט עזרתם? לכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ושלשים זה עקרו שלשה. ודי בשלשה להעלות את ירמיהו מן הבור. וכבר יש בחכמי הגוים מי שמשבש שלשים ומגיה כן.

(יא) **אל תחת האוצר.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה, לפי שאם כן לא מוסיפים דבר ומיותרים הם. ואומר אני אל תקרא אל תחת כי אם מֶלְתַּחַת, והלשון ככתוב לאשר על המלתחה (מ״ב י׳ כ״ב). ופירוש מלתחת האוצר המלתחה אשר באוצר המלך. ומלתחה החדר שבו מונחים בגדים וכסות. ויתורגם ללועזים in die königliche Garderobe.

(טז) **אשר עשה לנו את הנפש הזאת.** אין בכל החכמים ואנשי המדע יודע פירוש המקרא הזה. המפרשים כלם אומרים שנפש זאת נשמת אדם, ועשיתה בריאתה במעשה בראשית. ולא כן הדבר. לפי שאם כדבריהם, מה שבועה היא זו שאין כמוה בכל המקרא? ונפש זו ככתוב ואתם ידעתם את נפש הגר (שמות כ״ג ט׳), שפירוש נפש הגר צער שמצטער על צרתו. ואף כאן נשבע המלך בה׳ אשר הביא עליו ועל עמו רעת השעה להאדיב את נפשם, והוא מכוון למצור שהיו הכשדים צרים על העיר והרעב בעיר. ואין כשבועה הזאת בכל המקרא מפני שאין זכר לנשבע בשעה כשעה הזאת חוץ מצדקיהו. ויתורגם המאמר הזה ללועזים der uns diese Lage, die wir so schwer empfinden, bereitet hat.

(יט) **פן יתנו אתי בידם** וגו׳. כלשון הכתוב אין לאמר מי הנותנים ומי המתעללים, היהודים או הכשדים. ורד״ק אומר שהכשדים הנותנים והיהודים המתעללים. ואחריו כרוכים החכמים כלם. ואני לא כן אחשוב, לפי שכל היודע מנהג בני קדם שיתנהגו באויביהם הוא ידע שאלו באו הכשדים להנקם מצדקיהו באכזריות חמה לא יתנוהו ביד אחרים להתעלל בהם, כי יתעללו בו הם עצמם. והשנית שאם כדברי החכמים היה צדקיהו אומר אני דואג את הכשדים, ולא כמו שאמר, כי היהודים הנופלים אל הכשדים עבדים המה לכשדים ולא יעשו בצדקיהו הנתון בידם כי אם כמצות הכשדים אדניהם.

ואומר אני שהנותנים המה היהודים, והכשדים המתעללים. ונפלו שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש אשר נפלו אשר יצאו מירושלים לנפול ועדיין הם על דרכם. ויתבאר לנו הדבר באר היטב בזכרנו כי הדברים האלה נדברו בין צדקיהו ובין ירמיהו בהֵעָלות הכשדים מעל ירושלים להלחם את חיל פרעה (למעלה ל״ז ה׳ וי״ד). והכשדים בשעה ההיא רחוקים מירושלים, ורבים מהיהודים הנופלים עליהם והם עוברים ברגליהם עודם בדרך. ואלו בא צדקיהו לנפול עתה על הכשדים והוא רוכב על גבי בהמה, היה מוצא היהודים הנופלים ההם והם בדרך. ואותם היה צדקיהו ירא שיתפשוהו ויאסרוהו בפגעם בו בדרך ויביאוהו אתם אל הכשדים לאמר ראו הנה הבאנו לכם את מלכנו החפץ במלחמה ואנחנו שלום. וצדקיהו ירא

העיר, והוא מה שקוראים לו הגרמנים Hauptwache. ובגלל הדבר הזה אמרתי שמה נאמר לפני מזה ויבאו אל מלך חצרה (למעלה ל״ו כ׳) אפשר שחצר המטרה היא שהיה המלך שם בשעה ההיא לראות אם שומרים השומרים כהגן.

לח

(ו) **וישליכו אתו אל הבור.** הנה אמרו האנשים האלה כנגד ירמיהו בתחלת דבריהם יומת נא את האיש הזה (למעלה פסוק ד׳), ואם כן, הלא חפצים במותו, ולמה זה שמהו בבור אשר אין בו מים כאשר עשו אחי יוסף אל יוסף (בראשית ל״ז כ״ד)?

ועתה הלא אמרתי לך במקום אחר שהעברים הראשונים היו אומרים שהדם השפוך קורא אל אלהים. ונראה מכאן וממעשה אחי יוסף שהעברי אשר אין לבו לב אבן בהמיתו את שאר בשרו או איש אלהים קדוש היה לבו נוקפו, ועל כן חשב מחשבות לבלתי שפוך דמו, ובחר לו מיתה שאין עמה שפיכות דמים, כמו כאן שהושלך ירמיהו הנביא בבור למות תחתיו ברעב (למטה פסוק ח׳). והם שמהו בבור שאין בו מים, ואף שלחוהו אל הבור בחבלים, ולא הפילוהו שמה, כדי שלא יטבע במים ולא ימות מחמת מפלתו, ובעשותם כן ולא ימות ירמיהו על ידי מעשיהם תיכף ומיד כי אם ימות ברעב היו אומרים שהמה רק כסובבים בנפשו ולא רוצחיו. וממה שאמר ראובן אל תשפכו דם השליכו אותו אל הבור הזה וגו׳ וידנו אל תהי בו (בראשית ל״ז כ״ב) שמענו שהיה להם הדבר הזה כהיתר[1]). ונראה לי שמן הטעם הזה העברי המאבד עצמו לדעת בחר בחנק, כמו שהוכחתי בביאור לא נודע מי הכהו (דברים כ״א א׳), ובביאור ויחנק (ש״ב י״ג כ״ג). כי כן דרך עם הארץ לשמוע דברים כמשמעם, וכן הבינו העברים שפיכות דמים כמשמעה, ועל כן בחר המאבד עצמו לדעת לשום מחנק נפשו למען ימות ולא ישפך דמו, ולא יהי כרוצח.

(ז) **והוא בבית המלך.** תרגם קוטש der im Palaste des König's in Diensten war, וטעה. כי הכתוב הזה בא להגיד לנו שהיה עבד מלך בשעה ההיא בבית המלך, וכן נאמר בפסוק האחר ויצא עבד מלך מבית המלך, וכל זאת להגיד לנו כמה היה עבד מלך ירא לנפש ירמיהו וממהר להצילו, ולא חכה עד שוב המלך אל ביתו, כי ירא שלא ישהה המלך הרבה בשער בנימין וימות ירמיהו בינתים.

(ט) **כי אין הלחם עוד בעיר.** אני לשטתי הולך שירמיהו הושם בבור למות תחתיו ברעב, כמו שאמרתי לפני מזה, ועל כן חשודים בעיני הדברים האלה ביתור, כי איך יאמר הכתוב כן וירמיהו סופו למות ברעב בין יש לחם בעיר ובין אין. ולא אמרתי שהדברים תוספת ודאי, לפי שאפשר שזה הדבר שאמר עבד מלך: עד עתה כלכלתי אני את ירמיהו אשר בבור בלחם; ועתה הנה אזל הלחם מן העיר והלא ימות ברעב. ואם כן, על כרחנו נאמר שהדבר הזה מעשה שנעשה מיד אחר

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור וכסינו את דמו (בראשית ל״ז כ״ו). ועתה רואה אני שלא ירדתי לעמק פשוטו של המקרא ההוא. ועל פי מה שאמרתי כאן אמר ראובן וכסינו את דמו כנגד מה ששמו אחיו את יוסף בבור למות ברעב מבלי אשר תהיה ידם בו לשפוך דמו. כי לדבר הזה היה קוראים כסוי הדם. ויתורגם וכסינו את דמו ללועזים ohne dass sein Blut vergossen wird.

נשנה נרגל שראצר, ונכנסו סמגר נבו ושרסכים שלא במקומם, וכנגדם חסר כאן נבושבזן והוא נזכר במקום האחר. והדבר ברור שסמגר זה טעות ועקרו רב מג, ושתי תיבות שלאחריו, „נבו שרסכים", עקרו נבושבזן, ונרגל שראצר רב מג שנאמר אחריו נשנה בטעות סופר מראש הפסוק.

(ד) **ויהי כאשר** וגו'. כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק י"ג חסרים בתרגום השבעים.

(ח) **ואת בית העם.** החכמים כלם אומרים שבית העם כמו בתי העם, ולא נראה לי, מפני שלא נמצא כלשון הזה בכל המקרא, ומפני שלא שרפו הכשדים בירושלים כי אם כל בית גדול (למטה נ"ב י"ג, ומ"ב כ"ה ט') וכל ארמנותיה (דה"ב ל"ו וי"ט), ובתי העם לא שרפו. ואני ממה שראיתי שאין בפרשה זו זכר לשרפת בית ה', ואנחנו ידענו שהוא נשרף בעת ההיא, אמרתי שבית העם שנאמר כאן הוא בית ה'. ואפשר שהיו רגילים לקרוא לבית ה' בית העם מפני שבו היו מתכנסים לפקח על צרכי צבור, כמו שאמרתי במקום אחר, והוא נקרא כאן כן על שם שהיו העם בוטחים בו (למעלה ז' ד'), והיתה קריאת השם כתוכחה לישראל שנוכחו לדעת כי שקר בטחונם, כי בחטאותם נשרף הבית אשר היו בוטחים בו, ולא הגין אפילו על עצמו. וכן בתורת הנוצרים יסופר שמושיעם דבר אל העם על בית ה' ואמר לו ביתכם (מתי כ"ג ל"ח). הרי שבסוף ימי בית שני עדיין היו קוראים לבית המקדש בית העם.

(י) **ביום ההוא.** לא נראה לי שהדבור הזה עקרו בכתוב, כי אין לו טעם. ואומר אני שתוספת היא. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה נשנה ב"ם של „ויגבים" בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו והוסיפו וכתבו ביום החוא.

(יב) **ועיניך שים עליו.** עיניך זה חשוד בעיני בטעות, כי שימת עין היא הלשון השגורה בכל המקרא, ולא שימת עינים[1]). ועל כן אומר אני אל תקרא עיניך כי אם עינך, לשון יחיד.

ועל דבר החנינה והמצוה האלה שחנן מלך בבל את ירמיהו וצוה ביד נבוזראדן עבדו לשום עינו עליו לטובה, אין אלה מעשה נסים. כי עולם כמנהגו נוהג מיום היותו, וכאשר יֵעשה היום הזה בהלחם גוי עם גוי שיש שכירי זה בארץ זה והם מגידים לשוכריהם כל אשר ישמעו ויראו בארץ אויביהם, כן נעשה בימים ההם. וכשהוגד לנבוכדנאצר שהיה ירמיהו יועץ את מלכו להשלים לכשדים, אמר לעשות אתו טובות.

(יד) **להוצאהו אל הבית.** חכמי הגוים אומרים שבית זה בית המלך, ומפני שבית המלך נשרף על ידי הכשדים (למעלה פסוק ח'), מתחכמים הם לאמר שהוצאת ירמיהו מחצר המטרה היתה מיד אחר שנלכדה ירושלים ובטרם תשרף העיר. ולא עמדה להם חכמתם. כי סוף הפסוק האומר וישב בתוך העם כחשם בפניהם יענה, לפי שהדבר ברור שלא היו העם יושבים בבית המלך, ואם ישב ירמיהו בתוכם אף מושבו לא היה בבית המלך.

ובאמת כמו שנאמר אסיריו לא פתח ביתה (ישעיה י"ד י"ז), כן המקרא הזה, והבית שאמר הוא בית ירמיהו, ופירוש הדברים להוציאהו שילך אל ביתו. ומפני שהיתה העיר חרבה ובתי הגדולים נשרפים לא היו שרי הכשדים יודעים אם בית

---

[1]) ראה דברי הכתוב למעלה כ"ד ו', ולמטה מ' ד', ובראשית מ"ד כ"א, ועמוס ט' ד'.

שיעשו היהודים כדבר הזה למען ימצאו חן בעיני הכשדים וטוב להם, והכשדים בראותם שלא בא צדקיהו מאליו כי אם בעל כרחו יתעללו בו ולא יתנו לו חנינה בגלל עצתו שהיתה עצת מלחמה. ומפני שראגת צדקיהו ראשיתה מעשה שיעשו היהודים בטרם היו לכשדים לעבדים, והמעשה הזה תָפשם אותו בדרך להביאו אל הכשדים, אמר צדקיהו אני דואג את היהודים. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים welche auf dem wege sind, zu den Chaldäern überzugehen; jene möchten mich in die Hände dieser ausliefern u. s. w.

(כב) **והנה כל הנשים.** אין הנשים האלה נשי המלך, כי בנשי המלך ידובר בפסוק האחר, ואלה אמהותיו ושפחותיו. ומה שאומרות הנשים משל הוא, והוא כתוב פה מעל ספר אחר, ואף על פי שאין הנמשל דומה לו לכל משפטיו. והנביא שם את המשל הזה בפי נשים, כמו שנאמר נשים משלו בו (ישעיה ג׳ י״ב), להגיד לצדקיהו שאפילו נשים שלא יודעות טכסיסי מלחמה יהיו להן חכמי יועצי צדקיהו למשחק, כי טעו החכמים במלחמה הזאת ולא ראו את הנולד. וכנגד מה שהיה צדקיהו ירא את תעלולי הכשדים שיתעללו בו בנפלו עליהם (למעלה פסוק כ׳) מודיעו הנביא שתעלולים רעים מהם תשמענה אזניו אם לא יפול עליהם.

נסוגו אחור נדרש לפני פניו אל אנשי שלומך, ולא לפניו אל רגליך כמו שאמר רד״ק. כי מי שנטבעו רגליו בבוץ לא יזוז ממקומו, לא לאחור ולא לפנים.

(כג) **מוצאים.** תרגמו יונתן מתפקין, וכעין זה מתרגמים השבעים, ושניהם היו קוראים מוצאים, והוא העקר, כי כן כתוב מוצאות בפסוק הקודם. ומשמש כאן את עם הנושא הנכנס תחת הפועל.

תשרף. הלשון הזה לא מתישב כלל, וכבר אמרו חכמי הגוים שאין תיבה זו נקודה כדין ודינה תִשָׂרֵף, נפעל. ואת משמש עם העיר כמו שמשמש בראש הפסוק לחזוק בלבד.

(כו) **מפיל אני תחנתי** וגו׳. וכן אמר אליהם ירמיהו, ככתוב בפסוק האחר. והתחנה הזאת התחנן ירמיהו אל צדקיהו כשדבר עמו בפעם הראשונה (למעלה ל״ח כ׳), ולא בפעם הזאת. ואף על פי כן הורה ירמיהו היתר לעצמו לדבר אל השרים כאשר צוהו המלך, מפני שלא אמרו אליו בשאלתם מה דברת אל המלך הפעם הזאת, ובפעם הראשונה דבר אל המלך כאשר אמר להם. ומי שמימיו הגיע למקומו של הנביא הזה, והסתכן בנפשו מפני אנשים החפצים במותו, ימחול לו על אשר לא הגיד לשרים את כל לבו, והגיד להם דברים שהם אמת ולא אמת לדחותם.

(כח) **והיה,** וגו׳. כל דברי הפסוק הזה חסרים בתרגום השבעים, ואף נראה לי חסרונם העקר. והרוצה לקיימם יחברם אל ראש הפרשה האחרת.

לט

(א) **בשנה התשעית** וגו׳. לנוסח שבתרגום השבעים שהזכרתי בסוף הפרשה הקודמת נאה סדר הכתוב הזה. ולנוסח אשר לסוף הפרשה ההיא בספרינו כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק ב׳ מיותרים.

(ג) **נרגל** וגו׳. הרואה את דבר הכתוב הזה לעומת פסוק י״ג, ואף על פי שלא רגיל הוא בדרישה וחקירה, הלא יראה שהכתוב הזה נפלו בו טעיות הרבה, כי

ושב ומשיב דבר לאמר כן וכן מצאתי, או כן עשיתי כאשר צויתני[1]). וכשהמשיב דבר הוא עצמו הנשאל מרביתו משיב לאחר זמן, אחר שנועץ או חשב מחשבות בלבו מה ישיב[2]). ויש שנים ושלשה מקראות יוצאים מן הכלל הזה, ואין יציאתם כי אם קיומו. והארכתי בכל אלה שלא כדרכי להוכיח שאין הדבור השיב דבר כעניה לכל משפטיה, וכל שכן שלא יהיה הפעל לבדו כמותה. והחכם שהזכרתי פירושו דוחק גם על פי תקונו שהוא אומר לתקן. כי הוא מפרש שכשדבר רב טבחים עד כאן, ועד שלא גמר דבריו, החריש מעט מפני שהיה מתאוה ומצפה שיבחר ירמיהו ללכת עמו בבלה. ולמה יתאוה רב טבחים כדבר הזה? ולי נראה הפך הדבר, שאלו בחר נבוזראדן באחת מן השתים, בחר בשוב ירמיהו אל ארצו. וכן משמע ממה שבפסוק הקודם כשמדבר רב טבחים בהליכת ירמיהו עמו בבלה נאמר בראש הדברים „בֹּא" ובסופם „לֵךְ". ועכשו כשהוא בא לדבר בשיבת ירמיהו אל גדליהו הוא אומר ושֻׁבָה, בתוספת ה"א שהיא לחזוק המצוה. ובחר רב טבחים בשיבת ירמיהו אל גדליהו, מפני שאלו הלך בבלה והוא נביא הגולים ואיש נכבד בעמו, ובימי המצור בטרם נלכדה העיר יעץ למלכו ולעמו לצאת אל הכשדים ולתת את צוארם בעול מלך בבל, יחפוץ מלך בבל לראותו, ואם ישמע המלך מפיו שהיה אסור באזקים שלא כמצות המלך הלא יחרה אף המלך ברב הטבחים.

ובאמת הדברים כאן חוץ למקומם, ומקומם אחר האתנח קודם ויתן לו. כי בתחלה נשמט המאמר הזה מגוף הספר ונכתב בגליון, ואחרי כן נכנס בטעות אל מחוץ למקומו, כי טעה הלבלר בין „לך" שבסוף הפסוק הקודם ללך האחרון. וגזרת המאמר הזה כגזרת עודנו הארץ לפנינו (דה"ב י"ד ו'; ראה שם דברי). ואמרתי כן, לפי שאם משמש „לא" עם עודנו, משמע הדברים והוא לא ישוב עוד, וברור הדבר שאין זו כוונת הכתוב. והמקרא מקרא קצר, וזה פירושו: אחר שאמר רב טבחים ושובה אל גדליהו וגו', וירמיהו עודנו עומד כמי שלא אומר לשוב, אז נתן לו רב טבחים ארוחה ומשאת וישלחהו. ולמען הארוחה והמשאת האלה לא היה ירמיה שב בתחלה, כי ידע ירמיהו שהיה רב טבחים חיב לפייסו על צער האזקים שצערו, ולא די לו ברשות הנתונה לו ללכת אל כל הישר בעיניו.

(ז) **אשר בשדה** מפורש ומתורגם לכל כמשמעו. ולא נראה לי. ואומר אני שפירוש בשדה בערי השדה אשר ליהודה, וערי השדה כל הערים חוץ מעיר הממלכה, כי כן אנו שומעים מן הכתוב בש"א כ"ז ה'.

(ח) **וישמעאל בן נתניהו.** בא הפרט הזה אחר הכלל לפי שהוא העקר, כי ישמעאל זה ואנשיו המה המכים את גדליהו.

ויוחנן ויונתן בני קרח. ובמקום האחר נאמר ויוחנן בן קרח (מ"ב כ"ה כ"ג), ויונתן לא נזכר שם. ובתרגום השבעים כן הנוסח אף כאן, והוא העקר, כי על פי שנים עדים יקום דבר.

(י) **לעמד לפני הכשדים** לשרת לפניהם בשם העם (den Chaldäern gegenüber das Volk zu repräsentieren).

---

[1]) ראה דברים א' כ"ב, יהושע י"ד ז', ויחזקאל ט' י"א.
[2]) ראה מ"א י"ב, ו' וט', ודה"ב י', ו' וט'.

ירמיהו קיים, ועל כן נתנו את ירמיהו אל גדליהו למצוא לו בית מושב. ויתורגם ללועזים dass er ihm die Freiheit und eine Unterkunft gäbe.

וישב בתוך העם בתוך עם הארץ, כי לא בחר ירמיהו לשבת בתוך הגדולים והחשובים בעיני הכשדים. ובביאור ראש הפרשה האחרת יתבאר לך למה זכר הכתוב כאן את הדבר הזה.

(טז) **והיו לפניך.** חכמי הגוים מפרשים ויעלו על לבך. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כן, מה בא הכתוב הזה להשמיענו, כי מה לנו אם יעלו הדברים על לבו או לא יעלו? ואומר אני שפירוש לפניך לעיניך, וזה הדבר שאומר ה׳ אל עבד מלך הכושי: הנני מביא את דברי וגו׳ ועיניך רואות, ואף על פי כן לא תגע אליך הרעה, כי אנכי אצילך, כמו שנאמר בפסוק האחר כי מלט אמלטך וגו׳. ומשמע והיו לפניך ללועזים und sie werden vor deinen Augen in Erfüllung gehen.

(יח) **כי בטחת בי.** בהאמינך לירמיהו נביאי ואמרת שאין משפט מות לו על כל הרעה אשר נבא לעם הזה.

מ

(א) **והוא אסור באזקים** שלא כמצות נבוכדנאצר מלך בבל (למעלה ל״ט י״א). ובשגגה נעשה הדבר הזה, וירמיהו הוא שגרם לעצמו האזקים האלה. כי נבוזראדן נתן את ירמיהו אל גדליהו בן אחיקם בן שפן למצוא לו בית מושב, כמו שפירשתי לפני מזה, וירמיהו לא חפץ לשבת בתוך הגדולים והחשובים בעיני הכשדים הכתובים לחרות ולטובה בגלל עצתם שהיו יועצים לנפול על הכשדים בימי המצור, אף על פי שהיה אחד מהם, ובחר לשבת בתוך העם, ככתוב למעלה ל״ט י״ד. ועל ידי כן נתגלגל הדבר והיה ירמיהו אסור באזקים בתוך כל גלות ירושלים, כי הכשדים שמצאוהו בתוך העם לא ידעו שהוא האיש אשר עליו צוה מלכם לתת לו חנינה ולהיטיב אותו.

(ב) **ה׳ אלהיך דבר** וגו׳. אם באמת דבר נבוזראדן את הדברים האלה עד סוף הפסוק האחר כאשר שמם הכתוב בפיו, דבר נבוזראדן כן להתנצל לפני ירמיהו על אשר היה אסור באזקים בתוך כל הגולים, כמו שנאמר בפסוק הקודם. וזה הדבר שהוא אומר: הרעה הזאת לא מקרה היא לכם, כי דבר ה׳ הוא, ואתה נביאו מוטל עליך להשתתף עם עמך בצרתם. ואף על פי כן די לך בהיות האזקים עליך עד כה, ועתה הנה פתחתיך וגו׳.

(ה) **ועודנו לא ישוב.** כל היגעים לפרש את הדברים האלה במקום הזה כמות שהם בראש הפסוק יגעים לריק. איבלד משבש ישוב ומגיה ישיב, הבנין הכבד הנוסף, והוא לו כמו ישיב דבר. ואין השיב כמו השיב דבר בכל המקרא חוץ ממגלת אסתר (ד׳ י״ג וט״ו), ואין מביאים ראיה משם לדרכי הלשון בימיה הטובים. ואפילו הדבור במלואו יש הפרש בינו ובין עניה, כי העונה הוא עצמו הנשאל, והוא עונה תוך כדי דבור והשואל לפניו, והמשיב דבר מרביתו שליח השואל[1]) או שליח מצוה שמצוהו המצוה ללכת ולחקור דבר, או לעשות דבר, והוא הולך ועושה מצותו

[1]) ראה דברי הכתוב במדבר כ״ב ח׳, ש״ב כ״ד י״ג, נחמיה ו׳ ד׳, ודה״ב ו׳ ד׳.

ובאמת כנוי של אתו שב אל ישמעאל עצמו. ועל פי הדברים האלה היהודים יושבי המצפה קרואי גדליהו האוכלים על שלחנו עם ישמעאל יחדו אותם לבדם הכה ישמעאל, ולא כל היהודים אשר במצפה. והוא הדין למה שנאמר אחרי כן:

ואת הכשדים אשר נמצאו שם שהם שרי חיל הכשדים שהיו גם הם אוכלים עם ישמעאל על שלחן גדליהו, ואותם לבדם הרג ישמעאל ולא כל אנשי המלחמה.

ועל פי הדברים האלה הרג ישמעאל כעשרים איש, ולא יותר. והרג ישמעאל כפלים כמספר אנשיו ולא יוכלו להתיצב לפניו, לפי שהמה באו לסעודה ואין כלי מלחמתם עליהם, וישמעאל ואנשיו היו חגורים איש חרבו מתחת למדיו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים die mit ihm zusammen bei Gedaljahu waren.

(ו) **באו אל גדליהו.** בערמה אמר כן, שאם ילכו עמו ידע כי עוזרים הם אחרי גדליהו ויהרגם.

(ח) **ועשרה אנשים** וגו'. נזכר דבר האנשים האלה להגיד לנו שישמעאל דעתו קלה והוא חומד ממון, שהרי עבר על דעתו בשביל המטמונים.

(ט) **ביד גדליהו.** אמר איבלד שביד שנאמר כאן כמו עם, ודבריו דברי רוח. וכמוהם דברי כל היגעים לפרש המקרא הזה ככתבו. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הבור הגדול, ולא נראה לי, לפי שאם כן, לא ידעתי למה מתאר הכתוב את הבור, וכי אין אנו יודעים שבור אשר יכיל שמנים חללים גדול הוא? ואומר אני שגדליהו כתוב כבתחלה, וביד לבדו טעות סופר, ועקרו בּוֹר. ובור גדליהו נשוא, והבור שבראש הפסוק הנושא, ופירוש הדברים והבור אשר השליך ישמעאל וגו' הוא בור גדליהו, כלומר שהיה גדליהו משתמש בו עכשו. ומעתה יש טעם לזכר הדבר הזה, והוא כטעם שפירשתי בביאור כרתו עצה (למעלה ל׳ ו׳), כי זה הדבר שמשמיענו הכתוב שבור גדליהו הוא הבור שהשליך שמה ישמעאל את חללי האנשים אשר באו לשמע גדליהו.

הוא אשר עשה אסא. מוסיף הכתוב פירוש על פירושו הראשון למען זכר אסא. והזכר הזה כזכר שכם ושילו ושמרון (למעלה פסוק ה׳), וגבעון (למטה פסוק י״ב), וכמהם (למטה פסוק י״ז), שהוא בן ברזלי הגלעדי, כמו שפירשתי ש״ב י״ט ל״ח, וכל אלה קול להם בימים ההם כקול רחל המבכה על בניה (למעלה ל״א י״ד). ומעשה הסופר הזה[1]) כמעשה האדם שאבדו ממנו כל מחמדיו, והוא זן את לבו מזכרונות ימי קדם.

(י) **את בנות המלך** וגו'. מפרש את כל שארית העם, כי אלו היה נוסף עליו, היה הכתוב אומר ואת, בוא״ו. ומפני המפרש הזה שהוא דברים ארוכים נשנה הפעל בסוף הפסוק ונאמר וישבם ישמעאל.

אשר הפקיד וגו'. לא ידעו החכמים פירוש הדברים האלה. החכמים כלם אומרים שאת גדליהו הפעול, ואם כדבריהם, היה הכתוב אומר אשר הפקיד עליהם, ולא זכרו שנבוזראדן הפקיד את גדליהו על כל הארץ, ולא על המצפה ויושביה בלבד. ובאמת את המשמש עם גדליהו כמו עם, והפקיד מלשון פקדון, ופירוש הדברים אשר

---

[1]) הלא כבר אמרתי לך שכל דברי הימים שבספרי הנביאים, דברי סופרים הם ולא הנביאים אמרום.

ושמו בכליכם. למה נאמר הדבר הזה, וכי אין אנו יודעים שיין וקיץ ושמן מושמים בכלים? והלא על כרחנו נאמר שכנוי של בכליכם הוא העקר. ומה טעם הדבר?

ועתה דע שהעברי יאמר שָׂם פלוני דבר אל כֶּליו כשפלוני לוקח דבר משל חברו ועושה בו כעושה בשלו. וכן נאמר בעכן שלקח מן החרם וגם שמו בכליהם (יהושע ז׳ י״א), ואף על פי שעכן גנב ואלה לוקחים מה שאין בעליו עמו לאספו והוא כהפקר לכל, הלא זה הצד השוה שבהם שכמוהו כן אלה לוקחים לעצמם מה שלא יגיע כפיהם הוא[1]. ועל פי הדברים האלה כשהאנשים האלה תופשים בערים לא להם ואוספים יין וקיץ ושמן שלא יגעו בהם נופל במעשיהם לשון הכתוב הזה. ויתורגם ללועזים und macht sie euch zu eigen.

(יא) **נתן** וגו׳ **שארית** הניח שארית ולא לקחה. והפעל משמש כן על פי מה שפירשתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג). וראה מה שאמרתי בביאור ולקחתי את שארית יהודה (למטה מ״ד י״ב).

מא

(א) **בן אלישמע.** אם אלישמע זה אלישמע הסופר שהיה בימי צדקיהו (למעלה ל״ו כ׳), היה ישמעאל בן בנו בעשותו את מעשה הרצח הזה איש צעיר לימים ונמהר לב, ובראותו כי הפקיד מלך בבל את גדליהו על הארץ, והוא עצמו, אף על פי שמזרע המלוכה הוא, יצטרך להכנע לפקיד מלך בבל, חם לבו בקרבו והרגו. וממה שנאמר אחרי כן ורבי המלך נראה שהדבר כמו שאמרתי שאלישמע הוא אלישמע הסופר. כי אין ורבי המלך נוסף על ישמעאל, לפי שאם כן, לא מתישב מה שנאמר אחריו ועשרה אנשים אתו, ואף לא יפורש למה אין לרבי המלך זכר בתוך דברי הפסוק האחר. ונוסף ורבי המלך על מזרע המלוכה. והכתוב אומר כן, מפני שכבר יהיו בני אדם מזרע המלוכה ולא תנתן כל משרה על שכמם; והכתוב הזה הבא לפרש קנאת ישמעאל שהתקנא בגדליהו והרגו מגיד לנו שהיה ישמעאל זה מזרע המלוכה ומזרע גדולי המלך, כי אבי אביו היה סופר המלך, והוא בעל פקידות גדולה, ועל כן אין כבודו להכנע לגדליהו. והשבעים לא מתרגמים „ורבי המלך״, ולא שלא היה לפניהם, ובלבד שנראה להם כמשחית סדר הדברים, ועל כן אמרו שטעות סופר הוא.

(ג) **אשר היו אתו את גדליהו.** טעו בדברים האלה החכמים כלם, והם נכוחים למבין. כל החכמים אומרים שכנוי של אתו שב אל גדליהו, ואת גדליהו חלופי „אתו״ ומפרשו. ואף על פי שיש כמו אלה רבות בספר הזה, הדבר ברור שלא זה פירוש הדברים האלה. כי לא יֵאמר ביהודים היושבים במצפה מושב גדליהו שהיו אתו. והשנית שאין ישמעאל כי אם הוא ועשרה אנשים, ואחד עשר בני אדם לא יהרגו את כל היהודים אשר במצפה, לפי שחזקה למצפה שבחרו רבים מן היהודים לשבת בה בגלל גדליהו פקיד הארץ היושב שם.

---

[1] ואם כן, מה שנאמר בתורה בבא אל כרם רעהו ואל כליך לא תתן (דברים כ״ג כ״ה) אין פירושו שלא יתן בכליו אחר שאכל כדי שבעו, כי אפילו כדי שבעו שהותר לו לאכול לא יתן בכליו, מפני שהעושה כן עושה בשל חברו כאדם העושה בשלו, ועל הדבר הזה הקפידה תורה.

(טו) **ועתה לכן שמעו** וגו׳. נלאו החכמים ואנשי המדע לפרש „לכן" זה. והוא לא נותן טעם, כי כמו שנאמר ובכן (קהלת ח׳ י׳ ואסתר ד׳ ט״ז), כן נאמר כאן לכן. וסרס המקרא וכן תפרשהו שמעו את דבר ה׳ לכן, כלומר דבר ה׳ אשר דבר על המעשה הזה שאתם אומרים לעשות לבלתי שבת בארץ הזאת, כאמור בשני הפסוקים הקודמים. ויתורגם ללועזים nun denn, für solchen Fall höret das Wort JHVHes.

(טז) **והיתה החרב** וגו׳. לא ידעתי כלשון הזה בכל המקרא, והלשון השגור בכמו אלה והיה החרב וגו׳, לפי שאין חרב פועל הפעל שלפניו, כי הוא פועל של תשיג, ופועל הפעל הראשון המאמר כלו „החרב אשר אתם יראים ממנה שם תשיג אתכם". ובגלל הדבר הזה הייתי אומר שטעות סופר יש כאן, והעקר והיה החרב וגו׳, אבל בשביל לשון הכתוב האחר שאף הוא כמוהו אין לאמר כן, לפי שלא במהרה תפול טעות ממין אחד בשני מקראות רצופים. וצריך לאמר שגזרת שני המאמרים האלה, זה שבכאן ורעהו שבפסוק האחר, כמו שפירשתי הייתי ביום אכלני חרב (בראשית ל״א מ׳).

(יז) **ויהיו כל האנשים.** אף הלשון הזה שלא כשגור בכמו אלה (כי על פי דרכו היה בדין שיאמר הכתוב והיה וגו׳), והוא מפורש לך בביאור הפסוק הקודם.

(יט) **ידע תדעו** וגו׳. אין בחכמים יודע סדר הדברים מכאן ועד סוף הפרשה, ואף לא החכמים המחוכמים שבחכמי הגוים המתפארים בדעת המקרא ואומרים לכוון עתיו וזמניו לחלקיו. ונפלאת היא בעיני שיודעי בינה לעתים לא יודעים דברים נכוחים ליודע בטיב לשון המקרא, ואף על פי שנצפנו ממנו העתים.

החכמים כלם עושים המאמר האחר הפעול של תדעו, וטועים. והפעול נחשך עד סוף כל הדברים, והוא „כי בחרב וברעב ובדבר תמותו" (למטה פסוק כ״ב), וכל מה שבינתים דבור בתוך דבור. ולא יפורשו הדברים כי אם כן, מפני שהמאמר כי העידותי וגו׳ מעשה שהיה בדַבר המדבר, וידוע תדעו לא יֵאמר כי אם כנגד הדבר שעתיד להיות בשעת הדבור או בשעה שעליה ידובר. ויש עוד טעם למה לא יפורשו הדברים כי אם הפירוש הזה, והוא יתברר לך בביאור פסוק כ״ב.

כי העידתי בכם היום. לשון התראה היא זו, וכמוה רבות בכתבי הקדש. והפעל לפעולת עכשו, ומפני שהוא מדבר ועושה בשעת דבורו אמר העידותי, על פי מה שאמרתי בביאור הרימותי ידי (בראשית י״ד כ״ב). ויתורגם ללועזים denn ich muss euch im Voraus warnen.

(כ) **כי התעיתם בנפשותיכם.** היא ההתראה. ובפירוש הדברים האלה טעו החכמים כלם מימי השבעים ועד היום הזה. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הֲרֵעוֹתֶם, וחכמי הגוים מרביתם כרוכים אחריהם, ויתרם עושים התעיתם פעל עומד ולא יוצא, והם עושים כן מפני שלא מצאו לו פעול. ורד״ק הולך ארחות עקלקלות למצוא פירוש שלא ראוי לזכרון. ועקר הדברים ככתבם. והתעיתם פעל יוצא, ובלבד שחסר הפעול מפני כבוד המקום, ומפני שהמקום ימלא חסרונו. והנביא מדבר באנשים האלה כמתעים את ה׳ אלהיהם, והוא מפרש דבריו באמרו כי שלחתם אותי וגו׳, לפי שהמבקש מאת יועצו להגיד לו עצתו ומבטיחו מראש שישמע בקולו לכל אשר יאמר לו ואחרי כן ילך ויעזוב העצה היעוצה לו, כמעשה אשר יעשו האנשים האלה לה׳ אלהיהם, מתעה הוא את יועצו. ובי״ת של בנפשותיכם כבי״ת של בנפשו דבר אדניהו

הפקיד נבוזראדן עם גדליהו למשמרת. וכן מתרגמים השבעים, ובלבד שבתרגומם לא נמצא „ואת כל העם הנשארים במצפה". וראה מה שאמרתי בביאור אשר הניח נבוזראדן (למטה מ״ג ו׳). ויתורגם ללועזים welche Nebusar-Adan in der Obhut des Gedaljahu gelassen hatte u. s. w.

(טז) **אשר השיב מאת ישמעאל.** בתרגום השבעים חסרים כל הדברים מן „מן המצפה" עד האתנח, ועד בכלל. והשבעים לא מתרגמים הדברים מפני שלא ידעו פירושם. ולי נראה דעת המקיימים את הדברים ההם ככתבם ומגיהים כאן אשר שבה ישמעאל וגו׳.

(יז) **בגרות כמהם** לא יפורש ככתבו, כי האומרים שגרות מלון לא זכרו שגֵר לעצמו ואורח נוטה ללון לעצמו, ועל כן אין גרות מלון. ועוד שגרות משקל שם מופשט לו, ולא הוא ענין לכאן. והשבעים נראה שהיו קוראים בגברות תחת בגרות, ואין הנוסח ההוא טוב מאשר לפנינו בספרים. וחכם אחד מחכמי הגוים משבש ומגיה בגדרות על פי דברי יוסף הכהן, וכן נראה לי העקר.

מב

(א) **ויזניה**, ולמטה מ״ג ב׳ נקרא האיש הזה עזריה, וכן נמצא בתרגום השבעים אף כאן, והוא העקר.

(ב) **אתנו** חשוד בעיני ביתור, וכשאתה מדלג עליו משביח לך טעם המקרא הזה שבח רב.

(ה) **והמה אמרו.** הפעל לפעולת שלשום והיתה אמירה זו בטרם ידבר אליהם ירמיהו לאמר שמעתי וגו׳, ככתוב בפסוק הקודם. וחלק הכתוב את דבריהם ונתן הבטחה זו שהבטיחו את ירמיהו לעשות ככל הדבר אשר ישלחהו ה׳ אליהם אחר תשובת ירמיהו הראשונה, כדי לקרבה אל מיאונם שמאנו לעשות כאשר דברו, ומבין הבטחתם ומיאונם תצא לנו רעתם אשר הרעו לעשות.

(י) **אם שוב תשבו.** אמר רד״ק ששוב זה שרשו ישב, ומביא ראיה מן הכתוב ידעתי כי כל תוכל (איוב מ״ב ב׳), כי טעה שם כמו שטעה כאן. ואף על פי כן יש מחכמי הגוים כרוכים אחריו. ובאמת שוב זה שרשו שוב, וכמו כן תשבו שנאמר אחריו, ודינו תָּשֻׁבוּ, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור ושבו אל האדמה (למעלה ל״ה ט״ו). וראה מה שאמרתי למטה פסוק י״ב.

(יב) **והשיב אתכם.** השבעים המתרגמים *καὶ ἐπιστρέψω* היו קוראים וְאָשִׁיב או וְהָשִׁיב, והעקר ככתוב וכנקוד לפנינו בספרים, והפועל מלך בבל הנזכר לפני מזה. והסורסי והרומי מתרגמים כאלו היו קוראים וְהֹשִׁיב, משרש ישב, ואחריהם כל אדם ימשוך מחכמי הגוים המחדשים. והחכמים ההם כרוכים אחר הנוסח ההוא מפני שלא יודעים איך יאמר ביושבים על אדמתם שיְשיבם מלך בבל. ואם זו קשה, אף לדבריהם קשה, כי איך יאמר ביושבים על אדמתם שיושיבם המושיב אל אדמתם? והלא על כרחם יאמרו שהושבה זו ממעטה גלות, והכתוב מגיד לנו שלא יגלם מלך בבל, ואם כן, למה נשבש המקרא שלא לצרך ואנחנו ידענו שהשבה כהושבה לדבר הזה, כי כמוה מוציאה גלות. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק י׳.

(יג) **לא נשב.** זה נקוד כדין, כי שרשו ישב, ואליו מקביל ושם נשב שבסוף הפסוק האחר.

ואת ירמיהו. מפני שנאמר בראש הפסוק הקודם ויקח, אומרים חכמי הגוים שלקח ירמיהו מצרימה בחזקה. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבראות ירמיהו שגמרו האנשים האלה בדעתם ללכת מצרימה הלך עמהם בנפש חפצה, וכבר עשה כדבר הזה לפנים בימי המצור שיעץ לצדקיהו ועמו לצאת אל הכשדים, וכשלא יצאו המה לא יצא גם הוא. כי נביא האמת לא יפרד מעל עמו, והוא כרועה נאמן אשר במקום צאנו שם הוא.

ואם נחקור לדעת למה לא הלך ירמיהו עם הגולים בבלה ושב אל גדליהו בן אחיקם בהנתן לו הרשות לעשות כישר בעיניו (למעלה מ׳ ד׳), ועם האנשים האלה הלך מצרימה. נמצא שטעמו עמו, וטעמו כפול ומכופל. כי בהגלות נבוזראדן גלות יהודה הניח עם רב על אדמתם, ועליהם גדליהו פקידו, ועתה אחר שהוכה גדליהו על ידי ישמעאל בן נתניה היו אלה יורדים מצרימה ויתר העם נפוצו בארצות הגוים, ואלו נשאר ירמיהו בארץ יהודה היה שם כרועה בלא צאן. ובבבל כבר היה יחזקאל שגלה בגלות יהויכין, ועוד נוספו עליו נביאים בגלות יהודה כלה, כמו שידענו מנבואות שבסוף ספר ישעיהו שמרביתן נאמרו בגולה. ובתוך האנשים האלה היורדים מצרימה אין נביא, ולולא הלך ירמיהו עמהם היו כצאן בלא רועה. וסוף הדבר מוכיח על תחלתו שהיו יורדי מצרים אלה צריכים לנביא, כי בבאם מצרימה זנו אחרי אלהים אחרים לקטר להם, כאמור בפרשה האחרת, ואף על פי שהנביא מגיד לנו שלא שמעו בקולו וענוהו עזות, רק בתחלה היה כן, ולבסוף אי אפשר שלא עשו תוכחותיו רושם בלבבם.

(ט) **במלט במלבן.** השבעים לא מתרגמים כי אם אחת משתי התיבות האלה, ותרגומם πρόϑυρα, ומתרגומם זה וממה שמתרגם סעדיה גאון אמות (ישעיה ו׳ ד׳) ملابن, כלומר מלבנות, נראה שהשבעים מתרגמים במלבן לבד.

(יב) **ועטה את ארץ מצרים** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שאם יעטה פרעה את מצרים איך יצא ממנה, והלא היא עליו בצאתו. והשבעים מתרגמים כאן עטה ויעטה מעשה אדם מפלה את כליו, ולתרגומם משל נפלא יש כאן, וזה הדבר שבא הכתוב להגיד לנו שיכרית נבוכדנאצר ממצרים כל הגרים אשר באו לגור שם כמו שמכרית הרועה מבגדו את הכנים שהם גרים (Parasiten) בו. והדברים נאמרים כנגד היהודים הבאים מצרימה לגור שם, ועל כן הם לשון גנאי.

ואם באנו לחקור לדעת מה ראו השבעים לתרגם כן, אין לאמר שהיה לפניהם כאן עטה ויעטה, כי אין לפעל הזה עסק בהפלאת כלים. ונראה לי שהדברים כעקרם וּבָעָה וגו׳ יִבְעֶה, ופעל בעה שהוא בתחלה לשון חפוש משמש כאן לשון הפלאת כלים.

מד

(א) **הדבר אשר היה.** לא מזכיר הכתוב שנת נבואה זו. ונראה שהיה הדבר הזה אל ירמיהו ימים רבים אחרי בואו הוא והיהודים אשר אתו אל תחפנחס (למעלה מ״ג ח׳), כי כבר היו פליטי יהודה נפוצים בכל ארץ מצרים, במגדול ובתחפנחס ובנוף ובארץ פתרום.

(ג) **ללכת לקטר.** ראה מה שאמרתי בביאור וילך דוד (ש״ב כ״א י״ב). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שנאמר באלהים אחרים הנזכרים פה אשר לא ידעום,

(מ״א ב׳ כ״ג). ופירוש הדברים התעיתם את ה׳ אלהיכם ועל ידי כן הסתכנתם בנפשותיכם, והסכנה מפני החרב והרעב והדבר האמורים בסוף הפרשה. ומשמע הדברים ללועזים ,denn ihr habt dann Jemand zum Besten gehabt der es euch mit dem Leben wird entgelten lassen.

(כב) **ועתה ידע תדעו כי** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור ידוע תדעו (למעלה פסוק י״ט). ונשנה הפעל בראש מאמר הפעול, מפני שהופסק בינו ובין הראשון בכל אלה. ומפני שהדברים שבינתים הרבה מאוד נאמר אחריהם ועתה שבו חוזר המדבר לענין ראשון. והחכמים כלם ואנשי המדע המעקמים את כל המקראות האלה לפרש דברים כסדרם מראים לדעת שהתחקו על שרשי לשון המקרא, ולשון המקרא ודרכיה לא ידעו. ומשמע הדברים ללועזים was ich sagen wollte, ja, so wisset denn.

מג

(ב) **אמרים אל ירמיהו** כעין מאמר בתוך מאמר שהמדלג עליהם לא משחית סדר הדברים כלם. והמאמר הזה מפרש זדים, כי רק זדים יאמרו לאיש כירמיהו הנאמן לנביא לה׳ שקר אתה מדבר. וחכמי הגוים המחדשים מוחקים „אומרים" ומפרשים זדים אל ירמיהו אשר הזידו על ירמיהו. ולא זכרו שזד שם ולא פעל. ויתורגם ללועזים ja, die sagten u. s. w.

(ג) **כי ברוך בן נריה** וגו׳. מן המקרא אין אתנו לדעת אל נכון מה ראו האנשים האלה לחשוד את ברוך את החשד הזה. ומה שיש לאמר בענין הזה מאומה תמצא בביאור ואתה תבקש לך גדולות (למטה מ״ה ה׳).

להמית אתנו וגו׳. להמית אנשים ממנו ולהגלות יתרנו בבלה. והמקרא הזה בונה אב לכל כמו אלה שיֵחלק הפעול וחלקו האחד יותן לפעולה אחת וחלקו האחר לאחרת, כי שתי הפעולות ההנה כסדר הזה אין לאמר שתפָעלנה שתיהן זו אחר זו בפעול כלו.

(ו) **אשר הניח**, ובמקום האחר נאמר תחתיו אשר הפקיד (למעלה מ״א י׳). ומכאן ראיה ברורה שלא יפורש המקרא ההוא כי אם כמו שפירשתיו. ובלבד שהפקיד שנאמר שם נותן על גדליהו חובת נפקד שחייב לשמור את הפקדון. ונאמר שם הפקיד בזכר הדבר הזה ראשונה בשביל בנות המלך, להגיד לנו שאחר שגמר נבוזראדן בדעתו שלא להשמיד זרע צדקיהו והחיה בנותיו דאג להן והפקידן עם גדליהו פקיד הארץ לשום עינו עליהן. ואל יפלא בעיניך הדבר הזה. שהרי אמר יהוא כנגד איזבל אחר שכלה חמתו בה פקדו נא את הארורה הזאת וקברוה כי בת מלך היא (מ״ב ט׳ ל״ד); ולולא ירא יהוא שכל זמן שאיזבל חיה וקיימת לא תקום מלכותו מפני כשפיה הרבים, לא היה הורגה; ואחר שנזקק להרגה אמר לתת לה קבורה לפי שבת מלך היא, וכל זאת משום כבוד מלכים. ואף מעשה נבוזראדן כן. כי אף על פי ששחט נבוכדנאצר את בני צדקיהו לעיניו ועיני צדקיהו עור, בנות צדקיהו שהחיה מפני שאמר שלא ראויות למלוך לא נמנע נבוזראדן עבדו לחלוק להן כבוד מלכות. ואחר שנאמר שם הפקיד בשביל בנות המלך להשמיענו את הדבר הזה, בהשנות הדברים כאן לא הקפיד הכתוב ואמר הניח לבנות המלך ולכל הנפש גם יחד.

ישבע, כי „אם יהיה עוד שמי נקרא בפי כל איש יהודה" הוא הדבר אשר עליו נשבע ה', ולשון השבועה נופל על לשונו.

(כח) **דבר מי יקום ממני ומהם.** חכמי הגוים אומרים שממני ומהם מפרש דבר. וכאלו נאמר היקום הדבר אשר ממני או אשר מהם[1]), ולא כן הוא. כי לא תאמר בלשון המקרא דבר מפלוני ויהא משמע דבורך דְבר פלוני. וממני ומהם מפרש מי, ופירוש הדברים דבר מי ממנו יקום, ובלבד שאלו אמר „דבר מי ממנו" היה נותן דבר לה' ודָבר דָבר ליחידי הקהל; ומפני שבאמת אין כאן כי אם שני צדדים, ולה' דבר אחד ולכל הקהל דבר אחד, המדקדק בדבורו שלא ליתן בכמו אלה מקום לטעות אחת דתו לאמר ככתוב.

(כט) **וזאת לכם האות.** בלשון הימים הראשונים הקודמים לירמיהו היו אומרים וזה לכם האות (ישעיה ל"ז ל'), והוא הלשון הנאה והמשובח. והאות מפורש בפסוק האחר.

מה

(ג) **אוי נא לי.** בתרגום השבעים נשנה המאמר הזה, וכפלו נראה לי העקר.

ומנוחה לא מצאתי. מנוחה זו כעין המנוחה והנחלה (דברים י"ב ט') שנאמר בגוי כלו, וכמוה ביחיד הלא אבקש לך מנוח (רות ג' א); ופירוש הדברים לא מצאתי לי פקידות ולא עליתי לגדולה המחיה את בעליה. והדבר הזה יתבאר לך בסמוך.

(ד) **ואת כל הארץ היא.** כן העקר, כמו שנמצא במקצת ספרים, ותיבת לי מיותרת. ופירוש הדברים ואשר אמרתי בהריסת הבנין ונתישת הנטוע בכל הארץ אמרתי.

(ה) **ואתה תבקש לך גדלות.** לא נראה לי שגדלות זה נקוד כדין. ואומר אני אל תקרא גדלות כי אם גְדֻלּוֹת. ובין כך ובין כך, מלשון הכתוב הזה משמע שהיה ברוך זה רודף אחר גדולה וגדולה בורחת ממנו, ובימי יהויקים התחבר אל ירמיהו להיות לסופר לו לכתוב דבריו מפיו, בשביל שהיה מחכה ומצפה שעל ידי הנביא יעלה לגדולה שיספחהו המלך אל אחת המשרות. ומפני שהיה ירמיהו נבא אך רע על יהודה ועל מלכיה בימים ההם נכזבה תוחלת סופרו, כי לא מצא ירמיהו חן בעיני המלך אשר למענו יגדל סופרו. והוא שמנחמו הנביא בשם אלהיו לאמר הנה הימים ימי רעה וכל הבנוי והנטוע בכל הארץ יהרס וינתש, ואיך תחכה אתה להבנות ולעלות לגדולה לעת כזאת.

ועל פי הדברים האלה יפורש לנו החשד שחשדו השרים את ברוך, כסבורים שהוסיף וגרע בכתבו את דברי ירמיהו על ספר, כמו שאמרתי למעלה ל"ו י"ז, והחשד שחשדוהו הפליטים השמים פניהם ללכת מצרים ואמרו שהוא מסית בהם את ירמיהו אדניו (למעלה מ"ג ג'), כי נתן ברוך מקום לבריות לחשדו בערמה ומרמה, המעלות אשר בהן יעלה לגדולה כל הרודף אחר גדולה וגדולה בורחת ממנו.

---

[1]) ראה Gesenius, Handwörterbuch 13. Auflage בפירוש מן.

אמר הכתוב במקטרים להם ללכת לקטר. ואמר הכתוב כן כנגד המעשה שנעשה בירושלים ובערי יהודה, וכנגד יורדי מצרים האלה אמר לקטר לאלהים אחרים (למטה פסוק ח׳), ולא אמר בהם ללכת, מפני שאצלם לא היה המעשה דבר חדש.

(ו) **בערי יהודה** וגו׳. המפרשים הדברים האלה תאר המקום טועים, כי בי״ת של בערי ושל ובחוצות משמש עם ותבער כבי״ת של ותבער אש בעדתם (תהלים ק״ו י״ח). ויתורגם ללועזים gegen die Städte Judas u. s. w.

(ט) **ואת רעות נשיו.** יש כחמשה כתבי יד שבהם חסרים הדברים האלה. והסרונם נראה לי העקר. ומחכמי הגוים יש מקיימים הדברים ומשבשים נשיו ומגיהים שריו, והם עושים כן מפני שלא יודעים להיכן ישיבו כנוי של נשיו. ואם משום כן, אין לשבש המקרא, כי ישוב הכנוי ליהודה.

(יב) **ולקחתי את שארית יהודה,** שכנגדו נתן מלך בבל שארית ליהודה (למעלה מ׳ י״א). וראה מה שאמרתי בביאור ולקחתי דגני (הושע ב׳ י״א).

(יד) **ולשוב** וגו׳ מפרש ולא יהיה וגו׳ שבראש הפסוק, ופירוש הדברים ולא יהיה לשארית יהודה שריד ופליט לשוב ארץ יהודה. ודוגמת המפרש הזה המחובר אל המפורש בוא״ו מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א׳ ג׳).

(טו) **קהל גדול.** מקומו המקום השני כדין המלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה.

(יז) **אשר יצא.** מתרגום השבעים למדנו שהם היו קוראים יֵצֵא, וכן נראה לי העקר, ובלבד שהשבעים מתרגמים לעתיד, ובאמת הפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, לפי שכוונת הדברים פעולת תמיד.

(יט) **להעציבה.** השבעים לא מתרגמים תיבה זו, ואנכי לא ידעתי לפרשה. ואפשר שאין עקרה בכתוב.

(כא) **אתם זכר ה׳.** לא יפורש ככתוב, כי לא יתישב עליו סוף הפסוק. ונראה לי שאתם זה טעות סופר, ועקרה אתָּהּ והכנוי לענין, וכמו שנאמר אחריו ותעלה.

(כה) **עשה נעשה את נדרנו** וגו׳. ראה דברי המפרשים כלם ושמח בהם, אם בעל נפש אתה. והנה נאמר לפני מזה אתם ונשיכם ותדברנה, ואמר ותדברנה, לשון נקבה, מפני שקרוב הפעל אל ונשיכם, ובאמת הדבור דבור שתי הכתות, ואתה חלק הדברים ותן חצים לאנשים וחצים לנשים. מכאן ועד האתנח דברים ששם הכתוב בפי הנשים[1]) וסוף הפסוק האומר:

הקים תקימנה את נדריכם המה דברים מושמים בפי בעלי הנשים הנודרות, והאנשים מדברים כן להקים את נדרי נשיהן, כמו שנאמר בתורה בנדר בעולת בעל אישה יקימנו ואישה יפירנו (במדבר ל׳ י״ד). וכנגד הדבר הזה שהקימו בעליהן את נדריהן אמרו הנשים לפני מזה המבלעדי אנשינו עשינו לה כונים (למעלה פסוק י״ט). והחכמים כלם טועים בסוף הפסוק הזה, כסבורים שהם דברים שמדבר הנביא בשמו.

(כו) **נשבעתי בשמי הגדול.** בכל המקרא ה׳ נשבע ואומר חי אני, ואם לא כן ישבע, יאמר בי נשבעתי[2]), ואמר כאן נשבעתי בשמי הגדול על שם הדבר שעליו

[1]) ואף בגלל הדבר הזה אמר ותדברנה, ולא אמר ותדברו, לפי שרבורן של הנשים ראשון. וחכמי הגוים המחדשים משבשים כאן וגורעים מחסרון דעת.

[2]) ראה בראשית כ״ב ט״ז, ישעיה מ״ה כ״ג, ובספר הזה למעלה כ״ב ה׳, למטה מ״ט י״ג.

(יב) **גבור בגבור כשלו.** מחכמי הגוים יש טועים במקרא הזה, כסבורים שגבור בגבור כמו שנה בשנה (ויקרא כ״ה ל״ג), ובאמת ב״ית של בגבור משמש עם כשלו, ופירוש הדברים היו הגבורים למכשול איש לרעהו, וכמו שמסיים הכתוב ואומר יחדו נפלו שניהם. וכבר טעו בב״ית זו בישעיה נ״ט י׳. ויתורגם ב״ית זו ללועזים über.

ונבואה זו נאמרה אחר המעשה, שכן משמע ממה שנאמר בראשה אשר הכה נבוכדנאצר מלך בבל. ועוד יתבאר לך הדבר הזה בסמוך.

(יג) **לבוא** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור לנטוע שמים (ישעיה נ״א ט״ז). ועל פי הדברים ההם אף כאן משמש לבוא עם הדבר, ופירוש הכתוב הדבר אשר דבר ה׳ על ביאת נבוכדנאצר מלך בבל. וכבר תרגם קוטש כן.

ונבואה זו נאמרה קודם המעשה, ובגלל הדבר הזה שנה הכתוב כאן מן הלשון הנאמר בראש הנבואה הקודמת. ואין מלחמה זו ומלחמת הנבואה הקודמת אחת, כי היא היתה בכרכמיש על נהר פרת (למעלה פסוק כ׳) וזו על אדמת מצרים.

(יד) **והשמיעו במגדול.** בששה כתבי יד כתוב כאן השמיעו, בלא וא״ו, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

(טו) **מדוע נסחף אביריך.** כבר נודע הדבר אף בישראל שהשבעים משנים כאן ומוסיפים ומתרגמים המקרא הזה כנגד אפים אלהי מצרים, ויש מחכמיו שישר בעיניהם תרגומם, כמו שהכמי הגוים מרביתם כרוכים אחריו. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שהדברים ככתובם וכפשוטם העקר. ואף אין צרך לשבש אביריך ולהגיה אבירך, אף על פי שהפעלים והכנוי של הרפו לשון יחיד, כי כמו אלה רבות בכתבי הקדש.

(טז) **הרבה כושל** וגו׳. הרבה זה כמו הרבית שפירשתי למעלה פסוק י״א, וכושל הפועל ולא הפעול, וגם שנאמר אחריו ככתוב רבת צררוני מנעורי גם לא יכלו לי (תהלים קכ״ט ב׳). ופירוש הדברים עשה הכושל כפי כחו, ואף על פי כן נפל איש אל רעהו. ויתורגם ללועזים es thun die Strauchelnden ihr Bestes; gleichwohl fällt Mann auf Mann.

(יז) **קראו שם פרעה** וגו׳. כל היגעים לפרש הדברים כנקודם יגעים לריק. וחכמי הגוים כרוכים אחרי תרגום השבעים ומשבשים שם ומגיהים שֵׁם ומחברים אל שלאחריו, והיה להם „שאון העביר המועד" השם שקראו לפרעה. ומי קראו כן, ומה משמע השם? ועוד שאם כדבריהם, וקריאת שם זו לתאר פרעה, היה הכתוב אומר קראו לפרעה, כמו שנאמר קראתי לזאת רהב הם שבת (ישעיה ל׳ ז׳), כי הוא הדין בכמו אלה, כמו שהוכחתי בביאור ויקרא אלהים לאור יום (בראשית א׳ ה׳).

ואומר אני ששם נקוד כדין, ולא קראו, כי דינו קְרָאוֹ. ושאון מקומו המקום השני לפי שהוא תאר הפעל. ופירוש הדברים קרא פרעה אל נבוכדנאצר בשאון למלחמה, ונבוכדנאצר העביר המועד ולא בא בעת קראו אליו. ועוד יתברר לך הפירוש הזה מביאור הפסוק האחר. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Pharao hat ihn prahlend dorthin herausgefordert; der aber hat sich zur Zeit nicht eingestellt.

(יח) **כתבור בהרים** וגו׳. מה שחכמי ישראל אומרים כאן לא ראוי לזכרון. ואף חכמי הגוים חזרתי על כלם ולא מצאתי להם דברים של טעם בצד השוה

מו

(ד) **מרקו הרמחים.** לא נראה שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה, כי הרמח ידו עץ ולהבו ברזל, ולא זה ולא זה מרוק להיות לו ברק. ואומר אני שמרקו זה טעות סופר, ועקרו הָרִקוּ, ושרשו רוק או ריק, והלשון ככתוב והרק חנית (תהלים ל״ה ג׳), כי רמח וחנית אחד הם. ושכנות מ״ם של בכובעים היא שגרמה טעות זו. ויתורגמו הדברים ללועזים heraus mit den Lanzen.

(ח) **מצרים כיאר יעלה.** החכמים כלם אומרים שמצרים הפועל של יעלה, והדברים תשובת השאלה שבפסוק הקודם. ולדבריהם קשה הרבה. כי מצרים ארץ ולשון נקבה, ויעלה לשון זכר. והשנית שאם זו כוונת הדברים אין סדר נאה לכל הנאמר במצרים. כי אחר שאמר הנביא לפני מזה שמצרים חתים ונסוגים אחור (למעלה פסוק ה׳) הוא חוזר לדבר בעליתם בגאוה וגאון כיאור, וכן לא יֵעשה. והעולה על שתיהן שאין דרך הכתוב להשיב על שאלות כמו אלה כי אם בשומו התשובה בפי אחר, כמו שנאמר מי זה בא מאדום, וה׳ הוא המשיב אני מדבר בצדקה רב להושיע (ישעיה ס״ג א׳); וכשאין לשום התשובה בפי אחר לא ישיב הכתוב עצמו, כמו שנאמר מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבותיהם (שם ס׳ ח׳), ונאמר עוד מי זאת עולה מן המדבר (שה״ש ג׳ ו׳), ואין לשתיהן תשובה, כי אין משיב חוץ מן הכתוב עצמו והוא אין דרכו להשיב.

ובגלל הדברים האלה אומר אני שהמקרא הזה סוף השאלה שתחלתה בפסוק הקודם, ומי שנאמר בראש הפסוק ההוא הוא הפועל של יעלה. ומצרים מקומו המקום השני, כי שמה יעלה העולה. והעולה הדבר למד מענינו שהוא נבוכדנאצר מלך בבל. ולדברי החכמים כלם אין רמז לנבוכדנאצר בכל הנבואה הזאת, כי מה שנאמר בראש הפרשה אשר הכה נבוכדנאצר (למעלה פסוק ב׳) משמה של הנבואה ולא מדברי הנבואה עצמה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים der wie der Nil gegen Aegypten steigt u. s. w.

יתגעשו מים. אין הלשון הזה מתישב כלל, ומי שלא הוכה בעורון הלא יראה שמים זה טעות סופר ועקרו מֵימָו, והוא חסר יו״ד האחרון, והלבלר השמיט וא״ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ט) **עלו הסוסים** וגו׳. כאן הדבור חוזר אל מצרים, וכוש ופוט אחיו (בראשית י׳ ו׳) בעוזריו, ולוד נלוה עמהם. והדברים התולים, והנביא מדבר כמי שאומר עשו גבורות ללא יועיל, כי היום יום נקם לה׳.

(יא) **לשוא הרבית** יש בו כדי מאמר שלם בפני עצמו, ואין רפאות שנאמר אחריו מחובר אליו כמו שמחברים אותו החכמים כלם, שכן במקום אחר בספר הזה מחובר רפאות אל תעלה (למעלה ל׳ י״ג). והרבית יש במשמעו רבוי המעשה, כמו שיש במשמע הגדיל לבדו בלא זכר הפעול גדולת המעשה, ופירוש הרבית הרבית לעשות. וראה מה שאמרתי בביאור הרבה כושל (למטה פסוק ט״ז). והלשון הזה לשון הימים האחרונים. ויתורגם המאמר הזה ללועזים umsonst würdest du alles Mögliche thun.

כי הנה נאמר לפני מזה בבני הנכר אשר במצרים שיאמרו איש אל רעהו קומה ונשובה אל עמנו ואל ארץ מולדתנו (למעלה פסוק ט״ז). וישראל הגר במצרים מה יאמר ביום ההוא? הישוב גם הוא אל ארץ מולדתו והיא נתונה ביד אויב? לכן מבטיח ה׳ את ישראל היושב במצרים שלא יעשה אתו כלה בכל צרותיו. והדברים האלה עקרם במקום הזה, בסוף נבואה זו, ומכאן נשנו בשנוי מעט ותוספת למעלה ל׳, י׳ וי״א.

מז

(ג) **לא הפנו אבות אל בנים.** לא יפלא הדבר הזה בעיני היודע הגדת בני קדם במעשי דור המבול כשהחל הגשם. וזה דבר ההגדה ההיא. בראות דור המבול כי בא המבול לקחו את בניהם בידם ועלו על ראשי ההרים. וכאשר הגיעו המים עד ראשי ההרים והיו להם למי ברכים נשאו את ילדיהם מעל הארץ; וכאשר ירבו המים כן הרימו את ילדיהם הלוך והרם להצילם מן המים. וכשהגיעו המים עד צואריהם, הורידו את בניהם ושמום תחת כפות רגליהם ועמדו עליהם להרים ראשיהם מעל למים.

(ד) **על היום הבא** וגו׳ שב אל והילל כל יושב הארץ שנאמר בסוף פסוק ב׳. **שארית אי כפתר.** אמר הכתוב כן, לפי שפלשתים יצאו מכפתור (בראשית י׳ י״ד).

(ה) **שארית עמקם** לא יפורש ככתוב. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם עֲנָקִים תחת עמקם, וכן העקר. ושארית ענקים מתאר עזה ואשקלון גם יחד, ככתוב לא נותר ענקים בארץ בני ישראל רק בעזה ובאשדוד נשארו (יהושע י״א כ״ב). ומכאן למדנו שלקבלת הנביא הזה אף באשקלון נשארו ענקים.

עד מתי תתגודדי. החכמים כלם מחברים השאלה הזאת אל שלפניה ורואים הדבור כדבור אל אשקלון, ומפרשים תתגודדי מלשון ולא יתגודדו ולא יקרח להם (למעלה ט״ז ו׳). והם טועים. ושתי אלה הטעום, קרחה שבראש הפסוק, ובעל הטעמים שהפריד כאן בין הדבקים. כי הדברים דבור אל חרב לה׳, ואף על פי שחשך הכתוב זכרה עד השאלה האחרת. ומשמע הפעל כאן כמשמעו בערבית לשון התאמצות ויגיעה רבה. ואל תתגודדי מקביל תשקוטי שבפסוק האחר. ויתורגם ללועזים בחבורו אל שלאחריו wie lange wirst du dich so anstrengen, o Schwert JHVHes etc.?

ולפירוש הזה משביח סדר הדברים שבח רב, כי אין הפסוק הזה כי אם שני מאמרים ולא שלשה, והפסוק האחר ראשו וסופו שנים שנים. וכן מחברים השבעים סוף הפסוק הזה אל ראש הפסוק האחר, ובלבד שהם לא מתרגמים הוי[1] שנאמר שם, ומתרגמים תתגודדי לשון כריתה.

(ז) **איך תשקטי.** עוד הדבור אל חרב לה׳, ואף על פי שאחרי כן נאמר צוה „לה״, כי כן סגנון לשון הנביאים כלם, לפי שהיה להם הדלוג מפרצוף לפרצוף הדבור ויופי, כמו שהראיתיך לדעת פעמים רבות.

[1]) ואם הוי זה אין עקרו בכתוב, כמו שמתרגמים השבעים, חרב לה׳ מחובר אל השאלה הראשונה.

שבמשל ובנמשל. ובדברי המקרא הזה קשות שתים זכר תבור שלא הר גבוה הוא, וזכר הים עם הכרמל. ולא תפורשנה שתי אלה כי אם באמרנו ששפוע ההרים הוא הצד השוה.

ודע שלא ככל ההרים תבור, כי כל ההרים הארץ אשר סביבותיהם תלולה ושופעת ועולה מעט מעט, ותבור בגליל סביבותיו בקעה. וכן הכרמל מצד הים שופע ועולה פתאום. והנה כל ההרים סביבותיהם מבשרות בואם, ותבור אשר בבקעה והכרמל מצד הים פתאום יעלו בגבהם. ובגלל הדבר הזה, אחר שנאמר בפסוק הקודם שפרעה קרא אל נבוכדנאצר למלחמה בשאון והוא העביר המועד, אמר הכתוב כאן שיבא נבוכדנאצר פתאום כתבור בהרים וככרמל בים. ויתורגם ללועזים wie der Tabor unter den Bergen und wie der Karmel am Meere, so jählings wird er kommen.

(כא) **בעגלי מרבק.** חכמי הגוים אומרים שהנביא מדמה את שכירי מצרים לעגלי מרבק מפני שהיו שמחים וטובי לב ומדלגים כמוהם. ולא כן הדבר, לפי שאלו בא הכתוב להשמיענו כזאת היה אומר כאילים, כמו שנאמר ידלג כאיל (ישעיה ל״ה ו׳), או כעגלים, בלא תאר, ובאמת הצד השוה שבדמיון שכאלה כן אלה מוכנים לטבח, כי אין עגל מרבק כי אם לשחיטה.

(כב) **קולה כנחש ילך.** חכמי הגוים משבשים ילך ומגיהים שֹק על פי תרגום השבעים, ולא מחכמה עושים כן. כי פועלו של ילך קולה, כי כן ידובר בספרי התלמוד בקול הולך. וראה מה שאמרתי בביאור מתהלך בגן (בראשית ג׳ ח׳).

כי בחיל ילכו ובקרדמות וגו׳. לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה. כי טעו בפירוש בחיל, ולא ידעו למה נזכרו כאן הקרדומות.

ואנהנו על כרחנו נאמר שהמאמר הזה נותן טעם לדמיון שבראש הפסוק. ומפני שאין הנחש משמיע קולו עד שיראה דבר שלא רגיל הוא בו, הדבר ברור שהכתוב הזה הבא לפרש הדמיון שבין מצרים לנחש מזכיר כאן דבר זר שלא רגיל בו מצרים. ואם כן, אין חיל זה משמעו כח, כמו שיש מאנשי המדע אומרים, כי אם חיל צבא, ובי״ת שבראשו כבי״ת של בחזק שפירשתי ישעיה מ׳ י״א. ואל בחיל ילכו מקביל כחוטבי עצים שנאמר בסוף הפסוק. ועתה זכור שבמצרים נזכרים לפני מזה מגן וצנה וסוסים ופרשים וכובעים ורמחים וסריונות (למעלה פסוק ג׳ ד׳) וקשת (למטה ממנו פסוק ט׳); והכשדים הבאים על מצרים כל כלי משחיתם הקרדומות האלה. והחיל הזה הבא בקרדומות מראה איום הוא למצרים שלא נסו באלה, ולכן קולה כנחש ילך. ויתורגם המקרא ללועזים denn als Kriegsheer ziehen sie heran, rücken ihm aber zu Leibe mit Aexten wie Holzhauer.

(כג) **כרתו.** צווי, והוא הבנין הכבד הדגוש. וראה מה שאמרתי בביאור ומצרים מקברים (במדבר ל״ג ד׳). ואף כאן משמש הבנין הכבד הדגוש מפני שהפועל חיל גדול, ורבים עצי היער העומדים להכרת.

(כה) **אל אמון מנא** וגו׳. השבעים מדלגים מן ועל פרעה הראשון ועד האחרון, ואף לא מתרגמים כל הפסוק האחר. וחסרון הדברים נראה לי העקר.

(כז) **ואתה אל תירא** וגו׳. אמר חכם אחד מחכמי הגוים שאין חבור בין דברי הנחמה הזאת שמנחם הנביא את ישראל ובין פורענות מצרים. ואני אומר יש ויש.

(יא) **ובגולה לא הלך.** הדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם כתובים בתחלה בגליון לפרש „ולא הורק מכלי אל כלי״, ולבסוף נכנסו בטעות סופר אל גוף הספר.

(יב) **וצעהו** ויטו אותו על צדו כדרך שעושים לכלי כשמריקים אותו. ואמר הכותב צועים, ולא שהבנין הקל יוצא לשני, ובלבד ששם הפועל יש שכח הבנין הכבד הדגוש כחו, כדובר וכוזב.

(טו) **שדד מואב.** כבר קדמני מי שאומר ששדד זה לא נקוד כדין, ודינו שֻׁדַּד, והוא הפועל של עלה. **ירדו לטבח.** ירידה זה מקבלת אל עליה האמורה לפניה, כי כאשר יעלה שודד מואב ועריה כן ירדו מבחר בחוריו לטבח.

(יח) **רדי מכבוד.** אף כאן מקביל רדי אל עלה. ודיבון ששרשו דוב, והוא קרוב לזוב, דורשו הנביא עיר זבת מים, וכנגד הדבר הזה אמר ושבי בצמא.

(ל) **נאם ה׳.** השבעים לא מתרגמים אותו, ובחסרונו משביח סדר הדברים. **ולא כן בדיו.** זה חבור הדברים, ככתוב בישעיה ט״ז ו, ודין האתנח בבדיו.

(לא) **על כן על מואב איליל.** לא יעלה על לב בן דעת לאמר שהדברים האלה כפשוטם וכמשמעם, כי אחר שאמר ידעתי עברתו לא יחזור ויאמר שייליל עליו. והדברים מליצה, וזה משמעם: מפני שידעתי עברתך על כן ירדת פלאים וראויה את שיילילו עליך. והוא הדין לבכי שנאמר בפסוק האחר.

(לב) **מבכי יעזר** וגו׳. מפורש על פי מה שאמרתי בביאור בבכי יעזר (ישעיה ט״ז ט׳). ואמר הגפן שבמה כמו שנאמר הבת ירושלים (איכה ב׳ י״ג), ופירושו שבמה שכלה חביבה כגפן. וחכמי הגוים טועים ומשבשים ומגיהים גפן, כסבורים שסמיכות יש כאן. **עד ים יעזר.** ובמקום האחר נאמר עד יעזר (ישעיה ט״ז ח׳), ושם העקר כי אין ים יעזר.

(לג) **לא ידרך הידד.** כבר אמרו חכמי הגוים לפני שהידד זה הראשון טעות סופר, ועקרו הַדֹּרֵךְ, שכן כתוב במקום האחר לא ידרוך הדורך הידד השבתי (ישעיה ט״ז י׳).

(לד) **מזעקת חשבון** וגו׳. לא ידעו החכמים פירוש הדברים האלה. ואין מן של מזעקת מלמד על קצה גבול הזעקה האחר, כי משמע מזעקת חשבון ממין זעקת חשבון, ופירוש הדברים עד אלעלה ועד יהץ נתנו קולם בזעקה כזעקת חשבון. ומפני שנאמר בראש נבואה זו חשבון חשבו עליה רעה לכו ונכריתנה מגוי (למעלה פסוק ב׳; ראה שם דברי), תפס הנביא בזעקת חשבון למוד בה זעקת כל הערים האלה, ויתורגם ללועזים wie in Cheschbon stiessen sie Jammergeschrei aus bis El'ale, bis Jahaz.

(לט) **בוש.** לא מתישב לשון הכתוב הזה על פסוק טעמיו. ואומר אני שדין האתנח במואב הראשון, ובוש נדרש לסוף הפסוק, והוא מאמר לעצמו, ובלבד שנחשך הפועל עד המאמר האחר. ויתורגם ללועזים zu Schanden ist Moab geworden, zum Gelächter u. s. w.

(מה) **בצל חשבון.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, ואומר אני אל תקרא בצל כי אם אֵצֶל. ואמת הדבר שלא שגור „אצל״ הרבה בדברי נבואה ודברי שיר, ואף על פי כן הלא נמצא בישעיה י״ט י״ט, ועמוס ב׳ ח׳, ומשלי ז׳ ח׳, וח׳ ל׳.

עמדו מכח נסים. מחכמי הגוים יש משבשים מכח ומגיהים מפח ומחברים אותו אל נסים, כתרגום היוני של תודוטיון. ולא נראה לי הנוסח ההוא, לפי שבפסוק

מח

(ב) **אין עוד תהלת מואב.** תהלה זו היא המהולל ולא הלולו, והנביא קורא לנבו וקריתים והמשגב הנזכרים בפסוק הקודם תהלת מואב מפני שבהן תתהלל, כמו שנקרא לבבל תהלת כל הארץ (למטה מ״א נ״א). ופירוש הדברים שלש הנה שמתהללת בהן מואב אינן עוד, כי נשמדו. ויתורגם ללועזים Moabs Ruhm ist nicht mehr.

בחשבון חשבו עליה רעה. המקרא הזה כמות שהוא לפנינו בספרים אין פירושו כי אם זה בחשבון חשבו על מואב רעה, וחשבון עיר מואב, ואיך יחשבו בה עליה רעה. ואפילו תאמר שהאויב הגיע עד חשבון ושם חשב על מואב רעה, לא נראה לי שבחר הנביא בחשבון למקום המחשבה למען לשון נופל על לשון. לא כן הדבר כשחשבון היא עקר המחשבה. לכן אומר אני שבי״ת של בחשבון נשנית בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה[1]), והדברים כבתחלה השבון חשבו עליה רעה, והם כתקונם פשוטים ולא צריכים פירוש.

(ד) **השמיעו זעקה צעיריה.** יש לפרשו בדוחק לאמר שצעיריה הנה בנותיה או עריה הקטנות. וחכמי הגוים משבשים צעיריה ומגיהים על פי תרגום השבעים צֹעֲרָה, כלומר עד צוער שהיא עיר מערי מואב (ולדבריהם דין התיבה צֹעֲרָה). ולא נראה לי שתפס הנביא הזה בצער והיא מצער (בראשית י״ט כ׳). ואלו באתי אני לשבש צעיריה הייתי אומר שעקרו נְצֻרֶיהָ, ככתוב קראו נוצרים בהר אפרים (למעלה ל״א ו׳).

(ה) **בבכי יעלה בכי.** לא יפורש ככתוב, וברור הדבר שבכי זה מיותר, כי בתחלה נשנית „כי״ שלאחריו בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו בי״ת על כי הסמוך ליעלה כדי ליתן בו טעם כל שהוא. וכשאתה מדלג על בכי זה הדברים נכוחים למבין.

צרי צעקת שבר שמעו. במקום האחר נאמר זעקת שבר, (ישעיה ט״ו ה׳), ולא נאמר צרי. והשבעים ויונתן לא מתרגמים אותו אף כאן. וחסרונו העקר. ונראה לי שאלה תולדות תוספת זו. סופר אחד שמצא בספרו זעקת, בזי״ן, הגיה וכתב בגליון צד״י, כלומר צעקת בצד״י, ואחר שנכנסה הגהתו בטעות אל גוף הספר הגיהו צרי, ברי״ש, לפי הענין. וכבר הראיתיך כעין הדבר הזה בביאור עיר המים (ש״ב י״ב כ״ז).

(ו) **ותהיינה.** גם זה לא יפורש ככתבו, כי לא יאמר הכתוב כן כנגד הנסים אחר שאמר במצותו אליהם נוסו מלטו, לשון זכר. ואומר אני שתיבה זו טעות סופר, והיא כבתחלה וּתְהִי־נָא, שתי תיבות, ונפשכם הוא הפועל של ותהי.

(ח) **אשר אמר ה׳.** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה כי לא מתישב לשונם, ואומר אני שתיבת אשר מיותרת. כי בתחלה נכפל בטעות שי״ר של מישור, ואחרי כן הגיהו וכתבו אשר ליתן בתוספת טעם כל שהוא.

(ט) **תנו ציץ למואב.** המקרא הזה לא ידעתי לפרשו. ונראה לי שפירושו יהיה מונח עד שיבא אליהו.

---

[1]) ופה מקום אתי לחזור על מקרא אחד שהחרשתי ממנו והוא השוד בעיני היום בטעות כטעות זו. והמקרא הכתוב לאמר ונתתי עשב בשדך (דברים י״א ט״ו) שלשונו מגומגם, ולבי אומר לי שהדברים כבתחלה ונתתי עשב שדך, כי בטעות סופר נשנית בי״ת של עשב בראש התיבה האחרת. והמקרא כתקונו כמו שנאמר שם בפסוק הקודם ונתתי מטר ארצכם.

השני וגם לשלישי, ואחרי כן נשתנה אף תי״ו שבראשו ליו״ד בפרצוף השלישי כמו שיאמר לזכרים.

(יב) **ואתה הוא.** בא הוא לחזק אתה, והחזוק הזה לחלק בין אשר אין משפטם לשתות הכוס ובינו אשר משפטו הוא.

נקה תנקה. לא יודעים החכמים פירושו. כי כמו שנאמר נקיים אנחנו משבועתך (יהושע ב׳ י״ז) ופירושו אין אנחנו חייבים לקיים שבועתך, כן הדברים האלה, ונקיון זה נקיון מן הכוס ולא נקיון מכל דבר. ופירוש הכתוב ואתה תהא פטור מלשתותה. ויתורגם ללועזים und du solltest gerade damit verschont werden?.

(טז) **תפלצתך** תרגם קוטש Schauder über dich!, ואלו ידע בטיב לשון המקרא לא היה מתרגם כן; לפי שאם כדבריו, היה הנביא אומר תפלצת לך. ותפלצת הדבר ברור שהוא מעשה רע שיבוש עושהו ממנו, והוא הנושא ומה שאחריו הנשוא, ופירוש הדברים בחבורם מעשך הרע זדון לבך השיאך לעשותו. ומעשה ארום הנקרא כאן תפלצת מפרשו הכתוב בנבואת עובדיה י׳—י״ד. ויתורגם ללועזים deine Schandthat — dazu hat dich deines Herzers Übermuth verleitet. ועל פי הדברים האלה אתך שאמר הכתוב דינו אִתָּךְ, כי אין כאן פסוק טעמים.

(יז) **כל עבר עליה.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א).

(יט) **הנה כאריה יעלה.** אין בכל הדברים מכאן ועד נוה איתן כדי מאמר שלם. לפי שאם כן, לא תמצא ליעלה פועל. ואם תשיבני מפסוק כ״ב שנאמר הנה כנשר יעלה ולא נזכר עמו הפועל, לא צדקת, כי לא ראי זה כראי זה. לפי שהדברים ההם אמורים אחר שנאמר כאן ומי בחור אליה אפקוד, ובחור זה הוא הפועל של יעלה האחרון, ולא כן כאן. ופועלו של יעלה הוא אריה. ונוה איתן נוה הרועה שאיתן מושבו.

כי ארגיעה. לא יפורש ככתוב. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, וכי זה עקרו כֵּן, וראש הדברים משל, וזה הנמשל. ופירוש הכתוב כאשר יעלה האריה מגאון הירדן אל נוה הרועה אף על פי שאיתן מושבו ויעשה בצאנו כרצונו, כן אני אריצנו כרגע ואפקוד על ארצו מי שאבחר בו.

ומי זה רעה. הנה דמה הכתוב את ה׳ המביא שודד על אדום לאריה העולה מגאון הירדן לטרוף טרף בנוה רועים, ועוד במשלו עומד.

(כ) **צעירי הצאן.** הוא הפועל של יסחבום. וצעירי הצאן כבר אמרתי לך שהם שליחי הרועים הגדולים הנקראים אדירי הצאן, והם במקרא הזה שליחי שליחיהם, הכלבים. ויתורגם ללועזים die niedrigsten Hirtengehilfen.

(כא) **צעקה בים סוף נשמע קולה.** אין בים סוף מתאר המקום ששם נשמע קול אדום, כמו שמתרגמים כל המתרגמים ומפרשים כל המפרשים. לפי שאחר שאמר הכתוב מקול נפלם רעשה הארץ, והארץ כל הארץ במשמע, אין עוד מקום לאמר היכן נשמע קולה. והשנית למה תפס הכתוב בים סוף לשמיעת הקול? והעולה על שתיהן שאם כפירוש המקובל היה הכתוב אומר „עד״ ים סוף נשמע קולה, כמו שנאמר עד יהץ נשמע קולם (ישעיה ט״ו ה׳), ונאמר וקול כנפי הכרובים נשמע „עד״ החצר החיצונה (יחזקאל י׳ ה׳), ונאמר עוד והקול נשמע „עד״ למרחוק (עזרא ג׳ י״ג),

הקודם נתן מנוס מן הפחד והפחת, ולא מן הפח, ואומר אני שמכח הוא העקר, ופירוש עמדו מכח ואין בהם כח.

מבין סיחון. כבר אמר חכם אחד לפני שטעות סופר יש כאן, והעקר מִבֵּית סיחון. ונראים לי דבריו מאוד.

(מו) **בניך בשבי ובנותיך בשביה.** בכתבי הקדש לא הובחן תמיד בין שבי לשביה. אבל בתחלה יש הפרש ביניהם, כי שבי הזכרים ושביה הנקבות, כמו שמבחין הנביא הזה. וכן נאמר ביפת תאר וראית בשביה (דברים כ״א י״א).

(מז) **עד הנה משפט מואב.** לא מדברי הנביא המאמר הזה. והוא הדין לכל כמו אלה שהם תוספות שנתוספו לאחר זמן על ידי מסדרי המקרא.

מט

(א) **מלכם** כמו מלכום, והוא אלהי בני עמון. ולא שהוא שמו, ובלבד שכן תארו, ופירושו המלך אשר להם. וכן היו העברים הראשונים מתארים את ה׳ אלהיהם במלך, ובלבד שכנגד חטאתם שחטאו והעבירו לו בניהם הוסב המלך על פי המסורה בכתבי הקדש והיה למולך, על משקל בשת, כמו שאמרתי במקום אחר.

גד. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב גלעד תחת גד, והוא נראה לי העקר, שכן נביא אחר אומר בבני עמון על בקעם הרות הגלעד למען הרחיב את גבולם (עמוס א׳ י״ג).

(ג) **שדדה עי.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא לבני עמון עיר ששמה עי. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים עָר, וער במואב ולא בארץ בני עמון. ולי נראה שעי זה עקרו הָעִיר, ובתחלה נשמטה רי״ש בטעות סופר ואחרי כן הלך החבל אחר הדלי ונשמטה אף ה״א מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(ד) **זב עמקך.** עמקך זה מלשון עֹמֶק, וכמו שנאמר רבויו בעִמקי שאול (משלי ט׳ י״ח), בחירק, וזב מלשון יזובו מדוקרים (איכה ד׳ ט׳). ויתורגם ללועזים dein innerer Kern ist zerronnen.

(ה) **ונדחתם איש לפניו.** ונדחתם זה כמו שפירשתי כצבי מודח (ישעיה י״ג י״ד), ופירוש איש לפניו לא יפנה הנדח ימין ושמאל לבקש לו מנוס, כי איש אל עבר פניו ינוסו, מדאגה מדבר שעד שהם מבקשים להם מנוס ישיגום רודפיהם. וכעין הלשון הזה תצאנה אשה נֶגדה (עמוס ד׳ ג׳). ויתורגם ללועזים Ihr werdet auseinander-stieben, jeder auf's grathewohl fliehend.

(ז) **מבנים.** לא יפורש ככתבו. וחכמי הגוים מגיהים מִמְּבִינִים והעקר מִנְּבוֹנִים, כי אין מבין ענין לכאן.

(ט) **לא ישאירו עוללות** מפורש לך כל צרכו במקום האחר (עובדיה ה׳).

(י) **ונחבה** לא יפורש כנקודו. ונראה לי שהעקר וְנֶחְבָּה, על משקל ונשלוח ספרים (אסתר ג׳ י״ג).

(יא) **תבטחו.** ראה מה שאמרתי בביאור וימלטו עצמותיו (מ״ב כ״ג י״ח). ותבטחו זה פלמס, כי יצא מכלל תבטחנה ולכלל יבטחו לא בא. והוא מלמדנו שאלה תולדות השנוי. בתחלה הוסב סופו של תפעלנה ונאמר לנקבות תפעלו לפרצוף

כל קדושה, והיא כל עצמה לא נזכרת כי אם לחזק דבר ה׳ אשר דבר לאבד מעילם מלך ושרים.

ג

(ד) **בני ישראל המה.** בא המה לחזק את בני ישראל, והחזוק הזה אין בחכמים יודע את טעמו[1]). והוא כמו שאמר הנביא אל אחז שאל לך אות מעם ה׳ (ישעיה ז׳ י׳), ואחר שלא חפץ אחז לשאול נאמר לו לכן יתן אדני הוא לכם אות (שם פסוק י״ד), ומחזק „הוא״ את שם ה׳ להגיד לנו שה׳ יתן מאליו אות, אף על פי שלא בקשוהו. ואף כאן אחר ששלח ה׳ את נביאיו אל ישראל השכם ושלוח לאמר שובו אלי בית ישראל, ולא שבו, עתה כשהם באים מאליהם לבקש את ה׳ יפול בתשובתם הלשון הזה. ויתורגם המה זה ללועזים aus eigenem Antriebe.

(ה) **באו ונלוו.** לא יפורש כבתוב, כי אין גלוו צווי. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים וּבָאו, ואין ספק בדבר שכן העקר.

(ו) **הרים שובבום.** וכתיב שובבים ביו״ד. ומחכמי הגוים יש אוחזים בכתיב, מפני שלא ידעו לפרש כקרי. ואתה הראית לדעת שהשובב משיב ממקום אל מקום בחזקת היד. ואף הכתוב הזה הבא להצדיק את ישראל אומר שרועיו התעום והוליכום על ההרים בעל כרחם.

(ז) **נוה צדק.** נוה עקרו נְוֵה הרועים ששם מרביצים צאנם. ואף זה כן. כי הלא נמשלו ישראל כאן לצאן אובדות, ועדיין במשלו עומד הנביא. ומן הטעם הזה נאמר אחרי כן ומקוה אבותיהם שיש בכלל מקוה תוחלת ומקוה מים. וראה מה שאמרתי בביאור מקוה ישראל (למעלה י״ד ח׳).

(ח) **כעתודים לפני צאן.** אמר רד״ק כמו שהעתודים ההולכים לפני הצאן כן תהיו אתם בלא פחד ובלא יראה. ודבריו בלא טעם. והעתוד הוא האיל המובחר שבצאן, והוא מהלך בראש העדר, וככל אשר יעשה הוא תעשינה כל הצאן, אשר אם תעמוד בפתח גדרות צאן כשהצאן מתחילות לצאת ותשים מקל על פני רוחב הפתח שלא יצא העתוד כי אם בדלגו מעל למקל, הכבשים שראו את עתודם מדלג ידלגו גם המה אף אחר שהוסר המקל מעל פני רוחב הפתח. ועל כן אמר הנביא הזה לישראל שיצאו מבבל ויהיו לגוים אחרים ששבו הכשדים כעתודים לפני צאן, כי מהם יראו הגוים וכמוהם יעשו לצאת גם המה. ויתורגמו הדברים ללועזים wie Leithämmel an der Spitze der Heerde.

(יא) **כעגלה דשא.** דשא כמו דשה בה״א. ואין צרך לאמר שכתב הנביא דשא באל״ף, כי הוא כתב בה״א, ולבלר אחד בהתגבר לשון ארמי בישראל אחר קולמוסו הלך וכתב באל״ף. וכבר יש בחכמי הגוים מי שמשבש נקודו של דשא וקוראו דֶשֶׁא ועושהו תאר המקום. ודבריו דברי רוח. והנביא אומר כעגלה דשא מפני שהעגלה אשר תדוש והיא לא הסומה (דברים כ״ה ד׳) דשה ואוכלת ממדושתה, ועל כן היא שמחה ומדלגת מטוב לב. לא כן עגלה עושה מלאכה אחרת. וראה מה שאמרתי בביאור אוהבתי לדוש (הושע י׳ י״א).

---

[1]) כי אין החזוק הזה חובה, לפי שמפני שנאמר בני ישראל אחר הפעל, ולא לפניו, המוסיף עליו פועל אחר בלא חזוק לא עושה שלא כדין.

כי כן ידובר בקול בלשון המקרא ויֵאמר עד כנגד קצה גבולו, ולא ידובר בו כמו שאומרים החכמים כאן.

ובאמת צעקה בים סוף דבור אחד, ומקומו המקום השני כדין המלמד על הנפעל שהוא קולה, ופירוש הדברים כצעקת מצרים על ים סוף נשמע קול אדום. וקולה זה לא כתוב כבתחלה. ועקרו קולם, כמו שמתרגם יונתן, והכנוי כנגד יושבי אדום שכבר נאמר כנגדם לפני מזה מקול נפלם. ומפני שטעו הראשונים בפירוש צעקה בים סוף טעות חכמינו הגיהו המגיהים וכתבו קולה להשיב הכנוי אל צעקה, ואלו כנוי הרבים לא היו יֹדעים להיכן יֹשיבו. ויתורגמו הדברים ללועזים wie der Jammer am Schilfmeer hört sich ihr Geschrei an.

(כג) **בים דאגה** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם וכפסוק טעמיהם. ויש כחמשה עשר כתבי יד שבהם כתוב כים, בכ״ף, והוא העקר, ואף הוא מקום האתנח. ודאגה מקומו מקום השני, לפי שכשמועה רעה כן הוא הפעול של שמעו. ומשמע דאגה שמועה רעה שישמענה השומע וידאג. והשקט לא יוכל שב אל דמשק, ומפני שדמה אותה הכתוב אל הים מדבר בה כדבר בים (ישעיה נ״ז כ׳). ויתורגמו הדברים בחבורם אל שלפניהם ללועזים üble Kunde vernehmen sie und sie sind ausser Fassung wie das Meer, etwas, das sie mit Besorgnis erfüllt, und sie können zur Ruhe nicht kommen.

ומחכמי הגוים הראשונים יש נדחקים כאן, ומתוך דחקם אמרו שמי״ם של בים כנוי, והשם בֵי, ודבריהם דברי רוח.

(כד) **ורטט החזיקה.** בעלי הלשון כלם אומרים שרטט כמו רתת (הושע י״ג א׳) ושניהם לשון רעדה וחרדה. ולדעתי לא זה ולא זה כן משמעו. ורתת מפורש לך במקומו. ורטט אומר אני שהוא כאחיו הערבי رطيط לשון שגעון ותמהון לב.

(כה) **איך לא עזבה** וגו׳. לא ידעתי לפרש את המקרא הזה. ומחכמי הגוים יש מפרשים דברים ככתבם וכמשמעם בשביל שבלשונותם יֵאמר כן בכמו אלה, ולא ידעו שבלשון המקרא האומר ככתוב הזה חפץ בהעזב העיר, והדבר ברור שלא כן יושבי דמשק אשר בפיהם שם הנביא הדברים האלה. ואחרים אומרים שזה פירוש הכתוב איך לא עבר השודד על עיר תהלה לבלתי החריבה, ודבריהם דברי חלומות, כי לא כן מוציא העברי המעשה הזה.

(כח) **ושדדו.** יש ספרים שכתוב בהם וְשָׁדְּדוּ במתג, ודינו בלא מתג, לפי שצווי הוא. ובין כך ובין כך דל״ת רפויה.

(לא) **שליו.** אין כמשקל הזה בלשון המקרא. ואומר אני שטעות הוא, והעקר שָׁלֵו וְישב, כי אחר שנתחלפה וא״ו ראשונה ביו״ד טעו המגיהים והפרידו בין הדבקים.

בדד ישכנו. בדד זה מפורש לך כל צרכו ומתורגם ללועזים בביאור הכתוב דברים ל״ג כ״ח.

(לח) **ושמתי כסאי בעילם.** מחכמי הגוים יש אומרים שזה פירוש הדברים שה׳ ישב לשפוט את עילם. ואם כדבריהם, היה הכתוב אומר את הדבר הזה בראשית נבואת עילם, ולא בסופה. וזה פירוש הדברים לא יהיה בעילם מלך כי אם אני, כי מלכיו ושריו יאבדו. וכעין הלשון הזה וטעמו הלא הראיתיך לדעת בביאור מלך ה׳ צבאות בהר ציון (ישעיה כ״ד כ״ג), ובלבד שמלכות זו שימלוך ה׳ בעילם אין לה

והמקרא מקרא קצר, ופירוש הדברים באו לה על מנת להשמיד כלה ולא ישאר מן יושביה גם אחד. ויתורגם ללועזים geht ihr zu Leibe, gegen den letzten Mann.

(כט) **כי אל ה' זדה.** מכאן סמך למה שאמרתי בביאור אשר זדו עליהם (בראשית י"ח י"ח), ואף על פי שחכם אחד מחכמי הגוים מואס בפירוש ההוא[1].

(לד) **למען הרגיע** וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור למען יראתם (יהושע ד' כ"ד). ובמקרא הזה אפשר שאמר הנביא הִרגיע, כנקוד לפנינו, כדי להשוות לשונו אל לשון והרגיז המקביל אליו. כי הדברים דברי נבואה, ודברי נבואה כדברי שיר לחלוף חוק למען תפארת הלשון.

והרגיז. לא נוסף זה על הרגיע, כי וא"ו זה כפ"א בלשון ערבי, והמאמר למען הרגיע וגו' תלוי בהרגיז, ולפי שהוא נתון לפני הפעל שהוא תלוי בו, נכנסה וא"ו זו בראש הפעל לסימן. ופירוש הכתוב הרגיז ה' את יושבי בבל למען תת מנוחה לארץ, כי מנוחה שכנגדה רגז. ויתורגם ללועזים um der Welt Ruhe zu geben, da hat er den Bewohnern Babylons die Ruhe genommen.

(לח) **חרב אל מימיה ויבשו.** כבר הרגישו חכמי הגוים שחרב זה דינו חֲרֶב ככל אחיו הקודמים לו. והם מפרשים יתר הדברים ככתבם, ולא זכרו שלא ייבשו מים מפני חֶרב. והשנית שהמקרא הזה ככתבו אין כל חבור בין ראשו לסופו.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, והדברים כבתחלה חֶרֶב אֶל־אֵימֶיהָ וָבֹשוּ. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי על הלשון הזה מתישב היטב סוף הפסוק, וככל כמו אלה יש זכר בנבואה זו לשפטים שיעשה ה' באלהי בבל.

ובאימים. וא"ו זה מחלק ולא מוסיף. **יתהללו.** תרגם יונתן משתבחין, כי קרא יִתְהַלָּלוּ, וכן הדין, ולא כנקוד לפנינו בספרים. והכתוב קורא לאלהי בבל פסילים מדעת עצמו, והוא קוראם אימים מדעת הכשדים העובדים אותם. וזה תרגום הדברים כלם ללועזים Schwert an ihre höhern Wesen, dass sie zu Schanden werden. Denn es ist ein Land gemeiner Götzen, doch rühmen sie sich ihrer als höherer Wesen.

ועל דבר חרב זו שבאה על האימים והיא האחרונה שבכלן ראה מה שאמרתי בביאור והשמדתי את במותיכם (ויקרא כ"ו ל').

(מו) **מקול נתפשה בבל** וגו'. נתפשה בבל יש בו כדי מאמר שלם, והוא משמש שם דבר, ומקול נסמך אליו. ופירוש הדברים מקול קורא נתפשה בבל נרעשה הארץ. וכן תרגם יונתן.

נא

(ב) **זרים וזרוה.** אין צרך לשבש ולהגיה זָרִים, כמו שיש מחכמי הגוים עושים, כי טובים הדברים כנקודם ויש בהם לשון נופל על לשון. וזרים זה ככל זרים שאצל מלחמה גבורים שאין כמותם מצויים.

(ג) **אל ידרך הדרך** וגו'. כל היגעים לפרש הדברים האלה כנקודם יגעים לריק. ודין „אל" בשני המאמרים אַל, בפתח, כמו שמתרגם יונתן. ופירוש הדברים אל

---

[1]) ראה Göttinger Gelehrte Anzeigen, November 1900 צד 837.

(יב) **הנה אחרית גוים.** אחרית גוים הפך מן ראשית גוים עמלק (במדבר כ״ד כ׳), ופירושו הקטן והבזוי שבגוים. ובדברים כדי מאמר שלם בלא סוף הפסוק. ואל תתמה על הדבר הזה, כי כן יאמר הקרוא הנני והוא כדי מאמר שלם. וסוף הפסוק מפרש אחרית גוים.

(יג) **כל עבר על בבל.** ראה מה שאמרתי בביאור כל עובר עליה (למעלה מ״ט י״ז).

(יד) **אל תחמלו אל חץ** לאמר שיחטא ויאבד חנם. **כי לה׳ חטאה**, ולעשות נקמתו בה יכונגן הוא חציכם, וכל חץ יגיע למקומו וימית.

(טו) **נתנה ידה.** השבעים מתרגמים כאלו כתוב רפתה ידה, ואין לתרגומם יסוד. וחכמי הגוים אומרים שנתנה ידה לאויביה להשלים להם. ולי נראה שהלשון ככתוב בזרח ויתן יד (בראשית ל״ל כ״ח), ופירוש נתנה ידה התחילה לצאת מן העיר. והכתוב מדמה את בבל הבאה במצור והיא מתחלת לצאת מן העיר כשנפלה חומתה לעובר במעי אמו המתחיל לצאת מן הבטן. והדברים התולים, כי הילוד יוצא לחיים, ובבל יוצאת למות.

(יז) **הדיחו.** הלשון הזה לא מתישב כי אם בדוחק. ואומר אני שהדיחו זה עקרו הֵדִיחוּהָ כי בטעות סופר נשמטה ה״א אחרונה מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. ופירוש הדיחוה כמו שפירשתי כצבי מודח (ישעיה י״ג י״ד). ויתורגם ללועזים haben es auseinander gescheucht.

(כא) **על הארץ מרתים.** הלשון הזה קשה בשביל הארץ שהוא נסמך ובראשו ה״א הדעת שלא כדין. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהופרד כאן בין הדבקים, והדברים כבתחלה עֲלֵה אֶרֶץ. ומרתים עם מעמי הכשדים. ויתורגם ללועזים Ziehe gegen das Land Marathaim.

(כד) **ואת לא ידעת.** המחברים את המאמר הזה אל שלפניו שמים בפי הנביא הזה דברים של שטות, כי לא תלכד עיר והיא לא יודעת בהלכדה. והדברים נדרשים לאחריהם, והמאמר שבסוף הפסוק הוא הפעול של ידעת, אף על פי שהופסק ביניהם. והמאמר כלו נותן טעם לָמה נמצאת בבל ונתפשה, כי היא היתה מתגרה בה׳ בהתגרותה בישראל עמו, אף על פי שהיא לא ידעה כי כן, וה׳ הלא ימצאנה ויתפשנה. ואין נתפשת זה כמשמעו, כי כנגד כְבושה הלא כבר נאמר וגם נלכדת, ולמה יכפול הכתוב דבריו. ותפישה זו תפורש לך כל צרכה בביאור ותפשתי שם אלהי (משלי ל׳ ט׳). ובמקום הזה די לך לדעת שבלשון המקרא תאמר נתפש לנופל ביד דיין והוא זקוק לו ליתן דין וחשבון. והיא תפישת בבל האמורה כאן. וללועזים לא יתורגמו הדברים כי אם בסירוס wardst erwischt und zur Rechenschaft gezogen; denn du wusstest nicht, dass es JHVH war, den du herausgefordert.

(כו) **באו לה מִקֵץ.** תרגם קוטש מקץ aus allen Enden. ואין תרגומו תרגום. ואתה הראית לדעת שקץ כמו آخر בלשון ערבי. והערבי יאמר عن آخره, عن آخرهم, ואף عن آخر סתם בלא כנוי, ומשמע הדברים כלו יחדו וכלם יחדו. והוא משמעו של מקץ זה, והוא תאר הפעל. ומקץ מלמד על „לה״, ולֹא על „הבאים עליה״ כמו שאומר איבלד, ועד בדבר אל תהי לה שארית שנאמר בסוף הפסוק.

(יט) **ושבט נחלתו.** לא יפורש ככתוב. ובמקום האחר נאמר וישראל שבט נחלתו ובכתבי יד הרבה הוא הנוסח אף כאן, וכן העקר.

(כא) **ונפצתי בך סוס ורכבו** וגו׳. טעו החכמים בפירוש המקרא הזה ושני רעיו שאחריו, כסבורים שבך שנאמר בהם וכך שנאמר בפסוק הקודם פירוש אחד להם. ואמרתי שטועים הם, לפי שאם כדבריהם, למה ייגע הכתוב לדבר כל הדברים האלה להשמיענו מה עשה ה׳ בגויי הארץ על ידי בבל שמפץ היא לו? ובאמת בך שנאמר ונשנה פעמים הרבה בשלשה המקראות האלה מלמד על מקום כל הנִפּוּץ הזה, ולא על הכלי שמשתמש בו המנפץ למעשהו. וזה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: הנה מפץ אתה לי, ועל ידך נִפַּצְתִּי גוים והשחתי ממלכות, ועתה אשוב ואנפץ בקרבך סוס ורכבו וגו׳. וכן דרך ה׳ לשבור כלי זעמו אחר שעשו הפצו, כמו שהוכחתי במקום אחר. ויתורגם בך ללועזים בכל הדברים האלה, חוץ מן הפסוק הקודם, in dir selbst.

(כט) **ותחל.** יונתן המתרגם ותתמרע היה קורא וַתְּחַל, משרש חלה, וטעות היא בידו, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.

(ל) **נשתה גבורתם.** אמר נשתה, ולא נמצא עוד הפעל הזה אצל גבורה בכל המקרא, על שם לנשים, לשון נופל על לשון.

(לג) **כגרן עת הדריכה.** טעו רש״י ורד״ק בפירוש הדברים האלה, כי לא ידעו הדרכת הגרן מה היא. והגרן ידריכוה קודם שידושו בה את התבואה, והיא דרוכה כדי שתהא קרקעה קשה, לפי שאלולי כן כשתבא הבהמה לדוש את התבואה לא תוכל, כי השבלים שתחת רגליה נכנסות בעפר הגרן, ולא יצאו הגרגרים מתוכן. וזה מַעֲשֵׂה הגרן: השדה הנבחר לגרן תוקעים באמצעו עץ ובו קשור חבל כחצי ארך הגרן קשר אמיץ שלא ינוע ולא יסוב סביב לעץ. ובראש החבל אוסרים את הבהמה בקרניה ומנהיגים אותה סביב לעץ. ומתחילים הנהגת הבהמה בקצה החבל. וכאשר תקיף הבהמה כן יקצר החבל, לפי שמפני שלא ינוע ולא יסוב החבל סביב לעץ נכרך הוא עליו סביב סביב, ועל ידי כן יקצר. וכל זמן שיקצר החבל תכנס הבהמה מקצה העגול ולפנים. והחבל מקצר והולך עד כל שהוא, ואז הגיעה הבהמה עד לעץ. וכשהגיעה הבהמה עד לעץ מחזירים אותה, וכשתחזור ותקיף יארך החבל הכרוך על העץ, כי יעלה מעליו, וכל שיארך החבל תרחק הבהמה מאמצע העגול ולחוץ. ובעלות כל החבל מעל העץ מחזירים את הבהמה כבתחלה. ובכן הבהמה דורכת קרקע הגרן כל מלוא החבל סביב סביב לעץ בהליכתה ובחזרתה, ולבסוף אין מקום בגרן שלא היה מדרס לרגל הבהמה כמספר הקפותיה, וההקפות הרבה מאוד עד שהיתה קרקע הגרן קשה כאבן. זו הדרכת הגרן. ואחרי כן פורשים התבואה בשבליה כטפחים על פני כל הגרן, והבהמה דורכת עליה ומקיפה וחוזרת ומקיפה כבראשונה, וממדרס רגלי הבהמה ופרסותיה יצאו הגרגרים מן השבלים.

ומפני שהדרכת הגרן קודמת לדישה, ודישה תכף להדרכתה, קודם שירד עליה טל הרבה ותשוב קרקעה להיות רכה כבתחלה, מדמה הנביא את בבל לגרן עת הדריכה, אשר עוד מעט ויבא הקציר לה. והקציר הוא התבואה העומדת להדוש בגרן. וכנגדו בנמשל יושבי בבל שיהיו לאויביהם למדושה.

(לד) **הדיחני.** חכמי הגוים כלם, ובראשם פרדרך דלטש אשר אליו ישאו הכל עיניהם לפרש להם המקרא בשרשי לשון אשור שהוא תחומו, משבשים ומגיהים

יינע תופש קשת לדרוך אותה ואל ילבש סריונו, כי אין צרך לו באלה. וטעם הדבר יתבאר לך בסמוך.

(ה) **כי ארצם מלאה אשם** וגו'. חכמי הגוים משיבים כנוי של ארצם לישראל ויהודה, ולא זכרו שלא זה המקום להזכיר עון לעם ה'. והכנוי הזה שב אל הכשדים, ודברי הפסוק הזה טעם לדברי פסוק ג', ובלבד שעלינו לחצות הדברים בשני המקראות, כי המקרא הזה חציו הראשון נותן טעם לחציו הראשון של חברו, וחציו האחרון לאחרון. וזה פירוש שני המקראות בחבורם; אַל ידרוך הדורך קשתו ואל יעלה עליו סריונו, כי אין צרך באלה, לפי שלא אלמן ישראל ויהודה מאלהיהם, ולמענם אלהיהם בעזרתכם לנקום נקמתו מבבל, ועל כן אין אתם צריכים לקשת דרוכה וסריון; ואל תחמלו אל בחוריה, ההרימו כל צבאה וגו' כי ארצם מלאה אשם מקדוש ישראל.

(ז) **כוס זהב בבל.** כבר אמרו חכמי ישראל הראשונים שאין כוס בכל המקרא כי אם כוס מלאה, והכלי כשהוא לעצמו לא תאמר לו כוס. ואם כן הדבר, אין זהב כאן מתכת של הכלי כמו שאומרים החכמים כלם, ואף לא יפול לשון הכתוב האחר בכוס העשויה זהב, כי כלי זהב לא ישבר בנפלו. ופירוש כוס זהב כוס יין אשר עינו כעין הזהב, וכמו שנאמר בשמן זית זך המריקים מעליהם הזהב (זכריה ד' י"ב). ויתורגם ללועזים ein Becher goldigen Weines.

(ח) **נפלה בבל** מיד ה' ארצה, כי עדיין במשלו עומד הנביא. וסוף הפסוק חוזר לדבר בנמשל.

(י) **הוציא ה' את צדקתינו.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו הוציא ה' את צדקותינו לאור. וראה מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד' ה').

(יא) **הברו החצים** וגו'. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ג'. ובגלל האמור שם, ומפני סוף הפסוק הזה שהוא ספור דברים שהיו ולא מצוה, אומר אני שאין שני הפעלים האלה נקודים כדין, ודינם הֵבֵרוּ, מָלְאוּ. והעמים עשו ככתוב וה' לא צום, והם עשו כן מפני שלא ידעו כי ה' בעזרתם.

(יג) **אמת בצעך.** החכמים כלם מפרשים אמה זו לשון מדה כמשמעה, ולא נראים לי דבריהם, לפי שלא יפול לשון „בא" על מדה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שאמה זו מלשון אמת המים שבמשנה. ובצע זה כבר אמרתי לך במקום אחר שהוא משמש כעקרו, והוא לשון סוף, ולכן מקביל הוא אל קצך. והנביא הזה מדמה את חיל הצבא העולה על בבל למים רבים, כמו שנאמר במקום אחר הנה ארני מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור (ישעיה ח' ז'), ונאמר בספר הזה מי זה כיאור יעלה (למעלה מ"ו ז'). ופירוש אמת בצעך אמת המים שתמהר קצך. ואף על פי שאין במשמע אמת המים נהר שמימיו עצומים ורבים, נאה מאוד המשל הזה כאן. כי אחר שקרא הנביא לבבל שוכנת על מים רבים די באמת המים שתתוסף על מי בבל להגיע עד צוארה, וכמו שיאמר משל האנגלי the last straw that breaks the camel's back. ויתורגם אמת בצעך ללועזים das Strömlein, das dir den Garaus machen wird.

(טו) **עשה ארץ** וגו'. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק י"ט מפורשים לך כל צרכם במקומם הראשון (למעלה י', י"ב—ט"ז).

Land wird stinken, denn ihre Erschlagenen werden alle darin liegen bleiben.

(מח) **כי מצפון יבא לה** וגו׳. הדברים האלה נותנים טעם לשלפניהם, והם מפורשים לך על פי מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א׳ י״א). כי מפני שהראשונים רות צפון דרכה נסתרה מהם היה כל הבא מצפון נורא מאוד בעיניהם.

(מט) **גם בבל לנפל חללי ישראל.** ראה מה שאמרתי בביאור לרשתה (יהושע י״ג א׳). ואף כאן לנפול מתאר בבל, ויש בתאר והמתואר כדי מאמר שלם, ומשמע בבל לנפול עתידה בבל שתפול, וחללי ישראל מקומו המקום השני כדין מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה. ופירוש חללי ישראל ככתוב חללי ה׳ (למעלה כ״ה ל״ג), כלומר החללים שיפיל ישראל. ולא שיכה אותה ישראל, ובלבד שה׳ יכה אותה למען גאולת ישראל, ובגלל הדבר הזה מעלה הכתוב על ישראל כאלו הכה אותה הוא עצמו. והכתוב בחר בלשון הזה כדי שיקביל „חללי כל הארץ״ אל „חללי ישראל״, ואף על פי שאין סמיכות שבזה וסמיכות שבזה מִשֵּׁם אחד. וכבר הראיתיך כדבר הזה בתיבת „בך״ למעלה פסוק כ״א. וחכמי הגוים כלם אומרים שחללי ישראל כמשמעו חללים שנפלו בתוך ישראל והדבור אליהם, ואם בעל נפש אתה, שמח בדבריהם.

גם לבבל נפלו וגו׳. למ״ד של לבבל כאחותה שפירשתיה בביאור יבא לי (למעלה ד׳ י״ב), ופירוש לבבל על ידי בבל. ועל דבר סדר הדברים בחבורם ראה מה שאמרתי בביאור אכל ושתה ועשה משפט וצדקה (למעלה כ״ב ט״ו). וכן המקרא הזה, ובלבד שכאן נהפך הסדר ונזכר הנמשל קודם למשל ובגלל הדבר הזה לא יכול הכתוב להשתמש בוא״ו ומשתמש הוא בשני גמי״ן. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא כלו: תפול בבל חללים לישראל כאשר נפלה כל הארץ חללים לבבל. ויתורגם ללועזים Babylon wird für Israel geopfert werden, wie aus der ganzer Welt Babylon Opfer fielen.

(נג) **מרום עזה.** אין מרום זה נקוד כדין, ודינו מָרוֹם, כי לא נסמך הוא. ועוזה הוא הפעול של תבצר, ומרום תאר המקום. ובכן מקביל היטב „ותבצר מרום עזה״ אל „תעלה השמים״.

מאתי. מאצלי (de chez moi), כלומר ממכון שבתי השמים, ופירוש הכתוב אם תעלה בבל השמים ותבצר עוזה במרומים, מקום שאין בני אדם עולים שמה, משם אצוה את מלאכי ויבאו שודדים לה.

(נח) **ויעפו.** טעות סופר, ועקרו יִיעָפוּ, ככתוב במקום האחר (חבקוק ב׳ י״ג) שמשם לקוחים דברי סוף הפסוק הזה אף על פי שנהפך כאן סדרם. ושני הפעלים האלה לפעולת אתמול שתוָדע ביום מחר, כי זה פירוש הכתוב: בבא היום וחומת בבל הרחבה ערער תתערער ושעריה הגבוהים באש יצתו אז יִוָּדע שיָגעו עמים לריק ויעפו לאומים אך לאש בבנין החומה הרחבה ההיא ושעריה הגבוהים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים dass Völker umsonst sich werden gemüht haben u. s. w.

(נט) **ושריה שר מנוחה.** מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים כלם בפירוש הדברים האלה. השבעים מתרגמים מנוחה כמו מנחה, וכן מתרגם יונתן. ולא שכן היה כתוב לפניהם, ובלבד שמנוחה זו לא ידעו מה היא. וחכמי הגוים אומרים ששר מנוחה השר ההולך עם המלך על דרכו למצוא לו מנוח או מקום ללון

הֱדִיחָנִי, כאלו אכל נבוכדנאצר כל אשר בכלי ואחרי כן דחה ממנו את הכלי שלא היה לו חפץ בו עוד. והחכם המחוכם ההוא אוי לנו ממנו בתחומו אם לא טובים פירושיו שם מן הפירוש הזה. לפי שאם כדבריו, אין המשל דומה לנמשל, כי הכשדים היו מחזיקים באבותינו ולא נתנום לשוב אל ארצם, שכן נאמר אצלם החזיקו בם מאנו שלחם (למעלה נ׳ ל״ג).

והדיחני נקוד לפנינו כדין. כי הנה נאמר לפני מזה הציגני כלי ריק, ועתה הנביא מסיים ואומר כתוב להגיד לנו שהיה נבוכדנאצר מפלש במעשהו עם ישראל, ואחר שהציגהו ככלי ריק הֵדִיחַ כל הדבק בדפנות הכלי שלא יכול לאכלו, למען יהי ריק מכל. ויתורגם הדיחני ללועזים hat mich ausgespült.

(לט) **בחמם אשית את משתיהם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שכמות שהם לפנינו אין לפרש למה יישנו השותים שנת עולם, כי השכור הלא יסור יינו מעליו וייקץ והיה כבתחלה. ואומר אני שבחמם זה טעות סופר, ועקרו בְּחֵמָה, וחמה זו כחמת נחש (תהלים נ״ח ה׳), ומשמעה סם המות הממית את שותיו. ויתורגם ללועזים mit Gift will ich ihnen den Trunk mischen.

(מא) **איך היתה לשמה בבל** וגו׳. שמה זה כמו לשמה ולשרקה (למעלה י״ט ח׳), כי בשממת בבל ידובר למטה פסוק מ״ג. ויתורגם לשמה ללועזים zum Gegenstand des Entsetzens.

(מד) **גם חומת בבל נפלה.** אף כאן יש טעות סופר כי תיבת גם מיותרת. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה נשנה גוים שלפני מזה בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו גוים האחרון וכתבו „גם״ ליתן בו טעם כל שהוא. וסוף הפסוק הזה כשאתה מדלג על גם נדרש לאחריו, והדברים בחבורם זה פירושם: עד עתה היו הכשדים מחזיקים בכם, ועתה הנה נפלה חומת בבל, ואין מונע אתכם מצאת, לכן צאו מתוך בבל.

(מז) **ובל ארצה תבוש.** הדברים האלה ככתבם אין להם טעם, וכל שכן שאין חבור ביניהם ובין סוף הפסוק. והעולה על שתיהן שקשה „כל״ שאמר הכתוב כאן. לכן אמרתי שאף כאן יש טעות סופר, וטעות זו מחמת שלא הבינו את סוף הדברים, כסבורים שהכתוב מדבר במות החללים והוא נפילתם. והדבר ברור שלא כן הוא, לפי שאם כן, מה החדוש, וכי אין אנו יודעים שכל חלל נופל? ואם תאמר שבתוכה הוא החדוש, והכתוב בא להגיד לנו שכל חלליה יפלו בתוכה ולא חוצה לה, אין דבריך דברים של טעם.

ובאמת נפילה זו מה שיהיה לחללים מחמת מפלתם, שיהיו נופלים, כלומר מושלכים בקרב הארץ על פני השדה ואין מקבר להם. וכעין נפילה זו הרבה במקרא, והפועל כשישמש תשמיש זה מרביתו שם הפועל (בינוני פועל), ויש שהוא לשעבר ככתוב כאן, כמו שהוכחתי בביאור ויפול אברהם על פניו (בראשית י״ז י״ז). ועל פי הדברים האלה תבוש זה טעות סופר ועקרו תְּבְאַש, וסוף הפסוק נותן טעם לראשו, והוא מגיד לנו שבהיות חלליה נופלים בתוכה ואין מקבר להם תעלה צחנת הפגרים ותבאש כל הארץ. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי הושם חבור בין ראשו לסופו, ואף לא קשה „כל״, כי הוא מקביל אל „כל״ של כל חלליה, ושניהם יחדו מגידים לנו שיהיו חללי כל מקום ומקום מושלכים ארצה וקבורה לא תהיה להם, ועל כן תבאש כל הארץ מקצה ועד קצה. ויתורגם ללועזים und ihr ganzes

אחד להוציא ספרים שנים או יתר על כן, כמו שטעה קוטש בתרגומו[1], כי זה הדבר שהוא מגיד לנו שעשה ירמיהו את דברי המשא אשר נשא אל בבל ספר בפני עצמו ואותו נתן אל שריה להשליך אל תוך פרת, ולא הושלך אל הנהר ספר ירמיהו שבו כתוב המשא הזה עם יתר דברי ירמיהו גם יחד. ונעשה הדבר הזה כן למען יהיה לאות. ויתורגם אל ספר אחד ללועזים in ein besonderes Buch.

(סד) **ויעפו.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק נ״ח, ותן כל האמור שם ענין אף לתיבה זו שהיא התיבה ההיא עצמה. כי כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרם בכתוב, והם נתוספו על ידי מי שבא להגיד לנו שויעפו שנאמר בסוף פסוק נ״ח הוא סוף דברי ירמיהו, ומשם ועד סוף הספר דברים כתובים על ידי אחרים. ובאמת אין כל משא בבל כמות שהוא לפנינו בפרשה נ׳ ונ״א מדברי ירמיהו כבתחלה.

וראיתי להעיר לך אזן לשמוע שבתרגום השבעים אין סדר דברי ירמיהו כמות שהם לפנינו. כי שם דברי ירמיהו שנבא על כל הגוים האלה כתובים באמצע הספר, ולא בסופו, כסדר הזה: משא עילם, מצרים, בבל, פלשתים, אדום, בני עמון, קדר, דמשק, מואב; והסדר שבספרינו מצרים, פלשתים, מואב, בני עמון, אדום, דמשק, קדר, עילם ובבל.

נב

(ג) **כי על אף ה׳** וגו׳. המקרא הזה מפורש לך כל צרכו במקום האחר (מ״ב כ״ד כ׳).

(יב) **בעשור לחדש.** ובמקום האחר נאמר בשבעה לחדש (שם כ״ה ח׳), ואין אתנו היום הזה להכריע בין שני המקראות האלה המכחישים זה את זה.

עמד לפני מלך בבל. כן היה בספרים לפני השבעים, ומתרגומם שמענו שהם היו קוראים עֹמֵד, ומפרשים עומד לפני מלך בבל איש עומד לפני מלך בבל לשרתו. ולי נראה שטעות נפלה כאן בספרים מימי קדם, והעקר עֶבֶד מלך בבל, ככתוב במקום האחר (מ״ב כ״ה ח׳). ואחר שנעשה עבד עומד הוסיפו „לפני" ליתן בדברים טעם.

בירושלם. טיוּת היא, כי בי״ת מיותרת, וירושלים נדרש אל בא. ובי״ת זו נתוספה אחר שנתחלף עבד בעומד והיו אומרים שירושלים מקום עמדו.

(טז) **ומדלות הארץ.** דלות העם האמור בראש הפסוק הקודם יושבי ירושלים, ולעומתם נאמר כאן ומדלות הארץ, והם יושבי הכפרים וערי השדה. תדע לך שזה פירושו, שכן נאמר אחרי כן וששים איש מעם הארץ הנמצאים בעיר (למטה פסוק כ״ה).

(יז) **ואת עמודי הנחשת.** ראה מה שאמרתי בביאור הוא אשר עשה אסא (למעלה מ״א ט׳). ומן הטעם ההוא זכר כל הכלים האלה ומספרם ומשקלם.

(כב) **וכאלה** וגו׳. וככל האמור בעמוד האחד הנזכר היה בעמוד השני. **ורמונים.** יצאו רמונים כפרט אחר כלל מפני חשיבותם.

---

[1] כי הוא מתרגם אחד ein, ובשומו רוח בין אות לאות הוא מראנו לדעת שהוא מפרש אחד שם המספר.

(Reisemarschall). ובכן מראים לנו שלא יודעים מה בין מנוחה למנוח. והשנית שאין הימים הראשונים כימים האלה. בימינו יצא מלך מארצו אל ארץ אחרת וגדוליה ושריה יחרדו לקראתו ולקראת שריו, ויש שהכבוד שינתן לו שם יגדל מכבודו אשר בארצו. ובימים ההם המלך בארץ לא לו כאחד האדם ובלבד שעשרו בעזרתו, ואם כן מה לו שר מנוחה, והלא קטון עבדיו ימצא לו מנוח בכסף. והעולה על שתיהן שאלו היה הדבור שם הכבוד היתה ה"א הדעת נכנסת בראש מנוחה, והיה הכתוב מזכיר התאר הזה אצל שם שריה בראש הדברים לאמר הדבר אשר צוה ירמיהו הנביא את שריה בן מחסיה שר המנוחה. ועתה כשחשך הכתוב „שר מנוחה" עד סוף הדברים ועשה „ושריה שר מנוחה" מאמר בפני עצמו, המאמר הזה משרת מלמד על שלפניו, והוא מלמדנו למה צוה ירמיהו את שריה את המצוה הזאת, ולא צוה איש אחר מעבדי צדקיהו ההולכים עמו בבלה.

ובגלל הדבר הזה אומר אני ששר מנוחה זה פירושו שר אוהב מנוחה, והוא משמיענו שלא היה שריה מן הקנאים אשר אמרו להלחם במלך בבל לפרוק עולו מעל צוארם או לנפול כלם חללים במלחמה, והיה שריה מן היועצים את מלכו לשאת את עול מלך בבל למען שלום הארץ ומנוחתה[1]). והכתוב מזכיר את הדבר הזה להגיד לנו למה בחר ירמיהו בשריה לשליחות זו מכל השרים ההולכים עם המלך בבלה. כי ירמיהו היועץ לשלום ולעבוד את מלך בבל היה ירא שאם ישלח את הספר אשר כתב על בבל ביד שר מן הקנאים, ובו כתובה מפלת בבל, יקראנו וימצא את לבבו לקנא קנאה גדולה מן הראשונה. כי יאמר שמפני שעתידה בבל לנפול אולי נלחם ויגבר ישראל עתה ותפול בבל ביום ההוא. ושר מנוחה משמעו ללועזים ein conservativer Fürst, ein Fürst von besonnenen politischen Grundsätzen.

(ס) **אל ספר אחד.** לא יודעים אנשי המדע משמעו של אחד זה, כסבורים שהוא אחד המגביל סתימות השם[2]), ולא זכרו שהוא לשונו לא יפול בכמו אלה, כמו שנאמר ויכתוב ברוך וגו׳ על מגלת ספר (למעלה ל"ו ד׳), ונאמר עוד בכתבו את הדברים האלה על ספר (למטה ממנו מ"ה א׳), ובשניהם ספר כלו סתום ולא מתואר באחד.

ואחד שנאמר כאן ככתוב ויעשו ארון אחד (דה"ב כ"ד ח׳), שפירושו ארון מיוחד לדבר, ועוד חברים לו בש"א י"ד מ׳, ומ"א י"ח ו׳, ודניאל ז׳ ה׳. ולא בא ספר

---

[1]) והיה בדין שיאמר הכתוב שריה שר שלום, ובלבד שבכתבי הקדש שר שלום מדרגה גדולה ממדרגתו (ישעיה ט׳ ה׳), ולכן לא בחר הכתוב בו לתאר את שריה. ועוד שמנוחה ושלום שתיהן שכנגדן מלחמה, ומנוחת שלמה הנקרא איש מלחמה (דה"א כ"ב ט׳) ריח לה כמנוחת שריה זה.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור ככרות לחם (שופטים ט׳ ט׳) בציון שבגליון. ישם דברתי באחד שטועים החכמים לאמר שכמותו במקרא הזה ואמרתי שהוא משמש סתימות השם. ואין בדברי ההם די באר הענין. כי השם המתואר באחד סתימתו פחותה מסתימות השם כשהוא לעצמו. ואציגה נא עמך שני מקראות למשל. שור איש (שמות כ"א ל"ד) כל איש במשמע, ואיש אחד מבני הנביאים (מ"א כ׳ ל"ה) איש מיוחד, ובלבד שסותמו המדבר לפי שאין לדבורו עסק ביחודו. ועל פי הדברים האלה אחד שאין אתה נותנו ענין למנין מגביל סתימות השם המתואר בו, כמו שאמרתי כאן.

ספר יחזקאל.

א

(ד) **מן הצפון.** ראה מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א׳ י״א). ומן הטעם האמור שם נראה ליחזקאל המראה הזה מן הצפון.

ואש מתלקחת. לא נמצא הדבור הזה בכל המקרא כי אם כאן ובאש אשר בתוך הברד במכת מצרים (שמות ט׳ כ״ד), ושניהם מעשי נסים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמתלקחת מלשון מאיש לֻקחה זאת (בראשית ב׳ כ״ג), ופירוש אש מתלקחת אש שמוּצאה מתוכה ולא תלויה היא בדבר בוער בה.

מתוך האש. הדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם תוספת שנתוספה לבאר ומתוכה שנאמר לפני מזה. וכבר נאמר כן לפני.

(ו) **לאחת להם.** פירשוהו החכמים לאחת מהם, ואין פירושם במשמע הדברים, כי לא יֵאמר כן בלשון המקרא. ולי נראה שהופסק כאן בין הדבקים, ותיבת להם נדרשת לראש הפסוק האחר ושם אפרשנה.

(ז) **ורגליהם.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ועל פי האמור שם „ורגליהם" מיותר, והדברים כבתחלה להם רגל ישרה.

(ח) **ופניהם וכנפיהם לארבעתם.** אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, והם כלם הנושא, ושלשת הפסוקים האחרים שבהם ידובר בפניהם וכנפיהם המה הנשוא.

(ט) **חברות אשה וגו׳.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. והכתוב הזה מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. ופירוש הדברים היו כנפיהם חוברות מתחת לעומת גביהן ופרודות ממעל להן, כמו שנאמר בפסוק האחר וכנפיהן פרודות מלמעלה.

(י) **פני אדם.** חכם אחד מחכמי הגוים מוסיף „מקדם" אחר אדם, ואין לו על מה שיסמוך. וממה שנאמר בסוף הפסוק ופני נשר לארבעתן ולא נזכר הרוח הדבר ברור שלא חפץ הכתוב לפרש כי אם פני הימין ופני השמאל, והניח רוח פני קדם ורוח פני אחור סתומות.

(יא) **ופניהם וכנפיהם.** לא יפורש ככתבו. ואומר אני שתיבת ופניהם מיותרת. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר וכתב ופניהם תחת וכנפיהם, ובא אחריו המגיה והגיה בגליון. ולבסוף נכנסה הגהתו אל גוף הספר, והיא שם מצד הטעות עד היום הזה.

(כג) **רוחה.** לא ידעתי לפרש תיבה זו, ואין יודע, כי כל הנאמר בה לא ראוי לזכרון.

(כה) **ומן העיר** וגו'. אף שריה וצפניה הנזכרים בפסוק הקודם לקוחים מירושלים, ובלבד שהם הכהן הראש וכהן המשנה, ולעומתם נאמר בשרים האלה „מן העיר", מפני שהם שרי המלכות ודבר אין להם עם כהונה. ויתורגם ומן העיר ללועזים und von den Staatsbeamten.

ועל פי הדברים האלה ששים איש מעם הארץ האמורים בסוף הפסוק אף הם שרים, שרי אלפים ושרי מאות.

(כח) **זה העם.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סוף יש כאן, והעקר וזה, כי טעה הלבלר והשמיט וא"ו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(לא) **בעשרים וחמשה.** ובמקום האחר נאמר בספור הזה בעשרים ושבעה לחדש (מ"ב כ"ה כ"ז), וברור הדבר שמקרא אחד טעות, ואנחנו אין אתנו לדעת איזה הוא.

(לד) **וארחתו.** מלשון ארח, והיא בתחלה צידה לדרך, כמו שנאמר בירמיהו ששלחו רב טבחים ויתן לו רב טבחים ארוחה (למעלה מ' ה'), וברבות הימים הורחב גבולה ובאה לשמש לשון כל סעודה או מזון כדי סעודה.

(כ) **שם הרוח ללכת.** שם זה' טעות סופר ועקרו שָׁמָּה, כי טעה הלבלר והשמיט ה"א מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

שמה הרוח ללכת. הדברים האלה לא נמצאים בתרגום השבעים, וחסרונם העקר. ואלה תולדות תוספת זו. בתחלה הגיה מגיה אחד „שם" שלפני מזה ואמר לקראות שמה, כמו שהגהתי אני, ותפס בדבור כלו כדי שלא ליתן מקום לטעות, ולבסוף טעו בכלו והכניסוהו מן הגליון אל גוף הספר.

(כב) **ודמות** וגו' סרס המקרא וכן תפרשהו ודמות רקיע על ראשי החיה. וכעין הסירוס הזה המפריד בין השם הנסמך ואשר נסמך אליו וכתרת עליו נחשת (ירמיהו נ"ב כ"ב). וטעם הסירוס במקרא הזה שחפץ הכתוב לקרב רקיע אל הדברים המתארים אותו. ותמה אני למה לא אמר ועל ראשי החיה דמות רקיע.

החיה. כל אחת מהחיות, זה כחה של ה"א הדעת, כמו שהוכחתי בביאור לאחד (שמות ט"ז כ"ב).

(כג) **ישרות** וגו'. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב נטויות או פרודות, ומאומד אומרים. ולי נראה שישרות אשה אל אחותה זה פירושו מראה אשה כמראה אחותה וארכה ורחבה של זו כאחותה. ויתורגם ללועזים einander gleich.

(כז) **כקול שדי.** לא נראה שידמה הנביא קול זה לקול שדי אחר שדמהו לקול מים רבים. ואף נשנה הדמיון בספר הזה (למטה מ"ג ב') ושם לא נאמר כקול שדי. ואומר אני שהדביר הזה מיותר, והוא תוספת שנתוספה לאחר זמן לפרש מים רבים על פי הכתוב שבתהלים כ"ט ג'.

(כג) **כמראה אש בית לה סביב.** כל הדברים האלה חסרים בתרגום השבעים, וחסרונם נראה לי העקר. ובין כך ובין כך בית זה לא נקוד כדין, ודינו בֵּית, כי נפרד הוא ולא נסמך. ופירוש הדברים כמראה אש אשר החשמל בית לה סביב.

ב

(א) **בן אדם.** כן קורא ה' ליחזקאל בספר הזה כמאה וחמש עשרה פעמים, ולא קורא לו בשמו אפילו פעם אחת. והדבר זר מאוד, ואין בכל דברי הנביא הזה דבר שממנו לו אור זרוע. ואין ספק שיש טעם לדבר הזה, ומי ידעהו היום הזה.

(ב) **ותבא בי רוח.** אין לרוח הזאת כל קדושה, ומשמעו אמץ לב. כי יחזקאל נפל על פניו מיראה ורעד ולא קמה בו רוח בראותו את המראה, ועתה בדבר אליו ה' שבה רוחו אליו ומצא את לבבו לעמוד. והוא שהוא מסיים ואומר ותעמידני על רגלי. ויתורגם ללועזים da kam mir Muth u. s. w., der half mir auf die Beine.

(ג) **גוים המורדים.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי קשה ה"א הדעת. והשנית שלא יאמר לבני הגולה גוים והם מתי מעט. ועל כן אומר אני שגוים זה טעות סופר ועקרו גוי, לשון יחיד, והוא נסמך אל המורדים, והלשון ככתוב גוי כרתים (צפניה ב' ה'). ואין צרך לאמר שגוים כלו מיותר מפני שהשבעים לא מתרגמים אותו. וחכמי הגוים כרוכים אחריהם.

(ד) **והבנים** וגו'. כל הדברים מכאן ועד האתנח חסרים בתרגום השבעים, ומחכמי הגוים יש אומרים שחסרונם העקר. ולא נראה לי כן. ופירוש קשי ערף וגו'

(יב) **אל אשר יהיה שמה הרוח** וגו'. רוח זו רוח סערה שנזכרת בראשית המראה (למעלה פסוק ד'), ופירוש הרוח ה' ההולך בסערה.

(יג) **ודמות החיות.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וּמִבֵּינוֹת להיות, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. ולי נראה המקרא ככתבו העקר.

כמראה לפידים וגו'. אף כאן משנים השבעים ומתרגמים כמראה לפידים מתהלכות. ולא יעמוד תרגומם בפני חקות הלשון, כי לפיד לשון זכר, ומתהלכות לשון נקבה.

(יד) **הבזק.** אין אתנו יודע מה הוא. ומחכמי הגוים משבשים ומגיהים בָּרָק, ונראים לי דבריהם. וכל דברי הפסוק הזה חסרים בתחלה בתרגום השבעים. וחסרונו נראה לי העקר. ואף „רצוא" שנאמר בו ולא נשנה בכל המקרא מגיד עליו שתוספת מאוחרת הוא.

(טו) **וארא החיות.** השבעים לא מתרגמים החיות, ונראה שלא היה לפניהם בספרים.

והנה אפן אחד בארץ, ראה מה שאמרתי בארין זו למטה פסוק י"ט.

לארבעת פניו. מתרגום השבעים של הפסוק הזה והפסוק האחר שמענו שלפניהם היה כאן נוסח אחר, והיה להם סוף הפסוק הזה לארבעתן, ותחלת רעהו ומראה. ונראה לי הנוסח ההוא, מפני שפניו זה אין לפרשו, והוא טעות, וג"ו שבו משנה סוף התיבה שלפניו וראש התיבה האחרת שנשנו בטעות סופר, והם פרו ורבו על ידי מגיה שהגיה בנוסח השבעים וכתב פניו.

(טז) **מראה האופנים.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ומשם יפורש לך המקרא הזה.

(יז) **בלכתם ילכו** וגו'. מחכמי הגוים יש אומרים שבלכתן מיותר, ולא נראה לי כן. ולא שהיו החיות הולכות על ארבעת רבעיהן פעם אחת, ובלבד שהן יכולות להלוך על כל אחד מהם ולא צריכות לפנות בלכתן. וזהו שנאמר לפני מזה ואיש אל עבר פניו ילכו (למעלה פסוק י"ב). ומדי זכרי את המקרא ההוא יאמר לי לבי שרבעיהן שנאמר כאן טעות סופר, ועקרו עֶבְרֵיהֶן, רבוי עֵבֶר.

(יח) **וגביהן וגבה להם.** וגביהן הנושא, ומה שלאחריו הנשוא, ובראש הנשוא וא"ו שהיא כפ"א בלשון ערבי.

ויראה להם. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב וָאֶרְאֶה להם, כלומר ואראה אותם, ואין לתרגומם יסוד, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר אחרי כן והִגַּה גבותם. ופירוש ויראה להם כמו שיאמר הרומי misericordiam habet, יש לפלוני רחמים, ומשמע דבריו צרת פלוני צרה שכל רואיה ירחמו עליו. ואף כאן ויראה להם זה פירושו כל רואיהם ייראו.

וגבותם מלאת עינים. וא"ו זה נותן טעם לשלפניו ומפרש ויראה להם, כי נורא הדבר המלא עינים.

(יט) **מעל הארץ.** וכן נאמר לפני מזה והנה אפן אחד בארץ (למעלה פסוק ט"ו). והלא הדבר מעשה בשמים, כי כן נאמר נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (למעלה פסוק א'). ועל כרחנו נאמר שכמו שנאמר עוף השמים לעוף מעופף ממעל לראשי יושבי הארץ, כן נאמר כאן לקרקע השמים שהוא מצב רגלי החיות ארץ, לפי שאין בלשון שם אחר נאה לו ממנו.

(יז) **והזהרת.** הפעל הזה לא היה משמש קודם לימי יחזקאל. **ממני.** אמר רד"ק בשמי בדברים ששמעת ממני, ואחריו כל אדם ימשוך. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שמי"ם זו כמי"ם של מדרכו הרשעה שנאמר בפסוק האחר, והוא מלמד על המכשול שממנו יזהיר המזהיר. ופירוש הדברים והזהרת אותם שלא יכשלו בי. כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם (הושע י"ד י').

(יח) **הוא רשע** וגו'. רשע מקומו המקום השני כדין המלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה, והפועל הוא. ויתורגם ללועזים er wird schuldbeladen für seine Sünde sterben.

(יט) **ואתה כי הזהרת.** ראה מה שאמרתי בביאור ואת כי שתית (במדבר ה' כ'). ואף כאן, אחר שהגיד לנביא עָנְשו שֵׁיֵענש אם לא יזהיר את הרשע, עתה כשהוא בא לאמר מה יהיה לו כשיזהירו, נופל בדבריו לשון ואתה.

(כ) **ונתתי מכשול לפניו.** חכמי הגוים מחברים הדברים האלה אל „הוא ימות", ומפרשים ונתתי מכשול לפניו אשר בו ימות. ואין פירושם במשמע הכתוב, ולא זכרו המפרשים ההם שאל „הוא" זה מקביל „מידך" שבסוף הפסוק, ואם כן, לא יחובר הוא ימות אל שלפניו. ובאמת הדברים האלה מאמר משרת לפניו, והפעל לפעולה הולכת והֹוֶה בשעת פעולות שני רעיו הקודמים לו. וזה פירוש הכתוב בשוב צדיק מצדקו ועשה עול בתתי מכשול לפניו.

(כא) **לבלתי חטא צדיק והוא** וגו'. אומרים חכמי הגוים שצדיק זה האחרון מיותר. ואחרים משנים סדר הדברים וקוראים והוא צדיק, כמו שנאמר בפסוק י"ח הוא רשע. ובכן משחיתים טעם המקרא. ואומר אני שהדברים ככתבם וכסדרם העקר, ובלבד שהפריד בעל הטעמים בין הדבקים. וצדיק זה האחרון נדרש לאחריו, והמאמר והוא לא חטא מאמר משרת לו, ופירוש הכתוב צדיק כשלא חטא חיו יחיה. ויתורגם ללועזים dass er nicht sündige, der Fromme, wenn er nicht sündigt, wird leben bleiben.

ותכלית כל דברי התנאים האלה להגיד ליחזקאל חובת הנביא מן אלהיו אשר רוחו דובר בו, ומן עמו אשר הוא שלוח אליו. וממה שהאריך ה' בחובה זו ככל הדברים האלה, והיא לנביא דבר למד מאליו[1] נראה שהיתה השעה צריכה לכך. ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת אל נכון מה השעה ההיא. ואפשר שלא היה בגלות יהויכין נביא עוד מלבד יחזקאל, והוא נער ולא יודע מה חובת הנביא מעמו ומאלהיו, ואין איש להגיד לו.

(כב) **קום צא אל הבקעה.** בתוך הגולה היה הנביא יושב בשעה ההיא בקרב אחיו (למטה פסוק ט"ו), והיתה אליו המצוה הזאת מפני שבא ה' לְהֵראות אליו שנית במראה כמראה אשר ראה בנהר כבר, ואין כל הקהל כדאי לראותו. והמראה אשר על נהר כבר נזכר עוד למטה ח' ד', ומ"ג ג'. ומשמע שראה יחזקאל את המראה ההוא בכל הדברות שדבר עמו ה'. ובמקום אחר הוכחתי שבדעת ה' ודרכיו עלה יחזקאל למדרגה למעלה ממרבית הנביאים שהיו לפניו, והיה יודע שהאלהים

---

[1]) תרע לך שכן, שהרי חכמי התלמוד שלא הגיעו לקרסולי הנביאים לנקיות הדעת החמירו בחובה זו יותר מכל האמור כאן, כי הם אמרו כל מי שיש בידו למחות בכל העולם כלו ואינה מוחה נתפס על כל העולם כלו (שבת נ"ד ע"ב).

קשי פנים וחזקי לב מאבותיהם. והוא מסגנון לשון יחזקאל. וראה מה שאמרתי בביאור תועבות גדולות (למטה ח׳ ו׳). ואמר ה׳ אל יחזקאל במראה הראשונה כדברים האלה למען יהי מוכן ומזומן לדבר דבר ה׳ ואפילו אין לו שומע. וכן נאמר לנביא אחר בחזיון הראשון שראה לך ואמרת לעם הזה שמעו שמוע ואל תבינו וראו ראו ואל תדעו (ישעיה ו׳ ט׳).

(ה) **כי בית מרי המה** מאמר בתוך מאמר, והוא בא לפרש הספק שנאמר לפניו וליתן לו טעם.

(ח) **אל תהי מרי.** מפני שבא ה׳ להאכילהו מגלה, והיא מאכל שנפשו של אדם קצה בו, אמר לו כן. וכן תמצא שמאן יחזקאל בגללי צאת האדם שצוהו ה׳ לעשות בהם העוגה (למטה ד׳, י״ב—י״ד).

ג

(ד) **ודברת בדברי אליהם.** השבעים לא מתרגמים ב״ית של בדברי, וחכמי הגוים המתרגמים ללועזים כמשמעו in meinen Worten שמים בפי הנביא הזה דברים שלא כלשון עמו. ולי נראה שב״ית זו טעות סופר ועקרה כ״ף. ובין כך ובין כך, ממה שנאמר אחרי כן כי לא אל עם עמקי שפה וכבדי לשון אתה שלוח אנו שומעים שה׳ מצוה את הנביא לדבר אל העם כלשון אשר ידבר הוא אליו, והוא לשון הקדש, להוציא לשון העם אשר היו יושבים בקרבם. והוא שנאמר ודברת בדברי, או כדברי. ונראה מכאן שאף על פי שלא היו הגולים בבבל כי אם ארבע שנים (למעלה א׳ ב׳) היו שומעים לשון ארמי.

(ה) **כי לא אל עם עמקי שפה** וגו׳. נותן טעם לשלפניו, כמו שפירשתי בפסוק הקודם.

(ו) **לא.** נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו לְא. וכבר הראיתיך כטעות זו בביאור לא שמרת (ש״ב י״ג י״ג).

אל עמים רבים. אל עם מן העמים הרבים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים schickte ich dich zu so manchem Volk etc. **אם לא.** שבועה היא זו.

(יב) **ברוך כבוד ה׳ ממקומו.** הפירוש המקובל ידוע לכל, ולפיו ברכה זו היא קול הרעש הגדול שנאמר לפני מזה. ולא פירוש אמת הוא, מפני שאין במשמע קול רעש קול דברים (kann nicht artikulirte Laute bezeichnen). ואף אין טעם לדברים כשהם ברכה. ועוד שאם כן, היה הכתוב מגיד לנו מי המה המברכים, כמו שנאמר בשרפים המקדישים וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש קדוש וגו׳ (ישעיה ו׳ ג׳). ועל כן משבח אני דברי חכם יהודי אחד שמשבש ברוך ומגיה בְּרוּם. ופירוש ממקומו מן המקום שראה הנביא את המרכבה ועליה כבוד ה׳ בתחלה. והלשון ככתוב וירם כבוד ה׳ (למטה י׳ ד׳). והדברים תאר הזמן, להגיד לנו מתי נשמע קול הרעש הגדול. וכן נאמר לפני מזה שקול כנפי החיות כקול מים רבים בלכתן, ובעמדם תרפנה כנפיהן (למעלה א׳ כ״ד).

(טו) **ואשב המה** וגו׳. וכתיב ואשר, והוא העקר, ובלבד שאנשי המסורה חברוהו אל שלפניו ועל כן לא מצאו בו טעם. והוא נדרש לאחריו, ופירוש הדברים ובמקום שהיו המה יושבים שם ישבתי אני. **שבעת ימים.** כמספר הימים שישבו רעי איוב עמו בטרם ידברו אליו (איוב ב׳ י״ג).

והם בעיני הנביא כל ימי שמרון. והדבר הזה מסכים עם מה שאמרתי אני במקום אחר. ולפי החשבון שבספר מלכים מימי עמרי ועד גלות שמרון כמאה ושמנים שנה, והנביא לא דק, ולא רצה לאמר כי אם שאין השנים מאתים, או קבלה אחרת היתה בידו על דבר מספר הימים.

(ו) **שנית.** נדרש אל ושכבת לבדו ולא אל הדבור כלו, לפי שעדיין לא שכב על צדו הימני. **ארבעים יום לשנה** וגו׳. לא ידעתי מה מספר השְנים האלה, ואין יודע.

(י) **ומאכלך אשר** וגו׳. השבעים לא מתרגמים אשר, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. והמקרא כבתבו העקר. וכל הדברים עד במשקול (ועד בכלל) הגושא, והנשוא עשרים שקל ליום. **מעת עד עת,** והוא מה שנאמר לו בלשון המשנה מעת לעת, והן עשרים וארבע שעות רצופות.

(יא) **ששית ההין** כאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדין, ודין האתנח בתשתה הראשון, וששית ההין נדרש לאחריו.

(יב) **ועגת שערים תאכלנה.** והלחם אשר תכין לך מתערובות כל המינים האלה תהיה אפיתו כאפית עוגת שעורים. **והיא.** לא די לו בזכר העוגה שבראש הפסוק, ואמר והיא, כמי שאומר והעוגה הזאת שנפשו של אדם קצה בה מפני שעשויה תערובות כל המינים האלה עוד זאת תעשה לה לעשותה בגללי צאת האדם לפסלה ממאכל אדם.

תעגנה. אמרו החכמים כלם שפירוש תעוגנה תאפנה עוגה, וגללי צאת האדם לבער האש ועליהם תֵאפה העוגה. ואם כדברי החכמים היה הכתוב אומר תאפנה ובצאת האדם, וכשהוא אומר תעוגנה ובגללי צאת האדם הפעל כמו שנאמר בלשון משנה עָג עוגה, וכמוהו אף הגללים ענין לתבנית העוגה. ואם כן, משמע תעוגנה תעשנה עגולה, ובי״ת של בגללי מלמד על הכלי שמשתמש בו הפועל למעשהו, וזה פירוש הדברים ועל ידי גללי צאת האדם תעשנה עגולה, כלומר תשום גללי צאת האדם על בצקך לדפוס, ובכן תעשנה עגולה כמוהם. ויתורגם ללועזים diese aber sollst du nach Ballen von Menschenkot abrunden.

ומעתה יפורש לנו למה מאן הנביא בגללי צאת האדם ונתן לו ה׳ צפיעי הבקר תחתיהם. לפי שבפירוש המקובל הצאה נשרפה והיתה לגחלים, ואין בה משום מיאוס; והיא לדברי משמשת בעצם תומה ונפשו של אדם קצה בכל אשר נגע בה. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ט״ו.

(יד) **נפשי לא מטמאה.** נפש זו הנפש המתאוה. ויתורגם המקרא הזה ללועזים ich habe mich nie durch einen Genuss verunreinigt.

(טו) **ועשית את לחמך עליהם.** אין הדברים האלה סותרים מה שאמרתי בביאור תעוגנה (למעלה פסוק י״ב), כי משמש על כאן כמו שנאמר על דברתי מלכי צדק (תהלים ק״י ד׳). ועוד שאפילו כפשוטו וכמשמעו יפול „על״ כאן. כי הלחם נתון על צפיעי הבקר שהם הדפוס לעשותו כתבניתם.

(טז) **הנני שבר מטה לחם.** הדבור הזה לא היה משמש קודם לימי יחזקאל. ואין הסרת משען לחם (ישעיה ג׳ א׳) כמוהו.

שהוא אל אחד ואין עוד מלבדו לא נאה כל שם לעצמותו. ואף על פי כן ראה יחזקאל את המראה ההוא, ואת החיות, ואת דמות פניהן, ואת הכסא, ועל הכסא דמות כמראה אדם (למעלה א׳ כ״ו), וכל אלה מדרגה ירודה ממדרגת כל הנביאים אשר היו לפניו. ונפלאת היא בעיני איך תהיינה לאיש אחד שתי המדרגות האלה יחד זו לעומת זו.

ד

(א) **לבנה.** הכשדים ויושבי ארץ אשור היו כותבים וחוקקים על לבנים בטרם תשרפנה לשרפה והן רכות ונוחות לָחוק עליהן.

(ב) **ונתת עליה מצור.** מחכמי הגוים יש אומרים שצוהו ה׳ לצור על הלבנה צורת מצור. ולא כן הדבר, ומתן המצור מעשה ולא צורה, ועד בדבר מחבת ברזל שבפסוק האחר שבה נאמר קח לך, ולא יפול הלשון ההוא במי שצר צורת מחבת ברזל בלבד. ופירוש הכתוב עשה ללבנה אשר עליה חקוּת עיר ירושלים ככל אשר יֵעשה לעיר שבאה במצור, לשפוך עליה סוללה ולבנות דיק ולתת מחנות.

(ג) **מחבת ברזל.** אמר רש״י דוגמא לחומת העיר המפסקת בין הצבא ובין העיר. ושכח הרב שחומת העיר היתה הקוקה על הלבנה, כי עיר חומה חומתה עליה תֵחשב, וכשאמר הכתוב וחקות עליה עיר (למעלה פסוק א׳) חומתה בכלל. ועוד שאלו בא הכתוב ליתן דוגמא לחומת העיר היה אוחז בדבר אחר, ולא במחבת ברזל, לפי שאין חומת ירושלים ברזל. ומחבת הברזל הזאת שהושמה לקיר ברזל אות ומופת לעונות בני ישראל שהיו מבדילים ביניהם ובין ה׳ אלהיהם (ישעיה נ״ט ב׳). ואין יחזקאל השם מצור על העיר כנגד חיל הכשדים הצרים עליה כי אם כנגד ה׳ אלהי ישראל שנהפך לאויב לו, כמו שנאמר הנני קולע את יושבי הארץ בפעם הזאת והצרותי להם (ירמיה י׳ י״ח), ונאמר הנני מסב את כלי המלחמה אשר בידכם אשר אתם נלחמים בם את מלך בבל ואת הכשדים הצרים עליכם וגו׳ ונלחמתי אני אתכם ביד חזקה (שם כ״א ד׳ וה׳). הרי שה׳ הוא הצר על ירושלים ונלחם בה.

והכינתה את פניך אליה אל העיר, והכנה זו היא אשר פירשתיה בביאור בתוך הירדן הכן (יהושע ג׳ י״ז). ונאמר כאן הלשון הזה, מפני שכל העיר כמדת לבנה, והבא לשום פניו אליה צריך לכוון אלה כנגד זו. ויתורגם ללועזים und richte dein Angesicht genau gegen sie.

(ד) **על צדך השמאלי.** מתחיל בשמאל, שלא כסדר הנהוג בכל המקרא[1], מפני שהוא חפץ להתחיל בישראל הגדולה שבשתי אחיות (למטה ט״ז מ״ו, וכ״ג ד׳), וארץ ישראל מצפונה שהיא משמאל, ויהודה אחותה מימינה.

(ה) **את שני עונם.** השבעים לא מתרגמים שני כלל, ויונתן המתרגם שני על חד תרין היה לפניו בספרים מִשְׁנֵה עונם, כי אין לאמר שטעה כסבור ששני שנאמר כאן רבוי שנה הוא.

שלש מאות ותשעים. בתרגום השבעים הנוסח בכתוב הזה ולמטה פסוק ט׳ מאה ותשעים. וכן נראה לי העקר. והמה כל הימים ממלכות עמרי ועד גלות שמרון,

---

[1]) ואם תשיבני מן הכתוב האומר אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה (בראשית י״ג ט׳) זכור ששם אברהם הוא העקר, וכנגדו נאמר ראשונה ואימינה ואחרי כן ואשמאילה.

מקום ושם איש בזה וזאת, ואין זה וזאת הנשוא, נתנו זה וזאת לפני השם ועשו את השם חלופיהם ומפרשם (Apposition).

(ז) **יען המנכם וגו'.** לא ידעתי לכוון פירוש המנכם. יש משבשים ומגיהים הַמְּרוֹתְכֶם. ולא נראה לי. ואומר אני שהמנכם זה אפשר שדינו הֲמִנְּכֶם, ושרשו מין, והוא הבנין הכבד הנוסף, וריח לו כמין שבלשון המשנה שפירושו איש סר מאחרי הקהל לבקש לו דרך חדשה באמונות ודעות. ואם כן, זה פירוש הדברים יען אשר סרתם מדרכי הגוים אשר סביבותיכם להיות מינים אף אצלם. ויתורגם ללועזים weil Ihr von den Heiden, die rings um euch her sind, eine Abart bildet.

לא עשיתם. כן העקר, ואין למחוק „לא", כמו שיש מחכמי הגוים עושים. ואמר וכמשפטי הגוים לא עשיתם, מפני שהרעו לעשות מן הגוים. וכן אמר הנביא הזה ולא בדרכיהן הלכת וכתועבותיהן עשית, והוא מסיים ואומר ותשחיתו מהן (למטה ט"ז מ"ז). הרי שמי שהרע מחברו תאמר עליו שלא עשה כחברו. וכן משמע מסוף הדברים שכשבא לדבר בפורענותם הוא אומר ועשית בך את אשר לא עשיתי ואת אשר לא אעשה כמוהו עוד (למטה פסוק ט'), וה' אומר לעשות להם את אשר לא עשה ולא יעשה לכל אדם מפני שהם עשו שלא כמעשה כל אדם.

(יא) **וגם אני אגרע וגו'.** גלאו החכמים לפרש הדברים ככתבם, וכלם משבשים אגרע, ויש מגיהים אֶגַּע, ואחרים אֶתְגָּרֶה, ואחרים אֶפְרַע. ואני אלו באתי לשבש המקרא הזה הייתי אומר אל תקרא אגרע כי אם אֲגַדֵּעַ, כמו שקרא יונתן המתרגם ואקטוף תקוף דרעך. ואולם לא נראה לי שהמקרא הזה משובש, ובלבד שהלשון מגומגם. כי הנה נאמר לא יגרע מצדיק עיניו (איוב ל"ו ז'), וכן הכתוב הזה, ובלבד שנחשך הפעול שהוא עיני עד סוף המאמר האחר. ואמרתי שהלשון מגומגם מפני שעיני זה המשמש לשני המאמרים מקומו המקום הראשון והמקום השני גם יחד, לפי שהוא במאמר הראשון הפעול ובאחרון הפועל, והדבר הזה מכוער בכל לשון. ויחזקאל הלא אמרתי לך במקום אחר שאין ספרו כתוב על טהרת לשון המקרא, ועל כן לא יפלא בעינינו שאמר כסדר הדברים האלה, כי כבר היו בגדולי הסופרים אשר לגוים מי שחטא בלשונו כמוהו[1]). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב גם אני אגרע מכם עיני ולא תחוס. ויתורגם ללועזים so will ich auch, damit es keine Schonung kenne, mein Auge davon halten.

(יג) **והנחמתי.** לשון נקמה היא זו, כמו שנאמר אנחם מצרי, ומקביל אליו ואנקמה מאויבי (ישעיה א' כ"ד).

וידעו וגו' בקנאתי וגו'. החכמים כלם מחברים בקנאתי אל דברתי, והנביא לא חבר כן, שהרי במקום אחר אמר סתם וידעתם כי אני ה' דברתי (למטה י"ז כ"א). ובקנאתי משמש עם וידעו, ובי"ת שבראשו כבית של במה אדע (בראשית ט"ו ח') וסוף הפסוק תאר הזמן לקנאת ה'. וזה פירוש הכתוב בקנאתי אשר אקנא בכלותי חמתי בהם בה ידעו שאני ה' הוא אשר דברתי להביא עליה הרעה. ויתורגם ללועזים und sie sollen an dem Eifer, womit ich an ihnen meinen Grimm

---

[1]) וכן אמר שילר הגרמני ?was ist und wozu studirt man Weltgeschichte, וסדר דבריו ממש כסדר הכתוב הזה.

ה

(א) **והעברת על ראשך** וגו׳. שער הזקן הוא העקר, ולא צוהו לגלח גם את ראשו כי אם מפני ששער הזקן מעט ואין בשלישית ממנו די צרור בכנפיו והשלך אל תוך האש אחר שזרה מרביתו לרוח (למטה פסוק ד׳ וה׳). ושער הזקן עקר, לפי שגלוחו בשת (ש״ב י׳, ד׳ וה׳) וצער ואבל (ירמיה מ״א ה׳).

(ב) **בתוך העיר** החקוקה על הלבנה. וכנגד הדבר הזה בנמשל שלישיתך בדבר ימותו וברעב יכלו בתוכך (למטה פסוק י״ב).

והרב אריק אחריהם. על כרחנו נאמר שאריק זה טעות סופר, ועקרו תָּרִיק, לפי שכל המעשים האלה העשויים לאות ולמופת לישראל מעשי הנביא, וה׳ כל עסקו בהם המצוה שמצוהו לעשותם.

(ד) **ומהם עוד תקח** וגו׳. ומן המעט אשר צרת בכנפיך עוד תקח והשלכת אל תוך האש ושרפת. וכל דברי הפסוק הזה חשודים בעיני ביתור. לפי שכל המעשים העשויים עד כאן מפורשים כל צרכם אחרי כן בפסוק י״ב, חוץ מן הצרור אשר בכנפי הנביא שלא נזכר שם דבר מקביל אליו מפני שלמד מענינו שהוא שארית הפליטה, והשרפה הזאת לא תמצא דבר מקביל אליה בכל נבואה זו, והיא לא לְמדה מענינה.

וסוף הפסוק הזה כמות שהוא לפנינו בספרים קשה מאוד לפרשו. כי מי כל בית ישראל, והלא המעט הזה כל השארית הנמצאה אחר הדבר והרעב והחרב? והשנית שאם תצא אש מן המעט הזה אל כל בית ישראל, הלא כלה יעשה ה׳ בעמו, והוא שלא כשטת כל הנביאים, ולא כן מעשה שהיה, כאשר אנחנו רואים היום הזה. ואף על פי שאמרתי שחשודים הדברים בעיני ביתור, הלא נדרוש לדעת טעמם, כי אין לאמר שהוסיף המוסיף דברים שאין להם טעם.

ודע שהשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ממנו תצא אש ואמרת אל כל בית ישראל. ואומר אני שכן עקר התוספת הזאת. ועל פי הנוסח ההוא המעט הזה הלקוח מן הצרור אשר בכנפי הנביא להשרף באש המה הכושלים שבשרידים אשר יאבדו וימותו בגולה, והאש היוצאת מהם אש שתצא אל כל הגוים. והדברים האלה נתוספו לאחר זמן לנחמה. וברבות הימים לא עמדו על הדברים והשמיטו „ואמרת״, כסבורים שמיותר הוא, ובכן נסבה האש הזאת אל כל בית ישראל.

(ה) **זאת ירושלים.** ראה מה שאמרתי בביאור זה סיני (שופטים ה׳ ה׳). ועתה הפירוש ההוא מפוקפק אצלי ותלוי ברפיון. ונראה לי היום הזה שכל שם איש ושם מקום שמתוארים בזה וזאת דין זה וזאת לפני השם תמיד ולא לאחריו, שכן נאמר זה משה (שמות ל״ב א׳), זה סיני שהזכרתי, זה ה׳ (ישעיה כ״ה ט׳), ונאמר כאן זאת ירושלים. וטעם הסדר הזה בכמו אלה לפי שאין דרך העברים לתאר שם עצם פרטי כי אם בהיות התאר נשוא המאמר[1]), ועל כן כשהיו נזקקים לתאר שם

---

[1]) אנכי לא ידעתי בכל המקרא שם עצם פרטי שעמו תאר שלא כתאר שאמרתי חוץ מן ה׳ הטוב (דה״ב ל׳ י״ח), והכתוב ההוא נאמר אחר שפסקו היהודים להגות את השם באותיותיו, והיו קוראים שם הויה אדני או אלהים, ולא זה וזה שם עצם פרטי.

(ט) **נשברתי.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב נשבעתי, בע״ן, ואין לתרגומם יסוד. והמקרא ככתבו אין לפרשו. ועל כרחנו נאמר שטעות סופר יש כאן והעקר שברתי, הבנין הקל. ושכנות „נשבו״ שיש בו חציו הראשון של נשבעתי גרמה טעות זו.

(י) **לא אל חנם דברתי** כאומר ולא עושה, כי אני ה׳ דברתי ועשיתי כדברי. והדבור „אל חנם״ אמור כאן ולא נשנה בכל המקרא.

(יב) **והנשאר** חסר בתרגום השבעים, וחסרונו נראה לי העקר. **והנצור.** חכמי הגוים מפרשים הנצל ונמלט, וטעות היא בידם, והנצור מלשון כעיר נצורה (ישעיה א׳ ח׳). ופירושו ואשר בעיר הנצורה, וכן מתרגמים השבעים. ויתורגם ללועזים und wer in der belagerten Stadt sich befindet.

(יד) **ממדבר דבלתה.** הכל מודים שדבלתה זה טעות סופר ועקרו רבלתה ברי״ש. וחכמי הגוים כלם משנים הנקוד ומגיהים מִמִּדְבָּר, ומפרשים מן המדבר ועד רבלה. ותשובות הרבה בדבר. לפי שאם כן, היה הכתוב אומר מן המדבר, ואף אז לא היינו יודעים איזה מדבר הוא. והשנית שלא נמצא לארץ ישראל כגבולות אלה בכל המקרא. ועוד שהרי נאמר אחרי כן בכל מושבותיהם ולמה לנו הגבולות?

ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדברים כנקודם העקר, ומדבר רבלתה מדבר שמם מאוד וידוע להם. ומי״ם של ממדבר מי״ם היתרון. ופירוש הכתוב ונתתי את הארץ שממה ומשמה יותר ממדבר רבלתה. ויתורגם ללועזים mehr noch als die Wüste von Ribla.

ז

(ב) **לאדמת ישראל** וגו׳. מקום האתנח בישראל, וקץ מחובר אל שלאחריו. ואף נפל בטעות סופר משנה בא, והעקר קץ בא בא הקץ, כמו שנאמר בפסוק ו׳. וכן מתרגמים השבעים אף כאן.

(ה) **רעה אחת רעה.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והאומרים שאחת זה מגביל סתימות רעה לא זכרו שלא משמשים אחד ואחת תשמישם זה בדברי נבואה ודברי שיר. ויונתן המתרגם אחת בתר היה קורא אחר, ולא נראה לי הנוסח ההוא, אף על פי שנמצא בכתבי יד הרבה, מפני שלא יֵאמר כן בלשון המקרא, ואלו בא הכתוב לדבר כמו אלה, היה אומר רעה על רעה, כמו שנאמר שבר על שבר (ירמיה ד׳ כ׳), וכמו שנאמר בנבואה זו הוה על הוה (למטה פסוק כ״ו). ואומר אני אל תקרא אחת כי אם תחת. ורעה ראשונה רעת מעשי ישראל, והאחרונה פורענות שמביא ה׳ עליהם. וסרס המקרא וכן תפרשהו הנה באה רעה תחת רעה. ויתורגם אף ללועזים בסירוס siehe, es kommt Übel für Übel.

(ז) **באה הצפירה.** לא ידעתי לפרש הדברים האלה. והשבעים לא מתרגמים אותם.

(ט) **וידעתם** וגו׳. בבא עליכם פורענות כחטאותיכם תדעו כי אני ה׳ המכה, אני אשר זה דרכי לשלם מדה תחת מדה.

(יא) **לא מהם.** אין לפרש את הדברים האלה ככתבם. והשבעים משנים וגורעים ומוסיפים ולא הועילו מאומה. ואף אין לשער עקר הדברים, כי נשחתים הם עד לאין מרפא.

auslassen werde, erkennen, dass ichJHVH es bin, der es ihnen .auch vorausgesagt

(יד) **לעיני כל עובר.** ראה מה שאמרתי בביאור ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א), ומשם יפורש לך המקרא הזה.

(טז) **אשר היו למשחית.** מחכמי הגוים יש אומרים שהדברים האלה מתארים חצי הרעב. ואם כדבריהם היה הכתוב נותן „בהם" בין הפעל ובין הפעול ואומר בשלחי בהם את חצי הרעב וגו׳. ומפני שהדברים האלה מתארים בני ישראל נכנס „בהם" זה בסוף הדברים לקרב „אשר" אל הכנוי שהוא שב אליו. ואמר אשר היו למשחית, כמו שנאמר והיה חילם למשסה (צפניה א׳ י״ג), ופירוש נתנוה להשחתה. ויתורגם ללועזים die dem Verderben verfallen sind.

ורעב אסף עליכם. לא יפורשו הדברים האלה כפשוטם וכמשמעם, לפי שברעב דבר עד הנה, ומה הרעב שאמר להוסיף עליהם? ואומר אני שזה פירוש הדברים: ורעב זה שאני אומר להביא עליכם לא יהיה כי אם תוספת על יתר המכות שאכה בכם. ויתורגם ללועזים und die Hungersnoth soll bloss eine .Zugabe sein

ו

(ב) **אל הרי ישראל.** אף על פי שכלל הכתוב גם אפיקים וגיאות, ההרים עקר בתוכחה זו, מפני שעליהם היו הבמות, ובאבדן האלילים הוא בא לדבר עתה אחר שדבר באבדן בני ישראל העובדים אותם. כי כן דרך ה׳ אלהי ישראל לשפוט גוי חוטא ראשונה ואליליו אחרונה, כמו שהוכחתי בביאור והשמדתי את במותיכם (ויקרא כ״ו ל׳).

(ה) **וזריתי את עצמותיכם** וגו׳. והדבר הזה יֵעשה למען טמאם, כמעשה אשר עשה יאשיהו למזבח אשר בבית אל (מ״ב כ״ג ט״ז).

(ז) **ונפל חלל בתוככם.** חכמי הגוים מפרשים דברים כמשמעם ודי להם בכן, אף על פי שלפירושם אין לדברים טעם. ואתה ראה מה שאמרתי ירמיהו נ״א מ״ז. ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש הכתוב וחללים יהיו מושלכים בתוככם ואין מקבר להמה, ובכן תטמא אדמתכם. ויתורגם ללועזים und es werden .Erschlagene in euerer Mitte herumliegen

(ח) **והותרתי.** קשה מאוד לפרשו. וחכמי הגוים כלם משבשים אותו ומגיהים דִּבַּרְתִּי ומחברים אל סוף הפסוק הקודם. ואף על פי שגם במקום אחר נאמר בספר הזה וידעתם כי אני ה׳ דברתי (למטה י״ז כ״א), הלא נאמר בנבואה זו שלש פעמים כלשון הזה (למטה פסוק ט׳ וי״ג וי״ד), ולא נאמר דברתי, וחזקה לכתוב הזה שלשונו כרעיו. ואם אמרנו לקיים המקרא הזה ככתבו על כרחנו נאמר שהותרתי זה ריח לו כּכתוּב אל תותר (בראשית מ״ט ד׳), ופירוש הדברים יתרה אעשה, כלומר אעשה עמכם לפנים משורת הדין ואתן לכם רחמים יותר מן הראוי לכם בהיות לכם פליטים בגוים. ויתורגם ללועזים und mehr, als Ihr um mich verdient, wird es sein, wenn von euch dem Schwerte Entronnene unter den .Völkern sind

הגוים עם חכמי ישראל גם יחד האומרים שצבי עדיו וגו׳ הוא בית המקדש שה׳ עשהו לגאון להם והם הפכוהו למקום צלמי תועבותם ושקוציהם, לו חכמו ישכילו לראות שהכתוב אומר עשו בו, ולא אמר נתנו בו, ואם כן, במעשה הצלמים הוא מדבר ולא בהעמדתם במקומם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und ihr prächtiger Schmuck, zur Zierde bestimmt — daraus machten sie ihre Bilder der Gräuel, der Abscheulichkeiten.

(כא) **וחללוהו.** וכתיב וחללוה כנגד ירושלים, וכן העקר. ואמרתי שהכתיב הוא העקר מפני שבכספם וזהבם שעשו בו צלמי תועבותם ושקוציהם לא יפול לשון חלול, לפי שאין חלול גדול מן החלול שחללוהו בעליו.

(כב) **והסבותי פני מהם** מן הזרים המחללים אותה. ואמר הכתוב כן, לפי שלא יעשו האויבים בירושלים כמו שעשו לה ופני ה׳ אלהיה אליהם, כי הלא ייראו מפניו. ואלו נאמרו הדברים כנגד ישראל היה אומר והסתרתי פני מהם, ולא ככתוב. וחכמי הגוים מפרשים הדברים על ישראל, כי לא יודעים להבדיל בין שתי הלשונות.

(כג) **עשה הרתוק.** לא יפורש ככתוב. וכל החכמים הכרוכים אחרי יונתן המתרגם עבד שולשלן לא זכרו שרתוקות הנזכרות בבנין הבית שעשה שלמה (מ״א ו׳ כ״א), אם באמת משמעו שלשלות, קטנות הן ועשויות לנוי ולתפארת, ואין נוי ותפארת ענין לכאן. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרן עֲשֵׂה רָחוֹק, ופירוש הכתוב עושה ירושלים ויוצרה רחוק ממנה, כלומר השיב אחור ימינו מפני אויבה, וכמו שנאמר לפני מזה כנגד האויבים הבאים עליה להחריבה והסבותי פני מהם, כמו שפירשתי בפסוק הקודם. ויתורגם ללועזים fern ist ihr Schöpfer.

כי הארץ מלאה משפט דמים. וארץ שככה לה לא ישרה ה׳ שכינתו בקרבה, ובגלל הדבר הזה רחוק ממנה עושה.

(כד) **גאון עזים.** אמר חכם אחד מחכמי הגוים שעזים זה טעות סופר ועקרו עֻזָּם, ונראים לי דבריו מאוד. ונחלו, נפעל ושרשו חלל. מקדשיהם לא נקוד כדין, ודינו מְקֻדְּשֵׁיהֶם, כמו שמתרגם יונתן.

ח

(ד) **כמראה אשר ראיתי בבקעה.** והוא המראה אשר ראהו ראשונה על נהר כבר, והוא קורא כאן על שם הראיה האחרונה שראהו בבקעה (למעלה ג׳ כ״ג).

(ה) **בבאה.** אין תיבה זו נקודה כדין, ודינה בְּבֹאָה, והיא כמו بُوبُو בלשון ערבי, ובלשון התלמוד בבואה. והיא בתחלה צורת אדם שיראה הרואה בעין חברו והיא צורתו, ומשם נשאלה לכל צורה. ותיבה זו אין עקרה בכתוב, והיא היתה כתובה בתחלה בגליון לפרש סמל, וברבות הימים נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר. ומפני שלא היו יודעים מה היא קראוה כניקודה ונתנוה בסוף הפסוק ליתן בה טעם כל שהוא.

(ו) **תשוב תראה תועבות גדלות.** ראה מה שאמרתי בביאור והבנים קשי פנים (למעלה ב׳ ד׳). ואף כאן תועבות גדולות זה פירושו תועבות גדולות מאלה אשר ראית פה. והוא הדין לדבור הזה שבפסוק י״ג. ובפסוק ט״ו נאמר בפירוש תועבות גדולות מאלה. ויתורגם גדולות זה ללועזים noch grössere.

(יג) **כי המוכר** וגו׳. נותן טעם לשלפניו. **ועוד בחיים חיתם.** חיה זו כמו חית פלשתים (ש״ב כ״ג י״ג), והדברים מאמר משרת לשלפניהם, ופירוש הכתוב בחבורו לא ישוב עוד המוכר אל הממכר וימצא משפחתו ומשפחת הקונה בחיים, ועל כן לא ישמח הקונה בקנינו ואל יתאבל המוכר על ממכרו. והדברים לשון נופל על לשון. ויתורגם המאמר המשרת הזה ללועזים bei Lebzeiten ihrer Sippen.

כי חזון וגו׳. כל היגעים לפרש את הדברים האלה ככתבם יגעים לריק. ואנחנו נעמוד על הדברים בעקרם בזכרנו שתים, שנאמר בסוף הפסוק הקודם כי חרון אל כל המונה, היא האחת, והשנית שלשון שיבה יפול בחרון אף, כמו שנאמר לא שב חרון אף ה׳ (ירמיהו ד׳ ח׳). כי מעתה הלא ברור הדבר כאור השמש בצהרים שטעות סופר יש כאן, והזון זה עקרו חרון. ואחר שנאמר לפני מזה שהמוכר אל הממכר לא ישוב הוא מסיים ואומר כי חרון אל כל המונה לא ישוב, ולשון זה מעין לשון זה, ופירוש הדברים אף ה׳ שחרה בכל המונה לא ישוב ממנו עד כלותה, ועל כן לא תהיינה משפחות המוכר והקונה בחיים בהגיע עת המוכר לשוב אל ממכרו. ויתורגם ללועזים denn der Zorn gegen ihre Menge wird sich nicht legen.

חיתו. אף חיה זו כאחותה שבראש הפסוק, ופירוש הדברים בעון כל איש לא יתחזקו בני משפחתו נגד הצרות הבאות עליהם, כי כלם ימותו.

(יד) **תקעו בתקוע.** אמרו בעלי הלשון שתקוע השופר, ודבריהם דברי חלומות. ותקוע זה לא נקוד כדין, ודינו בִתְקוֹעַ, והיא תקוע העיר הקרובה לירושלים, והכתוב אמר תקעו בתקוע על שם לשון נופל על לשון, שכן אמר נביא אחר ובתקוע תקעו שופר (ירמיה ו׳ א׳). ומפני שתקוע העיר קרובה לירשלים מדבר הנביא בה כאלו צפו שם הצופים ותקעו בשופר להזהיר את יושבי ירושלים מן החרב הבאה. ויתורגם ללועזים in Thekoa stiess mann in die Trompete.

(טז) **כיוני הגיאות** כשהן על ההרים מפני שהחרידן המחריד ממקומן כן יהיו הם על ההרים חוץ למקומם, נוגים ואבלים. וראה מה שאמרתי בביאור הררי בשדה (ירמיה י״ז ג׳).

(יט) **וזהבם לנדה יהיה.** הרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שכל בני המזרח לא רואים את האשה כי אם ככלי להשתמש בו. ועל כן הכתוב הזה מדמה את זהבם שלא יצילם ביום עברת ה׳ לאשה בנדתה שאין ביפיה תועלת השעה.

(כ) **וצבי עדיו לגאון שמהו** וגו׳. אין בדברים האלה כדי מאמר שלם, כי כלם הנושא, והנשוא וצלמי תועבתם וגו׳. ובראש הנשוא וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי, מפני שהנושא דברים ארוכים. ושמהו פועלו סתום והוא כמו הושם. ובי״ת של „בו״ מלמד על החמר, ככתוב ויעש את הכיור וגו׳ במראות הצובאות (שמות ל״ח ח׳), ופירוש הכתוב וצבי עדיו הנתון לו לגאון בו עשו צלמי תועבותם ושקוציהם. וכנגד כלי כספם וזהבם נאמר כן, לפי שהכלים ההם נתונים להם לנוי ולתפארת והם עשו בהם פסיליהם ומסכותם, שכן נעשה העגל בנזמי הזהב אשר באזני הנ׳שים (שמות ל״ב, ג׳ וד׳), ואף האפוד שעשה גדעון והוא היה לו ולביתו למוקש נעשה בנזמי הזהב והשהרונים והנטיפות שבשלל (שופטים ח׳, כ״ד—כ״ז). ומחכמי הגוים יש אומרים שפועלו של שמהו העם, ומפרשים גאון דבר שמביא לידי גאון, והם האלילים, ולא זכרו שלא יקרא הנביא לאלילים גאון ותועבות ושקוצים בנשימה אחת. ויתר חכמי

והכתוב האומר לאופנים להם קורא הגלגל באזני (פסוק י״ג) ודאי קול לו כקול דברים שלא היו בספר בתחלה.

(יז) **ירומו אותם.** בכתבי יד הרבה הנוסח אִתָּם. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ופירוש אותם הם עצמם, והוא הנפעל של ירומו.

(יט) **ויעמד.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ויעמדו, כנגד הכרובים, והמקרא ככתבו נאמר כנגד כבוד ה׳ שעמד.

יא

(א) **הפונה קדימה.** אין עקרו בכתוב, והוא תוספת שנתוספה באחרית הימים לבאר קדמוני. וכן נאמר בספר הזה למעלה הקדמוני (י׳ י״ט), בלא התוספת הזאת, ואלו בא יחזקאל עצמו לבאר קדמוני, היה מבארו בפעם הראשונה וסותמו כאן.

(ג) **לא בקרוב בנות בתים.** אין בנין בתים בעיר דבר רע, ועל כן לא מצאו חכמי הגוים המחדשים את ידיהם ואת רגליהם לפרש המקרא הזה ככתבו, ומהם כרוכים אחרי השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב הֲלֹא מִקָּרוֹב נבנו הבתים, וכאלו נבנתה העיר על תלה אחר שנשרפה, והאנשים האלה מתפארים בבנין הבתים לאמר הלא נבנתה ירושלים כבתחלה, ואם יעלה הצר עליה נתיצב לפניו ולא תלכד העיר. ומה השרפה ההיא שנשרפה ירושלים בימים ההם? והלא בעלות עבדי נבוכדנאצר על ירושלים ותבא העיר במצור במלוך יהויכין יצא יהויכין על מלך בבל הוא ועמו ועבדיו ושריו וסריסיו, ומפני שנכנע לו מלך יהודה לא עשה נבוכדנאצר בירושלים באכזריות חמה, ויקח את אוצרות בית ה׳ ואוצרות בית המלך, ובתי העיר לא שרף (מ״ב כ״ד, י״א—י״ג). והשנית מה המשל הזה שאומרים האנשים האלה: היא הסיר ואנחנו הבשר? חכמי הגוים אומרים שזה פירוש המשל אנחנו נשב בעיר לבטח כבשר בסיר, ובכן שמים המה בפי שרי ירושלים משל שקול לו כקול הסירים תחת הסיר.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שהמדברים הדברים המה שרי העם (למעלה פסוק ב׳). ובגלות יהויכין גלו עִמו מרבית השרים וגבורי החיל, לא נשאר זולת דלת עם הארץ (מ״ב כ״ד י״ד). ובגלל הדבר הזה מעט השרים שנשארו בארץ היו מתפארים ואומרים לעלות לגדולה, כי אין עוד שרים מלבדם בארץ. ועל פי הדברים האלה בנין הבתים שנאמר כאן ככתוב ובית יבנה לך ה׳ (דה״א י״ז י׳), וזה הדבר שאומרים שרי העם הלא בקרוב נעלה לגדולה ונעשה לנו שם כשם הגדולים אשר בארץ. ויתורגם ללועזים ist es nicht bald an der Zeit, Häuser zu gründen.

היא הסיר ואנחנו הבשר. כמו שנעשה הסיר למען הבשר, ולא הבשר למען הסיר, כן אנחנו העקר וכל העיר ויושביה טפלה לנו, ולכן לא נחדל מעשות חפצנו לבא עד תכליתנו איש בנפש העומד נגדו.

(ה) **ידעתיה.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ולכן אומר אני אל תקרא ידעתיה כי אם יָדַעְתִּי, כי בטעות סופר נשנית ה״א מראש התיבה האחרת, והנקדן נקד כפי אשר מצא בספרים.

(ז) **חלליכם אשר שמתם בתוכה.** החכמים כלם מפרשים חלליכם כפשוטו וכמשמעו, ואם כדבריהם היה הכתוב אומר חלליכם אשר הפלתם בתוכה. והשנית

(יא) **עמד בתוכם** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, ונראה לי שטעות נפלה בהם, והמקרא כבתחלה ויאזניהו בן שפן עומד לפניהם, ושתי התיבות „בתוכם עומדים" מיותרות. ומחכמי הגוים יש מגיהים ויאזניהו בן שפן בתוכם עומד לפניהם, ושמום בפי הנביא הזה דברים שלא כלשון עמו.

(טז) **משתחויתם.** הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו משתחוים, ומכל כמו אלה למדנו כמה היו בעיני אנשי המסורה כתבי הקדש המה קדש והטעיות שנפלו בהם קדש.

(יז) **שלחים את הזמורה** וגו׳. מן המקרא אין לפרש הדברים האלה. וחכמי הגוים אומרים שכן דרך עובדי השמש בהתפללם אליה לאחוז בידם זמורה שישימו אל פניהם.

ט

(א) **ויקרא** פועלו סתום, כלומר נשמע באזני קול קורא. **קרבו.** הפעל לפעולת עכשו. ופקודות כמו בעלי פקודות. ויתורגם ללועזים es nahen die Scharfrichter der Stadt.

(ה) **ולאלה** ולחמשה הנותרים אשר בהיות לבוש הבדים בתוכם היו ששה (למעלה פסוק ב׳). והקורא ישים נא לבו על תשמישו של אלה זה.

(ח) **ונאשאר.** אין כמשקל הזה בלשון המקרא. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור תיעשה (שמות כ״ה ל״א). אף כאן התיבה בתחלה ונשאר, והוא בינוני נפעל, וסופר אחד הגיה וכתב בגליון ואשאר לפעולת אתמול, ולבסוף התחברו השנים יחדו והיה ונאשאר.

(ט) **מטה.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב טֻמְאָה, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. כי אין טומאה ענין לכאן.

(י) **וגם אני** וגו׳. מפני שהם אמרו שאין ה׳ רואה במעשיהם הרעים, אף אני לא אשים עיני עליהם לחמלה בהכות אותם המלאך המשחית, מדה כנגד מדה. וכן הוא מסיים ואומר דרכם בראשם נתתי.

(יא) **משיב דבר.** ראה מה שאמרתי בביאור ועודנו לא ישוב (ירמיהו מ׳ ה׳). ועל דבר הענין נפלאת היא בעיני שאין המלאך הזה המשיב דבר קורא שם לשולחו.

י

(ג) **בבאו האיש.** אחד מהם מיותר, כנוי של בבאו או האיש, ופירוש הכתוב בבא האיש לבוש הבדים מעשות ככל אשר צוהו ה׳ (למעלה ט׳ י״א).

(ד) **וירם כבוד ה׳** וגו׳. הפעל לפעולת שלשום, שהרי כבר נאמר וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית, ועדיין לא הוגד לנו ששב כבודו ממפתן הבית אל הכרובים כמו שנאמר אחרי כן ויצא כבוד ה׳ מעל מפתן הבית ויעמוד על הכרובים (למטה פסוק י״ח).

(ט) **וארא והנה ארבעה אופנים** וגו׳. מכאן ועד סוף פסוק י״ז כפל דברים שכבר נאמרו בשנוי מעט. ומחכמי הגוים יש אומרים שתוספת יש כאן והיא נתוספה שלא על ידי יחזקאל לאחר זמן. ואף אני דעתי נטויה לאמר כדבריהם.

מאמר שלם המגיד לנו שיושבי ירושלים הולכים אחרי שקוציהם. ומה חדוש הדברים האלה, אם הוא פירושם?

ואומר אני שהדברים האלה כלם כתובים לפנינו כעקרם חוץ מן „לב“ שמיותר הוא, כי בתחלה נכפל למ״ד של ואל בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו עליו בי״ת ליתן בו טעם כל שהוא. ואין בדברים עד האתנח כדי מאמר שלם, כי כלם הנושא, והנשוא דרכם בראשם נתתי. ולשון הנושא ככתוב עם הישר הולך (מיכה ב׳ ז׳), ופירוש הכתוב ואשר אל שקוציהם ותועבותיהם לבם הולך דרכם בראשם נתתי[1]. ויתורגם ללועזים die aber, deren Herz an ihren Gräueln und Abscheulichkeiten hängt, deren Wandel etc. והדברים האלה כעין תשובה לשאלת הנביא ששאל במות פלטיהו בן בניה לאמר כלה אתה עושה את שארית ישראל (למעלה פסוק י״ג). והשיבו ה׳ שירחם את גלות יהויכין, ורשעי ירושלים אשר בתוכה ישמיד, וימותו כלם כמות פלטיהו.

יב

(ב) **אשר עינים** וגו׳. וכן נביא אחר מנביאי הגולה קורא להם עם עור ועינים יש וחרשים ואזנים למו (ישעיה מ״ג ח׳).

(ג) **אל מקום אחר.** לא מעירו אל עיר אחרת, כי די למופת בגלותו מן הבית אשר הוא יושב בו אל בית אחר.

(ה) **והוצאת בו.** לא נתברר לי המופת הזה לכל משפטיו, כי ברמזים מדבר הנביא כאן. ואולם ברור לי שאין הוצאה זו הוצאת הכלים. כי הוצאת הכלים לעצמה וזו לעצמה, והוצאת הכלים היתה יומם וזו בעלטה, והוצאה הראשונה נזכר הפעול שלה ולא כן זו שאין לה כל פעול. וכל הדברים האלה שבין שתי ההוצאות תמצא אף למטה פסוק ז׳ ופסוק י״ב. וחכמי הגוים המחדשים משבשים כל המקראות האלה על פי תרגום השבעים ומוציאים הבנין הכבד הנוסף ומכניסים הבנין הקל תחתיו. ולא נראה לי לשבש שלשה מקראות בנבואה אחת על פי עדות השבעים אשר לא היתה דעתם את כתבי הקדש ולשונם רחבה מדעת חכמי הגוים. ואומר אני שהוצאה זו תשמיש נקבים והוצאת רעי שמוציא המוציא בחור שחתר לו בקיר. והדבר הזה לא יעשה כי אם בערב בעלטה, והוצאת הכלים היתה יומם. ובשביל כיעורו של הענין סתם הנביא את לשונו.

(י) **הנשיא המשא הזה** וגו׳. הנשיא אשר בירושלים וכל בית ישראל המה המשא הזה, כלומר עליהם אשא את המשא הזה. המה טעות סופר, ועקר הוא, כמו שנאמר אחרי כן והנשיא אשר בתוכם (למטה פסוק י״ב).

(יב) **בקיר יחתרו.** האומרים שהדבר הזה רמז לצדקיהו שיברח בלילה אל מחוץ לחומה לא זכרו שאין קיר חומת העיר, וצדקיהו יצא מירושלים דרך שער

[1]) וראיתי לאמר שלב זה מיותר, מפני שלא תעלה על לב בן דעת שנתן הנביא לב לשקוצים ותועבות. והרוצה לקיים המקרא הזה כלו ככתבו יפרשו בדוחק לאמר שלב שקוציהם ותועבותיהם שנאמר כאן כמו שפירשתי שקוצי עיניהם (למטה כ׳ ח׳), וזה משמע הדברים: והאנשים מבני ישראל אשר אחר שהסירותי לב האבן מבשרם ונתתי להם לב בשר ישוב לבם החדש והלך אחר שקוציהם ותועבותיהם כלב האבן שהיה להם בתחלת דרכם בראשם נתתי.

שאם החללים האלה מתים, איך תהיה להם העיר לסיר, ומה תועיל להם? ובאמת החללים האלה עודם חיים ובלבד שהם צפויים אלי חרב השרים האומרים להפילם בחרב מפני שעכבו עליהם הגדולה אשר המה רודפים אחריה. ופירוש הכתוב אשר ראיתם בתוכה חללים לכם. וראה מה שאמרתי בביאור חלל רשע (למטה כ״א ל׳). ויתורגם ללועזים die Ihr euch in ihr zu Opfern bestimmt.

המה הבשר והיא הסיר. חלליכם האלה המה לי העקר ולמענם תהיה העיר. **ואתכם הוציא מתוכה.** מחכמי הגוים יש משבשים הוציא ומגיהים אוציא, כנגד ה׳ המדבר, ויש אומרים שהוציא פועלו סתום. ושתי הכתות טועות. והוציא שם הפעל, והמאמר משרת לפניו (حال). והיה בדין שיאמר והוציא אתכם מתוכה, ואמר כסדר הזה ונתן אתכם בראש המאמר להקביל אל המה שנאמר לפני מזה ונתון גם הוא בראש מאמרו. ואין הלשון הזה נאה מאוד, בשביל הפעול הקודם לשם הפעל, ובשביל וא״ו שהופסק בינה ובין שם הפעל. ויתורגם ללועזים und ihr, fort mit euch aus ihrer Mitte!

(יא) **ואתם תהיו בתוכה לבשר.** הדבר למד מענינו שאין המשל הזה בפי ה׳ כמו שהיו המה ממשלים אותו (למעלה פסוק ג׳), ואף כי בהיות חציו האחד מאוין.

(יב) **וכמשפטי הגוים וגו׳ עשיתם.** ראה מה שאמרתי למעלה ה׳ ז׳. ואין המקרא הזה והמקרא ההוא שני כתובים מכחישים זה את זה. כי מי שהֵרַע לעשות מרעהו תדבר בו שתי הלשונות, תאמר לו עושה כרעהו מפני שכמוהו מכוון לרעה, ותאמר לו לא עושה כרעהו למדרגת רעתו.

(טו) **אנשי גאלתך.** לבי אומר לי שגאלתך זה טעות סופר הוא, ועקרו גָלֻתֶךָ, ופירוש אנשי גלותך האנשים אשר גלו אתך בגלות יהויכין. וסמך לפירוש הזה דברי הפסוק האחר. וכבר יש בחכמים מי שהגיה כן. רחקו. אף זה לא נראה לי שהוא נקוד כדין, כי טעה הנקדן בפירוש „להם" שנאמר לפניו, כסבור שהוא כמו אליהם. ולכן עשה רחקו צווי, ובאמת להם כמו עליהם, ורחקו דינו רָחֲקוּ, לשעבר.

(יט) **לב אחד.** אחד זה שמקביל אליו חדשה[1] טעות סופר הוא, ועקרו אַחֵר, כמו שמתרגמים השבעים, והלשון ככתוב ויהפוך לו אלהים לב אחר (ש״א י׳ ט׳). ובמקום אחר אמר הנביא הזה לב חדש ורוח חדשה (למטה י״ח ל״א).

(כ) **למען בחקותי ילכו.** כבר אמרתי לך במקום אחר שלא יֵאמר ככתוב הזה בלשון המקרא, כי „אשר" הוא האחד שיפסיק בין למען ובין הפעל, אין עוד מלבדו. ואף על פי כן דבר יחזקאל כן, ויש עוד כאלה בספרו, כי הלך בגולה והוא נער, בטרם ידע דבר היטב כלשון עמו, ובמעט הגולים עמו בגלות יהויכין לא היה מי שילמד וישכיל ממנו. ומכאן תשובה לכל אשר חסידותם מרובה מחכמתם והם אומרים שהנביאים כלם מדברים דברים כמו שיצאו מפי ה׳. כי ה׳ אלהי ישראל הלא ידבר כלשון עמו לכל משפטיו, ומפי מי יצאה שגגה זו וכל שכמותה בספר הזה?

(כא) **ואל לב שקוציהם וגו׳** גלאו חכמי הגוים לפרש ראש הפסוק הזה. ויש בהם מי שמשבש ואל ומגיה ואֵלֶּה אַחֲרֵי שקוציהם וגו׳, ועושה הדברים עד האתנח

---

[1] ראה מה שאמרתי בביאור אלהים אחרים (שמות כ׳ ג׳).

שהאריך לשונו ושחת דבריו ללא צרך. ואומר אני אל תקרא הנבאים כי אם הַנְּבָלִים, כמו שנקראים הנביאים ההם בפסוק האחר.

(ג) **ולבלתי ראו.** לא יֵאמר כן בלשון המקרא[1]). ובגלל הדבר הזה אומר אני שלא נקוד ראו זה כדין, ודינו רְאוֹ. והוא שם הפעל, והוא מה שקוראים לו המדקדקים המקור הנסמך. וכיוצא בו הסכלת עשו (בראשית ל״א כ״ח).

(ד) **כשעלים בחרבות** וגו׳. כשועלים האלה שהפרצות חביבות עליהם מפני שהן להם פתח תקוה לבא בחרבות, כן היו נביאיך ישראל, כי נהנים הם מפרצות עמי, ועל כן לא גדרו גדר על בית ישראל.

(ו) **חזו שוא וקסם כזב.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, והעקר חֲזוֹן או חָזוֹ שוא וְקֶסֶם.

לקים. לא שמש פעל קום הבנין הכבד הדגוש הזה קודם לימי יחזקאל.

(ט) **ואל אדמת ישראל לא יבאו.** מן הדברים האלה שמענו שנביאי השקר שעליהם דבר יחזקאל את התוכחה הזאת היו עמו בגולה. וכן אמר ירמיהו לקהל הגולה ההוא אל ישיאו לכם נביאיכם אשר בקרבכם וקוסמיכם (ירמיה כ״ט ח׳). ומה שאמרתי לפני מזה שלא היה בגלות יהויכין נביא לבד מיחזקאל אין הדבר הזה מכחיש אותו, כי נביא אמת לא היה שם חוץ ממנו.

(י) **והוא בנה חיץ.** כל החכמים אומרים שחיץ זה משמעו קיר. ולי נראה שלא נקרא הכתל חיץ כי אם קודם שטחו אותו. ובגלל הדבר הזה מאחר שאמר הכתוב והנם טחים אותו תפל הוא הולך וקוראו קיר ולא חיץ (למטה פסוק י״ב, י״ד וט״ו).

והנם. נראה לי שטעות סופר הוא, ועקרו וְהֵם. וכן מתרגמים השבעים שם הפרצוף לבדו, בלא הנה. **תפל** פירשו יונתן המתרגם טין פטיר דלא תבן. וחכמי הגוים טועים לאמר שתפל משמעו כל טיח. ורש״י הלועז אותו איוטמניץ (ajoutement), והוא תוספת כל שהוא שיתוסף על העקר, נדמה לו תפל זה כטפל שבלשון המשנה, או נתחלף לו זה בזה.

(יא) **אמר אל טחי תפל ויפל.** אין „ויפול״ מן הדבר ששם ה׳ בפי יחזקאל לדבר אל נביאי השקר, כי לא יתחיל המתחיל דבריו בוא״ו. ותיבת ויפול יש בה כדי מאמר שלם, והוא משרת לתפל, ופירוש הדברים אמור אל טחי תפל אשר יפול. כי תפל טיח שאין בו תבן, כמו שתרגם יונתן, והוא נוח לנפול ויתורגם ללועזים sage zu den Anstreichern, deren Tünche, unhaltbar, abfallen muss.

היה טעות סופר, ועקרו הִנֵּה, ואליו מקביל הנה שבראש הפסוק האחר. **ואתנה.** השבעים היו קוראים וְאֶתְּנָה ומחכמי הגוים יש כרוכים אחריהם. ולי נראה שתיבה זו עקרה וְהִנֵּה. **תבקע.** לא נקוד כדין, ודינו תְּבֻקָּע, שכן נאמר בפסוק האחר ובקעתי רוח סערות, הרי שה׳ המבקע ורוח סערות המְבֻקָּעוֹת.

(יב) **והנה נפל הקיר** וגו׳. הנה זה ושבפסוק הקודם כְּרֶעַם שפירשתי שמות ג׳ י״ג, כי כמוהו משימים את אשר לא היה עדנה כהוֶה כדי לשאול מתוכו שאלה. וראיתי לאמר שעד הנה מדבר הכתוב בשלש אלה, גשם שוטף ואבני אלגביש

---

[1]) ואל תשיבני מן הכתוב האומר בלתי כרע (ישעיה י׳ ד׳), לפי שבלתי לעצמו ולבלתי לעצמו, ולא ראי זה כראי זה.

(ירמיה נ״ב ז׳), ולא פרין פרץ בחומה לצאת בו. ואיך יעשה צדקיהו כדבר הזה, והלא עד שיפרוץ פרץ בחומה ידביקוהו רודפיו. ואני כבר אמרתי לך שלא ידעתי לפרש את כל הענין הזה.

פניו יכסה, כדרך הגולים, שכן נאמר בדוד הגולה מירושלים בברחו מפני אבשלום בנו וראש לו חפוי (ש״ב ט״ו ל׳). וכסוי זה אין בדברים שנצטוה הנביא לעשות והיו למופת דבר מקביל אליו. ואפשר שהוא בכלל כמוצאי גולה (למעלה פסוק ד׳).

יען אשר לא יראה לעין וגו׳. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב למען אשר לא יֵראה לעין והוא לא יראה את הארץ, ומחכמי הגוים יש כרוכים אחרי תרגומם. ודבריהם דברי רוח, כי מי שעיניו מכוסות עיני אחרים רואות אותו. ולי נראה שהדברים ככתבם העקר, ויראה פועלו צדקיהו, ותיבת הוא חוזק לכנוי הנסתר שבפעל. ועקר שאמרתי לא עקר דברי הנביא כי אם עקר דברים נוספים, לפי שכל הדברים מיען ועד סוף הפסוק תוספת שנתוספה לאחר זמן לפרש כסוי הפנים, וכאלו יהיה כסוי פני צדקיהו לאות שלא יוסיף עוד לראות בעיניו את העולם ומלואו, כי יעוֵר מלך בבל את עיניו (מ״ב כ״ה ז׳). ואין פירוש המוסיף פירוש, כי כסוי פני צדקיהו כמנהג כל הגולים, כמו שאמרתי לפני מזה. ותרגום תוספת זו ללועזים weil er mit seinem Auge die Welt nicht mehr schauen soll.

(יד) **עזרו**, וכתיב עוזרה, ולא זה וזה מתישב היטב. והמקרא הזה כמות שהוא לפנינו אין סדרו עולה יפה, כי נחלק הוא למאמרים שנים ואחד רב מן האחד כפלים. לכן אמרתי אל תקרא עזרו כי אם אֱזָרָה (שממנו נולד הכתיב עוזרה). ומעתה שלשה מאמרים יש כאן, וארך זה כארך זה.

(כד) **ומקסם חלק**. חלק זה שם דבר, כמו שמגיד עליו מקסם הנסמך אליו. והוא מלשון ואנכי איש חלק (בראשית כ״ז י״א), ובלבד שהוא משמש על צד השאלה, ומשמעו נייר שלא כתוב עליו דבר. וכן משמש חלק בלשון התלמוד, ובלבד שלראשונים תאר הוא ולא שם דבר[1]. ובין כך ובין כך מקסם חלק מקסם תפל שאין בו טעם והוא כנייר חלק שלא כתוב עליו דבר. וראה מה שאמרתי בביאור פני ה׳ חלקם (איכה ד׳ ט״ז). ויתורגם ללועזים ein Orakel nichtssagend wie ein unbeschriebenes Blatt.

(כה) **דבר ויעשה** משרת מלמד על הפעול. ופירוש הכתוב אני ה׳ אדבר וכל מה שאדבר דבר שיעשה. ויתורגם ללועזים בחבורו אל הקודם לו ich JHVH spreche, was ich immer spreche, so dass das Wort zur That wird.

(כח) **לא תמשך עוד**. דין האתנח בעוד. ולא באשר הוא שם, וכל דברי נדרש לאחריו. ופירוש הדברים הלא תדעהו ממה שאמרתי בפסוק כ״ה.

יג

(ב) **נביאי ישראל הנבאים**. לא דבר הנביא כן, כי אין להנבאים טעם. ואף על פי שיחזקאל לא ידע לדבר היטב, כמו שהוכחתי לפני מזה, לא תמצא

[1]) ואפשר שגם זה תאר, ונסמך מקסם אל תארו ככתוב מכת בלתי סרה (ישעיה י״ד ו׳), וענין רע (קהלת ד׳ ח׳).

(כא) **ולא יהיו עוד בידכם למצודה.** חכמי הגוים משיבים הדברים אל עמי, ומפרשים למצודה לציד. ואין פירושם במשמע הלשון, לפי שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר ולא יהיו לכם עוד למצודה. והשנית שאין מצודה ציד בכל המקרא. והדברים נדרשים לפני פניהם, אל המספחות, ומצודה זו כמו מצודה, בחולם (קהלת ט׳ י״ב). ומשמעו רשת או ארגז שבו נותנים הדיגים את הדגים הנצודים עודם חיים.

(כב) **יען הכאות לב צדיק,** ומכאב לב ימות. **להחיתו** נדרש לפניו ולא לפני פניו, ופירוש הדברים לבלתי שוב מדרכו **הרעה** וחיה בתשובתו. ובכן נמצאות המכשפות ממיתות נפש הצדיק ונפש הרשע גם יחד, ואין נפשות העם שתי כתות, כמו שפירשתי בפסוק י״ח ו־י״ט. ויתורגם להחיותו ללועזים wodurch er am Leben bleiben könnte.

ואף על פי שפירשתי לך המקרא הזה ככתבו, סופו חשוד בעיני הרבה, ונראה לי שלהחיתו זה הכתוב חסר דינו לַהֲמִיתוֹ, וטעו בו מחמת הטעות שטעו בראש הדברים, כסבורים שהכתוב הזה מזכיר שתי כתות של נפשות העם, להמית ולהחיות. ואם להמיתו העקר, נדרש הוא לפני פניו, ופירוש הדברים שהמכשפות ממיתות את הרשע בחזקן את ידיו לבלתי שוב מדרכו הרעה.

יד

(ב) **העלו גלוליהם על לבם.** כמו שנאמר ולא עלתה על לבי (ירמיה ז׳ ל״א), כן המקרא הזה, ופירוש הדברים נזכרו גלוליהם ושמו לבם עליהם. ומשמע מלשון הכתוב שהאנשים האלה כבר חדלו מעבוד גלוליהם, ובלבד שבעת ההיא שב לבם אליהם והתחילו לחשוב מחשבות לחזור ולעבדם. ויתורגם ללועזים haben sich ihre Götzen einfallen lassen.

(ד) **ובא אל הנביא.** אין ביאה זו כמשמעה, כי היא ביאה שפירשתיה כל צרכה בביאור כספכם בא אלי (בראשית מ״ג כ״ו) ואמרתי שהיא ביאת הדבר אל מקומו הראוי לו. וזה פירוש הדברים ובא אל הנביא כבוא אל מי שהוא האיש הדרוש לחפצו. והדבר למד מענינו שחפץ הבא אל הנביא לדרוש לו בה׳. וראה מה שאמרתי בביאור כמבוא עם (למטה ל״ג ל״א). ויתורגם ללועזים und wendet sich an den Propheten.

נעניתי לו בא, וכתיב בה, בה״א, ולא זה ולא זה העקר, והעקר בִי, כמו שנאמר אחרי כן אני ה׳ נענה לו בי (למטה פסוק ז׳), וכמו שמתרגם יונתן אף כאן במימרי, ומימר ה׳ הלא ידעת שהוא אצל המתרגם הזה ה׳ בעצמו ובכבודו. וכמו שנאמר האלהים אשר יענה באש (מ״א י״ח כ״ד), ומשמע הדברים האלהים אשר יֵדע מענהו באש, כן הכתוב הזה, ופירושו אענה אותו בפורענות שתהיה כאצבע אלהים, ויהיו הכל יודעים שאני ה׳ העונה. ועד בפירושי זה פסוק ט׳ המדבר בענש הנביא אשר יפותה לענות את האיש הזה, הרי שה׳ אמר לענותו בעצמו ובכבודו. ויתורגם ללועזים ich JHVH werde ihm selber antworten.

ואמר הכתוב נעניתי, ולא אמר עניתי, מפני שכשה׳ עונה הוא שומע תפלה לעשות כשאלת המתפלל אליו, לא כן כשהוא נענה, כי אז אין ה׳ כי אם משיב דבר לשואל, ולא עושה חפצו. **ברב גלוליו.** בשביל רב גלוליו.

ורוח סערות, על דרך תנאי בלבד, מפני הפסוק האחר האומר ובקעתי רוח סערות וגו׳, הרי שבפסוק הזה על תנאי הוא מדבר, ושם יֵאמר שיקוים התנאי. ויתורגם המקרא הזה בחבורו אל סוף הפסוק הקודם ללועזים wie nun wenn ein Platzregen kommen, wenn Hagelsteine fallen und ein Sturmwind losbrechen sollte, wenn die Wand einfällt, wird man da nicht .zu euch sagen, wo u. s. w.

(יג) **ובקעתי** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק י״א בראש דברי. ואין א״ו זו כוא״ו של ויפול, כי זו כפ״א בלשון ערבי והיא מחברת דברי הפסוק הזה אל דברי התנאי שבפסוק הקודם, כמי שאומר כשיקוים התנאי ההוא הלא יאמרו אליכם וגו׳, ואני מגיד לכם שיקוים, כי אני אבקע רוח סערות וגו׳. ויתורגם ללועזים .ja, so will ich denn einen Sturmwind losbrechen lassen etc.

(יח) **הוי למפתרות כסתות.** הדבר הזה מין כשוף הוא, ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת מה הוא. ידי. נראה לי שטעות סופר הוא, ועקרו ידיו, כי נשמטה וא״ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. וכנוי של ידיו סתום.

הנפשות תצודדנה וגו׳. טעו החכמים בפירוש המקרא הזה. וה״א של הנפשות ה״א השאלה, ולא ה״א הדעת, ושני הלמדי״ן לקנין הנפשות. ופירוש הדברים התאמרנה לצודד נפשות עמי לחיות נפשותיכם. ואמר הנביא כן, מפני שהמכשפות היו להן כשפיהן למחיה, כי נתנו להן העם כסף בשכרן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים wollt ihr aus meinem Volke Seelen fangen, um eure .Seelen am Leben zu erhalten?

(יט) **להמית נפשות** וגו׳. הטועים בפירוש הפסוק הקודם טועים אף בזה, כסבורים שהנפשות אשר לא תמותנה והנפשות אשר לא תחיינה שתי הכתות נפשות העם הבאים אל המכשפות לעשות להם כשפים. כי באמת הנפשות אשר לא תמותנה והמכשפות ממיתות הנה לבדן נפשות העם הבאים אליהן, והכת האחרת נפשות המכשפות עצמן שהן מחיות בשכר כשפיהן; והנביא קורא להן נפשות אשר לא תחיינה ככתוב בתורה מכשפה לא תחיה (שמות כ״ב י״ז). וכדי שלא ליתן מקום לטעות יתורגם ולהחיות נפשות אשר לא תחיינה ללועזים ,um Seelen zu erhalten .die nicht erhalten werden sollten

(כ) **הנפשות לפרחות.** לפורחות זה מיותר, והוא נכנס כאן בטעות סופר מסוף הפסוק. **את נפשים לפרחות.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ונפשים הלא ידעת שהוא שלא כלשון המקרא אשר בו רבוי נפש נפשות ולא נפשים. וטעות סופר יש כאן, כי שתי התיבות „את נפשים" מיותרות. ואלה תולדות טעות זו. את נכנס מחמת סוף התיבה שלפניה, ונפשים היה בראשונה חפשים, והוא כתוב בתחלה בגליון לפרש לפרחות, ואחרי כן נכנס בטעות סופר אל גוף הספר, ולבסוף הגיהו וכתבו נפשים ליתן לו טעם כל שהוא. וכשאתה מדלג על „את נפשים" לפרחות משמש עם ושלחתי, כי כמו שנאמר לחפשי ישלחנו (שמות כ״א כ״ו), כן הכתוב הזה אומר ושלחתי את הנפשות וגו׳ לפרחות, ומשמע דבריו אשלח את הנפשות לפרוח כרצונן. ונאמר כן, מפני שהנפשות הנלכדות במצודה לא יכולות לעוף, ובשלח ה׳ אותן תעופנה. ויתורגם לפורחות ללועזים dass sie euch entfliegen.

רשעים, וגם יצילו בנים ובנות למען הגולים אשר בבבל, למען יראו צדקת ה׳ וישובו אליו בכל לבם; וקהל הגולה אשר בבבל הלא ישמעו הדבר הזה וידעו מה יקרה נפשם בעיני ה׳ אלהיהם כי למענם עשה לרשעי עמם את אשר לא יעשה לנח דניאל ואיוב, ואולי ישמע הקהל ושב ורפא לו. כן נראה לי טעם הדברים האלה, ולבי אומר לי שאמת אני רואה, ואף על פי שבחכמי הגוים אין רואה כראיה זו[1]).

טו

(ב) **מכל עץ הזמורה.** סמיכות עץ אל הזמורה סמיכות המפורש אל מפרשו, וכיוצא בה נְהַר פרת, ופירוש עץ הזמורה עץ שהוא זמורה, כלומר עץ דק כעץ הגפן שאין בעביו די עשות כלי. והרוצה לעמוד על טעם השאלה הזאת יזכור שבכתבי הקדש נדמה העם וארצו לגפן, כמו שנאמר גפן ממצרים תסיע (תהלים פ׳ ט׳), ונאמר הגפן שבמה (ירמיה מ״ח ל״ב), וכמוהם הרבה בדברי הנביאים. ובנבואה הזאת הנביא מדמה את ישראל לגפן שלא תתן פריה, ואם כן, הלא אין בגפן הזאת כל חפץ כי אם עצה, ואף גם הוא לא יצלח לכל מלאכה, ואחת דתו לשרפה.

(ז) **מהאש יצאו** כאוד מוצל מאש. ושכנגדו במשל שני קצותיו אכלה האש (למעלה פסוק ד׳), והוא בנמשל הצרות הרבות שבאו על ישראל עד הנה ונמלטו מהן בעור שניהם.

טז

(ג) **ומלדתיך.** נראה לי שהוא רבוי של מוֹלָד ולא של מוֹלֶדֶת. **אביך האמרי.** ארצך היו יושביה הראשונים האמורי והחתי.

(ד) **ומולדותיך** ומה שהיה לך בשעה שנולדת. **למשעי.** השבעים לא מתרגמים אותו, כי לא היו יודעים מה הוא, ואף אין יודע עד היום הזה.

(ו) **ואעבר עליך.** המפרשים דברים כמשמעם, והם החכמים כלם שנודעו לי ספריהם, עושים את ה׳ אלהי ישראל עובר ארח, ומחפאים עליו דברים אשר לא כן לאמר שראשית הברית אשר בינו ובין כנסת ישראל מקרה הוא היה לו, כאשר נקרו החכמים ההם במחול משחקים ושם עלמות משחקות ותמצאנה חן בעיניהם ותהיינה להם לנשים. ולא כן תכרת ברית בין גוי ובין אלהיו.

ובאמת פעל עבר משמש כאן תשמישו שפירשתיו בביאור ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א), ופירוש הכתוב ואתבונן עליך. ויתורגם ללועזים und ich betrachtete dich.

ואמר לך בדמיך חיי. נכפל המאמר הזה בספרינו, ובתרגום השבעים אין כפל. ואומר אני שנוסח השבעים הוא העקר, וכפל ספרינו טעות סופר, לפי שאלו בא הנביא לכפול כאן היה כפלו „בדמיך חיי" בלבד, ולא גם ואומר לך. ופירוש בדמיך חיי כמות שאת מלוכלכת בדמיך היום הזה חיי, כי עדיין לא הגיעה שעתך שארחצך. וּיאה דברי הכתוב למטה פסוק ט׳.

[1]) קוטש הקורא שם לכל נבואה להגיד בראשה מה היא, כתב בתרגומו מעל לראש נבואה זו המתחלת בפסוק י״ב כדברים האלה Nur einzelne Fromme werden dem Strafgerichte entgehen, ובכן הוא מראנו לדעת שלא ירד לעמקה של הנבואה הזאת.

(ה) **למען תפש את בית ישראל בלבם.** לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה, כי הם מפרשים דברים כמשמעם ומתרגמים ללועזים damit ich das Haus Israel am Herzen greife, ולא כמצריות העבריות.

ותפישה זו היא אשר פירשתיה בביאור נמצאת וגם נתפשת (ירמיה ג׳ כ״ד), ופירוש הכתוב כדי שאתפוס את ישראל על מחשבות לבם שיתנו דין וחשבון עליהן. ויתברר לך הדבר בזכרך שהדברים אמורים כנגד מי שחדל מעבוד את גלוליו והוא רק העלם על לבו, כמו שאמרתי בפסוק ב׳. ויתורגם ללועזים damit ich das Haus Israel zur Rechenschaft ziehe für ihre Gedanken.

(ו) **שובו.** שיבה זו היא שפירשתיה בביאור ושבת וכסית (דברים כ״ג י״ד), והיא מעשה הפורש מפעילה לפעולה והן הסוכות זו מזו.

והשיבו מעל גלוליכם כנגד העלו גלוליהם על לבם (למעלה פסוק ב׳), וסוף הפסוק כנגד ומכשול עונם נתנו נכח פניהם (שם). ומקרא קצר הוא זה, ומלואו והשיבו לבבכם מעל גלוליכם, ופירוש הדברים אחר ששמתם לבבכם על גלוליכם חזרו ושכחו אותם וימוש זכרם מלבכם. ויתורגם שובו והשיבו וגו׳ ללועזים schlagt euch euere Götzen wieder aus dem Sinne.

(ז) **ומהגר אשר יגור בישראל.** אל יקשה לך שהנביא הזה עומד בבבל ומתנבא על בני הגולה, והוא מזכיר הגר הגר בישראל. כי בימי קדם הבא לגור בארץ נכריה בקש לו איש מיושביה לגור עמו, והאיש ההוא היה לו למחסה, והגר היושב עמו וחוסה בו היה כעבד לו חלף מושבו ומחסהו. והדבר למד מענינו שבקש לו הגר שר וגדול להיות לו למחסה. וגלות יהויכין שרים כלם (מ״ב כ״ד י״ד), וכשהגלם מלך בבל גלו הם וגריהם, כי על בתיהם נחשבו הגרים החוסים בצלם.

(ח) **והשמותיהו** יונתן המתרגם ואשוינה היה קורא בשי״ן שמאלית, ולי נראה ימנית העקר, ובלבד שמי״ם דינה בדגוש.

(יד) **נח דנאל ואיוב.** הסדר הזה לא מלמד על ימי השלשה, ומתוכו אין לאמר מי מהם קודם לחבריו בזמן. ועד בדבר שבטי ישראל שנשתנה סדר שמותם בתורה פעמים הרבה. וכל שכן שלא מלמד הסדר הזה על הימים שנאמרו בו ספרי דניאל ואיוב. כי דניאל ואיוב, נזכרים כאן כצדיקים שהיו בדורותם, ודבר אין להם עם הספרים הנקראים על שמותם.

(טז) **שלשת.** ולמטה פסוק י״ח נאמר ושלשת, בוא״ו, ובכתבי יד הרבה כתוב כן אף כאן, והוא העקר.

(כב) **המוצאים.** השבעים היו קוראים מֹוֹצִיאִים, והם עושים בנים ובנות הפעול, וכן נראה לִי העקר.

בנים ובנות מפרש פלטה, ונאמר כאן בנים ובנות כנגד מה שנאמר בנח דניאל ואיוב אם בן ואם בת יצילו (למעלה פסוק י״ט).

וראיתם את דרכם וגו׳. מלשון הדברים האלה משמע שהפלטה אשר תותר בירושלים ותלך בגולה יהיו רשעי ישראל, והם לא יָתרו כי אם למען בני הגולה, להוכיח להם שצדיק ה׳ על כל אשר עשה לירושלים וליושביה. והנביא הזה יודע אומנותו ובקי בה. כי אחר שאמר שאלו היו נח דניאל ואיוב בתוך העיר החוטאת לא יצילו בצדקתם בן ובת מן החרב או הרעב או החיה הרעה הבאה עליה, הוא מסיים ואומר שירושלים שבאו עליה החרב והרעב והחיה הרעה גם יחד בה תותר פלטה של

auf deinen Ruf und verschwendetest deine Buhlerei an jeden .der dir irgend welche Aufmerksamkeit schenkte — unerhört!

תזנותיך. לא נמצא השם הזה בכל המקרא חוץ לספר הזה, וקשה רבויו שהוא כרבוי הזכרים. ואפשר שהוא וכל רעיו לא נקודים כדין, ודינו תזנוּתיך, בחולם, וכמוהו כלם.

(טז) **לא באות ולא יהיה.** ביאה זו ריח לה ככתוב יבא דברך (שופטים י״ג י״ז), ופירוש הדברים כתרגום יונתן לא כדכשר ולא כדחזי.

(יז) **צלמי זכר.** ראה מה שאמרתי בביאור כזכור בניהם מזבחותם (ירמיה י״ז ב׳) ובביאור הקודם לו. ועל פי הדברים ההם צלמי זכר שנאמר כאן צלמי גיד האמה. ואל תתמה על הדבר. כי זכר, כאחיו הערבי ذكر, בתחלה גיד האמה. ומפני שזה משמעו של צלמי זכר, ולא צלמי הזכר כלו, אמר הכתוב כנגדם ותזני „בם״, ולא אמר אליהם או לשון אחר מן הלשונות השגורות במקרא בכל כמו אלה.

(יט) **ויהי.** חכמי הגוים מרביתם משבשים אותו ומגיהים לא יֶהִי, ואחרים אומרים שכלו מיותר.

(כ) **המעט מתזנותיך.** הדברים האלה אין להם טעם בפסוק הזה, וטעמם משביח שבח רב כשהם מחוברים אל ראש הפסוק האחר.

(כה) **ראש דרך** כתרגום יונתן פרשת ארח, וכיוצא בו למטה כ״א כ״ד, והוא מפורש בכתוב עצמו למטה ממנו באמרו בראש שני הדרכים (שם פסוק כ״ו). **לכל עבר** לכל המתבונן אליך.

(כו) **גדלי בשר.** בשר זה בשר הערוה. ושכני ישראל מתוארים התאר הזה להשמיענו שלא זנתה אליהם מאהבתה אותם אהבה שאינה תלויה בדבר, כמקרה אשה שדעתה קלה והיא זונה תחת בעלה אחרי מי שמצא חן בעיניה ממנו, כי אם כזונה הירודה שבזונות העוזבת את בעלה לזנות אל זר למען בשרו המהגה לה יותר מבשר בעלה. וכדבר הזה הראיתיך לדעת בביאור יד חזית (ישעיה נ״ז ח׳).

(כז) **בנות פלשתים** שבטי פלשתים והם יושבי אשדוד ועזה ואשקלון וגת ועקרון (ש״א ו׳ ז׳), שכל אחת מהן ממשלה לעצמה, אף על פי שעוזרות אשה רעותה במלחמותיהן.

(כט) **אל ארץ כנען כשדימה.** בתרגום השבעים חסר כנען זה. וחכמי הגוים המקיימים אותו מפרשים סוחר. ואף על פי שבמקום אחר קורא יחזקאל לבבל ארץ כנען ועיר רוכלים (למטה י״ז ד׳), שם טעמו ונימוקו עמו, ובמקום הזה אין לו טעם שיקרא לבבל כן.

ובאמת כנען שנאמר כאן כפשוטו וכמשמעו, והוא ארץ ישראל שהיתה בתחלה ארץ כנען. וטעו החכמים בכנען זה מפני שטעו בפירוש „אל״ שנאמר לפניו, כסבורים שהוא למסע, והוא למחנה, וכיוצא בו אל מים רבים (ירמיה מ״א י״ב), וכמוהם הרבה במקרא, ובנין אב לכלם ואתה תשמע אל מקום שבתך (מ״א ח׳ ל״ב). ואל ארץ כנען מלמד על מקום ישראל הזונה שמשם תשפוך תזנותיה כשדימה. ולא יפלא בעיניך הדבר הזה בזכרך שזנונים האלה משל למשא ומתן שהיה לישראל עם בבל ומלאכיו הולכים שמה. ונזכרה ארץ כנען להזכירנו המרחק הרב שבין מקום ישראל הזונה ומקום הגוי שהיא זונה אליו. וכן נביא אחר אומר ברב דרכך יגעת (ישעיה נ״ז י׳). וראה מה שאמרתי בביאור מנעי רגלך מיחף (ירמיה ב׳ כ״ה). ויתורגם ללועזים und

(ז) **רבבה כצמח השדה נתתיך.** אין רבבה זו ענין למספר, לפי שאם כן היה אומר כחול הים, כלשון השגור בכל כתבי הקדש בפי המפליג במספר. והשנית שהנביא הזה מדמה כנסת ישראל לנערה אחת, ואיך יאמר בה שהיתה לרבבה. ודע שבלשון כושי הקרוב ללשון המקרא יש במשמע שרש רבב התפשטות והתרחבות. וכן משמש רבבה כאן, ופירוש הכתוב ואתנך גְדולים כצמח השדה. והנביא הזה יעלה במחשבתו גָדול בנים בבית אביהם כגדולי גנה שמטפלים בהם בעל׳ הם להשקות אדמתם לנכשם ולעשות להם כל צרכיהם, והוא מדמה את כנסת ישראל שהושלכה על פני השדה ולא עשה לה אדם אחת מכל אלה לצמח השדה שכל צרכיו נעשים בידי שמים. ויתורגם ללועזים und ich liess dich wachsen wie das Gewächse des Feldes.

ותבאי בעדי עדיים. לא יודעים החכמים פירוש הדברים האלה. ואתה הלא כבר אמרתי לך שביאה המשמשת בב״ית יש שהיא כהבאה, וכן זו, ובלבד שריח לה כדבור שבתלמוד „הביאה סימני נערות״. ועדי עדיים כשיר השירים, ופירושו העדי היפה שבעדיים, והוא השָׁדים שאין נוי לאשה כמוהם. ויתורגם ללועזים und du gelangtest zur Zier aller (weiblichen) Zierden.

ואת ערום ועריה. כי עדיין לא נתארסה, ובימים הראשונים הבתולות בטרם תאורשנה לא היו לובשות כל מלבוש, כמו שאמרתי במקום אחר. ולא שהיו הבתולות ערומות אף בימי יחזקאל, ובלבד שהנביא המדבר בראשית הברית הזאת, והיא מימי קדם מאוד, השכיל לדבר בה כראוי והגון לימיה.

(ח) **ואעבר עליך.** ראה מה שאמרתי (למעלה פסוק ו׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן. **ואפרש כנפי עליך** וגו׳. כל הענין הזה וסרר המעשים שלא כדרך ארץ בהקדם כסוי ערוה על רחיצה שאמורה בפסוק האחר מפורשים לך כל צרכם בביאור ולא יגלה כנף אביו (דברים כ״ג א׳).

(יא) **ואעדך עדי.** הפעל הזה כנקוד אשר לפנינו יוצא כאן לשלישי, ולא ישמש כן פעל שכמותו בכל המקרא, כי מן לבש תאמר הלביש כשאתה בא להוציאו לשלישי, וכן כל כיוצא בו. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא ואעדך כי אם וָאַעֲדֵךְ, הבנין הכבד הנוסף. וראה מה שאמרתי בביאור מעדה בגד (משלי כ״ה כ׳).

(טו) **ותבטחי ביפיך** וגו׳. טעו כל החכמים בפירוש המקרא הזה, ובעל הטעמים שהפסיק בין הדבקים הוא הטעם. כי בעל הטעמים שנתן האתנח בשמך חבר „על שמך״ אל ותזני, והעברי מעולם לא אמר זנתה פלונית על שמה, כי לא כלשון עמו הוא. ובאמת מקום האתנח בותזני, והפסוק הזה שלשה מאמרים, וזה פסוק טעמיהם: ותבטחי ביפיך ותזני — מאמר אחד; על שמך ותשפכי את תזנותיך על כל עובר — מאמר אחד; לו יהי — מאמר אחד. דברי המאמר הראשון לא צריכים פירוש, כי פשוטים הם ונכוחים למבין. ובמאמר השני „על שמך״ תלוי בותבטחי שבמאמר הראשון שהוא מקביל אליו, לפי שפעל בטח משמש עמו ב״ית ואף על. ועובר כמו מתבונן. ובמאמר האחרון טעות סופר, כי לו עקרו לא. ופועלו של יהי כל הענין הנאמר בפסוק בתזנוני ישראל, ופירוש לא יהיה הדבר הזה דבר שלא יהיה, כמו שמתרגם יונתן דלא כשר ליך למעבד כן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים aber du verliessest dich auf deine Schönheit und wardst zur Hure,

הכתוב ולא נע לבבך מפני, כלומר לא היה לבך נוקפך עלי, בכל אלה. ויתורגם ללועזים und machtest dir aus mir kein Gewissen bei all dem Treiben.

ולא עשית את הזמה וגו׳. וכתיב עשיתי, ביו״ד, ואומר אני שהוא העקר, ובלבד שדינו עָשִׂיתְ, כנגד ה׳ המדבר, ופירוש הדברים ולא עשיתי אני את הזמה לקרוב אליך מבלי אשר נתתי דרכך בראשך ראשונה. ואמר כן, מפני שהמכסה על פשעי אשתו הזונה לבלתי שפוט אותה משפט זונות זמה היא. **על כל תועבתיך** נדרש לפני פניו אל דרכך בראש נתתי. והחכמים כלם טועים בפירוש הדברים האלה. ולא יתורגם המקרא הזה ללועזים כי אם בסירוס und so gebe ich dir deinen Wandel auf den Kopf, gemäss all deiner Abscheulichkeiten; denn ich kann nicht unehrenhaft handeln.

(מד) **כאמה.** עיין רד״ק שטעה בה״א זו כמו שטעה בה״א של צדה (ש״א כ׳ כ׳), כסבור שהיא כנוי. וה״א זו נתוספה בשביל כ״ף שבראש השם ללמד על מקומו שהוא המקום השני. וראה מה שאמרתי בכל כמו אלה בראשית ב׳ ג׳ בציון שבגליון.

(מז) **ולא.** יונתן המתרגם ואלו היה קורא וְלָא, ורש״י שלא יכול לשנות מן הנקוד מפרש ולא הלואי, ושניהם הלכו ארחות עקלקלות מפני שלא נראה להם המקרא כנקודו דברים של טעם. ובעל הטעמים שהפסיק כאן שלא כדין הוא הִטעם. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. ודין האתנח בתיבת כמעט, וקט שנאמר אחריו ולא נשנה בכל המקרא מיותר הוא והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש כמעט ולהגיד לנו שמשמעו משמע „בלבד״ בלשון המשנה. והפירוש אמת. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und du gingest nicht nur in ihren Wegen und verübtest Greuel wie sie, sondern du triebst es noch schlimmer als sie u. s. w.

(נ) **כאשר ראיתי** כאשר את ראית. וכן אמר המדבר אל נקבה בימים הראשונים פעלתי, ביו״ד שהוא כנוי הפועל כנגדה, ויו״ד זו נמצאת תמיד כשיתוסף כנוי הפעול, כמו שנאמר לא במחתרת מצאתים (ירמיה ב׳ ל״ד), ופירשו רש״י „פעלת״ לנקבה, ויש שנמצאת אף בלא כנוי, כמו כאן, וכמו והחרמתי לה׳ בצעם (מיכה ד׳ י״ג).

(נב) **אשר פללת לאחותך.** מפרש כלמתך. ופלל שנאמר כאן כמו התפלל, ובלבד שהמתפלל בתחלה תפלתו לעצמו, והמפלל אין תפלתו כי אם לחברו. ולאחותך זה נראה לי שטעות סופר הוא, ועקרו אחיותיך, לשון רבים. והכתוב רואה את מעשי יהודה הרעים ממעשי אחיותיה והמצדקים אותן כעין תפלה שמתפללת עליהן רחמים, כי יראה ה׳ את מעשיה ואת מעשיהן וימחול להן מפני שלא הרעו לעשות כמוה. ויתורגמו הדברים בחבורם ללועזים deine Schmach, dass du für deine Schwestern sprichst, indem sie durch deine Sünden, die abscheulicher sind als ihre, im Vergleich zu dir gerechtfertigt erscheinen.

וגם את בושי. הדבר ברור שוגם זה מקביל אל גם שבראש הפסוק, ואני יגעתי ולא מצאתי טעם שני הגמי״ן האלה.

selber im Lande Kanaan, dehntest du deine Buhlerei aus nach Chaldaea.

(ל) **מה אמלה לבתך.** אין אמל בכל המקרא[1], ואין לבה, כמו שאמרתי במקום אחר, אף על פי שלרבוי נאמר לבות. והשבעים המתרגמים *τί διαθῶ τὴν θυγατέρα σου* היו קוראים מה אָמְרָה לְבִתֵּךְ. ואומר אני שכן העקר, ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים פירוש הדברים. כי הם מתרגמים אמירה זו לשון צווי, והיא באמת כבתוב לא יאמר לך עוד עזובה (ישעיה ס״ב ד׳), ופירוש הכתוב הזה מה אקרא לבתך שם. ואמר הכתוב כן מפני המשל שהיו מושלים לאמר כאמה בתה (למטה פסוק מ״ד), ועל פי המשל ההוא האומר לאשה מה אקרא לבתך הרי הוא כאלו אמר לה מה אקרא לך, כמי שאומר אין מלה בלשוני לקרוא לך שם, כי רעה את מאוד, ולא ידעתי שם נאה לך מפני רעתך. ויתורגם ללועזים wie soll ich deine Tochter nennen.

(לב) **האשה המנאפת** וגו׳. מחכמי הגוים יש אומרים שכל דברי הפסוק הזה תוספת שאין עקרה בכתוב. והם אומרים כן מפני שלא מצאו לדברים חבור בנבואה זו. ואני אומר שיש להם חבור. כי תקח שנאמר כאן לשון מקנה וקנין, ואמר הנביא כן כנגד ישראל שנתנה את נדניה לכל מאהביה, ככתוב בפסוק האחר. והדברים אמורים בתמיה והם כעין הקדמה לדברי הפסוק האחר. ויתורגם תקח את זרים ללועזים erkauft sich die Fremden!

(לו) **יען השפך נחשתך.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ואני ממה שראיתי שיגע הנביא הזה ודבר כל דברי שני הפסוקים הקודמים להשמיענו שהיתה כנסת ישראל הזונה להפך מן הנשים בתזנוניה אמרתי שטעות סופר יש כאן, והשפך נחשתך עקרו הֶהָפֵךְ בָּשְׁתֵּךְ, ואל בשתך מקביל היטב ערותך שנאמר אחרי כן. ופירוש הדברים יען שהיתה בשתך הפך מבשת כל הנשים הזונות, כי להן יתנו נדה בבשתן ואת נתת נדניך. ויתורגם ללועזים weil du deine Schändlichkeit ungekehrt triebst.

ובדמי בניך. לא ידעתי לפרש הדברים ככתבם. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, וכדמי זה עקרו בדמי, בבי״ת.

(לז) **על כל אשר שנאת.** אין שנאה זו שנאה גמורה, והכתוב קוראה כן כנגד האהבה האמורה לפניה. והוא על פי מה שאמרתי בשנאת יעקב את לאה (בראשית כ״ט ל״א). וראיתי לאמר כן מפני שמאהביה שבגדה בהם רק להם המשפט לשפוט אותה משפטי נואפות מפני שזנתה אל אחרים, ואין המשפט הזה לשנואי נפשה שמעולם לא אמרה לאהב אותם. ויתורגמו הדברים בחבורם אל הקודם להם und zwar alle, die du in erster, sammt allen, die du in zweiter Reihe liebtest.

(מא) **וגם אתנן לא תתני עוד.** לא יקחו ממך אתנן עוד, כלומר לא יזנו עוד אחריך אפילו על מנת שתתני את אתנן להם כאשר עשית לפנים.

(מג) **ותרגזי לי** וגו׳. נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה כנקודם, והם משבשים וקוראים וַתִּרְגְּזִי. ואני אומר שהעקר כנקוד לפנינו, והלשון ככתוב שאול מתחת רגזה לך (ישעיה י״ד ח׳), ולא שנאמר בראש הפסוק נדרש אף לכאן, ופירוש

---

[1]) אמרתי כן, מפני שאומלל ואֻמלל שרשם מלל.

(ז) **כפנה שרשיה עליו.** בערבי كفن משמש שתי לשונות, לשון רעבון ולשון כריכה, וקרובו העברי משמש כאן הלשון האחרון. ופירוש הדברים הגפן כרכה את שרשיה על הנשר, כמו שיכָּרך הנטע הרך על הקשה והחזק להתחזק בו. ויתורגם ללועזים wand seine Wurzeln um ihn.

מערגות מטעה נדרש לפני פניו אל שלחה לו, ולא לפניו אל להשקות אותה, לפי שאם כן, אין המשל דומה לנמשל.

(ח) **אל שדה טוב** וגו׳. תכלית הדברים האלה להגדיל פשע צדקיהו המפר ברית, ולהגיד לנו שאלו עבד את מלך בבל ולא מרד בו כי אז טוב לו.

(ט) **תצלח.** נראה לי שעקרו התצלח, ונשמטה ה״א מראשו בטעות סופר מפני אחותה שבסוף שם ה׳ אשר לפניה.

ויבש. הלשון הזה לא מתישב כאן, ואפשר שטעות סופר הוא, ועקרו וְיִיַבֵּש, הבנין הכבד הרגוש, והנשר הפועל, ולא הפרי או הגפן.

(י) **והנה שתולה התצלח.** ראה מה שאמרתי בכל כמו אלה שתחלתם הנה וסופם שאלה בביאור הנה אנכי בא (שמות ג׳ י״ג). ועל פי הדברים ההם אף כאן, אחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם למשאות אותה משרשיה, הוא מסיים כאן ואומר ואף אם אמרתי שלא ינתק הנשר את שרשיה, והיא תשאר כאשר היא שתולה, התצלח. וכנגדו בנמשל שמרדו של צדקיהו אפילו לא יהיה סופו גלות יהודה כלה לא תעמוד יהודה בפני מלך בבל, כי נפול תפול. והוא שנאמר בסוף הפסוק על ערוגות צמחה תיבש, להגיד לנו שאפילו לא תֵהפך משרש ותשב תחתיה לא תהיה לה תקומה. ויתורגם ללועזים und wenn er auch an seinem Boden bleiben sollte, kann er da noch gedeihen?

(יג) **ואת אילי הארץ לקח.** אמר הנביא משל בתוך פירוש המשל מפני שווי הלשון שבין אלה ואילי. ומכל כמו אלה נראה כמה היו העברים רודפים אחר לשון נופל על לשון.

(יד) **לעמדה.** לא יפורש ככתבו, כי אין עמד פעל יוצא. וקוטש המתרגם עושה כנוי של לעמדה כנוי הפועל, so dass derselbe Bestand hätte ועליו להראותנו שיש במקרא ברית עומדת. ויונתן המתרגם למפלחיה היה קורא לְעָבְדָה, ואין ספק בדבר שכן העקר.

(טו) **הימלט.** כבר אמרתי במקום אחר שהמבריח את עצמו מענשו תאמר לו נמלט בלשון המקרא. וכן משמש הפעל הזה כאן. ויתורגם ללועזים soll er straflos ausgehen?, וכעין זה בסוף הפסוק ולמטה פסוק י״ח.

(טז) **ואשר הפר את בריתו אתו** וגו׳. סוף הפסוק הזה כשאתנח בבריתו אחר משמעו ככתוב ועמכם תמות חכמה (איוב י״ב ב׳), כלומר במות מלך בבל בתוך בבל ימות גם הוא. והדבר ברור שלא כוון הנביא לאמר כן. ובעל הטעמים שהפריד כאן בין הדבקים סכל דעת כל החכמים, כי כלם כרוכים אחריו. ודין האתנח באתו, ולא באשר הוא שם, ואתו משמש עם בריתו, וכנויו שב אל צדקיהו, וזהו פירוש הדברים אשר הפר את בריתו אשר כרת אתו. והלשון כמו שנאמר בהקמת הברית והקימותי אני את בריתי אתך (למעלה ט״ז ס״ב), ובהפרתה לא אפר בריתי אתכם (שופטים ב׳ א׳). ויתורגם ללועזים und dessen Bund mit ihm er gebrochen hat.

(נג) **ושבות שביתיך.** לא יפורש ככתבו. והשבעים מתרגמים ושבתי את שבותך, ולי נראה שהעקר וְשַׁבוּתֵךְ וּשְׁבוּת בְּנוֹתַיִךְ.

(נד) **בנחמך אתן.** הדברים האלה ככתבם אין להם טעם. בין תעשם תאר הזמן לעשית ובין תשיבם אל ונכלמת. וכמדומה אני שטעות סופר יש כאן. והעקר בנחבי אתָךְ. וכתקונם הדברים שבים לפני פניהם, שכן נאמר בסוף הנבואה הזאת ולא יהיה לך עוד פתחון פה מפני כלמתך בכפרי לך (למטה פסוק ס״ג).

(נט) **להפר ברית.** ברית זו ברית ארוסין האמורה בראש נבואה זו (למעלה פסוק ח׳—י״ד).

(ס) **וזכרתי אני.** בא אני זה לחזק כנוי הפועל של וזכרתי, והחזוק למעט, והוא ממעט ישראל שלא זכרה את הברית והפרה אותה, ככתוב בפסוק הקודם.

(סא) **ונתתי** נוסף על בקחתך, ופירושו ובתתי. **ולא מבריתך** ולא על פי הברית אשר כרתי אתך, כי על פי הברית ההיא דברתי לתת לך את ארץ כנען לבדה, ולא כל הארצות האלה. ומפני הדבר הזה הלא תבוש יהודה, בראותה שאלהיה הקים את הברית, ואף עשה עמה לפנים משורת הדין ונתן לה יותר מאשר דבר לה, והיא אפילו תנאי הברית לא קיימה. ויתורגם סוף הפסוק ללועזים wenn dies auch nicht Bedingung des Bundes mit dir ist.

ורד״ק אמר אף על פי שאינן מבריתך, כלומר אף על פי שאין אחותיך ובנותיהן מן הברית אשר כרתי אתך. וחכמי הגוים מפרשים אף על פי שלא קיימת את בריתך. ולא זה ולא זה במשמע לשון הכתוב.

יז

(א) **ויהי דבר ה׳ וגו׳.** נסמכה נבואה זו לנבואה הקודמת בשביל הברית שהיא הצד השוה שבהן, כי הנבואה ההיא מדברת בברית שבין ה׳ ובין ישראל עמו שהפר עמו, וזו מדברת בברית שבין נבוכדנאצר מלך בבל ובין צדקיהו מלך יהודה שהפרה צדקיהו.

(ד) **אל ארץ כנען.** הכתוב עצמו מפרשו באמרו אחרי כן בעיר רוכלים שמו. ואמר הנביא כן ולדבריו קול כקול דברי רבשקה האומר אל איש יהודה בשם מלך אשור אדניו ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם (ישעיה ל״ו ט״ז), כי ארץ יהודה בתחלה ארץ כנען. ומאחר שאמר הנביא לבבל ארץ כנען הוזקק לפרשו, והוסיף בעיר רוכלים שמו, שאלולי כן לא היה השומע יודע מה היא. ומן התוספת הזאת שנתוספה כאן והיא לא נמצאת למעלה ט״ז כ״ט סמך לפירושי שפירשתי שם.

(ה) **קח.** לא יפורש כנקודו. ואפשר שדינו ֲקח, בפתח. ואם כן שרשו קחח, ולא לקח, וקחח כמו قحّ בלשון ערבי ומשמעו שתיה בפה מלא. ועל פי הדברים האלה פועלו של קח שדה זרע, ופירוש הדברים ויתנהו בשדה זרע שהיה שותה בשפע על מים רבים.

(ו) **דליותיו** הכנוי שב אל גפן סורחת, והוא לשון זכר על שם תחלתה שהיא מזרע הארץ שבפסוק הקודם. אליו הכמי הגוים המחדשים משיבים כנוי זה אל מקום רעהו הקודם לו, ומפרשים תחתיו תחת הגפן שלא ילכו שרשיו מתחתיו והלאה, ולא נראים לי דבריהם. כי ממה שנאמר בפסוק האחר שהגפן כפנה שרשיה אל הנשר, הדבר ברור שאף כאן כנוי של תחתיו שב אל הנשר הראשון.

מרבר במלך בזוי ושפל ממלכי יהודה שיגביהו ה׳ כמו שהשפיל את צדקיהו הרם והגבוה.

ויחזקאל נראה בעליל שהיה דמיונו קצר כנפים, ומשלו זה על דבר הנשר הגדול הלוקח את צמרת הארז עולה בקנה אחד עם מראה החיות וארבעה פנים לאחת מהן, שאין לו כל חן ויופי. וכן כל משליו, חוץ מן המשל בברית הארוסין שבין ה׳ ובין ישראל עמו שלמעלה פרשה ט״ז שיפה הוא מאוד, ושם הנמשל היה בעזרתו. כי אפילו מי אשר איננו איש דברים וסופר מהיר כי יבא לספר באלהים ההולך לקחת לו גוי מקרבהגוים לארוש לו לעולם, הענין הרם והנשא הזה יעמוד לו וישים הדברים בפיו ויסדרם סדר נאה לתת למשלו חן ויופי.

יח

(ב) **מה לכם אתם.** ראה מה שאמרתי בביאור מה לכם תדכאו עמי (ישעיה ג׳ ט״ו). משם תראה שבכל כמו אלה כשמשמש שם הפועל במאמר המשרת ישמש הוא לבדו ואין עמו שם הפרצוף, כמו שנאמר מה לך נרדם (יונה ה׳ ו׳), ולא נאמר מה לך אתה נרדם, והְראית לדעת שאף בלשון המשנה כן. ועל פי הדברים ההם קשה אתם זה. ויש לקיימו באמרנו שהוא ככתוב העת לכם אתם (חגי א׳ ד׳), והוא מחזק לכם, וההחזוק לחלק בין ישראל ובין גויי הארץ, כמי שאומר גויי הארץ שאלהיהם אלילים המה ימשלו המשל הזה, ואתם שה׳ אלהיכם והוא אלהים צדיק מה לכם למשול המשל הזה.

(ג) **אם יהיה לכם** וגו׳. יהיה משול שכנגדו אין ערוך (תהלים מ׳ ו׳), והנביא בא לאמר שלא יוכלו למשול המשל הזה בראותם שהנפש החוטאת היא תמות, ולא ימות בן בעון אביו.

(ד) **כל הנפשות לי הנה.** ואם כן, מה בצע כי אמית נפש הבן בעון האב. **כנפש האב** וגו׳. כבר ידעת שבכ״ף השמוש שם לכל משפטיו. ואף כאן כ״ף הראשונה הנושא והאחרונה הנשוא, ובראש הנשוא וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי. וכיוצא בלשון הזה כחלק היורד למלחמה וכחלק היושב על הכלים (ש״א ל׳ כ״ד). **לי הנה.** יש בו כדי מאמר שלם בפני עצמו.

(ו) **חבלתו חוב** כמו חבולת חובו, וכיוצא בו מדו בד (ויקרא ו׳ ג׳), ופירושו המשכון שנטל בחובו.

(ח) **מעול ישיב ידו.** על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג) משמע המקרא הזה אל עול לא שלח ידו.

(ט) **ומשפטי שמר.** מסוף פסוק ו׳ ועד כאן כל פעל יפעל, ולכן נראה לי שאף זה כן, וטעות סופר הוא ועקרו יִשְׁמֹר, כי טעה הלבלר והשמיט יו״ד זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

לעשות אמת. השבעים היו קוראים אמת זה אֹתָם, ונראה לי שכן העקר.

(י) **בן פריץ** בן פורץ גדר ועובר חוק. ויתורגם ללועזים einen ausgelassenen Sohn. **ועשה אח** וגו׳. אח זה נכרי הוא לי ולא ידעתיו. והשבעים משנים כאן ובראש הפסוק האחר ומתרגמים כזאת: ועושה עול ובדרכי אביו הצדיק לא הלך. ולא נראה לי שיש לתרגומם יסוד, אף על פי שחכמי הגוים המחדשים

בתוך בבל מפרש במקום המלך שנאמר בראש הפסוק. ואף הוא סמך לפירוש שפירשתי את המקרא הזה. מפני שאפילו נאמר שפירוש אתו באשר הוא, עדיין קשה למה לנו שלש אלה, במקום המלך, אתו, בתוך בבל, והענין אחד? ולפירושי אין כאן כי אם שתים מענין אחד. הראשון והאחרון, ואתו שהוא האמצעי ענין אחר.

(יז) **יעשה אתו פרעה.** מחכמי הגוים יש אומרים שמלך בבל הוא פועלו של יעשה, וכנוי של אתו מקדם פרעה. ולדבריהם הכתוב הזה מגיד לנו שיכרית מלך בבל במצרים נפשות רבות לא בחיל גדול ולא בשפוך סוללה ובבנות דיק. ואם כן, אין לכתוב הזה שכר ביניעתו, כי מאלינו אנחנו יודעים שלא יצור נבוכדנאצר מלך בבל על ערי מצרים וערי יהודה וירושלים פעם אחת. ועל כן נראה לי תרגום השבעים העושים פרעה הפועל של יעשה, ובלבד שהם טועים, כסבורים שכנוי של אתו שב אל מלך בבל, והוא שב אל צדקיהו, ופירוש הדברים לא בחיל גדול ובקהל רב יעשה פרעה במלחמה לצדקיהו ולארצו, כלומר לא יעזרם עזר רב במלחמתם את מלך בבל.

בשפוך סוללה וגו׳. בשפוך מלך בבל על ירושלים סוללה ובנה עליה דיק אז לא בחיל גדול יעלה מלך מצרים. וכן היה, כי בתחלת המצור יצא מלך מצרים לירושלים לעזרה, והוא יצא במתי מעט, ובשמעו שעלה מלך בבל מעל ירושלים ויצא לקראתו שב אל ארצו ולא ערך אתו מלחמה (ירמיה ל״ז, ד׳ וה׳ וז׳).

להכרית נפשות רבות נדרש לפני פניו ולא לפניו, כי הסוללה תשפך והדיק יבנה על העיר למען תלכד, והנפשות אשר בה יש שתקָרתנה ויש שתחיינה אחר שנלכדה. אבל היוצא על אויביו בחיל גדול יוצא להכרית בו נפשות רבות. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לא בחיל גדול וקהל רב יעזור פרעה את צדקיהו במלחמה להכרית באויביו נפשות רבות. והנביא מגיד לנו זאת להשמיענו שאפילו יערוך פרעה את הכשדים היוצאים לקראתו מלחמה לא יחלש מלך בבל במלחמה ההיא, כי אם יעצור כח לענוש את צדקיהו המורד בו.

(יט) **אלתי** שבועתו אשר נשבע בשמי, וכן פירוש בריתי, ככתוב בברית ה׳ הבאת את עבדך עמך (ש״א כ׳ ח׳). הרי שהכורת ברית עם רעהו ומעיד את ה׳ להיות עד בינותם בריתו ברית ה׳.

ונתתיו. הדבר ברור שהכנוי שב אל אלתי ואל בריתי, ולא זו ולא זו לשון זכר. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן, והעקר ונתתין, בנו״ן, לשון נקבה כנגד שתיהן.

(כא) **מברחיו.** השבעים לא מתרגמים אותו, ויונתן מתרגם משריתה, וחכמי הגוים אומרים שמברחיו כמו בורחים. ולי נראה שתיבה זו לא נקודה כדין, ודינה מַבְרִחָיו, ופירוש מבריחיו ככתוב הנים את עבדיו, כלומר עבדיו המסייעים לו בברחו. ויתורגם ללועזים die ihm zur Flucht verhelfen werden.

(כב) **ולקחתי אני.** בא אני לחזק כנוי הפועל שבפעל והחזוק לחלק בין ה׳ ובין הנשר הגדול שלקח גם הוא צמרת הארז (למעלה פסוק ג׳). ומפיי המשל הקודם אמר הכתוב כאן הלשון הזה כדי לעמוד במשלו. ומחכמי הגוים יש מפרשים הדברים האלה לימות המשיח. ולא נראה כן ממה שנאמר בסוף נבואה זו וידעו כל עצי השדה כי אני ה׳ השפלתי עץ גבוה הגבהתי עץ יבש, כי משם משמע שהכתוב

כפיר, כי לא היה יהויכין במלכו כי אם בן שמנה עשרה שנה (מ״ב כ״ד ה׳), ואמו מתוך דחקה אמרה לו כפיר אתה. וכנגד הדבר הזה נאמר בו בפסוק האחר כפיר היה, כי אחר שהתהלך ככפיר בגלל אמו שבן שמתהו, ברבות הימים היה לכפיר. ויתורגם ללועזים gab ihn für einen reifen Löwen aus.

(ו) **וידע אלמנותיו.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי הכפיר אין לו עסק באלמנות, בין שהן נשים שמתו בעליהן ובין שהן בתי גדולים. ואף קשה הדעת הזאת, ואין לאמר להיכן ישוב כנוי של אלמנותיו. ואומר אני ששתי התיבות האלה טעות סופר, והדברים כעקרם וַיִּסַּע מִמְּעוֹנָתוֹ, והלשון ככתוב עלה אריה מסבכו (ירמיה ד׳ ז׳).

(ט) **יבאהו.** כבר נאמר לפני שזה לא נקוד כדין, ודינו יְבִאֵהוּ, ופועלו מלך בבל. **במצדות.** השבעים מתרגמים *εἰς φυλάκην* וחכם אחד מחכמי הגוים שומע מתרגומם זה שהיה לפניהם במשמר, ולא כן הדבר. כי המתרגמים היו קוראים הדברים ככתבם, ובלבד שפירשו מצדות זה כמו שנאמר כדגים שנאחזים במצודה (קהלת ט׳ י״ב), וכשהוא אמור בכפיר יפול בו תרגומם. ורבוי מצדות מגדיל מדות המצודה האחת. ויתורגם ללועזים in einen Zwinger.

(י) **כגפן בדמך.** לא יפורש ככתבו. ולשבעים כאן נוסח אחר, כי תחת בדמך הם אומרים „כציץ על הנהר״, ולא נראה לי שיש לנוסח ההוא יסוד. ואפשר שהדברים כבתחלה כְּגֶפֶן כַּרְמְךָ, וכנגדו נאמר אחרי כן ועתה שתולה במדבר (למטה פסוק י״ג).

(יא) **ויהיו לה** וגו׳. חכמי הגוים מגיהים מתוך תרגום השבעים ויהי לה מטה עוז, לשון יחיד. והתקון ללא צרך, אף על פי שהכנויים של קומתו ושל בגבהו לשון יחיד, מפני שיֵאמר בלשון המקרא מטות עוז למטה אחד להגדיל מדותיו. וראה מה שאמרתי בביאור במצדות (למעלה פסוק ט׳).

מטות עז אל שבטי משלים מטות עוז הראוים והגונים להיות לשבטי מושלים. זה כחו של „אל״, ואח לו אל שפירשתי בביאור אל הסוללות (ירמיה ל״ג ד׳), וקרוב לו על של על עץ רענן (שם י״ז ב׳) כמו שפירשתיו אני. ויתורגם ללועזים prächtige Stöcke, die zu Herrscherstäben sich eignen.

(יד) **ממטה בדיה.** בדים אלה מוטות שאין להם נוי, ושכנגדם מטות עוז שנאמר לפני מזה, ופירוש ממטה בדיה מן המטה הנבזה אשר לה שלא ראוי לשבט מושלים כי אם לבדים לשאת בהם משא. ויתורגם ללועזים aus ihrem gemeinen Stocke.

כ

(ד) **התשפט אתם** וגו׳. הדבור הזה אמר כאן, ושָׁנוּי בשנוי מעט למטה כ״ב ב׳, ומשולש למטה ממנו כ״ג ל״ו. ובשלשה המקראות האלה נוספה על השאלה מצוה שנצטוה הנביא להודיע את הנשפט את תועבותיו, ונראה בעליל שהמצוה תלויה בשאלה, שאם ישפוט הנביא את הנשפט יודיעהו את תועבותיו, ובאין משפט אין הודעה. ואם כן, הדבר למד מענינו שכמו שנאמר מה יהיה משפט הנער ומעשהו (שופטים י״ג י״ב), כן הלשון הזה. וכמו שמשפט הנער כל דרכי הנער אשר ידעם

כרוכים אחריו. ואומר אני שכל הדברים האלה ככתבם העקר חוץ מן אח שאין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בגליון על ידי מי שבא לשבש מאחד ולהגיה אחד, והמגיה כתב אח׳ והקו שממעל לו לקצור, ואחר שנפל הקו בין לבלר ללבלר נכנסה התיבה בגוף הספר. ונראה לי שהדין עם המגיה, ופירוש ועשה אחד מאלה אפילו עושה אחד מן הדברים שעשה אביו ולא עושה כלם רשע הוא. וכן נאמר למטה פסוק כ״א ברשע השב את „כל״ חקותי שמר. וראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר.

(יא) **והוא את כל אלה לא עשה.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ועל פי הדברים ההם „כל״ זה כולל ולא מחלק. ויתורגם כל אלה ללועזים alles das.

(יז) **מעני השיב ידו.** מתרגום השבעים שמענו שתחת מעני היו קוראים מעול, ככתוב למעלה פסוק ח׳, וכן נראה לי העקר. והרוצה לקיים המקרא הזה ככתבו יפרשהו על פי מה שאמרתי שם במשמעו של ישיב, ויהיה מעני השיב ידו כמו מעני מנע ידו מלנוח עליו בחזקה.

(לא) **אשר פשעתם בם.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב בִּי תחת בם, וכן העקר, כי לא יֵאמר בלשון המקרא ככתוב לפנינו, ואלולי בא הנביא לדבר במה שפשעו בו היה אומר כל פשעיכם אשר פשעתם, ושתק.

(לב) **והשיבו וחיו.** לא יפורש ככתוב, וטעות סופר יש כאן, והעקר שובו, הבנין הקל. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנית ה״א מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו וכתבו יו״ד תחת וא״ו לתת בתיבה טעם כל שהוא. ובתרגום השבעים חסר סוף הפסוק הזה, והוא עקרו בכתוב, כי הוא גופה של נבואה זו.

יט

(א) **נשיאי.** השבעים מתרגמים נְשיא, לשון יחיד, וכן העקר, כי כן נאמר בפסוק האחר אמך, לשון יחיד.

(ב) **מה אמך לביא.** כבר קדמני מי שאומר שלביא זה שלא נשנה בכל המקרא לא נקוד כדין, ודינו לָביא שיש במשמעו זכר ונקבה. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בביאור מצרים כיאור יעלה (ירמיה מ״ו ח׳), ומן הטעם האמור שם העושים כאן מה אמך שאלה ולביא תשובתה טועים. והדברים כלם תמיהה.

(ד) **וישמעו אליו גוים.** הלשון הזה לא מתישב היטב, וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שוישמעו זה דינו וַיַּשְׁמִעוּ, הבנין הכבד הנוסף, ופירוש הדברים העבירו הגוים עליו קול לאמר לכו ונלכדנו. וכיוצא בו השמיעו אל בבל רבים כל דורכי קשת (ירמיה נ׳ כ״ט).

(ה) **ותרא כי נוחלה.** נלאו חכמי הגוים המחדשים לפרשו. ולי נראה שהדברים נכוחים למבין, ובלבד שאין נוחלה הפך מן תוחלת כמו שאמר רד״ק, כי אם כמו וייחל (בראשית ח׳ י״ב), ופירוש הכתוב ותרא שיחלה לגורה שישוב אליה ותוחלתה נכזבה, כי לא שב יהואחז למלכותו.

כפיר שמתהו. שימה זו ככתוב שמים חשך לאור (ישעיה ה׳ כ׳)[1] שמקביל אל האומרים לרע טוב, לפי שאף כאן עדיין לא הגיע הגור האחרון לכלל

[1]) ובלבד שמפני שכפיר שהוא החדוש קודם לכנוי של שמתהו שהוא כנגד העקר המתחדש נאמר כפיר בלא למ״ד, והוא על פי מה שאמרתי בביאור אב המון גוים (בראשית י״ז ח׳).

מה הבמה וגו׳. הדבר ברור שלשון נופל על לשון יש כאן, ואני לא ידעתי לפרש הדברים.

(לה) **מדבר העמים** מקביל אל מדבר ארץ מצרים שבפסוק האחר, ופירושו מדבר כל עם ועם אשר אוציא אתכם ממנו.

(לז) **והבאתי אתכם במסרת הברית.** השבעים מתרגמים במסרת כאלו היה כתוב במספר, והברית לא מתרגמים כלל. ומחכמי הגוים יש מוחקים הברית ומשבשים במסורת ומגיהים במוסר. ואיש יהודי אחד שיצא לו בעמו שם כאחד הסופרים דברי הימים לישראל, והוא נסה את כחו גם בביאור המקרא, משבש ומגיה בְּמַסְּרֶת הַבֹּרִית, ואומר שמסרת כמו משׂרת, ומסרת הבורית הכלי שבו יצרוף הצורף, ואנחנו יודעים שהכלי ההוא כור בלשון המקרא. ואומר אני שטובים הדברים ככתבם וכנקודם, ומשמע מסרת הברית אסרי[1]) הברית, ופירוש הכתוב אכוף אתכם לקיים האסרים שאוסרת עליכם הברית שכרתי עם אבותיכם. ויתורגם ללועזים und ich werde euch zwingen, den Verpflichtungen des Bundes nachzukommen.

(לח) **לא יבוא.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי הדבור על רבים, שכן נאמר לפניו לשון רבים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות סופר יש כאן ויבא זה עקרו יָבֹאוּ, כי נשמטה וא״ו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(לט) **איש גלוליו לכו עבדו.** נלאו חכמי הגוים לפרש את המקרא הזה ככתבו, ויש מהם משבשים עבדו ומגיהים הַעֲבִירוּ ואומרים שהוא כמו העבירו באש, ועובדי הגלולים מצֻוים כאן להעביר את גלוליהם באש תחת אשר לפנים העבירו בניהם. ולא עמדו האומרים כן על טעם כל הדברים האלה, כמו שתראה בסמוך.

ואחר אם אינכם שומעים אלי. החכמים המשבשים ראש המקרא הזה עושים הדברים האלה שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה. ואחרים עושים הדברים שבועה שנשבע ה׳ לאמר הלא סופכם שתשמעו אלי, והמה לא יודעים בטיב לשון המקרא, לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר אם „לא" תשמעו, כדין כל הנשבע לקיים. ועקר הטעות שטעו המפרשים שהם אומרים שסוף הפסוק נוסף על ראשו, ולא כן הדברים, כי וא״ו של „ואת" כפ״א בלשון ערבי והיא תלויה בואחר, והלשון ככתוב אחר ובנית ביתך (משלי כ״ד כ״ז). וטעו עוד, כסבורים שהדברים שבין אחר ובין סוף הפסוק אמורים כנגד כל מצות ה׳ וחקתיו, והם באמת אמורים כנגד המצוה האחת שלפני מזה באמור ה׳ איש גלוליו לכו עבודו. וכל דברי הפסוק הזה לשון ערומים, כי זה הדבר שאמר ה׳: הנה נתתי לכם חקים צדיקים ומשפטים טובים אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ולא שמעתם אלי, כי זה דרככם לבלתי שמוע. ומפני שלא תשמעו אלי לעשות רצוני אשובה ואצוה אתכם מצוה שלא כרצוני, ואם לא תשמעו אלי לעשותה נמצאים אתם עושים רצוני. ועתה זה החלי לעשות, והנני אומר לכם איש גלוליו לכו עבודו, ואחר אם לא תשמעו אלי למצוה הזאת, כאשר לא שמעתם לכל מצותי, אז לא תחללו עוד את שם קדשי במתנותיכם ובגלוליכם. ויתורגם ללועזים und wenn ihr mir hierin nicht gehorcht, dann werdet ihr nimmermehr meinen heiligen Namen entweihen.

[1]) כי מסרת שרשה אסר ולא מסר, והיא על משקל מַאֲכֶלֶת, ובלבד שנבלעת אל״ף השרש ונחה בתנועה שלפניה, ועל ידי כן נשתנה פתח לקמץ.

היודע וְיִדעהו כלו, כן נאמר כאן התשפוט אותם ומשמע הדברים הידעת משפטם, כלומר התדע כל דרכיהם ומעשיהם, ואם ידעת, את תועבות אבותם הודיעם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים Kennst du sie genug, ein Urtheil über sie zu fällen, kennst du sie, Menschensohn, so lass sie wissen u. s. w.

(ה) **אני ה׳ אלהיכם.** מכאן סמך למה שאמרתי בביאור הראשון שבעשרת הדברות (שמות כ׳ ב׳). כי הדברים האלה על כרחך תאמר שיש בהם כדי מאמר שלם. וגזרת המאמר הזה כמפורש שם, ואני ה׳ הנושא ואלהיכם הנשוא, ופירוש המקרא אני ה׳ הוא אלהיכם, ולא שקוצי עיניכם וגלולי מצרים. ויתורגם ללועזים ich JHVH bin euer Gott.

(ז) **שקוצי עיניו.** השקוצים הטובים בעיניו. או השקוצים אשר אליהם ישא עיניו, ככתוב ועיניכם תשאו אל גלוליכם (למטה ל״ג כ״ה), וראה מה שאמרתי בביאור ואל לב שקוציהם (למעלה י״א כ״א) בציון שבגליון.

(ט) **אשר נודעתי אליהם לעיניהם** בעשותי למענם אותות ומופתים בארץ מצרים ועיני מצרים רואות. ועל פי הכתוב הזה היו אבותינו חוטאים לה׳ והולכים אחרי גלוליהם בארץ מצרים אף אחר שנגלה להם ה׳ אלהי אבותם.

להוציאם מארץ מצרים מפרש ואעש שנאמר בראש הפסוק ומגיד לנו מה המעשה ההוא.

(יט) **אני ה׳ אלהיכם.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן ולסוף הפסוק האחר.

(כב) **והשיבתי את ידי** שכנגדו של נשאתי ידי (למעלה פסוק ט״ו), והוא נאמר כנגד דברי סוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים ולא נשאתי ידי להשבע לשפוך חמתי עליהם במדבר כאשר אמרתי בתחלה.

(כו) **ואטמא אותם במתנותם.** וגו׳. מפרש דברי הפסוק הקודם ומגיד לנו מה החקים אשר לא טובים והמשפטים אשר לא יחיו בהם. ומי שהוא איש אמת ולא יעקש הישרה כדי לפשט עקמומיות שבכתבי הקדש הלא ישכיל לדעת שיחזקאל יודע בימים לישראל שהיו מקריבים כל בכור אדם לה׳ אלהיהם, והנביא רואה את החוק ההוא כענש שנתן ה׳ על עמו, כי תחת אשר לא הלכו בחקותיו הטובים ומאסו במשפטיו אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (למעלה פסוק י״ג וכ״א) נתן לחם חקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם, כהעברת כל פטר רחם לו. כי מי הגוי אשר יחיה בהעביר בכוריו באש, ואף כי העברים אשר בעיניהם היה הבכור ראשית אונם ומבחר אחיו?

(כז) **עוד זאת.** יש בו כדי מאמר שלם. ומקרא קצר הוא זה, ומלואו עוד זאת עשו לי. והדבור הזה מסגנון לשון יחזקאל, שכן תמצא כיוצא בו למטה ל״ו ל״ז, וכלבד ששם מקרא מלא. ויתורגם ללועזים auch das noch.

גדפו אותי אבותיכם וגו׳. הוא עון מרגלים ותלונותם. והנה מזכיר הנביא לישראל חטאות נעוריו שחטא במצרים ובמדבר, וחטאת עגל אין זכר לה בכל דבריו. וטעם הדבר מפורש לך כל צרכו בביאור שמות ל״ב א׳.

(כט) **ואמר אלהם.** מחכמי הגוים יש משבשים הנקוד ומגיהים וְאָמַר, ועושים פועלו סתום. והתקון ללא צרך, כי טובים הדברים כנקודם.

ויתורגם ללועזים aus der Ruthe, mein Sohn, aus jedem Stock machtest du dir nichts.

(יז) **מגורי.** מ״ם שבו יסוד, והוא בינוני פעול. **היו** פועלו נשיאי ישראל שנאמר לפני מזה. **את עמי** עם עמי. ופירוש הדברים בחבורם נשיאי ישראל נתונים לחרב הם ועמי יחדו.

(יח) **כי בחן.** בחן פעל ולא שם דבר, ופירוש הדברים כי בדוק ומנוסה הוא. והנושא מה שאחריו. **מאסת.** אף זה דינו מָאֶסֶת, והפועל הבן שבשירה שהזכרתי, כי אף הדברים האלה לקוחים ממנה. וזהו פירוש הדברים בדוק ומנוסה דבר השירה אשר שר לאמר: אף כי מאסת בשבט, מה הוא, כי לא שבט יהיה ענשך הפעם הזאת כי אם חרב נוראה, ואותה לא תמאס. ויתורגם ללועזים bewähren wird sich jenes „Und was macht's, dass dir die Ruthe nichts war? Diesmal soll es keine sein".

(יט) **ותכפל חרב שלישתה.** צוהו להכות כף אל כף ובעשותו כן יהיה הדבר כאלו נוספו שתי כפות ידיו על החרב כחרבות והיתה חרב שלישיתה. ומחכמי הגוים יש מעמיקים לשאול איך יהיה כדבר הזה, ולא זכרו שהדברים משל.

(כ) **אבחת.** יחיד הוא השם הזה בכל המקרא, ואף כאן אפשר שטעות היא, כי השבעים ויונתן מתרגמים כאלו היה כתוב טבחת, בט״ית.

אח. יש אומרים שהוא קול קורא מכאב לבו. ולי נראה שטעות סופר הוא, ועקרו אַף.

מעטה. מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים מרוטה, והתקון ללא צרך, כי טובים הדברים ככתבם, ובלבד שאין מעוטה כמרוטה כמו שאומרים בעלי הלשון, כי אם כמו הוחדה. וכן חרף עקרו לשון מעוט ונגזר ממנו התאר חריף בלשון ארמי והוא כמו חד בעברית, לפי שלהב החרב המוחדה מִתמעט ועולה אל חֻדו.

(כא) **התאחדי.** השבעים מתרגמים כמו הִתְאָרְחִי, והעקר ככתוב לפנינו בספרים, ובלבד שאין והתאחדי לשון אסיפה אף לא לשון חדוד כמו שאומרים חכמי הגוים כי אם כמשמעו לשון התאחדות. ומפני שחרב זו נכפלת שלישיתה, ככתוב בפסוק הקודם, נאמר לה כן שתהא בעצה אחת.

השימי. תיבה זו אין עקרה בכתוב, והיא בתחלה השמ״י שהוא כפל ראש התיבה האחרת שנכפל בטעות סופר, ולבסוף נכנסה בה יו״ד ליתן לה טעם כל שהוא.

אנה פניך מעדות. לא שאלה היא זו, ופירוש הדברים אל כל אשר פניך מועדות שמה.

(כד) **שים לך.** שימה זו מחשבה ולא מעשה, והוא הדין לחברתה שבראש הפסוק האחר. ויתורגם ללועזים denke dir או stelle dir vor.

מארץ אחד יצאו שניהם. עיין רד״ק שיגע לפרש אחד זה שלא יפול לשונו על ארץ שהיא נקבה. ויגע הרב ולא מצא. ובאמת אין אחד מתאר ארץ, והוא משרת מלמד על שניהם. ופירוש הדברים מן הארץ יצאו שני הדרכים כאחד, כלומר בתחלתם יהיו שניהם אחד ולא יֵחלקו לשנים כי אם מחוץ לארץ. והדבר למד מענינו שהארץ אשר ממנו יצאו הדרכים ארץ בבל שהיה הנביא הזה עומד בה. והמקום אשר משם יֵחלק הדרך האחד ויהיה לשנים הוא אם הדרך (למטה פסוק כ״ו). ויתורגם ללועזים am Ausgang vom Lande sollen beide eins sein.

(מ) **בארץ.** חכמי הגוים אומרים שתיבה זו מיותרת, ולא כן הדבר[1], ובלבד שבעל הטעמים הפריד כאן בין הדבקים; כי דין האתנח בתיבה שלפניה. ובכן משביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי בארץ שבראש סוף הפסוק מקביל אל בהר קדשי שבראש תחלתו, ובאמרו בארץ שם ארצם הוא מדבר לשון נופל על לשון.

כא

(א) **ויהי דבר ה׳** וגו׳. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ה׳ חסרים בתרגום השבעים.

(ג) **להבת שלהבת.** הדבר ברור שאחת מהן מיותרת, ונראה לי שהאחרונה היא המיותרת.

(ד) **בערתיה לא תכבה.** סוף הפסוק תלוי בפעל שלפניו, ופירוש הדברים בערתיה על מנת שלא תכבה. ויתורגם ללועזים dass ich JHVH sie enzündet habe, damit sie nicht erlösche.

(ז) **והטף אל מקדשים.** הלשון הזה מגומגם. ומתרגום השבעים למדנו שלפניהם היה בספרים וְהַבֵּט אֶל־מִקְדָּשֶׁיהָ, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר בספרינו. והדברים מכאן ועד סוף פסוק י׳ כעין ביאור כל אשר לפניהם בפרשה.

(יד) **אמור.** יש ארבעה כתבי יד שבהם לא כתובה תיבה זו, והיא עקרה בכתוב, כי בראשית הדברים האלה לא ה׳ המדבר, והעד ויתן אותה למרטה (למטה פסוק ט״ז).

(טו) **או נשיש.** הרוצה להבין המקרא הזה על בריו יזכור שהדברים האלה תשובה לשאלת השואלים לאמר על מה אתה נאנח (למעלה פסוק י״ב). ואחר שהזכיר הנביא מן החרב די מורא גדול, הוא מסיים ואומר או נשיש, כמי שאומר על אלה אני נאנח, או התאמרו שנשיש ונשמוח על השמועה הזאת.

שבט בני מאסת וגו׳. נלאו החכמים לפרש את המקרא הזה, והדברים נכוחים למבין אשר לא יירא מנגוע בנקודה אחת או שתים המעקשות הישרה.

ועתה כל האומרים ששבט פועלו של מואסת לא זכרו ששבט לשון זכר ומואסת לשון נקבה, ואף על פי שנמצא בדברי נבואה ודברי שיר שמדבר הכתוב בנקבה לשון זכר, לפי שהוא תחלה, ובעל השיר בוחר בעתיק יומין, לא תמצא הפך הדבר הזה. ובאמת שבט הפעול, והוא מוכרת ולא נסמך, ובני שהדבור אליו הוא הפועל. וכל עץ נוסף על שבט בלא וא״ו, וכמוהו גם הוא הפעול. ומאסת דינו מָאַסְתְּ, והלשון ככתוב הלא זה העם אשר מאסת בו (שופטים ט׳ ל״ח), ובלבד שבמקרא ההוא מאס משמש בבי״ת, והוא בזה פעל יוצא בפני עצמו. ומשמע שבט מאסת לא יראת מפני שבט. וזהו פירוש הכתוב משבט לא יראת בני, לא יראת מכל עץ. והדברים דברי שירה שגורה בפי העם והנביא מזכירם כאן, כמי שאומר אל ישראל אשר לא נוכח ולא נוסר בכל העתים אשר עברו עליו עד כה: הנה מאסת השבט, מאסת כל עץ אשר הוכית בו, ואולם התמאס גם את החרב הנוראה הזאת.

---

[1]) והנה אמת שבתרגום השבעים חסרה התיבה שאנחנו דנים עליה, ואף על פי כן אין ראיה שלא היתה לפניהם בספרים, כי השבעים המתרגמים סמכו על דעתם והשמיטו מה שהיו חושדים ביתור, ויש שהדין אתם, ויש שטועים הם.

אשר שמתם בתוכה (למעלה י״א ו׳). ויתורגם חלל זה ללועזים dem Schwerte Verfallener.

(לא) **זאת לא זאת.** הדברים האלה קשה מאוד לפרשם, ואף על פי שפירשו בו החכמים פרשים רבים, אין בהם גם אחד שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. והרוצה להבין המקרא הזה על בריו יזכור שתים. אליהו התשבי הבא להגיד שיאכלו הכלבים את גוית איזבל ולא ישאירו בה מה שיראהו הרואה ויכירה אומר אשר לא יאמרו זאת איזבל (מ״ב ט׳ ל״ז). היא האחת. והשנית שהנביאים המדברים בעמם לשון בזיון קוראים לו „העם הזה״ (ישעיה כ״ח י״א, ירמיה ו׳ י״ט, וחגי א׳ ב׳). ועל פי הדברים האלה אף זאת שנאמר כאן לשון בזיון כנגד יהודה וירושלם, ופירוש זאת לא זאת העיר הרעה הזאת תהפך ולא ישאר בה דבר כבתחלה אשר יראהו הרואה ויאמר זאת ירושלים. ויתורגם ללועזים nicht zu erkennen soll sie sein.

השפלה. עקרו השפל, כמו שמקביל אליו הגבוה והוא לשון זכר, כי בטעות סופר נשנית ה״א שבסופו מראש התיבה האחרת.

(לב) **גם** מגביל כל המאמר ולא דבר אחד מדבריו. **זאת לא היה** וגו׳. חכמי הגוים מקדישים את המקרא הזה ודורשים אותו לימות המשיח, ולי נראה שהדברים דברי חול. וזאת שבה אל הענין שבראש הפסוק, ומשפט שנאמר כאן כבתוב אשר אין משפטם לשתות (ירמיה מ״ט י״ב), וזה פירוש הדברים הרעה הזאת שאני מביא על בית דוד לא היתה עד אשר בא מי שהיא ראויה לו, הוא צדקיהו, ועליו אביאנה. ויתורגם ללועזים Wohl geschah solches nicht, bis der kam, der es verdient, und über ihn lasse ich's kommen.

(לג) **אל בני עמון.** אל זה כמו על, והוא הדין לרעהו שאחריו. ועל דבר הענין, הנה נאמר לפני מזה שנבוכדנאצר מלך בבל עמד על אם הדרך וקסם קסם לדעת אנה יפנה, אם הימין אל ירושלים או השמאל אל בני עמון; והקסם היה בימינו ועלה על ירושלים. ובני עמון הדבר למד מענינו שהיו שמחים לירושלים ומחרפים אותה במפלתה. ועל כן באה נבואה זו להשיב חרפתם אל חיקם, ולהגיד להם שלא עזב ה׳ את ישראל עמו לנצח, ואשר גברה יד בבל עליהם ואכלתם חרבה מאת ה׳ היתה זאת להכות את ישראל על חטאותיו, ובאחרית הימים בקחת ישראל מיד ה׳ ככל חטאותיו ישוב וירחמהו, ואז יפקוד על חרב בבל את דם עמו השפוך. ואין בכל נבואה זו פורענות לבני עמון כמו שאומרים החכמים כלם, כי פורענות בני עמון אמורה למטה בראש פרשה כ״ה. והדבור כלו מראשו ועד סופו אל חרב בבל ובני עמון שומעים.

חרב חרב. כבר אמרתי לך שחרב זו חרב בבל. **מרוטה להכיל.** יש משבשים ומגיהים לְהָחֵל, ודבריהם דברי רוח. ורד״ק המפרש בשם אביו שלהכיל כמו להאכיל לא זכר שחרב אוכלה ולא מאכילה. ולהכיל כפשוטו וכמשמעו, ופירוש מרוטה להכיל מרוטה כל מה שתסבול, כלומר כל מה שיכולים למרטה מבלי השחיתה. כי להב החרב כאשר ימרטוהו כן יחסר עביו, וכשנעשה דק מאד יִשָּׁבֵר. וחכמי הגוים האומרים שאין הדבר הזה במשמע להכיל שכחו את הכתוב האומר על יום ה׳ ומי יכילנו (יואל ב׳ י״א).

(לד) **בחזות לך שוא.** בחזות לך חוזי הכשדים שוא ובקסום לך קוסמיהם כזב לשום פניך אל ירושלים מאתי היתה זאת שבא דבר החזון והקסם, כי אני צויתי לתת

ויד ברא. אין לפרשו ככתוב. וכבר נאמר לפני שסוף הפסוק הזה וראש הפסוק האחר שניהם משובשים וצריכין תקון. וברא זה אין עקרו בכתוב, והוא כפל מרביתה של התיבה האחרת שנכפלה בטעות סופר.

עיר ברא. ברא זה עקרו בְּראש, כי אחר שנפלה טעות בראש הדברים נשמטה שי״ן מסופו על ידי מי שהגיה להשוות לשון שני הדבורים זה אל זה. וכל הדברים מן האתנח ועד כאן מחוברים אל דברי הפסוק האחר.

(כה) דרך תשים. המקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו דרך עיר תשים, וכפל „בראש דרך עיר" ככפל שני אדנים תחת הקרש האחד (שמות כ״ו כ״א). לחלק ולתת יד לדרך כל אחת משתי הערים.

לבא חרב למען החרב שתבא, כאלו תראה החרב בראש הדרך את היד שעליה כתוב שם העיר ותדע את דרכה.

(כו) בראש שני הדרכים אין עקרו בכתוב, והיא תוספת ביאור כתובה בתחלה בגליון לפרש אם הדרך, ולאחר זמן נכנסה אל גוף הספר בטעות סופר.

(כז) בימינו היה הקסם. מימי השבעים ועד היום הזה טעו החכמים בפירוש בי״ת זו, כסבורים שבימינו משמעו אָחוז בימינו, ולא זכרו שאין קסם דבר שתאחזהו בידך, ואף על פי שנאמר וקסמים בידם (במדבר כ״ב ז׳); כי שם נאמר קסמים, לשון רבים, והרבוי מוציא את השם המופשט מעקרו, כמו שפירשתי במקומו בשם רבי שמואל הנגיד. ובי״ת של בימינו כאחותה שפירשתיה בביאור רד במחנה (שופטים ז׳ ט׳), ופירוש הכתוב היה לו הקסם שיפנה אל העיר אשר מימינו להלחם עליה. כי בבל מצפון לארץ יהודה, וארץ בני עמון מזרחה, ונבוכדנאצר מלך בבל היוצא מארצו היתה לו ארץ יהודה מימינו וארץ בני עמון משמאלו. ויתורגם ללועזים nach rechts wies das Orakel.

(כח) להם בעיניהם. בעיניהם נדרש לאחריו ולא לפניו.

שבעי שבעות להם הכשדים היו נשבעים להם שבועות, ורבוי שבועות ללמד על חמרה של השבועה. ואף על פי שבכל המקרא נאמר נשבע פלוני שבועה נאמר כאן שבועי, והוא קל ולא נפעל, לפי שבינוני הוא, והבינוני הקל ישמש לשון נפעל, כמו שמשמשים דובר ודָבור לשון הבנין הכבד הדגוש. והמאמר הזה נותן טעם לשלפניו ומגיד לנו למה נדמה להם כקסם, שוא כי מאחר שהיו הכשדים נשבעים להם איך יבאו עליהם למלחמה.

והוא מזכיר עון להתפש. תיבת והוא שבה אל הענין, ותפישה זו היא שפירשתיה בביאור נמצאת וגם נתפשת (ירמיה ג׳ כ״ד). וזה פירוש הדברים בחבורם: המה היה להם נבוכדנאצר הקוסם כקסום שוא, מפני שנשבע הוא להם לשלום שבועה גדולה, והדבר הזה שנשבע הוא להם מזכיר להם עונם שיתפסו עליו ויתנו דין וחשבון, כי בהשבע להם נבוכדנאצר לשלום נשבעו גם הם לו, והמה לא שמרו את השבועה, כי מרדו בו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים da scheint es ihnen falsches Orakel, weil sie ihnen geschworen hatten. Aber eben dies erinnert nur an ihre Schuld, für welche sie zur Rechenschaft gezogen werden sollen.

(ל) חלל קוראו הכתוב כן על שם סופו, כמו שבספרי התלמוד נקרא מי שסופו למות מחליו או ממום שבו גברא קטילא. וראה מה שאמרתי בביאור חלליכם

אמורים אל ירושלים כלה ולא אל יחידיה, ואם כן, רעיך שאמר משמעו עמים אחרים, ולא תמצא נביא מוכיח את ישראל על עשק שעשק את הגוים. ועוד שאין סוף הפסוק האומר ואותי שכחת מתישב על הפירוש הזה. לכן אומר אני שפירוש המקרא הזה כתרגומו ואהנית רחימיך באונסא, ורעים אלה אשור ומצרים שנתן להם ישראל שחר, כמו שפירש רד״ק. ויתורגם ללועזים und beschenktest deine Freunde mit dem ungerechten Gut.

(יד) **היעמד לבך.** הנה נאמר אל יפול לב אדם (ש״א י״ז ל״ב), ומשמע הדברים מרך לב, וזה שכנגדו.

(טז) **ונחלת בך.** חכמי הגוים כלם מפרשים אותו משרש חלל, ומזחקים „בך" הנותן בפירושם טעם לפגם. ואני אומר שהמקרא ככתבו העקר, ולא כנקודו, כי ונחלת לא נקוד כדין ודינו וְנָחַלְתְּ שהוא כמו וְנָחַלְתִּי, על פי מה שאמרתי בביאור אשר נשבעת (במדבר י״א י״ב), והלשון ככתוב שפטה הארץ כי אתה תנחל בכל הגוים (תהלים פ״ב ח׳), ופירוש הכתוב הזה אשפטך כרצוני ואעשה בך כעושה בנחלתו. ויתורגם ללועזים und ich werde dir zeigen, dass ich dein Herr bin.

(יז) **בתוך כור.** לא יפורש ככתוב. לפי שלא יתישב על הלשון הזה הנני קובץ שנאמר בפסוק האחר, כי אם היו בית ישראל כלם נחשת ובדיל וברזל ועופרת אשר בתוך כור לא צריכים קבוץ עוד. והעקר אֶל תּוֹךְ ככתוב בחמשה כתבי יד. ופירוש הדברים הראויים לבא אל תוך כור. וראה מה שאמרתי בביאור אל שבטי מושלים (למעלה י״ט י״א). ויתורגם ללועזים für den Schmelzofen.

(כ) **קבצת** מקומו המקום השני והוא תלוי בקובץ שבפסוק הקודם, וקובץ שנזכר לו פעול, ובכן תם כחו מלצאת עוד, דינו אצל זה דין פעל עומד שיוצא למה שמשרשו הוא, כמו שפירשתי בביאור ויחרד יצחק חרדה גדולה (בראשית כ״ז ל״ג).

(כד) **לא מטהרה.** מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם מְטֹרָה, וכן העקר. **לא גשמה.** אף זה לא נקוד כדין. כי דינו גֻשְּׁמָה. והרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור שזו דעת הראשונים לאמר שהעיר החוטאת לא ימטיר עליה ה׳, כמו שנאמר בתפלת שלמה בתנוכת הבית בהעצר השמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך (מ״א ח׳ ל״ה). ועל פי הדברים האלה ירושלים זו שהיא ארץ לא מוטרה אשֵׁמה היא מאד.

(כט) **עשקו בלא משפט.** יש בכלל עשק בצע שלא במשפט, והוסיף בלא משפט, להגיד לנו שלא היו יגעים לכסות על עשקם להֵראות כעושי משפט. ויתורגם ללועזים ohne Schein von Recht.

כג

(ב) **שתים נשים וגו׳.** במקום אחר אמרתי שאין הנביאים יודעים בהיות יהודה וישראל ממלכה אחת. ומכאן סמך לדברי ההם. כי נבואה זו חוזרת על נעורי הגוי בהיותו במצרים, וכנגד הימים ההם הנביא מדמה יהודה וישראל לשתי אחיות, ואלו כתורה וככתוב בספר מלכים אין המשל הזה עולה יפה.

(ג) **מעכו שדיהן.** אמרו החכמים כלם שהלשון הזה לשון משמוש ידים בשדים. ולי נראה תרגום השבעים המתרגמים הושכבו שדיהן. כי שרי הבתולה

אותך אל צוארי רשעי עמי אשר בא יומם בעת נתמלאה סאתם בעון אשר הוא הקץ להם. וחללי שנאמר כאן כחלל שפירשתיו למעלה פסוק ל׳.

(לה) **השב אל תערה.** השב שם הפעל, והוא משמש בלשון צווי, והמצוה הדבר למד מענינו שהוא לשולף החרב ואוחזה בידו.

במקום אשר נבראת. הדבור חוזר אל החרב, והמקום אשר נבראת שם ארץ כשדים. ופורענות בבל אמורה כאן ברמז וערפל חתולה, מפני שנאמרה בארצה, ועוף השמים יוליך את הקול.

(לו) **אנשים בערים** וגו׳. פרס ומדי. ובוערים יש מפרשים אותו לשון בער וכסיל, ולא נראה לי, כי למה יקרא הנביא לפרס ומדי כן? ועוד שאין זה כבודו של ה׳ אלהי ישראל לעשות חפצו בבבל על ידי כסילים ונבערים. ובוערים מבערי אש, ואף על פי שהוא קל. וכבר הראיתיך כדבר הזה פעמים הרבה שמשמש הבינוני הקל תשמיש הבנין הכבד הדגוש. ויתורגם ללועזים Feuerknechte, Schmiede des Verderbens.

(לז) **לאש תהיה לאכלה.** הפרצוף השלישי, ואף על פי כן הוא שב אל חרב, כי הלא ידעת שבדברי נבואה ודברי שיר הדלוג מפרצוף לפרצוף הדור הוא ויפי בלשון. **דמך** הדם אשר שפכת. וכיוצא בו דמה (למטה כ״ד ז׳). **יהיה בתוך הארץ** עון הדם אשר שפכת יהיה בתוך בבל, כלומר יִפָּקֵד עון הדם על בבל וינתן לה כגמולה. והדבור הזה מסגנון לשון יחזקאל, כמו שנאמר בספר הזה במקום אחר דרכיך עליך אתן ותועבותיך בתוכך תהיין (למעלה ז׳ ד׳). ויתורגם ללועזים deine Blutschuld soll auf dem Lande lasten.

כב

(ב) **התשפט התשפט את עיר הדמים.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו ומתורגם ללועזים על פי מה שאמרתי למעלה כ׳ ד׳. **והודעת־.** וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי, והיא משמשת כאן כמו שתשמש בראש תשובת התנאי, כי זה פירוש הדברים בחבורם אם ידעת את משפט עיר הדמים הודע אותה את כל תועבותיה.

(ד) **ותבוא עד שנותיך.** ראה מה שאמרתי בביאור תהיה (למעלה כ״א ל״ז), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(ו) **איש לזרעו היו בך.** למ״ד של לזרועו משמש עם היה ככתוב והוא היה לאבן (ש״א כ״ה ל״ז), וכמו שתאמר בלשון המקרא פלוני הושיעה ידו לו כשבעל דין עצמו הוא הדיין ולא מוסר דינו לבית דין או למלך, כן הכתוב הזה, ופירוש הדברים איש כאשר מצאה ידו לעשות כן עשו בך, ולא במשפט. ויתורגם ללועזים sie handelten in dir ein jeder nach seinem Faustrecht.

(יא) **אחתו בת אביו.** וגם ממה שאמרה תמר לאמנון דבר נא אל המלך כי לא ימנעני ממך (ש״ב י״ג י״ג), ואמנון אחיה בן אביה הוא, שמענו שהיו נוהגים היתר באחותו בת אביו.

(יב) **ותבצעי רעיך בעשק.** אמר רש״י ותגזלי לרעיך בעשק, ואחריו כרוכים חכמי הגוים כלם ומפרשים רעיך כמו שמשמש רע בדבור „איש אל רעהו״, ולא זכרו שרע זה לא ישמש כן לשון רבים, כי אם לשון יחיד תמיד. והשנית, הלא הדברים

שבני ישראל, ויש אומרים קרובים שהיו מקריבים אותם אליהם, ושתי הכתות מודות שהקרבה לישראל. ואתה בחר לך באחת מאלה, אם בעל נפש אתה.

ובאמת הופרד כאן בין הדבקים, כי אשור סוף הפסוק הזה, וקרובים ראש הפסוק האחר. וקרובים כפשוטו, ובלבד שאין קרבה זו קרבת ישראל כי אם קרבת המלך, ככתוב באחשורוש והקרוב אליו כרשנא שתר וגו׳ (אסתר א׳ י״ד), ופירוש קרובים גדולי המלך[1]). ועד בדבר הכתוב האחר שבפרשה זו האומר פחות וסגנים קרובים (למטה פסוק י״ב). והעידותי לי את המקרא ההוא, מפני ששם קרבת קרובים אל פחות וסגנים מלמדת על משמעו. ויתורגם קרובים ללועזים des Königs Günstlinge.

(ו) **לבושי תכלת.** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. וכל השמות האלה מקומם המקום השני, לפי שהם חלופי אישור שבסוף הפסוק הקודם וכמוהו תלויים הם באל.

(ז) **ובכל אשר עגבה** וגו׳. לא יפורש ככתבו. ובכל זה טעות סופר ועקרו וְכָל, כי נמשכה קולמסו של הלבלר אחר בכל שבסוף הפסוק. וזאת גזרת המאמר: וכל אשר עגבה הנושא, ומה שאחריו עד סוף הפסוק הנשוא. ופירוש הדברים וכל אשר עגבה עליהם נטמאה בכל גלוליהם. ויתורגם ללועזים so viele es deren war, mit denen sie buhlte, verunreinigte sie sich an all' ihren Götzen.

(ח) **והמה עשו דדי בתוליה.** מפורש לך ומתורגם ללועזים על פי מה שאמרתי למעלה פסוק ג׳. והדברים האלה נותנים טעם לשלפניהם, להגיד שאף אחר שזנתה אהלה אל אשור לא עזבה את מצרים אלוף נעוריה, כמו שלא תשכח אשה את האיש שעשאה כלי לעולם.

(יב) **קרובים** מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה פסוק ה׳.

(יח) **ותגל תזנותיה.** אחר שנקעה נפשה מן הכשדים, כאמור בסוף הפסוק הקודם, והיא יראה מפניהם שישפכו חמתם עליה בעבור מרדה שמרדה בהם, והיתה לזונה מגלה תזנותיה, וכמעט שמה זכרונה אחרי הדלת והמזוזה כזונה שלטת[2]) ובקשה מאהבים הרבה להגן עליה מן הכשדים מבקשי נפשה.

(כ) **ותעגבה על פלגשיהם.** נבוכו המפרשים בפירוש הדברים האלה, וכבר היה בהם מי שאמר שפלגשים שנאמר כאן זכרים מאהבי נקבה. ולא ידעתי מה יעשה המפרש כן לכנוי של פלגשיהם, כי להיכן ישיבהו?

ולי נראה שעל שנאמר כאן ככתוב אם על בנים (בראשית ל״ב י״ב), והפעל משמש כאן בפני עצמו ועל כן אין מלה משמשת לו, וכמו שנאמר ובכל אשר עגבה (למעלה פסוק ז׳) ואין מלה עם הפעל, לפי שאחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם אשר זנתה בארץ מצרים נסתמה עגיבה זו מפני שאין לטעות בה. וזה פירוש הכתוב כל כך עגבה על מצרים שעגבה עליהם עם פלגשיהם יחד, כלומר לא שמוה מצרים בנשיהם השרות, והיא די לה בהיותה בפלגשיהם. ויתורגם ללועזים und sie buhlte unter ihren Kebsweibern.

---

[1]) וכבר נאמר בכהנים כנגד ה׳ בקרובי אקדש (ויקרא י׳ ג׳), ונאמר בהם בספר הזה בשם ה׳ הכהנים הלוים וגו׳ הקרובים אלי (למטה מ״ג י״ט), ונאמר בהם כן מפני שמלך ישראל ה׳ והכהנים המה הקרובים אליו.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך (ישעיה נ״ז ח׳).

מרביתם קשים ועומדים, והאשה היודעת איש כאשר תרבה לדעתו כן יתמעכו שדיה ויתרככו וישכבו על לבה. ויתורגם ללועזים senkten sich ihre Brüste.

עשו דדי בתוליהן. לדעת כל החכמים דד כשד ונכפל כאן הענין במלות שונות, חוץ מחכם יהודי אחד האומר שדד ראש השד שנותן היונק אל פיו. ואין פירושו ראוי לזכרון. והשבעים מתרגמים כל הדברים האלה פעל אחד והוא *διεπαρθενεύθησαν*, כלומר נפתח פתחן וחדלו מהיות בתולות. ואנחנו הלא נדרוש לדעת מה ראו על ככה, לפי שאם דד שד אין תרגומם במשמע לשון הכתוב.

ואני מתוך תרגום השבעים במקרא הזה נחשדו בעיני הפירוש המקובל בדדי זה ונקודו גם יחד. ויש עוד מקרא אחד המדבר בדדים, ובמקרא ההוא אין לי כל ספק שנקודו שלא כדין, והוא הכתוב האומר דדיה ירווך בכל עת (משלי ה׳ י״ט). הכתוב ההוא מדבר באיש ואשתו, ובגלל הדבר הזה ברור לי כאור השמש בצהרים שאין דדיה שדיה. כי אם נֶאמר במקום אחר למען תינקו ושבעתם משוד תנחומיה (ישעיה ס״ו י״א) הדברים אמורים בירושלים כנגד יושביה, ויושבי הארץ בניה. ועל כן נאה המשל לנמשל. לא כן כאן כשהמשל באיש ואשתו, ולא יגבל סופר מסופרי כתבי הקדש את פיו למשול משל באיש יונק על שדי אשתו. והשנית שיניקה ליונק כעין אכילה, והיא מביאתו לידי שבע, ולא לידי רויה, כמו שראינו מן הכתוב שבישעיה שהזכרתי שנאמר שם למען תינקו ושבעתם, ולא נאמר ורויתם. ואם דדיה שבמשלי שדיה, איך אמר הכתוב שם דדיה ירווך? ובגלל הדבר הזה, ומפני שיפול לשון רויה בדודים, כמו שנאמר לכה נרוה דודים (משלי ז׳ י״ח), על כרחנו נאמר שדדיה שהזכרתי לא נקוד כדין, ודינו דֹּדֶיהָ, וכתוב דדיה חסר וא״ו שכן כתוב כל דדים שמשמעו אהבה ולא אוהבים, חוץ מדודַי שבשיר השירים ז׳ י״ג שכתוב מלא.

ועתה הנה ראינו שטעו אנשי המסורה בדדי אשה, ולשון התלמוד שהיו רגילים בה היא הטעתם. ומי יאמר לנו שלא טעו בכל דדי אשה? ואומר אני שטעו. ודדי זה לא נקוד כדין, כי דינו דֹּדֵי. ועל פי הדברים האלה אין עשוי זה לשון מיעוך כי אם כמשמעו, ועשו פועלו סתום, ופירוש עשו דודי בתוליה באו דודי בתוליה לידי מעשה, והמעשה דבר למד מענינו שהוא משכבי אשה לדעת איש, והעלמה שדודי בתוליה עושים המעשה הזה חדלה מהיות בתולה, כתרגום השבעים. ואם עדיין יש לך ספק בדבר ראה מה שאמרתי בביאור בעשות ממצרים דדיך (למטה פסוק כ״א). ויתורגם ללועזים dort wurde ihre jungfräuliche Liebe zur That.

(ד) **אהלה** אהל זה מקדש, ופירוש אהלה מי שאהלה לא אהלי, ועל שם חטאת ירבעם בן נבט נקראת שמרון כן. ואהליבה מי שמשכני בקרבה.

שמרון אהלה. ראה מה שאמרתי בביאור ירובעל גדעון (שופטים ח׳ ל״ה). ועל פי הדברים ההם אף כאן נסמך השם החדש אל השם שמימי קדם, והיא סמיכות המפורש אל מפרשו, ופירוש הדברים שמרון שהיה שמה לפנים אהלה, וכן ירושלים אהליבה.

(ה) **אל אשור קרובים.** מימי השבעים ועד היום הזה טיעים החכמים כלם בפירוש המקרא הזה. חכמי הגוים המחדשים נואשו מלפרש קרובים זה, כסבורים שהוא טעות שאין להחזירה, ומחכמיהם הראשונים יש משבש ומגיה קְרָבִים ומפרש אנשי קרב, כלומר אוהבי מלחמה, וחכמי ישראל אומרים שקרובים כמו שכנים, כלומר

(כה) **ונתתי קנאתי בך.** קוטש המתרגם und ich werde meinen Eifer gegen dich richten תרגומו תרגום של שטות, כי לא עמד על טעם הדברים.

והרוצה להבין את המקרא הזה על בריו יזכור שהעברי יאמר דְבר פלוני ומשמע דבריו קיומו של דְבר פלוני, או המאורע אשר בו נתקיים דברו של פלוני, שכן נאמר באיזבל שלא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים וכפות הרגלים דבר ה' הוא (מ״ב ט' ל״ה), כי אכלו הכלבים את בשרה, והכתוב קורא למעשה הכלבים דבר ה' לפי שה' דִבר לה כן. ומן הטעם הזה יש במשמע עון ענש העון, כמו שנאמר גדול עוני מנשוא (בראשית ד' י״ג), ובמשמע תועבה ענש התועבה, כמו שנאמר ונתתי עליך את כל תועבותיך (למעלה ז' ג'). ואף קנאתי שנאמר כאן זה משמעו מעשה שבו תתקרר רוח קנאתי. והקנאה הזאת כעין קנאת איש מאשתו. והכתוב אמר בראשו כן על שם סופו, לפי שהוא בא לאמר אפך ואזניך יסירו, וענש זה ענש שיענוש האיש המקנא לאשתו שזנתה תחתיו, והוא בוחר לה הענש הזה מפני שעל ידו יִשָחת יפיה המביאה לידי זנות. ויתורגם ללועזים und ich will dir den Stempel meiner Eifersucht aufdrücken.

ואחריתך בחרב תפל. אחרית זו כאחותה שפירשתיה בביאור אחרית גוים (ירמיה נ' י״ב), ומשמעה במקום הזה זקנים וחלשים ובעלי מומין שלא ראויים לעבודת עבד. כי אשר הוסרו אפם ואזניהם המה היו לעבדים. ועל דבר משמעו של בחרב תפול ראה מה שאמרתי ש״ב ג' כ״א. ואחריתך זה יתורגם ללועזים dein untauglich Gesindel.

(לו) **התשפט את אהלה.** הלשון הזה וטעמו מפרשים לך כל צרכם למעלה כ' ד'.

(לח) **ביום ההוא** בעצם יום העבירם את בניהם לגלוליהם לאכלה באו אל מקדשי וחללוהו בביאתם.

(מ) **והנה באו לאשר** וגו'. למ״ד של לאשר משמש עם כל הפעלים שבסוף הפסוק, ופירוש הדברים והנה באו המה אשר למענם רחצת כחלת עיניך ועדית עדי למצוא חן בעיניהם.

(מב) **וקול המון שלו** וגו'. לא ידעתי לפרש ראש הפסוק הזה. וביחוד קשה מובאים סבאים. ויונתן תרגם סבאים מסחור סחור. ואם כן הלא קרא מְסָבִיב. ולי נראה שמובאים טעות סופר ועקר מוֹאָבִים, וסבאים לא נקוד כדין, ודינו סְבָאים בשו״א הסמ״ך, ושניהם שמות בני אדם לגוייהם.

(מג) **ואמר.** נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו ואָמַר, ופועלו סתום, וכיוצא בו תמצא במקרא אחד שלש פעמים בעמוס ו' י'.

לבלה נאופים. תמיהה היא זו, כלומר הנאים לבלה נאופים. **עתה יזנו.** וכתיב יזנה שדינו יִזְנֶה, וכן העקר, ופירושו הלעת כזאת שהיא בלה יזנו אחריה. **תזנותיה והיא.** יש בו כדי מאמר שלם ואף הוא תמיהה. ופירוש הדברים מה לה ולתזנוניה עתה שהיא זקנה ובלה. ויתורגם ללועזים was soll der Abgelebten Buhlerei? Jetzt noch soll man um sie buhlen? Sie und ihr buhlerisches Treiben!

(מד) **אשת הזמה.** השבעים מתרגמים אשות כאלו היה כתוב לעשות, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.

אשר בשר חמורם. אשר שב אל כנוי של פלגשיהם, ובשר שנאמר כאן גיד האמה. וראה מה שאמרתי בביאור יד חזית (ישעיה נ״ז ח׳).

(כא) **ותפקדי** וגו׳. בלשון המקרא תאמר לפונה אל דבר אחר שעזבו ולא השגיח עליו פוקדו, וכן נאמר בה׳ שהוא פוקד עקרות (בראשית כ״א א׳, וש״א ב׳ כ״א). ומן הענין הזה פקידה זו, וכנסת ישראל השבה על זמת נעוריה במצרים ימים רבים אחרי צאתה משם יפול בה הלשון הזה.

בעשות ממצרים דדיך. תרגם יונתן במעבדיך ממצרים רחימו, כי קרא דּוֹדַיִךְ, כמו שהגהתי אני לפני מזה פסוק ה׳ ופסוק ח׳, והדין עמו לנקוד של דדיך, ולא לתרגום הדבור כלו, כי לא יתישב עליו סוף הפסוק. והדבר ברור שהדבור הזה כמו שנאמר לפני מזה שם עִשו דדי בתוליה. ואם כן, בעשות זו דינו בְעַשות, הבנין הכבד הדגוש. ועל פי הדברים האלה הופרד כאן בין הדבקים, ובעשות ממצרים עקרו בעשותם מצרים, ומצרים מפרש כנוי הפועל של בעשותם. ולא נאמר כאן דודי בתוליך כמו שנאמר לפני מזה דודי בתוליהן (למעלה פסוק ג׳) ודודי בתוליה (פסוק ח׳), לפי שהכתוב הזה לא באהליבה בבתוליה הכתוב מדבר כי אם בירושלים שהיא בלה נאופים. ופירוש בעשותם מצרים דדיך בשכב מצרים אתך משכב דודים.

למען שדי נעוריך. חכמי הגוים המחדשים משבשים למען ומגיהים למִעךְ (והיה בדין שיגיהו לְמָעֵךְ) כלשון הכתוב למעלה פסוק ג׳. ואני לשטתי הולך שאין מיעוך שדים משמוש שדים כי אם השכבת השדים על הלב, ולא היא ענין לכאן, כי כבר נתרככו שדי אהליבה ירושלים והיו שוכבת על לבה מרוב תזנוניה שזנתה אל אשור ובני בבל (למעלה פסוק י״א—י״ז). ואומר אני שהמקרא בכתבו העקר, ובלבד שאין שדי נעוריך שנאמר כאן שדים דוקא, כי כמו שקרא הכתוב לשדים עדי עדים (למעלה ט״ז ז׳), כן שדי נעוריך יפי נעוריך. והדבור כלו נותן טעם לשלפניו. כי נאמר לפני מזה בעשותם מצרים דדיך, וכאן מסיים ואומר למען שדי נעוריך, להגיד לנו ששכבו מצרים את ירושלים משכב דודים בזקוניה למען יפיה שהיתה להם הנאה ממנו בעלומיה, כמפתה נערה והוא מטפל בה גם אחר שזקנה, לפי שלא יכול להעיז פניו בפניה, כי זקוק הוא לה אחר שרוה דודי נעוריה. ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים und du frischtest auf die Unzucht deiner Jugend, da die Egypter zu deiner Liebe sich herbeiliessen wegen deiner (ehemaligen) jugendlichen Reize.

(כב) **את אשר נקעה** וגו׳. המה בני בבל וכל כשדים האמורים בפסוק האחר אשר כנגדם נאמר ותקע נפשה מהם (למעלה פסוק י״ז). ומחכמי הגוים יש מפרש אשר מסרת נפשך עליהם למען אהבתם, והוא טועה.

(כג) **וקרואים.** אין קץ ליגיעה שיגעים החכמים לפרשו, והוא טעות סופר, והעקר וּקְרוֹבִים, ומשמעו כמו שפירשתי למעלה פסוק ה׳ ופסוק י״ב.

(כד) **ונתתי לפניהם משפט.** אין בחכמים יודע פירוש הדברים האלה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור כל הארץ לפניך (בראשית י״ג ט׳), ועל פי הדברים ההם פירוש הכתוב הזה ואניח להם לשפוט אותך כרצונם. והוא שנאמר בסוף הפסוק ושפטוך במשפטיהם, כי בהנתן להם הרשות לשפוט אותה כרצונם ישפטוה במשפטים הנוהגים אצלם. ויתורגם ללועזים und ich werde es ihnen überlassen, das Strafurtheil nach Belieben zu vollstrecken.

עיר הדמים לנתחיה לנתחיה לתתם אל תוך הסיר. ויתורגם ללועזים Stück für Stück bring sie her.

לא נפל עליה גורל. לא עמדו החכמים על פירוש הדברים האלה, מפני שטעו בחבורם. כי החכמים כלם מחברים אותם אל שלפניהם ובכן לא יהיה פירושם פירוש אמת. ומחכמי הגוים יש עושים הדברים שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה. וכאלו בא הכתוב להגיד לנו שנפל עליה הגורל. ואם כדבריהם היה הכתוב אומר הלא, בה״א השאלה, והגורל, בה״א הדעת. ויש עוד פירושים שלא ראויים לזכרון.

ועתה הלא ידעת שעד היום בקהל עדת ישראל האוחזים במנהג אבותיהם כשתהיה מגפה בעיר וכל צרה שלא תבא תולים בחטא שבעיר וחוקרים ודורשים לדעת מי ומי החוטאים. ובימי המקרא היו מפילים גורלות לעת כזאת, כמו שנעשה במעל עכן (יהושע ז׳, ט״ז—י״ח) ובחטאת יהונתן (ש״א י״ד מ״א ומ״ב). והוא הגורל האמור כאן. והדברים מחוברים אל ראש הפסוק האחר, וזה פירושם בחבורם: לא הפילו עליה גורל לדעת מי ומי החוטאים, לפי שלא כסתה על חטאותיה, כי הדם ששפכה לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר, והיה הדם קורא אל האלהים לנקום נקמתו מיד שופכו. ויתבאר לך הענין הזה באר היטב במה שאמרתי בביאור על אבן אחת (שופטים ט׳ ה׳). ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים es war nicht nöthig, über sie zu losen.

(ז) **שמתהו** וגו׳. מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים שְׂמְתִּהוּ, שפכתהו, ובמה שאמרתי בביאור הכתוב שבשופטים שהזכרתי לפני מזה הלא ידעת שטעות היא בידם. ועיר הדמים היא הפועל ולא שם ה׳.

(ח) **נתתי את דמה.** ובפסוק הקודם נאמר כנגד הדם על צחיח סלע שמתהו, ואם כן עיר הדמים היא אשר נתנה את הדם שמה, ואיך יאמר כאן כן? ועל כן לא יפורש נתתי זה כפשוטו, כי זה משמעו: הנחתי. ואמר הכתוב כן, מפני שאף על פי ששמה עיר הדמים את דמה על צחיח סלע, מדרך ארץ לא היה נשאר שם ימים רבים, כי ירד עליו הגשם והדיחו, ומאת ה׳ היתה זאת שלא נמחה הדם, כי לא ירד הגשם על הסלע. ויתורגם נתתי זה ללועזים liess ich.

(י) **הרבה** הוא וכל אחיו שכמותו בפסוק הזה שמות הפעל, ולא צוויים כמו שאומרים חכמי הגוים. וכל דברי הפסוק הזה וראש הפסוק האחר משרת (حال).

(יא) **והעמידה.** לא נקוד כדין, ודינו וְהַעֲמִדָהּ. לפי שגם הוא שם הפעל ולא צווי.

(יב) **תאנים הלאת.** החכמים כלם עושים תאנים שם דבר שאין בו רוח חיים, ועליו לא יפול לשון הלאת.

והנה בעלי הלשון פה אחד אומרים שהשם תֹּאֲנָה (שופטים י״ד ד׳) שרשו אנה, ולא כן הדבר, כי שרשו בתחלה תון, והוא הורחב מתחלתו והיה תאן. וכן בלשון ערבי تآن שהוא בתחלה تأوّن פעל, ומשמעו מעשה האדם החושב מחשבות ומבקש תחבולות שבהן יוכל לחברו. ומן הענין הזה תואנה. ותאנים שבכאן לא שם דבר, כי אם שם הפועל, וניקודו כדין תְּאֻנִים, ופירושו בני אדם יגעים למצוא תחבולות. והתואנים האלה המה בני אדם שיגעו הרבה בסיר להסיר חלאתה ונלאו, כי הלאתם. והדברים נותנים טעם לשלפניהם, להגיד לנו שמפני שיגעו הרבה להסיר חלאתה מתוכה מבלי השחת את הסיר ויגעו לריק, עתה אחת דתה להשרף, וכמו

כד

(ב) **את עצם היום.** כמדומה אני שהדברים האלה אין עקרם בכתוב, והם נתוספו לאחר זמן לפרש את „שם היום", וברבות הימים נכנסה התוספת מן הגליון אל גוף הספר.

(ה) **מבחר הצאן** לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה, לפי שאם כן היה בדין שיזכיר הנביא לצאן אלה טבח, והוא לא כן יעשה. וחכמי הגוים חושבים לתרץ זאת באמרם שמבחר זה עקרו ממבחר, ומה הועילו בתקנתם? והשנית שאין מבחר הצאן כי אם מבחר יושבי ירושלים, ובכל נבואה זו אין זכר לאנשי ירושלים, כי כלה מדברת בירושלים העיר, והכתוב אומר נתחיה ועצמיה ומיחס הנתחים והעצמים אליה. ועוד שהרי כבר נאמר בפסוק הקודם כל נתח טוב מבחר עצמים, ולמה יכפול הכתוב כאן את דבריו?

ובגלל כל הדברים האלה אומר אני שמבחר טעות סופר, והעקר מֶחרי והוא מלשון חרי יונים שבכתיב מ״ב ו׳ כ״ה, ופירוש מחרי הצאן מצואת הצאן. והדבר למד מענינו שלצואה יבשה מכוון הכתוב, והנביא נצטוה לקחת צואה יבשה להבעיר בה את האש בתחלה. כי כל צואה יבשה נוחה להבעיר בה את האש, וכשאש בוערת בה נותנים עליה עצים.

דור העצמים תחתיה. ובפסוק הקודם נאמר מבחר עצמים מלא, ואף בסוף הפסוק הזה נאמר עצמיה בתוכה, ואם כן, מה לעצמים תחתיה? וכבר אמרו חכמי הגוים שהעצמים זה טעות סופר, ועקרו הָעֵצִים, ורואה אני את דבריהם מאשר לפנינו בספרים. **רתחיה.** אף זה הגיהו נְתָחֶיהָ, וכן העקר.

גם בשלו עצמיה בתוכה. כל היגעים לפרש את הדברים האלה כבתבם יגעים לריק, ולא זכרו שהבנין הקל הזה לא משמש בתבשילי קדרה בכל המקרא, ולא יפול לשון בשילה כי אם בפרי עץ ופרי אדמה שימים יבשלום, ולא אש, עודם בעץ ועודם מחוברים לקרקע, ושכחו שבעצמים לא יפול לשון בשול כלל. ולכן אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, והדברים כבתחלה גם בַּשֵּׁל וַעֲצָמֶיהָ, והמאמר ועצמיה בתוכה מאמר משרת, ופירוש הכתוב רתח נתחיה וגם בשלם ותהיינה עצמיה בתוכה בשעת הרתוח והבשול. ויתורגם ללועזים lass ihre Stücke sieden und kochen, während ihre Knochen darin sind.

(ו) **חלאתה.** חכמי הגוים כלם מפרשים חלאה חלודה, וטעותם תתברר לך בביאור באש חלאתה (למטה פסוק י״ב). ויונתן תרגם זוהמתא, וכן העקר, ובלבד שחכמי ישראל טעו בה. כסבורים שהיא זוהמת הקדרה שמעלה ברתיחתה, ולא כן הדבר. וזוהמתא שאמר המתרגם שיירי תבשילין שדבקו בדפני הסיר ושוליה והם מטנפים אותה. ויתורגם חלאתה ללועזים ihr Schmutz.

לנתחיה לנתחיה הוציאה. הפעל צווי ולא לשעבר כמו שמפרשים חכמי הגוים. והכנוים האלה שלשתם לנמשל ולא למשל, כלומר לעיר הדמים, לפי שאחר שבאו הנתחים אל תוך הסיר לא יצאו משם עוד, כי מרותח ומבושל בשרם עד שהיה כאין וכאפס, כמו שנאמר התם בשרו (למטה פסוק י׳). ופירוש הדברים הוציא את

כה

(ג) **ואמרת לבני עמון** וגו'. למ"ד של לבני עמון משמש עם דבר ה', ופירוש הכתוב שמעו את דבר ה' אשר דבר אל בני עמון. והמצוה אל בני ישראל, ולכן נאמר כאן שמעו, לשון רבים, והנבואה עצמה דבור כנגד ארץ בני עמון, ובגלל הדבר הזה כל הכנויים שבה לנקבה יחידה, כמו שנאמר אחרי כן אמרך, ובפסוק האחר נותנך, וכן כלם. ויתורגם ללועזים und sage, über die Ammoniter höret JHVHes Wort.

(ד) **וישבו טירותיהם** ויטעו טירותיהם. וטירות גדרות. כי טור ואחיו הרך דור שניהם תחלתם לשון עגול וסופם גדר, ומשם נשאלו לחצר ומושב בני אדם שסביבו גדר. וכן בלשונות הסלבים השם gorod תחלתו גדר וסופו עיר.

(ו) **בכל שאטך בנפש** נדרש לפני פניו אל מחאך יד ורקעך ברגל, ולא אל ותשמח.

(ט) **הנני פתח את כתף מואב.** מחכמי הגוים יש משבשים כתף ומגיהים כתר, והשם כתר לא נמצא בכל המקרא חוץ ממגלת אסתר, ואף לא יפול בכתר לשון פתיחה. וטובים הדברים ככתבם, ופירושם כמו שפירש רש"י.

מהערים. מן זה, מן מפרש הסתום, והוא מגיד לנו פתיחה שאמר הכתוב לענין מה היא.

(י) **לבני קדם** משמש עם פותח שבראש הפסוק הקודם, ופירוש הדברים בחבורם הנני פותח את כתף מואב לעריו לבני קדם לבא בה ולהכריתה מן העמים.

על בני עמון תוספת על בני עמון, כלומר אתן לבני קדם גם את מואב, ועשו לה כאשר עשו לבני עמון (למעלה פסוק ד'). בני עמון אין עקרו בכתוב, והיא תוספת שנתוספה על ידי מי שטעה בפירוש על בני עמון שלפני מזה. והפעל תזכר שב אל מואב האמור בראש הפסוק הקודם.

(יג) **מתימן ודדנה.** מתימן ועד דדן, והה"א של דדנה מחמת המסע שיסע החרבן מתימן אליה, וכדבר הזה ראית בביאור שתים דלתות וארבעה (ירמיה ל"ו כ"ג), והיא סגולה כסגול גובה (ש"א כ"א ב').

(טז) **והכרתי את כרתים.** כרתים המה פלשתים היוצאים מכפתור, כי כפתור היא האי כרתי לדעת רוב החכמים. והכתוב קוראם כאן כן על שם לשון נופל על לשון.

כו

(א) **באחד לחדש.** הנביא הזה המזכיר שם היום ודאי הזכיר גם שם החדש, והוא נשמט בטעות סופר. ואנחנו אין אתנו לדעת איזה חדש היה, אבל ברור הדבר שלא היה קודם לחדש החמשי, כי לא נלכדה ירושלים עד החדש החמשי בתשעה בו (ירמיה נ"ב ו').

(ב) **נשברה דלתות העמים.** תרגם יונתן אתתברת דהות מספקא סחורא לכל עממיא, ואחריו כל אדם ימשוך, חוץ מחכמי הגוים המחדשים המפרשים את

שנאמר בפסוק האחר יען טהרתיך מטומאתך לא תטהרי עוד עד הניחו את חמתי בך. והתואנים דעת לנבון נקל שהמה הנביאים שיגעו לטהר את ירושלים מטומאתה. ויתורגמו הדברים ללועזים er hat jeden Versuch vereitelt.

באש חלאתה. נואשו חכמי הגוים המחדשים מלפרשו, ואמרו שלא מן הכתוב כבתחלה הוא. ולא כן הדבר. ואין כאן אש, ואין כאן כדי מאמר שלם, כי באש זה לא נקוד כדין, ודינו בְּאֹשׁ, והוא נוסף בלא וא״ו על רבת חלאתה, והפעל לשון נקבה על שם „רבת" שקרובה לו מזה. ופירוש באש סרחון. והוא שאמרתי לפני מזה שאין חלאה חלודה, כי אין חלודה מסריחה ואף לא תֵאכל באש. וטנוף מסריח ויתם בְּאֹשׁ. ולשבעים „ולא תצא ממנה רבת חלאתה" כל הפסוק הזה, וראשו וסופו לא מתרגמים, כי לא ידעו מה הם. ויתורגם באש חלאתה ללועזים der Gestank seines Schmutzes.

(יז) **מתים אבל לא תעשה.** אמר רד״ק כמו הפוך אבל מתים לא תעשה, ואחריו כרוכים חכמי הגוים, ומהפכים הסדר ממש, ללא צרך כי נכוחים הדברים למבין כסדרם. ומתים הנושא, ומה שלאחריו הנשוא, וחסר הכנוי השב בנשוא אל הנושא (راجع), ופירוש הכתוב מתים לא תעשה עליהם אבל.

ולחם אנשים. כתרגום יונתן ולחם אבלין. ומחכמי הגוים יש משבשים נקודו של אנשים ומגיהים אֱנָשִׁים, וטעו, כסבורים שלחם אבלים הוא עצמו נבדל מכל לחם, ואנחנו ידענו שסעודת הבראה ככל סעודה, ובלבד שהיא משל אחרים. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור עולת איש (ויקרא ז׳ ח׳). וכמו שעולת איש מוציא עולת הכהן המקריב, כן לחם אנשים מוציא לחם האָבֵל האוכלו, כי סעודת הבראה משל אחרים.

(יח) **ותמת אשתי בערב.** לא ידעו אנשי המדע פירוש הדברים האלה. המה כלם אומרים שערב זה ערב שאחר הבקר הנזכר בראש הפסוק. וטועים. לפי שאם כדבריהם, למה מגיד לנו הנביא שדבר אל העם בבקר ההוא. ובאמת הפעל לפעולת שלשום, והמאמר משרת לפניו, ופירוש הכתוב ואדבר אל העם בבקר ואשתי מתה בערב שלפני הבקר ההוא. והנביא מזכיר הדבר הזה להגיד לנו שבדברו אל העם כבר מתה אשתו, ובראות העם את הנביא מדבר אליהם ופארו חבוש עליו ונעליו ברגליו, והוא לא עטוי על שפם כדרך האבלים, אף על פי שמתה עליו אשתו, שאלו לדעת מה אלה להם. ויתורגם ללועזים nachdem am Abend zuvor mein Weib gestorben war.

(כא) **ומחמל נפשכם.** בעלי הלשון מודים שלא יודעים מחמל זה מה הוא. ויש כתבי יד שכתוב בהם מחמד נפשכם, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא נפש אצל חמדה. ומחמל זה משמעו משמע השרש כבתחלה. כי שרש חמל עקרו לשון נשיאה כרעהו הערבי حمل. ומחמל נפשכם כמו משא נפשכם שבפסוק כ״ה, ופירושו הדבר שאליו תשאו את נפשכם. ואמר הנביא כאן מחמל, מפני שלשונו נופל על לשון מחמד שלפניו.

ובניכם ובנותיכם אשר עזבתם בירושלים. ושמענו מן הדברים האלה שגלות יהויכין לא גלו משפחות משפחות כי אם ראש לבית אב ראש לבית אב, ובתי האבות נשארו על אדמתם.

(כז) **יפתח פיך את הפליט** יפתח פיך עם פי הפליט גם יחד, כלומר בבא הפליט אליך וידבר עמך אז יפתח פיך גם אתה לדבר אל העם.

כי כן הדין בכמו אלה. והשבעים והנקדן ובעל הטעמים טועים במקרא הזה, כי הדברים כדינם למען לא תֵשְׁבִי וְנָתַתִּי צבי, תי"ו אחרונה של ונתתי בשבא ויו"ד נוספת, כרעיותיה הרבות שהן כתיב ולא קרי. ופירוש הדברים למען לא תשובי והיית צבי בארץ החיים הושבתיך בארץ התחתיות את יורדי בור. ואמר הכתוב ונתתי צבי כמו שנאמר המה נתנו הדרך (למטה כ"ז י'), ושניהם קרוב להם יתן פריו (ויקרא כ"ו ד'). ועל פי הדברים האלה יתורגם המקרא הזה ללועזים damit du nicht wieder zur Herrlichkeit kommest im Lande der Lebendigen.

כז

(ג) **את אמרת אני** וגו'. אין הדברים האלה כמות שהם לפנינו מסגנון לשון קינה. והמאמר את אמרת לא מתישב כלל. כי בכל כמו אלה יחזור הנביא אחרי כן על אמירת האומר להזכיר ענשה או להכחיש הדברים אשר אמר, כמו שנאמר בספר הזה יען גבה לבך ותאמר אל אני (למטה כ"ח ב'), ונאמר אחריו יען תתך את לבבך כלב אלהים לכן הנני מביא עליך זרים (פסוק ו' וז'); ונאמר במקום אחר ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה — אך אל שאול תורד (ישעיה י"ד, י"ג וי"ד). וכאן לא חוזר הנביא על אמירה זו בכל דבריו, וכל שכן שלא מכחיש דבריה, כי הוא עצמו מקיימם, שכן נאמר בפסוק האחר בוניך כללו יפיך, הרי שהנביא מודה לצור שהיא כלילת יופי.

ובגלל הדבר הזה, ומפני שראיתי שיחזקאל מדמה את צור לאניה יפהפיה בבנינה (למטה פסוק ד'—ט') ובחרבנה (פסוק כ"ו וכ"ז), אומר אני שהמאמר „את אמרת" אין עקרו בכתוב, ואין „אני" זה נקוד כדין, ודינו אֳנִי, והדברים כעקרם צוֹר אֳנִי כלילת יופי. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעו באני, כסבורים שהוא שם הפרצוף, ואחרי כן הגיהו מחסרון דעת והוסיפו אתה אמרת לתת לדברים טעם כל שהוא. ויתורגם ללועזים Tyrus, du Schiff von vollendeter Schönheit.

(ה) **את כל לחתים.** נראה לי שכל זה דינו כֹּל, בלא מקף, והוא לא נסמך, ופירוש הדברים בחבורם אל ראש הפסוק ברושים משניר בנו אותך הכל לוחות כפולים. ויתורגם ללועזים lauter Doppelplanken.

(ו) **בת אשורים.** לא יפורש ככתבו. ויונתן מתרגם ואשכרועין, ומתרגומו שמענו שהיה קורא בִּתְאַשּׁוּרִים, תיבה אחת. וכן העקר. ותאשור מין אילן והוא נזכר בישעיה מ"א י"ט, וס' י"ג.

(י) **פרס ולוד ופוט** וגו'. כבר אמרו אחרים לפני שמכאן ועד פסוק כ"ה (ועד בכלל) לא מדברי יחזקאל, ובלבד שהמה כל ראיתם שהם אומרים שיחזקאל המדמה את צור לאניה בבנינה ובחרבנה אי אפשר שהפסיק בין בנינה לחרבנה במשל אחר לדמותה אל עיר בצורה ורבת המסחר שכל העמים מביאים את סחורתם בשעריה. ואין הדבר הזה ראיה, כי כזה מעשה יחזקאל בקינה שנשא על נגיד צור והוא עושהו חציו חותם וחציו כרוב (למטה כ"ח י"ב—י"ד); ואם כן, הלא תהיה לו צור בקינתו חציה אניה וחציה עיר מבצר. ואולם ממה שקרא יחזקאל לפגי מזה לבבל עיר רוכלים (למעלה י"ז ד'), ואף על פי כן אין זכר לבבל כאן בתוך סוחרי צור ידענו בבירור שכל הדברים האלה האמורים כאן בסוחרי צור וסחורתם דברי איש אשר בימיו כבר

המקרא הזה פירוש שלא ראוי לזכרון. ולא אתפלא על חכמי הגוים[1]. ועל יונתן המתרגם תמה אני מאוד שלא ידע שפתח החלל שבו באים ויוצאים, ודלת היא הלוח הסוגר את החלל. ואם כן, אלו בא הכתוב הזה לדבר בירושלים במקום ששם נאספים כל העמים בסחורתם, היה אומר פתחי ולא דלתות, ואף אז לא היה מדבר כלשון עמו. והעולה על זאת שאלו דבר הנביא כאשר שמים המפרשים בפיו לא דבר אמת. כי יושבי ארץ יהודה היו מתפרנסים בעבודת אדמה, וסוחריהם אך מעט, וכל שכן שלא היתה ירושלים מקום מסחר לעמי הארצות מימיה.

ובאמת הסמיכות שבדבור „דלתות העמים" כמו מי נדה (במדבר י"ט ט'), ובלבד שהמים ההם מרחיקים את הנדה או הטומאה ההוָה על הטמא, והדלתות האלה מרחיקות את העמים ומונעות אותם מבוא בשערי ירושלים לעשות בה כרצונם. ואם עדיין יש לך ספק בדבר, ראה דברי הכתוב ישעיה מ"ה ב'‚ ותהלים ק"ז ט"ז, ואשר אמרתי אני בביאור שערי הנהרות (נחום ב' ז'). ויתורגם ללועזים eingebrochen sind die Pforte, welche die Völker ausschlossen.

נסבה אלי. הלשון ככתוב ונסבו בתיהם לאחרים (ירמיה ו' י"ב), ובלבד שהכתים נסבו בעינם, וזו נסבה גדולתה. ומשמע הדברים ללועזים ich werde ihre Stellung einnehmen.

אמלאה. השבעים ויונתן מתרגמים כאלו היה כתוב הַמְּלֵאָה, ולא נראה לי הנוסח ההוא, כי לא מתישב על לשון נסבה אלי כנוסח אשר לפנינו בספרים.

(יב) **רכלתך.** לא נמצא רכולה חוץ ליחזקאל בכל המקרא. ויחזקאל משמש בשם הזה לשון גנאי תמיד. ויתורגם כאן ללועזים deinen Kram.

בתוך מים. הלשון הזה לא מתישב היטב, כי היה בדין שיאמר בתוך המים, בה"א הדעת. והשבעים ויונתן היו קוראים הַיָּם תחת מים, והדבר ברור שכן העקר. ואבניה ועציה יושלכו אל תוך הים למען אשר לא יֵעשו לבנין עוד.

(יז) **נושבת מימים** הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים נִשְׁבַּרְתְּ תחת נושבת, וכן העקר. ועד בדבר מה שהכתוב מסיים ואומר אשר היתה חזקה בים, הרי שמקביל חזקה אל נשברת.

לכל יושביה. לא יפורש ככתוב, כי איך יתנו יושביה חתיתם על עצמם. לכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ויושביה זה עקרו יושביהם, והכנוי שב אל ימים שנאמר לפני מזה. ויושבי ימים האיים שמדבר בהם בפסוק האחר.

(יח) **יום מפלתך.** אף כאן יש טעות סופר, והעקר ממפלתך, תיבה אחת, ויום מיותר. ובכן מקביל אליו מצאתך שבסוף הפסוק. ומפני שיש בראש תיבה זו כעקרה שתי ממי"ן ואחת דגושה נאמר לפניה האין, בנו"ן.

(כ) **למען לא תשבי ונתתי צבי וגו'.** לא יפורשו הדברים האלה כמות שהם לפנינו. ומחכמי הגוים יש משבשים ונתתי צבי ומגיהים על פי תרגום השבעים וְתִתְיַצְּבִי ומוסיפים על תשבי. ולא זכרו שאם כדבריהם היה הכתוב אומר וְהִתְיַצַּבְתְּ,

---

[1]) כי פרנץ דלטש לא ידע מה בין דלת לפתח עד ששלח אלי להגיה תרגום הברית החדשה שתרגם והודעתיו. והדבר מעשה שהיה זה כשתים עשרה שנה. וחזקה לדלטש שלא היתה דעתו את לשון המקרא קצרה מכל חכמי הגוים אחיו. ואף כי חזקה לו שהיה יודע כל החדושים שחדשו חכמי הגוים והעלו על ספר. ואם כן, הלא ברור הדבר שאין איש מחכמי הגוים יודע מה בין פתח לדלת עד למקרוב.

משוט. וחכמי הגוים משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים, ואין הגהתם ראויה לזכרון. ואפשר שאין מגרשות אלה מגרשות ערים, ומשמעו דבר שלא נודע לנו.

(כט) **מלחים** כמדומה אני שאין עקרו בכתוב, והוא נתוסף לאחר זמן על ידי מי שחפץ לפרש תופשי משוט.

(ל) **ויעלו עפר על ראשיהם.** ולמען המעשה הזה ירדו מאניותיהם ועמדו על הארץ, כי בים אין עפר, ולולא הדבר הזה היו המלחים והחובלים נאספים באניותיהם בלב ים לספוד ולבכות.

(לב) **ונשאו אליך בניהם קינה.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, ואפילו נאמר שהשם ני והוא כמו נהי, כי הוא קינה הוא נהי, והאומר ככתוב כאוכל לחם בלחם. וייש כתבי יד שבהם כתוב בְנִיהם, בציר״י הנו״ן, ולא טוב הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים, כי למה יהיו נושאי הקינה הבנים ולא האבות? ומתרגום יונתן שמענו שהיה לפניו בעיניהם, או הוא הגיה וקרא כן, ואף הוא נוסח של שטות. והעקר בְּנֹתֵיהֶם, כי נשמטה תי״ו בטעות סופר. והבנות הנה תשאינה הקינה לפי שהדבר הזה עסק הנשים בכל המקרא, והן המקוננות באזני קהל ועדה, כמו שנאמר וקראו למקוננות ותבואינה (ירמיה ט׳ ט״ז); ונאמר עוד ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה (שם פסוק י״ט); ונאמר בספר הזה בנות הגוים תקוננה אותה (למטה ל״ב ט״ז).

מי כצור כדמה. על כרחנו נאמר שכ״ף של כדומה שרש, כי אין לפרשו כ״ף השמוש. ואומר אני שכדומה כמו كدمة בלשון ערבי, ומשמעו חזקה, שכן נאמר כנגד צור אשר היתה חזקה בים (למעלה כ״ו י״ז). וקינת הבנות מתחלת בשלות צור והצלחתה למען תגדל מפלתה בעיני השומע. וכדבר הזה ראינו בקינת יחזקאל שקינן הוא עצמו על צור לפני מזו והוא מתחיל ואומר צור אני כלילת יופי (למעלה פסוק ג׳) והוא הולך ומגיד יפיה קודם למפלתה.

כח

(ב) **ותתן לבך כלב אלהים.** נתינה זו ככתוב ויתן אותנו כמרגלים (בראשית מ״ב ל׳), ופירוש הדברים אמרת שלבך לב אלהים.

(ג) **חכם אתה מדניאל.** ואיה שלמה החכם מכל אדם (מ״א ה׳ י״א)? וראה מה שאמרתי בביאור וה׳ אהבו (ש״ב י״ב כ״ד).

כל סתום הנושא, ולא עממוך הנשוא, ואף על פי שאין בנשוא כנוי שב אל הנושא. ועממוך מלשון „עם" המחבר דבר אל רעהו הדומה לו, ככתוב ימות חכם עם הכסיל (קהלת ב׳ ט״ז) שפירושו ימות החכם כמות הכסיל. ופועלו של עממוך סתום, והדבר למד מענינו שהוא חכמים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לכל דבר סתום אין דומה לך, כלומר אין כמוך יודע את הסתום. ומשמעו ללועזים wenn es sich um irgend etwas Unbegreifliches handelt, kommt .dir Niemand gleich

(ה) **ברב חכמתך ברכלתך.** ברכולתך נוסף בלא וא״ו על ברב. ורכולה כבר אמרתי לך שהיא לשון גנאי תמיד. וזו שבכאן משמעה ערמת סוחרים שמערימים על סחורתם להבבה על הקונים למען רבות במחירה. והדבר למד מענינו שאף חכמתך שנאמר לפניה ריח לו כמוה. ויתורגם ללועזים deine Klugheit und deine .kaufmännischen Kniffe

נכבשה בבל על ידי פרס ומדי, ולא היה לה שם בגוים עוד. ואם כן, אין ימי הדברים ימי יחזקאל.

(יא) **בני ארוד וחילך** וגו׳. איבלד פירש וחילך עם חילך, כי היתה בעיניו וא״ו זו כמו واو المعيّة של הערבים. ואף על פי שהוא כתב ספר דקדוקי לשון ערבי, לא ידע שלא תשמש וא״ו זו כי אם במאמרים בני פעל[1]), והמאמר הזה שאנו דנים עליו בן בלי פעל הוא. ובאמת וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי, והיא משמשת כאן עם הגשוא, וכעין זו ראית עד כה הרבה מאוד. ופירוש הכתוב בני ארוד המה חילך. וקוטש נואש מלתרגם המקרא הזה, כסבור שמשובש הוא עד לאין מרפא. ותרגומו ללועזים die Söhne Arwads, die waren dein Heer.

וגמדים. מתרגום יונתן ותרגום עקילס היוני שמענו שהם היו קוראים גמרים, ברי״ש. וכן נראה לי העקר.

(טז) **ארם סחרתך.** מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם אדם, בדל״ת, ובלבד שהם טעו בו וקראוהו אָדָם, והוא אֱדֹם. וכעין זה מתרגם הסורסי. וחכמי הגוים כרוכים אחר הנוסח ההוא, ולא זכרו שבכל סוחרי צור ורוכליה האלה אין זכר לעם מן העמים שנבא יחזקאל עליהם שוד ושבר, והם בני עמון ומואב ואדום ופלשתים וצידון ומצרים ובבל[2]), חוץ מישראל ויהודה שנזכרים כאן, אף על פי שנבא עליהם יחזקאל רעה. והוצאה זו שמוציא הנביא את עמו מן הכלל לענין הזה תלויה באהבתו שאהב את עמו ואת מולדתו. ועל פי הדברים האלה העקר במקרא הזה ארם, ככתוב לפנינו בספרים, ולא אדום.

בנפך ארגמן וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי נפך אבן יקרה ומקומה עם ראמות וכדכוד שבסוף הפסוק, ולא עם ארגמן ורקמה ובוץ שבראשו. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שנפך זה ענין למראה, ומפרשים בנפך ארגמן בארגמן שמראהו כמראה הנפך, ולא זכרו שלא מתואר ארגמן כתאר הזה ולא כל תאר בכל המקרא, ושכחו שאם כדבריהם היה הכתוב אומר בארגמן נפך, המתואר ראשון ואחריו התאר, ולא כסדר אשר לפנינו. ועל כרחנו נאמר שנפך זה בתחלה שם דבר שהוא ענין למלבוש. וכן מתרגם יונתן בנפך ארגמן בתכריכין דארגמן. ואומר אני שנפך זה טעות המגיהים, והוא כעקרו כְּפַן, והוא נסמך, והמוכרת כָּפָן שמשמעו כמשמע كَفَن אחיו הערבי תכריכי מת. וחכם אחד בימי קדם שראהו ולא ידע מה הוא נדמה לו כטעות סופר, והגיהו והפך סדר אותיותיו, והיה לאבן. ויתורגם ללועזים Leichen-tücher aus Purpur.

(כא) **סחרי ידך.** הדבור הזה מפורש לך כל צרכו בביאור יש לאל ידי (בראשית ל״א כ״ח). והכתוב אומר כן בשביל נשיאי קדר שהם מבחר סוחרי צור. ויתורגם ללועזים deine besten Kunden.

(כח) **מגרשות.** לא יפורש ככתבו, כי מגרשות ביבשה ושבר צור בים, וכל אשר יחרדו מכל מפלתה בים, וכמו שנאמר בפסוק האחר וירדו מאניותיהם כל תופשי

---

[1]) ראה כתב שיבויה חלק ראשון באב נ״ח וס׳, ואלמפצל פצל ס״ח, ואף De Sacy, Grammaire arabe, seconde édition, חלק א׳ צד 556.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור במקום אשר נבראת (למעלה כ״א ל״ה).

(כה) **וישבו על אדמתם.** קשות לי כאן שתים. למה חזר ואמר בפסוק האחר וישבו עליה לבטח, היא האחת, והשנית שכל קבוץ גלויות שבמקרא יש עמו זכר לשוב ישראל אל אדמתו שישיבהו ה׳ אלהיו שמה[1]), ולא כן הכתוב הזה כאשר הוא לפנינו. ועל כן אומר אני שאין וישבו זה נקוד כדין, ודינו וְיָשְׁבוּ, כמו שמתרגם יונתן ויתובון.

כט

(ג) **לי יארי ואני עשיתני.** החכמים אומרים שפירוש עשיתני עשיתי לי, ולא יֵאמר כן בלשון המקרא. כי אף על פי שנאמר גדלני כאב (איוב ל״א י״ח) ופירושו גדל לי, לא ראי זה כראי זה, כי שם אין המדבר הפועל, וכאן הכנוי למדבר והוא עצמו הפועל, וכן לא יֵעשה בכל המקרא. ובגלל הדבר הזה משבח אני את נוסח השבעים המתרגמים כאלו היה כתוב לי יְאֹרַי ואני עֲשִׂיתִים. וסמך לנוסח ההוא מה שנאמר בפסוק הזה יאריך, לשון רבים, וכן בפסוק האחר שלש פעמים, ואף אחריו פעם אחת. ורבוי יאור למימיו הרבים והעצומים ומשמעו ללועזים mein mächtiger Strom.

(ה) **ונטשתיך המדברה.** לא נזכרה לתנים זה מכת חרב ולא כל מכה, כי כשיֻטש המדברה מיד יהיה לחית הארץ ולעוף השמים לאכלה, כמו שנאמר בסוף הפסוק. וכעין זה עוד תוסיף תראה למטה ל״ב ד׳. ולמדנו מזה שלא היו העברים יודעים בטיב התנין, כסבורים שהוא בריה שלא חיה ביבשה. ובאמת לא כן הדבר, והתנין תמליט ביציה ביבשה על חוף ימים ושפת נהרות, כי מקום חיותה במים וביבשה.

(ז) **והעמדת.** ברכה היא זו ולא קללה. והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, והעקר והמעדת.

(ח) **הנני מביא עליך חרב.** אין המקרא הזה סותר דברי שאמרתי למעלה פסוק ה׳, לפי שכאן לא במשלו עומד הנביא כי אם בפירוש המשל.

(יד) **ושבתי את שבות מצרים.** לא אמר הנביא במצרים בלהות אתנך ואינך כמו שאמר בצור (למעלה כ״ז כ״א), ולא די לו בשתיקה מן הענש החמור הזה כמו ששתק ממנו בדברו על פורענות יתר העמים, כי מוציאו בפירוש באמרו ושבתי את שבות מצרים. וכל זאת מפני שהיה ישראל גר בארצם. כן נראה לי טעם הדבר הזה.

(טז) **למבטח.** לא מתישב לשון הכתוב על הנוסח הזה, כי על פיו מצרים פועלו של יהיה, ובכל הנבואה הזאת הכתוב מדבר במצרים לשון נקבה או לשון רבים. לכן אומר אני אל תקרא למבטח כי אם מבטח, כי נשנית למ״ד בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה. ובמקרא כתקונו מבטח פועלו של יהיה.

---

[1]) ראה דברי הכתוב ישעיה מ״ט י״ח, וס׳ ד׳; ירמיה כ״ט י״ד, ל״א ח׳; ל״ב כ״ז ול״ז; צפניה ג׳ י״ט; זכריה י׳ י׳; נחמיה מ׳ ט׳; ובספר הזה למעלה י״א י״ז, וכ׳ ל״ד ומ״א, ולמטה ל״ד י״ג, ל״ז כ״א, ול״ט כ״ז.

(ט) **מחללך** מלשון חלל חרב, ולא לשון חול, ועל כן מקביל הוא אל הורגך שנאמר בראש הפסוק. ופירוש מחללך אשר ישימך חלל חרבו.

(יב) **חותם תכנית** וגו׳. אין בדברים מכאן ועד סוף הפסוק כדי מאמר שלם, ומלוא המאמר כל אלה ומה שנאמר בראש הפסוק האחר בעדן גן אלהים היית. ופירוש הכתוב אתה היית חותם תכנית וגו׳ בעדן גן אלהים. וחותם שם דבר ולא שם הפועל, שכן בערבי נקוד השם הזה خَاتَم ואף خَاتِم. ופירוש חותם תכנית כלי יקר, כי היה להם החותם דבר יקר מאד, כמו שנאמר אם יהיה כניהו וגו׳ חותם על יד ימיני.

מלא חכמה. חכמה זו חכמת חרשים, ועד בדבר כליל יפי שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים voller Kunst.

(יג) **כל אבן יקרה** וגו׳. מכאן ועד האתנח הנושא, והנשוא **מלאכת תפיך ונקביך.** והתופים והנקבים האלה אין אתנו לדעת מה המה. **בך** אין עקרו בכתוב, והוא נכנס בו בטעות סופר מסוף התיבה שלפניו. **ביום** וגו׳. כאן הופרד בין הדבקים, כי הדברים האלה מחוברים אל ראש הפסוק האחר.

(יד) **את כרוב** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. וטעות נפלה כאן ובסוף הדברים ההם, ושתי התיבות „כוננו את״ עקרן כּוֹנַנְתְּ, תיבה אחת, ופירוש הכתוב ביום הבראך כוננת להיות כרוב. ממשח אין יודע מה הוא, ופירושו מונח עד שיבא אליהו.

ונתתיך בהר קדש מאמר אחד; **אלהים היית.** מאמר אחד; וסוף הפסוק מאמר אחד; ושלא כפסוק טעמים. ויתורגם ללועזים auf den heiligen Berg hatte ich dich gestellt; ein Gott warst du etc.

(טו) **תמים אתה.** תמים זה חול ולא קדש כמו שמפרשים החכמים כלם, לפי שאם תמים זה צדיק, מה בא הכתוב הזה להשמיענו, וכי אין אנחנו יודעים שכל אדם צדיק מיום הבראו עד שנמצא עולתה בו? ופירוש תמים שלֵם ונקי מכל נזק. ויתורגם תמים זה ללועזים unversehrt.

בדרכיך. מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים מִיָּמֶיךָ, וכן העקר, והסופרים שבשו והגיהו ככתוב אחר שטעו והקדישו „תמים״. **מיום הבראך** מפרש מימיך שנאמר לפניו.

(טז) **ברב רכלתך.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה׳, ותן סוף דברי ההם ענין אף לכאן.

ואבדך. אף מכאן ראיה למה שאמרתי בביאור ארמי אבד אבי (דברים כ״ו ה׳), לפי שאין הכרוב הזה אובד ממש, והוא אך גולה ממקומו, מתוך אבני אש.

(יח) **בעול רכלתך.** במקרא הזה אין רכולה ערמה כי אם דרך הסוחר אשר לו מסחרו הכל בכל וכל מעינו בו, כי לא תעלינה מחשבותיו למעלה ממנו. ובגלל הדבר הזה מקביל רכולתך כאן אל מקדשיך. ויתורגם ללועזים durch den Frevel deines Krämergeistes.

(כג) **ונפלל.** אין כדבר הזה בפעל בכל המקרא חוץ מן הכתוב הזה, וכבר אמרו אחרים לפני שאף כאן טעות סופר הוא ועקרו ונפל.

(כד) **מכל סביבתם.** אמר כאן כן מפני שעד הנה התנבא על פורענות עמון ומואב ואדום וצור וצידון, והם שכני ישראל סביבותיו.

(יג) **ונתתי יראה** וגו׳. יראה זו האמורה אחר שנאמר והאבדתי גלולים ממצרים יראת ה׳.

(טז) **צרי יומם** לא יפורש ככתוב, כי אין לו טעם. והשבעים משנים כאן ומתרגמים יומם כאלו היה כתוב מים, ואין לתרגומם יסוד. וכבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שטעות סופר יש כאן וצרי זה עקרו צְדִי, ובלבד שהוא לא ידע פירושו. כי המפרש ההוא אומר שצדי זה שנאמר כאן משמעו חלודה. ודבריו דברי רוח, כי אין ארץ מעלה חלודה. וצדי זה נגזר משרש צדה שמשמעו חרבן ולא לשון אורב, ומשם נשאל לפחד שיפחד האדם בחרבות ובמדבר שלא בישוב, ובמקרא לא משמש הפעל תשמיש זה, והוא משמש במשנה, כמו שנאמר ואם צודה להם נוטלין בידם מקלות (ראש השנה סוף פרק ראשון). ועל פי הדברים האלה פירוש צדי יומם מקום שפחד לו אפילו ביום וכל שכן בלילה. ויתורגם ללועזים ein Graus am hellen lichten Tage.

(יז) **בחורי און.** און זה הוא אוֹן עיר מצרים. ובמקום הזה אפשר שלא טעה הנקדן ונקד על פי קבלת אמת, לפי שיש לאמר שהנביא הזה המדבר בפורענות און קראה אָוֶן להזכיר עונה.

(כא) **לתת רפאות.** ראה מה שאמרתי ברפאות ירמיה ל׳ י״ג. ואף ראה מה שאמרתי בפסוק האחר והוא ענין לזה.

(כב) **לכן** וגו׳. מלשון הכתוב הזה משמע שמה שנאמר לפני מזה בזרוע פרעה הנשברת והנה לא חבשה לתת רפאות וגו׳ זה פירושו שבגאוה וגאון לא עשה פרעה דבר לרפאות זרועו הנשברת, כי אמר שדי לו בזרוע האחת החזקה ובה לבדה יגבר עוד, ובגלל הדבר הזה נאמר כאן שישבור ה׳ גם את זרוע פרעה החזקה.

לא

(ב) **הנה אשור.** לא מצאו אנשי המדע את ידיהם ואת רגליהם לפ׳רש את המקרא הזה, ונזקקו לשבש אשור ולהגיה תאשור שהוא מין אילן לתת בו טעם כל שהוא. וטובים הדברים ככתבם. כי „הנה" זה כרעהו שפירשתי בביאור הנה בטחת (ישעיה ל״ו ו׳), ובלבד שרעהו קודם לשאלה, ווה השאלה קודמת לו. כי הלא נאמר לפני מזה אל מי דמית, ועכשו הוא מסיים ואומר הנה אשור, כמי שאומר לא דמית אתה לאשור, ואפילו נאמר שדמית לו מה בכך. וראה מה שאמרתי בביאור אל מי דמית (למטה פסוק י״ח). ויתורגם ללועזים sagen wir, du gleichest Assyrien.

ארז בלבנון חלופי אשור ותמורתו. ומכאן ועד סוף פסוק י״ז הכתוב הולך ומספר גדולת אשור ומפלתו, להגיד לפרעה שאפילו דומה הוא לאשור בגדלו יפילהו ה׳ כאשר הפיל את אשור בכל גדולתו.

(ד) **הלך.** כמדומה אני שתיבה זו לא נקודה כדין, ודינה הִלֵּךְ, הבנין הכבד הנוסף, והלשון ככתוב ונהרותם כשמן אוליך (למטה ל״ב י״ד). ופועלו של הולך תהום, כי הוא משמש לשון זכר ולשון נקבה.

מטעה. הארז בלבנון שהוא אשור הוא המטע הזה, והכנוי לתהום, ואף על פי שתהום לא נטעה הארז נקרא הארז על שמה לפי שהיא רוממתהו, כי היה נטע שעשועיה. ויתורגם ללועזים ihre Lieblingspflanze.

(כ) **פעלתו אשר עבד בה.** לא אל צור ישוב „בה". כי כנגדה נאמר אשר עבד עליה (למעלה פסוק י״ח). והוא שב אל פעולתו. ופעולתו שכרו, והלשון ככתוב ויעבוד ישראל באשה (הושע י״ב י״ג).

אשר עשו לי. השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, כי לא היו יודעים מה הם, ואף החכמים אשר היו אחריהם לא עמדו על טעמם. וכבר היה בהם מי שאמר שמיותרים הדברים ואין עקרם בכתוב. ואשר זה שב אל פעולתו שבראש הפסוק הזה ואל שכר שבסוף הפסוק הקודם. ופועלו של עשו נבוכדנאצר וחילו. וסרס המקרא וכן תפרשהו נתתי לו את ארץ מצרים בשכרו אשר עבד בו וחלף מעשהו אשר עשה הוא וחילו לי בהלחמם בצור והיתה מלחמתם כנפשי וכלבבי. וגזרת המאמר הזה בשוב „אשר" שבראש דבר השכר אל שם השכר (כלומר אל תיבת שכר) ככתוב שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (בראשית ל׳ מ״ח). ולא יתורגמו הדברים ללועזים כי אם בסירוס ותוספת מעט כזה: zum Lohne, um den er Dienste geleistet, zum Lohne für das, was sie für mich gethan, gebe ich u. s. w.

(כא) **אצמיח קרן לבית ישראל.** רמז לגאולת ישראל מבבל. ולא אמר הכתוב קרן ישראל, ואמר קרן לבית ישראל, להשמיענו שאין הקרן קרן ישראל ואף בעזרתו היא. כי קרן זו כורש עבד ה׳ ומשיחו אשר בחר בו ה׳ לגאולת ישראל, ולא מקרב ישראל הוא. והנביא מדבר הדברים האלה כמבין דבר מתוך דבר ורואה את הנולד. כי מצרים עם עז, וכאשר תגבר עליה יד בבל תהיה לה גבורתה הגאון אשר לפני שבר, ומפלת בבל ישועת ישראל. ועל דבר מושיע ישראל שלא יקום מקרבו נקל היה לנבון לדעת בימים ההם שלא בכחו ובזרועו יִוָשע ישראל, כי איך יהיה כדבר הזה וישראל גולה בארץ נכריה, והוא מתי מעט, ואין לו כלי מלחמה.

ולך אתן פתחון פה בתוכם. עיין רש״י שפירש את המקרא הזה פירוש יפה. ומן הדברים האלה שמענו שהיה יחזקאל מצפה לגאולת ישראל שתהיה בימיו, ואין ספק שנכזבה תוחלתו. כי ממה שאמר יחזקאל בשנה החמשית לגלות יהויכין מנעורי ועד היום הזה (למעלה א׳ ב׳ וד׳ י״ד) למדנו שהיה ביום ההוא כבן ארבעים שנה לכל הפחות, ומן היום ההוא ועד צאת ישראל מבבל כששים שנה, ואין לאמר שחי כל הימים הרבים ההם והימים ימי רעה. ועוד שאלו ראה יחזקאל בנחמת ישראל היה מדבר בה בסוף ספרו כמעשה שהיה, והוא לא כן עשה.

ל

(ד) **חלחלה.** בחר בה הכתוב מפני שלשונה נופל על לשון חלל שנאמר אחריה.

(ה) **וכוב.** אין זכר לו בכל המקרא חוץ מכאן, ודעתי נוטה לדברי האומרים שאף במקום הזה טעות סופר הוא ועקרו לוב, והוא עם הלובים.

(ז) **תהיינה.** כמדומה אני שנשמט „שממה" מאחרי תיבה זו, ולשון הכתוב הזה כעקרו כעין מה שנאמר למעלה כ״ט י״ב.

(יב) **ומכרתי את הארץ ביד רעים.** הדברים האלה חסרים בתרגום השבעים, והם עקרם בכתוב. ורעים זה אכזרים, וכיוצא בו משלחת מלאכי רעים (תהלים ע״ח מ״ט).

ולא שעצי השדה שותים מנהרות תהום ומימיה הרבים, כי המה שותים מתעלותיה, כמו שהוכחתי לפני מזה, ובלבד שלא זו אף זו אמר הכתוב, כי אם ימנעו נהרות תהום וימיה הרבים קל וחמר לתעלותיה. ומשל הפסוק הזה מפירש לנו בפסוק האחר.

(טז) **את יורדי בור.** את זה מסמן המקום השני הראוי ליורדי בור מחמת ירידת אשור שמה. כי יורדי בור שנאמר כאן מי שכבר ירדו בור לפני אשור והוא יורד אליהם, ומפני שירידתו מסע ממקום אל מקום ראוי לתחנותו המקום השני. ובאמת תשמישו של את בכמו אלה שלא כדין, כי לא יסמן „את" המקום השני כי אם כשימלאנו הפעול, ולא בזמן שהמקום השני ראוי לשם מטעם אחר. ויחזקאל לא דק, ואמר עוד והורדת את עצי עדן (למטה פסוק י״ח), כי לא ידע לדבר היטב כלשון המקרא.

(יז) **וזרעו ישבו בצלו** וגו׳. נלאו החכמים לפרש המקרא הזה ככתבו, ומתוך דחקם ישבשו וזרעו ומגיהים וְזֵרְעוֹ. ודבריהם דברי רוח. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור גם אותכה הרגתי במדבר כ״ב ל״ג). ודע שאף כאן רדת שאולה ושבת בצלו בתוך גוים שתי פעולות ההפוכות זו מזו. ולכן מקביל וא״ו של וזרועו אל גם שבראש הפסוק הקודם, ובלבד שוא״ו זו ריח לה כאחותה שפירשתיה ירמיה כ״ב ט״ו. ובתוך גוים מקביל אל „שאולה" שנאמר לפני מזה. וירידה זו לא הפעולה עצמה כי אם מה שהיו נתונים בו מהמתה, שהיו ירודים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב הם ירדו אתו שאולה, כמו שהיו יושבים בצלו בהיותם זרועו בתוך גוים בארץ החיים. והדבר הזה שלא נפרדו מעליו במותם, והיו קרובים לו אחר שמתו כמו שהיו בחייהם נחמה הוא להם, והוא שנאמר בפסוק הקודם וינחמו בארץ תחתית כל עצי עדן. ויתורגם המקרא הזה ללועזים mit ihm sind sie unten im Sche'ol unter den vom Schwert Erschlagenen, eben so wie sie als seine rechte Hand in seinem Schatten sassen unter den Völkern.

(יח) **אל מי דמית** וגו׳. כל החכמים עושים הדברים האלה שאלה, ולא זכרו שעליה לא מתישב לשון „ככה" שנאמר אחרי כן. ועוד שאם כן, אין לסוף הפסוק הזה חבור אל ראשו. ובאמת „מי" זה כמו אשר. והנה נאמר בראש הנבואה הזאת כנגד פרעה אל מי דמית (למעלה פסוק ב׳), ואמר שם בפסוק האחר הנה אשור, ודמהו לאשור; ועתה, אחר שדבר הנביא כל הדברים ההם להשמיענו גדולת אשור ומפלתו, הוא מסיים ואומר אל פרעה דברי הפסוק הזה, כמי שאומר: מי אשר אליו דמית בעצי העדן בכבוד ובגדל כאשר אמרתי — אליו תורד אל ארץ תחתית. והלשון ככתוב שובו לאשר העמיקו סרה (ישעיה ל״א ו׳). וראה מה שאמרתי בביאור ממי נעמת (למטה ל״ב י״ט). ויתורגם ללועזים zu dem, welchem du unter den Bäumen Edens an Hrrlichkeit und Grösse also gleichkämest, fahre hinunter, zu den Bäumen Edens in der Unterwelt.

בתוך ערלים תשכב. אמר חכם אחד מחכמי הגוים שערלים שנאמר כאן וכל שכמותו אצל חללי חרב בספר הזה משמעו נופלים במלחמה שלא היתה להם קבורה כקברות אבותם. ונראים לי דבריו מאוד מאוד. ואני מוסיף נפך משלי לאמר שמשמע מן הדברים האלה שמחוסרי קבורה שוכנים בשאול כלם יחד במדור אחד.

ואת תעלתיה וגו'. לא נוסף המאמר הזה על „את נהרותיה" כמו שאומרים החכמים ואנשי המדע, כי וא"ו זו וא"ו שבראש המשרת (وَاو الحال). והרוצה להבין המקרא הזה ורעהו הבא אחריו על ברים יזכור שתעלה קטנה מנהר. וזהו שאמר הכתוב שתהום הוליכה סביבות אשור נטע שעשועיה את נהרותיה, ואל כל עצי השדה לא שלחה כי אם תעלותיה, ועל כן גבהה קומתו מכל עצי השדה. והקורא ישים אל לבו לזכור ששני מיני עצים נזכרים בפרשה זו, כל עצי השדה שבפסוק הזה ובפסוק האחר ובפסוק ט"ז, המה המין האחד, וכנגדו בנמשל כל עמי הארץ הקטנים, והמין האחר עצי עדן (פסוק ט'), עצי מים ושותי מים (פסוק י"ד), וכנגדו בנמשל העמים הרבים והעצומים. ויתורגם ללועזים während sie nur ihre Rinnsale entsandte allen Bäumen des Feldes.

(ה) **ממים רבים בשלחו.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ואומר אני שאין בשלחו זה נקוד כדין, ודינו בְּשִׁלְחוֹ, והוא שם דבר ולא פעל, והמוכרת שֶׁלַח, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור בעד השלח יפולו (יואל ב' ח')[1] ויתורגם ללועזים von der reichlichen Wässerung aus ihrem Wasservorrat.

(י) **גבהת.** ובסוף הפסוק נאמר ורם לבבו בגבהו, הפרצוף השלישי. ואף יש מחכמי הגוים משבשים כאן ומגיהים על פי סוף הדברים. ואני לא כן אחשוב, ואומר אני שהמקרא ככתבו העקר. והדלוג מפרצוף אל פרצוף, אף על פי שהיה להם הדור ויפי בכל דברי נבואה ודברי שיר, במקרא הזה טעם מיוחד לו, כי המדבר מדבר באשור ולבו אל פרעה שאליו הדבור. לפי שכל הדברים האלה האמורים באשור אין תכליתם כי אם להוכיח למצרים שלא קצרה יד ה' מהפילו ואפילו יגבה כאשור, כמו שאמרתי לפני מזה.

(יא) **ברשעו.** ונוסח אחר כרשעו, בכ"ף, ורואה אני אותו מזה. **גרשתיהו** הסירותי חסדי מעמו. כי כל הגדולה שהיתה לאשור לפנים ה' גדלהו, כמו שנאמר בסוף הפסוק הקודם יפה עשיתיו, ועתה עזבו ה'.

(יד) **ולא יעמדו אליהם בגבהם.** כבר אמרתי לך במקום אחר שאליהם זה לא נקוד כדין, ודינו אֲלֵיהֶם, והכנוי שב אל עבותים, כמו שמתרגמים השבעים ויונתן, ופועלו של יעמדו כל שותי מים שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים ולא יגיעו כל שותי מים אל עבותים אף על פי שגבה להם. ויתורגם ללועזים damit keine vom Wasser bevorzugten Bäume, trotz ihrer Höhe, an sie (die Wolken) heranreichen.

(טו) **ואקדיר.** אין קדרות זו לשון חשך כי אם לשון אבלות, ככתוב כאבל אם קודר שחותי (תהלים ל"ה י"ד).

עלפה. כל היגעים לפרשו כנקודו יגעים לריק, כי אין בלשון המקרא כגזרה זו, לא בשם ולא בפעל. ותיבה זו ניקודה כדין עֻלְפָּה, והוא כמו עֻלְפּוּ, וכיוצא בה בכתיב חמרמרה וקרי חמרמרו (איוב ט"ז ט"ז), ובספר הזה שממה כתיב וקרי שממו (למטה ל"ה י"ב), ובלבד שכאן טעה הנקדן ונקד כאשר לפנינו.

ועל דבר הענין, כל עצי השדה יתעלפו בנפול אשור הארז אשר בלבנון, כי בנפלו תבוסה תהום וימנעו נהרותיה ויכלאו מים רבים, ולא יהיו להם מים לשתות.

---

[1] ועתה נראה לי שגם ברכת השלח שבנחמיה ג' ט"ו טעות הנקדן, והעקר ברכת הַשֶּׁלַח. ואפשר שכן יפורש איש שלחו המים (שם ד' י"ז).

דמו משקה לכל הארץ הלא תכסה גויתו את השמים. ויתורגם ללועזים mit deinem Riesenleibe.

(ט) **בהביאי שברך בגוים.** נתקשו החכמים בפירוש המקרא הזה. איבלד קורא שברך בשי"ן שמאלית ומתרגמו Geschichte, ואין לתרגומו יסוד. וקוטש מקיים המקרא כנקודו ומפרש שברו כפשוטו וכמשמעו, וכאלו אמר ה' להביא בגוים כל הנשאר לפרעה אחר שנשבר, ואין תרגומו במשמע לשון הכתוב. ואני הלא אמרתי לך במקום אחר שיש הבאה שהיא כמו הודעה[1]). וְהִיא הבאה זו. ופירוש בהביאי בהודיעי. ויתורגם ללועזים wenn ich die Kunde von deinem Sturze an die Völker gelangen lasse.

(י) **בעופפי.** לא נראה לי שתיבה זו כתובה לפנינו כבתחלה, לפי שחרב זו ביד ה', ולא יעוף כל דבר אחוז ביד. ואומר אני אל תקרא בעופפי כי אם בְּנוֹפְפִי, והלשון ככתוב ינופף ידו (ישעיה י' ל"ב).

(יד) **ונהרותם כשמן אוליך.** אין אתי לדעת אל נכון מה הצד השוה שבמשל ובנמשל. ואפשר שזה פירוש הדברים אשקיע מימיהם ויהיו נהרותם קטנים כנחלי שמן; או לְהָלוך מימי נהרות מכוון הכתוב ואומר שיהיה הלוכם בכבדות כהלוך שמן.

(טו) **ונשמה.** תיבה זו כנקודה וכחבורה שחברה בעל הטעמים אל שלפניה לא יתישב עליה לשון ארץ ממלואה שנאמר אחריה. ואומר אני שהיא נדרשת לאחריה וניקודה כדין וְנָשַׁמָּה, והנפעל ארץ האחרון.

(יח) **אותה.** כבר אמרו אחרים לפני שטעות סופר הוא ועקרו אַתָּה, והוא מחזק כנוי הפועל של והורדהו. והחזוק הזה חובה ולא רשות, מפני שנוסף על כנוי הפועל פועל אחר והוא בנות גוים. ובנות הגוים נצטוו אף הנה להורידו, לפי שהורדה זו הספד וקינה, ונשים הנה הסופדות והמקוננות, כמו שאמרתי לפני מזה.

אדרם. ממה שכתוב אדרם זה חסר דחסר, ואין כמותו בכל המקרא, ומפני שלא אראה טעם לדבר למה יתוארו הגוים כאן באדירים, שכן נאמר לפני מזה בנות גוים (למעלה פסוק ט"ז) בלא תאר, אומר אני אל תקרא אדרם כי אם אַדְּרָם, והכנוי לגוים. ואין אדירים חלופי כנוי הפעול של והורידהו ותמורתו כי אם משרת מלמד עליו. ועוד יתבאר לך פירוש זה בסמוך. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים und lass du es und die Töchter der Volker ihren Oberherren unter Grabgesang hinuntersteigen u. s. w.

(יט) **ממי נעמת** וגו'. אם מי"ם זו ליתרון והדברים שאלה טעמם תפל, מפני שאפילו הנעים שבנעימים יורד שאולה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שמי"ם זו להרחקה, והמקרא מקרא קצר, ומלואו ממי נעמת לו רדה. והלשון כמו שפירשתי אל מי דמית (למעלה ל"א י"ח). וזהו אדירים שנאמר בפסוק הקודם, כי אדיר הגוים היה מצרים ונעים להם[2]). ויתורגם ללועזים scheidend von ihnen, denen du theuer bist, steige herab.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור והבאתם אלי (יהושע י"ח ו'), ובביאור והבאתו אלי (ש"ב י"ד ו').

[2]) ומן המקרא הזה ומלשון אדירים שנאמר בפסוק הקודם שמענו שהגוים שנצטוו בנותיהם לקונן על פרעה מלך מצרים לא לקח פרעה את ארצם במלחמה וכבשום לעבדים, לפי שאם כן, אין לאמר שהיה פרעה אדירם ונעים להם. והגוים ההם ממלכות שפלות שלא היה

לב

(ב) **כפיר גוים נדמית.** פרעה הפועל והנפעל של נדמית, ופירוש הדברים נדמית בעיניך כפיר גוים. ויתורגם ללועזים du wähnst dich einen Löwen unter den Völkern.

ואתה כתנים בימים. מאמר משרת לפניו. ופירוש הדברים בחבורם בעיניך נדמית כפיר גוים, ואתה באמת כתנים בימים. והחלוק שבין שני המשלים יתבאר לך בסמוך. ומחכמי הגוים יש משבשים נדמית, ויש מפרשים נדמית אבדת. ושתי הכתות לא עמדו על עמק פשוטם של דברי הפסוק הזה.

ותגח בנהרתיך. כל חכמי הגוים משבשים את המקרא הזה ומגיהים בְּנְחִירֹתֶיךָ על פי הכתוב באיוב מ״א י״ב, ולא זכרו ששם נאמר נחיריו, והוא הזוג ולא הרבוי, כי הוא הדין לכל אברי הגוף שהם שנים שנים, כיד ורגל ואזן ושוק וגו׳, ואפילו בשן נאמר שִׁנַּיִם מפני שיש שני מעלה ושני מטה. והעקר כבתוב לפנינו בספרים.

ותרפס נהרתם. אמר רד״ק נהרות מים שוכר, ואחריו כל אדם ימשוך, מישראל ומן הגוים גם יחד. וטעה הרב וכל הכרוכים אחריו, לפי שאם כדבריהם, והנהרות נהרות פרעה הלא היה פרעה עושה בתוך שלו, ומה חטאו? ובאמת כנוי של נהרותם שב אל גוים שנאמר לפני מזה, ומקביל בנהרותם אל בנהרותיך, וזהו פירוש הדברים: אתה בעיניך כפיר גוים אשר לא יחת מפני כל ויעלה על גוים וישחיתם, ובאמת אין אתה כי אם כתנים בימים. כי כמו שהתנין עומד בנהרותיו, וכל תחבולותיו שידלח מימיהם ברגליו ויגיחם והגחתו עולה מתוך פיו למעלה ויורדת אל תוך נהרות אחרים וירפוש מימיהם, כן אתה יושב בארצך ומשם תשחית ארצות בערמה ומרמה להבטיחם על שקר למען ילכו בעצתך לרע להם (du wirkst nur von deinem Lande aus verderblich auf die Politik anderer Völker ein).

(ד) **על פני השדה.** שדה זה יבשה. וכן נאמר כנגד צור היושבת על הים ובנותיה אשר בשדה (למעלה כ״ו י׳). וראה מה שאמרתי למעלה כ״ט ה׳.

(ו) **צפתך מדמך אל ההרים.** אין קץ ליגיעה שיגעים החכמים לפרש את המקרא הזה, ובכל זאת לא מצאו איש איש כי אם פירוש דוחק. ואנחנו נעמוד על טעם הדברים בזכרנו שבשר התנין נתון על ההרים, כאמור בראש הפסוק, ובתחלה באשר בשרו שם דמו, ומשם יצוף דמו וירד. ועתה צפתך הוא השלישי שיוצא אליו והשקיתי, והוא מפורש במה שלאחריו עד האתנח. ויתורגם ללועזים mit dem Abfluss von deinem Blute, das auf den Bergen ist.

(ז) **בכבותך.** לא יפורש ככתבו, כי לא נמשל פרעה בגאונו לנר שיכבה במפלתו. וכבותך זה טעות סופר ועקרו בְּנַבּוֹתֶיךָ, או לא נקוד הוא כד״ז ודינו בְּכָבּוֹתֶךָ, וְכָבָה כמו كَبَا בלשון ערבי ומשמעו משא כבד ונפח רב. והנביא קורא כן לגוית התנין המת, ואמר לשון רבים לחזק הוראת השם, כי גויה אשר בה יכוסו השמים הלא גוית מדות היא. ואל תתמה על הדבר שאמר ה׳ לכסות את השמים בגוית התנין הזה, שהרי אמר להשקות ארץ מדמו, כאמור בפסוק הקודם, ותנין שיהיה

(כט) **בגבורתם** אף על פי שהיו גבורים. ויתורגם ללועזים trotz ihrer Tapferkeit.

(לב) **חתיתי.** וכתיב חתיתו, בוא״ו, והוא העקר. והדברים האלה התולים, כי כנגד מה שנאמר לפני מזה כי׳ חתית גבורים בארץ החיים (למעלה פסוק כ״ז), ומכללו שמענו שפרעה שלא היה גבור לא נתן חתיתו בארץ החיים, אמר ה׳ לתת חתית פרעה בארץ החיים בנפלו. והדבר למד מענינו שאין חתית זו כאחותה. כי היא חתית גבורים שיחתו החלשים מגבורתם, וזו חתית שיחתו בני אדם בארץ החיים מִשֵּׁמַע מפלתו של פרעה.

לג

(ה) **והוא נזהר נפשו מלט.** נדחקו החכמים לפרש הדברים האלה תנאי, כלומר והשומע את קול השופר אלו נזהר היה ממלט את נפשו. ועליהם הראיה שכן יֵאמר בלשון המקרא. ולי אין ספק בדבר שטעות סופר יש כאן, ונזהר זה עקרו הזהיר. והדברים שבים אל הצופה, וזה פירושם והצופה הציל את נפשו בהזהרתו. ובתקון הזה משביח סדר הדברים שבח רב, כי המקרא הזה מקביל במשל אל מה שנאמר בנמשל הוא בעונו ימות ואתה את נפשך הצלת (למטה פסוק ט׳), מה שאין כן כשהדברים ככתבם. ויתורגם ללועזים jener aber hat Warnung gegeben und somit seine Seele gerettet.

(ח) **ולא דברת.** במשל נאמר ראשונה ושמע השומע את קול השופר, ואחרי כן והצופה כי יראה את החרב באה (למעלה פסוק ה׳ ופסוק ו׳), וכאן נהפך הסדר, כי הכתוב מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון.

(י) **כי פשעינו.** ראה מה שאמרתי בטעם „כי״ שבראש כל כמו אלה יהושע ב׳ כ״ד.

(טו) **בחקות החיים.** חיים זה שכנגדו מות ולא מתים, ופירוש בחקות החיים בחקות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (למעלה כ׳ י״ג).

(כא) **בשתי עשרה שנה.** ומתרגום הסורסי שמענו שהיה לפניו בספרים בעשתי עשרה שנה, וכן העקר. ואלו ככתוב כאן היה הפליט הזה על דרכו שנה תמימה וששה חדשים. כי צדקיהו מלך בגָלות יהויכין. ובשנת עשתי עשרה שנה למלכו בחדש הרביעי הובקעה העיר (ירמיה נ״ב פסוק ה׳ ופסוק ו׳).

בא אלי הפליט. לא בתוך הגולים היה הפליט הזה, והוא נמלט מירושלים והלך באשר הלך, ובא בבלה למען אחיו שהיו יושבים שם ממי גלות יהויכין.

(כז) **אשר בחרבות בחרב יפלו** לשון נופל על לשון. והשתים האחרונות מדרך ארץ, כי אשר על פני השדה מסתכן בנפשו מחית השדה, והיושבים במצדות ומערות יבא עליהם דבר לרגלי אוירם הרע והקשה.

(לא) **כמבוא עם.** פירשוהו חכמי הגוים המחדשים כתות כתות, ואני לא זכיתי לראות פירושם במשמע לשון הכתוב. ואומר אני שמבוא זה נאמר כנגד הנביא שבאים אליו הבאים, ופירוש הדברים כבאים אל מי שראוי הוא שיבא אליו העם לשמוע לקח מפיו. וראה מה שאמרתי בביאור ובא אל הנביא (למעלה י״ד ד׳) ויתורגם ללועזים wie zu einem Volkslehrer.

(כ) **הרב נתנה** כמו לחרב נתנה. ואפשר שכן היה כתוב בתחלה ונשמטה למ״ד בטעות סופר.

(כא) **ידברו לו.** אילי גבורים ידברו על פרעה מתוך שאול עם עוזרי שאול. ועוזרי שאול עבדי שאול ועושי רצונו. ומפני ששאול זה שר השאול נאמר כנגדו לשון זכר, כמו שבמקום אחר נאמר שאול מתחת רגזה לך, לשון נקבה, וכשבא הכתוב לדבר בשר השאול אמר עורר לך רפאים (ישעיה י״ד ט׳), לשון זכר

(כו) **מהללי חרב.** על תקרא מחללי כי אם חַלְלֵי, כי בטעות סופר נשנית מ״ם שבראשו מסוף התיבה שלפניה. וכן נאמר ערלים חללי חרב, ולא ככתוב כאן, למעלה פסוק כ״א וכ״ה.

(כז) **נפלים מערלים** וגו׳. לפנים אמרתי שמ״ם ראשונה של מערלים מיותרת, כי קרה לה כמקרה שפירשתי בפסוק הקודם, והיום הזה נוכחתי שלא כן הדבר. ולמען תבין את המקרא הזה על בריו זכור שתים: שמפני שהיורד שאולה יורד כמות שהיה בשעת מותו, הנופל במלחמה והוא מתיצב לפני אויבו ועומד על נפשו עד נפלו יורד שאולה וכלי מלחמתו בידו; והנס מן המערכה ובנוסו ישליך כלי מלחמתו מידו לא ירדו עמו כלי מלחמתו, אף על פי ששמו אותם הקוברים אותו תחת ראשו ועל עצמותיו. היא האחת. והשנית שבראש נבואה זו נאמר שפרעה, אף על פי שנדמה בעיניו כפיר גוים, לא היה כי אם תנין, כי ערמתו היא שעמדה לו, ולא גבורתו; ועל כן בדין הוא שלא תהא מפלת מצרים כנפול הגבור היורד שאולה וכלי מלחמתו בידו. ועל פי הדברים האלה נופלים זה ככתוב לא נופל אנכי מכם (איוב י״ב ג׳), ומ״ם ליתרון. ואשר שנאמר אחריו שב לפני פניו אל גבורים. ופועלו של ויתנו סתום. והוא״ו של ויתנו נותן טעם שלא יושגח עליו, ומשמעו „אף על פי״. וכנוי של חרבותם שב אל נופלים. ועונותם טעות סופר, כמו שאמרו אחרים לפני, ועקרו וְצִנּוֹתָם. וזהו פירוש הכתוב: מי שפחותים הם מערלים, כלומר מחללים טמאים שלא עשו להם כקברות אבותם לטהרם, אף על פי שנתנו חרבותם תחת ראשיהם ומגניהם על עצמותם, המה לא ישכבו את גבורים אשר ירדו שאולה וכלי מלחמתם בידם. וסוף הפסוק נותן טעם לשלפניו, להגיד לנו למה גרוע פרעה מגבורים, כי הגבורים נותנים חתיתם בארץ החיים, וגבורתם כבוד היא להם, לא כן פרעה שלא היה מעשהו כי אם כמעשה התנין. ויתורגם ללועזים בסירוס nicht sollen solche, die minder sind als manche nicht nach Ritus Bestatteten, die aber dennoch mit ihren Waffen nach den Sche'ol hinuntergestiegen, mit diesen zusammenliegen, obgleich man ihnen das Schwert unter's Haupt und den Schild auf die Gebeine legte.

(כח) **ואתה בתוך ערלים** וגו׳. וא״ו זה כפ״א בלשון ערבי, והוא מלמד על מה שיהיה מתוך האמור לפניו, כמו שאומר מתוך שלא ישכבו וגו׳ אתה בתוך ערלים תשבר. ובתוך זה ריח לו כמו שפירשתי בביאור בתוך עמי אנכי יושבת (מ״ב ד׳ י״ג), ופירוש בתוך ערלים בקרב ערלים פחותים, והמה הנקראים בפסוק הקודם נופלים מערלים.

בהם כח להתיצב בפני אויביהם, והיה להם מעוז פרעה למחסה, ועל כן נעם להם, כי היה אדירם אשר ישבו בצלו (למעלה ל״א י״ז).

שפירשתי למעלה פסוק ב׳. ויתבאר לך הענין הזה באר היטב בזכרך שכל הנבואה הזאת לרועי ישראל, כמו שנאמר בראשיתה, ואין לעם ישראל כי אם דברי הפסוק הזה חוין מסופם, ומקצת דבריה אמורים כנגד האילים והעתודים מפני שהם עומדים בראש עדרם והמה מנהיגיהם ובגלל הדבר הזה אף הם ליתר הצאן כרועים. ומלך העם ושריו הגדולים המה רועיו, ויתר השרים והעשירים איליו ועתודיו. ומי שקשה לו קצור המקרא הזה, יפרש לאילים ולעתודים שם הנבואה כמו שפירשתי לנביאים (ירמיה כ״ג ט׳). ובין כך ובין כך תרגום הדברים ללועזים von den Widdern und Leithämmeln.

(כו) **אותם.** לפי הענין אותם זה כמו אִתָּם, ואף לפי הלשון, מפני שאם לא כן, היה אומר לברכה, בלמ״ד. **וסביבות גבעתי.** הוא העקר ככל פרט שלאחר כלל. ויתורגם ללועזים und ich bestelle für sie, und besonders rings um meinen Hügel, Segen.

(כט) **והקמתי להם** כמו והקימותים, כי הם עצמם המטע ולא דבר זולתם. והיה בדין שיאמר למטע, ואמר ככתוב כדי שלא להתחיל שלש תיבות רצופות בלמ״ד. ויתורגם ללועזים und ich erhebe sie zur Pflanzung des Ruhmes.

(לא) **ואתן צאני** וגו׳. נחלקו בעלי הלשון באתן זה. יש אומרים שתי״ו שלו צרויה ויש אומרים שהיא סגולה, והכל מודים שהוא שם הפרצוף לנקבות שאליהן הדבור. וכן דעת הנקדן. ושקר בימינם. כי בלשון המקרא שם הפרצוף הזה אַתֵּנָה תמיד[1]). ואף לא מתישב אתן שם פרצוף על דברי סוף הפסוק. ובאמת ואתן זה לא נקוד כדין ודינו וְאֶתֵּן, והוא פעל, ומשמעו לשון עשיה, וזהו פירוש הדברים ואעשה את צאני לצאן מרעיתי[2]), כי אני בעצמי ארעה אותן, ולא ירעו אותן הרועים עוד. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und so mache ich meine Schafe zu Schafen, deren Hirt ich selber din.

אדם אתם. השבעים לא מתרגמים „אדם״, כי לא היו יודעים לפרש הדברים. ואחריהם כרוכים חכמי הגוים המחדשים ומוחקים תיבה זו. ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה ככתבו בזכרנו שנבואה זו אמורה על רועי ישראל. ואם נחזור על כל דברי הנבואה הזאת לא נמצא שיש בה פורענות לרועים, כי כל ענשם שלא ירעו עוד את הצאן. וטעם הדבר רחמי ה׳ על הרועים. לפי שכבר חרבה ירושלים, והרועים ועדרם יחרו בגולה ונושאים כלמת הגוים, ודי להם בצרה הזאת. ועל כן, אחר שהודיעם פשעם אשר בגללו לא יהיו עוד רועים הצאן, הוא מנחמם ומדבר על לבם לאמר אדם אתם וגו׳, כמי שאומר כי אתם הלא אך אדם אתם, ואני אלהיכם, ואני רועה טוב מכם. ויתורגם ללועזים ihr seid nur Menschen.

לה

(ו) **לדם אעשך.** נלאו חכמי הגוים לפרש את המאמר הזה. ואנחנו נעמוד על טעמו בזכרנו שתים. תאמר בלשון המקרא דמו ומשמע דבריך דמו השפוך על

---

[1]) ראה דברי הכתוב בראשית ל״א ו׳, ובספר הזה למעלה י״ג כ׳, ובפרשה זו למעלה פסוק י״ז.

[2]) כבר מלתי אמורה שאין מרעית בכל המקרא מרעה או עדר, כי אם מלאכת רועה בצאן.

עגבים בפיהם וגו׳. השבעים מתרגמים עגבים הראשון הזה לשון כזבים, ולא שכן היה לפניהם, ובלבד שכן פירשו עגבים. ויפה פירשו. כי זה הדבר שאומר ה׳ כאן: האנשים האלה השומעים דבריך ואומרים הטיבות אשר דברת דבריהם דברים שאין בהם ממש, כדברי עגבים שמדבר הזכר אל הנקבה דברי שבח ותהלה למצוא חן בעיניה, וכל חפצו לפתותה, ולא מלבו הוא משבחה, כן המה לא מלבם ידברו אליך, כי לבם אחרי בצע הולך, ומה בצע להם בדבר ה׳ אשר תדבר אליהם. ובפיהם שנאמר כאן מקביל אליו לבם שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים denn sie führen Artigkeiten im Munde.

לד

(ב) **ואמרת אליהם לרעים** וגו׳. אמר רד״ק תוספת ביאור, וחכמי הגוים הראשונים כרוכים אחריו, ואם כדבריהם, ביאור זה למה לנו אחר שנאמר לפני מזה על רועי ישראל. וחכמי הגוים המחדשים אומרים שלרועים מיותר. ולי נראה שעקרו בכתוב, ובלבד שהוא נדרש לאחריו, ולא לפניו, וזה פירוש הדברים ואמרת אליהם כה אמר ה׳ לרועים. וראה מה שאמרתי בביאור לאילים ולעתודים (למטה פסוק י״ז). ויתורגם ללועזים und sprich zu ihnen, zu den Hirten sagt JHVH also.

(ד) **הנחלות**. הנחלות אין חלין כבד כחלי החולה, לכן נאמר בהן לשון חזוק ובחולה לשון רפואה.

(ה) **ותפוצינה**. נאמר כן בראש הפסוק הזה ובסופו. ומחכמי הגוים יש מוחקים האחרון, ולא נראה לי. ונשנית תיבה זו מפני שנאמר לפניה ותהיינה לאכלה, והכתוב בא לדבר עוד בתפוצת הצאן, כאמור בפסוק האחר, ולכן נכפל ותפוצינה להזכירנו שלא כל הצאן היו לאכלה לחית השדה, כי מרביתן חיות וקיימות ובלבד שהן נפוצות.

(יא) **הנני אני**. בא אני לחזק כנוי של הנני, והחזוק למעט, והוא ממעט הרועים.

(יב) **נפרשות**. נלאו החכמים לפרשו, ויש משמאילים שי״ן למצוא לו פירוש דוחק, ואחרים אומרים שתיבה זו כלה מיותרת. והיא עקרה בכתוב, ושי״ן ימנית, כמות שהיא לפנינו. ונפרשות שהיו פרושות מרועיהן. וזה פירוש הדברים ביום היותו בתוך צאנו אחר שהיה פרוש מהן והן ממנו. ויתורגם ללועזים nach einer Trennung von ihnen.

(טז) **ואת החזקה אשמיד**. לא יפורש ככתבו. כי מה חטאת החזקה שתשמד, והלא חפץ ה׳ בחזקתה, כמו שאמר לפני מזה והחולה אחזק. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם אֶשְׁמֹר תחת אשמיד, ואין ספק בדבר שכן העקר. ופירוש הדברים כתקונם ואת השמנה ואת החזקה אשמור ממקרה הנשברת והחולה. **ארענה במשפט**. לא ארענה רעיה אחת לכלן כי אם לכל אחת כמשפטה ולפי צרכיה, כמו שנאמר לפני מזה את האובדת אבקש ואת הנדחת אשיב ואת החולה אחזק וגו׳.

(יז) **לאילים ולעתודים** נדרש לאחריו ולא לפניו, ובעל הטעמים הפסיק שלא כדין. והמקרא מקרא קצר, ומלואו לאילים ולעתודים כה אמר ה׳, והלשון כמו

(ה) **נתנו את ארצי** וגו׳. נתינה זו ככתוב ויתן אותנו כמרגלים (בראשית מ״ב ל׳), ופירוש הדברים אמרו שארצי תהיה להם למורשה.

למען מגרשה לבז. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והאומרים שמגרש כאן שם הפעל על משקל ארמי דבריהם דברי רוח, כי אין כדבר הזה בכל המקרא, ואף לא יפול בארץ לשון גרושין. ומגרשה זה אומר אני שטעות סופר הוא, ועקרו מוֹרָשָׁה. והדברים נדרשים לפני פניהם אל ראש הפסוק, וזה פירוש הכתוב אם לא באש קנאתי דברתי על שארית הגוים למען תהיה מורשה ולבז. וכמו שנאמר בפסוק האחר אם לא הגוים אשר לכם מסביב המה כלמתם ישאו, ונאמר שם אחרי כן ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל, ומכלל דבריו שמענו שהגוים אשר לישראל מסביב זאת כלמתם שארצם והריהם ישאו פרים לעם אחר.

ועתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, לפי שיש בו מסגנון לשון הנביאים, כי בו יֵאמר שמפני שהיו הגוים אומרים לתת את ארץ ישראל להם למורשה דבר אליהם ה׳ באש קנאתו לתת ארצם המה מורשה לעם אחר, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים dass sie selber Fremden zum Besitzthum, zur Beute werden.

(יב) **והולכתי.** השבעים מתרגמים והולדתי, ומדעתם הגיהו כן, כי המקרא כבתבו לא ידעו מה הוא. והעקר ככתוב לפנינו, והוא כמו שמתרגם יונתן ואסגי. והולכה זו כהליכה שפירשתיה בביאור ילכו גם עשו פרי (ירמיה י״ב ב׳), ובלבד שהיא קל ועומד וזו הבנין הכבד הנוסף ויוצא. ופירוש הדברים אעשה את אשר יפרו וירבו עליכם אדם.

(יד) **וגויך**, וכתיב וגויך שדינו וְגוֹיֵךְ, ונראה לי שהעקר ככתיב. והוא הדין לאחיו שבפסוק האחר.

לא תכשלי. לא נמצא פעל כשל הבנין הכבד הדגוש בכל המקרא חוץ מכאן. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים כאן תְּשַׁכְּלִי, ואין ספק בדבר שהוא הכתוב בתחלה.

(טו) **לא תכשלי.** גם זה לא נקוד כדין, ודינו כאחיו שהוגה בביאור הפסוק הקודם.

(יז) **כטמאת הנדה** וגו׳. בגלל דרכם רחקתי מעליהם כאשר ירחק איש מאשה בנדתה.

(כג) **לעיניכם.** הלשון הזה לא מתישב היטב על ענין הכתוב. ואף יש ספרים שכתוב בהם לעיניהם, והוא העקר. וכן מתרגמים השבעים ויונתן.

(ל) **למען אשר לא תקחו** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור ולקח בעליו (שמות כ״ב י׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש הכתוב למען אשר לא תשמעו עוד בגוים חרפת רָעָב וחסר לחם. ויתורגם ללועזים damit ihr unter den Völkern nicht mehr zu hören bekommet die Schmähungen, die dem Hungerleidenden zu Theil werden.

(לד) **לעיני כל עבר.** הלא אמרתי לך פעמים ושלש שבכל כמו אלה עובר משמעו מסתכל. והדבור נדרש לפני פניו לראש הפסוק, ולא לאחריו.

ידי אחר או דמי אחרים ששפך הוא. ובגלל הדבר הזה יש במשמע דם סתם לשון הרג, ככתוב ודבר ודם יעברו בך (למעלה ה׳ י״ז). זו האחת. והשנית הכתוב האומר לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ״ז ג׳), ופירושו תעשה נחשת חמר כל כליו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש לדם אעשך: אתנך לטבח. ויתורגם ללועזים ich will dich zum Opfer eines Blutbades machen.

דם שנאת. השבעים המתרגמים εἰς εἷμα ἥμαρτες היו קוראים שָׁנִיתָ תחת שנאת, ולא אָשַׁמְתְּ כמו שאומר קרניל. ולא שכן מצאו המתרגמים בספרים, ובלבד שכן הגיהו מלבם, לפי שהדברים ככתבם לא מצאו להם טעם. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, ואומר אני שלשונו ככתוב ושנאת חמס שנאוני (תהלים כ״ה י״ט) שפירוש שנאת חמס שנאה אשר בגללה יחמוס השונא את שנוא נפשו. ואף כאן זה פירוש הדברים שנאת שנאת דם, כלומר שנאה שהביאתך לידי שפיכות דמים. ויתורגם ללועזים bis auf's Blut hast du gehasst.

(ט) **לא תשבנה.** וכתיב תישבנה שדינו תְּיַשַּׁבְנָה על משקל יידע (איוב כ״ד י״א), ואין המקרא הזה צריך תקון, כי טובים הדברים ככתבם. וערים תֵּשבנה כשהן נושבות, כמו שנאמר על בבל לא תשב לנצח (ישעיה י״ג כ׳).

(יד) **כשמח כל הארץ** וגו׳. השבעים מתרגמים בהיות כל הארץ שְׂמֵחה אעשה לך שממה. ושתי תשובות בתרגומם. האחת שהדבר ברור שהפסוק האחר מפרש הדברים האלה, ואם כן, כ״ף של כשמוח כ״ף הדמיון ולא כ״ף המשמש עם שם הפעל לעשותו תאר הזמן. והשנית שלא יֵאמר בלשון המקרא אעשה שממה לפלוני או לארץ פלונית. וחכמי הגוים משבשים הדברים למצוא להם פירוש. ולי נראה לקיים המקרא ככתבו, ואומר אני שמקרא קצר הוא, ומלואו כשמוח כי כל הארץ שממה, וכעין הקצור הזה ואני ידעתי גואלי חי (איוב י״ט כ״ה), ופירוש הדברים כאשר שמחת כי היתה כל ארץ ישראל שממה כן אעשה לך.

לו

(ב) **ובמות עולם.** השבעים היו קוראים וְשִׁמְמוֹת, ולא וְשַׁמּוֹת כמו שאומר חכם נכרי אחד, תחת ובמות. ואין לנוסח ההוא יסוד. לפי שאין שממות עולם כי אם ערים שְׁמֵמוֹת שלא תשובנה לקדמתן לעולם, ואיך ישמח האויב על כמו אלה שהיו לו למורשה? ואף על פי כן אוחזים חכמי הגוים בנוסח השבעים, לפי שטועים הם בפירוש במות אלה, כסבורים שהן הבמות שעליהן היו מעלים קרבנותיהם. ובאמת במות אלה ככתוב והרכבתיך על במתי ארץ (ישעיה נ״ח י״ד), שפירוש במתי ארץ צבי ממלכות. ועולם שנאמר כאן משמש לשעבר ולא לעתיד. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב והארץ שהיתה צבי ממלכות מימות עולם למורשה היתה לנו. ויתורגם ללועזים die von alters her hochgepriesenen Landschaften.

(ד) **לשארית הגוים.** אמר הכתוב כן, מפני שבימיו כבר עלה אשור על ארצות רבות והחריבן והגלה יושביהן, ואחריו עלה נבוכדנאצר מלך בבל והיה לו יתרו כעוללות בציר, ומבין שניהם לא היה לגוים אשר סביבות ארץ ישראל כי אם שארית.

(ז) **קול.** קול זה ככתוב קול רגליה באה (מ"א י"ד ו'); ולא קול דברים. וכמוהו רעש שנאמר אחריו לא רוח סערה כי אם קול העצמות משיקות ומקישות אשה אל אחותה. **ותקרבו.** ראה מה שאמרתי בדקדוקי תבטחו (ירמיה מ"ט י"א). **עצם אל עצמו.** לא יֵאמר כן בלשון המקרא, ואף לא בכל לשון, כי אין עצם לעצם. ומה שאמר רד"ק אין משמע הדברים משמעו. ואומר אני שעצמו זה טעות סופר ועקרו עֶצֶם, כי נשנית וא"ו שבסופו מראש התיבה האחת.

(יא) **העצמות האלה** וגו'. הלשון ככתוב שלשת השריגים שלשת ימים המה (בראשית מ' י"ב) ופירוש הדברים העצמות האלה מופת לכל בית ישראל, וכאשר נעשה להן כן יֵעשה בם.

(יד) **וחייתם.** לא בתחיית המתים ממש הכתוב מדבר, כי הדברים משל, וזה דבר המשל: כמו שראית במראה הזה שהעצמות האלה היבשות מאוד ונשתנו הרבה מבריאתן ועקרן בגויות שבו לקדמותן והיו כבתחלה בהיות בעליהן חיים, כן בית ישראל שהוא עתה כמת בקבר ישוב ויחיה כימי קדם.

(טו) **ליהודה.** למ"ד זו מפורשת לך כל צרכה בביאור למהר שלל חש בז (ישעיה ח' א'). **ולבני ישראל.** טעות סופר הוא, ועקרו בני ישראל, בלא למ"ד. כי לפי הענין יהודה ובני ישראל כת אחת, ובהשנות למ"ד נעשות שתים. וכן נאמר בסוף הפסוק בכת האחרת ליוסף עץ אפרים וכל בית ישראל, ולא נשנית שם וא"ו, לפי שוא"ו שבראש הדברים נותן מכחו לדבור כלו.

(יט) **אותם.** אפשר שטעות סופר הוא ועקרו אותו, ואפשר שהוא העקר והנביא אמר ככתוב מפני שגברה עליו מחשבת יוסף ואפרים ושבטי ישראל ממחשבת עצָם. **את עץ יהודה** מפרש עליו, ואת כמו עם. **בידי.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ביד יהודה, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ואני אומר שהמקרא ככתבו העקר, ויד זו יד ה'.

(כ) **והיו העצים** וגו'. סרס המקרא וכן תפרשהו והיו בידך העצים אשר תכתוב עליהם לעיניהם, כלומר דבר אליהם ואתה אוחז העצים בידך בשעת הדבור. וחכמי הגוים מעקמים את המקרא הזה ועושים דבריו מעשה נסים.

(כב) **לשתי ממלכות.** הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ולא יהיו לשתי ממלכות עוד, או „עוד" האחרון מיותר, והוא נשנה מאשר לפניו בטעות סופר.

(כג) **מכל מושבותיהם.** מחכמי הגוים יש משבש ומגיה מְשׁוּבֹתֵיהֶם, ונראים לי דבריו מאוד.

(כו) **ונתתים והרביתי אתם.** השבעים לא מתרגמים הדברים האלה, והם עקרם בכתוב. ונתינה זו קשה מאוד לפרשה. והאומרים שפירוש ונתתים בארץ לא זכרו שכבר נאמר בראש הפסוק הקודם וישבו על הארץ. ואומר אני שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו ונתתים לשם ולתהלה, או כדומה לו מן הלשונות.

לח

(ב) **נשיא ראש.** יש מפרשים ראש שם אומה, ואין זכר לה בכל המקרא. ואף נזכרים משך ותובל בספר הזה במקום אחר (למעלה ל"ב כ"ו) ולא נזכר ראש עמהם. ואחרים אומרים שנשיא ראש ככהן הראש (מ"ב כ"ה י"ב), וכן נראה לי.

(לח) **צאן אדם.** ראה מה שאמרתי בביאור שמרון אהלה (למעלה כ״ג ד׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן רואה המדבר אדם כצאן וראיתו חדשה מראית כל רואה, ולכן נסמך שם הראיה החדשה אל שם הראיה אשר מעולם. וכיוצא בו ממש פרא אדם (בראשית ט״ז י״ב).

לז

(א) **היתה עלי יד ה׳.** ותהי לא נאמר כי אם היתה, ואין זו לשון התחלה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו בשנה פלונית בחדש פלוני ביום פלוני בו היתה עלי יד ה׳. ושם השנה והחדש והיום אין אתנו לדעת אותו. **ויניחני.** נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו וַיַּנִּיחֵנִי.

(ב) **והעבירני עליהם.** ראה מה שאמרתי בביאור לעיני כל עובר (למעלה ל״ו ל״ד). ומן הלשון ההיא והעבירני שנאמר כאן, ובלבד שהוא הבנין הכבד הנוסף ויוצא, ופירוש הדברים וצוני להתבונן אליהן ולהסתכל בהן. ועד בדבר הנה הראשון שנאמר אחריו, כי הוא הנה המשמש עם ראיה[1]), הרי שיש במשמע והעבירני עליהם ראות עינים וראות הלב. ויתורגם ללועזים und liess mich sie betrachten.

והנה יבשות. אם והנה זה נקוד כדין, מיותר הוא. כי אין המקרא הזה ככתוב ויקו למשפט והנה משפח לצרקה והנה צעקה (ישעיה ה׳ ז׳), לפי ששם יש שני דברים וכאן דבר אחד. ואף על פי שיש כאן שני תארים די למדבר בהנה אחד, שכן נאמר והנה נשחת האזור לא יצלח לכל (ירמיה י״ג ז׳), ולא נשנה שם הנה בתאר האחרון. ועל כן אומר אני שוהנה זה לא נקוד כדין, ודינה וְהֵנָּה, והוא שם הפרצוף השב אל העצמות שהן לשון נקבה. ויתורגם ללועזים und sie waren sehr trocken.

(ג) **אתה ידעת.** יחיד הוא הלשון הזה בתשובה בכל המקרא. ומן הלשון האמור בספרי התלמוד בכעין זו שומע אני שלא אמר יחזקאל כן מפני שה׳ יודע הכל כי אם מפני שלא היה יכול להשיב כאשר עם לבבו, וגם אלו עמד לפני מלך בשר ודם שאין להעיז פנים בפניו היה אומר כלשון הזה. כי בספרי התלמוד מעשה ברבי שחלה, ושלחו חכמים את בר קפרא לראות העודנו חי. וכששב בר קפרא אמרו לו החכמים נח נפשיה דרבי, אמר להם אתון קאמריתו (כתובות ק״ד ע״א)[2]). וכן בתורת הנוצרים נאמר שמושיעם עמד לפני הגמון, וכששאלו הגמון לאמר האתה הוא מלך היהודים, אמר לו אתה אמרת (מתי כ״ז י״א). והוא השיב לו כדברים האלה לפי שהיה ירא מפניו לאמר אני, ולא יכול לאמר לא. ולמדנו משתי אלה שהנשאל לגדול והוא לא יכול להשיב דבר כאשר עם לבבו משיב כתשובה זו. ועל פי הדברים האלה לא היה יחזקאל אומר בלבו שתחיינה העצמות, כי איך יהיה כדבר הזה שלא שמע מעולם; ומפני שלא היה יכול להשיב כאשר עם לבבו השיב ככתוב.

---

[1]) המקראות שמשמש בהם הנה תשמיש זה מרביתם נמסרו לך רות ג׳ ח׳ בציון שבגליון.

[2]) בספרינו הנוסח אתון קאמריתו ואנא לא קאמינא. והמאמר האחרון מיותר ונתוסף על ידי מי שלא עמד על טעם הדברים. ואף מלשונו נראה כן. כי בלשון ארמי שבתלמוד לא משמש „קא״ עם הבינוני כשהוא מאוין.

הכתוב אתן לגוג בארצי מקום שיקרא שמו עליו לזכר בישראל, והמקום גיא העברים שנקרא גיא המון גוג על שם מפלת גוג. ויתורגם ללועזים werde ich nach Gog eine Stätte benennen zum Andenken in Israel.

וחסמת היא את העברים. הדברים האלה אמורים על שם העתיד לבא, והם מאמר משרת לפניו, ותכליתו להגיד לנו שהמקום הזה לא נאה יהיה לו שמו הראשון ביום מפלת גוג, כי שמו הראשון גי העברים והגיא עומדת לגדור בעד העוברים ותמנעם מעבור בה מפני הקברים, ועל כן יִקָּרא לה שם אחר. ויתורגם ללועזים das aber den Wanderern den Weg versperren soll.

(יד) **ואנשי תמיד.** ואנשי המעמד אשר בירושלים המשגיחים על קרבן התמיד שיוקרב ככל משפטיו. ולפי המשנה (תענית ד׳ ב׳) היו המעמדות מעשרים וארבעה משמרות ישראל, והם בירושלים שליחי כל ישראל, כדי שיהא קרבן צבור קרב ושליחי צבור עומדים על גביו. ומן המקרא הזה שמענו שהיו המעמדות אשר בירושלים משגיחים גם על טהרת הארץ שלא תרבה טומאה בצבור לטמא מקדש וקדשיו. ועל כן יהיו המה המבדילים עוברים בארץ לקבור את המון גוג ביום מפלתו, ככתוב.

ואני, מזכר אנשי תמיד אלה, וממה שאין זכר למלחמת גוג בכל המקרא חוץ מכאן, ואף כאן לא נאמר שיפול גוג בחרב ישראל או בחרב עם אחר, כי יפול וחרב איש באחיו (למעלה ל״ח כ״א), וה׳ ישפטהו בדבר ודם וגשם שוטף ואבני אלגביש וגפרית (שם פסוק כ״ב), אמרתי שאין נבואה זו ליחזקאל, והיא תוספת שנתוספה על ספרו באחרית הימים כשהיו מעשי נסים שגורים בפי העם כמעשים בכל יום. ואף סמך לדברי מסגנון לשון הנבואה שקול לו וריח כאחרוני הדברים שבכתבי הקדש.

העברים גוג והמונו שהיו נכרים עוברים בארץ. והכתוב אמר כן כמו שאמר יבדילו עוברים, וכל זאת מפני שלשון שתי הכתות נופל על לשון גי העברים (למעלה פסוק י״א).

(טז) **וגם שם עיר המונה.** לא יפורש ככתבו. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואין שם והמונה נקודים כדין, והדברים כעקרם וכדינם וְגַם שָׁם .עִם־הֲמוֹנֹה, ופועלו של גם עצם אדם שבפסוק הקודם (כי עצם משמש לשון זכר ולשון נקבה), או אדם, וכנוי של המונו שב אל גוג. ותגומה זו כמו שנאמר במתים השוכבים בקבריהם נמו שנתם (תהלים ע״ו ו׳). ויתורגם ללועזים dass er dort ruhe mit seiner zahlreichen Schaar.

(כג) **ויפלו בחרב כלם.** לא נראה לי שבית ישראל המה הנופלים בחרב כלם, לפי שאם כן, אין בית ישראל, כי כלם נפלו בחרב. ולכן אומר אני שצריהם המה הנופלים, והוא״ו של ויפלו כפ״א בלשון ערבי המלמד על סדר דברים, וזה פירוש הכתוב: בראות כל גוים שצרי ישראל אשר נתן ישראל בידם סופס שנפלו כלם בחרב ידעו שבתחלה לא בכחם גברו הצרים ההם על ישראל והוליכום שבי, כי בעונם גלו בית ישראל. ויתורגם ללועזים welche darauf alle durch das Schwert fielen.

(ד) **ושובבתיך** תרגמו יונתן ואשדלנך, כלומר אפתך, ואתה הראית לדעת שמשמע הפעל הזה לשון הנהגה ביד חזקה, והיא הפך מן פתוי.

(ח) **מימים רבים תפקד** על עונות של ימים רבים תפקד. ואחרים אומרים שהמאמר הזה תאר הזמן להגיד לנו מתי יפקד, ולא נראים לי דבריהם.

והיא מעמים הוצאה. המפרשים הוצאה זו כמשמעה, והם כל המפרשים שנודעו לי פירושיהם, לא זכרו שכבר נאמר לפני מזה מקובצת מעמים רבים, ולמה יכפול הכתוב דבריו? ועוד שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר אף כאן מעמים רבים. ואני אומר שהוצאה זו כאחותה שפירשתיה בביאור הוצא עם עור (ישעיה מ״ג ח׳), ופירוש הדברים והיא בחרבנה היתה מוצאת מכלל עמים, כי לא חשבוה לגוי וממלכה עוד. ויתורגם ללועזים so das es nicht mehr unter die Völker gezählt wurde.

וישבו לבטח כלם כמי שלא ידאגו דאגת צר ואויב, ולא מוכנים למלחמה כי תהיה. והוא שנאמר אחרי כן ואמרת אעלה על ארץ פרזות (למטה פסוק י״א).

(יב) **עשה מקנה וקנין.** תרגום יונתן דאצלחו בנכסין וקנינין, וטעה, כי לא עמד על טעם השאלה שבפסוק האחר, ולא ידע למה שם הנביא השאלה ההיא בפי שבא ודדן וסוחרי תרשיש. ופירוש עושה מקנה וקנין יגעים לעשות מקנה וקנין, כי עדיין אין להם שני אלה, כי אשר היו להם מימי קדם מרביתו אבד בימי הרעה, ובשובם מבבל מצאו אדמתם כלה שמיר ושית, והם משתדלים עתה לשוב לקדמתם ולמצוא הון להם. והנביא אמר כן, אף על פי שנבא את הדברים האלה לאחרית הימים (למעלה פסוק ח׳ ולמטה פסוק ט״ז). מפני שגברה עליו מחשבת השעה. ויתורגם ללועזים das wieder zu Hab und Gut zu kommen strebt. ובכן נבין את דברי השאלה ששואלים שבא ודדן וסוחרי תרשיש לאמר:

(יג) **הלשלל שלל אתה בא** וגו׳. כי העמים הסוחרים יסחרו את הארץ, וידעו מי הגוי העשיר ומי האביון; ומפני שנוכחו לדעת שישראל אביונים אין להם כל, יהיה בעיניהם גוג הבא להלחם בהם לשלול שלל ולבוז בז כאיש משתגע, וישחקו וילעגו לו.

(יד) **תדע.** קשה לפרש ידיעה זו. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים תֵּעֹר. ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו בספרים.

לט

(ב) **וששאתיך.** מזכיר לו רד״ק שלשה פירושים ואין אחד מהם אמת. וששאתיך לשון תִּרגול, ובלבד שהוא לתינוק שמוליכים אותו כדי שילמד להלוך, וזו הנהגה בחָזקה.

(ט) **ובמקל יד.** ממה שנאמר ברוצח באבן יד אשר בה וגו׳ או בכלי עץ יד אשר ימות בו (במדבר ל״ה י״ז וי״ח) למדנו שאין מקל יד משענת לבעליו כמו שאומרים בעלי הלשון ומתרגמים Handstock, כי אם עץ עב מקצר ויורד לאחוז ביד, והוא כלי מלחמה, והיחיד לכלל. ויתורגם ללועזים Schlachtkeulen und.

(יא) **מקום שם קבר בישראל.** כל היגעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגעים לריק. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים שֵׁם תחת שָׁם וזֵכֶר תחת קבר. וכן העקר, ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים טעם שם וזכר אלה. ופירוש

לשון שבועה. ועל פי הדברים האלה כי נשוא אשא להם זה פירושו כי נשבע אנכי להם שלא ארחמם. ויתורגם ללועזים ja, ich schwöre es ihnen.

(ט) **כי אתם לא עמי** וגו'. הדברים האלה מפורשים לך כל צרכם בביאור שחת לו (דברים ל"ב ה')[1] ובביאור אהיה אשר אהיה (שמות ג' י"ד).

ב

(א) **והיה מספר בני ישראל** וגו'. כל היגעים לפרש את הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ג' במקום שהם יגעים לריק ומסירים חבור דברי התוכחה הזאת בהכניסם ביניהם דברי נחמה. והדברים כאן הוין למקומם. ומקומם נראה לי שהוא בסוף הפרשה. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ג' בסוף דברי.

במקום תחת. וכן פירשתי לך תיבה זו בביאור במקום אשר לקקו הכלבים (מ"א כ"א י"ט). **לא עמי אתם.** אתם זה חשוד בעיני ביתור, ובחסרונו משביח סדר הדברים וטעמם שבח רב.

(ב) **ושמו להם ראש אחד.** אין ראש זה מלך כמו שאומרים החכמים כלם, לפי שאם כן היה הכתוב אומר ומלך אחד יהיה להם, והיה מזכיר את דוד, כדברי כל הנביאים המדברים בהחזרת עטרת ישראל לישנה. וראש זה כמו כשדים שמו שלשה ראשים (איוב א' י"ז). ופירוש הדברים יהודה וישראל יעשו חיליהם חיל אחד, כי יחד ילחמו באויביהם. ויתורגם ללועזים und werden gemeine Sache machen או und werden ihre Heere vereinigen.

ועלו מן הארץ. מפורש לך שמות א' י'. והפירוש ההוא, אף על פי שנראה לי עתה דוחק מעט, עדיין לא ידעתי פירוש טוב ממנו, ואף לא שמעתי.

כי גדול יום יזרעאל. הוא היום שבו יפקוד ה' את דמי יזרעאל על בית יהוא ותשבר קשת ישראל (למעלה א' ה'). כי מן היום ההוא והלאה, כאשר יחלש ישראל מצרור את יהודה יתחבר על יהודה, והיו שניהם לעם אחד, כמו שנאמר אחרי כן אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם (למטה ג' ד' ה'). ובגלל הדבר הזה נקרא היום יום גדול. כי דבר גדול חֶבר שני עמים שהיו צוררים איש את אחיו ימים רבים. ויתורגם גדול זה ללועזים bedeutungsvoll.

(ג) **אמרו לאחיכם** וגו'. המצוה אל בני יהודה שיאמרו לאחיהם בני ישראל עמי ולאחיותיהם בנות ישראל רחמה.

וכל שלשת הפסוקים האלה אפשר שלא אמרם הושע. וכן משמע מסגנון לשונם. כי תשמישו של „במקום" בפסוק א', והדבורים ושמו להם ראש אחד, ועלו מן הארץ, כל אלה שלא כלשון הושע, ואף לא כלשון כל נביא מן הנביאים הראשונים.

(ד) **כי היא לא אשתי** וגו'. אף הוא יפורש כלא עמי ולא אהיה (למעלה א' ט'). ואם לא תאמר כן, ואני לא אישה מיותר, כי ממה שאמר היא לא אשתי שומעים אנחנו שהוא לא אישה. ולדברי צריך לאמר ואני לא אישה שלא תאמר

---

[1]) ומדי זכרי את ביאור הכתוב ההוא זכור אזכור טעות הדפוס שנפלה בספרי בביאור הפסוק הקודם לו. והנאמר שם „בא לו כנגד ישראל שחת לומר לא בניו מומם", ואין לו שחר, יתקן הקורא ויקרא „בא לומר כנגד ישראל שחת לו לא בניו מומם".

דברי הושע.

א

(א) **ובימי ירבעם** וגו׳. נוסף זה לפי שהושע נבא על יהודה וישראל גם יחד. וירבעם בן יואש מלך ישראל מלך בשנת חמש עשרה שנה לאמציהו מלך יהודה, והוא מלך ארבעים ואחת שנה (מ״ב י״ד כ״ג); וממה שלא נזכר כאן אמציהו למדנו שלא היתה תחלת דבר ה׳ בהושע קודם לשנת עשרים ושבע לירבעם שהיא שנת מות אמציהו ומלך עזיהו בנו (שם ט״ו א׳).

(ב) **וילדי זנונים.** אף הוא הפעול של קח לך. וכמו שאמרה רחל ליעקב הבה לי בנים (בראשית ל׳ א׳), כן נאמר כאן כנגד אבי הבנים קח לך ילדי זנונים. ואם כן, אין ילדי זנונים ילדי זנונים ודאי, כי בהם לא יפול לשון קח לך כל עקר, כי אם בני אשה זונה שילדה אחר שלקחה איש לו לשם נשואין ויש לו בהם חשש זנונים מפני שאין לבו בטוח בהם שיוצאי חלציו המה. ומחכמי הגוים אומרים שהאשה הזאת לקחה הנביא והיא כשרה, ואחרי כן זנתה תחתיו, ומעשה אשתו הביאו לידי נבואה זו לדבר באשתו כאלו לָקחה בדבר ה׳ והיה לו ככתוב. ואפשר שכן היה הדבר באמת.

(ג) **ותלד לו בן.** הכתוב מעיד בבן הילוד שבן הושע הוא, ואם כן, מכאן סמך למה שאמרתי בביאור ילדי זנונים בפסוק הקודם.

(ד) **קרא שמו יזרעאל.** חכמי הגוים יגעים להוכיח שארץ הושע אפרים ולא יהודה, ומסתייעים במקראות מפוזרים ומפורדים על פני כל הספר הזה. ואם תחזור על כל המקראות ההם תמצא שהם יגעו ולא מצאו. ובעיני שמות שני בני הושע ושם בתו עדים בארץ מולדתו. לפי שאם מארץ יהודה הנביא הזה, איך יהיו בניו לאותות ולמופתים בישראל? ואם ארץ הנביא ארץ אפרים, ושמות בניו ובתו נודעים ליושבי הארץ, יהיו להם שמותם לאותות ולמופתים להם.

(ו) **כי נשא אשא להם.** פירש בו רד״ק שלשה דרכים ואין בהם דרך אמת. ואף חכמי הגוים נלאו למצוא פירוש המקרא הזה. והאומרים שהדברים תלויים בפעל ארחם שנאמר לפני מזה, ומפרשים לא אוסיף עוד ארחם את בית ישראל שאשא להם, לא זכרו שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר לשאת להם, ואלו בחר להשתמש בלשון יפעל לא היה משתמש עמו בשם הפעל לחזקו. ולי נראה שנשא שנאמר כאן כמו נשא פלוני את ידו, ונקצר הדבור על פי מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד׳ ה׳), וכמו שנאמר ישא ביום ההוא לאמר (ישעיה ג׳ ז׳) ופירשו רש״י

(יא) **לכן אשוב ולקחתי** וגו׳. שיבה זו היא אשר פירשתיה בביאור ושבת ובסית (דברים כ״ג י״ד), ולקיחה זו מפורשת לך כל צרכה על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג). ופירוש ולקחתי ולא אתן. וקוטש המתרגם ולקחתי ich will an mich nehmen צחוק עשה לנו. ויתורגם ללועזים darum will ich's nunmehr anders machen und zurückhalten mit meinem Korn.

ופשתי. דין תיבה זו מפורש לך למעלה פסוק ז׳. **לכסות ערותה** מתאר פשתי. וראה מה שאמרתי בביאור לרשתה (יהושע י״ג א׳).

(יג) **כל משושה חגה** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז׳ בסוף דברי. וכאן, מפני שאין למשוש רבוי בלשון, שכניו ארבעתם כמוהו יחידים כלם, כדי להשוות סדר הדברים. ולפי שמיני המשוש הרבה והוא אין לו רבוי בלשון, אמר הכתוב „כל״ משושה, ומה שאחריו מפרש מיניו.

(יד) **אתנה.** יחיד הוא ואין לו אח בכל המקרא. וכבר קדמני מי שאומר שאף זה טעות סופר הוא ועקרו אתנן. ונראה לי שאלה תולדות טעות זו. בתחלה נשמטה נו״ן מפני אחותה שלפניה, ואחרי כן נשנית בסופו ה״א מראש התיבה האחרת.

ליער. ראה מה שאמרתי בביאור ביערת הדבש (ש״א י״ד כ״ז). ועל פי הדברים ההם אף יער זה משמעו קנה. וכנוי של ושמתים שב אל גפנה ותאנתה, ואף על פי שהן לשון נקבה. ויתורגם ליער ללועזים zum Gestrüpp.

(טז) **אנכי מפתיה והולכתיה המדבר.** הנה ימי הנבואה הזאת לישראל ימי דגן ותירוש ויצהר וכסף וזהב הרבה אשר עשו לבעל (למעלה פסוק י׳)[1]. ואחר שלא יכלו ישראל לקבל רב טובה, כי מתוך טובה הרבה חטאו, אמר ה׳ אלהיהם להחזירם לקדמתם, ולהחזיר להם ימי המדבר שהיו חסרים כבוד העשר אשר ישבעו העמים ממנו ויבעטו.

ודברתי על לבה. משל לאדם שקלקלה אשתו מרב כל, ומאהבתו שאהבה לא שלחה מביתו כי אם פתה אותה להסתפק במועט, ומנע ממנה כל תענוגיה שהביאוה לידי קלקלה. והיא רואה רעיותיה אוכלות מאכל תאוה ומתענגות ומתפנקות ומתקשטות בבית בעליהן ומתקנאה בהן. ובראות בעלה כי כן דבר על לבה להשקיטו בדברי אהבה וחבה, להגיד לה שטוב הוא לה מכל התענוגים שבעולם. כן נראה לי פירוש הדברים האלה, ודברי הפסוק האחר מסייעים לי.

(יח) **ולא תקראי לי עוד בעלי.** מפני שבא לאמר בפסוק האחר והסירותי שמות הבעלים מפיו הקדים ואמר כאן כן, להגיד לנו שכל כך תזהר כנסת ישראל משאת שמות הבעלים על שפתיה שאפילו לה׳ אלהיה תקרא אישי ולא בעלי, לפי שבעל שם אליל.

(יט) **ולא יזכרו עוד בשמם.** במקום אחר נאמר ושמו לא יזכר עוד (ירמיה י״א י״ט), ונאמר עוד ולא יזכר שם ישראל עוד (תהלים פ״ג ה׳), וכלשון הכתוב הזה לא נאמר בכל מקום, כי לא יאמר בלשון המקרא נזכר פלוני בשמו. ואפילו נאמר שלא

---

[1]) כי ימי ירבעם בן יואש היו ימים טובים לישראל, ימי עשר רב ותענוגי בני אדם, שכן אמר נביא אחר לדור ההוא השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם ואוכלים כרים מצאן ועגלים מתוך מרבק (עמוס ו׳ ד׳), וקרא לנשיהם פרות הבשן אשר בהר שמרון וגו׳ האומרות לאדניהם הביאה ונשתה (שם ד׳ א׳).

שה׳ מפני שרחמן הוא וחסיד יעשה עמה כרחמיו וכרב חסדיו, אף על פי שאין מעשיה עמו כמעשי אשה עם אישה. וה׳ קורא לעצמו כנגד כנסת ישראל לא אישה, מפני שאמר לעשות אתה באכוריות חמה להמיתה בצמא, ככתוב בפסוק האחר. ועל פי הדברים האלה וא״ו של ואני כפ״א בלשון ערבי. ויתורגם ללועזים denn ein Unweib ist sie mir; desshalb bin ich ihr ein Unmann.

ונאפופיה מבין שדיה. נאפוף על משקל חרחור, והוא בשם הנותן ריח, והריח נותן חן, ומקום הבשם בין שדי האשה, ככתוב בצרור המור בין שדי ילין (שה״ש א׳ י״ג). והבשמים האלה נקראים כאן נאפופים על שהם שבהם אמרה כנסת ישראל למצוא חן בעיני זרים.

(ה) **והצגתיה כיום הולדה.** ראה דברי הכתוב יחזקאל ט״ז, ד׳—ו. **במדבר** כמו כבמדבר, ונפלה בי״ת השמוש מפני כ״ף אחותה על פי מה שאמרתי בביאור כיום ההוא (יהושע י׳ י״ד), ופירוש ושמתיה כמדבר ושמתיה כימי לכתה במדבר. וכמו כן יפורש ושתיה כארץ ציה שנאמר אחרי כן.

(ז) **הורתם** שם הפועל, ומשמש הרה כאן פעל יוצא, ככתוב האנכי הריתי את כל העם הזה (במדבר י״א י״ב).

ופשתי. וכן נאמר למטה פסוק י״א צמרי ופשתי. ומכאן אומרים בעלי הלשון שהשם שממנו נאמר כן פֵּשֶׁת או פשתֶה. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבשני המקראות האלה פשתי לא נקוד כדין, ודינו פשתַי, תי״ו פתוחה, והוא לשון רבים. והשם פשתָה, והרבוי פשתים על פי מה שאמרתי בביאור ועץ החיים (בראשית ב׳ ט׳) בסוף דברי. ואם לך אזן לבחן מלין, הלא תראה שמעתה השביח סדר דברי המקרא הזה שבח רב, כי שלשה זוגות הם, לחמי ומימי, צמרי ופשתי, שמני ושקויי, ושלשתם ראשון ראשון לשון יחיד ואחרון אחרון לשון רבים.

(ח) **דרכך.** השבעים מתרגמים דרכה, והם הגיהו כן מדעתם בשביל גדרה שנאמר אחרי כן. וטובים הדברים ככתבם, כי כן דרך דברי נבואה לדלג מפרצוף לפרצוף.

(ט) **כי טוב לי אז מעתה.** אנשי לבב הלא יראו ויתמהו שהנביא הזה מדבר בתשובת ישראל שישובו אל ה׳ אלהיהם, ולא מפני שהכירו שה׳ הוא האלהים ואלהים אחרים אלילים, כי אם למען הטובה שהיו אוכלים בימי עבודתו והיא אבדה מהם בעבדם אלהים אחרים. ודי לנביא בתשובה זו, כי לא עלתה מחשבתו למעלה ממנו. והדבר הזה מלמדנו שבימים ההם לא היתה לעם דעת אלהים ודרכיו דעת רחבה מאוד, ונשגב מהם מה אלהי אמת דורש מעובדיו ויראיו.

(י) **עשו לבעל.** שב אל כסף וזהב לבדם, ולא אל דגן ותירוש ויצהר. וראה מה שאמרתי שופטים ו׳ ב׳. ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש עשו לבעל עשו את הכסף והזהב לצרכי הבעל ועבודתו[1]). וכן נאמר אחרי כן ותעד נזמה וחליתה ותלך אחרי מאהביה (למטה פסוק ט״ו), ונזם וחלי כסף וזהב, ומאהביה המה הבעלים.

---

[1]) ופה מקום אתי לחזור אחר הכתוב האומר ואשר היה נעשה ליום אחד (נחמיה ה׳ י״ח), שלא אמרתי בו דבר מפני שנראו לי הדברים נכוחים למבין, ועתה רואה אני שטועים בהם החכמים. ואין נעשה שנאמר שם כמו צאן עשויות (ש״א כ״ה י״ח). לפי שאם תאמר כן תקנת שור וצאן וצפרים, ולא תקנת יין שאף הוא מן הנעשים. ועשיה שנאמרה שם כאחותה שבמקרא הזה אשר לפנינו. ויתורגם ואשר היה נעשה ללועזים und was aufgebraucht wurde.

ואהבי אשישי ענבים. לא יפורשו הדברים האלה כמשמעם, כי אשישי ענבים מה הם ענין לכאן? ולדברי האומרים שאשישי ענבים מנחה שהקריבו לאליליהם, מה המנחה הזאת ענין לכאן? ומפי חכם אחד מחכמי ישראל שמעתי שענבים זה טעות סופר ועקרו עגבים. בגמ״ל, ולא נראים לי דבריו, לפי שהלא הזכיר הנביא בנמשל חטאת ישראל בשמה ואמר והם פונים אל אלהים אחרים, ולא יחזור עתה לדמותה לעגבים.

ואומר אני שאין אשישי ענבים הפעול של אוהבי כי אם תאר הפעל, ונסמך שם הפועל אליו כמו שנאמר דמי חנם (מ״א ב׳ ל״א), ונאמר הרת עולם (ירמיה כ׳ י״ז), והפעל הדבר למד מענינו שהוא אלהים אחרים. ויתבאר לך המקרא הזה בזכרך שאשישות ענבים רפואת חולת אהבה, ככתוב סמכוני באשישות וגו׳ כי חולת אהבה אני (שה״ש ב׳ ה׳). ואם כן, זה הדבר שאמר הכתוב כאן והם פונים אל אלהים אחרים ואוהבים אותם עד להתחלות ויצטרכו להסמך באשישי ענבים. ולא בעבודת אלילים עצמה מדבר הכתוב הזה, כי לא כה׳ אלהי ישראל האלהים אחרים. ה׳ דורש מעובדיו צדק ומשפט וחסד ורחמים והצנע לכת עמו, והאלילים די להם בעולה ומנחה; ואם כן, אין אוהביהם חולי אהבתם, כי על נקלה ימצאוה. והכתוב הזה מדבר ביגיעה שיגע ישראל להתחבר אל גויי הארץ ולכרות עמהם ברית. כי כבר הראיתיך לדעת שכל משא ומתן שיש לישראל עם גויי הארץ יֵחשב להם כעבודה זרה. וכנגד הדבר הזה קרא הנביא את ישראל חולי אהבה, כי יש שלא היו הגוים חפצים לכרות הברית שהיה ישראל מתאוה לה. ויתורגם ללועזים und sie lieben der Art, dass sie der Traubenkuchen bedürfen.

(ב) **ואכרה.** ככתוב לפנינו אין לפרש הדגש שבכ״ף. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים וָאֶשְׂכְּרֶהָ. ואומר אני שכן העקר. ומעתה תתבאר לנו כ״ף רגושה זו, כי דינה בתחלה בדגש קל, וכן מְצאה הנקדן נסמנת לפניו[1], כי נשארה כ״ף מסומנת בדגש אף אחר שנשמטה שי״ן בטעות סופר. וממה שלא נזכר כאן שם האשה השכורה הזאת שמענו שהיא גמר בת דבלתים שהיתה לנביא לאשה בדבר ה׳ (למעלה א׳ ג׳). ונראה ששלחה הושע בינתים, ובדבר ה׳ חזר וישכרה לו. ומלשון הכתוב משמע שנתן הנביא את דמי השכירות לאשה עצמה ולא לרֵעה שהיתה אוהבת אותו כמו שיש מחכמי הגוים אומרים.

ולתך שערים. אמרו הראשונים שהוא חצי חמר, הוא כור. והעמר שיש בו כדי שבע לאדם אחד (שמות ט״ז ט״ז) עשירית האפה (שם פסוק ל״ו). והחמר עשרה בתים (יחזקאל מ״ה י״ד), והחמר והבת מדה אחת להם (שם פסוק י״א). נמצא שיש בתבואה שנתן הושע לאשה כדי מאה וחמשים סעודות או מזון שבעים וחמשה יום, כי הראשונים לא היו אוכלים כי אם שתי סעודות בכל יום[2]. ומפני שאין הימים האלה ימים רבים, ומפני שאין בשכירות די מזון לימים רבים, אמרתי שהדמים האלה לשבעים וחמשים ימים, ובסוף הימים ההם אמר לתת לה עוד תבואה וכסף כערך הזה. והוא נתן לה את התבואה למאכל והכסף לשאר צרכיה.

---

[1]) ראה מה שאמרתי שופטים כ׳ ל״ב בציון שבגליון.

[2]) במקרא לא נזכרו כי אם שתי סעודות ליום (שמות ט״ז ח׳ ומ״א י״ז ו׳). וממה שאמרו חכמי המשנה כי שיש לו מזון שתי סעודות לא יטול מן התמחוי מזון ארבע עשרה סעודות לא יטול מן הקופה (פאה ח׳ ז׳), שמענו שגם בימיהם היו אוכלים ארבע עשרה סעודות בשבוע, שתי סעודות ליום.

יזכרו עוד בשמם כמו לא יזכר שמם עוד, איך יאמר הכתוב הזה כן, ואף בשוב ישראל מאחרי הבעלים הלא יִזָכרו על ידי גויי הארץ העובדים אותם.

ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא יזכרו כי אם יַזְכִּרוּ, וישראל הפועל, והלשון ככתוב ובשם אלהיהם לא תזכירו (יהושע כ״ג ז׳). ואם יקשה לך שנאמר לפני מזה מפיה וכאן הוא אומר יזכירו, זכור שבראש הפסוק האחר נאמר וכרתי להם, ובין כך ובין כך הכתוב הזה מדלג מלשון יחיד ללשון רבים, ולמה יאחר דלוגו עד שדבר שלא כלשון עמו ושלא כאמת? ויתורגם ללועזים dass sie ihren Namen nicht mehr im Munde führen.

(כ) **וכרתי להם ברית וגו׳.** ראה מה שאמרתי בביאור ורבה עליך חית השדה (שמות כ״ג כ״ט). ובא וראה מה בין האמונות והדעות של עם הארץ וכהניו לאמונות והדעות של הנביאים. כי הנביא הזה, אף על פי שהראיתיך לפני מזה שהוא מדבר לעם שאין דעתו את ה׳ ודרכיו דעת רחבה מאוד, הלא מדבר הוא בו כמי שלא קצרה ידו ממשול בחיה הרעה, שלא כדעה הנשקפה לנו מבעד לכתוב שבתורה שהזכרתי.

אשבור. תרגמו יונתן אבטל. ואתה אל תטעה לאמר שהיה המתרגם קורא אשבית תחת אשבור. כי הפעל הזה כמות שהוא כתוב לפנינו בספרים זה משמעו לשון בטול, כמו שנאמר בקינת צור נשברת מימים (יחזקאל כ״ז ל״ד).

והשכבתים לבטח. הלשון הזה לא מתישב היטב. ויונתן המתרגם ואשרנון היה קורא וְהִשַּׁבְתִּים, ככתוב בירמיה ל״ב ל״ז, או וְהִשְׁכַּנְתִּים. וזה וזה טובים מאשר לפנינו.

(כא) **בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים.** חלק הדברים ותן חצים לישראל וחצים לה׳ אלהיו. כי זה פירוש הכתוב וארשתיך לי על מנת שתהיי את עושה צדק ומשפט ואני עושה עמך כחסדי וכרוב רחמי.

(כה) **וזרעתיה לי בארץ.** מחכמי הגוים יש משבשים וזרעתיה ומגיהים וזרעתיהו, ומשיבים הכנוי אל ישראל. והם עושים כן וטועים, כסבורים שהנביא חוזר בסוף דבריו אלה על שמות כל שלשת בניו. ולא זכרו החכמים ההם שלא כלא עמי ולא רחמה יזרעאל, כי שני אלה יש בהם און, ולא כן יזרעאל. והנה נאמר בסוף הפסוק הקודם והם יענו את יזרעאל, והדבר ברור שיזרעאל זה כל ישראל, והנביא קוראו כן מפני שהוא בא לאמר וזרעתיה לי בארץ, והוא לשון נופל על לשון, ופירוש הדברים וזרעתי את יזרעאל הוא ישראל בשדה זרע שיצמח ויגדל והיה לי.

ג

(א) **עוד** נדרש לפניו ולא לאחריו כמו שמחברים כל חכמי הגוים, והוא מוסיף אמירה זו על אחותה שלמעלה א׳ ב׳.

אהבת רע ומנאפת. השבעים היו קוראים אֹהֶבֶת, וכבר י״ש בחכמי הגוים אומר שכן העקר, ובלבד שהוא לא ידע רע זה מה הוא. והוא רע שפירשתיו לך כל צרכו בביאור אשר רעה לו (שופטים י״ד כ׳). והדבר למד מענינו שרע זה רע אישה והוא הנואף. ויתורגם ללועזים die einen Nebenbuhler liebt.

רצח וניאוף החמורים. ויתורגם ללועזים Meineid bei Veruntreuung und Mord bei Diebstahl und Ehebruch nehmen überhand.

(ג) **וגם דגי הים יאספו.** הכתוב הזה מגיד לנו שיגדל חרבן זה מן החרבן שהיה בימי המבול, כי במבול לא מת כי אם כל אשר בחרבה (בראשית), ובחרבן הזה אף דגים יאספו.

(ד) **ועמך כמריבי כהן.** אין לפרש הדברים האלה ככתבם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב ועמי תחת ועמך, ומתרגמים כמריבי כהן ככהן המריב, ודבריהם דברי רוח. ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים ועִמְּךָ רִיבִי הכהן, ולא נראה לי, מפני שאין לאמר איך טעה הלבלר במי״ם של מריבי. ואומר אני שכל הדברים ככתבם ונקודם, חוץ מכמריבי שעקרו ודינו מְרִיבַי, כי נשנית כ״ף בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה. ופירוש הכתוב אך איש אל ירב ואל יוכח איש, ולא זאת בלבד, כי העם שאתה הכהן מורה אותם המה מריבים עמי. וכן אמר נביא אחר למה תריבו אלי (ירמיה ב׳ כ״ט). ואמר עמך, כמו שנאמר למשה שחת עמך (שמות ל״ב ז׳). ויתורגם ללועזים deine Leute hadern sogar mit mir, o Priester!

(ה) **וכשלת היום.** הדבור אל הכהן הנזכר בסוף הפסוק הקודם. והיום כמו יומם, ומקביל אליו לילה שנאמר אחריו. ונתן לכהן היום לפי שעבודתו עבודת יומם, ולנביא הלילה מפני שחזיונותיו ראשיתם חזיונות לילה (ש״א ג׳, ב׳—י״ד, וש״ב ז׳ ד׳).

ודמיתי אמך. לא יפורש ככתבו וכנקודו. ואומר אני אל תקרא ודמיתי כי אם ודִמֵּיתִי, הבנין הכבד הדגוש, ואמך זה טעות סופר ועקרו עִמְּךָ, ופירוש הדברים ואדמה לך את עמך לפורענות. והוא שנאמר אחרי כן והיה כעם ככהן (למטה פסוק ט׳). ויתורגם ללועזים und wie mit dir will ich mit deinem Volke verfahren.

(ו) **מבלי הדעת.** דעת זו דעת אלהים הנזכרת למעלה פסוק א׳. ועל כן נכנסה ה״א הידיעה בראשה.

(י) **הזנו.** לא מתישב הלשון הזה בפעל שגזרתו לשעבר וענינו לעתיד. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא הזנו כי אם והזנו, כי בטעות סופר נשמטה וא״ו ראשונה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

את ה׳ עזבו לשמור. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הזה. ואפילו נאמר שעזבו לשמור כמו חדלו משמור, עדיין קשה „לשמור״, אם שם ה׳ הוא הפעול, כי מה שמירת ה׳ שאין כמותה בכל כתבי הקדש? לכן אמרתי שכאן הופרד בין הדבקים, וסוף הפסוק הזה עָזָבוּ, ולשמור מחובר אל ראש הפסוק האחר האומר:

(יא) **זנות ויין ותירוש יקח לב.** וזה פירוש הדברים בחבורם את ה׳ עזבו לאחוז בזנות ויין ותירוש אשר יקחו לב, והלשון ככתוב לשמור מזמות (משלי ה׳ ב׳). ואמר הכתוב כן מפני שלא ישמור כל אלה הדבק בה׳ אלהיו, ומפני שלב העם אליהם עזבו את ה׳ המונעם מאלה למען יוכלו ללכת אחריהם כאות נפשם. ויתורגם ללועזים sie haben JHVH aufgegeben, damit sie fröhnen können der Hurerei, dem Weine etc.

(Staatsverbrechen), לפי שאם נמצא הגנב משלם תשלומי כפל וארבעה וחמשה. והוא כל ענשו (שמות כ״א ל״ז וכ״ב ג׳), חוץ מגונב נפש החמורה שהוא במיתה (שם כ״א ט״ז).

והשבעים מתרגמים ולתך שעורים כאלו כתוב ונבל יין. ולא ידעתי לכוון מה ראו על ככה. ושעורים אפשר שהיו קוראים תחתיו שְׁכָּרִים ופירשוהו ככתוב הקיצו שכורים (יואל א׳ ה׳) כלומר שותי יין (Zecher). ולתך שכתבוהו המתרגמים נבל בכתב יוני ולא נתנו לו תרגום כלל אפשר שקבלה היתה בידם שהוא ונבל מדה אחת להם, כי נבל שם הכלי ושם מדה, כמו שנראה ממקראות הרבה בכתבי הקדש. ולא נראה לי שיש לתרגומם יסוד, כי אין שכורים יין.

(ג) **תשבי לי.** מפורש לך כל צרכו בביאור תשב בדמי טהרה (ויקרא י״ב ד׳). **וגם אני אליך.** יש מפרשים וכאשר תהיי אתה אלי כן אהיה אני אליך לבלתי קחת אשה אחרת, ואחרים מפרשים ואף על פי כן לבי אליך, ולא זה ולא זה במשמע לשון הכתוב. ולי נראה שטעות סופר יש כאן, ואל״ך זה עקרו אֵלַי, כי נשנית כ״ף מראש התיבה האחרת, ופירוש וגם אני אלי, וגם אנכי אהיה לעצמי ולא אזדווג לאשה זולתך[1]). ומשמע הדברים ללועזים auch ich will für mich leben.

(ד) **ואין אפוד ותרפים.** ממה שלא נאמר ואין אפוד ואין תרפים שמענו שאפוד ותרפים דבר אחד ולא שנים, כלומר אין זה בלא זה, כי שניהם יחדו ישמשו. והדבר ברור שאין אפוד זה מלבוש כאפוד המחובר לחשן, והוא פסל כתרפים. ושניהם בימי הנביא נוהגים בישראל בעבודת ה׳.

(ה) **ופחדו אל ה׳** מפורש לך כל צרכו בביאור ולא פחדתי אליך (ירמיה ב׳ י״ט).

ד

(א) **ואין דעת** וגו׳. וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי, וזה פירוש הדברים אין אמת ואין חסד, ואם כן, אין דעת אלהים בארץ; כי אלהי אמת ואוהב חסד ה׳, והארץ שאין בה שתי אלה אין בה דעת אלהים.

(ב) **פרצו.** מימי קדם טעו כאן בפסוק טעמים, שכן אמרו הראשונים בהרג הרב שנהרג בירושלים ביום חרבנה לקיים מה שנאמר פרצו ודמים בדמים נגעו[2]), וחברו פרצו אל סוף הפסוק. וכן עושים כל חכמי ישראל וכל חכמי הגוים עד היום הזה. ויונתן מתרגם ומולידין בנין מנשי חבריהון, ואחריו כרוך רש״י. ורד״ק פירש פרצו גדר ומשמרת התורה. ולא טובים מדבריהם דברי חכמי הגוים המפרשים פרצו חתרו בתים, ולא ידעתי מה ראו על ככה, כי לא משמש פרץ תשמיש זה בכל המקרא.

ובאמת דין האתנח בתיבה זו ולא באשר הוא שם. וכל שמות הפעל שבראש הפסוק המה הפועל של פרצו, והלשון ככתוב ומקנהו פרץ (איוב א׳ י׳), ופירוש הדברים רבו מאוד אלה וכחש וגו׳. ואולם וא״ו של וכחש ושל וגנוב כפ״א בלשון ערבי, ויתר הואוי״ן כמשמעם. כי אף על פי שחמשה שמות הפעל בראש הפסוק, שנים לבדם העקר, אלה ורצוח, וכחש הוא המביא לידי אלה, וגנוב ונאוף המה המביאים לידי רצח, כי יתָּפש הגנב והנואף והוא מכה תופשו נפש. ועל כרחנו נפרש הפירוש הזה, לפי שאם לא כן אין סדר לדברים, כי הושמה גנבה הקלה[3]) בין

---

[1]) ואם יקשה לך תשמישו של אלי זה, זכור שאף בלשון המשנה מאלי׳ כמו מעצמו. ובלשון המקרא קרב אליך (ישעיה ס״ה ה׳) ריח לו כמוהו.

[2]) ראה מדרש איכה בפתיחתא.

[3]) אמרתי לגנבה קלה, כי אצל עם העברים לא היתה גנבה מן העברות החמורות

מתרגום השבעים שהם היו קוראים מְגָאוֹנָהּ, וכן העקר, ובלבד שהם לא עמדו על טעמו, כסבורים שפירוש מגאונה מתוך גאונה, ובאמת מ״ם זו מ״ם היתרון, וזה פירוש הכתוב אהבו קלון יותר מגאון שמרון. ואין צרך לאמר שגאון זה ה׳ שהוא גאון ישראל, כי כדי בזיון וקצף אם היו בני ישראל אוהבים קלון מכבודם וגאון ארצם.

(יט) **צרר רוח אתה בכנפיה.** ראה מה שאמרתי בביאור המחנה האחת והכהו (בראשית ל״ב ט׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן כנוי של בכנפיה שב אל רוח, ואף על פי שנאמר בראש הדברים צרר, לשון זכר. ועל דבר הענין, כשבא ה׳ לרמז ליחזקאל שתהא לאנשי ירושלים שארית מעט אמר לו כנגד שער ראשו וזקנו אשר גלח ולקחת משם מעט במספר וצרת אותם בכנפיך (יחזקאל ה׳ ג׳). ואם כן, הצורר דבר בכנפיו מצילו לו. וכאן כשהרוח הוא הצורר בכנפיו הצלתו לרוח.

מזבחותם. אין כלשון הזה בכל המקרא. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים מִמִּזְבְּחוֹתָם, ואין ספק בדבר שכן העקר.

ה

(א) **פח הייתם למצפה** וגו׳. לא נראה לי שמצפה מקום הפח, ואומר אני שמצפה המקום אשר ליושביו היה הפח. והוא הדין לסוף הפסוק שלא פרושה הרשת על תבור, כי פרושה היא במקום אחר לתפוש יושבי תבור. ויתורגם על תבור ללועזים für Thabor.

(ב) **ושחטה שטים העמיקו.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, והדברים בעקרם וְשַׁחַט הַשִּׁטִּים, ושחט כמו سخط בלשון ערבי ומשמעו אף וחמה, והנביא משתמש בו כאן על שם השטים למען לשון נופל על לשון, אף על פי שריחו הוא ולא ממשו. והשטים הוא המקום ששם נצמדו בני ישראל לבעל פעור (במדבר כ״ה, א׳—ג׳). ופירוש הדברים העמיקו הכעס שהכעיסוני בשטים, כלומר הרבו להכעיסני מן הכעס שהכעסוני אבותיהם בשטים. וראה מה שאמרתי בביאור מן השטים ועד הגלגל (מיכה ו׳ ה׳). ואמת אגיד ולא אכחד שנראה לי הפירוש הזה רוחק, ובלבד שטוב הוא בעיני מכל הפירושים אשר ראיתי ואשר שמעתי במקרא הזה.

ואני מוסר לכלם. השבעים היו קוראים לָכֶם תחת לכלם, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר. ומוסר לא נראה לי ששרשו יסר, ואומר אני ששרשו סור, והסרה זו כאחותה שפירשתיה בביאור והסירו את אלהים (יהושע כ״ד י״ד), ולמ״ד של לכלם כלמ״ד של ברוך אברם לאל עליון (בראשית י״ד י״ט). ופירוש הדברים ואני כלם הסירוני מהיות אלהים להם. ויתורגם ללועזים und ich bin von ihnen Allen abgeschafft.

(ג) **אני ידעתי אפרים** וגו׳. אין אפרים הפעול של ידעתי, ולא ישראל הנפעל של נכחד. ואפרים וישראל הדבור אליהם והם קרואים, והפעול של ידעתי הוא המאמר השלם כי עתה הזנית וגו׳, והנפעל של נכחד הפעולה עצמה[1]), ופעול

[1]) ואמרתי כן, ולא אמרתי שהפעול של ידעתי הוא גם הנפעל של נכחד, מפני שאם כן, המאמר כי עתה הזנית וגו׳ יהיה מקומו המקום הראשון והמקום השני גם יחד, וכדבר הזה לא במהרה יֵעשה.

(יב) **התעה.** לא במהרה תמצא בכמו אלה כלשון הזה בדברי הנביא הזה. ואומר אני אל תקרא התעה כי אם הִתְעָהוּ, כי בטעות סופר נשמטה וא״ו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(יד) **ועם לא יבין.** מתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא וְעַם, כשני רעיו שבראש הפסוק. ואין הדין עמו.

(טו) **ואל תשבעו** וגו׳. וא״ו זו כח או כחה, וכבר הראיתיך כיוצא בו בביאור ומכרו ונמצא בידו (שמות כ״א ט״ז). ופירוש הדברים בהבורם אל הקודם להם אל תבאו הגלגל ואל תעלו בית און, ואם יוספים אתם לבא ולעלות שמה חדלו מהשבע בשמי לאמר חי ה׳.

(טז) **ככבש במרחב.** אמרו החכמים כלם שמרחב זה מקום מרעה רחב ידים, ואם כדבריהם למה נזכר כבש? וכשנזכר כבש, הדבר ברור שמקביל כבש אל פרה סוררה, והוא מקביל אליו לפי שהכבש הפך מן הפרה הסוררה, כי הכבש לעולם לא יהיה סורר. וכן נאמר כשה לטבח יובל (ישעיה נ״ג ז׳), ונאמר עוד ככבש אלוף יובל לטבוח (ירמיה י״א י״ט). הרי שאין הכבש סורר אפילו כשיובל לטבח. ואף הלועזים ללשונותם הכבש להם מופת לתמימות. ואם כן, מרחב ככתוב העמדת במרחב רגלי (תהלים ל״א ט׳), והרגלים במרחב כשלא אסורות ובעליהן הולך אל כל אשר תאוה נפשו. ועל פי הדברים האלה הפרה הסוררה ייראו בעליה שלא תעזוב את מקומה ותלך לנפשה והאבד, ועל כן תרעה במרעה ורגלה אחת קשורה בחבל ביתד התקועה בקרקע, כדי שלא תרחק מן היתד כי אם כמלוא החבל סביבותיה[1]; והכבש התם רועה במרחב, ואין מעצור לרגליו. והוא שאמר הנביא אם כפרה סוררה סרר ישראל הלא ישים מעצור לרגליה, ולא ירענה במרחב ככבש התם. ויתורגם ללועזים soll sie da JHVH freien Fusses weiden lassen wie Lämmer?.

(יז) **חבור עצבים אפרים.** חכמי הגוים מרביתם אומרים שזה פירוש הדברים אפרים חָבֵר הוא לעצבים. ואין עובדי אלילים חברים לאליליהם. וסוף הפסוק יש נואשים מלפרש, ויש מפרשים הנח לאפרים ואל תוכיחהו. וכחשם בפניהם יענה יתר דברי הספר הזה שבמעט כלם תוכחת אפרים. ולי נראה שחבור שם דבר והוא כמו חֶבֶר, והנח לא נקוד כדין, ודינו הֻנַּח, וזהו פירוש הדברים חֶבֶר עצבים הוא אשר הונח לאפרים, כי עזב אפרים את ה׳ אלהיו וה׳ גם הוא עזב אותו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים der Götzenhaufe ist Alles, was Ephraim übrig bleibt.

(יח) **סר סבאם** וגו׳. אף הדברים האלה גדולי חכמי הגוים נואשים מלפרשם, וקטניהם אומרים שזה פירושם סר טעם סבאם, והמה דבריהם סרי טעם. ואני אומר שהלשון ככתוב הסירי את יינך מעליך (ש״א א׳ י״ד). ופירוש הדברים כשסר יינם מעליהם אז יזנו. ואמר הכתוב כן, מפני ששכרון, אף על פי שהוא מרבה לאיש תאות הזיווג ממעיט הוא את כחו להביאה. ושכרון היה אפרים רגיל בו, שכן נביא אחר מוכיח את שכורי אפרים. ראה ישעיה כ״ח א׳ וג׳. ויתורגם ללועזים Kaum ist ihr Rausch vorüber, machen sie sich an die Hurerei.

אהבו הבו וגו׳. השבעים לא מתרגמים הבו, וחזקה להם שלא היה לפניהם בספרים, כי לאחר זמן נשנו שלש אותיות אלה מן התיבה שלפניהם. ואף נראה

---

[1]) בלשון הגרמנים אין לחבל הזה שם מיוחד, והאנגלים יקראו לו tether.

מעט, ובנין אב לכלם הכתוב האומר בעוד שלשת ימים אתם עוברים את הירדן (יהושע א׳ י״א). כי בני ישראל לא עברו את הירדן עד שוב מרגלי יריחו, והמה היו נחבאים בהר שלשת ימים (שם ב׳ כ״ב); תן להם זמן הליכה וחזרה ושהות בבית רחב, והלא תמצא שלכל הפחות אחד משני המקראות ההם אין מספרו מדויק. ובכן נעשה שלשת ימים דבור שמשמעו שעה קלה וזמן מעט. וכן אמר חזקיהו אשר חכה לקום מחליו מיד ועליתי ביום השלישי בית ה׳ (מ״ב כ׳ ח׳). וכן המקרא הזה אומר יהיינו מיומים ביום השלישי יקימנו, כמי שאומר בשעה קלה יקימנו.

ונחיה לפניו. אין לפניו שנאמר כאן תאר המקום, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י״ז י״ח).

(ג) **ונדעה.** תיבה זו לא מתישבת על לשון הפסוק הזה. ואומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, ותיבה זו סוף הפסוק הקודם, ופירוש הדברים ההם בחבורה אליהם ונחיה לפניו ונדעה שהוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו (למעלה פסוק א׳).

כשחר נכון מוצאו. לא עמדו החכמים על פירוש הדברים האלה. ויש משבש ומגיה „כשחרנו כן נמצאהו״, ואין לדבריו טעם. והדברים האלה תאר הפעל, וזה פירושם בחבורם אל ראש הפסוק: נרדפה לדעת את ה׳ ידיעה שלמה וברורה כדעתנו שהשחר נכון מוצאו. ותפס הנביא במשל הזה מפני שדעת זו דעת מצויה, ולהגיד לנו שכמו שהשחר נכון מוצאו, אף על פי שביום ענן וערפל לא יֵראה, כן נכונה תשועת ה׳ ליראיו גם כי תאחר לבא. ויתורגם ללועזים lasst uns eifrig streben, JHVH so zu erkennen, wie dass die Morgenröthe ihren sichern Aufgang hat.

כמלקוש יורה ארץ. ראה מה שאמרתי בביאור והוריתיך (שמות ד׳ י״ב). ועל פי הדברים ההם אף יורה זה שרשו הרה, ופירוש המקרא הזה כמלקוש המעבר את הארץ. ואל יקשה לך הלשון הזה, כי בעיני העברים הארץ נקבה והמטר רובעה ומעברה. וכן אמרו הראשונים מטרא בעלא דארעא (תענית ו׳ ב׳). ויתורגם יורה ארץ ללועזים der die Erde schwängert.

(ד) **וחסדכם כענן בקר.** הדברים האלה מקבילים אל כמלקוש יורה ארץ שנאמר בה׳ בסוף הפסוק הקודם. כי ענן כבר אמרתי לך במקום אחר שוה הדבר שבינו ובין עב שעב מגשימה ואין ענן מגשים. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאומר הנביא: חסדכם שהוא כענן בקר אשר לא יגשים אין בו די הקרב אתכם אל ה׳ שהוא כמלקוש יורה ארץ. והמאמר הזה משרת מלמד על שלפניו.

(ה) **בנביאים** על ידי הנביאים, והחצובים המה העם. וכמו כן פירשו רש״י ורד״ק. והפעול של חצבתי חשכו הכתוב עד המאמר האחר, ושם אמר הרגתים, בכנוי. וכמו אלה הראיתיך רבות.

ומשפטיך אור יצא. כבר אמרו אחרים לפני שכאן הופרד בין הדבקים והדברים כעקרם ומשפטי כָאוֹר יצא, ובלבד שלא עמדו על טעם משפט זה, כי לא ידעו מה הוא. והוא ככתוב משפט אלהי הארץ (מ״ב י״ז כ״ו), ופירוש המקרא הזה וכאור יצא ויִוָדַע מה אני דורש מעובדי ויראי. והמשפט מפורש לנו בפסוק האחר האומר כי חסד חפצתי ולא זבח. ויתורגם ללועזים dass zu Tage trete, welches meine Auforderungen sind.

של ידעתי משמש אף לה. ואף על פי שכבר קרואים אפרים וישראל כאן הכתוב חוזר וקוראם אחרי כן כדי להשוות לשון סוף הדברים אל ראשו. ויתורגם ללועזים ich weiss, Ephraim, und es entgeht mir nicht, eben jetzt hast .Hurerei getrieben etc.

(ד) **לא יתנו מעלליהם.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ואומר אני אל תקרא יתנו כי אם יִתְּנוּם, כי בטעות סופר נשמטה מ״ם שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת.

(ז) **יאכלם חדש את חלקיהם.** השבעים מתרגמים חדש בעין שדפון וירקון, ואין לתרגומם טעם. ולא טובים ממנו דברי חכמי הגוים המפרש״ם דברים כמשמעם. ולדעתי לא יפורשו הדברים כנקודם. ואומר אני אל תקרא יאכלם חדש כי אם יַאֲכִלֵם חָדָשׁ. והנה נאמר לפני מזה בנים זרים ילדו, והוא משל למעשיהם הזרים שלא ידעום אבותיהם. וכנגדם הוא מסיים ואומר עתה יאכילם חדש את חלקיהם, כמי שאומר עתה יתן להם מפרי מעלליהם שהם חדשים עמהם. והלשון ככתוב פרי מעלליהם יאכלו (ישעיה ג׳ י׳). ויתורגם ללועזים nunmehr wird er sie ihr .Theil in der ueuen Weise geniessen lassen

(ח) **אחריך בנימין.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב הֶחֱרִדוּ תחת אחריך. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ובלבד שהמקרא מקרא קצר, ומלואו הבט אחריך בנימין, כלומר הִזָּהֵר מאשר אחריך. וכן יזהיר הערבי את חברו מאשר אחריו ויאמר بعدك ודי לו בכך.

(ט) **הודעתי נאמנה.** אין נאמנה הפעול של הודעתי כמו שאומרים החכמים כלם, כי הוא תאר הפעל, והפעול המאמר השלם שבראש הפסוק. וזה פירוש הדברים אפרים לשמה תהיה, אותה הודעתי בשבטי ישראל הודעת אמן. ויתורגם ללועזים .ich hab's unter den Stämmen Israels bestimmt angekündigt

(יא) **עשוק אפרים** וגו׳. הנה נאמר בפסוק הקודם היו שרי יהודה כמסיגי גבול, ומן המקרא הזה שמענו שהגבול שהסיגו שרי יהודה גבול אפרים. ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת הסגת הגבול מה היתה. וסוף המקרא הזה לא ידעתי לפרשו. ומי יודע? והשבעים ויונתן והסורסי המתרגמים צו כעין שוא לא מתישב תרגומם על לשון ראש הפסוק.

(יג) **אל מלך ירב.** הדבר ברור שמכוון הנביא למלך אשור. וחכמי הגוים אומרים שנקרא מלך אשור כן על שם שהיה איש ריב לכל העמים. ולא נראים לי דבריהם, מפני שאין בריב די השמיע משמע מלחמות כמלחמות אשור. ואומר אני אל תקרא ירב כי אם יָרֵב, והוא שלא בהפסק יָרֵב. ומלך אשור נקרא כן על שם שהרבה לו ארצות. ויתורגם מלך ירב ללועזים .König Nimmersatt

(טו) **אשובה אל מקומי** אסלק שכינתי מתוכם. **עד אשר יאשמו** עד שירגישו בעצמם וידעו שאשֵׁמים הם. ויתורגם ללועזים bis dass sie sich .schuldig fühlen

ו

(ב) **ביום השלישי יקמנו.** כבר אמרתי לך ושניתי שכמו אלה מרביתם אין מספרם מדויק ומצומצם, כי במקראות הרבה אין שלשה כי אם אחד ועוד או

כי פעלו שקר. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אף הם הנפעל של ונגלה, ופירוש הכתוב אז יגלה כי פעלו שקר. **וגנב יבא** וגו'. ואז יגלה שמי שפשט בחוץ כגדוד יבא כגנב ויאמר להסתיר מעשיו. ויתורגם ללועזים dass sie Falschcit üben und als Diebe auftreten, ob sie gleich wie Räuberbanden auf öffentlicher Strasse plünderten.

(ב) **ובל יאמרו ללבבם** וגו'. ובטרם יגלו ללבבם כל רעתם אני ידעתיה וזכרתיה. והמחברים „כל רעתם זכרתי" ועושים המאמר הזה הפעול של יאמרו לא יודעים בטיב לשון המקרא, לפי שכשהפעל של אמר מאמר שלם דינו דברים כעקרם (direkte Rede), ואם כן, היה בדין שיאמר הכתוב זכר ה'. ויתורגם ללועזים und noch haben sie ihre ganze Bosheit ihrem eigenen Herzen kaum anvertraut, schon habe ich sie inne.

(ג) **ברעתם ישמחו מלך.** לא יפורש כבתבו, כי אין לדברים טעם. ואומר אני אל תקרא ישמחו כי אם יְמַשְׁחוּ, והדברים אמורים כנגד הקושרים בישראל שקשרו על מלך והרגוהו והמליכו אחר תחתיו, ועשו כן פעמים הרבה. ואף על פי ששרים כשהוא לעצמו לא יפול בו לשון משיחה, אחר שנזכר מלך כפעול ראשי הוא להוסיף עליו שרים. וראה מה שאמרתי בביאור ממשא מלך שרים (למטה ח' י').

(ד) **כלם מנאפים.** גם זה לא יפורש כבתבו, כי כל הדברים האלה אמורים בקשר שהיו קושרים על מלכי ישראל, ומה ניאופים ענין לכאן? ובגלל הדבר הזה אומר אני שכאן חברו להן יחדו שתי תיבות בטעות סופר, ומנאפים זה עקרו מִן־אֳפִים. ופירוש הדברים כלם יש בהם מדרכי האופים, וכמו שהוא מסיים ואומר כלם כתנור בוערה מאופה, וגם בפסוק ו' וז' נשנה מעין המשל הזה. ויתורגם ללועזים alle erinnern sie an die Art der Bäcker.

(ה) **יום מלכנו החלו** וגו'. לפנים חברתי יום אל מלכנו, ופירשתי יום מלכנו יום הולדת את מלכנו או יום המשח אותו, כמו שמפרשים כל החכמים. ועתה חזרתי בי מן הפירוש ההוא, לפי שיום כיום הזה יום משתה ושמחה לכל עם ועם, ושכרון היום ההוא לא יחשוב הנביא לאפרים עון. ואפילו יֵחשב לו הדבר הזה לעון מה הוא בפני המעשים שנאמרו לפני מזה באמרו ברעתם ימשחו מלך (למעלה פסוק ג'), והמעשים שנאמרו אחרי כן באמרו ואכלו את שופטיהם (למטה פסוק ז'). לכן אומר אני עכשו שיום זה מוכרת ולא נסמך, והוא כרעהו שלמעלה ד' ה' ופירושו יומם, ואליו מקביל לילה שבפסוק האחר. וזה פירוש הדברים יומם החלו שרים את מלכנו במלאותם את גרונו חמת מיין. ויתורגם ללועזים Tags über benebeln die Fürsten unsern König mit erhitzendem Weine.

(ו) **כל הלילה ישן אפהם.** היין הוא אופהם. ואמר הנביא כן, מפני שבלילה לא היו שותים יין, וכאלו ישן כשהם ישנים אופהם המדליקם ביום.

(ז) **ואכלו את שפטיהם** ואכלו את מלכיהם השופטים אותם. כי המלכים שנהרגו מרביתם נהרגו בשכרונם, שהיו הקושרים עליהם שותים עמהם ומשכרים אותם ואחרי כן קמו עליהם והרגום. וכן נאמר בפירוש במלך אחד בההרגו והוא שותה שכור בית ארצא אשר על הבית (מ"א ט"ז ט').

אין קרא בהם אלי. כנוי של בהם שב אל מלכיהם, והדברים מאמר משרת מלמד על שלפניהם, ופירושם כל מלכיהם הנופלים נפלו מבלי קרוא אלי, כי לא

(ז) **והמה כאדם עברו ברית.** יש אומרים שאדם גויי הארץ, ובכל המקרא אין גויי הארץ פחותים מעם ישראל לשמירת ברית. ואחרים אומרים שאדם זה אדם הראשון, וצחוק עשו לנו; כי בימי הנביא הזה עדיין לא עלה אדם הראשון במחשבה להבראות. ואני אומר שאדם האמור כאן כמשמעו, ובלבד שהלשון ככתוב כמו זר נחשבו (למטה ח׳ י״ב; ראה שם דברי). וזה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: אני חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות, והמה כמי שהיתה בריתי אתם ברית אדם עברו אותה, כלומר הוציאו דברי הברית אשר כרתי עמהם ממשמעם ושמרום כברית אדם, כי תחת חסד ודעת אלהים העלו לי עולה וזבח, כסבורים שאני כמלך ממלכי האדמה הדורש מעבדיו מנחה. והכתוב הזה קורא למשנים מתנאי הברית עוברי ברית. ויתורגם ללועזים sie aber übertraten meinen Bund (ihn haltend), wie wenn er eines Menschen wäre.

שם בגדו בי. כבר פירשו גזניוס בדבר הזה בגדו בי, ויפה פירש, ואף על פי שחכמי הגוים האחרונים לא כן אומרים.

(ט) **וכחכי איש גדודים** וגו׳. וכמו שמכמינים לסטים על בני אדם לקפחם כן חבר כהנים ירצחו בדרך שכם. וחכי שם הפעל, וגזרת המאמר הזה ככתוב כאכול קש לשון איש (ישעיה ה׳ כ״ד). **כי זמה עשו.** כי זה כאחיו שפירשתי בביאור כי על כל כבוד חופה (שם ד׳ ד׳).

(יא) **גם יהודה שת קציר לך.** גדולי חכמי הגוים נלאו לפרש הדברים האלה, ולא ידעתי מה ראו על ככה והם פשוטים מאוד, וכבר פירשם רש״י בקצור דברים נכוחים למבין. כי במקרא ידובר בפורענות עמים כקציר, כמו שנאמר שלחו מגל כי בשל קציר (יואל ד׳ י״ג), ונאמר במפלת בבל עוד מעט ובאה עת הקציר לה (ירמיה נ״א ל״ג). ועל פי הדברים האלה יהודה הדבור אליו, ופועלו של שת הדבר למד מענינו שהוא ה׳ אלהיו, וגם, אף על פי שנאמר בראש הדברים משמש עם לך שבסופם וזהו פירוש הכתוב גם לך יהודה קבע ה׳ זמן פורענות. ויתורגם המקרא הזה ללועזים auch dir, Juda, wird er die verdiente Ernte kommen lassen.

בשובי שבות עמי. כאן הופרד בין הדבקים, כי הדברים האלה מחוברים אל ראש הפרשה האחרת.

ז

(א) הלא אמרתי לך שהמאמר שבסוף הפרשה הקודמת מחובר אל הדברים האלה. והפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה או לפעולת תמיד, ופירוש הכתוב מדי אומר לשוב שבות עמי. **כרפאי לישראל.** אף זה לפעולה שאינה שלמה וגמורה. ולכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, וכרפאי זה עקרו ברפאי, בבי״ת, כמו שנאמר לפני מזה בשובי[1]). **ונגלה עון אפרים** וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי, והיא לתשובת התנאי, ופירוש הדברים בחבורם מדי אומר לשוב שבות עמי ולרפאות לישראל אז יִגָּלֶה עון אפרים ויעכב ישועתי.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור כנסות ידו (יהושע ח׳ י״ט).

(טז) **מזעם לשונם.** לא יפורש הדבור הזה כפשוטו וכמשמעו, לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנתן ללשון אף. והערבי יאמר زَغَم כשהוא מדבר בגמל השומע את חברו גועה והוא יגעה עמו, ומשם נשאל הפעל גם בערבי לדבור המדבר באפו ובחמתו. והדבר הזה מלמדנו ששרש זעם עקרו השמעת קול כקול בהמה. ואומר אני שזעם שנאמר כאן משמעו כבתחלה[1], ובלבד שהנביא קורא כן לדברי מלאכי ישראל ההולכים מצרימה (למעלה פסוק י״א) וזקוקים לדבר עמהם שפת לא ידעוה עם העברים.

זו **לעגם בארץ מצרים.** לעג זה המקביל אל מזעם לשונם כמו בלעגי שפה שמקביל אליו „בלשון אחרת" (ישעיה כ״ח י״ב). ולא ענין חדש הוא זה, כי מחובר הוא אל שלפניו, ומי״ם של מזעם משמש אף עם זו. ופירוש הכתוב יפלו שריהם בחרב בשביל משאם ומתנם עם הנכרים ובשביל דבריהם אשר דברו שלא כלשון עמם לבקש עזרה ממצרים. ויתורגם ללועזים ob ihrer barbarischen Rede, ob ihres Kauderwälschens in Ägypten. ולא יפורשו הדברים כי אם כן, וכל היגעים לפרשם כפשוטם וכמשמעם יגעים לעקם עלינו המקרא הזה.

ח

(א) **אל חכך שופר כנשר** וגו׳. לא יפורש המקרא הזה ככתבו כי אם מקרא קצר, ומלואו הֱיֵה קל כנשר וקח שופר אל פיך והזהירם על בית ה׳. וחכך זה ככתוב ואמת יהגה חכי (משלי ח׳ ז׳), והוא כמו פיך, ובית ה׳ שנאמר כאן עם ה׳. ולשבעים נוסח אחר במקרא הזה, כי הם מתרגמים אל חֵיקָם כֶּעָפָר. ולא נראה לי שֶׁיש לתרגומם יסוד. ויתורגם כנשר ללועזים flink wie der Adler.

(ה) **זנח עגלך שמרון.** חכמי הגוים מפרשים זנח לשון סרחון שמסריח העגל, ולא נראה לי, לפי שאלו אמר הנביא כן, הרי הוא כמודה במקצת, כי לא יפול לשונו במה שכל רוח אין בקרבו. ולכל המפרשים שמרון הדבור אליה (Vocativ׳. ואם תחזור על כל הספר הזה לא תמצא דבור אל שמרון. ואומר אני שזנח זה כפשוטו וכמשמעו, ובלבד שהוא לא נקוד כדין, ודינו זְנַח או זְנָחַ, ועגלך שמרון ככתוב מדו בד (ויקרא ו׳ ג׳), ועגלך, אף על פי שיש בו כנוי, נסמך אל שמרון. והמצוה אל ישראל, וזה פירוש הדברים עזוב עגלך אשר בשמרון. וראה מה שאמרתי בביאור ועוררתי בניך ציון (זכריה ט׳ י״ג). ויתורגם ללועזים lass von deinem Kalbe zu Samarien.

(ו) **כי מישראל.** לא ישר בעיני הפירוש המקובל שאין כמוהו לרוחק בכל המקרא. ואומר אני שטעות נפלה כאן בספרים, והדברים כעקרם מִי יִשְׂרָאֵל, כי נשמטה יו״ד של מי מפני אחותה שבראש התיבה האחרת ואחרי כן נעשו שתי התיבות אחת.

והרוצה להבין דברי השאלה הזאת יזכור שבשאלת משה השואל ואומר מי אנכי כי אלך אל פרעה (שמות ג׳ י״א) המאמר כי אלך אל פרעה מאמר משרת.

---

[1]) לא נמצא זעם בספר הזה חוץ מכאן, וקרובו אף נמצא שלש פעמים (למעלה פסוק ה׳, ולמטה י״א ט׳, וי״ד ה׳), ונראה שבימי הנביא הזה עדיין לא היה לעברים משמע זעם כאף.

היו כשרים וכן נאמר בספר הזה כנגד מלכי ישראל אתן להם מלך באפי ואקח בעברתי (למטה י״ג י״א).

(ח) **יתבולל.** כל החכמים אומרים שהוא לשון תערובות, ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שהוא מלשון בלותי בשמן רענן (תהלים צ״ב י״א), ובלבד שהבנין שבכאן עושה הפועל והפעול אחד, כי תשוב פעולת הפועל על עצמו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אפרים שנס לחו מתאמץ להשיבו אליו על ידי העמים שהוא מחכה לעזרתם. ויתורגם ללועזים Ephraim sucht, durch andere Völker zu neuer Kraft zu gelangen.

עוגה בלי הפוכה. לא ידעתי לאמר מה הצד השוה שבין המשל הזה והנמשל. וכל מה שהוא, הדבר ברור לי שראש הפסוק הזה המדבר באפרים כדבר בסלת בלולה בשמן הוא הביא את הנביא למשול את המשל הזה בסופו.

(יב) **כשמע לעדתם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לְרָעָתָם תחת לעדתם, ומתרגום יונתן שמענו שהוא היה קורא לַעֲצָתָם. וכל אחד משני אלה טוב מאשר לפנינו בספרים, אבל אין בו די באר.

(יג) **כי נדדו ממנו.** מפני שבפסוק הקודם דמם לצפרים באמרו כעוף השמים אורידם, אמר כאן נדדו והוא לשון נופל בעוף. ראה דברי הכתוב ישעיה ט״ז ב׳, וירמיה ד׳ כ״ה.

ואנכי אפדם וגו׳. הפעול לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים ואם אמרתי לפדותם ידברו המה עלי כזבים.

(יד) **יתגוררו יסורו בי.** יתגורר זה כמתגורר שפירשתיו כל צרכו ירמיה ל׳ כ״ג. ועל דבר יסורו בי הלא ידעת שעקרו של סור שיסור הסר מדרכו ימין ושמאל, ומשם נשאל הפעל ויאמר סר ראובן בשמעון כשראובן נתון בצרה והוא פונה אל שמעון לעזרה אחר שפנה אל כל מקום ללא יועיל. וכמו שנאמר ויסור ברוח פיו, ונאמר כן במי שיונקתו תיבש שלהבת (איוב ט״ו ל׳), מפני שאחר שעשה כל דבר ולא הועיל לו ינסה לכבות את השלהבת ברוח פיו. ומן הענין הזה הלשון שבכאן. ופירוש הדברים בחבורם בעבור דגן ותירוש יפנו אלי ובשעה ההיא כגרים הם עמי, כי יפנו אל עצביהם תמיד, ורק אז יפנו אלי אחר שפנו אל כל מקום אחר ללא הועיל. ויתורגם ללועזים wegen Kornes und Mostes wenden sie sich ausnahmsweise an mich wie an die letzte Quelle.

(טז) **ישובו לא על.** אין כלשון הזה בכל המקרא. ולא נראה לי שהדברים כתובים לפנינו כבתחלה. כי הלא כבר נאמר לפני מזה שהם פונים אל אליליהם תמיד ורק על דגן ותירוש יפנו אל ה׳, כמו שפירשתי למעלה, ולמה יכפול הכתוב כאן דבריו? והשנית שיתר הכתוב הזה מדבר בפורענות ישראל, ולא בחטאתו, וחזקה לראש דבריו שמענינם הוא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שטעות נפלה כאן בספרים ושתי התיבות „לא על״ עקרן לְאֵל, כנוסח הנשקף לנו מתרגום השבעים, ובלבד שהמתרגמים לא עמדו על טעם הדברים. כי ישובו לאל כמו יהיו לאל, והלשון ככתוב ואל עפר תשוב (בראשית ג׳ י״ט), כי אל ולמ״ד השמוש קרובים זה לזה, ופירוש הדברים יהיו לאפס. ויתורגם ללועזים sie werden zu Nichte werden.

היו כקשת רמיה. יהיו כקשת רמיה. ונאמר כאן כן, מפני שישראל בימים ההם ראשית גבורתו קשת, כמו שאמר הנביא הזה ושברתי את קשת ישראל (למעלה א׳ ה׳).

(למעלה ו׳ ז׳). ועל פי הדברים ההם אף כאן כמו זר נחשבו זה פירושו כמו תורת זר נחשבו.

(יג) **זבחי הבהבי יזבחו בשר** וגו׳. הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולא פירוש אמת הוא. כי אפילו נאמר שהבהבים מתנות לא יֵאמר כבתוב, מפני שאין לאמר זבחי מתנותי. ובלשון ערבי عبهاب עתוד או האיל המובחר שבעדר. ואומר אני שהוא הלשון הזה. וכנוי של הבהבי שב בענין אל הזבחים והוא נתון בהבהבי כמו שנאמר שם קדשי, כי כן הדין בלשון המקרא לתת כנוי השם המתואר לרעהו המתאר אותו. ויזבחו מצוה אל העם שיזבחו. וזה פירוש הדברים האילים שהם זובחים לי מעתה יזבחום בשר חול ויאכלו. כי ה׳ לא רצם ואין חפין לו בקרבנותיהם. ויתורגם ללועזים die Widder, die sie mir opfern, mögen sie nun schlachten und als gemeines Fleisch verzehren; JHVH hat doch nicht Wohlgefallen an ihnen.

המה מצרים ישובו. השבעים מוסיפים כאן ובאשור טמא יאכלו, ככתוב למטה ט׳ ג׳. ונראה לי הנוסח ההוא מאוד.

(יד) **וישכח ישראל את עשהו** וגו׳. לא נשען ישראל על ה׳ אלהיו, כי אמר להֵעזר כדרך כל הארץ, והדבר הזה עון פלילי בעיני הנביאים; שכן נביא אחר מוכיח את ישראל ואומר ותתצו הבתים לבצר החומה וגו׳ ולא הבטתם אל עושיה ויוצרה מרחוק לא ראיתם (ישעיה כ״ב, י׳ וי״א).

ט

(א) **אל תשמח ישראל אל גיל בעמים**. החכמים כלם מפרשים את הדברים האלה הזהרה שמזהיר הנביא את ישראל על שמחה כשמחת העמים. וטועים. ואל תשמח שנאמר כאן כמו שפירשתי ואל תשא להם (ישעיה ב׳ ט׳). ופירוש אל תשמח לא תוכל לשמוח. וחכמי הגוים אומרים שמזכיר הנביא כאן עמים בשביל אליליהם, והוא מזהיר את ישראל הזהרה זו מפני שהיתה השעה שעת הקציר ושמחת הקציר שהיה אפרים שמח ריח לה כבעבודת אלילים[1]). והאומרים כן לא עמדו על פירוש כל הדברים האלה. ופירוש כעמים ככל העמים הקוראים איש בשם אלהיו, ונזכר המעשה הזה לשבח לעמים ולא לגנאי להם. ועד בדבר:

כי זנית מעל אלהיך שנאמר אחרי כן. כי זה הדבר שאומר הנביא: העמים כלם קוראים איש בשם אלהיו, ואיש ידו תושיע לו, ואתה זנית מאחרי אלהיך, כי לא נשענת עליו והלכת למצרים ואשור לעזרה. ואתה תבין את הענין הזה על בריו בזכרך מה שאמרתי לך ושניתי ושלשתי שבעיני הנביאים כל משא ומתן של ישראל עם הגוים ובקשת עזרה ממקום אחר לעבודת אלילים יֵחשב להם. והוא שאמר הנביא כי זנית מאחרי אלהיך, כמי שאומר לא נשענת על אלהיך ועל כחך אשר הוא נותן לך, ולמדת לבקש עזרה מעם אחר, ועם שככה לו לא יֵדע שמחה אלי גיל כעמים. ויתורגם ללועזים O Israel, dir ist das entzückende Gefühl nationaler Glückseligkeit abhanden gekommen.

---

[1]) קוטש המתרגם המקרא לחכמי גרמניא קורא שם לכל נבואה ונבואה כפי ענינה, והוא קורא שם לנבואה זו וכתב מנועל לה לאמר der heidnische Festjubel Israels, והוא מתרגם כעמים במקרא הזה nach Weise der Heiden.

ונמצא בכמו אלה וא"ו תחת „כי" בראש המשרת, כמו שהנביא שואל ואומר מי את ותיראי וגו' (ישעיה נ"א י"ב) ופירוש דבריו הנאה והגון הוא לך לירוא מפני בשר ודם ולשכוח את ה' אלהיך אשר הוא מנחמך. ומן הלשון האחרון הלשון הזה. ובלבד שבמקרא הזה אין נושא מאמר השאלה נושא המשרת, והמקרא מקרא קצר, ומלואו מי ישראל כי יעבוד את עגל שמרון, כלומר החסר לב ישראל כי יעשה כדבר הזה[1].

והוא שב אל עגל שמרון, והדברים עד האתנח מאמר משרת לשלפניו כמו שאמרתי לפני מזה.

כי שבבים וגו'. שבבים זה אין לו אח בכל המקרא. ונראה לי שאף כאן טעות סופר הוא ועקרו שְׁבָרִים, ופירוש הכתוב הלא עגל שמרון דבר אשר ישבר, וכל שכבה לו לא אלהים הוא. ויתורגם המקרא כלו ללועזים wo hat Israel seinen Verstand? Ist doch dies das Werk eines Meisters und kein Gott, kann es doch in Stücke gehen, das Kalb Samariens!.

(ט) **פרא בודד לו.** החכמים כלם מפרשים המאמר הזה על אפרים, ולא נראה לי, כי לא יפול לשון בודד במי שחוזר למצוא לו חבר שיתחבר אליו כמו שעשה אפרים בלכתו אשורה. ואומר אני שהדבור הזה חלופי אשור ותמורתו. ונקרא אשור פרא בודד לו מפני שכל תאותו הנאת עצמו ולא ידאג דאגת חברו.

(י) **גם כי יתנו בגוים** וגו'. נראה לי שיתנו זה דינו יְתַנּוּ, הבנין הכבד הנוסף, כמו שמתרגמים השבעים, ובלבד שהמתרגמים לא עמדו על טעמו, כי הלשון כמו שפירשתי איך אשיתך בבנים (ירמיה ג' י"ט). ועתה כמו בעתו. ואקבצם קבוץ לרעה, לשון מניעה שימנע האדם את חברו מהשתרע כל צרכו, והוא משמש כאן על צד השאלה.

ויחלו מעט וגו'. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. ומתרגום השבעים שמענו שהיו קוראים וְיֶחֱלוּ (או וְיֶחְדְּלוּ) מעט מִמְּשֹׁחַ מלך ושרים. וכן נראה לי העקר. ומעט שנאמר כאן התולים, כי באמת מכוון הנביא לימים רבים, כמו שאמר בראש דבריו ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר (למעלה ג' ד'). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו גם כי ישוב להיות להם אורח כגוים בעתו אמנעם מלפרוץ בארץ ויחדלו ימים רבים ממשוח מלכים ושרים. וראה מה שאמרתי בביאור ברעתם ישמחו מלך (למעלה ז' ג'). ובביאור הכהן המשיח (ויקרא ד' ג'). ויתורגם ללועזים und sollten sie auch wieder unter den Völkern eine Stellung einnehmen, will ich ihnen zur rechten Zeit Schranken setzen, dass sie ein Weilchen aufhören, König und Fürsten zu salben.

(יא) **כי הרבה אפרים מזבחות לחטא.** מחכמי הגוים יש אומרים שלחטוא זה נדרש לאחריו, ולחטוא שבסוף הפסוק מיותר. ואחרים אומרים שלחטא שנאמר כאן דינו לְחַטֵּא. ושתי הכתות לא נראים לי דבריהם.

(יב) **רבי תורתי,** וכתיב רבו שדינו רִבּוֹ, ואומר אני שהוא העקר, לפי שאין בקרי בכל המקרא. **כמו זר נחשבו.** ראה מה שאמרתי בביאור כאדם עברו ברית

---

[1]) ומי יקום יעקב (עמוס ב' ב', ה') ריח לו כמו זה, וכמוהו ממש מי הרגיל בשאלה בלשון התלמוד, כי באמרם מי אמרינן בתחלה זה משמע דבריהם: החסרי לב אנחנו כי נאמר.

ומביא לידי קרי. וחכמי הגוים משבשים „להם" ומגיהים לחמם, והשבוש ללא צרך, כי טובים הדברים ככתבם, לפי שבזבחיהם הכתוב מדבר שלא יערבום לה׳ אלהיהם ועל כן יהיו להם כלחם אונים לטמא בהם. ואל יקשה לך שנאמר אחרי כן אוכליו, בכנוי היחיד, כי אחר שדמה הנביא את זבחיהם ללחם אונים גברה עליו מחשבת הלחם ממחשבת הזבחים. ואפילו לא תאמר כן לא קשה הדבר, לפי שכן דרך דובר דברי נבואה ודברי שיר לדלג מפרצוף לפרצוף ומלשון יחיד ללשון רבים, והלא הראיתיך עד כה כאלה רבות.

(ה) **ליום מועד** וגו׳. אמר רד"ק יום החרבן נקרא יום מועד וחג. וכעין זה פירש רש"י. ואתה אל תשמע ואל תאבה להם. ויום מועד וחג דברים כמשמעם. כי הנה נאמר בפסוק הקודם לחמם לנפשם לא יבא בית ה׳, ובגולי מצרים ואשור הכתוב מדבר שאין לה׳ בית בארץ שבים. ועד עתה בחול דבר הכתוב, ובימי החול כבר יאכל העברי לחמו ולא יביאהו בית אלהיו, ולא יצר לו מאוד על הדבר הזה; לא כן יום מועד וחג. כי העברי היושב על אדמתו לא עלתה במחשבתו שלעת כזאת יהיה לחם האדם לנפשו ולא יביאהו בית אלהיו. וזהו שאמר הנביא מה תעשו ליום מועד וליום חג ה׳. ועוד יתבאר לך המקרא הזה בביאור הפסוק האחר.

(ו) **כי הנה הלכו משד.** תלוי בשאלה שבפסוק הקודם, והנה זה ריח לו כאחיו שפירשתי בביאור הנה בטחת (ישעיה ל"ו ו׳), ובביאור הנה אשור (יחזקאל ל"א ג׳). וזה הדבר שאומר הנביא: אם אמרתי שינצלו משוד השודד את ארצם, הלא מצרים תקבצם מוף תקברם, ובארצות ההן אין בית לה׳, ואם כן מה תעשו ליום מועד וליום חג ה׳? ועל פי הדברים האלה לא בקבורה ממש הכתוב מדבר כי אם במושב ישראל בארץ נכריה והוא לארצו ולכל יודעיו כמת. וכמו כן ידברו כל הלועזים ללשונותב. ויתורגם המקרא הזה ללועזים denn wenn sie auch entkommen aus dem Zusammensturz des Reiches.

(ז) **ידעו ישראל** וגו׳. ירגישו בני ישראל שאויל הנביא משוגע איש הרוח. והדברים התולים, כי המה בגאונם ושלותם היו אומרים אויל הנביא משוגע איש הרוח, ועתה הנביא הוזר על דבריהם לאמר שבבוא הרעה ידעו בעצמם וירגישו שכן הוא כאשר דברו, והוא כמהתל בהם, כמי שאומר אז ידעו ישראל שמחכמה דבר הנביא ואמת דבר.

על רב עונך ורבה משטמה. גדולי חכמי הגוים נלאו לפרש המקרא הזה, והדברים נכוחים למבין, ובלבד שטעות קלה נפלה בהם והופרד בין הדבקים. כי רבה משטמה עקרו רב המשטמה. והדברים תלויים בראש הפסוק ופירושם בחבורם באו ימי הפקודה באו ימי השלום על רב עונך ורב המשטמה, וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר. ויתורגם ללועזים es kommen die Tage der Heimsuchung, es kommen die Tage der Vergeltung — da wird Israel empfinden, wie närrisch der Prophet, verrückt der Mann des Geistes! — Vergeltung deiner Verschuldung, der bitteren Anfeindung.

(ח) **צופה אפרים עם אלהי** וגו׳. מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים צִפֶּה ומוסיפים מי"ם וקוראים מֵעִם. ואני אומר שטובים הדברים ככתבם, כי כבר יהיה צֹפֶה נסמך כמו שנאמר ומשנֵה כסף (בראשית מ"ג ט"ו) ומשנֶה שברון (ירמיה י"ז י"ח), ושניהם סמוכים; ואף גם זאת שצפה שם הפועל והוא ינהג מנהג שם או מנהג פעל.

על כל גרנות דגן. אמרו החכמים כלם שהדברים האלה תאר המקום, ולא מחכמה יאמרו כן, לפי שלתאר המקום אין צרך ברגן, ובו לא יפול לשון „כל", כי איך יזנה ישראל על כל גרנות שבעולם, והיה בדין שיאמר הכתוב אהבת אתנן על גְרָנות. והשנית שאם כדברי המפרשים היה הכתוב אומר בגרנות, בבי"ת, כמו שנאמר מציג גות הצמר בגרן (שופטים ו' ל"ז), ונאמר הקם לה' מזבח בגרן (ש"ב כ"ד י"ח), ונאמר עוד בגרן פתח שער שמרון (מ"א כ"ב י'), מהו על? והשלישית מה המשל הזה שמדמה הנביא את ישראל לזונה בגרנות? והעולה על כלן שלא בזונים עצמם מדבר הכתוב הזה כי אם באתנן זונה, ואהבת אתנן לא תלויה בכל מקום.

ובאמת „על" זה ככתוב אחד על אחיך (בראשית מ"ח כ"ח), ובלבד שרעהו למדה יתירה והוא למעלה יתרה. וגרנות ככתוב וגרנך יאסף (איוב ל"ט י"א) שהוא התבואה עצמה[1]). ופירוש גרנות דגן יגיע כפיו של אדם, והוא הפך מן אתנן שהוא נתון במתנה. ועתה זכור שדרך ארץ האשה שטעמה טעם אתנן זונה לא תחפוץ עוד בעמל כפים ופעולת אמת (ein Weib, das Sündenlohn gekostet hat, verliert allen Geschmack an ehrlicher Arbeit und redlichem Lohn), כי למה תיגע זמן רב במה שיבא לה בשעה קלה? ועל פי הדברים האלה השמחה ששמחים העמים על הטובה שהיא ברכת אלהיהם ויגיע כפיהם אותה קורא הנביא הזה גרנות דגן, ושמחת ישראל על השלום והמנוחה שהיו לו בעזרת מצרים ואשור להם הוא אומר אתנן זונה. ואם כן זה פירוש הכתוב בחבורו: אתה ישראל לא תדע שמחה אלי גיל כשמחת כל העמים, כי הם שמחים על תשועת אלהיהם ותשועת ידם, ואתה זנית מאחרי אלהיך ואהבת לְהֶעָזֵר במצרים ואשור מבטוח בה' אלהיך ובזרועך אשר יתמכנה. ומשמע סוף הפסוק ללועזים du liebst Hurenlohn über allen ehrlichen Erwerb.

(ב) **יכחש בה.** הלשון הזה לא מתישב היטב, ולא מסגנון לשון נבואה זו הוא, כי בכל הנבואה הזאת לא ידובר בישראל לשון נקבה, ואפילו בפסוק הקודם המדמה את ישראל לזונה נאמר בו לשון זכר. ולכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ובה זה עקרו בָם, וכן מתרגמים השבעים לשון רבים.

(ד) **ולא יערבו לו זבחיהם.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי כמות שהם לפנינו בספרים זה משמעם שיקריבו לה' זבחיהם ולא יערבו לו, והכתוב הזה מדבר בגולי מצרים ואשור שאין מזבח לה' בארץ שבים, ואיך יזבחו לו זבחיהם. ובגלל הדבר הזה משבח אני את דברי חכם אחד מחכמי הגוים האומר שיערבו זו טעות סופר, ועקרו יערכו, בכ"ף.

כלחם אונים להם. החכמים כלם אומרים שאונים זה שרשו אנה, ומפרשים לחם אונים לחם אבלים או לחם אוננים, ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא תאניה ואניה על מת. והשנית, למה יהיה לחם אוננים טמא אם לא נגע האונן במתו? ואומר אני שאונים זה מלשון ראשית אוני (בראשית מ"ט ג') ולחם אונים לחם מרבה זרע

---

[1]) ואף בלשון המשנה משמע גרן תבואת השדה וקצירה. ולא זאת בלבד, כי אף וְלדות היונים קרואים גרן בלשון המשנה. ולא תטעה לאמר שגרן שם תבואת הקציר ושם ולדות אצל כל אדם, כי לא נקראים תבואת הקציר והולדות גרן כי אם כנגד בעליהם שיגעו בזריעת השדה ונטפלו בגדול אבות הולדות. וזכור את הדבר הזה ואל תשכחהו, כי בו תלוי פירוש הכתוב הזה שאנחנו דנים עליו.

(טו) **מביתי אגרשם.** ראה מה שאמרתי למעלה ח׳ א׳. וכמו כן יפורש בית זה, ופירוש מביתי אגרשם אשלחם מעל פני, ולא אהיה להם עוד לאלהים, ולא המה לי לעם.

י

(א) **גפן בוקק.** בערבית بقّ לשון רבוי המעשה, ויפול לשון הפעל בשמים הממטירים מטר וגשם הרבה ואדם ובהמה היולדים ולדות הרבה, ויפול אף בנטעים פורחים. ומן הענין הזה גפן בוקק ומשמעו גפן עושה פרי הרבה.

פרי ישוה לו. לא יפורש כבתבו. ומתרגום השבעים שמענו שבספרים שלפניהם היה כתוב ישלה תחת ישוה. וכן העקר, ובלבד שהמתרגמים לא היו יודעים לקראותו כדין, כי הם קראו יִשְׁלֶה, לשון קל, ודינו יַשְׁלֶה, הבנין הכבד הנוסף, והלשון בכתוב לא תשלה אותי (מ״ב ד׳ כ״ח). ופירוש הדברים פריו מתעה אותו, ומשמעם כבתחלה פריו ישיא אותו לאמר שלום יהיה לך ואין שלום. ויתורגם ללועזים die Frucht schadet ihm.

כרב לפריו. מפרש ראש הפסוק ומגיד לנו איך מזיק פרי הגפן לגפן. ואמר הכתוב כרב לפריו, ולא אמר כרב פריו, בשביל כטוב לארצו שלא יֵאמר כי אם כן. לפי שכן דרך העברי הדובר דברי נבואה ודברי שיר שלא ישוה מנין הדלתות בבתים ומנין התנועות בדלתות כאשר יעשו הלועזים ללשונותם בשיר, והוא משוה לשון הדבורים שבדלתות ומקבילם זה לעומת זה.

(ב) **חלק לבם** לא יועצים לב אחד, כי זה אומר בכה וזה בכה. **עתה יאשמו.** עתה ישיבו את אשמם, כלומר עתה יָפקד עליהם עונם.

(ג) **כי לא יראנו את ה׳**, ואם כן, לא מלכנו הוא. **והמלך מה יעשה לנו.** הלשון ככתוב אעשה גם אנכי לביתי (בראשית ל׳ ל׳). ופירוש הדברים מה יועיל לנו המלך, ואם אין בו תועלת הלא כאין הוא. והמלך שמקביל אל ה׳ לא מלך בשר ודם כי אם ה׳.

(ה) **לעגלות בית און יגורו.** ייראו לנפש העגל אשר בבית און. ואין צרך לשבש עגלות ולהגיה עגל כמו שיש עושים, כי מפני שהעגל אליל יפול בו לשון רבים, ואף על פי שנאמר כנגדו אחרי כן „עליו״ ואף „ממנו״, לשון יחיד.

שכן שמרון. השבעים מתרגמים שכן לשון רבים, ולא שהיה לפניהם שכנֵי, כי לפי הענין הם מתרגמים, מפני ששכן זה יש במשמעו לשון רבים, כמו שנאמר יושב ירושלים (ישעיה ה׳ ג׳) וכל יושביה במשמע. אבל אין נקודו של שכן זה כדין, ודינו שֹׁכֵן. כי שֹׁכן שמרון יושב הארץ הקרובה לשמרון, ולא יושב שמרון.

כי אבל עליו. כי זה מוסיף המדרגה העליונה, כאחיו הרבים שפירשתים עד הנה.

יגילו. יחרדו. כי עקרה של גילה תנועה שינוע לב האדם משמחה ואף מיראה ופחד, וכמו שנאמר וגילו ברעדה (תהלים ב׳ י״א). ותפס הכתוב כאן בלשון הזה מפני שלשון יגילו נופל על לשון גלה שבסוף הפסוק.

(ו) **בשנה.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שם על משקל בשנה. כי ברור הדבר ששרשו בוש, ואם כן, נ״ה תוספת בו, ואין כתוספת זו לכל שם. ולכן

ואין בדברים כדי מאמר שלם, והם כלם הנושא, ופח יקוש וגו׳ הנשוא. ותיבת נביא מיותרת, והיא היתה כתובה בתחלה בגליון לפרש „צפה אפרים עם אלהי" ואחרי כן נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר. ופירוש הכתוב צפה אפרים אשר מאת אלהי פח יקוש על כל דרכיו. ויתורגם ללועזים Ephraims Wächter in Dienste meines Gottes — Schlingen etc.

(י) **ויהיו שקוצים כאהבם.** החכמים כלם מפרשים ויהיו בני ישראל שִׁקּוּצִים כבשת אשר אהבוה. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנקראו בני אדם שקוצים אף שידמו בני אדם לשקוצים. ובאמת פועלו של ויהיו הבשת, וכאהבם שם הפעל. והדברים נותנים טעם לשלפניהם, וזה פירוש הכתוב וינזרו לבשת כי היא היתה שקוצים כאשר יאהבו בני ישראל. ואפשר שכן פירש יונתן המתרגם והוו שקוצין כדרחימו. ואמר הכתוב לבשת ויהיו, לשון רבים, על שם סופה שקראה שקוצים. ואמר לבעל פעור שקוצים, לשון רבים, כמו שנאמר גלולים על שם אלהים שהוא לשון רבים. ובני ישראל אהבו בעל פעור בשביל עבודתו שהיו עובדים אותו בהזדוג אנשים לנשים, כמו שפירשתי בביאור ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כ"ה ג׳). ויתורגם ללועזים denn das war ein Götze nach ihrem Geschmack.

(יא) **כבודם** המונם. **מלדה** וגו׳. תאר הזמן ליתעופף, ומ"ם בשלשתם כמ"ם של מנגד ומתחת, ופירוש הדברים המונו כעוף יתעופף בשעת לדה או עודם בבטן ובימי הריון. ויתורגם ללועזים bei der Geburt und im Mutterleibe und während der Schwangerschaft.

(יב) **כי אם יגדלו.** כי זה כאחיו שפירשתי ישעיה ד׳ ה׳, וכמוהו יתורגם ללועזים ja.

בשורי מהם. חכמי הגוים המחדשים עושים שי"ן זו ימנית, ומפרשים בשורי מהם בפנותי מהם להביט אל צד אחר. והדבר הזה שהם אומרים „הסתר פנים" בלשון המקרא, ואין משמע הכתוב הזה משמעו. והכתוב כנקודו העקר, ובשורי כמו בסורי, כפירוש המקובל. כי עד הנה דבר הכתוב במעשים שיעשה ה׳ להרע לישראל, ועתה הוא מסיים ואומר אף אין צרך בכל אלה, ודי לי בשב ואל תעשה; כי ישראל חיים וקיימים מפני שאני אתם ומגין עליהם מכל צרה, ובסורי מאתם די להם בצרה זו.

(יג) **כאשר ראיתי.** ראיה זו כאמור רבן גמליאל במשנה רואה אני את דברי אדמון (כתובות י"ג ג׳), וכיוצא בה במקרא הרואה אתה (ש"ב ט"ו כ"ז).

לצור שתולה בנוה. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. ולשבעים כאן נוסח אחר, ואף הוא רק קרוב אל אמת ואליה לא בא. ומתוך תרגומם נראה לי שזה לשון הדברים האלה כבתחלה לַצָּר שָׁת לוֹ בָנִים, והלשון ככתוב שת לי אלהים זרע אחר (בראשית ד׳ כ"ה), ושניהם כמו שיש מפרשים וישימו בנים (עזרא י׳ מ"ד). והדברים כתקונם מקביל אליהם היטב בסוף הפסוק להוציא אל הורג בניו. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים Ephraim wird, wie mir gut dünkt, Kinder grossziehen für den Feind.

(יד) **תן להם ה׳ מה תתן.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור שלח נא ביד תשלח (שמות ד׳ י"ג).

ה׳ במשמעו, אפרים ויהודה גם יחד. ואם כן, לשון הכתיב שדינו עינֹתָם הוא העקר, ועין זו כבתוב עין יעקב (דברים ל״ג כ״ח), ופירוש לשתי עינותם לשתי מחלקותם, יהודה וישראל, והדבור הזה מפרש „עליהם״ שנאמר לפני מזה, להגיד לנו שבשתי הממלכות מדבר הכתוב. ומפני שהדברים מבארים את אשר לפניהם נאמר לשתי בלמ״ד, והיא למ״ד המשמשת בראש המבאר, והיא מפורשת לך כל צרכה בביאור לכל הבתים (ירמיה י״ט י״ג). וראה שאמרתי בביאור עין האדם (זכריה ט׳ א׳). ויתורגם ללועזים gegen ihre beiden Grundstöcke.

(יא) **ואפרים עגלה מלמדה.** חכמי הגוים רחוקים בפירוש כל המקרא הזה מאמת כרחוק מזרח ממערב, וחכמי ישראל נוגעים בה ועוברים מעליה. ופירוש עגלה מלומדה עגלה ערומה שהוסיפו לה נסיונותיה ערמה. ובסמוך יתברר לך מה ערמתה.

אהבתי לדוש. כי הנסיון הֱביאה לידי אהבה זו. מפני שבהמה דשה לא היו העברים חוסמים אותה, ככתוב לא תחסום שור בדישו (דברים כ״ה ד׳), והיא עושה ואוכלת בשעת דישה, ועל כן אהובה לה מלאכת דישה מכל המלאכות שהיא עושה. וראה מה שאמרתי בביאור עגלה דשא (ירמיה נ׳ י״א).

ואני עברתי על טוב צוארה. משמע הדברים האלה כמו שפירשתי ועבר עליו רוח קנאה (במדבר ה׳ י״ד), ופירושם אגבר על צוארה הטוב. וטובה זו שמתארת צואר בהמה משֻמן בשרה. והנביא רוצה לאמר שיושם עול על צואר אפרים, וכמו שהוא מסיים ואומר ארכיב אפרים. ואמר הנביא כן, מפני שהבהמה הדשה לא תמשוך בעול, כי ראש החבל קשור בקרניה, כמו שאמרת׳ בביאור כגרן עת הדריכה (ירמיה נ״א ל״ג). ועתה כשיעבור ה׳ על צואר אפרים לחרוש בו ישים עול בצוארו. ויתורגם ראש הפסוק הזה ללועזים ,Ephraim ist ein gewitzigtes Rind liebt das Dreschen nur. Ich aber will seines feisten Nackens mich bemächtigen.

ארכיב אפרים וגו׳. אעלה עול על אפרים ויחרוש יהודה וישדד לו יעקב, ולא ידושו עוד כימי קדם, כי מעתה יעשו במלאכה שאין עמה הנאה לעוסקים בה. והדברים משל לימי הרעה העתידים לבא שיהיו כלם עמל ואון ואין שכר לפעולה.

(יב) **זרעו לכם** וגו׳. זכר המלאכות שבפסוק הקודם הביא את הנביא לידי המשל הזה. **נירו לכם ניר** הטהרו מכל חטאתיכם. ראה דברי הכתוב ירמיה ד׳ ג׳.

ועת לדרוש וגו׳. וא״ו זו כפ״א בלשון ערבי, והיא לסדר דברים, כי זה פירוש הכתוב נירו לכם ניר, וכי תעשו את הדבר הזה אז תהיה העת לדרוש את ה׳, ולא קודם לכן.

(יג) **בדרכך.** אין הלשון הזה מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים ברכבך, והוא העקר, כי אליו, ולא אל התיבה ככתבה, מקביל ברב גבוריך שנאמר בסוף הפסוק. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר והשמיט בי״ת אחרונה של ברכבך, ואחרי כן כשבאו להשלים ברכ״ך הגיהו בדרכך, שלא כעקרו.

(יד) **בעמיך.** לא מקביל אליו היטב מבצריך שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא בעמיך כי אם בְּעָרֶיךָ.

כשד שלמון וגו׳. השוד הזה דבר מדברי הימים שהיה לפני הנביא הזה או בימיו, ואנחנו היום הזה אין אתנו לדעת מה הוא.

אומר אני שתיבה זו לא נקודה כדין, ודינו בָּשְׁנָה, והשם בכנוי, ובכן מקביל אליו מעצתו שבסוף הפסוק, והמוכרת כּשֶׁן על משקל חשן. ראה מה שאמרתי שמות כ״ה ז׳.

(ז) **נדמה שמרון מלכה** וגו׳. בביאור איש את שמו (במדבר י״ז י״ז) נסת־יעתי במקרא הזה ככתבו ונקודו. ועתה נראה לי שנדמה זה דינו נִדְמָה והוא נפעל, ומלכה זה טעות סופר ועקרו הָלְכָה. ופירוש הדברים שְׁדדה שמרון ואיננה, היתה כקצף על פני המים. ויתורגם ללועזים Vernichtet wird Samarien, dahin sein wie der Schaum auf der Wasserfläche.

(ט) **מימי הגבעה** וגו׳. מי״ם זו מי״ם היתרון, ופירוש הדברים יותר מאשר חטאו אבותיך בימי הגבעה חטאת ישראל.

שם עמדו. הנה אמר בראש הפסוק שהרעו ישראל בדורו מאנשי הגבעה, כמו שפירשתי, ועתה הוא חוזר לדבר בענש הראוי להם אפילו לא עשו כי אם כמעשה אבותיהם בגבעה ולא הרעו מהם. כי שם עמדו כעין תנאי, ופירושו אפילו עמדו במקום הגבעה לעשות כמעשיהם לבלתי הָרַע מהם.

לא תשיגם בגבעה וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור ולא השיגו (בראשית מ״ז ט׳). ואף כאן זה פירוש הדברים אלו הבאתי עליהם מלחמה כמלחמה שהיתה על בני עולה בגבעה לא היתה להם בה די פורענות. ואמר הנביא שבני דורו ראויה להם פורענות גדולה מפורענותו של דור פילגש בגבעה, מפני שבימי פילגש בגבעה דבר ה׳ יקר ואין חזון נפרץ, ומאז ועד עתה הלא קמו בישראל נביאים רבים להורותם דעת ה׳ ודרכיו. ויתורגם ללועזים und wären sie selbst bei der damaligen Schuld stehen geblieben, nicht würde für sie genügen eine Schlacht wie die bei Gibea gegen die Söhne des Frevels.

(י) **באסרם.** ראה דברי המפרשים כלם ושמח בהם, אם בעל נפש אתה. ואם תחפוץ לדעת פירוש המקרא הזה לאמתו דע שבלשון ערבי أُسر החבל שבו קשור הסוס. ומפני שהמוכר סוסו בעין יפה מוכר עמו גם החבל, הערבי המדבר בדבר ומוסיף עליו כל הגלוה אליו יאמר بأُسره ליחיד, ולרבים بأُسرهم, כלומר בחבלו או בחבלם. ומן הלשון הזה באסרם שנאמר כאן, כי הוא שם דבר ולא שם הפעל. והדבור הזה מתאר עמים. ופירוש הדברים ואוספו עליהם עמים וכל אשר להם וכל הנלוים עליהם. והכתוב אומר כן להרבות בצרת ישראל, כי האויב הבא בארץ הוא וכל אשר לו בא לשחתה, כמו שנאמר במדין הלוחץ את ישראל בימי גדעון הם ומקניהם יעלו ואהליהם ובאו כדי ארבה לרב ולהם ולגמליהם אין מספר ויבאו בארץ לשחתה (שופטים ו׳ ה׳). ותפס הכתוב בלשון הזה מפני ואסרם שבראש הפסוק שלשונו נופל עליו. ויתורגם באסרם ללועזים לפי הענין mit Sack und Pack.

לשתי עונתם. וכתיב עינותם, ביו״ד אחר העי״ן. וכל היגעים לפרש כקרי יגעים לריק, כי אין בלשון המקרא עונה כי אם עונת אשה ולא היא ענין לכאן. ומתרגום השבעים והרומי והסורסי שמענו שהם היו קוראים עֲוֹנֹתָם, ואחרי תרגומם ברוכים כל חכמי הגוים. ולדבריהם קשה לשתי שהוא לשון נקבה ועון לשון זכר. ואף אין לאמר מה שני העונות האלה.

ואני, ממה שראיתי שבפסוק האחר יש גערה לאפרים ויהודה גם שניהם, באמרו ארכיב אפרים יחרוש יהודה, אמרתי שישראל שנאמר בפסוק הקודם כל עם

(ג) **קחם על זרועותיו.** הדבר ברור שהמקרא הזה משובש, וקחם זה עקרו אֶקָּחֵם, וזרועותיו עקרו זרועותַי, כי בטעות סופר נשנית וא״ו בסופו מראש התיבה האחרת. וכן הנוסח בתרגום השבעים.

ולא ידעו כי רפאתים. רפואה זו כאחותה שפירשתיה בביאור וארפאהו (ישעיה נ״ז י״ח), ופירוש הדברים ולא ידעו שהם חטאו לי ואנכי לא הכיתים על חטאותם בחמלתי עליהם. וכן מתרגם יונתן כי רפאתים דמן קדמי מתרחים עליהון. ויתורגם כי רפאתים ללועזים dass ich sie verschonte.

(ד) **בחבלי אדם.** אדם זה מוציא אלהים. ותבין את הדברים האלה על ברים בזכרך שצדיק ה׳ ובצדקתו ישנא את הרשע בגלל רשעתו. לא כן האדם שאין כמוהו צדיק בארץ אשר לא יחטא, ולכן יש שיאהב גם את הרשע. וזה הדבר שאומר הכתוב הזה: הם חטאו לי, ואני לא עשיתי להם כצדקתי להרחיקם מעלי, כי למענם ירדתי למדרגת אדם, וכבשו רחמי את מדת הצדקה, והקרבתים אלי אף על פי שחוטאים הם.

כמרימי על על לחייהם. עַל זה מיותר, כי בטעות סופר נשנה על ונקדו משנהו עַל לתת בו טעם כל שהוא. ואמרתי כן, מפני שאלו בא הכתוב להשתמש בעל היה אומר מֵעַל, כי כן הדין בכל כמו אלה.

ואט אליו אוכיל. כבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שאוכיל זה פעל, ולא שם דבר, והמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו אוכיל לו, כי בתחלה טעה הלבלר וכתב תחתיו „לא״. ואחרי כן נתנו „לא״ בראש הפסוק האחר. ועל פי הדברים האלה סוף הפסוק הזה שני מאמרים ואט אליו — מאמר אחד; אוכיל לו — מאמר אחד.

(ה) **לא ישוב וגו׳.** לא יפורש המקרא הזה ככתבו. ועל פי האמור בביאור הפסוק הקודם „לא״ זה מיותר, וכשאתה מדלג עליו הדברים נכוחים למבין.

כי מאנו לשוב. המה מאנו לשוב אל ה׳, על כן ישובו אל ארץ מצרים והיו עבדים כימי קדם.

(ז) **ועמי תלואים למשובתי.** האומרים שפירוש משובתי למרד שימרדו בי לא ידעו בטיב לשון המקרא. אף לא מתישב ראש הפסוק הזה על סופו אם משובה זו מרד. ומשובה זו כעין שיבה שפירשתיה בביאור ושבת וכסית (דברים כ״ג י״ד). ובלבד שהיא שם ולא פעל, ומשמעה חזרת הפועל מפעולה לפעולה הפוכה ממנה.

ואל על יקראהו. כל היגעים לפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו יגעים לריק. ואומר אני שאל זה ככתוב אל הלקח ארון אלהים (ש״א ד׳ כ״א), ועל זה לא נקוד כדין, ודינו עַל. וכנוי של יקראהו שב אל שם ה׳, ואף על פי שהדברים אמורים מפי ה׳ מדלג הנביא מפרצוף ראשון אל פרצוף שלישי, כי כן דרך הנביאים לדבר, כמו שהראיתיך לדעת פעמים רבות. ויחד זה כמו עם, ועם שאמרתי ככתוב עם זה (נחמיה ה׳ י״ח). ופועלו של ירומם שם ה׳, ועול שנאמר לפניו הוא הפעול. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא הזה בחבורו: קיומו של עמי תלוי בחזרתי שאחזור בי ואנחם על אשר נתתים לפני אויב ואשיב ואושיעם מידו, והם קוראים אלי על דבר העול אשר בצוארם, ואף על פי כן לא ארים את העול מעל לחייהם כאשר עשיתי לפנים (למעלה פסוק ד׳). ויתורגם ללועזים Meines Volkes Schicksal hängt davon ab, dass ich andern Sinnes werde, und sie schreien zu ihm ob des Joches; gleichwohl enthebt er es nicht.

(טו) **בית אל.** השבעים היו קוראים בית ישראל תחת בית אל, וכן נראה לי העקר. ואם כן, זה פירוש הכתוב: ככה יעשה העושה לכם אתם בית ישראל. וככה שב אל האמור בפסוק הקודם.

מפני רעת רעתכם. אין כלשון הזה בכל המקרא. כי אם נֶאמר קדש קדשים, לא נאמר קדש קדָשַׁי או קדש קדשי ה׳[2]). ובגלל הדבר הזה אומר אני שתיבת רעת מיותרת, כי נשנו אותיותיה בטעות סופר מן התיבה האחרת.

בשחר. ראה מה שאמרתי בביאור לבקר (ירמיה כ״א י״ב). ואף כאן בשחר זה פירושו תכף ומיד. והכתוב רוצה לאמר שלא יארכו הימים ומלך ישראל נדמה. ויתורגם ללועזים gar bald.

יא

(א) **כי נער** וגו׳. כי זה כאחיו שפירשתי ישעיה ד׳ ה׳. וראש הפסוק הזה מאמר אחד, ולא שנים. ונער הנושא, וישראל חלופיו ותמורתו, והפעל בכנויו הנשוא.

וממצרים קראתי לבני. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לבניו, וגדולי חכמי הגוים כרוכים אחרי תרגומם בשביל הפסוק האחר האומר קראו להם, לישון רבים. ומשם אין ראיה. כי כן דרך המקראות לדבר בגוי כלו לשון יחיד ולשון רבים תוך כדי דבור. ומתרגום יונתן המתרגם קריתי להון בנין שומע אני שהוא היה קורא קראתי לו בְנִי. וכן העקר. וממצרים תאר הזמן, ולא תאר המקום, כי זה פירוש הדברים ומימי צאתו מארץ מצרים אמרתי לישראל בני אתה. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבלר וא״ו של לו, ואחרי כן חברו למ״ד יתומה אל בני ונעשה לבני. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי המקרא ככתבו קשה קריאה זו, לפי שממנה משמע שקרא ה׳ לישראל מארץ מצרים והוא יצא משם מאליו, ובאמת קבלה ביד העם שהוציאו אלהיו ממצרים ביד חזקה ובזרוע נטויה ובאותות ומופתים. והמקרא כתקונו על פי תרגום יונתן סדר דבריו נאה מאוד, כי מקביל וממצרים אל נער ישראל, וקראתי לו בני שיש במשמעו אהבה וחבה מקביל אל ואהבהו. ויתורגם כל המקרא הזה ללועזים ja, jung Israel liebte ich und seit Ägypten nannte ich ihn meinen Sohn.

(ב) **קראו להם כן הלכו מפניהם.** השבעים מתרגמים כְּקָרְאִי להם כן הלכו מִפָּנַי הֵם, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולי נראה המקרא ככתבו העקר. מפני „הם״ שלא יתישב היטב. ואומר אני שפועלו של קראו שם ה׳, ואף כנוי של מפניהם שב אליו. ומי שקרא שירי הערבים לא יקשה לו הלשון הזה. כי בשירי הערבים יש שמדבר המדבר על עצמו הפרצוף השלישי לשון יחיד או לשון רבים, ובפרט כשהוא מדבר במה שיצר לו עליו. ואף כאן לא חביב על ה׳ זכר הדבר הזה שכאשר קרא לישראל כן רחקו מעליו, ובגלל הדבר הזה מדבר בעצמו כדבר בנסתרים.

ועל פי מה שאמרתי בפסוק הקודם אף קריאה זו כחברתה, והיא הקריאה שקרא ה׳ לישראל בני. ויתורגם ללועזים nannte man sie auch so, sie entfernten sich doch von ihm.

---

[1]) וכן נאמר שיר השירים אשר לשלמה (שה״ש א׳ א׳), ושב אשר לשלמה אל שיר ולא אל השירים, ובין כך ובין כך לא נאמר שיר שירי שלמה.

העם ואומרים ששקר הם דוברים על ה׳ אלהיהם, כי מעולם לא צוה את אבותם לעשות לו כל פסל וכל תמונה. והוא שאמר הנביא הזה סבבני בכחש אפרים.

ויהודה עוד רד עם אל וגו׳. מה שחכמי ישראל אומרים במקרא הזה לא ראוי לזכרון. ולא טובים מהם דברי חכמי הגוים אשר לא נואשו מלפרשו. כי הם מגיהים סוף הדברים וקוראים ועם קְדֹשים נצמד, ואתה די לך בהגהה זו ללמדך שדבריהם דברי חלומות, כי אתה הָראית לדעת שלא יפול לשון נצמד כי אם בעבודת פעור[1], ואף לא ישמש נצמד כי אם בלמ״ד, ולא בעם, ואפילו בדברי שיר, שכן נאמר ויצמדו לבעל פעור (תהלים ק״ו כ״ח).

והדברים ככתבם וכנקודם העקר. ורד זה כמו שפירשתי רדנו (ירמיה ב׳ ל״א), ואמרתי שהוא לשון חפוש שילך ההולך למצוא מנוח לו ולעמו בדרך. וקרושים כנוי לה׳ שהוא קדוש ישראל (Gegenstand der Anbetung in Israel), ורבויו רבוי גדולה כרבוי אלהים ואדנים ובעלים. ועם משמש כאן ככתוב ועִמך לא חפצתי בארץ (תהלים ע״ג כ״ה). ונאמן תאר למי ששמו נאה לו והוא נאה לשמו, כמו שנאמר נאמן שמואל לנביא (ש״א ג׳ כ׳), שנאמר בשמואל כן מפני שהיה נביא שמו והוא נתמחה והתקיים על עמו לנביא. ונאמן מתאר אל וגם קרושים. כי אף על פי שקדושים רבוי בלשון, הלא יחיד הוא לפי ענינו, כמו שאמרתי לפני מזה, ועל כן יֵאמר קדושים נאמן כמו שנאמר אלהים חי (ישעיה ל״ז י״ז). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: ויהודה עודנו מחפש ומבקש למצוא לו אלהים, והוא הלא יש לו אל ויש לו קדוש שהתקיים עליו לאלהים. ויתורגם ללועזים und Juda ist immer noch auf der Suche (nach einem Gotte), und hat doch einen Gott und hat einen Heiligen, der sich ihm bewährt.

ד) **ובאונו** מלשון וראשית אוני (בראשית מ״ט ב׳), והוא מקביל אל בבטן שבראש הפסוק, כי זה פירושו וכאשר גדל והיה לאיש. ויתורגם ללועזים und zum Manne herangewachsen.

בית אל ימצאנו ושם וגו׳. אין הלשון הזה מתישב היטב. ובתרגום הסורסי ובתרגום יוני של עקילס ושל סומכוס ושל תיודוטן הנוסח עִמו תחת עמנו שבסוף הפסוק, והוא נראה לי העקר מפני שמקביל אל ימצאנו שנאמר לפני מזה. ופועלו של ימצאנו ושל ידבר בראש הפסוק האחר האומר:

(ו) **וה׳ אלהי הצבאות.** כי לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, והאומרים שוא״ו של וה׳ כענין واو القسم של הערבים, והדברים שבועה, מחפאים על לשון המקרא דברים אשר לא כן, כי לא ישמש וא״ו תשמיש זה בכל כתבי הקדש. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, כי שם ה׳ נשנית וא״ו בראשו מסוף התיבה שלפניה, והוא כשאין בראשו וא״ו זו הפועל של שני הפעלים שבסוף הפסוק הקודם. ופירוש הדברים בחבורם בית אל ימצאנו ושם ידבר עמו ה׳ אלהי הצבאות אשר ה׳ זכרו.

(ח) **כנען בידו מאזני מרמה** וגו׳. טעם הדברים האלה ותכליתם יתבארו לך בביאור הפסוק האחר.

(ט) **אך עשרתי** וגו׳. כל החכמים מפרשים את הדברים האלה ככתבם ואין מהרהר אחריהם, אבל אין רוח הלשון והענין נוחה מפירושיהם. ויש חכמים אומרים

---

[1]) ראה מה שאמותי בביאור ויצמד ישראל לבעל פעור (במדבר כ״ה ג׳).

(ח) **כאדמה וגו׳ כצבאים.** תפס בשתי אלה, ולא תפס בסדום ועמורה, מפני שסדום ועמורה היו שגורות בפי העם כשמות ערים חוטאות, והשומע ישמע שמותן ויזכור חטאותן, ואין חטאותן ענין לכאן; ומזֵכר אדמה וצבואים לא ישמע השומע כי אם מהפכתן, והיא לבדה הדרושה לחפץ הנביא.

נהפך עלי לבי כשתעלה על מחשבתי מהפכתך. ובכן יש לדברים האלה ריח לשון נופל על לשון.

(ט) **לא אשוב לשחת אפרים.** לא אמורה שיבה זו כנגד השחתה שהשחית ה׳ את אפרים קודם לכן, כי עדיין לא היה כדבר הזה מעולם. ושיבה זו היא שהזכרתיה בביאור ועמי תלואים למשובתי (למעלה פסוק ז׳). כי ה׳ שומר ישראל וגואלו, וכשהוא בא לשחתו תאמר לו שב לשחתו. ויתורגם ללועזים ich will nicht gegen alles Erwarten verderben.

ולא אבוא בעיר. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והאומרים שעיר שנאמר כאן לשון אף וחמה דבריהם דברי חלומות. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואבוא זה עקרו אֹיֵב[1]), ועיר כפשוטו וכמשמעו. ובלבד שדינו בָּעיר, והקמץ תנועת ה״א הדעת, ובכן מקביל אויב אל קרוש, ובעיר מקביל אל בקרבך. ויתורגם ללועזים und nicht ein Feind im Reiche.

(י) **ויחרדו בנים מים.** השבעים היו קוראים מָיָם ואף חכמי הגוים נלאו לפרש „מים״ ואומרים שבדין שיאמר הכתוב תחתיו שם ראוי לתאר בנים. ואני אומר שהדברים ככתבם וכנקודם העקר. ובנים שנאמר כאן הדבר למד מענינו שהוא ישראל שהם בנים לה׳. ואמר מים לפי שהיה הים קצה גבולם, ואף גם זאת מפני שלא היו העברים יורדי הים היה הים בעיניהם כסוף העולם. וזה הדבר שאמר הנביא: כאשר ישאג האריה וגוריו שומעים קולו בכל מקום שהם ובאים אליו, כן ישאג ה׳ ובניו ישמעו שאגתו וימהרו לבא ללכת אחריו אפילו מסוף העולם. ויתורגם מים ללועזים vom Ende der Welt.

יב

(א) **סבבני בכחש אפרים.** מכאן ועד סוף הפרשה ידובר באפרים לשון יחיד תמיד. ועל כן נראה לי שאף סבבני זה לשון יחיד ודינו סְבָבַנִי.

ועל דבר כחש זה, הלא אמרתי לך פעמים ושלש שעגלי הזהב שנואי נפש הנביאים המה שיירי עבודת ה׳ אלהי ישראל כבתחלה, כי בימי קדם היו בני ישראל עובדים את ה׳ אלהיהם בתבנית שור, ועבודת ה׳ אל מסתתר אשר לא יֵראה לו כל תמונה חדשה בישראל ומקרוב באה לו בימי נביאיו האחרונים אשר נפקחו עיניהם וראו אור בהיר בדעת ה׳ ודרכיו. ובהוכיח הנביאים את ישראל על עבודת העגלים היו בני ישראל טוענים שכן עשו אבותיהם הראשונים והמה מעשי אבותיהם בידיהם, כמו שאמרתי בביאור הנה אלהיך ישראל (מ״ב י״ב כ״ח). והנביאים אפשר שהיו יודעים הדבר לאמתו ואפשר שלא היו יודעים, ובין כך ובין כך הם מכחישים טענות

---

[1]) ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבלר יו״ד של איב, ואחרי כן כשבאו להשלים הנותר הגיהו אבוא.

(יא) **וביד הנביאים אדמה.** לא יפורשו הדברים האלה כבתבם, כי בלשון המקרא אין משמע אדמה אדבר משלים, כמו שמפרשים החכמים כלם. ואף על סדר הדברים וענינם לא יתישב המקרא הזה כמות שהוא לפנינו בספרים. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואדמה עקרו עַד־מָה, שתי תיבות, והלשון ככתוב עד מה כבודי לכלמה (תהלים ד׳ ג׳). ובלבד שהיא שאלה וזו תמיהה. ומקביל עד מה אל הרביתי שנאמר לפניו. וראה מה שאמרתי בביאור עד כמה פעמים (מ״א כ״ב ט״ז). ויתורגם ללועזים und durch die Propheten wie lange.

(יב) **אם גלעד און** אם אנשי און יושבי גלעד. **שוא היו** יהיו כאפס. **בגלגל שורים זבחו.** אף הדברים האלה אין לפרשם כבתבם, כי מה חטאת גלעד שזבחו שורים, וכי טובים אילים ועתודים משורים לזבח? והשנית שאם תחזור על כל המקרא תמצא שבדברי נבואה ודברי שיר הקרבן הקרב מן הבקר נקרא תמיד פר[1], ולא שור, והוא מרביתו נקרא כן אף ביתר כתבי הקדש[2].

והדבר ברור כאור השמש בצהרים שטעות סופר יש כאן, ושורים זה עקרו לשורים, כי נשמטה למ״ד מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ופירוש לשורים זבחו הקריבו לעגלי הזהב, וכן נאמר כנגד העגל הזהב במקום אחר וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים ק״ו כ׳). ומעתה הלא השביח גם טעם סוף הפסוק הזה שבח רב, כי מפני שזבחו לשורים בגלגל יהיו מזבחותם כגלים על תלמי שדי שהם מלאכת השור, מדה כנגד מדה, ולשון נופל על לשון. וממה שאמרתי הלא תדע שהמשבשים לשורים ומגיהים לַשֵּׁדִים אין הדין עמהם. ויתורגם ללועזים zu Gilgal da opfern sie Stieren.

(יג) **ויברח יעקב שדה ארם** וגו׳. למה נאמרו הדברים האלה ודברי הפסוק האחר? לדברי החכמים כלם, מישראל ומן הגוים גם יחד, פטפוטי מלים יש כאן ואין טעם. ואתה אם מזרע ישראל אתה, ויקר בעיניך כבוד אבותיך, זכור ואל תשכח שלא דברו נביאיהם כדבֵר נשים זקנות דברניות, כי כל דבריהם דברים של טעם, ומה טעם הדברים האלה לפירוש המפרשים?

ועתה זכור שנאמר בראש נבואה זו ולפקוד על יעקב כדרכיו (למעלה פסוק ג׳), ובפסוק האחר הזכיר שם עון אחד מעונות יעקב באמרו בבטן עקב את אחיו. ועתה הוא מזכיר ליעקב עוד עון, כי לשון ויברח יעקב מזכיר אלינו חטאת יעקב שחטא לעשו אחיו בקחתו את ברכתו, ואשר בגללה ברח אל לבן. ואולם לא ראש הפסוק הזה כאן העקר כי אם סופו האומר:

ויעבד ישראל באשה וגו׳. והרוצה לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור מקום האשה בארצות הקדם היום הזה, ואף כי בימים ההם. בארצות הקדם אדם קונה לו אשה ככל מקנה וקנין בתת לאביה כמהר הבתולות, והוא ישלחנה מביתו כאשר לא תמצא חן בעיניו[3]. והעם שככה לו הלא נבזה ושפל בעיניו האיש אשר יעבוד

---

[1]) ראה דברי הכתוב למטה י״ד ג׳; ישעיה א׳ י״א; תהלים כ״ב י״ג, נ׳ ט׳, נ״א כ״א.

[2]) וחוץ לדברי נבואה ודברי שיר לא נקרא הקרבן הבא מן הבקר שור כי אם שבע פעמים (ויקרא ד׳, ט׳ ו׳; וט׳, ד׳ וי״ט; ובמדבר ז׳ ג׳, וט״ו י״א, וש״ב ו׳ י״ג), והוא נקרא פר כמאה ועשרים פעמים.

[3]) מדי דברי באשה שלא מצאה חן בעיני אישה, זכור אזכור שלא יצאתי ידי חובת ביאור אם לא תמצא חן בעיניו (דברים כ״ד א׳) האמור בגרושה. והכתוב ההוא יפורש

שהפועל של ימצאו סתום, ויש אומרים שכל יגיעי פועלו, וכלם מודים שימצאו פעל יוצא והפעול שלו עון שנאמר בסוף הפסוק. ואני די לי בהוראה זו להגיד לי שלא אמת דבריהם, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר לא ימצאו „בי" עון, ולא לי, כמו שנאמר ואם יש בי עון (ש"א כ' ח'. וש"ב י"ד ל"ב), ונאמר ורעה לא תמצא בך (ש"א כ"ה כ"ח), ונאמר עוד מה מצאו אבותיכם בי עול (ירמיה ב' ה'), ובשלשתם משמש בי"ת, ולא למ"ד. וכאלה רבות במקרא. ועוד שלדברי המפרשים אפרים מכחש לאמר לא עשקתי, וה' שומע דבריו ומחריש, ואם כן, מה טעם לזכר כל הדברים האלה, ומה חבורם אל דברי הפסוק הקודם ואל דברי הפסוק האחר?

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ועשרתי זה עקרו עָשַׁקְתִּי, והוא מקביל אל לעשוק אהב האמור למעלה בכנען. ואון כהון, והון שאמרתי, ככתוב לא אמרו הון (משלי ל' ט"ו), שפירושו די, וימצאו שנאמר כאן פעל עומד ולא יוצא, והוא ככתוב הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י"א כ"ב), ופועלו יגיעי. וזה פירוש הכתוב: הנה נאמר לפני מזה בכנען לעשוק אהב, להגיד לנו שלא הצטרך כנען למאזני מרמה, כי עשיר הוא, ולו דיו מבלי עשק, ובלבד שהוא מחזיק במאזני מרמה מאהבתו את העשק. וכנגד הדבר הזה הושם בפי אפרים את הדברים האלה לאמר אני אך בעשק מצאתי די צרכי, כי כל יגיעי לא הספיקו לי. ויתורגם ללועזים durch Übervortheilung nur habe ich mein Auskommen gefunden; alle meinen ehrlichen Erwerbnisse reichten mir nicht.

עון אשר חטא. דברי הנביא שמדבר בשם עצמו, ולא מן הדברים אשר שם בפי אפרים. ויש בדברים כדי מאמר שלם, וזה פירושם: לו יהי כדבריך אפרים, מעשיך עון פלילי, כי עושה עשק מתוך דחקו חוטא גם הוא.

(י) **עוד אושיבך באהלים** וגו'. החכמים כלם מפרשים הדברים האלה נחמה והבטחה. ואני לא כן אחשוב. כי מה להבטחה ונחמה בתוך דברי תוכחות? ועוד מה נחמה היא זו שמבטיח ה' את עמו להושיבם באהלים כימי מועד? כי האומרים שימי מועד ימי מתן תורה על הר סיני עליהם הראיה שכן הוא. ולו יהי כדבריהם, לא מן השם הוא זה, כי הנביא מדבר כאן ברכושו של הגוי שעשה עשק, ודבריו דברי חול, ומתן תורה דבר שבקדושה ומה הוא ענין לכאן? והאומרים שיום מועד חג הסוכות והאהלים סכותיו לא ידעו שאין אהלים סכות, ולא זכרו שבימי הנביא הזה עדיין אין חג הסוכות, כלומר עדיין לא היו בני ישראל מצוים לשבת בסכות בחג האסיף, כמו שהוכחתי בבירור במקום אחר[1]).

ועל כן אומר אני שהדברים האלה דברי תוכחה. וה' אומר להושיבם באהלים מתוך דחקם, שיהיו עניים ולהם אין בתים לשבת וישבו באהלים, כימי מועד שעלו קהל גדול אל בית ה' ואין בעיר בתים לכלם ללון, והיו יושבים באהלים חוץ לעיר. וכנגד מה שהתנצל אפרים שעשה עשק מתוך דחקו למצוא צרכיו אמר ה' את הדברים האלה, כמי שאומר יען אשר עשית את הדבר הזה ועשקת למצוא דיך, ולא היית מסתפק במועט, עוד אביא עליך רעה גדולה מן הדחק שהביאך לידי עשק, ועוד תלמד לשבת באהלים מאין בית.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור למען ידעו דורותיכם (ויקרא כ"ג מ"ג).

להם הם אמרים זבחי. הוא חבור הדברים, ולא כטעמיהם, ובלבד שוכחי זה טעות סופר ועקרו זִבְחוּ. וגזרת המאמר הזה ככתוב ולבנים אומרים לנו עשו (שמות ה׳ ט״ז), ופירוש הדברים ולעצבים האלה הם מצוים את אחיהם שיזבחו.

אדם עגלים ישקון. תמיהה שתמה הנביא על יושבי שמרון שהם בני אדם ונושקים עגלים. ויתורגם ללועזים und „diesen“, sagen sie, „bringt Opfer dar“ — Menschen sollen Kälber küssen!

(ג) **וכעשן מארבה.** אין ארובה זו חלון בקיר הבית כי אם חור בגגו שבו עולה עשן תנור וכרים ויוצא החוצה. ואני בעיני ראיתי ארובות כמו אלה בבתי האכרים אשר במדינות בלהיניא בארץ רוסיא.

(ד) **ואנכי ה׳ אלהיך.** השבעים מוסיפים כאן ומתרגמים כנוסח הזה: ואנכי ה׳ אלהיך בורא שמים ויוסד הארץ אני ידי עשו כל צבא השמים ולא הראיתיך אותם למען תלך אחריהם ואנכי המוציאך מארץ מצרים.

(ה) **אני ידעתיך במדבר.** חכמי הגוים משבשים ידעתיך ומגיהים רְעִיתִיךָ, וסומכים על תרגום השבעים. ומשם אין סמך, לפי שהמתרגמים אפשר שהיה לפניהם ככתוב לפנינו, ובלבד שהם פירשו ידיעה זו ככתוב יודע צדיק נפש בהמתו (משלי י״ב י׳).

(ח) **ואקרע סגור לבם.** אמרו בעלי הלשון שסגור לבם הגרון ושאר האברים הקרובים ללב. ולא נראה לי כן. כי מנין לסגור משמע זה? ועוד שאף על פי שנביא אחר אומר וקרעו לבבכם ואל בגדיכם (יואל ב׳ י״ג), בשביל זכר הבגדים מותר לו לאמר וקרעו לבבכם[1]; ואברי הגוף כשהם לעצמם לא יפול בהם לשון קריעה. ואומר אני שסגור הוא הבגד שקוראים לו הערבים جوشن, ועוברי דרך לובשים אותו על לבם להגן עליו משני חיה רעה, כמו שאמרתי בביאור לאפוד ולחשן (שמות כ״ה ז׳). ויתורגם סגור לבם ללועזים den Latz, der ihre Brust schützt.

(ט) **שחתך ישראל.** וגו׳. שחתך זה שם דבר, והמוכרת שחַת, על משקל דבֶר ושלֶם. ותיבת כי מיותרת, כי בתחלה נשנה בי בטעות סופר, ואחרי כן הגיהו כי לתת בו טעם כל שהוא. ובעזרך חלופי „בי“ והתמורתו. והמקרא כתקונו זה פירושו: השחתתך ישראל תהיה על ידי אני שהייתי עוזך לפנים. ויתורגם ללועזים dein Verderben, Israel, will ich sein, ich, der donst deine Hilfe war.

(י) **אהי.** תיבה זו האמורה כאן ושנויה ומשלשת למטה פסוק י״ד כמו איה. ויש אומרים שאהי טעות סופר והוא בתחלה איה, ולא נראה לי כן, כי לא במהרה תפול טעות בתיבה אחת שלש פעמים בפרשה אחת.

(יג) **לא יעמד במשבר בנים.** ראה מה שאמרתי בביאור באו בנים עד משבר (ישעיה ל״ז ג׳). ומכאן ראיה ברורה לנאמר שם. כי אם משבר כפירוש המקובל, הכתוב הזה פתח ביולד ומסיים בילוד, ולא יֵעשה כדבר הזה בכל המקרא שידלג המושל ממשל למשל והם הפוכים זה מזה תוך כדי דבור. והשנית שאם כדברי החכמים כלם, הלא נדמה אפרים בסוף הפסוק לעובר במעי אמו, וכנגד עובר במעי אמו לא יֵאמר בן לא חכם אפילו בדברי נבואה ודברי שיר. והשלישית שאין עובר

[1] ראה מה שאמרתי בכל כמו אלה בביאור ולא גרה (דברים י״ד ח׳).

עבודת עבד באשה כאשר עבד יעקב ברחל. והדבר הזה עון יֵחשב ליעקב, ובו תלויים דברי הכתוב האחר, כמו שאראך לדעת בביאורו.

(יד) **ובנביא העלה** וגו׳. אם הדברים האלה תלויים בסוף הפסוק הקודם, כמו שאמרתי, על כרחנו נאמר שבי״ת של ובנביא כבי״ת של באשה שנאמר שם, ואין משמעו „ועל ידי הנביא״, כמו שאומרים המפרשים כלם. ואם כן, בי״ת זו כבי״ת של נטה ידך וגו׳ בארבה (שמות י׳ י״ב), וכמו שמשה נצטוה לנטות ידו להעלות הארבה, כן בא הכתוב הזה להגיד לנו שהעלה ה׳ את ישראל ממצרים להקים להם נביאים להורותם תורתו ומשפטיו, למען יהיו לו לעם והוא להם לאלהים. וכן נביא אחר אומר ואנכי העליתי אתכם מארץ מצרים וגו׳ ואקים מבניכם לנביאים (עמוס ב׳, י׳ וי״א), ואף הוא תולה הקמת נביאים ביציאת מצרים.

ומעתה הלא תבין את דברי הפסוק הזה ודברי הפסוק הקודם אלה לעומת אלה. יעקב ברח ארם ועבד שם עבודת עבד על נקלה, כי באשה עבד. וכן בניו ערבה להם עבודת מצרים ולא מש זכרה מלבם בעבור הדגה והאבטיחים והחציר והבצלים והשום שהיו אוכלים שם (במדבר י״א ה׳). וה׳ באהבתו חשב להם מחשבות להגביהם משפלותם ולפאר ולרומם אותם, ולכן הוציאם מעבדותם להקים להם נביאים אשר יורום הדרך הטובה והישרה. ומה השכיל הנביא להשמיענו שגבה שכר הגאולה משכר העבדות כגבוה שמים על הארץ!

ובנביא נשמר. וא״ו זו מחלק, ולא מוסיף, והלשון ככתוב לא נשמר בחרב (ש״ב כ׳ י׳), וזה פירוש הדברים: וישראל נשמר מן הנביא כאשר ישָׁמר האדם מפני שונאו. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים und wegen der Propheten hat JHVH Israel aus Ägypten befreit; er aber verschloss sich gegen die Propheten.

יג

(א) **כדבר אפרים רתת.** נחלקו בו החכמים, וזה אומר בכה וזה בכה, וכלם מודים שרתת לשון מורא וחרדה, ורטט שנאמר בירמיה מ״ט כ״ד הוא הטעה אותם. כי רטט עצמו משמעו שגעון ותמהון לב, ולא מורא, כמו שאמרתי במקומו, ורתת אומר אני שהוא כמו رتّ אחיו הערבי, ומשמעו לשון גמגום שמגמגם המדבר בלשונו, ופירוש הדברים בהיות אפרים נער קטן ומגמגם בלשונו כי לא יכין לדבר כן.

נשא הוא בישראל. לא יפורש נשא כנקודו, ודינו נִשָּׂא או נָשָׂא. והדברים שבראש הפסוק תאר הזמן למאמר הזה, ופירוש הכתוב בחבורו בעוד אפרים נער קטן ומגמגם בלשונו היה נשיא בישראל. וראה דברי הכתוב למעלה י״א א׳. ויתורגם ללועזים als Ephraim noch wie ein Kind lispelte, da war er Fürst in Israel.

(ב) **כתבונם.** אין כמשקל הזה בלשון המקרא. והשבעים מתרגמים כתבנית, והנוסח ההוא טוב מאשר לפנינו בספרים. ואפשר שכן העקר.

על פי מה שאמרתי בביאור ולמה לא מצאתי חן בעיניך (במדבר י״א י״א), ויתורגם ללועזים wenn sie ihm missfällt.

והעולה על שתיהן שאין אוצר כל כלי חמדה אוצרות כסף וזהב בלבד כי אם כל אשר יעשהו בעליו סגולה והוא מחמד נפשו, ונשיו ובניו בכלל.

יד

(א) **תאשם שמרון.** סוף דברי התוכחה, ולא ענין חדש. והנחמה מתחלת בפסוק האחר. והעוסקים במלאכת הדפוס הפרידו כאן בין הדבקים[1]).

(ב) **כי כשלת בעונך.** עקרו של כשלון חסרון כח אשר מחמתו יטה המהלך והקם לנפול. ולכן נאמר כשל כח הסבל (נחמיה ד׳ ד׳). ונאמר כשל בעוני כחי (תהלים ל״א י״א). ועל פי הדברים האלה זה פירוש כשלת בעונך לא תעמוד מפני עונך.

(ג) **כל תשא עון.** סרס המקרא וכן תפרשהו תשא כל עון, וזהו פירושו תשא העון כלו, ומן הטעם הזה נתן כל בראש המאמר, לפי שהדברים בסדר האחר משמעם תשא כל אחד מן העונות. ולפירוש הזה כל לא נקוד כדין ודינו כֹּל.

וקח טוב. לקיחה זו כעין אחותה שפירשתיה בביאור ולקה בעליו (שמות כ״ב י׳), ובלבד שהיא פעולת חוש השמע וזו פעולת חוש הראות. ויתורגם ללועזים und nimm das Gute an uns wahr.

ונשלמה פרים שפתינו. הלשון ככתוב גוים צריו (במדבר כ״ד ח׳) ופירוש הדברים ונשלמה הפרים שהם דברי שפתינו, כלומר נעשה ככל אשר אנחנו מתודים לך.

(ד) **אשר בך ירוחם יתום** שב אל אלהינו שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים לא נאמר עוד למעשה ידינו אלהינו אתה אשר בך ירוחם יתום, כלומר לא נתן עוד כבודך למעשה ידינו. והדבר למד מענינו שהם יאמרו כן לה׳ אלהיהם, כי הוא כבודו ושבחו.

(ה) **ארפא משובתם.** יפורש ויתורגם על פי מה שאמרתי בביאור ארפא משובותיכם (ירמיה ג׳ כ״ב). **אהבם נדבה.** כפירוש רש״י אף על פי שאינן ראויין לאהבה אתנדב לאהב אותם. ויתורגם ללועזים ich will sie lieben, ob sie es gleich nicht verdienen.

(ו) **כלבנון** כעצי היער אשר בלבנון. מדמם כשושנה לפרח וכלבנון לשרשיו מפני שלא בשניהם כאחד טובים.

(ז) **ילכו יונקותיו.** הליכה זו מפורשת לך כל צרכה בביאור ילכו גם עשו פרי (ירמיה י״ב ב׳).

(ח) **ישבו ישבי בצלו** וגו׳. לא משמש ישובו בפני עצמו, והוא משמש עם יחיו תאר הפעל לו, וסרס המקרא וכן תפרשהו ויושבי בצלו ישובו יחיו דגן.

זכרו כיין לבנון. כנוי של זכרו שב אל כגפן שנאמר לפניו. וכן אמר הנביא הזה לפני מזה גפן בוקק ישראל (למעלה י׳ א׳). וחוץ לספר הזה לא משמש גפן כי אם לשון נקבה בכל המקרא. ואל יקשה לך זֵכֶר זה כשהוא זכר הגפן, כי בלשון המקרא כל מה שמזכיר הדבר לשבח קרוא זכר, ואפילו טעמו, ואפילו ריחו ולא ממשו, (Aroma, angenehmer Nachgeschmack). וראה מה שאמרתי

[1]) ראה מה שאמרתי בכל כמו אלה בביאור וימת שמואל (ש״א כ״ה א׳).

במעי אמו יכול להתמהמה בבטן או למהר לצאת ממנה, כי בשעתו יצא, ולא יצא קודם לכן אפילו החכם המחוכם. ואם בסוף דבריו עדיין הנביא במשלו עומד, הדבר ברור שאין משבר פי הרחם כי אם סוף חבלי לדה, כמו שפירשתי בכתוב שבישעיה שהזכרתי.

והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שאף על פי שהעובר במעי אמו לא יכול למהר צאתו מן הבטן, היולדת יכולה, והיא תמהר ותחיש לדתו על ידי כבוש שתכבש מעיה בקרבה כמי שמקשה בהפָנותו (in alvo deponendâ), וכנגד הכבוש הזה נאמר לציון שנמשלה ליולדה חולי וגוחי (מיכה ד׳ י׳). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו אל שלפניו: אפרים שבאו לו חבלי יולדה בן לא חכם הוא, כי אלו היה חכם לא התמהמה-במקום בנים שמצטערים כצער לדה, כי היה מגיח כלומר מכבש בטנו למהר לדה. ויתורגם ללועזים denn sonst verbliebe er wohl nicht so lange in einer Lage, wo Männern zu Muthe ist wie einem Weibe in den letzten Geburtswehen.

(יד) **מיד שאול אפדם.** הדברים האלה שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה והוא שואל כתמה. וכמוה השאלה שאחריה.

אהי דבריך מות. הכתוב הזה מפרש ראשון אחרון ואחרון ראשון. והדברים שאלה בלשון ולפי הענין מצוה אל מות ושאול שימהרו קטב ודבר. ויתורגם ללועזים her mit deinen Seuchen Tod etc.

נחם יסתר מעיני. דברי הנביא שמדבר בשם עצמו, כמי שאומר לא אדע נחמה, כי גדול כים שבר בת עמי. ויתורגם ללועזים ich kenne keinen Trost.

(טו) **כי הוא בין אחים יפריא.** החכמים כלם אומרים שאמר הנביא יפריא מפני שלשונו נופל על לשון אפרים. ולא זכרו שכל לשון נופל על לשונו דברים אמורים זה אחר זה תוך כדי דבור, וכאן הופסק בין יפריא לאפרים בשלשים וארבע תיבות, כי אפרים האחרון שבפרשה למעלה פסוק י״ב, ומשם ועד הנה תיבות כמספר הזה. והמפרשים „בין אחים״ תאר המקום לא יודעים בטיב לשון המקרא, כי לתאר המקום היה הכתוב אומר בתוך אחים, וכשהוא אומר בין אחים לא ישמש „בין״ כי אם לפעולת איש אחיו.

ובגלל הדברים האלה לא יפורש המקרא הזה בכתבו, ואומר אני שיפריא טעות סופר, ועקרו יַפְרִיד, כמו שמתרגמים השבעים. ותיבת הוא האמורה בראש הפסוק ושנויה בסופו שבה אל שם ה׳. והלשון ככתוב המות יפריד ביני וביניך (רות א׳ י״ח). והאחים אפרים ויהודה, וה׳ יפריד ביניהם במות אפרים על פני יהודה. והדברים משל ללכת אפרים בגולה ויהודה יושב על אדמתו. ויתורגם ללועזים denn er wird Brüder trennen.

ויבוש מקורו. הלשון הזה לא מתישב כלל. ורד״ק האומר שיבוש שרשו יבש בשקל יאות מן יאת לא ידע שיאות שרשו אות ולא יאת, והוא נפעל ולא קל. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב יָבֵשׁ או יִיבַשׁ, ואין ספק בדבר שכן העקר.

הוא. כבר אמרתי לך שאף „הוא״ זה שב אל שם ה׳. ומחכמי הגוים יש אומרים שסוף הפסוק הזה אמור כנגד מנחם בן גדי, ולא זכרו שהכסף אשר העלה פול מלך אשור על מנחם לא לקחו מנחם מאוצר בית המלך כי אם הוציאו על ישראל על כל גבורי החיל (מ״ב ט״ו כ׳). ואף לא יפול לשון שסיה בלוקח משלו.

ספר יואל.

א

(א) **יואל בן פתואל.** השבעים היו קוראים בתואל בבי״ת, ונראה לי שהוא העקר, שכן אבי רבקה שמו בתואל (בראשית כ״ד כ״ד), וכן נקרא שם מקום אחד (דה״א ד׳ ל׳), ופתואל לא נמצא שם בכל המקרא חוץ מכאן.

(ג) **לבניכם** הקטנים כאשר יגדלו, ולבניכם אשר יולדו לכם אחרי כן ועיניהם לא ראו זאת.

(ד) **יתר הגזם אכל הארבה** וגו׳. אין הסדר שבכתוב הזה דוקא, כי אחרי כן נאמר תחתיו הסדר הזה ארבה ילק חסיל גזם (למטה ב׳ כ״ה).

(ה) **הקיצו שכורים.** ראה מה שאמרתי בביאור וייקץ נח מיינו (בראשית ט׳ כ״ד). ואף כאן אין הדברים מצוה לישנים שיקיצו, כי זה פירוש הקיצו אל תשתו עוד לשכרון. ואין שכרון זה כשכרונו של לוט, כי אין לאמר שהנביא מצוה שכורים לבכות על אשר לא יהיו עוד שתויי יין עד אשר לא ידעו בין ימינם לשמאלם, ושכרון זה כמו שנאמר באחי יוסף וישתו וישכרו עמו (בראשית מ״ג ל״ד), ומשמעו שתית השותה עד שייטב לבו. ויתורגם ללועזים bleibt nüchtern, ihr frohen Zecher.

(ז) **חשף חשפה והשליך** אין השלכה זו השלכה לארץ כמו שאומרים החכמים כלם, כי לא יהיה כדבר הזה על ידי הארבה. והשלכה זו כאחותה שפירשתיה בביאור והשליך אותה (ויקרא א׳ ט״ז). ופירוש הכתוב חשוף חשפה ויעזבה כדבר אין חפץ בו, כלומר חשפה ולא הותיר בה נותר ראוי למאכל לו. ויתורגם ללועזים er hat sie kahl gefressen und Nichts daran gelassen.

(ח) **אלי כבתולה.** האומרים שאלי זה פעל ומשמעו יללה עליהם הראיה, כי לא נמצא כיוצא בו בכל המקרא, ואף לא בשאר לשונות בני שם. והשנית שאם כן אלי צווי, ואין זכר למי שאליה המצוה. ואומר אני שאלי זה לא נקוד כדין, ודינו אֱלַי[1]), והדברים מחוברים אל סוף הפסוק הקודם, וזה פירושם בחבורם הלבינו שריגיה לי כבתולה חגורת שק על בעל נעוריה, ודמה את שריגי הגפן שהלבינו ולא יתנו פרים לבתולה שמת בעל נעוריה והיא תאבל עליו ותשב עד שילבין ראשה ולא תלד כי לא תהיה לאיש. ואמר הכתוב אלי, ולא אמר לי, כמו שנאמר והנה טוב

---

[1]) וכן היו השבעים קוראים אֱלַי, ובלבד שהם מוסיפים לפניו „קונן״, והדבר ברור שמאומד אמרו ואין לדבריהם טעם. ומכל מקום הלא שמענו מתרגומם שלא היו יודעים בפעל אלה שמשמעו לשון יללה.

בביאור נזכירה דודיך מיין (שה״ש א׳ ב׳), ויתורגם זכרו ללועזים dessen Duft.
וחכמי הגוים משיבים כנוי של זכרו לישראל, ובכן משחיתים טעם המשל.

(ט) **אפרים מה לי עוד לעצבים.** מימי השבעים ועד היום הזה נלאו החכמים לפרש את הדברים האלה. השבעים מתרגמים מה לו עוד ולעצבים, לו תחת לי, ועצבים בוא״ו, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, לפי שאלו בא הכתוב לאמר כנוסח השבעים היה אומר מה לו ולעצבים עוד, ולא כסדר הזה.

והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שיש חלוק בין „מה לאל״ף ולבי״ת" ובין „מה לאל״ף לבי״ת". הדבור הראשון זה משמעו מה השותפות שבין אל״ף לבי״ת, ובדבור האחרון זה הדבר שישאל השואל לדעת מה צרך לאל״ף בבי״ת, ככתוב מה לך לדרך מצרים וגו׳ ומה לך לדרך אשור (ירמיה ב׳ י״ח). ועל דבר תשמישה של השאלה שבכתוב הזה ועל דבר שואלה דע שהשאלה הזאת שואלה אפרים והוא יתואר בה. ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי תמצא כמוהו בדברי שיר אשר לערבים, שכן זמכשרי בספרו אלמפצל פצל קמ״ד מזכיר מדברי שירה אחת את הדברים האלה جاءوا بمذق هل رأيت الذئب قط, וזה תרגומם הביאו לפני תערובות חלב ומים הראית זאב מימיך. וזמכשרי עצמו שקשה לו חבור הדברים מפרשם בפלפול[1]. ובאמת השאלה הראית זאב מימיך תאר לשם مذق, והוא בא להגיד לנו שהיה מראה התערובות כמראה הזאב, מפני שהיו מימיהן מרובים מחלבן. וכן בספרי התלמוד כשבא המגיד להגיד לנו שדבר מן הדברים הכל יודעים מה יהיה לו כשיֵעשה לו כן וכן יאמר פסיק רישיה ולא ימות הוא, כמי שאומר כמו שאין ספק שימות החי אחר שנכרת ראשו כן הדבר הזה. ופסיק רישיה ולא ימות שאלה, והיא מתארת „הוא".

היוצא לנו מכל אלה שיתואר המתואר בשאלה. ואף כאן „מה לי עוד לעצבים" מתאר אפרים, וזה הדבר שאומר הנביא: בימים ההם יהיה אפרים כמי שאומר מה לי עוד לעצבים.

אני עניתי ואשורנו. עניה זו כארבע אחיותיה שלמעלה ב׳ כ״ג וכ״ד. והדברים מראש הפסוק ועד כאן יתורגמו ללועזים לפי ענינם dann bedarf Ephraim nicht mehr der Götzen. Ich allein werde ihn versorgen und versehen.

אני כברוש רענן. הברוש אילן סרק, והוא כשהוא רענן חזק מאד. ותפש הנביא כאן בו, מפני שדמה את אפרים לגפן, ועתה מדמה את ה׳ אלהיו לאילן גדול וחזק שתשלח הגפן אליו את דליותיה, והן כרוכות עליו להתחזק בו.

(י) **מי חכם ויבן אלה.** הלשון ככתוב ומי בחור אליה אפקוד (ירמיה מ״ט י״ט), ובלבד שכאן נאמר ויבן בוא״ו שהוא כפ״א בלשון ערבי, לפי שמי חכם כעין תנאי ומה שאחריו תשובתו. ואלה שב לסוף הפסוק ולא למה שנאמר לפני מזה. והמאמר הגדת דברים, כלומר מי שהוא חכם יבין אלה, ולא שאלה כמו שאומרים החכמים כלם, כי לשאלה היה הכתוב אומר מי החכם, בה״א הדעת, כלשון שנאמר ירמיה ט׳ י״א. ויתורגם ללועזים wer weise ist, wird dies einsehen, dass gerade sind die Wege JHVHes, u. s. w.

[1]) חכמי הערבים מפלפלים בדקדוקי לשונם כפלפול חכמי התלמוד בתלמודם, ויש שיקרא הקורא את דבריהם ויאמר הויות דאביי ורבא אני שומע.

חשך ואפלה יום ענן וערפל אין לדמותו לשחר השָׂם קץ לחשך, ואף אין לאמר שהנביא מדמה את העם הרב והעצום לשחר ויומו יום חשך ואפלה, כי כל אשר שוד ושבר במסלותיו אין דמיונו כשחר.

לכן אומר אני ששחר זה מלשון עוֹרי שחר (איוב לי ל׳), ומשמעו המון רב מאוד המכסה את עין הארץ, וכיוצא בו בלשון ערבי سواد שתחלתו גם הוא דבר שמראהו שחור וסופו המון רב[1]). והדברים האלה נדרשים לאחריהם, ולא לפניהם, וזה שיעור הכתוב: עם רב ועצום כשחר פרוש על ההרים. וכן נאמר אחרי כן בנגד הארבה על ראשי ההרים ירקדון (למטה פסוק ה׳); הרי שהארבה הוא הפרוש על ההרים. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי מה שיומו יום חשך ואפלה דמיונו כדבר המכסה את עין הארץ. ואם יקשה לך שלא ישמש שחר תשמיש זה בכל המקרא חוץ מכאן, זכור שיש בספר הזה כאלה רבות, וכמו שראית למעלה א׳ י״ז שממאמר בן ארבע תיבות לא נודעת לנו מתוך יתר כתבי הקדש כי אם אחת. ויתורגם כשחר זה ללועזים in unabsehbarer Menge.

(ג) **וגם פליטה לא היתה לו.** הלא ברור שהנביא רוצה לאמר שלא נותר דבר מפני הארבה, כי אכל הכל, ואם כן, למ״ד זו כאחותה שפירשתיה בביאור יבוא לי (ירמיה ד׳ י״ב).

(ו) **כל פנים קבצו פארור.** הדבור הזה אמור כאן ושנוי בחזיון נחום ב׳ י״א, ובעלי הלשון כלם אומרים שפארור שרשו פאר ומפרשים אותו מראה פנים, ואני לא זכיתי לראות מנין לפארור משמע זה. ועל דבר קבצו שיש מפרשים אותו ככתוב אספתי את שלומי (ירמיה ט״ז ה׳), אין דבריהם ראויים לזכרון, לפי שאין קבוץ כאסיפה לדבר הזה. ואומר אני שקבוץ זה כפשוטו וכמשמעו, ופארור שרשו פרר, והוא יפורש על פי תשמישו בלשון ערבי. כי בערבית יפול לשון הפעל הזה במי שפותֵח פי בהמה לראות שִׁניה לדעת בת כמה שנים היא. ומשם נשאל הפעל ויֵאמר عينه فُرارُه, עינו פארורו, ופירוש הדברים עינו מגידה עליו ואין צרך לפתוח פיו לדעת כמה ימי שני חייו. וזה עקרו של הדבור, ולבסוף הורחב גבולו ויֵאמר במי שעינו מגידה על רוח בטנו כי סתרו כגלויו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אשר לפנינו כל פנים מקבצים אותות שבהם נודעים חיל ורעדה שאחזו את בעליהם. ויתורגם ללועזים jedes Gesicht verräth das Innere.

(ז) **לא יעבטון ארחותם.** מלשון לעבוט עבוטו (דברים כ״ד י׳), כי ממה שנאמר בתורה לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו אנו שומעים שבתחלה העובט בא אל בית חברו לעבוט עבוטו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב לא יבאו איש בתחומו של חברו, כלומר לא ילכו איש בדרך חברו, וכמו שנאמר בראש הדברים ואיש בדרכיו ילכון, ונאמר בראש הפסוק האחר ואיש אחיו לא ידחקון. ויתורגם ללועזים und sie sind einander nicht im Wege.

(ח) **ובעד השלח יפלו וגו׳.** לא נראה לי ששלח זה חרב וכלי מלחמה, לפי שאם כן אין לדברים טעם, כי מי ילחם עם הארבה בחרב והנית? ואומר אני ששלח זה כמו בית השלחין שבלשון המשנה, וכמו سلح בלשון ערבי שמשמעו

---

[1]) וכבר פירש כן חכם אחד מחכמי ישראל הראשונים שחר שנאמר כאן, ובלבד שהוא נותנו ענין למראה ולא למנין. ראה אגרות שד״ל צד 530.

אל דוד (ש״א כ׳ י״ב), ונאמר עוד וגדולה היא אלי (קהלת ט׳ י״ג). ויתורגם ללועזים seine Ranken sind mir grau geworden wie eine Jungfrau .u. s. w.

בעל נעוריה. קראו הכתוב כן והיא בתולה, לפי שהארוסה כנשואה לכל דבר. וכן אמר הכתוב לארוסה אשת רעהו (דברים כ״ב, כ״ג וכ״ד). ואמר כבתולה, בשביל שהארבה והגזם אכלו את התירוש בגפנו ואת התאנה בעצה, והם ליושבי הארץ כבתולה המאורשה לאיש ועדנה לא יודעת אותו.

(י) **שדד שדה** לשון נופל על לשון. וראה מה שאמרתי בביאור לשובב שדינו יחלק (מיכה ב׳ ד׳).

(יא) **על חטה ועל שעורה.** נדרש לפני פניו אל הובישו אכרים, וכנגד כורמים נאמר בראש הפסוק האחר הגפן הובישה.

(יג) **חגרו.** נקצר הדבור על פי מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד׳ ה׳), ומלואו חגרו שקים. ומפני לינו בשקים שנאמר אחרי כן סמך הכתוב שישמע השומע וידע חגורה זו מה היא. וראה מה שאמרתי בביאור שארית חמות תחגור (תהלים ע״ו י״א).

באו לינו בשקים. תרגם קוט״ש באו .geht hinein in den Tempel ומה יאמר למה שנאמר בדוד ובא ולן ושכב ארצה (ש״ב י״ב ט״ז)? השכב גם דוד בבית ה׳? ועתה הלא אמרתי לך במקום אחר שעקרה של ביאה ביאת האיש אל אהלו[1]. ומן הלשון הזה באו שנאמר כאן, ופירושו לכו לביתכם בערב, ויתורגם ללועזים .geht nach Hause

כי נמנע וגו׳. ומפני שנמנע מנחה ונסך אין לזבוח זבח, כי המנחה והנסך מעכבים את הזבח. ואף על פי שנאמר במשנה כל קרבנות הצבור והיחיד טעונין נסכים חוץ מן הבכור והמעשר והפסח והחטאת והאשם (מנחות ט׳ ו׳), מדברי הנביאים גופי קרבנות עולה ושלמים.

(טו) **כי קרוב יום ה׳.** הנביא רואה מכת הארבה שהיא מעשה שהיה כאות שקרוב יום ה׳. יום גדול ונורא. **כשד משדי** לשון נופל על לשון.

(יז) **עבשו פרדות תחת מגרפתיהם.** מכל המאמר הזה לא נמצא חוץ מכאן בכל כתבי הקדש כי אם „תחת״. ובגלל הדבר הזה נחלקו החכמים בפירושו, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ואנכי לא ידעתי לאמר בו דבר.

ממגרות. נראה לי שטעות סופר הוא ועקרו מגרות, כי טעה הלבלר וכתב מי״ם פעמים. והרוצה לקיים שתי המימי״ן יקרא מִמְגרות, בחיריק, ופירוש הדברים נהרסו האוצרות מהיות מגורות. ומכאן ועד סוף הפרשה לא במכת הארבה הנביא מדבר כי אם בבצרת שנעצרו השמים מתת מטר.

ב

(ב) **כשחר פרוש על ההרים.** שחר זה אם תפרשהו כפשוטו וכמשמעו חוץ למקומו הוא במקרא הזה בין נדרש לפניו ובין לאחריו. כי הדבר ברור שיום

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור בא נא אל שפחתי (בראשית ט״ז ב׳).

(כב) **אל תראו בהמות שדי** וגו׳. זו נחמה לבהמה, ונחמת ציון בפסוק האחר. ומפרנס הכתוב בהמה ראשונה ואדם אחרונה, כי כן דרך עמו. ראה מה שאמרתי בביאור ויבל לחמורים (שופטים י״ט כ״א).

(כב) **דישאו.** השם שגור בכתבי הקדש, והפעל לא נמצא חוץ מכאן כי אם בספר בראשית.

(כג) **בראשון.** לא יפורש ככתבו. והשבעים והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב כראשונה. ואפשר שהיה לפניהם בספרים כראשון, בכ״ף.

(כד) **והשיקו.** ראה מה שאמרתי בביאור שוקקה (ישעיה כ״ט ח׳). משם תראה שאין שוק לשון מרוצה כמו שאומרים בעלי הלשון. והפעל הזה שלא יפורש לשון תשוקה נראה לי שאין לו עסק בה, והוא משרש אחר שמשמעו לשון השמעת קול, והוא כמו שקק שממנו נאמר בעיר ישקו (למעלה פסוק ט׳), ואף הוא לשון רעש וקול גדול. וכן פירש רש״י את הכתוב הזה ואמר השיקו לשון השמעות קול כשהקלוח יורד מן הגת אל תוך היקב. ואוסיף אני נפך משלי לאמר שאין הקול הזה קול הקלות היורד מן הגת אל תוך היקב בלבד, כי קול הקלוח הזה נשמע בין שהתירוש והיצהר רב ובין מעט, והקול משנה קול אשר יִשָּׁמע ברדת הקלוח מן הגת אל תוך היקב ומן היקב בהמלאותו וישפך התירוש והיצהר ארצה.

(כה) **ושלמתי לכם את השנים** וגו׳. ושלמתי לכם תשלומי נזק השנים אשר הזיקו לכם הארבה והילק והחסיל והגזם באכלם את תבואת שדותיכם וכרמיכם ופרי העץ.

ג

(ב) **וגם על העבדים** וגו׳. עבד אברהם הקורא לה׳ קורא ואומר ה׳ אלהי אדני אברהם (בראשית כ״ד י״ב), ולא אומר ה׳ אלהי, כי העבד אין אלהים לו, כי כסף אדניו הוא (שמות כ״א כ״א), ולא אלהי כסף ה׳ אלהי ישראל. ולכן כשבא הנביא הזה להפליג בשפע שכינה שישפיע ה׳ בימים ההם מזכיר עבדים ושפחות לאמר שגם עליהם ישפוך ה׳ את רוחו, והשומע ישמע וידע כמה יהיה חזון נפרץ. וכן אמרו חכמי ישראל שהיו אחר ימי המקרא ראתה שפחה על הים מה שלא ראו יחזקאל ושאר הנביאים.

(ג) **ונתתי מופתים** וגו׳. יהיה הדבר הזה לפני בא יום ה׳ הגדול והנורא, ככתוב בסוף הפסוק האחר.

(ה) **ובשרידים אשר ה׳ קורא.** וא״ו זו וא״ו שבראש המפרש את אשר לפניו, ככתוב מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א׳ ג׳). ובי״ת של ובשרידים באחותה שפירשתיה בביאור הגדוד הבא בערבים (דה״ב כ״ב א׳). ופירוש הכתוב ופליטה שאמרתי יהיו אנשיה השרידים אשר ה׳ קורא. ויתורגם ללועזים und zwar aus den Verschonten, die JHVH beruft.

ד

(א) **אשיב.** וכתיב אשוב, לשון קל, וטעם תיקון הקרי מפורש לך כל צרכו בביאור דברים ל׳ ג׳.

מקוה מים וקרוב לו שם נהר שִׁלֹחַ שאצל ירושלים. ואם כן, יבצעו זה טעות סופר ועקרו יִטְבָּעוּ. ופירוש הדברים בהליכתו יפול הארבה על פני המים שבברכה ולא יטבע. וראה מה שאמרתי בביאור ממים רבים בשלחו (יחזקאל ל״ה ה׳) ויתורגם ללועזים und stürzen in den Teich und ertrinken nicht.

(יא) וה׳ נתן קולו וגו׳. מאמר משרת לפניו, ולא נוסף עליו, לפי שאם כן, אין לסוף הדברים טעם. ופירוש הכתוב רגזה ארץ וגו׳, ויהיו כל אלה, ולא נוראות מהם, מפני שה׳ נתן קולו לפני חילו וגער בו, ולולא גערת ה׳ לא היתה לנו תקומה מפני הארבה, כי ־ב מאוד מחנהו וגו׳ מי יכילנו. והמאמר המשרת הזה בעין פתח תקוה, ובו הנביא עובר מפורענות לנחמה שבפסוק האחר. כי זה משמעו של לפני חילו שקול ה׳ הולך לפני חילו ומונע אותם מהשחית הכל. ולא יפורשו הדברים כי אם כן, לפו שאלו כפירוש המפרשים שה׳ נותן קולו ומצום להשחית היו הדברים האלה אמורים לפני מזה ולא עתה כשהנביא עובר מפורענות לקרוא את עמו לתשובה. ויתורגם ללועזים dabei hemmt erst JHVHes Stimme den Marsch seines Heeres.

(יב) וגם עתה. תאר הפעל ולא תאר הזמן, ופירוש הדברים וגם אחר שחטאתם ובאה עליכם הרעה הזאת בגלל חטאתכם. והלשון הזה תמצא כיוצא בו ש״א י״ב ט״ו. ויתורגם ללועזים doch selbst wie die Sachen nun stehen.

ובצום ובבכי ובמספד. עד למקרוב היו כל הדורשים והחוקרים אומרים שהספר הזה שאנחנו עוסקים בו מקדמוניות החזון לנביאי ישראל. ונפלאת היא בעיני איך טעו לאמר כן בפני המקרא הזה. הלא תראה שהנביא הזה הקורא את עמו לתשובה איננו אומר להם רחצו הזכו, עשו משפט וצדקה, שפטו יתום ריבו אלמנה, כסגנון הנביאים הראשונים בכל כמו אלה, כי בעיניו תעמוד תשובה על שלש אלה, צום ובכי ומספד, ולא הם עמודי התשובה בימי קדם.

(יג) וקרעו לְבבכם ואל בגדיכם. ראה מה שאמרתי בביאור ולא תשא (בראשית י״ח כ״ד). ואף כאן לא מצוה עליהם הנביא מקרוע את בגדיהם, כי זה הדבר שהוא אומר אליהם שאם לא יקרעו שניהם יבחרו בלבם מבגדיהם לקרוע. ויתורגם ללועזים und zerreisst lieber euer Herz, als euere Kleider.

(יד) והשאיר אחריו ברכה וגו׳. גם הדברים האלה מזכירים אלינו ימי הספר הזה. כי עובר הנביא על כל האדם והבהמה הרבה לתפוס בברכה זו שיש בה מנחה ונסך לה׳ אלהיהם, והוא עושה כמעשה החכמים שהיו אחרי המקרא שמכל תשועת ישראל בימי חשמונאים לא מצאו דבר ראוי לזכרון כי אם נס חנוכה ופך השמן המחזיק ברכה לאלהים.

(טז) יצא חתן מחדרו. ראה מה שאמרתי בביאור החדרה (שופטים ט״ו א׳). ואף כאן מחדרו מסתר הבית שהוא מתיחד שם עם הכלה.

(יז) למשל בם גוים שיהיו הגוים מושלים עליהם משל, כלומר שיהיו למשל לגוים. כן נראה לי פירוש הדברים בשביל לחרפה שנאמר לפני מזה.

(כ) הצפוני הארבה המשחית ארצם. ולא קרא הנביא לארבה כן על שם שבא מצפון, כי אם מפני שהיה נורא מאוד. וראה מה שאמרתי בביאור צפונה (ויקרא א׳ י״א). וסופו. השם הזה לא נמצא בדברי נבואה ודברי שיר חוץ מכאן, והוא נכנס בלשון באחרית ימיה. ועלה באשו וגו׳. כי כן דרך ה׳ אלהי ישראל לשבור כלי זעמו אחר שעשו חפצו.

דברי עמוס.

א

(א) **שנתים לפני הרעש.** ושנת הרעש ההוא אין אתנו לדעת אל נכון. ואני מדי קראי את הדברים האלה זכור אזכור מנהג ישראל בדורות הקרובים לנו למנות קהל כל עיר את השנים לשרפה גדולה או למגפה שהיתה בה. ומן המקרא הזה שמענו שגם בימי קדם זה דרכם למנות ימים ושנים למקרה רע שקרם.

(ב) **ויאמר** נוסף על אשר חזה שבפסוק הקודם. וסגנון הלשון הזה אין כמותו בתחלת כל דברי הנביאים. ונראה שהלשון הזה מימי קדם, כי עמוס ראשון לכל הנביאים אשר ספריהם בידינו, ואף על פי שבסדר כתבי הקדש אשר לפנינו ספר הושע קודם לספרו.

ויבש ראש הכרמל. על כרחנו נאמר שראש הכרמל מקביל אל נאות הרועים והוא הפך ממנו. לפי שאם לא כן, ולא מכוון הנביא כי אם למרעה שבראש הכרמל, טעם הדברים תפל, ואף אין לאמר למה יתחיל בהם הנביא את נבואתו. ולא כן הדבר כשהנביא מכוון לבתי הקיץ שהיו לשרים בראש הכרמל. כי אז נאים הדברים האלה והגונים להיות הקדמה לנבואה זו. כי לפי שעמוס היה נוקד או רועה צאן והוא בא לדבר אל שרי ישראל, לכן הוא מקדים לאמר שאין עם ה׳ בין עשיר לעני ובין גבוה ושפל, וכאשר ישאג ה׳ ממעון קדשו יחרדו מקולו היושבים בנאות הרועים והשרים היושבים בראש הכרמל יחדו. וסמך מעט לדברי מזכר בתי הקיץ שבסוף נבואה זו (למטה ג׳ ט״ו).

(ג) **על שלשה.** ומסיים ואומר על ארבעה. ובכל כמו אלה לא זה ולא זה מספר מדויק ומצומצם, ובלבד שהדור הוא ויפי בדברי נבואה ודברי שיר להזכיר מספר אחד ורעהו הקרוב אליו גם יחד. והמספר הקטן נזכר ראשון תמיד ואחריו הגדול ממנו. ראה דברי הכתוב מיכה ה׳ ד׳; משלי ו׳ י״; ל׳, ט״ו, י״ח, כ״א, כ״ה, כ״ט; ואיוב ה׳ י״ט.

פשעי דמשק. מתחיל בפורענות דמשק שהיתה בראש אויבי ישראל בימים ההם, והיא הרחוקה ממנו לאחוה. ולא מתחיל הנביא בתוכחת ישראל, והוא מקדים לה תוכחות כל הגוים האלה האמורים בפרשה. כי אלו התחיל בתוכחת ישראל לא היו שומעים אל דבריו. ועתה כשהתחיל בתוכחות הגוים שנואי נפש ישראל (ולדבר הזה יהודה כאחד מהם), הקשיבו אליו והאזינו; וכשמעם ראש דבריו והוא כפטיש יפוצץ סלע בעל כרחם שמעו לכל דבריו עד סופם. וכעין הערמה הזאת הלא הראיתיך גם לנביא אחר[1].

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור גם אלה ביין שגו (ישעיה כ״ח ז׳).

(ג) **בזונה** במשכבי זונה, ולא בזונה עצמה, כי אין אדם קונה לו זונה. ובי״ת זו המלמדת על שכר ולא מחיר תמצא כיוצא בה מפורש בביאור אשתך בעיר תזנה (עמוס ז׳ י״ז). ויתורגם בזונה ללועזים für die Umarmung einer Hure.

(ז) **הנני מעירם.** טעם הפעל הזה כאן כמו שפירשתי כנשר יעיר קנו (דברים ל״ב י״א). ויתורגמו הדברים ללועזים ich will sie herbringen.

(ח) **לשבאים.** לא נקראים כן יושבי שבא בכל המקרא. ואף אין שבא רחוקה מצור וצידון וגלילות פלשתים אשר עליהם הדבור. ועוד, למה יִמָכרו הנמכרים ראשונה אל בני יהודה והם ימכרום אל שבאים, ולמה לא ימכרם ה׳ עצמו אל שבאים? והשבעים מתרגמים לשבאים לשון שביה, ומתוך תרגומם נראה לי שלשבאים זה טעות סופר ועקרו לְשֹׁבֵיהֶם, והכנוי לבני יהודה. ומעתה הלא השביח טעם הדברים שבח רב, כי מפני שמכרו העמים האלה את בני יהודה ואת בני ירושלים לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם (למעלה פסוק ו׳) אמר ה׳ למכור את בניהם לבני יהודה והמה ימכרום לבני היונים שהיו שוביהם, ובכן יִמָּכרו בני הגוים המוכרים ביד בני יהודה הנמכרים לבני יונים הרחוקים ההם, מדה כנגד מדה. ויתורגם ללועזים an die, bei denen sie in Gefangenschaft waren.

(י) **החלש.** יחיד הוא השם הזה, כי לא נמצא בכל כתבי הקדש חוץ מן המקרא הזה.

(יא) **עושו.** לא יפורש ככתבו. והאומרים שהוא לשון עזרה, כמו غاث בלשון ערבי, לא זכרו שאין עזרת הגוים איש אחיו ענין לכאן, שכן נאמר בסוף הפסוק הקודם החלש יאמר גבור אני, ואם כן למה להם עזרה. ורואה אני את דברי המשבש ומגיה חושו. ואף ונקבצו נראה לי שעקרו וְנִקְבְּצְתֶּם.

(יג) **כי רבה רעתם.** אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לבאר השיקו היקבים, ובטעות סופר נכנס אל גוף הספר באחרית הימים.

(יד) **בעמק החרוץ** בעמק יהושפט, והוא מלשון כלה ונחרצה (ישעיה י׳ כ״ג), והנביא דורש כן עמק יהושפט.

(יז) **וזרים לא יעברו בה.** ראה מה שאמרתי בביאור ממלכת כהנים (שמות י״ט ו׳). משם תראה שישראל אצל כל הגוים ככהניו אצלו. ומשם יפורש לך זרים זה בחבורו אל קדש שנאמר לפניו, כי זה פירושו כל הגוים חוץ מישראל שהם ממלכת כהנים. והגוים זרים לירושלים כלה כמו שישראל זרים למקדש וקדשיו.

(כא) **ונקיתי דמם לא נקיתי.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים היו קוראים וְנִקַּמְתִּי תחת ונקיתי, ואין ספק שכן העקר. אבל אין צרך לשבש אף נקיתי ולהגיה כעין זה כמו שעושים חכמי הגוים. ופירוש הדברים ונקמתי דמם ולא אנקה את שופכיו.

(ו) **בעבור נעלים** בעבור מעט כסף שהלוו לו לקנות בו נעלים. וראיתי לפרש הפירוש הזה מפני שלא ילמד בעבור על המחיר בכל המקרא, ומפני שאין לאמר שמעולם נמכר אדם בדמים מעטים כדמי נעלים. ויונתן תרגם כאן ובמקום האחר (למטה ח׳ ו׳) בדיל דיחסנון, ולא ידעתי מה ראה על ככה. וכבר יגעו רש״י ורד״ק בפירוש תרגומו ולא מצאו נכוחה.

(ז) **השאפים על עפר ארץ** וגו׳. חכמי הגוים הראשונים מפרשים השואפים לתבוע דלים לדין, והנביא הוציא את הדבר בלשון הזה מפני שכן היה דרכם לבא הנתבע לבית דין והוא לבוש בגדי אבל, והלובש בגדי אבל נותן עפר על ראשו. והאחרונים מחלקים דברי הראשונים ואומרים שאין כאן תביעה לדין כי אם חשק שיחשקו העשירים בעפר הארץ שבראש דלים, כלומר הדלים אין להם כל חוץ מעפר הארץ שבראשם לאבל וצער, וגם בעפר הזה תרע עין העשירים ויקנאו בדלים בעבורו. והנה אמרתי לך שני הפירושים שמפרשים גדולי חכמי הגוים. ואתה בחר לך באחד מהם, או שמח בשניהם, אם בעל נפש אתה. ואם לך אזן לבחן מלין, בא ושמע דברי רש״י המפרש השואפים על עפר ארץ ואומר על עפר ארץ שהם הולכים עליה כל שאפם וכל מחשבותם בראש דלים הוא איך יגזלו אותם ויטלו את שלהם. אלה דברי הרב, ואף על פי שלא ירד לעמק פשוטו של המקרא הזה, הלא נגע באמת בקצה לשונו.

ועתה דע שלשון הכתוב הזה יפול בתחלה בנחש ההולך על עפר הארץ ומשם ישאוף בראש הבריות. והדברים במקרא הזה משל לעשירי העם שהורידו כבודם לעפר במשאם ומתנם עם הדלים להלותם כסף מעט לקנות בו נעלים, שאין משא ומתן כזה לפי כבודם, והם עשו את הדבר הזה למצוא תואנה ולבוא על הדלים בעלילה לקחת את כל אשר להם ולשלוט בגופם. ומעתה הלא תדע למה אמר הכתוב עפר ארץ, כי בא להגיד לנו שהעפר שהוא מדבר בו נתון במקומו על הארץ. ואלו לפירושי החכמים שהזכרתי קשה ארץ, כי די לנו בעפר לבדו[1]. ולבי אומר לי שתיבת על עקרה מֵעַל, כי טעה הלבלר והשמיט מ״ם מפני אחותה שבראש התיבה שלפניה. ומשמע הדברים ללועזים die bis in den Staub sich erniedrigen um von da aus nach den Häuptern der Armen zu schnappen.

ילכו נועדים והולכים שניהם יחדו. **אל הנערה האחת.** זה כחה של ה״א הדעת. וממה שאמרתי בביאור על אודות בנו (בראשית כ״א י״א) הלא תדע שנערה זו כשרה ולא זונה[2]), והאב ובנו הולכים אליה לפתותה. ויתורגם ללועזים stellen zusammen demselben Mädchen nach.

(ט) **ואנכי השמדתי** וגו׳. כעין מאמר משרת לפניו. כי נאמר לפני מזה שפושעי ישראל מתכוונים להכעים ולחלל שם אלהיהם, ועל כן ילכו איש ובנו אל נערה אחת ויטו על בגדים חבולים אצל כל מזבח וישתו יין ענושים בית אלהיהם. ועתה הוא מסיים ואומר ככתוב, כמי שאומר כל אלה יעשו בגאוה

[1]) וכן תמצא במקרא כשמדבר הכתוב בעפר שנותן המצטער על ראשו נאמר תמיד סתם עפר, ולא נאמר עפר הארץ בכל מקום.

[2]) ואם תשיבני מנערה מאורשה שקראה הכתוב נערה וסופה בסקילה על ערות דבר (דברים כ״ב, כ״ג וכ״ד), זכור שגם היא כשרה עד השעה ההיא. ועוד שבכל כמו אלה לא מוכיח ספר דברים על דברי עמוס מפני הימים הרבים שביניהם. וכן בגרמנית השם Dirne תחלתו נערה כשרה וסופו ריח לו כזונה.

(ה) **קירה** אל קיר. ומסוף דברי הנביא הזה שמענו שארם בתחלה ישבו בקיר והיו שם עבדים ויצאו מעבדות לחרות, או צר להם המקום ויצאו משם להרחיב גבולם (למטה ט׳ ז׳). ובגלל הדבר הזה אמר ה׳ להפרע מארם בהשיבו אותם אל מקומם הראשון[1]). ונראה שבן דרך ה׳, כי כן אמר לעשות לעמו ישראל, כמו שנאמר בקללות והשיבך ה׳ מצרים (דברים כ״ח ס״ח).

(ח) **והשיבותי ידי על עקרון.** המקרא הזה מפורש לך במה שאמרתי ישעיה א׳ כ״ה. וקוטש בתרגומו מוציא הדברים ממשמעם, ולא ידעתי מה ראה על ככה.

(ט) **ולא זכרו ברית אחים.** החכמים כלם אומרים שברית אחים שנאמר כאן האחוה שבין ישראל לאדום. ומה לצור ולה? והיה בדין שיזכירנה הנביא בפשעי אדום (למטה פסוק י״א), ולא כאן. ואומר אני שברית אחים ברית כרותה לכל גוי עם שכנו הקרוב לו בלשונו ודרכיו. ובכן נחשב מעשה צור שעשה עם ישראל באכזריות חמה לחטא, כמו שנחשב למואב מעשהו עם אדום (למטה ב׳ א׳). ולא נזכרת ברית אחים בפשעי פלשתים, אף על פי שפשעי פלשתים ופשעי אדום משם אחד הם, כי פשעי שניהם הגלותם גלות שלמה להסגיר לעַם אחר, מפני שפלשתים שעלו מכפתור (למטה ט׳ ז׳ וירמיה מ״ז ד׳) היו שונים בלשונם ודרכיהם מכל הגוים שכני ישראל ואין אחוה בינותם.

(יא) **ויטרף לעד אפו.** אין כלשון הזה בכל המקרא, ואף לא מקביל אליו סוף הפסוק. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שיטרוף זה טעות סופר ועקרו יִטֹּר. ונראים לי דבריו מאוד. **שמרה נצח.** ה״א של שמרה רפויה מפני טעמו הנסוג אחור.

(יג) **על בקעם הרות הגלעד** וגו׳. נזכר הדבר הזה באכזריות חמה גדולה, ונאים הדברים מאוד בחבורם אל סוף הפסוק. כי הנביא מדבר במעשה בני עמון כאלו היו רואים את הרות הגלעד כממלאות חלל גבולן שבאו המה בו לרשתו ולכן בקעו אותן.

(טו) **מלכם,** בפתח וקמץ. ובפורענות בני עמון האמורה במקום אחר (ירמיה מ״ט ג׳) קוראים השבעים מלכם בחירק וחולם, וחכמי הגוים קוראים אף כאן כן, ואף משבשים הוא ומגיהים כהגיו. ולא נראה לי, לפי שלא יפול לשון וישריו על שם אליל.

ב

(ג) **והכרתי שפט מקרבה.** שופט זה מושל, כמו שנקראו המושלים בישראל לפני מלוך בו מלך שופטים.

(ה) **ושלחתי אש ביהודה.** כפורענות כל הגוים הנזכרים בנבואה זו לתוכחה (למעלה פסוק ב׳ ולמעלה ממנו א׳ ד׳, ז׳ י׳, י״ב, וי״ד) שכלם נענשים באש. ולא שתרד אש מן השמים ותאכלם, כי האויב אשר יעירו ה׳ לעלות על ארצם יצית ארמנותם באש. וכן נאמר בבני עמון בפירוש בתרועה ביום מלחמה (למעלה א׳ י״ד), וכעין זה נאמר בפרשה זו במואב (פסוק ב׳).

---

[1]) ועל פי האמור במ״ב ט״ז ט׳ כן היה להם, כי הגלה מלך אשור את דמשק קירה מקום ישבתם בימי קדם.

ג

(ב) **על כן אפקד עליכם** וגו'. מפני שבחרתי בכם מכל העמים בדין הוא שתהיו טובים מהם מאוד, ועל כן לא אעביר לכם כל עון, כי פקוד אפקדהו עליכם.

(ג) **הילכו שנים יחדו** בדרך אחד ובעצה אחת. וראה מה שאמרתי בביאור יחדו בראשית י"ג ו'.

(ה) **היעלה פח מן האדמה.** הפח נתון בעבי האדמה ופניו בשטח האדמה וכאשר תדרוך צפור על פני הפח יעלו ממנו שני חצאי מכמור מזה אחד ומזה אחד ויקרבו איש אל רעהו ויסגרו על הצפור אשר ביניהם והיא נלכדת. והדבר הזה עלית הפח.

(ט) **השמיעו על ארמנות** וגו'. השמיעו קול גדול שיהא הולך למרחוק ויִשָּׁמע עד הארמנות שבאשדוד. והארמנות ארמנות המלך. והשבעים היו קוראים באשור תחת באשדוד, וכן נראה לי העקר. ויתורגם ללועזים lasset einen Aufruf ergehen an den Hof Assyriens.

(יא) **צר וסביב הארץ.** לא ידעו החכמים פירוש המקרא הזה, כי טעו בגזרתו ובפירוש וא"ו של וסביב. ובדברים כדי מאמר שלם, וצר הוא הנושא ומה שאחריו הנשוא, ובראש הנשוא וא"ו שהיא כפ"א בלשון ערבי[1]. ויתורגם ללועזים der Feind, der wird das Land umringen.

והוריד ממך עזך. בעלי הלשון כלם פה אחד אומרים שכל עוז גבורה, ובכן קוטש אביר המתרגמים אשר לעם הגרמנים מתרגם עזך זה לשון סוללה שיעזרו בה הנעזרים, והוא מוסיף תוספת ביאור בציון שבגליון לאמר שמפני ששמרון בהר היא יושבת כאשר ישליך האויב את הסוללה יורידנה. וצחוק עשה לנו החכם המחוכם. ובאמת עוז שהוא כמו عِزّ בערבית כמוהו ישמש שתי לשונות, לשון גבורה ולשון כבוד והדר, ככתוב תפארת עוזמו אתה (תהלים פ"ט י"ח), וכמוהו הרבה במקרא, ובנין אב לכלם עוז והדר לבושה (משלי ל"א כ"ה). ואמרתי שהוא בונה אב לכלם, לפי שהוא לא יפורש כי אם לשון תפארת, מפני שבלבוש לא יפול לשון גבורה. ואף עזך שנאמר כאן משמעו עדי ותפארת, והלשון ככתוב הורד עדיך (שמות ל"ג ה'); ושכנגדו המעלה עדי זהב על לבושכן (ש"ב א' כ"ד). ויתורגם ללועזים und dich deiner Herrlichkeit entblössen.

(יב) **בפאת מטה ובדמשק ערש** וגו'. דברי חכמי ישראל במקרא הזה לא ראויים לזכרון. וחכמי הגוים מרביתם נואשים מלפרש הדברים, ויתרם טועים לאמר שהם תאר המקום להגיד לנו מושב היושבים בשמרון.

ואנחנו נעמוד על טעם הדברים האלה בזכרנו שבכל נבואה זו אין זכר להרג שיהרוג האויב ביושבי שמרון, ויש זכר לבזה לבדה, כמו שנאמר בסוף הפסוק הקודם והוריד ממך עזך ונבזו ארמנותיך. ולהגיד לנו כמה יפלש האויב בבזה שיבוז נאמר

---

[1] ונראה לי שכפירוש הזה יש לפרש הדברים שבישעיהו סוף פרשה ח'. ואם כן, זה משמעם בבא הצר יחשך האור בעריפיה. ויתורגם ללועזים der Feind — vor ihm erlischt das Licht in ihrem Wirrwarr.

וגאון להכעיסני ולחלל את שם קדשי. ולא זכרו שאנכי הוא אשר השמדתי מפניהם את האמורי על מעשים כמעשיהם, והאמורי הלא כגבה ארזים גבהו. ואם כן, לא קצרה ידי מהשמידם גם הם.

(יג) **הנה אנכי מעיק תחתיכם** וגו'. לא עמדו החכמים על טעם המקרא הזה. מרביתם נלאו לפרשו דברים ככתבם, ומשבשים תעיק שבסוף הפסוק ומגיהים תָּפוּק, ואין דבריהם ראויים לזכרון. ויתרם מקיימים המקרא ככתבו, ומפרשים תחתיכם בכל מקום שאתם שם, ואומרים שעגלה זו כאחותה שבישעיה כ"ח כ"ז, והיא העגלה שדשים בה תבואת הגרן, והמלאה לה עמיר היא הגרן עצמה המלאה עמיר, ואותה תעיק העגלה בעברה על קרקעה. ואם כן, העקר חסר מן הספר, כי לא יהיה המלאה כמו הגרן המלאה, והשנית שבגרן אין עמיר, כי לא דשים את התבואה בעמריה, לפי שהעמר שבלים הרבה, וכאשר תדרוך עליו הבהמה בפרסותיה או תעבור עליו העגלה תדוש שבליו העליונות ולא התיכונות והתחתונות. ואף גם זאת שרגלי הבהמה נכנסות בין עמר לעמר והיא לא תדוש השבלים. ובגלל הדבר הזה מתירים קשרי העמרים ופורשים שבליהם על פני הגרן.

ואתה, אם ראית עגלה מלאה לה עמיר מימיך, הלא תדע שעמריה מלאים חיקה ועולים למעלה ממנו הרבה מאוד, כי העליונים שוכבים על התחתונים, והעמרים אשר ממעל לחיק העגלה יוצאים ובולטים אל מחוץ לדפנותיה כמלוא רֹחַב חיקה מעבר מזה ומעבר מזה. והעגלה שככה לה שטח הדרך אשר מתחת לעמריה העליונים היוצאים משני עבריה וכל חללו אשר ממעל לו מזה ומזה המה לעוברי הדרך כאין, כי לא יכולים להלוך שם קוממיות. ועל פי הדברים האלה תחתיכם שנאמר כאן שם דבר, ככתוב באחרי החנית (ש"ב ב' כ"ג) והוא שם דבר, ומשמע תחתיכם מצב רגליכם או המקום שאתם עומדים שם. וזה הדבר שאמר ה': הנה אנכי מעיק מצב רגליכם ויצרו צעדיכם תחתיכם כאשר יצר לעוברי דרך מעבור מצד העגלה המלאה לה עמיר. ואם יש לך אזן לבחן מלין, הלא תראה את יפי המשל הזה ואת חין ערכו. כי כמו שעגלה זו עמריה העליונים המה המעיקים כן ה' היושב בשמים ממעל מעיק להם כשהם נסים מפני אויביהם בארץ מתחת. ויתורגם ללועזים siehe, ich werde den Boden unter eueren Füssen einengen, wie der Wagen einengt, der voller Garben ist.

(טו) **ותפש הקשת לא יעמד.** ראה מה שאמרתי בביאור מקשת אסרו (ישעיה כ"ב ג)'. ואף כאן בא הכתוב הזה להגיד לנו שאפילו תופש הקשת הנלחם מרחוק ולא במהרה יכנס אויבו אל תוך ארבע אמותיו גם הוא ינוס ולא יעמוד.

(טז) **ואמיץ לבו בגבורים.** הלשון הזה לא מתישב היטב. ועל כן נראה לי שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרם וְאַמִּץ לֵב או וּמְאַמֵּץ לבו.

ערום ינום. הרוצה לקיים המקרא כנקודו יפרש ערום כפירוש רש"י בלא כלי זיין, כמשמע *γυμνὸς* בלשון יוני. ולי נראה שערום זה לא נקוד כדין ודינו עָרוּם, בשורק, ופירוש הכתוב לא יסמוך על גבורתו לעמוד כי אם על ערמתו וינוס, וכאשר יאמר משל האנגלי discretion is the better part of valor. ויתורגם ללועזים wird klug daran thun, zu fliehen.

(ב) **ונשא אתכם בצנות** וגו׳. אמרו החכמים שצנות קוצים או כלי ברזל עשויים כקוצים, וכמוהם סירות, ובלבד שסירות המתואר בדוגה משמעו קוצים כקוצים שיצודו בהם הדַיָגים את הדגים, ומפרשים שהאויב העולה על שמרון ישא את הנשים בקוצים. ואני לא כן אחשוב, כי אין כאן זכר לאויב. ומנין לאנשי הצבא קוצים כקוצי הדיגים? ולמה נזכרו הקוצים, כי מה לנו איך ישא האויב את הנשים? ומה נָשא שאמר הכתוב ולא משמש נשא הבנין הכבד הדגוש כי אם לטובה בכל המקרא, ולא יפול לשונו על האויב הנוהג נשים בשביה? ועוד שאם כן, קשה ואחריתכם, כי האומרים שהוא כמו בניכם עליהם הראיה. ועוד שלפירוש המקובל כל הדברים האלה חסרים טעם, לפי שהמעשה הזה מעולם לא היה ולא יהיה. כי השמעת מימיך שתנשא אשה בקוצי הדיגים? והעולה על הכל שצן וסיר שמשמעם קוצים ירבו רבוי הזכר ולא רבוי הנקבה[1].

ואומר אני שנשא בנין נפעל, ולא הבנין הכבד הדגוש, והפעולה עצמה הנפעל, ואתכם הוא הפעול. והלשון ככתוב יותן את אבישג השונמית (מ״ב ב׳ כ״א). ופירוש ונשא אתכם ותנשאינה והייתן לאנשים. ובי״ת של בצנות כאחותה שפירשתיה בביאור בקדש הקדשים תאכלנו (במדבר י״ח י׳). וצנות עצמו רבוי של צנה, והוא כמו ظعون בלשון ערבי שמשמעו אשה חשובה שחוזרים עליה לקחתה מפני שבת גדולים היא. וסירות דוגה קדרות הדיגים, או קדרות דלת העם, מפני שהדיגים מרביתם עניים. וזה פירוש הדברים: ואתן אפילו הייתן לאיש ואתן כלות חשובות סופכן להטפל בקדרות הדיגים. ויתורגם ללועזים da werdet ihr, und möget ihr auch als Edelfrauen in die Ehe getreten sein, an Fischertöpfen enden.

(ג) **ופרצים תצאינה.** האומרים שפרצים פרצים בחומה לא זכרו שאם כדבריהם היה אומר ובפרצים תצאנה, וכשנאמר ככתוב אין פרצים כי אם מלמד על היוצאות איך תצאנה.

ועתה דע ששרש פרץ שבלשון המקרא מקבילים אליו בלשון ערבי שני שרשים فرط (فرص) ואף فرص, ולשרש העברי משמעות שני אחיו הערבים. ופרץ שבמקרא הזה כשם فرط שמשמעו שליח יוצא לפני שולחיו המימה להכין החבל והדלי וכל צרכיהם. ועל פי הדברים האלה כנגד מה שנאמר בנשי שמרון לפני מזה שאמרו ל׳אדניהן הביאה ונשתה, כי לא היו חפצות לרדת המים, הוא אומר כאן שבימי הרעה תצאנה נשי שמרון אל המים, ולא זאת בלבד, כי תצאנה ראשונות[2], להכין המים לזולתן. וראה מה שאמרתי בביאור עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב׳ י״ג), ובביאור אין פרץ ואין יוצאת (תהלים קי״ד י״ד).

---

[1]) ראה ישעיה ל״ד י״ג, הושע ב׳ ח׳, נחום א׳ י׳, קהלת ז׳ ו׳, משלי כ״ב ה׳, ואיוב ה׳ ה׳.

[2]) ראה מה שאמרתי בביאור מה פרצת עליך פרץ (בראשית ל״ח כ״ט). ועתה אחר שנודע לי פירוש פרצים שבמקרא הזה ראיתי לקיים את המקרא ההוא ככתבו ולפרשו פירוש אחר. ונראה לי היום הזה שפרץ שנאמר שם מקביל אליו فرط שבלשון ערבי, ובלבד שהורחב גבולו מעט והוא משמש לשון שליח היוצא לפני שולחו לכל דבר, ולא למים בלבד. והפעל פרצת פעל יוצא, והפעול פרץ. ופירוש הדברים איך שלחת לפניך שליח. וכנגד זרח אחיו נאמר לו כן. והכתוב רואה את זרח הנותן יד ופוטר רחם כשליחו של פרץ ששלחו לפניו להכין לו מוצא. ואל יפלא בעיניך שנקרא הוא פרץ על שם שהיה זרח אחיו כפרץ לו, כי כן דרך העברים

בראש הפסוק הזה משל לרועה המציל מפי הארי שתי כרעים ובדל אזן, ולא יתר על כן. ואם כן, בדין שיזכיר הכתוב הזה בסופו דבר מקביל בנמשל אל שתי כרעים ובדל אזן במשל, להשמיענו שאותו לבדו יצילו יושבי שמרון מיד האויב, וכל שאר רכושם יהיה לבז. ועל פי הדברים האלה בי״ת של בפאת ושל בדמשק משמש עם ינצלו, והלשון כמו שנאמר ואתמלטה בעור שני (איוב י״ט כ׳), ונאמר עוד בחמודו לא ימלט (שם כ׳ כ׳), ופירוש וינצלו בפאת מטה ינצלו ובידם צלע מצלעות המטה שתנצל עמהם[1]). ויתורגם ללועזים so werden die Israeliten, die Samarien bewohnen, wegkommen, ein Seitenstück von einer Bettstelle rettend und einen Fetzen von Bettzeug.

והנה תרגמתי לך ברמשק ערש כמו שתרגמתי, ולא שהוא תרגומו (כי לא נביא אנכי לדעת אל נכון מה דמשק האמור כאן), ובלבד שלפי הענין הוא כסות מכסתות של הערש, וכן תרגמתיו מאומד. ולא תאמר שדמשק ערש הוא Damastdiwan, כמו שיש חכמים אומרים, לפי שאם כן חלק עשירים הוא, והכתוב הזה מדבר בכל יושבי שמרון, ואפילו עניים בכללם. והשנית שאם כן, היה הכתוב אומר ערש דמשק, ולא כסדר אשר לפנינו. והעולה על שתיהן שאם כן, דמשק ערש דבר תמים ולא מקביל הוא בנמשל אל שתי כרעים ובדל אזן שבמשל. ודמשק נראה לי שנשתנה מעקרו בטעות סופר, ואני לא ידעתי להחזיר טעות זו.

(יד) **ונגדעו קרנות המזבח.** שנאת הנביא את קרנות המזבח הלא אמרתי לך טעמה בביאור כזכור בניהם מזבחותם (ירמיה י״ז ב׳).

ד

(ד) **פרות הבשן.** רועה הנביא הזה (למעלה א׳ א׳), ולא יפלא בענינו שמלאכתו המציאה לו את המשל הזה לדמות בנות שמרון המעונגות לפרות הבשן. ופרות הבשן פרות שגדלו בבשן הן עצמן או ולדותיהן שהולידו בארץ אחרת, ואף ולדותיהם של הולדות, כי פרות הבשן שם המין.

העשקות דלים. הנביא הזה שפתח במשל מדלג ממנו לנמשל, ותוך כדי דבור הוא חוזר אל משלו באמרו **האמרות לאדניהם הביאה ונשתה,** לא יורדות אנחנו אל הנחל לשתות, כי אם אתה לך והביאה לנו המים ונשתה פה. והנחל הפקר, וכשלא קרוב הוא אל הבית, ואדני הפרות כבד ממנו הדבר לשאת המים מן הנחל, יקחם מאשר ימצא, ואפילו מבור רעהו הקרוב לו, והמים גזל. וכנגד הדבר הזה בנמשל שנשי שמרון אוהבות הבטלה גשונאות המלאכה, ואין אשה לבעלה עזר כנגדו לעבוד עבודה בבית ובשדה, כי תשב וידיה בחיקה והיא אומרת לבעלה הב הב. וכשאין יד האיש משגת להביא תאות אשתו משלו יביאנה מאשר ימצא, ויעשוק דלים וירציץ אביונים. ומפני שהעשק והמרוצה נעשים למען הנשים, מעלה עליהן הנביא כאלו נעשו על ידיהן וקוראן עושקות דלים ורוצצות אביונים.

---

[1]) כי הלא ידעת שהפעלים שיש במשמעם מסע ממקום אל מקום משמשים בבי״ת, כמו שהוכחתי בביאור באים בימים (בראשית י״ח י״א), ומלוט והצלה גם הם יש במשמעם מסע ממקום אל מקום, ולכן משמשים בבי״ת.

ועל כן עקרו את הסוסים שלקחו במלחמה (יהושע י״א ב׳, וש״ב ח׳ ד׳). והצד השוה שבדמיון נורא מאוד, ישמעהו השומע ותצלנה אזניו; כי אמר ה׳ להרוג בחורי ישראל, והם בחורי חמד אשר לפנים הקים מהם לנביאים ולנזירים (למעלה ב׳ י״א), ולא יחמול עליהם, כמו שלא חש ישראל לאבדן הסוסים אשר יקח במלחמה, מפני שתועבה הם לו, ועל כן יעקרם ואין לבו נוקפו. ויתורגם ללועזים wie ihr mit eueren erbeuteten Rossen es thut.

(יב) **כה אעשה לך.** לא ישוב כה לנאמר לפניו בכל המקרא. ומפני שבכתוב הזה לא מפורש כל מעשה לאחריו, על כרחנו נאמר שלשון המקרא הזה כדברי הנשבע ואומר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף. ואין צרך לאמר שהנביא הניף ידו בדברו לרמז המעשה, כמו שפירשתי את לשון השבועה ההיא[1]). כי האומר „כה" ולא מפרשו נותן מקום לשומעי דבריו לפרשו הרעה שברעות. וראה מה שאמרתי בביאור אנשי מדות (במדבר י״ג ל״ב).

הכון לקראת אלהיך. הכון לקראת ה׳ אלהיך למלחמה, כי נהפך לאויב לך, והוא ילחם בך.

(יג) **ומגיד לאדם מה שחו.** הפירוש המקובל לכל ידוע לכל. וכבר הודה קוטש בתרגומו בציון שבגליון ואמר שנפלאת היא בעיניו שהמקרא הזה ראשו וסופו מעשה בראשית והדברים האלה בינתים. והשבעים מתרגמים מה שחו כאלו היה כתוב מְשִׁיחוֹ, ומאומד אמרו ואין תרגומם ראוי לזכרון. ויונתן המתרגם מה שחו מה עובדוהי נראה שהיה לפניו מַעֲשֵׂהוּ, תיבה אחת, וכן נראה לי העקר. ואם כן, כנוי של מעשהו שב אל שם ה׳, ופירוש ומגיד לאדם מעשהו ועל ידי מעשה בראשית שעשה ה׳ הוא מגיד לאדם את כחו הגדול. וראה מה שאמרתי בביאור אז הראיתנו מעלליהם (ירמיה י״א י״ח). ויתורגם ללועזים und dem Menschen gezeigt hat, was er thun kann.

עשה שחר עיפה. נוסף בלא וא״ו על יוצר הרים. ויתורגם ללועזים er, der das Morgenroth in Dunkel verwandelt.

ה

(ו) **פן יצלח כאש.** וגו׳. אין כלשון הזה בכל כתבי הקדש, ואף לא יתישב עליו סוף הדברים, כי המקרא הזה ככתבו אין בו דבר שתאמר ראה זה פועלו של ואכלה. ועל כן משבח אני את דברי חכם יהודי אחד האומר שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרם פן יְשַׁלַּח בָּאֵשׁ.

ואכלה וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו ואכלה לבית אל ואין מכבה. וכעין הסירוס הזה יחזו ויבושו קנאת עם (ישעיה כ״ו י״א). וקוטש הלך ארחות עקלקלות בתרגום המקרא הזה.

(ז) **ההפכים ללענה משפט.** חכמי הגוים האחרונים אומרים שהכתוב הזה כאן חוץ למקומו, ומקומו בין פסוק ט׳ לפסוק י׳. והאומרים כן המה חוץ למקומם בגשתם אל המקרא לפרשו. כי הפסוק הזה והפסוק האחר שניהם מפרשים ראש הפסוק הקודם, וזה פירוש הדברים בחבורם: דרשו אתם ההופכים ללענה משפט וגו׳

---

[1]) ראה מה שאמרתי בלשון השבועה ההיא ש״א ג׳ י״ז.

אשה נגדה. הדבור הזה האמור כאן ושנוי במפלת חומת יריחו (יהושע ו׳ כ׳) הוא הטעה את החכמים לאמר שפרצים שבמקרא הזה פרצים בחומה. ובאמת במקרא הזה משמש הדבור על צד השאלה, ופירוש אשה נגדה קל מהרה, מבלי פנות אנה ואנה, כמי שנפרץ הגדר לפניו והוא יוצא נגדו ולא יפנה ימין ושמאל לבקש לו מוצָא. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und ihr werdet als Vorläuferinnen ans Wasser gehen, ohne sich viel zu besinnen.

(ה) **וקטר מחמץ תודה.** ראה מה שאמרתי בביאור על חלות לחם חמֵץ (ויקרא ז׳ י״ג).

(ח) **ונעו** וגו׳. קוטש המתרגם תנועה זו כמשמעה (wankte) טועה. כי תנועה זו לשון טרח הדרך כשאין לב ההולך עליה בטוח בה שתצליח לו. וכיוצא בו תמצא במשל יותם שאמרו הזית והתאנה והגפן אל העצים הבאים להמליכם עליהם והלכתי לנוע על העצים (שופטים ט׳, ט׳—י״ג). וראה מה שאמרתי בביאור כן אהבו לנוע (ירמיה י״ד י׳). ויתורגם ללועזים und man bemühte sich aus zwei, drei Städten auf's Gerathewohl nach einer Stadt.

(ט) **הרבות גנותיכם.** הלשון הזה לא מתישב כלל. ואומר אני שטעות נפלה כאן בספרים, והרבות זה עקר תַּרְבּוּת או מַרְבִּית.

(י) **עם שבי סוסיכם.** האומרים שזה פירוש הדברים וגם אתן את סוסיכם לשבי עליהם הראיה שהעברי מוציא הדבר הזה ככתוב. והשנית שלדברי המפרשים כן הכתוב הזה תחלתו רעה שאין כמוה לרע וסופו כאין נגדה; כי שבי סוסיהם מה הוא בפני הרג בחוריהם?

ואומר אני ששבי סוסיכם כמו סוסי שביכם, כלומר מלקוח הסוסים שתקחו מאויביכם במלחמה. ועם זה עם הדמיון, וכיוצא בו ימות החכם עם הכסיל (קהלת ב׳ ט״ז). ופירוש הכתוב והרגתי בחרב בחוריכם ולא חמלתי עליהם כמו שלא תחמלו אתם על הסוסים אשר במלקוח לעקר אותם. ואמר הנביא כן, מפני שהעברים הראשונים היו משקצים ומתעבים את הסוסים, כמו שהראיתיך לדעת פעמים רבות,

---

בקריאת שמות, כמו שנקראת אשה אביחיל (דה״ב י״א י״ח) ועל כרחך תאמר שהיא נקראה כן על שם אביה שהיה עַל ידה לאבי חיל, או בשביל שהיו מצפים שמזלה יגרום לו שיהיה לו כן. ועל פי הדברים האלה המקרא ההוא זה תרגומו ללועזים wie du dir einen Vorläufer bestellt hast!.

ויש עוד מקרא אחד שעברתי עליו ולא אמרתי בו דבר, והיתה שתיקתי ממנו כהודאה שהודיתי לפירוש המקובל, ועתה רואה אני שלא אמת הוא. והמקרא ההוא הדברים אשר דבר דוד בהכותו את פלשתים בבעל פרצים לאמר פרץ ה׳ את אויבי לפני כפרץ מים (ש״ב ט׳ כ׳). וגם פרץ שנאמר שָׁם השם משמעו כמשמע פרצים שבכאן, והפעל פעל עומד ולא יוצא, ואת כמו עם. ופירוש הדברים יצא ה׳ לפני לקראת אויבי כשליח השלוח המימה. כי אף על פי שעדיין לא היה דוד יודע גבורת ה׳ אלהיו וידו החזקה, כמו שהוכחתי שם בביאור הפסוק האחר, הלא הרגיש בדבר שה׳ היה בעזרתו ויצא לפניו לקראת אויביו להכין לפניו תשועה כאשר יצא השליח לפני שולחו המימה להכין צרכיו. וה׳ לא נתקררה דעתו בהודיה זו שהודה דוד בעזרתו, כי אין השליח היוצא לפני שולחו המימה כי אם מכין צרכיו ולא נותנם לו, וה׳ בא להראות את דוד בעמק רפאים שהוא הנותן לו תשועה ולא מכינה בלבד, כי הוא היוצא לפניו ומכה את פלשתים אויביו (שם פסוק כ״ד). ויתורגם המקרא ההוא ללועזים, JHVH ist mir gegen die Feinde vorangeschritten wie ein Vorbote an's Wasser.

(יז) **כי אעבר בקרבך.** משמש פעל עבר כאן כמו שפירשתי ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א). ופירוש הכתוב כי אתבונן על עונותיך לשלם לך כגמולך[1] ויתורגם ללועזים wenn ich Musterung in dir halte.

(יט) **ובא הבית** וגו׳. לא הכהו הארי בדרך, אף לא הדוב, כי אם אחר שנמלט מיד שניהם ובא בשלום אל ביתו אשר הוא בוטח בו ישכנו הנחש, ונהפך ששונו ליגון.

(כב) **עולות ומנחתיכם.** הלשון הזה לא מתישב היטב, כי קשה רבוי מנחותיכם, ואף כנויו קשה. ונראה לי שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרם עֹלָה וּמִנְחָה אִתְּכֶם.

(כד) **ויגל.** יש חכמים משבשים ומגיהים וְיִזַּל. ואני אומר טובים הדברים כתבם, כי כן נאמר גֻּלֹּת מים (יהושע ט״ו י״ט), הרי שלשון גלול יפול במים, ועל כן נאמר גלי הים.

(כה) **הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר.** מי שעינים לו לראות, והוא לא עוצם עיניו מראות דבר אמת שסותר דברי קבלה, הלא יראה שהנביא השואל שאלה זו לא היה יודע במשכן שעשה משה במדבר.

(כז) **מהלאה לדמשק.** החכמים כלם אומרים שהדברים כפשוטם, וה׳ אמר להגלות את ישראל מעבר לארץ ארם. ולא נראה לי כן, מפני שאין דמשק רחוקה מאוד מארץ ישראל. ואומר אני שזה פירוש הכתוב והגליתי אתכם אל ארץ מהלאה לדמשק בגלותה, וגלות דמשק קיר (למעלה א׳ ה׳), וגלות ישראל מהלאה לקיר. ויתורגם ללועזים noch weiter als ich es mit Damaskus gethan.

ו

(א) **ובאו להם בית ישראל.** ביאה זו ריח **לה** כאחיותיה שפירשתי בראשית מ״ג כ״ג ושמות י״ח ט״ז, ובלבד שהיא משמשת בבני אדם הבאים אל גדולים מהם לקחת מצוה מפיהם. ופירוש הכתוב נקובי ראשית הגוים אשר אליהם יבאו כל בית ישראל לשמוע מה בפיהם ולעשות ככל אשר יצוום. וראה מה שאמרתי בביאור כמבוא עם (יחזקאל ל״ג ל״א). ויתורגם ללועזים zu denen das Haus Israel sich versieht.

(ב) **עברו כלנה** וגו׳. מאמר בתוך מאמר, ותכליתו להגיד לנו שלא הפריז הנביא על המדה בקראו לישראל ראשית הגוים.

הטובים וגו׳. חכם יהודי אחד מוסיף כאן אַתֶּם, ומשבש סוף הפסוק ומגיה גבולכם מגבולם, ואני אומר טובים הדברים כתבם. והטובים כמו שפירשתי בחור וטוב (ש״א ט׳ ב׳), ופירוש הדברים הגבורים הם מיושבי הממלכות האלה.

---

[1]) ומדי פרשי את הפעל הזה פה זכור אזכור שלא יצאתי ממנו ידי חובת ביאור במקום אחר. ראה מה שאמרתי בביאור ויעברו במספר (ש״ב ב׳ ט״ו). ועתה נראה לי שאף על פי שמה שאמרתי שם בבדיקת שנים העשר לבנימין ולאיש בשת שריר וקיים, ועל כרחנו נאמר שלא אמר הכתוב ויעברו כנגד הברכה, כמו שהוכחתי שם, אין משמע ויעברו שבמקרא ההוא כי אם ככתוב אמור לנער ויעבור (ש״א ט׳ כ״ז). כי בצאת נערים במספר מן הצבא להלחם ואחיהם במקומם עומדים יפול ביוצאים הלשון הזה. ויתורגם שם ויעברו ללועזים und es traten hervor.

את ה׳ העושה כימה וכסיל וגו׳[1]), ואף על פי שהדברים דבור אל בית ישראל הוסיף על ההופכים ואמר הניחו, ולא אמר הנחתם, כי כן הדין בכל כמו אלה, כמו שנאמר שמעו עמים כלם (מיכה א׳ ב׳), ולא נאמר כלכם. ויתורגם ללועזים ihr, die ihr in Wermut das Recht verwandelt.

(ח) **עשה כימה** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור הפסוק הקודם. ועל פי הדברים ההם יתורגם ראש הפסוק הזה ללועזים ihn, der geschaffen hat u. s. w.

ויום לילה החשיך. לא כלשון המקרא הדברים האלה ככתבם, ואף יש כתבי יד הרבה ומקצת ספרים שבהם הנוסח ללילה. ולא נראה לי, מפני שלבי אומר לי שהעברי האומר ויום ללילה החשיך לא מדבר כלשון עמו גם הוא. ואומר אני שהעקר מִלַּיְלָה, כי נשמטה מי״ם מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ופירוש הכתוב והרבה חשכת יום מחשכת לילה, ולא זו אף זו אמר הכתוב. ויתורגם ללועזים und den Tag finsterer machen kann, als die Nacht.

(ט) **המבליג שד על עז.** מחכמי הגוים יש משבש שד ועז ומגיה שור וָעֵז, ואומר שהם מזל שור ומזל גדי. ודבריו דברי רוח. ולי נראה שעז נקוד כדין, אבל שד טעות סופר ועקרו שָׁדוּד. ופירוש הכתוב המשמח שדוד על עז.

ושד על מבצר יבוא. השבעים מתרגמים כאלו היה כתיב יָבִיא, הבנין הכבד הנוסף, וכן נראה לי העקר, ופועלו שם ה׳.

(יא) **בושסכם.** הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו בוססכם. כי בתחלה טעה הלבלר וכתב בושכם, ואחרי כן הגיה המגיה וכתב סמ״ך תחת שי״ן, ולבסוף נכנסו שתיהן, והן שם יחדו עד היום הזה.

(יג) **המשכיל בעת ההיא ידם.** טעו כל החכמים לאמר שבעת ההיא תאר הזמן. ואמרתי שטעות היא, לפי שאם כן, דממת המשכיל בשעה ההיא מה היא ענין לשעת הדבור? וקוטש המתרגם בעת ההיא zu dieser Zeit לא ידע או לא זכר שהמדבר יאמר לשעת דבורו העת הזאת ולא העת ההיא[2]). ובאמת בעת ההיא משמש עם משכיל, ומשמשת השכלה בבי״ת ככתוב אשכילה בדרך תמים (תהלים ק״א ב׳). וידום לפעולה שאינה שלמה וגמורה, למה שיש עם לבב הפועל לפעול ולא יפעלהו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: המסתכל ברעת השעה ההיא שתיקתו יפה לו מדבורו. והשעה שאליה מרמז הנביא שעת המספד והאבל והנהי הנזכרים למטה פסוק ט״ז שהנביא זוכרה ולבו נשבר בקרבו על שבר בת עמו. ויתורגם ללועזים wer jene Zeit voraussieht, der möchte am liebsten davon schweigen.

---

[1]) ובשבח ה׳ שמשבחו הפסוק האחר „הופך לבקר צלמות ויום לילה החשיך" העקר. כי זה הדבר שאומר הנביא אתם ההופכים ללענה משפט השמרו ממהפכה ודרשו את ה׳ פן יהפוך עליכם יום ללילה ויחשיך לכם, מדה כנגד מדה.

[2]) ורינן הפרנקי בדברי הימים שלו ספר ד׳ פרק י״ז מזכיר את הכתוב הזה, ומתוך הדרש שהוא דורשו נראה שטעה גם הוא בפירוש בעת ההיא טעות רעהו הגרמני. כסבור שבעת ההיא שעת דבורו של הנביא. ואף משמע מדבריו שגם בפירוש רעה שבמקרא הזה טועים חכמי הגוים לאמר שעת רעה שאמר הנביא דור שמעשיו רעים. והיודע בטיב לשון המקרא הוא ידע שאין משמע דבריהם בלשון הכתוב, ואין עת רעה כי אם עת צרה, כמו שפירשתי אני.

הזה בזכרנו שהבנין הכבד שתים במשמעו, מצוה ומעשה, שכן הממית הוא עצמו עושה המעשה או מצוה ויעשה. ובגלל הדבר הזה כשדק המדבר יש שדבר כלשון הכתוב הזה האומר מצוה והכה להשמיענו שתהא המכה על פי ה׳ ולא מכת ידו. והלשון הזה מימי קדם מאוד, והאחרון המדבר בו הוא ירמיהו האומר הנני מצוה נאום ה׳ והשיבותים (ירמיה ל״ד כ״ב). ובאחרית הימים אין דק בכמו אלה, שכן נאמר אפילו בחוק מחקות התורה ורפוא ירפא (שמות כ״א י״ט) ולא רופא האיש שנאמר בו כן, והוא רק קורא לרופא ונותן לו שכר רפואה.

(יב) **הירוצון בסלע סוסים** וגו׳. לא ידעתי לפרש המקרא הזה, ולא אראה לו חבור בין ראשו לסופו. והעושים בבקרים שתי תיבות וקוראים בְּבָקָר יָם מחדשים ולא מועילים.

(יג) **השמחים ללא דבר** וגו׳. נראים לי דברי האומרים שלא דבר וקרנים שמות ערים מערי ישראל, ושתי הערים האלה לקחו האויבים מיד ישראל קודם לכן, ובימי עמוס השיב אותן ישראל והיה העם שמח על השבתן.

(יד) **ולחצו אתכם** וגו׳. סוף הפסוק הזה מקביל אל דברי הפסוק הקודם, וכמי שאומר אל תשמחו ללא דבר וקרנים, כי הלא תצא לכם שמחת שתי הערים ההן שהשיבותם לכם בלחץ הזה שתלחצו מקצה גבול ארצכם ועד קצהו.

ז

(א) **יוצר גבי** וגו׳. השבעים מתרגמים *ἐπιγόνη ἀκρίδων ἐρχομένη* והכמי הגוים שומעים מתוך תרגומם שהיו קוראים יֵצֶר תחת יוצר, ומפרשים יצר גובי כיצי גובי (Larven). ואשר אני אחזה לי המתרגמים היו קוראים יוצא תחת יוצר, ואותו תרגמו *ἐρχομένη*, ומה שמתרגמים *ἐπιγόνη*, כן היה בעיניהם משמע „בתחלת עלות" שראהו כמתאר גובי ופירשו „גובי בתחלת עלות" גובי בתחלת עלותו. ואני לא נתברר לי פירוש כל הפסוק הזה, כי לא ידעתי מה לקש, ומה גזי המלך. וכמה יש לסמוך על תרגום השבעים במקרא הזה נראה ממה שמתרגמים גזי המלך גוג המלך.

(ב) **והיה אם כלה לאכול** במראה. **סלח נא.** נראה לי שכנגד עצמו אמר הנביא כן, ולא כנגד חטאת ישראל. ועמוס אמר כאן סלח נא מפני שמצא את לבו לאמר לאלהיו מה תעשה. וכן אברהם המתחנן אל ה׳ בעד אנשי סדום והוא ירא שהפציר באלהיו שלא כהגן מתנצל ואומר פעמים אל נא יחר לאדני (בראשית י״ח, ל׳ ול״ב).

(ג) **מי יקום יעקב.** מי זה מקומו המקום השני, כי הוא מלמד על יעקב הפועל, ופירוש הדברים מי יעקב כי יקום, ותפס הנביא בלשון הזה מפני כי שבסוף הפסוק שלא חפץ בכפלו.

(ד) **קרא לרב באש.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם פירוש שרוח הלשון נוחה ממנו. וחכם אחד קורא לְרָב, ומפרש לרב באש למלאך הממונה על האש ודן בה. ושכח החכם ההוא שבימי עמוס המלאכים הממונים על מעשה בראשית עדיין לא עלו במחשבה להבראות.

ואומר אני שבי״ת של באש נשנית בטעות מסוף התיבה שלפניה, והדברים בעקרם לְרְב־אֵש. ועד בדבר תהום רבה שבסוף הפסוק, כי שני הדבורים האלה

אם רב גבולם מגבולכם. ממה שנאמר בראש הדברים ולכו משם נראה בעליל שהנביא מכוון להליכה אחת ולראיה אחת. ואם כן, זה הדבר שאמר הנביא לכו וראו אם רב גבול שלש הממלכות ההן יחד מגבולכם. וממלכה שככה לה וגבולה כגבול שלשה שכניה גם יחד הלא יקרא לה ראשית הגוים.

(ג) **המנדים ליום רע** וגו'. הגדולים שבחכמי הגוים נואשים מלפרש את המקרא הזה. והדברים נכוחים למבין הרואה סוף הפסוק כמאמר משרת מלמד על שלפניו. והפעול של ותגישון יום רע שנזכר לפני מזה, ושבת ככתוב שבתו יתן (שמות כ"א י"ט), ופירוש שבת חמס בטלה שלא יבטל כמותה כי אם החומס. כי הנהגה מיגיע כפיו יְגַע כל הימים, ואיש חמסים יגזול בשעה אחת די צרכיו לימים רבים, וכל הימים ההם ישב בטל. וזה הדבר שאמר הנביא: המרחיקים ליום רע ומקרבים אותו[1]) על ידי בטלה שאי אפשר לה בלא חמס, וכמו שהוא מסיים ומפרש הבטלה בפסוק האחר באמרו השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערישותם וגו'. ויתורגם ללועזים die ihr den Unglükstag weit wegwünscht, ihn aber herbeibringt dadurch, dass ihr euch einem üppigen Müssiggang ergebt, der nur bei Gewalthätigkeit möglich ist.

(ה) **כדויד חשבו להם** וגו'. אומרים שכלי שיר בידיהם מה שהיו לדוד, כלומר כסבורים שיודעים הם להשתמש בכלי שיר לזמר בהם כמו שהיה דוד יודע.

(ח) **והסגרתי עיר ומלאה.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור והסגיר הכהן את הנגע (ויקרא י"ג ד'). ועל פי הדברים ההם יתורגם ללועזים und ich will über die Stadt und Alles, was darin, die Pest kommen lassen.

(ט) **בבית אחד ומתו.** לא יפורשו הדברים ככתבם. כי עשרה אנשים רבים מהיות נותרים בבית אחד. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא ומתו כי אם יְמֻתוּ. וזה פירוש הדברים ואם יותרו עשרה אנשים בעיר ימותו כלם בבית אחד. כי הנותרים בעיר השממה מיושביה יֵאספו כלם בבית אחד להיות לחברה איש אל רעהו, ושם ימותו גם הם. ויתורגם ללועזים werden sie in einem Hause sterben.

(י) **הס כי לא להזכיר בשם ה'.** לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שאין בשם ה' דבוק בשלפניו, והמקרא מקרא קצר ומלואו השבעתיך בשם ה'. ואם כן, זה פירוש הדברים: דודו ומסרפו השואל השאלה היה מצפה שיש עוד מן העשרה עם אשר בירכתי הבית, ובאמור אשר בירכתי הבית אפס, הוא חוזר ואומר השבעתיך בשם ה' הס ואל תגמור דבריך, כי תשובתך נוראה משמוע ואין להזכירה. ויתורגם ללועזים בסירוס schweig, bei dem Namen JHVHes! denn es ist unsäglich.

(יא) **מצוה והכה.** ה' הוא המצוה והוא המכה, כי כן נאמר בספר הזה במקום אחר אנכי מצוה והניעותי (למטה ט' ט'). ואף על פי כן אין ה' מצוה והוא עצמו עושה מצותו, כי אם מצוה והיא נעשית על ידי אחרים. ויפורש לנו הלשון

[1]) והנה אמת הדבר שבכל המקרא משמש פעל קרב עם ימים ועת. ו"א משמוש פעל נגש עמהם, ואף על פי כן אין הדבר הזה סותר פירושי, לפי שאפשר שמה שלא נמצא פעל נגש אצל יום חוץ מכאן רק מקרה הוא. ואף אפשר שהנביא הזה משתמש כאן בפעל נגש שלא כמנהג. וכן יתחלפו הנרדפים למבחר סופרי כל עם ולשון.

ולא בן נביא אנכי. המקרא הזה מפורש לך בביאור מבני הנביאים (מ״א כ׳ ל״ה).

(יז) **אשתך בעיר תזנה.** החכמים כלם מפרשים בעיר תאר המקום כפשוטו וכמשמעו, ומשחיתים טעם הדברים. ובאמת בי״ת זו כאחותה שפירשתיה בביאור ויתנו הילד בזונה (יואל ד׳ ג׳). וזה הדבר שאמר הנביא אשתך תזנה אל האויב הבא על העיר ובתזנוניה יתן לה הרשות להשאר בעיר. והדבר הזה צער גדול לכהן שלא תלך אשתו בגולה, ולא זאת בלבד, כי תהיה לזונה ותזנה אל משחית ארצה כדי שלא תצטרך ללכת עמו. ועל דבר בי״ת זו המשמשת עם אתנן זונה, הלא תמצא כמותה במשל הארמי שבתלמוד גייפא בחזורין ומפלגא לבישיא (ויקרא רבה פרשה ג׳), כלומר זונה בתפוחים ומחלקתם לחולים. ויתורגם ללועזים dein Weib wird zur Hure werden, damit sie daheim bleiben dürfe.

על אדמה טמאה. כל ארץ חוץ מארץ ישראל טמאה לעברים. וכבר נאמר בארץ אשר מעבר לירדן מזרחה כנגד הארץ אשר מעבר לירדן ימה ואם טמאה ארץ אחוזתכם (יהושע כ״ב י״ט) מפני שנראה להם הירדן כגבול ארץ ישראל.

ח

(ב) **בא הקץ.** נראים לי דברי האומר שקץ זה טעות סופר והוא כבתחלה קיץ, ופירוש הדברים באה עת השִׁלֵּם וישולם לישראל כפרו מעלליו. **עבור לו** מפורש למעלה ז׳ ח׳.

(ג) **בכל מקום השליך הס.** לא יפורש סוף הפסוק הזה כמות שהוא לפנינו, כי הס בכל המקרא צווי ולא תאר הפעל כמו שמפרשים אותו החכמים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים והס ראש הפסוק האחר. והשליך פועלו סתום, ופירוש הדברים בכל מקום השליך המשליך פגר.

(ד) **שמעו זאת** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור הפסוק הקודם. ואמר הנביא הס בטרם יחל לדבר הדברים האלה, כי בדברו דבריו האחרונים לאמר רב הפגר בכל מקום השליך נשאו השומעים את קולם, אלה געו בבכי ואלה גערו בו לבלתי דבר באזניהם כדברים האלה; ולהקים סערה לדממה קרא הנביא הס. ויתורגם הס ללועזים Stille!.

(ו) **לקנות בכסף דלים.** ולפני מזה נאמר על מכרם בכסף צדיק (למעלה א׳ ו׳), ושניהם אמת. כי הנושה העמיד את הדל בשער למכרו, וכשאין קונה קנהו הוא עצמו לעבד בחובו. **בעבור נעלים** מפורש לך למעלה ב׳ ו׳. **ומפל בר** נוסף על בעבור נעלים, כי שני אלה הִלוה הנושה לדל מעט כסף לקנות בו נעלים ומפל בר לשבור רעבונו. ומפל בר פסלת דגן. **נשביר** מיותר הוא ואין עקרו בכתוב. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנו בטעות סופר אותיות נש״ב מן התיבה הָאחרת, ולבסוף הוסיפו עליהם והגיהו נשביר.

(ז) **בגאון יעקב** בנפשו, כי ה׳ אלהי ישראל הוא עצמו גאון יעקב. וה׳ נשבע בעצמו כשהוא בא להשבע שבועה חמורה.

(ח) **ועלתה כאר.** אין לפרשו ככתבו. ולמטה ט׳ ה׳ נאמר ועלתה כַיְאֹר, והשבעים מתרגמים כן אף במקרא הזה, ואין ספק שכן העקר.

מקבילים זה אל זה, והי' קורא לרב אש לאכול תהום רבה. ויתורגם ללועזים JHVH bestellte ein grosses Feuer.

ואכלה את החלק. כל היגעים לפרש את הדברים האלה כמות שהם לפנינו בספרים יגעים לריק. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב חלק ה'. ולתרגומם קשה איך נשמט שם ה'. כי אף על פי שבימי קדם לא היה הלבלר טובל בארבעים סאה לכל אזכרה שבא לכתוב, כמו שיש סופרי ספרי תורה עושים היום הזה, הלא היו נזהרים הזהרה יתירה באזכרות שלא להשמיטן[1]). והשנית שה"א הדעת של החלק מלמד עליו שלא נסמך הוא, ואם כן, אין הכתוב כבתחלה חלק ה'. ואומר אני שהמקרא הזה לא לקה בחסרון, ובלבד שהופרד בו בין הדבקים והדברים כעקרם ואכלה אתָּה חָלָק. וחלק זה ככתוב ההר החלק (יהושע י"א י"ז), ופירוש הכתוב ואכלה האש תהום והציגתה ריקה. ועל דבר תהום המשמש כאן לשון זכר ולשון נקבה תוך כדי דבור ראה מה שאמרתי בביאור המחנה האחת והכהו (בראשית ל"ב ט'), ובביאור כד הקמה לא כלתה (מ"א י"ז ט"ז) בסוף דברי. ויתורגם ללועזים und frass ihn (den grossen Ocean) kahl.

(ז) **חומת אנך.** המפרשים חומה עשויה בקו ומשקלת של עפרת כחולמים הם בעיני, כי אין דבריהם במשמע לשון הכתוב. והשנית שבכל חזיונות האלה שבפרשה הנביא רואה דברים בעינם וממשם, כי רק הדבר בעינו וממשו יהיה לאות ולמופת, וחומה עשויה באנך או בקו ומשקלת של העפרת אין העפרת נראית לעין רואה, והחומה עצמה יראנה הרואה ולא ידע שנבנתה במשקלת של עפרת חוץ מן האומן היודע בטיב בנין, ואין הנביא אומן, ואיך ידע? ואני לא ידעתי מה חומת אנך, ואנך עצמו לא ידעתי מה הוא.

(ח) **לא אוסיף עוד עבור לו.** משמש עבר כאן כמו שפירשתי ועבר בה (ישעיה ח' כ"א). ופירוש הדברים לא אוסיף עוד להשגיח בו ולעשות עמו לפנים משורת הדין. ויתורגם ללועזים ich will fürderhin keine Nachsicht mehr mit ihm haben.

(י) **בקרב בית ישראל.** מפני שעמוס מתקוע (למעלה א' א'), ותקוע בארץ יהודה, שלח הכהן לאמר לירבעם כן, להגיד לו שלא בארצו ומקומו קשר עליו הנביא כי אם בארץ ישראל ובקרב עמו. ונפלאת היא בעיני שלא מיחס הכהן את עמוס להזכיר שם אביו, ואף בראש הספר לא מיחסו הכתוב.

(יב) **ויאמר אמציה.** היתה אמירה זו אחר שהשיבו ירבעם דבר. והכהן חכה שיצוה ירבעם להרוג את עמוס. ונראה שירא ירבעם מעשות כדבר הזה, ולא צוה כי אם לגרש את הנביא מארץ ישראל.

ברח לך. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בפרשת בלעם (במדבר כ"ד י"א).

(יד) **לא נביא אנכי.** כנגד מה שאמר לו אליו הכהן ואכל שם לחם (למעלה פסוק י"ב). להבזותו בעיני הקהל השומעים אל דבריו, כמי שאומר הלא בעד ככר לחם אתה נבא, השיב לו עמוס הדברים האלה להגיד לו שאין נביאותו אומנותו, כי יגיע כפיו יאכל.

---

[1]) וכן תמצא שבכל המקראות שפירשתי בתוספת דברים שנשמטו בטעות סופר אין גם אחד שאמרתי שנשמט ממנו שם ה'.

בחרב אהרוג. וראה מה שאמרתי בביאור הך את הרועה (זכריה י״ג ז׳). ויתורגם ללועזים schlage auf den Knauf, und die Pfosten erbeben: eben so soll ihre Gewinnsucht auf ihrer aller Haupt kommen, und hinterdrein will ich sie mit dem Schwerte erschlagen.

(ה) **ואבלו כל ישבי בה.** תמה אני על החכמים המפרשים את המקרא הזה ככתבו ואין אבלות ענין לכאן, לפי שכשתמוג הארץ הלא ימוגו עמה יושביה, ומי ומי המתאבלים עליה? ולי הדבר ברור שואבלו טעות סופר ועקרו וְנָבְלוּ, והלשון ככתוב בני נכר יבולו (תהלים י״ח מ״ו). ויתורגם ללועזים und alle, die sie bewohnen, schwinden dahin.

(ו) **ואגדתו על ארץ יסדה.** חכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שאגודה זו כפת השמים, ועליהם הראיה. כי מאין לאגודה משמע זה? ואומר אני שאגודתו חֶבר עובדיו ויראיו שיסד בהם עבודתו ויראתו בארץ. וכן מתרגם יונתן וכנשתיה, וכן פירשו כל הראשונים, כמו שנראה מהגדות הרבה שבתלמוד ובמדרש. ויתורגם ואגודתו ללועזים und seine Gemeinde.

(ז) **הלא כבני כושיים אתם לי** וגו׳. דברי חכמי הגוים שאמרו במקרא הזה לא ראויים לזכרון. כי המה מפרשים שדבר הנביא את הדברים האלה להגיד שלא קצרה יד ה׳ מהגלות את ישראל מעל אדמתו כמו שהגלה את הגוים האלה ממקומותם הראשונים. ולא זכרו שאין העלאה זו לשון גלות. ועד בדבר העלות ישראל ממצרים שהיא העלאה מעבדות לחרות. ומחכמי ישראל לא עמד על טעם המקרא הזה כי אם רש״י, ובלבד שבסופו הולך ארחות עקלקלות בפרשו וארם מקיר לעתיד.

ואנחנו נבין את הדברים האלה על ברים בזכרנו שבכל כתבי הקדש גאולת ישראל ממצרים היא המעשה אשר בו קנה ה׳ את ישראל והיה להם לאלהים והם לו לעם, כמו שאמרתי פעמים הרבה. ובדבר הזה היו ישראל בוטחים ומרבים לחטוא, ואומרים שלא יעזבם ה׳ אלהיהם אחר שגאלם ממצרים ובחר בהם להיות לו לעם. וכנגד הבטחון הזה נאמרו הדברים האלה. וזה פירושם: הלא כבני כושיים אתם לי בית ישראל, ולא יקרים בעיני מהם. כי אמת הדבר שהעליתי את בני ישראל ממצרים, ואולם אל תבטחו בדבר הזה לאמר שלמענו לא אעזבכם. כי הלא עשיתי כמעשה ההוא גם לעמים אחרים, והעליתי את פלשתים מכפתור ואת ארם מקיר, ובכל זאת לא הייתי להם לאלהים, ולא בחרתי בהם להיות נחלתי. ואף אתם כשאין אתם עושים רצוני לא חייב אני להטפל בכם בשביל גאולת מצרים, ודעו כי שלח אשלח אתכם מעל פני. ויתורגם ללועזים wohl habe ich Israel aus Aegypten hergeführt; aber auch die Philister aus Kaphtor und die Aramäer aus Kir.

(ח) **לא השמד אשמיד** וגו׳. כי אשאיר את יהודה, כמו שנאמר אחרי כן ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת (למטה פסוק י״א).

(ט) **אנכי מצוה והניעותי.** סגנון הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור ה׳ מצוה והכה (למעלה ו׳ י״א).

כְּכְבָרָה. בלשון המשנה יש שמשמע כברה נפה על שם שתבנית זו כתבנית זו. ובמקרא הזה הדבר למד מענינו שכברה כלי שיש לו בית קבול, והוא

(יא) **את דברי ה׳.** יש חמשה כתבי יד שבהם כתוב דבר, לשון יחיד, ורואה אני את הנוסח ההוא מאשר לפנינו. ויו״ד שבנוסחת הספרים נשנית בטעות סופר מראש שם ה׳ שאחריה.

(יב) **ישוטטו.** יש מחברים אותו אל ראש הפסוק, וטועים. ואמרתי שטועים, מפני ומצפון ועד מזרח שנאמר לפני מזה. לפי שאם נאמר שוטו בכל שבטי ישראל מדן ועד באר שבע (ש״ב כ״ד ב׳), והוגבל מקום הפעולה לשני קצותיו, לא יֵעשה כן בפעל המרובע. כי שוטט אצל שוט כעופף אצל עוף[1]), ושוט יש במשמעו שנוי מקום, ולא כן שוטט.

(יד) **חי אלהיך דן.** אין כ״ף של אלהיך כ״ף השמוש, כי למה ישבע הנשבע וידבר דבורו אל דן? וכ״ף זו כאחותה שפירשתי בביאור בערכך כסף שקלים (ויקרא ה׳ ט״ו). ואלהיך דן כמו אלהי דן. וכמו שנאמר שם בערכך להרחיק הדרך הקצוב בפרשה מערך השער, כן נאמר כאן אלהיך דן להרחיק אלהי ישראל כמות שהיו ישראל עובדים אותו בדן מאלהי ישראל כמות שהיו הנביאים מדברים בו ומתארים אותו. ולא שהיו הנשבעים מדברים כן, כי כ״ף זו תקון סופרים שתקן הנביא להבדיל בין אלהי אמת לאלהי דן.

דרך באר שבע קשה לפרש דרך זו. והשבעים היו קוראים אף כאן אלהיך, וכן נראה לי העקר.

ט

(א) **הך הכפתור וירעשו הספים** וכו׳. הנביא רואה את ה׳ נצב על המזבח ונגד עיניו הספים, וחזיונו המציא לו את המשל הזה. כי הדברים משל ולא מצוה, כמו שאראך לדעת בסמוך. והמציא לו חזיונו את המשל הזה, כמו שאנשי גלעד העומדים על שבלת מים כשבאו לבדוק פליטי אפרים המציא להם מראה עיניהם שבלת לבדוק בה (שופטים י״ב ו׳).

וחכמי הגוים עקמו עלינו את הכתוב הזה מראשו ועד סופו, כי הם מפרשים את המאמר הזה ורעהו שאחריו מצוה אל הנביא, ולדבריהם נצטוה הנביא להכות את הכפתור עד שירעשו הספים ולשבר הספים בראש כל העם, ומי שלו לב לדעת ולהשכיל לא יאמר ששם הנביא בפי אלהיו כמצוה הזאת. כי היצוה ה׳ את הנביא להשתגע על עמו? והשנית שהספים הרועשים עדיין לא נסעו ממקומם, ואיך יוכה בהם על קדקוד כלם. והעולה על שתיהן שאם כדברי החכמים היה הכתוב אומר וְרָעֲשׁוּ ואחרי כן וּבְצַעְתָּם.

ובאמת הדברים מצוה אל כל אדם, והלשון ככתוב תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט׳ ט׳), ופירושם כשיוכה הכפתור ירעשו הספים. ובצעם לא נקוד כדין, ודינו וּבְצָעָם, כמו שמתרגם הרומי. ופירוש בצעם עון בצעם. כי בעיני הנביא הזה חטאת ישראל בצע אשר למענו מכרו בכסף צדיק (למעלה א׳ ו׳). והוא״ו של ובצעם וא״ו הדמיון שפירשתיה כל צרכה בביאור ועשה משפט וצדקה (ירמיה כ״ב ט״ו). ובראש מקביל אל כפתור, ואחריתם מקביל אל הספים. וזה פירוש המקרא בחבורו: כשיוכה הכפתור ירעשו הספים, כן העם הזה ישוב עון בצעם בראש כלם ואחריתם

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ובשתים יעופף (ישעיה ו׳ ב׳).

חזון עובדיה.

(א) **וציר בגוים שלח.** כל ציר ששליח משמעו שלוח הוא מאת גוי אל גוי או מאת אלהים אל גוי מן הגוים, ולא תמצא בכל המקרא ציר שלוח מאת איש אחד אל רעהו. לכן נאמר ציר נאמן לשולחיו (משלי כ״ה י״ג), לשון רבים, כנגד העם השולחים אותו. ולא נמצא ציר זה בכל המקרא כי אם בדברי נבואה ודברי שיר. אבל נאמר חוץ לדברי נבואה ודברי שיר נהפכו עליה ציריה (ש״א ד׳ י״ט), ונראה שריח לו כציר זה, והדבור לשון קצר, ומלואו צירי יולדה (ישעיה כ״א ג׳), ונאמר כן על צד השאלה, בראות המדבר את חבלי יולדה כצירים שלוחים אליה לבשר לדה. ונמצאת השאלה חוץ לדברי שיר והדבור כעקרו לא נמצא, וכדבר הזה הרבה בלשון המקרא ואף בלשונות הגוים. ושלח נראה לי שלא נקוד כדין ודינו שָׁלֻחַ, הבנין הקל, ככתוב בירמיה מ״ט י״ד, ובלבד ששם כתוב מלא וזה חסר.

(ג) **מרום שבתו.** לשון הדברים כנקודם לא מתישב היטב על סדר הכתוב הזה. ועל כן אומר אני שמרום זה מוכרת ולא נסמך, ודינו מָרוֹם. ובדברים כדי מאמר שלם וזה פירושו אשר מרום שבתו. ויתורגם ללועזים dessen Sitz hoch-erhaben ist.

(ה) **איך נדמיתה.** יש דורשים וחוקרים במקרא חושדים את הדברים האלה ביתור מפני שלא נמצאים הם במקום האחר (ירמיה מ״ט ט׳). ולא זכרו החכמים שעל כרחנו נאמר שנבואה זו לא נכתבה בתחלה בספר הזה ובספר ירמיהו יחד, כי ברור הדבר שכתובה היא באחד משני הספרים מעל רעהו. ואם כן, הלא יש לאמר שנהג בה הסופר האחרון מנהג בן חורין והוסיף על דבריה, כמו שלא נמנע מלשנות סדרם, והתחיל שמועה שמענו וגו׳ (למעלה פסוק א׳). ולא הוא סדר הדברים בספר ירמיהו.

הלא יגנבו דים. כמו שבתחלה מלוא הדבר מה שיכול הדבר לקבל, לא פחות ולא יותר, כן דים זה משמעו כפי אשר יוכלו שאת. ולא יתר על כן, וכיוצא בו אכל דיך (משלי כ״ה ט״ז). ויתורגם דים ללועזים so viel, als sie bewältigen können.

הלא ישאירו עללות. כתורה, כמו שנאמר וכרמך לא תעולל (ויקרא י״ט י׳).

(ו) **איך נחפשו עשו.** הלשון הזה לא יתישב היטב. ונראה לי שנחפשו זה טעות סופר ועקרו נחפש, כמו שנאמר בסוף הפסוק מצפוניו, לשון יחיד, כי נמשכה קולמוסו של הלבלר אחר נבעו שנאמר אחרי כן וכתבו כמתכונתו לשון רבים. והכם יהודי אחד אומר שזה שיעור הכתוב נחפשו מצפוני עשו, והשם שבסוף הפסוק נדרש אף לכאן. וראויים דבריו לזכרון, ועל כן הזכרתים, והבוחר יבחר.

עגול ושפל קומה כתוף, ובלבד שאין שוליו נקובים ואף אין בו פעמונים, והוא עשוי להניע בו תבואה. ותכלית התנועה תתברר לה בסמוך.

ולא יפל צרור ארץ. נואלו כל אנשי המדע בפירוש המקרא הזה, כי דבריהם דברים שלא יֵאמר לשכמותם דברי מדע חוץ לתחומה של החכמה העלובה הזאת שעזובה בעליה והיא נעשָׂה הפקר לזרים, וכל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול.

יש אומרים שצרור זה אבן, ויש אומרים שהוא גרגר של תבואה, וכלם מודים שהדברים כפשוטם וכמשמעם. ולדבריהם אין המשל דומה לנמשל. כי הדבר ברור שהנעה זו שאמר ה׳ להניע את ישראל בכל הגוים היא פזורים, ומה לפזור זה ולצרור שלא יפול ארצה, בין שהוא אבן ובין שהוא גרגר של תבואה? והאומרים שצרור זה אבן מסתייעים מן הכתוב שבשמואל ב׳ י״ז י״ג, והכתוב ההוא ספק; והאומרים שצרור גרגר מלבם הם אומרים, ואין סמך לדבריהם.

ובאמת צרור שנאמר כאן צרור של גרגרים מתלכדים זה בזה. והתבואה אשר תָּנוּע בכברה כל גרגריה צרורות צרורות, ועל כן יָנוּעוּ בכברה, כי על ידי התנועה יתפרדו. ולשון המקרא הזה כבתוב ולא הפיל מכל דבריו ארצה (ש״א ג׳ י״ט). כי העברי יאמר למה שלא יושגח עליו נופל ארצה. ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר ה׳ הנני מניע את ישראל בגוים ויתפזרו בתוכם אחד אחד כאשר תנוע התבואה בכברה וגרגריה כלם יתפרדו, ולא ישאר צרור אחד של גרגרים מתלכדים זה בזה אשר לא יתפרדו גרגריו על ידי תנועתם. וה׳ אמר לפזר את ישראל בגוים אחד הֵנה ואחד הנה, למען יאבד מהר שמם וזכרם. כי אלו הלכו בגולה עדות היו מתקיימים ימים רבים. ויתורגם המקרא הזה ללועזים wie man in einer Schütteltrommel schüttelt, dass kein Klümpchen der Wirkung sich entzieht.

(יב) **אשר נקרא שמי עליהם.** נחלקו בפירוש המאמר הזה המפרשים אשר לא מבני ישראל הם, וכלם מורים שהוא מתאר הגוים, ובלבד שחכמיהם אומרים שקריאת שם זה גנאי לגוים שנקרא שם ה׳ על מפלתם, וחסידיהם דורשים אותה לשבח, כי נחת רוח היא להם לאמר שהנביא הזה מדבר בגוים כמי שנקרא שם ה׳ אלהיו עליהם לכבוד ולתפארת. ושתי הכתות טועות. כי „אשר נקרא שם ה׳ עליהם" מקביל אל חטאי עמי שבפסוק י׳, והוא הפועל של יירשו. ואם כן, צדיקי ישראל המה אשר נקרא שם ה׳ עליהם, והם יירשו את שארית אדום וכל הגוים. וכן פירש רד״ק. ויתורגם ללועזים בסירוס damit die, über welche mein Name genannt ist, den Rest Edoms und aller Völker erben.

(יג) **הנה ימים באים.** מכאן ועד סוף הספר שיירי נבואה אחרת, ולא סוף הנבואה הקודמת. כי לפי הדברים האלה ישיב ה׳ את שארית ישראל גם הוא, ככתוב בפסוק האחר, ולפני מזה נאמר שינוע ישראל בגוים אחד אחד למען יאבד מהר שמם וזכרם, כמו שאמרתי בביאור ולא יפול צרור ארצה (למעלה פסוק ט׳). ואלה ואלה דברי עמוס, והוא דבר לעמו פעם כן ופעם כן, כאדם המוכיח את בנו שיש שהוא מוכיח ומנחם גם יחד, ויש שדבריו כלם תוכחה וגערה.

ונגש חורש בקוצר. לא נראה לי שנגש זה נקוד כדין, ואומר אני שדינו וְנָגַשׂ, ווה פירוש הדברים החורש ינוש בקוצר לאמר כלה מלאכתך למען אחל אני את מלאכתי. ומתורגם ללועזים da drängt der Pflüger den Schnitter.

(יז) **מורשיהם.** כנקודו לא יפורש כי אם ערי נחלתם. ואין בדבר הזה שתשוב נהלת ישראל אליו כבתחלה די נחמה. וברור הדבר שגדולה מזו אמר הנביא הזה. לכן נראים לי דברי המנקדים מֹורָשֵׁיהֶם, ופירושו הגוים שהורישו את ישראל מנחלתם, המה יהיו עתה ברשות ישראל.

(כ) **וגלות החל הזה** וגו'. נראה לי שחל זה ישרשו חלל, ומשמעו עדה פזורה, וקרוב לו בלשון ערבי خلّ ויתורגם ללועזים und die zerstreuten Kinder Israel, die jüngst in die Gefangenschaft weggeführt .wurden

(ז) **עד הגבול שלחוך.** כל המפרשים מחברים המאמר הזה אל שלאחריו, ובכן משחיתים סדר הדברים, כי אין למאמר הזה כל טעם כשנעשה „כל אנשי שלומך" הפועל של שלחוך. ואומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, והדברים האלה נדרשים אל סוף הפסוק הקודם. ופירוש הכתוב בחבורו כבתחלה עד הגבול שלחוך המחפשים למען אשר לא יצר להם מְחפש את ארצך חפש מחופש. ובכן משבית סדר המקרא הזה שבח רב. כי בהחבר המאמר הזה אל סוף הפסוק הקודם ראש הפסוק הזה מאמרים שנים, כל אנשי בריתך השיאוך — מאמר אחד, יכלו לך אנשי שלומך — מאמר אחד, ולעומתו גם סוף הפסוק שני מאמרים. ולסדר הזה בריתך שלא בהפסק הוא ודינו בְּרִיתְךָ.

לחמך. הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו אוכלי לחמך, והוא מקביל אל אנשי שלומך שבראש הפסוק ככתוב איש שלומי אשר בטחתי בו אוכל לחמי (תהלים מ״א י׳). וכבר אמרו אחרים כן לפני.

ישימו מזור. החכמים כלם אומרים שמזור זה רשת, ומביאים ראיה מלשון אשור. ואף לפי הענין הוא משמעו. **תחתיך.** לא נאמר לך או לרגליך כי אם תחתיך, להגיד שבפניו הם שמים הרשת לרגליו, כלומר שמים לו רשת ועיניו רואות, כי יחשבוהו לשוטה שיראה ולא ידע את אשר יֵעשה לו. והוא שמסיים ואומר:

אין תבונה בו. וכנוי של בו לאדום. ומשימי המזור אומרים כן לאדום. וחכמי הגוים המחדשים משיבים הכנוי אל מזור ומפרשים אין תבונה בו אין להכיר ולהרגיש במזור, הוא הרשת. ודבריהם המה אין תבונה בהם, כי לא כן משמע לשון הכתוב כי אם למי שערֵלה אזנו משמוע עברית. ויתורגם ללועזים stellen dir Fallen vor deinen Augen, denkend, er merkt es doch nicht.

(יב) **ביום נכרו.** בעלי הלשון מפרשים נכרו לשון צרה, ומסתייעים מנכר שבאיוב ל״א ג׳. ולא נראים לי דבריהם. כי הנביא הזה מוציא צרה בלשון איד שלש או ארבע פעמים, ולמה יאמר כאן לשון אחר? ואומר אני שטעות סופר יש כאן, וביום נכרו עקרו כיום נָכְרִי, ופירוש הדברים אל תשמח ליום רעה אשר לאחיך כשמוח ליום רעה אשר לנכרי[1]). ויתורגם ללועזים als ob es der Unglücks-tag eines Fremden wäre.

ביום אבדם. לבי אומר לי שאף אבדם זה טעות סופר הוא ועקרו אֵידָם.

(יג) **תשלחנה.** קשה לפרש משקל הפעל הזה המשמש לזכר. ואפשר שנ״ה תוספת לחזוק. וכבר נאמר בשם המספר אשר לזכרים שבעָנה בנים (איוב מ״ב י״ג).

(טז) **כי כאשר שתיתם.** כאן חוזר הדבור מאדום אל בני ישראל. **תמיד.** אין יודע מה שרשו. והוא כל מה שהוא קרוב לשרש מדד, ועקרו לשון המשך, ומשם נשאל להמשך הזמן. ובמקרא הזה על כרחנו נאמר שאין תמיד ענין לזמן, כי הלא נאמר בסוף הפסוק בשתיה זו כנגד הגוים ושתו ולעו והיו כלא היו, ואיך תהיה שתיה כזו לשותיה שתית תמיד בלי חשך? ואם אין תמיד ענין לזמן הפעולה, תנהו ענין לפועלים, ופירוש הדברים ישתו כל הגוים זה אחר זה ולא תעבור הכוס מעל אחד מהם. ויתורגם תמיד ללועזים ohne Ausnahme.

---

[1]) ואין נכרי זה נכרי ממש שאין לאדום משא ומתן עמו, שאם כן, למה ישמח אדום במפלתו, כי אם נכרי שהוא אויב לו. וראה מה שאמרתי בביאור וצים מיד כתים (במדבר כ״ד כ״ד) בציון שבגליון.

וסתום הפועל מפני שהדבר למד מענינו שהוא החובלים והמלחים והעם אשר באניה. וגזרת המאמר הזה מדרכי לשון אחרית הימים, וכיוצא בה עמך וגו' ראיתי להתנדב (דה"א כ"ט י"ז) שגם שם נכנס שם הפעל תחת שם הפועל. ויתורגם ללועזים dass man das Schiff verloren gab.

(ו) **ויזעקו איש אל אלהיו.** ובכן מגיד לנו הכתוב שהמלחים האלה עובדי אלילים המה. **ויטילו את הכלים** וגו'. התפללו אל אלהיהם, ואף על פי כן לא היו מקוים לנס שיֵעשה להם בתפלתם, כי אם עשו כפי כחם להציל את האניה ואת נפשם.

ויונה ירד. היה הדבר הזה בטרם היה הסער בים. **אל ירכתי הספינה.** כל החכמים אומרים שספינה ואניה אחת הן. ואם כדבריהם, הסופר הזה שהשתמש באניה שתי פעמים לפני מזה (למעלה פסוק ג' וד') למה אומר כאן ספינה? ובאמת אניה הבנין כלו, וספינה חיק האניה לבדו. ויונה ירד אל חיק האניה למען אשר לא יראהו ה' אלהים. כי האלהים אשר יברח מפניו הבורח הלא גם יסתר מעיניו. ומפני שבשעת הסער עדנה לא הרחיקה האניה מחוף ים יפו, כמו שמשמע ממה שנאמר אחרי כן ויחתרו להשיב אל היבשה (למטה פסוק י"ג), היתה בגבול ארץ ישראל, ולכן נסתר יונה מפני ה' אלהיה שלא יראהו. ומה השכיל הסופר הזה להתוליו! ויתורגם אל ירכתי הספינה ללועזים nach dem untersten Schiffsraum.

(ו) **מה לך נרדם.** גזרת המאמר הזה מפורשת לך כל צרכה בביאור מה לכם תדכאו עמי (ישעיה ג' ט"ו).

(ח) **באשר למי** וגו'. דברי השאלה הראשונה הזאת לא נמצאים בתרגום השבעים, ונראה שאין עקרם בכתוב, כי כבר ידעו בשלמי הרעה להם על ידי הגורל. והרוצה לקיים הדברים יעשם קריאה אל יונה, ויפרשם אתה באשר למי הרעה הזאת לנו הגידה נא לנו.

מה מלאכתך. מה עסקך בדרך הזה אשר אתה הולך עליה, כי מלאכתו שהוא עוסק בה כל ימיו מה היא ענין לרעה הזאת? והשנית שאם לא תאמר כן לא תמצא בדברי יונה לשאלה הזאת תשובה אפילו מכללם. ויתורגם ללועזים was ist der Zweck deiner Reise.

(ט) **ואת ה'** וגו'. על כרחנו נאמר שהדברים האלה מתשובת יונה שהשיב על השאלות ששאלוהו. ואם כן, משמש ירא כאן כבתחלה. כי עקרה של יראה כמו وری בערבית, והירא נסוג אחור ונס. והדברים האלה תשובה לשאלה ששאלוהו לאמר מה מלאכתך. ואמר יונה כן, והשיב דברים שמשמעם לשני פנים, כי בוש מהגיד להם בפירוש שמפני ה' אלהיו הוא בורח.

אשר עשה את הים וגו'. בעל כרחו אמר יונה כן, והיה כמודה במקצת, כי באה הרעה בים, ונוכח לדעת שה' אלהיו מושל בגאות הים.

(י) **מה זאת עשית.** קול קורא מתמהון, ולא שאלה. וכן פירשתי לך הלשון הזה בקין (בראשית ד' י'). **כי הגיד להם.** הגדה זו לא תפורש כי אם במה שאמרתי בביאור הפסוק הקודם.

(יא) **כי הים הלך וסער.** דברי הכתוב בשם עצמו, ולא מן הדברים ששם בפי המלחים.

ספר יונה.

א

(ב) **העיר הגדולה.** מתארה הכתוב מראש כתאר הזה להגיד לנו למה צוה ה׳ את נביאו ללכת ולנוע ולכתת את רגליו מרחק רב לקרוא על נינוה. כי מפני שנינוה עיר גדולה רבים יושביה, ואם לא ישובו ימותו, וה׳ רחום וחנון ולא יחפוץ במות עדה רבה כנינוה. וכן נאמר בסוף הספר ואני לא אחוס על נינוה העיר הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבוא אדם.

(ג) **לברח תרשישה.** לא ברח ללכת באשר ילך כי אם אמר ללכת תרשישה, מפני שרחוקה תרשיש מארץ ישראל מרחק רב, וההולך מזו לזו הולך שנה תמימה, כמו שהוכחתי בביאור אניות תרשיש (מ״א כ״ב מ״ט).

ועל דבר הענין, מי שלו לב לדעת ולהשכיל הלא ידע שנביא ה׳ מעולם לא אמר לברוח מפני אלהיו אשר מלוא כל הארץ כבודו. ואם כן, אין הספר הזה כי אם משל, ולא מעשה שהיה. ומשבח אני את דברי האומרים שנאמר ונכתב הספר הזה באחרית הימים כשהתחילו לאמר שה׳ הוא אדון כל הארץ ומלואה ורחמיו על כל מעשיו. ובא הספר הזה להוציא מדעת האומרים שאלהי ישראל לבדו ה׳ וכל הגוים כאין בעיניו, כי לא ידאג להם ולא יחוש עליהם. ולעשות חפצו בחר הסופר בדרך התולים אשר כחם רב להורות הישרה מדברי תוכחות. והוא כמהתל באומרים שאין לה׳ בעולמו כי אם ארץ ישראל ועמו ישראל היושב עליה, ועל כן הוא אומר במשלו שיונה מאן ללכת אל נינוה לקרוא עליה כדבר ה׳, כי לא ישר הדבר בעיניו שה׳ אלהיו שולח את נביאו לערלים, ובגלל הדבר הזה הלך לברוח אל ארץ רחוקה מאוד מפני ה׳, לפי שאם אין לה׳ בעולמו כי אם ארץ ישראל, הלא ילך ההולך אל מחוץ לארץ ויברח מפניו.

ונינוה הלא ידעת שהיא עיר אשור (ישעיה ל״ז ל״ז), ואשור אויב ישראל ומחריב ארצו, ועל כן בחר הסופר בנינוה, להגיד שגם שונאי ישראל מרחם עליהם ה׳ ופותח להם פתח תשובה.

(ד) **וירד בה.** אין „בה״ תואר המקום כמו שאומר בול בשרשי גזניוס רבו בשרש ירד, כי אם מלמד על כלי הפעולה, ופירוש הדברים וירד בה הימה, והלשון ככתוב יורדי הים באניות (תהלים ק״ז כ״ג), ובלבד שהיא לשון קצרה.

(ה) **והאניה חשבה להשבר.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנתן הכתוב מחשבה לדבר שאין בו רוח חיים גם בדברי נבואה ודברי שיר, ואף כי הדברים האלה שהם כדבר איש אל רעהו. ולכן אומר אני אל תקרא חשבה כי אם חֻשְּׁבָה או חִשְּׁבָה,

במשמע לשון הכתוב, כי אין חסדם החסד הנעשה להם. וחכמי הגוים מפרשים שהמשמרים הבלי שוא מאבדים לעצמם חסד, כי אלו היו עובדים אלהי אמת, היה עושה עמהם חסד ואמת. ולא זכרו המפרשים הפירוש הזה שאין אדם עוזב כי אם מה שהחזיק בו, והמאבד מעצמו דבר שעתיד להיות לו, והוא אין לו עדנה, לא תאמר לו עוזבו בלשון המקרא. והשנית שאם כדבריהם אין למקרא הזה חבור בפרשה. והשלישית שאף לדבריהם קשה כנוי של חסדם, כי אין חסדם החסד שעתיד להעשות להם.

וכאמת עזיבה זו כאחותה שפירשתיה בביאור אשר לא עזב חסדו (בראשית כ״ד כ״ז). וכמו ששם פועלו של עזב „ה׳ אלהי אדני״, ואליו ישוב כנוי של חסדו, כן במקרא הזה „הבלי שוא״ הפועל של יעזובו, ואליו ישוב כנוי של חסדם. וזה פירוש הדברים: עובדי אלהים אחרים לא ישמרו להם אליליהם את החסד שכמריהם מבטיחים אותם אליו והם מאמינים להם ואומרים לטובה שיאכלוה חסד אלהיהם. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים wenn jemand zu nichtigen Götzen sich versieht, halten diese mit ihrer Gnade zurück. וכנגד הדבר הזה נאמר בפסוק האחר:

(י) **ואני בקול תודה אזבחה לך.** כי לא בא המדבר לאמר שלא יהיה כפוי טובה לבלתי הודות עליה, כי זה הדבר שהוא מגיד שאלהיו ישמור לו חסדו ויתן לו בקשתו, ואז יהיה מוטל עליו לבא בקול תודה לזבוח לו.

אשר נדרתי אשלמה. אין בחכמים יודע פירוש הדברים האלה, כי כלם טועים, כסבורים שהבטחה היא זו שמבטיח המדבר את אלהיו לשלם לו את נדריו. ולא זכרו שהנדר הוא עצמו הבטחה, ואין מבטיח לשלם את נדרו, כמו שאין אדם נשבע לקיים שבועה.

ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שאין נדר שבמקרא כנדר שבמסכת נדרים. כי מן המקרא כל נודר על תנאי הוא נודר שאם יתן לו אלהיו את שאלתו ישלם לו הוא את נדרו. שכן יעקב (בראשית כ״ח, כ׳—כ״ב), וישראל (במדבר כ״א ב׳), ויפתח (שופטים י״א, ל׳ ול״א), וחנה (ש״א א׳ י״א), ואבשלום (ש״ב ט״ו ח׳) כלם לא נודרים כי אם על תנאי[1]). ואם כן, מן המקרא אין הנודר חייב לשלם את נדרו עד שנִתנה לו שאלתו אשר שאל מאלהיו, ואם לא נעשה תנאו בטל נדרו. ובגלל הדבר הזה אמר הנביא אל יהודה שלמי נדריך (נחום ב׳ א׳), כמי שאומר הרי תנאך שעל מנת כן נדרת לה׳ אלהיך כאלו נתקיים, כי עתידה נינוה להֵחרב, ועל כן היי מוכנת ומזומנת לשלם נדריך.

ועל פי הדברים האלה אשר נדרתי אשלמה זה פירושו: אחר שאמר המשמרים הבלי שוא חסדם יעזובו הוא אומר כנגד עצמו ואני אלהי לא יעזוב חסדו מעִמי, ואשר נדרתי על תנאי אשלמה, כי יתקיים תנאי ויתן לי אלהים את שאלתי. ועד בדִברי הכתוב האומר תעתיר אליו וישמעך ונדרך תשלם (איוב כ״ב כ״ז). וראה מה שאמרתי בביאור ולך ישולם נדר (תהלים ס״ה ב׳).

---

[1]) ואף אנשי הספינה שהיה יונה יורד בה נדרו נדריהם על תנאי, כמו שאמרתי בסוף הפרשה הקודמת, ובלבד שלא נזכר תנאם מהכ־יון חפץ בו, כי לא בא הכתוב להזכיר האנשים ההם בכל הספר הזה עוד ולהגיד לנו שנתן ה׳ להם את שאלתם. וכל אשר העידותי לי את נדריהם הוגד לנו שנתנה להם שאלתם.

(טז) **ויזבחו זבח.** והדבר מעשה באניה אשר בים, ואין שם מזבח לה׳. וגזרת הכתוב היא הבא להגיד לנו שלא מבדיל ה׳ בין עם לעם ובין מקום למקום, וכל אדם שירא אותו וזובח לו זבח בכל מקום שהוא ירצנו ה׳ ויהיה לו זבחו לריח ניחוח. וראה מה שאמרתי בביאור בכל המקום אשר אזכיר (שמות כ׳ כ״א).

וידרו נדרים. הזבח שזבחו תודה על טובת השעה שעמד הים מזעפו, והנדרים שנדרו לעתיד לבא אם יביאם ה׳ איש אל ארצו בשלום. וראה מה שאמרתי בביאור אשר נדרתי אשלמה (למטה ב׳ ט׳).

ב

(א) **ושלשה לילות.** הלא אמרתי לך פעמים ושלש שהדבור שלשה ימים כשהוא לעצמו לא מדויק ומצומצם הוא. ועל כן הבא להגיד לנו בכמו אלה שהוא מדקדק בדבורו מוסיף לילות על הימים, ככתוב הזה אשר לפנינו.

(ב) **ממעי הדגה.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנקרא לדג אחד דגה, כי ליחיד תאמר דג, ודגה למין וכלל, כמו שהוכחתי בביאור ובדגת הים (בראשית א׳ כ״ו). ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדגה שנאמר כאן טעמו למעלה, כי לשון זכר הוא ולא לשון נקבה, וה״א נוספת לסמן המקום השני הראוי לו מחמת ממעי שנסמך אליו. ודיני ה״א זו מפורשים לך כל צרכם בראשית ב׳ ג׳ בציון שבגליון. וכמוה הראיתיך רבות בדברים שאין בהם רוח חיים, ובדבר שיש בו רוח חיים לא ידעתי בכל המקרא כי אם זו ושל כאמה (יחזקאל ט״ז מ״ד).

(ג) **קראתי מצרה לי.** מי אשר לו לב משכיל הלא ישכיל וידע שהסופר הזה שכל דבריו כדבר איש אל רעהו לא אמר את דברי השירה הזאת, כי כתבם מעל ספר שנכתב לפניו. והסופר בחר בשירה הזאת לשומה בפי יונה עודו במעי הדגה בעבור דברים אחדים שבה והם נאים לצאת מפי מי שהגיע למקומו של יונה. ומן הדברים ההם תחלת השירה. כי צרה שנאמרה כאן צרה כמשמעה, ואמר יונה כן מפני שצר לו המקום במעי הדגה. ודג זה שבלע את יונה בא ללמדו דעת ה׳ אלהיו, כי כאשר צר ליונה המקום במעי הדג השכיל לדעת שטועים האומרים שאלהי ישראל לבדו ה׳ וגבולות ארצו תחומו, כי מה צר המקום הזה מהאלהים אשר עשה את השמים ואת הארץ ואת כל אשר בהם!

(ז) **לקצבי הרים.** הלשון הזה לא נראה לי העקר, כי מה לקצבי הרים בים? ואומר אני אל תקרא הרים כי אם הַיָּם. וקצבי הים קרקע הים.

(ח) **היכל קדשך.** מתרגמו יונתן היכלא דקודשך, והוא תרגם הראשון שבפסוק ה׳ היכלא דקודשא, בלא כנוי. ויפה הבדיל המתרגם בין שניהם, כי הראשון בית המקדש כמשמעו וזה השמים שהיכל ה׳ גם הם.

(ט) **חסדם יעזבו.** עיין רד״ק המפרש את הדברים כנגד אנשי הספינה שנדרו לה׳ נדרים בצר להם, וכאשר תהיה להם הרוחה יעזבו את ה׳ העושה עמהם חסד ולא ישלמו לו נדריו. וצחוק עשה לנו הרב אפילו לשטתו, כי בשעה שנדרו אנשי הספינה נדרים לה׳ היה יונה במעי הדגה, ומי הגיד לו נדריהם? ואני לשטתי הולך שדברי השירה הזאת כתובים פה מעל ספר אחר, ואם כן, בימי סופר הספר ההוא עדיין לא עלו יונה ואנשי האניה הזאת במחשבה להבראות. ואף אין דברי רד״ק

קודם להם, כמו שעשו בני יהודה בימי יאשיהו ששב אל ה׳ בכל לבו ובגלל תשובתו שב עמו גם הוא, ובמותו לא ארכו להם הימים והרעו כבתחלה.

(ז) **האדם והבהמה** וגו׳. מילדי נכרים המעשה הזה, ולא נולד על ברכי העברים. לפי שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא כצום הזה שתצום הבהמה עם האדם. ואפשר שכן היה דבר הצומות בארץ אשור, והנביא היודע מנהגם מכניסו במשלו.

ד

(א) **וירע אל יונה.** רע לו שלא נתקיימו דבריו אשר קרא, כי לא נהפכה נינוה. והיה הדבר הזה אחר היום הראשון, ולא מקץ ארבעים יום כמו שיש אומרים. כי כן משמע ממה שנאמר אחרי כן עד אשר יראה מה יהיה בעיר (למטה פסוק ה׳), לפי שאלו לסוף ארבעים יום מה יראה, והלא כשלא נהפכה אז עוד לא תהפך.

(ב) **הלוא זה דברי.** „זה" מקדם המאמר שבסוף הפסוק. **על כן** וגו׳. מאמר בתוך מאמר. **כי ידעתי** וגו׳. כי זה כרעהו שפירשתי יהושע ב׳ כ״ד, והוא ללועזים לא יתורגם. וכל סוף הפסוק מפרש „זה" שנאמר בראשו, ופירוש הכתוב „ידעתי כי אתה וגו׳" הוא דברי וגו׳.

(ו) **להיות צל על ראשו.** כל הדברים האלה מיותרים, והם תוספת ביאור למה שאחריהם. **להציל לו מרעתו.** לשון להציל לא מתישב היטב, ואף קשה „מרעתו", כי לא נזכרה לפני מזה ליונה כל רעה. לכן אומר אני שהדברים כעקרם לְהָצֵל לו, ופירושם להיות צל על ראשו, כמפורש בתוספת שהיתה כתובה בתחלה בגליון ולבסוף נכנסה אל גוף הספר. ואחר שנכנסה תוספת זו אל תוך הספר התחילו לאמר שלהצל זה שרשו נצל ולא צלל, ונתוסף בו יו״ד, ואף נתוסף אחריו „מרעתו" ליתן בו טעם כל שהוא.

(י) **אתה חסת.** חוס וחמל שניהם בתחלה לשון רחמים שירחם המרחם מהשחית. ומשם נשאלו לצער שמצטער בעל הדבר באבדו ממנו. וכן נאמר לבני יעקב העוזבים כליהם ברדתם הם ואביהם מצרימה ועיניכם אל תחוס על כליכם (בראשית מ״ה כ׳), ונאמר באיש העשיר כנגד צאנו ויחמול לקחת מצאנו (ש״ב י״ב ד׳). ואף כאן אתה חסת על הקיקיון אתה מצטער על אבדן הקיקיון.

שבן לילה היה. בן יום לא נאמר כי אם בן לילה. ונראה לי שמפני שגִדול נטעים נכר יותר בבקר אחר שלא ראם בעליהם כל הלילה היו העברים אומרים שאין הצמחים צומחים כי אם בלילה. וכן דעת עם הארץ היום הזה. וראה מה שאמרתי בביאור מהלך יום אחד (למעלה ג׳ ד׳).

(יא) **אשר לא ידע** וגו׳. המה הקטנים. ולפי החשבון הזה כל יושבי נינוה כפלים כיוצאי מצרים. ועיר מערינו היום הזה שככה לה אין מהלכה סביב סביב כי אם מהלך יום אחד; ונינוה היתה מהלך שלשת ימים (למעלה ג׳ ג׳) מפני שבימי קדם היו בתי העיר רחוקים איש מרעהו, לא כבתי עירנו הקרובים זה לזה.

ישועתה לה׳. לטעמי המקרא אין זה כי אם מאמר שלם בפני עצמו, כמו שמפרשים כל החכמים. ואם כן, קשה ה״א הנוספת בישועתה ואין לפרשה, כי ה״א זו תסמן המקום השני, כמו שהוגד לך פעמים הרבה, ואם ישועתה נושא המאמר, מה לו ולמקום השני? לכן אומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, ודין האתנח בלך, וישועתה לה׳ מחובר אל שלפניו. וישועתה תאר הזמן ומשמעו בשעת הישועה[1]), ולמ״ד של לה׳ משמש עם אשלמה, ככתוב ושלם לעליון נדריך (תהלים נ׳ י״ד). ועל פי הדברים האלה סוף הפסוק הזה עד תומו זה תרגומו ללועזים mit dem, was ich gelobt, wird es zur Bezahlung an JHVH kommen zur Zeit des Heiles.

ג

(ב) **אשר אנכי דבר אליך.** על כרחנו נאמר שהפעם הזאת לא צוהו לקרוא הקריאה הראשונה (למעלה א׳ ב׳); לפי שאם כן, הלא היה הנביא יודע את אשר יקרא, ומה טעם הדברים האלה? וראה מה שאמרתי בביאור עוד ארבעים יום וגו׳ (למטה פסוק ד׳).

(ג) **היתה.** חכמי הגוים למדים מכאן שהכתוב מדבר בנינוה כמי שבימיו כבר נחרבה, שהרי אמר היתה, ואף על פי שבאמת כבר נחרבה נינוה בימי הספר הזה, מן הכתוב אשר לפנינו אין ראיה לדבר, לפי שיפורש היתה שנאמר כאן על פי מה שאמרתי בביאור והארץ היתה (בראשית א׳ ב׳).

עיר גדולה לאלהים. אלהים זה חול ולא קדש, והוא לא בא כי אם להגיד לנו שהיתה נינוה עיר גדולה מאוד מאוד, והלשון כמו שפירשתי פחד ה׳ (ש״א י״א ז׳), ובלבד שכאן, מפני שלא יסמך עיר אל אלהים בשביל התאר הנכנס ביניהם, נאמר לאלהים, ולמ״ד לקנין.

(ד) **מהלך יום אחד.** כשהדברים האלה לעצמם די להם בלא „אחד", כמו שתאמר בלשון ערבי مسيرة يوم; וכן נאמר בספר הזה שבן לילה היה (למטה ד׳ י׳), ולא נאמר לילה אחד. אבל אחר שנאמר בפסוק הקודם שנינוה היתה מהלך שלשת ימים, לא יֵאמר כאן כי אם מהלך יום אחד.

עוד ארבעים יום. כבר אמרתי לך למעלה שאין קריאה זו כראשונה, כי בראשונה נאמר כי עלתה רעתם לפני (למעלה א׳ ב׳) והשומעים ישמעו וידעו שבהם הדבר תלוי, שאם ישובו מרעתם וחיו. וקריאה זו מוחלטת, כאלו נחתם גזר דין. ושנה ה׳ את הקריאה להרבות בנסיונו של יונה, וצוהו לקרוא מהפכת נינוה בהחלט ושלא על תנאי, כדי שיחרה לו עד מות אחרי כן בהועיל לאנשי נינוה תשובתם, אף על פי שלא על מנת כן היתה קריאתו.

(ו) **ויגע הדבר.** ראה מה שאמרתי בביאור ויגע החדש השביעי (עזרא ג׳ א׳). ואף כאן נראה לי שויגע זה לא נקוד כדין ודינו וַיִּגַּע.

אל מלך נינוה. נזכר עם הארץ ראשונה והמלך אחרונה להגיד לנו שהיתה תשובת העם תשובה שלמה וגמורה, ולא שבו מפני שהיו גרורים אחרי מלכם השב

---

[1]) ונעשה ישועתה על ידי ה״א הנוספת תאר הזמן כמו שנעשה לילה על ידה תאר הזמן, ככתוב ויעש לילה (שופטים ו׳ כ״ז) ומקביל לילה שם אל יומם שנאמר לפניו.

חכמים אומרים שאף כאן „בכו" טעות סופר ועקרו בְּעַכּוֹ. ונראים לי דבריהם מאוד. ואל יקשה לך עי"ן של בעכו, כי הלא הָראית לדעת שהעברים היו רודפים אחרי לשון נופל על לשון, וחביב עליהם אפילו ריחו ולא ממשו.

(יא) **מספד בית האצל** וגו'. לא ידעתי לפרש את הדברים האלה. והאומרים שיקח מכם כמו ימנעכם שמים בפי הנביא דברים שלא כלשון עמו.

(יב) **חלה לטוב** יראה לשלומה וטובה פן יֵאספו ממנה בבא צר ואויב בשעריה.

(יג) **ראשית חטאת היא לבת ציון.** כל החכמים משיבים „היא" אל לכיש, ומהם אומרים שהנביא קורא ללכיש ראשית חטאת לבת ציון מפני שלכיש היתה ראשונה לירושלים לעבודת אלילים. וטעות היא בידם. ואתה הלא הָראית לדעת ממקראות הרבה שהעברים הראשונים היו משקצים ומתעבים הסוסים. וברבות הימים כשהחלו העברים ללכת בדרכי הגוים התחילו לרכוב על סוסים במלחמה. ועל פי הדברים האלה „היא" שב אל המרכבה, והמרכבה היא הנקראת ראשית חטאת לבת ציון. ואל תתמה על הדבר הזה, כי במקום אחר נחשב להם דבר הסוסים והמרכבה כחטאת אלילים, ככתוב ותמלא ארצו סוסים ואין קצה למרכבותיו ותמלא ארצו אלילים (ישעיה ב' ז' וח'). וראה מה שאמרתי בביאור והכרתי סוסים מקרבך (למטה ה' ט'). והדברים מאמר בתוך מאמר. ויתורגם ללועזים das ist ja Tochter Zions Hauptleidenschaft.

כי בך נמצאו פשעי ישראל. הדבור אל יושבת לכיש. ולכיש שהיתה עיר מבצר מימי רחבעם בן שלמה (דה"ב י"א ח') שמענו מן המקרא הזה שהיתה עיר מערי הרכב (מ"א ט' י"ט). והנביא קורא לרכב ישראל ופרשיו פשעי ישראל, מפני שבטח ישראל בהם ולא שם באלהיו מבטחו. ומשמע הדברים ללועזים in dir hatten Platz die sündhaften Neuerungen Israels.

(יד) **לכן תתני שלוחים.** חכמי הגוים הראשונים משיבים הדבור כנגד ציון ואומרים שהיא תמשוך ידו ממורשת גת שתכרת ממנה כאשה שנתן לה ספר כריתות. והאחרונים נואשו מלפרש המקרא הזה ואומרים שמשובש הוא עד לאין מרפא. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שאין טעות במקרא הזה כי אם תתני שלא נקוד כדין ודינו, תְּתְּנִי, והדבור אל לכיש. ושלוחים שנאמר כאן מתנה שאדם נותן לבתו כשתצא מביתו לבית אישה. ומתנת המלך בכמו אלה עיר מערי ארצו, כמו שנאמר בפרעה מלך מצרים כנגד גזר ויתנה שלוחים לבתו אשת שלמה (מ"א ט' ט"ז). ומורשת גת נראה שלקחוה האויבים במלחמה בימים ההם, והנביא הזה אחר שאמר אל לכיש בך נמצאו פשעי ישראל מסיים ואומר הדברים האלה, והוא מהתל בה, כמי שאומר הלך החבל אחר הדלי, כי הנה היתה מורשת גת לאויב, ועתה תתני את שלוחים לה ותלכי אחריה והיית לאויב גם את. ויתורגם ללועזים darum sollst du als Mitgift an Morescheth Gath gegeben werden.

בתי אכזיב. המפרשים דברים כפשוטים וכמשמעם נותנים טעם לפגם במקרא הזה. כי אף על פי שנראה בעליל שהכתוב הזה רודף אחר לשון נופל על לשון ויקחהו מאשר ימצא, אם בבתי עיר אחת ששמה אכזיב מדבר הנביא, הלא דבריו סרי טעם. והשנית, מה למלכי ישראל, לשון רבים, שנאמר בסוף הפסוק? והעולה על שתיהן שאם כן לָמה לא אמר הנביא אכזיב לאכזב, בלא זכר בתים?

ספר מיכה.

א

(ב) **לעד.** ראה מה שאמרתי בביאור זקני עירו (דברים כ״א י״ט). ועל פי הדברים ההם עד זה מלמד חובה ויתורגם ללועזים Ankläger, ולא Zeuge.

(ג) **וירד.** טעם ירידה זו מפורש לך כל צרכו בביאור וארבות השמים נפתחו (בראשית ז׳ י״א).

(ה) **ובחטאות.** נמסר עליו יתיר וא״ו, ואף על פי כן עשאו הנקדן רבוי. ולי נראה שדינו חטָאת, לשון יחיד.

(ז) **והגרתי לגי אבניה.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. כי אלו נאמרו הדברים כנגד ירושלים הייתי אומר שגיא זה גי בן הנום שכנגדו אמר הנביא ראי דרכך בגיא (ירמיה ב׳ כ״ג), וקראו סתם גיא, וכשהם אמורים כנגד שמרון, מה הגיא? והשנית שאלו היה השם הזה גיא היה הכתוב אומר אל הגי, ולא לגי. ואומר אני שטעות סופר וטעות נקדן יש כאן, והדברים כעקרם וְהִגַּרְתִּי לְגִיר, והפעל והשם שניהם שורש אחד להם, והלשון ככתוב ונשרפה לשרפה (בראשית י״א ג׳), ופירוש הדברים אדק אבניה הדק היטב כאבני סיד. והגרתי לגיר לשון נופל על לשון. ויתורגם ללועזים und ich werde seine Steine zu Kalksteinen machen.

וכל אתנניה. חכמי הגוים מפרשים הדברים כפשוטם וכמשמעם ואומרים שהאתננים האלה המה מתנות הקדשות אשר בבתי המקדש שנתנו להן בתזנוניהן והן נותנות אותן לבתי המקדש. ולא נראים לי דבריהם, לפי שהמתנות ההן אתנן אצל הקדשות עצמן ולא אצל בתי המקדש. והשנית שאם כן, מה לאתנניה בין פסיליה ועצביה? ואומר אני שאתנניה כל מחמדי שמרון שהיו לה ממשאה ומתנה עם גויי הארץ ואין ארץ ישראל מולדתם. וראה מה שאמרתי בביאור אהבת אתנן (הושע ט׳ א׳).

ועד אתנן זונה ישובו. הלשון ככתוב ואל עפר תשוב (בראשית ג׳ י״ט), ופירוש הדברים מחמדיה שהיו לה מאת גויי הארץ והיא שמתם בבית אלהיה ישובו להיות כאתנן זונה אשר לא יבא בית ה׳ (דברים כ״ג י״ט). ויתורגם ללועזים und zu Hurenlohn sollen sie herabgesetzt werden.

(ט) **עד שער עמי.** כמו שנקרא בית המלך שער המלך (אסתר ב׳ י״ט), כן הנביא הזה אומר לירושלים שהיא מטרופולין של יהודה שער עמי.

(י) **בכו אל תבכו.** אם תחזור על כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק י״ג תמצא שבכל מאמר יש זכר לעיר ששמה נופל על פעל אחד. ובגלל הדבר הזה יש

הזאת (ירמיה ח׳ ג׳). ולמדנו משלש אלה שמשפחה ריח לה כשם Sippe בלשון גרמני שיש שישמש לגנאי. ויתורגם המשפחה הזאת ללועזים dieses Gelichter.

(ד) **ונהה נהי נהיה אמר.** מכאן ועד סוף הפסוק אין לפרש דברים ככתבם. והשבעים היו קוראים לאמר תחת אמר, והם מתרגמים נהיה מלשון נהי. ולי נראה תרגומם לענין לאמר, ונהיה אומר אני שהוא מיותר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנה נהי בטעות סופר, ואחרי כן הוסיפו ה״א על משנהו ליתן בו טעם כל שהוא. ואחר שהיה נהי האחרון נהיה שבשו „לאמר" והגיהו ככתוב לפנינו שלא כדת.

חלק עמי ימיר. אל תקרא ימיר כי אם ימור, ואף הוא לשון תמורה, ובלבד שהוא עומד ולא יוצא. ופירוש הדברים ה׳ שהוא חלק עמי נהפך לאחר. ואמר לה׳ חלק עמי כמו שנאמר לו חלק יעקב (ירמיה י׳ ט״ז, ונ״א י״ט). ובחר הנביא לאמר כן על שם חלק שלשונו נופל על לשון שדינו יחלק שבסוף הפסוק.

איך ימיש לי. גם ימיש זה טעות, ועקרו ימור, ופירוש הכתוב איך נהפך לי.

לשובב שדינו יחלק. אומר אני אל תקרא לשובב כי אם לשודֵד, והדברים לשון נופל על לשון. וראה מה שאמרתי בביאור שדד שדה (יואל א׳ י׳). ויתורגם סוף הפסוק הזה ללועזים ,das Theil meines Volkes hat sich geändert O wie ist es mir anders geworden! Dem verheerenden Feinde vertheilt er unsere Äcker!.

(ה) **לכן לא יהיה לך** וגו׳. דברי הפסוק הזה לקוחים מנבואה קודמת למיכה, והוא כתבם מעל ספר אחר. ונראה שנאמרו בתחלה ליחיד או לשבט משבטי ישראל, לפי שאם לא כן לא מתישב לשון בקהל ה׳ שבסופם.

(ו) **אל תטיפו יטיפון.** לא אדע לפרש את המקרא הזה ככתבו ואף נלאתי לשיער עקרו.

(ז) **האמור בית יעקב.** חוזר הענין אל דברי המשל שנאמר חלק עמי ימור (למעלה פסוק ד׳). ואף אמור זה שרשו מור, וה״א שבראשו ה״א השאלה. ופירוש הכתוב האנכי שניתי. וכן שם נביא אחר בפי אלהיו כדברים האלה לאמר אני ה׳ לא שניתי (מלאכי ג׳ ו׳). ויתורגם ללועזים ?bin ich anders geworden.

הקצר רוח ה׳. אם קצר זה פעל קשה הלשון, כי במקום אחר נאמר בכמו אלה תקצר רוחי (איוב כ״א ד׳), לשון נקבה. לכן אומר אני שאין הקצר נקוד כדין, ודינו הַקָּצֵר. וקוצר רוח שנאמר כאן מתאר מי שקצרה רוחו מהיות סופה כתחלתה וסוף סופה כסופה, ועל כן ישתנה ויהיה פעם כן ופעם כן. ויתורגם ללועזים ?ist JHVH wankelmüthig.

עם הישר הלך עם ההולך בדרך הישרה. וה״א הדעת אשר בה נודע הולך נכנס בראש ישר. וראה מה שאמרתי בביאור ומגרת ביתה (שמות ג׳ כ״ב).

(ח) **ואתמול עמי** וגו׳. לא יפורשו הדברים ככתבם פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו. ואומר אני אל תקרא עמי כי אם לעמי, כי בטעות סופר נשמטה למ״ד מראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. ואחר שאמר הנביא שה׳ אלהיו לא ישתנה הוא מסיים ומודה שאתמול שנה ה׳ את דרכו ומעשהו עם ישראל, כי יקומם לאויב לו, ולא מפני שרוח אחרת היתה אתו כי אם בגלל מעשיהם שהם רעים מאוד, והוא צדיק ומשיב להם כגמולם. ויתורגם ללועזים doch längst schon trat er auf als Feind gegen mein Volk.

ואומר אני שהמקרא הזה מדבר בשתי הערים ששמן אכזיב, אחת ליהודה (יהושע ט״ו, א׳ ומ״ד), ואחת לישראל בנחלת אשר (שם י״ט, כ״ד וכ״ט). ומפני שאכזיב שם עצם פרטי ולא ירבה כרבות יתר השמות, קרא הנביא לשתי הערים יחד בתי אכזיב, והוא רבוין[1]) ומעתה הלא יתישב היטב לשון רבים שבסוף הפסוק, כי ישראל שנאמר שם יהודה וישראל במשמעו, ופירוש למלכי ישראל למלך יהודה ולמלך ישראל שתהיה לכל אחד מהם עיר אכזיב אשר לו לאכזב. ועל פי הדברים האלה יתורגם בתי אכזיב ללועזים die beiden Achsib.

(טו) **עד עדלם יבא כבוד ישראל.** לשון עד נופל על „עד" שבעדלם. וחכמי הגוים נואשו מלפרש הדברים האלה כמות שהם לפנינו, מפני שלא ידעו מה לכבוד ישראל בעדלם. ויש מן החכמים והם מפסיקים בין הדברים ועושים „יבא" סוף הפסוק הזה וכבוד ישראל ראש הפסוק האחר, ומה הועילו בתקנתם? כי הנה תקנו את סוף הפסוק הזה בפירוש דוחק שלפיו יהיה היורש פועלו של יבא, וקלקלו ראש הפסוק האחר, לפי שאם הדבור אל כבוד ישראל, לא מתישב עליו לשון הדברים עד סוף הפרשה שהם כלם לשון נקבה וכבוד לשון זכר.

ואומר אני שהופסק כאן כדין, ולשון הכתוב הזה ככתוב עד ככר לחם (משלי ו׳ כ״ו) ופירוש הדברים ירד כבוד ישראל ויעמוד על עדלם, כי כל ערי מבצריו יקח האויב ולא תוָתר לישראל כי אם עדלם[2]). וישראל זה יהודה, כי עדלם ביהודה (יהושע ט״ו, א׳ ול״ה). ויתורגם ללועזים auf Adullam wird herabkommen die Herrlichkeit Israels.

(טז) **הרחיבי קרחתך כנשר.** לא שקרחת הנשר רחבה מאוד, כי אף על פי שמלך העוף הנשר, קרחתו מה היא בפני קרחה שבראש יהודה שאליו הדבור; ובלבד שקרחת הנשר בכל ראשו, והדבר הזה הוא הצד השוה שבמשל ובנמשל.

ב

(א) **על משכבותם** נגרש אל חושבי און. **באור הבקר יעשוה,** נדרש אל פועלי רע. ואמר יעשוה, אף על פי שרע לשון זכר, מפני שבכללו מעשים הרבה. ותכלית הדברים להשמיענו שתים, שלא יישנו אם לא ירעו, ולכן יהיה להם הלילה למחשבה רעה; היא האחת; והשנית שתכף ומיד תהיה מחשבתם הרעה למעשה.

(ג) **על המשפחה הזאת.** וכן נאמר על כל המשפחה אשר העליתי מארץ מצרים (עמוס ג׳ א׳), ושניהם בדברי תוכחה; ונביא אחר אומר מן המשפחה הרעה

---

[1]) ואל תתמה על הדבר הזה. כי ערים הרבה מערי יהודה וישראל יש שנקראו בשמותן לבדם ויש שנכנס „בית" בראש שמותם, כמו שנאמר בעל מעון (במדבר כ״ב ל״ח) ובית בעל מעון (יהושע י״ג י״ז); גדר (שם י״ב י״ג) ובית גדר (דה״א ב׳ נ״א); נמרה (במדבר ל״ב ג׳) ובית נמרה (יהושע י״ג כ״ז); עזמות (עזרא ב׳ כ״ד) ובית עזמות (נחמיה ז׳ כ״ח); ערבה (יהושע י״ח י״ח) ובית ערבה (שם ט״ו ו׳); רחוב (במדבר י״ג ל״ב) ובית רחוב (שופטים י״ח כ״ח). ואם כן, הלא רשאי המדבר להכניס „בית" בראש אכזיב, ואף כי הנביא בשעת הדחק, כשאי אפשר להרבות השם בלא כן.

[2]) עדלם היתה עיר מבצר מימי רחבעם בן שלמה (דה״ב י״א ז).

מקנה כקדר אחותה (יחזקאל כ״ו כ״א). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אשימנו שיהיה כלו יחד (כלומר כל אחד ממנו) שמֵן וטוב כמבחר צאן מואב.

בתוך הדברו. הלשון הזה לא מתישב כלל. וכבר קדמני מי שאומר שכאן הופרד בין הדבקים, והדברים כבתחלה הַדֹּבֶר ותהימנה.

(יג) **עלה הפרץ לפניהם.** נראה לי שפרץ זה שם דבר ולא שם הפועל, ונקודו כדין פֶּרֶץ. ובין כך ובין כך אין בחכמים יודע מה הוא.

ואתה בביאור ופרצים תצאנה (עמוס ד׳ ג׳) הלא הראית לדעת ששליח יוצא לפני שולחיו אל המים נקרא פרץ. והשם הערבי فرط שנסתייעתי בו שָׁם משמש לשון יחיד אף לרבים ומשמעו גם חֶבר בני אדם יוצאים לפני אחיהם המימה. ומן הענין הזה פרץ שנאמר כאן, ובלבד שהוא נאמר על צד השאלה, ופירושו החלוץ לצבא היוצא במלחמה לפני כל הצבא[1]). ומפני שמיכה קוראו פורץ או פרץ, ולא קוראו חלוץ, הדבר ברור שכן היה נקרא בימיו, והשם חלוץ עדיין לא נודע לו. ועל כן אמרתי שחלצי מואב שבישעיה ט״ו ה׳ לא נקוד כדין. וראה מה שאמרתי בביאור אין פרץ ואין יוצאת (תהלים קמ״ד י״ד). ויתורגם ללועזים der Vortrab zieht ihnen voraus.

ג

(א) **ואמר.** מראש המקרא הזה סמך למה שאמרתי בדברים שלפניו. לפי שאם כל הדברים ההם דברי מיכה, בין שאמורים במקומם ובין שלא במקומם, מהו ואומר שנאמר כאן? ולפירושי, מפני שסוף הפרשה הקודמת דברים ששם מיכה בפי הנביא השקר, כשהוא חוזר לדבר בשמו אמר כן, כמי שאומר כדברים האלה ידברו אליכם נביאי השקר, ואני לא כן דברי. וראה מה שאמרתי בביאור אז יזעקו (למטה פסוק ג׳).

(ג) **ואשר אכלו שאר עמי** וגו׳. מפני וא״ו של ואשר על כרחנו נאמר שאין בכל דברי הפסוק הזה כדי מאמר שלם, והם דברים של טעם לדברי הפסוק האחר האומר:

(ד) **אז יזעקו** וגו׳. וזה פירוש שני המקראות האלה בחבורם: ומפני שאכלו שאר עמי וגו׳ יזעקו אז אל ה׳ ולא יענם. ומלת אז שבה אל העת אשר אליה הבטיחום נביאי השקר לאמר אסוף אאסוף יעקב כלך וגו׳ (למעלה ב׳ י״ב וי״ג). והנביא הזה אומר שהעת ההיא תהיה עת צרה, ולא עת קבוץ גליות, ולא זאת בלבד, כי יזעקו אל ה׳ אלהיהם בעת ההיא ולא ישמע את זעקתם. והוא שאמר בראש דבריו אלה ואומר, לפי שאמירתו אמירת דברים הפוכים מדברי נביא השקר. ויתורגם ללועזים und weil sie am Fleische meines Volkes zehren u. s. w., sollen sie eben dann zu JHVH schreien, und er wird sie nicht erhören.

כאשר הרעו את מעלליהם. המאמר הזה לא יפורש כי אם תאר הזמן לשלפניו, והוא מגיד לנו שיסתיר ה׳ פניו מהם כימי הֵרעם את מעלליהם. ויתורגם ללועזים entsprechend der Zeit, während welcher sie so böse handelten.

[1]) ענין החלוץ מפורש לך כל צרכו בביאור החלצו מכם אנשים לצבא (במדבר ל״א ג׳).

ממול שלמה וגו׳. מגיד מעשיהם הרעים אשר בגללם קם ה׳ אלהיהם לאויב להם. ופירוש הדברים האלה לא נתברר לי.

(ט) **נשי עמי תגרשון** וגו׳. שתזנו עם הנשים ובעליהן מגרשים אותן על ערות דבר שנמצא בהן. ולא יפורש ראש המקרא הזה כי אם כן, בשביל סופו האומר:

מעל עלליה תקחו הדרי. כי לדברי האומרים שראש הפסוק הזה מדבר בעשק ממון אין לפרש הדרי שנאמר כאן, כי לא מקשטים עוללים, ועל כן אין לאמר שהדר זה תכשיטיהם. ולדברי לא קשה. לפי שכשתוגרש האשה על דבר זנות נשאר עוללה בבית בעלה והוא יתום מאמו בחייה, והנואף כלוקח מעליו הדרו שחננו ה׳; כי הֲדר בנים אמותם, כמו שנאמר ותפארת בנים אבותם (משלי י״ז ו׳). ואף על פי שאין עוללים יודעים בטיב כבוד אב ואם אמר הנביא כן על שם סופם.

(יא) **אטיף לך ליין ולשכר.** אטיף זה כפשוטו וכמשמעו לשון הטפת משקה. ולמ״ד של ליין ולשכר כלמ״ד של ואהבת לרעך (ויקרא י״ט י״ח), ופירוש הכתוב אמזוג לך יין ושכר, והדברים משל, וזה פירושם אדבר אליך דברים שיבאו כיין וכשכר בקרבך, כלומר דברים טובים שתשמעם וייטב לבך כלב שותה יין ושכר. ויתורגם ללועזים ich will dir Wein und Rauschtrank kredenzen.

(יב) **אסף אאסף** וגו׳. לא יפורש סוף הפרשה הזאת כי אם דברים ששם מיכה בפי הנביא השקר האומר לדבר אל עמו דברים טובים ונחומים. וכבר קדמוני בחכמי הגוים רבים שמפרשים הפירוש הזה, ואחרים דוחים אותו, ובוחרים לאמר שהפסוק הזה והפסוק האחר כתובים כאן חוץ למקומם. והם אומרים כן, מפני שקשה להם שיש בדברים האלה זכר לקבוץ גליות, והנביא השקר הבא לדבר לעמו כאשר יאהבו לשמח לבם בדין הוא שלא יזכיר גלות שעתידה להיות. ומי יאמר להם שבגלות שעתידה להיות הכתוב מדבר? הנה הנביא הזה לא מזכיר בפירוש כי אם קבוץ גליות שעתידה לבא, וגלות עצמה לא שמענו כי אם מכלל דבריו, והגלות ההיא גלות שהיתה בימי פקח מלך ישראל ובימי יותם מלך יהודה שבא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת אבל בית מעכה ואת ינוח ואת קדש ואת חצור ואת הגלעד ואת הגלילה כל ארץ נפתלי ויגלם אשורה (מ״ב ט״ו כ״ט), וגלות שהיתה אפילו נביא השקר לא יכול להכחישה, והוא נזקק להזכירה בעבור תנחומיו, לפי שאם אין גלות אין קבוץ גליות. וראה מה שאמרתי בביאור ואומר (למטה ג׳ א׳).

יחד אשימנו כצאן בצרה. השבעים מתרגמים בצרה זה בַּצָּרָה, ואין לתרגומם טעם. ויונתן מתרגם בגו חוטרא, ואחריו כל אדם ימשוך, ומפרשים אעשה שיהיו כלם יחד כצאן בגדרות. ואם כיוון הנביא למה שאומרים החכמים ודבר ככתוב לא דבר כלשון עמו. כי בלשון המקרא לא יהיה אשימנו יחד כמו אעשה שיהיו כלם יחד.

ועתה, בביאור פרות הבשן (עמוס ד׳ א׳) הלא הראית לדעת שפרות שמנות וטובות מראה נקראות על שם ארץ מולדתם, כלומר על שם הארץ המגדלת אותן. ועל כן אומר אני שבצרה זו שם עיר, ולא עיר אדום כי אם עיר מערי מואב (ירמיה מ״ח כ״ד). ומואב ארץ צאן (מ״ב ג׳, ד׳ וה׳). ונראה מכאן שבצרה אשר למואב היתה מגדלת מבחר צאנה, ועל שמה נקראות הצאן הטובות והשמנות צאן בצרה. וכן נקראים האילים הטובים אילי נביות (ישעיה ס׳ ז׳) על שם נביות שהיא ארץ

בארם הנוטה אל צלעו כשהוא פסח אחת מרגליו, ולא בבהמה ההולכת על ארבע, והדבר ברור שהנביא הזה האומר הצולעה והנדחה והנהלאה מדבר משל לצאן. ואחרים אומרים שצולעה מלשון בצלע ההר (ש״ב ט״ז י״ג), ופירוש הצולעה מה שנפרדה מעל העדר והלכה הצדה. ואם כדבריהם מה בין צולעה לנדחה. ואומר אני שצולעה זו מקביל אליה בלשון ערבי سالغ וגם صالغ שמשמעו שור ושה שנשרו שניו. ואסיפה זו ככתוב אבי ואמי עזבוני וה׳ יאספני (תהלים כ״ז י׳). ויתורגם ללועזים ich will mich der Alterschwachen annehmen.

ואשר הרעתי. גלאו החכמים לפרשו, ואמרו שהמקרא הזה לקה בחסרון. ואני אומר שלא כן הדבר, ובלבד שהדברים האלה מחוברים אל ראש הפסוק האחר האומר:

(ז) **ושמתי את הצלעה** וגו׳. ותיבת אשר שבה אל הכנוי הנסתר שבאוספה ואקבצה, והוא״ו של ושמתי כפ״א בלשון ערבי. וזה פירוש הכתוב ואני ה׳ אשר הרעותי להם אני אשים הצולעה לשארית וגו׳, כי כאשר ששתי להרע להם כן שבתי ואשיש להיטיב אותם. ויתורגם ללועזים und ich, der Urheber des Schadens, ich will u. s. w.

ומלך ה׳ עליהם בהר ציון. כבר אמרתי לך במקום אחר[1]) שמשמע הלשון הזה שימלוך ה׳ לבדו בציון, ולא ימלוך עמו מלך בשר ודם. ואם כן, אין הדברים האלה דברי מיכה כי אם דברי נביא שהיה ימים רבים אחריו. והוא הדין לכל הדברים מכאן ועד סוף הפרשה הזאת שיש בהם זכר לגלות בבל ולגאולת ישראל משם (למטה פסוק י׳) ולמפלת כל הגוים שיפלו בהר ציון (למטה ממנו פסוק י״ב וי״ג), שאי אפשר שאמרם מיכה.

(ח) **מגדל עדר.** לא נזכר בכל המקרא חוץ מכאן כי אם פעם אחת בתולדות יעקב, והוא נטה אהלו מהלאה לו אחרי מות רחל (בראשית ל״ה כ״א). ומשם אין לאמר אל נכון איפה המקום הזה. ומן המשנה שקלים ז׳ ד׳ שמענו שהיה מגדל עדר קרוב לירושלים.

עדיך תאתה ובאה וגו׳. משמע הלשון הזה כמו שפירשתי בביאור עד עדלם יבוא כבוד ישראל (למעלה א׳ ט״ו). וממלכה ראשונה שאמר קראה ראשונה כנגד ממלכת ה׳ האמורה בפסוק הקודם, ופירוש הממלכה הראשונה ממלכת הימים האלה הקודמים לימי מלוך ה׳ לבדו בציון. ופירוש הכתוב ואתה מגדל עדר ממלכת ירושלים אשר בעת הזאת תרד ותעמוד עליך, כי ידל כבוד ירושלים וירד ויעמוד על כבודך. ומשמע הדברים ללועזים auf deinen Umfang wird herabkommen die der Herrschaft JHVHes vorangehende Herrschaft, das Königthum der Tochter Jerusalem.

(ט) **אם יעצך אבד.** ראה מה שאמרתי בביאור גוי אובד עצות (דברים ל״ב כ״ח). ועל פי האמור שם אין פירוש הכתוב הזה אם אבד יועצך ואיננו, כי זה פירושו אם נואל יועצך והיה כאיש אובד עצות. ואמר הנביא יועצך אבד, וסמך על השומע שלא ישמע מדבריו כי אם אבדן היועץ מעצה, כמו שנאמר לא יחדל אביון (שם ט״ו כ״א), ונאמר עוד רעבים חדלו (ש״א ב׳ א׳) וזה פירושם יחדל האביון מרישו

[1]) בביאור כי מלך ה׳ צבאות בהר ציון (ישעיה כ״ד כ״ג).

(ו) **לילה לכם מחזון.** מ״ם זה מפרש את הסתום. כי אלו אמר הנביא לילה לכם ושתק היה אומר שלא יראו כל דבר, ועתה הוא מפרש דבריו לאמר שיהיה להם היום ללילה לענין חזון, שתראינה עיניהם כל דבר חוץ מחזון. וכמוהו מ״ם של מקסום.

(ח) **את רוח ה׳.** את זה כמו עם, ומשפט וגבורה נוסף על כח שלפני מזה, ולא על „את רוח ה׳״, ולכן לא משמש עמו את. ופירוש הדברים מלאתי את רוח ה׳ ועמו מָלאתי כח ומשפט וגבורה.

(י) **בנה ציון בדמים.** אין בכל הדברים שלפני מזה דבר אשר תאמר כי הוא זה אשר אליו ישוב בונה כי אם בית ישראל שבפסוק הקודם.

(יב) **בגללכם ציון שדה תחרש** וגו׳. למען תראו שלשוא נשענתם על ה׳ ועל ביתו, כי כשאין אתם עושים רצונו ללכת בדרכיו לא יחמול עליכם ועל ביתו אשר נקרא שמו עליו.

והמקרא הזה לא זו אף זו אמר, כי בעיני הנביא ירושלים שתהיה עיים ארורה מציון אשר שדה תחרש. וכבר היה בגוים שָׂר בשירים, איש מבני שרי גליא שגלה מארצו אל גרמניא בימי המהומה וירא והנה החריבו את ארמון אבותיו, וישא משלו ויאמר: היכל אבותי, היכל אבותי הֶחרב, ברוך החורש מקומך שדה! ואלו שמע עמוס את ברכת המברך ההוא, ענה אחריו אמן. וישראל אשר מעולם הלך אחר כהניו, ולא אחרי נביאיו, לא כן יחשוב. כי מנהג ישראל עד היום הזה לגנוז פסולי המוקדשים, כדי שלא ישמשו עוד כל תשמיש אחר שנדחו מלשמש תשמישם הראשון. ולא דרך ישרה היא זו. כי העולם להנאה נברא, וקדש קדשים שנפסל טוב לו שיהנה האדם ממנו כל הנאה מהיות כלא היה. ומי חכם ידע ויבין את זאת.

ד

(א) **והיה באחרית הימים.** כל הדברים האלה מכאן ועד סוף פסוק ד׳ מפורשים לך כל צרכם במקום האחר (ישעיה ב׳, ב׳—ד׳).

(ה) **כי כל העמים** וגו׳. הדברים האלה תוספת שהוסיף מיכה על נבואה זו משלו, ולא נמצאו בנבואות ישעיהו. ומן הדברים האלה אנחנו שומעים איך פירש הנביא הזה ויורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו שנאמר בראש הנבואה הקדמונית הזאת. לפי שאם כל העמים ילכו איש בשם אלהיו אף אחר שעלו אל הר ציון אל בית אלהי יעקב ללמוד מדרכיו, הדבר ברור שלא יעזבו הגוים את אלהיהם לעבוד את ה׳, והמה רק יודו בו שהוא אל גדול על כל האלהים, והודיה זו לא תמנעם מעבודת אלהיהם. כי בימי קדם גדולת אלהים מאלהי העמים לא עמדה לו עִם עם אחר להמיר אלהיו בו, כמו שהוכחתי בביאור ש״א ו׳ ה׳.

והדברים נותנים טעם לשלפניהם. כי בימי קדם אלהי הגוי מלכו, ועל כן כשהנביא הזה אומר שכל העמים ילכו איש בשם אלהיו יש במשמע דבריו שלא יקנאו העמים איש את רעהו, ולא יתגרו אלהיהם או מלכיהם זה בזה, ומפני שלא תהיה קנאה ביניהם לא ילחמו זה בזה, וישב ישראל איש תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד.

(ו) **הצלעה.** יש אומרים שהוא מלשון צולע על ירכו (בראשית ל״ב ל״ב) ופירושו חגרת. ולא נראה לי. לפי שלבי אומר לי שלא יפול הלשון הזה כי אם

(ג) **ורעה.** מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים וראה ורעה, והדבר ברור שאין העקר כי אם אחד משני הפעלים האלה, ורעהו שהיה בספריהם היה כתוב בתחלה בגליון על ידי מגיה אחד שנדמה לו האחר כטעות סופר, ולבסוף נכנסה הגהתו אף היא אל גוף הספר. ואם באנו לבחור באחד משני אלה, על כרחנו נאמר שורעה העקר, ככתוב לפנינו, בשביל שלא יפול לשון ועמד על וראה.

בעז ה׳ נדרש לפניו. **בגאון שם ה׳** נדרש לאחריו. **וישבו.** ישיבה זו אין לה טעם. לכן אומר אני שוישבו זה טעות סופר, ועקרו יָשֻׁבוּ, כמו שמתרגם יונתן ויתובון, ובלבד שהוא מתרגם וא״ו, והיא נשנית בטעות מסוף התיבה שלפניה. ופועלו של ישובו יתר אחיו שבפסוק הקודם. ופירוש הדברים בחבורם יעמוד וירעם בעוז ה׳ אחר ששבו מגלותם בגאון שם ה׳. כי כן נגאלו הגאולים מבבל שלא במלחמה כי אם על ידי כורש שנתן כבוד לה׳ אלהי ישראל.

יגדל שם ה׳. וראיתי לאמר כן מפני סוף הדברים. כי אפילו מלך בשר ודם האומר עליו שיגדל עד אפסי ארץ מפריז על המדה, וכל שכן המושל ההוא שלא יהיה כי אם ראש זקני העם, כמו שפירשתי, שלא תהיה לו גדולה כגדולה הזאת.

(ד) **אשור.** בימי הנבואה הזאת כבר נשמד אשור ושבת מעם. ואשור שנאמר כאן עם גדול ועצום כאשור, או העם המושל בארץ אשור בימים ההם, שכן בספר עזרא ו׳ כ״ב נקראים הפרסים אשור מפני שהיתה ארץ אשור תחת ידם בעת ההיא.

בארמנותינו. השבעים היו קוראים בְּאַדְמָתֵנוּ תחת בארמנותינו. ונראה לי הנוסח ההוא שלפיו מקביל באדמתנו שבסוף הדברים אל בארצנו שבראשם.

שבעה רעים ושמנה. על דבר שבעה ושמנה ראה מה שאמרתי בביאור על שלשה פשעי דמשק (עמוס א׳ ג׳). **נסיכי אדם.** בביאור נסיכי סיחון (יהושע י״ג כ״א) הראית לדעת שאין נסיך שר סתם, כמו שאומרים בעלי הלשון, כי אם שר וגדול שהוא עבד לשר וגדול ממנו. ומפני שהנביא הזה מתנבא לימים שלא יהיה בישראל מלך בלעדי ה׳ אלהיו אשר ימלוך בציון, הוא קורא לזקני העם המושלים בו בשם ה נסיכים. ואמר נסיכי אדם, ומשמעו נסיכים שהם בשר ודם, כנגד ה׳ אדניהם שלא בשר ודם הוא. ויתורגם ללועזים (sterbliche Vasallen (JHVHes.

(ט) **והיה ביום ההוא.** מכאן והילך דברי מיכה, והדברים סוף התוספת שהוסיף הוא על הנבואה הקדומה שבראש הפרשה שלפני מזו.

והכרתי סוסיך מקרבך. בא וראה כמה היו העברים הראשונים משקצים ומתעבים את הסוסים, שהרי הנביא הזה הבא לדבר בביעור כל דבר רע שהיה לישראל למכשול עון מתחיל בהשמדת סוס ומרכבה מקרבו, מפני שבעיניו היו המה ראשית חטאת לבת ציון, כמו שפירשתי למעלה א׳ י״ג.

(י) **והכרתי ערי ארצך** ערי מבצר אשר בארצך, למען אשר לא תשען עליהן, ותשען על ה׳ אלהיך המושיעך.

(יג) **והשמדתי עריך.** הדבר ברור שטעות סופר יש כאן, כי הערים כבר נזכרו למעלה פסוק י״א, ולמה תזכרנה כאן שנית? ומחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים עצביך. ולא נראה לי, לפי שקשה לאמר איך טעה הסופר וכתב עריך תחת עצביך. ואומר אני שהדברים כעקרם והשמדתִּים מֵעָרֶיךָ, ופירושם והשמדתי את האשרים מעריך. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הסופר והשמיט מ״ם אחת מפני חברתה, ולפי שמחמת טעות זו היו הדברים חסרים טעם, הגיהו אחריה והשמיטו

והרעבים מרעבונם, ולא שיחרלו ויהיו כאין. ויתורגם ללועזים oder sind deine Rathgeber rathlos geworden.

(י) **חולי וגחי.** ראה מה שאמרתי בחבלי לדה, ואיך תמהר ותחיש היולדה את לדתה, הושע י״ג י״ג. ועל פי הדברים ההם יתורגם המקרא הזה ללועזים Kreisse und drücke.

(יא) **תחנף.** מה חנופה ענין לכאן? כי אין חנופה בכל המקרא כי אם טומאה שיטמאו הארץ ויושביה בחטאותם ובתעבותם ובגללה ירחק מעליהם אלהיהם; ואם כן, איך יאמרו כנגד ציון הגוים העולים עליה תחנף? ואומר אני שתחנף זה טעות סופר, ועקרו תֵּחָנֵק, ופירושו תאבד עצמה לדעת. והוציא הכתוב הדבר הזה בלשון חנק, מפני שהעברים הראשונים המאבדים עצמם לדעת מרביתם נחנקים, כמו שהוכחתי בביאור לא נודע מי הכהו (דברים כ״א א׳), ובביאור ויחנק (ש״ב י״ז כ״ג). והדבור משל לאמר שתאבד ציון עצמה לדעת בראותה שקרובה עתה לבוא וילכדוה הגוים הצרים עליה ויתעללו בה. ואף בימינו צר צייר גרמני אחד צורת חרבן ירושלים ובה נראה הכהן הגדול המושל בעם בימים ההם כמאבד עצמו לדעת. ויתורגם ללועזים lass sie sich aufhängen.

(יג) **והחרמתי** הדבור אל ציון, ולא כנגד ה׳ והוא כמו והחרמתְּ. וכמוהו הרבה בכתיב, ובלבד שבמקראות האחרים הגיהו אנשי המסורה, וכאן לא הגיהו, מפני שנדמה להם שיפורש והחרמתי כנגד ה׳ המדבר.

(יד) **בת גדוד** כבן מות, ופירוש הדבור ציון שפשטו עליה גדודי הגוים. **בשבט יכו.** יש במשמע הלשון הזה מכה קלה, כמו שנאמר בנחמה אל תירא עמי יושב ציון מאשור בשבט יככה (ישעיה י׳ כ״ד). **שפט ישראל.** מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים שִׁבְטֵי ישראל, וכן העקר. ואמר הנביא כן, בשביל ששבט ושבטי לשון נופל על לשון. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה השמיט הלבלר יו״ד של שבטי מפני אחותה שבראש התיבה האחרת, ואחרי כן הגיהו וכתבו שפט ליתן בדברים טעם כל שהוא.

ה

(א) **ואתה בית לחם אפרתה.** הלשון הזה ככתוב ואתה מגדל עדר (למעלה ד׳ ח׳) שגם שם הדבור אל עיר מערי יהודה.

מושל בישראל. על פי מה שאמרתי למעלה ד׳ ז׳ בסוף דברי אין מושל זה מלך כי אם ראש זקני העם המושלים בו בשם ה׳ אלהיהם. וראה מה שאמרתי בביאור נסיכי אדם (למטה פסוק ד׳), ובביאור ונגד זקניו כבוד (ישעיה כ״ד כ״ג). ונראה לי שהדברים האלה אמורים כנגד זרובבל שהיה מזרע מלכות בית דוד, ודוד מבית לחם יהודה, היא בית לחם אפרתה.

(ב) **עד עת יולדה ילדה.** עד אחר גלות בבל. שכן דמה הנביא הזה צרת השעה ההיא לחבלי לדה באמרו חולי וגוחי בת ציון כיולדה וגו׳ ובאת עד בבל (למעלה ד׳ י׳).

ויתר אחיו. ושאר אחי המושל אשר יצא מבית לחם למשול בישראל. ישובון מגלות בבל. ויתר אחי זרובבל המה העולים אחריו עם עזרא.

הימים האלה אשר בגלגל. ומשמע הדברים ללועזים und denke an deinen Götzendienst von Schittim an bis auf diese Tage von Gilgal.

למען דעת צדקות ה׳. הזכרון הזה יביאך לידי דעת צדקות ה׳, כי בזכרך את הטובה אשר עשה ה׳ אלהיך לך ואת הרעה אשר גמלתו אתה הלא תדע כי ה׳ הצדיק ואתה הרשע.

(ו) **בני שנה.** ראה מה שאמרתי בביאור בן שנה האמור בפסח מצרים (שמות י״ב ה׳).

(ז) **האתן בכורי פשעי.** פשע זה הקרבן הקרב לכפרת פשע, וכמוהו חטאת ואשם. ועל דבר הענין, מי אשר אזנים לו לשמוע דבר אמת אף על פי שלא נחת רוח הוא לו, הלא ישמע מן הדברים האלה שבימי הנביא הזה עדיין היו בני ישראל מקריבים בכורות בניהם לה׳ אלהיהם.

(ח) **הגיד לך אדם** וגו׳. הפירוש המקובל לכל ששאלה היא זו, ואדם נאמר כנגד ישראל שאליו הדבור, וסוף הפסוק נוסף על תחלתו. ושתי תשובות בדבר, לפי שאם כן, אין להגיד פועל, והשנית שלא נמצא כלשון הזה בכל המקרא. כי ה׳ המדבר אל יחזקאל יקראהו ויאמר בן אדם (יחזקאל ב׳ א׳ וח׳ ועוד פעמים הרבה כמעט בכל פרשה מפרשיותיו), ועל כן, אלו בא הנביא הזה לקרוא לישראל, היה קורא ואומר הגיד לכם בני אדם. ובגלל הדברים האלה אומר אני שאדם הפועל של הגיד, ואליו מקביל שם ה׳ שהוא הפועל של דורש בסוף הפסוק. והוא״ו של ומה מחלק ולא מוסיף. וזה פירוש הדברים: אחר שאמר הנביא במה אקדם ה׳ וגו׳ האקדמנו בעולות וגו׳ האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי, והשמיע את השומע מכלל דבריו שדרך בני עמו לקדם את ה׳ אלהיהם בכמו אלה, ואין הדרך ההוא הדרך הישר בעיניו, הוא מסיים ואומר זה דרכך ישראל, והיא תורת האדם שהגיד לך מה טוב, ואולם מה ה׳ אלהיך דורש ממך כי אם עשות משפט וגו׳, ואין חפץ לו בזבח, ואף כי בזבחי בכור אדם. ואדם שאמר הנביא כאן כהני העם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים dir haben wohl Menschen gesagt was gut sei; aber was fordert JHVH dein Gott von dir, als dass du u. s. w.

(ט) **לעיר.** אין עיר זו ירושלים לבדה כי אם ישראל כלו. ויתורגם ללועזים dem Gemeinwesen.

ותושיה יראה שמך. המקרא הזה רבו פירושיו, וחכמי הגוים מרביתם מוסיפים ומרחיבים הדברים, ואין רוח הלשון נוחה מתוספתם. ולי נראה שלא לקה המקרא הזה בחסרון, ובלבד שלא נקודים הדברים כדין, ודינם יִרְאָה שְׁמֶךָ, וכנוי של שמך שב אל תושיה שאליה הדבור, והלשון ככתוב ה׳ קנא שמו (שמות ל״ד י״ד), ופירוש הכתוב אַת תושיה יראה שמך. והדברים משל שהיה שגור בפי העם לאמר שראשית תושיה יראה שיירא האדם לנפשו ויקשיב לכל קול קורא אליו להזהר. והדברים מאמר בתוך מאמר, וסוף הפסוק דברי ה׳ הקורא לעיר. ותכלית הדברים להגיד מראש שהשומע לקול ה׳ הקורא לתשובה ייטב לו. ויתורגם ללועזים und „Heil, Vorsicht ist dein Name“.

שמעו מטה ומי יעדה. המפרשים מטה שבט מוסר ומשיבים אליו כנוי של יעדה, לא זכרו שמטה לשון זכר והכנוי לשון נקבה. והשנית שלא מתישב הלשון היטב בשמטה הפועל של שמעו. ואומר אני שמטה זה משפחה, והוא ומי

אף מ״ם הנותרת ליתן למקרא טעם כל שהוא. ויתורגם ללועזים und ich werde sie aus deinen Städten vertilgen.

(יד) **הגוים אשר לא שמעו.** הנה נאמר לפני מזה והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה׳ (למעלה ד׳ ה׳), ומשמע הדברים שרק רב הגוים יתנו כבוד לשם ה׳, וכנגד הגוים אשר לא יתנו לה׳ כבוד שמו נאמר כאן הגוים אשר לא שמעו. ואותם יעשה ה׳ באף ובחמה נקם.

ו

(א) **ריב את ההרים.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שככתבם אין פירושם כי אם ריב עם ההרים, וההרים אנשי ריב לה׳; והדבר ברור שזה הדבר שאמר ה׳ מסור להרים דיני שישמעו וידעו האני צדיק אם ישראל. ואומר אני אל תקרא את כי אם אֶל, והלשון ככתוב כי יבאו אבותם או אחיהם לריב אלינו (שופטים כ״א כ״ב). ויתורגם ללועזים Klage den Bergen.

(ד) **ומבית עבדים.** הדבור הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור דברים ה׳ ו׳.

משה אהרן ומרים. ראה מה שאמרתי בשלשה אלה הכלולים כאן לשליחות אחת, שלא ככתוב בתורה, במדבר א׳ ט״ז.

(ה) **מן השטים ועד הגלגל.** נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה, ויש מהם אומרים שתוספת הם שהיתה כתובה בתחלה בגליון להגיד לנו היכן כתובה פרשת בלעם בתורה. וצחוק עשו לנו. וטעו החכמים בגלגל זה, כסבורים שהוא גלגל שבקצה מזרח יריחו והוא המלון הראשון שלנו בני ישראל אחר שעברו הירדן (יהושע ד׳ י״ט וכ׳). ולא כן הדבר. כי גלגל שנאמר כאן מקום אחר קרוב לבית אל (ש״א ז׳ ט״ז) ששם הומלך שאול או נתחדשה מלכותו (שם י״א ט״ו). והוא המקום שכנגדו נאמר בישראל כל רעתם בגלגל (הושע ה׳ ט״ו), ונאמר כנגדו כן, מפני שבימי הנביאים היה הוא מקור משחת לישראל לעבוד שם אלילים עבודה רבה מאוד. ראה הושע ד׳ ט״ו, וי״ב י״ב, עמוס ד׳ ד׳, וה׳ ה׳.

ואם כן, שטים וגלגל לנביא הזה שני קצות ימי האלילים לישראל, שטים תחלתם[1]) וגלגל סופם. והנביא הזה מזכיר שתים, זו לעומת זו, מה שעשה ה׳ לישראל בסכלו את עצת בלק אשר יעץ לקעקע ביצתו של ישראל, ומה שעשה ישראל לה׳ אלהיו בהכעיסו אותו בלא אל מיום השטים ועד ימי הגלגל שהם ימי הנבואה הזאת. והוא שנאמר לפני מזה ועם ישראל יתוכח, כי הזכרת מעשי ישראל לעומת מעשי ה׳ ויכוח היא. ועל פי הדברים האלה זכור שנאמר בראש הפסוק משמש אף לכאן, ופירוש הדברים זכור את שתי אלה, איך הצילך ה׳ מיד בלק שאלולי כן נשמדת כלך בטרם תהיה לעם, ואיך שלמת אתה לה׳ רעה תחת טובה להכעיסו בכל גלוליך שהלכת אחריהם למימי עון פעור אשר בשטים ועד תועבות

---

[1]) ואלו היה הנביא הזה יודע בעגל הזהב שעשו בני ישראל במדבר בצאתם מארץ מצרים, היה אומר ממדבר סיני ועד הגלגל. אבל הנביאים לא היו יודעים בעגל ההוא. ועל כן היה להם עון פעור אשר בשטים ראשית עבודה זרה בישראל. וכן אמר נביא אחר המה באו בעל פעור וינזרו לבשת (הושע ט׳ י׳). וראה מה שאמרתי בביאור גדפו אותי אבותיכם (יחזקאל כ׳ כ״ז).

(ד) **טובם כחדק ישר ממסוכה.** טעו בפירוש המקרא הזה החכמים כלם, ובעל הטעמים שהפסיק בין הדבקים שלא כדין הוא הטעה אותם. כי לטעמי המקרא הדברים שני מאמרים, והחכמים מפרשים המאמר האחרון ישר שבהם רע או קשה ממסוכה. ולא הוא משמע הכתוב, כי העקר חסר מן הספר. ויש כרוכים אחר חכם יהודי אחר המשבש וקורא יְשָׁרָם מסוכה, ולא יאמר כן מי שלו אזן לבחן מלים. ובאמת הדברים כלם מאמר אחד, וזה פירושם הטוב שבהם זה טובו שהוא כחדק הישר מן המסוכה שהוא חלק ממנה; וכמו שאין טובו של החדק הישר הזה שלם, כי אף על פי שישר הוא מכל אחיו שבמסוכה הלא עקום הוא בפני כל ישר, כן הטוב שבהם אין רעתו כמוהם, אבל רע הוא בפני כל טוב. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב, כי מסוכה במשל מקביל בנמשל אל קהל עדת העם שאליו ישוב כנוי של טובם, וחדק ישר מקביל אל טובם. ויתורגם ללועזים der Beste unter ihnen gleicht einem Dornbusch, der gerader gewachsen ist, als die Hecke.

יום מצפיך. על כרחנו נאמר שזה פירושו יום אשר חזו לך נביאיך, ואם כן, משובש הוא המקרא הזה. כי לנביא יִקָרא צופה בלשון המקרא, ולא יקרא מצפה כי אם המצפה על הדרך לבשורה. שכן אמר ה׳ אל אחד הנביאים צופה נתתיך (יחזקאל ג׳ י״ז, ול״ג ז׳), וכשנצטוה נביא להעמיד איש אחר שיצפה נאמר לו העמד המצפה (ישעיה כ״א ו׳). ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדברים האלה כבתחלה יום צֹפַיִךְ, כי נשנית מ״ם בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה, והנקדן נקד מה שמצא בספרים. והיום שצפוהו הצופים יום השִׁלום שישלם ה׳ לעמו על חטאותיו, והוא מפורש באמרו אחריו פקֻדתך באה.

(ז) **ואני בה׳ אצפה.** ענין חדש הוא זה ולא מחובר אל שלפניו. ונבואה זו מאוחרת בזמן, ונראה שנאמרה בגלות בבל.

(ט) **יוציאני לאור.** הלשון הזה לא נמצא כמוהו בכל המקרא. ואומר אני אל תקרא יוציאני כי אם יוֹצִיאֶנּוּ, והכנוי שב אל משפטי, והלשון ככתוב משפטו יתן לאור (צפניה ג׳ ה׳). וראה מה שאמרתי בביאור ומשפטי לאור עמים ארגיע (ישעיה נ״א ד׳).

(יא) **ירחק חק.** חק זה לא שם דבר הוא כי אם משנה ע״ן ולמ״ד של הפעל הקודם לו. ואם המשנה הזה עקרו בכתוב הכפל לחוק ופירוש הדברים היום ההוא עודנו רחוק ודאי. אבל לבי אומר לי שמשנה זה נשנה בטעות סופר. והוא לא משמש דבר.

(יב) **יום הוא וגו׳.** הוא זה כמו ההוא, והוא״ו של ועדיך כפ״א בלשון ערבי. **וערי מצור.** כבר אמרו אחרים לפני שערי זה טעות סופר ועקרו וַעֲדֵי. ונראים לי דבריהם. ולשון כל הכתוב הזה מגומגם, וקול לו כקול דברים נשתנים מתחלתם על ידי טעות סופר שיגעו מגיהים להחזירה ולא עלתה בידם.

(יד) **שבני לבדד.** מתאר צאן נחלתך, ולא שם ה׳ שהוא הפועל של רעה, כמו שיש אומרים. **יער בתוך כרמל.** יער זה כרעהו שפירשתיו בביאור ושמתים ליער (הושע ב׳ י״ד). וכרמל אדמה טובה ושמנה. וגם הדבור הזה מתאר צאן נחלתך. ופירוש הדברים בחבורם צאן נחלתך אשר בתוך כרמל המה לבדם שוכנים בקנה שלא מרעה הוא לצאן. והדברים משל לגולים בבבל אשר לשוביהם מכל טוב הארץ

שניהם הדבור אליהם, ויעדה טעות סופר, ועקרו עֵדָה, כי נשנה יו״ד שבראשו מסוף התיבה הקודמת, והנקדן נקדו על פי משנהו. ומי עדה כבתוב ומי בחור (ירמיה מ״ט י״ט), ופירוש הדברים שמעו כל משפחה ומי שהם עדה. ויתורגם ללועזים hört, jedweder Stamm und was eine Gemeinde bildet.

(י) **עוד האש.** האומרים שהאש כמו היש לא זכרו שאם בא הנביא לדבר כאלה היה אומר היש עוד או העוד, בלא יש. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים הָאֵש. וכן נראה לי העקר. ואש זו מפורשת לנו בסוף הפסוק. כי הנביא קורא לאוצרות רֶשע ואיפת רזון אשר בבית רָשע אש שסופה לאכול הבית ויושביו. ויתורגם ללועזים noch ist Feuer im Hause des Gottlosen.

(יא) **האזכה.** מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים היזכה. ואני אומר טובים הדברים ככתבם. כי כן אמר הנביא לפני מזה במה אקדם, האקדמנו (למעלה פסוק ו׳), האתן (למטה ממנו פסוק ז׳) ולא כיוון לעצמו כי אם לכל אדם.

(יג) **החליתי הכותך.** הלשון הזה לא מתישב כלל. והשבעים היו קוראים הַחִלּוֹתִי. ולא נראה לי שבתחלת המכה הכתוב הזה מדבר, ואומר אני שהחליתי כתוב כבתחלה, והכותך טעות סופר, ועקרו הִכֵּיתִךָ, והוא נוסף בלא וא״ו על החליתי, וכנוי הפעול נחשך עד הפעל האחרון, וכדבר הזה הרבה במקרא.

(יד) **וישחך.** לא ידעתי לפרשו. וכל מה שאמרו בו חכמים מאומד אמרו, כי אין יודע מה הוא.

(טז) **חרפת עמי.** לא יפורשו הדברים ככתבם, כי ה׳ מדבר הדברים האלה אל עמו, ואיך יאמר להם חרפת עמי תשאו? ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים עַמִּים תחת עמי שבספרינו, ואין ספק בדבר שכן העקר. ופירוש חרפת עמים חרפת הגוים שיחרפו אתכם.

ז

(ג) **על הרע כפים להיטיב.** למעשה הרע ימצא עושהו כפים להיטיבו שיֵרָאה טוב. ויתורגם ללועזים für das Böse finden sich Hände, es zu vertuschen.

והשפט בשלום. החכמים משלימים פעל, ואומרים שהוא כמו השופט ישפוט בשלום. ובאמת יש בדברים כדי מאמר שלם שלא חסר דבר. וכמוהו בנפשו הוא (משלי ז׳ כ״ג). ויתורגם ללועזים und der Richter ist feil.

והגדול. גדול זה אחד מבעלי דין, ולא מן הדַיָנים, והוא איש עשיר, והלשון כמו שנאמר בנבל הכרמלי והאיש גדול (ש״א כ״ה ב׳), ונאמר לאשה שהחיה אלישע את בנה אשה גדולה (מ״ב ד׳ ח׳). והנביא אמר כאן כן, מפני שהקטן אין ידו משגת די שחד, ולמענו לא יעות השופט משפט.

הות נפשו הוא. הוה זו תאוה, וכיוצא בה והות רשעים (משלי י׳ ג׳) שמקביל אל נפש צדיק. ואין בדברים כדי מאמר שלם, כי הדבור כלו הפעול של דובר. ומלת הוא חזוק לחזק כנוי של נפשו, והחזוק למעט נפש השופט העושה משפט וצדקה. וזה פירוש הדברים: והגדול שנתן לדיין שחד מבקש מאתו מה שהוא רוצה ולא מה שרות הדין נוחה ממנו. ויתורגם ללועזים und der Reiche trägt vor, was er ungerechter Weise haben möchte.

חזון נחום.

א

(א) **משא נינוה** וגו'. הפסוק הזה שני מאמרים, וכל אחד בפני עצמו יֵשם הספר הזה. וברור הדבר שלא נכתבו שני השמות יחד, כי יש בהם מוקדם ומאוחר. והשם האחרון נראה לי מאוחר בזמן. ואלקוש העיר אשר נקרא הנביא הזה על שמה אין אתנו לדעת אל נכון איפה היתה. ומחכמי הגוים הקדמונים הקרובים ימיהם לחרבן בית שני יש אומרים שהיתה אלקוש בנחלת שמעון, ויש אומר שהיא עיר מערי הגליל.

(ב) **ובעל חמה.** בתרגום יונתן בספרינו וסגי חילא, ואל תטעה לאמר שנוסח אחר היה לפניו, כי טעות סופר היא בתרגומו, וחילא עקרו חימא.

(ה) **ותשא הארץ מפניו.** כל היגעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגעים לריק. ויונתן המתרגם וחרובת ארעא היה קורא וַתֵּשָּׁא או וַתִּשָּׁא[1], מלשון שאו ערים, והאדמה תשאה (ישעיה ו׳ י״א).

(ו) **טוב ה׳ למעוז** וגו'. ראש הכתוב הזה מאמר אחד, ולא שנים כמו שמתרגם קוטש. ולמ״ד של למעוז מפרש טובו של ה׳, ופירוש הדברים טוב ה׳ להיות מעוז ביום צרה. ויתורגם למעוז ללועזים für Zuflucht.

(ח) **כלה יעשה מקומה.** חכמי הגוים משבשים מקומה על פי תרגום השבעים ומגיהים בְּקָמָיו, מפני שלא מצאו שֵׁם שיאמרו ראה זה הוא אשר ישוב אליו כנוי של מקומה. ואני, לפי שקשה לאמר איך נתחלפו שתי התיבות זו בזו, נראה לי לקיים המקרא ככתבו ולהשיב כנוי של מקומה אל כלה. ואם כן, כלה הנושא, ועשיה זו כמו שפירשתי ונשמות אני עשיתי (ישעיה נ״ז ט״ז). ופירוש הדברים שטף עובר כי יהיה ישים ה׳ לכלה מקומה לאמר שם תהיי ולא במקום אחר. ומקום הכלה מפורש לנו בסוף הפסוק האחר שנאמר ואויביו ירדף חשך. ואמר הכתוב יעשה מקומה, כמו שנאמר ושמתי מקום לעמי (ש״ב ז׳ י׳), אף על פי שאין שני המקומות שוים. ויתורגם ללועזים bestimmt der Vernichtung ihren Platz.

(ט) **לא תקום פעמים צרה.** צרתכם לא תקום פעמים, כלומר הצרה שתבא עליכם הפעם לא תהיה אחריה כמוה. וראה מה שאמרתי בביאור לא אענך עוד (למטה פסוק י״ב). והדבור אל אשור יושב נינוה. ואמר הכתוב לפעם האחרונה פעמים, לפי שהיא עושה הפעם האחת פעמים. וכן יאמר הערבי לשלישי ثلث, מְשַׁלֵּשׁ, מפני שהשלישי עושה השנים שלשה. ואמר הכתוב תקום לביאת הצרה

[1] הראשון קל והאחרון נפעל, ושניהם שרשם שאה.

ולהם אין כל. כי היתה בבל ארץ מבורכת, ובני ישראל הגולים שם היו נמנעים מטובה. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים die mitten im Fruchtland allein im Gestrüpp lagern.

(טו) **אראנו.** יש חכמים משבשים ומגיהים הראנו, בה"א, לצווי. ואני אומר טובים הדברים ככתבם. כי כבר ישמש אל"ף תחת ה"א הנוסף בראש הבנין הכבד, ככתוב וכל מלבושי אגאלתי (ישעיה ס"ג ג') והוא דרך הלשון בימי נבואה זו שהחלה להשתנות מריח אחותה הארמית. ואף בלשון ערבי משמש אל"ף בבנין הזה.

(יט) **כל חטאתם.** הלשון הזה לא מתישב כי אם בדוחק. והשבעים היו קוראים חטאותינו, והנוסח ההוא טוב וישר מאשר לפנינו.

(כ) **תתן אמת ליעקב** וגו'. עם ישראל נקרא יעקב, ולא נקרא אברהם בכל המקרא. ואם אברהם זה אברהם אבינו, מה לו ולאמת בימים ההם והוא בקבר? ובגלל הדבר הזה אומר אני ששני הלמדי"ן האלה לקנין אמת וחסד, ולא משמשים עם תתן. ופירוש הכתוב תתן לנו אמת כאמתו של יעקב וחסד כחסד אברהם, כלומר כאמת אשר נתת ליעקב וכחסד אשר עשית עם אברהם. ויתורגם ללועזים du wirst Treue erzeigen wie einst dem Jacob u. s. w.

אין לשון מפין מתישב על לשון על פניך שנאמר אחריו. ועל כן אומר אני שהמקרא כבתבו העקר, ומפיץ כאן פעל עומד, וכיוצא בו ויפץ העם (שמות ה׳ י״ב), והוא מתישב היטב על לשון על פניך. ופנים אלה כמו שפירשתי פני האדמה (בראשית ד׳ י״ד), ובלבד שהפנים ההם מיטב האדמה לתת כחה לעובדיה ופנים אלה מיטב הארץ למעוז מצר ואויב, והם ערי מבצריה. והדבור חוזר כאן אל נינוה עיר אשור, ופירוש הדברים עלה האויב להפיץ על ערי מבצריך. ויתורגם ללועזים heranrückt der sich verbreiten wird über deine festen Plätze.

צפה. כמו נצור שנאמר בראש הפסוק, כן זה ושני אחיו שאחריו שמות הפעל, וכלם משמשים למצוה, והמצוה אל אשור.

(ג) **שב ה׳ את גאון יעקב** וגו׳ חכמי הגוים מפרשים שב ה׳ את גאון יעקב וגאון ישראל גם יחד, ולא כן משמע לשון הכתוב, כי הגרמני יאמר כן להוציא הדבר הזה, ולא העברי. ואם תאמר שזה פירוש הדברים ושב ה׳ את גאון יהודה שיהיה כגאון ישראל אחיו, קשה איך אמר הכתוב כן והעלה ישראל על יהודה, ובימיו כבר היה ישראל בגולה ויהודה עוד יושב על אדמתו.

ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה בזכרנו שיעקב אבינו שמו הראשון יעקב, ואחרי כן נקרא לו ישראל. ויעקב מזכיר לו עונותיו הראשונים וחטאת נעוריו בהיות כל מעשיו עשויים בעקבה, וישראל נקרא לו לכבוד ולתפארת על שם תשובתו ששב והיה לאיש אחר, כמו שפירשתי בביאור אשר פדה את אברהם (ישעיה כ״ט כ״ב). ובכן קורא הכתוב הזה לזרעו אחריו יעקב על שם חטאותיו וישראל על שם ימי הגוי הראשונים בטרם יסור מאחרי ה׳ אלהיו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: ושב ה׳ את גאון עמו אשר חטאו לו והיה כימי קדם בטרם יסורו מאחריו ללכת ולעבוד אלהים אחרים. ואף על פי שיעקב אבינו יעקב שמו הראשון וישראל האחרון, ובזרעו אחריו הפוך הסדר, כי תחלתם טובה מסופם, לא נמנע הנביא מן הדמיון הזה, כי הלא הראית לדעת שהראשונים במשלם משל לא היו מדקדקים שיהיה המשל דומה לנמשל לכל משפטיו, ודי להם בכל שהוא לצד השוה שבהם.

(ד) **מגן גבריהו מאדם** מדם אויביהם שהכו במלחמה. ולא רֻחַץ הדם מן המגן למען יעיד מראה הדם על גבורת בעליה, כמו שאמרתי בביאור ושמלה מגוללה בדמים (ישעי׳ ט׳ ד׳). והגבורים האלה גבורי בבל העולים על נינוה.

באש פלדות. לא ידעתי לפרשו. ויונתן הבר באש אל שלפניו. ולי נראה שהדברים משובשים.

והברושים הרעלו. החכמים כלם אומרים שהברושים המה החניתות. ואני לא כן אחשוב. כי עקר החנית הלהב והוא ברזל, ולא תִקָרא החנית על שם עצה. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים הַפָּרָשִׁים. וכן נראה לי העקר, ובלבד שהמתרגמים פירשוהו רוכבים ואני מפרשו סוסים. ואם כן גם הרעלו טעות סופר ועקרו העלו, והלשון כבתוב בספר הזה פרש מעלה (למטה ג׳ ג׳). ופירוש הדברים והסוסים עומדים על רגליהם וידיהם למעלה. ויתורגם ללועזים und die Rosse bäumen.

(ה) **בחוצות יתהוללו.** גבורי אשור יתהוללו בחוצות נינוה, וכן כל דברי הפסוק הזה כנגד גבורי אשור אמורים. וראיתי לפרש כן, לפי שעדיין לא הוגד לנו שנלכדה העיר ונאספו האויבים אל תוכה.

בפעם האחרונה אחר הראשונה, כמו שנאמר בשני הרעב הבאות אחר שני השבע וקמו שבע שני הרעב (בראשית מ״א ל׳). ויתורגם ללועזים nicht wiederholen wird sich das Unheil.

(י) **כי עד סירים** וגו׳. לא ידעתי לפרש ראש הפסוק הזה. ונראה לי שמשובש הוא עד לאין מרפא.

כקש יבש מלא. תרגם יונתן יבש מלא יבישא סגי, ואחריו כל אדם ימשוך. ואין תרגומו במשמע הדברים, כי בלשון המקרא אין יבש מלא כמו יבש כלו (völlig dürre). ואומר אני שכאן הופרד בין הדבקים, ותיבת מלא ראש הפסוק האחר, ושם אפרשנו.

(יא) **ממך יצא** וגו׳. ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם בסוף דברי. ומלא שהוא ראש הפסוק הזה נפלה בו טעות, והיא כבתחלה הֲלֹא.

(יב) **אם שלמים** וגו׳. שלמים ורבים תארי הפעל. ונגוזו לשון התמלטות, וכן משמע انجاز בלשון ערבי. וסוף הפסוק כעין מה שפירשתי לא תקום פעמים צרה (למעלה פסוק ט׳), והוא מדובר אל אשור יושב ניגוה. וזה פירוש הדברים: ואף כי לפנים נסו מנוסות שלמות ורבות ונמלטו, הפעם אענך ולא א׳שנה לך, כי יהיה עניך שלם וגמור. והדלוג מפרצוף לפרצוף הלא הראיתיך כמוהו הרבה בדברי הנביאים. ויתורגם ללועזים und sind sie auch vollends entschlüpft vielmal und entkommen, nunmehr will ich dich demüthigen, dass ich dich nicht wieder zu demüthigen brauche.

(יד) **אשים קברך.** לא יפורשו הדברים האלה פירוש שרוח הלשון ורוח הענין נוחה ממנו כי אם באמרנו שבית אלהיך הוא הפעול של אשים, וקברך הוא החדוש שיתחדש הפעול על ידי הפעולה. ופירוש הדברים אשים בית אלהיך לקברך, כי תמות בבית אלהיך[1]). ואמר הנביא כן מפני שעלה במחשבתו סופו של סנחריב מלך אשור שהוכה בית נסרוך אלהיו (מ״ב י״ט ל״ז). ורק לפירוש הזה, ולא לפירוש המקובל, יפורש מה שנאמר לפני מזה מבית אלהיך אכרית פסל ומסכה, כי יחולל הבית מהיות מקום קדוש עוד כשֻׁכה בו המלך ומת, ולא יוסיפו לשום בו פסל ומסכה. ואפשר שכן היו דיני מקדש אשר לאשור, והנביא הזה היה יודע בהם, ואפשר שהנביא מדבר מתוך מנהג עמו, שכן טמא יאשיהו את התפת אשר בגיא בן הנום לבלתי העביר איש את בנו ואת בתו באש למולך (מ״ב כ״ג י׳).

כי קלות. נותן טעם לשלפניו ומגיד לנו למה יוכה בבית אלהיו לחללו, כי רבה רשעתו, וכדאי מותו לחלל עליו מקדשו. ויתורגם ללועזים und ich will es zu deinem Grabe machen, denn du bist so niederträchtig.

ב

(א) **שלמי נדריך.** המקרא הזה מפורש לך כל צרכו בביאור אשר נדרתי אשלמה (יונה ב׳ ט׳).

(ב) **עלה מפיץ על פניך.** מחכמי הגוים יש משבשים מפיץ ומגיהים מַפֵּץ. ואף על פי שנאמר למלך בבל מפץ אתה לי (ירמיה נ׳ כ׳), והוא המחריב את אשור,

[1]) ואמר הכתוב למקום מותו קברו, כמו שנאמר במת בבטן אמו ותהי לי אמי קברי (ירמיהו כ׳ ט״ז).

מימי היא. אם הדבור הזה כתוב לפנינו כבתחלה, לא יפורש כי אם כמו שפירשתי ומטה הוא (ישעיה י׳ ה׳), ומימי היא כמו מֵמִיה.

(י) **ואין קצה לתכונה.** וא״ו זה נותן טעם לשלפניו, כלומר בזו כסף בזו זהב, כי אין קץ לאשר הוכן מן הכסף והזהב.

כבד מכל כלי חמדה. החכמים כלם מפרשים יש הרבה מכל כלי חמדה. ולא נראה לי כן, לפי שאין כבוד כמו הרבה או המון כי אם אצל בני אדם, ולא אצל בהמה ואף כי אצל דבר שאין בו רוח חיים. ואומר אני שכבוד זה ככתוב עשה את כל הכבוד הזה (בראשית ל״א א׳), ומשמעו עשר רב וכיוצא בו תמצא מפורש בביאור אחר כבוד שלחני (זכריה ב׳ י״ב). ויתורגם ללועזים Schätze von allerlei Kostbarkeiten.

(יב) **איה מעון אריות.** ראה מה שאמרתי בביאור מן המקום אשר אתה שם (בראשית י״ג י״ד). משם תראה שיאמר העברי מְקום פלוני ומשמע דברו מה שפלוני נתון בו מן הטובה והרעה. וכמו כן נאמר כאן איה מעון אריות ומשמע הדברים מה היה למעון אריות.

ומרעה הוא לכפירים. אין בדברים כדי מאמר שלם, והוא זה כרעהו שפירשתיו בביאור יום הוא (מיכה ז׳ י״ג). ויתורגם המקרא הזה ללועזים wie steht es num um das Löwenlager und jene Nahrungsstätte für die junge Löwen.

אשר הלך אריה לביא וגו׳. החכמים כלם מפרשים הליכה זו לשון טיול שהיה האריה מטייל במעונו, ואם כן, למה נזכרה? והשנית, למה לא כלל הכתוב גור אריה עם אבותיו להליכה זו? והעולה על שתיהן שאם כדבריהם היה הכתוב אומר הִלֵּךְ או התהלך ולא הָלַךְ, כמו שהוכחתי בביאור ובשתים יעופף (ישעיה ו׳ ב׳). ואומר אני שאשר הלך כמו אשר הלך משם, והשמיט הכתוב משם מפני שם שנאמר אחרי כן, כי לא חפין בכפל המלה. ופירוש הדברים אשר הלכו משם אריה ולביא לשעה וגורם גותר שם לבדו ואין מחריד אותו. ומעתה הלא השביח טעם המקרא הזה שבח רב. כי מה שאין מחריד את האריה ואת הלביא לא דבר גדול הוא; אבל באמור הכתוב שאין מחריד את גור אריה ואין אבותיו עמו מגיד הוא לנו שמוראם גדול מאוד, כי יראים מפניהם אפילו כשהם נסתרים. וכנגד הדבר הזה בנמשל שאשור היה נלחם ויוצא למלחמה והניח מתי מעט להגן על ארצו, כי נכון לבו בטוח ששכניו ייראו מפניו ולא יעלה על נינוה עירו, אף על פי שרחוק הוא ממנה. ויתורגם ללועזים von wo Löwe und Löwin sich entfernen konnten, während die Löwenjungen dort blieben, ohne dass sie jemand aufschreckte.

ג

(ד) **מרב זנוני זונה** וגו׳. קול שוט וקול רעש אופן וגו׳ כל אלה באו לך בגלל רב זנוני זונה.

(ח) **אשר חיל ים מים חומתה.** הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. והשבעים מתרגמים אשר חֵילָהּ יָם מַיִם חומתה. וכן נראה לי העקר. וים שנאמר כאן יאור מצרים, הוא נילוס. וכיוצא בו ונשתה מים מהים (ישעיה י״ט ה׳).

יזכר אדיריו וגו׳. על כרחנו נאמר שאין יזכר זה לשון זכרון כמו שמפרשים החכמים כלם, כי אין זכרון אדיריו ענין לשעה ההיא, כי אדיריו יזכור המלך ועמו בהכינם המלחמה, והשעה ההיא שעת המלחמה עצמה. והשנית שאם זכרון אדיריו הוא זה אין חבור בינו ובין יכשלו בהליכתם שנאמר אחרי כן.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ויזכר זה עקרו וְזֻכַר, והלשון כמו שפירשתי כזכור בניהם מזבחותם (ירמי׳ י״ז ב׳), ובלבד ששם הפעל ענין לתבנית זכר ובשר ערותו וזה ענין לגבורת הזכר וחלוץ עצמותיו. ופירוש זכור אדיריו אמיץ לב באדיריו או גבורי אדיריו. ויתורגם ללועזים die mannhaftesten seiner Edlen.

והרוצה לקיים המקרא ככתבו יפרש הפעל כעין מה שפירשתי שם הפעול ויהיה זה טעם הדברים: גבורים אדיריו, ואף על פי כן יכשלו בהליכתם (wohl sind mannhaft seine Edlen; gleichwohl straucheln sie in ihrem Lauf).

ימהרו חומתה. כמדומה אני שהנקדן המפיק ה״א טועה, ודינה רפויה. וה״א רפויה זו נוספת לסמן מקום השם שהוא המקום השני, כמו שאמרתי בביאור בראשית ב׳ ג׳ בציון שבגליון. וחומה מקומה המקום השני לפי שהממהרים ממהרים שמה. ועל פי הדברים האלה חומתה טעמה למעלה.

והוכן הסוכך. חכמי הגוים אומרים שהסוכך מעשה הצרים על העיר. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהוא החיל המגין על העיר מעל החומה. וכעין זה מתרגמים השבעים.

(ז) **שערי הנהרות נפתחו.** לא בנהרות מים הכתוב מדבר, כי מים מה הם ענין לכאן? ונהרות אלה חיילות, כמו שנאמר לחיל מלך אשור מי הנהר העצומים (ישעיה ח׳ ז׳). ופירוש שערי הנהרות השערים הסוגרים העיר ומונעים חיל האויבים מבוא אל תוכה. וראה מה שאמרתי בביאור דלתות העמים (יחזקאל כ״ב ב׳). ויתורגם ללועזים die Schleusen, welche die (feindlichen) Fluten abhielten.

וההיכל נמוג. לא היכל המלך הוא זה כי אם היכל כל גדול מגדולי העיר.

(ח) **והצב.** אין לפרשו ככתוב. והאומרים שהוא שם המלכה דבריהם דברי חלומות, כי עד כה לא נזכר כל שם, ואף נינוה עדיין לא הזכירה הכתוב בשמה חוץ מראש הספר, והוא שם החזון ולא מדברי החזון, ואיך יזכיר כאן שם המלכה? ואומר אני שטעות סופר הוא ועקרו וְהֻצַּת, והוא סוף הפסוק הקודם. ופירוש הדברים בחבורם וההיכל נמוג והוצת באש. ונאמר והוצת סתם, ואין עמו זכר לאש, ככתוב הציתו משכנותיה (ירמיה נ״א ל׳).

גלתה. האומרים שלשון גלות הוא זו לא זכרו שהעברי מוציא גלות בלשון הבנין הכבד הנוסף, ולא בדגוש. וגלתה כמשמעו לשון גלוי. ופירוש הדברים נמצאה גברת ההיכל וְגֻלָּה מחבואה.

לבבהן. ראה מה שאמרתי בביאור מהשכל לבותם (ישעיה מ״ד י״ח). ולבבהן זה נראה לי שלא נקוד כדין, ודינו לְבָבְהֶן, כי יחיד הוא ולא רבים. וסמך מעט ממה שכתוב חסר יו״ד.

(ט) **כברכת מים.** לא ידעתי לפרש המשל הזה, ולבי אומר לי שטעות סופר יש כאן, והיא נכנסה אחר שטעו בפירוש שערי הנהרות שבראש הפסוק הקודם.

משא חבקוק.

א

(ג) **ויהי ריב ומדון ישא.** ריב זה לשון ספק, והוא מפורש לך כל צרכו בביאור ולא תענה על ריב (שמות כ״ג ב׳). ומדון שנאמר כאן משא ומתן בדבר שאינו ברור להעמידו על בריו. וקרוב לו בלשון המקרא ויהי כל העם נדון (ש״ב י״ט י׳), שלא היו העם מריבים זה עם זה כמו שאומרים המפרשים, כי היו זוכרים את הטובה שעשה להם דוד, ואשר היה לו, שהצילם מיד כל אויביהם ולבסוף ברח מפני אבשלום, ודנים על הדבר הזה לדעת ההיה לדוד כפעלו. וזה הדבר שאמר הנביא אל ה׳ אלהיו: כשאתה רואה האון והעמל שהכשדים עושים בארצנו ושותק באים העם לידי הרהור שמהרהרים אחרי מדותיך ודנים עליך לדעת האמת שאתה צדיק ומשלם לאיש כמעלליו. ופירוש ישא ישא קולו, וכיוצא בו ישא ביום ההוא לאמר (ישעיה ג׳ ו׳). ויתורגם ללועזים so entsteht Schwanken, und Zweifel wird laut.

(ד) **תפוג תורה.** פוג אחי פוק, ועקרו חסרון כח רגלים שלא יעצור בעליהן כח לעמוד ולהלוך. ותורה זו הדבר למד מענינו שהיא תורת ה׳. ויתורגם ללועזים darum ist die Religion in's Stocken gerathen.

ולא יצא לנצח משפט. אין לנצח תאר הזמן כי אם כמו נצח ישראל (ש״א ט״ו כ״ט), ומשפט משפט ה׳, כלומר דרכיו, ופירוש הדברים ולא יצא משפטך לאור להיות לך לכבוד ולתפארת. ויתורגם ללועזים und die Art deines Wesens erscheint nicht dir zum Ruhme.

(ה) **ראו בגוים.** השבעים והסורסי מתרגמים כאלו היה כתוב בֹּגְדִים, וכן נראה לי העקר. והאנשים המהרהרים אחרי מדותיו של ה׳ אותם הוא קורא בוגדים, והדבור אליהם.

(ז) **ממנו משפטו ושאתו יצא** וגו׳. כנוי של ממנו שב אל הענין, ופירוש הדברים מהיותו איום ונורא יצא משפטו ושאתו, כלומר אימתו ויראתו שהוא מטיל על הבריות המה משפטו ושאתו. ויתורגם ללועזים daher sein Schalten und Walten und seine Überlegenheit.

(ח) **ופרשיו מרחוק יבאו.** לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, ועל כן יש אומרים שמיותרים הם. ופרשים שנאמר כאן סוסים, ולא הרוכבים עליהם, ובלבד שסוסים אסורים ברכב ומרכבה, ופרשים רוכבים על גביהם. ואחר שנאמר לפני מזה ופשו פרשיו אמר כן, והדברים מאמר משרת לפניו להגיד לנו שמדלגים הפרשים אף על פי שבאו מארץ מרחק, כי יהלכו מהלך רב ולא ייעפו ולא ייגעו. ויתורגם ללועזים obgleich seine Rosse eine weite Strecke zurückgelegt.

(יא) **תהי נעלמה.** פירושו כמו שאמר אחד מחכמי הגוים הראשונים: תהי כמי שיצא לבו מפחד וחרדה, ואת חיה ולא מרגישה דבר. ולא מטעמו. ואתה הלא ידעת שנעלם כמו נסתר. והערבי יאמר למי שיצא לבו מפחד והוא חי ולא חי غاب عن الدُنْيا, כלומר נסתר מן העולם, ואף יאמר לו غُشِيَ عليه, כְּזה עליו. ובעין הדבורים האלה נעלמה. ויתורגם ללועזים wirst besinnungslos werden.

(יד) **באי בטיט.** החכמים מפרשים הדברים מצוה אל נינוה לבא בטיט ברגליה. ולי נראה שביאה זו המשמשת בבי״ת כאחותה שפירשתי בביאור באים בימים (בראשית י״ח י״א). ופירוש הדברים הביאי טיט. ויתורגם ללועזים schaffe Lehm herbei.

(יז) **כגוב גובי.** נראה לי שהדברים בעקרם כְּגוֹבָי, תיבה אחת, כי נשנה גו״ב בטעות סופר.

א׳ ד׳), והוא לא נמצא חוץ מספרו בכל המקרא. ופועלו של עקלה נפשו, והוא נחשך עד הפעל האחר[1]), וכנוי של נפשו למלך בבל. ונפש זו הנפש המתאוה כמו שנאמר במלך בבל בפסוק האחר הרחיב כשאול נפשו. ויתורגם ללועזים entartet, ungebührend ist die Lust in seinem Herzen.

וצדיק באמונתו יחיה. כי לא יתן ה׳ את הרשע לבלע צדיק ממנו כמו שאמרת (למעלה א׳ י״ג).

(ה) **ואף כי היין בגד** וגו׳. הדברים האלה קשה מאוד לפרשם. ונראה לי שבגד משמש כאן פעל יוצא, וגבר יהיר הוא הפעול. ופירוש גבר יהיר גבר עובר חוק. וינוה טעות סופר ועקרו יִרְוֶה, כמו שאמר חכם אחד לפני. והדברים משל להגיד לנו שהיין יגבר על האדם העובר חוק ושותה ממנו יותר מדי, ולא תהיה לו הנאה מרויתו, וכן יהיה למלך בבל. והמשל מפורש בסוף הפסוק הזה ובשני רעיו אחריו. ויתורגם ללועזים aber es hat auch der Wein den unmässigen Mann zum Besten, dass ihm sein Trunk nicht wohl bekommt.

אשר הרחיב וגו׳. שב אל הנמשל, והוא מלך בבל, ולא אל גבר יהיר שבמשל.

(ו) **ומכביד עליו עבטיט.** הוי שנאמר בראש הפסוק משמש אף לכאן, ופירוש הדברים והוי מכביד עליו עבטיט. ועבטיט שרשו עבט. ולא נראה לי שהוא משכון כמו שאומרים בעלי הלשון, לפי שאם כן, אין לדברים טעם, ואף לא מתישב עליו לשון הפסוק האחר. והשנית שהמשכון בלשון המקרא חבולה (יחזקאל י״ח ז׳) ועבוט (דברים כ״ד י׳). ואומר אני שעבטיט חוב שבשבילו יבא בעל החוב לעבוט עבוטו. ופירוש הכתוב ומרבה עליו חובות. ויתורגם ללועזים und der eine Schuldenlast auf sich ladet.

(ז) **נשכיך.** לא יפורש ככתבו. והאומרים שהוא מלשון נשך ותרבית ומפרשים נושכיך הלוקחים ממך נשך, לא זכרו שלענין הזה משמש הפעל הבנין הכבד הנוסף תמיד[2]), ולא הבנין הקל. ובגלל הדבר הזה אומר אני אל תקרא נשכיך כי אם נֹשְׁיֶךָ. והנה דמה הנביא בפסוק הקודם את מלך בבל הכובש ארצות לא לו לאדם המרבה בחובות להשתמש בממון אחרים, ועוד במשלו עומד.

(י) **קצות** כנקודו אשר לפנינו שם הפעל ולא שם דבר, וקצה משמש כאן הבנין הקל פעל יוצא לשני, והוא לא משמש כן בכל המקרא חוץ מזה. ואפשר שקצות זה לא נקוד כדין ודינו קַצּוֹתָ ושרשו קצץ.

(יב) **הלא הנה** וגו׳. הלשון הזה לא מתישב היטב. ומתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים הֵנָּה. וכן העקר. ופירוש הדברים הלא בנין הבית ומִכון הקריה מאת ה׳, ככתוב אם ה׳ לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו אם ה׳ לא ישמר עיר שוא שקד שומר (תהלים קכ״ז א׳).

(טו) **מספח חמתך.** לא יפורש ככתבו. וכבר אמר חכם נכרי אחד שמספח זה עקרו מַסַּף, כי בטעות סופר נשנית חי״ת מסוף התיבה שלפניה. ומסף המתך כמו מכוס חמתך, ככתוב סף רעל (זכריה י״ב ב׳). ונראים לי דבריו טוב מאוד.

---

[1]) ולבי אומר לי שמיותר „לא ישרה״, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש „עקלה״, ולבסוף נכנס אל גוף הספר בטעות סופר.

[2]) ראה דברי הכתוב דברים כ״ג, כ׳ וכ״א, ותמצא שכנגד הנישך נאמר כל דבר אשר ישך, קל, וכנגד בעל החוב נאמר תשיך, הבנין הכבד הנוסף.

(ט) **כלה לחמס יבוא.** „כלה" זה כמו שפירשתי כלו בוצע בצע (ירמיה ו׳ י״ג), ופירוש הכתוב כל עצמו לא יבא כי אם לחמס. ויתורגם ללועזים nur auf Gewaltthätigkeit geht er aus.

מגמת פניהם קדימה. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. ובתרגום הרומי של הירונימוס ובתרגום היוני של תודטיון חסרה תיבת מגמת.

(יא) **אז חלף רוח.** וגו׳. נלאו חכמי הגוים לפרש הדברים האלה, ורוח שנאמר כאן הוא הֶלאם. ורוח זה קרוב לו איש אשר אין מעצר לרוחו (משלי כ״ה כ״ח). ופירוש הדברים אז חלף גאונו חוק ועבר הגבול וחטא ואשם.

זו כחו לאלהו. למ״ד זו למ״ד המחוקת, והיא כאין לתרגום. והדברים מפרשים אשמתו שאשם, כי היה כחו לאלהים לו. וכן נאמר עליו אחרי כן יזבח לחרמו ויקטר למכמרתו (למטה פסוק ט״ז). ויתורגם ללועזים dann schritt sein Ubermut aus und ging zu weit und frevelte, da ihm die eigene Macht zum Gotte ward.

(יב) **לא נמות.** חכמי ישראל הראשונים אומרים שתקון סופרים הוא זה, ואחריהם כרוכים כל חכמי הגוים. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שהדברים האלה כתובים כעקרם והם כפשוטם. כי בימים ההם היו הכשדים משחיתים כל הארץ, ולולא ה׳ אלהי ישראל נשמד גם ישראל כלו מפניהם. וכנגד הדבר הזה הנביא אומר לא נמות, כמי שאומר לא נכרת מלפניך מהיות עם לך. וכן היה. כי עם הכשדים הלא אבד שמו וזכרו, וישראל חי וקיים עד היום הזה.

ב

(א) **מה אשיב על תוכחתי.** מפני שעד הנה לא השמיענו הנביא דבר שדבר אליו ה׳ להוכיחו, והוא השמיענו שדבר הוא אל ה׳ דברי תוכחה באמרו למה תראני און ועמל תביט (למעלה א׳ ג׳), למה תביט בוגדים תחריש בבלע רשע צדיק ממנו (שם פסוק י״ג), על כרחנו נאמר שזה פירוש תוכחתי דברי תוכחה שדברתי. ואם כן, לא יתישב עליו לשון אשיב. ואומר אני שתקון סופרים הוא זה, והוא כמו ישיב, ופירושו ישיב ה׳. וכן מתרגם הסורסי. ואף ויענני שבראש הפסוק האחר סמך לפירוש הזה.

(ג) **כי עוד חזון למועד** וגו׳. כל היגעים לפרש הדברים האלה ככתבם יגעים לריק. ואני, ממה שראיתי שנאמר יפיח כזבים עד שקר (משלי ו׳ ט׳ וי״ד ה׳), ונאמר מציל נפשות עד אמת ויפיח כזבים מרמה (שם י״ד כ״ה), ונאמר יפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה (שם י״ב י״ז), וכאלה עוד שני מקראות, ובכלם מקביל יפיח אל עד, אמרתי שעוד זה טעות סופר ועקרו עֵד, ומועד וקץ מועדו וקצו של מלך בבל. והדברים טעם למצות ה׳ שצוה את הנביא לכתוב החזון, וזה פירושם: כי החזון הזה עֵד למועד והוא יענה לקץ. ועד למועד לשון נופל על לשון. ויתורגם ללועזים denn es zeugt das Gesicht von seiner (des Chaldäers) Bestimmung und spricht von seinem Ende sonder Trug.

(ד) **הנה עפלה** וגו׳. גם הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. ואומר אני אל תקרא עפלה כי אם עֻקְלָה. וסמך מעט שמשמש הנביא הזה בפעל עקל (למעלה

וימדד ארץ. השבעים מתרגמים כאלו כתוב וַיְמֹטֵט, וכן העקר, ובלבד שהם עושים אותו פעל עומד והוא יוצא לשני. ושם ה׳ הפועל וארץ הפעול. והארץ תמוט כשיעמוד ה׳ מיראתה שעומד הוא להתבונן אליה ולפקוד עליה.

שחו גבעות עולם הליכות עולם לו. כל החכמים עושים הדברים שני מאמרים איש איש בפני עצמו, והם טועים. ובעל הטעמים שהפסיק כאן שלא כדין הוא הטעה אותם. והדברים שני מאמרים תקועים זה בזה, כי שחו שבראשם משמש אף לסופם, ולו שבסופם משמש אף לראשם. והליכות כמו הלכה שבלשון המשנה, וקרוב לו במקרא הליכות ביתה (משלי ל״א כ״ז) שפירושו סדר ביתה ומשפטו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב גבעות עולם וחקות הטבע אשר מעולם שחו לו. ויתורגם ללועזים es beugen die uralten Hügel, die ewigen Gesetze sich vor ihm.

(ח) **הבנהרים חרה ה׳.** הפירוש המקובל לכל ידוע לכל, ולפיו שם ה׳ הוא הפועל של חרה במאמר הראשון, ובשניהם בי״ת של בנהרים מלמד על הדבר שעליו יִשָּׁפֵך חרון האף. ולא זכרו המפרשים כן שתאמר בלשון המקרא חרה אף פלוני או חרה לפלוני, ולא תאמר חרה פלוני. ועל דבר הנהרים שיִשָּׁפֵך עליהם חרון אף ה׳ מה חטאת הנהרים שתעלה על לב הנביא לתלות קולר בצוארם?

ולנו יתברר טעם המקרא הזה מדעתנו שבהליכת ה׳ מתימן נשתנה סדר העולם מבריאתו, כמו שנאמר שחו גבעות עולם הליכות עולם לו (למעלה פסוק ה׳). ומשנוי הסדר שפעת מים ביבשה, ככתוב נהרות תבקע ארץ (למטה פסוק ט׳), שפירושו הארץ תוציא נהרות במקום שלא היו שם מים מעולם. ושפעת מים ביבשה כעין מבול מים, ובגלל הדבר הזה הנביא שואל שאלה זו.

ועל פי הדברים האלה חרה שבמאמר הראשון משמש גם עם אפך שבאחרון, ואפך שבאחרון נדרש אף לפניו. ובי״ת של בנהרים מלמד על כלי זעמו של ה׳. וזה פירוש הדברים בשני המאמרים: הבנהרים יִגָּלֶה חרון אפך ה׳, כמי שאומר התאמר להביא מבול לעולם. ויתורגם ללועזים wird durch Fluten sich kundgeben, o JHVH, durch Fluten dein Zorn?

(ט) **עריה תעור קשתך.** הנביא משיב אמריו לו לאמר שלא יבוא מבול לעולם, כי הנה תֵּעֹרֶה הקשת אשר בענן ותֵרָאֶה, והיא אות הברית אשר בין ה׳ ובין כל בשר לבלתי הביא עוד מבול לשחת הארץ (בראשית ט׳, י״ג—י״ז).

שבועות מטות אמר. שבועות זה כרעהו שפירשתיו בביאור שבועות חקות קציר (ירמיה ה׳ כ״ד). ומטות פעל ולא שם דבר. וזה פירוש הכתוב שבועה חמורה מַטָּה האמר, כלומר אם אמרת להביא מבול לעולם, שבועה חמורה שנשבעת לבלתי עשות עוד כדבר הזה תבטל מחשבתך. ואף על פי שבתורה אין זכר לשבועה שנשבע ה׳ לנח בשעה ההיא, הלא נקראת הקשת אות הברית (בראשית ט׳ י״ג), ואין ברית בלא שבועה. והנביא מזכיר שבועה בפירוש, כמו שנאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ (ישעיה נ״ד ט׳). ויתורגם ללועזים ein heiliger Eid lässt den Gedanken nicht aufkommen.

(י) **זרם מים עבר.** נוסף על ראש הפסוק בלא וא״ו, והפעל משמש אף לכאן, ופירוש הדברים זרם מים אשר יעבור אף הוא ראך ויחל.

(טז) **כוס ימין ה׳.** אין ימין זו יד, לפי שאם כן, מה לכוס בין ימין לשמאל? ובמקום אחר נאמר כוס זהב בבל ביד ה׳ (ירמי׳ נ״א ז׳), ונאמר כוס ביד ה׳ (תהלים ע״ה ט׳), ובשניהם נאמר יד, ולא ימין.

ועתה דע שבני קדם היו נשבעים בימינם, וכן נאמר נשבע ה׳ בימינו (ישעיה ס״ב ח׳). ועל כן יש במשמע ימין שבועה, ככתוב אשר פיהם דבר שוא וימינם ימין שקר (תהלים קמ״ד, ח׳ וי״ד) ולא יפורש ימין כי אם כן. ואף בלשון ערבי يمين שבועה. ואומר אני שהיא ימין זו, ופירוש הדברים כוס שנשבע ה׳ להשקותך. ויתורגם ללועזים der Kelch, den JHVH dir zugeschworen.

(יח) **כי בטח יצר יצרו.** מי שלו עינים לראות הלא יראה שטעה הנקדן ביצר יצרו, כי נתחלף לו זה בזה, והנקוד כדינו יֵצֶר יָצְרוֹ. והלשון ככתוב יצר סמוך תצור שלום כי בך בטוח (ישעיה כ״ו ל״ג). והמקרא כתקונו לא צריך פירוש. ויתורגם ללועזים dass das Herz seines Bildners darauf vertraut.

הנה הוא תפוש זהב וכסף. בעלי הלשון כלם אומרים שפירוש תפוש מצופה, והם אומרים כן בשביל שבלשון גרמני תפש fassen וצפוי Fassung. ולא זכרו שלא במצריות העבריות. ועוד שאלו באליל עין המצופה זהב וכסף דבר הכתוב, היה מזכיר העץ הגרוע מצפויו. והפסל הזה כלו זהב וכסף. ותפישה זו כמו החזיק שבלשון המשנה, והוא יפול בכלי כנגד מלואו וכנגד חמרו. ופירוש הדברים הוא יכיל כסף וזהב. ואמר הכתוב תפוש ולא תופש כמו שנאמר לבוש הבדים (יחזקאל ט׳ י״א) ואחוזי חרב (שה״ש ג׳ ח׳). ועל הפירוש הזה, ולא על הפירוש המקובל, יקביל אל הדברים האלה סוף הפסוק, כי זה הדבר שאמר הנביא: הפסל מחזיק כסף וזהב ולא רוח. ויתורגם ללועזים sein Gehalt ist Gold und Silber.

ג

(א) **על שגינות.** מתרגום השבעים שמענו שהם היו קוראים על נְגִינוֹת תחת שגיונות. וכן נראה לי העקר.

(ב) **חייהו.** לא יפול לשון חיים בפעל. לכן אומר אני אל תקרא חייהו כי אם חַוֵּהוּ. ויתורגם ללועזים lass es kund werden.

(ג) **אלה מתימן יבוא.** ביאה זו שבא ה׳ מתימן והר פארן מפורשת לך כל צרכה בביאור וזרח משעיר למו (דברים ל״ג ב׳).

(ד) **ונגה כאור תהיה** וגו׳. אין נגה שהוא לשון זכר הפועל של תהיה כמו שאומרים החכמים, וקרנים שהוא לשון נקבה ולשון רבים הוא הפועל. וכנוי של מידו שב אל נגה, ושל לו אל שם ה׳. ויתורגם ללועזים und ein Glanz wie helles Licht, davon strahlt er.

ושם חביון עזו. אין עוז זה כח כי אם כבוד והוד, כאחיו שפירשתי בביאור והוריד ממך עזך (עמוס ג׳ י״א). ויתורגם ללועזים und darin hüllt sich seine Herrlichkeit.

(ה) **עמד.** כשהכתוב הזה מדבר במסע ה׳ ממקום אל מקום[1]), ואומר כנגדו עמד, אין עמידה זו כי אם עמידה מהלוכו. ויתורגם ללועזים wenn er anhält.

---

[1]) כי כן נאמר אלוה מתימן יבא (למעלה א׳ ג׳).

המדע, כי עליו לא יפול לשון מחצת לפי שאין מחץ כי אם בדבר שיש בו רוח חיים. וראש זה ראש הרשע שנזכר אחרי כן. ואליו מקביל צואר שבסוף הפסוק. וסרס המקרא וכן תפרשהו מחצת ראש רשע ועד צואר מבית רשע ערות יסוד. ולא יתורגם ללועזים כי אם בסירוס הזה: du schlugst über Kopf und Hals, blos legend den Grund des Hauses des Gottlosen.

(יד) **נקבת במטיו ראש פרזיו.** לא ידעתי לפרש הדברים האלה ככתבם. ואפשר שטעות סופר יש כאן, והמקרא כבתחלה נקבת בְּמַטֶּךָ ראש פְּרָשָׁיו. וסמך לפירושי ראש הפסוק האחר.

(טו) **דרכת בים סוסיך חמר** וגו׳. האומר שזה פירוש הדברים דרכת בים על גבי סוסיך, לא זכרו שלא נתן הכתוב לה׳ סוסים בכל המקרא. והשנית שאין סוסיך סתם כמו על גבי סוסיך. והשלישית מה שבחו של ה׳ רוכב על גבי בהמה? והרביעית שהמקרא ככתבו אין לו חבור במקום הזה. ובגלל הדברים האלה אומר אני אל תקרא סוסיך חמר כי אם סוּסָיו בְּחֹמֶר, ופירוש הדברים הטבעת סוסי האויב בים הטבעתם בחמר מים רבים. ובמפלת מצרים על ים סוף הכתוב מדבר, שכן נאמר בהם סוס ורוכבו רמה בים (שמות כ״ה ב׳). ויתורגם ללועזים du versenktest ins Meer seine Reiter, in den Schwall gewaltiger Fluten.

(טז) **שמעתי.** חוזר הנביא אל ראש תפלתו שאמר שמעתי שמעך יראתי (למעלה פסוק א׳). ושמעך שאמר הוא כל הכתוב לפני מזה מפסוק ג׳ ועד כאן. ולא שכח ה׳ וגבורתו שהראה בבאו מתימן מיראים את הנביא ומרגיזים בטנו, כי אם צרת השעה לעומת זכרון ימי קדם, שהכשדים לוחצים את ישראל אף על פי שלה׳ אלהיו הכח והגבורה ההם, הדבר הזה הוא המביא מורך בלבבו. וכמו שהוא מסיים ואומר:

אשר אנוח ליום צרה וגו׳. וזה פירוש הדברים שאהיה יושב בטל ולא עושה דבר ביום צרה. והלשון תקון סופרים, ועקרם אשר תנוח ליום צרה, כי הדבור אל ה׳. ואמר הנביא כן בשביל תנחומת אל שנחמו ודחהו בדברים עד עת קץ וצוהו לחכות אם יתמהמה הקץ (למעלה ב׳ ג׳).

לעלות לעם יגודנו. לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ונראה לי שלמ״ד של לעם לקנין עליה, ופירוש הכתוב עד אשר יעלה על מלך בבל העם אשר יפשוט עליו כגדוד וילחם בו. ויתורגם ללועזים bis das Volk heranrückt, welches ihn (den Chaldäer) bekriegen soll.

(יט) **בנגינותי.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק א׳. ועל פי האמור שם אף זה עקרו בנגינות, בלא כנוי.

רום ידיהו נשא. החכמים כלם עושים תהום שלפני מזה פועלו של נשא, ועושים רום תאר הפעל, ומפרשים נשיאת ידים לשון תחנה. וטועים. כי בדבור שמשמעו תחנה השם כפים בכל מקום חוץ משלשה מקראות[1]) שהוא ידים, והפעל המשמש עמו פרש תמיד ולא נשא[2]), וכאן נאמר ידיהו נשא.

ועתה דע שתאמר בלשון המקרא נשא פלוני את עיניו, נשא רגליו (בראשית כ״ט א׳), נשא נפשו, נשא לבבו (איכה ג׳ מ״א), נשא קולו, נשא בכי ונהי (ירמיה ט׳ ט׳) נשא קינה, ועוד כאלה. והצד השוה שבהם שבכלם פעל נשא משמעו לשון אחיזה, ולא הגבהה והרמה, והנושא רגליו כאלו אוחז ברגליו לעשותן משמשות תשמישן, וכמוהו הנושא בכי אוחז בבכי מחמת רוח בטנו אשר תציקהו (נשא bedeutet in allen diesen Redensarten eigentlich nicht erheben, sondern ergreifen, und zu einem Körpertheil greifen heisst ihn in Aktion bringen, und einen Affekt oder ein Gefühl gleichsam in Angriff nehmen ist so viel, als ihm Ausdruck geben). וכמו כן ידיהו נשא שנאמר כאן.

ועל פי הדברים האלה רום שמקביל אל תהום הוא הפעול של נשא ולא תהום. ורום יאחז ידיו לעשותן משמשות תשמישן בעבור עליו ה׳, כעבד המזדרז במלאכתו וממהר לעשותה בעבור עליו אדניו, וכמו שנתן תהום קולו כתת אריה שנאחז במצודה קולו כאשר יעבור עליו כובשו. וראה מה שאמרתי בביאור שאו ידיכם קדש (תהלים קל״ד ב׳). ויתורגם המקרא הזה ללועזים die Tiefe erdröhnt, die Höhe regt die Hände.

(יא) **לאור חציך יהלכו.** חכמי הגוים עושים חציך הפועל של יהלכו, ומפרשים הדברים טעם לראש הפסוק, כלומר עמדו שמש וירח בשביל אור חציך המהלכים. ולא ידעו האומרים כן בטיב לשון המקרא, לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר מפני אור חציך. והמקרא הזה כמו שמפרשים אותו חכמי ישראל, רש״י ורד״ק, ובלבד שפועלו של יהלכו סתום, ולא ישראל, ופירוש יהלכו יהלכו המהלכים. כי כשעמדו שמש וירח פסקו מלשמש תשמישם לשעה והמהלך מהלך לאור חצי ה׳ שהמה הברקים. ויתורגם ללועזים bei den Lichte deiner Pfeile geht Alles seinen Weg.

(יג) **לישע את משיחך.** אפשר שמשיחך זה רבוי, אף על פי שהוא כתוב חסר יו״ד, ודוגמתו דְרכך (שמות ל״ג י״ג), ואסרָה (במדבר ל׳ ח׳), בעינך (דברים ט״ו י״ח) ידך (ש״ב ג׳ ל״ד), שפחותך (רות ב׳ י״ג), ועוד רבות כאלה; ואפשר שהוא לשון יחיד. ובין כך ובין כך הוא ועמך אחד הם. ונקרא עם ה׳ משיחו מפני שבחר בו מכל העמים. וכן נאמר באבות ישראל אל תגעו במשיחי (תהלים ק״ה ט״ו). וראיתי לפרש כן, לפי שביאת ה׳ מתימן שבה מדבר הנביא היתה בצאת ישראל ממצרים קודם שבאו אל ים סוף, ובימים ההם אין מלך בישראל.

מחצת ראש וגו׳. לא מצאו החכמים את ידיהם ואת רגליהם לפרש הדברים האלה. ואתה דע שאין ראש שנאמר כאן ראש הבית כמו שאומרים אנשי

---

[1]) ישעיה ס״ה ב׳, תהלים קמ״ג ו׳, ואיכה א׳ י״ז.

[2]) ראה מ״א ח׳ ל״ח ונ״ד, דה״ב ו׳ כ״ט, ישעיה א׳ ט״ו, ירמיה ד׳ ל״א תהלים מ״ד כ״א, איוב י״א י״ג, ועזרא ט׳ ה׳.

כל מלבוש, כי היו העם נוטים מדרכי אבותיהם ומנהגיהם והולכים בדרכי הגוים לכל דבר, והעשירים היו לובשים מלבוש נכרי, ונחשב להם הדבר הזה לחטא. ולא יתמה על זאת היודע שבעיני היהודים היושבים ברוסיא ופולניא הלובש מלבוש נכרי מעשהו עון פלילי עד היום.

(ט) **על כל הדולג על המפתן.** חכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שדלוג זה עבודה זרה, וסומכים על מה שנאמר לא ידרכו כהני דגון וכל הבאים בית דגון על מפתן דגון (ש״א ה׳ ה׳). ואני לא זכיתי לראות מה הצד השוה שבהם. לפי שמשמע הדברים ההם שמן היום אשר נמצאו כפות דגון כרותות אל מפתן בית דגון היו האשדודים אומרים שקדוש המפתן מאוד, ועל כן חדלו מדרוך עליו; ואם מִדְּרֹךְ המפתן עבודה, היה בדין שכל מה שנוספה קדושת המפתן יוסיפו לדרוך עליו. ועוד שלא בעבודה זרה הכתוב הזה מדבר, כמו שאמרתי למעלה. ועוד שלא יתישב על עבודה זרה לשון סוף הפסוק.

ועל כן אומר אני שהדולג על המפתן עקרו כלב שלא יכנס בית אדניו, והוא שומר הסף, וכשאדניו נכנס ויוצא הוא מדלג לפניו ובכן מודיע לאדניו שעבד נאמן הוא לו. וממעשה הכלבים נשאל הדבור הזה להשמיע מעשה בני אדם המסתפחים בבית השרים והגדולים וחוסים בצלם, וככלבים אף הם לא יבאו אל בית אדניהם, כי נבזים הם בעיני אדניהם מהיות חברים להם, והם שומרים איש על מפתן בית אדניו, והם ככלבי אדניהם להביא להם צֵיד רמיה ולעשות עמל ואון במצותם. ומשמע הדברים ללועזים die in den Vorzimmern (ihrer Herren) herum-scharwenzeln.

(יא) **כל עם כנען.** כל אדם עושה מעשי כנען. וחכמי הגוים אומרים שכנען זה סוחר עוסק במשא ומתן, והכתוב מדבר בשרי העם וגדוליו, ולא בסוחריו. ועוד שבימי יאשיהו שהם ימי הנביא הזה (למעלה פסוק א׳) לא היתה ארץ יהודה ארץ סוחרים.

כל נטילי כסף. תרגמו יונתן עתירי נכסיא, כי פירשו טעוני כסף, ואחריו כל אדם ימשוך, מישראל ומן הגוים יחדו. ואני לא כן אחשוב. ויונתן תרגם כן על שם כנען שבראש הכתוב. ואני לשטתי הולך שאין עם כנען עם הסוחרים כי אם בני אדם שעושים מעשי כנען, והנביא קורא ליושבי ירושלים כן על שם חטאתם אשר חטאו ללכת בדרכי הגוים אשר הוריש ה׳ אלהיהם מפניהם. ואם כן, יש במשמע נטילי כסף אנשים חטאים, ולא אנשים עשירים.

ועתה זכור שבעינינו אנהנו הבוש פניו מאדימים, והם בעיני העברים הראשונים ילבינו, כמו שנאמר לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחורו (ישעיה כ״ט כ״ב), ונאמר בלשון התלמוד מ ל ב י ן פני חברו. ובגלל הדבר הזה שרש כסף שעקרו מראה הכסף שהוא לבן יש במשמעו לשון בשת, שכן נאמר בספר הזה הגוי לא נכסף (למטה ב׳ א׳). ואומר אני שמן הענין הזה כסף שנאמר כאן, והוא לא נקוד כדין, כי דינו כֶּסֶף. והוא כמו כסופא בלשון הארמי. ואמר הכתוב נטילי כסף כמו שנאמר נשוי פשע (תהלים ל״ב א׳); ופירוש כל נטילי כסף כל שנִטלה מהם בשת, כלומר כל אשר לא ידעו בשת, וכמו שקראם הנביא הזה הגוי לא נכסף, ואמר ולא יודע עול בשת (למטה ג׳ ה׳). ויתורגם נטילי כסף ללועזים die Schamlosen.

ספר צפניה.

א

(ג) **והמכשלות את הרשעים.** נראה לי שמכשלות זה דינו מַכְשָׁלוֹת, והוא רבויו של מכשול. ואף על פי שמן מכשול נאמר מכשולים (ירמיה ו׳ כ״א ויחזקאל כ״א כ״א), הלא הראית לדעת שהשמות שנתוסף מ״ם בראשם יש שירבו רבוי הזכרים ורבוי הנקבה גם יחד. ובין כך ובין כך יש בדברים כדי מאמר שלם, ואת כמו עם. וזה פירושם וגָרם הכשלון עם הרשעים, כלומר ואשר הביאו את הארץ לידי כשלונה שבגללו יאסף כל מעל פני האדמה המה הרשעים. ויתורגם ללועזים לשון יחיד und die Schuld ist an den Gottlosen.

(ד) **ידי על יהודה.** לשון נופל על לשון. וכן נאמר במקום אחר יהודה וגו׳ ידך בערף אויביך (בראשית מ״ט ח׳).

(ה) **ואת המשתחוים הנשבעים לה׳** וגו׳. מחכמי הגוים יש אומרים שהנשבעים מיותר. ולא נראה לי, מפני שאין לפרש איך טעה הלבלר וכתב כן. ואומר אני שהמשתחוים מיותר, והלבלר כתבו תחת הנשבעים לפי שנשמט קולמוסו אחר המשתחוים שבראש הפסוק. ואחרי כן הגיה המגיה בגליון הנשבעים, ולבסוף נכנסה הגהתו אל גוף הספר והיא שם עם הטעות יחדו עד היום הזה. ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה כתקונו בזכרנו שאין הנשבע לה׳ כנשבע בה׳. כי הנשבע בה׳ נשבע ואומר חי ה׳, והנשבע לה׳ נשבע לאמר לה׳ אני. תדע שכן, שהרי כן אמר הכתוב לך תכרע כל ברך תשבע כל לשון (ישעיה מ״ה כ״ג), וראש הדברים מלמד על סופם. ועל פי הדברים האלה מלכם שנאמר בסוף הכתוב המולך כמו שאמרתי במקום אחר שמולך עקרו מֶלֶך, או מלכם זה דינו מִלְכֹּם. וזה פירוש הכתוב ואת האומרים לה׳ אנחנו ואף על פי כן נשבעים במולך או במלכום. והלשון מגומגם מעט, כי ה״א של והנשבעים שלא כדין. ויתורגם ללועזים die zu JHVH sich bekennen, aber bei Moloch (oder Milkom) schwören.

(ו) **ואת הנסוגים** וגו׳. מכאן סמך למה שאמרתי בפסוק הקודם. כי שתי כתות מזכיר הכתוב, כת האומרים לה׳ אנחנו ונשבעים באלהים אחרים, וכת הנסוגים מאחרי ה׳ ולא יבקשוהו ולא ידרשוהו כלל, כי ממלאים אחרי אלהים אחרים.

(ח) **הלבשים מלבוש נכרי.** לפנים אמרתי שהדברים האלה נאמרים בעובדי הבעל שהיו לובשים לעבודתו לבוש מיוחד לה והוא מונח בבית הבעל (מ״ב י׳ כ״ב). ועתה חזרתי בי, מפני שנוכחתי לדעת שמכאן והילך בחטאות השרים והגדולים הכתוב מדבר, ולא בעבודה זרה שהיו כל העם שוים בה. והיום הזה נראה לי שמלבוש זה

אשר כל אחד מהם להין את ישראל בשעתו, כי השתמש בהם ה׳ ככלי למעשהו לענות את ישראל.

ועתה הנביא הזה הפורש מנבואת יום אף ה׳ אשר יהיה בישראל לדבר ביום אף ה׳ אשר יהיה על כל הגוים מזהיר את הגוים שהיו לוחצים את ישראל בדבר ה׳ שלא יהא לבם בטוח במעשיהם לאמר נקיים אנחנו כי עושים היינו דין ה׳ בעמו, ולא יקרנו עון בדבר הזה; כי נתונים הם לשבור ככל כלי ועמו של ה׳ אחר ששמשו תשמישם; ובכל זאת אם יבקשו צדק ויבקשו ענוה אולי יהשב להם תשמישם ביד ה׳ לצדקה ויסתרו ביום אפו. ויתורגם המקרא הזה ללועזים alle Völker der Erde, die sein Strafurtheil ausgeführt.

בקשו צדק בקשו ענוה. בקשו דרך צדיקים וענוים לדרוש ה׳ כמוהם. וענוים תלמידי הנביאים העובדים את ה׳ אלהיהם לבדו עבודה שהיו רבותם מלמדים אותה[1]). והדברים פירוש לראש הפסוק המצוה את הגוים לדרוש את ה׳, כמו שפירשתי לפני מזה. כי עם הארץ ושריהם היו אומרים לעבוד את ה׳ בעולה וזבח ולא בצדק ומשפט, כסבורים שעל כל עולה יכפרו זבחיהם. ובגלל הדבר הזה אחר שאמר הנביא אל הגוים בקשו את ה׳, הוא מסיים ואומר הדברים האלה להגיד להם איך יבקשו את ה׳, שיבקשוהו כתורת הנביאים ולא כדרכי העם ושריהם אשר מעולם.

(ה) **דבר ה׳ עליכם כנען.** הדבר ברור שאין הגוי כנען בעינו ענין לכאן, כי הכנענים נשמדו מפני בני ישראל ברשתם את ארצם, ואבד שמם וזכרם. ומחכמי הגוים יש אומרים שארץ פלשתים נקראת כאן כנען, ואחרים אומרים שכנען זה מיותר ואין עקרו בכתוב. ושתי הכתות טועות, כי אין לאמר איך טעה הלבלר וכתב כנען שלא היה בספר לפניו, וארץ פלשתים לא נקראת כנען בכל המקרא[2]). ודבר ה׳ דבוק בענין אל כנען, וזה פירוש הדברים דבר ה׳ עליכם כדברו על כנען, כלומר דבר ה׳ לעשות לכם כאשר עשה לכנען שהורישו ונתן ארצו נחלה לבני ישראל, וכמו שנאמר והיה הבל לשארית בית יהודה (למטה פסוק ז׳). ויתורגם ללועזים JHVHes Wort über euch ist, wie es über Kanaan war.

(ו) **נות כרת רעים.** הדבר ברור שטעות סופר וטעות נקדן יש כאן, והדברים בעקרם ודינם נָוֹת כָּרְעֹת, כלומר נות שבבמותם ירעו הרועים את צאנם. ויתורגם ללועזים zu Auen, wie sie den Hirten zu Weideplätzen dienen.

(ח) **על גבולם.** האומרים שעל זה משמש עם יגדילו ככתוב במוט רגלי עלי הגדילו (תהלים ל״ח י״ז) לא זכרו שבגבול לא יאמר כן. והדבור כלו תאר המקום. והלשון כמו שנאמר על גבול ישראל אשפוט אתכם (יחזקאל י״א י׳), ופירוש הדברים יגדילו על ישראל בגבול ישראל. ויתורגם ללועזים in deren eigenem Gebiete.

[1]) ואלה קצות דרכי הענוים. ה׳ אלהיהם הוא האלהים אשר צדק ומשפט מכון כסאו, והוא חפץ חסד ולא זבח. כבוד ועושר כאפס וכאין נחשבו להם, ואף כי כבוד מלכים ועשרם. והיו אומרים שאין מבטח כי אם ה׳, ושקר גבורה לתשועה וסוס ורכב במלחמה. על כן שנוא להם כל משא ומתן שישא ויתן ישראל עם מלכי הגוים וכל עזרה שיבקש מהם. ולא זאת בלבד כי כל חקות הגוים וכל דבר זר שמוצאו ארצות הגוים תועבה להם, כי ישראל עם ה׳ וארצו נחלת ה׳, וכל אשר מחוץ לארץ ישראל טמא הוא.

[2]) ואיך יקרא לפלשתים כנען, והמה יוצאים מכפתור (עמוס ט׳ ז׳) ועל כן נקראים שארית אי כפתור (ירמיה מ״ז ד׳)?

(יב) **לא ייטיב ה׳** וגו׳. הערבי יאמר לזקן שהוא כקטן לחמדת נשים لا ينفع ولا يضرّ. וכדבור הערבי הזה לשון המקרא אשר לפנינו[1]. ואל יפלא בעיניך הלשון הזה. כי במקרא ידובר בברית שבין אלהים ובין עמו כברית שבין איש לאשתו. ובגלל הדבר הזה נדמו אלהים שלא מעלים ולא מורידים לזקן שהוא לאשתו כמי שעבר ובטל.

(יד) **מר צרח שם.** שם שנאמר כאן תאר הזמן, ולא תאר המקום, ופירושו בעת ההיא. וכבר הראיתיך כאלה רבות.

ב

(א) **התקוששו וקושו.** המקרא הזה אין לפרשו כּכתבו. וכבר אמר חכם אחד מחכמי הגוים שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקרם התבוששו ובושו. וסוף הפסוק מסייע לו.

(ב) **בטרם לדת חק** וגו׳. הדברים האלה קשה מאוד לפרשם ככתבם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב בטרם לא תהיו כמוין עובר בטרם וגו׳. והרוצה לקיים המקרא ככתבו יפרש בדוחק בטרם ילד החוק פורענות שמחמתו תהיו כמוין ואז כבר עבר היום ולא תוכלו לשוב ממעשיכם הרעים. ויהיה תרגום הדברים ללועזים bevor das Verhängnis ein Verfahren wie mit Spreu erheischt, und es zu spät ist u. s. w.

(ג) **כל ענוי הארץ** וגו׳. מכאן ועד סוף הפרשה ענין אחר, ולא מחובר אל שלפניו. כי מראש הפרשה ועד כאן הדבור אל ישראל, ומכאן ועד סופה דברים אמורים על הגוים, כמו שארצך לדעת בסמוך.

והדברים האלה ככתבם חוץ למקומם בראש הנבואה הזאת האמורה על כל הגוים שכני ישראל. והשנית מה המצוה הזאת שנצטוו ענוי הארץ לבקש ענוה ואין אדם מבקש מה שבידו? והשלישית מה כנוי של משפטו, ומה כל עצמו של הדבור משפטו פעלו שנאמר כאן ולא נשנה בכל כתבי הקדש? ואם כדברי המפרשים האומרים שמשפטו פעלו כמו עָשו משפט וצדקה, עדיין קשה המצוה שמצֻוים ענוי ארץ לבקש צדק והם עושי צדק, ועדיין קשה סוף הפסוק האומר אולי תסתרו ביום אף ה׳. וכבר היה אחד מן הראשונים תמה ואומר כולי האי ואולי (חגיגה ד׳ ע״ב). כי אפילו רשעים גמורים ישובו אל ה׳ וירחם עליהם ויקבלם, ואיך יאמר הנביא הזה בענוי הארץ אשר עשו צדק ומשפט אולי יסתרו ביום אף ה׳?

ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא ענוי הארץ כי אם עַמֵּי הארץ, כמו שנאמר בספר הזה לשם ולתהלה בכל עמי הארץ (למטה ג׳ כ׳). ופירוש עמי הארץ גויי הארץ. ואנחנו נעמוד על פירוש המקרא הזה כתקונו בזכרנו שכן דרכו של ה׳ אלהי ישראל לשבור כלי זעמו אחר שעשו חפצו. כי כן עשה ה׳ במצרים ובאשור ובבבל. ועל פי הדברים האלה זה פירוש אשר משפטו פעלו אשר עשו דינו בישראל, שכן פלשתים ועמון ומואב וכוש ואשור האמורים בפרשה עמי הארץ

[1]) וכן כוון זקן אחד לדבר הזה ודבר לאמר האדע בין טוב לרע (ש״ב י״ט ל״ו), ובלבד שבמקרא הזה נכנסה יכולת היכול להיטיב ולהרע תחת דעת טוב ורע.

(טו) **כל עובר עליה.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור ועבר בה (ישעיה ח׳ כ״א).

ג

(א) **מוראה.** לא ידעתי לפרשו. והשבעים מתרגמים לשון ראות עינים, והיתה להם התיבה בנין הֻפעל משרש ראה.

(ג) **לא גרמו לבקר.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. רבנו יונה אמר בשרשיו לא שברו מן הבקר, כלומר רעבים הם מפני שלא היה להם טרף מן הבקר. וממה שקוראם הכתוב זאבי ערב הדבר ברור שאין דרכם לטרוף טרף יומם. והשנית שאין לבקר כמו מן הבקר. והשלישית שאלו בא הכתוב לדבר ברעבון הזאבים היה אומר שנמנע אכל מפיהם זמן רב מיום אחד. כי החיה הרעה יש שלא תטרוף טרף שלשה ימים, ומרביתה לא תאכל כל יום ויום. ומחכמי הגוים יש אומרים שזה פירוש הכתוב לא יגרמו הזאבים בבקר עצמות לבדן, כי יאכלו בשר מטרפם. ולדבריהם העקר חסר מן הספר, ואף לא מקביל לבקר היטב אל ערב.

ואומר אני שטעות סופר יש כאן וגרמו זה עקרו נָמוּ, ופירוש לא נמו לבקר גם בבקר לא ינומו, כי יהיה להם יום כלילה לבקש טרף, ואף על פי שזאבי ערב הם. וכנגד הדבר הזה בנמשל שהשופטים עושקים תמיד יומם ולילה. ויתורגם ללועזים die auch des Morgens nicht schlummern.

אנשי בגדות אנשים מסייעים לידי נשים זונות בוגדות בבעליהן. וכבר נאמר כנגדם אנשים מנאפים עצרת בוגדים (ירמיה א׳ ט׳). ויתורגם ללועזים Zuhälter von schlechten Weibern.

(ה) **ולא ידע עול בשת.** הדברים האלה כמות שהם לפנינו בספרים אין להם כל חבור בפרשה, לא לפניהם ולא לאחריהם. והשבעים היו קוראים עֶוֶל, והם משנים כאן ומוסיפים, ומשיבים הדברים אל שם ה׳. ולשון המתרגמים מגומגם במקום הזה, ולא ידעתי לאמר מה היה לפניהם, וזה ענינו: לא ידע ה׳ עָול כשהוא בא לגבות חובו (או להסיר פקידיו), ולא רֶשע לריב. והדבר ברור שהיתה לפניהם תיבה אחרת תחת „בשת״.

(ז) **ולא יכרת מעונה.** לא יפורש מעונה ככתבו. לפי שאם בית ה׳ הוא היה בדין שיֵאמר מעוני, כנגד שם ה׳, ואין לאמר שמעונה כמו ארצה, מפני שלא נמצא בכל המקרא שתקרא ארץ עם מעונו. והשבעים משנים כאן ומוסיפים, והשנוי שמתרגמים מעונה כאלו היה כתוב מֵעֵינֶיהָ. ונראה לי שכן העקר. ואם כן הדבר, עליה זה טעות סופר, ועקרו עליהם, כנגד הגוים שהכרית ה׳ והחריב חוצותם ונצדו עריהם, ככל הכתוב בפסוק הקודם. ופירוש הכתוב הזה ואשר פקדתי על הגוים ההם לא יכרת מהיות לפני עיני ישראל, כי תמיד יהגו בו וייראו ויקחו מוסר. ויתורגם ללועזים und nicht wird ihr aus den Augen kommen all die Strafe, die ich an jenen vollzogen (wörtlich: Alles, wofür ich jene gestraft).

(ח) **קומי לעד כי משפטי.** השבעים והסורסי היו קוראים לֶעַד, ויונתן המתרגם למידן נראה שאף הוא היה קורא כמוהם[1]). ולא נראה לי הנוסח ההוא. כי מה עדות זו,

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור ויהי ה׳ בכם לעד (מיכה ב׳ א׳).

(ט) **ממשק חרול ומכרה מלח.** מכל אלה לא ידעתי כי אם מלח, ויתר הדברים ערפל חתולתם, ופירושם מונח עד שיבא אליהו.

(יא) **רזה.** לריק יגעים כל היגעים לפרשו ככתבו. ואומר אני שטעות סופר הוא ועקרו רָדָה, ופירושו הכניע וכבש.

וישתחו לו. לשון הכנעה היא זו שיכנעו איי הגוים לפני ה׳, ולא שיעבדו אותו עבודת אלהים. וראה מה שאמרתי בביאור הפסוק האחר.

(יב) **גם אתם כושים.** המחברים הדברים אל סוף הפסוק לא זכרו שאם כן קשה המה, כי היה בדין שיאמר חללי חרבי אתם. ואומר אני שהדברים מאמר שלם שחסר פעלו מפני שהוא למד מענינו, ופירושם גם אתם כושים תשתחוו לו.

חללי חרבי המה. אל תקרא חרבי כי אם חרבו, בוא״ו, כי הנביא הוא המדבר, ולא ה׳. והמה שב אל איי הגוים שבסוף הפסוק הקודם. ועל כן אמרתי שוישתחו שנאמר בפסוק הקודם לשון הכנעה שיכנעו איי הגוים לפני ה׳, ולא לשון עבודת אלהים, לפי שאם ישובו הגוים אל ה׳ לעבדו למה יעשם חללי חרבו? ויתורגם המקרא הזה ללועזים — auch ihr Kuschiten — sie sind seinem Schwerte verfallen.

(יד) **ורבצו בתוכה עדרים** וגו׳. החכמים כלם פה אחד אומרים ששתי כתות יש כאן, עדרי צאן וחיה. ולו חכמו ישכילו זאת שאין הבהמה והחיה רובצות יחדו כי אם לימות המשיח. וכן תמצא כשמדבר הנביא בשממת ארץ מזכיר מִרבץ צאן שתרבצנה בה ואין זכר לחיה, ורק כשמפליג ומפריז על המדה יזכיר החיה, ואז מוציא מרבץ צאן בפירוש, ולא די לו בשתיקה שישתק ממנו. כמו שנאמר עזובות ערי ערוער לעדרים תהיינה (ירמיה י״ז ב׳), ונאמר ונתתי את רבה לנוה גמלים ואת בני עמון למרבץ צאן (יחזקאל כ״ה ה׳), ונאמר בספר הזה והיה חבל הים נות כרות רועים וגדרות צאן (למעלה פסוק ו׳), ובשלשתם אין זכר לחיה; ונאמר כנגדם ורבצו שם ציים ומלאו בתיהם אוחים, ולא נאמר שם כן עד שהקדים הכתוב לאמר ורועים לא ירביצו שם (ישעיה י״ג כ׳ וכ״א).

ובאמת אין כאן כי אם כת אחת והיא כל חיתו גוי[1]), ועדרים משרת מלמד עליה. ופירוש הדברים ורבצו שם כל חיתו גוי עדרים עדרים. ואמר הכתוב ורבצו על שם עדרים הקרוב אל הפעל מן „כל חיתו גוי" שהוא פועלו. ונאמר כל חיתו גוי, מפני שכל גוי יש בארצו חיות שלא נמצאות בארץ רעהו. והכתוב בא להגיד לנו שתרבצנה שם חיות כל ארץ וארץ. ויתורגם ללועזים und es lagern darin in Rudeln wilde Thiere aus dem Landstrich eines jeden Volkes.

קול ישורר בחלון וגו׳. נלאו חכמי הגוים לפרש את המקרא הזה, ואמרו שמשובש הוא עד לאין הרפא. ולי נראה שהדברים כלם כתובים כבתחלה חוץ מן חרב שעקרו חֹר, כי בטעות סופר נשנית בי״ת שבסופו מראש התיבה שלאחריה. ופירוש הכתוב קול הרוח הנושבת ישורר בחלון ובחור אשר בסף. ואמר ישורר דרך התולים, כי קול הרוח בכמו אלה כקול יללה. ואמר חור בסף, כי נשברה הדלת והפתח פתוח, כמו שמסיים ואומר כי ארזה ערה. ויתורגם ללועזים es pfeift lustig zum Fenster hinein, zum Loch an den Pfosten.

[1]) וכן בסוף הדברים נאמר מרבץ לחיה (למטה פסוק ט״ו), ואלו עדרי צאן לא מזכיר שם.

durch die Krise. Ich werde schon deren Schmach heben, dass .du sie nimmer tragest

(יט) **הנני עשה את כל מעניך.** המקרא הזה כמות שהוא לפנינו קשה עשיה זו שאין לאמר מה היא. ויונתן מתרגם הא אנא עבד גמירא, כאלו היה כתוב עושה כָלָה. ולא נראה לי, מפני שאם כן, הכתוב הזה מדלג פתאום מענין לענין. ואומר אני שאין המקרא הזה חסר דבר, ובלבד שמעניך לא נקוד כדין, ודינו מְעַנַּיִךְ. ועשיה האמורה כאן כמו שנאמר ועשתה את צפרניה (דברים כ״א י״ב), ונאמר ולא עשה שפמו (ש״ב י״ט כ״ה). שהוא לשון תקון הצפרנים ותקון השפם. ואף כאן זה פירוש הכתוב הנני עושה צרכי המעונים אשר בך, וכמו שהוא מסיים ואומר והושעתי הצולעה והנדחה אקבץ, כי הוא צרכיהם. ויתורגם ללועזים ich will deine Leidenden alle .wiederherstellen

הצולעה. מפורשים לך שרשו ומשמעו כל צרכם בביאור מיכה ו׳ ז׳.

בכל הארץ בשתם. חכמי הגוים אומרים שהמקרא הזה לקה בחסרון ובשתם שיירי הדברים החסרים. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהמקרא הזה מקרא מלא, ובשתם מפרש הארץ. ופירוש הדברים לשם ולתהלה בכל הארץ שהיתה ארץ בשתם, כלומר ששם נשאו כלמתם. ויתורגם ללועזים in jedem Lande, wo sie .Schmach erlitten

ומה חבור הדברים? ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ושתי התיבות „לעד כי״ עקרן לַעֲרֹךְ, תיבה אחת, והלשון ככתוב ערכתי משפטי (איוב י״ג י״ח), ובלבד שמשפט שנאמר שם דבר שפתים, וזה מעשה שיעשה ה׳ דינו בגוים. ויתורגם ללועזים .wenn ich mich erhebe, mein Strafurtheil kund zu thun

לאסף נוסף על לערוך וכמוהו תכלית קימה הוא. והוא הדין ללמ״ד של לקבצי שהוא מלמד על תכלית קומו של ה׳.

(י) **עתרי בת פוצי** אין לפרשו, כי אין לאמר מה הוא. והמפרשים עובדֵי ויראֵי הנפוצים, ואומרים שאותם יובילון מנחה לה׳ מעבר לנהרי כוש לא זכרו שלא בקבוץ גליות הכתוב הזה מדבר.

(יא) **ביום ההוא לא תבושי.** לא נראים לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כבתחלה. ואומר אני אל תקרא לא כי אם הלא, בה״א השאלה שנשמטה בטעות סופר. והמקרא הזה ככתבו אין לו כל טעם, והוא כתקונו ככתוב והקימותי אני את בריתי אתך וגו׳ למען תזכרי ובושת (יחזקאל ט״ז, ס״ב וס״ג). ולפי שלפני מזה קרא הנביא את ישראל הגוי לא נכסף (למעלה ב׳ א׳), אמר עכשו שביום ההוא יבושו מכל עלילותיהם ותהי להם בשתם ראשית תשובתם.

(טו) **הסיר ה׳ משפטיך.** מי שלו אזן לבחן מלין לא יאמר שמשפטיך זה כמשמעו ואויבך מקביל אליו. ונראה לי שמשפטיך לא נקוד כדין, ודינו מְשַׁפְּטַיִךְ. והרוצה לקיים המקרא כנקודו על כרחו יאמר שכמו שמלקחים הדבר שבו יקח הלוקח, כן משפט שנאמר כאן השמש שהדיין משתמש בו לעשות דינו. ובין כך ובין כך פירוש משפטיך הגוים שעשו בך משפטי. ויתורגם ללועזים abschaffen wird .JHVH die Schergen, denen du anheim gefallen

(יז) **יחריש באהבתו.** נלאו אנשי המדע לפרש הדברים האלה, והם פשוטים מאוד ונכוחים למבין. ויחריש זה לשון מחשבה שיחשוב החושב למצוא תחבולות, ככתוב מחריש הרעה (ש״ב כ״ג ט׳), שפירושו חושב מהשבות להכין הרעה. ופירוש הכתוב הזה ה׳ באהבתו יחשוב מחשבות להיטיב לך. ומשמע הדברים ללועזים .wird erfinderisch sein in seiner Liebe

(יח) **נוגי מםועד.** אין רוח הלשון ורוח הענין נוחה מן הפירוש המקובל הידוע לכל. כי מה מועד ענין לכאן, ואף אין נוגי ממועד מתאבלים על מועד, כמו שאומרים החכמים כלם. ואומר אני שנוגי זה טעות סופר, ועקרו נְגִי, צווי לנקבה, ושרשו נגה, בה״א רפויה, והוא כמו نجى בלשון ערבי שמשמעו יציאה שיצא היוצא מצרה לרוחה. ומועד זה ריח לו כרעהו שפירשתיו בביאור עוד חזון למועד (חבקוק ב׳ ג׳). ופירוש הדברים שאי וסבלי צרתך עד קצה ואז תצאי ממנה.

אספתי ממך היו וגו׳. גם הדברים האלה לא יפורשו כמות שהם לפנינו. ואומר אני שטעות סופר וטעות נקדן יש כאן, והיו זה עקרו כְּהַיּוֹם[1]), כי נשמטה כ״ף מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה ומי״ם מפני חברתה שבראש התיבה האחרת. ומשאת לא נקוד כדין, ודינו מַשְּׂאַת. ועתה סרס המקרא וכן תפרשהו אספתי ממך כיום חרפה משאת עליה. וכנוי של עליה שב אל צרת הקץ שקראהו הנביא מועד. כי כולל הכתוב כל הצרות יחד ומדבר בהן כאחת. ויתורגם ללועזים mache nur

[1]) והוא מלא ה״א ככתוב אותו כהיום תמצאון (ש״א ט׳ י״ג), וכמוהו עוד שבע במקרא חוץ מזה.

(ח) **עלו ההר** וגו'. המצוה הזאת באשר היא שם מקלקלת חבור הדברים שבפרשה. ועל כן אומר אני שכל דברי הפסוק הזה כאן חוץ למקומם, ומקומם בין פסוק י"א לי"ב. ולבי אומר לי שבתחלה כשהיו הדברים האלה במקומם היה נשנה לפניהם פסוק ז'.

(ט) **פנה אל הרבה.** החכמים כלם אומרים שהדבור הזה לשון תוחלת שמיחל המיחל ומצפה לראות. ולא נראה לי כן. ואומר אני שפנה זה לא נקוד כדין, ודינו פַּנֵּה, הבנין הכבד הדגוש. ואל הרבה כמו להרבה, וכיוצא בו אל נפשו (מ"א י"ט ג'), ואל נפשם (מ"ב ז' ז'). ופירוש הדברים מפַנים אתם מקום לקציר רב. ואליו מקביל היטב והבאתם הבית שבסוף הפסוק. ויתורגם ללועזים ihr macht Platz für viel.

והנה למעט. למ"ד של למעט מלמד על מקומו שהוא המקום השני הראוי לו מחמת הנה שלפניו.

והבאתם הבית ונפחתי בו. לא בא הכתוב להגיד לנו שה' הוא הנופח. כי סתום הפועל, והלשון כלשון במה אקדם ה' אכף לאלהי מרום האקדמנו בעולות וגו' האתן בכורי פשעי (מיכה ו', ו' וז') שכל הכנויים לסתום ולא למיוחד כמו שפירשתים במקומם. ופירוש המקרא הזה והבאתם הבית והנה דבר מעט וקל שיפח בו הנופח ויעוף. והלשון ככתוב כל צורריו יפיח בהם (תהלים י' ה'), ובלבד ששם נאמר כן כנגד חסרון כח הצוררים ולא כנגד מספרם המעט. ויתורגם ללועזים und habt ihr's eingeheimst, kann man es wegblasen.

ואתם רצים איש לביתו. אין מרוצה זו כפשוטה וכמשמעה. לפי שאם כן היה הכתוב אומר איש „אל" ביתו. והפעל הזה משמש כאן כמו שפירשתי השם בביאור מרוצתם רעה (ירמיה כ"ג י'). וזה פירוש הדברים ואתם יגעים לעשות איש לביתו. וכן מתרגמים השבעים ὑμεῖς διώκετε ולא מתרגמים מרוצה כמשמעה (τρέχετε), מפני שלא היא ענין לכאן. ויתורגם ללועזים während ihr jagt ein jeder für sein Haus.

(י) **כלאו שמים מטל.** אין זה כלשון המקרא. ואומר אני אל תקרא מטל כי אם טל, כי בטעות סופר נשנית מ"ם מסוף התיבה שלפניה. ויונתן מתרגם כאלו היה כתוב מָטָר תחת מטל. והבוחר יבחר.

(יא) **ואקרא חרב.** חרב זה לשון נופל על לשון חָרב המתאר בית ה' בפסוק הקודם, וה' אמר לעשות להם מדה כנגד מדה.

(יג) **במלאכות ה'.** אין עקרו בכתוב והוא היה בתחלה כתוב בגליון לפרש מלאך ה', ולבסוף נכנס משם אל גוף הספר. וראיתי לאמר כן, מפני נאום ה' שבסוף הפסוק ובו אנחנו יודעים שבשם אלהיו מדבר הנביא את הדברים האלה ולא בשמו, ואם כן מה במלאכות ה'?

(יד) **כל שארית העם.** לא אמר הכתוב הזה שארית העם כנגד זרובבל בן שלתיאל ויהושע בן יהוצדק הכהן הגדול כמו שמתרגם קוטש. ונאמר כן כנגד העם באשר בראשונה בטרם ימותו רבים בחרב וברעב בימי המצור אשר לירושלים ויגל נבוכדנאצר יתרם בבלה ולא ישבו, כי נשתקעו שם. ויתורגם ללועזים aller derer, die vom Volke übrig waren.

ספר חגי.

א

(א) **ביום אחד לחדש.** ראה מה שאמרתי בביאור באחד לחדש השני (במדבר א׳ ב׳), ותן כל האמור שם ענין אף לכאן מקל וחמר. כי אך תמול שבו העם מן הגולה ומצאו בתיהם חרבים ואדמתם כלה שמיר ושית, והיו יגעים הרבה לעשות צרכיהם ולהשיב כל אשר להם לקדמתו. ולכן בדין הוא שיבחר חגי לדבר אל העם דבר ה׳ בראש חדש שהיו בטלים ממלאכה ויכולים לשמוע אליו. ואף על פי שנבואה זו נאמרה אל זרובבל ואל יהושע הכהן הגדול, כאמור בסוף הפסוק, לא אמו״ה הנביא להם לבדם, כי דבר בשער וכל העם שומעים. וכן נאמר בסוף הדברים וישמע זרובבל וגו׳ וכל שארית העם בקול ה׳ אלהיהם (למטה פסוק י״ב).

(ב) **לא עת בא** וגו׳. הלשון הזה מגומגם ולא מתישב היטב. ואומר אני אל תקרא בֹּא כי אם בָּא, כתרגום השבעים, ובלבד שהם לא מתרגמים עת אחרון והוא עקרו בכתוב. ויתורגם ללועזים noch ist die Zeit nicht gekommen, die Zeit u. s. w.

(ד) **העת לכם אתם.** בא אתם לחזק כנוי של לכם, וכיוצא בו ולי אני עבדך (מ״א א׳ כ״ו). ולעומת מה שאמרו הם שלא עת להם לבנות בית ה׳ כשבא הכתוב לשאול העת להם לשבת בבתיהם המה יפול כנגדם החזוק הזה המבטל פעולה מפני חברתה בפועל אחד[1]. וראה מה שאמרתי בביאור ואתה הפקד את הלוים (במדבר א׳ נ׳).

בבתיכם ספונים. ספונים משרת מלמד על סביבות הפעולה, ופירוש הדברים לשבת בבתיכם כשהם ספונים. ובגלל הדבר הזה לא נכנסה ה״א הדעת בראש התאר. והבית תחלה בנוי ואחרי כן ספון. והוא שאמר הנביא בתיכם בנויים, ולא זאת בלבד, כי גם ספונים המה, ובית ה׳ החרב אתם אומרים שעדיין לא באה העת לבנותו. ויתורגם ללועזים in euern Häusern, deren Tafelwerk selbst vollendet.

(ו) **ואין לשכרה.** אין זה לשון שכרון מיין, כי אם שֶׂבר צמאו של הצמא לכל משקה חוץ ממים. וכבר נאמר בדם אשכיר חצי מדם (דברים ל״ב מ״ב).

והמשתכר וגו׳. ועושי שכר אשר לא יזרעו ולא יקצורו, כאומנים והפועלים העושים מלאכת אחרים בשכר, יהיה להם שכרם כנתון אל צרור נקוב שיכנס בפיו ויצא בנקב, כי יקחו מזון ומחיה בדמים יקרים, ושכרם כאשר בא כן ילך.

[1] וכחזוק הזה תמצא אף בלשונות אחרות. וכן אמר קיקרון הרומי eieci ego te armatis hominibus, non deieci, והשתמש בשם הפרצוף למעט פעולה אחרת, ולא פועל אחר.

לפני שעת הדבור ולכן נאמר כנגדו היום ההוא, וכאן שביומו מדבר הנביא הוא אומר היום הזה. וחכמי הגוים נדחקו לפרש פירושם מפני שכל דברי הנביא מכאן ועד סוף פסוק י״ט מעשים שהיו ולא מעשים שיהיו. ואין הדבר הזה סמך לדבריהם. כי עתה הנביא מצוה את עמו לשום עיניהם על דרכיהם לעתיד לבא, ועיניהם תראינה. ולמען ידעו וישכילו מה בין דרכיהם העתידים להיות ובין דרכיהם שהיו עד כה הוא חוזר על דרכיהם הראשונים. ויתורגם ומעלה ללועזים fürderhin.

מטרם שום אבן וגו׳ אין בדברים מכאן ועד סוף הפסוק האחר כדי מאמר שלם, והם כלם תאר הזמן לנאמר בפסוק י״ז.

(טז) **מהיותם בא.** חכמי הגוים משבשים ומגיהים על פי תרגום השבעים מִי הֱיִיתֶם. ולא נראה לי. ואומר אני שטובים הדברים ככתבם. ולא יקשה לך כנוי של מהיותם, אף על פי שהוא שב אל העם שאליו הדבור. כי הלא ראית כדלוג הזה מפרצוף לפרצוף פעמים הרבה. וגזרת מהיותם בא כמו שפירשתי הייתי ביום אכלני הרב (בראשית ל״א מ׳). ופירוש הכתוב מאז היות כן דרככם שיבא הבא אל ערמת עשרים והיתה עשרה. ויתורגם ללועזים von da an, wo es um sie so bestellt war, dass man u. s. w.

(יז) **ואין אתכם אלי.** ראה מה שאמרתי בביאור יש את עבדך (מ״ב ב׳ ט״ז). וכיש כן אין כח פעל כחו. ואין אתכם שנאמר כאן כמו אינכם.

(יט) **ועד הגפן.** השבעים היו קוראים ועד, בחולם, וחכמי הגוים המחדשים ברוכים אחריהם. והעקר כנקוד אשר לפנינו בספרים.

ב

(ג) **מי בכם הנשאר.** ראה מה שאמרתי בביאור כל שארית העם (למעלה פסוק י״ד), וכמוהו נשאר זה, ופירושו הנשאר מאנשי ירושלים בהלכדה, והוא כמוציא שתי כתות, המתים בעיר בחרב וברעב בימי המצור, והילודים שנולדו בבבל, והאחרונה העקר. ויתורגם ללועזים wer von euch die Katastrophe durchgemacht.

(ה) **את הדבר.** כל הדברים מכאן ועד מצרים הסרים בתרגום השבעים, ועל כן חכמי הגוים מוחקים כלם. ולי נראה ששתי התיבות האלה נוספות, ולא יותר. וכשאתה מדלג על שתי התיבות האלה יזה פירוש הדברים בחבורם אל דברי הפסוק הקודם: אני אתכם נאום ה׳, אני אשר כרתי אתכם הברית וגו׳. ויתורגם ללועזים ,ich der mit euch den Bund geschlossen.

(ז) **ובאו חמדת כל הגוים.** אין הלשון הזה כדין, כי הפעל לרבים והשם יחידי ומפני שלא נמצא חמדה רבוי בכל המקרא נראה לי נוסח השבעים המתרגמים חֲמֻדֹת.

(ח) **לי הכסף** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור לי כל הארץ (שמות י״ט ה׳). ואף כאן כן. כי אחר שאמר ה׳ שימלא את ביתו כבוד מחמודות כל הגוים, הוא מסיים ואומר לי הכסף ולי הזהב, להגיד לנו שהרשות בידו לעשות בכסף ובזהב כרצונו.

(ט) **ובמקום הזה אתן שלום.** מקביל אל והרעשתי את כל הגוים האמור בפסוק ז׳, והוא מגיד לנו שביום הרעש אשר בכל הגוים לא ירעש ישראל, כי שלום יהיה לו.

(יב) **הן ישא** וגו׳. אמר רד״ק שאלם תורת הטומאות אולי שכחוה בגלות. ואני מדי קראי דבריו אלה זכור אזכור דרך התלמוד בסוגיא דפתח פתוח שכל מישאו ומתנו במנה ומאתים של כתובה, ואין זכר לנבלה שנעשתה בישראל. ולא כבעלי התלמוד הנביאים. ואף הנביא הזה בשאלו שאלתו זאת לא היתה לו הלכה עקר, וכל חפצו להגיד לעם מה בין קדושה לטומאה, וישמעו ויקחו מוסר. והמוסר יתברר לך בסמוך.

(יד) **כן העם הזה** וגו׳. כמו שכחה של טומאה גדול מכחה של קדושה, כי קדש לא יִקְדש במגע וטמא יִטמא, כן העם הזה לא יחזירו טוביהם את הרעים למוטב, כי הרעים מלמדים את דרכיהם לטובים שבהם להיות כמוהם.

ואשר יקריבו שם וגו׳. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים והקרבנות שהם מקריבים טמאים הם. ואם כן, שם מיותר הוא. ועוד שלפירוש הזה אין לדברים כל חבור אל תשובת הכהנים. ואומר אני שיקריבו משמש כאן פעל עומד ולא יוצא, ככתוב ופרעה הקריב (שמות י״ד י׳). וזה פירוש המקרא כל המקום אשר יקרבו שמה יטמא בקרבתם. וכן מתרגם יונתן, וכמוהו תרגום השבעים, ובלבד שהם מוסיפים כאן ומסיימים ושנאו בשער מוכיח, וסיומם לא נראה לי שעקרו בכתוב. ויתורגם ללועזים und wo sie hintreten, da entsteht Unreinheit.

(טו) **מן היום הזה ומעלה.** חכמי הגוים כלם פה אחד מפרשים ומעלה למפרע, וטעות הוא בידם. כי זה פירוש הכתוב מן היום הזה והלאה, וכמו שנאמר ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה לחק (ש״א ל׳ כ״ה), ובלבד ששם ידובר ביום שהיה

(ט) **הדבר בי.** ולא הוא האיש העומד בין ההדסים העונה, ככתוב בפסוק האחר, ועל כן הוא אומר אני אראך. כמי שאומר אתן לך מקום לראות; ובשמוע האיש העומד בין ההדסים את דברי המלאך ענה ודבר דבריו.

(יא) **כל הארץ ישבת ושקטת,** ואין ישראל יושב ושוקט. ובגלל הדבר הזה ענה המלאך ואמר עד מתי לא תרחם, ככתוב בפסוק האחר. ואין ושוקטת נוסף על יושבת כי אם משרת מלמד עליו, ופירוש הדברים יושבת והיא שוקטת. וראה מה שאמרתי בביאור ושוממה (ש״ב י״ג כ׳).

(יג) **דברים נחמים.** והמה כל הדברים מסוף הפסוק האחר ועד סוף הפרשה הזאת עד תומה.

(יז) **עוד קרא לאמר.** עוד זה משמש עם תפוצינה, ולא עם קרא, ומה שבינו ובין משגהו מאמר בתוך מאמר, והוא נשנה מפני שהופסק בינו ובין תחומו בכל אלה.

ב

(ד) **אלה הקרנות** וגו׳. מימי השבעים ועד היום הזה אין בחכמים כלם יודע גזרת המאמר הזה. חכמי הגוים הראשונים כרוכים אחר תרגום השבעים המתרגמים הקרנות האלה, ואין אלה הקרנות כמו הקרנות האלה. ואחיהם האחרונים המחרשים היו לאחור ולא לפנים, כי המה מתרגמים אלה הן הקרנות. ואם כן, למה נשנה דבר הקרנות אחר שפירשו המלאך כל צרכו לפני מזה (פסוק ב׳)? ולשתי הכתות קשה „אלה". כי שתים יש כאן, קרנות וחרשים, והקרנות נראו לנביא ראשונה והחרשים אחרונה, ועתה כששב אל הקרנות, והִנה המראה הראשון, לא יֵאמר כנגדן אלה הקרנות, ואף לא הקרנות האלה, כי אם הקרנות ההנה. כי „אלה" מקדם מה שאחריו, ולא ישוב אל שלפניו כי אם במקראות מעט שהגונים לכך ואין כאן המקום להזכירם. ועוד שאם כדברי החכמים, ואין אלה הראשון ואלה האחרון לכת אחת כי אם לשתי כתות, היה הכתוב אומר אלה הקרנות וגו׳ ואלה באו, בוא״ו, כמו שנאמר אלה ברכב ואלה בסוסים (תהלים כ׳ ח׳).

וגזרת המאמר הזה מסגולת לשונות בני שם, אין כמוה ללועזים ללשונותם, ועל כן טעו בה החכמים. ואלה הראשון אף הוא שב אל ארבעה חרשים, והוא הנושא, וכל מה שאחריו עד סוף הפסוק הנשוא. והנשוא מאמר שלם, ובו הקרנות אשר זרו וגו׳ הנושא, והנשוא ויבאו אלה וגו׳, ובראש הנשוא וא״ו שהיא כפ״א בלשון ערבי. ונשנה אלה עם הנשוא של המאמר כלו, מפני שהופסק בינו ובין הראשון בכל ההפסק הזה. ומשמע הדברים כמאמרם ללועזים diese — die Hörner, welche u. s. w., ja da kommen diese u. s. w.

להחריד. אין בחכמים דורש לדעת איך יחרידו חרשים את הקרנות או את בעלי הקרנות. ואני, אף על פי שבכל כמו אלה אין אתנו היום הזה לחקור אל נכון עד תכלית דבר, אמרתי אחקורה ואנסה למצוא טעם.

ודע שבימי קדם היו הגוים מצפים את קרנות הבהמות שהקריבו לאלהיהם זהב קודם שנזבחו[1]. ובימי בית שני יש שהיו אף היהודים עושים כן, כמו שנאמר במשנה

[1]) ראה שירי הומירוס Odyss. III, 437.

ספר זכריה.

א

(ד) **הנביאים הראשונים.** אל תאמר שהלשון הזה כולל שמואל ואחיה השילוני ואליהו התשבי ויתר הנביאים הנזכרים בספרים שאנהנו קוראים נביאים ראשונים. כי הנביא הזה העומד אחר גלות בבל ואומר הנביאים הראשונים אומר כן כנגד עמוס והושע וישעיהו ומיכה וכל הנביאים שהיו אחריו עד גלות בבל[1]. וכן מפורש אחרי כן שנאמר אשר קרא ביד הנביאים הראשונים בהיות ירושלים יושבת ושלוה (למטה ז׳ ז׳).

(ה) **אבותיכם איה הם** וגו׳. דברי הפסוק הזה והפסוק האחר זה פירושם בחבורם אל מה שנאמר בראש הפסוק הקודם: הנה מתו גם אבותיכם גם הנביאים הנבאים להם בשמי, ודברי אשר שמתי בפי הנביאים לדבר אל אבותיכם יקום לעולם. כי אתם ידעתם שבאה על אבותיכם כל הרעה אשר דברתי להם. ואולם אבותיכם לא שמעו אלי ולא שבו מדרכיהם עד אשר באה עליהם הרעה ולא יכלו להיטיב מעלליהם עוד, והיתה כל תשובתם ודוים שהתודו ואמרו כאשר זמם ה׳ צבאות לעשות לנו כדרכינו כן עשה אתנו. ואתם אל תהיו כאבותיכם, כי אם שובו אל ה׳ אלהיכם בטרם יעבור זמן תשובה.

(ו) **וחקי** אין חקי זה כחקות פרה אדומה ועגלה ערופה כי אם כמו שפירשתי בטרם לדת חק (צפניה ב׳ ב׳) והוא גזר דין.

וישובו וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור ושבת וכסית (דברים כ״ג י״ד). משם תראה שהפועל שתי פעולות הפוכות זו מזו תאמר לו שב כנגד האהרונה. והיא שיבה זו, ולא תשובה ממעשים רעים. כי נאמר בפסוק הקודם כנגד האבות ולא שמעו ולא הקשיבו, והמה לא שמעו ולא הקשיבו מפני שלא היו מאמינים לדברי הנביאים, עתה כשהם רואים שבאה עליהם הרעה כדבר ה׳ ביד נביאיו, ומודים שמאתו היתה, יפול בורדים לשון וישובו ויאמרו. ויתורגם ללועזים worauf sie anders dachten, denn sie sprachen u. s. w.

(ח) **הלילה.** כל הלילה שבמקרא הלילה שהמדבר עומד בו, או הלילה שלאחר יום הדבור. ואין זה כאחד משניהם, כי זה פירושו בלילה מן הלילות. והלשון הזה כיוצא בו וכשלת היום (הושע ד׳ ה׳).

[1] ונראה לי שבעת ההיא היתה גלות בבל לקץ ימי קדם, והיו אומרים לכל אשר היה לפנית ראשון, ולאשר לאחריה אחרון.

(תהלים ק״ט ו׳). הרי שהשטן עומד לימין מי שעומד בדין, ולא לימין הדיין. ואם כן, ימין זו ימין יהושע הכהן הגדול העומד בדין לפני ה׳.

(ב) **יגער ה׳ בך השטן.** כן דרך העברי הגוער בחברו לאמר לו יגער ה׳ בך. וכאן הושם הדבור בפי הגוער, אף על פי שהוא ה׳ עצמו. והדבר הזה מפורש לך על פי מה שאמרתי בביאור בו נתן ה׳ תשועה לארם (מ״ב ה׳ א׳).

(ג) **בגדים צואים.** כבר קדמני מי שאומר שכן דרך כל העומד במשפט לפני שופטו להיות לבוש בגדי אבל. כי הוא משמעו של בגדים צואים שנאמר כאן, כי אין לאמר שהכהן הגדול היה עומד לפני מלאך ה׳ והוא לבוש בגדים מטונפים. וראה מה שאמרתי בביאור והמלך עובר בנחל קדרון (ש״ב ט״ו כ״ג) בציון שבגליון.

(ד) **העמדים לפניו.** משרתיו העומדים לפניו לשמוע בקולו ולעשות רצונו לכל אשר יצום.

(ה) **ואמר ישימו.** הלשון הזה לא מתישב היטב על הענין. ונראה לי שהדברים כעקרם ודינם וְאָמַר שִׂימוּ.

וילבשהו בגדים. ראה מה שאמרתי בביאור אל ארץ (בראשית ל״ו ו׳). ועל פי הדברים ההם, אחר שנאמר לפני מזה בגדים צואים, בגדים סתם שנאמר כאן בגדים שאינם צואים. ויתורגם בגדים זה ללועזים andere Kleider.

ומלאך ה׳ עמד. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים האלה במעמד מלאך ה׳. ואם כדבריהם, למה נזכר הדבר הזה, וכי תעלה על דעתנו לאמר שהלך המלאך מעל יהושע והוא טרם כלה לדבר? ועמידה זו ככתוב עמדו לא ענו עוד (איוב ל״ב ט״ז). ופירוש הכתוב ומלאך ה׳ שותק ולא מדבר עד שהלבישוהו, ואז גמר דבריו והבטיח לו את הבטחתו. ויתורגם ללועזים während der Engel JHVHes inne hielt.

(ז) **תדין את ביתי** תדין את דין ביתי לשמור עליו ולעשות צרכיו.

ואתן לך מהלכים וגו׳. כמו שנאמר לַעְשֵׂר (דברים כ״ו י״ב), בַּעְשֵׂר (נחמיה י׳ ל״ט), ושניהם הבנין הכבד הדגוש, כן מהלכים זה כמו מְהַלְּכִים. ופירוש המקרא הזה ואצוה לך מלאכים לשמרך והם יהיו מהלכים במקום שאלה עומדים, כלומר מלאכים גדולים וחשובים מאלה. ומשמע הדברים ללועזים so will ich dir welche [zu Schutzengeln] geben, die sich frei sollen bewegen dürfen, wo diese da stille stehen müssen.

(ח) **שמע נא יהושע.** לא הבינו החכמים בכל דברי הפסוק הזה אפילו דבר אחד בחבורו, ועל כן יש מהם חושדים את סוף הפסוק ביתור.

אתה ורעיך. החכמים כלם אומרים שזה פירוש הדברים שמע אתה וישמעו רעיך עמך, ולא כן הדבר, כמו שאראך לדעת בסמוך.

הישבים לפניך שרים גדולים וחשובים כמוך שלא יעמדו מפניך. ומכאן ראיה למה שאמרתי בביאור הפסוק הקודם. כי ברור הדבר שנאמר כאן הלשון הזה כדי שיקביל היושבים אל העומדים ואל מהלכים שנאמר שם. ואם כן, גם שם מקביל מהלכים אל העומדים ושכנגדו הוא.

כי אנשי מופת המה. המאמר הזה הוא הפעול של שמע, ובתחלה זה לשון הדברים שמע נא יהושע הכהן הגדול כי אתה ורעיך היושבים לפניך אנשי מופת אתם; וכמו שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א׳ ד׳) ושיעור

במעלי בכורים לירושלים והשור הולך לפניהם וקרנותיו מצופות זהב (בכורים ג׳ ג׳). ומפני שצפוי הקרנים תחלת זביחה הביא הכתוב הזה על ארבע מלכיות שדמה אותן לבעלי קרנים חרשים[1]) להחרידן. ומשל הוא לבהמה שרואה את החרש בא לצפות קרניה והיא חרדה מפניו, כי נפשה יודעת שקרובה שעתה למות.

לידות את קרנות. ממה שמקביל אליו „הנושאים קרן" שבסוף הפסוק שמענו שלידות את קרנות זה משמעו להוריד בחזקה את הקרנות הנשואות.

(ו) **למד את ירושלם. בא האיש הזה להזכיר אלינו** שבימים ההם יושבי ירושלים מתי מעט. וכנגד הדבר הזה נאמר אחרי כן פרזות תשב ירושלים מרב אדם ובהמה (למטה פסוק ח׳).

(ח) **ויאמר אליו.** המלאך האחר שיצא לקראת רעהו הדובר בנביא אמר אליו, ולא כחכמים העושים המלאך הראשון הפועל. לפי שאם כן, מה שליחותו של המלאך האחר, ולמה נזכר? ונראה שהמלאך האחר שמע הדברים מאחורי הפרגוד ומהר ויצא לבשר הבשורה.

(יב) **אחר כבוד שלחני.** אין בכל החכמים יודע פירוש הדברים האלה. ואנחנו הלא ידענו שהבית הזה האחרון היה חסר כבוד הבית הראשון, ועל כן הבטיח ה׳ לאחד מנביאיו שימלאהו כבוד משלל הגוים, כמו שנאמר והרעשתי את כל הגוים ובאו חמדת כל הגוים ומלאתי את הבית הזה כבוד אמר ה׳ צבאות (חגי ב׳ ז׳). והכבוד ההוא מפורש לנו שם בפסוק האחר שנאמר לי הכסף ולי הזהב. והוא הכבוד שנאמר כאן. ופירוש הכתוב ה׳ שלחני אל הגוים להביא משם אוצרות כסף וזהב וכבר הראיתיך כיוצא בו בביאור כבוד מכל כלי חמדה (נחום ב׳ י׳). והדברים מאמר בתוך מאמר. ויתורגם ללועזים nach Schätzen hat man mich geschickt.

נגע בבבת עינו. עין זו עֵין הנוגע, ולא עין ה׳. וכן פירש רד״ק, וכן דעת יונתן, ולכן מתרגם דברים כמשמעם כד מושיט ידיה למקרב בגלגלי עינוהי, ואלו היתה לו עין זו עין ה׳ היה יגע להסב פני הדברים כאשר יעשה בכל כמו אלה. ויתורגם ללועזים der mag ebenso wohl seinen eigenen Augapfel antasten.

(טו) **והיו לי לעם** וגו׳. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לו תחת לי ואף ושכנו תחת ושכנתי, והמחדשים שבחכמי הגוים כרוכים אחריהם. והעקר ככתוב לפנינו בספרים. ופועלו של והיו הגוים הנלוים.

(טז) **ונחל ה׳ את יהודה.** יונתן המתרגם ויחסין היה קורא ונִחֵל, הבנין הכבד הדגוש, והעקר כנקוד אשר לפנינו, ופירוש הדברים כמו שאמר רד״ק ישיקה ה׳ את יהודה לו לנחלה.

ג

(א) **עמד על ימינו.** אמר איבלד שימין זו ימין ה׳, והשטן עומד ישם ומקום עמדו כבוד לו, ושכח מקרא מלא שנאמר כנגד העומד בדין ושטן יעמוד על ימינו

[1]) ואל תתמה שקרא הנביא לאומנים ההם חרשים, ולא קראם צורפים, כי חרש משמעו עושה מלאכה בכל מתכת, בברזל ובזהב. וכן בשירי הומירוס נקרא האומן המצפה קרני הבהמה הקרבה על המזבח χάλκευς והוא עקרו חרש ברזל. ראה שם III, 432.

(ז) **והוציא.** זרובבל יוציא. **תשאות** קולות של בני אדם קוראים חן חן לה, וכנוי של לה לאבן. ופירוש הדברים כשיוציא זרובבל את האבן הראשה ויעלנה למקומה בראש הבנין יהיו העם קוראים ואומרים מה יפה האבן ומה רב חנה.

(י) **את האבן הבדיל.** חכמי הגוים המחדשים אומרים שאבן זו משקלת הבנין, או החוט שבו קשורה המשקלת והוא לבנין לקו ובו יִבָּנֶה סדר ישר. ולא כן הדבר. והאבן הזאת והאבן הראשה (למעלה פסוק ז') אחת הן, והיא האבן שהושמה לפני יהושע (למעלה ג' ט'). כי באבן ההיא נאמר הנני מפתח פתוחיה, והפתוחים הקוקים בעט ברזל והחקק ימלא עופרת או בדיל, ומפני שמראה העופרת שונה ממראה האבן נכרים אותיות הפתוחים ונראה הכתב לעין רואה. שכן נאמר במקום אחר במעשה פתוחי אבן בעט ברזל ועופרת לעד בצור יוחקו (איוב י"ט כ"ד). ופירוש אבן הבדיל האבן שעליה אותיות של בדיל. ויתורגם ללועזים der Stein mit der bleiernen Inschrift.

שבעה אלה עיני ה'. מכאן ראיה למה שאמרתי בפירוש האבן הבדיל, לפי שאם האבן הבדיל היא המשקלת מה לה ולשבעה עיני ה'? ולדברי לא קשה, כי האבן ההיא היו פתוחיה שבעה שטחים, והם נקראים עינים, כמו שאמרתי במקומם, והעינים ההם אות ומופת לעיני ה'.

(יב) **הזהב.** השמן אשר עינו כעין הזהב. וכבר נאמר בּיין כן, כמו שהָראית לדעת בביאור כוס זהב בבל (ירמיה נ"א ז').

(יד) **העמדים** וגו'. עבדי אדון כל הארץ העומדים לפניו לשרתו ולעשות רצונו. והמה זרובבל ויהושע הכהן הגדול. וקראם שניהם בני היצהר על שם משיחתם.

ה

(ג) **כמוה נקה.** קוטש המתרגם כמוה kraft derselben, כלומר על פיה או ככתוב בה, לא זכר שלא הגיד לנו הנביא שהיתה מגלה זו כתובה. ועוד שאין תרגומו במשמע כמוה. ואנחנו יפורשו הדברים האלה מדעתנו שהנביא רואה את המגלה והיא עפה ולא נוגעת בארץ. לפי שאם כן, זה פירוש הכתוב: כמגלה הזאת שהורמה מעל הארץ, כן יהיו הגנב והנשבע בשם ה' לשקר פורחים באויר, כי לא תהיה להם תקומה בארץ.

(ה) **ויצא המלאך** וגו'. הוי חכמים מחוכמים ונואלו בנקודה אחת וישתים! כי החכמים כלם מפרשים הדברים האלה כנקודם, ולא ישימו אל לבם לאמר מאין יצא המלאך, ואנה יצא? ואני, ממה שנאמר אחרי כן וישלך אותה אל האיפה (למטה פסוק ז') שומע אני שהאיפה ביד המלאך. ואם כן, הדבר ברור כאור השמש בצהרים שאין ויצא זה נקוד כדין, ודינו וַיֹּצֵא, הבנין הכבד הנוסף, והוצאה זו כהוצאת הכנם (שמות ח' י"ד), ופירוש ויוצא המלאך המלאך הוציא דבר לעיני הנביא, והוא נראה לו עתה אחר שלא ראהו לפני מזה. ולא נזכר הדבר שהוציא המלאך, והוא למד מענינו שהוא האיפה. ויתורגם ללועזים da liess der Engel, der mit mir sprach, etwas zum Vorschein kommen.

מה היצאת הזאת. סוף הפסוק הזה מעיד עלי שאמת פירשתי את ראשו כי היוצאת היא אשר הוציאה המלאך. ומשמע הדברים האלה: מה הדבר החדש הזה הנראה לך עתה.

הדברים וירא אלהים כי טוב האור, כן נפרד כאן נושא מאמר הפעול ונעשה כעין פעול של שמע[1]). ואמר הכתוב המה, ולא אמר אתם, על שם רעיך, כי המה הרבים.

כי הנני מביא וגו׳. תלוי במופת שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים מופת המה שאני מביא. ואין עבדי צמח הפעול של מביא, כי מאין יביאהו? ואת זה כמו עם ופירוש הדברים אנשי מופת המה על אשר אני מביא עם צמח עבדי. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים höre, Josua, Hoherpriester: du und deine Genossen, die an Würde dir gleichkommen, (wörtlich: die in deiner Gegenwart sitzen dürfen) ihr seid Vorzeichen dessen, .was ich mit meinem Knechte Zemach kommen lasse

(ט) **על אבן אחת שבעה עינים.** העינים האלה כנגדם בנמשל עיני ה׳ (למטה ד׳ י׳), והמה במשל ככתוב עין כל הארץ (שמות י׳ ט״ו) שמשמעו פני כל הארץ. ופירוש עינים כאן חלקי השטח שעליו יפותח הפתוח. ומפני שלא משמש עין זה כמשמעו נאמר שבעה עינים, לשון זכר. ויתורגם עינים זה ללועזים .Felder

ד

(א) **ויעירני כאיש** וגו׳. ראה מה שאמרתי בביאור עד שלחך (בראשית ל״ח י״ז) בסוף דברי. ועל פי האמור שם זה פירוש הדברים האלה ויעירני ואהי כאיש אשר יֵעור משנתו.

(ב) **וגלה.** לא נקודה כדין, ודינה בה״א רפויה, וכן נאמר בפסוק האחר מימין הגלה בלא מפיק. וכן מתרגמים השבעים אף כאן בלא כנוי כנגד המנורה.

שבעה ושבעה. אמר רש״י שכפל שם המספר לחלק ולתת שבעה מוצקות לכל נר. ואם כדבריו, היה הכתוב אומר שבעה שבעה, בלא וא״ו החבור, כי כן דין כל כמו אלה. ואומר אני שאחת משתי תיבות אלה מיותרת, והיא היתה כתובה בתחלה בגליון על ידי מגיה שבחר בה מחברתה, ולבסוף נכנסה אף היא אל גוף הספר והיא שם עד היום הזה. ונראה לי שושבעה העקר. כי אף על פי שהאומר כאן שבעה לא חטא בלשונו, הדרך השגור תחלת דברים בוא״ו החבור.

אשר על ראשה. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, לפי שאין הנרות על ראש המנורה. ובגלל הדבר הזה יש מחכמי הגוים חושדים כל הדבור הזה ביתור. ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שאשר לבדו מיותר, ועל ראשה שב אל מוצקות, ולא אל לנרות.

(ו) **זה דבר ה׳.** הדבר הזה שראית במנורה הוא דבר ה׳. והלשון כמו שנאמר דבר ה׳ הוא (מ״ב ט׳ ל״ו). ובלבד ששם יש במשמע דבר ה׳ קיומו, וכאן הרמז המרמז עליו.

לא בחיל ולא בכח. כמו שראית כל צרכי נרות המנורה באים מלמעלה, שהשמן יורד מאליו מן הזיתים שמשני עבריה אל תוך הגולה, וממנה אל תוך המוצקות, ומהם אל תוך הנרות, כן תהיה עזרת זרובבל מן השמים לא בידי בן אדם.

---

[1]) ואמרתי כעין פעול מפני שפעול הוא בענין ולא פעול ממש לדקדוקי הדברים, לפי שנאמר אתה, ולא נאמר אותך.

(ז) **והאמצים.** טעות סופר הוא זה, ועקרו האדֻמים, כי המה עדיין לא הגיד המלאך אנה יוצאות והוא לא גומר דבריו להגיד בפירוש להיכן יצאו. מפני שאהר שנזכרו לפני מזה צפון וים ותימן, הדבר למד מענינו שאלה יוצאות קדמה.

ויבקשו ללכת שב אל ארבע המרכבות ולא אל האחרונה לבדה. ומכאן והילך דברי זכריהו שמדבר בשם עצמו, ולא מן הדברים ששם בפי המלאך. **ויאמר.** המלאך הדובר בזכריה אמר.

(ח) **הניחו את רוחי.** רוח זה חמה, והלשון בכתוב והניחותי חמתי בם (יחזקאל ה׳ י״ג). ויתורגם ללועזים werden meinen Zorn auslassen.

(י) **מאת הגולה** המתנה הנתונה מאת הגולה אשר בבבל. **מאת חלדי** מפרש מאת הגולה וקורא הנותנים בשמותם.

(יא) **ושמת בראש יהושע** וגו׳. כבר אמרו אחרים לפני שהמקרא הזה לקה בחסרון, והוא בבתחלה בראש זרובבל בן שאלתיאל ובראש יהושע, כי טעה הלבלר ודלג מן בראש אל בראש והשמיט מה שבינתים. ונראים לי דבריהם. כי הנה נאמר לפני מזה ועשית עטרות, ומעוט עטרות שתים, ואין שתי עטרות לראש אחד.

(יב) **ומתחתיו יצמח.** הרוצה לדעת ולהבין את הדברים האלה על ברים יזכור מה שנאמר ביהודה הנכנעת למלך בבל והיא נמשלה כגפן ששתלה הוא לפנות דליותיו אליו ושרשיו תחתיו יהיו (יחזקאל י״ז ו׳). ועל פי המקרא ההוא זה פירוש ומתחתיו יצמח: שרשיו יהיו תחתיו ולא תחת מלך ממלכי הגוים. וראה מה שאמרתי בסוף הפרשה. וחכמי הגוים אומרים שפועלו של יצמח סתום, ומפרשים שבכל מדרך כף רגלו יצמחו צמחים, והדבר הזה רמז שתהא השעה מצלחת לו. ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב, ואף חסרים טעם.

(יג) **והיה כהן על כסאו.** השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב על ימינו, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים המחדשים. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא על ימין פלוני כי אם בשטן העומד על ימין מי שהוא שוטנו[1], בכתוב והשטן עומד על ימינו (למעלה ג׳ א׳). ושם יפול לשון „על" מפני שהשטן המשטין קם לאויב למי שעומד בדין, והלשון השגור בכל כתבי הקדש לימין פלוני למסע ומימין פלוני למנות. ובגלל הדבר הזה אמרתי שהמקרא הזה כתוב לפנינו בבתחלה ואין לנוסח שבתרגום השבעים יסוד.

(יד) **לחלם.** הדבר ברור שטעות סופר הוא, ועקרו לחלדי, ככתוב למעלה פסוק י׳ מחלדי.

ולחן. נחלקו החכמים בפירושו. יש אומרים שהוא שם איש, ואחרים אומרים שם דבר ומפרשים לחן בן צפניה לחסד שעשה בן צפניה. והכת האחרונה היא כת המחדשים, ובאמרם שחן משמעו חסד מראים לדעת שלא יודעים בטיב לשון המקרא. ואף דברי הכת הראשונה לא נראים לי. ואומר אני שלחן זה חוץ למקומו הוא, ומקומו בסוף הפסוק בין לזכרון ובין בהיכל. כי בתחלה השמיט הלבלר תיבה זו וכתבה בגליון, ואחרי כן נכנסה משם אל גוף הספר שלא במקומה. וכשאתה מדלג כאן על לחן יהיה ידעיה בן צפניה הוא אשר נקרא לפני מזה יאשיה בן צפניה,

---

[1]) ואם לך אזן לבחן מלין לא תשיבני מן הכתוב האומר נטה לך על ימינך או על שמאלך (ש״ב ב׳ כ״א), כי שם „נטה" גורם, וכן נאמר ואפנה על ימין או על שמאל (בראשית כ״ד מ״ט).

(ו) **מה היא ויאמר** וגו'. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי ויאמר שתי פעמים למה לי. ומחכמי הגוים יש אומרים שכל הדברים האלה מן ויאמר עד ויאמר אין עקרם בכתוב. ואם כדבריהם לא השיב הנביא על שאלת המלאך הדובר בו, כי לא הגיד מה היוצאת. ואומר אני שלא מיותר כי אם ויאמר הראשון לבדו, והוא נתוסף על ידי מי שלא מצא בדברי זכריה האלה תשובה לשאלת המלאך. ובאמת יש כאן כדי תשובה. כי המלאך דבר לאמר מה היוצאת הזאת, והנביא חוזר ושואל מה היא זאת האיפה היוצאת, והלא יש בשאלתו זאת תשובה לשאלת המלאך, כי ק"א שם ליוצאת והגיד שהוא רואה אותה כאיפה. ולשון מה היא זאת האיפה ככתוב מה המה אלה (למעלה ד' ה'). והלשון הזה לשון אחרית הימים. וכשאתה מדלג על ויאמר הראשון, זה תרגום הדברים ללועזים was bedeutet dieses Epha, das da zum Vorschein gekommen ist?.

זאת עינם בכל הארץ. נלאו חכמי הגוים לפרש המקרא הזה ככתבם, והם כרוכים אחרי תרגום השבעים המתרגמים עינם כאלו היה כתוב עֲוֹנָם. ואני אומר טובים הדברים ככתבם, ובלבד שעין זו כעין הבדולח (במדבר י"א ז'), וכעין החשמל (יחזקאל א' ד'). ופירוש הדברים זאת דמותם כאשר הם בכל הארץ. וכנגד הרשעה שבאיפה אמר כן. ויתורגם ללועזים das ist ein Bild von ihnen, wie sie sind im ganzen Lande.

(ט) **בין השמים ובין הארץ.** מפורש לך כל צרכו בביאור ש"ב י"ח ט'. ואלו הייתי מתרגמם ללועזים, תרגמתי הדבור כלו in die Luft.

(יא) **והניחה.** אין כבנין הזה בלשון המקרא. והשבעים היו קוראים וְהִנִּיחֻהָ, ואין ספק בדבר שכן דינו. והכנוי לאיפה, והפועל שתי הנשים הנושאות אותה.

ו

(ג) **ברדים אמצים.** אמוצים מפרש ברודים, ולבי אומר לי שאין עקרו בכתוב, לפי שאם לא כן, ושניהם יחד למראה אחד, היה הכתוב אומר ברודים ואמוצים, בוא"ו החבור, כמו שפירשתי נקוד וטלוא (בראשית ל' ל"ב).

(ה) **אלה** וגו'. אין ארבע רוחות השמים הנשוא, לפי שאם כן היה הכתוב אומר היוצאות, בה"א הדעת. ויוצאות לבדו הנשוא, וארבע רוחות השמים תאר המקום והוא מגיד לנו להיכן יוצאות. ופירוש הדברים אלה יוצאות לארבע רוחות השמים. וראיתי לפרש כן, מפני שכל „ארבע רוחות השמים" שבמקרא המקומות שמשם נושבות הרוחות, ולא הרוחות עצמן[1]), והדבר ברור שלא עלתה על דעת המלאך לאמר שהמקומות ההם יוצאים מהתיצב על אדון כל הארץ. ויתורגם ללועזים diese ziehen aus nach den vier Himmelsgegenden.

מהתיצב על וגו'. הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור התיצב על עולתך (במדבר כ"ג ג'). ויתורגם ללועזים nachdem sie sich gestellt vor den Herrn der Welt.

(ו) **והלבנים יצאו.** מקרא קצר הוא זה, ומלואו ואשר בה הלבנים, כלשון שבראש הפסוק.

---

[1]) ראה למעלה ב' י', ודניאל ח' ח', וי"א ד'.

יתואר המתואר באמת להוציא כל דבר זולתה, ולא להוציא שקר לבדו. כי אין דרך אחרת מדרך הרן שקר, ולא שקר זרע אחר מן הזרע שמדבר בו הנביא, ובלבד שלא מן השם הוא. וכן יאמר הפרנקי vrai, veritable והאנגלי true לתאר התאר הזה. והיא אמת שבכאן, ופירוש עיר אמת עיר ששמה נאה לה וכשמה כן היא, לפי שכראוי וכהגן ככה לה. ויתורגם ללועזים der das Ideal von einem Staate או echte Staat.

(ו) **גם בעיני יפלא**, כי לא ראויה ירושלים לכל הטובה הגדולה הזאת אשר אני אומר לעשות לה, ובכל זאת אעשנה לה כחסדי וכרב רחמי.

(ט) **אשר ביום יסד** וגו׳. שב אל הדברים, כלומר את הדברים אשר נבאו לכם הנביאים ביום אשר יוסד בית ה׳.

(י) **ואשלח.** מחכמי הגוים יש משבשים נקודו וקוראים וָאשלח. והנביא דבר כנקוד לפנינו מפני שנתכוון לפעולה הולכת והֹוָה.

(יב) **כי זרע השלום** וגו׳. יש בחכמי הגוים מי שאומר שטעות יש כאן בפיסוק תיבות, והוא מגיה וקורא זַרעָה שלום, ומשיב כנוי של זרעה אל שארית העם הזה, ועושה הדברים מאמר בפני עצמו. ואין לדבריו טעם, אף על פי שגדולי החכמים כרוכים אחריו.

ודע שאין זרע זה זרע זרוע כי אם תבואת הזרע, והוא ככתוב התאמין בו כי ישיב זרעך (איוב ל״ט י״ב). וזרע השלום הוא הנושא, ומה שאחריו הנשוא. ואמר הכתוב כן, לפי שהשלום הוא הגורם לדבר הזה שהגפן תתן פריה וגו׳. ואין שלום זה שלום מן הצר הנזכר לפני מזה (פסוק י׳) כי אם שלום מן ה׳. כי בימים הראשונים, בסוף ימי בית ראשון וגלות בבל וקודם שנוסד הבית הזה האחרון היה ה׳ אלהי ישראל כאויב לעמו, שכן אמר המקונן היה אדני כאויב בלע ישראל (איכה ב׳ ה׳). וכנגד הימים ההם נאמר בפסוק הקודם ועתה לא כימים הראשונים אני לשארית העם הזה, ונאמר עוד אחרי כן כאשר זממתי להרע לכם בהקציף אבותיכם אותי וגו׳ כן שבתי וזממתי בימים האלה להיטיב את ירושלים (למטה פסוק י״ד וט״ו). וכנגד החזרה זו שאמר ה׳ להחזיר עטרת ישראל לישנה להיות להם לאלהים והם לו לעם כבנעוריהם נאמר כאן שלום, כאלו נלחם ה׳ בעמו עד הנה ועתה השלים עמו. ובגלל שלום ה׳ עם ישראל יהיה הדבר הזה שהגפן תתן פריה וגו׳. ולא יפורש שלום זה כי אם כמו שאמרתי, לפי ששלום מבשר ודם יהיה בגללו הדבר הזה שהגפן תתן את פריה וארץ את יבולה, כי באין שלום אין עבודת אדמה ואשר יצמח יאכל האויב, אבל לא יגרום שלום אדם שיתנו השמים טלם. ויתורגם ללועזים denn die Folgen dieses wiederhergestellten Verhältnisses werden sein, dass der Weinstock seine Frucht trage.

והנחלתי וגו׳ את כל אלה. מהו כל אלה? אין בדברי הכתוב כי אם שלש, פרי הגפן, ויבול הארץ, וטל השמים, וכנגדם לא יֵאמר כל אלה. ואף אין אדם נוחל פרי גפנו ויבול אדמתו, וכל שכן שלא יפול לשון נחלה בטל השמים. ובגלל הדבר הזה אין כל אלה שנאמר כאן כי אם כמו שפירשתי בביאור עושה כל אלה (ישעיה מ״ה ז׳). ופירוש הדברים אנחיל את שארית העם הזה את כל העולם כלו[1].

[1] וכעין הבטחה זו מבטיח נביא אחר. ראה מה שאמרתי בביאור אשר נקרא שמי עליהם (עמוס ט׳ י״ב).

וכאלה רבות בכתבי הקדש. וכשהושם לחן במקומו הראשון פירוש לזכרון לחן להזכירם לחן לפני ה׳ כלומר לתת אותם לחן לפני ה׳. ויתורגם לזכרון לחן ללועזים um sie zu ihrem Vortheil in Errinerung zu bringen.

(טו) **והיה אם שמוע** וגו׳. וחסרה תשובת התנאי. והדברים ההסרים נראה לי שלא בטעות סופר נשמטו כי אם הוסרו מדעת. כי היו הדברים דברים טובים והבטחות גדולות לימי זרובבל כהבטחות שלימות המשיח, ואחרי כן כשלא נתקיימו ההבטחות בזרובבל הוסרו מעל הספר משום כבוד הנביא. וראה מה שאמרתי בביאור ומתחתיו יצמח (למעלה פסוק י״ב).

ז

(א) **היה דבר ה׳ אל זכריה.** כבר קדמוני אחרים לאמר שכל הדברים האלה מיותרים, לפי שמפסיקים בין חלקי תאר הזמן, ואף לא יתישבו עליהם דברי הפסוק האחר.

(ב) **בית אל שראצר** וגו׳. התרגומים העתיקים עושים בית אל שם מקום והוא להם בית אל העיר העתיקה. והדבר ברור שאין הדין עמהם, כי למה ישלחו האנשים ההם בית אל והכהנים והנביאים בירושלים? ויש חכמים עושים בית אל שם אדם כשראצר ורגם מלך. ואחרים מחברים אל עם שראצר ואומרים ששם האיש ההוא אל שראצר, ומפרשים בית אל שראצר כמו של בית שראצר ואין דבריהם ראויים לזכרון. ולי נראה שבית אל זה טעות סופר ועקרו בְתוּאֵל כשם אבי רבקה. ובתואל איש מן השולחים, והשולחים שלחו ירושלימה.

(ה) **הצום צמתני אני.** בא אני לחזק כנוי של צמתוני, והחזוק למעט הצמים עצמם, וכמו שנאמר בפסוק האחר הלא אתם האוכלים.

(ז) **הלוא את הדברים** וגו׳. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב אֵלה תחת הלא, ואחריהם כרוכים חכמי הגוים האחרונים. ורש״י ורד״ק אומרים מי גרם לכם הצום והמספד הלא דברי התוכחות אשר קרא ה׳ וגו׳. ולא עמדו אלה ואלה על טעם המקרא. והדברים האלה כלם הנושא, ודברי פסוק ט׳ המה הנשוא ומשמש את עם הנושא לחזוק, וכבר הראיתיך לדעת כיוצא בו בביאור ואת התרגזך עלי (מ״ב י״ט כ״ז).

(ח) **ויהי דבר ה׳** וגו׳. כל דברי הפסוק הזה מיותרים, והם נתוספו על ידי מי שלא הרגיש בחבור הדברים וטעה טעות רש״י ורד״ק.

ח

(ג) **עיר האמת.** אין אמת זו כפשוטה וכמשמעה, ואין פירוש עיר אמת עיר שיושביה אנשי אמת, לפי שבכעין זו נאמר קריה נאמנה (ישעיה א׳ כ״א וכ״ו), ולא כלשון הכתוב הזה. והנה אמר עבד אברהם דרך אמת (בראשית כ״ד מ״ח) כנגד הדרך שבה הלך ומצא אשה לבן אדניו כאשר צוהו, מפני שהדרך ההיא לבדה דרך חפצו, הדרך האחת הדרושה לחפצו, אין עוד מלבדה. וכן אמר הנביא כנגד ישראל נטעתיך שורק כלו זרע אמת (ירמיה ב׳ כ״א), מפני שהזרע ההוא ראוי לצמוח ויהיה לגפן טובה ומשובחת כאשר חפץ ה׳. ועתה הלא תראה שבשני המקראות ההם

וכל שבטי ישראל. עין אדם כלל, וזה פרט, וכלל ופרט פרט עקר, כמו שנאמר את הארץ ואת יריחו (יהושע ב׳ א׳) ויריחו היא העקר. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים denn JHVHes ist das Menschengeschlecht und zumal sämmtliche Stämme Israels.

(ז) **כאלף ביהודה.** תרגמו יונתן כרברבין דבית יהודה. ואם כן, ברכה היא זו לפלשתים, והנביא הזה לא בא לברך את אויבי עמו. ואומר אני אל תקרא כאלוף כי אם כְּאֶלֶף (כי לא משמש אלוף לשון שר וגדול כי אם בעשו הוא אדום), ופירוש הכתוב יכנעו פלשתים לישראל והיתה ארצם לו והם ילהמו מלחמותיו כאחד מאלָפיו. וסוף הפסוק האומר ועקרון כיבוסי מסייע לי. וכבר היה לפני מי שפירש את המקרא הזה כן. וראה מה שאמרתי בביאור אלופי יהודה (למטה י״ב ה׳).

(ח) **כי עתה ראיתי בעיני** כי זה כבי״ף השמוש בלבד, וכבר הראיתיך כאלה רבות. ועל דבר „ראיתי בעיני" ראה מה שאמרתי בביאור ברגלי אעבורה (במדבר כ׳ י״ט). ויתורגם ללועזים wie ich nun wirklich sehe.

(ט) **הנה מלכך יבוא לך.** ביאה זו היא שפירשתיה בביאור בחזק יבא (ישעיה מ׳ י׳). **צדיק ונושע הוא.** מנצח ונחלץ מצרה הוא. **עני ורכב על החמור,** מאין סוס לרכוב עליו, כי יכרית ה׳ סוסיו, כאמור בפסוק האחר. ואם בכל זאת יהיה צדיק ונושע, הדבר ברור שנושע הוא בה׳ אלהיו, ולא בכח ידו.

(יא) **אין מים בו.** חכמי הגוים המחדשים אומרים שהדברים האלה מיותרים. ולא נראה לי כן. ואומר אני שבימי קדם לא היה בלשון העברים שם שמשמעו בית אסירים והיו קוראים לבית אסירים בור אשר אין בו מים. וראה מה שאמרתי בביאור בין השמים ובין הארץ (ש״ב י״ח ט׳) ובביאור והוט שתים עשרה אמה (מ״א ז׳ ט״ו).

(יב) **שובו לבצרון.** הכמי הגוים הראשונים מפרשים בצרון לשון יבשה, והמחדשים אומרים שהוא לשון מבצר. ולשתי הכתות לא יפול לבצרון על לשון אסירי התקוה שנאמר אחריו. ולי נִראה שבצרון מלשון לא יבצר מהם (בראשית י״א ו׳), ומשמעו מה שאי שאפשר. ושובו זה טעות סופר, ועקרו שְׁבוּ, כמו שמתרגמים השבעים, והוא משמש עם למ״ד התשמיש שפירשתיו בביאור תשב בדמי טהרה (ויקרא י״ב ד׳). ופירוש שבו לבצרון חכו לאשר יפלא בעיניכם ונראה כדבר שאי אפשר.

גם היום מגיד וגו׳. נוסף על שבו לבצרון, והיום משמש עם שבו, אף על פי שלא נשנה בראשו למ״ד של לבצרון. ומגיד שב אל היום. ואל תתמה שנתן הכתוב הזה ליום הגדה, שהרי נאמר יום ליום יביע אומר (תהלים י״ט ג׳), ונאמר ימים ידברו (איוב ל״ב ז׳). ומשנה אשיב לך הוא הדבר שמגיד היום. וזה פירוש הכתוב והכו ליום אשר בו יִוָּדַע כי משנה אשיב לך. ויתורגם המקרא כלו ללועזים harret dessen, was euch unmöglich scheint, wie auch des Tages, der es klar darthun wird, dass ich dir doppelten Ersatz leiste.

(יג) **מלאתי אפרים.** ראה מה שאמרתי בביאור מלוא הגוים (בראשית מ״ח י״ט), ובביאור וימלא אחרי (במדבר י״ד כ״ד). ועל פי הדברים ההם זה פירוש הכתוב הזה שמתי את אפרים כקשת שנתן לה דורכה מלואה. ויתורגם המקרא בחבורו ללועזים denn ich habe mir Juda wie einen Bogen gespannt, Ephraim hergerichtet auf seine volle Tragweite.

ובשביל שהוא פירוש כל אלה נאמר כנגד ישראל בנבואה זו שארית העם הזה להשמיענו מה גדול הדבר שאומר ה׳ לעשות, כי ינחיל שארית עם אחד תבל כלה. וממה שנשארו הדברים בספר, ולא הוסרו על ידי מסדריו מן הטעם שהזכרתי בסוף פרשה ו׳, למדנו שלא היו המסדרים יודעים פירוש „כל אלה" שנאמר כאן, כמו שאין בחכמים יודע עד היום הזה. ויתורגם ללועזים und ich werde das Resetchen dieses Volkes zu Erben des Weltalls einsetzen.

(טו) **כן שבתי זממתי.** שיבה זו חזרת החוזר בו ועובר מפעולה לפעולה הפוכה ממנה. והצד השוה שבמשל ונמשל ולא נחמתי שבסוף הפסוק, ופירוש הדברים כן הורתי עתה וזממתי בימים האלה להיטיב לכם ולא אנחם. ויתורגם ללועזים so bin ich nun anderen Sinnes und gedenke u. s. w.

(כג) **עשרה אנשים.** ראה מה שאמרתי במספר הזה בביאור ובין עשרת ימים (נחמיה ה׳ י״ח).

ט

(א) **משא.** ראה מה שאמרתי בביאור חזון ישעיהו (ישעיה א׳ א׳). ועל פי הדברים ההם יש במשא זה כדי מאמר שלם והוא מגיד לנו שם הנבואה הזאת, ולא כבעל הטעמים שחברו אל שלאחריו. וכל הדברים מכאן ועד סוף הספר לא דברי זכריה הם, כי נביאים אחרים אמרום, ומאומריהם יש שקדמו לזכריה ויש שקדם הוא להם.

דבר ה׳ בארץ חדרך. יש לה׳ דברים אל ארץ חדרך, וכאשר ידבר כן יהיה לה. **ודמשק מנחתו.** לא יפורשו הדברים האלה כנקודם. ואומר אני אל תקרא מְנֻחָתוֹ כי אם מִנְחָתוֹ כמו שמתרגמים השבעים, ופירוש הכתוב ודמשק מביאים לו מנחה, כלומר נכנעים לפניו. והדבר למד מענינו שתפש בחדרך ודמשק מפני שהיו רחוקות זו מזו מאוד, להגיד לנו שה׳ מושל בכל הגוים. והמפרשים דברים כמשמעם לא זכרו שאין בכל נבואה זו דבר על חדרך ודמשק. ויתורגם ללועזים JHVH hat das Wort über Chadrach, und ein Recht auf Huldigung in Damaskus.

כי לה׳ עין אדם. חכמי ישראל אומרים שתהיינה עיני אדם נשואות אל ה׳, וחכמי הגוים אומרים שעין זו עין ה׳ והוא השם עינו על האדם. ולחכמי ישראל קשה למה פתח הנביא כן, והוא לא מדבר כאן בתשובת הגוים אל ה׳, וחכמי הגוים אין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ולשתי הכתות קשה עין זו שהיא לשון יחיד.

ובאמת עין זו עין מים ולא עין רואה. וכמו שהמעין המתגבר ממלא חסרונו כל שעה, כן העדה המתגברת דור הולך ודור בא והיא לעולם עומדת. ובגלל הדבר הזה נאמר לעם ישראל עין יעקב (דברים ל״ג כ״ח). ומן הלשון הזה עין אדם שנאמר כאן, ופירושו כל האדם אשר על פני הארץ[1]). ולמ״ד של לה׳ לקנין העין. וראה מה שאמרתי בביאור לשתי עונותם (הושע י׳ י׳).

---

[1]) וגם נביא אחר אומר הביטו אל צור חצבתם ואל מקבת בור נקרתם (ישעיה נ״א א׳) ומדבר באבות ישראל כדבר במקור מים.

נעשית על ידי אחרים, כמו שפירשתי בביאור ואדיריהם (נחמיה ג׳ ה׳ וירמיה י״ד ג׳). והרועים יילילו באבוד אדיריהם, לפי שבאין אדירים אין רועים. ויתורגם אדרתם ללועזים ihre Oberhirten.

(ד) **אלהי.** מי שעינים לו לראות הלא יראה שטעות סופר הוא, והעקר אֵלַי, ככתוב אחרי כן ויאמר ה׳ אלי (למטה פסוק י״ג). **צאן ההרגה** צאן עומדות למות שלא בזביחה, ועל כן במותם לא יֵאָכֵל בשרן.

(ה) **יהרגון** משמש הפעל כאן למעשה שאפשר לעשותו ולא למעשה שהוה או יהיה. וכמו כן יאמר שאחריו. **יאשמו** ריח לו כרעהו שפירשתיו בביאור עד אשר יאשמו (הושע ה׳ ט״ו), ופירוש ולא יאשמו ולא ירגישו בעצמם שאֲשֵׁמִים הם. ויתורגם המקרא ללועזים deren Käufer sie abwürgen mögen, ohne sich ein Gewissen daraus zu machen.

(ז) **לכן עניי הצאן.** מי שעינים לו לראות הלא יראה וידע שאין הדברים האלה כתובים כבתחלה. והשבעים היו קוראים „לכן עניי״ לִכְנַעֲנֵי, תיבה אחת, וכן נראה לי העקר. ואל תתמה על הלשון הזה, כי אחר שיצא כנען ממשמעו הראשון והיה לשם עצם כללי, הלא ירבה ויִסָּמֵךְ, כמו שנאמר בכנוי כנעניה (ישעיה כ״ג ח׳). ופירוש כנעני הצאן האנשים העושים סחורה בצאן, וכנגדו בנמשל שרי העם המדכאים פני עניים למען בצע. ויתורגם ללועזים für die, so aus den Schafen ein Geschäft machen.

(יא) **וידעו כן** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן, ובלבד שכאן אין למ״ד, לפי שכנעני הצאן הפועל של וידעו.

(יג) **היוצר.** בתרגום הסורסי הנוסח כאן ובסוף הפסוק הָאוֹצָר תחת יוצר. ולא נראה לי. והשבעים מתרגמים לשון מקום ששם יוצקים מתכות. ונראה שהיה לפניהם שם כעין מוּצָק.

אדר היקר וגו׳. אין הפירוש המקובל במשמע לשון הכתוב. ולא נתברר לי פירוש הדברים האלה אל נכון. ולבי אומר לי שאדר שכר אדירי הצאן[1]). ויקר זה כמו وَقِيرٌ בלשון ערבי, והוא עדר צאן, ולא עדר סתם כי אם עדר מיוחד. והשם בערבי ישן נושן, וכבר נחלקו חכמי הערבים בעדר הנקרא כן, וזה אומר בכה וזה בכה. ועל פי הדברים האלה הפעל יקרתי יש במשמעו פעולת רועה עדר שנקרא יקר. ולא אנסה לחקור פה עד תכלית דבר, ואניח לאחרים מקום להתגרר בו.

(טו) **כלי**, לא נקוד כרין, ודינו כְּלֵי, לשון רבים. **רעה אוילי**, אם אויל זה כמשמעו, אין לדברים האלה טעם, כי לא שונים כלי רועה כסיל מכלי רועה חכם. ורואה אוילי איש מתחפש בכלי רועה והוא נראה כרועה ואינו רועה, כאשר יעשו המשחקים[2]). וכלי רועה אוילי כזה שונים מכלי רועה אמת, כי ילקוטו של רועה אמת עור וילקוט רועה אויל גרוע ממנו, וכן כל כליו. ויתורגם כלי רועה אוילי ללועזים die Ausstattung eines Scheinhirten.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אדרתם (למעלה פסוק ג׳).

[2]) ונקרא האיש הזה רועה אוילי כמו שבדורות אשר לפנינו נקרא האיש המשחק לפני מלכים והם מתענגים על מעשהו ועל דבריו אויל (Narr, Schalksnarr).

ומזכר אפרים שנזכר כאן עם יהודה יחדו למדנו שנאמרה נבואה זו בעוד שמרון יושבת. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק א׳ בתחלת דברי.

ועוררתי בניך ציון וגו׳. השבעים מתרגמים בניך אחרון כאלו היה כתוב בָּנַיִ, והגדולים שבחכמי הגוים כרוכים אחריהם. כי נלאו לפרש את המקרא הזה ככתבו. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור דבר ה׳ עליכם כנען (צפניה ב׳ ה׳). ועל פי הדברים ההם זה הדבר שאמר הנביא כאן: ועוררתי בניך אשר בציון ובניך אשר ביון גם יחד. וליהודה בנים ביון, כי כן נביא אחר אומר ובני ירושלים מכרתם לבני היונים (יואל ד׳ ח׳). ויתורגם ללועזים und ich will deine Söhne in Zion anfeueren mit sammt deinen Söhnen in Javan.

(יד) **והלך בסערות תימן.** חכמי הגוים האומרים שתימן זה רוח הנגב עליהם הראיה. ותמה אני אם למדים הם גזרה שוה כרד״ק לאמר כתוב אחד אומר מן החדר תבא סופה (איוב ל״ז ט׳), וכתוב אחר אומר וחדרי תימן (שם ט׳ ט׳). והרוח הגדול והחזק בכל המקרא רוח קדים, ולא רוח נגב.

ועתה הלא ידעת שקבלה ביד הנביאים שה׳ אלהי ישראל נגלה על עמו ראשונה והוא בא מעשו הוא אדום ברעש ובסערה, שכן נאמר וזרח משעיר למו (דברים ל״ג ב׳), ונאמר בצאתך משעיר בצעדך מאדום ארץ רעשה וגו׳ (שופטים ה׳, ד׳ וה׳), ונאמר עוד אלוה מתימן יבא (חבקוק ג׳ ג׳), כי תימן היא אדום, ונאמר שם בפסוק האחר לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו. ומעתה הלא דעת לנבון נקל שאף תימן זו אדום, וזה פירוש הכתוב והלך בסערות כסערות שבהן בא מתימן. ויתורגם ללועזים und unter Stürmen schreiten, wie zur Zeit, da er aus Taiman kam.

(טו) **ואכלו וכבשו אבני קלע.** נואשו חכמי הגוים מלפרש הדברים האלה ככתבם. ויש מהם משבשים ומגיהים וִיכלום וּכְבָשׁוּם כאבני קלע. ומפרשים וכבשום ורמסום. ולדבריהם לא זכיתי לראות למה תפש הנביא באבני קלע, ולא די לו באבנים סתם. ועוד שבכל כמו אלה בוחר המושל משל בעפר וטיט[1]), ולא באבנים. והדברים ככתבם. ומי שלו אזן לבחן מלין והוא מבין דבר מתוך דבר הלא ידע שבכבישה זו המשמשת עם אכילה יחד ונכנסת אחריה אין משמעה כי אם עכול המאכל במעי אוכלו. והכתוב הזה אחר שאמר שה׳ צבאות יגן על עמו מסיים ואומר כן, להגיד לנו שמפני שיהיה ה׳ מגן ישראל לא ישחיתו בו אויביו, ולא זאת בלבד, כי אבני הקלע אשר יקלעו אויבי ישראל אליו יאכלם ויעכלם במעיו. והדברים דברי מפליג ומפריז על המדה, ושומעיהם שמעו והתפלאו, ואף על פי שבני מערב לא יראו להם חן ויופי, כי לא כמצריות העבריות. ויתורגם ללועזים und sie werden verschlucken und verdauen die Steine, die gegen sie geschleudert sind.

ושתו המו. הדברים האלה לא יפורשו ככתבם. ומנוסח אלכסנדרי של תרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים דָּמָם תחת המו. וכן העקר, והכנוי לאויבי ישראל. ועד בדבר סוף הפסוק המדמה את ישראל למזרק ולזוית מזבח, ואם אין במקרא זכר לדם אין המשל הזה עולה יפה.

(יז) **כי מה טובו ומה יפיו.** חכמי הגוים הראשונים דורשים הדברים האלה על ה׳ ומחברים אל ראש הנבואה האחרת. ויפה לא משמש על צד השאלה בכל

---

[1]) ראה דברי הכתוב ש״ב כ״ב מ״ג, ומ״ב י״ג ז׳, ומה שאמרתי אני למטה י׳ ה׳.

נעשית על ידי אחרים, כמו שפירשתי בביאור ואדיריהם (נחמיה ג׳ ה׳ וירמיה י״ד ג׳). והרועים יילילו באבוד אדיריהם, לפי שבאין אדירים אין רועים. ויתורגם אדרתם ללועזים ihre Oberhirten.

(ד) **אלהי.** מי שעינים לו לראות הלא יראה שטעות סופר הוא, והעקר אֵלַי, ככתוב אחרי כן ויאמר ה׳ אלי (למטה פסוק י״ג). **צאן ההרגה** צאן עומדות למות שלא בזביחה, ועל כן במותם לא יֵאָכל בשרן.

(ה) **יהרגון** משמש הפעל כאן למעשה שאפשר לעשותו ולא למעשה שהוה או יהיה. וכמו כן יאמר שאחריו. **יאשמו** ריח לו כרעהו שפירשתיו בביאור עד אשר יאשמו (הושע ה׳ ט״ו), ופירוש ולא יאשמו ולא ירגישו בעצמם שאשֵׁמים הם. ויתורגם המקרא ללועזים deren Käufer sie abwürgen mögen, ohne sich ein Gewissen daraus zu machen.

(ז) **לכן עניי הצאן.** מי שעינים לו לראות הלא יראה וידע שאין הדברים האלה כתובים כבתחלה. והשבעים היו קוראים „לכן עניי״ לְכנעֲנֵי, תיבה אחת, וכן נראה לי העקר. ואל תתמה על הלשון הזה, כי אחר שיצא כנען ממשמעו הראשון והיה לשם עצם כללי, הלא ירבה ויסָּמך, כמו שנאמר בכנוי כנעניה (ישעיה כ״ג ח׳). ופירוש כנעני הצאן האנשים העושים סחורה בצאן, וכנגדו בנמשל שרי העם המדכאים פני עניים למען בצע. ויתורגם ללועזים für die, so aus den Schafen ein Geschäft machen.

(יא) **וידעו כן** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז׳, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן, ובלבד שכאן אין למ״ד, לפי שכנעני הצאן הפועל של וידעו.

(יג) **היוצר.** בתרגום הסורסי הנוסח כאן ובסוף הפסוק הָאוֹצָר תחת יוצר. ולא נראה לי. והשבעים מתרגמים לשון מקום ששם יוצקים מתכות. ונראה שהיה לפניהם שם כעין מוּצָק.

אדר היקר וגו׳. אין הפירוש המקובל במשמע לשון הכתוב. ולא נתברר לי פירוש הדברים האלה אל נכון. ולבי אומר לי שאדר שכר אדירי הצאן[1]). ויקר זה כמו وَقِير בלשון ערבי, והוא עדר צאן, ולא עדר סתם כי אם עדר מיוחד. והשם בערבי ישן נושן, וכבר נחלקו חכמי הערבים בעדר הנקרא כן, וזה אומר בכה וזה בכה. ועל פי הדברים האלה הפעל יקרתי יש במשמעו פעולת רועה עדר שנקרא יקר. ולא אנסה לחקור פה עד תכלית דבר, ואניח לאחרים מקום להתגדר בו.

(טו) **כלי.** לא נקוד כדין, ודינו כְּלֵי, לשון רבים. **רעה אוילי.** אם אויל זה כמשמעו, אין לדברים האלה טעם, כי לא שונים כלי רועה כסיל מכלי רועה חכם. ורואה אוילי איש מתחפש בכלי רועה והוא נראה כרועה ואינו רועה, כאשר יעשו המשחקים[2]). וכלי רועה אוילי כזה שונים מכלי רועה אמת, כי ילקוטו של רועה אמת עור וילקוט רועה אויל גרוע ממנו, וכן כל כליו. ויתורגם כלי רועה אוילי ללועזים die Ausstattung eines Scheinhirten.

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור אדרתם (למעלה פסוק ג׳).

[2]) ונקרא האיש הזה רועה אוילי כמו שבדורות אשר לפנינו נקרא האיש המשחק לפני מלכים והם מתענגים על מעשהו ועל דבריו אויל (Narr, Schalksnarr).

לי שהיא עניה זו, ופירוש הדברים בחבורם נסעו כמו צאן הנותנות קול כשאין רועה. וכן דרך הצאן. ויתורגם ללועזים darum ziehen sie umher wie Schafe, die blöken, weil kein Hirt da ist.

(ג) **ועל העתודים אפקד.** ראה מה שאמרתי בביאור לאילים ולעתודים (יחזקאל ל״ד י״ז), ומשם יתברר לך למה נזכרו כאן העתודים עם הרועים יחדו.

(ד) **כל נוגש.** כל גבור מנצח במלחמה ונוגש באויביו לכוף אותם לעשות כרצונו.

(ה) **בטיט חוצות.** הלשון הזה לא מתישב כלל, ואומר אני אל תקרא בטיט כי אם כטיט, בכ״ף, ופירוש הדברים כגבורים אשר יבוסו את אויביהם כטיט חוצות.

(ו) **והושבותים.** אין כבנין הזה בלשון המקרא, והדבר ברור שטעות סופר הוא, והעקר והשבותים, ככתוב בפסוק י׳.

(ז) **ובניהם יראו ושמחו.** אם ובניהם זה הפועל, כמו שמפרשים החכמים כלם, אין לדברים האלה טעם, כי אין לאמר למה חלק הכתוב בין הבנים לאבותם. ובגלל הדבר הזה אומר אני שובניהם הפעול, ופירוש הדברים ואפרים יראו את בניהם גדֵלים להיות גבורים כאבותם ושמחו. ויתורגם ללועזים und sie werden ihre Kinder sehen und sich freuen.

(ט) **ואזרעם בעמים** ואתן להם זרע בארץ העמים, ואף על פי כן **ובמרחקים יזכרוני**, ולא ישתקעו בעמים כי אם **וחיו את בניהם ושבו.** וכבר אמרו אחרים לפני שוחיו זה לא נקוד כדין, ודינו וחִיו, הבנין הכבד הדגוש, ופירוש הדברים וכאשר יגדלו את בניהם בתוך העמים ישובו על אדמתם.

(י) **ימצא.** לא נקוד כדין, ודינו יִמְצָא, הבנין הקל, כי פירוש הדברים ולא יספיק להם הלבנון, ונפעל לא ישמש תשמיש זה. וראה מה שאמרתי בביאור לא ימצא לנו ההר (יהושע י״ז ט״ז).

(יא) **ועבר בים צרה.** אף הדברים האלה לא יפורשו בנקודם. וחכם אחד מחכמי הגוים אמר שצרה זה דינו צָרָה, טעמו למעלה, ופירושו אל צוֹר. ונראים לי דבריו מאוד. ופירוש הכתוב ה׳ יעבור אל צור דרך הים. **והכה.** אומר אני שאף זה לא נקוד כדין, ודינו וְהִכָּה, ה״א המפיק, והכנוי לצור.

(יב) **ובשמו יתהלכו.** אין כלשון הזה בכל המקרא. ובתרגום השבעים הנוסח יתהללו, משרש הלל, וכן העקר.

יא

(ב) **אשר אדירם שדדו.** הדברים האלה המשחיתים סדר המקרא הזה כבר אמרו אחרים לפני שמיותרים הם, ובלבד שלא פירשו לאמר איך נכנסה טעות זו בספר. ואתה יתברר לך הדבר הזה בפירוש הפסוק האחר.

יער הבציר, וכתיב בצור, בוא״ו, והוא העקר. ויער בצור כמו עיר בצורה, ומשמעו יער שלא במהרה יכנס בו הנכנס.

(ג) **כי שדדה אדרתם.** הדברים המיותרים בפסוק הקודם היו כתובים בתחלה בגליון לפרש את הדברים האלה, ומשם נכנסו אל גוף הספר שלא במקומם. ועל פי התוספת ההיא אדרתם שנאמר כאן פירושו אדיריהם, והם הרועים העשירים שמלאכתם

(ח) **כמלאך ה׳ לפניהם.** אמרו חכמי הגוים שלפניהם זה תאר המקום, ומפרשים כמלאך ה׳ ההולך לפניהם. ואין ימי נבואה זו ימי צאת ישראל ממצרים שהיה מלאך ה׳ הולך לפניהם במדבר[1]). ולפניהם שנאמר כאן כמו שנאמר בנעמן היה איש גדול לפני אדניו (מ״ב ה׳ א׳). ופירוש הכתוב ובית דוד יהיה כאלהים כמלאך ה׳ בעיניהם. והעינים עיני העם. ואמת אגיד ולא אכחד שכמלאך ה׳ חשוד בעיני ביתור, והוא תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בגליון לפרש כאלהים ומשם נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר. ויתורגם ללועזים und das Haus Davids wie Gott etc. in ihren Aaugen.

(י) **רוח חן ותחנונים** רוח נותן הנם בעיני ומתחנן אלי בעדם. וראה מה שאמרתי בביאור אבן חן (משלי י״ז ח׳). ויתורגם ללועזים einen Geist der zu ihren Gunsten flehend spricht.

את אשר דקרו. אין קץ ליגיעה שיגעים החכמים לפרש את הדברים האלה ואומרים זה בכה וזה בכה. ואומר אני שאין דקרו זה כמשמעו, והוא כאשר יאמר הערבי قدح فيه, קדרהו, ומשמע דבריו בזה את פלוני ונאץ אותו. והיה בדין שיאמר דקרוני, ולא אמר כן, ואמר ככתוב, מפני כבוד ה׳. ויתורגם ללועזים den sie geschmäht.

וספדו עליו. הכנוי שב אל הענין, והענין הבזיון והנאצה שבזו ונאצו את ה׳ אלהיהם, ועל הדבר הזה יתאבלו. ויתורגם עליו ללועזים darüber.

(יא) **כמספד הדדרמון.** המספד ההוא מעשה שהיה, ואנחנו אין אתנו היום הזה לדעת מה הוא, כי אין זכר לו בכתבי הקדש חוץ מן המקרא הזה.

(יב) **משפחות משפחות לבד.** מדקדק הכתוב לאמר כן, ומוסיף ואומר נשיהם לבד, להגיד לנו שיספוד כל איש מלבו. כי המתאבל ומצטער בצבור יש שהוא עושה כן כדי שלא לפרוש מן הצבור, והמתאבל ומצטער לבדו אבלו וצערו נוגעים עד נפשו.

יג

(א) **לחטאת ולנדה** לרחוץ מחטאת ונדה. ואל יקשה לך לשון הכתוב הזה, שהרי כבר נאמר מי נדה (במדבר י״ט ט׳), ופירושו מים לטהר מנדה.

(ג) **בהנבאו** אין זה תאר הזמן, כמו שאומרים החכמים, כי הזמן מתואר בראש הכתוב באמרו והיה כי ינבא איש. ובי״ת זו כבי״ת של שן בשן (דברים י״ט כ״א), ופירוש בהנבאו תחת אשר נבא. ויתורגם ללועזים dafür, dass er prophezeiet.

(ה) **אדם הקנני מנעורי.** אמרו חכמי הגוים שהקנני נגזר מן מקנה ופירושו קנני לעבד לו, ושכחו שאין בכלל מקנה עבדים. והשנית מה הדבר הזה שיאמר כל נביא עבד אנכי, והשואל יודע שלא כן הדבר? ואומר אני שאדם זה המקביל אל נביא משמעו הדיוט שאינו נביא[2]). והקנני כמו הקינאני, ומשמש כאן פעל קנה

---

[1]) ואף המלאך ההוא בן אדם ולא מלאך ממלאכי השמים, כמו שאמרתי בביאור אל אשר דברתי לך (שמות ל״ב ל״ד).

[2]) ראה מה שאמרתי בכמו אלה בביאור הן כל חבריו יבושו וחרשים הם מאדם (ישעיה מ״ד י״א).

(טז) **הנכחדות לא יפקד הנער.** כן חבור הדברים, ולא כמו שחברום בעל הטעמים. כי כל העושים הנער פעול יגעים לריק לפרשו, לפי שאם כן בהמה היא, וכנגד הבהמה נאמר תמיד לשון נקבה[1]), כמו שנאמר כאן הנכחדות הנשברת, הנצבה, הבריאה. והנער הפועל, ובלבד שאינו ענין לשנים. כי מפני שימים ידברו ורב שנים יודיעו חכמה (איוב ל״ב ז׳), נאמר כאן לרועה האוילי האומר שרועה הוא ואינו רועה ולא יודע בטיב מלאכתו נער. וכעין זה נער חסר לב (משלי ז׳ ז׳)[2]). ויתורגם ללועזים das abhanden gekommene wird der Unerfahrene nicht vermissen.

(יז) **רעי האליל** כמו רועה אלילי, כלומר רועה האויל שהקמתי ככתוב בפסוק הקודם. **חרב על זרועו** כבר אמרו אחרים לפני שחרב זה לא נקוד כדין ודינו חֹרֶב, ועד בדבר יבוש תיבש שנאמר בסוף הפסוק.

יב

(א) **משא.** ראה מה שאמרתי בראש הספר, ותן כל האמור שם בתיבה זו ענין אף לכאן.

(ב) **וגם על יהודה יהיה** וגו׳. חכמי הגוים מוחקים „על“ ראשון, ומסתייעים בתרגום יונתן ומפרשים שיהודה יהיה לפני ירושלים בהיותה במצור, ואין לדבריהם טעם. ומתרגום יונתן אין סיוע, לפי שנוטה הוא מפשטו של מקרא. ובתרגום השבעים הנוסח ככתוב בספרינו, והוא העקר. ופועלו של יהיה סף רעל שבראש הפסוק, וזה פירוש הדברים וגם על יהודה יעבור סף הרעל בבא ירושלים במצור. ויתורגם ללועזים auch an Juda wird sie (die Taumelschale) kommen bei der Belagerung Jerusalems.

(ה) **אלפי יהודה.** ראה מה שאמרתי בביאור כאלוף ביהודה (למעלה ט׳ ז׳). ואף אלפי זה לא נקוד כדין, ודינו אַלְפֵי.

אמצה לי ישבי ירושלים. אין לפרש הדברים האלה ככתבם. ומתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים אמצה לְיֹשְׁבֵי ירושלים, וכן העקר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנית יו״ד ראשונה של יושבי, ואחרי כן הגיהוהו שלא כדין ונעשה שתי תיבות. והמקרא כתקונו לא צריך פירוש.

(ו) **ככיור אש בעצים.** כיור זה חשוד בעיני בטעות, ולא ידעתי לשער עקרו. ואף תיבת בעצים נראה לי שטעות סופר היא, ועקרה בְּקֹצִים, ואחז הכתוב בקוצים על פי מה שאמרתי בביאור ומצאה קוצים (שמות כ״ב ה׳), ואף מפני הנמשל, כי האש תהיה באויבי ה׳, ובליעל כקוץ (ש״ב כ״ג ו׳).

בירושלים. נלאו חכמי הגוים לפרשו, ואומרים שמיותר הוא. והוא מן הכתוב כבתחלה. ובי״ת שבראשו כאחותה שפירשתיה בביאור בחזק יבא (ישעיה מ׳ י׳). ופירוש הדברים בחבורם וירושלים עוד תשב תחתיה בתקפה וגדולתה כירושלים. ויתורגם ללועזים und Jerusalem wird nach wie vor Jerusalem bleiben.

---

[1]) ראה דברי הכתוב יחזקאל ל״ד, ד׳ וט״ז, מיכה ד׳, ו׳, וז׳, וצפניה ג׳ י״ט.

[2]) ונראה לי שהשם נער בכתוב ורבעם היה נער (דה״ב י״ג ז׳) ריח לו כמוהו.

פירוש הדברים האלה, כי יש אומרים שה׳ יֵדע את היום ההוא, ואם כן מה משמיענו הכתוב, וכי אין אנו יודעים שה׳ היודע הכל ידע גם את היום ההוא. ויש אומרים שה׳ יכין ויזמן את היום, ואין דבריהם במשמע לשון הכתוב. ובאמת למ״ד של לה׳ לקנין יום, וזה פירוש הדברים הוא יִוָּדע לכל כי לה׳ הוא, כלומר הכל ידעו שיום ה׳ הוא, כי יהיה היום אחד ואין בלתו, כמו שפירשתי למעלה. ויתורגם ללועזים das wird ein Tag sein einzig in seiner Art; der wird sich als .JHVHes zu erkennen geben

(ט) **ה׳ אחד ושמו אחד.** ה׳ אחד ואין זולתו, ושמו אחד ואין זולתו; כי לא יאמרו עוד הגוים לאליליהם אלהים, ולא יקראו להם עוד שמות כשמות ה׳.

(י) **עד מקום שער הראשון.** מן הלשון הזה משמע שבימים ההם היה גבול העיר קצר מאשר היה בתחלה, כי נכנסה החומה לפנים מן העיר בעבור יושביה שהיו מתי מעט, ולכן הוא אומר שביום ההוא יורחב גבולה וישבה תחתיה למשער בנימין עד המקום שהיה שם השער בתחלה. ויתורגם ללועזים bis zum .alten Thore

(יב) **המק בשרו.** ואחרי כן נאמר תִּמַּקְנָה, ותמק, שניהם נפעל, וכן בכל המקרא לא משמש פעל זה כי אם בבנין נפעל. ועל כן אמרתי שגם המק זה נפעל ודינו הִמַּק על משקל הבוז תבוז (ישעיה כ״ד ג׳), ובלבד שהוא מלא וא״ו וזה חסר.

(יד) **וגם יהודה** וגו׳. חכמי הגוים אומרים שהדברים האלה מיותרים. ואני לא כן אחשוב. וראה מה שאמרתי בביאור למען ידעו דורותיכם (ויקרא כ״ג מ״ג). ועל פי הדברים ההם מלחמת יהודה בירושלים שנאמרה כאן לא מלחמה בחרב וחנית, כי לא תעלה על דעתנו שיהיה כדבר הזה, כי אם מרד שתמרוד יהודה בירושלים ותמאן לעלות שמה להג הסכות. ובגלל הדבר הזה מזכיר הנביא דבר הגוים אשר לא יעלו להשתחות לה׳ ולחוג את חג הסכות, הכל כמו שפירשתי בתורת כהנים.

(טו) **אשר יהיה.** בכתבי יד הרבה הנוסח תהיה. ולי נראה המקרא ככתבו העקר, ובלבד שאין הבהמה הפועל של יהיה, כי הדברים כלל אחר הפרט, ופירושם כל אשר יהיה במחנות ההמה תהיה מגפתו כמגפה הזאת, והלשון ככתוב אשר לא יעלה (למטה פסוק י״ז). ויתורגם ללועזים was sich in jenen Kriegslagern .befinden wird, soll von solcher Seuche betroffen werden

(יח) **ולא עליהם** וגו׳. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. והשבעים לא מתרגמים ולא האחרון. ואין ספק שחסרונו הוא העקר. וכשאתה מדלג על ולא זה, עליהם נדרש לאחריו. ויתברר לנו טעם המקרא הזה בזכרנו שמגפת כל הגוים האמורה למעלה פסוק י״ב היא ענשם שֶׁיֵּענשו בשביל צבאם על ירושלים, והנותרים מהם בעון אשר לא יעלו ירושלימה לחוג את חג הסכות לא יהיה עליהם הגשם, כאמור בפסוק הקודם. ורק מצרים שלא צריכה לגשם, כי היאור עולה ומשקה אותה, אם לא תעלה היא לחוג את חג הסכות יהיה ענשה מגפה כמגפת כל הגוים אשר צבאו על ירושלים. וכעין זה פירש רד״ק, ובלבד שנדחק לקיים ולא האחרון, כי לא מצא את לבבו לאמר שמיותר הוא.

(כ) **קדש לה׳.** מצלות הסוס יהיה מפותח עליהן פתוחי חותם „קדש לה׳״ כפתוחי חותם אשר על הציץ (שמות כ״ח ל״ו). והדברים הפלגה שמפליג הנביא

בלשון קנא, כמו שנאמר סמל הקנאה המקנה (יחזקאל ח׳ ג׳). ופירוש הדברים מנעורי קנאתי בהדיוט שאינו נביא והשתדלתי ללכת בעקבותיו. ויתורגם ללועזים von Jugend auf hat mich der Laie zur Nachfolge angeregt.

(ו) **הכיתי בית מאהבי.** אמרו חכמי הגוים שפירוש מאהבי אבותי, ולא זכרו שאין מאהב בכל המקרא כי אם רֵע אשה זונה[1]) חוץ מכאן. ועל כרחנו נאמר שאף זה לשון גנאי. ואם כן, זה פירושו רעי האוכלים ושותים ושמחים עמי. והמתנבא, כמו שמכחש לאמר שמעולם לא נבא. כן יתלה מכותיו ברעיו אשר שתו ושכרו עמו. ויתורגם בית מאהבי ללועזים in einer lustigen Gesellschaft, in der ich war.

(ז) **ועל גבר עמיתי.** לא יפורש עמיתי זה ככתבו, כי לא יכה ה׳ את ידידו. ואומר אני אל תקרא עמיתי כי אם עמיתו, בוא״ו, והכנוי לרועה. ומי עמיתו זה יתברר לך בסמוך. ויתורגם גבר עמיתו ללועזים den Mann, der seine rechte Hand ist.

הך את הרעה וגו׳. על כרחנו נאמר שלא אל החרב המצוה הזאת, לפי שאליה היה אומר הכי לשון נקבה. והמצוה הזאת כאחותה שפירשתי בביאור הך הכפתור (עמוס ט׳ א׳). והדברים מאמר בתוך מאמר, להגיד לנו למה תעור החרב על הרועה, כי כאשר יוכה הרועה תפוצינה הצאן, ובתפוצת הצאן חפץ ה׳, כמו שנאמר בפסוק האחר פי שנים בה יכרתו יגועו. ויתורגם ללועזים schlägt man den Hirten, zerstreuen sich die Schafe.

הצערים. לא יפורש כנקודו. ואומר אני אל תקרא הצערים כי אם הַצְּעָרִים, והם צעירי הצאן, הרועים העושים מלאכת אדירי הצאן. וכנגד הצעירים האלה נאמר בפסוק הקודם גבר עמיתו, בכנוי שב אל רועי. ויתורגם ללועזים die Hirten-gehilfen.

יד

(א) **הנה יום בא לה׳.** למ״ד לקנין היום, ופירוש הדברים הנה יום ה׳ בא, וכלבד שהמקרא ככתבו סותם את היום ולא מיחדו.

(ד) **גיא גדולה מאד.** מקום גיא המקום השני, כמו שאמרתי בביאור ושוסעת שסע שתי פרסות (דברים י״ד ו׳).

(ה) **גיא הרי.** הוא הגיא אשר יהיה בין שני חצאי הר הזיתים אחר שמָשו צפונה ונגבה, כאמור בפסוק הקודם. והרי טעות סופר, ועקרו הרים.

כל קדשים עמך. הלשון הזה לא מתישב היטב על ובא ה׳. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב עמו. וכן נראה לי העקר.

(ו) **אור יקרות וקפאון.** לא ידעתי לפרשו, וכל אשר אמרו בו החכמים מאומד אמרו ואין לדבריהם יסוד.

(ז) **והיה יום אחד.** אחד זה ככתוב ה׳ אחד ושמו אחד (למטה פסוק ט׳), ופירוש הדברים והיה יום אחד שאין כמוהו. **הוא יודע לה׳.** לא ידעו החכמים

---

[1]) ולא כחכם אחד מחכמי ישראל האחרונים האומר שמשמש אהב הבנין הכבד הדגוש לשון אהבת נשים דרך כלל (אגרות שד״ל, אגרת כ״ז).

ספר מלאכי.

א

(א) **משא דבר ה׳.** ראה מה שאמרתי נחום א׳ א׳. וירמיהו קורא תגר על כל האומרים משא ה׳ ומקללם בשם אלהיו (ירמיה כ״ג, ל״ג—ל״ח), ונחום וזכריה ומלאכי שהיו אחריו לא השגיחו על דבריו וקראו לחזיון משא. ותמה אני אם לא היה ירמיהו קוראם נביאי השקר בגלל הדבר הזה. כי כן דרך הנביאים כלם לקרוא נביא שקר לכל נביא שאין דעתו כדעתם ודבריו כדבריהם. וראה מה שאמרתי בביאור שלחן ה׳ נבזה הוא (למטה פסוק ז׳) בציון שבגליון.

(ג) **לתנות מדבר.** אמרו החכמים שתנות כמו תנים. ואני לא כן אחשוב, מפני שעליו לא מתישב לשון ואשים. ואומר אני שטעות סופר יש כאן. ולתנות עקרו נְוֹת. ופירוש הדברים אהפוך נחלתו לנאות מדבר. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה נשנו לת״ו מסוף התיבה שלפניה, ואחרי כן הגיהו והשמיטו וא״ו וחברו „לת״ אל נות ונעשה לתנות.

(ד) **כי תאמר אדום** וגו׳. נתוספו דברי הפסוק הזה והפסוק האחר מפני שאין במה שנאמר לפני מזה די הוכיח שאוהב ה׳ את יעקב ואת עשו שנא, לפי שגם הרי ישראל היו לשממה בחרבן ירושלים. ולכן הוסיף הנביא את הדברים האלה להגיד לנו ששממת אדום שממת עולם, ולא כן שממת יהודה, שהֲרי יהודה בנה חרבותיו והוא יושב בעריו כימי קדם.

(ז) **מגישים** וגו׳. מקומו המקום השני לפי שהוא משרת מלמד על מאמר למר מעניננו, כי זה פירוש הדברים בוזים אתם שמי להגיש על מזבחי לחם מגואל.

שלחן ה׳ נבזה הוא. הפירוש המקובל ידוע לכל, ולפיו הכהנים אומרים שלחן ה׳ נבזה הוא. ואם כן, תיבת הוא מיותרת. והשנית שאי אפשר שהיו הכהנים אומרים כדברים האלה, לפי שהכהן האומר כן מכרית אכל מפיו, כי מי האיש אשר יקריב עוד קרבן והוא שומע דברי הכהן המדבר לאמר מזבח ה׳ נבזה הוא?

ואומר אני שאמירה זו ככתוב אמור נא שבלת (שופטים י״ב ו׳), כי „שלחן ה׳״ הוא לבדו דבור הכהנים ששם הנביא בפיהם, והמאמר נבזה הוא דברי הנביא בשם עצמו. וזה הדבר שאומר הנביא: באמרכם שלחן ה׳ נבזה ה׳.

והרוצה לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור ששבי הגולה מרביתם מדלות העם, ואין ידם משגת להקריב בהמה תמימה לקרבן. ובגלל הדבר הזה חדל העם מזבוח לה׳. ובראות הכהנים כי כן, והמה אל זבחי העם ישאו נפשם, הורו לעם להקריב בעלי מומין שלא כתורה (ויקרא כ״ב, כ״א וכ״ב). ולהטעים דבריהם אחזו הכהנים

בקדושת ירושלים העתידה לבא. ורד״ק מפרש דברים כפשוטם ויגע לדעת מה הסוסים האלה ולמי הם. וצחוק עשה לנו הרב.

(כא) **כנעני בבית ה׳.** איש עושה מסחר וקנין בבית ה׳. כי כן היה דרכם למכור בבית ה׳ יונים לקרבנות, וגם שלחנים היו פורטים ומצרפים שם. ועוד בסוף ימי בית שני היו נוהגים כן. ראה תורת הנוצרים מתי כ״א י״ב. וכשתרבה קדושת ירושלים ככל הכתוב בפרשה לא ינהגו עוד בבית ה׳ מנהג בזיון לעשות שם מסחר וקנין.

והפחתם אתו. כנוי של אותו שב אל ניבו שבסוף הפסוק הקודם והלשון לשון קצרה, ופירוש הכתוב ואתם מביאים את הבהמה הקרבה על גבי מזבח ברשותכם על ידי מפח נפש שאתם מפיחים נפש בעליה, כלומר לוקחים אתם את הבהמה ומבטיחים לתת מחירה ולא נותנים. וכמו שנאמר במקח כזה אם כחה אכלתי בלא כסף ונפש בעליה הפחתי[1]). ובסמוך יתברר לך שלא יפורש המקרא הזה כי אם כן. והדבור אל הכהנים ולא אל העם זובחי הזבח, ובכל זאת דבר הנביא כן, לפי שמה שהכהנים מתירים לעשות מעלה הוא עליהם כאלו עשוהו הם עצמם.

והבאתם גזול. אין גזול הפעול, לפי שאם כן היה אומר את הגזול, כמו שנאמר אחרי כן ואת הפסח ואת החולה; וכשהוא אומר גזול, בלא את ובלא ה״א הדעת, אין גזול כי אם משרת מלמד על הפעול (حال من المفعول به), והפעול עצמו אותו שנאמר לפני מזה, ופירוש הדברים והבאתם אותו גזול. ויתורגם המקרא הזה בחבורו ללועזים und ihr erschwindelt es u. s. w., und bringt es, geraubt, wie es ist, dar.

(יד) **וארור נוכל** וגו׳. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה, כסבורים שנוכל ויש בעדרו זכר אדם אחד, והם שנים. כי נוכל נאמר כנגד המביאים קרבנם גזול, ויש בעדרו זכר כנגד מקריבי בעלי מומין וחולים משלהם, כאמור בפסוק הקודם. ואין זכר שנאמר כאן כפשוטו וכמשמעו, והוא ריח לו כאחיו שפירשתי בביאור בן זכר (ירמיה כ׳ ט״ו), ופירושו בהמה חזקה ובריאה אשר אין בה מום. ועל פי הדברים האלה משחת המקביל אל זכר לא נקוד כדין. כי הנקדן שטעה בפירוש זכר האמור כאן, כסבור שהוא מוציא נקבה, לא ידע איך יקביל אליו משחת כשהוא לשון זכר, ועל כן נקדו משחַת לעשותו לשון נקבה על משקל משרַת (מ״א א׳ ט״ו). ולדבָרי זכר זה לא מוציא כי אם בעל מום וחולה, ומשחת המקביל אליו דינו משחָת, לשון זכר. ויתורגם ללועזים Fluch dem Betrüger und dem, der, obgleich er in seiner Herde ein makellos Thier hat, wenn er ein Gelübde gethan, dem Herrn ein verkrüppeltes darbringt.

ב

(א) **אליכם המצוה הזאת.** פירוש הדברים האלה וענין המצוה יתבררו לך במה שאמרתי למטה פסוק ד׳.

(ב) **כי אינכם שמים על לב.** אין זה טעם המארה, כמו שמפרשים החכמים כלם, כי כל דברי הפרשה הקודמת המה טעם המארה, והמקרא הזה מגיד לנו למה לא ידעו שכבר באה המארה ששלח ה׳, וזה פירוש הדברים בחבורם: וגם ארותיה, ובלבד שאתם לא שמים על לב לדעת כי שלחתי מארה בברכותיכם. ויתורגם ללועזים und ich habe sie schon in Fluch verwandelt, nur dass ihr es nicht merkt.

(ג) **הנני גער לכם את הזרע.** השבעים ועקילס המתרגם היו קוראים הַזְּרֹעַ, והגדולים שבחכמי הגוים כרוכים אחרי תרגומם, והוא לא ראוי לזכרון. כי במארה הכתוב מדבר, ומה לה ולזרוע? והדברים ככתבם העקר, ופירושם אגער בזרע

---

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור נפחה נפשה (ירמיה ט״ו ט׳).

בדברי נביא הגולה הקורא למזבח שלחן ה׳ (יחזקאל ל״ט כ׳, מ״ד ט״ז). ואמרו אל העם ראו שאין מזבח ה׳ כי אם שלחנו, וכמו שלא יקפיד האדם על בשר שור עִוֵּר ופסח שיעלה על שלחנו, כן אין עם ה׳ בין תמים לבעל מום בקרבנות. וכנגד הדבר הזה אמר הנביא אל הכהנים באמרכם למזבח שלחן ה׳ למען דמות קדשי מזבח למאכל אדם נבזה ה׳[1]). וראה מה שאמרתי למטה פסוק י״ב. ויתורגם ללועזים durch eueren Ausdruhk „Tisch JHVHes“ wird er selber verunglimpft.

(ט) **הישא מכם פנים.** אמר רד״ק „וכי סבורין אתם שישא פנים לאחר מכם״, ואחריו כל אדם ימשוך. וטעה הרב, כסבור שמן זה מלמד על החלק והדבור כמו נשא פני פלוני. ולא כן הדבר. ומכם כמו מידכם שנאמר לפני מזה, ופנים שנאמר כאן פני ה׳, והדברים בכתוב ישא ה׳ פניו אליך (במדבר ו׳ כ״ו), וזה פירושם הישא ה׳ פניו אל עמו למענכם ולמען עבודתכם. ויתורגם ללועזים wird er durch euere Vermittlung sich huldvoll zeigen.

(י) **מי גם בכם.** גם זה כרעהו שפירשתי בביאור וגם הולך (בראשית ל״ב ז׳) ואמרתי שהוא משמש בין הסבה ובין המסובב. וזה פירוש הכתוב בחבורו מאחר שחרה אף ה׳ ולא יחננו אם מחלים אתם פניו, הלא טוב שתסגרו דלתות בית ה׳. ויתורגם גם זה ללועזים daher.

(יא) **גדול שמי בגוים.** כי היהודים הנפוצים בגוים הפיצו יראת ה׳ בכל מושבותם. והדבר הזה קבלה ביד מלאכי. וגם ממעשה נבוכדנאצר ודניאל נשקפה לנו קבלה זו. ראה דניאל ו׳, כ״ז וכ״ח.

(יב) **באמרכם** וגו׳. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ז׳. ואף כאן מגואל הוא מאמר בפני עצמו, וכעין פירוש הדברים ההם הדברים האלה.

וניבו נבזה אכלו. רש״י ורד״ק מפרשים ניבו לשון דבור מפני שמצאו ניב שפתים (ישעיה נ״ז י״ט), וטועים, כי אין ניב כי אם פרי. וכנוי של ניבו שב אל שלחן, ואכלו כנקודו כשהוא לעצמו שם דבר או שם הפעל, והוא בחבור הדברים שם הפעל ולא שם דבר כמאכל, מפני שניב ומאכל אחד הם. ואם כן, לא יפול על אכלו לשון נבזה, כי נבזה פעל ואין לתאר פעל בפעל. ולכן אומר אני אל תקרא אָכלו כי אם אָכְלוֹ, והמאמר כלו נוסף על מגואל הוא, ופירוש הדברים ובאמרכם „שלחן ה׳״ פרי המזבח והם הזבחים הקרבים עליו נבזה אוכלו. והדברים אמורים כנגד ה׳, כי הקורא למזבח שלחן ה׳ עושה את ה׳ אשר יהיו לו הזבחים לריח ניחוח כאוכלם. ויתורגם ללועזים לשון כבוד כנגד ה׳ und der, dem das Aufgetragene gilt, wird gering geschätzt.

(יג) **הנה מתלאה.** קול קורא ותמה, ולא שאלה. והנה שבראש הדברים כבתוב הנה מה טוב ומה נעים (תהלים קל״ג א׳). והלשון לשון אחרית הימים. והכהנים היו אומרים למגישי זבח ומנחה מה היגיעה שאתם יגעים למצוא בהמה תמימה להקריבה וה׳ די לו בכל בהמה.

---

[1]) ומלאכי אומר כן, אף על פי שיחזקאל לא חש וקרא למזבח שלחן ה׳, מפני שהביא שם המזבח הזה את הכהנים לידי תקלה. וכן הראיתיך בראש הפרשה הזאת בנביא אחר הגוער בקוראים לדבר ה׳ משא ה׳, מפני שבימיו היו העם דורשים משא ה׳ לגנאי, ומלאכי ונביאים אחרים לא משגיחים על דבריו וקוראים לדבר ה׳ משא ה׳.

י״ד ה׳) שפירושו מספר חדשיו הרוצים כטוב בעיניך[1]). וזה פירוש הדברים: ודעו כי הנני שולח לכם את המצוה הזאת לאמר תהי נא בריתי בעיניכם כאשר היתה בעיני לוי. והיא המצוה שנזכרת בראש הפרשה, היא ולא אחרת, וכל הדברים שבינתים מאמר בתוך מאמר, כמו שאמרתי למעלה[2]). ויתורגם ללועזים so merkt euch, ich lasse an euch diesen Befehl ergehen: Es sei euch mein Bund, was er Levi war.

(ה) **בריתי היתה אתו.** הנה צוה ה׳ את הכהנים שתהיה בריתו בעיניהם כאשר היתה בעיני לוי אביהם, ועתה הוא מפרש להם מה היתה בריתו בעיני לוי. ועל פי הדברים האלה „היתה אתו" שנאמר כאן כמו שפירשתי „להיות את" בפסוק הקודם, והשם מורא נוסף בלא וא״ו על החיים והשלום. וזה פירוש המקרא: בריתי היתה בעיני לוי החיים והשלום, כלומר לוי היה יודע שבשמור בריתי לו חיים ושלום, וגם נתתי לו שני אלה, ואף היתה בריתי בעיניו מורא, מדעתו שראשית שמירת בריתי שיהא מוראי על פניו, ולכן ייראני. ומזכיר הנביא דברי הברית אשר בין שני כורתיה, יראת שמים מאת לוי והחיים והשלום מאת ה׳ אלהיו, ומגיד לנו ששניהם הקימו איש את דברו. ועקר דברי הפסוק הזה מורא שהוא חובת לוי מה׳ אלהיו, וכנגדו נאמר אל הכהנים בראש נבואה זו איה מוראי (למעלה א׳ ו׳). ובכן יתחברו דברי הפסוק הזה היטב אל הפסוק הקודם, ואלו לפירוש חכמי הגוים אין ביניהם חבור. ויתורגם ללועזים mein Bund war ihm so viel als Leben und Frieden, und ich gab ihm auch beides, so viel als Gottesfurcht, weshalb er mich denn auch fürchtete.

(ז) **ישמרו דעת.** שמירה זו ככתוב לעבדה ולשמרה (בראשית ב׳ ט״ו), שהיא כמו נוצר תאנה (משלי כ״ז י״ח), והפעל לפעולה שאינה שלמה וגמורה, והוא משמש כאן לשון חיוב הפעולה שהפועל חייב בה והיא מוטלת עליו. ודעת זו דעת אלהים ודרכיו, כמו שנאמר לפני מזה סתם מורא (למעלה פסוק ה׳) והוא יראת אלהים. ויתורגם ללועזים sollen eben die Gotteserkenntnis fördern.

(ח) **סרתם מן הדרך.** ראה מה שאמרתי בביאור אנכי בדרך (בראשית כ״ד כ״ז). ועל פי הדברים ההם אף כאן הדרך זה פירושו: הדרך הישרה אשר בה הלך לוי וטוב לו.

שחתם ברית הלוי. הרוצה לדעת המקרא הזה על בריו יזכור שתי אלה. אין ברית הלוי כמו בריתי אשר כרתי את הלוי, לפי שאלו בא הנביא לדבר כדבר הזה היה אומר בריתי את הלוי, ככתוב וזכרתי אני את בריתי אותך (יחזקאל ט״ז ס׳), או בריתי הלוי, כמו שנאמר את בריתי היום ואת בריתי הלילה (ירמיה ל״ג כ׳). היא האחת. והשנית שלא נאמר כאן הפרתם, כלשון השגור בברית בכל המקרא כי אם שחתם. ועל דבר הראשונה, ברית זו שמיחסה הכתוב ללוי, אף על פי שהוא הקטן

---

[1]) ואל תתמה על משמעו של את זה. זכור ואל תשכח שאת רֵע עם, ונאמר מה יצדק אנוש עם אל (איוב ט׳ ב׳) שפירושו מה יצדק אנוש בעיני אל.

[2]) קוטש המתרגם את הדברים האלה damit mein Bund mit Levi bestehen bleibe לא יודע בטיב לשון המקרא, לפי שאם כתרגומו היה הנביא אומר למען אקים בריתי את לוי, כלשון השגור בהקמת ברית בכל כתבי הקדש. והשנית שעל התרגום ההוא לא מתישבים דברי הפסוק האחר, כי אין להם חבור, כמו שארך לדעת.

אשר יזרעו ואתם מברכים אותו. ושמענו מן המקרא הזה שהכהנים היו יוצאים השדה ומברכים הזרע, כאשר יעשו כהני הגוים היום הזה. והוא שנאמר בפסוק הקודם וארותי את ברכותיכם. ואל הדברים האלה אשר במארה מקביל בברכה וגערתי לכם באוכל (למטה ג׳ י״א). ולשון המקרא ההוא מעיד על המקרא הזה שהוא כתוב לפנינו כבתחלה, ולא כנוסח השבעים ותרגום עקילס, ולא כפירוש חכמי הגוים הכרוכים אחריהם. ויתורגם ללועזים ich will euch die Aussaat verwünschen.

וזריתי פרש על פניכם. הנה אמר הנביא לפני מזה הנני גוער לכם בורע, ומדי דברו את הדברים ההם עלה במחשבתו המשל הזה. כי שדה זרע משביח על ידי זבל שמזבלים אותו, והנביא אומר להם שלריק יגעו לזַבל שדותיהם, כי המה יזרו זבל על פני השדה והוא יזרהו על פניהם. וגם לשון הכתוב הזה מגיד לנו שדברי הפסוק הקודם דברים כתובים כבתחלה.

ופרש מאכל בהמה שלא נתעכל כל צרכו והוא במעיה בהשָחטה, כי ברעי שמוציאה הבהמה נאמר צפיעי הבקר (יחזקאל ד׳ ט׳).

פרש חגיכם הפרש הנמצא במעי קרבנות החג. ואנשי המדע מפרשים חגיכם ימי חגיכם, ולא שמו אל לבם לאמר מה לימים ולפרש?

ונשא אתכם אליו. השבעים היו קוראים וּנְשָׂאתִיכֶם, תיבה אחת, וחכמי הגוים המחדשים נמשכים אחריהם, אף על פי שאין לדבריהם טעם. ואומר אני שהמקרא ככתבו העקר, ופועלו של נשא סתום ולא מיוחד, ומשמע ונשא אתכם כמו וְנִשֵּׂאתֶם, (נפעל), ופירוש הכתוב ונָשאתם נפשכם אל פרש חגיכם. כי הוא יהיה מאכלכם, אין עוד מלבדו. ואל תתמה על הקללה הזאת, שהרי בימי יהורם בן אחאב כאשר באה שמרון במצור היו יושביה אוכלים דביונים (מ״ב ו׳ כ״ה). ואף בספרי התלמוד מעשה בריבה אחת שהיתה מלקטת שעורים מבין גללי בהמתן של ערביים (כתובות ס״ה ע״ב). ואם ברעי שהוציאה הבהמה כן, כל שכן שהיו אוכלים בשעת הדחק את הפרש הנמצא במעי הבהמה. ויתורגם ללועזים und ihr werdet darauf angewiesen sein.

(ד) **וידעתם** וגו׳, **המצוה הזאת.** וכן נאמר בראש הפרשה אליכם המצוה הזאת. וחכמי הגוים מפרשים שם „המצוה הזאת״ מצוה עתידה להֵאמר, וזו שבכאן מצוה אמורה לפני מזה, ואם תחזור על כל הדברים מתחלת הספר ועד המקרא הזה לא תמצא מצוה אל הכהנים. והשנית שלא ישוב „זאת״ לפניו כי אם מעט בכל כתבי הקדש, ובכמו אלה לעולם לא ישוב. ואם כן, הדבר ברור שהמצוה הזאת שנאמר כאן והמצוה הזאת שבראש הפרשה אחת הן והיא עתידה להזכר, ואיה זכרה? ועל כרחנו נאמר שלא הזכירה עד כה, כי אחר שאמר בראש הדברים אליכם המצוה הזאת הפסיק הענין, ובטרם יזכיר הנביא את המצוה הגיד להם מה יהיה בסופם אם לא יעשוה. ומפני ההפסק ההוא הוא אומר כאן „וידעתם״ וכו הוא חוזר לענין ראשון לדבר במצוה. והמצוה סוף הפסוק האומר:

להיות בריתי את לוי. ואם כן, וידעתם צווי לעכשו, ולא הגדת דבר שיהיה מחמת המארה שישלח בהם ה׳, כמו שאומרים החכמים כלם פה אחד. ואין בריתי את לוי דבור אחד, ואין משמעו בריתי הכרותה עם לוי, כי הלשון לשון קצר, ומלואו להיות בריתי אתכם ברית הלוי, ואת שנאמר כאן ככתוב מספר חדשיו אתך (איוב

(טו) **ולא אחד עשה** וגו׳. נחלקו החכמים בפירוש המקרא הזה, יש אומרים שאחד זה אברהם ויש אומרים שהוא ה׳. ואלה ואלה טועים. והמקרא מקרא קצר, ומלואו ולא אחד עשה את הדבר הזה ולא שנים, כי רבים המגרשים את נשיהם. **ושאר רוח לו.** רוח זה לשון תאוה שיתאוה האדם מאוד, וכיוצא בו בתאות הזיווג רוחי זרה לאשתי (איוב י״ט י״ז) שאמר האומר כן מפני שבשהתאוה לאשתו והוא מוכה שחין היתה נשמטת ממנו. והדברים משרת מלמד על שלפניו, כלומר ולא אחד גרש את אשתו הזקנה לקחת לו נערה תחתיה ולו אך שאר תאוה כי זקן הוא. **ומה האחד מבקש** וגו׳. טעות סופר יש כאן, והאחד זה עקרו אחד, כי נשנית ה״א שבראשו מסוף התיבה שלפניה. ומלת מה שנאמרה בראש הדברים לאיון, וכיוצא בה מה לנו חלק בדוד שמקביל אליו ולא נחלה בבן ישי (מ״א י״ב ט״ז). ואמר הכתוב ומה אחד, כדי לחלק בינו ובין ולא אחד שבראש הפסוק שלא תטעה לאמר שמשמע זה כמשמע זה. וזה פירוש הדברים ומכל המגרשים את נשיהם אין אחד שעשה את הדבר הזה למען יתן לו אלהים זרע מאשתו החדשה, כי כלם היו להם בנים. **ונשמרתם ברוחכם.** אף רוח זה כאחיו שפירשתי בראש הפסוק. ועל פי הדברים האלה זה פירוש המקרא בחבורו: ולא אחד ולא שנים כי רבים עשו את הדבר הזה בזקנתם ולהם רק שאר תאותם, ובהם אין גם אחד שעשה כן למען יוליד בנים מן האשה האחרת. ולכן הזהרו בתאותכם. ויתורגם ללועזים und doch hat dies so mancher gethan bei dem letzten Rest der Leidenschaft, keiner aber weil er von Gott Nachkommen sich erbitten wollte. So nehmt euch denn in Acht mit euerer Leidenschaft.

(טז) **וכסה חמס על לבושו.** לא ידעתי לפרש את הדברים האלה. והאומרים שלבושו זה אשתו ומסתייעים מן הכתוב בקראן ב׳ קפ״ג, ומפרשים וחומס את אשתו חמס רב לא זכרו שכסוי שמשמעו לשון שפע רב לא ישמש עמו על, והוא יוצא לשני בפני עצמו.

(יז) **או איה אלהי המשפט.** אמר רש״י אומרים אתם בלבבכם אחד משני הדברים הללו. וטעה. כי פירוש הכתוב כמו שאמר רד״ק. וכל הדברים, ואו בכלל, דברים ששם הנביא בפי העם, וזה אָמרם: כל עושה רע טוב בעיני ה׳, ובהם הוא חפץ, או, אם לא כדברינו כן הוא, איה אלהי המשפט לעשות משפט בכל עושי רע. ואו זה תמצא דוגמתו בכתוב או ככר כסף תשקול (מ״א כ׳ ל״ט). וראה מה שאמרתי בביאור אשר אתם חפצים (למטה ג׳ א׳).

ג

(א) **ומלאך הברית.** חכמי הגוים אומרים שהוא אליהו הנזכר בסוף הספר. ולא כן הדבר. והעקר כפירוש רש״י נוקם נקם ברית. ומפני שבכל דברי התוכחות האמורים עד כה נאמרו בברית שלא שמרוה, שהכהנים לא שמרו ברית הלוי (למעלה ב׳, ד׳—ח׳) והעם המגרשים את נשיהם חללו ברית אבותם (שם פסוק י׳) ובגדו איש באשת בריתו (שם פסוק י״ד) אמר ה׳ לשלוח להם המלאך הממונה על בריתות לנקום נקמתן.

אשר אתם חפצים. איבלד ההולך לשטתו שמלאך הברית אליהו שומע מן המקרא הזה שבימי מלאכי כבר היו כתובים על ספר אחד כל דברי אליהו ומעשיו

שבשני כורתי הברית, כי האחר ה׳ אלהיו. אין משמעה כי אם תנאֵי הברית המזכירים חובת הלוי מאלהיו הכורת עמו הברית. והשנית, מפני שלשון הפרה נאמרה בברית כעשרים פעמים, ולא נאמר בה כלשון הכתוב הזה בכל המקרא חוץ מכאן, הדבר ברור שלא ראי זה כראי זה. ואם כן, הלא על כרחנו נאמר שזה ההפרש שבין שתי הלשונות: המפר ברית לא ישמרנה כלל, והמשחת ברית הדבר למד מענינו שהוא מוציא דברי הברית ממשמעם למען יֵראה כשומרה והוא איננו שומרה.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש שחתם ברית הלוי: דברי בריתי את הלוי המזכירים חובתו ממני הוצאתם ממשמעם. ויתורְגם ללועזים ihr habt missdeutet die Pflichten, welche laut meines Bundes mit Levi ihm zufallen.

(ט) **וגם אני נתתי** וגו׳. הפעל למעשה שהיה. ועל כרחנו נאמר כן, לפי שאלו לעתיד היה הנביא אומר ונתתי גם אני, כמו שנאמר והלכתי אף אני (ויקרא כ״ו כ״ד), מפני שלא מהפך וא״ו את הפעל מזמן שעבר לעתיד כי אם בדבקו בו ואין מפריד ביניהם. ושמענו מן המקרא הזה שבימי מלאכי היו הכהנים נבזים ושפלים לכל העם. וכן היו כל הימים, כמו שאמרתי בביאור יהושע כ״א י״ג, והדברים ההם נכוחים למבין, אף על פי שחסיד שוטה אחד קראם דברים של שטות[1]).

(י) **הלֹא אב אחד לכלנו.** ענין חדש, ולא מחובר אל שלפניו. ועד הנה דבר הנביא אל הכהנים, ועתה הוא חוזר לדבר אל העם כלו.

איש באחיו. כנגד איש ואשתו נאמרו הדברים, ובלבד שבכל כמו אלה תאמר איש — אחיו כששניהם זכרים, ותאמר אשה — אחותה כששתיהן נקבות, וכאן כשהדבור בזכר ונקבה תגבר לשון זכר. ויתורגם ללועזים eines gegen das andere.

ברית אבתינו הברית שכרתו אבותינו ביניהם לבלתי קחת איש אשה כי אם מבנות עמו. ראה דברי הכתוֹב שופטים י״ד ג׳. ואף על פי שמן הדברים ההם לא שמענו כי אם מנהג, הנביא קורא למנהג ישן נושן ברית.

(יא) **אשר אהב.** יהודה הפועל, והפעול בת אל נכר. ולא כרד״ק המשיב אשר אל קדש ועושה שם ה׳ הפועל.

(יב) **ער וענה.** אין אתנו יודע מה הוא. וראה מה שאמרתי בביאור ולניני ולנכדי (בראשית כ״א כ״ג).

(יד) **ואשת בריתך.** חכמי הגוים מפרשים אשת בריתך עברית שאלהיך אלהיה. ואני אומר שזה פירושו האשה אשר כרת עמה ברית להיות לך לאשה. ויתורגם ללועזים und dein Eheweib.

---

[1]) ראה Israelitische Monatsschrift 1900, No. 8. שם הובא ספרי במשפט, והשופט אומר שדברי אשר דברתי על הכהנים לא יקומו מפני דברי הנביא האומר כעם ככהן (ישעיה כ״ד ב׳). ושכח משופטי שהנביא ההוא מסיים ואומר כקונה כמוכר כמלוה כלוה וגו׳, וכמו שלא יאמר בן דעת שהקונה נכבד מן המוכר והמלוה מן הלוה, כן אין לאמר שאמר הנביא והיה כעם ככהן מפני שעד הנה היה הכהן נכבד מן העם. והדבר ברור שכל הזוגות שמזכיר שם הנביא טוב לאחד מבן זוגו, כי טוב לאדון מעבדו ולגבירה משפחתה, ואף טוב לקונה מן המוכר, כי המוכר גורע מנחלתו והקונה מוסיף עליה, ואף כי טוב למלוה מן הלוה ולנושה מאשר נושה בו. וכן הכהן טוב לו מן העם, כי העם אם לא ייגע לא יאכל, והכהן לא יעשה כל מלאכה והעם מכלכל אותו. וכנגד הדבר הזה אמר הנביא שיבא יום והיה כעם ככהן, ולא ייטב לזה מזה עוד.

והמתרגם ללועזים והוא חפץ לתרגום לשון נופל על לשון, ככתוב, יתרגם bei der Kürzung zieht ihr selber nur den Kürzern, und doch sucht ihr mich zu betrügen.

(י) **אפתח לכם את ארבות השמים.** הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם בביאור וארבות השמים נפתחו (בראשית ז׳ י״א).

(יא) **באכל.** אוכל שם לכל חי משחית, וכן נאמר באריה מהאוכל יצא מאכל (שופטים י״ד י״ד). וכאן משמע אוכל הארבה למינו המשחית יבול הארץ.

(טו) **וימלטו** מענשם. והלשון הזה מפורש לך בביאור אמלטה נא (ש״א כ׳ כ״ט). ויתורגם ללועזים und gingen straflos aus.

(טז) **אז נדברו.** מתרגם איבלד אז זה einst. מפני שלא ידע להיכן ישוב. ובאמת אז שנאמר כאן לזמן מיוחד ולא סתום. כי הנה נאמר לפני מזה מה נדברנו, והנביא הגיד לנו שדבורם ההוא שוא עבוד אלהים ומה בצע וגו׳ (למעלה פסוק י״ג וי״ד). ועתה משמיענו שבשעה ההיא כשנדברו הנדברים ההם ככתוב נדברו גם יראי ה׳ איש אל רעהו, ולא מגיד לנו מה נדברו המה, מפני שהדבר למד מענינו שדבור יראי ה׳ הפך מן הדבור הראשון, והקשיב ה׳ וישמע. ויתורגם אז ללועזים zu gleicher Zeit.

ויכתב ספר זכרון לפניו וגו׳. החכמים כלם אומרים שספר הוא הפעול של ויכתב, וכאלו נכתב הספר בשעה ההיא. וכבר אמר משה מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות ל״ב ל״ב). ואף אומרים החכמים שלפניו משמש עם ויכתב להגיד לנו מקום הכתיבה, ולא כן הדבר. כי לפניו משמש עם זכרון, והלשון ככתוב לזכרון לפני ה׳ תמיד (שם כ״ח כ״ט). והספר הזה כתוב מיום היות אדם על הארץ, וזה שמו אשר יקרא לו: ספר זכרון לפני ה׳ ליראי ה׳ ולחושבי שמו, כלומר ספר אשר עליו כתובים כל דברי יראי ה׳ וחושבי שמו לזכרון להם לפני ה׳. והפעול של ויכתב לא נזכר, כמו שלא נזכר הפעול של ויקשב ה׳ וישמע, כי להם פעול אחר, והכתוב לא מזכירו מפני שהדבר למד מענינו שהוא דבור יראי ה׳. וספר מקומו המקום השני, מפני שרואה המדבר את הכתב כהולך ונוסע עד שינוח בספר. ופירוש ויכתב ספר זכרון ויכתב דבר יראי ה׳ בספר זכרון. ויתורגם ללועזים und es wurde verzeichnet in seiner „Gedenkschrift zu Gunsten der Verehrer JHVHes und derer, die seinen Namen hoch achten“.

יז) **והיו לי** וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו והיו לי סגולה ליום אשר אני עושה[1]. וסגולה כמו peculium בלשון רומי, וכמוהו לה משמעות הרבה, והיא במקום הזה ככתוב יש לי סגולה זהב וכסף (דה״א כ״ט ג׳), שמשמעה אוצר שיאצור לו האדם ליום עתיד לשעת הצרך. כי יראי ה׳ המה האוצר שיאצור לו ה׳ ליום הגדול והנורא אשר ילהט כל עושי רשעה, כדי שלא יהא העולם חסר עובדי ה׳ ויראיו.

על בנו העבד אתו. הנה נאמר בראש הספר הזה אם אב אני איה כבודי, ואם אדנים אני איה מוראי (למעלה א׳ ו׳), וכנגד השאלה הכפולה ההיא מדמה

[1]) מכאן ראיה למה שאמרתי בביאור עשה היום הזה (ש״א י״ד מ״ה), כי הלא למדנו מכאן שלשון עשיה יפול ביום גדול, ואף על פי שאין גדולת היום הזה כגדולת היום ההוא.

שבשני כורתי הברית, כי האחר ה׳ אלהיו. אין משמעה כי אם תנאֵי הברית המזכירים חובת הלוי מאלהיו הכורת עמו הברית. והשנית, מפני שלשון הפרה נאמרה בברית כעשרים פעמים, ולא נאמר בה כלשון הכתוב הזה בכל המקרא חוץ מכאן, הדבר ברור שלא ראי זה כראי זה. ואם כן, הלא על כרחנו נאמר שזה ההפרש שבין שתי הלשונות: המפר ברית לא ישמרנה כלל, והמשחת ברית הדבר למד מענינו שהוא מוציא דברי הברית ממשמעם למען יֵראה כשומרה והוא איננו שומרה.

ועל פי הדברים האלה זה פירוש שחתם ברית הלוי: דברי בריתי את הלוי המזכירים חובתו ממני הוצאתם ממשמעם. ויתורגם ללועזים ihr habt missdeutet die Pflichten, welche laut meines Bundes mit Levi ihm zufallen.

(ט) **וגם אני נתתי** וגו׳. הפעל למעשה שהיה. ועל כרחנו נאמר כן, לפי שאלו לעתיד היה הנביא אומר ונתתי גם אני, כמו שנאמר והלכתי אף אני (ויקרא כ״ו כ״ד), מפני שלא מהפך וא״ו את הפעל מזמן שעבר לעתיד כי אם בדבקו בו ואין מפריד ביניהם. ושמענו מן המקרא הזה שבימי מלאכי היו הכהנים נבזים ושפלים לכל העם. וכן היו כל הימים, כמו שאמרתי בביאור יהושע כ״א י״ג, והדברים ההם נכוחים למבין, אף על פי שחסיד שוטה אחד קראם דברים של שטות[1].

(י) **הלא אב אחד לכלנו.** ענין חדש, ולא מחובר אל שלפניו. ועד הנה דבר הנביא אל הכהנים, ועתה הוא חוזר לדבר אל העם כלו.

איש באחיו. כנגד איש ואשתו נאמרו הדברים, ובלבד שבכל כמו אלה תאמר איש — אחיו כששניהם זכרים, ותאמר אשה — אחותה כששתיהן נקבות, וכאן כשהדבור בזכר ונקבה תגבר לשון זכר. ויתורגם ללועזים eines gegen das andere.

ברית אבתינו הברית שכרתו אבותינו ביניהם לבלתי קחת איש אשה כי אם מבנות עמו. ראה דברי הכתוב שופטים י״ד ג׳. ואף על פי שמן הדברים ההם לא שמענו כי אם מנהג, הנביא קורא למנהג ישן נושן ברית.

(יא) **אשר אהב.** יהודה הפועל, והפעול בת אל נכר. ולא כרד״ק המשיב אשר אל קדש ועושה שם ה׳ הפועל.

(יב) **ער וענה.** אין אתנו יודע מה הוא. וראה מה שאמרתי בביאור ולניני ולנכדי (בראשית כ״א כ״ג).

(יד) **ואשת בריתך.** חכמי הגוים מפרשים אשת בריתך עברית שאלהיך אלהיה, ואני אומר שזה פירושו האשה אשר כרת עמה ברית להיות לך לאשה. ויתורגם ללועזים und dein Eheweib.

---

[1]) ראה Israelitische Monatsschrift 1900, No. 8. שם הובא ספרי במשפט, והשופט אומר שדברי אשר דברתי על הכהנים לא יקומו מפני דברי הנביא האומר כעם ככהן (ישעיה כ״ד ב׳). ושכח משופטי שהנביא ההוא מסיים ואומר כקונה כמוכר כמלוה כלוה וגו׳, וכמו שלא יאמר בן דעת שהקונה נכבד מן המוכר והמלוה מן הלוה, כן אין לאמר שאמר הנביא והיה כעם ככהן מפני שעד הנה היה הכהן נכבד מן העם. והדבר ברור שכל הזוגות שמזכיר שם הנביא טוב לאחד מכן זוגו, כי טוב לאדון מעבדו ולגבירה משפחתה, ואף טוב לקונה מן המוכר, כי המוכר גורע מנחלתו והקונה מוסיף עליה, ואף כי טוב למלוה מן הלוה ולנושה מאשר נושה בו. וכן הכהן טוב לו מן העם, כי העם אם לא ייגע לא יאכל, והכהן לא יעשה כל מלאכה והעם מכלכל אותו. וכנגד הדבר הזה אמר הנביא שיבא יום והיה כעם ככהן, ולא ייטב לזה מזה עוד.

הנשים לא יהיה עוד כדבר הזה[1]). ויתורגם ללועזים und er wird ein Ende machen der Entfremdung der Herzen der Eltern von den Kindern und der Herzen der Kinder von ihren Eltern.

---

[1]) ובמקרא אחר משמשת השבה זו כתחלתה, וכלבד שלא עמדו אנשי המסורה על טעמה, וגם אני טעיתי בה במקומה. ראה מה שאמרתי בביאור להשיבה (שופטים י״ט ג׳) שכתיב להשיבו, לשון זכר, ואני בחרתי בכתיב ופירשתיו פירוש דוחק. ועתה לשון המקרא הזה שאנחנו עוסקים בו מגיד לי פירוש אמת במקרא ההוא. ועל פי לשון המקרא הזה הכתיב עקר במקרא ההוא, ולא מן הטעם שאמרתי שם. כי כנוי של להשיבו שב אל לבו שנאמר לפניו. ופירוש הדברים בחבורם הלך האיש אחרי פילגשו לדבר על לבה ולהשיב אליו לבה הפונה מעמו. ויתורגם ללועזים um es (ihr Herz) zurückzugewinnen.

הנביא את יראי ה׳ באמת לבן העובד את אביו וזהו שבחו שיוצא לכל הדעות, כי יוצא ידי חובת בן וידי חובת עבד.

(יח) **ושבתם וראיתם** וגו׳. שיבה זו מפורשת לך כל צרכה בביאור ושבת וכסית (דברים [illegible]). וכנגד מה שנאמר לפני מזה שאמרו שוא עבוד אלהים (למעלה פסוק י״ד) נאמר כאן כן. ויתורגם ללועזים dann werdet ihr anders denken, denn ihr werdet den Unterschied sehen u. s. w.

(כב) **זכרו תורת משה** וגו׳. הדברים האלה מפסיקים הענין ואין להם חבור בפרשה. ולבי אומר לי שכל דברי הפסוק הזה לא מלאכי אמרם, והם תוספת שנתוספה באחרית הימים לתת לתורת משה זכר בדברי הנביאים.

(כג) **את אליה הנביא** וגו׳. כל החכמים דורשים את הדברים האלה לימות המשיח או ליום הדין הגדול והנורא שיהיה קרוב לימות המשיח, ולא זכרו את דברי הפסוק האחר האומר והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם, כי מה למעשה ההוא ולימות המשיח וליום הדין? ואני לשטתי הולך שאין משיח לישראל, ואין יום הדין שיבא על כל יושבי תבל לקץ הימים, כי העולם נידון בכל יום. והיום הגדול והנורא שנאמר כאן כבר היה, ואף על פי שלא נגלה אליהו לפני באו.

והחפץ לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור את דברי התוכחה שהוכיח הנביא הזה את דורו שהיה שטוף בגרושין (למעלה ב׳, י״ג—ט״ז). כי היו שבי הגולה עניים מאוד, והם בני קדם שמרבים להם נשים. ומפני שהיו אביונים ואין ידם משגת די החיות נשים שתים או שלש, היו מגרשים נשיהם הזקנות ונושאים להם נערות תחתיהן. והדבר הזה כאשר יעשהו הגוי כלו רעה גדולה אשר לא יעמוד כל עם בפניה, כי סופו כליון חרוץ. והסוף הזה הוא היום הגדול והנורא שמדבר הנביא. ורחום ה׳ אלהי ישראל וצדיק, ולא יביא על עמו את היום הגדול והנורא ההוא מבלי הזהירם שנית בטרם יבא. ואולם מי הנביא אשר יזהירם מחמת ה׳ לעת כזאת? הלא מלאכי הוא הנביא האחרון, והוא יודע שלא יקום אחריו נביא עוד? הייקץ נביא מן הנביאים הראשונים הישנים שנת עולם ויקום ויזהיר? מלאכי לא עלה במחשבתו כדבר הזה, כי בימיו אלו קם איש ודבר בתחית המתים היה כמצחק בעיני השומע. אחד היה אליהו הנביא אשר לא מת, כי עלה חי השמימה (מ״ב ב׳ י״א). ולכן אחז הנביא הזה באליהו לשליחות זו ואמר שיבא הוא להזהיר את עמו מרעת גרושי נשיהם בטרם יבא היום הגדול והנורא, יום פקודתם[1]). ולפירוש הזה לא קשה דבר, ועל פי הדברים האלה מתישבים היטב דברי הפסוק האחר האומר:

(כד) **והשיב לב אבות על בנים** וגו׳, כי השבה זו כמו שפירשתי בביאור תקח לה (בראשית ל״ח כ״ג), והיא מוציאה פעולה הפוכה ממנה. וזה הדבר שאמר הנביא: אליהו יבא ויזהיר את העם מגרושי נשיהם ובהזהרתו יעשה את אשר לא יפנה עוד לב אבות מעם בנים ולב בנים מעם אבותם. כי בהגרש הנשים לקחו את בניהם הקטנים עמהן או עזבום בבית אביהם, והבן הגדל בבית יולדו לבו פונה מעם יולדתו, ולב הגדל עם יולדתו פונה מעם יולדו הרחוק ממנו, ובבא אליהו ויישים קץ לגרושי

---

[1]) ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי הלא עשה אליהו כעין שליחות זו קודם לכן, שהרי אחר שעלה השמימה כתב מכתב אל יהורם בן יהושפט מלך יהודה (דה״ב כ״א י״ב), ומי שהגיע דברו מן השמים ארצה הלא ירוד ירד גם הוא.

ועל דבר הענין יש סתירה, כי ממה שנאמר למטה אני דניאל הייתי מתאבל שלשה שבועים ימים לחם חמודות לא אכלתי ובשר ויין לא בא אל פי (י', ב' וג') משמע שבימים ההם היה דניאל אוכל מפתבג המלך חוץ מימי אבלו.

(ט) **ויתן האלהים** וגו'. במקום אחר הלא הראיתיך לדעת שלא דבר קל הוא בעיני סופרי כתבי הקדש להזכיר דבר שאין בו לא יראת ה' ולא מוסר ויש בו כדי להגיד יצר לב האדם[1]). ואף זכר הדבר הזה שאין לו רושם בספור אשר לפנינו (כי החן שמצא דניאל בעיני שר הסריסים לא הועיל לו מאומה) לא בא כי אם להגיד לנו מה בין גדול לקטן, שהרי שר הסריסים אף על פי שמצא דניאל חן וחסד לפניו לא עשה בקשתו מיראתו את המלך, והמלצר שהוא קטן ממנו עשה בקשת דניאל והסתכן בנפשו מאדניו למען פתבגם ויין משתיהם שהיה נושא לו ונותן לנערים תחתיהם זרענים (למטה פסוק ט"ז).

(י) **אשר למה.** כח פן כחו, וכן יאמר הארמי די למא, ובלשון המשנה שמא.

(יג) **מראינו ומראה הילדים.** וא"ו זו כאחותה שפירשתיה בביאור ועבודת ממלכות הארצות (דה"ב י"ב ח'), וזה פירוש הדברים מראינו לעומת מראה הילדים.

(יט) **ויעמדו לפני המלך.** הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור ש"א ט"ז כ"א. והוא בונה אב לכל שכמותו, לפי שלא יפורש עמידה זו עמידה הראשונה שעמדו הנערים לפני המלך, שהרי כבר נאמר לפני מזה וידבר אתם המלך.

(כא) **עד שנת אחת לכורש.** וממקום אחר בספר הזה שמענו שבשנת שלש לכורש חזה דניאל חזיונות (למטה י' א'). ובגלל הדבר הזה על כרחנו נאמר שאחד משני המקראות האלה טעות.

ב

(א) **ושנתו נהיתה עליו.** דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה. ושֵׁנה זו שנת הלילות שאחר החלומות, כי דברי החלומות לא היו מניחים לו לישון.

(ב) **ולכשדים.** גם החרטומים והאשפים והמכשפים הנזכרים לפני מזה כשדים היו, ונקרא לאלה כן על שם חכמתם שלא היה לה שם אחר בלשון היהודים בימי הסופר הזה. וכבר הראיתיך כדבר הזה בביאור הנער הלוי (שופטים י"ז ז').

להגיד למלך חלמתיו. אמרו החכמים כלם שהגדה זו הודעת החלומות. ולא נראה לי, לפי שעדיין לא אמר לנו הכתוב שנבוכדנאצר שכח חלומותיו. והשנית שאם כן, העקר חסר שהוא פתרון החלומות. ואומר אני שהגדה זו פתרון החלומות, והלשון ככתוב בחלום פרעה ואין מגיד לי (בראשית מ"א כ"ד). ויתורגם ללועזים damit sie dem König seine Träume deuten.

(ד) **מלכא לעלמין חיי.** לשון בקשה והתנצלות היא זו. ובספר הזה כל המדברים אל המלך, ואפילו הגבירה אֵם המלך (למטה ה' י'), אומרים כן כשהם מדברים והמלך לא קראם, וכשהם משיבים למלך דברים שלא כשאלתו, כמו כאן, או כשהם מוסיפים דברים יותר מכדי תשובה לשאלת המלך. ובגלל הדבר הזה דניאל לא יאמר כן כשהוא מדבר למלך והמלך קראו אליו (למטה פסוק כ"ז, ד' ט"ז, וה'

[1]) ראה מה שאמרתי בביאור וישם את שמו אבימלך (שופטים ה' ל').

ספר דניאל.

א

(ב) **ומקצת כלי** וגו׳. אמרו החכמים כלם שמקצת חלק, וטעות היא בידם. כי איך ישמש השם הזה כן, ומנין לו משמע חלק? ומקצת עקרו מסוף, כמו שנאמר בספר הזה ומקצת ימים עשרה (למטה פסוק ט״ו), ונאמר עוד ולמקצת הימים (פסוק י״ח), ומשם נשאל למיטב הכל ומשמש כמו מקצה שפירשתיו בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ״ז ב׳), ככתוב ומקצת ראשי האבות (נחמיה ז׳ ע׳) שפירושו מהחשובים שבראשי האבות. ועל פי הדברים האלה אין ומקצת שנאמר כאן ענין למספר הכלים כי אם לטיבם, והכתוב הזה מגיד לנו שהכלים שלקח מלך בבל בפעם ההיא היו הטובים והיקרים, ולא הניח בבית ה׳ בירושלים כי אם העמודים והים שהיו נחשת, וכלי כסף וכלי זהב קטנים (מ״ב כ״ה י״ג—ט״ו). ויתורגם ללועזים und die vornehmsten Geräthe.

ארץ שנער בית אלהיו. אמרו חכמי הגוים שבית אלהיו דברים מיותרים, והם כתובים בתחלה בגליון לפרש סוף הפסוק. ולא נראה לי, לפי שאם כן, המפורש דברים ארוכים מן המפרש. ואומר אני שבית אלהיו עקר, ופירושו אוצר אלהיו, וכיוצא בו ביתה פרעה (בראשית מ״ז י״ד), מבית בעל ברית (שופטים ט׳ ד׳). והנה הנתונים ביד נבוכדנאצר שנים, יהויקים (כלומר אנשי יהויקים) ומקצת כלי בית האלהים, וכנגד שניהם נאמר כאן כן, ואתה חלק הדברים ותן חצים לאנשי יהויקים וחצים לכלים, והכתוב מגיד לנו שאנשי יהויקים הביא נבוכדנאצר אל ארץ שנער והכלים נתן אוצר אלהיו[1]. ויתורגם ללועזים jene in das Land Schinear, diese in die Schatzkammer seines Gottes.

ואת הכלים וגו׳. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרם בכתוב והם היו כתובים בתחלה בגליון לפרש בית אלהיו ולהגיד לנו מה אשר הובא שמה, ואחרי כן נכנסה התוספת בטעות סופר אל גוף הספר.

(ח) **אשר לא יתגאל** וגו׳. מן המקרא הזה שמענו שלא נאמר הספר הזה עד שהיו היהודים נוהגים אסור בתבשילי נכרים ומשתיהם, והדבר הזה לא היה עד כחצי ימי בית שני. ואם כן, כל החזיונות שנאמרו בספר הזה מפרשה ח׳ ועד סופו כלם נאמרו אחר המעשים. וכבר הסכימו על הדבר הזה כל החכמ״ם אשר להם לב לדעת, ולא לתתו בשבי לפני המסורת והקבלה.

---

[1]) ובמקום אחר נאמר שנתן נבוכדנאצר את הכלים האלה בהיכלו (דה״ב ל״ו ז׳; ראה שם דברי).

(כב) **שרא** בינוני פעול. ומחכמי הגוים יש אומרים שזה דינו יְשָׁרֵא, וטעות היא בידם. כי שרא עקרו התרת הקשר, ומשם נשאל למנוחה, לפי שהבהמה הטעונה קשור עליה משאה כל שעת הליכה, וכשתיגע שעת מנוחה מתירים המשא מעליה. והדבור השאול שאול מאת החרוש שיתחדש בבהמה המותרת ולא ממעשה בעליה המתיר אותה. וכן בלשון המשנה נאמר שכינה שרויה, ורק בסוף ימי התלמוד התחילו לאמר שכינה שורה שלא כדין.

ומנוחה זו שמוציאה הכתוב בלשון שרא כמו שנאמר וכעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז׳ ט׳) שפירוש ינוח ילין.

(כד) **על על אריוך** וגו׳. כל החכמים מפרשים על ראשון פעל (עלל) שהאחרון משמש עמו. ואני, אף על פי שהדבור הערבי دخل عليه מסייע להם, לא כן אחשוב, לפי שעל הפירוש הזה לא מתישב כלל לשון אזל שנאמר אחרי כן. ואומר אני שעל אחד מיותר, כי נשנה בטעות סופר, ועל האחד משמש עם אזל, והלשון ככתוב אזלו בבהילו לירושלם על יהודיא (עזרא ד׳ כ״ג), שאף שם משמש על עם אזל. ויתורגם ללועזים ging zu Arjoch u. s. w. und sprach etc.

(לא) **ואלו צלם חד** וגו׳. סרס המקרא וכן תפרשהו ואלו צלם חד שגיא קאם לקבלך צלמא דכן רב וזיוה יתיר ורוה דחיל, ונראה לי שאין סדר הכתוב לפנינו סדר הדברים כבתחלה, כי בתחלה נשמט „קאם לקבלך״ בטעות סופר, ולבסוף נכנס שלא במקומו.

(לד) **עד די התגזרת.** המקרא הזה לקה בחסרון, ומלואו עד די מטורא התגזרת, כמו שנאמר בפתרון החלום למטה פסוק מ״ה. ואין משמע „עד די״ עד תחלת הפעולה, כמו שמפרשים החכמים, כי אם כל זמן הפעולה. ופעולה שאמרתי פעולה של התגזרת. והלשון ככתוב עד שהמלך במסבו (שה״ש א׳ י״ב). ויתורגם ללועזים wie ein Stein sich losriss u. s. w.

(לה) **וכל אתר** וגו׳. פירש אבן עזרא אתר מקום. וטעה הרב. ואף חכמי הגוים לא ידעו עד למקרוב שאין אתר שנאמר כאן מקום כי אם רושם כרושם מדרך כף רגל וכדומה לו. וכן בלשון ערבי שגור הדבור لم يوجد له أثر. ופירוש הכתוב ולא נמצא לו כל רושם, כלומר חלף ועבר כלו ואיננו.

(לז) **אנת מלכא** וגו׳. כל הדברים מכאן ועד אנת שבפסוק האחר הנושא, וסוף הפסוק ההוא הנשוא.

(לח) **אנת הוא** ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם. ונשנה אנת בראש הנשוא מפני שהופסק בינותם בכל אלה.

(לט) **ובתרך.** יש ספרים שנקוד בהם וּבָתְרָךְ, בי״ת קמוצה, וטעות היא. כי השם אֲתַר, וכשנכנס בי״ת בראשו תחלתו בַּאֲתַר, וסופו בָאתַר, וסוף סופו בָּתַר. ומפני שבכנוי תאמר בְּאַתְרָךְ, לא תאמר אחרי כן כי אם בַּתְרָךְ.

ארע. וכתיב ארעא, ולא זה ולא זה העקר, כי שניהם שם ולא תאר. והעקר אַרְעָיָא, והוא תאר לנקבה, ולזכר תאמר אַרְעַי.

(מט) **ומני על עבידתא** וגו׳. הדבר הזה גזרת הכתוב החפץ להזכיר שלשת חברי דניאל בסוף הספור הזה מפני שהם עקר הספור האחר.

י״ז); ורק כשהשיב לדריוש יותר מכדי שאלתו והוסיף דברים משלו אמר אף הוא מלכא לעלמין חיי (למטה ו׳ כ״ב).

(ה) **מלתא מני אזדא.** לא נראים לי דברי האומרים שמלתא דבר החלומות ואזדא כמו אזלא ומסתייעים בדבור ואזדא רבי פלוני לטעמיה השגור הרבה בספרי התלמוד, לפי שאין דבר הולך כמו נשכח. ומשבח אני את דברי האומרים שלשון פרסי הוא, ופירוש מלתא מני אזדא הדבר יקום מלפני, והדבר שאמר מה יֵעשה להם אם יגידו חלומו ופתרונו ומה אם לא יגידו. וכבר הרגיש אבן עזרא פירוש אזדא מענינו. ולבי אומר לי שאף אזדא רבי פלוני לטעמו זה פירושו עומד רבי פלוני על דעתו מטעמו.

(ו) **להן** מלת הטעם, ושרשה הן, בלשון סורסי ܗܢ, ובלשון תלמוד ירושלמי הָן, הָאן, ולמ״ד נוספת.

(ט) **חדא היא דתכון.** הלשון ככתוב אחת דתו להמית (אסתר ד׳ י״א), ובלבד שכנגד שם הפעל שנאמר שם נאמר כאן היא, והיא שב אל דברי המלך אשר דבר לפני מזה שנתן דת לאמר הדמין תתעבדון ובתיכון נולי יתשמון (למעלה פסוק ה׳). ופירוש הכתוב הדת שאמרתי היא האחת דתכון, היא ולא אחרת.

(י) **יבשתא.** השם הזה זר מאוד במקום הזה, והדבר ברור שלא בא להוציא ימים ונהרות, כי זה פירושו ארץ הישוב.

כל קבל וגו׳. נותן טעם לשלפניו. וזה הדבר שהם אומרים: כל אומן למד לעשות מה ששואלים מאתו ומניח מה שאין דורש לו; ומפני שמימות עולם לא עלתה על לב מלך גדול לשאול כשאלתך, לא הכינו החכמים והחרטומים את לבם לדעת כמו אלה.

(יא) **להן.** אין לו עסק עם להן שבפסוק ו׳, כי זה מורכב מן לא והן שהוא כמו אם, ופירושו כמו nisi (אלא) בלשון רומי.

(יב) **בנס וקצף.** שניהם שמות, כמו שמפרש דונש בן לברוט, ולא פעלים. ובי״ת של בנס לא מיסודו, והוא משמש אף לקצף. והלשון ככתוב ברגז וחמא (למטה ג׳ י״ג).

(יד) **התיב עטא וטעם לאריוך.** עטא וטעם שניהם מקומם המקום השני מפני שהם מלמדים על הכלי שביד הפועל ככלי לפעולתו, ולאריוך הפעול. ופירוש הדברים בטוב טעם ודעת דחה דניאל את אריוך מאתו ולא הרגו. ויתורגם ללועזים gewann durch kluge Einrede Aufschub bei Arjoch.

(טז) **ודניאל על ובעא.** בפעם השנית, בהיות דניאל מוכן ומזומן להגיד למלך חלומותיו ופתרונם, נאמר שדניאל בקש מאת אריוך והוא הביאו לפני המלך (למטה פסוק כ״ד), וכל שכן שלא נכנס דניאל אל המלך מעצמו בפעם הזאת. והכתוב מקצר הדברים כאן שלא כהגן, לפי שאם בא לקצר היה בדין שיקצר בפעם השניה אחר שדבר בראשונה כל צרכו.

ופשרא להחויא למלכא. היא תכלית מתן הזמן, ונכנסה וא״ו בראש הדברים. ונראה שכן הדין בלשון הארמי הזה בכמו אלה, שהרי אף אחרי כן נאמר ורחמין למבעא (למטה פסוק י״ח) והוא תכליתו של מלתא הודע שבפסוק הקודם.

(יט) **גלי.** זה שנקוד חטף פתח לפעולה שלמה וגמורה, ובנינו פְּעִיל, וכיוצא בו יהב (למטה ז׳ כ״ב), וחברו שבסוף פסוק ל׳ הנקוד חטף סגול בינוני פעול ובנינו פְּעֶל.

אין לנו מחסור תשובה להשיבך דבר על זאת. ויתורגם ללועזים wir sind nicht
.um's Wort verlegen dir hierauf zu antworten

(יז) **מן אתון נורא יקדתא.** כאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדין, כי הדברים האלה מחוברים אל ראש הפסוק, ודין האתנח ביקדתא. וזה פירוש הכתוב אם יכול האלהים אשר אנחנו עובדים אותו להצילנו מכבשן האש, וכל שכן שיכול להצילנו מידך שלא תפילנו אל תוכו. והדברים כלם התנאי, ותשובתו חסרה, מפני שהיא למרה מענינה. וכבר הראיתיך כעין זו בביאור אם תיטיב שאת (בראשית ד׳ ז׳).

(יח) **והן לא** שב אל סוף הפסוק לבדו, ולא אל כלו, וזה פירוש הדברים ואפילו לא יצילנו מידך, ויתנך להפילנו אל תוך כבשן האש. וראיתי לאמר כן, לפי שבהשאר הספק ביכולת ה׳ להצילם מכבשן האש מה בטחונם שהם בוטחים בה׳. ולדברי לא קשה, כי כבר יבחר ה׳ לתת לנבוכדנאצר לעשות להם כאשר אמר, אף על פי שיכול הוא להצילם מידו, כדי לנסותם לדעת היבטחו בו.

(כא) **כפתו** נאסרו. ובנינו מפורש לך כל צרכו בביאור ויהיבו (עזרא ה׳ י״ד). וכמוהו ורמיו. כי בנין שניהם אחד.

(כב) **אזה** בינוני פעול, ודינו אֱזֵה, על משקל שרא (למעלה ב׳ כ״ב), והוא הולך כאן דרך אֲבוס שגם בו נשתנה חטף סגול לצירי.

(ז) **וריח נור.** ריח זה שנאמר באש שכנגדו ממשה, וכן נאמר במים מריח מים יפריח (איוב י״ד ט׳).

(כח) **ויהבו גשמיהון** ומסרו עצמם. ומשמש גשם כאן כשם הפרצוף בלבד. וכתיב יתיר יו״ד מפני שטעו בו כסבורים שהוא משמש לשון גוף ממש ועל כן עשוהו לשון רבים.

ד

(ד) **עלין.** וכתיב עללין שדינו עָלְלִין, וכן העקר, כי הקרי אין כמשקלו בלשון ארמי.

(ו) **חזוי חלמי** וגו׳. לשון הכתוב הזה לא מתישב על ענין הפרשה. כי נבוכדנאצר היה זוכר ויודע את החלום הזה והוא עצמו מספרו; ואיך יצוה את דניאל לאמר חזוי חלמי אמר? ואני ממה שראיתי שנסמך חזוי אל ראשי (למעלה ב׳ כ״ח, ובפרשה זו פסוק ב׳ וי׳, ולמטה ז׳, א׳ וט׳), ואל ליליא (למטה ז׳ י״ג), והוא לא נסמך אל חלם בכל הספר הזה אמרתי שטעות סופר יש כאן, וחזוי זה עקרו אֲחַוֵּה.

(ז) **וחזוי ראשי** וגו׳. כל הדברים האלה עד האתנח הנושא, וסוף הפסוק הוא הנשוא.

(ח) **רבה אילנא ותקף.** הפעלים לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ופירוש הדברים היה העץ הולך וגדל וחזק.

וחזותה לסוף כל ארעא. מחכמי הגוים יש משבשים ומגיהים וַחֲזוֹרֵהּ, כלומר והיקפו, ודבריהם דברי חלומות, לפי שאם כן, הלא מלא העץ חללו של כל העולם כלו, ואין מקום לחיה ולבהמה ולעוף הנזכרים בפסוק האחר, וכל שכן שאין מקום לבני האדם. וחזותה כמשמעו, ופירוש הכתוב ומראהו עד קצה כל הארץ, כלומר נראה העץ לכל יושבי הארץ, מסוף העולם ועד סופו. וראה מה שאמרתי בביאור צעקה בים סוף נשמע קולה (ירמיה מ״ט כ״א).

ג

(א) **פתיה.** הנפרד פְּתַי ולא פָּתָי כמו שאומרים החכמים כלם, והוא על משקל גְּנַי (גנאי) ותְנַי (תנאי) שבלשון המשנה.

(יג) **היתיו** לשון הָפעל, ופירושו הובאו, כמו שפירש רב סעדיה גאון[1], וכיוצא בו והיתית (למטה ו׳ י״ח).

(יד) **הצדא.** אין לפרשו ככתוב. כי האומרים שהוא מורכב מן ה״א השאלה וצדא, וצדא זה לשון כוונה, ומפרשים הצדא אם בכוונה, לא זכרו שאין צדה עצמו שהם מדמים אליו צדא לשון כוונה, ולא ידעו שאין לצדא הארמי עסק עם אחיו העברי, שעל כן תרגם אונקלוס ואשר לא צדה (שמות כ״א י״ג) ודלא כמן, ובצדיה (במדבר ל״ה כ׳) בכמנא, וכן מתרגם יונתן ואתה צודה (ש״א כ״ד י״ב) ואת כמן, ולא תרגמו לשון צדי או צדא, מפני שאין משמעו כמשמע רעהו העברי. והאומרים שצדא לשון לעג וקלס לא זכרו ששדרך מישך ועבד נגו לא עשו מעשה ולא דברו דבר להתקלס בצלם שהקים נבוכדנאצר. ויש משבשים ומגיהים האזדא, ככתוב מלתא מני אזדא (למעלה ב׳ ה׳), ומפרשים הבאמת כן היא, ובכן מפרשים ספק בספק, כי אזדא עצמו אין יודע אל נכון מה הוא.

ואומר אני שהצדא טעות סופר, ועקרו הֲיָדָא, והוא מורכב מן הֵיך ודָא, ונבלעת כ״ף בדל״ת. והטעות מחמת הצד השוה שביו״ד (ꟸ) וצד״י (ꟸ) בכתב השמרונים שהוא הכתב שהיו היהודים משתמשים בו בימי קדם[2]. ופירוש הידא היך היתה זאת? ויתורגם ללועזים ?wie ist denn das.

(יד) **כען הן איתיכון** וגו׳. היודע דרך מלכי קדם הלא יפלא בעיניו שלא נשפטו חברי דניאל תיכף ומיד אחר שעברו על מצות המלך ראשונה, כי ותר עליהם נבוכדנאצר ואמר להחיותם אם ישתחוו הפעם הזאת לצלם שהקים. ובאמת הדבר הזה גזרת הכתוב החפץ להשמיענו דברי חברי דניאל ובטחונם שבטחו בה׳ אלהיהם ומצאו את לבבם לאמר למלך שלא יעשו מצותו (למטה פסוק ט״ז—י״ח), כי אלו הושלכו האנשים אל תוך כבשן האש מיד, לא היה מקום לדברים ההם.

(טו) **די ישזבנכון מידי** שלא אפיל אתכם אל תוך כבשן האש. וכבשן האש עצמו לא אמר נבוכדנאצר שאין אלהים יכולים להציל ממנו, כסבור שאין אדם בעולם שיעלה על דעתו לאמר כדבר הזה.

(טז) **לא חשחין אנחנו.** אחד פירושו לכל: לא צריכים אנחנו. ואם כן, קשה איך יאמרו כדברים האלה אל מלך גדול כנבוכדנאצר. והשנית שאם כפירוש המקובל, הלא שנו המדברים מדבריהם, כי אמרו לא צריכים אנחנו להשיבך דבר והרי משיבים. ולכן אומר אני שכמו שבלשון אנגלית to need שני משמעות לו, משמע צרך ומשמע חסרון, כן הפעל הזה, והוא משמש כאן לשון חסרון, ופירוש הכתוב

---

[1] ומקרה הוא שמצא הגאון בנין הפעל הזה וידע מה הוא, כי בב׳אור למזא (למטה פסוק י״ט) אמר שהוא משרש יזה גוים רבים (ישעיה נ״ב ט״ו), ובכן מראנו לדעת שלא בקי הוא בדקדוקי הלשון. וכבר אמרו חכמים שלא לגאון פירוש דניאל הנקרא שמו עליו.

[2] ואף על פי שאין הספר הזה מימי קדם, ובימיו כבר היו היהודים משתמשים בכתב הספרים אשר לפנינו, הסופר שעשה ספרו מוקדם בדין הוא שיכתבהו כימי קדם, והלבלר שכתב מעליו לעשות כמתכונתו טעה באותיותיו.

כמו שמגיד עליהם ענשו של נבוכדנאצר האמור בפרשה, שהיה כבהמה ואכל עשב כבקר שבע שנים, ואנחנו ידענו שלא היה ולא יהיה כדבר הזה.

ה

(ה) **אצבען די יד אנש.** ראה מה שאמרתי בביאור אצבע אלהים היא (שמות ח׳ ט״ו). ועל פי הדברים ההם אף כאן, מפני שסתום היה הכתב וצריך חכמה רבה לקראותו ולפתרו נתנה מלאכתו לאצבעות.

פס ידא ראשי אצבעות היד. וראשי האצבעות כלם יחד נקראים פס. ולכן נאמר כתנת פסים (בראשית ל״ז ג׳), והוא כתונת של בתי יד ארוכים מגיעים עד ראשי אצבעות לובשה.

(ו) **זיוהי שנוהי.** קשה הכנוי שבפעל, כי שנא פעל עומד ולא יוצא. ואומר אני שטעות סופר יש כאן והעקר שְׁנוֹ, בלא כנוי, כי נמשך קולמוסו של הלבלר אחרי הכנוי שלפניו ולאחריו וכתב כמתכונתו.

(ז) **ותלתי.** לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדין, ואומר אני שדינה תלתַּי, תי״ו פתוחה. וראה מה שאמרתי בביאור תלתא (למטה פסוק ט״ז).

(י) **מלכתא.** היא הגבירה אם המלך, לפי שאלו אשת המלך איך תדע היא מה שעשה דניאל בימי אבי המלך והמלך עצמו לא ידע? והשנית שנאמר כאן שעתה נכנסה המלכה, ונאמר לפני מזה שגלתה ולחנתה (למעלה פסוק ב׳), ואין לאמר שלא היתה המלכה אשת המלך בתוכן. וכשמלכה זו אם המלך לא קשה דבר, כי אם המלך זקנה באה בימים, ולא לה להתענג על תענוגי משתה בחצי הלילה. וכשהיה הרעש על דבר הכתב נשמע קולו עד חדר משכבה, וקמה ובאה בית המשתה לראות מה קול הקרואים הומים.

והסופר הזה השכיל מאוד להזכיר למלך את דניאל ולהודיעו קץ מלכותו על ידי אם המלך. והשכלה זו שאמרתי תתברר לך במה שפירשתי באם סיסרא שופטים ה׳ כ״ח.

(יב) **מפשר חלמין** כבר קדמני בחכמי הגוים מי שאומר שמפשר ומשרא שנאמר כאן לא נקודים כדין ודינם מְפַשַּׁר, מְשָׁרֵא. ושתי תיבות אלה כשהן לעצמן במקרא הזה טובות הן כנקודן, שהרי בביאור פסח או עור (דברים ט״ו כ״א) הראית לדעת שפתח הכתוב במומין ומסיים בבעלי מומין[1], ובלבד שהחוית אחידן שנאמר ביניהן מלמד שכמוהו אף הן שמות הפעל.

(טז) **תלתא.** אמרו בעלי הלשון שתחלתו תְּלַת. ולא נראה לי. ואומר אני שהוא כמו תלתי שפירשתיו למעלה פסוק ז׳.

(יט) **הוה מחא.** מי שלא הוכה בעורון הלא יראה שטעות סופר יש כאן ומחא זה המקביל אל קטל כמו שמקביל משפיל אל מרם דינו מְחֵיָא, ומחכמי הגוים יש אומרים שמחא ככתבו וכנקודו כמו מַחֲיָא, הבנין הכבד הנוסף, ועליהם הראיה שתאבד יו״ד וישכח זכרה.

[1]) וכן נאמר בתלמוד אומנותיה דהאן נגר (ירושלמי חגיגה פרק ב׳). וכן יאמר בלשון ערבי, כמו שאמר האומר فرأى إنسانًا بيْننا صنعته مزيّن, וירא והנה איש בנו אשר אומנותו סַפר (לילות אלף ולילה, לילה קל״ז), ופתח גם הוא באומנות ומסיים באומן.

(ט) **יתזין.** שרשו זון. ולא שנה תי"ו השמוש את מקומו, ואף לא נשתנה הוא עצמו בשביל זי"ן, וטעם הדבר מפורש לך בביאור יתשם (עזרא ד' כ"א).

(יב) **בדתאא.** ויש ספרים שכתוב בהם בדתאה, וכן העקר. ונשתנה אל"ף אהרון לה"א כדי שלא יהיו שני אלפי"ן רצופים בסוף התיבה.

ובעל הטעמים הפסיק כאן שלא כדין, כי הדברים האלה מחוברים אל שלאחריהם, ודין האתנח בתיבת ונחש. ופירוש הכתוב ירחץ בטל היורד על דשא הארץ.

(יד) **עד דברת.** הלשון הזה אין כמוהו בכל הספר הזה ואף לא בספר עזרא. ואומר אני אל תקרא עד כי אם על, והמקרא כתקונו ככתוב למעלה ב' ל'.

(טו) **פשְׁרֵא.** ובספרים אחרים הנוסח פִּשְׁרֵהּ, ומה שלפנינו העקר. ובשביל האל"ף שבראש התיבה האחרת נתקשה ה"א ומפ"ק על המבטא ונעשה אל"ף. וכדבר הזה תמצא בפסוק האחר.

(טז) **חלמא ופשרא אל יבהלך.** כמי שאומר אם רע חלומי אל יבהלך, כי אם הגד לי פתרונו, ויהי מה. ועל דבר אל"ף של ופשרא ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם.

(יז) **אילנא די חזית.** אין כאן כדי מאמר שלם, וכל דברי הפסוק הזה והפסוק האחר הנושא, ומה שאחריהם הוא הנשוא.

(כג) **קימה.** לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדין, לפי שאין כמתכונתה תאר בלשון ארמי, ואומר אני שדינה קָיְמָה, והוא שם הפועל (בינוני פועל).

(כד) **ועויתך.** נראה לי שתיבה זו לא נקודה כדין ודינה וַעֲוָיָתָךְ, וא"ו דגושה וע"ן שלפניה פתוחה. **במחן ענין.** פירוש ענין מדוכאים. ונראה שהיה דניאל אומר כן כנגד בני עמו המדוכאים בגולה.

(כה) **כלא מטא על נבוכדנצר.** הקורא יזכור שבכל הפרשה הזאת נבוכדנצר המדבר, כי כל הדברים אגרת שלוחה מאת המלך אל כל עם ולשון אשר בכל מדינות מלכותו (למעלה ג', ל"א—ל"ג). וכאן כשנבוכדנצר מזכיר את עצמו וקורא בשמו היה בדין שיאמר וכלא מטא עלי אנה נבוכדנצר, כעין הלשון שלמעלה פסוק ט"ו). ושנה כאן ומדבר בעצמו כנסתר, הפרצוף השלישי, על פי מה שאמרתי בביאור האנשים ההם (במדבר ט"ז י"ד), מפני שהוא בא לספר בבזיונו שנטרד מן האדם והיה כבהמה. ובסוף הדברים כשהוא בא להגיד לנו ששב לקדמתו והיה כבתחלה הוא חוזר לדבר בעצמו הפרצוף הראשון ואומר אנה נבוכדנצר עיני לשמיא נטלת (למטה פסוק י"א).

(לא) **עיני לשמיא נטלת** וגו'. השכיל הסופר מאד להגיד לנו שחזרה דעת נבוכדנצר עליו בשעה שנשא עיניו השמים, והוא שאמר דניאל מן די תנדע די שלישין שמיא (למעלה פסוק כ"ג).

(לג) **וליקר מלכותי** וגו'. לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה. וזה פירושם: הדרי וזיוי הצריכים ליקר מלכותי שבו עלי. ויתורגם ללועזים und die Majestät und der Glanz, welche für die königliche Würde nöthig sind, kehrten mir wieder.

(לד) **משבח ומרומם** וגו'. ולמה לא שלח נבוכדנאצר גולי יהודה מארצו לפאר ולרומם את ה' אלהיהם? ובאמת כל הדברים האלה דברי הגדה ואין בהם ממש,

בעליתה. וכן עשתה השונמית לאלישע בביתה עליה (מ״ב ד׳ י׳), ונראה שכן היה דרך החכם והנביא לשבת בעליה לפי שהיא מקום מנוחה, כי בתחתית הבית עושים מלאכת הבית וקול המונם מסיח הדעת. ויתורגם המקרא הזה ללועזים und er hatte dafür gesorgt, dass in seinem Obergemach Fenster .waren in der Richtung nach Jerusalem

(יז) **בתדירא** תמיד. והוא במקום הזה מתאר סביבות הפעולה ולא זמנה, ופירוש הכתוב האלהים אשר אתה עובדו בכל עת, ואפילו בשעת הסכנה. ויתורגם ללועזים .unter allen Umständen

(כ) **בנגהא** אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בגליון לפרש בשפרפרא, ומשם נכנסה בטעות סופר אל גוף הספר.

(כה) **אנון בניהון ונשיהון.** אם הם חטאו, בניהם ונשיהם מה חטאו? אבל כן דרך מלכי קדם בימים ההם להרוג את החוטא להם אותו ואת כל אשר לו. והעברים הראשונים אשר בעיניהם היה ה׳ אלהיהם מלך כל הארץ (תהלים מ״ז ח׳) היו כהגיהם אומרים שזו דרכו אף הוא, כמו שהראיתיך לדעת בביאור ובמשפחתו (תורת כהנים כ׳ ח׳).

ז

(ב) **לימא רבא** לים הגדול, והוא הים האחרון. והלועזים ללשונותם קוראים לו הים התיכון.

(ה) **ולשטר חד.** ראה מה שאמרתי בביאור אל ספר אחד (ירמיה נ״א ס׳). ועל פי הדברים ההם אף לשטר חד זה פירושו לצד אחד בפני עצמה, ולא מצד החיה הראשונה.

(ח) **זעירה.** תיבה זו חשודה בעיני ביתור, לפי שנאמר אחרי כן ותלת מן קרניא קדמיתא אתעקרה מן קדמיה, הרי שנעקרו שלש מן הקרנות הראשונות לפנות לה מקום, ואם כן, גדולה קרן זו משלש האחרות, ולא יֵאמר לה קטנה. ואף בהשנות החלום נאמר כנגד קרן זו ואחרי די סלקת ונפלו מן קדמיה תלת (למטה פסוק כ׳), ולא נאמר זעירה; וכמו כן בפתרון החלום שפותר המלאך קרן זו כנגד המלך אשר יקום אחר העשרה וישפיל שלשה מהם (למטה פסוק כ״ד) לא נאמר בו דבר מקביל אל זעירה זה שבקרן.

(ט) **גלגלוהי.** לא ידעתי מה המה. והאומרים שפירושו אופנים, ומשיבים הכנוי אל כרסיה לא זכרו שכרסיה כסאו וכל אשר בו במשמע, ועליהם לפרש מה נשתנו אופני הכסא שיזכרו בפני עצמם.

(יא) **מן קל מליא.** אחר קול הגדולות, כלומר אחר שכלה פי הקרן לדבר גדולות. ומן זה כיוצא בו בלשון הקדש יחיינו מיומים (הושע ו׳ ב׳). והאומרים שמן זה כמו בגלל לא זכרו שנאמר חזה הוית, ואין טעם הדבר ענין לראות, והרואה מעשה עדיין לא ידע טעמו. ועוד שאם כדבריהם, היה הכתוב אומר המאמר הזה בסוף הפסוק ולא כאן. ולפירושי תאר הזמן יש כאן, להגיד לנו מתי ראה דניאל שנהרגה החיה. ויתורגם ללועזים .nach der Aeusserung der frechen Worte

(יב) **יהיבת להון** לא נטלה מהן כי אם הונחה להן. ומקביל יהיבת אל העדיו שנאמר לפניו. והלשון מפורש על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה

(כ) **ויקרדה.** ובספרים אחרים ויקרא באל״ף ורי״ש קמוצה. ולא זה ולא זה העקר. והעקר וִיקָרְהּ, ה״א במפיק ורי״ש צרויה, או ויקְרֵא וטעם שנוי ה״א לאל״ף כעין מה שאמרתי בביאור ופשרא (למעלה ד׳ ט״ו). לפי שה״א ואל״ף אחים לרפיון. העדיו לשון הָפעל.

(כא) **שויו.** אף זה נראה לי טעות סופר, ועקרו שַׁוִּהִי. ואמר לשון רבים כמו שנאמר אחריו יטעמונה, כלומר מן השמים שמוהו והטעימוהו.

(ל) **בה בליליא קטיל** וגו׳. וקודם שנהרג בלשאצר בלילה ההוא גדל את דניאל ועשהו שליט במלכותו, כאמור בפסוק הקודם. והדבר הזה עולה בקנה אחד עם כל עצמו של בלשאצר שלדברי הימים למלכי בבל לא היה ולא נברא. ואף לא נלכדה בבל בימי בנו של נבוכדנאצר.

ו

(ג) **יהבין להון טעמא.** פירשו איבלד יפה לאמר שהוא כמו יתנו להם דין וחשבון. ולא כמחדשים האומרים שפירושו יחוו להם דעתם.

(ו) **להן.** פירשוהו בעלי הלשון אבל. וטעות היא בידם. והוא ככתוב להן לאלההון (למעלה ג׳ כ״ח), להן מנך (למטה פסוק ח׳), ובשניהם פירושו לבד מן, או חוץ מן. ופירוש הכתוב הזה מלבד אשר מצאנו לו וגו׳. ועקרו אם לא מצאנו. וזה הדבר שהיו אומרים: אם לא מצאנו לו עלה בדת אלהיו לא נמצא לו כל עלה. ויתורגם ללועזים es sei denn, dass.

(ז) **הרגשו על מלכא.** אמרו החכמים שזה פירוש הדברים באו אל המלך בקול רעש. ולא זכרו שכן לא יֵעשה לפני המלך, ואף כי בארץ קדם בימים ההם שהעושה כדבר הזה מחייב את ראשו למלך.

ועתה דע ששרש רגש בלשון סורסי משמעותיו שלשה, הרגשה ומיחוש, ועמהם אין לנו עסק במקום הזה, אספה, וקול המולה. ומשתי אלה הראשונה עקר ואחרונה באה מחמתה, כי במקום אספה שם המולה. ובלשון עברי אין משמע רגש כי אם אספה, כמו שנאמר בבית אלהים נהלך ברגש (תהלים נ״ה ט״ו), ונאמר מרגשת פועלי און (שם ס״ד ג׳) ומקביל רגש בפסוק הראשון ורגשה בפסוק האחרון אל סוד, וסוד קהל. והוא הדין לפעל, ככתוב למה רגשו גוים (ש״ב ב׳ א׳) ונאמר שם בפסוק האחר ורוזנים נוסדו יחד והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב נועדים או נסודים (מן סוד). ומן הלשון הזה הרגשו שבכאן, ופירושו נקהלו על המלך, כלומר באו אל המלך קהל יחדו, ולא אחד אחד לבדו. והם עשו כן לעשות רושם בלב המלך.

(יא) **וכוין פתיחן לה.** לא עמדו החכמים על טעם הדברים האלה. החכמים כלם אומרים שבא הכתוב הזה להגיד לנו שהיו החלונות פתוחים ולא נעולים או סגורים, ולא כן הדבר. ופתיחה שנאמרה בחלונות האלה למדנוה מן המשנה שבה נאמר בית אפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגעו (נגעים ב׳ ג׳). הרי שהעושה חלונות במקום שאין חלונות לו יֵאמר פותח חלונות. ועל פי הדברים האלה לא בא הכתוב הזה כי אם להגיד לנו שנעשו החלונות ההם למען דניאל[1]).

---

[1]) זה משמע הדברים כשהם לעצמם, ולפי חבור הענין די לנו אם בחר דניאל לשבת בעליה שכן חלונותיה, כי המקפיד לעשות עליה כזו עליתו הרי הוא כעושה חלונות עליתו כמות שהם. ואפשר שהדברים כמאמרם, ודניאל קנה לו בית ופתח חלונות עליתו ככתוב.

הארץ. ואף קשה „פני" שנאמר כאן. ועל כרחנו נאמר שזה הדבר שאמר הכתוב שהיה הצפיר כלו מעל לפני הארץ. והוא שנאמר אחרי כן ואין נוגע בארץ. ולא שכן יֵאמר לדבר הזה בלשון המקרא, ובלבד שכן אמר הספר, כי לא היה יודע לכוון דבריו. ויתורגם ללועזים ganz oberhalb der Erdfläche.

קרן חזות. אמרו בעלי הלשון שמשמעו קרן גדולה מאוד, ועליהם לפרש מאין לדבור משמע זה. ואומר אני שקרן חזות קרן גדולה כדי להֵראות ולא יתר על כן. ומה שנאמר כנגד קרן זו בפסוק האחר וכעצמו נשברה הקרן הגדולה לא סותר דברי, כי גדלה הקרן כשהגדיל הצפיר אחר שהכה את האיל בעל הקרנים, וכנגד הדבר הזה בנמשל שיגדל המלך בהכותו את אויבו. ויתורגם ללועזים ein Horn grade gross genug, gesehen zu werden.

(ח) חזות ארבע. השבעים ותודטיון מתרגמים כאלו היה כתוב אֲחֵרוֹת תחת חזות, וחכמי הגוים כרוכים אחריהם. ולא נראה לי, לפי שאלו כתב הספר בתחלה „אחרות" היתה תמורתו כתובה אחר „ארבע" ולא לפניה, כי כן הדין, כמו שנאמר בספר הזה שנים אחרים (למטה י"ב ה') ולא נאמר אחרים שנים. ובגלל הדבר הזה אומר אני שחזות העקר, ומקומו המקום השני כדין תאר הפעל. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה'. ויתורגם ללועזים viere kaum sichtbare.

(ט) ומן האחת מהם. ומאחת מארבע רוחות השמים, ולא מאחת הקרנות כמו שאומרים החכמים, כי לא תצא קרן מקרן.

יצא. הפעל הזה מעיד לפירוש שפירשתי ראש הדברים האלה שאמת הוא, לפי שאם כדברי החכמים, וקרן זו נולדה מאחת הקרנות, היה הכתוב אומר עלתה או עלה, כמו שנאמר בפסוק הקודם כנגד ארבע הקרנות ותעלינה.

מצעירה. כל הינעים לפרש תיבה זו כנקודה יגעים לריק. וחכמי הגוים משבשים ומגיהים אחרת צעירה, ואין סמך לדבריהם. ואומר אני אל תקרא מְצעירה כי אם מַצעירה, ופירושו נוטה מערבה, שכן יאמר הערבי صغر الشمس, ומשמע דבריו נוטה השמש לשקוע. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו וקרן אחת יצאה מאחת מארבע רוחות השמים אל מחוץ לתחומה ונטתה מערבה. ויתורגם ללועזים und von einer derselben (der vier Himmelsgegenden) bieg ein Horn ab, westwärts neigend.

(יא) שר הצבא אלהי השמים. וממנו הורם התמיד ומשר הצבא שהוא אלהי השמים נמנע התמיד. והכתוב מזכיר התמיד וכוונתו לכל עבודת בית ה' לפי שהתמיד עקר העבודה. ויתורגם ללועזים und ihm wurde der Tempeldienst eingestellt.

(יב) וצבא תנתן וגו'. ממה שנאמר כאן תנתן, ומשמש צבא לשון נקבה, שמענו שאין צבא זה חיל, כמו שאומרים חכמי הגוים, כי אם ככתוב מלאה צבאה (ישעיה מ' ב') ומשמעו עת צרה וצוקה[1]), ופירוש הדברים תוטל עת צרה על עבודת בית ה', והצורר פשע המלכות. ויתורגם ללועזים und eine böse Zeit wird über den Tempeldienst verhängt werden.

[1]) עקרו של צבא זה עבודת הצבא, או הימים שיעבוד האיש עבודת הצבא, ומפני שאנשי החיל לא עושים לביתם כל ימי עבודתם בצבא, והם לבני ביתם כאין, ולא זאת בלבד, כי אף מסתכנים הם בנפשם מן המלחמה, נשאל השם לשמש לשון עת צרה וצוקה שימיה חרוצים.

(בראשית ל״ח כ״ג). והדברים מאמר משרת לפניהם. ויתורגמו ללועזים während ihnen Lebensdauer noch bis auf gewisse Zeit und Stunde gelassen wurde.

(טו) **בגו נדנה.** אין כמשקל נדנה בלשון ארמי, ואף לא בלשון הקדש. ויש משבשים הדבור כלו ומגיהים בְּגִין דְּנָא. ולי נראה שהעקר בְּגוֹ דְּנָה, ופירושו בתוך השעה ההיא. ויתורגם ללועזים unter dessen.

(טז) **על חד מן קאמיא.** הנה נאמר לפני מזה ורבו רבון קדמוהי יקומו (למעלה פסוק י׳), ופירוש קדמוהי יקומו עומדים לפניו לשרתו, וכנגד מלאכי השרת ההם נאמר כאן קאמיא.

(כא) **חזה הוית.** אין משמע הדבור הזה כאן כמשמעו במקראות הקודמים. כי שם הפעל לפעולת אתמול, וכאן לפעולת שלשום.

(כד) **מנה מלכותה** כמו בה שעתא (למעלה ג׳ ו׳), ובה זמנא (למטה ממנו ד׳ ל״ג), ופירושו מן המלכות ההיא.

(כח) **עד כה סופא דמלתא.** שתי התיבות „עד כה" חשודות בעיני ביתור. וכשאתה מדלג עליהן ומחבר „סופא דמלתא" אל שלאחריו הלשון ככתוב סוף דבר הכל נשמע (קהלת י״ב י״ג). ויתורגם ללועזים das Ende war, ich Daniel u. s. w.

ח

(א) **אחרי הנראה** וגו׳. הנה נאמר שהיה החזון הזה בשנת שלש למלכות בלשאצר, ובחזון הראשון נאמר בשנת חרא לבלשאצר (למעלה ז׳ א׳); ואם כן, למה אמר הכתוב בחזון הזה אחרי, וכי אין אנו יודעים שהשנה השלישית אחר השנה הראשונה וכל הנעשה בשלישית אחרי הנעשה בראשונה? ובגלל הדבר הזה אומר אני שאין אחרי האמור כאן ענין לזמן, כי הוא כרעהו שפירשתיו בביאור שובי אחרי יבמתך (רות א׳ ט״ו), והוא בא להגיד לנו שהיה החזון הזה בדרך הראשון, כלומר שהיה כעין החזון אשר לפניו, כי שניהם מרמזים לארבע מלכיות. ויתורגם ללועזים von der Art dessen, das u. s. w.

(ב) **ויהי בראותי** וגו׳. בשעה שראיתי את החזון הייתי בשושן הבירה, ובחזון נרמה לי שאני על אובל אולי. ולא יפורשו הדברים האלה כי אם כן, ואף על פי שקשה לאמר מה לדניאל בימי בלשאצר בשושן הבירה בטרם נלחמו הפרסים בבבל ולכדוה.

(ג) **והגבהה עלה באחרנה.** אומרים המפרשים שעליה זו בשעת החזון שהיה דניאל רואה את הקרן עולה. וטועים הם. כי נאמר בראש הפסוק ולו קרנים, ומשמע מן הדברים שאף בתחלת החזון הזה כשנשא דניאל את עיניו וראה את האיל ראשונה נראו לאיל שתי קרנים. ואם כן, זה משמע הדברים האלה: לא היו קרני האיל אחת מימינו ואחת משמאלו, כקרני כל אילים, כי אם פנים ואחור, והגבוהה אחרי חברתה. ואמר הכתוב עולה כנגד גבהה שעלה על האחרת. ויתורגם ללועזים und das höhere ragte hinten empor.

(ה) **על פני כל הארץ.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם, כי לא היה צפיר העזים מהלך בכל הארץ, ואלו היה, לא היה דניאל יכול לראות מהלכו בכל

ט

(ב) **בינותי בספרים.** בביאורי כתבי הקדש. וראיתי לאמר כן משום „בינותי" שאמר ולא יפול לשונו על דברי ירמיהו שהם פשוטים ונכוחים למבין כשהם לעצמם. ואולם לפי דברי ירמיהו תָּוָשע ירושלים מקץ שבעים שנה תשועת עולמים, וכשעבר הקץ ולא היתה תשועה נצחת, התחילו לפלפל בביאור דברי הנביא לפרשם פירוש מרחיק הקץ. וכנגד העיון בפלפול הזה נאמר כאן בינותי. ובמקום הזה שכח הסופר שדניאל הוא המדבר, ובימי דניאל עדיין לא עבר הקץ ששם ירמיהו הנביא.

(ט) **כי מרדנו בו.** נדרש לפני פניו ולא לפניו, כי מרדם טעם בשתם ולא טעם רחמי ה'. והדברים מחוברים אל דברי הפסוק האחר, ובעל הטעמים הפריד כאן בין הדבקים.

(יז) **למען אדני.** השבעים מתרגמים למען עבדיך אדני, ומה שלפנינו בספרים נראה לי העקר. וכן כתוב אחרי כן למענך אלהי (למטה פסוק י"ט), ואין בין למענך ובין למען אדני כי אם הדלוג מפרצוף לפרצוף שכמוהו הלא ראית הרבה מאוד בדברי הנביאים.

(כב) **ויבן.** בינה זו אין לפרשה. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואל תקרא ויבן כי אם נִיָּבֹא.

עתה יצאתי. ראה מה שאמרתי בביאור עתה באתי (יהושע ה' י"ד). ועל פי הדברים ההם זה פירוש הדברים: למען הדבר הזה יצאתי שאשכילך בינה. ויתורגם ללועזים ich habe mich eigens auf den Weg gemacht.

(כג) **להגיד לך** הדבר אשר יצא. **כי חמודות אתה.** נותן טעם לשלפניו והוא משמיענו למה מהר להגיד לו.

(כו) **ואין לו.** חכם אחד מחכמי הגוים מוסיף כאן מתוך תרגום תודטיון וקורא ואין און לו. ואני, ממה שראיתי שבכל הספר הזה לא נמצא „אין" בכנוי, ובמקום שצריך כנוי נאמר אין לבדו, כמו שנאמר ואין נוגע בארץ (למעלה ח' ה'), אמרתי שואין לו שנאמר כאן כמו ואיננו.

(כז) **ועל כנף שקוצים** וגו'. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. ויש חכמים משבשים ומגיהים ומעלים חרס בידם.

י

(ב) **שבעים ימים.** אין הדבור הזה כמו שפירשתי שנתים ימים (בראשית מ"א א'); כי בימי הספר הזה לא היו מדברים עוד כלשון ההיא. ומפני שכל שבועים שבפרשה הקודמת שבועים של שנים, נוסף כאן ימים להגיד לנו ששבועים זה שבועים של ימים ולא שבועים כשבועים ההם הנזכרים עד כה.

(ז) **חרדה גדולה נפלה עליהם.** על כרחנו נאמר שהאנשים ההם שמעו את הקול, אף על פי שלא ראו את המראה, ומפני ששמעו כקול המון ולא ראו איש חרדו חרדה גדולה. והדבר הזה כעין מה שאמרו הראשונים במת העולה באוב מי שצריך לו שומע קולו ואיננו רואהו (ויקרא רבה פרשה כ"ו).

(יג) **התמיד.** הרמת התמיד הנזכרת לפני מזה (פסוק י״א וי״ב). ואל תאמר שאם כן, העקר חסר מן הספר. כי כן היו היהודים מדברים בכמו אלה שלמדים מענינם. וכן אמר האומר בתלמוד נגעים ובנים אינן יסורין של אהבה, וברור הדבר שלא בבנים חיים וקיימים הוא מדבר, וכן מפרש המפרש דבריו ואומר היכי דמי אילימא דהוו ליה ומתו והא אמר רבי יוחנן דין גרמא דעשיראה ביר אלא הא דלא הוו ליה כלל הא דהוו ליה ומתו (ברכות ה׳ ע״ב). הרי שאמר רבי יוחנן בנים סתם וכוון לצער שמצטער האדם בשביל שאין לו בנים, ורבי יוחנן ראשון לאמוראי ארץ ישראל.

והפשע שמם תת. לא יפורשו הדברים האלה ככתבם. וחכמי הגוים משבשים ומגיהים זה בכה וזה בכה, ואין דבריהם ראוים לזכרון. ואני לא ידעתי לאמר דבר.

(יד) **ויאמר אלי.** הלשון הזה לא מתישב על הענין. ואומר אני אל תקרא אלי כי אם אֵלָיו, ופירוש הדברים פלמוני המדבר אמר לאחר קדוש. וכן מתרגמים השבעים ותודטיון.

(טז) **בין אולי.** בין שתי שפות נהר אולי. כי המלאך היה עומד בין השמים ובין מי הנהר, ככתוב לבוש הבדים אשר מעל למימי הנהר (למטה י״ב ו׳).

(כא) **השעיר** אין עקרו בספר, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש הצפיר, ומשם נכנס בטעות סופר אל גוף הספר.

(כג) **כהתם הפשעים** כמלאות הפושעים סאתם. **ומבין חידות.** ראה מה שאמרתי בביאור ולא בחידות (במדבר י״ב א׳). וכאן פירוש חידות תחבולות ומעשים נעשים בערמה שיראם הרואה ולא ידע מה הם.

(כה) **ועל שכלו.** מתרגום השבעים שמענו שהיה לפניהם בספרים ועל קדושים שכלו, וכן העקר, ופירוש הדברים ועל עם קרושים דעתו להשחיתם. ושכל משמש כאן שלא כתשמישו בכל כתבי הקדש.

ובאפס יד ישבר. ישבר ולא בידי אדם, כי מן השמים ישברוהו. והלשון ככתוב די לא בידין (למעלה ב׳ ל״ד).

(כו) **ומראה הערב והבקר.** הוא שאמר פלמוני המדבר עד ערב בקר אלפים ושלש מאות (למעלה פסוק י״ד).

(כז) **ואשתומם על המראה ואין מבין.** החכמים כלם אומרים שפירוש ואין מבין ולא הבינותי את המראה. ואף על פי שיעמוד הפירוש הזה בפני הלשון, לפי שכמו שנאמר בספר הזה ואין נוגע בארץ (למעלה ח׳ ה׳) ופירושו ואיננו נוגע בארץ, כן יֵאמר ואין מבין תחת ואינני מבין, לא יעמוד בפני הענין, כי האומרים כן פוגעים בכבוד גבריאל שנאמר לו הבן להלז את המראה (למעלה פסוק ט״ז) ועושים אותו מלמד ולא להועיל. ובאמת זה פירוש הכתוב ואשתומם על המראה ואין אדם מרגיש בי. והוא שאמר דניאל לפני מזה ואקום ואעשה את מלאכת המלך, להגיד לנו שהיה עושה מלאכתו כבתחלה, ואין אדם יודע איך נבהלה רוחו בקרבו על דבר המראה שראה. ומזכיר הכתוב את הדבר הזה למען מצות גבריאל שצוה את דניאל לאמר ואתה סתום החזון (למעלה פסוק כ״ו), להגיד לנו שאחר שקם דניאל מחליו עדיין היה משתומם על החזון בלבו, והוא התאמץ להסתיר השתוממותו מעיני כל רואיו ואין מבין בה. ויתורגם ללועזים wohl war ich immer noch tief bewegt ob des Gesichtes, doch merkte mir's Niemand an.

וחמר ואומר הלא במראה בלבד נהפכו עלי צירי וכל שכן שלא אוכל לדבר עם אדני. ואין לדבר עם כמו לדבר אל, כי המדבר אל רעהו רעהו שומע ושותק, והמדבר עם רעהו רעהו גם הוא מדבר עמו. וזה המתאר אדני ולא עבד מחלק בין גבריאל הנראה במראה והוא לא מדבר דבר ובין גבריאל המדבר אל דניאל. ויתורגם המקרא בחבורו אל סוף הפסוק הקודם ללועזים schon beim blossen Gesichte u. s. w., und nun wie sollte ich, der Knecht meines Herrn, gar mit meinem Herrn unterreden können?.

מעתה וגו'. טעם מעתה זה כרעהו שפירשתיו בביאור מעתה קראת לי אבי (ירמיה ג' ד'), ופירוש הדברים הלא אם אמרתי לדבר עמך לא יעמוד בי כח וגו'. ויתורגם ללועזים mir entschwände dabei alle Kraft.

(יט) **שלום לך.** המתרגמים ללועזים כעין ברכה לאמר Friede sei mit dir! טועים. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור שלום לכם (בראשית מ"ג כ"ג). ועל פי האמור שם אף המאמר הזה לא ברכה כי אם גלוי דברים בלבד. כי היה דניאל ירא וחרד, וגבריאל משקיט את לבבו ומבטיחו שלא יקרנו רע. ויתורגם ללועזים es wird dir nichts geschehen.

(כ) **ועתה אשוב** וגו'. אין עתה זה מלמד על רגע הדבור כי אם על רעהו הקרוב אליו, ופירושו תכף ומיד. והמלאך הוסיף הדברים האלה, והם מאמר בתוך מאמר, להגיד לדניאל שהשעה דוחקתו ולא יכול להתעכב אצלו זמן רב, לפי שיצטרך לחזור מיד, ואף על פי כן יתעכב אצלו שעה קלה להשכילו בינה.

ואני יוצא וגו'. חכמי הגוים מפרשים הדברים לעתיד, ואומרים שזה הדבר שאמר גבריאל, וכשאני אנצח את שר פרס ואצא מהלחם בו יבא שר יון וצריך לי להלחם בו. ולא זכרו שלא דבר גבריאל כל אלה כי אם להגיד שהשעה דוחקתו, ולדבר הזה די במלחמת שר פרס שהיא הראשונה, ואין צרך להזכיר שר יון. ובאמת וא"ו של ואני נותן טעם לשלפניו, ויוצא משמש לשעבר, ככתוב ובני ישראל יוצאים ביד רמה (שמות י"ד ח'). וזה הדבר שאמר גבריאל: תכף ומיד צריך אני לשוב להלחם בשר פרס, מפני שאחר שיצאתי מאתו ללכת אליך בא שר יון להלחם גם הוא, ואין מיכאל שהנחתיו עם שר מלכות פרס (למעלה פסוק י"ג) יכול להלחם עמו ועם שר יון יחדו והוא אחד, לכן אשוב לעזרו. ויתורגם המקרא ללועזים denn kaum war ich fortgegangen, da kam schon der Schutzengel Griechenlands.

(כא) **אמת.** אנשי המדע מחברים אותו אל בכתב, ואם כדבריהם מיותר הוא, כי למה נאמר, וכי תעלה על דעתנו שבא גבריאל להגיד לדניאל דברים מעל כתב של שקר? והעקר כמו שהפסיק בעל הטעמים, ואמת תאר הזמן ומתאר אגיד. ואין אמת זו כמשמעה. ואנחנו נעמוד על טעמה בזכרנו שאמת שרשה אמן, והיא בתחלה מה שעומד וקיים. וכן יאמר משל התלמודי קושטא קאי. ומשם נשאל אמת ויאמר לחלק שהוא העקר כנגד הכל, מפני שיתר הכל יפול והחלק ההוא עומד וקיים. ועל פי הדברים האלה אחר שהודיע גבריאל את דניאל שהשעה דוחקתו הוא מסיים ואומר ואף על פי כן אתעכב עמך כדי הגד לך גופי הדברים הרשומים בכתב. ויתורגם ללועזים dennoch will ich dir mittheilen das Wichtigste dessen, was im Buche aufgezeichnet ist.

(ח) **והודי נהפך עלי למשחית.** כל החכמים מישראל ומן הגוים יחדו אומרים שהוד זה קלסתר פנים. ולדבריהם קשה איך היה דניאל יודע שנשחת קלסתר פניו, וכי ראה בבואה שלו במראה? והשנית שאם כן היה הכתוב אומר והודי נשחת, כי אין אדם מדבר שלש תיבות כשדי לו באחת.

ואנחנו נעמוד על טעם המקרא הזה בזכרנו שלא כחזון הראשון החזון הזה. כי בראות דניאל את החזון הראשון אין איש עמו, ואת החזון הזה ראה ועמו אנשים, ובלבד שהמה לא ראו את המראה. ומפני שהאנשים ההם אין זכר להם בכל הפרשה חוץ מכאן, על כרחנו נאמר שאף כאן לא נזכרו כי אם בשביל דניאל, ללמד על הכבוד הגדול שנחלק לו בראותו הוא לבדו את המראה והם לא ראו. והכבוד הגדול הזה הוא הודו. ועל פי הדברים האלה נהפך שנאמר כאן לפעולה שאינה שלמה וגמורה, ודוגמתו נפשי יצאה בדברו (שה״ש ה׳ ו׳) שלא יפורש כי אם יציאה שלא נגמרה. וזהו פירוש המקרא: ונדמה לי כאלו היה הכבוד הגדול שנחלק לי עומד לְהֵהָפֵך עלי למשחית נפשי. ודניאל אמר כן, מפני שעזבו כחו, והדבר הזה היה לו מחמת החזון שראה, והוא סבור שהכבוד הגדול שהיה לו בראותו הוא לבדו את המראה וחבריו לא ראוהו הוא יוציאהו מן העולם, ויהיה לו כבודו למשחית. ויתורגם ללועזים und es schien, als sollte mir meine Auszeichnung zum Verderben werden.

(י) **ותניעני על ברכי** וגו׳. מקרא קצר הוא זה, ומלואו ותניעני עד אשר נסמכתי על ברכי וכפות ידי.

(יא) **כי עתה שלחתי אליך.** עתה זה כרעהו שפירשתיו בביאור עתה יצאתי (למעלה ט׳ כ״ב). ואמר הכתוב שֻׁלחתי, הבנין הכבד הרגוש, כנגד המניעה שנמנע גבריאל עד הנה מבוא אל דניאל, מפני שעמד שר מלכות פרס לנגדו, כאמור למטה פסוק י״ג, וכשבא מיכאל לעזרו נעשה גבריאל בן חורין ללכת אל דניאל. ויתורגם ללועזים denn ich habe mich eigens für dich frei gemacht.

את הדבר הזה. הדברים שבים אל „כי עתה שלחתי אליך״. כי בשמוע דניאל שגבריאל היה טרוד בעסקיו והניח עסקיו ובא אליו ידע שלמען דבר גדול בא, ולכן אחזתהו רעדה.

(יג) **עשרים ואחד יום.** המה שלשה שבועים ימים שהיה דניאל מתאבל (למעלה פסוק ב׳). כי מיום שהתחיל דניאל להתענות הרגיש שר מלכות פרס בכוונתו והתיצב לנגד גבריאל.

לעזרני. ללחום מלחמתי בשר מלכות פרס, כדי שאבָטל אני ממנה ואוכל לבא אליך. ויתורגם ללועזים dass er mich ablöste.

(טו) **ונאלמתי.** לא שנשתתק מתוך דבורו, כי עדיין לא דבר דניאל אל גבריאל דבר בחזון הזה, ובלבד שנסה לדבר מתוך שתיקתו ולא יכול.

(טז) **במראה נהפכו עלי צירי** וגו׳. טעם הדברים האלה יתברר לך בביאור הפסוק האחר.

(יז) **והיך יוכל** וגו׳. לא עמדו חכמי הגוים על פירוש המקרא הזה. כי הם עושים הדברים ענין חדש, והדברים מחוברים אל שלפניהם. ואם כן, וא״ו של והיך כפ״א בלשון ערבי והוא משמש למה שנודע מן הנאמר לפני מזה. כי דניאל דן קל

ובא בוא. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים לפנינו כעקרם, ואומר אני שבוא זה עקרו בוֹ, וכנוי של בו שב אל המון חילים, והלשון ככתוב ותבא ירושלימה בחיל כבד (מ"א י' ב'). ואף יש כתבי יד שבהם כתוב כאן בו תחת בוא.

(יב) **רִבֹּאוֹת.** כבר אמרתי לך במקום אחר שתיבה זו לא נקודה כדין ודינה רִבְאוֹת, שתי תנועות, ככתוב בעזרא ב' ס"ט. ראה שם דברי.

(יג) **יבוא בוא.** ראה מה שאמרתי בפסוק י' בסוף דברי, ותן כל האמור שם ענין אף לכאן, ובלבד שכאן סוף הפסוק האומר בחיל גדול וברכוש רב מפרש הכנוי של בו, כי כן סגנון לשון הספר הזה, כמו שנאמר בסוף פסוק י"א עמו עם מלך הצפון וסוף הדברים מפרש תחלתם.

(יד) **להעמיד חזון** לקים דברי החזון. ולא שהם יכוונו לדבר הזה, ובלבד שמאת אלהים תהיה זאת שיתנשאו פריצי ירושלים למען יתעלה מלך הצפון ויעמוד בארץ הצבי וכלה בידו, ככתוב בפסוק ט"ז.

(טו) **ועם מבחריו.** לא יפורש ככתוב, כי אין למבחר רבוי בכל המקרא. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ואין ועם זה נקוד כדין, ודינו וְעִם בחירק, ומבחריו עקרו בַּחֻרָיו, כי בטעות סופר נשנית מי"ם שבראשו מסוף התיבה שלפניה. והוא"ו של ואין כפ"א בלשון ערבי, ופירוש הדברים ובבחריו ואין כח לעמוד, כלומר אף על פי שחילו בחורים כלם לא יהיה בו כח לעמוד. ויתורגם ללועזים und es wird trotz seiner tüchtigen Mannschaft nicht Stand halten können.

(יז) **ובת הנשים.** לא ידעתי לכוון פירוש הדבור הזה, ולא נראה לי שהוא כתוב לפנינו כבתחלה.

(יח) **וישם פניו.** וכתיב וישב שדינו וְיָשֵׁב, והוא העקר, וכן כתוב בפסוק האחר, ובשניהם נאמר וישב פניו כנגד שימת פניו הראשונה שבפסוק הקודם.

והשבית. השבעים מתרגמים כאלו היה כתוב והשיב, וסמך לנוסח ההוא „לו" שבמאמר הזה.

(יט) **ולא ימצא.** ראה מה שאמרתי בביאור לא ימצא לנו ההר (יהושע י"ז ט"ז). משם תראה שנמצא כמו היה. ומן הלשון הזה ולא ימצא שנאמר כאן, ופירושו ואיננו, או ואין לו, כמו שנאמר למעלה ט' כ"ו.

(כ) **מעביר נגש הדר מלכות.** שולח נוגש לעבור בארץ הצבי היא ירושלים. ונוגש זה גובה המס מעם הארץ.

(כב) **וזרעות השטף** וגו'. חכמי הגוים משבשים נקודו של השטף ומגיהים הִשָּׁטֵף, שם הפעל לחזק הפעל, ולא נראה לי, מפני שבכמו אלה שם הפעל המשמש עם נפעל הוא עצמו מרביתו קל, כמו שנאמר סקול יסקל או ירה יירה (שמות י"ט י"ג), ונאמר נקום ינקם (שם כ"א כ'), ונאמר עוד פתוח נפתחו (נחום ג' י"ג), וכאלה רבות במקרא. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהכתוב הזה כנקודו העקר. ופירוש הדברים והחיל הגדול הבא לשטוף הוא עצמו יִשָּׁטֵף.

(כו) **ישטוף.** לא יפורש ככתבו, ועקרו יִשְׁטֹפוּ, כי בטעות סופר נשמטה וא"ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה האחרת. ופועלו של ישטופו כפועלו של ישברוהו שניהם סתומים.

יא

(א) **ואני וגו׳.** במקום הזה הופרד בין הדבקים, כי הדברים האלה מחוברים אל שלפניהם, כמו שמלמד ועתה שבראש הפסוק האחר ששם מתחיל ענין חדש[1] ולא כאן. ופירוש הדברים בחבורם אל דברי סוף הפרשה הקודמת ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם, ומיכאל מתחזק עמי לפי שבשנת אחת לדריוש המדי עמדתי אני למחזיק ולמעוז לו. ושמענו מן הדברים האלה שמלכות שמים כמלכות הארץ לדבר הזה שמלאך ה׳ השלוח לעשות רצונו יעזרנו רעהו לעשותו, ואין המעשה נקרא כי אם על שם המלאך השלוח, והוא כבודו. ולמען הכבוד הזה מלאכי השרת כגומלין זה לזה ואומרים עשה עמי היום לכבודי ומחר אעשה אני עמך לכבודך, ואין אחד מהם דואג למי שבגללו שלוח הוא לעשות מעשהו, וכל חפצו הכבוד אשר יהיה לו כי ייטיב לעשות מצות אלהיו. ויתורגם ללועזים weil ich u. s. w.

עמדי. הלשון הזה לא מתישב כלל. ואומר אני אל תקרא עמדי כי אם עֲמַדְתִּי, כי נשמטה תי״ו בטעות סופר. והמדי שנאמר לפני הפעל הוא שגרם טעות זו, כי נמשכה קולמוסו של הלבלר אחריו.

(ב) **יעיר הכל** וגו׳. יעיר זה כעין מה שפירשתי כנשר יעיר קנו (דברים ל״ב י״א), ואת כמו עם, ופירוש הדברים יוציא כל עשרו בהלחמו את מלכות יון. ומשמע הדברים ללועזים wird er alles (d. h. alle seine Mittel) erschöpfen im Kampfe gegen das griechische Reich.

(ד) **ולא לאחריתו** ולא תהיה המלוכה לזרעו אחריו. **ולאחרים מלבד אלה**, כי תהיה מלכותו לאחרים אשר לא זרעו הם.

(ו) **ולא יעמד וזרעו.** לא יפורשו הדברים האלה ככתבם וכנקודם. ואומר אני שטעות סופר וטעות נקדן יש כאן, והדברים כעקרם ודינם ולא יעמוד הוא וְזַרְעוֹ. וזרעו בתו הבאה אל מלך הצפון. ויתורגם ללועזים und er und sein Same werden nicht bestehen.

ומביאיה אין משמעו השרים שהביאוה אל בית בעלה, כי זה פירושו היועצים שיעצו לתתה למלך הצפון לאשה. ויתורגם ללועזים und die ihre Verbindung angerathen.

ומחזקה בעתים. בעתים זה ככתוב והעתים אשר עברו עליו (דה״א כ״ט ל׳), ופירושו לעתות בצרה.

(י) **ובניו יתגרו ואספו.** וכתיב ובנו, לשון יחיד. ומפני שארבעת הפעלים האחרים שבפסוק הזה כלם לשון יחיד, אומר אני שהכתיב הוא העקר, ושני הפעלים האלה אף הם עקרם יתגר ואסף, לשון יחיד. ואלה תולדות טעות זו. בתחלה טעה הלבלר וכתב יתגרו, כי שנה בסופו וא״ו שבראש התיבה שלאחריה, ואחרי כן הגיהו הפעל האחר וכתבו ואספו תחת ואסף להשוות לשון שניהם, כי טעות גוררת טעות, ומחמת הפעלים האלה נשתבש אף הפועל.

---

[1] ראה מה שאמרתי בתשמישו של ועתה בראשי דברים במדבר כ״ב ו׳.

תקונים.

ואלה התקונים אשר יתקן הקורא ויקרא:

צד	שורה	
14	21	כמי ששוברים
16	20	נפלאת היא בעיני
20	33	אצל הפעולה
21	18	כי הכתוב ההוא
24	22	כי הלא מגויי
30	18	בביאור אל תיראי
30	37	מלך בבל היורד שאולה
32	6	בלשון ערבי
35	8	שבימי הנביא הזה היו
35	32	כמי שאומרים
36	4	ופירוש גפן שבמה שבמה שהיא חביבה
38	2	יברחו מן הערים
38	16	und schneitelst eine Abart
39	19	ובמכה האחרונה נאמר
39	34	והכתוב הזה
39	36	והוא אחרונה
41	18	יש במשמעה חזקת היד
44	21	מפתח זה
47	1	בכל מקום שפרי הגפן
83	15	המדבר גיא בפתח
87	20	המשפט. כי המשפט
93	17	לגוים ולאימיהם
112	29	כאשר הוא לבנותינו
113	18	תם הכסף ממנו
127	9	seines Dulders
143	22	הכמוהו יהי צום
157	22	רחוקים יושביהם
164	23	פתח שערי ירושלים
184	23	והפעול לבי
209	30	בשנוי מעט מלמטה
212	6	חללם את ארצי
212	7	שחללו את ארצי
217	19	באשר דברתי עליו
231	33	מוציאים הדברים ממשמעם
238	13	שולרעה זה
248	39	וכעין הדבר הזה
251	15	כל המצוה הזאת
285	24	ganzen Welt
286	32	הנקרא איש מנוחה
291	38	ופירוש קשי פנים
298	9	ופירוש הדברים אשר נתנו להשחתה
320	14	ואלו בא הנביא
325	38	אשר ממנה יצאו
332	13	לא באהליבה בבתוליה מדבר
346	3	נהרות תהום ומימיה הרבים
358	32	אשר ימות בה
383	6	וראה מה שאמרתי
385	35	ואשוב ואושיעם מידו
416	17	וכן נראה לי העקר
432	24	קבוץ גליות שעתיד להיות
454	15	הוא הפועל של נשא
458	3	لا ينفع ولا يضر
470	1	וקרניו מצופות זהב
505	34	ודבריהם דברי חלומות

(כז) **המלכים.** אין עקרו בכתוב, והוא היה כתוב בתחלה בגליון לפרש ושניהם, ומשם נכנס אל גוף הספר בטעות סופר. ואלו בא הסופר בתחלה לדבר כלשון הזה, היה אומר והמלכים שניהם ולא ככתוב.

(כט) **ולא תהיה** וגו׳. כבר ידעת שכ״ף השמוש שם בלשון המקרא, ויש בשני כפי״ן כדי מאמר שלם. ואף כאן כ״ף ראשונה הנושא ואחרונה הנשוא, ובראש הנשוא וא״ו שהוא כפ״א בלשון ערבי, וכיוצא בו כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים (ש״א ל׳ כ״ד). וכל המאמר הזה הפועל של תהיה. וזה פירוש הדברים לא יהיה הדבר הזה שתהיה האחרונה כראשונה, כלומר לא יצליח הפעם כאשר הצליח בראשונה.

(לב) **ומרשיעי ברית.** החכמים כלם מפרשים חוטאים לברית, ולא הוא משמע לשון הכתוב, ואף לא יפול על הפירוש הזה לשון יחניף, כי החוטאים לברית אלהיהם חנפים הם מאליהם, ואין צרך להחניפם. והדברים כפשוטם, וזה פירושם והמרשיעים ברית אלהיהם לאמר שלא טובה וישרה היא. ויתורגם ללועזים und die, so an ihrer Religion mäkeln.

(לז) **חמדת נשים** פירשוהו חכמי הגוים יפה שהיא האליל אדונים שלו חמדת נשים.

(לט) **ועשה למבצרי מעזים** וגו׳. לא נתברר לי טעם הדברים האלה. ומחכמי הגוים יש מפרשים ועשה למבצרי מעוזים כמו שעשה באלהי נכר, ואחרים משבשים הנקוד וקוראים עַם בפתח, ומפרשים יושיב במבצרי מעוזים מאמינים באלהי נכר, ונראים לי דברי האחרונים מדברי הראשונים.

(מה) **ובא עד קצו** וגו׳. החכמים כלם משיבים כנוי של קצו אל המלך, ומפרשים ואין עוזר לו כפשוטו וכמשמעו. ואם כדבריהם, אין לסוף הפסוק הזה טעם, מפני שבבוא על המלך ההוא הקץ כדבר ה׳ בחזון לא יועיל לו עוזר, כי אין עזרה כנגד ה׳. ובגלל הדבר הזה אומר אני שכנוי של קצו שב אל הר צבי קדש, והלשון כלשון ככתוב ואבוא מרום קצו (ישעיה ל״ז כ״ד), ועזרה זו לשון מניעה, כמו שפירשתי בביאור חסד הוא (ויקרא כ׳ י״ז), וזה פירוש הדברים: ובא המלך ההוא עד קצו של הר צבי קדש ואין מונע אותו. ויתורגם ללועזים und er wird seinen Gipfel erklimmen, ohne dass jemand sich ihm widersetzt.

יב

(ד) **סתם הדברים** וגו׳. אל תבאר הדברים באר היטב, כי אם חתום הספר בעד הקוראים בו, כלומר יהיו דבריו להם כדברי הספר החתום, למען ידרשו ויחקרו עליהם הרבים למצוא טעמם כאשר ישוטט המשוטט אנה ואנה למצוא דרך אמת, ובכן תרבה הדעת.

תמו דברי נבואה.

Druck von H. Itzkowski, Gips-Str. 9.